

ભાગશર

પાટીદાર

૧૭૫ ૧૬

૨

અંક ૨

"હું કેમ જાત્રાલયની વિકૃત છું. ... માતિએને હું ગાળૂની એકનાને હરકન રૂપ માનું છું. ... આમાં કેમ જાત્રાલયો મારફત સ્વતંત્ર પ્રજા નહિ બની શકે. કેમ જાત્રાલયો એ ગુલામી પોષવાના અપાક છે. કેમ જાત્રાલયનો એક ખીન્ને ગેરલાભ છે અને કદાચ એ મોટામાં મોટો ગેરલાભ છે. તે એ કે કેમ જાત્રાલયથી દેશના જુવાનો જુદી જુદી ન્યાતના જુવાનો સાથે રહેતા, હજતામજતા, એક ખીન્ને સંસ્કાર આપતા અને એક ખીન્ને ખામીઓ ટાળતા અટકે છે."

('જાત્રાલય સંહિતા,' પૃષ્ઠ ૧૦૩)

શ્રી. માતીલાલ

"હું તો કેમ જાત્રાલયોની જ વિકૃત છું ... આમાં કેમ જાત્રાલયો કેમ સંકુચિતતાના વાતાવરણનો વારસો ભાવી પ્રજાને ગંધાવે છે. કેમ જાત્રાલયોના વિદ્યાર્થીઓમાં આવી સંકુચિત દષ્ટિ મેં જોઈ છે મારે કંઈ છું. તેઓ પોતાની સંકુચિતતાના ભાનથી પછી ખીન્ને સાથે છુટ્ટી બળતાં ડરે છે અને પરિણામે ખીન્નેની ખોટી ટીકા કરતાં અને ખીન્નેને ધિક્કારતાં શીખે છે."

('જાત્રાલય સંહિતા,' પૃષ્ઠ ૧૧૬)

શ્રી. રામનારાયણ પાઠક

તત્ત્વ: નરસિંહભાઈ ધર્મરભાઈ પટેલ,
'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
વરદમથી વેગળા રહીએ	ભાઈ મોતીલાલ મૂળજીભાઈ પટેલ	૪૯
શ્રીમતિ એને તેની ઉત્તરિતા ઉપાયો	બેન શારદાબેન પટેલ	૫૦
વાડમાં છીંકું	ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૫૪
પાટીદાર કેળવણી મંડળ	„ બીજાભાઈ પટેલ	૬૦
પાગોરિયા	„ જાપાલાલ ગ. વઘ	૬૩
પાણીના નળ	„ સીમનભાઈ મૂ. અમીન	૬૯
લોકગણ	„ મગનભાઈ હિંચરભાઈ પટેલ	૭૪
નવજ્ઞાનભેગ	નિવિધ	૭૮
અંધપરિવ્રાય	‘પાટીદાર’મંદિર	૮૫
હમાપન	ભાઈ હિંચરભાઈ મોતીભાઈ પેટલીકર	૮૮
પ્રસંગકથા	‘પાટીદાર’મંદિર	૮૯

૧. બેનોને વિનાસવાન્ત્રમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડમાં સોજીવાના ભાઈ જળદેવભાઈ મધુરભાઈ પટેલ ન્યાં સુધી બોર્નિયોમાં રહેતા હતા ત્યાં સુધી ૬૨ વર્ષે ૩૧. ૨૫ આપ્યે જતા હતા. કેટલાંક વર્ષ દેશમાં રહી પાછા ગયે ૫૫ એ બોર્નિયો ગયા છે અને તેથી ગયા વર્ષના અને આજુ વર્ષના મળી ૩૧. ૫૦ એ ફંડમાં તેમજે મોકલ્યા છે. મોરગાસાથી ભાઈ મગનભાઈ આશાભાઈ પટેલે ૩૧. ૧૦ મોકલ્યા છે. અને કરમસદના ભાઈ ઉમેશભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલે ૩૧. ૧ આપ્યો છે. તે સૌ ભાઈઓનો ઉપકાર માનું છું. હવે જે બેનોને ‘પાટીદાર’નું સવાન્ત્રમ ભરવાની શક્તિ ન હોય, છતાં વાંચવાની ઇચ્છા હોય તે પોતાનેજ દાથે કાગળ લખી અહીં જણાવે.

૨. આફ્રિકાના માદકોએ હવે પોતાનાં સવાન્ત્રમ વેળાસર મોકલી દેવાં ધરે. કાંઈ ભાઈ પોસ્ટલ ઓર્ડરને કોસ કરી ન મોકલે.

૩. નવા માનુકોએ કાર્ટકપી માદક યતું વધારે અનુકૂળ પડે છે. કારણ કે આ માસિકનું વર્ષ કાર્ટકપી રૂર થાય છે. મારે જેમની ઇચ્છા હોય તે સવાન્ત્રમ મોકલી કાર્ટકનો તથા આ અંદ મંગાવી લે.

૪. સમાજગુધારાની ઇચ્છા રાખતાં ભાઈબેનો પોતાને અનુકૂળ વિષયો ઉપર લેખો લખી મોકલે.

આજુદ અરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મધુરભાઈ પટેલે જાણું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રેસ્ટ ૨૬. તા. ૨૫:૧૧:૩૮

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત. ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫
વર્ષ ૧૬

આણંદ

માગસર
અંક ૨

વહેમથી વેગળા રહીએ

“મિસ્તર! તમે હિંદુ છો?” ખીન્ન વર્ગમાં મુસાફરી કરનાર એક વિદ્વાનને પાસે બેઠેલા ખીન્ન મુસાફરે પૂછ્યું.

“હા, કેમ?” વિદ્વાને શાન્તિપૂર્વક ટૂંકો જવાબ આપ્યો.

“આ આહ પીગો છો તે કોની છે?” મુસાફરે રિમતપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો.

“પૈસા હું આપનાર છું એટલે આહ મારીજ છે.” વિદ્વાને વધુ શાન્તિથી જવાબ વાળ્યો.

“તમે ‘જાહ’ માફક જણાઓ છો. હું એમ કહું છું કે એ આહ કોની જનાવેલી છે?” આહ પીનારને માફક માની જરા મૂઠોમાં દસતાં મુસાફરે પ્રશ્ન કર્યો.

“કોની છે? તમે જાણતા હશે!” વિદ્વાને ઠંડે કંલેજે પૂછ્યું.

“અરે મિસ્તર! આ આહ તો મુસલમાનની છે. ખબર ન હોય તો જરા પૂછતા તો જાઓ.” મુસાફરે જરા વધારે દસતાં આહની ખબર કરી.

“શું થશે?” મૂર્ખના દસવાની કરી કિંમત ન આંકનાર વિદ્વાને વધુ ને વધુ શાન્તિથી ટૂંકો જવાબ દીધો.

“અરે! તમે વટલાશે નહિ? આં ભારતભૂમિમાં અને વળી હિન્દુ જાતિમાં પરમેશ્વરે અવતાર આપ્યો છે તેનો તો કાંઈ વિચાર કરો!” મુસાફરે અકળાઈને ઠપકો દીધો.

“વિચાર તો મેં ઘણો કર્યો છે. વિચાર તો માત્ર તમેજ કર્યો નથી. જુઓ! હું ખી. એ. અને ખી. કેમ. થએલો છું. એટલે ‘ડાંગલ ટ્રેન્ડુએટ ગુણાઈ. તેવાને આ (આહનો પાલો, જતાવીને) ‘આટલું’ આહનું પાણી

વટનાવી નાખશે, તો પછી મારા બંધુતરમાં ધૂળ પડી!" વિદ્વાને લંબાણથી ચોકબો ખુલાસો મંજગાઓ. મુસાફર ચૂપ જ થઈ ગયો!

મારી જીને માળીને સ્વચ્છ માટલીમાં રાખેલા પાણીને ૨૧૨ ડીગ્રીથી ઉકાળીને ચાલ ગનાવવામાં આવે, તેમાં પણ વટાળ પેસી રહે છે એ બુદ્ધિ સામે ખરે જળવે ઉકાવવા જેવું જ છે.

લીસવાડા, મેવાડ

મોતીલાલ મૂળજીભાઈ પટેલ

શ્રીમતિ અને તેની ઉન્નતિના ઉપાયો

મુદ્રિમાં પ્રગતિ થતી આપણે જોઈ શકીએ છીએ, તેવી જ રીતે મનુષ્યોમાં પણ દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ થતી જાય છે. અંગ્રેજી રાજ્યવહીવટ ન્યાયથી આર્થિકતામાં શરૂ થયો ત્યારથી યુરોપ અંગ્રેજી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવા લાગ્યા, અને પોતે આ દિશામાં ઉન્નતિ કરવા શક્તિમાન બન્યા છે. પરંતુ બિચારી શ્રીમતિને તો પુરુષોએ ખૂબીમાં જ ધાલી મૂકી છે. આપણા સમાજમાં શ્રીમતિનું સ્થાન ધણું જ નીચું છે. ઘણી નાનોમાં સ્ત્રીઓને પગના પગરખાની ઉપમા અપાઈ છે. બાલા, તુલસીદાસ જેવા ભક્તકવિ પણ એમ કહી ગયા છે કે દોર, ગમાર અને સ્ત્રી, એ ત્રણ ગારવાને માટે લાયક છે, તો પછી આવી અપમાનિત શ્રીમતિ કેવી રીતે ઉચે આવી શકે? પરંતુ પુરુષો એમ જાણતા નથી કે આમ કરવાથી દિનપ્રતિદિન સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેનું અંતર વધતું જાય છે. જોને એક ખીમના સહચારની ધણી જ જરૂર છે. જો જોને એક સરખાં વિચારનાં હોય તો જ તેઓ સંસાર રૂપી સાગરમાં પોતાની નૈવા ચલાવી શકે. જો આપણો સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ સંસ્કારવાળો હોય તો તેઓનાં સંતાનો પણ સાચું તેમજ સુશીલ નીવડે. પરંતુ પુરુષો તો એમ જ ધારી બેઠા છે કે સ્ત્રી દાસી છે, અને તે અનુસાર ધણા ભણેલા યુરોપી અભણ યુવતીને એટલા જ માટે પસંદ કરે છે કે તેઓ તે સ્ત્રી ઉપર પોતાનો દુકમ જરાગર જાગવી શકે અને પોતે સ્વચ્છંદી જીવન ગાળી શકે, ઘરમાં પોતાનું ધાર્યું જ કરી શકે. એવા યુરોપીને તો એ જ કરે હોય છે કે જો સ્ત્રી ભણેલી, શાન્ત અને સુશીલ હશે તો તેની આગળ આપણું ખરાબ વર્તન ચાલશે નહિ. આવા પુરુષો ધણે ઠેકાણે મળી આવે છે.

આપણે જો જોઈ શકીએ છીએ કે પણ માગાયો પોતાના દીકરાને ગમે તેમ કરી, આખરે દેવું કરીને પણ, ગેદિક સુધી તો બળાવશે જ; પરંતુ

દીકરીને કેળવણી આપવા તે પૈસા ખર્ચતાં નથી. ઘણા બોટી મોટી ઉપાધિ પામેલા માણસો પણ પોતાની દીકરીઓને સાક્ષી શિક્ષણ આપવા તૈયાર નથી. તેઓ તો એમજ માને છે કે દીકરા લાલચે એટલે કમાઈને પોતાને આપશે, પણ દીકરી તો પારકું ધન છે, એની પાછળ ખર્ચવા પૈસાનો લાભ કંઈજ મળશે નહિ. પરંતુ તેઓ એમ સમજતા નથી કે કેળવણી પામેલી બેનો કેટલી સમજુ હોય છે. પોતાની સ્થિતિનો વિચાર કરી જાણે છે અને પોતાનું જીવન યોગ્ય રીતે ચલાવે છે.

સ્ત્રીઓ સુધરેલી ન હોવાને લીધે તેઓમાં અસ્વચ્છતા ઘણી હોય છે. જોકે આપણો દેશ ધર્મખંડ જેતીપ્રધાન છે, તોપણ સ્વચ્છતા જાળવવી એ જરૂરનું છે. ઘરમાં હંજરો માખો જાણજણ કરતી હોય, જ્યાં ત્યાં મંદકી હોય, તેને તો સાફ કરવી જ જોઈએ. આપણે જોઈએ છીએ કે જો કાદવે વાગ્યું હશે તો તેનો પાટો કેટલો ગંદો હોય છે. ત્યારે તેને કાણે જો ધા પાંચ દિવસને બદલે દસ દિવસ કેગ ન ચાલે? તે ઉપરાંત બેનોમાં વહેમો ઘણા હોય છે. છોકરોને જરા કંઈ થયું કે આને તો નજર લાગી છે, એમ માનીને કેટલીય રીતે નજરો જાંધે છે. વળી જો કાદવે જાળિયા નીકળે તો તો એ જાળકોને તથા કુટુંબને બાર પંદર દિવસ સુધી બીજાંથી અલગ રાખવાને બદલે બીલટી દેવદેવીઓની જાધા રાખે છે. પરિણામે તે જાળિયામાં પણ જો ગણુ છોકરાં તેનો ભોગ થઈ પડે છે, એકાદ મૃત્યુને પણ વશ બને છે, અને આખા ગામમાં આ રોગ ફેલાય છે. પરંતુ સુધરેલી પ્રજામાં આવું કંઈજ જોવામાં આવતું નથી. અહીં પૂર્વ આફ્રિકામાં મરકારી નિયમ પ્રમાણે, કાંઈ પણ જાળિયાનો ભોગ થઈ પડે તો તેને પંદર કે એકવીસ દિવસ સુધી ગામ બહાર એકાન્તમાં રાખવામાં આવે છે અને તેની સારી રીતે ગારવાર કરવામાં આવે છે. આથી કાંઈ પણ જાતની જાધા સિવાયજ રોગ કાણુમાં રહે છે. સ્ત્રીઓમાં ગીકંબપણું પણ બહુજ છે. થોડે દૂર એક ગામથી બીજે ગામ જવું હોય તોપણ જઈ શકતી નથી. ગાડીમાં બેસીને પણ એકલી જઈ શકે નહિ. ધાર્મિક યેત્રજા પણ તેમનામાં અત્યંત હોય છે.

ગિચારી સ્ત્રીઓને ઘણીજ પરત્વે જનાવવામાં આવી છે. કાંઈ પણ કાર્યમાં તેને સ્વતંત્રતા મળી શકતી નથી. જો આવી અધોગતિ બિજાની ગણાતી જાતિઓમાં હોય તો પછી જે બીલકુલ પછાત વર્ગની કોમો છે, તે ક્યાંથી ઉંચે આવી શકે? સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવામાં પુરો ઉપર પણ આધાર રહેલો છે. હજુ સુધી એમણે પ્રમાણમાં પ્રયત્ન કર્યો નથી અને પ્રયત્નો કરવા માટે સ્ત્રીઓને પૂરતો સહકાર આપ્યો નથી.

સ્ત્રીજાતી ઉન્નતિ માટે પ્રથમ પુરુષોના માનસમાં ફેરફાર થવો જોઈએ. તેજાના માનસમાં સ્ત્રીજો પ્રત્યેની ખોટી માન્યતા છે તે દૂર થવી જોઈએ. જ્યારે તેજો સ્ત્રીજો પ્રત્યે માન ધરાવતા થશે ત્યારે સ્ત્રીજો પોતાની ઉન્નતિ કરવા આગ્રહાપ શક્તિમાન થશે. કેળવણીની વાતમાં પણ આપણે સમાજ જાહેર પછાત છે. માખાસો કોણ જાણે કેમ પોતાની દીકરીજો પ્રત્યે ઉદાર થતાં નહિ હોય? તેજો તો માને છે કે સ્ત્રીજોને તો ભણાવવાની જરૂર નથી. તેજોને ભણવાની થોડી સગવડ હોય નો તેને થોડા પ્રમાણમાં લાભ આપે, પરંતુ કેળવણી તો આપવી જોઈએ ને? દાલમાં દિંદુરથાનના ધણાખરા ઇલાકામાં કાંત્રેમપક્ષ ગંભીરવદીવદમાં આગળ પડતો ભાગ લે છે, તેથી કરીને તે સ્ત્રીઉન્નતિના ઉપાયો માટે જાહેર સારી મદદ કરી શકે એમ છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીવર્ગને અમુક વર્ષ સુધી ફરજિયાત શિક્ષણ અપાય છે, અને તેથી સ્ત્રીજો દરેક રીતે પોતાની શક્તિનો સફળયોગ કરે છે. તેજો નીડર હોય છે, કાંઈ પણ કાર્ય જાહેરથી કરી જાણે છે. સમાજમાં તેજોનું સ્થાન સાફ હોઈ તેજો ગમે તે કાર્ય સ્વનંત્રપણે કરી શકે છે. મોટી મોટી કક્ષાઓમાં ભાગ લે છે. એકબીજા પ્રત્યેનો સહવાસ પણ ઉત્તમ હોય છે. આ રીતે તેજો પોતાની શારીરિક, માનસિક તેમજ આત્મિક શક્તિઓને ખિન્નવે છે. આપણી બેગોને તો થોડા વખત મળ્યો કે તેજો શ્રીજાતી કુચલી કરવા લાગશે, જાણે તે સિવાય કાંઈ ધધો જ ન હોય. માટે સારી સોજાતની આપણી બેગોને ખાસ આવશ્યકતા છે. પરંતુ સ્ત્રીજો સાથે પણ પરિચયમાં આવવાની જરૂર છે. તેજોના રીત-રિવાજો કેવા છે, તેજો સમયનો ઉપયોગ કેવો કરે છે, તે પણ જાણવું જોઈએ.

તે ઉપરાન્ત સ્ત્રીજાના મેળાવડા પણ થવા જોઈએ. ગિચારી સ્ત્રીજો પડદામાં રહેવાને કારણે ક્યાંય જઈ શકતી નથી. લાજમર્યાદાને કારણે તેજો દિવસે જાહેર હરી કરી શકતી નથી. તેજો તો ફક્ત લગ્નના દિવસો હોય અથવા કાંઈ એવા સામાજિક પ્રસંગો હોય ત્યારે જ જાહેર જઈ શકે છે. પરંતુ તેમણે લાજમર્યાદાને છોડી જાહેર મેળાવડામાં ભાગ લેતાં થવું જોઈએ. અને તેજો આમ ભાગ લેતાં શીખે તો ઉન્નતિ કરી શકે. ગામમાં થોડાંક કુટુંબની સ્ત્રીજો આગળ પડતો ભાગ લે તો તેમનું અનુકરણ જીજી બેનો કરે. સામાજિક તેમજ ધાર્મિક પ્રસંગોએ મેળાવડા કરી દરેક દિશામાં પ્રગતિ કેમ થાય તે ઉપર ટૂંકાં વ્યાખ્યાનો અપાવાં જોઈએ, અને તે વ્યાખ્યાનોની અસર શી થઈ છે તેનું માપ પણ અમુક અમુક સમયનો અંતરે કાઢવું જોઈએ. દાખલા તરીકે, સમાજની અંદર શાન્તિ કેમ જાળવવી, ધરની અને આંગણીની સ્વચ્છતા કેવી હોવી

જોઈએ; જાણકારને ચારી ટેવો કેવી રીતે પડાય, કુરસદની સંભવનું સુચાર્યનં પણ કેવું હોવું જોઈએ. આ અને આવી જાતના વિષયોનો તેમાં અભાવેશ થવો જોઈએ. ધણી બેનો ભરતગૂંથણની જાહુ 'ગોળી'નું હોય છે, પણ સીવણ એ તો જરૂરિયાત છે. ભરતગૂંથણની આવડત પોતાના ધરની જરૂરિયાત પ્રમાણે અને શબ્દગારની ચીજોના ધોરણની હદની અંદર હોવાં જોઈએ.

આપણી બેનો માટે પ્રવાસો ગોઠવાયા નથી. જાહુ જાહુ તો તેઓ ડોકાર, વડતાલ, કે આશાપુરીના મેળામાં જશે અથવા ભાડૂત કે રેવાજની જાતોએ જશે. આ પ્રવાસો ધોંધાટવાળા અને ધણીજ અશાન્તિ આપનારા હોય છે. આપણા તહેવારો પણ આનંદ, હિલ્લાસ તેમજ શાન્તિમાં બિજાતા નથી. પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્ત્રીઓ તો દર શનિવાર અને રવિવાર ધણા આનંદથી અને શાન્તિમાં પસાર કરે છે.

આપણે ધીજન સમાજની સ્ત્રીઓની સાથે સરખામણી કરીશું તો તેના પ્રમાણમાં આપણો સમાજ જાહુજ પછાત જણાયો. આપણામાં સ્વનંત્ર વિચારો નથી, ટ્રાઇ ઉત્તમ કાર્ય કરવાની ધગશ નથી, ધીજન ઉન્નત સમાજની સરખામણીમાં જિહાં રહેવાંની શક્તિ આપણે ધરાવી શકતાં નથી. આથી આપણે તેઓના પરિચયમાં આવવાની ધણીજ જરૂર છે. આપણે ખોટી લાજશરમને તજવાની જરૂર છે. આપણે દરેક રીતે પછાત છીએ. આપણું સ્થાન સમાજમાં ઘણુંજ પાછળ છે. તેને માટે શરમ આવે એ સંભવિત છે. આ બધાને દૂર કરવા કમર કસવાની જરૂર છે.

એ ઉપરાન્ત આપણા ધર્મમાં ધણુંજ ધર્તિગો ચાલે છે. ડોળધાણુ બ્રાહ્મણો વધી ગયા છે તે બોળી સ્ત્રીઓને આડે અવજો રસ્તે ચલાવે છે, ગમે તેમ સગા-જાવે છે, અને પોતાના કાર્મની સાધના કરી લે છે. દાજલા તરીકે, શ્રીનાથજી, કાંકરેલી, મથુરા ત્રણેરનાં મંદિરોમાં પ્રસાદને નામે ફેટલા ચે મણુ અનાજ બંધાય છે. તેની ઉપર સેંકડો માખો જામણુતી હોય છે. તેવી દાલતમાં દૂધ, ભાત, મગ, કદી, રોટલી, શાક અને નુંદી જાતની મિઠાઈઓ વેચવા માટે પૂજારીઓ અથવા તેમનાં માણસો બહાર નીકળી પડે છે. ચાવા-વેચાણુને ઉત્તેજન નહિ આપતાં તેને પવિત્ર પ્રસાદ માનતાં અટકવું જોઈએ. ધીજુ, દામોદરલાલજી મહારાજને ચામડાની ગંટ (gum=દોરી) વાણુ ટેનીસનું રેકેટ લેઈ પરનાતીલાની સાથે ખાંતે ખેલતા અમે જોવા છે. એ રીતે ગુન્સાઈજી મહારાજને પણ સાંમાન્ય મનુષ્ય તરીકે ગણી લેવા જોઈએ, નહિ કે દેવાંશી મનુષ્ય. હજુ સમાજમાં ધણું સ્થળોએ બાળલગ્ન, કબોડ, વૃદ્ધલગ્ન, બારમાં અને

ખોટા વરા વગેરે હાનિકારક રિવાજો જોવામાં આવે છે. એવા રિવાજો સદંતર બંધ ત્યારેજ પડે, જ્યારે સ્ત્રીઓ સુધરે અને ઉન્નતિને પંથે ચડે.

અબણ સ્ત્રીઓમાં ખીજાંની ખરી ખોટી કુચલી અને ટીકા કરવાની ટેવો બહુ જોવામાં આવે છે. જૂની આંખે નવા તમાશા જોતાં તેઓ બહુ ધૂણા બતાવે છે. આવે સમયે તેમની ટીકા અને ધૂણા તરફ જોદરકાર રહીને હિંમત બતાવી, પોતાને 'સાચો અને સારો રસ્તો' લાગે તેજ સુધરેલી જોનારો અદબ કરવો જોઈએ.

અંતમાં બહુ લાંબા સમય સુધી પ્રવાસ કરીને, બહુ મહેનત લેઈને અને ધણું ધણું સહન કરીને જોના ઉન્નતિને રરને ત્યારેજ જઈ શકશે, જ્યારે તેઓનામાં આગળ વધવાની ધર્મશ્ર વધશે. એ ઉપરાન્ત પુરુષો પોતાના સંકુચિત વિચારો છોડી દેઈ જોનાને પણ તેમની કુદરતી શક્તિઓને વિકાસ સાધવાની તક આપશે તો તેમાં પુરુષોને કાંઈ નુકસાન થવાનું નથી, બલકુ સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં દેશને પ્રગતિમાન બનાવવા માટે સ્ત્રીઓ બહુ ઉપયોગી નીવડશે.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા

શારદાબેન પટેલ

વાડમાં છીંડું

મધ્યરાત ક્યારનીયે વીતી ગઈ છે. સર્વત્ર ધોર શાન્તિ છે. ગામ આખું નિદ્રામાં સૂતું છે. ફૂતર્યાના બસવાગો બીયણ અવાજ ક્યારેક પડ્યા પાડી ઊઠે છે. રાત્રીના અંધકારની ભયંકરતા જાહેર એકસરખી હોતી નથી: ગામમાં, સીંગમાં, રમયાનમાં ક્રમશઃ વધતી જાય છે. તળાવની પાળે આવંદા આ ફૂવાગો કઠો રમયાન કરતાં પણ અત્યારે વધુ ભયંકર લાગતો હતો. ઉમરડાના ઝાડનાં ડાળ એના મુખ ઉપર લંબાયાં હતાં, એટલે રાત્રીની આંખો મુઠા તારડાના આંખો તેજને પણ એ રૂષ્ટાં હતાં.

આવા આ ભયંકર રયાન તરફ આ કોણ ધસી રહ્યું છે? નિગિયગાવમાં તો એ ફૂવા પાસે પહોંચ્યું! તળાવના ઝોરારાની વંદી ઉપર બેઠેલો ધુવડ 'ધુડિઉ' કરતો ઊડી ગયો. ફણભર એ બક્તિ ખેંચાઈ બીબી. તેને શરીર જનરે શીત આવ્યાં. પોતાની સમગ્ર શક્તિ એકત્ર કરતી એ જનરે જોલે છે: 'બીએ છે શા માટે? પિતાજીની આજ્ઞ તારૂં બસિદાન માગે છે.' તેજે એક ડગ આગળ ભણું. બીજું એક ડગ ભરવા ફૂવો જનરે તેને સાદ પાડી રલો છે!

ખીજું કગ ભરવા તેનો ધ્રુજતો પંખ ઉપડ્યો તેજ વખતે તેના ખભાં ઉપર કોંઈ મંજુલ હાથ પડ્યો. 'જલિદાનની હજી જહુ વાર છે,' એ શબ્દો ખીજીજ શરૂ થતાં તેના કાનમાં પડ્યા.

'અરે આ કાણ મને ઉપાડી...'

'જસ, જસ,' એ શબ્દો સાથે ખભા ઉપરને હાથે તેના મોંને સીધી લીધું.

ફાટી આંખે એ જોઈ રહી. જરા જોણખાણ પડતાં તેણે પોતાના જાતે હાથ ઊંચકનારને મળે પીટાળી દીધા. સ્મશાન નજીકના ચોતરા ઉપર જ્યારે તેને મૂકવામાં આવી ત્યારે તે અત્યંત ધીમે પણ દીન અવાજે બોલી: "ઝમોદ, મને શા માટે અટકાવી?"

"જોટલા જ માટે કે આપઘાત કરવો અનિવાર્ય નથી."

"અનિવાર્ય જ છે."

"હું કહું છું, નથી."

"તે દિવસે તમે માન્યું નહિ, હવે જહુ મોડા થયા છો."

"તે દિવસે આવો ખ્યાલ ન હતો; પણ હજુયે જહુ વખતસર છે."

"કેમ? મેં તો ત્યારે મેં મારો નિશ્ચય જણાવ્યો હતો."

'માન્યું' કહું, મંજુલા! ત્યારે મને એમ થતું હતું કે તારા જ ગામના જાળમાંથી જ તારા પિતા તારે માટે સારો વર શોધી શકશે. મારી પણ તૈયારી ન હતી. તે વખતે પ્રીતીમીનરી પરીક્ષા ચાલતી હતી. મને મેટ્રીકની પરીક્ષામાં બેસવાનો જહુ મોહ હતો."

"તો બેસો ને. હજુ દશક દિવસની વાર હશે, નહિ? મને મારે રસ્તે જવા દો."

"ના, મંજુલા, હવે એ મોહ બિતરી ગયો છે, જોટલે શું કરવું એ પછીથી નક્કી કરીશું"

"કેમ?"

"કેમ શું? હમણાંજ તારાં માતાપિતા અને તારી વડાએ વાંચ્યું, રૂદન, અને મૂર્છાનો દેખાવ જાણ્યો હતો, કેમ નહિ?"

"ખરે, એ જહુ તમે જોઈ ગયા?"

"હા, જહુયે. આજે મોડા સુધી વાંચવાનો વિચાર હતો; પરંતુ વાંચતાં જુમાજુમા થતી સાંભળી બિડો, રવેશની વંદી ફૂટી તારા ધરના જાળીઆ આગળ કાન માંડી બેઠો."

"ભારે ચોર છો તમે."

"ચોરી કંઈ નાનીમૂની હાથ નથી આવી," કહી તેણે મંજુલાના ગાસ

ઉપર ટપલી મારી. શરમથી મંજુલાનું મુખ રાતું થઈ ગયું.

જરા રહી તે બોલ્યો : “તારા પિતા કેવા બેઠળ્યા હતા ! “જન્મતાં જ મારી નાખી હોત તો આજે આ પીડા ન આવત, એમ વારંવાર કહેના હતા.”

“મારી નાખી હોત તો તે નિરાંત થાત. ચાર ચાર વર્ષથી વર શોખ્યા કરે છે. કેટકેટલી ભાંજવડો અને કાંતાદાવા કર્યા, કેટલા ૫ માણસોની ખુશામત કરી. કેટલાંનાં ખિરમાં ભર્યાં, એક બે વખત જરા લાગ મળ્યો ત્યારે જીવથી ચે વહાલી જમીન વેચી રૂપીઆ તૈયાર કર્યા. ભાઈ કોલેજમાં ભણે છે અને કમાનાર કામ છે નહિ. ખેતીમાંથી ઘરખર્ચ જ માંડ પૂરું થાય છે. એક બે વખત તો કાંઠે આવેલી વાત મારી ગઈ અને રૂપીઆ વેડફાઈ અર્ધા થઈ ગયા. વળી થોડા વખતથી એક ઘાટમાં હતા; પરંતુ કાલે સંપૂર્ણ નિરાશા મળી એટલે એમને જીવવા ઉપર, ઘર ઉપર, અતો અમ માદીકરી ઉપર કંટાળો આવી ગયો. તેઓ ખૂબ તડૂક્યા. તમે એ બધું સાંભળ્યું છે. મારી જાએ રાતાં રાતાં કશું : ‘તમને આટલું બધું દુઃખ પડે છે. તો મારી દીકરીને ; લેઈ કૂવામાં પડીશ.’ ” કહેતાં મંજુલાને ધ્રુસકાં આવ્યાં.

“ત્યાંથી જ મેં બધું સાંભળ્યું છે.” પ્રમોદ તેને શાન્ત્યન આપતાં ધીમેથી કહેવા લાગ્યો : “મારા પણ પગ એ સાંભળી ધ્રુજતા હતા. તારા પિતા કોષથી ધ્રુજતા હતા. ધાંટો કાઢી તેઓ બોલ્યા : “કાલે પડતી હોઈ તો આજે જ પડ, રાંડ, જિવડાવે છે શાની ?’ કહી તેમણે તારાં જાને બેચાર લાતો મારી કાઢી. ‘મારી નાખો, પાર આવે,’ ‘શું કામ સંસાર માંજો હતો ? જાત્રા થઈ જવું હતું,’ વગેરે અનેક વાક્યો તારાં જા બોલતાં હતાં. શું કરે છે, મંજુલા ? રડે છે ? હવે શાને ? દીવાના પ્રકાશમાં ભેજેલું તારું અશ્રુભર્યું મુખ દબુચે મારી સંમક્ષ ખડું થાય છે. ‘મારે લીધે જ છે આ બધું, જા. હું અભાગણી !’ કહી તું સૂઈ ગઈ. તારાં જાએ જદણે ધરાઈને હૃદયની વરાળ કાઢી અને ધરાઈને માર ખાધો હોય તેમ અચેતન પડી રહ્યાં. તારા પિતા ચોકમાં આવી હુકો પી બહાર ચાલ્યા ગયા.”

“હા, બે દિવસથી તમાકુનાં લીલાં પાન તોડી કાઢ ગઈડી ગાંધી. નાંખે છે એટલે આજે એ તપાસ કરવા ગયા છે. તમારા કુઆ મજા સાથે ગયા છે.”

“એ જ ઠીક છે, મંજુલા; માટે જ અહીં જરા વિચારો કરો. હવે બેડ, સ્વસ્થ થઈ ચાલવા માંડ. રાત્રી થતાં શોધાશોધ થઈ રહેશે.”

“હજુ ચે કહું છું, પ્રમોદ, જાઓ પરીણામાં બેસો અને મને ત્યારે કામ મગારને પરણો. મને મારે રસ્તે જવા દો. બે દિવસમાં બધું શાન્ત થઈ જશે.”

અને થોડા દિવસમાં તો સૌ કોઈ મને જૂલી જશે.”

“હજી ‘જે ને જે વાત?’ કહી મીડા રાખ્યા પ્રમોદે તેનો હાથ એવી રીતે દાબ્યો કે જાણે તે પોતાનો જ છે એવું અશય વચન આપી રહ્યો છે. “તે દિવસે પણ તારા ઘરમાં આવોજ કંઈક કંઠડો થયો હતો; પણ તે આથી નાનો અને એવું વર્ણન તારે મોંએ સાંભળેલું, પણ આ તો પ્રત્યક્ષ જોયું.”

“એટલે મારી પાછળ આવ્યા?” જરા રહીને તે બોલી: “જેર, તો આલો, ક્યાં લેઈ જશો? ત્યાં કહેશે ત્યાં આવીશ.”

“હા, આપણે સત્વર જવું જોઈએ. પડેલો મેલ ખુશાથી પકડી શકાશે. રેલને પાટે પાટે રોડને પહોંચી જઈશું અને ટીકીટ વગરજ ખેતી જઈશું. ગાર્ડ પાસેથી ટીકીટ લેઈ શકાશે.”

બન્ને આશ્ચર્ય.

૨

ખીજે દિવસે સવારે પ્રતિષ્ઠાપુરને ચોરે ને ચકલે એકજ વાત યતી હતી: ‘હાજીબાઈની દીકરી મંજુલા અને અમથાબાઈના માળાનો છોકરો પ્રમોદ ભાગી ગયાં છે.’ ‘છોકરીએ ગળા કર્યો. ખૂબ મોંએ અઢવી હતી. કાળું કરીને ગઈ. ખીજું કોઈ ન મળ્યું’ ને છેવટે ગામડીઓ હાથ આવ્યો. ‘કોઈ વળી કહેલું: ‘કામડો દહીંયડું લેઈ ગયો. પણ, જેર ક્યાં જવાનો છે? બે ચાર દિવસમાં જન્મ્યાજીને પકડી પાડી સરકારનો મહેમાન બનાવી ના દેઈએ તો અમે મજદા લાળા નહિ.’

‘સરકારનો મહેમાન? ના, ના. એ તો આગ!’ કહી ખીજે એક જણે બે હાથ ભેગા કરી મસલ્યા.

‘એ છોકરો જાહુ ચગરાક યઈ ગયો હતો. માલા, ગામડીઆ! આ તો બેનહું ધર, આ તો ફોઈનું ધર, કહી છોકરો બચવા મોકલે અને આપણે દયાથી મક્ત બાણીએ ત્યારે આગ આપણું ધર બોદે!’

મંજુલાનાં માતા હેતાળાએ સવારથી—બીચાં ત્યારથી—જણે છેડો લાળવા માંડ્યો છે. લોક આવે છે ને જાય છે. ‘મારી દીકરીને શોધી લાવો, નહિ તો ફૂલો પૂરીશ,’ એમ વારંવાર કહી તેને માદ કરે છે. ‘મારી ફૂલ જેવી દીકરી! એના કોડ એના મનમાં રહી ગયા! નક્કી એણે આપણાત કર્યો છે.’

આપણાતની વાત માનવા કોઈ તૈયાર ન હતું. હતાં વહેમ ના રહી જાય

એટલા માટે દાણભાઈએ અને અમથાભાઈએ ચારે દિશાએ માથુંસો દોડાવ્યાં. ચારે ગાંજુ તમામ કૂવા જોવા માથુંસો દોડાદોડ કરી રહ્યાં. યુગયુગ કોલેજમાં ભણતા મંજુલાના મોટા ભાઈ દિનકરને પણ પત્ર લખી દહીકતથી વાકેફ કર્યો અને અગદાવાદમાં ગયે તપાસ કરવાનો હુકમ કર્યો. મુંગછના પારપોર્ટ એજન્ટોને ચેનવવા માટે લાગણાવળગનાઓને પત્રો લખ્યા, જેથી તેઓ આફ્રિકા કે બીજે ક્યાંક જાગી જતાં હોય તેો રોકી શકાય. કંઈ દિશામાં ગયાં છે તે ગાંજુનાં માટે જોયીને પણ વૃણવામાં આવ્યું. તાસી જનાર આફ્રિકાજ નવ એમ ધારી જોયીરાજે પશ્ચિમ તરફ પંદેશગમન થતું હોવાનો સંભવ જતાવ્યો, અને તેથી મુંગછ તપાસ કરવા લક્ષ્યાગ્ય હતી. ઘરગેજે વાત પતાવી દેવાના ઇરાદાથી કાઠએ પોલીસને ખજર આપી નહિ.

પાછાં પહેરે ગધા યાકીને પાછા આવ્યા, ત્યારે નક્કી થયું કે મંજુલાએ આપધાન કર્યો નથી. જોટલે બેસી મિયાં મારનારા નવરાઓને મળે નવું હદાપણ આવ્યું: ‘અમે તો કહેતાજ હતા તો! આપધાત કરે એવી છોકરી ખરી ને? ખાસી અંગ્રેજી પાંચ ચોપડી તો લખી છે. લોકલાજથી યાકીને છેક ગયે વંસે ઉઠાડી લીધી હતી. અને બે જણ સાથે ગ્રુમ થયાં છે તે નથી જોનાં? મારી દીકરી કૂવે પડી, કદી એની મા ગળામાં જીલ ધાલતી નથી. પણ એ તો ગામડીઆને લેછને જાગી ગઈ! છોકરીઓને ભણાવવીજ ના જોઈએ.’

‘ગજો ભણાવે છે, ભાઈ. કુળવાનના છોકરા ભણેલીઓ મોઢે છે.’

શોષખાગમાં દિવસ ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા. અનેક રચન જોયાં. અગદાવાદથી પણ દિનુંતો કાગળ આવ્યો. તેણે ત્યાંની બધી સંસ્થાઓ, હોટેલો ના ધર્મસાળાઓ જોઈ, પણ ક્યાંય પત્તો ન ગળ્યો. તેણે એ પણ ઉમેર્યું હતું કે ‘દશે, સારું છે કે આપધાત નથી કર્યો. પ્રમોદ સાથે પરણી જશે તો કંઈ જોડું નથી. હવે માધનગ કર્યું નકામું છે. ડાહ્યા હો તો હજુ એ નાતનું પંચ જોલાવી જોગની મર્યાદા, પરજીવની લાલચે જોગ જદાર જતા વર અને પરિણામે કન્યાઓ માટે વરની અજન, એ પ્રશ્નો ઉપર વિચાર કરો, નહિ તો આવું તો હવે ઘેર ઘેર જનશે.’ શોષથી દાણભાઈએ કાગળના ફાડીને ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા!

‘પડી છે કંઈ જાપની આજરની?’ એક કુટુંબીએ કહ્યું.

‘જાપ, આજનું ભજનરજ એવું છે. એમને વહેવારની શી ગમ?’

‘કળિયુગ, બીજું શું? કળિયુગ!’ મામે જોટલેથી જોયીરાજ બોલ્યા.

‘કુંવારી કન્યાઓ જાપનું ઘર મફતને જાગી જાય, ગજન!’

આજે પ્રતિષ્ઠાપુર ઉપરજ નહિ, પણ ગોળનાં ગામ્નાં ગામ ઉપર જાણે બોમ્બે પહોં છે! વાચનાક્ષયમાંથી 'લાક્ષ્મી' નામનું વર્તમાનપત્ર લેઈને મોસ્તર સાહેબ દાજીકાંકાને કંઈક વંચાવવા આવ્યા.

'લાક્ષ્મી'ના પ્રથમ પૃથ ઉપર મોટે અક્ષરે આ પ્રમાણે 'જાહેર સૂચના' (નોટીસ) હતી: 'હું નીચે સહી કરનાર કુમારી મંજુલા, મામ પ્રતિષ્ઠાપુરના વતની દાજીભાઈ ઓતમલાઈની દીકરી આથી જાહેર કરું છું કે આજ ચાર ચાર વર્ષથી મારા પિતા અને અન્ય વડીલો મારા વિવાહ માટે વરગી શોધ કરી રહ્યા છે, પરંતુ પૈસાનું પાણી કરવા છતાં નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. આનાં કારણ રૂપદ છે. પૈસાને લોભે અનેક કહેવાતા કુળવાન ઘરના દીકરાઓને પરણીને લાક્ષ્યે ગામડામાં-ગોળ ગહાર-પરણાવવામાં આવે છે. બીજા જાણુ કન્યાઓને ગોળમાંજ આપવાનું ફરજિયાત છે. આથી તો ગોળમાં છોકરા કરતાં અમારી-છોકરીઓની-મંજુલા વધી પડી છે, અને એ સ્થિતિમાં અમંજુલા વર હિતરતાં ગણાતાં ગામોમાંથી કન્યા લાવે, એટલે અમારી સ્થિતિ કંદોડી બને એ દીવા જેવું છે. અમારાં માથાપ ચિતાથી રાતદિવસ લોહીનું પાણી ફરે છે, ખુશામદમાં ને દોડાદોડમાંજ પૈસાનું પાણી કરે છે. એ સ્થિતિમાં અનેક તો જેવા મળી આવે તેવા (અક્ષયત કુળવાન તો ખરા જ)-શ્રીજીવર, શ્રીજીવર, અક્ષય કે બદમાસ-વર સાથે પોતાની દીકરીઓને પરણાવી દે છે. આથી અનેક કુમારી અને પરણેલી બેનો આપવાત કરે છે. મારાં વદાલાં માથાપની મુઠવણ ટાળવા મેં પણ એજ રસ્તો લીધો હતો, પણ ઈશ્વરકૃપાએ જયવા પામી છું. અને ત્યારે તો હવે મને ચોગ્ય લાગે તે કરવાની મારામાં દિગત આવી છે. ચોરીફૂંપીથી તો ક્યારનીયે હું મારા કાંઈ ઇચ્છિત પ્રિય સાથે લગ્ન કરી શકી હોત, પણ મારે તેમ કરવું નથી. મારા જેવીજ દશા મારા જેવી અનેક કુમારી બેનોની છે. એ સર્વેના માર્ગ ખુલા થતા હોય તો મારા પ્રિયને ભેગે પણ હું આજીવન કુમારી રહેવાનો નિશ્ચય જાહેર કરું છું. મારો પ્રકાર છે કે આવતા રવિવારથી પૂરા પંદર દિવસની મુદત હું નાતને-નાતના પટેલીઆઓને-આપું છું અને વિનંતી કરું છું કે તે દરમિયાન તેઓ એક સ્થળે ભેગા થઈ નાતના ગોળને તોડી વરકન્યાની પસંદગીનાં ક્ષેત્રને વિસ્તૃત બનાવે અને જ્યાં કન્યા આપવામાં વધિા મનાતો-હોય ત્યાંથી પરણીને લોભે પણ કન્યા લાવનારને નાતગહાર મૂકવામાં આવે એવો ઠરાવ કરે. આમ કરી તેઓ મારી અનેક મૂંઝી બેનોને-ક્ષેત્રસંકાયને પરિણામે ભોગવવાં પડતાં પારાવાર

દુઃખથી અને ગમે તેવા વર સાથે વિતાવવાં પડતાં અસહ્ય જીવનથી બચાવે. સાથે તેમનાં મુઝાતાં માળાપને પણ રસ્તો મોકળો કરી આપે. પૂંદર દિવસની એ મુદત પૂરી થયે ઉપરની મતલબનો ઠરાવ થએલો જોવામાં નહિ આવે તો ત્યારથી અને ઠરાવ થવા છતાં તેનો અમલ થતો જોવામાં નહિ આવે તો પાછળથી હું મને મારે કાંઈ તેમ વર્તવા છૂટી ગણીશ.

‘લી. કુમારી મંજુશા’

બુકોબા, પૂર્વ આફ્રિકા

ડાહ્યાભાઈ મનોરમાઈ પટેલ

પાટીદાર કેળવણી મંડળ

‘સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ની સ્થાપના સંજોગે હકીકત અને પ્રસંગોચિત્ત લાપણોનો સાર ‘પાટીદાર’ના કાર્તિક માસના અંકમાં ચાંચી નીચેના કેટલાક વિચારો કાર્યકર્તાઓ આગળ રજૂ કરવાનું કર્તવ્ય સમજાય છે.

આખી કોમની કેળવણીના પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા મંડળ સ્થપાય એ પગલું રજૂાય છે. ચરોતર કેળવણી મંડળે દીર્ઘદષ્ટિ વાપરી અનેક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા બીજી કોમોની સાથે પાટીદાર કોમની સેવા કરવામાં બીજી કોઈ પણ સંસ્થા કરતાં વધારે કાળો આપ્યો છે એ સર્વને ખગર છે. કોમી સંસ્થાઓની તરફેણમાં હું નથી. છતાં જ્યારે બીજી ધણી કોમોએ વિદ્યાર્થીઓને સદાયતા કરવા માટે નાતિક્ષેડોની યોજના કરી છે અને પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ માટે નાતિક્ષેડની આવી યોજના અત્યાર સુધી થઈ નથી, તેથી પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાભ્યાસમાં અનેક મુશ્કેલીઓ નડે છે. માટે પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓની આ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા માટે પાટીદાર મંડળ પ્રયત્ન કરે એ જોઈતું નથી. દરેક કોમ આ રીતે પોતાનું સંભાળી લે તોપણ ઘણું કામ થાય અને દેશ આગળ વધે.

પાટીદારોની મુખ્ય વસતિ ચરોતર, દરકાશી અને કાનમવાકળમાં છે. ચરોતરમાં કેળવણીનો પ્રચાર ઠીક પ્રમાણમાં થયો છે અને કાનમવાકળ તેમાં પછાત છે. મને લાગે છે કે કાનમના પાટીદારોની આર્થિક સ્થિતિ ચરોતરના પાટીદારો કરતાં વધારે સારી હતી અને વધારે સારી થઈ શકે તેમ છે. પણ સારી સ્થિતિને કારણે જ કાનમના લોકોને જલદાર જઈ કમાણી કરી લાવવાની જરૂર નહોતી, તેથી તે કેળવણીમાં પછાત રહ્યા અને સામાજિક ક્રાંતિવાદોમાં અયોગ્ય ખર્ચખુટણ કરવામાં પૈસાનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા

અને ખેતીનાં ખર્ચા વરસોમાં પણ ખર્ચના રસ્તા કાપી ગામના, તેથી તે અત્યારે જોઈએ તેટલા આગળ આવી શકતા નથી.

સારા છાત્રાલયની મુશ્કેલીઓ શ્રી. મોતીલાલ અમીને સલા વળીતે જરાજર સમજાવી હશે. કેળવણીની સંસ્થામાં પૈસા મુખ્ય નહિ, પણ માણસ મુખ્ય છે. સંસ્થા ચલાવનાર લાયક માણસ મળી આવશે તો પૈસા તો તેની પાછળ પાછળ આવવાના જ છે. આ મંડળમાં છાત્રાલય ચલાવવાની જવાબદારી લેનાર કયા અને કેટલા માણસો છે તેની મને ખબર નથી. આવા માણસો ઘણા જ થોડા મળી આવે છે એવો મારો અનુભવ છે. નવું છાત્રાલય કાઢી તે ચલાવવા પ્રયત્ન કરવો તે કરતાં તો ચરાતર જોડિંગ હાલિસ જેવું વડોદરામાં છાત્રાલય હોય તેના લાભ લેઈને તેને મદદ કરી તેનો વિકાસ કરવા પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સારું છે.

હવે વડોદરાનું છાત્રાલય કેટલું ઉપયોગી થશે તેનો વિચાર કરીએ. તેથી વડોદરામાં રહેતા માણસોને તો ખાસ લાભ થાય જ નહિ. નવું છાત્રાલય જીનું કેમકે છાત્રાલયોની માફક જ ચાલવાનું હોય તો વડોદરામાં તો મકાનોની અને વીંશાઓની જોડ નહિ હોવાથી તે જાણે ઉપકારક નીવડે તેમ લાગતું નથી. જે ઉમરે યાગ્રિય ધડાય છે અને જેની અમર આખા જીવન ઉપર રહે છે તે ઉમરે આમર્ષના વિદ્યાર્થીઓ લાઈ રફૂલના અભ્યાસ માટે અનેક પ્રલોભનોથી લારેલા શહેરમાં આવેલા જોડિંગ હાલિસમાં રહે, ત્યાં સહેરી જીવન ગાળતા થાય, દોરેલોતો, નાટકચેટકોતો તેમ જ સીનેમાનો તેમને ચરકો લાગે અને માગાપની રિયલિટી મમે તેથી હોય છતાં તરત જ વિલાપતની રડીમરમાંથી જિતયાં હોય તેવા કંકડ જાનીને ફરવામાં મગરૂરી માને, અને 'ધોખીનો કૂતરો નહિ ધરતો, નહિ ધાટતો' એના જેવી તેમની રિયલિટી થાય છે એ આપણે

✽ ————— ✽

૧. છાપાં વાંચનાર જાણતા હશે કે અમદાવાદમાં દારૂબંધી થયા પછી ત્યાંની મેડીકલ સ્કૂલની હોસ્ટેલમાં રહેતો એક અમીન વિદ્યાર્થી ગામડાના પીઠામાં દારૂ પીવા ગયેલો, ત્યાં દારૂ પી ગઈો થઈ તોફાન કરતાં પકડાયેલો. ત્યારે એને એ ટેવ તો પહેલેથી જ હશે ને? એ સમાચાર ઉપર 'શુન્નરાત સમાચાર' પત્રે કંઈક દીકા કરી હશે, ત્યારે એ અમીન વિદ્યાર્થીનો, તેની 'ખાનદાની'ને નામે, ખચાવ કરવા એ સ્કૂલની હોસ્ટેલના વિદ્યાર્થીઓએ સામું ચંચાપત્ર લખ્યું. જોકે 'શુન્નરાત સમાચાર' પત્રે એનો ઠીક જ ઉત્તર આપેલો, પણ એ ચંચાપત્ર એ સરકારી મેડીકલ સ્કૂલના એ હોસ્ટેલના વિદ્યાર્થીઓનું માનસ પ્રકટ કરે છે. તમી—

જોઈએ છીએ. એટલે દાષ્ટ રૂલમાં લણના ગાગડના વિદ્યાર્થીઓને નવા જાત્રાલવથી થું લાલહાનિ થશે તે આપણે ગંભીરપણે વિચારવું રૂલું.

સગસ્ત્રપાટીદાર કેળવણી મંડળ આખી કામગીરી સેવા માટે સ્થપાયું હોય તો તેણે કામગીરી એકસરખી અને તેટલી સેવા કરવા માટે અને નામને સાર્થક કરવા માટે કમ્મર બંધસરી જોઈએ. વ્યવસ્થાપક મંડળમાં ધણા લાગવગવાળા, અનુભવી અને સાધનસંપન્ન સભ્યોનો છે. તેમાંના ફક્ત દશેકજ જો એક વર્ષ સુધી મતલ કામ કરે અને જ્યાં જ્યાં પાટીદાર વસતા હોય ત્યાં ત્યાં જાતે ફરી વળે અને પરિણામે જોજામાં જોણું દશ લાખ રૂપિયાનું ફંડ કરી નાખે, તો પાટીદારનાં જાણકારને કેળવણી આપવાના કાર્યમાં કાંઈક થઈ શકે. આ ફંડમાંથી જરૂરીઆત પ્રમાણે ફક્ત એક ઓરડીમાં ઓશીસ રાખીને વ્યવસ્થાપક મંડળ પોતાનું કાર્ય ચલાવે જાગ અને પાટીદાર વિદ્યાર્થી જ્યાં જ્યાં—હિંદમાં ને હિંદની બહાર પણ—અભ્યાસ કરતા હોય ત્યાં ત્યાં મંડળની મદદ પહોંચાડવામાં આવે. એક વખત સારું ફંડ થઈ જયા પછી તેની વ્યવસ્થા કરવી અને તેમાં વધારો કર્યા જવો એ જાદુ જવાબદારીનું અને મુશ્કેલ કાર્ય નથી. વધારામાં, દરેકને અનુકૂળતા પ્રમાણે નક્કી કરેલે ધારાધોરણે એકધારી મદદ યાવ અને કામ પણ સંજીવ યાવ. આથી વિદ્યાર્થીને અભ્યાસ માટે મારી મરેયા અને સ્થળની પસંદગી મળે અને એક વખત મહેનત લેઈને કરેલા કામગીરી અસર ચિરસ્થાયી બને.

આ કામને દવાઈ દિલ્લા જેવું લાગે. મને તો આ સિવાય પાટીદાર જેવો સાગર નાતને કેળવણીમાં મદાયતા કરવાની બીજી વ્યવહાર અને સંજીવ યોજના જડતી નથી. આ કાર્ય યાવ તો થોડાંક વર્ષોમાંજ કાનગ જેવા પ્રદેશોમાં પણ કેળવણી એકદમ વધી જાય, વડીલોપાર્જિત મિત્રકન—જેના અનેક ભાગલા ચવાથી—તે ઉપરજ નિર્વાદનો આધાર રહે નહિ અને કોઈ પાટીદારનું જાણક સાધનને અભાવે કેળવણી લેવું અટકે નહિ.

મને લાગે છે કે મારી આ યોજના શ્રી. મોતીભાઈ અમીનને અને શ્રી. નરસિંહભાઈ પટેલને પણ સ્વશે. મંડળના ફક્ત થોડાક લાગવગવાળા, વયોવૃદ્ધ અને સાધનસંપન્ન સભ્યોએ આ માટે પોતાના જીવનનો અને કમાણીનો ટૂંકી પણ જોડો ભાગ આપવા તત્પર થવાનું છે. આ મંડળે ગંભીરપણે વિચાર કરવા અને યોજનાને ફત્તેદમંદ જનાવવા માટે કમ્મર કસવાની પાટીદાર કેળવણી મંડળના સંચાલકોને પ્રેરણા યાવ ને તેમને તે માટે યોગ્ય જગ મળે એજ પ્રાર્થના.

પાયોરિયા

પાયોરિયા એ આ જમાનાનો ઘણો જ અણીનો રોગ છે. પાયોરિયા એ અંગ્રેજી શબ્દ છે એટલે ઘણા એમ માને છે. કે પહેલાં આ રોગ હતો જ નહિ, આ જમાનાનો જ એ રોગ છે. પરંતુ ઇ. સ. પૂ. ૪૦૦-૫૦૦માં ઇજિપ્તના લોકોમાં આ દરદ હતું એમ ઇજિપ્તનાં મમી (Egyptian Mummies) જોવાથી જાણ્યો હતો છે. સુશ્રુતના મુખરોગમાં મુખના જે અન્ય રોગોનાં નામો, તેના વર્ણન સાથે, વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યાં છે તેમાં 'ઉપકુચ' નામના રોગનું જે વર્ણન છે તે જરાજર આજના 'પાયોરિયા' રોગને ગણવું આવે છે :

વેષ્ટેષુ દાહઃ પાકઃ તામ્યાં દન્તાશ્ચલન્તિ ચ ।

યસ્મિન્ સોષકુષો નામ પિત્તલ્લ કૃતો ગદઃ ॥

(માધવનિદાન, મુલરોગ)

દાંતનાં પેદાંમાં (દન્તવેષ્ટનમાં) દાહ અને પાક થાય છે, દાહ અને પાકને લીધે દાંતો બધા દાહી બેઠે છે, દાંત દાહતાં તેમાંથી લોહી નીકળે છે, દાંતમાં મંદગંદ નેહના થાય છે અને મોં મંથ મારે છે. આ પિત્ત અને રક્તને લીધે યનારો બાધિ છે. જે કારણથી પિત્ત દુષિત થાય છે અને લોહી બગડે છે તે કારણો જ આ રોગ માટે જવાબદાર છે એમ આયુર્વેદ માને છે.

પાયોરિયા (Pyorrhea) શબ્દ બે ગ્રીક શબ્દો Pion (એટલે Pus, પરુ) અને Rhoia (એટલે flow, વહન) ઉપરથી થયો છે, અર્થાત્ પરુનું વહેવું એવો એવો અર્થ થાય છે. ફટલાક અને Pyorrhea alveolaris - 'પાયોરિયા એલ્વીઓલેરીસ' નામ પણ આવે છે. Alveolaris એ લેટીન શબ્દ alveolus (એટલે 'નાની બજોલ') એ ઉપરથી બનેલો છે. અર્થાત્ દાંતનાં હાડકાંની નાની બજોલોમાંથી પરુનું વહેવું, એવો એવો અર્થ થાય.

આ રોગમાં દાંતના પેદાંમાંથી પરુનું વહેવું અને મોંનું ગંધાવું, એ બે જ મુખ્ય લક્ષણો છે. દાંતની જરાજર સંજાળ ન રાખવાથી, યુક્તાદાર (Balanced Diet) ન કરવાથી, ખૂબ ખીડીઓ ફૂંકવાથી અને રાતદિવસ પાનના ડૂઆ ગલોદામાં રાખી મૂકવાથી આ દરદ થાય છે.

દાંતની સંજાળ દિદુઓને તેમના પૂર્વજોને વારસામાં સોંપેલી છે. જેમ દિદુમાત્ર નિત્ય રનાન કરે છે તેમ તે મુખશુદ્ધિ પણ સાધે છે. પરંતુ નાંહવામાં જેમ આપણે દંઘડા વિનાનું નાહીએ છીએ તેમ મુખશુદ્ધિમાં પણ કરીએ

છીએ. દાંતણુ ગમે તેવું વાસી, સડેલું કરીને આપણે ‘દાંતણુ ક્યું’ એવો સંતોષ અનુભવીએ છીએ. દાંતણુ હમેશાં તાજાં લેવાં જોઈએ. જાતણુ એક ને એક જાતનું નહિ કરવું જોઈએ. આજે લીંબડો, કાલે જાવળ, પરમ દિવસે વડ, ચોથે દિવસે કણ્ણ, પાંચમે દિવસે બોરસહી, છઠ્ઠે દિવસે ખેર, તો સાતમે દિવસે કંબોધ કે આંબળ, આમ દરતાદરતી દાંતણુ કરવાં જોઈએ. દાંતણુ તાજું, લીલું જમ લેવું; તેનો અગ્રભાગ ઘુંટી નાખવો, જેથી વધુપડનો જલદ રસ પેદાંને નુકસાન ન કરે. દાંતણુ ખૂંચળ ચાવવું જોઈએ. ઝીણો મુલાયમ દૂધો થાય એટલે સારા દંતમંજન સાથે તેને પ્રત્યેક દાંત ઉપર, ઉપરથી નીચે ને નીચેથી ઉપર, ઘસવો જોઈએ. દાંતનાં પેદાંને ઇલાં ન થાય એ સાચવવું જોઈએ. દાંતણુ સાથે મુગધી દંતમંજન કે પેરટ વાપરવું જોઈએજ, કારણ કે મુગધીને લીધે મુખમાં સુવાસ રહે, ખુસબોથી મોંમાંથી પાણી છૂટે, પરિણામે દાંતની બાજીમાં બરાબ રહેલા અનાજના કણો નીકળી જાય. દંતમંજન જંતુધન અને મુગધી હોવું જોઈએ. તે જલ્દી કર્કશ ન હોવું જોઈએ, તેમ જલ્દી સૂક્ષ્મ પણ ન હોવું જોઈએ. જલ્દી કર્કશ દંતમંજન દાંત ઉપરના બારીક પ્રકોને નુકસાન પહોંચાડે અને દાંતની બાજીમાં તેના કણો બરાબ પણ રહે. જલ્દી સૂક્ષ્મ જરાબર ઘસાવું જ નથી. આ દંતમંજનોમાં બટાસંયુક્ત (Acid) દવાઓ ન હોવી જોઈએ. આપણા લોકો એકલું દાંતણુ કરે છે અને દંતમંજન કે પેરટ વાપરતા નથી. આ બૂલ છે અને તે સુધારવી જોઈએ.

દાંતણુની ચીરથી જ જલ ઉતારવાનો રિવાજ છે, પરંતુ તે યોગ્ય નથી. દાંતણુની ચીરથી જલ જરાબર જીવરતી નથી અને જલ ઊંચા છે, માટે સોનાની, ચાંદીની, તાંબાની કે કચકચની જલ વાપરવી દિતાવડ છે.

મોં ધોવામાં પણ ખૂબ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ. ગળામાં બે આંગળાં જાડે ધાલી ગળું જરાબર સાફ કરી લેવું જોઈએ. ઠંડા પાણીથી ખૂબ ઢાગળા કરી નાખવા જોઈએ. આ પછી હમેશાં તલના તેલનો મોટો ઢાગળો લારીને ૧૦-૧૫ મિનિટ સુધી તેને મોંમાં રાખી મૂકવો જોઈએ. એવા તૈલગંદુપથી દાંત મજબૂત થાય છે, મોંની ચીકાસ દૂર થાય છે, આંખનું તેજ વધે છે, અવાજાં વગેરે એસી જાય છે અને દાંતનાં મૂળ સુધી રોહન પહોંચે છે. આ જમાનામાં હું તો સૌને બારપૂર્વક હડું છું કે હમેશાં દાંતણુ કરી જલ્દી પછીથી નિયમિત તૈલગંદુપ કરો. તૈલગંદુપ એ દિનચર્યાનું અંગ જ મનાએલું છે. પાયોરિયાના દરદીએ તો ખાસ તૈલગંદુપ કરવું જ.

અવારનવાર ઘસ વાપરવું પણ દિતાવડ છે. પેદાં ઊંચા નહિ એવી

રીતે ધ્રુવ વાપરવું નોંધવું. એ દાંતની ફાટ વચ્ચે ધ્રુવનાં વાળ જવા નોંધવું, એટલે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ રજકણો પણ બહાર નીકળી જાય. ત્રણી ધ્રુવના અવાર-નવાર વપરાશથી દાંત એકદમ સાફ થઈ જાય છે.

આ થઈ મુખશુદ્ધિની વાત. મુખશુદ્ધિ ઉપર 'પૂરેપૂરું' ધ્યાન આપવામાં આવે તો દાંતના રોગો યજ્ઞાંજ ઓછા થઈ જાય.

પેરંતુ પાયોરિયા પિત્ત અને રક્તના દોષોને લીધે થાય છે એમ આપણા પૂર્વજોએ ગાન્યું છે અને આધુનિકો પણ આજ વાત કહી રહ્યા છે. અત્યંત ખાટાં, ખારાં, તીખાં, પચવામાં બારે એવાં, દાહ ઉત્પન્ન કરે એવાં વિદાહી અનપાનના સેવનથી પિત્તનો પ્રકાશ થાય છે. આધુનિકો કહે છે કે લોહીમાં ખટાશ વધવાથી દાંતમાં પરુ થાય છે. લોહીમાં ખટાશ વધવાનું કારણ કબજિયાત અથવા આમાશ્ય (ઓટો-ઇન્ટોક્સિકેશન) છે. અયોગ્ય આહારથી પચનયંત્રોને ખૂબ શ્રમ પડે, પરિણામે જે પાચક રસોનો સ્વાદ આહારના પાચન માટે અનિવાર્ય છે તે સ્થગિત થાય, અન્ન પચે નહિ, પરિણામે આમરસ રક્તમાં શોષિત થાય અને લોહી જગડે. અને લોહી જગડ્યા પછીથી ખટાશ (Acidity) વાળું થવાથી ચામડીના અનેક જાતના રોગો થાય, રક્તનું અભિસરણ આને લીધે કંઈક અંશે ઓછુંવતું થાય. શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં લોહી ફરી વળે છે. જે ભાગમાં લોહીનો પ્રવાહ ઓછો હોય ત્યાં પરુ થવાનો સંભવ રહે છે. દાંતનાં પેદું, દાંતનાં મૂળ, એ પણ એવા ભાગ છે, જેને લોહીનો પ્રવાહ સારી રીતે ગળવો નોંધવું. એ ભાગ ઉપર લોહી જરાજર પહોંચતું ન હોય, પ્રવાહ ઓછો હોય, તો એ ભાગમાં પરુ થવાનો સંભવ રહેજ.

આયુર્વેદના આચાર્યોએ પાયોરિયાનું (ઉપકુશનું) નિદાન, પિત્ત અને રક્ત દૂષિત થવાથીજ આ રોગ થાય છે, એમ કહેલું છે તે તદ્દન યોગ્ય છે. પાયોરિયા એ એક રીતે પેટનું જ પ્રદર્શન છે અર્થાત્ પેટ નો ખરાબ અને ગંધાતું હશે તો એની અસર મોં ઉપર-દાંત ઉપર જરૂર થવાની જ. ગટર સાફ ન હોય તો બદમો આવવાની જ. જેનો જઠરાગ્નિ અયોગ્ય આહારવિહારથી મંદ થયો હોય, જાથુની કબજિયાતથી જે પીડાતો હોય, જે હમેશાં વ્યાયામ ન લેતો હોય, જે એશઆરામી અને લોહુપ હોય, તેની હોજરી અર્થાત્ સકલ પાચનયંત્ર રોગિષ્ઠ થાય એમાં શી નવાઈ? જઠરાગ્નિને આપણા પૂર્વજોએ ધ્રુવની ઉપમા આપેલી છે. જેમ ઘસમાં અપવિત્ર દ્રવ્ય ન હોવાય તેમ આ જઠરાગ્નિમાં ગમે તે ન નખાય. ગદ્યર્થે ચરક કહે છે કે તમાગ રોગોનું મૂળ આપણો 'ત્રામ્ય આહાર' છે. 'ત્રામ્ય' શબ્દ 'અયોગ્ય' અર્થાત્ 'દુષ્ટ' એ

અર્થમાં મુચવાએલો છે. આમ્યાદાર એજ સકળ રોગોનું મૂળ છે. અત્યંતી ન દેદ પેલાંય છે. આમ્યાદારથી દેદનું ચોખ્ખ પોષણ થતું નથી અને, નિવૃત્તું છે. શરીરમાં સંચિત થાય છે. પ્રખર આવામ અને દિનચર્ચા કે રાત્રિચર્ચા માટે ઉપદેશના નિષેધોના પાલનનો અભાવ આ છેરને અંદર ને અંદર ન રાખવામાં સ્થાપના કરે છે. ચોખ્ખ આવામ લેવામાં આવે તો પથરા પણ હજમ થઈ જાય છે, પરંતુ આપણે મધ્યમ વર્ગ આવામ તરફ એપરવા ગમ્યો છે—ગનતો જાય છે. પરિણામે જઠરાગ્નિની મંદતા, આગાશ્ચર્ય, તત્કાલે વિધો સંચય, જેને આપણા આચાર્યોએ ટુચિવિષ (Auto-intoxication) કહ્યું છે, એ ગદા શરીરની ઘોર ખોદવામાં સ્થગતનો ભાગ ભજવે છે. એટલે પાયોડિયા એ ચોખ્ખ અત્રપાનનું પરિણામ છે એમ કહેવામાં જરા પણ શંકા નથી.

ધણાકરે છે કે તાન્મૂલમસૂજી—પાન ખાવાથી—દાંત ગમડે છે. પરંતુ પાનથી દાંત ગમડે છે એમ જો કહે છે તે અનિશ્ચય પાન ખાવાથી આ રોગ થાય છે એમ તેમના કહેવાનો ભાવ દોષ છે. નિશ્ચિત ૩-૪ વખત પાન ખાવાથી તો જઠરાગ્નિ સારો રહે છે, કદાચ કે તાન્મૂલનો રસ જંતુક્ષ - Germicide છે. વળી તાન્મૂલમાં જે 'ડાયારેક્ઝ' નામનો પાયકરસ (Enzyme) છે તે અત્રને પચાવવામાં—રદાર્યનું રદારમાં રૂપાંતર કરવામાં—અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. અને આપણું દિદુઓનો ખોરાક મુખ્યત્વે રદાર્ય-ઘટિતજ છે, એટલે ખાધા પછી પાન ખાવામાં તો લાભ છે. છતાં ચીજ ગમે તેવી સારી શાં ન હોય, પરંતુ નેનો અનિરેક્ષ નેને વગેરે છે. પાનનું પણ આનુંજ થયું છે. તાન્મૂલમસૂજીની આપણા પૂર્વજોએ કંઈકી સ્તુતિને તેના અતિરેકે હણી નાખી છે. પાચના રૂચા ચોરીસે કદાચ ગમેદાંમાં ઘાલના આપણા વિવેકવ્રટોના મહિન ઘનો મુચુપ્પાગતક છે.

આપણે મુખમુદ્ધિ ભૂલ્યા છીએ, આદાર જેવા ગદન વિષય તરફનું આપણું અસૂચ્ય દુર્લક્ષ આપણી આખી પ્રાણને ધીમે ધીમે હણી રહ્યું છે. આવામ નથી, વિવેક નથી, સદાચારનો ધીરે ધીરે લોપ થઈ રહ્યો છે. પરિણામે જીવનમાં શાન્તિ નથી. ચોવીસે કદાચ દોડધામ, ચિંતા, વગેરેથી આપણું જીવન કૂતરાના જેવું ગમ્યું છે. લગ્નન્ટલ્લ કુતઃ કુલમ્—જેનામાં શાન્તિ નથી તેને મુખ ક્યાંથી દોષે!

લગ્નનાં ચરક કહે છે કે સકલ રોગોનું કારણ 'પ્રગાપરાધ' છે—જુદ્ધિનો અપરાધ છે. જુદ્ધિના અપરાધની શિક્ષા એ આગંતના રોગોનો લીમરો છે. આથીજ પ્રાચીન ઋષિઓએ વિધાતા પાસે માગ્યું હતું કે 'હે પરમાત્મા! તું અમારી જુદ્ધિને વિશદ ગનાવ.' જાતવર્ષની શુભામીનું અને તેની દુર્દશાનું

ખરું કારણ બુદ્ધિભ્રંશ જ છે. પાયોરિયા તો તેનું એક નજીવું પરિણામ છે. ત્યારે આપણે જોઈ ગયા કે પાયોરિયા એ અયોગ્ય આહારથી ઉત્પન્ન થતા પિત્ત અને રક્તના દોષોને આભારી છે. કળજિંદાત અને જલ્દહનશ્મી એને માટે જવાબદાર છે. મુખશુદ્ધિ (Oral Hygiene) તરફ જોઈએ તેટલું લક્ષ આપણે આપતા નથી. આ જમાનામાં સોમાંથી મિત્તેર દરદીના મુખમાંથી અસહ્ય દુર્ગંધ મારતી હું જોઈ છું. દાંતમાં પરુના અને લોહીના લોચે લોચા ભરાઈ રહેલા જણાય છે. ધણાખરા રોગો આ પરુ, જેમાં રોગોત્પાદક દુષ્ટ જીવાણુઓ હોય છે, તેને આભારી હોવાનો સંભવ છે. આ ચેપી પરુ પેટમાં જાય, ત્યાં હોજરીને અને આંતરડાંને તેનો ચેપ લાગે. પેટમાં સડો તો હોય છે જ, તેમાં આ પરુ વૃદ્ધિ કરે છે. પરિણામે જીર્ણજ્વર, જંથુકની જલ્દહનશ્મી, ક્ષય, ટાઇફોઇડ, મરડો, વગેરે રોગો પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. આમ આ નજીવું દેખાતું દાંતમાંનું પરુ, દરકાર ન લેવામાં આવે તો, બર્ષકર સંકટો ઉત્પન્ન કરે છે.

ત્યારે આ રોગ ન થાય તે માટે થું કરવું જાણીએ, (Prophylactic & preventive treatment) એ તરફ આપણે ખૂબ જ ધ્યાન દેવું ઘટે છે, કારણ કે આ રોગ થયા પછી તેના ઉપચારો કરાવવા અહીંતહીં દોડવું તેના કરતાં એ રોગ થાયજ નહિ એ તરફ પૂરતું લક્ષ અપાય તો એ પ્રયત્ન બુદ્ધિજ્ઞાન છે. થયા પછી આ રોગની લીલાને પહોંચી વળવું, ઘણી વખત, મુશ્કેલ થઈ પડે છે. આને માટે નીચેના નિયમોનું પાલન આવશ્યક છે :

(૧) બહુ પોચો ખોરાક, જેમાં ચાવવાની ઘણીજ ઓછી તકલીફ પડે છે, તે ન ખાતાં કઠિન ખોરાક—જેવો—કે સારી રીતે શેકેલી ભાખરી, પુરી, અણા, ધાણી, વગેરે લેવો જોઈએ. કઠિન ખોરાકને ખૂબ ચાવવો પડે. આ ચાવવામાં દાંતને હીક હીક પરિશ્રમ પડે, પરિણામે લોહીનો પ્રવાહ તે ભાગમાં વધુ આવી તે ભાગને તંદુરસ્ત રાખે છે. કદાચ હમેશાં આવો કઠિન ખોરાક ન ખાઈ શકાય તો દાળિયા, ઘાંચડા જેવી ખાદ્ય ચીજો ખૂબ ચાવીને ખાવાનું બૂલવું ન જોઈએ. હિંદુઓના આહારમાં દાળિયા—ચણાનું અતિ અગત્યનું સ્થાન છે, તે પોષક દષ્ટિએ તેમજ ચાવવાની દષ્ટિએ ઇષ્ટ લાગે છે.

(૨) ખાઈ ભિક્યા પછી, ઝીણી વાંસની સળી વડે દાંતમાં ભરાયેલો ખોરાક કાઢી નાખી, પાણીના ફાગળા કરી નાખવા જોઈએ. દાંતમાં પેદુ વગેરે મળુ આંગળી વડે જરાજર ઘસીને સાફ કરી નાખવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે સાફ કરવામાં નથી આવતા તો પછી તેજ અન્નકણો પડ્યા પડ્યા કહોવાય છે અને એમાં એક જાતના જીવાણુ (Acid-forming bacteria) ઉત્પન્ન

યાય છે, જે દાંતનાં પેદુને જગાડે છે.

(૩) ખાધા પછી કાથો, ચૂનો, જોલમ્બી, સોપારી, ગરાસકરૂર, લવિંગ, તજ, જાયફળ, જવંત્રી, કર્કર, કેસર, અષ્ટકાજ, વગેરે સુગંધી પદાર્થો વાળું પાન ખાવું દિતાવહ છે. જન્ને વખત ખાધા પછી આવું પાન ખાવું સ્વાસ્થ્ય માટે દિતાવહ છે.

(૪) રાત્રે સૂતી વખતે દાંત અને ગોં જરાગર સાફ કરવાં જોઈએ. સવારમાં ઊઠીને અને રાત્રે સૂતી વખતે સૌંદર્ય જરાગર મુખ પ્રક્ષાલન કરવું જોઈએ. આ સાદા નિયમનું પાલન કરવાથી મદાન વાળમાંથી જમી જવાય છે.

(૫) સવાર સાંજ બે વખત લીલાં તાજાં દાંતણાં કરવાં જોઈએ. આપણે અહીં એક વખત દાંતણું કરવાનો વિચાર છે, પરંતુ આપણાં શાસ્ત્રોમાં બે વખત દાંતણું કરવાની આજ્ઞા આપણને કરવામાં આવેલી છે.

(૬) દાંતણુનો દુધો એકલો નહિ, પરંતુ દાંતણુ સાથે સુગંધી દંતમંજન, જોનો શુભ્ર કાર્બોન (Alkaline) હોય, એવું વાપરવું જોઈએ. સાધારણ કાલસા અને મીઠાનું મંજન, તેમાં યુકેસિસ્ટસ, લવિંગ, તજ, વગેરે સુગંધી તેલોનાં એક બે ટીપાં નાખીને વાપરી શકાય, અથવા જાગરમાં થોડું મળે છે તેની ભુક્રીમાં બે તેલોનાં ટીપાં ઉમેરી, ઉપયોગમાં લેખ શકાય; અથવા કાંઈ સાફ ટૂથ પેસ્ટ પણ ઉપયોગમાં લેખ શકાય.

(૭) દાંતણુ કર્યા પછી તૈલગંડુ લગવાથી દાંત જગડવાનો ભય જ નહિ રહે, મરતા સુધી દાંત વજ્ર જેવા રહેશે. હમેશાં ૩-૪ તોલા તલનું તેલ જગડશે, પરંતુ ડેવરીસ્ટની શ્રી કરતાં એકંદર આ ગંડુપ્રયોગ ઘણો જ સસ્તો છે.

(૮) દાંતણુ એક ને એક જાતનું ન કરતાં અવારનવાર જુદી જુદી જાતનાં વાપગવાં જોઈએ. કણુજી, લીંગડો, વડ, બાવળ, ખેર, ખેરસંઘી, દાડમ, વગેરેનાં દાંતણુ સારાં છે.

(૯) કળાજિયાત, પેટમાં પવનનો ભરાવો, પેટનું ફુગાવું, વગેરે તેમજ ખાટા ઓડકાર, છાતીમાં દાહ જળવો, ઊલટીમાં ખાટું ખાટું પિત્તનું નીકળવું, સવારમાં ઊઠતાં મોંમાં શીકાસ અનુભવવી અને દુર્ગંધી છુટવી—આ બધું જાણતાં સાવધ થઈ જવું જોઈએ અને કુશળ ચિકિત્સક પાસે જઈને પોતાની તબિયત જાગડવાનું કારણ જાણી લેખ, તે કારણ દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ રહેવું જોઈએ.

(૧૦) હમેશાં ખોરાકમાં તાજું, લીલું જમ શાક હોવું જોઈએ. શાક આપણને અતિ અગત્યના ખનિજ સ્ત્રોત પૂરા પાડે છે. શાકમાં વિટામિન 'સી' પ્રચુર પ્રમાણમાં હોય છે. શાક પાણીમાં બાફેલાં—અલગત તેલ વા

ધીનો વધાર મૂકી હંમકારી, ખૂબ પાણી નાખીને બાફેલાં-ખાવાં જોઈએ. દાળ, ભાત, ટોટલી, સાક, કચુંબર, યોગ્ય પ્રમાણમાં ખૂબ ચાવીને ખાવાથી આરોગ્ય ઠીક જળવાય છે. ભાત ઘર આગળ ખાડેલો, ઘઉંનો લોટ ઘંટીએ દબેલો (ફ્લોર માલમાં પિસાએલો નહિ) હોવો જોઈએ, દાળમાં પાપડિયો ખારો ન નાખવો જોઈએ. આ પ્રમાણેનો યુક્ત આહાર આરોગ્ય સંરક્ષક અને આરોગ્યવૃદ્ધિ સાથેજ દાંતની દૃઢતા સંધાશે. આહાર અને મુખશુદ્ધિની એકવાક્યતા સંધાતાં પાયોરિયા અદરૂપ જ થશે.

(૧૧) પાયોરિયા અમાધ્ય દરદ નથી. પાયોરિયા થયો એટલે દાંત પડાવવા જ જોઈએ એવો કંઈ નિયમ નથી. આજકાલ દાંત પડાવવાનો વાયરો વાયો છે એ હું જાણું છું. પરંતુ હું તો માનું છું કે દવાઓથી પણ પાયોરિયા મટી શકે છે. અલગત રોગની શરૂઆતથીજ એટીએ તો સારું, દરદ ધણું વધ્યા પછી તો દાંત પડાવવા સિવાય બીજો દવાજન નથી.

(૧૨) પાયોરિયાથી અનેક લવંકર રોગો થાય છે એ વાત સાચી છે.

હાંસોદ

બાપાલાલ ગ. વૈદ્ય

પાણીના નળ

‘પાટીદાર’ના આસોના અંકમાં ‘વસો-ધર્મજમાં નળ’ એ નામનો એક લેખ પૂનાથી રા. ભાઈ મગનભાઈએ લખ્યો છે. શ્રમજીવીઓનો પક્ષ લેવાને બદલે એમણે એમની કલ્પનાના ‘સુધારકો’ અને ‘કુળવાનના કટકો’ ઉપર આ બાબતમાં સ્વાર્થાન્ધતાને કારણે જોડકામી કર્યાના આક્ષેપો કરી આવી બાબતમાં વિનાકારણ ઉસ્કરણી થાય એવી વાતો એમની લાક્ષણિક શૈલિમાં લખી જરા ઘેલછા જતાં છે. ‘અરોતરનો કુળવાને’ કાણુ જણે ભાઈ મગનભાઈનું સું જમાડ્યું છે કે નાત, કુળ કે રિવાજોને બીજકુલ નહિ લગતી આવી બાબતમાં તેમની નજરે દેખાતાં અનિષ્ટોમાં તેનો જ હાથ તેમને દેખાય છે! અને તે વર્ષ તરફ તેમના મનમાં રહેલો બિહારો મગે તે બદલે બહાર-લાવવા તે પ્રયત્ન કરે છે. તેમની આ જનની મનોદશામાં તેમની સાથે શાન્ત ચિત્તે ચર્ચા કરી ભાગસારનો વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું અર્થ વગરનું જ જણાય છે. પરંતુ ‘વસોમાં પાણીના નળ આવે એ ગામનો માટે જરૂરી અને લાભદાયી છે’ એમ પ્રાગોણિકપણે માનનાર ગામની તમામ નસોના મોટા-પ્રર્મના લોકો-માંનો હું એક હોવાથી આ વર્ષ વસોમાં નળ લાવવા કેમ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે તે સમજાવવાની જરૂર લાગે છે.

વડોદરા રાજ્યનાં ગામોમાં પાણીના નળની સગવડ થાય તે હેતુથી, જે ગામ પાણીના નળ લાવવા માગતું હોય તેને તે કામે ધણી ઉદાર સવલતો આપવાનું આ રાજ્ય તરફથી હરેલું છે. કેાઈ ગામ નળની માગણી કરે એટલે તે ગામમાં તેમ કરવાની શક્યતાઓ વગેરેની ચોક્કસ તપાસ કરી તે માટેના ખર્ચ વગેરેનો અંદાજ તૈયાર કરી રાજ્ય તરફથી યોજના તૈયાર થાય છે. અને તેનો અમલ થાય તો તે માટેના ખર્ચમાં અડધી રકમ સુધીની મદદ રાજ્ય તરફથી મળે છે. બાકીની રકમ લાંબી મુદતની લેન તરીકે મળે છે.

આવી સવલતો આપવાનું શરૂ થયું ત્યારે રાજ્ય તરફથી કે સુધીની મદદ મળતી હતી. પણ વખત જતાં વધુ ગામોએ નળની માગણી કરી એટલે તે મદદ ઘટાડી કે સુધીની થઈ. આ સંલેગોમાં વખત જતાં રાજ્ય તરફથી આ રીતની મદદ આપવાનું બંધ પણ થાય, એમ લાગ્યાથી દશ પંદર વર્ષ પહેલાં આ યોજનાનો લાભ વખતસર લેઈ લેવાનું ગામના કેટલાક જણને જરૂરી લાગ્યાથી તેમણે વસોમાં નળ લાવવા માટે પ્રયત્ન શરૂ કર્યા.

રાજ્ય તરફથી પ્રગતિનાં કામોએ મદદ આપવાની આવી યોજનાઓ થાય છે, ત્યારે ઘણાં ગામો તેમની દુર્ત નિર્ણય કરવાની શક્તિને લીધે તેનો લાભ વખતસર લેઈ લે છે. પણ વસો ગામ આવો લાભ વખતસર લેવા ચૂકેલું છે. હાખલા તરીકે, પહેલાં દસ પંદર હજાર રૂપીઆમાં આવાં ગામોને સરકારી હાઇ સ્કૂલો મળતી. તેનો લાભ પેટલાદ, સોજીત્રા, લાદરણ જેવાં ગામોએ વખતસર ચેતીને લીધેલો. તે વખતે વસો ગામ ‘હાઇ સ્કૂલની ગામમાં જરૂર છે કે કેમ?’ એનો નિર્ણય ન કરી શક્યું. અને ત્યારે સરકારે રાજ્યનાં ગામોમાં હાઇ સ્કૂલોની બૂખ સારી રીતે જગાડી તે માટેનું ધોરણ બદલ્યું ત્યારે વસો ગામને ‘ગમે તે ખર્ચે પણ ગામમાં હાઇ સ્કૂલ કરવાનું’ જરૂરી લાગ્યું. અને પહેલાં જે થોડે ખર્ચે કરવાનું શક્ય હતું તે હવે ઘણું ખર્ચ કરીને કરવું પડ્યું. આ રીતે આજે માસિક સાત આંક રૂપીઆની પ્રી આપવી પડતી છતાં વસો ગામ મેટ્રીક કક્ષાસ નલાવે છે, અને તેમાં ૩૦થી ૪૦ વિદ્યાર્થીઓ ભરે છે. આવી જ રીતે વસો ગામ વખતસર નહિ ચેતવાથી પહેલાં સરકારી સવલતોનો લાભ લેઈ ગામમાં ગુજરાતી શાળાનું મકાન તેમજ દવાખાનું કરવાનું ચૂકેલું છે, એમ જૂની વાતો ઉપરથી સમજાય છે.

‘પાણીના નળ’ની જાગૃતતાં પણ આ ગામ વખતસર ચેત્યું નથી જ. ખર્ચમાં કે જેટલી મદદ મળતી હતી ત્યારે શરૂ થયેલી વાટાઘાટો હતુ પૂરી થઈ નથી. તેવામાં તે મદદ ઘટવા લાગી છે. અને કદાચ તે આપવાનું બંધ

ચના મુધી આ ગામ નિર્ણય ઉપર નહિ આવી શકે એમ સાગવાથી ગામના જુવાન વર્ગે આ માટે જરા જોરથી આ બાબતમાં પ્રચાર કાર્ય શરૂ કર્યું. વિરોધ કરનારને ગામનો જુવાન વર્ગ કહે છે: “મુરબ્બીઓ, તમને આજે જ નળની જરૂરીયાત કદાચ ન જણાતી હોય, પણ તમે ભવિષ્યમાં નજર નાખી આ બાબતનો નિર્ણય કરો. તમારા ઘરનાં જુવાન છોકરાંનાં મગજ કંઈ તરફ જઈ રહ્યાં છે તે જાણવા જરા તકલીફ લો. તમને જણાશે કે વીસ કે પચીસ વર્ષ પહેલાં તમે ગામને માટે ખીનજરૂરી ગણી તે વખતે થોડે ખર્ચે મળતી રૂલો અને મકાનો ન લાવ્યા, તેને આજે તમારાં છોકરાં અનિવાર્ય ગણી ગામમાં ધણે ખર્ચે લાવ્યાં છે અને નલાવે છે. એ બાબતોમાં તમે તમારા જમાનાનો જ વિચાર કરી ભવિષ્યની પ્રગતિ માનસનો વિચાર ન કર્યો તે કારણે આજે છોકરાંને કંઈક વધુ જોખો મહેલો પડે છે. એ જ રીતે આજે તમે પાંચ દશ રૂપીઆનો કર વધવાની થીક નળ લાવવા ના પાડો છો, પણ ભંધિ પ્રજા એથી પણ વધુ કર લાવવાની શરતે પણ નળ લાવશે એમ અમને લાગે છે. અને તેથી સરકારની સવલતોનો વખતસર લાભ લેવાનું ચૂકી તમારી અગમ બુદ્ધિને અલાવે તમારાં છોકરાંને આ બાબતમાં શોસલું પડે એવું ન કરવા અમારી તમને વિનંતી છે.” આવી વાતોથી નળનો વિરોધ કરનાર ઘણાના મત બદલાયા અને પરિણામે નળ લાવવાનો કરાવ મંજૂર થયો.

નળનો વિરોધ કરનારની દલીલોનો વિચાર કરતા પહેલાં અહીં જરા વિષયાન્તર કરી લેઉં. આજે જુવાન અને વૃદ્ધની આંખો વચ્ચે ધણો તફાવત પડી ગયો છે. જીવનની જરૂરીયાતો અને તે મેળવવાનાં સાધનો કેવાં હોવાં જોઈએ એ બાબતમાં આ બે વર્ગના વિચારોમાં અંતર વચ્ચે જ ત્રાસ છે. જૂની વાતો અને જૂનાં સાધનો બદલી ગામડાંમાં નવી વાતો અને નવી સગવડો લાવવાનું બહુ કઠિન સાગવાથી આજે ગામડાંનો જુવાન વર્ગ પહેલી જ તકે ગામ છોડી શહેરમાં જવા મથે છે. અને પરિણામે ધીમે ધીમે ગામડાંનો ભણેલો-બુદ્ધિશાળી કે શક્તિશાળી-વર્ગ શહેરો તરફ ગયાથી ગામડાંના જીવનમાં ચેતન ઘટવા લાગ્યું છે. આ દશા અટકાવ્યા સિવાય ગ્રામ ઉદ્ધારની કોઈ પ્રવૃત્તિ સફળ થાય એમ લાગતું નથી. ગામડાંનું Active element - ચેતનવંતો વર્ગ - ધીમે ધીમે શહેરો તરફ જતો અટકાવ્યા સિવાય મોડોવહેલો છૂટકો થવાનો નથી. અને એમ કરવાને માટે આવા વર્ગની નજર જીવનની જરૂરીયાત અને તે માટેનાં સાધનો લાવી એ વર્ગને માટે ગામડાં આકર્ષક બનાવવાં પડશે - એટલે કે ગામડાંમાં આ જમાનાની ફેટલીક સગવડો લાવવી પડશે. આવી સગવડોમાં નાનાં પણ સ્વચ્છ અને સુંદર મકાનો, સારા રસ્તાઓ,

રૂઠા, લાવચેરી, દવાખાનું, પોસ્ટ ઓફીસ, વગેરે અનેક જરૂરી ચીજોમાં પૂરતા પ્રમાણમાં સ્વચ્છ પાણી મળવાની ગાળનાઓ પણ કરૂં પડશે એમ મને લાગે છે. અને એ દૃષ્ટિએ દિવસે દિવસે ગામડાંમાં પણ નળ લાવવાની કંઈક યોજનાઓ સરકારે અને લોકોએ કરી પડશે એમ મારી નજરે જણાય છે. એ દૃષ્ટિએ ન પાણીના નળની હું પોને જાહુ આમહપૂર્વક દિમાયન કરું છું.

હવે નળની વિરુદ્ધમાં થતી કેટલીક દલીલોનો વિચાર કરીએ :

૧. સૌથી મહત્વની દલીલ એ છે કે નળ લાવવાથી ગરીબ વર્ગને કરોડો બોલો વધશે.

અ. નળ લાવવામાં ગામને કેટલું ખર્ચ આવશે, એમાં સરકારમદદ શી મળશે, લોન કેટલી અને કેવી રીતે લેવાશે? એ જાણું સરકાર તરફથી આ જાણતમાં પૂરી તપાસ થઈ નક્કી થાય ત્યાં સુધી આ જાણતમાં વિચાર કરવાનું રાહ જોવું વ્યાજબી લેખાય. આમ છતાં નળની તરફેણ કરનારની અંદાજ ગણતરી મુજબ વસોમાં ગટર સાથે નળ લાવવા માટે આશરે રૂ. ૩૭ લાખનું ખર્ચ થશે. અને તે માટે લેવાની લોનના હસા ભરવા માટે ગામનાં લગભગ ૩૦૦૦ ઘરમાંથી, ઘરમાં નળ નહિ લેનાર લગભગ ૨૫૦૦ ઘર પૈકી લગભગ ૧૦૦૦ ઘરોને દર વર્ષે રૂ. ૫ રૂપીઆ અને ખીન પાંચસો સાતસોને બે રૂપીઆ દર આપવો પડશે. ૫૦૦-૭૦૦ ઘરને કરની માશી આપી ચકાશે. આ ગણતરીમાં હેક ગરીબ વર્ગને માશી આપવાની ગણતરી છે ન.

બ. હવે બેથી પાંચ રૂપીઆ ભરવા પડે એવા અગ્રણી વર્ગનો વિચાર કરીએ :

(૧) આવા વર્ગને બાર મહિને ચારથી આઠ આનાનું પાણી ખેંચવાના દોરડાનું ખર્ચ જાયશે એ યાદ રાખવું જોઈએ.

(૨) વળી નળ લાવવાને કામે ખર્ચવાના ઝરોલુક લાખ રૂપીઆમાંથી આ કામે જે કારીગર કે મજૂર વર્ગ મજૂરી કરશે તેવા વર્ગનાં કેટલાંય કુટુંબોને જોખમાં જોખ સો જસો રૂપીઆ કમાવાનું મળશે. એટલે નળ લાવવાથી તેમને માથે પડનાર કંઈ કરતાં તે કેટલીય વધુ ગણી રકમ એ અંગેના કામોમાંથી કમાશે અને તેથી ઉપર નજરે દેખાય છે એટલો કરોડો બાર તેમને નહિ લાગે.

૨. બીજી મુખ્ય દલીલ એ છે કે નળ લાવવાથી ગામની સુખાકારી જાડશે. આ દલીલની તરફેણમાં જે તોલો યાય છે. એક તો એ કે નળ લાવવાથી ગામમાં જંદગી થઈ મરુહર વહેરેનો ઉપદ્રવ થશે. આ જાણતમાં થોડા મહિના ઉપર વસોમાં આવેલા તંદુરસ્તી ખાતાના એક અનુભવી અમલદાર હરેલી વાત યાદ આવે છે. તેમના કહેવા મુજબ, ગટર સાથે નળ લાવવાથી લોકોને પૂરતા

પ્રમાણમાં સ્વચ્છ પાણી મળે, દોરોને પણ સ્વચ્છ પાણી મળે, ગામના રસ્તાઓ વગેરેનો છંટકાવ કરી ધૂળ વગેરે ઊડતું ઝાણું ચાપ, એટલે નળ લાવવાથી ગામની સુખાકારી જગડવાનો ભય ખોટો છે. તે ઉપરાંત પ્લેગ કે કોલેરા જેવા રોગ ફાટી નીકળવાને પ્રસંગે જે ગામમાં નળ હોય ત્યાં પાણીમાં જરૂરી દવાઓ નાખી રોગ અટકાવવાનું વધુ સુગમ પડે.

વસોમાં નળની વાત થાય છે તે ગટર સાથેના નળનીજ વાત છે. એટલે આ બાબતમાં કોઈ ડર રાખવા કારણ નથી. ગમ્મજરની બાબતમાં મને પોતાને તો અનુભવ છે કે વડોદરા કરતાં વસોમાં ગમ્મજરનો ત્રાસ વધુ છે.

ખીજ દહીંસ એ છે કે નળ લાવવાથી પાણી ભરનાર સ્ત્રીઓની કસરત ઘટી જઈ તેમનાં શરીર બગડશે. આ કારણેજ નળની વાત છોડી દેવાનું મન કબુલ કરતું નથી. અને છતાં એનો પણ જરા ઊંડા ઊતરી વિચાર કરીએ.

આવા ગામમાં જે સ્ત્રીઓને જાતે પાણી ભરવાનું હોય છે તે સ્ત્રીઓને માથે જે તે ધરનાં કામોનો બોલો એટલો બધો ભારે હોય છે કે તેમનો તે બોલો દળવો કરવાને માટે પણ નળ લાવવાનું જરૂરી છે એમ મને લાગે છે. આવા એક ઘર તરફ નજર કરતાં મને સમજાય છે કે સવારમાં ઊડી બેંશા દોહવી, વલોણાં વલોવવાં, વાસીદું કાઢવું, કપડાં ધોવાં, દળવું, ખાંડતું અને પાણી ભરવું, આવાં આવાં કામોનો હદ ઉપરાંતનો બોલો સ્ત્રીઓ ઉપર હોય છે. એમાંથી પાણી ભરવાના કામનો બોલો કંઈક દલકો થાય તો તેમનાં શરીર બગડવા કરતાં કંઈક સુધરશે. તે ઉપરાંત એ લોકોને ફક્ત યંત્રની જેમ દરરોજ ધરનાં આવાં એકજ પ્રકારનાં કામમાંથી ખીલકુલ કુરસદ નથી મળતી તે મુજબ. અને તેમનાં મન તેમજ બુદ્ધિનો વિકાસ થઈ જીવનમાં વિવિધતા અને આનંદ મળે તેવી ખીજ પ્રવૃત્તિઓ કરવાની તકજ નથી મળતી તે મુજબ. અને એકંદરે તેમનું બહુ યશે.

ગામડાંમાં રહેતા પુરુષવર્ગ પોતાની અને સ્ત્રીઓની મહેનતની સરખામણી કરવા પ્રયત્ન કરશે તો જણાશે કે ધરનાં કામોનો બોલો પુરુષ કરતાં સ્ત્રીઓને માથે ઘણો વધારે છે. પુરુષોને કુરસદનો પારજ નથી, સ્ત્રીઓને કામનો અંતજ નથી. અને મારા મત મુજબ આ એક બાબતમાંય સ્ત્રીઓનો બોલો કંઈક દળવો થઈ શકે તો તેમની શરીરની તેમજ મનની તંદુરસ્તી વધુ સારી થશે.

આ બાબતમાં યોગ્ય રીતે વિચાર કરી શકે તેવી સ્ત્રીઓના વિચાર બાંધવાનું મને તો કંઈક વધુ સારું ગણાય.

નળની વિરુદ્ધી જે મુખ્ય દક્ષીણેનો વિચાર કરી હવે હું પતાવીશ.

નળનો વિરોધ કરનાર સૌ કાંઈ જાણી લે કે નળ લાવવામાં કાંઈ વ્યક્તિને કે વર્ગને પોતાનું નાણું રોકી વ્યાજ ખાવાની જદ્દનત નથી જ, એમ કરવાનું કાંઈને માટે શક્ય પશુ નથી. વળી એ પશુ યાદ રાખે કે આ પ્રશ્ન ગામના પાટીદારોનો જ નથી, આખા ગામનો છે. અને નળની તરફેણ કરનારમાં ગામની તમામ લાનોના લોકોનો મહાવેશ થાય છે. એટલે આવા પ્રશ્નમાં 'કુદીન-અકુદીન'ની વાતોની ચર્ચા કરવી એમાં ખૂબ થાય છે. સૌ જાણે એ વાદ રાખે કે ગામનો એક વર્ગ - ખામ કરીને જુવાન વર્ગ - આજે પ્રામાણિકપણે એમ માને છે કે આ ખામમાં મળતી મરકારની મલકતોનો વખતસર લાભ લેઈ પાણીના નળ લાવવા એ ગામને માટે એકંદરે હિતકર્તા છે. અને આ ગામવતા ખોટી છે એમ પૂરવાર થતાં આ મત ગમે ત્યારે જદ્દનવા તે વર્ગ તૈયાર થાય એમ છે. આ મંત્રોગેમાં આ પ્રશ્નની ચર્ચામાં સહેજ પશુ ગરમી આવી સમરન ગામને લગતી જાગનચાં નકામી પક્ષાપક્ષી જેવું ન થાય એ વીને એની ચર્ચા કરવી એ ખાસ આવશ્યક છે.

વડોદરા

ચીમનભાઈ મૂ. અમીન

લોકબળ

‘ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે,’ એ કહેવત વીમમી સદીમાં નળણી પડતી દેખાય છે. નહિ તો ચીનમાંના ૪૫ કરોડ લોક મુડીમર જપાનનો માર ન ખાત, ૩૫ કરોડ દિંદવાસીઓ ખોળાવાર પ્લિટનોની ગુલામી ન ભોગવત, આંગળીના ટેંદા ઉપર ગળાય તેટલા મૂડીવાદીઓનો બહુ શ્રમજીવીઓ ન જાનન, અર્ધમર્જ્યાક સત્તાધારીઓની જુલમી શોષણનીતિનો ભોગ જહુજન સમાજ ન થઈ પડત. આમાંથી ઊગરવાનો આરો નરી સંખ્યા ઉપર ન રહેતાં સંખ્યાના જળ ઉપર રહેવો જોઈએ, સંખ્યાને એકત્રિત કરી સંગઠિત કરી ખોટી શક્તિ ઊભી કરવી જોઈએ. આમ કર્યા વગર જહુજન સમાજ નથી તો રજવાડાંની ચૂંટણી ચક્ષીમાંથી નીકળી શકવાનો; નથી તો પોતાની આર્થિક, મામાનિક, ધાર્મિક અને રાજકીય સ્થિતિ સુધારી શકવાનો; નથી તે માતજર થવાનો, નથી તે આરોગ્યવાન થવાનો, તેમ નથી તે અક્ષરજાને આગળ વધવાનો; અને એટલા માટે હવે દરેક સમાજે પોતાની સંઘશક્તિ વધારવાની છે. પછી તે પાટીદાર પરિવર ભરીને વધારે કે અમરત પાટીદાર મંડળ રચાવીને વધારો. એ શક્તિનું માપ પરિપક્વોએ કે મંડળોએ પાસ કરેલા કરાવો ઉપરથી નહિ કાઢી શકાય, તેમ એનાં મૂલ્ય સજ્જોની સંખ્યા કે પરિપક્વની સફળતાથી નહિ

અંકાય, પણ એ અંકાશે એની કાર્યશક્તિના સંઘર્ષગળથી મેળવેલી સત્તાને લીધે.

પાણીના વહેતા ધોધને રોકીને, તેનું સંગ્રહન કરીને, વીજળી રૂપે ઇન્દ્રિત કર્યું શું નથી બની શકતું? એ આધારે જો આપણે લોકગણને યોગગીઓ તોજ 'ઝાઝી કીડીઓ સાપને તાણે' વાળી કહેવત ખરી પાડી શકીએ. આજ દેશી રાજ્યોની પ્રજા ગુલામોની ગુલામ પ્રજા છે. એની રૈયતને બેવડો માર પડે છે. રામજોના અમનચમનના તથા લાડી, ગાડી ને વાડીના ઉપગ્રાંત વિદેશગમનના લખલુંટ ખર્ચ એની રૈયતને ભોગવવા પડે છે. એમની અલિલાધાઓ પોષવા અનિયમિત ખર્ચ પ્રજાને માથે પડે છે. કણના કળશી પકવનાર જૂને મરે છે. જગતનું ઢાંકણ (૩) પેદા કરવાવાળો અર્ધનર્મન ફરે છે. એનાં છોકરાને અંગ ઢાંકવા પૂરતાં કપડાં નથી, પડી રહેવા ઝુંપડું નથી. ન્યારે માલેતુળનેની જાંઘધરી હેઠળ રજવાડાં પેરીમની ગલીઓમાં મોજમજાહ અને આનંદ ગામ્મતા સંવાળાય છે અથવા સ્વીડઝર્લેન્ડના ઝંગનાં પાણી પીતા બેકેલા જમ્યાવાય છે. આ જાધુ' જો થતું હોય તો તે લોકગણને અજાણે થાય છે. લોકમંજ્યા ધણી છે, મધ્ય શક્તિ વિખરાઈ પડેલી છે, તેને એકત્રિત કરવાની જરૂર છે. એ એકત્રિત કરવાનું ત્યાં સુધી અશક્ય છે, ત્યાં સુધી આપણે ઊંચનીચનો દાવો કરીએ છીએ; દેસાઈ, અમીન, પટેલ, વગેરે બેદાબેદના લાય પાટીદારમાં સમજાએ છીએ; એ ન્યાયે ઊંચનીચ, કુલીનઅકુલીન ગણીએ છીએ, ગરીબ-તવંગર સમજાએ છીએ; ત્યાં સુધી શક્તિ-સંઘર્ષગળ વધવાનાં નથી. અને સંઘ-શક્તિ વધે નહિ ત્યાં સુધી, અંગ્રેજ જેનાં ભગવાન છે-માખાપ છે-રખેવાળ છે એવા રજવાડાં ઠેકાણે આવવાનાં નથી ને દુઃખદાગિર ને દીનતાદીનતા જવાનાં નથી. ત્યારે તો ત્રાવણકોર, મૈસુર, હૈદરાબાદ, રાજકોટની પ્રજાએ માધુ' ઊંચકયું છે.

વડોદરા સરકાર જરા સાણી છે, એટલે એણે તો પોતાનો કારભાર ધારાસભા-પદ્ધતિ ઉપર ક્યારનોય મૂકી દીધો છે. પણ એથી જો એની પ્રજા એમ સમજતી હોય કે વડોદરાની પ્રજાનો સંઘ કાશીએ પહોંચ્યો છે તો તે પ્રજા ગંભીર ભૂલ ફરે છે. એની પ્રજાને-જેંડુતોને સાં દુઃખ છે તે જાણવાની વડોદરા સરકારની નોકરસાહીને પુરસદેય નથી. જો હોય તો વસો-ધર્મજના નળના પ્રકરણ ઉપર બિદાયોહજ સા માટે યાત? મહેસૂલના વધતા જતા કર સામે અવાજ શું કરવા યાત? ધનીઆલી ગામના સિકારખાનાંનો ભોગ ત્યાંના ખેડૂતો શું કરવા થઈ પડત? પ્રજાપરિવેશના માંચડા ઉપરથી દુઃખોનાં રજશિંગડાં શું કરવા કુંકાત? આ જતાવે છે કે વડોદરાની પ્રજાએ, હવે તેમાં ખાસ કરીને ખેડૂતોએ-પાટીદારોએ પોતાની સ્વંયશક્તિ વધારવી પડશેજ, કુલીનઅકુલીનની

ભાવના દફનાવવી પડશે અને આર્થિક સ્થિતિની પડની સામે, મહારાજના લખણું જર્જર સામે, મહેસૂલની પદ્ધતિ સામે, ઘર અને ધરત્રે સામે બેઠો બળવો જમાડવો પડશે. નવી સમાજસુધારો કદીયે કામ આવવાનો નથી. સાથે સાથે રાજકીય દક્ષો માટે પ્રજાએ ઝંઝુમવું જ રહ્યું, એ વાત વડોદરા રાજ્યની પ્રજા ન બૂલે તેમાં જ તેનું ક્ષેત્ર છે.

ધારામલા પૂર્ણ લોકપ્રતિનિધિત્વ વાળી હોવી જોઈએ, મતાધિકાર સંપૂર્ણ રીતે મળવો જોઈએ અને એ ધારાસભામંડળ લોકને પૂર્ણ જવાબદાર હોવું જોઈએ; એમાં તરવો રાજલ દરાવવા માટે કમર કસવી પડશે, પારાવાર દુઃખો-ગાંધી પસાર થવું પડશે. અને સી ગર્ભે પ્રજાને વાળવાના પ્રયાસ નહિ થાય, લોકજનને મંજૂર કરવા-એકત્રિત કરવા વત્નો નહિ આદરાય, તો નરી પરિપોષના કરવાંથી કંઈ વળવાનું નથી. શક્તિ ઘણીયે એકડી થશે, પણ કાર્યમાં લાવવાની પેઠી કરવામાં નહિ આવે તો તેય વેડફાઈ જશે. રાજ્યમાં જુઝાગની બદીએ પાણિયારીતેય ઊડી નથી, સુધારાની લહેજતે પાછલી પરવાડના વાડોય મૂક્યા નથી, ગરોજાઈએ ધરતેય ઊડ્યું નથી, શ્રમજીવીએને ફરી બેગવાનું કામ રહ્યું નથી; એટલે તો લોકજન એકડું ફરી બેઠા જળવાની તૈયારીઓ રાજ્યની પ્રજાએ કરવી રહી. મૈસુર, ત્રાવણકોર, રાજકોટનાં આન્દોલનોથી પ્રજા કંઈક શીખે અને રાજ્યએ કંઈક તે તરફ ધ્યાન આપે તો બેઉને વેળામર સાબ છે, નહિ તો ખાનાખરાળી માટે બેઉ વર્ગે તૈયાર રહેવાનું છે.

બેઠો જળવો એ આ નવાયુગનું-ગાંધીયુગનું શાધન છે, લડાયક સર્જનમ છે. નથી કાઈને મારવાનો, નથી કાઈને રંજાડવાનો, પણ પ્રજાએ પોતે મુદ્દનશીલતાને શિખરેથી જુલમી સત્તાને નમાવવાની છે, પૂર્ણ સ્વતંત્રતાને ધોળે પદોંચવાનું છે. એ સિવાય પ્રજાના ઉદ્ધારનો આરો નથી. વડોદરા રાજ્યના ખર્ચમાં માથું મારવાનો ત્યાંની ધારાસભાને અધિકાર નથી, જેમ વડી ધારાસભાના સભ્યોને ફેરેશનમાં ચંચુપ્રવેશ કરવાનો અધિકાર નથી, દુઝિયામણની બીયણ સોળખનીતિમાં ડોકિયું કરવાનો દક્ષ નથી. એટલે ફેરેશન જેમ નકામું છે, તેમ વડોદરા રાજ્યની ધારામલા પણ આજને દિસાએ નકામી જ છે. વડોદરા રાજ્યની પ્રજા બીજી સાંસ્થાનિક પ્રજા કરતાં વધારે આગાદ ગણાય છે, પણ તેનાં બીતર કેમ કોનરોથી ખવાઈ ગયાં છે તે તો જેને ત્યાં વીતે છે તે જ મમજી શકે છે. આજ પ્રજાને રાજદારભારના ખર્ચની ઉપજ વળગી છે. સાકડાને ઉપજ વળગેલી દોષ છે ત્યારે અંદરથી સાકડું ખવાઈ ગયેલું દોષ છે, સાકડાનો બદારનો રંગરોગાન એવા ને એવો જ દોષ છે.

તેમ આજ પ્રમનો રંગરાગ લાલે ઉપરથી દુઃખે કસાએલી ચામડીને લીધે સારો લાગતો હોય, પણ એની બીતર તો લાકડાની માફક ઉધઈ જ લાગી રહી છે. એ ખંખેરી તાખીને પ્રમને હાડમાંસનાં બોખાં નહિ, શકત માણસો જનવાની આપસ્યકતા છે.

રામને જેમ રહેવા, ખાવાપીવા, હરવાફરવા ભેદએ છે તેમ પ્રમં ફરી શકે છે કે? રહી શકે છે કે? તેની નોકરશાહી એ શેઠ થઈ બેઠી છે તેનું જ્ઞાન એને છે કે? મોટાઓ નાનાને ખાઈ રહ્યા છે. મુધારાને જહાને મામડાં સહેરા જનતાં જાય છે, સહેરની જદીઓનાં ભોગ થઈ પડે છે ને ખર્ચના જોગ તજે સ્વદાઈ જાય છે. ખરીદ કરવાની શક્તિ પાવમાલ થઈ જાય છે તે તરફ નોકરશાહી લક્ષ આપે છે કે? પ્રમપરિષદના પોકારો તરફ ધ્યાન આપી તેને દૂર કરવા સારું યત્નો આદરે છે કે? નહિ જ. ત્યારે શું? આ સ્વતંત્ર જાંબીર છે, વિચારવા જેવો છે. સ્વેચ્છા-ધર્મજગમાં નજ કેમ નહિ તેનો વિચાર પછી કરજો, વીજળી મિત્રાય. સ્વધાર્તા લેજો, પણ તમારા રાજકીય હક્ક સિવાય સ્વધાર્તા લેવું. એ તો આત્મા વિનાનું રૂપાણું મડદું છે! વડોદરા રાજ્યમાં સમાસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ, પ્રમ મંડળ, ખેડૂત મંડળ, યુવક મંડળ, વગેરે મંડળો છે; એ જમાંની શક્તિ એકત્રિત થાય અને રાજકીય મુધારા મારે એકત્ર થઈ માગણી કરે તો જ જમી સંસ્થાઓ સાર્થક કહેવાય, નહિ તો એ પ્રમનો લાલ ભેદએ તેવો મળવાનો નથી તે તરફ સંચાલકો ધ્યાન આપે તો વધુ સારું. જેટલો જિહામોહ પારાસલા દ્વારા અન્ય સામાજિક મુધારા માટે ચાલે છે તેટલો જિહામોહ રાજકીય હક્કો મારે થતો નથી, તેમજ પ્રમકીય દુઃખો જોઈતાં થતાં નથી, એ તરફ દુર્લક્ષિત્વાય એવો સમાય હવે રહ્યો નથી.

સરદાર વલ્લભલાલને પ્રમખપદે મળેલી પરિષદ નર્મી ઠરાવો પાસ કરીને નહિ બેસી રહે, પ્રમ ને પાસ કરેલા ઠરાવોને અમલમાં આવતા જોવા માટે એ પરિષદના કાર્યવાહકોએ લોહીનાં પાખો કરવાં પડશે. કાર્ય એ જ દુઃખ દૂરનાવવાનો મુખ્યત્ર અપનાવી લેવો પડશે. તે સિવાય આપણો જીને ઉપાય નથી. ખેડૂત કંજાલ અને છેલ્લી કાષ્ટના માડી શકે તેમ નથી. પર્યટન હરાઈ ગયું છે તેનો ઇનકાર કરી સકાય તેમ નથી. પ્રમ ઉદ્યોગહીન જનતા જાય છે તે તરફ આંખ આડા કાન કર્યો પાલવે તેમ નથી. ગૃહઉદ્યોગ મરી પરવાર્યા છે તે જુલાય તેમ નથી. આવક કરતાં ખર્ચ વધારે છે, પેદાશ કરતાં પકવવાના ખર્ચ વધ્યા છે, માલ કરતાં એની કિંમત ઘટી ગઈ છે, એમાં અતિશયોક્તિ નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં નિષ્ણતાએ એક સમિતિ નીમત્રી ભેદએ છે અને

રાજકીય લક્ષો માટેનું એક જાહેરનામું થઈ કાઢવું જોઈએ છે; અને એ જાહેરનામા પ્રમાણે લક્ષો ન આપવામાં આવે તો પછી 'હરિતો માર્ગ' છે ચૂસનો, નહિ કાપરનું કામ જોને,' એ પથે પગવાનો પ્રગતો ધર્મ છે, આગેવાનોની ફરજ છે. બેસી રહે એવા જાહેરનામાથી કંઈ વળવાનું નથી. એવા જાહેરનામાના ધડતર પાછળ લોકગણની જરૂર પડશે, માટે અત્યારે તો એ બળ કેમ વધે તે તરફ આંદોલનો ફેલાવવાં જ રહ્યાં.

કમ્પ, પૂના

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

નાણુવાળેગ

૨. જ્ઞાનમની પ્રગતિ ઇચ્છનાર પાઠીદારોને

વરજામાના ઉત્સાહી સમાજ સેવક બાઈશ્રી ચિમનભાઈ અને તેમના જેવા, જેવાઓમાં અને બીજા અનેક જાણતોમાં જ્ઞાનમ-વાક્ય આગળ આવે એમ ઇચ્છતા હોય, તે બધા સભ્યોને હું જાહેર કરવાની રજા લેઉં છું કે અરેતર એજ્યુકેશન સોસાયટીમાંથી નિવૃત્ત થઈ દોઢે વર્ષથી જ્ઞાનમ-વાક્યની સેવા કરવાની હિમેદથી હું જ્ઞાનમમાં આવીને રહેજાથી વસ્યો છું. એ પ્રદેશના સભ્યોને હું અનુકૂળતાએ મળતો રહું છું. મારે અનેક કામ કરવાનાં હોવાથી બધાને જુદે જુદે રથે મળવામાં મારો ધણો વખત જાય છે. એ પ્રદેશની ઉત્તિ ઇચ્છનાર ઉત્સાહી જનો તેમની અનુકૂળતાએ મને ગળી જાય તો કામ ત્વરાથી અને રસપૂર્વક થાય. હું મુશ્કેલીઓથી ડર તેવો નથી, મુશ્કેલીમાં કામ કરવામાં મને આનંદ થાય છે. મારે તો તેમની પાસેથી જાણુ પૈસા પણ કઢાવવા નથી. તેઓ મને છૂટથી અને સાચા દિલથી ગળતા રહે એટલું જ હું ઇચ્છું છું.

શુકલતીર્થ

લીખાભાઈ પટેલ

૩. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને કરવામાં આવતી કનડગત અટકાવવાનાં પગલાં.

મુંબઈ સરકાર તરફથી નીચેનું પરિપત્ર પ્રકટ થવા માટે મળ્યું છે :

"પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો તરફથી સરકારને ફરિયાદો મળી છે કે તેમની પાસેથી વખતોવખત જિનકાપેસર રીતે નાણાં કઢાવવામાં આવે છે અને ક્યારેક તો તેમના પગારમાંથી મનસ્વી કપાત કરવામાં આવે છે. સરકાર (આથી) લાગતાવળગતાઓને જણાવવા માગે છે કે એવા કાંઈ પણ કિસ્સાની

બાળતમાં સરકારના ધ્યાન ઉપર આણેલી ફરિયાદ ખરી હોવા વિષે સરકારને ખાતરી થશે, તો તે એવી બાબતને ધણી ગંભીર લેખશે તેવા તકસીરવાન-
શખસ સામે કડક પગલાં લેતાં અચકાશે નહિ.”

૪. રેલનો ભોગ થઇ પડેલાં તમારા બંધુઓને મદદ કરો!

સંયુક્ત પ્રાંતના આલીઝાદ નામદાર ગવર્નર તથા નામદાર વડા પ્રધાનની અપીલ પ્રકટ થવા માટે મળી છે :

“સંયુક્ત પ્રાંતના પૂર્વ તરફના જિલ્લાઓમાં હમેશાં મોટી રેલો આવે છે, પણ છેલ્લાં થોડાં અડધાડિયાં દરમિયાન જે રેલ આવી છે અને જેનાથી તે પ્રદેશોમાંની નદીઓ ઊભરાઈ ગઈ છે તે હમેશાં આવે છે તેના કરતાં ઘણી જ મોટી અને સખત રેલ હતી. સારે નસીબે માણસોની હાનિ ઝોછી થઈ છે અને જાહેર કાર્યકર્તાઓએ તથા જાહેર એસોસિએશનોએ તથા સઘળા દરજ્જાના સરકારી નોકરોએ રેલમસ્ત વિસ્તારમાં રેલમાં સપડાયેલાં પ્રામખતોને બચાવવા માટે તથા તેમને જે તાત્કાલિક મદદની જરૂર છે તે આપવા માટે કરેલાં પ્રશંસનીય કામ સાફ અમે તેમને આભાર માનીએ છીએ. તાત્કાલિક મદદના આ કાગે માટે, સરકારે જિલ્લા અમલદારોના હાથમાં પૂરતાં નાણાં મૂક્યાં છે અને તે નાણાંથી ધર્માદા સાધનોમાંથી મળી શકે તેવા તેમની પાસેના ફંડમાં વધારો થશે.

“પણ આ જાતના સંકટમાં, તાત્કાલિક મદદ આપવાનો જ સવાલ નથી. ધણી પ્રસંગોમાં સંકટના ભોગ બનેલા શખસો ધણી જ નિર્ધન હોય છે અને તેમની પાસે ઉપજીવિકાનાં કાંઈ પણ સાધન હોતાં નથી. આ રેલથી તેમના ઉભા મોલ ધમકાઈ ગયા છે, એટલું જ નહિ પણ ધણી શખસોની બાબતમાં તેમનાં ઘરો જમીનદોરત થઈ ગયાં છે. અને તેમનાં દોર, તેમના દાણાના કાકારો અને તેમની મિલકત મોટે ભાગે નાશ પામ્યાં છે. તેથી તેમનાં ઘરો ફરીથી બાંધવા માટે, દોર ખરીદવા માટે તેમને મદદની જરૂર છે અને ખરેખર ધણી કિસ્સાઓમાં તો આવતી મોસમ સુધી પેલો તથા પોતાનાં કુટુંબ જીવતાં રહી શકે તે માટે દાણોદુણી ખરીદવા સાફ તેમને નાણાંની જરૂર છે.

“આ સંકટમાં રાહત આપવા માટે પોતાની પાસેનાં ફંડોમાંથી સરકાર ખતી શકશે. તેટલી સઘળી મદદ કરશે જ, પણ સઘળી મોટી દેવી આપત્તિ વખતે કરવામાં આવે છે તેમ, આ આપત્તિમાં પણ સરકાર મદદ આપે તેની સાથે સાથે સખાવતના રૂપમાં ખાતગી મદદ પણ મળવી જોઈએ. દેશના કાંઈ

પણ ભાગમાં દૈવી આપત્તિના ભોગ યજ્ઞેશ્વરોને મદદ આપવા માટેની જે જે વખતે અપીલ કરવામાં આવી છે તે તે વખતે સમાજના સદ્યગાઓએ ઉદાર અને છુટે હાથે મદદ કરી છે અને એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને, અમે આ સંકટમાંથી જયી યજ્ઞેશ્વર આ પ્રાંતના લોકોને જ નહિ, પણ હિંદના બીજા ભાગોના લોકોને પણ આથી અપીલ કરીએ છીએ અને પૂરેપૂરી આશા રાખીએ છીએ કે જૂતકાળમાં એવી અપીલના જવાબમાં તેમણે જેવી રીતે છુટે હાથે નાણાંની મદદ કરી છે તેવી રીતે આ અપીલની જાગૃતમાં પણ તેઓ છુટે હાથે નાણાંની મદદ કરશે અને આ પ્રાંતમાં આવેલી આ અસાધારણ રેલને લપ્તો જે ગરીબ અને નિરાધાર લોકોને નુકસાન થયું છે તેમનું દુઃખ દૂર કરવા માટે વાપરવા સારૂ નાણાં અમને આપશે. અમે આશા રાખીએ તેમજ અમને વિશ્વાસ છે કે આ અપીલના જવાબમાં, જેઓ નાણાંની મોટી રકમો આપી શકે તેમ છે તેમના તરફથી જ નહિ પણ પોતાની શક્તિ અનુસાર અદ્ય-સ્વરૂપ રૂકમ આપી શકે તેવા લોકો તરફથી પણ તાત્કાલિક અને ઉદાર હાથે નાણાંની મદદ મળશે.

સંયુક્ત પ્રાંતના રેલનિવારણ સંકટ માટે મદદ અર્થે આપવાનાં નાણાં સંયુક્ત પ્રાંતની ઇમ્પીરિયલ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાની અથવા સેન્ટ્રલ બેન્કની કાષ્ટ પણ શાખામાં સ્વીકારવામાં આવશે અથવા સંયુક્ત પ્રાંતના નામદાર ગવર્નરના મિલિટરી સેક્રેટરીને અથવા સંયુક્ત પ્રાંતના નામદાર વડા પ્રધાનના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરીને મોકલી આપવાં.

“જી. બી. પંત,

“વડા પ્રધાન, સંયુક્ત પ્રાંત

“એમ. જી. હુસેઇ,

“ગવર્નર સંયુક્ત પ્રાંત”

૫. પ્રેતભોજનનિષેધક નિબંધ

એક જિલ્લા તરફથી ધારાસભામાં ચૂંટાયેલા સભ્ય શ્રી. કૃષ્ણસિંહજી દાબી તરફથી ધારાસભામાં ‘પ્રેતભોજનનિષેધક’ નિબંધ રજૂ થવાનો છે તે નીચે પ્રમાણે છે :

મરણપ્રસંગે પ્રેતભોજન જમાડવાનો જે રિવાજ છે તે અટકાવવાની જરૂર છે, તેથી નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવે છે :

(૧) ક. આ કાયદો ૧૯૩૯નો ‘પ્રેતભોજનનિષેધક’ કાયદો કહેવાશે.

સ. આ કાયદો આખા મુંબઇ પ્રદેશને લાગુ પડશે.

ગ. આ કાયદો તુરત જ અમલમાં મુકાશે.

(૨) વ્યાખ્યા : કોઈ માણસના ગરબુ પછી તેની નાતનાં માણસોને આપેલું કોઈ પણ જમણુ તે પ્રેતભોજન કહેવાશે. પણ પ્રેતભોજન જમવાને નિમિત્તે આમંત્રણ ન આપ્યું હોય, તેમાં મરનારનાં જે સર્ગ મરનારના કુટુંબને આશ્વાસન આપવા આવેલાં હશે તેમને જમાડવામાં આવે તે પ્રેત-ભોજન કહેવાશે નહિ.

(૩) કોઈ માણસ પ્રેતભોજન જમાડી શકશે નહિ.

(૪) દયાણુથી, ધમકીથી, સલાહસૂચનાથી કે બીજી કોઈ રીતથી કોઈ માણસ કોઈ માણસને પ્રેતભોજન જમાડવાનું ઉત્તેજન આપી શકશે નહિ.

(૫) પ્રેતભોજન નહિ જમાડવાને કારણે નહિ જમાડનાર માણસને તેની યાતિનું પંચ અથવા યાતિનાં માણસો નાતગદાર મૂકી શકશે નહિ, તેનો દંડ કરી શકશે નહિ અથવા બીજી કોઈ રીતે તેને હેરાન કરી શકશે નહિ.

(૬) આ કાયદાની કલમ ૩ અથવા ૪ વિરુદ્ધ જે કોઈ વર્તન કરશે, તેને એક અડકાડિયા સુધીની આસાન કેદની અથવા પાંચસો રૂપિયા સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે.

(૭) પ્રેતભોજન ન જમાડવાને કારણે તે માણસને જે કોઈ નાતગદાર મૂકશે, તેનો દંડ કરશે કે તેને કોઈ પણ રીતે હેરાન કરશે અથવા તેને નાતગદાર મૂકવામાં, તેનો દંડ કરવામાં કે તેને હેરાન કરવામાં જાણીજૂઝોને ભાગ લેશે, તેને એક મહિના સુધીની આસાન કેદની અથવા બે હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે.

(૮) જ્યારે કોઈ મેજિસ્ટ્રેટને ખબર આપવામાં આવશે કે બીજી કોઈ રીતે તેના જાણવામાં આવશે કે તેની હકુમતના અદેશમાં રહેતો કોઈ માણસ આ કાયદાની કોઈ કલમ વિરુદ્ધ વર્તવાની તૈયારી કરે છે, ત્યારે તે મેજિસ્ટ્રેટ તે માણસને તેમ કરતાં અટકાવવાની લેખી નોટીસ જાહેરશે.

આ કલમ પ્રમાણે એવી નોટીસ જાહેર કરવા પછી જે માણસ આ કાયદાની કલમો વિરુદ્ધ વર્તશે તેને પંદર દિવસ સુધીની આસાન કેદની અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની અથવા બે પ્રકારની સજા થશે.

(૯) આ કાયદા નીચેનો કોઈ ગુનો ચોક્કસ કેસ નહિ એવો (non-cognisable) ગણાશે અને તેની ફરિયાદ ફર્ટ કલાસ મેજિસ્ટ્રેટ અલાવશે.

(૧૦) આ કાયદા નીચેની ફરિયાદ કોઈ પણ માણસ નોંધાવી શકશે.

કારણો અને હેતુઓ

આ કલમોની અગે ખાસ કરીને ગુજરાતની ઘણી નાતોમાં ધર્મવિધિ

નુસાર નદિ, પણ રિવાજ અનુસાર પ્રેતભોજનો જમાડવામાં પુષ્કળ પૈસો ખર્ચવામાં આવે છે. એવું પ્રેતભોજન જમાડવાની આર્થિક શક્તિ કાંઈ માણસની ન હોય, તોપણ પોતાના નાનીલાનાં મહેણાંટૂણાને ભયે અથવા નાતબદાર થવાને ભયે, દેવું કરીને પણ તેણે પ્રેતભોજન જમાડવું પડે છે. પણ માણસના મરણને પ્રસંગે ભોજન થાય એ વિચાર ધૃણાજનક લાગે છે. આ જમી પરિસ્થિતિ વિચારતાં, પ્રેતભોજન જમાડવાના કુદ રિવાજનો નાશ કરવા માટે કાયદો ધરાવો એ અત્યંત જરૂરનું છે.

તા. ૧૧:૧૦:૧૯૩૮

દૂલમિહજી દાલી

સબ, મુંગઈ લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલી

૬. પરંપ્રણિધેષક નિમંત્ર

શ્રી દૂલમિહજી દાલી તરફથી ધાર્શનમાં 'પરંપ્રણિધેષક' નિમંત્ર પણ રજૂ થવાનો છે તે નીચે પ્રમાણે છે:

સમપ્રસંગે પરંપ્રણિધેષકો અને આપવાનો રિવાજ છે તે અટકાવવાની જરૂર છે, તેથી નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવે છે:

(૧) ક. આ કાયદો, ૧૯૩૮નો મુંગઈ ઇલાકાનો પરંપ્રણિધેષક કાયદો કહેવાશે.

સ. આ કાયદો આખા મુંગઈ ઇલાકાને લાગુ પડશે.

ગ. આ કાયદાનો અમલ અગાધવાદ, ખેડા, લકચ, પંચગદાલ અને મુરત જિલ્લામાં તુરતજ થશે અને જીલ્લા જિલ્લાઓમાં અને પ્રદેશોમાં, ઇલાકાની સરકાર સરકારી ગેઝેટમાં જાહેર કરીને ઠરાવશે તે તારીખથી કે તારીખોથી તેનો અમલ થશે.

(૨) આખ્યા: આ કાયદાના હેતુ અથવા શબ્દ વિરુદ્ધ નદિ હોય તેવી રીતે,

ક. પરના અથવા કન્યાના પિતાએ, માતાએ અથવા પાલકે કન્યાના અથવા પરના પિતાને, માતાને અથવા પાલકને લગ્નને અંગે થએલા ઠરાવથી આપેલી રોકડ અથવા જીજી કાંઈ રીતે આગેલી રકમ 'પરંપ્રણિધેષક' કહેવાશે અને તેમાં (૧) પહેરામણીનો, (૨) પગદેલી રકમનો, (૩) દુડાનો અને (૪) કન્યાની દિમનનો સમાવેશ થશે; પણ તેમાં કન્યાને સ્ત્રીધન રૂપે આપેલા ઠરાવો સમાવેશ થઈ શકશે નહિ.

સ. જે તે સમયે ચાલતા રિવાજ અથવા કાયદા અનુસાર કાંઈ સ્ત્રી સાથે કાંઈ પુરુષનો ધર્મવિધિથી અથવા ઠરાવથી થએલો સંબંધ તે લગ્ન ગણાશે.

(૩) જે કોઈ માણસ પ્રકટ રીતે કે ગુપ્ત રીતે પરકણુ લેશે તેને ત્રણ માસ સુધીની આસાન કેદની અથવા જે હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે; પણ કોઈ સ્ત્રીને કેદની સજા થશે નહિ.

(૪) જે કોઈ માણસ પ્રકટ રીતે કે ગુપ્ત રીતે પરકણુ આપશે અથવા તેમાં ભાગ લેશે અથવા પરકણુ આપવાને ખીજા માણસને ઉત્તેજન આપશે, તેને એક માસ સુધીની આસાન કેદની અથવા એક હજાર રૂપિયા સુધીના દંડની અથવા બંને પ્રકારની સજા થશે; પણ કોઈ સ્ત્રીને કેદની સજા થશે નહિ.

(૫) આ કાયદો અમલમાં નહિ મુકાયો હશે એવા પ્રદેશમાં અથવા મુંબઈ ઇલાકા બહાર લગન થયું હશે એટલે જ કારણે કલમ ૩ અથવા ૪ નીચે થએલો ગુનો, ગુનો બનતો નથી એમ ગણાશે નહિ.

(૬) આ કાયદાની કલમ ૩ અથવા ૪ હેઠળ થએલો ગુનો પોલીસ ફેસ નહિ એવો (non-cognisable) ગણાશે અને તેવા ગુનાની ફરિયાદ આ કાયદા માટે ઇલાકાની સરકારે ખાસ નીમેલો મેજિસ્ટ્રેટ ચલાવી શકશે.

(૭) જુડી અને ચિંતાજનક ફરિયાદો ન મંડાય એટલા માટે રૂ. ૫૦ અમાનત મૂકનાર કોઈ માણસ ફરિયાદ નોંધાવે નહિ ત્યાં સુધી કોઈ કોર્ટ આ કાયદા હેઠળ કામ ચલાવી શકશે નહિ.

(૮) આ કાયદાની કલમ ૭ પ્રમાણે, ગમે તે માણસ પોતાની જાતે અથવા કોઈ મંડળ વતી, તે મંડળની લેખી પરવાનગીથી, આ કાયદા પ્રમાણે ફરિયાદ નોંધાવી શકશે.

(૯) આ કાયદા પ્રમાણે, તેના ઉપર શા માટે કામ ન ચલાવવું તેનાં કારણો જણાવવાની આરોપીને નોટીસ આપ્યા વિના કોઈ કોર્ટ તેની વિરુદ્ધ કામ ચલાવી શકશે નહિ.

(૧૦) સરકારી એજેન્ટમાં જાહેર કરીને ઇલાકાની સરકાર જિલ્લાનો, તાલુકાનો, ગામનો કે ચહેરોનો સમાવેશ કરતા કોઈ પ્રદેશમાં આ કાયદા હેઠળની ફરિયાદો નોંધાવવા ખાસ અગલદારની નિમણૂક કરશે અને આવા અમલદારને આ કાયદાની કલમ ૭ પ્રમાણે અમાનત મૂકવાની ફરજ પાડવામાં આવશે નહિ.

* કારણો અને હિતુઓ

હિંદુસ્થાનના ખીજા ઇલાકાઓની પેઠે આ ઇલાકાની પણ અનેક નાતોમાં પરકણુ આપવા લેવાનો દુષ્ટ રિવાજ ચાલે છે. આ રિવાજને પરિશ્રામે પોતાની દીકરીઓ માટે વર મેળવવા માટે ધણા માણસોએ જાહુ જ મોટી રકમો ભરવી

પડે છે. વળી ઇલાકાના કેટલાક લાગોમાં છોકરીઓને વેચવાનો ને ખરીદવાનો અવશ્યતા લેવાર ચાલી રહ્યો છે. આ ગંધી પરિસ્થિતિ વિચારતું, 'પરકબુના દુધ રિવાજ'ના નાશ કરવા માટે કાયદો લેવો એ અત્યંત જરૂરનું છે.

તા. ૫:૧૧:૧૯૩૮

કુલસિંહુજી દાલી

મળ્ય, મુંબઈ લેગિસલેટિવ એસમ્બલી

૭. ગુજરાતનાં રાજવાડાં

પાંત્રીમ કરોડની વસતિવાળા આખા દિંદ દેશમાં ૫૬૧ દેશી રાજ્યો (રાજવાડાં અથવા રાજરચાનો) છે, એટલે એક કરોડ 'ગુજરાતીઓને' જાગે ૧૭ રાજરચાનો હોત તો ને દુઃખ મહન કરી લેવાન, પરંતુ ૧૯૧ કાંડિયાવાડનાં અને ૧૪૪ ગુજરાતનાં એમ ગણીને કુલ ૩૩૫ દેશી રાજ્યો ગુજરાતમાં છે.

વસતિ   ટકા   ચોરસ માઇલ   ટકા

ગુજરાત   ૧,૧૫,૦૦,૦૦૦   ૨૮   ૬૪,૦૦૦   ૧૬

રાજરચાનો   ૮૨,૦૦,૦૦૦   ૭૨   ૫૪,૦૦૦   ૮૪

કાંડિયાવાડ સિવાયના ગુજરાતનાં ૧૪૪ રાજરચાનોમાં ૪૨ લાખ માણસની અને અગ્રેજી રાજ્યમાં ૩૨ લાખ માણસની વસતિ છે. એકલા વડોદરા રાજ્યમાં જ ૨૪,૪૩,૦૦૦ માણસની વસતિ છે, ત્યારે એક સંરચાનમાં માત્ર ૮૭ માણસની વસતિ છે! વડોદરા રાજ્યનો વિસ્તાર ૮૧૬૪ ચોરસ માઇલનો છે, ત્યારે બે ત્રણ સંરચાનોમાં માત્ર એક ચોરસ માઇલ છે! વડોદરા રાજ્યની વાર્ષિક આવક ૨ કરોડ ૬૦ લાખ રૂપિયાની છે, ત્યારે એક રાજરચાની રાજ્યની વાર્ષિક આવક માત્ર રૂ. ૭૦ છે.

વડોદરા રાજ્ય પછીનાં ૧૩ સંરચાનોની વાર્ષિક આવક નીચે પ્રમાણે છે :

સંરચાન	ઉપજ રૂપિયા	સંરચાન	ઉપજ રૂપિયા
૧ રાજપીપળા	૨૫ લાખ	૭ રાધનપુર	૧૦ લાખ
૨ ધંડર	૨૧ "	૮ ખંભાત	૧૦ "
૩ છોટાઉદેપુર	૧૩ "	૯ વાંસદા	૭½ "
૪ જારૈયા	૧૧½ "	૧૦ લુણાવાડા	૫½ "
૫ પાલજપુર	૧૧ "	૧૧ જોદર	૫½ "
૬ ધરમપુર	૧૦½ "	૧૨ સંતરામપુર	૪½ "
		૧૩ મચીન	૪ "

('પ્રરચાન,' ચેત્ર ૧૯૯૪)   ડૉ. સુમન્ત મહેતાના લેખ ઉપરથી

ગ્રંથપરિચય

૧૭. શ્રી ભગવતી-સાર, શ્રી પૂનભાષા જૈનગ્રંથમાલા-૧૬; સંપાદક-
ગોપાલદાસ જીવાભાષા પટેલ; પ્રકાશક-શ્રી જૈનસાહિત્ય પ્રકાશન સંમિતિ
C/o નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ; ૫૪ ૨૦+૭૮૩, કિંમત, બે રૂપિયા. જૈન
સંપ્રદાયમાં ૧૨ અંગમંથો પણ મુખ્ય ધર્મગ્રંથો ગણાય છે, તેમાંનું ૧૨મું અંગ
દૃષ્ટિવાદાંગ અથવા દૃષ્ટિવાદ (દિદ્ધિવાચ) એ અંગ લુપ્ત થયેલું છે તે સિવાયનાં
૧૧ અંગોમાં વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞવર્ગ અથવા વિવાદપ્રજ્ઞ (વિવાદપ્રતિ) એ પાંચમું
અંગ છે. એને ભગવતી પણ કહે છે. એમાં બધું ધર્મજ્ઞાન સંવાદોથી અને
કથાઓથી પ્રકટ કર્યું છે. શ્રી મહાવીર સ્વામીએ, મૌતમ વગેરે પોતાના શિષ્યોએ
અને શ્રાવકશ્રાવિકાઓએ અને ણીમ્મઓએ તેમને પૂછેલા પ્રશ્નોના જે ઉત્તરો
આપેલા, જે વ્યવસ્થાઓ કરેલી, તેનું આ ગ્રંથમાં એકીકરણ છે. એમ મૌનવામાં
આવે છે કે શ્રી મહાવીર સ્વામીના શિષ્ય મુદ્ધમાંએ એ એકીકરણ કરેલું.
ભૂગોળખગોળ-વગેરેની વાતો કેવળ કાલ્પનિક અને વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ મિથ્યા
છે. એ ગ્રંથનો ગુજરાતી ભાષામાં આ છાયાનુવાદ છે. અનુવાદની ગુજરાતી
ભાષા સરળ છે, છતાં ગ્રંથના વિષયજ્ઞ એવા છે કે જૈનધર્મના અભ્યાસીજ
તેમાં સરળતાથી જાણ શકે, જૈનેતરને પ્રવેશ કરવો કઠણ થડે. ગ્રંથને અતે
સૂચિ આપી છે તે સારું જ છે, પણ ગ્રંથમાં જૈનધર્મના પારિભાષિક શબ્દો
સમજવા પૂરતો એક શબ્દકોશ પણ આવ્યો હોત તો સારું. જૈનજગત અને
તે ધર્મના અન્ય અભ્યાસીઓ પણ આ છાયાનુવાદને જરૂર વધાવી લેશે.

૧૮. નૌકાડૂળી : (શ્રી રતીન્દ્ર ગ્રંથાવલિ) : મૂળ લેખક-કવિવર રતીન્દ્ર-
નાથ ટેંગોર; અનુ. - નગીનદાસ વારેખ; પ્રકાશક-પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ;
૫૪ ૨૪+૪૧૪, એક જાંજિ, કિંમત રૂ. ૨-૮-૦. કવિવર રતીન્દ્રનાથની બંગાળી
નવલકથાઓમાં આ વધુ લોકપ્રિય નવલકથા છે, કારણ કે વાસક વાતારના પ્રવાહ-
માં શરૂઆતથી ધસડાય છે તે પ્રવાહનાં વમળોમાં અહીંતહીં ધસેલાતો અત્યાનંક
પોતાને બહાર કઢી આવી પડેલો જુએ છે. એટલે જ અનુવાદક લખે છે કે અત્યાનંક
કાષ્ટ રોશને માડી થોભી ભઠ્ઠેલ એમ આપણને અંતમાં લાગે છે. અને માડી
એટલે રોશને અટકી એમ ખ્યાલ આવે છે. શેક્સપીઅરના 'ટમ્પેસ્ટ'ની માફક
વાર્તા નૌકાના હુમલાથી શરૂ થાય છે. નૌકાના આ ભૌતિક દુશ્વરતાની સાથે જ
બે યુગ્મની : જીવનનૌકાઓ પણ ખરાબે ચલે છે. દુનિયાનાં વા સમાજના એક
વાં ખીજ દિશાના પવન તેમને અહીંતહીં ધસડી જાય છે અને છેવટમાં આપણને
એક નૌકા સાજીમી હાથ લાગે છે અને એટલે જ ણીમ્મ યુગલનું જોડણ

કરવાનું અધુરું રહ્યું એમ લાગે છે. પણ એ સુખ દર્શન કરવાના આપણા રવભાવનું પરિણામ હોય ખરું! થોડાંક પાત્રો દ્વારા લેખક દુનિયાનાં મનુષ્યોનું એક અગત્ય સંગ્રહરચાન વાચક સમક્ષ રજુ કરે છે. એ લડલડિયા પણ ભોળા અને પ્રેમાળ હૃદયના ચક્રવર્તી મહાશય, એ ચોર અને ગમાર છતાંયે પોતાના ઉપર વહાલ રાખનાર કમલા માટે ખૂરનાર ઉગેશ, અને પૈસાદાર છતાં કંજુસ અને કંકળુ કાળગમનાં ચંકાશીલ નવીનકાલી, અને ખીજ જાનુઓ એ ભણેલો પણ ઉતાવળીઓ અને વહેવાર પણ જાડી બુદ્ધિનો ચોખેન-આવી બક્તિઓ આપણને દુનિયામાં ન્યાં ત્યાં નજરે પડે છે, એટલે રવીંચાણ કવિ હોવા છતાં કલ્પનાની સૃષ્ટિમાં જ નહિ વિહરતાં, વાસ્તવિક સૃષ્ટિનું આલેખન આ નવલકથામાં કરે છે અને એ આલેખન દ્વારા હિંદુ સમાજની લગ્નરૂઢિ અને લગ્નભાવનાનું આભેદગ્ર ચિત્ર રજુ કરે છે. અનુવાદકની ભાષાનો થોડોક ઉલ્લેખ અત્રે જરૂરી લાગે છે. અનુવાદ સાધારણ રીતે સરળ અને વાહક છતાં પણ કેટલીક ત્રુટિઓ નજરે પડે છે. તેમણે કેટલાક શબ્દ પ્રયોગો બંગાળી રાખ્યા છે: દા. ત. 'હુમી,' 'સેજવહુ.' કેટલાક સંસ્કૃત અને સામાન્ય વાચકને સમજણ ન પડે તેવા શબ્દપ્રયોગો પણ નજરે પડે છે: દા. ત. 'વેપથુમતી,' 'સ્વસ્ત્યપન.' થોડાક તો એવા છે કે જેમનો અર્થ સંપૂર્ણ રીતે સ્પષ્ટ નથી: દા. ત. 'ચૂલેનર,' 'વરણાટ,' 'નાપતા.' વળી કેટલાક બહુ જ ઓછા ઉપયોગમાં આવતા શબ્દો વાપરી ભાષાને કંકળુ જનાવી છે: દા. ત. 'માંદુતાંતુ,' 'તીરીતીરીને,' 'અમલક,' 'અનગની,' 'ઉડી પડી,' 'ઉડી આખ્યાં.' વધુમાં બંગાળી સમાજમાં જેનપણીઓ એક બીજાને 'ભાઈ' કહે છે, તેને અદલે ગુજરાતીમાં 'બેન' વધુ ભાવવાહક યાત. અંગ્રેજ ભાષાની છાયા રૂપે પુસ્તકમાં ગુજરાતીમાં વપરાયેલી પદોક્ષ રચનાઓ ભાષાને કિષ્ટ જતાવે છે. દર્શ

૧૯. યોગી કોણ? ગૃહલક્ષ્મી મંચમાળા, કુલ પુસ્તક ૧૯મું: લેખક-શ્રી. દિવ્યાનંદ; પ્રકાશક-નવચેતન સાહિત્યમંદિર, ૨૪૫૬ ભદ્ર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૭૧, કિંમત કાચું પૂંકું રૂ. ૧-૦-૦, પાકું પૂંકું રૂ. ૧-૪-૦. આ ત્રિઅંકી નાટક છે. એક વિગ્રહિણી સ્ત્રીને તથા વિધુર પુરુષને પોતાના એક જ વખતના પતન પછી જાન આવે છે અને જન્મે પશ્ચાતાપ રૂપે સેવાધર્મ સ્વીકારે છે. સાથે સાથે અતિશય ઉદારતાથી સ્ત્રીનો પતિ તેનો તથા તેના પતનનું ક્ષણ-પુનનો સ્વીકાર કરે છે. પુસ્તકના આ વસ્તુ ઉપરથી લેખક પ્રસ્તાવનામાં લખે છે તેમ એમને ફલિત કરવું છે કે માનવીની આવી બૂલો જીવનને પ્રાપ્તિની બહોમાં જાણીને તેમના આત્માને ઉત્તર કરે છે-પ્રેમ અને માનવતાનો

મર્થ સમજવી, પ્રભુતા પામી હિત્કર્ષ સધાવે છે. નાટકમાં દયારામ તથા ન્દાનાલાલનાં કાગ્યો પ્રસંગાનુસાર મૂક્યાં છે; પણ આખું નાટક - સંવાદો, પ્રમંગો, પ્રાત્રો, ગાયનો વગેરે બધું જ કૃત્રિમ લાગે છે. ભાષા સુખંધુર કરતાં સુશબ્દાલ વધારે છે. માલિનીની વિદૂન મનોદશાનું ચિત્ર વાસ્તવિકતાના ઓઠાનીએ સુરચિતો લંગ કરે છે. પિતાપુત્રી કે ભાઈભેન સાથે ખેસીને આખું પુસ્તક ન વાંચી શકે. કાન્તા . .

૨૦. રાસપાંખડી : રચનાર - 'વિવિત્સ'; પરિચયલેખક - શ્રી મંજુલાલ રણછોડલાલ મજમુદાર; પ્રકાશક - ચિમનલાલ ભોગીલાલ ગાંધી, વડવાળું ફળિયું, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૮૮, કિંગન આઠ આના. આ ૭૧ રાસનો સંગ્રહ છે. આધુનિક પ્રચલિત વિવિધ રાસના હાજ પ્રમાણે સંગ્રહાલક્ષ રાસ છે, એટલે વૈવિધ્ય માટે જળવાયું છે. રાસ ખાસ કરીને ત્રણ પ્રકારના છે: કૌટુંબિક ભાવના, સ્વદેશપ્રેમ તથા પ્રકૃતિવર્ણન. તે ઉપરાંત 'કે કાનજીએ વિલડાં ડોલાવ્યાં,' 'સારદાનું સ્તવન,' 'કવિવર ન્દાનાલાલને કહે' વગેરે જુદા જુદા પ્રકારના પરચુરણ રાસ પણ છે. કૌટુંબિક ભાવનાનાં અને ત્યાર પછી પ્રકૃતિદર્શનનાં કાગ્યોની મંખ્યા સૌથી વધારે છે. સંગ્રહમાં પ્રકાર પ્રમાણે વિભાજન પાડી નાખ્યા હોત તો સમવડભાઈ' થાત. કેટલાક રાસ આદર પામે તેવા છે, પણ ઘણાખરા તો ભાવવાહી કરતાં શબ્દાલ વધારે છે. બોટાદકરના કૌટુંબિક રાસ, ખગરદારનાં સ્વદેશપ્રેમનાં કાગ્યો કે ન્દાનાલાલના રાસની હારમાં આ સંગ્રહ નજ મૂકી શકાય. હાજમાં પણ કેટલીક જગ્યાએ ક્ષતિ આવે છે, એકંદરે હીક હીક રાસનો સંગ્રહ છે. કાન્તા

૨૧. શ્રી હરિકૃષ્ણજ્ઞાનદર્શન : સંશોધક - અનુપરામ સદાશિવ શાસ્ત્રી, દેવસમાર્તંડ દર્શનકેસરી, અધ્યક્ષ, શ્રી હરિકૃષ્ણ જાત્રાલય તથા સંસ્કૃત વિદ્યાલય, મણિનગર, અમદાવાદ; પ્રકાશક - શ્રી હરિકૃષ્ણ સંપ્રદાય ઉચ્ચતિ મંડળ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૮+૮૮, મૂલ્ય અમૂલ્ય. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયની પેઠે આચારશુદ્ધિ તરફ દષ્ટિ રાખીને સ્થપાએલા આ સંપ્રદાયના કેટલાક સિદ્ધાન્તોનું આ પુસ્તકમાં વ્યાખ્યાન છે. તથા સૈકામાં યષ્ઠ ગ્રંથોના શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજે સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક શ્રી સદગુર્નંદ મહારાજનાં વચનામૃતની ધડીએ પોતાના સંપ્રદાયનાં સિદ્ધાન્તોનાં વ્યાખ્યાન કરેલાં છે, તે પુસ્તક ઉપરથી જોઈ શકાશે. પુસ્તકમાં શ્રી હરિકૃષ્ણ મહારાજની ટૂંકી જીવનરેખા પણ આપલી છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય જેટલો આ સંપ્રદાયનો પ્રચાર નથી, એતાં ગુજરાતમાં એ હીક મદત્તને પામેલો છે. . .

૨૨. આશાની પાંખે (સામાજિક નાટક) : કર્તા - શાન્તિલાલ મોહનલાલ શાહ, ઍરિસ્ટર-એટ-લૉ; પ્રકાશક - વર્ધમાન એન્ડ સન્સ, પાલધુતી, મુંબઈ ૩; પૃષ્ઠ ૧૧૪, કિંમત આઠ આના. આજકાલનાં યુવકયુવતીની રોહકથાનું આ નાટક છે. યુવક જ્યમુખ યુવતી વિશાખાને બચાવવાને તેને ઘેર જાય છે ને તે દરમિયાન એ બે વચ્ચે રોહ અંધાય છે. પ્રથમ અંકમાં વાસ્તવતાને નામે એ રોહની ચેષ્ટાઓને અશ્લીલતાનો પાશ લાગ્યો છે. જ્યમુખ પરણેલો છે, તે પણ આટલા પરિચય પછીયે વિશાખા ગણી શકતી નથી! રોહ પરિપક્વ થાય છે, પણ સખીઓ સાથેના પાંચ દશ મિનિટના વાર્તાલાપથી એ રોહ ઓસરી જાય છે, અંશે પછી તો વિનાકારણે વિનાસમંત્રે વિશાખા જ્યમુખ સામે આરોપ પણ મૂકતી થાય છે. આ સૌથી પ્રથમ અગ્રણ્યો જ્યમુખ વિશાખા સાથે પરણવાના તાનમાં પોતાના પિતાને નિર્લજ્જ રીતે રોહનું શાસ્ત્ર સમજાવવા કંઈ કંઈ બંકે છે, પણ અંતે તો વિશાખા ને તેની સખીઓ જ્યમુખને જનાવી કાઢે છે, લગ્નની લાલ્લગાં તે પણ મૂખ જને છે અને લગ્નમાં નિષ્ફળ જાય છે. પુસ્તકની ભાષા હીક છે, પણ વસુગતીને જદ્દને સર્વજન વસુમતિ લખ્યું છે ને એવી કેટલીક ભાષાની ભૂલો કરી છે.

*

નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ, સંવત ૧૯૯૩નો હિસાબ તથા અહેવાલ. પાળજ લા. રમા. વાચનાલયનો પ્રથમ વાર્ષિક રિપોર્ટ, સં. ૧૯૯૪. વસો વાર્ષિક પત્રિકા ૧૪મી, સં. ૧૯૯૪.

શ્રી પ્રગતિમંડળ, ભાદરણ, સને ૧૯૩૭-૩૮નો અહેવાલ તથા હિસાબ.

ભાદરણ મ. કા. સાર્વજનિક પુસ્તક લય, કંકુયા મહિલા પુસ્તકાલય અને રવ. નારણભાઈ મથુરભાઈ વિદ્યોત્તેજક ફંડનું વાર્ષિક નિવેદન, સં. ૧૯૯૪.

—*—

ક્ષમાપત્ર

‘પાટીદાર’ માસિકના કાર્તિકના અંકમાં પાન ૭થી પ્રસિદ્ધ થયેલ વાર્તા ‘દીવાળીની બેણી’ તદ્દન ખોટી, જનાવટી અને ખીનપાવાદાર હકીકતથી ભરેલી છે અને તેને લીધે જે જે વ્યક્તિઓને મારાથી ગેરહિસાબ થઈ ગયો છે તે જદ્દનું અંતઃકરણપૂર્વક તેમની ક્ષમા માગું છું. એજ. તા. ૧૬:૧૧:૩૮

નેદા, તા. પાદરા

ઈશ્વરભાઈ ખોતીભાઈ પેટલીકર

પ્રસંગકથા

“ગાડા-મુંજાવ પુનર્જન

“આશુદે, તા. ૨૦. પેટલાદ તાલુકાના મકાતજ ગામના પા. મગનભાઈ મૂળજીભાઈએ પોતાની દીકરી કાશીબેનને ગાડા ગામે નવેકું વર્ષ ઉપર પા. રણજીભાઈ જીજીભાઈના દીકરા હોટાભાઈ સાથે પરણાવેલી. ત્યાર બાદ હોટાભાઈ સાતેક વર્ષ ઉપર (આફ્રિકામાં) ગુજરી ગયેલા અને કાશીબેન વિધવા બનેલાં. તેમની હિમર હાલ ૨૨ વર્ષની છે. આ બેને જિલ્લાના એક વખતના નહેર કાર્યકર્તા અને હાલ મુંજાઈમાં ગ્રામઉદ્યોગની દુકાન કરતા સુશ્યાવના વંતની પા. પૂંજીભાઈ મનોરભાઈની સાથે આજરોજ ચ. પ્ર. આર્થસમાજમાં પુનર્જન કયું છે. આ લગ્નની ખાસ વિશેષતા એ છે કે કાશીબેનના કુટુંબમાં આવા પુનર્જન યુગાંજ નથી, છતાં તેમનાં માથાપની (આ પુનર્જનમાં) સમ્મતિ હોવાનું કહે છે. આ લગ્ન વખતે પાટીદાર ગંડળના ગંત્રી શ્રી. શિયાભાઈ, શ્રી. બાપુભાઈ, ‘પાટીદાર’ માસિકના તંત્રી શ્રી. નરસિંહભાઈ તથા અન્ય કાર્યકર્તાઓ હાજર હતા” (‘રૂઢિશ’, તા. ૨૨:૧૦:૩૮). ભાઈ પૂંજીભાઈના કુટુંબમાં પણ પુનર્જન ચતાં નથી. વળી ક્ષીંખાસીથી ત્યાંની એક કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનું તેમને આમંત્રણ આપ્યું હતું, પણ ‘મને વિધવા મળશે ત્યાં સુધી તો કન્યા સાથે લગ્ન નહિજ કરું,’ એવો ઉત્તર ભાઈ પૂંજીભાઈએ આપ્યો હતો. પુનર્જન કરતા ઇચ્છતાં ભાઈએતેને કંઈક અંશે માર્ગ જતાવનાર ભાઈ પૂંજીભાઈને, એન કાશીબેનને અને તેમનાં માથાપને ખરેજ ધન્યવાદ ધટે છે. ગિચારી હિંદુ વિધવાનો માર્ગ તો છેકજ રૂંધાઈ પડ્યો છે. એને ઘડીને તો વિધાતાએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે!

ખંભોળજમાં વૃદ્ધલગ્ન

“આશુદે તાલુકાના ખંભોળજ ગામના પા. શનાભાઈ મકનભાઈ, જેઓની હિમર હાલ ૪૫ વરસની છે, તેઓને ત્રણ પુત્રો તથા બે પુત્રીઓ છે. એક પુત્રને એક પુત્રીની પ્રગ્ન છે ને પુત્રીને પણ દીકરાની પ્રગ્ન છે. શનાભાઈ તથા ઉનાળામાં વિધુર થયા. તેમનો મોટો દીકરો અંગાલાલ હાલ હમણાંજ એડવોકેટની પરીક્ષામાં પાસ થયો છે, તે ભાઈની હિમર ૨૫ વર્ષની છે. અંગાલાલ એડવોકેટની પરીક્ષામાં પાસ થયા, તેથી તેમના માગમાં સમાસંજથી તથા સ્નેહીઓને લાભપાંચમને દિવસે જ્યોરના ચા-પાણીનો મેળાવડો કર્યો અને તેજ સાંજરે અચાનક દશ વાગ્યે ગુપચુપ મોટરમાં બેસીને નજીકના સીલી ગામે પા. મોતીભાઈ શ્રીધરભાઈની બનિજીને પરણ્યા. આવી રીતે છુપાં લગ્ન

ચયાથી તેમના કુટુંબમાં તથા ગામમાં ઘણી ચક્રચાર ફેલાવા પામી છે” (‘સંદેશ,’ તા. ૩ : ૧૧ : ૩૮). મુંગઢ ધારાસભામાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ એવો કાયદો કરવાનું બીજા આણ્યું છે કે ૪૫ વર્ષથી મોટા પુરુષ ૧૮ વર્ષથી નાની કન્યા સાથે ન પરણી શકે. પણ ઉપર જણાવેલા ભાષ સનાભાષ ૪૫ વર્ષથી તો મોટા નથી, એટલે શ્રીમતી લીલાવતીનો ઇચ્છેલો કાયદો પાસ થશે નોય આવાં લખ તો કાયદેસર જ ગણાશે! એટલે એ કાયદો કેવો પોલો ને નિરર્થક થશે એ સહેજે જણાઈ આવે છે. આવાં અસમાન લગ્ન અટકાવવા માટે તો એવો કાયદો થવો જોઈએ કે લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષની ઉંમર વચ્ચે ૧૦થી વધારે વર્ષનો તફાવત ન હોવો જોઈએ. છતાં એથી વધારે ઉંમરના તફાવતવાળું થએલું લગ્ન નિરર્થક ને રદગાતલ ગણાશે અને ગોર, વર અને એવાં લગ્નમાં ભાગ લેનાર સૌ કેદની તથા દંડની સગ્ગને પાત્ર થશે.

૩. ૧૦૦૧નું દ્રષ્ટ ફંડ

“નદીઆદના વતની અને કરજણમાં વધીલાત કરતા શ્રી. ઝવેરભાઈ કિશોરભાઈ પટેલે પોતાના કાકા રવ. શ્રી. મયુરભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલના ભગણાર્થે ૩. ૫૦૦નું દ્રષ્ટ ફંડ ખેડા જિલ્લા દરિજન સેવક સંઘને” આખ્યાની પ્રસંગકથા આ પત્રના ગયા અપાઠના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૩૨ ઉપર આવી ગઈ છે. કાલ ખાગર ગળે છે કે એ કાકાને રમણાર્થે એ ભાઈ ઝવેરભાઈએ “સંવત ૧૯૯૫ના કાર્તિક સુદિ ૫, તા. ૨૮ : ૧૦ : ૩૮ને રોજ નડિયાદ, જાંઘિયાવાડની લીંગડીએ ધ્વજવંદનને શુભ દિવસે, યાત્રિનાં જાળકોને કેળવણીમાં મદદ ગળે તે માટે ૩. ૧૦૦૧નું દ્રષ્ટ ફંડ ભિયું કરી તેનું ઉત્પત્તિ આવે તે દર વર્ષે ખર્ચ કરવા કરાવ્યું છે.” એ ભાઈના કાકા શ્રી. મયુરભાઈ સં. ૧૯૮૩માં અપુત્ર મુજરી ગએલા અને તેમની ત્રણેક હમ્મરની રોકડ મિલકત ભાઈ ઝવેરભાઈને મળેલી. તે વારે પોતાનાં હયાત કાકાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ કાકા પાછળ પ્રેતભોજન ન જમાવતાં એ બધી મિલકત ધર્માદા વાપરવાનો તેમણે નિશ્ચય કરેલો. અને તેમાંથી આ પ્રકારે એ ભાઈ દ્રષ્ટ ફંડ કાઢે છે. સમાજને હટ માર્ગે દોરવા માટે આ ભાઈને ધન્યવાદ ઘટે છે.

પોરડામાં પ્રેતભોજનની ઝડીઓ

પોરડામાં પાટીદારોની ચાર ખડકીઓ છે, તેમાંની બે ખડકીઓએ તો પ્રેતભોજન ક્યારનાંય વલખાં છે. બીજી બે ખડકીઓને હજી પ્રેતભોજનના લાડવા મળેથી છૂટતા નથી! એ ખડકીઓના ભાઈઓ ખડ્ડ સંસ્કારી નથી, છતાં તેમનામાંના કેટલાક એકઠા, આક્રિશ્ન વગેરે રથે રહે છે ને પેપાર-નોકરી

કરે છે. આથી બે પૈસા હાથ આવે તો, તેઓ સંસ્કાર વિનાના હોવાને લીધે, ઘેર આવી પ્રેતભોજનમાં કે રાસલીલામાં કે ગમે તેમાં ખર્ચી નાખી, પૂછડીઆ તારાની પેઠે, પાછા કમાવા આવ્યા ગય છે. ખર્ચ ગળે છે કે એવા એક જુવાન ભાઈ અદુલ્લાજ આફ્રિકાથી આવેલા; ચપટી પૈસા લાવ્યા હશે, તે પોતાનાં માતૃશ્રીના બાકી રહી ગએલા પ્રેતભોજનમાં ઉઠાવી દીધા, વિધવા કાકી પાસે પણ પ્રેતભોજન કરાવ્યું અને બીજાં પણ બાકી રહેલાં પ્રેતભોજન માટે તગાદા કર્યા. આમ બે દહાડા સપાટા લગાવી પાછા એ ભાઈ પૂછડીઆ તારાની પેઠે આફ્રિકા ચાલતા થઈ ગયા! લોક કહે છે કે આવા મિથ્યાભિમાનમાં પૈસા વેડક્યા, તેને જાહેર બાપના દેવામાં એ પૈસા ભર્યા હોત તો એટલું દેવું એાણું થાત. પણ મિથ્યાભિમાનીઓને એ રૂડી વાત રુએ કેમ? એવાને તો સરકારના કાયદાજ ઠેકાણે લાવે. અને ખરેજ માણસ માણસાઈ જૂલો પશુ બને, ત્યારે સરકારે કાયદાનાં ડહાણું જ ચલાવવાં રહ્યાં!

પાટીદાર પરિપદો

ગયા અંકમાં બાંધેલી પત્રિકામાં જણાવ્યા પ્રમાણે પાટીદાર મંડળની પરિષદ ઓડ મુકામે ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈને પ્રમુખપદે તા. ૪-૫ નવેમ્બર, કાર્તિક સુદિ ૧૨-૧૩, શુક-શનિના દિવસોએ ભરાવાની હતી, સાથે જ પાટીદાર ભગિની સમાજની પણ પરિષદ ભરાવાની હતી. પણ ભાઈ દાદુભાઈની તળિયત નાદુરસ્ત થયાથી દિવસો જાહેરાઈને તા. ૧૧-૧૨ નવેમ્બર, કાર્તિક વદિ ૪-૫, શુક-શનિવારે ભરાવાનું હતું. પણ વળી તા. ૧૧મીથી મુંબઈ કાઉન્સિલ ભરાવાનું હતું ને તેથી ભાઈ દાદુભાઈને ત્યાં જવાનું હોવાથી તે દિવસોને જાહેરે તા. ૨૨-૨૩ નવેમ્બર, માગશર સુદિ ૧-૨, મંગળ-બુધવારે પરિપદો ભરાવાનું હતું છે. આમ વારંવાર દિવસો ફરે એ છટ્ ટો નથી જ, પણ તે સિવાય બીજો ઉપાય જ નહોતો. આ પ્રસંગકથા લખાય છે (તા. ૧૬:૧૧) તે પછી ને માગશરનો અંક ટપાલાશે (તા. ૨૫:૧૧) તે પહેલાં પરિપદો ભરાઈ ગઈ હશે. પરિપદો ભરાય ને તેના કાર્યકર્તાઓ પછી આખું વર્ષ આન્દોલન કર્યા કરે તો તો ઉપર જણાવ્યાં તેવાં અસમાન લગ્નો, પ્રેતભોજનો, વગેરે યાત્રિના અનિષ્ટ વિચારો જ ને દિવસે નાશુદ થઈ જાય અને ત્યારે જ યાત્રિપરિપદો વગેરે યાત્રિસંસ્થાઓનું અસ્તિત્વ સાર્થક ગણાય. જો પરિપદો ભરાઈ ગયા પછી કાર્યકર્તાઓ એટલેથી જ કૃતકાર્ય થયા માને ને નિષ્ક્રિય થઈ સૂઈ રહે તો એવી યાત્રિસંસ્થાઓ નિર્થક છે, અનર્થક પણ છે. અને ત્યારે તો પ્રજાએ પોતે કરનારાં કાર્ય માટે પણ સરકાર સામે-તેના કાયદા સામે-તાકીને જોઈ રહેવું પડે.

છે. એ ઉપરથી એ પ્રસંગે એમણે ગામને સ્વચ્છ કરી મૂકવાનું વિચાર્યું. લોકમાં સુરેન્દ્રજીએ રેડેલા સંસ્કાર તો હતા જ, તેને સક્રિય રૂપ આપનાર ભાઈ ભાઈલાલભાઈ મળ્યા. એમણે ગામલોકને ગંદેર ક્યું કે કાર્તિક સુદિ ૩૦ ને બુધવારે સવારે ૭થી ૧૧ અને ગપોરે ૪થી ૬ વાગતાંથી સુધી આપણે મૌએ મળીને આપું ગામ સ્વચ્છ કરી મૂકવું, જે ભાઈએનો અમુક કારણે આ સાર્વજનિક સેવામાં આવી ન શકે તે પોતાનું આંગણું ને ફળિયું તો સાફ કરે જ ને તે રીતે પણ સહકાર આપે. સવારના પહોરમાં બ્યુઝલ ફૂંટાતાં જ લોક ટોપલા, પાવડા ને સાવરણા લેઈ નીકળી પડ્યા, ભાઈઓ સાથે અનેક બેગો પણ નીકળી પડી. દરિયુરા મહાસભામાં સ્વચ્છતાના પાક શીશ્મી આવેલા ગામના યુવકો તો હતા જ. જેઓ ન આવી શક્યાં, તેઓ પોતાનાં આંગણાં ને ફળિયાં સાફ કરવા મંડી પડ્યાં. એમ સત્તર સાંજ એ વખત યધને આપું ગામ ચંદન જેવું ચોક્કસ કરી મૂક્યું. સુરેન્દ્રજી તો કેટલાક દિવસથી પ્રસંગદાયી ગદારમામ ગયા હતા, પણ તેમના સંસ્કાર ગામમાં હતા, તેનું આ પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળી ચૂક્યું. મૌ ગામો આ પ્રકારે આમસેવા કરે તો નરકરૂપ જની ગમેલો આપણો દેશ સ્વર્ગસમાન જની રહે. જ્યાં જમાના મુંધી આપણાં ગામોમાં એ ગિવાજ હતો કે અહણને પ્રસંગે આખા ગામનાં નવાણુ સ્વચ્છ કરી મૂક્યાં. આજે આ મુધરેલા જણાતા પણ ખરી રીતે તો પતિન જમાનામાં આપણે આપણા એ પ્રાચીન સંસ્કાર ભૂલ્યા છીએ, તેની પણ સગ આજે શારીરિક ને માનસિક રોગરૂપે ખમીએ છીએ. તેમાંથી જયવા ગાટે જુદી જુદી સ્વચ્છતા માટે જુદાં જુદાં પર્વ આપણે ચોજવાં ધટે. આપણે જાતે ઊંઘા થયા વિના આપણને ગદારનો કોઈ સહાય નહિ થાય; ના, નહિ જ.

તરફેયા ગામની અવદરશા

“વરસાદની વિચિત્ર ગતિને લીધે આ માલે ઠાસરા તાલુકાના તરફેયા ગામે ધણો જ ઓછો વરસાદ પડ્યો છે. તેથી કરીને પાક ધણો નજીલો છે તે જાણતની તપાસ કરવા જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબને ગામલોકોએ અરજ કરી હતી. તે મુજબ તપાસ કરવા સાફ મે. ડી. ડેપુટી કલેક્ટર સાહેબ તા. ૧૬:૧૦:’૩૮ને રોજ તરફેયા આવ્યા હતા. ખેડૂનોએ તેમને ખેતરોમાં લેઈ જઈ નિબંધન ગણેલો પાક ગતાઓ હતો અને તેથી તેઓને ખાતરી થઈ હતી કે પાક નિબંધન ગણો છે. પણ તેઓ સાહેબે જણાવ્યું કે તરફેયા અને વાડદ ગામ સરકારી દફતરે બેગાં હોવાથી અને વાડદ ગામે સારો વરસાદ હોઈ પાક મારો થવાથી તેમના બેગી તમારી આનાવારી કરતાં જ આનાથી વધુ આનાવારી થશે અને તેથી મહેસૂલ પૂરું ભરવું પડશે તે જ વખતે તરફેયાની આનાવારી

જુદી કરી રાહત આપવાની માગણી કરતી અગ્રણી માગસોડાઓ સાહેબને આપી; પરંતુ તેઓએ જન્યાન્ય હણું કે 'મને તેમ કરવાની સત્તા નથી. સરકારને તમે અરજ કરો' તે મુજબ માગસોડાઓ મે. પ્રધાન સાહેબને અરજ કરવા માટે આખા મામલા ખેડૂતોના વ્યક્તિગત ઉત્પન્નનું દરેક જાતવારનું પત્રક 'જન્યાન્ય હણું.' ('જેડન,' તા. ૫:૧૧:૭૮). મહેસૂલ પૂર્વ વસુલ કરવાની અંગ્રેજ સરકારની આ નીતિને કોણ પહેંચે? હાલ મહાસભાના પ્રધાનમંડળના દાયગાં રાજ્યવહીવટ આવ્યો છે, ત્યારે તો તે આ વિચિત્ર પદ્ધતિ સુધારીને આવાં માગોને ન્યાય આપશે એવી આશા રાખીએ.

ભાદરણમાં વડોદરા પ્રજામંડળની પરિષદ

પણ પ્રજાએ જાતે જીતીને પોકાર ઉઠાવ્યા વિના તેનું કોઈ સાંભળનાર નથી એ જાનતું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આજે રાજકોટની પ્રજા આપી રહી છે. તેણે એની પ્રજાશક્તિ જતાવી છે કે એ આખું રજવાડું આજે ધરધરી જીંઘું છે! અને વળી એ પ્રજાએ પોતાનો શક્તિમંત્ર બીજાં રજવાડાંની પ્રજાના કાનમાં પહોંચાડ્યો છે. પરિણામે વડોદરા રાજ્યની પ્રજા પણ જાગીને બેઠી થઈ ગઈ છે. ગયા મારાગાં પ્રચંડતીર અરદારથી વહાલબાઈ ખેલને પ્રમુખપદે ભાદરણમાં વડોદરા પ્રજામંડળની પરિષદ ભરાઈ. ત્યાંની કાર્યવાહી ઉપરથી તો સૌને લાગે કે પરિષદ સફળ થઈ છે; યુદ્ધનાં રજવાડાં વાગ્યાં છે તે રાજ્યના કાનમાં પહોંચાડ્યાં જાણ્યાં છે—ધનિયારી શિકારખાતાને વાડ કરી લેવા માટે ત્યાંની આસપાસનાં ગામોએ અનેક અરજીઓ કરેલી તે આજ સુધી વાસીદે નંખાએલી, પણ ભાદરણ પરિષદનાં રજવાડાં સાંભળીને રાજ્યે તુરંત જ વાડ કરી લેવાનો ચોક્કસ કરવા માંડી છે! હવે તાર્કિક તાલુકે પ્રજામંડળની પરિષદો ભરાવા લાગી છે. પણ એ રાજ્યની પ્રજા માટે રાજ્યે કે રાજકોટ જેવું કરી જતાવવાની શક્તિ નહિ જનારો તો કંઈ વળવાનું નથી, કારણકે વડોદરા રાજ્યે મારા બપકદાર દેખાતા કાપદા કરીને યુરોપ અમેરિકા સુધી એવી કીર્તિ સંપાદિત કરી છે કે તમે દુખી છો એવું એ કોઈ માનશે જ નહિ, ત્યારે હતિષ્ઠ જામ્મત. એ વિના બીજા કોઈ ઉપાય નથી; ના, નથી જ.

પાણીના હવાડા

આ પ્રસંગકથા જાપખાનામાં મોકલતી વખતે જ એકા જિલ્લા લોકલ બોર્ડનું આ મતજનનું જાપેણું પરિષદ ગયે છે: આણુ સાથે વરસાદની અછતને લીધે તળાવોમાં પાણી ખૂટી જવાનો પૂરેપૂરો અંભવ છે, અને દોર જે ખેડૂતોનું પશુધન છે તેમને પાણી પીવાની ઘણી અડચણ પડવાની છે. તેથી કેટલાંક ગામોએથી હવાડા ભરાવી આપવાની અરજીઓ અમારા તરફ આવી છે. દરેક

ગામ દીક હવાડાનું ઓછામાં ઓછું ખર્ચ ગણતાં ગિલ્દાનાં ૭૦૦નું ખર્ચ રૂ. ૧૭૫૦૦૦ થાય, છતાં છેવટે એક લાખ રૂપિયા ગણીએ, તોપણ ગિલ્દા બોર્ડને લેકલસેસની દોઢ લાખ રૂપિયાની મળતી રકમમાંથી આવડી મોટી રકમ હવાડા ભરાવવાજ પાછળ ખર્ચી શકાય નહિ. માટે લેકલસેસનાં સૂચવવાનું કે ગામમાં જેટલી જળદની જોડ હોય તેટલા જણ વારાફરતી પોતાની જોડ આપે, કોશ વરત ગામઘ ફંડમાંથી કરાવે અને તે રીતે હવાડા ભરાવાનું કામ ગામલોક પોતેજ કરી લે એ ઇચ્છ છે. હવાડા જે નાદુરસ્ત હશે તો ગિલ્દા બોર્ડને લખવાથી તે દુરસ્ત કરાવી આપવામાં આવશે. ગામલોક સંપ કંચવીને ગામના સામુદાયિક તંત્ર દ્વારા યોજના પ્લેરી પડતી હાડમારી દૂર કરી લેશે એવી ખેડા ગિલ્દા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખની નમ્ર વિનંતીપૂર્વક સૂચના છે. તા. ૧૦ : ૧૧ : '૩૮. આફ્રિકા જનારને

મોઝાસા સોસાયલ સર્વિસ લીમિટ્ડ ગંત્રી જણાવે છે કે “મુંબઈ અને ઇસ્ટ આફ્રિકા આવતા જતા ઉતારૂઓને અરજ છે જે તેમને નીચેની રીતે તે કોષ પણ તકલીફ હોય તો મુંબઈમાં ‘પેસેન્જર્સ’ અને દ્રારીક રીલીફ એસોસિયેશન, હોર્નબી રોડ, આલ્ફર્ટ બીલ્ડિંગને ત્રીજો ગાળ,’ અને મોઝાસામાં ‘સમાજસેવા મંડળ, વારકોડી ગામ રોડ’માં રૂબરૂ મળી વા તેમને કાગળ લખી જણાવવા તકલીફ લેવી, જેથી આ મંડળો તેની હરકોષ ફરિયાદ લાગતે વળગતે રથજે મોકલી તેવી તકલીફ દૂર થાય એવી મહેનત કરશે : (૧) સ્ટીમરમાં બેસવા બીકવાની જગ્યા બાગન, લગેજ ઉપાડવા બાગત, મુંબઈમાં વાડીગંદર બફારામાં પડતી હાડમારી ; (૨) સ્ટીમરમાં વીરીઓ બાગત તેમજ ડોક્ટરી સારવાર અને વર્તણૂક બાગત ; (૩) મુંબઈમાં પેસેન્જર્સ એજન્ટો મારફત હરકોષ પડતી તકલીફ અને તેઓને વધારે પડતા આર્થિક અથવા બીનજરૂરીયાત ખર્ચની કોષ પણ ફરિયાદ ; (૪) મુંબઈમાં એમિગ્રેશન ખાતાની વર્તણૂક બાગત ; અને (૫) આફ્રિકામાં ઇમિગ્રેશન અધિકારીઓ વગેરે તરફથી પડતી તકલીફ. મુંબઈમાં ‘પેસેન્જર્સ’ અને દ્રારીક રીલીફ એસોસિયેશન,’ ત્યાં પેસેન્જરોને પડતી દરેક હાડમારી બાગત ઘટતી તપાસ કરી ચોખ્ખ કરવા સ્વીકાર્યું છે.” વડોદરા પત્રલેખકને

વડોદરા મુખી મોતીભાઈ ચંકરજીભાઈ ગામમાં જે ત્રાસ વર્તાવે છે તે ત્રિપેની ફરિયાદો લાંબો કાગળ વડોદથી અહીં આવેલો તે, તેમાં કરેલી સૂચના પ્રમાણે ગિલ્દા સમિતિના પ્રમુખ દરગાઠીને પહોંચાડવા આજુબંદ તાલુકા સમિતિના મંત્રીને આપ્યો છે.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ વ્યવસ્થાપક સમિતિની આગામી ચૂંટણીની જાહેરાત

વિ. વિ. જે સને ૧૯૩૮ના એપ્રિલથી રાજ થતી ત્રણ વરસે માટેની શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિની ચૂંટણી આવતા ફેબ્રુઆરી માસના છેલ્લા અઠવાડિયામાં ચલાવી છે, તેથી મંડળના જાંધારણની કલમ ૧૨ મુજબ:

અ. નિયમિત સભાસદોના વર્ગે પોતામાંથી ૧૦ દસ સભ્યોને ચૂંટી કાઢવા,

બા. મંડળના કાયમી શિક્ષકોએ પોતામાંથી એક શિક્ષકને સમ્ય તરફિ ચૂંટી કાઢવો, અને

૬. સ્વયંસેવકોએ પોતામાંથી ૭ સભ્યો ચૂંટી કાઢવા.

ઉપર પ્રમાણે વ્યવસ્થાપક સમિતિના ૧૮ સભ્યોની ચૂંટણી ચલાવી છે. તે આ જાહેરાતથી આ મંડળનાં સર્વે નિયમિત સભાસદો, કાયમી શિક્ષકો, અને સ્વયંસેવકોને ખબર આપવામાં આવે છે, કે તેઓમાંથી જેને મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિની ચૂંટણીમાં ઉમેદવારી કરવી હોય તેમણે મોડામાં મોડી તા. ૧૫:૧૨:૩૮ના જાપોરના જે વાગ્યા પહેલાં શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળની ઝોફિસમાં નડિયાદ પહોંચે, એવી રીતે પોતાની અરજી ટપાલમાં અગર રૂબરૂ મંડળના મંત્રીને મોકલાવી દેવી. ઉપરની મુકરર મુદત પછી જે ઉમેદવારની અરજી આવશે તે રદજાતલ ગણાશે.

ઉમેદવારે પોતાની અરજીમાં નીચેની વિગતો સ્પષ્ટતાથી જણાવવી.

૧. ઉમેદવારનું પૂરેપૂરું નામ તથા અટક,

૨. ઉમેદવારનું પૂરેપૂરું સરનામું,

૩. ઉમેદવાર કયા વર્ગમાંથી ઉમેદવારી કરવા ઇચ્છે છે તેની સ્પષ્ટતા, અને

૪. અરજી કર્યાની તારીખ તથા ઉમેદવારની પોતાની સહી.

મંડળ સમાચાર

આવૃત્તા દેખુઆરી માસના છેલ્લા અડવાડિયામાં થતારી શ્રી વિદુલ કન્યા-
કેળવણી મંડળની આગામી વ્યવસ્થાપક સમિતિની ચૂંટણીની જાહેરાત અને
ઉમેદવાર પત્રો સલાસદો ઉપર મોકલી આપવામાં આવ્યાં છે.

વિદ્યાલયના જાંઘવા માંડેલ મકાનનું કામ શ્રી. હરિભાઈની કુશળ દેખરેખ
અને શ્રી. નારણભાઈ દેસાઈના પરિશ્રમ નીચે હપાટાજાંઘ ચાલી રહ્યું છે.

વિદ્યાલય સમાચાર

દિવાળીની રજાઓમાં વિદ્યાર્થીનીઓ જાંભાંત, પાવાગઢ, નર્મદા, ઉત્કલેશ્વર
અને ધૃધિવાવાડ તરફ પ્રવાસે જઈ આવી. પ્રવાસમાં જે જે લાઈખેનોએ કે
સંસ્થાઓએ તથા રેલ્વે તેમજ ગદ્દ કરી દત્તી કે જમવા રહેવા વગેરેની સગવડ
કરી આપી દત્તી તેમજ આભાર માનીએ છીએ.

૧૦મી નવેમ્બરથી વિદ્યાલય ખૂલ્યું છે અને નિયમિત કામ શરૂ થઈ ગયું છે.

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૫:૧૧:૩૮

શરદ્દેવેન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આખુંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ભોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદ્દેવેન મજમુદાર મારે છાપી, તા. ૨૦:૧૧:૩૮

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫ } આણંદ { પાપ
વર્ષ ૧૬ } અંક ૩

પાટીદાર મંડળ

પાંચમી પરિષદ: ઓડ, માંગશર સુદિ ૧-૨, ૧૯૮૫

તા. ૨૨-૨૩:૧૧:૧૯૮૬

જુદાજ સંજોગો: ડાકારમાં મળેલી યુવકમંડળની પરિષદે જૂનવાણીઓને પણ સાથે લેવાનો નિર્ણય કરીને ક્ષેત્ર વિશાળ બનાવ્યું, અને 'પાટીદાર મંડળ' રચાવ્યું. ત્યાર પછી ઓડમાં મળેલી આ પરિષદ પહેલીજ હતી. ગયે વર્ષે પરિષદ ભરવા માટે બબ્બે વખત વિચારણા થઇ હતી, પણ કાર્યકરોને વિશેષ અગત્યનાં કામો હોવાને કારણે તે વખતે એ ભરી શકાઈ નહિ. આ વર્ષે પણ 'કાર્તિક સુદિ ૧૨-૧૩, તા. ૪-૫, નવેમ્બરે પરિષદ ભરવાનું' નક્કી કર્યા પછી પ્રમુખશ્રીની માંદગીને લીધે બબ્બે વખત તારીખો બદલાવી પડી, અને આખરે માંગશર સુદિ ૧-૨, નવેમ્બર તા. ૨૨-૨૩, મંગળ-બુધે પરિષદ ભરાઈ.

વિશેષ: તારીખો વારંવાર બદલાવાને કારણે પરિષદ ભરાશે કે કેમ એની શંકા થવા લાગી હતી. વળી ઓડ ગામમાંથી એક વર્ગે કોઇ અગમ્ય કારણે એવી છદ્મકડી કે આ પરિષદ આપણા ગામમાં નજર ભરાય. તેઓ હડે ચઢ્યા; ન ભરવાનું કારણ આપેજ નહિ ને માત્ર 'જાહુ' કરીનેજ ઊભા રહે. પરિષદની વિરુદ્ધ એમણે પ્રચાર પણ કર્યો, અને કુલીન ગણતાં ગામોમાં જ્યાં જ્યાં એમની લાગવગ પહોંચી ત્યાં ત્યાં તેમણે લોકોને પરિષદમાં આવના અટકાવવા જનતું કર્યું. 'ઓડમાં કોષ્ટની કરી તૈયારીજ નથી, કોષ્ટને કોઈ બોલાવનારજ નથી, અને આવનારે પાછા જવું પડશે.' એવો જૂઠો પ્રચાર કરી શકાય તેટલો કરવામાં આવ્યો. આમ છતાં પરિષદ ભરાય એવું ઇચ્છનાર વર્ગે તૈયારીઓ કરવામાં સગારેય કચ્ચાશ રાખી નહિ, અને એમના અધાગ

પ્રયત્નો પરિણામેજ ઓડમાં સફળ પરિષદ ભરવાનું શક્ય થાનું!

તૈયારીઓ : ગાગલી નજીકનાજ એતરમાં વિશાળ, ગમ્ય અને સુંદર મંડપ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. રહેવાની, સૂવાળેસવાની, ખાવાપીવાની અને પરિષદની બેઠકની, એમ બધી વ્યવસ્થા ત્યાં ને ત્યાં મંડપમાંજ કરવામાં આવી હતી. પાંચમી પરિષદ હોવાથી મંડપને પાંચ દરવાજા કર્યા હતા તથા પેસનાં તેમજ અદ્વૈતા મુખ્ય રસ્તાની બંને બાજુએ લીલોતરી કરી હતી. લોકો હમરોની રૂબરૂમાં બેસાઈ, બોલનારનો અવાજ બધાંને પહોંચી નહિ શકે એ ધારણાથી અવાજને દૂર દૂર પહોંચાડનાર 'લાઉડ સ્પીકર'ની પણ ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. આવી પરિષદો માટે મંડપે એવો કાયમનો જ રિવાજ રાખ્યો છે કે સર્વ મહેમાનોએ પરિષદને મુકામેજ ઉતારે કરવો ને નેનેજ રેસોડે જમવું. આ વખતે પણ એજ શરતો ચોકસાઈથી જળવાયો હતો. દરેક પરિષદ વખતે જેમ દાળ, ભાત, શાકનું સાદુંજ ભોજન રખાયું હતું, તેમ આ વખતેય કાર્પવાદક મંડળના અણુનમ આમ્રદને લીધે સ્વાગતમંડપે સાદુંજ ભોજન રાખવું પડ્યું હતું.

સ્વાગત : પરિષદના વગજેલા પ્રમુખ શ્રી. દાદુભાઈ દેસાઈ તા. ૨૨મીએ સવારે સાઢા આઠ વાગે મોટર મારફતે આવી પહોંચવાના હોવાથી, નડિયાદ નૂતન વ્યાવાસમંદિરની વાઘમંડળી આ બાજતની જાહેરાત કરતી પ્રભાતમાં વહેલી ગાગમાં ફરી હતી. હઠે ચઢેલા લોકોને બાદ કરીને બાકીની જનતા સ્વાગત કરવા માટે ઉગરેક ભાગેળના 'મોટર રેલ્સ' આગળ જમા થઈ. સરથસ નીકળવાનું હતું અને પ્રમુખશ્રીને ગાગમાં ઠેર ઠેર દારતોરા થવાના હતા. નડિયાદથી મોટર આવી ખરી, પરંતુ તેમાં પ્રમુખશ્રીને જાહેરે તેમના નાના ભાઈ શ્રી. નરસિંહભાઈ તેમના પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યા. સ્વાભાવિક રીતેજ જનતાની ઉત્સાહ થોડી ફાળો માટે ઝોસરતો જણાયો. પણ પછી તરતજ ઉત્સાહ આવ્યો, સરથસ નીકળ્યું, દારતોરા થયા ને પ્રમુખશ્રીના પ્રતિનિધિનું પણ ભાવભર્યું સ્વાગત થયું.

અવળો અર્થ : પરિષદ ભરાવાનીજ નથી, ને ભરાશે તો પ્રમુખ હાજર થશેજ નહિ એવા પ્રકારની અફવાઓ ચિરુદ્ધપક્ષે ઉગાડી હતી, ને તેવામાંજ શ્રી. દાદુભાઈ માંદગીને કારણે છેલ્લી ઘડીએ ન આવી શક્યા તેનો અવળો અર્થ જનતામાં થવા લાગ્યો. આ વખત તેમને કાને જતાં તેઓશ્રી માંદગીને જિજ્ઞાસેથી બહાર પોતાના દાક્તરને સાથે લેઈને જ્યારે સાઢા ત્રણ વાગે પરિષદમાં હાજર થઈ ગયા! એમના આવ્યાથી લોકોમાં ઉત્સાહ ઉભર્યો, ને તેમનું સ્વાગત કરીને સરથસ કાઢવામાં આવ્યું.

સવારનું કાર્ય : મંગળવારે સવારે કાર્યવાહક મંડળની બેઠક થઇ અને તેણે મંત્રીના નિવેદન સંબંધે તથા પરિષદમાં થવાના કામકાજ સંબંધે વિચાર કરી લીધો.

આવેલાં ભાષણેન : પરિષદનો સમય સાંજના સાઠા ત્રણ વાગ્યાનો હતો. સ્વાગતના જ નહિ, પણ કાનમ-વાકળના ભાષણોય અભિમા હતા. વળી ખાનદેશમાંથી બહાનપુર વગેરે સ્થળોનાં પચ્ચીસેક જણ આવવાનાં હતાં, પણ તારીખોની જાદલી વારંવાર થયાથી તેઓ ન આવી શક્યાં.

પરિષદ : મંત્ર વિશાળ હતો. તેની હિપર પ્રમુખશ્રી દાદુભાઈ દેસાઈ, સ્વાગત પ્રમુખશ્રી જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, દરગાર શ્રી ગોપાળદાસ દેસાઈ, શ્રીમતી લક્ષ્મીલક્ષ્મી દેસાઈ, શ્રી. નરસિંહભાઈ દેસાઈ, શ્રી. નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ, શ્રી. દાદાભાઈ અમીન, વગેરેએ બેઠકો લીધી હતી અને આખો મંડપ ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો, તેને લીધે મંડપની જહાર તાપમાં ધણું માથુસોતે બેસવું પડ્યું હતું. 'લાઉડ સ્પીકર' ગોઠવેલાં હોવાથી દર દર પણ સાંભળી શકાય એમ હતું. બેઠકની શરૂઆત બે બેગોએ ગીત ગાઈને કરી. આવડી મોટી પરિષદમાં પણ સારી રીતે ગાઈ શકે એવી બક્ષિતઓ નીકળવા મુશ્કેલ પડે છે એ પાટીદાર કામની સંજીત પ્રત્યેની અભિરુચિની બિનપત્તુ સૂચન કરે છે.

મંત્રીનું નિવેદન : આ પછી મંત્રીએ પાછલાં બે વર્ષમાં મંડળે કરેલા કામનો ટૂંકો અહેવાલ વાંચ્યો હતો (પરિશિષ્ટ પા.).

સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખનું ભાષણ : મંત્રીના નિવેદન પછી સ્વાગત-સમિતિના પ્રમુખ શ્રી. જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલે ગધાનું સ્વાગત કરતાં ગામના કેટલાક ભાઈઓના પરિષદ સામેના અકાગ્ય વિરોધ માટે દિલગીરી જણાવતાં કહ્યું કે મદાસભાને પગલે ચાલવાનો દાવો કરનાર લોકો આવી પરિષદનો વિરોધ કરે એ ન સમજી શકાય એવો કામડો છે, કારણ કે મદાસભાના કામમાં સર્વતોમુખી સુધારો હોવાથી તેમાં સમાજસુધારો, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, વગેરેનો સમાવેશ યર્જન જાય છે. આપણે ઇચ્છીએ કે ન ઇચ્છીએ તોપણ યુગપલટાની સાથે રિવાજ અને રૂઢિઓ પલટાવાની જ છે, અને તેથી સમજી વિચારીને જે કામ પોને ચોગ્ય સુધારો કરશે તે જીવતી રહેશે, જે નહિ કરે તે મરશે, એ વાત પર તેમણે ખાસ ભાર મૂક્યો હતો. એમણે સ્વાગતમાં રહેલી બિનપત્તુ માટે ક્ષમા માગી પોતાનું ભાષણ પૂરું કર્યું હતું (પરિશિષ્ટ પ).

પ્રમુખ મારે દરખાસ્ત: પછી દરખાસ્તી ગોપાળદાસ દેસાઈએ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. દાદુભાઈ દેસાઈને નીમવાની દરખાસ્ત રજુ કરતાં કહ્યું કે એમનું કુટુંબ જૂના સમયથી સુધારા કરતું આવ્યું છે. સન ૧૮૮૬માં શેપર્ડ સાહેબ પાસે ચરોતરના લેકડા પાટીદારોના રિવાજોમાં સુધારો કરાવતો કાયદો કરાવવામાં એ ખુબીએ અગ્ર લાગ લગ્યો હતો, અને અત્યારે પણ જૂના ને નવા મતના લોકો વચ્ચેની કડી રૂપે કામ કરવાની રિયલિટીમાં નેઓ છેજ. આ મંડળે ક્ષેત્ર વિશાળ કરીને જૂનવાણીઓને પણ સાથે લેવાનો વિચાર કર્યો છે, ત્યારે શ્રી. દાદુભાઈની સેવા જાનેને એકજ મંચ પર ભેગા કરવામાં અમે એ રીતે કામને આગળ મનાવવામાં ખૂબ કામ લાગશે. આવા કામને લાપક પ્રમુખ આપણને મળે છે, તેથી આપણે ખુશ થવા જેવું છે. મારે હું શ્રી. દાદુભાઈને આ પરિષદનું પ્રમુખપદ સ્વીકારવાની વિનંતી કરું છું, અને મને આશા છે કે આપ સૌ એને ટેકો અપાશે. આ દરખાસ્તને અનુમોદન અપાયાં અને જાંના હર્ષ વચ્ચે શ્રી. દાદુભાઈએ પ્રમુખપદ લીધું.

પ્રમુખનું ભાષણ: આજેનાં પાટીદાર કોમનું વિદ્વંસાવલોકન કરતાં નેમણે જણાવ્યું કે આપણી કોમ ઘણી મોટી છે, વીસ લાખ જેટલી તેની વસતિ છે, ને 'કણ્ણી' એ એનું સાચું નામ છે. અત્યારે તો આપણી કોમ તાના તાના વાડા, ગોળ વગેરેમાં વહેંચાઈને છિન્નભિન્ન દશામાં છે, ને તે કારણે કોઈ પણ કાર્ય સમગ્ર રૂપે કરી શકતી નથી. સૌ પોતપોતાના વાડા ગોળનો જ માત્ર વિચાર કરે છે, પણ સમગ્ર કોમનું હિતાદિત કોઈ વિચારતું નથી. આ જમાનામાં તો સંઘર્ષજનક કામ કરી શકે છે; ધનજન, જ્ઞાનજન, ને વિદ્યાજન આ જાંનાં મંઘજનને અધીન થઈને વર્તે છે. તેથી કામ ને પોતાની ઉત્તિ હમજની હોય તો તેણે વાડાઓ તોડીને, ઔકર ફજવીને આપણી કોમના હિતાદિતનો વિચાર કરતાં શીખવું પડશે. વળી આપણી કોમ સંસ્કૃતિ, કેળવણી, ધર્મ કે પૈસાટકમાં પણ પાછળ પડી ગઈ છે. એક રાજકીય ક્ષેત્રમાં એણે મારો ફાલો આપ્યો છે. પણ હવે તેણે જાંની દિશામાં ઉત્તિ સાધવી નોંધશે, ને એમ કરવું હોય તો તેણે પોતાના સામાજિક રિવાજો સાદા ને સરળ કરી નાખવા નોંધશે, જેથી દરકોઈ માણસ-ગરીબમાં ગરીબ પણ પોતાનું કામ સરળતાથી ને માનભરે ઉઠાવી શકે. આ જાંનાં કામ કરવા મારે આપણી સમગ્ર કોમમાંથી જુદાં જુદાં દિન પરાવનાં લાઈબેનોની એક સમિતિ થવી નોંધશે, ને આ જાંની જાજતો ઉપર વિચાર કરીને તેમનો ઉદ્ધેસ આજુવાનો પ્રયત્ન કરે (પરિશિષ્ટ રિ).

આવેલા સંદેશાઃ પ્રમુખના ભાષણ બાદ મંત્રીએ આવેલા સંદેશાનો સાર કહ્યો હતો, જેમાં શ્રી. માવજંકર, ડૉ. ચંદુલાલ દેસાઈ, શ્રી. નરહરિ પરીખ, શ્રી. આપાજી અમીન, શ્રી. વ્રજભાઈ વગેરે તરફથી આવેલા સંદેશા મુખ્ય હતા (પરિશિષ્ટ ૫).

કામ ખતમઃ આ પછી 'વદે માતરમ્' ગવાયા બાદ પરિષદનું પહેલા દિવસનું કામ પૂરું થયેલું અને બીજે દિવસે સવારના નવ વાગ્યે પરિષદે ફરી મળવાનું નક્કર કરવામાં આવ્યું હતું. પછી તેો નજીકનાં ગામોએથી આવેલ લોકો વિદાય થઈ ગયા, અને ગામીના મહેમાનો પરિષદને રસોડે જમ્યા.

વિષયવિચારણી સમિતિઃ ચરતર, વાકળ, કાનમ પ્રદેશગાંથી આવેલાં ભાઈજનોમાંથી વિષયવિચારણી સમિતિ નક્કી કરવામાં આવી હતી, અને તે રાતે આઠ વાગ્યે મળી હતી. આ સમિતિ મળતા પહેલાં પાટીદાર ભગિની-સમાજની સભા મળી હતી, અને તેણે ઠરાવ કર્યો હતો કે પાટીદાર મંડળ જેવું, વિશાળ ક્ષેત્રવાળું મંડળ અસ્તિત્વમાં આવેલું હોવાથી હવે ભગિનીસમાજ જેવા અક્ષય મંડળની જરૂર નથી. અને તેથી આ સમાજને પાટીદાર મંડળ સાથે જોડી દેવો અને પોતાનાં નાણાં વગેરેનો વહીવટ પણ, અત્યારે વપરાય છે તે રીતે વાપરવાની ચરતે, તેને સોંપી દેવો.

વિષયવિચારણી સમિતિમાં બીજે દિવસે મૂકવાના ઠરાવો વિષે સારી ચર્ચા થઈ, અને એ પછી જ દરેક દરેક ઠરાવ ઘડાયો. બાદ યોજનાસમિતિએ મંડળના નિર્ધારણમાં સુચવેલા ફેરફારો સંજોગે પૂરી ચર્ચા પછી ફેરફારો નક્કી કરવામાં આવ્યા. આ સભા રાતના બાર વાગ્યા સુધી ચાલી હતી.

બીજે દિવસઃ સવારે નવ વાગ્યે ખુલ્લી બેઠક શરૂ થઈ. સવારનો પહોર હોવાથી આજુબાજુનાં ગામોના લોકો આવ્યા નહોતા, એટલે સ્થાનિક તેમજ પરિષદમાં ભાગ લેવાની ખાતરજ બહારથી આવેલ ભાઈજનો હાજર હતાં. પ્રમુખથી પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે આગલે દિવસે જ ચાલ્યા ગયા હતા, તેથી તેમની વતી તેમના નાના ભાઈશ્રી નરસિંહભાઈ દેસાઈએ કામકાજ ચલાવ્યું હતું. સમાપતિ તરીકે ચોકસાઈ, શાન્તિ ને ધીરજથી કામ લેવાની શક્તિ તેમણે સારી રીતે જતાવી. વિષયવિચારણી સમિતિએ નક્કી કરેલા ઠરાવો એક પછી એક રજૂ કરવામાં આવ્યા, તેની ઉપર હીક હીક વિવેચન પણ થયાં, ને બધા સર્વાનુમતે પાસ થયા (પરિશિષ્ટ ૬).

હવે પરિષદનું કામ પૂરું થયું હતું, એટલે પ્રમુખશ્રીએ ઉપસંહાર રૂપે ઠરાવોનો સાર સમજાવ્યો હતો, તથા આ બધાં કામ કરવા માટે મંડળને નાણાંની

મદદ કરવા માટે જંગતાને વિનંતી કરી હતી. જાદ ઉપકારો ને ધન્યવાદો દર્શાવાયા પછી પરિષદ પૂરી થઈ હતી.

સાંજની પ્રત્યંડ સભા : સાંજના સાડા ગણ વાગ્યે જાહેર સભા રાખવામાં આવી હતી. તેમાં તો લોક ઉભરાઈ ઊઠ્યું હતું. આગલા દિવસ કરતાં આ વખતે હઠ વિશેષ હતી. આ સભામાં સતારે યથેચ્છા ઠરાવોમાંથી જરૂરી મુદ્દા સારી રીતે સમજાવવામાં આવ્યા હતા. આવડી મોટી મેદની હતી, ને લગભગ પાંચસો તો બેનો હતો, છતાં શાન્તિ અજળ હતી; જે કંઈ કહેવામાં આવતું તે લોકો એકચિત્તે સાંભળતા હતા.

જન દિવસનું કાગ અને લોકોનો ઉત્સાહ જોતાં એમ લાગ્યા વિના ન રહ્યું કે આવી પરિષદ વર્ષમાં એક વખત મળે તો તેથી લોકમત જરૂર કેળવાય, અને તેની પાછળ લીધેલો શ્રમ અફળુ તો ન જાય.

શિવાભાઈ રજુછાડભાઈ પટેલ

મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

પરિશિષ્ટ વા. : મંત્રીનું નિવેદન

પૂજ્ય પ્રમુખશ્રી, બેનો અને ભાઈઓ,

પાટીદાર યુવકમંડળની પ્રથમ પરિષદ પૂજ્ય દરજાશ્રી ગોપાળદાસને પ્રમુખપદે નડિયાદમાં સં. ૧૯૮૫ના ચૈત્ર સુદિ ૧૩-૧૪ને રાજ ગણેશી. ત્રીજી પરિષદ સં. ૧૯૮૮ના માગસર સુદિ ૮-૯ના દિવસોમાં પૂજ્ય શાશુનોતા સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે આજુદમાં ભરાઈ હતી. ત્રીજી પરિષદ સં. ૧૯૯૧ના માગસર સુદિ ૧૦-૧૧ના દિવસોમાં ડૉ. ભારકરરાવ પટેલને પ્રમુખપદે ઇટોલામાં મળી હતી અને ચોથી પરિષદ સં. ૧૯૯૩ના કાર્તિક સુદિ ૮-૯ના દિવસોમાં શ્રી. મગનભાઈ ચંકરભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે ડાકોર મુકામે મળી હતી.

ડાકોર પાટીદાર યુવકમંડળની પરિષદમાં મોટેરા તથા યુવકો આવેલા અને ત્યાં મોટેરાઓની સલાહથી પાટીદાર કેશમાં આ મંડળના હેતુ જરૂર ઝાંચે એવા હેતુથી નિર્જુલ કરી 'પાટીદાર યુવકમંડળ'નું નાનું ક્ષેત્ર વિસ્તારી તેને 'પાટીદાર મંડળ' નામ આપી તેનું ક્ષેત્ર વિશાળ કર્યું, જેથી કરીને નાના મોટા દરેક આમાં રસ લેઈ શકે. તે ઉપરથી પાટીદાર મંડળની આ પાંચમી પરિષદ સં. ૧૯૯૫ના માગસર સુદિ ૧-૨, ગંધમ્બર તા. ૨૨-૨૩ના દિવસોમાં, બે

વર્ષના ગાળા પછી, ચોડ મુકામે મળે છે. સંવત ૧૯૬૪માં કાર્યવાહક મંડળે જે વખત પરિષદ ભરવાનો નિર્ણય કરી એની તારીખો નક્કી કરી હતી, પણ દરિયુરા મંદાસભાની બેઠકના કાર્યમાં આ મંડળના કાર્યકર્તાઓ રોકાએલા હોવાથી અને પાછળથી જેડા જિલ્લા લોકલ બોર્ડની ચૂંટણીમાં રોકાએલા હોવાથી નક્કી થયેલી તારીખોએ પરિષદ ભરી શકાઈ નહોતી.

ડાક્ટર પરિષદમાં ઠરાવ નંબર ૨ થયેલો કે “આ મંડળનું કામ વ્યવસ્થિત ચલાવી પાટીદાર કોમનું હિત સાધવાને અને મંડળ તરફથી જે જે ઠરાવો થાય તેનો અમલ કરવાને આ મંડળનું કાર્યાલય સ્થાપના અને તેને અંગે એક સેવાભાવી કાર્યકર્તાને રોકવા આ પરિષદ ઠરાવ કરે છે. આ ઠરાવનો અમલ કરવાને અને તે માટે જરૂરી જોગવાઈ કરવાને નીચેના ગૃહસ્થોની યોજનાસમિતિ (વધારો કરવાની સત્તા સાથે) નીમવામાં આવે છે: શ્રી. મગનભાઈ ચંકરભાઈ પટેલ, પ્રમુખ; શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, મંત્રી; શ્રી. આપાજી જાવાજી અમીન, વસો; શ્રી. બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ, કરમસદ; શ્રી. પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાવ, મોટાકરાળા; શ્રીમતી શાન્તાબેન ભારકરરાવ પટેલ, સોજીત્રા; શ્રી. મંગળભાઈ જોડણભાઈ પટેલ, રણ.” આ યોજનાસમિતિએ પોતાની બેઠક બે વખત ભરી હતી. એમણે કાર્યકર્તા તરીકે પીજના એક ભાઈ રાવજી ભાઈ મોતીભાઈ પટેલને ડા. ડોના લવાજમથી રોક્યા. તે ભાઈ પાદરા, પેટલાદ તથા ભાદરણ તાલુકાનાં કેટલાંક ગામોએ પ્રચાર કરવા ગયા હતા. પણ બે માસ પછી સરકારી નોકરીમાં જોડાઈ ગયાથી તે ભાઈ છુટા થયા અને પછી બીજો કેાઈ સેવાભાવી માણસ ન મળવાથી એ કામ કરી શકાયું નથી. યોજનાસમિતિએ બીજું કામ, મૂળ જંધારણમાં કેટલાંક ફેરફાર સૂચવવાનું કયું હતું. હવે આ પરિષદમાં એ સૂચનાઓ સંજોગે વિચારો કરીને જંધારણમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવાનો રહેશે.

પાટીદાર મંડળનું મુખ્ય કામ જાળવજન અટકાવવાનું છેલ્લાં ચાર વરસથી ચાલે છે. એ કામ ભાઈ વેણીભાઈ જલ્દુજ સીવટ અને ખંતથી, પોતાના સમયનો ભોગ આપીને અને જોખમ વેડીને પણ કરે છે, અને જે કંઈ કામ આ દિશામાં થયું છે, તેનો જોધો યશ એમની ધમશને આભારી છે. એમણે મંડળ સમક્ષ પૂરી વિગતવાળો, ચોકસાઈથી ભરેલો અહેવાલ રજૂ કરેલો છે. તેમાં આ પ્રવૃત્તિને અંગે થયેલા ખર્ચનો પણ ચોકસાઈ હિસાબ આપેલો છે. પાટીદાર મંડળની વિધિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં આવા હિસાબી, ખંતીલા, અને સીવટવાળા ભાઈઓ કામ કરવા માટે મળી આવે તો મંડળની પ્રગતિ ઘણીજ ઝપાટાબેર થાય. એમના અહેવાલમાંથી જરૂર પૂરતું તારણ આગળ આપવામાં આવ્યું છે.

વળી આ કામમાં શ્રી. જમીવતરામ પંડ્યા, અંગાસાન લલુભાઈ પટેલ, સુર્યદત્ત જોષ્ઠતારામ ભટ્ટ, એ વકીલ ભાઈઓએ તેમજ બીજી વ્યક્તિઓએ કોઈ પણ દાતના જાદલાની આશા સિવાય માત્ર સેવાભાવે પોતાનાં વખતનો ભોગ આપીને આ મંડળને મદદ કરી છે, તે જાદલ આ મંડળ તેમનું ધન્યજ્ઞ આભારી છે અને આશા રાખે છે કે આવા ભાઈઓ હરહમેશ આવા કામોમાં સેવાભાવે મદદ કરતા રહેશે.

પ્રથમનાં બે વરસમાં જાળસબંનના ૨૩ કેસ આ મંડળ પાસે આવ્યા હતા. તેમાંથી ૧૧ ફરીઆદો કરવામાં આવેલી. આ બધી વિગત ડાકોર પરિષદમાં રજુ કરી હતી. છેલ્લાં બે વરસમાં ૨૦ જાળસબંનો અને બે વૃદ્ધસબંનના કેસની તપાસ કરવામાં આવેલી. આ બાવીસ કેસોમાંના સાતમાં કોર્ટ દંડ કર્યો હતો, બે લખ ચતાં અટકાવવામાં આવ્યાં હતાં, છ લખ ચતા પહેલાં નોટીસો આપવાથી અટક્યાં હતાં અને સાત કેસોમાં ફરિયાદ કરવા જેવી ન લાગ્યાથી જવા દીધા હતા. કોર્ટના કેસોની વિગત નીચે પ્રમાણે છે :

પહેલી ફરિયાદ : પાળજ-નાપાડ જાળસબંનમાં કોર્ટ વરના બાપ, કન્યાના બાપ અને ગોરના મળી રૂ. ૨૨૫ દંડ કર્યો હતો.

બીજી ફરિયાદ : હીરજ-આશીપુરા જાળસબંનમાં કન્યાના બાપનો રૂ. ૭૫ દંડ કર્યો હતો.

ત્રીજી ફરિયાદ : મિત્રાલ-પોરડા જાળસબંનમાં વરના દાદા અને કન્યાના બાપનો રૂ. ૧૫૦ દંડ કર્યો હતો.

ચોથી-પાંચમી ફરિયાદ : જલાલપુર-લીંજારી જાળસબંનોમાં કન્યાનાં માબાપ અને બે વરના પિનાઓનો મળી રૂ. ૨૪૦ દંડ કર્યો હતો.

છઠ્ઠી ફરિયાદ : નાપા-ભેરીઆથી જાળસબંનમાં વરના બાપનો રૂ. ૧૫૦, કન્યાની મા, બાપ અને પરજાવનાર ગોરનો દરેકનો રૂ. ૧૦૦ દંડ કરી કુલ રૂ. ૪૫૦ દંડ કર્યો હતો.

સાતમી ફરિયાદ : બેટાસી-કહાનવાડી જાળસબંનમાં વરનાં મા તથા બાપ, કન્યાનાં મા તથા બાપ, દરેકના રૂ. ૩૦૦ દંડ કરી એકંદરે રૂ. ૧૨૦૦ દંડ કર્યો હતો.

આઠમી અને નવમી ફરિયાદમાં કન્યાનાં માબાપને વાલી તરીકે રદ કરી પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈને વાલી તરીકે નીમવામાં આવ્યા હતા. એ બે ફરિયાદોની વિગત નીચે પ્રમાણે છે :

આક્રમી ફરિયાદ પીપળાતાના પા. સોમાલાઈ બકારલાઈની ૮ વરસની દીકરીનો વિવાહ વત્તામજુના પા. કાશીલાઈ તળશીલાઈ સાથે થનાર હતો. કન્યા સગીર ઉમરની હતી અને કન્યાનાં માથાપ એ લગ્નથી કન્યાના દિનને નુકસાન કરતાં હતાં, તેથી શ્રી. વેણીલાઈએ કોર્ટમાં ફરિયાદ કરી. કન્યાનાં માથાપ તથા ફોઇને કન્યાનાં વાલી તરીકે રદ કરી પોતાને વાલી તરીકે નીમવા કોર્ટમાં અરજ કરી હતી. તેથી કોર્ટે તપાસ કરી કન્યાનાં માથાપ તથા ફોઇને વાલી તરીકે રદ કરી શ્રી. વેણીલાઈને વાલી તરીકે નીમવા હતા અને લગ્ન નહિ કરવા તથા કરાવવા, કાશીલાઈને તથા કન્યાનાં માથાપ તથા ફોઇને ગનાઇ હુકમ પહોંચાડ્યા હતા.

નવમી ફરિયાદ સારસાના પા. અવેરલાઈ ઇશ્વરલાઈની વરસ ૧૫, માસ ૨ની દીકરી ચિ. શાન્તાબેનનો વિવાદ જોડ ગામના વતની અને ખંભોળજ ગામના લો. બો. રૂઢલના હેડ ગારતર મા. સોમાલાઈ પ્રભુદાસ માથે, નેમની ઉમર વરસ ૧૧ની વૃદ્ધ હોવા છતાં કુળવાનશાહીના મોહને લીધે, કયો હતો. તેથી શ્રી. વેણીલાઈએ આ વૃદ્ધલગ્ન અટકાવવા કોર્ટને અરજ કરી ને જબ્બુ બુ' કે કન્યાનાં માથાપ આ વૃદ્ધ સાથે કન્યાને પરણાવી તેના હિતને નુકસાન કરે છે. માટે પોતાને વાલી તરીકે નીમવા અને તેનાં માથાપને વાલી તરીકે રદ કરવાં; કન્યાની પાકી ઉમર થતા સુધી તેનાં માથાપ પા. સોમાલાઈ પ્રભુદાસ માથે લગ્ન કરાવે નહિ અને પા. સોમાલાઈ પાતે આ કન્યા સાથે લગ્ન કરે નહિ, એવાં મનાઇ હુકમ આપનાં. ને પ્રમાણે ગનાઇ હુકમ આપવામાં આવ્યો હતો. પછીથી કેસની સુનાવણી થતાં તેમાં કન્યાનાં માથાપે તથા સોમાલાઈએ આ લગ્ન નહિ કરવા કળુલત આપી હતી. પછીથી આ બેનનું લગ્ન નાવલીના બાવીશ વરસના યુવાન સાથે થયું હતું, તેથી જાળાએ પોતાને જાણવા માટે મંડળને કેટલીય વાર આશીર્વાદ મોકલ્યા છે.

બે જાળસગો લગ્ન પહેલાં નોટીસો આપ્યાથી અટકી ગયાં હતાં: (૧) નરસંગના પા. પ્રભુદાસ શંકરલાઈની ૧૫ વરસની, વર્નાક્યુલર કામનજ પરીક્ષામાં પાસ થયેલી દીકરી ચિ. જંગબેનનો વિવાદ બોરીઆવાના પા. પૂંગલાઈ કિશોરલાઈના ૧૩ વરસના દીકરા ચિ. રાવજીલાઈ સાથે થયો હતો. આ કળેડાનું જાળલગ્ન અટકાવવા કન્યાના જાપ, વરના જાપ અને લગ્ન કરાવનાર જોડે નોટીસો આપનાં, જોરે અને વરને જાપે લગ્ન કરાવવાની ના પાડ્યાથી આ લગ્ન અટકી ગયું હતું. પછી આ કન્યાને ચકલાસીના એક મુરક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. (૨) સીલીના પા. મોતીલાઈ શ્રીધરલાઈની ૧૩ વરસની દીકરી ચિ. શાન્તાબેનનો વિવાદ ખંભોળજના પા. શનાલાઈ મકનદાસ

હિમર વરસ ૪૪ સાંચે થયો હતો. શનાભાઈ પોતે સમાજીસ્ટ છે. એમને ત્રણ દીકરા અને ૧૭ વરસની દીકરી છે. મોટો દીકરો ઓડવોડેટ થયો છે. આ ભાઈને લગ્નના કાંડ નામ્યા. પણ નોટીશ આપ્યાથી વિવાહ અટક્યો હતો. પણ થોડા દિવસ ઉપર આ લગ્ન જાનુંમાનું પનારી દેવામાં આવ્યું છે. બે એમ જ દશે તો જાગલગ્નનો કેસ કરવામાં આવશે. આ ઉપરાંત માત્ર લગ્ન પહેલાં નોટીસો આપ્યાથી જીજ્ઞાસુ આર લગ્ન અટક્યા છે.

પણ તાજેતરમાં ચાલેલા નડિયાદ-કરગમદ કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટે આપેલા ચુકાદો ખ્યાન ખેંચે એવો છે: કરમસદના ભાઈ આશાભાઈ શંકરભાઈ પટેલે પોતાના ૧૧૧૧ વર્ષના દીકરાનું લગ્ન નડીઆદના ભાઈ પુરુષોત્તમ અંગાલાલ દેસાઈની ૧૫ વર્ષની દીકરી સાથે ગયા મે માસમાં કર્યું હતું. તે ફરિયાદમાં મેજિસ્ટ્રેટે વરના જાપને દંડની સજા ન કરતાં એક માસની કેદની સજા કરી હતી એ વાત ખાસ ખ્યાન એટલા માટે ખેંચતી હતી, કે વરપક્ષને યતો દંડ વારંવાર કન્યાપક્ષને ભરપાઈ કરેલા પડતો હોય છે તેમ આ કેસમાં થઈ શકવાનું નહોતું; કારણ કે વરપક્ષને દંડ ન કરતાં કેદની સજા કરવામાં આવી હતી. અને એ તો વરપક્ષે જ અને નહિ કે કન્યાપક્ષે ભોગવતી રહી. ખરું જોતાં મેજિસ્ટ્રેટાએ આવા ગુનેગારોમાંથી વરપક્ષને માત્ર કેદની અને કન્યાપક્ષને કેદ અથવા ભારે દંડની મના કરતી જોઈએ.

જાગલગ્નની ફરિયાદ કરવામાં મંડળને રૂ. ૫૨૦-૧-૬ ખર્ચ થયો છે, તે પાછળ દિસાજમાં જનાવવામાં આવ્યો છે.

ડાકોર પરિષદના ચળેલા ઠરાવ નં. ૮ પ્રમાણે વડોદરાના નેક નામદાર દિવાન સાહેબને મળવા આ મંડળ તરફથી નીચેના ગૃહસ્થોનું એક પ્રતિનિધિ-મંડળ ગયું હતું: (૧) પા. મગનભાઈ શંકરભાઈ, પ્રમુખ, (૨) શ્રી. જગિયત-રામ દયાશંકર પંડ્યા, વકીલ, (૩) શ્રી. હોટાભાઈ ઝવેરભાઈ સુતરીઆ, વકીલ, (૪) શ્રી. અંગાલાલ લખુભાઈ પટેલ, વકીલ, (૫) શ્રી. વેણીભાઈ પ્રજુલાલ પટેલ, મંત્રી, પાટીદાર મંડળ, તથા (૬) શ્રી. નરવરલાલ માળેકલાલ દવે જી. એ. તેમણે દિવાન સાહેબ આગળ વડોદરા રાજ્યમાં જાગલગ્નનિષેધક કાયદાનો અમલ કડક કરવા નીચેની માગણીઓ કરી હતી:

૧. વડોદરા રાજ્યના અને ૧૯૦૪ના જાગલગ્નપ્રતિષેધક નિષેધમાંથી જાગલગ્ન કરવાની પરવાનગી આપતી કલમો ગિલકુલ રદ કરવી, જેથી કાંઈ પણ સંજોગોમાં જાગલગ્ન થઈ શકે નહિ.

૨. દિવાની કોર્ટના ન્યાયાધીશને જાગલગ્નો અટકાવવા સારૂ અગાઉથી મનાઈ હુકમ આપવાની મત્તા આપવી.

જાળણગા, વૃદ્ધજન અને કુલેડાનાં લગ્ન અટકાવવા આ મંડળ ખામ કામ કરે છે, તે ઉપરના રિપોર્ટ ઉપરથી આપના જ્ઞાનમાં આવ્યુંજ હશે. મરજીપાછળનું જરમજ અને કાજીગોઠાજી ઘણી જગ્યાએ નાશ પામી છે અને તે વિવાજ મરજીપયારીએ છે.

જનનો ત્રીજો દિવસ તો મિલકુલ જમ થઈ ગયો છે અને હવે બેને જદલે એકજ દિવસની પ્રજાલી રહે થઈ છે, જે આવકારપાત્ર છે. જનમાં જનૈયા દવે ટોળાજમ જતાં સરમાય છે અને હવે ધણુ થોડાજ જાય છે.

એટલે ઉપરની સૂચનાઓ મંજૂર થાય તોમ લેવા જેની એકજ ગાટી રહે છે અને તે વિધવાવિવાહ સંગથે. વિધવાવિવાહ અંગે મંડળે ખાસ કાંઈ જાતના અવરિયત પ્રયત્નો કરવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી નથી. પણ છૂટી જવાઈ કાંઈ કાંઈ વ્યક્તિઓએ સમાજનો વિરોધ વહેરી લેઈને પણ આવાં લગ્ન કરવાની દિમત કરી છે. તેમાં ખાસ કરીને નારના પા. ચંકરભાઈ જાગરભાઈનો તથા સુજાવના પા. પૂંજભાઈ મનોરભાઈનો ઉલ્લેખ કરવો ઘટે.

ભાઈ ચંકરભાઈ વાંમદા રોડમાં ટચુજ વેલનું કામ કરે છે. સત્યામહતી લદાઈમાં મારી જેલ ભોગવી આગ્યા છે. તેમણે તા. ૫:૫:૩૮ને રોજ જલાલપુર તાલુકાના પૂણી ગામે એક વિધવા સાથે લગ્ન કર્યું છે. તે બેન આર્યસમાજ કુટુંબનાં છે, કાંઈ ગુરુકુળમાં ૭ વર્ષ અભ્યાસ કરેલો છે.

સુજાવના ભાઈ પૂંજભાઈ એક જિલ્લામાં એક વખત કાર્યકર્તા દના. સત્યામહતી લદાઈમાં સારો ભાગ લીધો દનો. દાલમાં મુંજઈમાં આગઉલોગતી દુકાન કરે છે. એમને કન્યા મળતી દની, છતાં વિધવા સાથે લગ્ન કરવાના ઇરાદાથી આ લગ્ન કર્યું છે. બેન કાશીબેન પેટલાદ તાલુકાના મહાતજ્જ ગામનાં છે. તેમને ગાડા ગામે પરજાવેલાં, પણ દરેક વર્ષ ઉપર વિધવા થયેલાં. દાલ ઉમર વરસ ૨૨ છે. એમના પિતા મગનભાઈના કુટુંબમાં પુનર્લગ્ન થતાંજ નથી, એ ખાસ વિશિષ્ટતા છે. એમના માથાપની પૂરી સંમતિથી આ લગ્ન થયાં છે. આવી જાહેર દિમત જતાવવા માટે ભાઈ પૂંજભાઈ, ભાઈ મગનભાઈ તથા બેન કાશીબેનને મન્યવાદ ઘટે છે. તેમજ ભાઈ ચંકરભાઈને પણ દિમત જતાવવા માટે મન્યવાદ ઘટે છે.

આટલું કામ થયા છતાં દજી આ દિશામાં ઘણું કામ કરવાનું ગાટી રહે છે. પણ આપણા મંડળમાં સિધિલતા આવી ગઈ છે. યુવકો ઊંધમાં પડ્યા છે અને વડીલોને જાણે કંઈ પડી નથી. હું કોઈનો રોય કાઢવા માગતો નથી, પણ ખરી સ્થિતિ આપની પાસે રહી કરી છે. દવે જમાના સાથે ચલ્યા સિવાય આમ પડી રહે આલવાનું નથી.

આજ આપ સૌ વડીલો તથા યુવાનો અત્રે જોડાયા થયા છે, તો આપણી કામની પ્રગતિ થાય તે રસ્તો શોધી કાઢવો, નહિ તો આપણી કામની ઉન્નતિ હવે થવાની નથી અને આપણે નાશ નોતરી રહ્યા છીએ. ટૂંકી દૃષ્ટિ છોડી આપણે સમસ્ત કામનું દિન સાથે તેથી વિશાળ દૃષ્ટિ કરવી પડશે.

મને આશા છે કે આપણી પરિષદના પ્રમુખશ્રી આપણી માંતિના આગેવાનો-માંના એક આપણને મળ્યા છે. અને જેમ ભૂતકાળમાં તેમના કુટુંબે આપણને દોષી છે, તેમ આજે જાહેરાતોના જગાના પ્રમાણે એ આપણને જરૂર દોરશે અને આપણું અટકી મળેલું નાવ પાર ઉતારશે.

અને હવે આપણા મંડળનો દિશાળ વાંચીને માર્ગ નિર્વેદન મંપૂર્ણ કરીશ :

	ઉ
૬૦-૦-૯ શિલક 'પાટીદાર'મંદિર હસ્તક	છપામણી ખાતે ૧૦-૦-૦ સં. ૧૯૯૩ની પત્રિકા નં. ૧
૧૦-૦-૦ સમ્બોના સપાત્રમના	૭-૦-૦ દિવાનસાહેબ તરફ મળેલા
૮-૮-૦ શિવાભાઈ મારફત	પ્રતિનિધિમંડળના નિવે-
૧-૮-૦ નરસિંહભાઈ મારફત	દનની નકલ ૧૦૦૦
૪-૧૧-૬ એ વરસના વ્યાજના	૧૦-૮-૦ વૈશાખ ૧૯૯૩ના અંકમાં
૨-૧૧-૬ સં. ૧૯૯૩	પત્રિકા નં. ૨
૨-૦-૦ મં. ૧૯૯૪	૭-૮-૦ સભાસદ પત્ર ૨૦૦૦
૩-૮-૦ આર્થસુધારક પ્રેમના	૨-૧૨-૦ પાવતી ફાર્મ ૧૦૦૦
૩૯-૦-૦ બેટાસીના એક ગૃહસ્થ તરફથી	૩-૧૦-૦ કાર્તિક ૧૯૯૪, પત્રિકા નં. ૧
૧૭૦-૦-૦ જાળવણી વિરુદ્ધ કેસો કરેલા તેમાં કમ્પેન્સેશનના	૩-૬-૦ પોષ ૧૯૯૪, પત્રિકા નં. ૨
સરકાર તરફથી મળેલા તે	૧૩-૪-૦ ડોક્ટર-પરિષદના પ્રમુખના
૧૯-૪-૯ શ્રી વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	ભાષણની પ્રત ૧૦૦૦
૫૦૧-૨-૯ મદદ ખાતે જમા	૩-૮-૦ પાવતી બુક ૪૦, આર્થ
૧૭૬-૮-૯ શિવાભાઈ મારફત	સુધારક પ્રેમને
૩૨૧-૧૦-૦ 'પાટીદાર'મંદિર	૬૧-૮-૦
મારફત	પોટરજી ખાતે
	૪-૪-૩ 'પાટીદાર'મંદિર હસ્તે
	૧૮-૭-૩ શિવાભાઈ હસ્તે
૮૦૭-૧૧-૯	૨૨-૧૧-૬
	૮૪-૩-૬ કુલ આગલે પાને

પાટીદાર મંડળ : પાંચમી પરિષદ

૮૪-૩-૬ પાછલા પાનનો સરવાળો
બાળકલ્પન વિરુદ્ધ ફરિયાદો
કરવા ખાતે

૧૩-૭-૩ દાખલાં વગેરે મંજાવવા
થએલો ખર્ચ, દસ્તે
'પાટીદાર'મંદિર

૧૧-૦-૦ વૃદ્ધલગ્ન અટકાવવા જતાં
મોટરભાડાના, દા. શિવા-
લાલ

૪૧-૦-૦ મહંસાલના ખર્ચના રોકડા
વેળીઆઈને આપ્યા, દા.
શિવાલાલ

૧૨૬-૪-૯ મહંસાલના ખર્ચના રોકડા
વેળીઆઈને આપ્યા, દા.
'પાટીદાર'મંદિર

૧૮૨-૪-૩ સાન કેસો કોર્ટમાં મોકલ્યા
તેના થએલા ખર્ચના

૪૮-૧૫-૦ મનાઈ દુકમ આપી વૃદ્ધ-
લગ્ન અટકાવવાનું ખર્ચ

૧૨-૧૫-૯ કેસોની તપાસ કરવા પાછળ
થએલો ખર્ચ

૬૪-૧-૯ કેસોની તપાસ કરવામાં
ખીનું થએલું ખર્ચ

૧૧-૧૦-૦ પેરરેગ

૨૦-૨-૯ પ્રવાસ ખર્ચ

૨૪-૧૧-૦ હપામણી

૫-૬-૦ સ્ટેશનરી ખર્ચ

૨-૪-૦ નકલોના

૫૨૦-૧-૯

૬૦૪-૪-૩ કુલ સામી બાબતો

૦૪-૫-૩ સામી બાબતોનો સરવાળો
૫૦-૪-૦ પગાર ખાતે
૨૫-૦-૦ ધનામી નિગમ ખાતે
૨૬-૧૫-૯ પ્રવાસખર્ચ, દા. શિવાલાલ
૦-૭-૬ પરચુરસ ખર્ચ
૧૦૦-૧૧-૩ શિલ્ક

૮૫-૧૩-૦ 'પાટીદાર'મંદિરમાં

૧૪-૧૪-૩ મંત્રી શિવાલાલ પાસે

૮૦૭-૧૧-૯

ઉપરનો દિસાગ મંજુર કરવામાં
આવ્યો, તા. ૨૨:૧૧:૩૮

ગોપાળદાસ દેસાઈ

પરિશિષ્ટ ૫ : સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખનું બાધણ

પૂજ્ય શ્રી દાદુભાઈ સાહેબ, પૂજ્ય દરબાર સાહેબ,

સાહેબો અને બેનો,

સ્વાગતઃ પાટીદાર મંડળના પાંચમા અધિવેશન વખતે આપ સર્વને જોડા ગામ તરફથી હાર્દિક આવકાર આપું છું. જોડા ગામ જેવામાં આવા પ્રકારનું અધિવેશન પહેલું જ છે, એટલે અનુભવ વિનાના અમારા જેવાના સ્વાગતમાં કોઈ પણ ભિલ્લપ આવે તો સહૃદયતાથી નિભાવી લેશે એવી આશા રાખું છું. જે સ્થળે આપું સામાજિક, રાજનૈતિક કે સાહિત્યવિષયક અધિવેશન થાય છે તે સ્થળનો ભૂતકાલિક ઇતિહાસ, જે કામ માટે અધિવેશન મળ્યું હોય તે કામ માટે તે સ્થળના લોકોની તૈયારી, તે કામની સફળતામાં લોકોએ આપેલા પોતાના ફાળાની વિગત વગેરે કહેવાનો શિષ્ટાચાર છે. આ શિષ્ટાચારને અનુસરીને મારે જોડા ગામ તરફથી નથી કોઈ ઇતિહાસ, નથી કોઈ તૈયારી, કે નથી કોઈ ફાળાની વાત કહેવાની. સાચું કહું તો મારે અમારી ખામીઓ જ કહેવાની છે; અને એટલે જ પાટીદાર મંડળની આ પરિપક્વે અંગે ગુજરાતની પાટીદાર કામની કેટલીક અમગણ્ય વ્યક્તિઓને મળવાનો મોઢો લાગ મળ્યો તેથી આનંદ થાય છે.

ગામની દરજાઃ અમારું ગામ પાટીદારોઆ પટેલાઈ માટે મશહૂર છે. આજથી ચાળીસ વર્ષ પહેલાં સાચી પટેલાઈ હશે, ત્યારે અઢારે કામને રક્ષણ આપવાનું, તેમનાં મુખદુઃખમાં લાગ સેવાનું, તેમને દુઃખે દુઃખી થવાનું સુંદર સામાજિક તત્વ જો પટેલાઈમાં હશે જે આમળવરયા અથવા તો આમરચના તે વખતે હશે તે જરૂર આવકારદાયક હશે. પણ આજે તો મરીમોને ચૂસવામાં, ચાર આમેવાન થઈ કોઈનું પડાવી લેવામાં, કોઈ લોકલ જોડા કે સેન્ટેરી જોડાના મેમ્બર થઈ વાઘરી કે જાંગી પાસે વેઠ કરાવવામાં અમારી પટેલાઈ આવી ગઈ છે. જે જલ્લ ક્યારે લહે કે જગજગતની માફક બેસી રહેલા અમે આમેવાની કે મુખીપણું કરતાં અમારો રાટલો પેદા કરીએ. આજે અમારી દરજા જો આવી છે કે અમે કોઈ નિશાળ જાંધવામાં કે 'ફેર વેધર રોડ' લોકલ જોડા કરતી હોય તો તેને માટે ગામની લાગેળ વહેંચી લેઈએ છીએ. પરદેશગમન કરી આફ્રિકા જેવા દેશમાંથી જે પૈસા કમાઈ લાવી પોતાને ખર્ચે કોઈ પાંચ છ હજાર રૂપીઆનું લાવજેરીનું મકાન મામના ઉપયોગ માટે જાંધી આપે તો તે સ્વીકારવા અમે તૈયાર નથી. કારણ? કારણ

કદાચ એટલું જ કે એ સાધારણ પાટીદાર આવી સંસ્થા જાંધી આગરદાર થઈ જાય! અથવા તો તે મહાન અમૂક લાગેજો કેમ જાંધ્યું? અરે તજાવનો. આરો જાંધવો હોય તો તે પણ અમારા ચાર આગેવાનની લઢવાડમાં ગામ ખોઈ બેસે છે. અમારી આ અગ્રોગતિમાં, જહાદ્દની દુનિયા શું કામ કરી રહી છે, કેમ, કેટલી અને કેવી રીતે આગળ વધી રહી છે, એ જોવાની કે જાણવાની અમને નથી સ્થાન કે નથી ભાન. આ પરિષદ ગામમાં ભરાવાની વાત નક્કી થઈ તેને અંગે જે વાતાવરણ થયેલું તે દવે તો આપ સર્વને વિદિત હશેજ. અમારા ગામની આ અવસ્થા માટે એ વાતાવરણ સાચેસાચું ‘બેરોમીટર’ છે. શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ તેમજ શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈ ત્યારે આ પરિષદના હેતુઓ સમજાવવા આવ્યા ત્યારે આ પરિષદ ગામમાં નહિ ભરાવા દેવાનાં કારણો ન જણાવતાં એમની સામે જવાબો આપનાં અમે સુખના ખોઈ બેઢેલા. ‘અમારી ખાનદાનીને આ પાટીદાર પરિષદની બેઠક લજવે છે,’ એવું કહેનાર અમોએ નરી અસુખતા વાપરેલી. જો તે માટે ગામના સમજુ લોકો નારાજ થએલા એની હું ખાત્રી આપું છું. અને સાથે અમારી એ વર્તણૂક માટે ગામ તરફથી એ બંને સદ્ગૃહસ્થોની મારી ગાથું છું. આ અધિવેશનના પ્રમુખ મહાશય જે સૌમ્ય, શાન્ત અને ગંભીર હોઈ મજબૂતતાની મૂર્તિ છે તે તો ખાનદાન કુટુંબના છે. તેમજ સારાય ગુજરાતના ગૌરવરૂપ પૂજ્ય દરગાર સાહેબ પણ પાટીદાર કોમના ખાનદાન કુટુંબના જ છે. એટલે પાટીદાર મંડળની આ પરિષદ વિરુદ્ધ અમે જે કાંઈ કહ્યું હોય એ અમારી અજ્ઞાનતા જ છે.

પાટીદાર મંડળનો ઉદ્દેશ : કોઈ અમુક ઉદ્દેશથીજ આ મંડળ ભરાય છે એમ હું નથી માનતો. પાટીદાર સમાજની સાર્વત્રિક અને સામુદાયિક ઉન્નતિ શી રીતે થાય અથવા કરવી એનો વિચાર કરવા આ મંડળ વર્ષોવર્ષ ભરાય છે. આપણે પાટીદાર કોમની આર્થિક, રાજનૈતિક, સાહિત્ય નેમજ કેળવણી વિષયક, અને સામાજિક ઉન્નતિ કેમ, કેવી રીતે કરવી તેનો વિચાર કરવા ભેગા થઈએ છીએ. ખારમાં જાંધ કરવા, જાન એ દિવસ રાખવા કે પુનર્લગ્ન સંજોગો દરાવો માત્ર કરવા આ મંડળ મળતું નથી.

પુનર્લગ્ન : કેટલાકની માન્યતા એવી છે કે પાટીદાર મંડળની પરિષદ એટલે ‘નાતરાં. પરિષદ.’ પુનર્લગ્ન સંજોગે કોઈ પણ ઠરાવ આવે તેથી ધણોજ અણગમો કેટલાકને થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમનું લોહી ઊડળી આવે છે. કોઈ કહે છે, “પૂજ્ય ગાંધીજીના સિદ્ધાન્તોને અમે તો વીસ વર્ષથી માનીએ છીએ, અમને એમાં વિશ્વાસ છે, પણ આવાં પુનર્લગ્ન જેવાં ધર્તિગ અગને ગમતાં નથી, વિ. વિ.”

જો એમ જ હોય, તો વીસ વર્ષથી પુણ્યસ્થાન મહાત્મા ગાંધીજીના સિદ્ધાન્તોને માન આપતા હોવાનો દાવો કરનાર સંજ્ઞાને એ જ મહાન વિભૂતિનો 'ત્યાગમૂર્તિ' નામનો લેખ વર્ષો પહેલાં 'નવજીવન'માં થોડો હોત તો ઠીક થાત, તો આ પરિપક્વને નાતરાં પરિષદ ના કહેત. પૂ. મહાત્માજીએ લખેલો જો લેખ આજે મારી પાસે નથી. મારી આછી પાતળી ભાષામાં એનો સાર આપું છું : ત્યાગમૂર્તિ એટલે વિધવાને આપણે જે અપશુકનિયાળ ગણીએ છીએ તેને જો પવિત્રમાં પવિત્રમાં વ્યક્તિ તરીકે શુકનિયાળ માને છે. એને પ્રણામ કરવાનું કહે છે. પણ તે કોને ? કર્મસંયોગે જે વિધવા ગતી હોય તેણે જો સંયમ પાળ્યો હોય, પોતાનો ધર્મ ગ્રાસ્યો હોય અને સાદું અને પવિત્ર જીવન ગાળ્યું હોય તેને. આપણે અવતાર અનેક લાલચો, લાલસાઓ અને મોહ ભરેલા સંસારમાં ધમે છે, જો મોહ વિ. ને આપણે જેટલો જીતીએ તેટલી આપણામાં માણસાઈ આવે, તેટલા આપણે મહાન પ્રભુ તરફ નજીક જઈએ. વિધવાદશા આ જાધા પ્રકારના મોહને જીતવા માટેના અવગણ્ય પ્રમંથ ગણેલો છે. આ તકનો સદુપયોગ કરે તેવી વિધવા માટે પુનર્જન્મ નથી. પોતાની ઇચ્છાઓને ને વિદ્યારી વૃત્તિઓને કાષ્ઠમાં ના રાખી શકે, જીતી ના શકે તેવી વિધવા, તેની ઇચ્છા હોય તો, ભલે પુનર્જન્મ કરે. બીજી બાજુ આપણા સમાજે જ તેને અપશુકનિયાળ ગણીને, તેની અવગણના કરીને, તેને કસાવી તેની અવદેશના કરીને તેનો વિધવાધર્મ પાળવા દીધો નથી. એટલે જ છૂપાં પાપ કરવા કરતાં કાયદેસર વિધિપુરઃસરનું વિધવાલગ્ન આવકારદાયક છે.

આજની આપણી મનોદશા : તે કેવી હોવી જોઈએ ? વ્યોત્ક્રમ વડીલો અંગ્રેજ કળવણી તરફ અણગમો દાખવતા છતાં પોતાની બેનદીકરીઓને અંગ્રેજ કળવણી આપતા જાય છે, આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં ગામની ભાગોળ જે બેનદીકરીએ નહિ જોઈ હોય તે આજે સહેરના ગોડિંગ દાહિસમાં રહીને છોકરાઓના જેવી જ અંગ્રેજ કળવણી લે છે. પહેલાં તેને પોતાના ગામ સિવાય, પોતાના રીતરિવાજ સિવાય, પોતાનો ધર કરી રહેલી માન્યતાઓ સિવાય કશાની ખબર નહોતી, ન્યારે આજે તો અંગ્રેજ કળવણી લેતાં લેતાં રેડીઓ દ્વારા ચારખંડ ધરતીમાં શું બની રહ્યું છે તે જાણતી થઈ છે. આવા પ્રકારના વાતાવરણમાં એક બાજુ છોકરાછોકરીઓને કળવણ અને બીજી બાજુ 'સુધારા' શબ્દમાત્રથી ભડકવું જો આપણી દયાજનક રિયલિટી છે; અંગ્રેજ કળવણી લીધેલાં બધાં નાલાયક જ થતાં જાય છે, સુધરી ગયાં છે, જો આપણા રીત-રિવાજ વિરુદ્ધનું વર્તન કરે છે, આપણા ઘરડીઆઓની પ્રણાલિકા તરફ

ગિલકુલ બેદરકાર છે, એ ફરિયાદ આજે અસ્થાને છે. 'બંધિયાર પાણીમાંથી વહેતા જળમાં વિહરતાં આજનાં યુવકયુવતીઓ તરફ તિરસ્કારની નજરે જોઈશું' તો જરૂર આપણે ખત્તા ખાવાના છીએ. આનો અર્થ એ પણ નથી કે અત્યારનું ભણતર એ જ સાચું છે. આ ભણતરની ઊણપો પણ હશે અને છે. આપણા દેશના વાતાવરણ ને અહીંની આબોહવા વિરુદ્ધનું દરેક પગલું આપણને નુકસાનકારક જરૂર થવાનું છે. આપણી સંસ્કૃતિ, આપણો ધર્મ, એ આપણા સામાજિક રિવાજોમાં આવી જતો નથી. (સંસ્કારી જીવનને સામાજિક રિવાજો સાથે જાડું સંબંધ નથી.)

સંસ્કારી સુખી જીવન જનાવવા પગલું ભરવું અને એ સુધારો ગણાય તો લાલે ગણાય. સુખી કરવા મારે સુધારો કરવો એટલે સ્વચ્છંદ નથી. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો અર્થ સ્વચ્છંદ નથી. એ જાને પર્યાય શબ્દો નથી. સમાજમાં સ્વચ્છંદ ન હોવો જોઈએ. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને નામે જે કોઈ સ્વચ્છંદી જાને તેનો જરૂર સમાજ નિરસકાર કરે.

સુધારો: પાટીદાર કોમને જ નહિ પણ કોઈ પણ કોમના કોઈ પણ સગાજનો હજુ 'સુધારા' શબ્દ તરફ અણગમો છે. 'સુધારા' શબ્દની લાડક આટલી બધી શાને છે? પરિવર્તનશીલ આ જગતમાં વિદ્યુત વેગે 'અનેક સુધારા થવાના છે. આજે તો સુસવાતા વાવરા વાય છે. તે વખતે વિવેક-બુદ્ધિ વાપરી વજીવત નમ્ર જાની સહજમાં નમી જઈશું તો ટકી શકાશે. પણ તાડની માફક અક્કડ રહીશું તો જરૂર ઊથલી પડીશું. સૈકાઓથી કચડા-એલી આમ જનતા આજે માથું ઊંચું કરીને પોતાનું સ્વર્માન બજાવવા અને પોતાના હક્ક સ્થાપિત કરવા એકપણ ખડી થઈ ગઈ છે. જમાનાથી દબાએલી સ્ત્રીશક્તિ આજે જાગૃત થઈ છે.

આજનો જમાનો અને તેમાં થતો જતો સુધારો એ એક રમણીય મુંઝવણ છે. રમણીય લાગતી મુંઝવણ ક્યારે શુભળાવી મારશે એ એક ફૂટ પ્રશ્ન છે. આવતો બધો સુધારો એ કુધારો કેટલો છે એ જ એક મુંઝવણ છે. જીવનમાં શિથિલતા આવતી જાય છે, સંવત્ર ઓસરતો જાય છે, જ્યાં શાન છે ત્યાં ગંભીરપણું દેખાતું નથી. કેટલીક વખત યિલા વંદની જતી

કાયાપક્ષટ કરવા માંડી છે. રાજનૈતિક કે સામાજિક સ્વંત્રતાના સાચા હેઠળ સ્વચ્છંદતા ના ધૂસી જાય એની તકેદારી પૂ. મહાત્માજી જેટલી કાંઈએ રાખી નથી. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં દૂષણો સામે એમણે. જે લાક્ષણિકતા ધરી છે એવી ખીમ કાંઈએ ધરી નથી. એરોપ્લેનના આ જમાનામાં ધસારા-વંધ વહેતા વિદેશી પવન સામે આર્થિક સંસ્કૃતિના રક્ષણ માટે એમણે જે જીવન નીચોવ્યું છે તેવું ખીમ કાંઈએ નીચોવ્યું નથી. પૂ. મહાત્માજી એકલા રાજનૈતિક આગેવાન નથી, સામાજિક અને ધાર્મિક આગેવાન પણ છે. અને એટલેજ એમની દૃષ્ટિએ કામ કરનાર રાજનૈતિક આગવાનો આજે સામાજિક આગેવાન પણ થતા જાય છે.

ગામના વડીલો પાસે નાને-મોટા-મોટી વાતો કહેવા જેવું થાય છે, છતાં એટલું કહી દેઉં કે જમાનાથી ચાલી આવતી ગટપટથી તરખોળ એવી આગેવાની હવે ધડીભર આ ગાંધીયુગમાં ચાલવાની નથી.

જે કાંઈ સમાજનો સાચો સેવક થશે એનેજ પ્રગ્ન આગેવાન ગણશે આજનો સમાજસેવક એ આવતી કાલનો સમાજનેતા છે. સમાજસેવા ગંડળ રચાવી એકલા પાટીદારજી મુઝ્યો થશે અને પાટીદાર પરિપક્વ જેવી સંસ્થાઓ સામે ઝેરી અને અદેખાઈલયું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરીશું તો પ્રગ્નતા આગેવાન નહિ થવાય. રા. કીશાકાકા કે ભાઈ શંકરભાઈ જેવા દરિજનનાં જાળકા કેડમાં ધાલીને નિશાળ મૂકવા જાય અને આપણે ગરકરીઓ કરીશું તો આપણું કશું ચાલવાનું નથી.

આત્મશુદ્ધિ કરવા માટે પૂ. મહાત્માજીએ જે હાકલ પાડી છે તેને સ્વીકારી લેઈને મહાન પ્રયત્નો અંશ દરેક પ્રાણીમાત્રમાં છે, એ જુસી જમીનું તો આત્મશુદ્ધિ થવાની નથી, અહંતા જવાની નથી, અદેખાઈ ઓસરવાની નથી. સ્વાર્થ ટળવાનો નથી અને સેવાની સાચી ભાવના આવવાની નથી. સેવાના કોણ પાછળ આગેવાની કરવાની સ્વાર્થ મમતા નહિ ત્યજી દેઈએ તો આજનો જમાનો સફળ કરવાનો નથી.

આ વાત આપણી આખી કામમાં છે, જલ્દે ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં ગામે ગામ છે. પાટીદાર સ્વભાવે સાહસિક છે, અક્ષયવાન છે, ઉદાર છે. ગમે તે કામ કરવા માટે લાયક જાને તેમ છે. એનામાં વ્યવસ્થાશક્તિ છે. પણ તે ભાઈ ભાઈનેજ મારે છે. અંદર અંદરના કલહો આપણા એટલા જધા છે કે આજે આપણે કેટલી જાડી જાંઘમાં ધકેલાઈ રહ્યા છીએ તેનું આપણને ભાન નથી. કામની પ્રગતિ કેવી રીતે થાય, તેની ઉત્પત્તિ શામાં છે, અત્યારે આપણી

ખામીઓ શી છે વિ. સંજ્ઞામાં ગારે કંઈક કહેવું જોઈએ. એ સંજ્ઞામાં કોઈ પણ પ્રકારની સલાહ કે વિચાર દર્શાવવાની ગારી શકતી નથી, મારી ઇચ્છા પણ નથી. હું. તો માત્ર એટલું જ જાણું છું કે વિશ્વવંશ મહાત્માજીના આ યુગમાં કોઈ પણ વ્યક્તિને પોતાનું જીવન ઉત્તર જનાવડું હોય, પોતાના જીવનની પ્રગતિ કરવી હોય તો તે પુરુષવિશેષે (મહાત્માજીએ) સાચો રાહ જતાઓ છે. વ્યક્તિની ઉન્નતિમાં કોમની, સમાજની અને દેશની ઉન્નતિ રહેલી છે. માટે. મારી નમ્ર વિનંતિ એટલી જ છે કે જો બુદ્ધિના વૈભવમાં પડીશું, વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યના ધમંડમાં દલીલોની માઠમારી કડીશું અને ઉપર કહ્યો તે રાહ ભૂલીશું તો આપણે જરૂર ગોથાં ખાવાના છીએ. બુદ્ધિવેશ શીલમુદ્રા કરતાં હૃદયવેશ લક્ષ્મીને આર્પવર્તના સંસ્કૃતિ આજ સુધી જળવાઈ રાખી છે. હિન્દુસ્થાન દેશ જીત્યો હશે, પણ તેની સંસ્કૃતિ કોઈથી જીતાઈ નથી. દેશદેશના ચક્રવર્તિ વિજેતાને આ હૃદય ઉપરના સાગાંજની કઠી ઝાંખી થઈ નથી, અને એ અજ્ઞાનતામાં જ એના સામ્રાજ્યનો વિનાશ સમાજોનો છે. સારા ય હિન્દુસ્થાનના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય ભોગવતા પૂ. મહાત્માજી બુદ્ધિને એકલી કેળવવા નથી માગતા, હૃદયને પણ કેળવવા માગે છે. એમનાં લખાણોના શબ્દે શબ્દ સાચા હૃદયનો છે. એ બુદ્ધિના જળથી નથી આવ્યો, પણ હૃદયના ઊંડાણમાંથી આવેલો છે તેથી જ એ સામા હૃદયને સ્પર્શ છે. આખી આજમના મશહૂર રાજનીતિજ્ઞોને એ પોતાના હૃદયના સત્યથી અને આત્મજળથી મહાત્ કરી રહ્યા છે.

ઉપસંહાર : (કોઈને લાગશે કે આ પ્રસંગે આ બોલવાનો કોઈ અર્થ નથી. પણ મારી નમ્ર માન્યતા છે કે આ અહીં અસ્થાને નથી.) આપણે જો આપણી કામની પ્રગતિ કરવી હશે, આપણી ઉન્નતિ માટે સંગઠન કરવું હશે તો એકલી બુદ્ધિથી પસાર કરેલા ઠરાવોથી નહિ થાય. સમાજના કુરિવાજો કાઢી નાખી, અત્યારના જમાનાને સાનુકુળ રિવાજો સમાજ અપનાવે એટલા માટે આપણા વિરોધીઓને સહૃદયતાથી વિનવવા પડશે, સમાજનાં અનિષ્ટો સામે સંવિનય જળવેં કરવો પડશે. રૂઢિચુસ્તોને અને વિરોધીઓને પ્રેમથી જીતવા પડશે.

સાથે સાથે અત્યારની કેળવણીથી લગ્નનાર, એ કેળવણીને અંગે જ જાણ સુધારા થાય છે એવી માન્યતા ધરાવનાર જૂનવાણી પ્રૌઢ વડીલોને એક અદના વ્યક્તિ તરીકે ખાતરી આપું છું કે પશ્ચિમની કેળવણીથી ગમે તેટલું રંગાવા છતાં આજનાં યુવકયુવતીઓને પશ્ચિમના કવિસમ્રાટ શેક્સ્પીઅરના નાટક ટેમ્પેસ્ટની મીરાણા કરતાં કવિકુલચુર કાલિદાસની શકુંતલા વધારે ગમશે.

કુદરતનાં તરવો આમે આગનો કરવા કરતાં તમોવનનું સાદું જીવન અને કુદરતની મૈત્રી વધારે ગમશે. પશ્ચિમના સામ્યવાદ કે સમાજવાદ કરતાં ભારતવર્ષનું રામરાજ્ય વધારે પસંદ પડશે. આપણી સામે જ બની રહેલો દાખલો આપું : હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભા બેલાં પચાસ વર્ષથી સ્વરાજ્ય માટેની ચળવળ ચલાવી રહી છે. આશરે પાંચીસ વર્ષ સુધી પશ્ચિમની કેળવણીથી રંગીએલા, અતિશય વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન અને મદાન સદ્ગત નેતાઓના હાથમાં મહાસભાની લગામ રહી. એમણે પશ્ચિમની દળે જ મેધાના ચમકારા દેખાડ્યા, સુંદર ભાષામાં ઠરાવો કર્યા, પશ્ચિમના કોઇ પણ મદાન વક્તાને મદાત કરે એવી વક્તૃત્વશક્તિ દાખવી, પણ પ્રજાનું રૂંવાડું પણ ફરક્યું નહોતું. ત્યારે પૂ. મહાત્માજીએ મહાસભાની નેતાગીરી લીધી અને હિન્દુસ્થાનની સંસ્કૃતિને માફક આવે એવું અમોઘ શસ્ત્ર એમણે પ્રજાને આપ્યું, પ્રજાની બુદ્ધિને નહિ પણ પ્રજાના હૃદયને જગાડ્યું ત્યારે આજની મહાસભાની ઉન્નત દશા આપણે જોઇએ.

એટલે અત્યારની કેળવણીથી કે સુધારાથી ભાડકવાની જરૂર નથી. આપણી આગડીમાંથી કાંટા જેવી કોઈ પણ બદારની વસ્તુ આપણે ના કાઢીએ તો કુદરત પકવીને પણ કાઢે છે. તેમ આપણને પથ નહિ હોય તે કદી ધર કરી બેસવાનું નથી. યાકી જૂના રિવાજો ગદલાઇ નવા જરૂર આવવાના છે. ગમે તેટલા આપણે ફિઝ્યુસ્ટ હોઇશું તોપણ સમાજનું કલેવર જરૂર ગદલાવાનું છે. પણ એના આત્માના સંસ્કાર એ ને એ જ રહેવાના છે. છેવટે આપ સર્વનું અંતઃકરણપૂર્વક સ્વાગત હૃદયી આ પરિષદનું કામ આગળ ધપાવવા પ્રમુખશ્રીની વરણી કરવા વિનંતી કરી આપ સર્વની રજા લેઈ અને વિરમું છું.

પરિશિષ્ટ રિ : પ્રમુખનું બાષણ

મુજે જ્ઞાતિઅંધુઓ,

આ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે મારી પસંદગી કરી તેને માટે આપનો આભાર માનું છું. ખરી રીતે તો આપણી જ્ઞાતિના વ્યવહારના કોઇ અનુભવી ગૃહસ્થની વરણી કરી હોત તો તે ગૃહસ્થ વધારે લાયક ગણાત. કેમકે મને તો, જ્ઞાતિના વ્યવહારમાં પડેલો ન હોવાથી, જોછો અનુભવ હોય એ સ્વાભાવિક છે. માટે મારામાં જે કંઈ ન્યૂનતા આપને જણાય તેની માફી આપવા આપ સર્વ ભાઈઓને મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

આપણી જ્ઞાતિનું વિહંગાવલોકન પ્રથમ કરવાની મને આવશ્યકતા જણાય

છે. મૂળ કણ્ઠી જ્ઞાતિ જે ધણી મોટી જ્ઞાતિ છે તેનો આપણે એક ઘણો નાનો સમૂદ્ધ છીએ, અને આવા નાના સમૂદ્ધમાં પણ જુદાજુદા સામાજિક વ્યવહારોના વર્તનથી પેટા ભાગ પાડેલા છે. શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ જોતાં કલિયુગના અધિક્રાતા દેવ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા જેમણે આધુનિક સંસ્કૃતિનો પાયો નાખ્યો તેમણે પોને જણાવ્યું છે કે ચતુર્વર્ણો મારા ઉત્પન્ન કરેલા છે. તે હિંદુસ્થાન એકલાને માટે નથી, સર્વ દુનિયાને માટે છે તેમ મારું માનવું છે. અને દુનિયાના એકંદર વ્યવહારનું બારીકાઈથી અવલોકન કરતાં આ ભગવદ્વાક્ય અક્ષરશઃ ધણે અંશે સત્ય છે એવું મને માત્રમ પડે છે. દરેક દેશમાં વિદ્વાનનો એક મોટો વર્ગ છે, ક્ષત્રિયનો એક મોટો વર્ગ છે, વ્યાપારીઓનો એક મોટો વર્ગ છે અને શુદ્રોનો પણ એક મોટો વર્ગ છે. વળી શાસ્ત્રના કથન પ્રમાણે ‘સંધે શક્તિઃ કલ્પે ચુતે’ એટલે પૈમામિલકત વગેરે કરતાં સંધ વધારે શક્તિશાળી છે. આપણા દેશને કમનસીબે આ શાસ્ત્રીય વચનનું ઉલ્લંઘન મર્વ વર્ણોએ કરેલું છે. અને આ જગતે અમાને ધણા લાંબા સમયથી પારકા લોકોના રાજતંત્રની ધુંસરી નીચે આ દેશ આવી પડ્યો છે. અને જેટલા પ્રમાણમાં આપણે ઉલ્લંઘન કર્યું છે તેટલા પ્રમાણમાં તેની સિક્કા ભાંગતી રહ્યા છીએ. આપણી જ્ઞાતિએ તો બીજી કાંઈ જ્ઞાતિ કરતાં ભાગલા વધારે સંખ્યામાં પાડ્યા છે. મૂળ કણ્ઠી જ્ઞાતિના લેકિત્તા, કંડવા, રેવા, મતીઆ આંજણા, મહારાષ્ટ્રીય, એવી રીતે પ્રથમ ભાગ પડ્યા. પછીથી એક પેટાવિભાગ પાટીદાર, કણ્ઠી, તેર, સત્તાવીસ, છપ્પન, કાનમ, વગેરે ધણા ભાગમાં વહેંચાઈ ગયો છે. જેમની પાસે પાટી (જમીનનો ટુકડો) હતી તે પાટીદાર કહેવાયા અને બાકીના લેકિત્તા કણ્ઠી રહ્યા. જ્ઞાતિગચ્ચા માટે કેટલીક સુગમતાને ખાતર આવા વિભાગ પડ્યા હોય એમ અનુમાન કરી શકાય, પરંતુ જે પ્રથા ગુલાશયથી હસ્તીમાં આવી હોય તે પ્રથાનું ધોરણ વધારે ને વધારે અગ્રણ્યમાં મૂકવાથી કેવળ દોષરૂપે પરિણમે છે. જે ધોરણ બુદ્ધિમાં ગિતરી શકે તેવું હોય તે ધોરણ અતિશયતાએ અનુસરવામાં દોષરૂપે પણ વર્તે છે. દાખલા તરીકે, આપણું તેર જાતોમાં એ જાત પડ્યા તે એક સંજોગ હતું તેનો વિચ્છેદ કર્યો ગણાય અને એક ગુણને દોષમાં ફેરવી નાખ્યો. વળી આ છ છ ગામો છે તેમાં પણ અમુક કુટુંબોમાં જ કન્યા આપ લે કરવાનો વ્યવહાર છે. વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ જોતાં આ રિયતિ યોગ્ય હોય એમ મને જણાતું નથી. જોકે કન્યાની તેમ જ વરની ચાર ચાર પેઢી તપાસવાની પ્રથા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે સારી હોય, પરંતુ સકુચિત સમૂદ્ધમાં જ તેનો અમલ કરવાથી હાનિ છે.

હવે સંસ્કૃતિનો વિચાર કરતાં આપણી જ્ઞાતિ સંસ્કૃતિમાં ક્યાં છે એટલે

શું સ્થાન ભોગવે છે, તેનો વિચાર કરીએ. જરી સંસ્કૃતિનાં ચિહ્ન તો (૧) કૌટુંબિક વિકાસ અને સંરક્ષણ, (૨) તે દેશની કળા, (૩) ધર્મ, (૪) તે દેશનું સાહિત્ય, (૫) રહેણીકરણી, આચારવિચાર અને (૬) ઉદ્યોગ છે. આ ઉપરથી વિચાર કરીએ તો આપણા પૂર્વજોએ મોટા પ્રમાણમાં દેશની સંસ્કૃતિનો ફાળો આપ્યો છે; પરંતુ આ જમાનામાં આપણે પાછા હઠ્યા છીએ. જોકે બાહ્ય દૃષ્ટિથી તો એમ લાગે કે આપણે વધારે સુધાર્યા છીએ; પરંતુ જરા માપથી જો માપીએ તો આપ સર્વ ભાઈઓને જણ્યારો કે આપણે સ્થિર સંસ્કૃતિ છોડી કંઈક આધુનિક, નાશવંત, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ દાખલ કરી છે, અને આ સંસ્કૃતિનાં કેટલાંક લક્ષણો આપણા વિચારોમાં અને રહેણીકરણીમાં દાખલ કર્યાં છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું તો એની જન્મભૂમિમાં જ પતન શરૂ થઈ ગયું છે. અને જે સંસ્કૃતિ ચિરસ્થાયી ના હોય તેનું પાલન કરવું ઈષ્ટ કહેવાય નહિ.

વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે સાહિત્ય, વિદ્યતા, કળા અને સામાજિક કાર્યો, જે આપણે એક ધાર્મિક દૃષ્ટિથી પોષતા હતા તે તરફ દુર્લક્ષ જણાઈ આવે છે. ધર્મશાળાઓ, કુવા, તળાવો, ઝોવારા, વગેરેનું જે કંઈ સુખ આપણે ભોગવીએ છીએ તે માટે આપણે કાનો આભાર માનવો? આપણો ફાળો ઝોડો બદલે કંઈ નથી. ધર્મ તેમજ ધર્મની સંસ્થાઓ તરફ પણ ઝોટકું જ દુર્લક્ષ જણાઈ આવે છે. અને જેટલા પ્રમાણમાં તે તરફ ન્યૂનતા, તેટલા પ્રમાણમાં આપણે આર્થ-હિંદુ તરીકે ઝોછા એ ઉધાકું છે. વિદ્યતાના પોષક તરીકે આપણી યાત્રિની જરોજરી કોઈ પણ યાત્રિ કરી શકી નથી. મદ્રાસ કન્વિન્સેન્સી મોટી સંખ્યા માગવિભાગમાં જ ઉત્પન્ન થયેલી અને તે જ વિભાગમાં નિર્વાહ કરતી હતી. માગવિભાગમાં તેઓ હવે પોષાતા ન હોવાથી પેદા થતા નથી. જોકે ધર્મમાં નિષ્ણાત સાધુસંતની સેવા કોઈ કોઈ જગોએ જણાય છે, પરંતુ એકંદરે આપણે પાછા પડ્યા છીએ એમ કોઈ કહે તો આપણાથી ના કહેવાય નહિ.

હવે આર્થિક દૃષ્ટિએ આપણી યાત્રિનું નિરીક્ષણ કરતાં આપને જણાશે કે જે ધન આપણે જમીનમાંથી મેળવતા હતા તેમાં પણ ઘટાડો થયો છે. વિધા દીક ઉત્પન્ન આજથી પચાસ વર્ષ ઉપર લેઈ શકતા તે પ્રમાણમાં ઘણું ઝોટકું થયું છે. એક નાના ખેડા જિલ્લાનો દાખલો લઈએ તો તેના જેવાં સારાં ગામની અને શહેરોની સંખ્યા જીજો જોવામાં આવતી નથી અને એ સર્વનો નિભાવ જમીનની દોલત ઉપર હતો. જ્યારે એકંદરે દોલત ઘટે ત્યારે

એની અમર સમાજના ગરીબ વર્ગ ઉપર વધારે જોવામાં આવે છે અને આ કારણથી આપણે એક મોટો સમૂહ કેવળ ગરીબ સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે. જોકે મૂંઝાત લોકો સારી સ્થિતિમાં હશે, પરંતુ મોટો ભાગ ધણી ગરીબ સ્થિતિમાં છે અને ધણાને મજૂરી કરી નિર્વાહ કરવો પડે છે. આ સ્થિતિ પહેલાં નહોતી.

રાષ્ટ્રીય ભાવના પાટીદાર જાતિના લોકોમાં જ છે એટલે એ સંગઠિત થી વારસો જળની રાખ્યો છે. આ ગાંધી યુગની સ્થાપના પણ મોટે અંશે આ જાતિને આધારી છે. મહાત્મા ગાંધીજીના પ્રથમ અનુયાયીઓ તેમજ સ્વરાજ્યની લડાઈમાં મોખરે લડનારા તમોજ હતા અને મહાત્માજીનો સંદેશો ઝીલનાર પણ તમોજ હતા. જ્યારે હિંદુસ્થાન પૂર્ણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરશે અને ઇતિહાસ લખાશે ત્યારે દુનિયાના એ મહાન નરના સિપાઈ તરીકે જે કામ તમે કર્યું છે, તેને માટે તમારા વંશને મગર થશે અને પોતાને નસીબદાર માનશે. વળી આપણામાંથી નામદાર વિદ્વલભાઈ, સરદાર વલ્લભભાઈ અને પૂજ્ય દરબાર સાહેબે રાજસ્થાનમાં જે કામો આપ્યો છે અને જે ભાગ આપ્યો છે તેટલો મુંગલ જલાલમાંથી ધણા થોડાએ આપ્યો છે.

કેળવણીની બાબતમાં જાતિ એકંદરે ધણી પછાત છે. જોકે કેટલાંક મોટાં મોમાં કેળવણીનું પ્રમાણ ઠીક ઠીક ગણાય, પરંતુ એકંદરે વસતિના પ્રમાણમાં ધણું જ આપ્યું છે, અને આ કારણે લીધે ફક્ત ખેતી સિવાય બીજા વધારામાં જાતિનું પ્રમાણ ધણું આપ્યું છે. અને કેટલાંક કારણસર ખેતીની સ્થિતિ બગડવાથી જાતિમાં ગરીબાઈ વધારે આવી હોય તેમ જણાય છે. કેમકે ધણાને મજૂરીના આશરે લેવો પડ્યો છે. જોકે હમણાં હમણાં વેપાર, નોકરી, પરદેશ, વગેરેમાં કેટલાક લોકો જણાય છે, પરંતુ આપણી વસતિના પ્રમાણમાં આ સંખ્યા સરોવરમાં ઝિંદુ સમાન છે.

મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે આપણી જાતિની ઉન્નતિ સાધવા સારી નીચેની બાબતોની આવશ્યકતા જણાય છે:

(૧) કેળવણી, (૨) ખેતીનો સુધારો, (૩) સંગઠન, આંતર વિગ્રહ, વિભાગ વગેરેનો નાશ, (૪) પરસ્પર સહાયતા, (૬) સરળ સામાજિક વ્યવહાર, (૭) ગર્વ ઉપર કાણુ અને (૮) ધર્મ ઉપર લક્ષ.

ઉપરની સર્વ બાબતો ઉપર વિચાર કરી કોઈક રચનાત્મક કાર્યક્રમ નક્કી કરવા સારું એક માધ્યમિક સંસ્થા જોઈએ અને સંસ્થાની સાથે એના નિભાવાર્થે જરૂરિયાત પૂરતાં નાણાં પણ જોઈએ.

ઉપર મેં સામાજિક, આર્થિક, વગેરે સ્થિતિ દૂંકામાં જણાવી છે. જ્યારે ગામ ગામના વહેવાર વિકટ અને કંઈક હોય, અંદર અંદર ગળવાના પ્રસંગો ઘણા ઓછા હોય, ત્યારે અમુક સામાજિક ઘટના ગંધાઈ હોય એ મંગળ સંકાય તેમ છે. પરંતુ આ સદીમાં રેલ્વે, તાર, ટપાલ, સ્ટ્રીમર, મોટર, વગેરેએ એટલો મહત્વનો ફેરફાર કર્યો છે કે કોઈ જાતના સગળ કારણ વિના સામાજિક સંકુચિત વ્યવહારોનો જવાબ કરવો મુશ્કેલ છે. વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ આપણી એક ધણી બહોળી જ્ઞાતિના દરેક વિભાગમાં અમુક પ્રકારની સિયિલતા માલમ પડે છે. માટે આપને સર્વ ભાષાઓને વિનંતી કરવાની કે આ સંગ્રહે પૂરેપૂરો વિચાર કરવા અને મોઝા સૂચનાઓ કરવા સારું સર્વ પક્ષની એક સમિતિની ખાસ આવશ્યકતા છે. કેમ કે કોઈ પણ સુધારો, ફેરફાર અને ઉન્નતિના ઉપાયોમાં સર્વની સહાનુભૂતિ હોવી જોઈએ એ ઉધાકું છે. અને આવી સંમતિ સિવાય કરેલા ઠરાવો પણ કાગળ ઉપર જ રહે છે. આ સમિતિનું કાર્યક્ષેત્ર ઘણું બહોળું થશે. આર્થિક, તેમજ સામાજિક ઉન્નતિના ઉપાયો યોજનામાં અનુભવ તેમજ મનુષ્યસ્વભાવનું જ્ઞાન, વગેરે જાગતોની ખાસ જરૂર છે, માટે સર્વસામાન્ય સમિતિ હોય તે કાર્યમાં સુગમતા રહે.

—*—

પરિશિષ્ટ ૫ : પરિષદને ફત્તેહ હઝજતા સંદેશા

૧. આપનો તા. ૧૪:૧૧:૩૮નો કાગળ પાટીદાર પરિષદ માટે આમંત્રણ આપનારો મળ્યો. આભારી છું. ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈ જેવા પીઠ આગેવાનની દોરવણી નીચે પરિષદ સંગીન ક્ષણ મેળવશે એમાં સંકા નથી. મારે બીજે રોકાણ હોવાથી હું આવી શકતો નથી તે માટે દુઃખ થાય છે. પરિષદ સફળ થાઓ એ શુભેચ્છા સાથે,

પૂના,

ગણેશ વાસુદેવ માતલંકર

તા. ૧૮:૧૧:૩૮

૨. મન છે છતાંયે આવી શકું તેમ નથી. શુ. લો. બોર્ડના મધ્યસ્થ મંડળને અંગે રોકાણેલો છું. પાટીદાર મંડળની પાંચમી પરિષદ પાટીદાર ભાઈ બેનોને, છે તેનાથીયે વધારે ભાવનાશાળી, ચારિત્રવાન અને નિઃસ્વાર્થી દેશભક્તો બનાવવામાં મદદરૂપ થઈ પડેા એ જ અભિલાષા. મારા મિત્ર શ્રી. દાદુભાઈ છે ત્યાં રસ્તો સીધો છે.

ભરૂચ,

અંદુલાલ મ. દેસાઈના

તા. ૨૦:૧૨:૩૮

વંદેમાતરમ

૩. તમારું આમંત્રણ મળ્યું. કોઈ પણ જાતિ કે કોમી પરિષદની સફળતાનો આધાર એ વસ્તુ ઉપર રહેલો છે કે જીજ્ઞાસુ જાતિઓ તથા કોમો સાથે એકલાસંબંધી સમાજશરીરના જીવતાજનગતા અને જરૂરી અંગ બનવામાં પરિષદ એ જાતિ અથવા કોમને પ્રેરે. જાતિએ સમાજશરીરનું આવશ્યક અને ઉપયોગી અંગ બનવું હશે તો આજે તેની હસ્તી શા માટે છે એ તેણે પહેલું તપાસવું પડશે. કયા સિદ્ધાન્તને કારણે અને ક્યાં હેતુ પાર પાડવા અમુક જાતિ જીજ્ઞાસુ જાતિથી અલગ હરતી ધરાવે છે એ આપણે વિચારવું જોઈએ. આ વિચારમાં પડતાં જ જણાયે કે આજની જાતિઓ એ શાસ્ત્રીય ધોષે રચાયેલી આપણી પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થાની વિકૃત રૂપ છે. આજની જરૂરિયાતને પહોંચી વળે એવી સમાજવ્યવસ્થાની રચના કરવા માટે આપણે જાતિના નવાજા તોડવા પડશે અને વર્ણના શુદ્ધ સિદ્ધાન્તને ઓળખી તેના પાયા ઉપર નવેસરથી રચના કરવી પડશે. આ ભારે કાર્ય ઉપાડવામાં તમારી પરિષદ પોતાનો ફાળો આપે એવી પ્રાર્થના છે.

સાબરમતી,

નરહરિ દ્વા. પરીખ

તા. ૧૬:૧૧:૩૮

૪. ... દવે જમાનો બદલાયો છે તો આપવા લેવાનાં કાટલાં જૂઠાં નહિ જાણે. ઠરાવનો અમલ હાલના યુવાનો કરાવવા પ્રયત્ન, આમલ કરશે. કન્યા આપવાનું ક્ષેત્ર ટૂંકું થયું છે તે માટે ખુબ વિચાર કરશે. હાલ તુરત, પાર મોમાંથી જે જ ગામ છુટાં પડ્યાં છે તે ભેજવો અને તેની નિશાની તરીકે આગેવાનો આજે જ સાંઘા આપે, પછી પરણાવવાનું ઉમર થયા પછી લલે થાય.

જે ખરેખર ઉન્નતિ ઇચ્છતા હો, સાચા ઠરાવો કરાવાના જ હોય અને ઠરાવનો અમલ કરવાનો જ હોય તો આપના જેવા આગેવાનોએ પહેલ કરી જતાવવી જોઈએ.

નહિ તો પોથીમાંનાં રીંગણાં વધુ થવાથી પરિષદોનો, ઠરાવોનો, આગેવાનો ઉપરનો વિશ્વાસ સમાજમાં ઊડી જશે—હાંસી કરશે—ફરી આવી પરિષદો નહિ લગતાં મૃત્યુ પામશે તેની જવાબદારી પ્રમુખ, કાર્યવાહક મંડળ ઉપર રહેશે. ...

મહેસાણા,

વરજભાઈ પાઘણભાઈના

તા. ૨૧:૧૧:૩૮

સ્નેહવંદન

૫. આજુ મહિનાની તા. ૨૨-૨૩ના રોજ ભરાનારી પરિષદમાં આવવા માટેનું આપનું આમંત્રણ મળ્યું છે, જે માટે હું પરિષદનો આભાર માનું છું. પરંતુ લાંબા વખતથી ભગંદરની જીભારીને લઈને મારી નાદુસ્ત તળીયતને

કારણે તેમાં દાજર ના રૂકી શકવાથી હું ઘણો દિવસગીર છું. મુ. શ્રી. બીખાભાઈ પણ તેમની તાદુરસ્ત તળિયતને કારણે મુંઝવે છે તેઓ પણ આવી શકે તેમ નથી.

અમમ ન્યાતના અને સુમાજના બધા માટે વિચારોની આપ, સ્ને કરવાને આપ સર્વે બેગા થાઓ છો, જેથી તેમાં મારો સંપૂર્ણ સાથ વ્યક્ત કરતાં મને ઘણો આનંદ થાય છે.

ન્યાતની આખાદી રૂઢનારી વિધાતક રૂઢિઓ દર કરી પ્રગતિના માર્ગમાં આગળ ધપવાના આપના પ્રયત્નો ઘણા પ્રશંસનીય છે અને હું ઇચ્છું છું કે ન્યાતને લાભકારક થાય તેવી પ્રવૃત્તિઓ ઉઘાડી લેઈ પરિષદ ન્યાતને પ્રગતિને પથે વાળે. ટૂંકમાં આ પરિષદને હું સંપૂર્ણ રીતે ઇચ્છું છું.

અમદાવાદ

મગનલાલ લીખાભાઈના

તા. ૨૧ : ૧૧ : ૩૮

વહેમાતમ

આ ઉપરાંત નીચેના ભાઈઓના, પરિષદની સફળતા ઇચ્છના, મદદશા આપ્યા છે : (૧) આપાણ બાવાણ અમીન, અમદાવાદ; (૭) ચિમનલાઈ હ. અમીન, વરલુખા; (૮) તુલસીભાઈ બકરભાઈ અમીન, વડોદરા; (૯) ભાઈલાલ જીવેરભાઈ પટેલ, ગણાડ; (૧૦) બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ, શુક્રતીર્થ; (૧૧) રંજલાલ બાવાણ પટેલ, છુર્દાનપુર; (૧૨) રેણુગિત ગોકળભાઈ પટેલ, ગહેસાણા; (૧૩) શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, રાજકોટ; (૧૪) શાન્તિલાલ સી. શાહ, અમદાવાદ; (૧૫) શિવાભાઈ ગજુપતરામ, અમદાવાદ.

પરિશિષ્ટ ૬ : ઠરાવો

૧. “આ પરિષદ પાટીદાર લગિનીસુમાજનાં મંત્રી શ્રીમતી શાન્તાબેન મધુભાઈ પટેલના અકાળ અવસાનની સખેદ નોંધ લે છે.” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૨. “આ પરિષદ બાળલગ્ન, મરણ પછવાડેનાં જમણવાર, પુનર્લગ્ન, વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રય, રાત્રાદૂતવાનો તથા કાણુમોકાણના દિવાળ, એ સંબંધેના પાછલી પરિષદના ઠરાવો માન્ય રાખે છે.” દરખાસ્ત : શ્રી. પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાય, અનુગોદન : શ્રી. સોમાભાઈ દિસાભાઈ પટેલ, શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, શ્રી. પુરુષોત્તમ ગોવિંદભાઈ પટેલ.

૩. “પાટીદાર કોમમાં કુલીનતાના ખોટા ખ્યાલને લીધે નાના નાના અસંખ્ય ગોળ પડી ગયા છે, તેથી કન્યા આપવા લેવાની મુશ્કેલી ઊભી થાય

છે. માટે આ પરિષદ માને છે કે કન્યા આપવા લેવાનું ક્ષેત્ર વિશાળ થાય એટલા માટે આવાં જાંધન તૂટવાં જોઈએ.” દરખાસ્ત : રાવજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલ, અનુમોદન : દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન, વીરસદ.

૪. “મુંજાઈની ધારાસભામાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી, વડી ધારાસભામાં શ્રીમતી મુંજારામન તથા રાજસભામાં શેક ગોવિંદલાલ તરફથી અનેકપત્ની નિષેધક ખરડો રજુ કરવાની નોટીસો આપવામાં આવી છે, તે ખરડાઓના મિદ્ધાન્તોને આ પરિષદ દાર્દિક ટેકા આપે છે. મુંજાઈની ધારાસભામાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ અસમાન લગ્ન નિષેધક બીલ રજુ કરેલું છે તેમાં આ પરિષદ નીચેનો સુધારો સૂચવે છે : કન્યાની ઉમરથી વરની ઉમર જમણી કરતાં વધારે હોવી જોઈએ નહિ.” દરખાસ્ત : પ્રમુખસ્થાનેથી.

૫. “હિંદુ સ્ત્રીઓને ચોક્કસ સંજોગોમાં છૂટાછેડા મેળવવાના હકને લગતા ખરડા શ્રી. ભોગીલાલ લાલાએ મુંજાઈની ધારાસભામાં અને શ્રી. દેશમુખે વડી ધારાસભામાં રજુ કર્યા છે તેને આ પરિષદ આવકારે છે.” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૬. “મુંજાઈ સરકારે દારૂનિષેધની કલ્યાણકારી યોજના અમલમાં મૂકવાની શરૂઆત કરી છે, તે પગલાને આ પરિષદ આવકારે છે.” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૭. “અસ્પૃશ્યતા એ હિંદુ ધર્મનું કલંક છે અને તે પહેલી તકે દૂર થવી જોઈએ, એવું આ પરિષદ માને છે, અને તેથી પાટીદાર કોમને એ કલંક દૂર કરવા વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક રીતે પ્રયત્ન કરવાનો આગ્રહ કરે છે.” દરખાસ્ત : શ્રી. દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન, અનુમોદન : સોમાભાઈ કિશાભાઈ પટેલ.

૮. “શ્રી. કૃલમિહજી દાલીએ મુંજાઈ ધારાસભામાં પ્રેતભોજન નિષેધક અને પરકુળ નિષેધક બીલો રજુ કરવાની નોટીસો આપી છે, તેગની ભાવના સાથે આ પરિષદ સંમત છે, અને એ બીલો ધારાસભામાં પસાર થાય એમ કરવા માટે શ્રી. દાલી પોતાથી જનતું જથ્થું કરશે એવી આ પરિષદ આશા રાખે છે.” દરખાસ્ત : દેસાઈભાઈ નાયાભાઈ પટેલ, અનુમોદન : નર્સિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ.

૯. “જન એક જ દિવસની હોવી જોઈએ એમ આ પરિષદ માને છે અને આ સુધારો, જે વ્યક્તિઓએ કર્યો છે તેગને અભિનંદન આપે છે.” દરખાસ્ત : સોમાભાઈ કિશાભાઈ પટેલ, અનુમોદન : શિવાભાઈ દરિભાઈ પટેલ.

૧૦. “આ પરિષદે પસાર કરેલા ઠરાવોનો અમલ કરવા માટે પાટીદાર જ્ઞાતિના ગૃહસ્થોની અનુમતિ મેળવવી આવશ્યક છે, એમ આ પરિષદ માને છે, માટે જ્ઞાતિના પ્રતિનિધિઓની એક સમિતિ પ્રમુખશ્રીએ નીમવી અને એવી અનુમતિ મેળવવી એમ આ પરિષદ ઠરાવે છે.” દરખાસ્ત : શ્રી દરબાર સાહેબ,

અનુમોદન : રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ.

૧૧. “આ પરિષદ દ્વારા જે કે આ મંડળનું જાહેરાત નીચે પ્રમાણે રહેશે :

‘(૧) નામ : આ મંડળનું નામ ‘પાટીદાર મંડળ’ રહેશે.

‘(૨) ધ્યેય : આ મંડળનું ધ્યેય મુખ્યત્વે કરીને સામાજિક સુધારા સાધવાનું રહેશે. ..

‘(૩) સાધન : ગામે ગામે મંડળો સ્થાપવાં અને તેમની દ્વારા પત્રિકાઓ, ચુવકો, વગેરે અન્ય સાધનો વડે મંડળનું ધ્યેય સફળ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

‘(૪) સભાસદની લાયકાત : ૧૮ વર્ષ ઉપરની હરકોઈ વ્યક્તિ વાર્ષિક લવાજમના ચાર આના આપી નીચેની ચાર પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી જે ફરજિયાત પ્રતિજ્ઞાઓ લેખતે આ મંડળમાં સભાસદ થઈ શકશે :

‘ક હું મરણનિમિત્તનું કોઈ પેણુ વ્યાવહારિક જમણુ જમાડીશ નહિ અને જમીન નહિ.’

‘સ હું કાણુમોકાણુ કરીશ નહિ.’

‘ગ પૂરું ૧૬ વર્ષથી નાની કન્યાનું અને ૨૦ વર્ષથી નાની વરનું લગ્ન કરીશ નહિ અને તેના લગ્નમાં ભાગ લેઈશ નહિ.’

‘ઘ હું એક જ દિવસની જાનમાં જઈશ.’

‘(૫) સામાન્ય સભા : (ક) વર્ષમાં નિર્ધારિત એક વખત આ મંડળની પરિષદ મળશે.

‘સ વાર્ષિક પરિષદ પોતાના કાર્યવાહક મંડળ માટે સભાસદોની ચૂંટણી નીચે પ્રમાણે કરશે :

‘પાટીદાર પ્રદેશવાળા વિભાગોમાંથી સામાન્ય રીતે દરેકને પ્રતિનિધિત્વ મળે તેવી રીતે, એકંદરે ૨૦ સભ્યો ચૂંટશે, તેમાં ૫ જેનેને ચૂંટવામાં આવશે ; તે ઉપરાંત એક જાળનચી અને એક ઓડીટર નીમશે ; જેઓ કાર્યવાહક મંડળમાં સભાસદ ગણાશે નહિ. આ ૨૦ સભાસદો અને પરિષદના પ્રમુખ મળી ૨૧ સભાસદોનું કાર્યવાહક મંડળ જનશે. જે મંડળને જરૂર લાગશે તેો મંડળમાં વધારે સભ્યો ઉમેરી શકશે. કાર્યવાહક મંડળમાં આ ૨૧ સભ્યો ઉપરાંત પાછલા પ્રમુખો હોદ્દાની રૂએ કાર્યવાહક મંડળના સભ્યો ગણાશે.

‘ગ પરિષદમાં અને કાર્યવાહક મંડળમાં જામા કરાવેો જહુમતિથી પસાર થએલા જણાશે અને સરખા મત થયે પ્રમુખ વધારેનો એક નિર્ણયાત્મક મત આપી શકશે.

‘(૬) મંડળનું નામ : મૂળ જાહેરાતની ૮મી પેટા કલમમાં ‘પાટીદાર ચુવકમંડળ’ને જાહેરે ‘પાટીદાર મંડળ’ વાંચવું.

‘(૭) મંત્રીઓ: (ક) ‘આ મંડળનો પત્રવ્યવહાર કરશે,’ જો શબ્દો દાખલ કરવા, તેમજ પેટા કલમ (૪) આ પ્રમાણે જિમેરવી: તેમજ મંડળના હેતુને બરુલાવવાને માટે જે જે રચનાત્મક કાર્ય કરવાની યોજના કાર્યવાહક મંડળ યોજે તેને યોગ્ય રીતે બરુલાવવાને અને તે માટે જરૂરી પ્રચારકાર્ય કરવાને પ્રયત્ન કરશે. પાટીદાર મંડળે ડોકોર મુકામે એક કાર્યાલય સ્થાપવા તથા તેમાં એક પગારદાર સ્વયંસેવક રોકવા કરાવ કર્યો છે. તેવા સ્વયંસેવકને એક સહમંત્રી ગણી લેવામાં આવશે અને તેનું કામ ગામે ગામ ફરી સલાસદો કરવા, દરેક ગામમાંથી આ કામમાં દિલસોજી ધરાવે તેવા માણસો જિત્તા કરવા, પરિવહના કરાવ પ્રમાણેનું ફંડ એકઠું કરવું, કરાવોની સમજણ આપવી, અને લેખ લખી લખાવી પ્રસિદ્ધ કરવા, તથા મંડળના કાર્યનો પત્રિકા દ્વારા પ્રચાર કરવો.’”

૧૨. “આ પરિષદ આવતા વર્ષને માટે નીચે પ્રમાણે કાર્યવાહક મંડળની ચૂંટણી કરે છે:

પ્રમુખ:

૧. શ્રી. દાદુભાઈ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈ

મંત્રીઓ:

૨. શ્રી. શિવાભાઈ રણુહોડભાઈ પટેલ

૩. „ વેણીભાઈ પ્રભુદાસ „

૪. „ છોટાભાઈ સોગાભાઈ „

મુખ્યો:

૫. શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઈ

૬. „ શાહીએન રાવજીભાઈ પટેલ

૭. „ ગંગાએન દેસાઈભાઈ „

૮. „ ચંપાએન વિદ્વલભાઈ ખીન

આચાર્યભાઈ, મોટાકરાળા

૯. „ સરોજએન વેણીભાઈ પ્રભુદાસ

પટેલ, નરસંડા

૧૦. „ જાણુભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ

૧૧. „ રાવજીભાઈ મણિભાઈ „

૧૨. „ નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ „

અગ્રનચી:

શ્રી. નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

૧૩. „ પ્રભુદાસ ભીખાભાઈ રાય,

મોટાકરાળા

૧૪. „ પુરુષોત્તમ ગોવિંદભાઈ પટેલ,

ચંદાસર, પોસ્ટ ડોકોર

૧૫. „ કુલાભાઈ હીરાભાઈ વૈશ્ય,

છટાલા

૧૬. „ ચિમનભાઈ હરિભાઈ અમીન,

વરુણમા

૧૭. „ નાથાભાઈ મોતીભાઈ અમીન,

જાણી

૧૮. „ મંગળભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ,

રણુ

૧૯. „ ઉમેદભાઈ નારણભાઈ પટેલ,

નવાગામ

૨૦. „ રણુહોડભાઈ જોકોરભાઈ પટેલ,

અસંલાલી

૨૧. „ મગનભાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ,

ભુલાવાડી

ઓડીટર:

શ્રી. ઇન્દુભાઈ ભાઈલાલભાઈ”

૧૩. “આ પરિષદ પાટીદાર ભગિનીસમાજ તરફથી આવેલા નીચે પ્રમાણેના મંડળને માન્ય કરી ને સમાજને પાટીદાર મંડળ સાથે મેળવી દે છે :

‘૧. આ પરિષદ ઠરાવ કરે છે કે હવેથી પાટીદાર ભગિનીસમાજને પાટીદાર મંડળ સાથે મેળવી દેવો.

‘૨. આ પરિષદ ઠરાવ કરે છે કે પાટીદાર ભગિનીસમાજ પાસે હાલમાં રૂ. ૩૯૨-૭-૩ ચિલક છે, તે તથા હવેથી જે પૈસા આવે તે બધા પૈસા પાટીદાર મંડળને સોંપવા, એવી શરતે કે અત્યારે વપરાય છે તેજ રીતે તેને વાપરવા, અને પાટીદાર મંડળની કાર્યવાહક સમિતિમાં જે બેનો સભ્ય તરીકે આવે તેમની સૂચના પ્રમાણે બીજી રીતે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો.’” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૧૪. “આ પરિષદ વસો તરફથી જુદા અધિવેશન માટેનું આવેલું આમંત્રણ સ્વીકારે છે.”

શ્રી. દરગાર સાહેબે પરિષદ તરફથી સ્વાગતસમિતિના તથા સ્વાગતસમિતિ તરફથી તેના પ્રમુખ શ્રી. જયભાઈએ પરિષદના પ્રમુખ સાહેબનો તથા પરિષદમાં આવેલાં ભાષ્યબેનોનો આભાર માન્યા પછી પરિષદ પૂરી થઈ હતી.

પાટીદાર ભગિનીસમાજ પરિષદ

આ પરિષદ શ્રીમતી ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે તા. ૨૨ : ૧૧ : ૭૮ ના સાંજના સાત વાગ્યે ઓડમાં મળી હતી, તેમાં નીચેની બેનો હાજર હતા :

૧. શ્રીમતી ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઈ	વસો
૨. „ દિવાળીયા નર્સિસહભાઈ પટેલ	સોજીત્રા
૩. „ કાશીબેન દાદાભાઈ અમીન	વીરસદ
૪. „ ચંચળબેન કિશાભાઈ પટેલ	ઓડ
૫. „ ગંગાબેન દેસાઈભાઈ „	ઓડ
૬. „ મંગળાબેન મણિભાઈ દેસાઈ	સાવલી
૭. „ શાન્તાબેન ગોરધનભાઈ પટેલ	ભાદરજી
૮. „ કાશીબેન સિવાભાઈ „	ઓડ
૯. „ ધનલક્ષ્મીબેન આદિત્યભાઈ પટેલ	ચામથા

જો પરિષદમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ થયા હતા :

૧. “આ પરિષદ ઠરાવ કરે છે કે હવેથી પાટીદાર ભગિનીસમાજને પાટીદાર મંડળ સાથે મેળવી દેવો.”

૨. “આ પરિષદ પાટીદાર ભગિનીસમાજનો છેલ્લાં બે વર્ષ સં. ૧૯૯૩ - ૯૪નો નીચે આપેલો હિસાબ મજૂર કરે છે :

જ	ઉ	
૪૩૧-૧૦-૩ શિક્ષક ‘પાટીદાર’મંદિરમાં ઓડ પરિષદને પ્રસંગે	૧૨૪-૧૨-૦	બેન કમળાબેન વિદુલ- ભાઈ શિવાભાઈને ખાતે,
૧૨૩-૦-૦ શેકડા શ્રી. ચંચળબેન કિશાભાઈ, સંચાની લેન પેટે ચૂકતે પાછા આવ્યા		સંચો મદદ તરીકે લેન- થી આપ્યો તેના
૧૬-૧૨-૬ વ્યાજ બે વરસનું ‘ ૮-૧૨-૬ સં. ૧૯૯૩	૪૬-૮-૦	બેનોને ઓછે લવાજમે ‘પાટીદાર’ આપવા ખાતે
‘ ૮-૦-૦ સં. ૧૯૯૪	૩-૮-૬	ટપાલ ખર્ચ
૫૭૧-૬-૯	૪-૩-૦	પ્રવાસ ખર્ચ, હા. શિવા- ભાઈ
	૩૯૨-૭-૩	શિક્ષક ‘પાટીદાર’મંદિરમાં
		૫૭૧-૬-૯”

૩. “આ પરિષદ ઠરાવ કરે છે કે પાટીદાર ભગિનીસમાજ પાસે હાલમાં /૩૧. ૩૯૨-૭-૩ શિક્ષક છે, તે તથા દલેથી જે પૈસા આવે તે બધા પૈસા પાટીદાર મંડળને સોંપવા, એવી શરતે કે અત્યારે વપરાય છે તેજ રીતે તેને વાપરવા, અને પાટીદાર મંડળની કાર્યવાહક સમિતિમાં જે બેનો સભ્ય તરીકે આવે તેમની સૂચના પ્રમાણે બીજી રીતે પણ તેનો ઉપયોગ કરવો.”

૪. “આ પરિષદના ઠરાવ નં. ૧ તથા ૩ પાટીદાર મંડળને મોકલવાં આ પરિષદ પ્રમુખશ્રીને સત્તા આપે છે.”

—*—

જાણવાબેગ

૮. પ્રાથમિક શાળાઓમાં કોમીવાદનો પ્રચાર

મુંબઈ સરકાર તરફથી નીચેનું પરિપત્ર પ્રકટ થવા માટે મળ્યું છે :

“સ્થાનિક અધિકારીમંડળના નિર્ણય હેઠળની એક પ્રાથમિક કન્યાશાળાનો મુખ્ય શિક્ષક કોમીવાદનો હાનિકારક પ્રચાર તાબેતરમાં કરેલો હતો એમ સરકારની જાણમાં આવ્યું છે. કોમ કોમમાં કડવાસ ઉત્પન્ન થાય એજ માત્ર

આવા પ્રચારકાર્યનો હેતુ હોવો જોઈએ. મુખ્ય શિક્ષકની મંજૂરી નીચે મુકવામાં આવેલાં નિર્દોષ જાળકોનાં મગજમાં આવી ફરેલી રીતે વિષ રેડવાના મુખ્ય શિક્ષકના પ્રયાસોને વખોડી કાઢવા માટે સખ્તમાં સખ્ત શબ્દો પણ જોઈ છે.

“આવા પ્રકારના હાનિકારક પ્રચારના કેન્દ્ર તરીકે પોતાના નિર્જાત હેઠળની કોઈ પણ શાળાનો ઉપયોગ થાય નહિ એ જોવાની દરેક રથાનિક અધિકારી-મંડળની તથા તેના તાળા હેઠળની સ્કૂલબોર્ડની ફરજ છે. જોટલે પોતાનાં નિર્જાત હેઠળની શાળાઓમાં તેવું પ્રચારકામ થતું અટકાવવા માટે તથા આ કામ સારું કોઈ પણ શાળાનો ઉપયોગ કરવા માટે જવાબદાર શખસો ઉપર તાત્કાલિક કામ ચલાવવા માટે જરૂરી વેગલાં લેવાને સઘળાં રથાનિક અધિકારીમંડળો તથા સ્કૂલબોર્ડોને વિનંતી કરવામાં આવે છે. જો કોઈ પણ રથાનિક અધિકારીમંડળ અથવા સ્કૂલબોર્ડ તેવું પ્રચારકાર્ય અટકાવવાને ચૂકશે અથવા તેવા કામ માટે જો કોઈ પણ શિક્ષક શાળાનો ઉપયોગ કરે અથવા કરવા દે તે શિક્ષકની વર્તણૂક પ્રત્યે અસ્મરપોશી કરશે તો તે જાળતમાં સરકાર સખ્ત રીતે કામ લેશે.”

૯. જનતામાં અક્ષરજ્ઞાન ફેલાવવા માટે

આપવામાં આવેલી ખાસ ટ્રાંટ :

મુજબ સરકાર તરફથી નીચેનું પરિપત્ર પ્રકટ થવા માટે મળ્યું છે :

“આ વર્ષના ફેબ્રુઆરી મહિનાની ૨૫મી તારીખે મુજબની લેજિસ્લેટિવ એસેમ્બલીમાં રજુ કરવામાં આવેલા જન્ટલ ઉપરના નિવેદનમાં સરકાર તરફથી હેઠળની જાહેરાત કરવામાં આવી હતી :

“જાનગી સંસ્થાઓ દ્વારા અપાતી પ્રાથમિક ફળવણી માટે પ્રતિ વર્ષે રૂ. ૮ લાખની વધુ રકમ ખર્ચવાનો ધરાદો છે અને પ્રાંતમાંના ફળવણીમાં પછાત હોય તેવા પ્રદેશોને પ્રાંતમાંના ફળવણીમાં આગળ વધેલા પ્રદેશોની પંક્તિએ આણવાના ખાસ ઉદ્દેશથી તે નાણાં ખર્ચવામાં આવશે. અક્ષરજ્ઞાનની પ્રગતિની જાળતમાં, પ્રાંતના જુદા જુદા જિલ્લાઓ વચ્ચે ઘણી જ અસમાનતા છે અને સરખામણીમાં પ્રાંતમાંના જે ભાગો વધારે પછાત હોય તે ભાગોના હિત માટે આ ટ્રાંટ વપરાય તેવી સરકારની જાહેરાત છે. લોકલ બોર્ડોની શાળાઓના તેમજ જાનગી સંસ્થાઓના શિક્ષકોને તાલીમ આપવા સારું આ ટ્રાંટની કેટલીક રકમ વાપરવી જોઈશે. પરંતુ રથાનિક પ્રયાસથી તથા જાનગી સંસ્થાઓના પ્રયત્નોથી મંજૂર કરેલી શાળાઓ રથપાય તેને ઉત્તેજન આપવાનું

અમારા કાર્યક્રમના આ વિભાગનું વિશિષ્ટ લક્ષણ રહેશે અને આશા રાખવામાં આવે છે કે આ આંદોનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવવા માટે પૂરતી સંખ્યામાં સ્થાનિક પ્રયાસો કરવામાં આવશે તથા ખાનગી સંસ્થાઓ ગહાર પડશે. સરકાર આશા રાખે છે કે જનતામાં કેળવણીનો પ્રચાર કરવામાં રસ લેતી ગ્રામ પંચાયતો તથા કેળવણી વિષયક સંસ્થાઓ, કાંઈક અંશે ગ્રામવાસીઓની મદદથી તથા કાંઈક અંશે આ રકમમાંની આંટ મળશે તે ઉપરથી શાળાઓ શરૂ કરવા માટે આપમેળે ગહાર પડશે. આ યોજના કેટલેક અંશે, એક નવો અખતરો છે, પરંતુ જનતાને કેળવણી આપવા માટેના આ ક્ષેત્રમાં, પોતાની સેવા દેશને અર્પણ કરનારા, નહેરુ જૂસ્સાવાળા તથા આત્મભોગ આપનારા ધણા ગૃહસ્થો છે એ અમે જાણીએ છીએ એટલે, આખા પ્રાંતમાં, જોઈતી સંખ્યામાં કેળવણીની સંસ્થાઓ શરૂ કરવા માટે આ કાર્યકરોને આ વ્યવસ્થાથી અનુકૂળતા થશે એવી અમને ખાતરી છે. આ હેતુને સ્પષ્ટ જનાવવા માટે લોકો તરફથી સહકાર મળે તો, સરકાર આશા રાખે છે તે પ્રમાણે, ટુંક વખતમાં સંખ્યાગંધ ખાનગી શાળાઓ સ્થપાઈ જશે એટલે તેથી, અત્યારે થાય છે તેના કરતાં, વધારે દરકમથી કેટલું કાર્યશાધક રીતે કેળવણીવિષયક કાર્ય થઈ શકે છે તે સાબિત થશે. પ્રાંતના સઘળા વિભાગોમાં આવી રીતે આપમેળે થએલા કામની કિંમત જનતામાં થએલા અક્ષરજ્ઞાનના પ્રસારના પરિણામથી જ માત્ર આંકી શકાશે નહિ. લોકોના ઉત્સાહને પરિણામે આ શાળાઓ ઊભી થશે તથા આપણા ગ્રામપ્રદેશોમાં સ્વાશ્રયની જરૂરીયાતો પ્રત્યે પ્રગ્ન કેટલી જાગ્રત છે તે વિષે તે સ્પષ્ટ જનશે. આ કાર્યક્રમમાં, પછાત વર્ગોની તથા આપણી છોકરીઓ, જે કેળવણીની જાગૃતમાં પછાત છે, તેની તાકીદની જરૂરીયાતોનો પૂરેપૂરો સ્વીકાર કરવામાં આવશે, એવી ઇચ્છા સરકાર ધરાવે છે.

“૨. છેલ્લા જુન મહિનામાં ગહાર પડેલી જાપાંનેગી યાદીમાં, ગામડાંઓમાં લોકોમાં અક્ષરજ્ઞાન આપવા માટે જે પગલાંઓ સરકાર લેવાનું યોજ્યું છે, તે વિષે પૂરેપૂરો ખુલાસો આપ્યો છે. સરકારને જાણવાતાં આનંદ થાય છે કે ખાનગી પ્રાથમિક શાળાઓ સ્થાપવા માટેની તેમની અપીલના જવાબમાં, તેવી શાળાઓ સ્થાપવા માટે સ્થાનિક પ્રયાસોથી તથા સ્વાશ્રયના સિદ્ધાંત ઉપર, કેટલીક નહેરુ સંસ્થાઓ તરફથી કાંઈક પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. કેટલાક જિલ્લાઓમાં, દેશભિગાની શહેરીઓએ પ્રાથમિક કેળવણીને લગતી મંડળીઓ તરીકે પોતાનાં નામ અત્યાર આગમ્ય નોંધાવ્યાં છે અને ગ્રામવિસ્તારોમાં, જ્યાં આજ દિવસ સુધી શાળાઓ ન હતી ત્યાં, તેમણે સંખ્યાગંધ શાળાઓ ખોલી છે.

“૩. ઉપરના પેરેગ્રાફ રમાં જણાવેલી જાપાંનેગી યાદીમાં જણાવવામાં

આવ્યું છે કે ખાનગી શાખાઓ તથા સંસ્થાઓએ આગવિરતાઓમાં સ્થાપેલી ખાનગી શાળાઓને, દરેકને, તેવી શાળા 'માન્ય કરેલી શાળા'ની પંક્તિમાં આવી જાય એટલે તરતજ, સરકાર જે નિયમો કરશે તે નિયમો અનુસાર, ચોક્કસ ઠરાવેલી વધારામાં વધારે રકમ સુધીની માયાદીકે ગ્રાંટ આપવામાં આવશે. સન ૧૯૨૩ના મુંગઈના પ્રાથમિક કેળવણી બિલમાં આક્ટ અન્વયે, 'મંજૂર કરેલી શાળા' એટલે, જે શાળા અથવા શાળાના વિભાગમાં, પ્રાથમિક શિક્ષણ અપાતું હોય અને જે, વિદ્યમાન કાળે રફૂલઓર્ડ અથવા રફૂલઓર્ડે મંજૂર કરવાની ના પાડવાથી તેના નિર્ણય ઉપર કરેલી અપીલમાં સરકારે મંજૂર કરેલ હોય તે શાળા. સરકાર સમજે છે કે આ ખાનગી શાળાઓને, ચર્યાચરમાં, પ્રાથમિક કેળવણી બિલમાં નિયમોના ઠરાવો પાળવાનું કુદરતી રીતે સુરક્ષિત થઈ પડે અને તેથી રફૂલઓર્ડે તેવી શાળાઓ મંજૂર કરવાનું સુરક્ષિત થઈ પડે. વળી એવો પણ સંભવ છે કે, રફૂલઓર્ડે આલુ વર્ષના બજેટમાં આવી ખાનગી શાળાઓને મોટા પ્રમાણમાં મદદ કરવાની કાંઈ પણ જોગવાઈ કરી નહિ હોવાથી વિદ્યમાન રફૂલઓર્ડે તેમજ આવતા સપ્ટેમ્બર અથવા ઓક્ટોબર મહિનામાં હોદ્દા ઉપર આવે ને નવી રફૂલઓર્ડે, નવું દિસાળી વર્ષ શરૂ થાય ત્યાં સુધી, આ શાળાઓને મંજૂર કરવા સંબંધીના પ્રશ્નને મુલતવી રાખે. સરકારને ખાતરી થઈ છે, કે ખાનગી શાળાઓ ન્યાં સુધી 'મંજૂર કરેલી શાળાઓ'ની પંક્તિમાં ન મુકાય ત્યાં સુધી તે શાળાઓને સરકારી ગ્રાંટ મળી શકે નહિ એ ચરત આકરી છે, તથા સરકારની દૃષ્ટિમાં ખાનગી શાળાઓની પ્રગતિ જલદી સાધવાનો જે ઉદ્દેશ છે તે ઉદ્દેશ તેથી માર્યો જવા સંભવ છે. તેટલા માટે, આ ચરત દીક્ષી કરવાની જરૂર છે અને એ દૃષ્ટિથી સરકારે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે ચર્યાચરમાં આ ખાનગી શાળાઓ ઉપર રફૂલઓર્ડે પાસે માન્ય કરાવવાની તથા મંજૂર કરાવવાની તેમને કંઈ નાખવી નહિ અને તેઓ રથપાયાના પહેલા વર્ષમાં, પ્રાથમિક કેળવણીની બિલમાં નિયમો ઉપર લક્ષ આપ્યા સિવાય સરકાર તરફથી સીધી ગ્રાંટ-ઇન-એઇડ આ શાળાઓને આપેલી. પરંતુ, તેઓ સારું કામ કરે છે તથા આ શાળાઓનો વહીવટ ખંતીલા તથા બરોઆદાર શહેરીઓના દરતક છે તે બિલમાં તે વિભાગના એક્ઝિક્યુટીવ ઇન્સ્પેક્ટરને ખાતરી થવી જોઈએ. એક્ઝિક્યુટીવ ઇન્સ્પેક્ટરે તેમને જે રકમો વાપરવા માટે આપવામાં આવે તે રકમની અંદર આ ગ્રાંટો મંજૂર કરશે.

“૪. ઉપરના ૧લા પેરેગ્રાફમાં ઉલ્લેખ કરેલા બજેટને લગતા નવેદનમાં જણાવેલી આઠ લાખ રૂપિયાની રકમમાંથી ચાર લાખ રૂપિયાની રકમ ડિરેક્ટર

ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનને સોંપવામાં આવશે અને ઉપરના ૧લા પેરેગ્રાફમાં જણાવેલા નિવેદનમાં મમતવેલો આન્ટ આપવાનો હેતુ મૌથી વધારે સફળતાથી સાધી શકાય એવા પ્રમાણમાં ડિરેક્ટર ઓફ ઇન્સ્ટ્રક્શન તે રકમ જુદા જુદા જિલ્લાઓ વચ્ચે વહેંચી આપશે. આ આંટ આપવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ એ રહેશે કે ખીન વિસ્તારોની સરખામણીમાં જે વિસ્તારો કેળવણીની જાગતમાં પછાત છે તે વિસ્તારોમાં કેળવણી માટેની સગવડો કરી આપવી. દાખલા તરીકે, જે જિલ્લાઓમાં રહેતા લોકોમાં અક્ષરજ્ઞાનનો ફેલાવો ઘણો એછો હોય અથવા જેમાં દેશ્ય જાતિઓ જેવી જાતિઓ મોટી સંખ્યામાં રહેતી હોય તે જિલ્લાઓ ઉપર વધારે ખ્યાન આપવામાં આવશે તથા તેમને વધારે ઉદાર ધોરણે આંટ આપવામાં આવશે. ખીન જિલ્લાઓ કરતાં સરખામણીમાં જે વધારે પછાત હોય તે જિલ્લાઓને મોટી રકમોની આંટ આપવામાં આવશે, અને જે વિસ્તારોમાં શિક્ષણના લાભની કદર વધારે સારી કરવામાં આવતી હોય તે વિસ્તારોમાં આપવામાં આવતી આંટોના ધોરણ કરતાં, જ્યાં બીલ, ગિરાડ અને ખીજ પછાત જાતોની મુખ્ય વસતિ હોય તે વિસ્તારોમાંની શાળાઓ માટે, વધારે ઉદાર ધોરણે આંટો આપવામાં આવશે. એક શિક્ષકથી ચલાવવામાં આવતી શાળાને દર વર્ષે કુલ ૨૦૦ રૂપિયા કરતાં વધારે રકમની આંટ આપવામાં આવશે નહિ.

“૫. ઉપર જણાવેલા સિદ્ધાંતો ઉપરાંત, પ્રત્યેક શાળા માટે અથવા એસોસિયેશન માટે આંટ મંજૂર કરવામાં એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરોએ અનુસરવા માટે હેઠળના નિયમો કર્યા છે :

“(૧) શાળા નોંધાવવા માટે જિલ્લાના સરકારના સિનિયર ઇન્સ્પેક્ટિંગ ઓફિસર માગ્યત વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને (આ પ્રેસનોટ સાથે જોડેલી નકલ પ્રમાણેના) ફરવેલા નમુના મુજબ અરજી કરવી જોઈએ.

“(૨) પછી, ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટિંગ ઓફિસરે તે શાળાની તપાસણી કરવી અને પોતાની તપાસણીનો રિપોર્ટ તથા મદદ માટે આપવાની આંટ માટેની પોતાની ભલામણો તે ઓફિસરે એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને લખી મોકલવી.

“(૩) શાળાનો વહીવટ લાયક માણસોની (ખેડી) મંડળીના હાથમાં છે એવી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને ખાતરી થાય તો તેણે હેઠળની શરતોએ, જે વર્ષમાં તે શાળા સ્થાપવામાં આવી હોય તે વર્ષ માટે, આંટ આપવા સાથે તે શાળાની નોંધણી કરવી :

“(ક) કોઈ પણ જાતનો ભેદભાવ રાખ્યા વગર, સમાનતાને ધોરણે તે શાળા સઘળી કોમોના લોકો માટે ખુલી રહેશે.

“(૪) શિક્ષણનું ધોરણ હાથબળ, સ્કૂલબોર્ડોએ માન્ય રાખેલી ‘બ’ વર્ગની શાળાઓ જેવું જ હોવું જોઈએ. એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને તે અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવા દેવાનો અધિકાર છે.

“(૫) ગોઠરીમાં રાખેલા શિક્ષકો લાવકાત ધરાવનાર હોવા જોઈએ. પરંતુ, ખાસ મંજૂરગીમાં, સરકારને લાવકાત ધરાવતા ન હોય તેવા શખસોને ગોઠરીમાં રાખવાની રજા આપવાનો અધિકાર છે.

“(૬) હેઠળ જણાવેલાં રજીસ્ટરો રાખવાં જોઈએ :

“(અ) સામાન્ય રજીસ્ટર. (ખ) વિદ્યાર્થીઓની દરેરાજની હાજરીનું રજીસ્ટર. (ક) માસિક પગાર-પત્રક. (ડ) ટાઇમ-ટેબલ (સમય-પત્રક). (ધ) ઉગરના દાખલાઓ તથા શાળા છોડી દીધાના દાખલાઓની કાપલ. (ફ) વિઝિટરો માટેની ચોપડી. (ગ) આવક ને ખર્ચના હિસાબ. (હ) વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા અને પ્રમોશન(ઉપરના વર્ગમાં ચલાવ્યા જાયત)ની નોંધ. (આઇ) ફી, રજીસ્ટર વગેરે જેવાં, ખાસ પ્રસંગોએ જે દફતરો અને રજીસ્ટરોની જરૂર જણાય તે, દફતરો અને રજીસ્ટરો.

“(જ) વહીવટ કરનાર શખસોએ (શાળાને) મંજૂર કરવા માટે સંબંધ ધરાવતા સ્કૂલબોર્ડને અરજી કરવી.

“(૪) શાળા સ્થપાવાના પહેલા વર્ષમાં સાહિત્ય સરંજામ માટે અને તે આશુ સ્થિતિમાં રાખવા માટે હેઠળને દરે આંટ આપવામાં આવશે, પણ તે આંટ પ્રતિવર્ષ આપવામાં આવશે નહિ :

“(અ) શાળા નિભાવવા માટે દરેક વિદ્યાર્થી દીક ૪ રૂપિયા લેખે આંટ આપવામાં આવશે અને છોકરીઓ અને પછાત વર્ગનાં બાળકોની બાળતમાં તે આંટ ૭ રૂપિયા સુધી વધારી શકાશે. પણ શાળામાં નિહાન ૨૦ વિદ્યાર્થીઓ જખતા હોવા જોઈએ. (ખ) જે ગોઠરીમાં રાખેલ શિક્ષક ટ્રેઇનડ (તાલીમ લીધેલો) શિક્ષક હશે તે ૨૫ રૂપિયાની વધારાની આંટ (પણ) આપવામાં આવશે. (ક) દરેક શાળા દીક ૩૫ રૂપિયાથી વધારે ન હોય એવી સાહિત્ય સરંજામ માટેની આંટ આપવામાં આવશે. (ડ) એક વર્ષમાં કોઇ પણ એક શાળાને ૨૦૦ રૂપિયા કરતાં વધારે રકમની આંટ આપવામાં આવશે નહિ.

“(૫) હાલમાં જે ગામોમાં શાળાઓ ન હોય તે ગામોમાં સ્થાપવામાં આવેલી શાળાઓને વધુ પસંદગી આપવામાં આવશે.

“(૬) (લંખવા માટેના) કાળા પાટિયા સાડ, છોકરાઓને ખેસવા માટે ચટાઇઓ સાડ, ચોપડીઓ સાડ, નકશાઓ સાડ, ચિત્રો સાડ, પત્થર-પાટીઓ

સાર અને શીખવવા માટેનાં સાધારણ સાહિત્યો સારૂ સાહિત્ય સરંજામ માટેની ગ્રાંટ આપવામાં આવશે.

“(૭) આ શાળાઓને આપવાની ગ્રાંટો ઉપરાંત, કોઈ સ્થાનિક અધિકારી-મંડળે અત્યાર આગમ્ય માન્ય રાખેલી શાળાને ૩૫ રૂપિયાથી વધારે ન હોય તેવી સાહિત્ય સરંજામ માટેની ગ્રાંટ મંજૂર કરી આપવાનો એન્ડ્યુક્શનલ ઇન્સ્પેક્ટરને અધિકાર છે.

“પ્રેસ-નોટના પેરેગ્રાફ પના નિયમ ૬માં ઉલ્લેખ કરેલી પ્રાથમિક શાળાઓ નોંધાવવા માટે કરવાની અરજીનો નમુનો:

“(૧) લત્તો, (૨) માર્લિકતું, સોસાયટી અથવા નિર્જાત રાખનારા મંડળનું નામ, (૩) શાળા કઈ તારીખે સ્થાપવામાં આવી તે, (૪) દરેક ધોરણમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ શીખે છે તેની સંખ્યા: પછાત વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓ—છોકરા, છોકરીઓ; બીજા વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓ—છોકરા, છોકરીઓ; એકંદર કુલ સંખ્યા, (૫) હેડ માર્સ્ટરનું અને મદદનીશ શિક્ષકોનાં નામ, ઉમર, લાયકાત, અને ખાતાના કોષ્ટ દાખલા હોય તો તે, (૬) શિક્ષકોને કાંઈ બીજું કામ સોંપવામાં આવતું હોય તો તે, (૭) શીના દર, (૮) કેળવણી ખાતા સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા માટે જવાબદાર હોય તે સેક્રેટરી અથવા પત્રવ્યવહાર કરનારનું નામ તથા ટપાલનું સરનામું, (૯) સામાન્ય શેરો.”

અથપરિચય

૨૩. નૂતન બાળપોથી: લેખક તથા પ્રકાશક—શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ, ભાષાવિશારદ (ગુ. વિ.), મોણ્ટ્રીસોરી અધ્યાપક, પુરુષ અધ્યાપન પાઠશાળા, વડોદરા; ૫૪ ૪૪, કેટલાંક ચિત્રો, કિંમત ત્રણ આના. મોણ્ટ્રીસોરી શિક્ષણપદ્ધતિનો ધોંધાટ શરૂ થયો ત્યાર પછી બાળકો માટે શિક્ષણનું અને વાચનનું સાહિત્ય ઠીક ઠીક બહાર પડવા માંડ્યું. પણ એમાં વિવેક, વિચાર કે શાસ્ત્રીયતા જળવાયાં નથી. દુઃખની વાત છે, કે આપણા વિદ્વાનો—લેખકો શિક્ષણસાહિત્ય લખતા નથી. લખે છે, તેઓ શિક્ષણશાસ્ત્રથી દૂર હોય છે. વસ્તુરિચિતિ એ યથા છે, કે અધિકારી માણસો બાળશિક્ષણના અને બાળવાચનના સાહિત્યકારો બની ગયા છે. આ બાળપોથી અક્ષરજ્ઞાનના એક વિશિષ્ટ દષ્ટિકોણને અનુસરીને લખાઈ હોય એવું લાગે છે, એટલે જેનું સ્વરૂપ મળતું તેવા અક્ષરોનો ક્રમ સાથે લીધો છે, પણ પાઠમાં એ ક્રમ

નળરી શકાયો નથી, કારણ કે તેથી સખ્દો જનાવવામાં કઠિનાઈ પડી. એમ થાય તો પછી એ શાસ્ત્રીયતાનો ક્રમ ક્યાં સચવાયો? બારાક્ષરી અક્ષમ નહિ સીખવતાં સાથેજ લીધી છે, જોટલે બાળકોને બારાક્ષરી ન ગેળંગવી પડે અને મહેનત પડે નહિ. મૂળ મુદ્દો એ તરી આવે છે, કે બાળક મહેલાઈથી અક્ષરો વાંચતાં શીખી ગય. માનસશાસ્ત્રનું નામ હમણાં બંદુ સહેલું થઈ ગયું છે. માનસશાસ્ત્ર જોટલે શું, એ પૂછીએ તો કોઈ જવાબ આપી શકે નહિ. મહેલું શું અને અધરું શું, એનો કાપડો માનસશાસ્ત્રીઓ કદી ઉઠેલી શકે નહિ. કાઢને એક વસ્તુ મહેલી છે, બીજાને તે અધરી છે. આ દૃષ્ટિ સ્વીકારવામાં આવે તો દરેક બાળક દીઠ જુદીજ બાળપોથી હોવી જોઈએ. અહીં માનસશાસ્ત્ર (માનસશાસ્ત્ર એ શબ્દજ નોટો છે. એવું કોઈ શાસ્ત્ર હોઈજ ન શકે.) કહે છે, કે બાળવર્ગમાં સિદ્ધિ જાતે તૈયાર કરેલી ૫૦, ૬૦ બાળપોથીઓ હોય, તે પદ્ધતિનાં બોર્ડ હોય; તેમાંથી જે બાળક જેને પકડી લે તે વડે તેને મૂળાક્ષર શિખવવા. એકજ પદ્ધતિની બાળપોથી બધાં બાળકો માટે ગોમ્મ શી રીતે ગણવી, એ આ માનસશાસ્ત્રનું નામ લેઈને બાળપોથીઓ લખનારા કેમ નહિ સમજતા હોય? સાચું તો એ છે, કે આપણે ત્યાં સમૂહશિક્ષણની પદ્ધતિ છે અને મહેલાની છે. તેમાં બાળકો મહેલાઈથી એક સાથે બેસીને કેવી રીતે અભ્યાસ કરી શકે, એજ શોધી કાઢી તે ક્રમથી સાહિત્ય યોજવું, એજ અત્યારે તો માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિવાળું સાહિત્ય ગણાય. આ બાળપોથી મરસ છે. બાળકોને વ્યક્તિશિક્ષણની પદ્ધતિથી શીખવવું હોય તો ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. આવા પ્રયત્નો જેટલા થાય તેટલા જોજા છે. લેખકે શબ્દોમાં ‘મંદિર’ અને ‘રામ’ની જૂની ધરેડ છોડી હોત તો વધારે ફીક હતું.

જીવરામ જોષી

૨૪. ત્યાગમુતિ અને બીજા લેખો: ૫૪ ૧૦ + ૪૨૬. કિંમત બાર આના. હિંદુ વિધવાનાં દુઃખ જોઈને મહાત્માજીનું હૃદય રડી ઉઠ્યું છે અને ‘હિંદુ વિધવાને ધરીને વિધાતાએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે,’ એ વાક્યથી શરૂ કરીને એમણે હિંદુ વિધવાની સ્થિતિનાં આબેહુજ ચિત્રો ચીતરવા અનેક લેખ લખ્યા છે. વિધવાએ આ હિંદુ સમાજમાં સર્વ સુખનો ત્યાગ કરવો પડ્યો છે, માટેજ મહાત્માજીએ એને ‘ત્યાગમુર્તિ’ કહી છે. ‘વૈધવ્ય અને વિધવાવિવાહ’, ઉપરાંત ‘બાળલગ્ન અને કળેડાંના પ્રશ્નો’, ‘લગ્નવિધક પ્રશ્નો’, ‘સ્ત્રીવિધક પ્રશ્નો’ અને ‘દોડુંગિક જીવનના પ્રશ્નો’ ઉપર ગાંધીજીએ લખેલા સામાજિક લેખોનો પણ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ કરેલો છે. આ પુસ્તકની આ ચોથી આવૃત્તિમાં “સરવાળે ગઈ આવૃત્તિ

કરતાં આ વેળા લગભગ ૧૦૦ પાન વધે છે, અને તેનું કદ જોઇ પૂરું પણ પાકું કરવામાં આવ્યું છે. પરિણામે કિંમતમાં વધારો કરવાની જરૂર પડી છે.” આપણી સંસ્થાનિક સુધારણા અને ખાસ કરીને નારીસમાજની ઉત્થતિ ઇચ્છનાર સૌ ભાષભેનોએ આ પુસ્તક જરૂર વાંચવું ઘટે, પણ સાથે જ ગાંધીજીએ ‘અભ્યાસી પ્રત્યે’ કરેલી સૂચના ભૂલવી ન ઘટે, કે “મને સર્વ કાળે એકરૂપ જ દેખાવાની કશી પરવા નથી. સત્યની મારી શોધમાં મેં ઘણા વિચારોનો ત્યાગ કર્યો છે ને ઘણી નવી વસ્તુઓ શીખ્યો છું. . . . મને એક જ વસ્તુની પડી છે, ને તે પ્રતિક્ષણ સત્યનારાયણની વાણીને અનુસરવાની મારી તત્પરતા છે. અને તેથી કાઇને મારાં જે લખાણોમાં વિરોધ જોવું જણાય ત્યારે, જો તેને મારા હાથપણ વિષે શ્રદ્ધા હોય તો, એક જ વિષયનાં જે લખાણોમાંથી પાછાને પ્રમાણભૂત માને.”

૨૫. નીતિનાશને માર્ગે : ૫૪, ૧૫૩, કિંમત ચાર આના. લગ્નજીવનમાં જગતની તેમજ આપણી ભાવના કેવી બ્રષ્ટ થઇ પડી છે, કામલોદ્વપતાને અને તેથી નીતિનાશને માર્ગે કેમ આપણે ધસ્યે જઇએ છીએ, તેનું યથાસ્થિત ચિત્ર આ અંથમાં ગાંધીજીએ આપ્યું છે અને તે માર્ગેથી પાછા વળી લગ્નને કલ્યાણમાર્ગે કેવી રીતે આપણે પળવું જોઇએ તેના ઉપાયો પણ આપણને દેખાડ્યા છે. આ કલ્યાણઅંથની આ છઠ્ઠી આવૃત્તિ છે. આપણે સૌએ—ખાસ કરીને યુવાન સ્ત્રીપુરુષોએ—આ અંથ વાંચવો જોઇએ, એટલું જ નહિ, તેમાં જતાવેલે માર્ગે આપણે પળવું જ જોઇએ, નહિ તો આપણે નીતિનાશ જ છે.

ઉપરનાં જે પુસ્તકોના લેખક—મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

૨૫ અપંગની પ્રતિભા : અંગ્રેજીમાંથી અનુવાદક—મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ; ૫૪ ૩૬ + ૨૦૪, એક છગિ, કિંમત ચાર આના. એ વર્ષના અરસામાં આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ નીકળે છે એ જ એની લોકપ્રિયતા સાબિત કરે છે. પહેલી આવૃત્તિના પુસ્તકનો પરિચય સં. ૧૯૯૨ના આસોના ‘પાટીદાર’માં આ પ્રમાણે આપ્યો હતો : “આંધળા, બહેરી ને તેથી જ મૂર્ખા એક અમેરિકન ગાલા હેલન કેલર લખેલી આત્મકથાનો આ અનુવાદ છે. આંધળાં, બહેરાં ને મૂર્ખાંનું જીવન કેટલું અધિકારગય અને દયામણું હોય છે એની તો સાચી કલ્પના પણ આવવી કઠણ છે. પણ એવાંનેય જ્ઞાન આપી એ અધિકારનો થોડો પણ અંશ આંખો કરી શકાય તો તેના જીવનમાંય પ્રકાર ને આનંદ આપી શકાય એ આ આત્મકથાથી સ્પષ્ટ રીતે જણી શકાય છે. અને પોતાના અનુભવથી એ ગાલા હેલન કેલર પોતે જ લખે છે કે “અધારારૂપી રાતના પણ ચમત્કાર હોય છે. પ્રકાશહીન અધાર એક જ છે અને તે અજ્ઞાન—તથા જડતા-રૂપી

રાતનું.” આવાં અપંગને યાન આપવાની શક્તિ આજે યુરોપ અમેરિકાએ પ્રાપ્ત કરી છે. સ્વરાજ્યનું સુખ પ્રાપ્ત કરવું ને માણવું હશે તો આપણે પણ એ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જ જોઈશે. આપણા દેશમાં આંધળાં-ગંધારીની શાળાઓ છે, પણ તેને અનેક અંશે ઉત્તર કરવી જોઈશે, તો જ આપણે એ અપંગોની કંઈક સેવા સારી રીતે કરી શકીશું. આ પુસ્તક એ દિશામાં આપણી આંખ ઉઘાડે છે.” આંધળા અને ગંધારી હેલન કેલરે પોતે આ પુસ્તકમાં ‘જેની,’ ‘સાંભળતી,’ એવા શબ્દપ્રયોગ શી રીતે કર્યા હશે એવી શંકા તે પરિચયમાં મેં કરેલી, તેનો સતોષજનક ખુલાસો આ આવૃત્તિના નિવેદનમાં લાઇ મગન-લાઇએ કર્યો છે. “પુસ્તકની ગુજરાતી ભાષા સરળ છે, છતાંયે કાંઈ કાંઈ જગ્યાએ ખૂંચે તેવી વાક્યરચના છે, કાંઈ સ્થળે અગ્રીજ વાક્યરચનાનું જ અવલંબન છે.” તે પરિચયમાં મેં જે નોંધણીની ભૂલો જતાલી હતી, તેમાંથી જેની લાઇ મગનલાઇને ખાતરી થઇ હશે તે આ આવૃત્તિમાં સુધારી લીધી છે. “ગમે તેમ પણ આ પુસ્તક સાદિત્યમાં ખૂબ સુંદર ઉમેરો કરે છે અને દરેક દરેક માણસે—ખાસ કરીને સમાજસેવકે તો—અતિ સેવાલાભે વાંચવું ધટે છે, અને તો પોતાની પાસે રાખવું પણ ધટે છે.”

કેપરનાં ત્રણ પુસ્તકના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

—*—

પ્રસંગકથા

‘પાટીદાર’ માસિક

વડોદરામાં નવા સ્થપાએલા પાટીદાર કેળવણી મંડળ તરફથી યોગ્યનાર પાટીદાર છાત્રાલય વિરુદ્ધ મેં મારો અભિપ્રાય કાર્તિકના અંકમાં વ્યક્ત કરેલો, તે ઉપરથી ખિન્નપ્રતે જોકે લાઇએ મને પત્ર લખ્યો છે. તેમાં તેમણે જણાવ્યું છે કે “પાટીદાર માસિકમાં—કુળવાનો, લણેલા, પુરો, જુના રિવાજ મુજબ ખર્ચ કરનારા—આવા જઘા વર્ગો સામે કડવી ટીકાઓ લખ્યા સિવાય તમે બીજું કાંઈ રચનાત્મક કાર્ય કરતા હો એમ જણાતું નથી.” જાણે એ મોટા મનાતા લોક વિરુદ્ધ, તેમણે તુચ્છકારી કાઢેલા નાના મનાતા લોક ઉપર કરેલા અન્યાય માટે, ટીકા કરીને નરકમાં પંડવા જેવું પાપ હું કરી નાખતો હોઉં એમ એ કાગળ લખનાર મોટા લોકમાંના એ લાઇને લાગી ગયું હોય! પણ એ અને એમના માનસના સૌ લોક જાણી લે કે એથી મને નરક મળવાનું હોય તો કાલે મળતું હોય તો આજે જ મળે! એ મોટા લોકના સ્વર્ગ કરતાં નાના લોક સાથે એમના નરકમાં મને વધારે સુખસંતોષ છે!

‘પાટીદાર’ની ટીકા વિષે એ ભાષના વિરોધ

એ કાગળમાં લખેલી એવી અસંબદ્ધ વાતો છોડીને હવે એમના મુખ્ય મુદ્દા ઉપર આવું: એ ભાષ પૂછે છે કે “‘પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ સ્થપાય તેમાં તમે દેશદ્રોહ ક્યાં જોશો?” ક્રોધના આવેશમાં એ ભાષ ગારી પ્રસંગકથા સાચી રીતે વાંચી શક્યા જ નથી. મેં એ પ્રસંગકથાની શરૂઆતમાં જ લખ્યું છે: “દરેક યાત્રિએ પોતાનાં દૂષણો ટાળી ભૂષણો પોષી, દેશની સમસ્ત પ્રગ્નને સંગળ બનાવવી એ સૌનો, તેમજ પાટીદારોનો પણ, ધર્મ છે. એટલા માટે પાટીદારો પોતાના વિદ્યાર્થીઓના હિતાર્થે મંડળ સ્થાપે અને તેમને અનેક રીતે મદદ કરે એ ઇષ્ટ જ છે.” મારો વિરોધ તો એ હતો અને છે કે “આજે દેશની સમસ્ત યાત્રિઓ ઓગળી જઈને એક જાતિરૂપે બંધાય છે તેવે પ્રસંગે વિદ્યાર્થી જેવા યુવકધનને સમસ્ત વિદ્યાર્થીશ્રમાજથી વિચ્છિન્ન કરી નાખવું ને તેમને માટે અલગ છાત્રાલય સ્થાપવું એ સ્પષ્ટ રીતે દેશદ્રોહ છે.” એ પત્રલેખક ફરી ધ્યાનપૂર્વક એ આખી પ્રસંગકથા વાંચે.

‘પાટીદાર’ પત્ર અને સંસ્થાઓ શા માટે?

છતાંયે એ પત્રલેખક પૂછે છે કે ‘પાટીદાર કેળવણી મંડળ’ સ્થપાય તેમાં નમે દેશદ્રોહ જોતા હો “તો ‘પાટીદાર’ માસિક, ‘પાટીદાર પરીષદ’ ‘પાટીદાર ભગિની સમાજની પરીષદ’ વિ. અધ્યાવવામાં દેશદ્રોહ નથી?” મારો સ્પષ્ટ ઉત્તર છે કે ના, નથી જ. આ માસિક પત્ર કે એ પરિષદો યાત્રિને દેશસમાજથી વિચ્છિન્ન નથી જ કરતાં. આ માસિક શરૂ થયું તે જ દિવસે એણે પોતાની નીતિ સ્પષ્ટ રીતે આમ જાહેર કરી હતી: “આપણા હિંદુસમાજના યાત્રિભેદ આપણને અંધારા વાડમાં પૂરી રાખે છે, એ જ્યાં સુધી આપણમાં અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી નહિ સમજાય. સમજાયે વાડાની દિવાલો તોડવાના પ્રયત્ન થશે, પણ એ દિવાલો એટલી જડ છે કે તોડવા જતાં પણ અનેક આત્માતો કરવા જોઈશે અને પ્રત્યાધાતો ખમવા જોઈશે. આ વિપ્લવપ્રજ્વાલીએ સફળ થનારને પણ હું તો અભિનંદન આપું. પણ આપણી નાતો વાડાની દીવાલો કરતાં વધીતે જીવે જાય, ઉત્તર થાય તો ભાષ ભાષના હાથ પકડી શકે, હૃદય હૃદયને બેટી શકે. એટલે જીવે જવાના જમી નાતોએ ... અનેક પ્રયત્ન કરવા પડશે; યાત્રિનાં પત્રો પણ આ પ્રકારનો એક વિકાસપ્રજ્વાલીએ પ્રયત્ન જ છે. આ પત્રનો હેતુ એ પણ છે: પાટીદાર ઉત્તર થાય, હાલ પડી ગયેલા બધા ગોળ મિત્રભાવે એક થાય અને પોતાની, હિંદુસમાજની અને માનવસમાજની સેવામાં ભાગ લેઈ પોતાના અધિકારનું જીવું સ્થાપ પ્રાપ્ત કરે” (‘પાટીદાર,’ વર્ષ ૧, અંક ૧,

પૃષ્ઠ ૩). અને હજીયે ‘પાટીદાર’ દર વર્ષને પ્રથમ અંકે મુખપૃષ્ઠ ઉપર એ હેતુનું સ્મરણ કરે છે. આ અંકમાં પાટીદાર મંડળની પરિષદના ઠરાવો છાપ્યા છે. તેમાંના એક પણ ઠરાવ એવો નથી જે દેશસમાજથી પાટીદાર જ્ઞાતિને વિચ્છિન્ન કરતો હોય. આટલી ગંધી સ્પષ્ટતા છતાં એ પત્રલેખકને ‘પાટીદાર’ માસિક, ‘પાટીદાર પરિષદ,’ ‘પાટીદાર ભગિનીસમાજની પરિષદ’ વગેરે ચલાવનારો દેશદ્રોહ નથી પણ દેશસેવાજ છે, એવી જોખાતરી થતી ન હોય તો બહા પણ તેમને એવી ખાતરી કરાવી શકે એમ નથી એમજ માનવું રહ્યું!

ઓડમાં પાટીદાર મંડળની પરિષદ

માગસર સુદી ૧-૨ના દિવસોએ પાટીદાર મંડળની પરિષદ ભરાઈ ને સફળ થઈ. ન સગળ્ય એવે કારણે ઓડમાં અમુક ભાઈઓએ, પરિષદ ઓડમાં ભરાય તે સામે વિરોધ કર્યો, વિદ્યો નાખ્યાં. પણ એ સૌ વિરોધને ને વિદ્યોને ત્યાંના યુવકોએ સૌથીથી ઝીલી બાળી નાખ્યાં ને સાબિત કરી દીધું, જે આ નવયુગ વૃદ્ધોનો નહિ પણ યુવકોનો છે. મંડપ વગેરે સ્વાગતની યોજના ને વ્યવસ્થા એ ઘડી આંખ ઠરે એવી મુંદર હતી. મંડળના મંત્રી ભાઈ શિવા-ભાઈના નિવેદનમાં (પૃષ્ઠ ૧૦૨) એક વાત ખૂબ આકર્ષક હતી અને તે એ કે મંડળના સહમંત્રી ભાઈ વેણીભાઈએ બાળકોનો અટકાવવા કેવો શ્રમ ઉઠાવ્યો છે અને કેટલાં બાળકોનો અટકાવ્યો છે. સ્વાગતસંગિતના પ્રમુખ ભાઈ જશભાઈનું ભાષણ (પૃષ્ઠ ૧૧૧) અને પરિષદના પ્રમુખ-એક રીતે તો સમસ્ત જ્ઞાતિના પ્રમુખ-ભાઈ દાદુભાઈનું ભાષણ (પૃષ્ઠ ૧૧૭), એ બંનેમાં જ્ઞાતિની અને દેશની રિયલિટી અને ગોનાની ઉદાર ભાવનાનું સમર્થ દિગ્દર્શન પ્રકટ થાય છે, કયે માર્ગે મંડળે પ્રયાણ કરવું એનું દિશાસૂચન પણ મળે છે. પરિષદના ઠરાવો પણ જ્ઞાતિને ઉદારભાવે ઉન્નત યત્ન પ્રેરે છે.

હું હું હું જુઠાણું

“નડીઆદ તાલુકામાં આવેલા એક સ્થળેથી એક પાટીદાર ભાઈએ એના માગડાગ સાથે અગને નીચેની હકીકત પ્રસિદ્ધ કરવા અરજ ગુજારી છે. રૂઢિ-સુસ્તોના જોડનો એ વધુ ભોગ ન જને એ મારે એનાં નામકામ અગે કાઢી નાખ્યાં છે. લાગતા વળગતાઓ આ હકીકત પર લક્ષ લે એમ ઇચ્છીએ.” એવી ‘સંદેશ’ પત્રના તંત્રીએ નોંધ કરીને પોતાના પત્રમાં નીચેનું ચર્ચાપત્ર છાપ્યું છે: “હું... પટેલ લખી જણાવું છું, કે ઓડ ભરાએલી પાટીદાર પરિષદ જોવા મારે હું ત્યાં ગયો હતો. તે ગામમાં પરિષદ ભરવા સામે અડધા ગામનો વિરોધ હતો અને તે પરિષદમાં એક ભાઈએ પાટીદાર જ્ઞાતિના ગોળ

નોડવા માટે ઠરાવ મૂક્યો અને મને પરાણે શરમાવીને ઠરાવને ટેકા આપવા માટે કહ્યું. મેં શરમને લીધે મોટા માણસને ના ન પાડી શકવાથી ઠરાવને ટેકા આપ્યો, જેને લીધે જોડના કાંઈ શક્તિશાળી માણસે મારી બેન (ઉગર વર્ષ ૧૮)નો વિવાહ જાંધણી કર્યો હતો તે તોડાવ્યો. હવે તેનો વિવાહ અમારા ગોળમાં કાંઈ કરતું નથી. બહારનાં ગામોમાં વિવાહ માટે પરકણ માગે છે. હું, માતાપિતા વગરનો ૧૬ વર્ષનો યુવાન છું. પરિષદમાં ટેકા આપવા કહેનાર પાસે ગયો, પરંતુ તેમણે તે જાજતમાં કાંઈ કરવાની ના પાડી છે. તો હું પરિષદ ભરનારાઓને વિનંતી કરું છું કે હવે જો પરિષદ ભરે તો પાટીદારોના દરેકે દરેક ગામોના તેમજ કુટુંબોના પ્રતિનિધિઓ બોલાવીને જ પરિષદ ભરવી અને ઠરાવો કરવા, જેથી મારા જેવી સ્થિતિ કાંઈની ન થાય. મારી બેન ધણી જ દુઃખી છે, ઠારણ કે તેના વિવાહ માટે મને ચિંતા થાય છે અને દુઃખ થાય છે. આ માત્ર લખાણ નથી, મારી અંતરની આગ છે. કાંઈ લક્ષ પૂર લેશો?" અર્ચાપત્રીનું ઉપરનું લખાણ માત્ર લખાણ નથી, હડહડતું જુઠાણું છે! ગોળનાં જંધન નોડવા પિંધેનો ઠરાવ ૩ પરિષદમાં ભાઈ રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલે મૂકેલો ને તેને ટેકા ભાઈ દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીને આપેલો (પૃષ્ઠ ૧૨૪); બીજા કાંઈએ કે અર્ચાપત્રી જણાવે છે તેમ કાંઈ ૧૬ વર્ષના યુવકે નહિ જ આપેલો, એ વાત પરિષદમાં મેમનાર સૌ જણ મળે છે જ. પોતાની વાત સાબિત કરવા માટે એ યુવક પોતાને સાચે નામે પ્રકટ થઈ, તેમને 'પરાણે શરમાવીને ઠરાવને ટેકા આપવા માટે' કહેનારનું પણ નામ કેમ પ્રકટ કરતા નથી? પણ ખરી વાત તો એ લાગે છે કે પરિષદનો વિરોધ કરી તેને વગોવનાર કાંઈક વિદ્યમંત્રોની આ કાવતરું જ છે.

પરિષદના ઠરાવ

પરિષદે પાટીદારની નાતના ગોળ તોડી લગ્નક્ષેત્ર વિશાળ કરવાનો, અસ્પૃશ્યતાનું જંધન તોડી દિંદુ સમાજની એકતા કરવાનો, પોતાની કુરુદિઓનો નાશ કરવાનો અને આજની મહાસલા સરકારની ધારાસભામાં દિંદુઓની ઉન્નતિ સાધવા જે કાયદા થવાના છે તેને સંમતિ આપવાના સ્તુત્ય ઠરાવ કર્યા છે. વળી નાલે જે કંઈ સુધારા કરવા જેવા હોય તેને માટે નાતની અનુમતિ મેળવી શકાય એટલા માટે નાતના પ્રતિનિધિઓની સહિત નીમવાની પ્રમુખને લલામણ કરતો ઠરાવ પણ કર્યો છે. અને પ્રમુખનું સ્થાન નાતમાં એવું છે કે તે જો ધારે ને અંતપૂર્વક પ્રયત્ન કરે તો જરૂર નાતના અગ્રેસરોની ને પ્રતિનિધિઓની અનુમતિ મેળવી શકે ને નાતને ઉન્નતિને માર્ગે દોરી શકે. પ્રમુખશ્રી હવે એ કાર્ય આરંભી દેશે જ એવી આશા રાખીએ.

અસમાન લગ્ન

જેન લીલાવતી મુનશીએ અસમાન લગ્ન અટકાવવા મુંબઈ ધારાસભામાં જોવો પ્રસ્તાવ આપ્યો છે કે '૪૫ વરસથી વધુ ઉમરના પુરુષનાં ૬૮ વરસથી નાની ઉમરની છોકરી સાથે લગ્ન' અસમાન લગ્ન કહેવાય અને તેવાં લગ્ન કરનાર સખને પાત્ર થાય. એ ઉપર પરિષદે પોતાના ૪૫૫ કરાવથી મુધારો સૂચવ્યો છે કે 'કન્યાની ઉમરથી વરની ઉમર બમણી કરતાં વધારે હોવી જોઈએ નહિ.' આનો અર્થ એ થયો છે કે ૧૪ વર્ષની કન્યા સાથે ૨૮ વર્ષથી મોટા પુરુષ લગ્ન કરી શકે નહિ, અર્થાત્ એ પ્રસંગે વરકન્યાની ઉમર વચ્ચે ૧૪થી વધારે વર્ષનો ફેર હોય નહિ. પણ જો જ કન્યા સંજોગવશાત્ ૧૪ વર્ષની ઉમરે ન પરણી શકે તે ૩૦ વર્ષની થઈ જાય તો ૬૦ વર્ષના પુરુષ સાથે પરણી શકે, અર્થાત્ એ પ્રસંગે વરકન્યાની ઉમર વચ્ચે ૩૦ વર્ષનો ફેર હોય તો હરકત નહિ! ૩૦ વર્ષની કન્યા ઉમરમાં આવેલી, તેથી પોતાનું હિતાહિત સમજી શકે એવી હોવાથી ગમે તેની સાથે—૮૦ વર્ષનાની સાથે પણ—લગ્ન કરવા સ્વતંત્ર હોવી જોઈએ એમ માનો તો તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યને પ્રસંગે સમાજહિતનો પ્રશ્ન પણ સમાજે ને સરકારે વિચારવો ધટે, જેમ ઉગરે આવેલા ગાણસના દારૂ પીવાના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય ઉપર સમાજહિત તરફ દૃષ્ટિ રાખીને, આજે કાપ મુકાય છે એમ. બાકી જેન લીલાવતી મુનશીના પ્રસ્તાવ ઉપર જે તેજ પ્રસંગે ('પાટીદાર', ભાદરવો, ૧૯૯૪, પૃષ્ઠ ૫૨૭) મુધારો સૂચવ્યો હતો કે 'વરકન્યા વચ્ચેની ઉમરમાં ૧૦થી વધારે વર્ષનો તફાવત હોય તે બધાં અસમાન લગ્ન ગણાવાં જોઈએ.' અને એ જ મુધારો હજી ચે મને સાચો લાગે છે, કારણ કે વરકન્યાની ઉમરનો તફાવત, પરિષદના કરાવ પ્રમાણે ગુણાકાર-ભાગાકારની નહિ, પણ જે સૂચવેલા મુધારા પ્રમાણે સરવાળા-આદ-બાકીની દૃષ્ટિએ જ વિચારાય—જનેની ઉમર સાથે સાથે એકસરખી જ વધે.

પ્રેતભોજનનિષેધક બીલ

- ભાઈ દુલસિંહજી દાબીએ મુંબઈ ધારાસભામાં જે પ્રેતભોજનનિષેધક બીલ દાખલ કર્યું છે તે ગયા અંકમાં ચબ્દશઃ આપ્યું છે અને તેની ભાવનાને પાટીદાર પરિષદે સુખમતિ આપી છે એ સાફ જ ક્યું છે. એ બીલ ઉપર ગયા અંકની પ્રસંગિકયામાં (પૃષ્ઠ ૬૨) જે મુધારો સૂચવ્યો હતો કે "(૧) કોઈ માણસના મરણ પછી તેની 'નાતનાતે'જ નહિ, પણ ગમે તેને ય આપેલું જગણુ પ્રેતભોજન ગણાવું જોઈએ." તે ઉપર ટીકા કરતાં વડોદરાનું 'નવગુજરાત' પત્ર પોતાના તા. ૫:૧૨:૮૮ના અંકમાં જણાવે છે કે આદ્યમાં

બ્રાહ્મણ જમાડવાની તેની ઇચ્છા હોય તેની “આવી ધાર્મિક માન્યતાની આડે આવવું એ સમાજની હાલની સ્થિતિમાં ગેરવ્યાજ્ઞી થશે. તેથી બ્રાહ્મણ સિવાય ગમે તે નાતના ખીચ કોઈને મરણ પાછળ જમાડવાની મનાઈ કરવી એ જ વ્યવહાર ગણાશે.” એકે શ્રાદ્ધ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓને હું તો વહેમી જ માનું છું, પણ શ્રાદ્ધની છૂટ મૂકે તોયે તેવી ક્રિયા ઉપરાંત, મરણ પાછળ અનેક પ્રસંગે માસિયો, હમાસી વગેરે નિમિત્ત કાઢીને પણ બ્રાહ્મણોને જમાડવામાં આવે છે એ તો બંધ થવું જ જોઈએ.

જીવતક્રિયા

વળી એ ખીલમાં મેં ખીન્ને સુધારો સૂચ્યો હતો કે “(૨) પોતાના મરણ પહેલાં પણ કેટલાક લોક જીવતક્રિયા રૂપે પોતે જીવતાં પ્રેતભોજન કરાવી લે છે, તે પણ કાયદાથી ચાટકાવવું જોઈએ.” આ સુધારા પ્રત્યે પણ ‘નવગુજરાત’ પોતાના તે જ અંકમાં વિરોધ દર્શાવતાં જણાવે છે કે “આવી ક્રિયા સામાન્ય રીતે જેના સીધા વંશવારસો હોતા નથી તેજ કરાવે છે, અને સમાજમાં રહી કમાએલું ધન સમાજને જમાડવામાં વપરાતું હોવાથી, આવા જીવતા છતાં કરવામાં આવતા જમણને પ્રેતભોજન કહેવું જરા કઠણ છે. વળી આ સૂચના સ્વીકારવામાં આવશે તો સીધા વંશવારસો વગરના શખસોનું ધન તેના પિતરાઈઓના હાથમાં જશે, અને આપણામાં કહેવત છે કે ‘એક પિતરાઈ, સો મણ રાઈ,’ તે પ્રમાણે જીવતાં કોઈ શખસની અદેખાઈ કરનારા તથા તેને અનેક રીતે શેષી નાખનારા તે શખસના મરણ બાદ તાગડધિના કરશે, જે કોઈ પણ શખસ યત્ર દેવા રાશી નહિ હોય. માટે પોતાના જીવતાં સીધા વંશવારસ વગરના કોઈ શખસ ‘જીવતક્રિયા’ને નામે જમાડે તો તેનો સમાવેશ પ્રેતભોજનમાં ન થાય તે જ વ્યાજ્ઞી છે.”

જમજનક દલીલ

ઉપર જણાવેલી ‘નવગુજરાત’ની દલીલ જમજનક છે. ‘સમાજમાં રહી કમાએલું ધન સમાજને’—અર્થાત્ પોતાના પિતરાઈઓને—જીવતાં કે મુઆ પછી જમાડવા એ જને એકસરખું જ જમણ છે, જને પ્રકારમાં એક ટંકના જમણ પાછળ પૈસો વેડફાય છે. પોતે કમાએલું ધન, ‘સો મણ રાઈ’ જેવા પિતરાઈના હાથમાં ન જતા દેવા જેટલી અને તેને તેથી તાગડધિના ન કરવા દેવા જેટલી કાંઈ હિંદુઓમાં સંસ્કૃતિહીનતા આવી હોય તો તેમને માટે સારો રસ્તો એ જ છે કે તેમણે કોઈ ધર્મમાર્ગે તે ધન વાપરવું, અને આ નવગુજમાં ધર્મમાર્ગ તો રોજ રોજ નવા ઊદયેજ ગય છે. પણ જ્યાં લોક પિતરાઈના હાથમાં

પૈસો ન જવા દેવા માટેજ કંઈ જીવતક્રિયા કરતા નથી, અનેક લોક તો જીવતાં આજરૂં પાટી લેવા માટેજ જીવતક્રિયા કરે છે. અને જ્યાં ગંધી જાનનાં જમણું ઉપર કાપ મૂકવા નીકળ્યા છીએ તે સ્થિતિમાં જીવતક્રિયાને અપવાદમા મૂકવા જેવી સૌ દલીલ ધમજનક છે.

આંકલાવમાં મુધારક લગન

એક ભાઈ લખી જણાવે છે કે “આંકલાવ રહીશ પા. રણછોડભાઈ ગણાભાઈનાં લગન સં. ૧૯૯૫ના માગસર સુ. ૨ને રોજ ત્રાસજીના પા. પુરુષોત્તમ ભાઈલાલભાઈની દીકરી જેન સુરજજેન સાથે થએલાં. આ લગન આર્યસમાજના પંડિતે વિધિમુર કરાવેલાં. જનમાં ફક્ત પાંચજ માણસો ગએલાં. વરને માટે વાહનમાં ડ્રાઈવિંગ ગ્રાળેયું. જન એકજ જમણું જમી ખીજે દિવસે સવારમાં પાછી આવેલી. આ મુધારક લગનમાં ફક્ત રૂ. ૨૫ને આશરે વરપક્ષને ખર્ચ થએલો. જો તે પછી સામસાગી કાઈ પક્ષ જણુસ અમર પરંજીમાં આપવાનું હતું નહિ. આવાં મુધારક લગનો પ્રચાર ચાલુ થાય તો જૂની રૂઢિને લીધે જે ભેદો કરજતા જોગમાં આવી જાય છે તેમાંથી બચે અને થોડા ખર્ચમાં સારી રીતે લગન થાય. આવાં મુધારક લગનો સૌ દાખલો લે ને અનુકરણ કરે એવું આજે ઇચ્છીએ છીએ.” આવાં સુમાર્જ જતાવવા માટે જો તે પક્ષને ધન્યવાદ.

પરંજીનિષેધક કાયદો

થી ફૂલસિંહજી દાંભીજો મુંગલ ધારાસભામાં પરંજીનિષેધક કાયદો કરાવવા જે ખીલ દાખલ કર્યું છે તેની નકલ મળ્યા અંકમાં પૃષ્ઠ ૮૨ ઉપર છાપી છે અને તેના ઉપર કંઈક સુધારા પૃષ્ઠ ૯૪ ઉપર મેં સૂચવ્યા છે. પણ મહત્વનો સુધારો તો એ થવો જોઈએ કે વરવિક્રયની કે કન્યાવિક્રયની પરંજી લેનારને કેદની સજા અવરજ થવી જોઈએ, કારણ કે જાળલગનને પ્રસંગે ક્રિયા કરાવનાર ગોરો દંડ થાય તો એ ગોર, જાળલગન કરાવનારે તેનો દંડ ભરી દેવો, એવી સજા કરાવી લે છે ને પોતે તો સમજી જીટકી જાય છે, તેવીજ રીતે પરંજી આપનારે પરંજી લેનારનો દંડ ભરી દેવો એવી સજા પરંજી આપનાર પાસે પરંજી લેનાર કરાવી લેશે. લગનના પ્રસંગોમાં પરંજી આપનારને વંધારે મરજ હોવાથી તે ગિયારો એવી સજા કરશે અને તેથી પરંજી લેનાર તો સમજી જીટકી જશે. માટે પરંજી લેનારને કેદની સજા તો થવીજ જોઈએ. જાળલગનના અપરાધ માટે કેદની સજા

કરમસદના ભાઈ આશાભાઈ શંકરભાઈ પટેલના ૧૧ા વર્ષની ઉમરના પુત્ર ભાઈ શંભુભાઈનું લગન નડીઆદના ભાઈ પુરુષોત્તમ અંગાલાલ દેસાઈનાં

૪૪૪૪૪૪

૧૪ જુનની રાત્રીએ પાટીદાર મંડળની મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે આ નામના આગળ પાટીદાર મંડળના પિતાઓ નિરુદ્ધ નડીઆદમાં જોન. ફ. કલામ મેનિસ્ટ્રેટ સાથેની સંવાદો કર્યા હતાં તા. ૧૮:૧૧:૩૮ને રોજ નીકળી હતી. તેને પછી જુનની ૨૨મીએ કર્યા હતાં, પણ વરના પિતાએ જણાવ્યું કે મારા પત્ની કમળા જ્યાં છે, મારે એ પુત્રીઓ છે તેમના લગ્નપ્રસંગે ધાર્મિક ક્રિયા કરવા માટે સ્ત્રીઓની જરૂર છે, માટેજ મારા પુત્રનું મારે જાળવળ કરવું પડ્યું છે. મેનિસ્ટ્રેટ ફરિયાદનો અકાદો આપતાં એ વરના પિતાને એક માસની સજા ફરમાવી અને કન્યાના પિતાને રૂ. ૫૦૦ના દંડની સજા કરી, ફરિયાદી ભાઈ વેણીભાઈને ખર્ચ પેટે રૂ. ૫૦ આપવાનો હુકમ કર્યો. મેનિસ્ટ્રેટ આવી સજા સમ કરે તો એક વર્ષમાં જાળવળ અટકી જાય!

જાળવળ માટે થએલી ફરિયાદ

“ઉત્તરસંડા, તા. ૨૦. ઉત્તરસંડાના પટેલ કાકુજી નાથાલાઈના ઉમર વર્ષ ૧૭ના દીકરા ભાઈલાલનું લગ્ન સુણાવના પટેલ આશાભાઈ ગોવિંદભાઈની દીકરી શાન્તાબેન સાથે સુણાવ મુકામે તા. ૯:૪:૩૮ને રોજ કરી શારદા એકતનો લગ્ન કર્યો હોવાથી ઉત્તરસંડાના પટેલ મનભાઈ હાથીલાઈએ બેરમદના ફર્ટ કલાસ મેનિસ્ટ્રેટ સાહેબની કોર્ટમાં ઉપરના ત્રાલીઓ ઉપરાંત કન્યાદાન દેનાર દિવાળીબેન, લગ્ન કરાવનાર ગોર મણિલાલ અને ઉત્તરસંડાના ગોર રણછોડ મુતીલાલ ઉપર કાયદેસર ફરિયાદ નોંધાવી છે” (‘યુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૩:૧૧:૩૮).

સામાજિક પ્રચાર

મહેમદાવાદ તાલુકાના ખેડૂતોમાં સામાજિક સુધારાના પ્રચારાર્થે ખેરીઆવીના શ્રી. ભાઈલાલભાઈ બીખાલાઈ પટેલે, નરસંડાના શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે તથા માંડવાના શ્રી. નટવરલાલ નાંખલાલ સાહે તા. ૧, ૨, ૩:૧૨:૩૮ને રોજ માંડવા, રીહોલ, અકલાયા, સિહુજ, પાંડરાણી અને કેલીજ એ ગામોમાં ખેડૂતોની સભાઓ ભરી લગ્નનાં ખર્ચ કમી કરવા, મરણ પાછળનાં ખર્ચ નહિ કરવા તેમજ કાણમોકાણ નહિ કરવા અને આ, બીડી, વગેરે વેચસન છોડી દેવા તથા હરિજનોનાં જાળકોને ગામની શાળામાં દાખલ કરવા વગેરે જાળતોનો પ્રચાર કર્યો હતો. ‘પાટીદાર મંડળ’ની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો હવે આમ ગામડાંમાં નીકળી પડે તો ત્યાં કરેલા કરાવ પ્રગણે કામ થઈ શકે.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जामत प्राप्य वरान्नियोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गम्पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૮૮૫
વર્ષ ૧૬

આણંદ

માહ
અંક ૪

વાડમાં છીંડું

(ભાગસરના અંકના નંબર ૬૦થી આણંદ)

(૪)

‘લાલબત્તી’ની ઓશીસમાં આજે ભારે ધમાક થઈ રહી છે. પ્રતિષ્ઠાપુરના આગેવાન અને જિલ્લાખોડના પ્રમુખ રાવ સાહેબ દાસને લેઈને દાઝભાઈ અને અમથાભાઈ પત્રની ઓશીસનો જાણે ક્યારે લેવો હોય એમ દોડી આવ્યા છે. વૃદ્ધ તંત્રી સ્વામી નિબનંદ પોતાની ધોળી દાદી ઉપર હાથ ફેરવતા અને પ્રભાવશાળી દૃષ્ટિએ સર્વત્ર નયન ફેરવતા નિશ્ચિત બેઠા છે.

‘ભારે રસાકસી આણતી હતી.

“એ કન્યા તમારા જ ક્યાળમાં છે, માટે અમને સોંપી દો.” રા. સા. દાસ મત્તાભર્યે અવાજે બોલતા હતા.

“શ્રીયુત દાસ, હું તમને સ્પષ્ટ કહું છું કે મેં એ કન્યા જોઈ નથી. આ હકીકત સાચી હોવાથી જ હું જણાવું છું. એ વીરંગલા નો અમારા ક્યાળમાં હોત તો એ વાત હું ગૌરવની માનત અને તમને સોંપત નહિ.” તંત્રીશ્રીના શબ્દોમાં અજળ પ્રભાવ હતો.

“ભલા, તમારે ત્યાં નથી તો તેનો પરતો આપો. તમે જાહેર સૂચના પ્રગટ કરી છે તો તે તેના સરનામા વિના તો નહિ જ ને?”

બદાર એક મોટર આવી આંગણમાં અટકી. કમિશનરની ઓશીસના હેડ ક્લાર્ક શ્રી. જદુભાઈ એમ. જી. ઇ. આવતા હતા. રાવ સાહેબે લાગવગ પહોંચાડવામાં બાકી રાખી ન હતી.

“આવો જદુભાઈ, તમારે પણ તરદી લેવી પડી?” જરા કપકાબર્યે અવાજે સ્વામીએ સ્વાગત કર્યું.

“શું કરવું? એનદીકરીઓની સંભાળ તો રાખવી ને?”

“સંભાળ રાખતા હો તો આવી કરુણ દશા આવે? શા માટે તેમને કૃપાતળાવનો આશરો દેવો પડે?” સ્વામીજીએ દઢતાથી પણ આર્દ્ર સ્વરે કહ્યું. એનો જવાબ કોઈએ આપ્યો નહિ.

થોડીક પળો શાન્ત વહી ગઇ. આખરે જદુભાઇ બોલ્યા: “જુઓ સ્વામીજી, તમે સમજૂ માણુમ છો, થોડામાં સમજૂ જાઓ. તમારું પત્ર પ્રતિષ્ઠિત છે. તેને નુકશાન પહોંચે એવું હું ઇચ્છતો નથી. બીજી જાણુ દાણભાઇ, કુળવાનોમાં પણ કુળવાન પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ છે. એમની આજરુતો આ સવાલ છે.”

“અને પ્રમોદ અમારો મર્ગો છે, પણ દણ કાચી બુદ્ધિનો છે એટલે જવા દેઇએ છીએ. અમારા મનમાં, કે હીક છે ઘરમેળે પતી જાય તો. બાકી એ છોકરા ઉપર તો મનુષ્યહરણનો ફેસ મૂંડી શકાય.” દાણભાઇએ જરા દગ માર્યો.

“હરગીઝ નહિ.” દઢતાથી સ્વામીજી બોલ્યા. બન્નેને અદાર વર્ષ ચંપ ચૂક્યાં છે. તેઓ કંઈ નાદાન નથી.”

“આટલી પિંગતની તો તમને માહિતી છે અને ડોળ કરો છો કે કંઈ જાણતા જ નથી.” રાવ સાહેબ જરા ચીઢાઇને બોલ્યા.

“‘ડોળ!’ સંભાળીને બોલજો મદારાવ, મારી જ ઓપીસમાં મારું આ અપમાન થાય છે.”

“તો શું તમે એમ કહેવા ગાંઝો છો કે તમે કંઈ જાણતા જ નથી?”

“આ પ્રશ્ન ફરીથી પુછાય છે. તમારે વિશેષ કંઈ કામ ન હોય તો દવે બીડી શકો છો.”

તે પછી એકાદ મિનિટ કોઈ કંઈ બોલ્યું નહિ ત્યારે શ્રી. જદુરાય ગંભીરતાથી બોલ્યા: “સ્વામીજી, અમને એટલું તો જણાવો કે આ લખાણ તમારી પાસે આવ્યું ક્યાંથી?”

“લખાણ એ એન જાને આપવા આવે તો જ મારે પ્રગટ કરવું એમ તો નથી ને?”

“પણ આવી જોખમદારીના કામમાં પૂરા સરનામા વિના તમે છાપી શકો નહિ.” રાવ સાહેબ બોલ્યા.

“લખાણ માટે તમે જવાબદાર તો ખરા ને?” શ્રી. જદુભાઇ બોલ્યા.

“હા, લખાણ વાંધાભરેલું હોય તો મને મારી જવાબદારીનું લાન કરાવવા, અને તમારું કાર્ય સિદ્ધ કરવા તમે મારા ઉપર કાયદેસર પગલાં લેઇ શકો છો.”

“ના, લખાણમાં તો કંઈ હાથદા વિરુદ્ધ નથી જ. એ જો તમે ન લખ્યું હોય તો વકીલનું હોવાનો મંતવ છે.”

“હા, મંજુલાનો કેસ ચારા વકીલના હાથમાં છે. તમે ફાંફાં મારશો તે નિરર્થક છે, નાતનું કંઈ વળવાનું નથી.”

“તે અમે ફાડી લેઈશું. એ વકીલની અગે મુલાકાત થઈ શકશે?”

“તે હું કહી શકતો નથી. કાલે પૂછીને જણાવું.” જરા રહીને સ્વામીજી બોલ્યા: “પણ ભણાં તમે વર્તમાનપત્રની ઓફીસમાં ચઢાઈ લેઈને આવો છો, પરંતુ જે મુખ્ય સવાલ છે—અને તે અનેક બેબોને છે, મંજુલા પૂરતો જ નથી—તેના ઉકેલ માટે કેમ કંઈ મહેનત ઉઠાવતા નથી?”

“એ તમારે જોવાનું નથી; એ કામ નાતનું છે.” રાવ સાહેબે જરા ચીઠાઈને કહ્યું.

“તે તો હવે ખચર પડશે. અમે આ પ્રકરણને મૂકવાના નથી; અને ત્યારે જ તમને સમજાશે કે વર્તમાનપત્રો માટે સૌ ક્ષેત્ર ખુલાં છે.”

આનો જવાબ થી. જુદાગે જરા નરમાસથી આપ્યો: “સ્વામીજી જગચર હશે છે. સરકાર મનાઈ ના કરે ત્યાં એવે વર્તમાનપત્રો પહોંચી શકે છે. પરંતુ એ વાત જવા દો. પ્રયત્ન નથી થયા એમ કહેવું તે પણ વ્યાજબી નથી. ગયે વર્ષે જ આ વિષય ઉપર ચર્ચા કરી ચોગ્ય નિર્ણય કરવા માટે ઉપર એક કાર્ડ આવેલું. દિલ્લીમાં છું કે હું જઈ શકેલો નહિ.”

“નહિ જઈ શકેલાં ને? રાવ સાહેબ પણ નહિ જઈ શકેલા, કેમ ખરું ને? ખંચસો આગંત્રીઓમાંથી માંડ પચીસ જણે જવાગ આપેલો, એ જોઈ પ્રયોજક તો સાચ કંડાજ થઈ ગયેલા!”

“તો હવે શું થાય?” રાવ સાહેબે ઉદાસ થઈ કહ્યું.

“શું થાય? ગયે વરસે જ તમે તમારા પાટીના સાત હજાર ઉપગળ્યા હતા, અને એ પાંચ વર્ષ પછી એથીયે વધુ આસાં છે, ખરું ને?”

આ સીધા સવાલથી રાવ સાહેબ જરા ડચાઈ ગયા, એટલે કોંઈમાં તોહડાઈનું ભાન ન રહ્યું; એ બોલ્યા: “હવે સીધી વાત કરવી છે કે નહિ? તમારું ડહાપણ તમારી પાસે રાખી વકીલનું નામ આપી દો.”

“નથી આપતો, થાય તે કરી નાખો. મારી જ ઓફીસમાં મને ધમકાવવા આવ્યા છો? તીકજો બહાર, ભાગી જાઓ. અરે કાણ છે રે બહાર?”

થી. જુદાગેનું મોં પડી ગયું. કાયદેસર કંઈ થઈ શકે તેમ ન હતું. રાવ સાહેબ ઉવટના બે શબ્દો બોલ્યા: “હીક છે, જોઈ લેઈશ. આનું પરિણામ તમને જ

ભારે પડશે.” એમ કહી જદુરાયનો હાથ ગ્રહી જહાર નીકળ્યા. દાણભાઈ અને અમથાભાઈ પણ વાંસે મોંએ પાછળ પાછળ નીકળ્યા.

૫

આ તરફ યુવકોમાં ભારે ધમાલ મચી રહી હતી. મંજુલાની જાહેર સૂચના વાંચી સાચા ઉત્સાહી યુવકોનાં લોહી તપી ઊઠ્યાં હતાં. મદાસભાની જિલ્લા કચેરીમાંથી સગિતિના પ્રમુખ શ્રી. સવાઈલાલને તેજો એચી લાવ્યા. શ્રી. સવાઈલાલે ખુશીથી તેમની ઇચ્છાને માન આપી યુવકોની આગેવાની સ્વીકારી. તેમણે આખા સવાલનો ગરાખર અભ્યાસ કર્યો. આ સુંદર તકનો લાભ લેવા તેમણે કમર કસી. ગામે ગામના યુવકોને એકત્ર કરી પ્રબળ આન્દોલન જમાવ્યું. પ્રચારકાર્ય માટે એક ખાસ સગિતિ નીમી. ગામે ગામ યુવકોની સલાઓ ભરવામાં આવી. ગામે ગામના જૂનવાણી આગેવાનોએ મળી વાટોધાટો કરવા માંડી. પંચ હજારનો દિવસ પણ નક્કી કર્યો. ટૂંક મુદતમાં ઘણું કરવાનું હતું એટલે મંજુલાએ આપેલી મુદત પૂરી થતી હતી ને ક્ષેત્રી દિવસ પંચતી એકક માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો.

મંજુલાનો મોટો લાઇ દિનકર એ દિવસ પહેલાં ગ્રામ રીતે સવાઈલાલને મળી ગયો હતો. તેના આવી ગયા પછી કાર્યક્રમમાં મહત્વના ફેરફારો થયા હતા અને યુવકોમાં અગ્રગ ઉત્સાહ આવ્યો હતો. ગાગત આમ હતી : દિનુને જોઇને સવાઈલાલને ખૂબ આશ્ચર્ય થયેલું, અને જ્યારે તેણે ખાનગીમાં મળી ફેટલીક મહત્વની વાત કરી ત્યારે તેજો ખૂબ પ્રસન્ન થયા.

“પરંતુ દિનુ, તારી પરીક્ષા તો નજીક છે ને આગ રખડવું તને પાલંવશે?” સવાઈલાલે પૂછ્યું.

“હરકત નહિ. આ પણ એક પરીક્ષાજ છે. ‘લાલગતી’માં પેલી જાહેર સૂચના વાંચ્યા પછી મંજુલા ગાટે મારી શોધ જહુ વધી ગઇ. મને તેને માટે ખૂબ ગાન ઊપજતું હતું. મારી ઇચ્છા હતી અને છે કે હું તેના મનોરથો પૂરા કરવામાં મદદકર્તા નીવડું. પાંચેક દિવસ ઉપર તેણેજ મને ‘બોલાવ્યો. પ્રમોદ, તેના મિત્ર ધીરુ અને નજીકમાંજ રહેતા તેના વેડોલ અમનલાલ પણ સાથે હતા. મંજુલાએ મને પોતાનો નિશ્ચય વિસ્તારથી સમજાવ્યો. હું” જોઇ શક્યો કે પ્રમોદની સાથેના થોડા દિવસના નિર્દોષ સહવાસથી અને પ્રેરણાથી મારી બેનમાં ફેટલી હિંમત અને શક્તિ આવ્યાં હતાં. તેણે કહ્યું : ‘પંચ ને નિર્ણય ઉપર ના આવે તો અમે એજ ગામમાં એજ રાત્રે મધરાત પછી લગ્ન કરીએ તોજ વાડમાં છીંડું પડે. જાકી જાનાંમાનાં લગ્ન કરવાનો અર્થ અમારા પૂરતો જ રહેશે.’ મેં કહ્યું : ‘જહુ-જોખમ છે, એમાં.’ ત્યારે પ્રમોદે

ગંભીરતાથી કહ્યું : 'જોખમ લસે હોય. આપણે યુવકગણ ગતાવતું છે. શ્રી. સવાઈલાલની આગેવાની નીચે યુવકો ભારે ઉત્સાહ ગતાવી રહ્યા છે એવા સમાચાર અમને મળ્યા છે. સેક્રેટોની સંખ્યામાં ભેગા થાને. જોખમો છીએ કેમ આપણને રોકે છે?' પ્રમોદના શબ્દોથી મારામાં દ્વિગત આવી અને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે તે જણાવવા તમારી પાસે દોડી આવ્યો."

સવાઈલાલે જરા વિચાર કરીને કહ્યું : "એ જ પરાગર છે. ખરે આજે ગરો પ્રમોદ અને મંજુલા ગાટે ખૂબ માન ઊપજે છે. પંચ શું કરશે તે કહી શકેનો નથી. પણ હું તો ઇચ્છું છું કે પંચ આપણને અનુકૂળ કરાવ ન કરે. તોપણ તેમણે લગ્ન તો કરવાં જ નોંધજો. કરાવતો અમલ કરાવવા તેમણે ફાવરાં રહેવાની કરી જરૂર નથી. ખેર, એ એમનો અંગત સલાહ છે. પંચ જો નિષ્કૂળ નીવડશે તો મધરાત પછી વડ નીચે જ તેમનાં લગ્ન કરી આપીએ ત્યારે જ આપણે યુવકો ખરા."

"જસ, હવે હું સવાઈલાલ મેઘમાં અમદાવાદ જઈ ભેનને જામી વાત કરી કાલે રાતના તેમને અંહી આવવાની વ્યવસ્થા કરી આવું."

"ના, તમારે વેળાસર આવવાની જરૂર નથી. તમારા પિતા ચીડાશે. તમે મોટર સાથે રહેજો. સ્વામીજીને મળીને હું જામી વ્યવસ્થા કરી રાખીશ. અમદાવાદથી માંજના નીકળી તમારે સૌએ રાતના દરેક વાગ્યે નિયત જગાએ આવીને પકાવ નાખવો એવી વ્યવસ્થા કરીશું. ત્યાંથી મોટરમાં વડ નીચે આપતાં દશ-પંદર મિનિટ લાગશે. એટલું વાદ રાખજો કે આ વાત અંહી સમિતિના સભ્યો અને ત્યાં સ્વામીજી, વડીલ અને ધીરુ સિવાય કોઈ જાણે નહિ."

તે રાત્રે યુવકોની સમિતિએ જાનગી બેઠક ભરી કરાવ કર્યો : "સમિતિના ત્રણ સભ્યોએ પંચમાં હાજર રહેવું; જીજ્ઞ ત્રણ જણે બહાર યુવકોમાં વ્યવસ્થા જાળવવી અને અન્ય તૈયારી કરવી. આપણું દર્શિનિદુ પંચને સંમળનવતું અને નીચેનો કરાવ મસાર કરાવવા ખૂબ દળાણ કરવું : 'વરકન્યાની પસંદગીનાં ક્ષેત્રનો વિસ્તાર કરવા જોઈ તોડવા' તરતને માટે આ કાર્ય સાધ્ય ન જણાય તો સમિતિનું અંતિમ અધ્યેય જોઈ તોડવાનું હોવા છતાં હાલ તરતને માટે 'જે કન્યાનાં વડીલો વરને અભાવે જોઈ બહાર જતા ઇચ્છતાં હોય' તેમને તેમ કરવાની છૂટ મળે,' એટલું પણ જો પંચ સ્વીકારે તો જસ છે. જીજ્ઞ, 'જ્યાં કન્યા આપવામાં હીનપત મનાતું હોય ત્યાંની કન્યા પરકણની સાલસે પણ લેઈ શકાય નહિ, કારણ તેને નાતંગહાર મંકવામાં આવે.' પંચ જો આ કરાવ ના સ્વીકારે તો મધરાત પછી આપણે પ્રમોદ-મંજુલાને વિધિમર પરણાવ્યાં."

સમિતિના આ ઠરાવની નકલ લઈ દિનુ સવારના મેલમાં અમદાવાદ ગયો. વચમાં માત્ર એક જ દિવસ હતો. ગામે ગામના યુવકોને ખબર આપવામાં આવી. પંચે ઠરાવોને દિવસે બપોર પછી હજારોની સંખ્યામાં તેઓ રાષ્ટ્રગીતો ગાતા કે ચર્ચાઓ ચલાવતા વડ નીચે એકત્ર થયા.

બુકોબા, પૂર્વ આફ્રિકા

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

—*—

પાટીદાર પરિષદ પછી?

કડવાં મીઠાં મહેરામણનાં આસને, પણ પાટીદાર પરિષદ એડ મુકામે ભરાઈ ગુપ્ત! જગતને જુદે રંગે રંગવા મથતો એડ ગામનો મુવાન વર્ગ છલ્યો! પાટીદારની કાંસી થતી રહી ગઈ!

પ.....ણ, પણ હવે..... શું?

પરિષદમાં ભાષણો થયાં, ઠરાવો થયા, કુરુઢિઓને દહન કરવાનાં વેણ અને વચનો ઘડીભર માનવમેદનીમાં ફરી વળ્યાં!

‘બારમાં બંધ કરવાં’ એમ કહ્યું, પરંતુને પણ પચગામ દેવાયો, બાળકન સામે પોકાર પાઠવ્યા, વિધવાની વહારે પરિષદ ધાઈ!

અને કાગળને ચીંથરે તો ધણુંય થયું. બાસપીઠ શોભાવનારી બક્તિઓએ શિખામણોના સૂરો કાઢ્યા, અને વિદ્યુતે તેના પડધા જનતાના કાનના પડધાને ઠોકી ઠોકીને સંભળાવ્યા. સાફ થયું—જહુ સાફ થયું. કશુંય જાકી ન રહ્યું? પાટીદારને હવું શું તે જાકી રહે પણ?

પણ હવે સીધો પ્રશ્ન પૂછું ખરો કે? જેને હૈયે વાગે તે વિચારે, જેને રીસ ચઢે તે રીસનો ઘૂંટડો ગળી જાય, જેને લાગતું વળગતું હોય તે એતી જાય.

વખત વાતોનાં વડાં કરવાનો નથી, સક્રિયતા એ કાળને નેગવંત જનાવે છે.

જ્યારે જાહેર સભા સમક્ષ પસાર થએલા ખાલી ઠરાવો—વાતો—વિવેચનો, કે વિષયવિચારણી સમિતિમાં થએલાં રસપ્રદ ચૂંચણાં—આ જઘાથીયે ને સમાજ સુધરી જશે એવી મનોદક્ષા આપણી હોય ત્યારે પરિષદ એ જનતાની સાચી સુકાની ગણાય? કે પછી જનતાને જિંધાં ચક્ષમાં પહેરાવનાર એક પ્રલોભન કે બીજું કંઈ?

જઘાંય સગળે છે કે આગેવાની લેનારાઓએ જ લગવાં ધરવાં જોઈએ. જેની દોરવણી જનતાને માન્ય હોય તેવા સમાજમાં થઈ એટલા આગેવાનોએ જ પોતે સીતમતા સાચુસા હલકા કરવા જોઈશે! મારે ઘેર છોકરો પરણાવવાનો

હોય ત્યારે હું કુળવાનીનો અડો જમાવતો હોઉં અને જાહેરમાં આવી ખરાબ રૂઢિઓ વિરુદ્ધ ઊઠાપોઠ કરીને તાળીઓ પડાવતો હોઉં, તેના કરતાં વગર ડોળેજ સીધી વાનો કરીને આલતું આપ્યું છે તે ચલાવનારા મારા નહિ?

કુળવાન ગણાતાઓએ આગરના ખીલા હળવા કરવા નહિ અને-જાહેર સભાઓને ધ્રુવનવામાંજ પૂર્ણહિતિ માનવી, એવો જેનો આજન્મ અધિકાર ગણાતો હોય એવી વ્યક્તિઓની બીનરમાં જ્યાં સુધી આવી પરિપદોએ કુદાડાના ઘા નહિ કરતાં કેવળ વાહવાહ પોકારીને તેમની જડોને પાણીનાં સિંચન કરવાં હોય તેા આવી પરિપદો ભરેલી શા ખપતી?

આગેવાનો તો તેજ ગણાય, જે જનતાની સુધારણા માટે બેખ ધરે - નહિ કે પેટ માટે, નહિ કે વાહવાહ કે તાળીઓ માટે!

માટેજ હું તો કહું છું કે પહેલાં મૂળ કાપો એટલે પછી ડાળખંતા લાગે શા છે? આ તો મૂળ તરફ આંખમીચાંચાં અને ડાળાને ખૂંડવા જેવી નીતિ જણાય છે. તેમાં કોઇનો અબ્યુદય સધાવાનો નથી.

અને આવા સેલાશ સુધારાના ડોળીઓ જે એમ સમજતા હોય કે જનતા તેમની વાફપડતાના ખાખરમાં હોમાઇ રહી છે તો તે પણ ભ્રમ છે. માટેજ આહું છું કે ઈશ્વર સૌને સદ્બુદ્ધિથી સંવેળા, જેટલું કહે તેટલું કરી બતાવવાની શક્તિ આપે.

ખૂમો પાડનારાઓએજ પોતાને ત્યાં આવેલા પ્રસંગનો સંદુપયોગ કરવો રહ્યો. વાણીશૂરા મટી કર્તવ્યશૂરા યશો ત્યારેજ તમારી કસોટી યષ્ટ સમજાવે.

તમારામાંથી કોઇ વિધુર ચાઓ તો વિધવાલગ્ન કરવાનાં વ્રત લો! તમારો દીકરો વિધુર થાય તો તેને ય એ ઉપદેશ આપો! તમારી જન્મજામાં કોઇ બેનદીકરી વિધવા થાય તો તેને પુરુષાત્મારૂપે ઠોકી બેસાડીને તેની ઊર્મિઓને નહિ કચરતાં જાપ્રત યદા દો! તમારા કુટુંબની છોકરા ગરીબ પણ લાયક કન્યાઓ મારાં પરણાવો! ઊંચ અને નીચ, એ ભેદ જૂલી જાઓ! આટલુંજ સાધનસંપત્તો, આખરદારો, આગેવાનો, અને ઉપદેશિયાઓ કરશે તો આપોઆપ જાતિ ગંગાને પ્રવાહે વહેશે; નહિ તો ખચીત માનજો કે તમારા જેવા યાતિ-શત્રુઓ ખીબ કોઇ નથી - અને યાતિએ આવા અમુદાપનો બહિષ્કારજ કરવા ધટે.

આમાંની કોઇ દહીકત કોઇએ પોતાને શીરે ઝોલવી નહિ, મેં તો કેવળ સદ્બુદ્ધિથી લખ્યું છે, અને ઈશ્વર પાસે મારું છું કે 'કહે તેમ કરી બતાવે' એવી સત્પ્રેરણા સૌ કોઇને તે મહાશક્તિ અર્પે. ઇત્યોમ્

ભાઈ વ્રજભાઈની મૂંઝવણ

ચરોતરનાં મોટાં ગણાતાં સાત કુળવાન ગામોમાં (ભાદરજી, કરમસદ, વગેરે) કન્યાઓ માટે વરની અછત હોવા વિષેનો પોકાર ભાઈ વ્રજભાઈએ ગયા શ્રાવણ માસમાં ('પાટીદાર' શ્રાવણ ૧૯૬૪ના અંકમાં પાન ૪૬૩ ઉપર) એક પત્રિકાદ્વારા ઉઠાવ્યો હતો.

'પાટીદાર'માં આ પત્રિકા પ્રસિદ્ધ થયા ઉપરાંત વ્યક્તિગત રીતે પરપ જોટલા કહેવાતા સુધારકોને તેમણે આ પત્રિકા પહોંચાડી. આ પોકારમાં કેટલું તથ્ય છે અને તેના દુઃખનિવારણ માટે કેવા ઉપાયો યોજવાની જરૂર છે, તેનો વિચાર કરવા દિવાળીના અરસામાં વડતાલ જેવે સ્થળે ભેગા થવાનું સૂચન પણ એ પત્રિકામાં કર્યું હતું.

ભાઈ વ્રજભાઈને આ પત્રિકાનો 'જવાબ આહોપાતળો જ મળ્યો' હતો, અને તેથી વડતાલમાં ભેગા થવાનું અટકી પડ્યું હતું. પરંતુ તેમ છતાંયે આ પોકારમાં કેટલું તથ્ય છે તે તેના દુઃખનિવારણ માટે કેવા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે તેનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે; કારણ કે આ પ્રશ્નની છણાવટ મંભીર વિચાર માગી લે છે.

પ્રથમ તો વ્રજભાઈએ રજૂ કરેલો પ્રશ્ન જાદુજ મર્યાદિત છે. આ પ્રશ્ન તેમણે ચરોતરનાં મોટાં સાત ગામોને જ અનુલક્ષીને ઊભો કરેલો હોઈ તેમણે આ સાત ગામોમાં જ પ્રવર્તતી વરની અછતને સીધી છે. પરંતુ દરેક ગોળમાં—બારના કે સત્તાવીસના, પાટીદારના કે અપાટીદારના—કહેવાતા કુલીન વરની અછત નજરે પડે છે એટલે એ પ્રશ્ન સામાન્ય સ્વરૂપ પકડી શકે એમ છે. પણ ભાઈ વ્રજભાઈએ આ પ્રશ્નને મર્યાદિત સ્વરૂપે ઉપસ્થિત કરેલો હોવાથી તે રીતે તેમો વિચાર કરવો ઠીક પડશે.

ત્યારે તો પ્રથમ મોટાં સાત ગામોમાં વરની અછત ખરેખર છે કે કેમ તેનો વિચાર કરીએ. અત્યાર સુધી આપણે કન્યા આપતી વખતે ઊંચે જ જોયું છે અને કન્યા લાવવા માટે નીચે જ નજર ડાખી છે. આપણી આ પ્રજાલિકાએ જ ખરેખર હાલની મૂંઝવણ ઉભી કરી છે. એ પ્રજાલિકા ન પડી હોત તો હાલનો પ્રશ્ન ચર્ચાવાની લાગ્યે જ જરૂર ઉપસ્થિત થાત.

કન્યા આપવા લેવાની આ પ્રજાલિકાએ વરની અછતનો પ્રશ્ન ક્યારનોયે ઉગ્ર સ્વરૂપમાં રજૂ કરી દીધો હોત, પરંતુ તેના એ કર્તવ્યમાં નીચેનાં જે મોટાં કારણોએ આડખીલી નાખવાથી તે આટલો મોડો ઊભો થયો છે. આ બે કારણો નીચે મુજબ છે:

૧. આંકિદા જેવાં જલદારનાં રચજોએથી કમાઈ લાવેલાં ધનનો પરકેજ આપવામાં થએલો અપવ્યય. જહારથી આવેલો આ ધને અનેક સામાજિક અનિષ્ટો પોષવામાં અને વધારવામાં મોટો ભાગ ભજવ્યો છે. પોષાંજોનાં આ અનિષ્ટો પૈકી દરમ્ય સૌથી મોટું અને વધુ પોષણ પામેલું અનિષ્ટ પરકેજ આપવાનું કહી શકાય. આ ધને પરકેજના બાવ ઊંચા ચઢાવવામાં અને ગમે તેટલી મોંઘી કિંમતે (at fancy prices) વરને ખરીદવામાં મદદ કરી છે, અને વરની અછતને મોળી પાડી છે.

૨. કુળના સહેજ નીચલાં યરમાંથી વરની કરાએલી પસંદગી. મૂળે તો કન્યા આપવાને પ્રસંગે દષ્ટિ ઊંચે નાખવામાં આવતી હતી. પરંતુ વરની અછતની જરાક સીમકી હાગવાથી પ્રથમ પોતાના જ યરમાં અને બાદ સહેજ નીચલા યરમાં કન્યા આપવાની સરખાત કાંઈ કાંઈએ કરી દીધાથી વરની અછત મોળી પડી છે.

છતાં વરની અછત તો છે જ, અને તેની મૂંઝવણ અનેક વૃદ્ધ અને જૂનવાણી વિચારના કન્યાપિતાઓને સતાવી રહી છે અને તેમના અંતરના ઊંડાણમાં ઊના ડામ દેખ રહી છે. આ મૂંઝવણના ડાગ વિરુદ્ધ પ્રથમ ચિચિઆરી બાઈ પ્રજાબાઈએ પાડી છે.

હવે આ મૂંઝવણ—અત્યાર સુધીની કન્યા આપવા લેવા માટેની પ્રશ્નાલિકાએ ઊભી કરેલી મૂંઝવણ—ટાળવાના કેવા અને કેટલા ઉપાયો છે તે જોઈએ. ટૂંકામાં આ ઉપાયો નીચે પ્રમાણે તારંવી શકાય:

૧. જોળ અહારથી (કાનમ વાકળ તરફથી) કન્યા લાવવાનું ગંધ કરવું. પ્રથમ કહી દેવાયું છે તેમ આપણે હમેશાં કન્યા લાવતી વખતે અહાર જ નજર ફેંકી છે. સહેજ દ્રવ્યની ભૂખ લાગી એટલે આપણે કાનમ વાકળ તરફ નજર કરી, ત્યાંના બોળાબલા અને હૃદયના મહાનુભાવમાં આંખણથી કાંઈ પણ રીતે ન ઊતરે એવા ગામડીઆઓને આપણી કુળવાનસાહીની પ્રસારેલી જાળમાં પકડવા કેવા મયી રહ્યા છીએ તે કહેવાની જરૂર નથી. આપણી એ કપટલીલાની દારુણતા અનેક ગણે બાળાઓએ પોતાના જલિદાનોથી વ્યક્ત કરી છે. અને દ્રવ્યની ભૂખ સંતોષવા માટે એ અગ્નિપ્રવા, અભણ ને ગામડાના સજ્જનોને ક્રેતરવા આપણે કેવી યુક્તિઓ—પારકાના ઘરને આપણું કહી જતાવવાની, પારકાની જગીર આપણી કહી જોળખાવવાની, આપણા આપદાદાના પરાક્રમેને અતિશયોક્તિના રંગથી રંગી બે-લગામ વાણીમાં વર્ણવવાની, પરણતાં સુધી જ આપણા કુળના નખીગંજોને નિશાળમાં મોકલવાની, એવી એવી અનેક

યુક્તિઓ - અજમાવતા આવ્યા છીએ તે ક્યાં કોઈનાથી અગ્રણ્ય છે? અને આપણી આ યુક્તિઓ જ આજે આપણી છાતી ઉપર ચઢી ગેસી વરની અછતનો બીજા પ્રશ્ન આપણી નજર સમક્ષ ધરી રહી છે. કન્યાઓની ગોળ બહારની આવક પણ વરની અછત કરી મૂકવાનું એક મોટું કારણ છે અને તેથી એ અછતની મૂંઝવણમાંથી જાય તો દ્રવ્યનો લોભ છોડી દેઈ, ઉપરની યુક્તિઓને તિલાંજલિ આપી, બહારથી કન્યા લાવવાનું સત્વર જાંધ કરવું જોઈએ.

૨. કુળના નીચલા ચરને પસંદગી આપવી. કન્યા આપતી વખતે હજુ પણ આપણે કુળને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપીએ છીએ. કુળવાન વર ધને, ગુણે અને વિદ્યાએ હીન હોય તોય આપણે ઝટ ઝડપી લેઈએ છીએ. આ સ્થિતિમાં તળિયાઝાટક સુધારો આપણે કરવો જ જોઈએ. સહેજ નીચલા ચરમાં કન્યા દેવાનું કોઈ કોઈએ સ્વીકાર્યું છે, પણ તેટલું જલ નથી; હજુ એથીયે નીચે ઊતરી એ નીચલા ચરમાં ઇતર રીને લાયક હોય એવા વરને અપનાવવા આપણે સૌએ તૈયાર થવું જોઈશે.

૩. આ માટાં સાત ગામોમાં એક વર્ગ એવો છે, જે ઘણા લાંબા વખતથી કુળવાન કન્યાપિતાઓની ઉપેક્ષાને પામતો આવ્યો છે. કુળનાં થોડાંક - એકાદ બે - પગથીઆં નીચે ઊતરીએ તો આ સાત ગામોમાંયે એવા અનેક યુવકો મળી આવે છે, જે આ કહેવાતા કુલીનોને હાથે અન્યાય પામી રહ્યા છે. વધુ સ્પષ્ટતાથી કહું તો, આ સાત ગામોમાં જે હલકી અને ઊતરતી ખડકીઓ મનાય છે તે ખડકીઓમાં વિદ્યાએ, ગુણે અને ધને લાયક એવા અનેક યુવકો છે, જે લાઈ પ્રજલાઈ જેવાની મૂંઝવણનો ઉકેલ આપી શકે, તેમ છે. અત્યાર સુધી આ કુળહીન ગણાતા વર્ગને અન્યાય થઈ રહ્યો છે. તે વર્ગને ગામડાગામથી કન્યા લાવવામાં અને પોતાની બેનદીકરીઓને માટે પતિ શોધવામાં, એમ જ ને જાજુથી માર જાવો પડ્યો છે અને આર્થિક ચૂસણ-નીતિના ભોગ થવું પડ્યું છે. લાઈ પ્રજલાઈ અને તેમના જેવાઓની મૂંઝવણ સાચા હૃદયની હોય તો આ વર્ગના યુવકોને અપનાવવાથી તેમની મૂંઝવણનો તાત્કાલિક ઉકેલ થઈ શકે તેમ છે, અને અત્યાર સુધી અન્યાય પામેલાને ન્યાય આપવાનું પુણ્ય કમાઈ શકે તેમ છે.

૪. લગ્નક્ષેત્ર કંઈક અંશે વિસ્તૃત થાય તે અર્થે પાછળથી પડેલા છ નાનાં ગામોનો બેઠ ભૂંસી નાખવો જોઈએ. સૌ જાણે છે જ કે પ્રથમ બાર ગામનો ગોળ ઊભો થયો. આ બાર ગામના લોકો પૈકી કેટલાકની કુલાન્ધતાને કારણે તેમાં ફાટ પડી ને તરછોડાએલાં નાનાં છ ગામને તેમનાથી જૂદા પડવું પડ્યું. કુલીનોની

મૂંઝવણુ જરા હદયની હોય, તેમને તે મૂંઝવણુમાંથી શુદ્ધ દિલનો પશ્ચાત્તાપ થતો હોય તો આ છૂટાં થએલાં ગામેને અપનાવી આ સાત ગામેના લોકોએ પોતાની મૂંઝવણુનો પાર લાવવા આવશ્યક છે.

જોકે આ મૂંઝવણુને દૂર કરવા માટે ગોળનો સમૂહો નાશ કરવાનો જલ્દ ઉપાય ઉદ્ધાગ સુધારક સૂચવી શકે એમ છે; પણ પાટીદાર મંડળની પરિપક્વતા સફળતાના સંદેશવાદક પત્રમાં (‘પાટીદાર’ના ગયા અંકના પાન ૧૨૨ ઉપર) ભાષ મંજલાઈ. જાર ગામેમાંથી છૂટાં પડેલાં છ ગામેને ભેળવવાનો ઇશારો કરે છે, તે જોતાં તેઓ આ જલ્દ ઉપાય લેવા ઇચ્છા રાખતા હોય તેમ જણાતું નથી. આવી પરિસ્થિતિમાં આ મૂંઝવણુને દૂર કરવા કામચલાઉ અને મોળા ઉપાયો લેવાની તેમની ઇચ્છા લાગતી હોવાથી તેમને રુચે તેવા મોળા ઉપાયો મેં ઉપર પ્રમાણે સૂચવ્યા છે. અને “હાલ તુરંત, જાર ગામેમાંથી જે છ ગામ છૂટાં પડ્યાં છે તે ભેળવે અને તેની નિશાની તરીકે આગેવાનો આજેજ ચાંદા આપે, પછી પરણાવવાનું ઊમર થયા પછી ભડે યાવ.” એવો જે સંદેશો ભાષ મંજલાઈએ પરિપક્વ પાડ્યો છે એના અમલની એમણે “પહેલ કરી જતાવવી જોઈએ. નહિ તો પોથીગાંનાં રીંગણાં વધુ થવાથી” એવા “આગેવાનો ઉપરનો વિશ્વાસ સમાજમાં ઊડી જશે.” અને વડતાલમાં મળવાની એમની પત્રિકાની વાતોની હાંસી થશે. એવા આગેવાનો પહેલ કરી જતાવશે તો ધીમ્મ તેમને અનુસરશે અને સૌની મૂંઝવણુ કંઈક ટળશે.

ગોળનો સમૂહો નાશ કરી લક્ષ્યને અમર્યાદ વિસ્તાર નહિ કરવામાં આવે ત્યાં સુધી આપણી મૂંઝવણુનો કાયમી અને આખરનો ઉકેલ આવવાનો નથી જ; તોપણ મોળા ઉપાયોથી દાલની મૂંઝવણુનો તાત્કાલિક ઉકેલ થઈ શકે તેમ છે, તેથી તેવા ઉપાયો સૂચવ્યા છે.

કયા પ્રકારના ઉપાયો લેવા તે ભાષ મંજલાઈ અને તેમના વર્ગના વિચારકો ઉપર છોડું છું.

મહેસાણા

રેણુભિન્ન પટેલ

લિંગાસી ગામ ગોળમાં ભળી જાય

આજકાલ કરતાં લગભગ વીસ પચીસ વર્ષથી લિંગાસી ગામ ગોળની બહાર રહેલું છે, તેથી કરીને તે ગામની સ્થિતિ ઘણી કંદેડી દાલતમાં છે, ઘણા વખત વિચારો કરેલા કે ‘લિંગાસી ગામ ગોળમાં ભળેલું’ હોય તો

લવિષ્યની પ્રંભને ઘણો ફાયદો થાય. આવી રીતે વિચારો કરીને ગોળ જાંધવાનો નિર્ણય નક્કી કરેલો. સને ૧૯૩૧માં કાણીસા, સિંચવાડા, ભુરાકૂદ, ઊંદેળા, વગેરે ગામોનું પંચ લિંગાસી ગામમાં ભેગું કર્યું, લગભગ પાંચેક દિવસ રહી દાગભાત લાડુ ઉઠાવી રૂપીઆ પાંચસોનું ખર્ચ કરી નાખ્યું. સાગસામી ગોળ જાંધવાનું નક્કી કર્યું. પછી ગ્રામા ગામવાળાઓ કહે: “લિંગાસી ગામ પહેલી કન્યાઓ આપે તે પછી અગે આપીએ, કદાચ અમે-સામે ગામવાળાઓ-પહેલી કન્યાઓ આપીએ અને લિંગાસી ગામ પછીથી ન આપે તો શું કરીએ?” આમ વિચારી સામા ગામવાળાઓએ પહેલી કન્યા આપવાનું કશું કર્યું નહિ. કોઈ કહેશે કે ‘મારે દીકરી છે અને દીકરો નથી, તો મારે ગોળમાં લળવાની શી જરૂર છે? કદાચ જોકાદ દીકરો હશે તો કન્યા મળી રહેશે.’ આવી રીતે કોઈએ પહેલી કન્યા આપવાનું નક્કી કર્યું નહિ, છતાં લિંગાસીમાંથી જોકાદ બે માણસો જોવા નીકળી આવ્યા, જે ‘કંઈ કરતાં’ લિંગાસી ગામ ગોળમાં ભણે તો બહુ સારું થાય,’ એમ વિચાર કરી પહેલાં કન્યા આપવા કશું થયા અને ઊંદેળા ગામમાં બે ઠેકાણે ચાંદા અપાઈ ગયા.

ચાંદાઓ આપનાર ભાઈએ ગઈ સાલેજ પોતાના પુત્રનું જાળવન કર્યું છે. તેજ ભાઈએ પોતાની બે કન્યાઓના ચાંદા ઊંદેળા ગામમાં આપ્યા હતા.

છેવટે કંઈ સારું પરિણામ આવ્યું નહિ. લિંગાસી ગામમાં હમણાં કુસંપ પેદા થયા છે. એક બીજાનું ક્યારે ખરાબ થાય, તેવાં રસ્તા ફેટલાક જોળી રહ્યા છે. ગઈ સાલ જે ભાઈએ પોતાના પુત્રનું જાળવન કર્યું હતું, તેમના ઉપર અંદરોઅંદર કુસંપને અંગેજ ફરિયાદ થઈ હતી અને આ ફરિયાદમાં ઘણા ભાઈઓ તેમના પોતાનાજ કુટુંબના હતા. તેઓ ફરિયાદમાં કંઈ રીતે વધુ દંડ થાય તેવા ઉપાયો જોળી રહ્યા હતા. આમ પેટ ફાટે ત્યાં પાટા શી રીતે બંધાય?

પોતાની કન્યાઓને પરજાવવા માટે મોટા ગામમાં પરજણ આપીને કુળના ‘હીરા’ જોળી લાવે છે. અને હોકરો પરજાવવા માટે પણ લગભગ રૂપીઆ બે હજારથી ઓછું ખર્ચ થતું નથી. આ ખર્ચ કાઢવા માટે દેવું કરવું પડે છે, અને છેવટે ઘર, જમીન, વગેરે પોતાના આપદાદાની સંધરેલી ગિલકત સામા આસામીનાં નાણાં પેટે લખી આપતી પડે છે. આટલાટલાં પડ્યા ઉપર પાટાં પડે છે, છતાં કોઈ સમજતા નથી!

લિંગાસી ગામમાં હોકરાઓની ગણતરી કરશો તો સેંકડે તેવું ટકા હોકરાઓ કુંવારા છે. જાકીના જે દય ટકા પરણેલા છે, તે પણ રૂપીઆ-

પંદરસોથી બે દબાર જમીન પરણેલા છે. આટઆટલું ખર્ચ કરે છે. - છતાં કંઈ નાતની કન્યા દરે, તે વિશે લય રહે છે. પરણ્યા પછી એકાદ બે કન્યાઓ ખીજી નાતની નીકળી છે, તેથી ધણે પરતાવે ચાલે છે, અને તેના દાખલા મારી પાસે મોજુદ છે. કદાચ પોતાની નાતની હોય તો 'અમુક રૂપિયા આપો ત્યાર પછી કન્યા મોકલીએ,' એમ માંભળવું પડે છે. અને ન મોકલે તો પહેલાં ખર્ચેલા રૂપિયા ખોવાઈ જાય છે, એટલે છેવટે આપ્યે જ છૂટકો ચાલે છે. આટઆટલું ચાલે છે, છતાં ગામમાંથી કાઢની આંખો બિઘડતી નથી.

ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે કે જોળ બાંધવા માટે સિંજવાડા, ભુરાકૂંઠ, કાણીયા અને હાટેળા ગામનું પંચ લિંગાસી ગામમાં ભેગું થયું અને કંઈ સાઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. તો પંચ બોલાવવાની અને વધુમાં રૂપિયા ખર્ચસોનું ખર્ચ કરવાની શી જરૂર હતી તે કંઈ સમજાતું નથી. તો આવી રીતે ખર્ચમાંથી જયવા માટે લિંગાસી ગામ જોળમાં બળ્યા સિવાય ક્યાં સુધી બેસી રહેશે? માટે લિંગાસી ગામના આગેવાનો દરેક બાંધની સલાહ લેઈ જોળ બાંધવા લક્ષ આપશે એવી આશા છે.

કીરા (ઉમાપડા)

ડાહ્યાભાઈ તુલસીભાઈ પરલ

રાહતની માગણીઓ શોભાવો

છેલ્લાં થોડાંક વર્ષથી ચાલતી આર્થિક મંદીને કારણે આપણે થોડાંક વખતથી સરકાર પાસેથી અનેક ગતતી રાહતોની માગણીઓ કરવા લાગ્યા છીએ. આપણામાંથી એતી કરનારને ખેતીમાંથી નિર્વાહ નેટલીયે આવક થતી નથી, માટે આપણે જમીનમહેસૂલ ઘટાડવા માગણી કરીએ છીએ. આપણા ખેડૂતો પોતાના કરજનું બ્યાજ પણ ભરી રહે એવી દશામાં નથી, તે માટે આપણે સરકાર પાસે કરજમુક્તિની યોજનાઓ માગીએ છીએ. છોકરાંને લણાવવા માટે પૂરતા પૈસા નથી, માટે સસ્તી કેળવણીની યોજનાઓ માગીએ છીએ. માંદગીને પ્રસંગે દવા માટે પણ આપણી પાસે પૈસા નથી, માટે આપણે મફત દવાખાનાંની અને ઔષધાલયોની માગણી કરીએ છીએ. કમાવાનાં સાધનો ન હોવાથી આપણા યુવકો કામધંધા વગર રખડે છે, તેમને કામ મળે તે માટે આપણે ખેતીની અને ઉદ્યોગની ખીલવણીની યોજનાઓ અને કામધંધો તથા કમાણી કરવાનાં સાધનો માગીએ છીએ.

ખીજી તરફ આપણે સામાજિક ખર્ચ વધાર્યો જઈએ છીએ. દેવું કરીને

પણ આપણે લગ્ન અને મરણ અંગેનાં ખર્ચ કરીએ છીએ. લગ્નગાળો હવે આવે છે. કોઈ માણસ આપણા લગ્નપ્રસંગો જોવા નીકળે તો ગરીબાઈને નામે આપણે કરીએ છીએ તેવી રાહતની માગણીઓ ખરી ન જ માને, એવી રીતે આપણે આવા પ્રસંગોએ ખર્ચ કરીએ છીએ. આનો અર્થ એમ નથી કે આપણી ખૂમો સાચી નથી. પરંતુ એક તરફ ગરીબાઈની ખૂમો અને બીજી તરફ ધામધૂમથી હદ બહારનાં સામાજિક ખર્ચ—એ એને મેળ ખાય એમ નથી. ખેડૂતોના સામાજિક પ્રસંગો જોનારને તેવી ગરીબાઈની ખૂમો ખરી હોવા બદલ શંકા પડે એવો આપણો વહેવાર છે. એ અટકાવ્યા સિવાય ગરીબાઈની ખૂમો બહુ શોભશે નહિ.

પાટીદાર નાતમાંથી અનેક જણ પરદેશ જઈ કંઈક ધન કમાયા છે. બીજા કેટલાક દેશમાં પણ કમાયા છે. એ લોકો પોતાને ત્યાંના સામાજિક પ્રસંગોએ પોતાની શક્તિ જોઈને જ ખર્ચ કરતા હશે. પણ લગ્ન, મરણ કે એવા વ્યવહારના પ્રસંગોએ ખર્ચના વ્યવહાર કરતી વખતે માણસે પોતાની આજની જ અને પોતાની એકલાની જ સ્થિતિનો વિચાર કરવો એ વ્યાજબી નથી. વ્યવહાર એ કાયમની વસ્તુ છે, સમાજના ને નાતના બીજા ભાઈઓને સંબંધકર્તા વસ્તુ છે. એટલે દરેક સમજુ માણસની ફરજ છે કે વ્યાવહારિક પ્રસંગે બધા ભાઈ-જોની શક્તિ અને સંજોગો અનુસાર ફરેલે જ ધોરણે ખર્ચ કરવાં. પહેલાંના વહીવટીએ લગ્નપ્રસંગે ફક્ત રૂ. '૬૦૬૧૧'નું જ ખર્ચ કરવાનો ઠરાવ કરી તે તોંધાવ્યો હતો એમ મેં થોડાજ વખત પહેલાં મુ. શ્રી. મોતીભાઈ અમીન પાસેથી જાણ્યું. આવા ઠરાવમાં નાતના તમામ કેટિના માણસોનો વિચાર થએલો છે. આવા ઠરાવ કરી તે પ્રમાણે જ, શક્તિ હોવા છતાં, રીતસર ખર્ચ કરવાનો વહીવટ નાતના આગેવાનો રાખે તો જ તેમની આગેવાની શોભે અને ટકી રહે. સાધન હોય તેને બધાના હિતને કામે ખર્ચ કરવાના અનેક રસ્તા છે અને તે રીતે લાભે ખર્ચ કરે. પરંતુ વ્યવહારમાં ફરેલા ધોરણથી વધુ ખર્ચ ન જ કરી શકે એવું કોઈ ધોરણ ઠરવું જોઈએ.

આ બાબતમાં સાંભળ્યું છે કે વાણીઆની નાત બહુ ચુસ્તપણે નાતના ફરેલા ધોરણને વળગી રહીને જ ખર્ચ કરે છે. પાટીદારની નાતના આગેવાનો પણ એક વખત ભેગા મળી વ્યાવહારિક પ્રસંગોના ખર્ચની હદ ઠરાવી તે જ મુજબ ખર્ચ કરવા કરાવવાનો આગ્રહ રાખે તો નાતનું ભડું થાય. બાકી ચાલે છે એમ ચાલવા દેવાશે તો નાતમાંથી મધ્યમ વર્ગ જેવો વર્ગ નાશ પામશે, આર્થિક બાબતમાં મોટો વર્ગ પાચમાલ થશે, તે ઉપરાંત ગરીબાઈની ખૂમો શોભશે નહિ.

આ માટે વિચાર કરી શકે એવા નાતના સુશિક્ષિત, ધનિક તેમજ ખીજા ભાઈઓને, એક વખત ભેગા મળી વ્યાવહારિક અર્થ કરવાની મર્યાદાઓ નક્કી કરવા, વિનંતી છે. એવું નહિ થાય તો આપણી ગરીબાઈની ખૂબો જાહેર વખત માટે શોભશે નહિ.

વડોદરા

ચિમનભાઈ મૂ. અમીન :

પાણીના નળ

‘પાટીદાર’ના સંવત ૧૯૯૫ના માગસર માસના અંકમાં ભાઈશ્રી ચિમનભાઈ મૂળજીભાઈ અમીનનો ઉપરના મથાળાવાળો લેખ છે. તેમાં તે ભાઈ જણાવે છે કે “વસોમાં પાણીના નળ આવે એ મામને માટે જરૂરી અને લાભદાયી છે’ એમ પ્રમાણિકપણે માનનાર મામની તમામ નાતોના મોટા વર્ગના લોકોમાંનો હું એક હોવાથી આ વર્ગ વસોમાં નળ લાવવા કેમ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, તે સમજાવવાની જરૂર લાગે છે” (પૃષ્ઠ ૬૬). મામની તમામ નાતોના અને તેમાં પણ ધણા મોટા ભાગના લોકો વસોમાં નળને જરૂરી અને લાભદાયી માનતા હોય તો નળની વિરુદ્ધ તત્વડી ચલાડનાર હું કોણ એમ મારે જરૂર વિચાર કરવો પડે, પરંતુ પોતાને નળ જોઈએ છે કે નથી જોઈતા, એ કારણે ખીજાઓને અંદર સંડોવવા અને તેમને નામે અભિપ્રાય આપવો એ ખીન-જવાબદાર માણસનું કર્તવ્ય હરે છે.

૨. ભાઈશ્રી ચિમનભાઈની ઉપરની હકીકત ખરી છે કે કેમ તે જોવા, આ સંબંધે વસોની સુધરાઈએ નળ સંબંધે જે કરાવે કર્યા છે તે જોવાની જરૂર છે. કહેવાતા લોકનિયુક્ત સભાસદો પણ કેવા ખીનજવાબદાર છે, તે એ કરાવે ઉપરથી માલુમ પડે છે. નળ સંબંધે પ્રથમ કરાવ સુધરાઈએ તા. ૨૪: ૮:’૭૭ને રોજ કર્યો. તેમાં મને હકીકત મળી છે તે પ્રમાણે નવ સભાસદો નળની તરફેણમાં હતા અને ચાર વિરુદ્ધ હતા, એટલે જાહુમતિથી ઘરમાં કોંકશન લેનાર માટે વાર્ષિક રૂ. ૧૪ ને સ્ટેપ્ડ પોસ્ટથી પાણી લેનાર માટે વાર્ષિક રૂ. ૪ના દરનો સરતી કરાવ પાસ થયો. પણ સુધરાઈની ઓશીસમાં ખેસી સભ્યોએ કરેલા આ કરાવની પ્રજ્ઞમાં જાણ થતાં જિહાપોદ ચાલ્યો, એટલે સાચા સભ્યોએ પ્રજ્ઞમત જાણવાની કૃપા કરી, પ્રથમ એક માસની મુદત આપી. તે મુદતમાં નળ વિરુદ્ધની આશરે ૧૨૦૦ સહીવાળી અરજ સાદર થઈ, પણ મને સમાચાર સાંપડે છે તે પ્રમાણે નળની તરફેણવાળા લોકો પોતાનો

અભિપ્રાય નંધાવી નહિ શક્યા હોવાથી અથમની મુદતને વધારી તા. ૩૦ : ૧૧ : '૩૭ની છેવટની મુદત રાખી. આ દરગિવાન આશરે ૧૫૦ સહીવાળી, નળ જેને જોઈએ છે તેવા ડોકાની, અરજી આવી. મેં પણ વિરોધ દર્શાવતી મારી અરજી તા. ૩૦ : ૧૧ : '૩૭ને રોજ પેશ કરી. આ ઉપરથી સુધરાઈએ તા. ૨૪ : ૧૨ : '૩૭ને રોજ, ફેટલાક સબ્યો તટરચ રહેતાં અને ફેટલાક વિરુદ્ધ પડતાં, બહુમતિથી નળ નહિ લાવવાનો આખરી ઠરાવ કરી નાખ્યો. પરંતુ પારકે પૈસે જેને નળ જોઈએ છે તેવો લાગવગવાળો વર્ગ એટલેથી કંઈ જ પે ક? તેમણે મે. રા. રા. મુખા સાહેબ તરફ એક અરજી પેશ કરી. તેઓ સાહેબે સુધરાઈના વિચાર વારતે સુધરાઈ ઉપર તે અરજી રવાના કરી. પરિણામ શું આવ્યું? પરિણામ જોયા વાચકને 'અરોતર' માસિકનો જૂન, ૧૯૩૮નો અંક જોવાની વિનંતી છે. તેના 'વસો વિભાગ પત્રિકાના' પૃ. ૧૯૮-૯૯ ઉપર 'વસો ગામ સમસ્ત ગાટે વોટર વર્ક્સ કરવા સંબંધે સુધરાઈએ કરેલો ઠરાવ,' એ મથાળાના કોઈ અક્ષાત લેખકના લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે નળની વિરુદ્ધનો 'સુધરાઈના ઠરાવ પ્રગતિ વિરુદ્ધનો હોવાથી બધી હકીકત નવેસર તપાસી ફરીથી વિચાર થવા આખું પ્રકરણ તેઓ સાહેબે (મુખા સાહેબે) સુધરાઈ તરફ પાછું મોકલ્યું. તે ઉપરથી તા. ૪ : ૬ : '૩૮ ને શનિવારે સાંજના ૪-૩૦ વાગ્યે સુધરાઈની એક સાધારણ સભા ભરવામાં આવી. આ પ્રસંગે વોટર વર્ક્સના ખાસ નિભાયતી ફેટલાક સદ્ગૃહસ્થો પણ સભામાં હાજર રહ્યા હતા." આ પ્રમાણેની 'બે વિરુદ્ધ દશ મતે ઠરાવ પસાર થયો' વાળી વિન્યયોષણા પ્રસિદ્ધ યદ્ધ. શું કરે બિચારા સબ્યો! પેલા સદ્ગૃહસ્થોનો તેમને વણુછો પડ્યો, એટલે તેમના તેજથી અંગ્રાહ બહુમતિથી નળ લાવવાનો ઠરાવ થયો. હોય, એ તો એમજ હોય! બંદૂકને કુંદે ઠરાવ નથી કરાવ્યો એટલેજ સતોષ. આને પ્રગતિ કહેતા હો તો મુખારક હો એ પ્રગતિ આપને!

૩. 'પાટીદાર'ના પૃષ્ઠ ૭૧ ઉપર જાણીતી ઝીમનજાઈ જણાવે છે તે પ્રમાણે ગામના જુવાન વર્ગે કાકલુદીભરી વિનંતિ નળનો વિરોધ કરનાર ભાઈઓને કરી. પરિણામે "નળનો વિરોધ કરનાર ધણાના મત બદલાયા અને પરિણામે નળ લાવવાનો ઠરાવ મંજૂર થયો." ધણા માણસો તે કયા? અન્નવર્ગના મતદાર કે સુધરાઈના સબ્યો? ખરી હકીકત તો એ છે કે જે ઉપર જણાવી તે ૧૫૦ સહીવાળી અરજીમાં વિરુદ્ધ અરજી કરનારમાંના પણ ફેટલાકને સમજાવી સહીઓ લીધી છે, એમ વિરોધ કરનારનું દહેવું છે. સત્ય

હકીકત શી છે, તે જોવા સુધરાઈમાં મેં જે દિવસ આંટા માર્યા છે, પણ મારા ફેરા નિષ્ફળ ગયા છે, એ વાત મારે નિશ્ચયપૂર્વક જાણવાની નહોતી, છતાં સત્ય હકીકત જાણવાની તરફ લેઈ આવા લેખ લખવા જોઈએ તે જાતના આરોપમાંથી જયવા રાગદેષ રહિત આ વાત ગોંધું છું. જે કરાવ મંજૂર થયાનું આમાં લાઈથી જિમનલાઈએ જણાવ્યું છે, તે તા. ૪:૬:૩૮નો નળની હિગાયત કરનાર સદ્ગૃહસ્થોની રૂઝ-તેમના તેજમાં તજાઈને થઈલો કરાવ.

૪. સગસ્ત ગામની પ્રગતિ નામે આ પ્રકારનું લખાણ થાય અને વિરોધ થઈલો છે, એ વાત ઉપર ઢાંકપિછોડો થાય એ હકીકત જવાબદાર માણસ વાસ્તે ગિલકુલ શોભારૂપ નથી. એ ૧૫૦ સદ્ગૃહસ્થોને નળ લાવવા હોય તો ખીજા કાઠથી કે મારાધી તેગને ખાળી ન રાકાય. પ્રસૂતિની ખીજા વંધ્યાને ન હોય; એમને શું દુઃખ છે તે તો એજ સારી રીતે જાણે, ખીજાને શી ખજર? તે લોભાં નળ લાવે, કૃપા જોલાવે, હેડ પંપ મુકાવે, તેમાં ખીજાને શું? પણ નળનો વિરોધ કરનાર ઉપર કૃપા કરી આમ બળજોરી ન કરશો, તેમને ખર્ચે નળ લાવવાની દાનત ન રાખશો, તેમને આકુઅવળું સગમવા સહીઓ આપે તેમ ન કરશો. આપણે હવે સગમવું જોઈએ કે શ. રમતા બ્યાજમાં આપું વરસ મીઠું ને ખાઈ પાણી ન ભરાતી રાકાય. હવે તો પાણીઆરીને જોજામાં જોજા વાર્ષિક શ. ૨૫, ઉપર સાદો ને ગણ દાખા હોવાના આપીએ ત્યારેજ તે લોક પાણી ભરી શકે, નહિ તો આપણને ન માટે. ખાસકું દેખાડી કામ કરાવવાના દિવસો ગયા! જોછે પેસે નળનું પાણી મેળવવા વાસ્તે, તેમજ મળવળ પાણી વાપરવાના ખેતથી મરીજને ભોજે નળની માગણી થાય તે બ્યાજખી નથી. એ સુનંદા ૧૫૦ સહીવાળાઓને નળ પોતાને ખર્ચે જોઈતા હોય તો વિરોધી વર્ગ તેમને એમ નહિ કહે કે તમે ગામ છોડીને ચાલ્યા જાઓ. આપણું ઉલ્લવનું મુખદુઃખ સાથે સર્ગજોહું છે. માટે તો આપણે વર્તમાન પ્રગતિના સમયમાં સાથે વસો ગામમાં જન્મ્યા છીએ. તમારે પોતાને ખર્ચે નળ લાવવા હોય તો તંદુરસ્તીને ભોજે પણ વિરોધી વર્ગ તમને સહાય થશે.

૫. દેખાડેથી કરી પ્રગતિ સાધવા જતાં પગ લાગી જશે, તેનાથી પણ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. 'ખીજા' ગામોમાં નળ ને વસોમાં નહિ? ખીજાં ગામોમાં પ્રસૂતિગૃહો ને વસોમાં નહિ? ખીજાં ગામોમાં ગહિકા પુરતકાલમે ને વસોમાં નહિ? 'વસોમાં સહકારી બેંક ને અમારે ત્યાં નહિ? વસોમાં લંબીની બેંક ને અમારે ત્યાં નહિ? વસોમાં કેળવણી મંડળ ને અમારે ત્યાં નહિ?' આ જાતની બનોદશા આ કહેવાતી પ્રગતિને જવાબદાર છે. આવી

સંસ્થાઓમાં દમ પણ શી રીતે આવે? અનુભવી ને વૃદ્ધ પુરુષો કહે છે કે વસોમાં નળ આવે તો કન્યાઓ બહારથી વધારે આવે. ધર્મજમાં નળ નથી. વસોની કન્યાઓ પહેલાં ધર્મજ નહોતી જતી. દલે જવા માંડી છે કે કેમ? શા કારણથી? ત્યાં નળ છે તેમાં?

૬. વસોમાં નર્સ પાટીદાર નથી વસતા, એ સદ્ભાગ્યની વાત છે. એકજ કામની બહુધા વસતિ અન્ય કામોને વિનાશક છે, એમ મારો અનુભવ કહે છે. વસોમાં પાટીદાર, બ્રાહ્મણ, વાણીયા, લુદાણા, વાળંદ, ધાંગી, મોચી, કદોઇ, મુગન, શેખ, બાયસાર, કુંભાર, ગોલા, ધોળી, મુસલમાન, ગરાસીયા, કાછીયા, ભોઇ, કણ્ણી, સુયાર, લુદાર, તપોધન, ઢેડ, ચમાર, પારૈયા, વાઘરી, છીયા, વહેરા, લોટીયા વહેરાગ, પારોટ, સોની, ગઢવી, દરજી, માળી, ડગ્ગર, ખત્રી, કસાલ-આમ બહુવર્ણી ને બહુ ધંધાદારી વસતિમાં પાટીદાર કેટલા? પગલે પાંચસો ઘર. તેમાં વળી જેમનાં બેરાં પાણી ભરવા નથી જઈ શકતાં તેમની સંખ્યા કેટલી? દાળમાં હીંગ જેટલી. આ હીંગ જેટલી વસતિનાં બેરાં વાસ્તે સમગ્ર ગામના લોકોને માથે નળ ને ગટરોનો અમ્મલ પોતે ઠાકવો, એ વસોના સેવાભાવી ને નિઃસ્વાર્થ યુવકવર્ગને ગિલકુલ શોભારપદ નથી. યુવકવર્ગને નામે ગરીબોનું શોષણ, ભાષણો! ન કરશો.

૭. શારીરિક મહેનતથી જુવાન તે ખીતો દશે? અમને મહેનતનો ને સમયનો બચાવ બંધ છે, આ જાતની દલીલ વર્તમાન જુવાન વર્ગની ન હોઈ શકે. એ તો પ્રખર જીવન ગાળનારો હોય તો જ આ હાડગારીના સમયમાં પોતાનું પેટીઉં મેળવી શકે. ભાઈ ચિમનભાઈ પોતાની દૃષ્ટિએ તમામ જુવાન વર્ગને ન જુએ તેવી મારી સલાહ છે. ગાંધીયુગનો જુવાન ખડતલ હોય, પાંચદશ ગાઉ ચાલી નાખે, મોટરની માગણી ન કરે, ગાડામાં બેસવાનું મળે તોય નભાવી લે, ખાવાનું ન મળે તોય ચલાવી લે, ટાઢતાપ ન જુએ, આરામ-ખુરશી ઉપર બેસી માત્ર તરંગો ન કર્યો કરે, જમીન એકવામાં હીલપત ન માને, પોતાનું દશ શેર વજન રેશન ઉપર લેઈ જવામાં એને શરમ ન આવે. યુવાન સ્ત્રીઓનું પણ તેવું જ. એ પોતાનાં કપડાંની પસંદગીમાં રંગ કરતાં પોત પ્રથમ જુએ, એના પતિને વલોણાવારે સોનીતે ત્યાં ન જવું પડે, એ પોતાના ઘરને માટે ફૂવાનું પાણી જાતે ભરી લાવે, એનાં છોકરાંને કે એના પતિને દળવાનું લેઈને મોલીતે સંચે ન જવું પડે. 'Dignity of labour' સંજોગે જેવું પ્રવચન યાય કે લેખ લખાય તેવું જ ઉભયનું વર્તન હોય. મહેનતથી ડરતો વસોનો જુવાન વર્ગ વસોની કેળવણીની સંસ્થાઓમાં ભણતાં બાળકો ઉપર કેવી અસર કરશે? સ્ત્રીઓને પાણી ભરવાનો ત્રાસ છે, મારે

નગનું સમર્પન કરવું એ બિલકુલ હાનિકારક છે. એકે જીવન, સ્ત્રી કે પુરુષનું, રસદીન છે. મનુષ્ય કર્મ - શ્રમ - કરવાને માટે જ સર્જાએલો છે. કુર્વન્નેવેદ કર્મોગિ જિજીવિષેચ્છતે સમાઃ એ શ્રુતિવાક્ય પણ કામ કરતાં સો વર્ષ જીવવાનો વિધિ આપે છે. સમર્પનો ગયાય કરી એનો અત્યારનો જુવાન વર્ગ સામાં ઉપયોગ કરશે, એની તો મને શંકા છે. શ્રમ કરનાર માણસજ આગરદાર ગણાશે, એના જમાનાના મને લજ્જકારા વાગે છે. ભાદરજીની અંદર પાંચ મહાની ગુણ્ય ઈચ્છનાર ધૂળો ને વસોની અંદર મોતીગમ મારવાડીની કેાઈ દયા ખાતું હોય તો હું તેને જ દવાપાત્ર ગણું છું. એ મજૂરીઆત વર્ગ ન હોય તો આપણું પાણી કેાણુ ભરે? આપા ઉપકાર કરનાર વર્ગની રોજી છીનવી લેઈ બિલકુલ તેમને માથે નળવેરો ઠોકવા જેટલા ફૂનની તો આપણે નજાળીએ.

૮. "પહેલાં દસ પંદર દળર રૂપીઆમાં આપાં માગેને સરકારી લાઇ રફૂલો મળતી, તેની લાલ પેટલાદ, સોજા, ભાદરજી જેવાં માગેએ વખતગર ચેતીને લીધેલો, તે વખતે વસો ગામ 'લાઇ રફૂલની ગામમાં જરૂર છે કે કેમ?' એનો નિર્ણય ન કરી શક્યું." આ પ્રમાણે 'પારીદાર'ના પૃ. ૭૦ ઉપર ભાઈશ્રી ચિમનભાઈ લખે છે. નિર્ણય તો કરી શકત, પણ પંદરવીસ દળર રૂપિયા આપે એવો કયો પારીદાર કે સાહજી હતો? અન્ય માગેમાં એક જ જણની ઉદારતાથી તે સંરથાએ થઈ છે. ગાદીનું ગામ કહેવાતું હોવા. છતાં વસો ગામ પેસેટકે તો ગરીબ ને વાણીઆશી છે, એવી મતલબનો આરોપ ભાદરજીની પ્રાન મને સંભળાવે છે. ખરી વાતમાં ખાર શો?

૯. ગામડાંનો ચેતનવતો વર્ગ ધીમે ધીમે શહેરો તરફ જતો અટકે એટલા માટે "આપા વર્ગની નજરે જીવનની જરૂરીઆત અને તે માટેનાં સાધનો લાગી એ વર્ગને માટે ગામડાં આકર્ષક બનાવવાં પડશે." આવી જાનની દલીલ ભાઈ શ્રી. ચિમનભાઈ પૃ. ૭૧ ઉપર કરે છે. દલીલ ઠીક છે, પણ ગામડાં આકર્ષક કેની દૃષ્ટિએ બનાવવાનાં? વિકૃત દૃષ્ટિયાળા મનુષ્યની દૃષ્ટિએ કે ગામડાંમાં વસતી મોટા બાગની પ્રજાની દૃષ્ટિએ? ભાઈશ્રી ચિમનભાઈની દૃષ્ટિ આગળ વસો, ભાદરજી, ધર્મજી, જેવાં ગામ તરવરે છે કે નાનાં ગામડાં? નાનાં ગામની જરૂરીઓતો શી છે તે તો તેમને પૂછતાં જણાય. આપણી વિકારી દૃષ્ટિ ત્યાં કામ નહિ લાગે. અને તેનો ઉપયોગ કરવા જતાં ગામડાંને પાપમાન જનાતીશું. ચેતનવતો વર્ગ ગામમાં જ્યાં સાધનો - સુંદર સીમેન્ટનાં મકાનો, વિશાળ રસ્તાઓ ને ઉપર પાણીના જંટકાર, રફૂલો, લાવજેરીઓ, પોસ્ટ ઓફીસો, સ્ત્રીપુરુષોનાં જુદાં દવાખાનાં, વગેરે, વગેરે - લાવવાં છતાં એ ખાસે શું? ગામની ચાર જાગેલોમાં રહે આ સાધનો આવવાનાં છે! દેહાતી

લોકોને તેમની પોતાની જ દૃષ્ટિએ સુખ છે. ગામડાંને વિશાળ ભાગોળોની જરૂર છે, ભાગોળે તેમને ખરવાડની જરૂર છે (તેને વારને તો સરકારે ગામ-ઠાણ વધાર્થે જ છૂટકો), આંગણે ઢોર. જાંધવાને છૂટા ચોકની જરૂર છે, તેમનાં ગાડાં રાખવા મોકળાશની જરૂર છે, તેમને ઉકરડા નાખવા આંગણામાં જ જગ્યા જોઈએ. ધનવાનો પોતાનું ધન તિબેરીમાં પોતાની છાતી ઉપર રાખે. કે બેંકમાં સહીસલામત રાખે, ત્યારે ગરીબ ખેડૂતનું ધન દૂર દૂર ભાગોળે વેડફાય, એ કોના ઘરનો ન્યાય? જે વખતે ખેડૂતવર્ગને મદદરૂપ થઈ ખેતીની આગાહી થાય તેવાં પગલાં ભર્યાં જોઈએ, તે વખતે ખેતીની રહીસહી આગા-હીને ખરવાદ કરનારાં આડકતરી રીતે પગલાં ભરાય, એ ગિલકુલ શોભારૂપ ને આશાજનક નથી. ગામડાંને જોઈએ પીટરી-છાણથી લીપેલાં ઘર (સીમેપટનાં નહિ), સાર્વધર્મિક મંદિર-નડિઆદના સંતરામ જેવું; એમને જોઈએ એક શાહુકાર, એમને જોઈએ મીઠા દૂધા, એમને જોઈએ એક નિરાળ ને ભણેલું શૂલી ન જવા માટે જીવનને ઉત્તર કરનાર એક પુસ્તકાલય ને અનુભવી વૈદ્ય.

૧૦. વસોમાં વોટર વર્કર્સનું અંદાજ ખર્ચ ભાષત્રી ચિમનભાઈ આશરે ત્રણ લાખ રૂપિયા ધારે છે. ત્રણ લાખમાં વસો ગામના વિસ્તારના પ્રમાણે ખર્ચ થઈ ગયે, એમ હું પોતે ધારતો નથી. છેવટની મંજૂરી મળ્યા પછી ને અંદાજ એરડીમેટ થયા પછી જો લડાઈ જાગે તો વસોના પાર વાગી જવાના! ભાંતો એકદમ ચઢી જવાના. સોનાના ભાવ હજુ એવડા નથી થયા, પણ નળ મંત્રેરેના તો કેટલા ગણા વધે તે તો વેપારીઓની ને માલ પૂરો પાડનાર કંપનીઓની તે વખતની મનોદશા ઉપર અવલંબે છે. ભાદરણ વિસ્તારમાં શેકાણીના આંધા જેટલું, તેમાં પણ માત્ર રૂંધનેજ(ગટરો)નો અંદાજ સરકાર-રાહે એક લાખ એંશા હજાર-રૂપિયાનો છે. તે હિસાબે વસોને તો ૨૫ લાખ કરતાં ઓછા ન જોઈએ. નળ સાથે એકંદર ખર્ચ પાંચ લાખ કરતાં ઓછું ન આવે. લડાઈ જાગે તો કેટલું આવે એ તો રામ જાણે! ભાદરણમાં તો ઘણે લાખે સગમે ત્રીજી સાહેજ બે સખી ગૃહરથોની સખાવતને પરિણામે ગરીબોને, રટેડ પોસ્ટથી પાણી ભરનારને મુક્તિ મળી છે; પણ ગટરોનો ભાવિ વેરો તેમને ફરીથી મૂંઝવી રહ્યો છે. ભાષત્રી ચિમનભાઈ ધારે છે તેટલો જ ખર્ચ થશે એમ માની લેઈ આપણે ચાલીએ. સરકાર અર્ધી મદદ આપે તો દોઢ લાખ રૂપિયાનું સરકારનું દેવું કરવું પડે. દેવું કરીને જાપનું પારમું પણ ન થાય એવી સલાહ આપનાર મળે, પણ આટલું મોટું કોઈ શાહુકારનું નહિ—ખૂદ સરકારનું કરજ કાઢી નળ લેવાય, એમાં ના કહેનાર સુધરાઈના હાજર ૧૨ સભ્યોમાંથી માત્ર ૨ ગણે એ જિનજવાળદારીનો અચ્છો નમૂનો! દોઢ

લાખ રૂપિયાનું કરજ ૫૦ વર્ષે પૂરું ફેરવાનું સરકાર દ્વારા તે સેંકડે ચાર
ટકા પ્રમાણે વ્યાજ લે તો દર સાલ હમણાં ભરવાના રૂ. ૩૦૦૦ થાય, તે
ઉપરાંત પ્રથમ વર્ષે વ્યાજના રૂ. ૬૦૦૦ થાય. નળની નિભાવણી ખર્ચ દર
વર્ષે રૂ. ૪૦૦૦થી ઓછું ન આવે. બાદરખમાં વાર્ષિક રૂ. ૩૦૦૦ આવે છે.
ગટરોનું વાર્ષિક નિભાવણી ખર્ચ કેટલું આવશે તેનો હજુ બાદરખને અનુભવ
નથી, કારણ કે ત્યાં ગટરોનું કામ હજુ ચાલુ છે; પણ ત્રસો માટે રૂ. ૫૦૦૦
વધારે ન કહેવાય. આ પ્રમાણે એકે દર વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૧૮૦૦૦નું થાય.
હવે ધરો ઉપર તેની ફાળવણી કરીએ. બાકીથી ચિમનભાઈને જ દિસામે
ચાલીએ: “લગભગ ૩૦૦૦ ઘરમાંથી, ઘરમાં નળ નહિ લેનાર લગભગ ૨૫૦૦
ઘર પૈકી લગભગ ૧૦૦૦ ઘરોને દર વર્ષે ૪થી ૫ રૂપીઆ અને બીજા
પાંચસો સાતસોને બે રૂપીઆ કર આપવો પડશે. ૫૦૦-૭૦૦ ઘરોને કરની
માત્રી આપી શકશે” (પૃ. ૭૨). આ દિસામે વધારેમાં વધારે રૂ. ૫ વાર્ષિક
ગણતંત્ર એક હમર ધરો રૂ. ૫૦૦૦ વેરા આવે. વધારેમાં વધારે સંખ્યા
લેતાં બીજાં ૭૦૦ ઘરો વાર્ષિક વેરા રૂ. ૨ પ્રમાણે રૂ. ૧૪૦૦ આવે.
આ પ્રમાણે સ્ટેપ્ડ પોસ્ટથી પાણી લેનાર તમામ વર્ગોનો વેરા રૂ. ૬૪૦૦
થશે. હવે રૂબાં, બાકીથી ચિમનભાઈ ધારે છે તેવાં, કનેક્શન લેનાર ઘર ૫૦૦.
તે ઉપર વર્ષ દિવસે રૂ. ૧૮૦૦૦-૬૪૦૦=૧૧૬૦૦, એટલે કનેક્શન દીઠ
રૂ. ૨૩ ભરવા પડે. આટલો ભાર (મારે દિસામે તો તેથી પણ ઘણો વધારે)
નળવેરા ભરનાર ના મળે. ૧૫૦ સહીવાળા પણ જટકે તો નહિ ને? અને
રૂ. ૧૪માં કનેક્શન લેવાના યત્ન કરાવનું શું થાય? જૂલ માલુમ પડે તો કરાવ
હજુ સુધારી શકાય છે. સ્ટેપ્ડ પોસ્ટથી પાણી ભરનાર, બાકી ચિમનભાઈના
ખુદ્ધ દિસાખથી લલચાશે નહિ. ત્રસોમાં વધારેમાં વધારે ઘરવેરા રૂ. ૫ છે.
તે વધારવાના સધળા પ્રયાસો વ્યર્થ ગયા છે. પરિણામે તેમનો બોલો ગરીબ
વર્ગ ઉપરજ પડ્યા કર્યો છે. ચાલુ સાલે સુધરાઈના સભ્યો પૈકીના કાંઈએ
વેરા ઝાઝો આપવો પડે એટલા માટે, અનેક ઘરોને એક મિલકત તરીકે
અંધાળાં નથી એમ, કાણ પૂરવાર કરી શકશે? ત્યારે પોતાને આવતો રૂ.
૨૩નો વેરા ભાર પડે તો હોવાથી તે ઝાઝો કરી માત્ર બે કે ત્રણ રૂપિયાનો
તફાવત રાખી બધો વેરા સ્ટેપ્ડ પોસ્ટથી પાણી લેનારને માથે ઝાઝાડશે,
એમાં કાંઈને કાંઈ શંકા છે? કાગળ ઉપર દિલસોજી બતાવનારા ગામમાં ઘણા
છે, પણ પોતે ખર્ચ વેડી ગરીબોને રાહત આપે એવો તો ભવિષ્યમાં કાંઈ
જગની જણે ત્યારે ખરું. (અહીં એક અપવાદ કરવાનું મન થાય છે, પણ
તેમનું દાન કેવળ ગરીબોને જ વાસ્તે નહિ હોવાથી અપવાદ નથી કર્યો.)

૧૧. વસોમાં નળ આવે તો વસો ચાગના કારીગર ને મનૂર “વર્ગનાં કેટલાંય કુટુંબોને ઓછામાં ઓછા સો ગસો રૂપિયા કમાવાનું” મળશે,” એવી ભાઈ ચિમનભાઈની દલીલ લક્ષ્યાવનારી છે. ખરેખર ત્યારે તો કમાણીના વ્યાજમાંજ નળવેરા ભરાય. આવાં કામોના કોણદ્રાકટ મોટા કોણદ્રાકટરોને મળે છે. તે લોકો અનેક ઠેકાણે આવાં કાર્યમાં પ્રવીણતા પામેલા હોય છે. તે પોતાનાજ કારીગરો ને મનૂરો રાખે છે. જે તે સ્થળના રાખે તો આપણા હરામી લોકો એમને ઓળાવે. અહીં બાદરણમાં એ કામે મનૂર વગેરે યુગ્મરાત બહારના છે. કમાણી થતી હોય તો માત્ર કલાસને, એટલે મનૂર, કારીગરોની દાદ રાખે સળકે.

૧૨. સુધરાઈના સભ્યો, આપે વધુમતિથી નળ લાવવાનો હરાવ તો કર્યો, તે કરવામાં આપની સ્વતંત્ર શુદ્ધિ ઉપર ખાનગી સદ્ગૃહસ્થોની હાજરીનું આવરણ પણ થયું હશે. નળના આવવાથી આપને ને આપના ભાવી વારસોને લાભહાનિ તો થશેજ. આપની ફરજ છે કે સુધરાઈના સભ્યોએ મતદાર વર્ગના અભિપ્રાય મુજબ ચાલવું જોઈએ. પણ તમને ચૂંટનાર પ્રજામતની અવગણના કરી તમે તમારો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય ભળતોજ આપ્યો હોય તો જરૂર તમે પ્રજાપ્રોહનું કલંક વહોરો છો ને ઈશ્વરના કોપના હકદાર થાઓ છો. કોઈએ પ્રજાને નથી રાખ્યો અથવા રજિસ્ટર નથી કરાવ્યું કે તેના વારસ પેઢી દર પેઢી ધનવાન રહી શકશે. કાલે કેવી સ્થિતિ થશે તેનો કોને ખ્યાલ છે? કદાચ આપણાં કૃત્યને વાસ્તે આપણા પોતાનાજ વારસો આપણને રાખ આપે. હજુ વડીપાપડ વંદી નથી ગયાં. ગમે તે વખતે હરાવો ફેરવી શકાય છે. એમાં આપને કશું સમજાવવું પડે તેવું છે? સરકાર એમ ને એમ પૈસા નહિ ધીર. ઉપજખર્ચના ટાંડીઆ મેળતરી આપના પડશે. નવી ચૂંટણીમાં આપ કદાચ ન પણ આવો અને પાછળથી પરતાવું પણ પડે, માટે વેળાસર ચેતનજો. તે વખત જે તે સભ્યોને માથે તે કામ પડવાનું છે, માટે આપણે શું, એમ કહી બીન જવાબદાર ન બનશો. કૃત્રા ખોદાવવામાં ખર્ચ થશે, પાણી કેવું આવશે તે તો. કાણ જાણે છે? થોડો ખર્ચ કર્યા પછી સરકાર ગળું પકડશે, નહિ છુટાય. હાર્યો જુગારી જમણું રમે તેના જેવું થશે!

૧૩. નળની અડચણોનો શો ખ્યાલ આપું! હમણાંજ નવેમ્બરની આંખરે પાટનગર વડોદરામાંજ નળની પાછપ તૂટતાં પ્રગ્ભને ને ભાઈશ્રી ચીમનભાઈને પણ જે અનુભવ થયો છે, તેના માત્ર પેયરોમાંથી ટૂંકા ઉતારા આપું: “રાત તો જેમ તેમ કાઢી. સવારે મોં ધોવા પાણી ન મળે. લોકોએ રાતના પતરાળાંમાં

ખાધું, કારણ કે વાસણ ધોવા પાણી નહિ. દ્વલશિંગ મજરુવાળા કાગળ ઢાંકી મજરુ જવા ગયા. ધણી બેગોને પાણી ખેંચતાં ન આવડે. તેમના પુત્રો કે પતિઓ દૂધે જમ પાણી ખેંચી આપતા અને બેગો માથે બેઠું લેતાં ન આવડે માટે જમણાં પાણીનો ઘડો ઊંચકી ઘેર જાય. આ દૃશ્ય અંગેઝ અંગે ભેલા લાયક જેવું હતું. શહેરમાં જેના ઘરમાં દૂધ હતો તેમણે લોકો માટે દૂધ પુછા મુક્યા. લોકો મનમાં ઉપકાર માની પાણી લેઈ જવા લાગ્યા. આતું નામ શહેરી જીવનની પરાધીનતા” (‘મુળ્ય સમાચાર,’ તા. ૩૦:૧૧:૭૮, પૃષ્ઠ ૪). હોય; એમજ હોય. સુખદુઃખની વિકારી આવના આને માટે જવાબદાર છે. જેમ જેમ માણસની જરૂરીયાતો વધશે તેમ તેમ તે મનુષ્ય વૈજ્ઞાનિક સાધનોની ચૂકમાં વધારે ને વધારે સપડાશે. જીવન જેટલું કુદરતથી દૂર તેટલી પરાધીનતા વધારે. ડાહ્યા અને નૈસર્ગિક જીવનમાં ઊછરેલા મનુષ્યો મનુલખનાની માફકજ રહે:

सर्वं परवशं दुःख सर्वमात्मवशं सुखम् ।

एतद्विधात्वमासेन लक्षणं सुखदुःखयोः ॥ (મનુ. ૪:૧૬૦)

વળી,

यत्तदमे विपमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत्सुखं सारिषकं प्रोक्षमारमद्बुद्धि प्रकादजम् ॥ (ગીતા ૧૮:૩૭)

જેટલું હાથે થાય તેટલું જાતે કરો, અને જેમાં પ્રથમ દુઃખ છે તેજ પરિણામે મુખદાયી છે. આ વાતની અવગણના કરવાથી વિપરીત ફળ આવે તે સ્વાભાવિક છે. નળ જરા મોડો થતાં ભાદરણના મહોલાઓમાં ધરધરની સ્ત્રીઓ ખૂમો પાડે છે ને ‘નળયાળાનું સત્યાનાથ જન્મે!’ કહે છે, અને નળ આવતાં ‘વાગી વાગી સ્વર્ગવરમાં દાક, હો નળ આવ્યો રે!’ એવી ખૂમો માંલગવાનું સદ્ભાગ્ય કેને જોઈએ!

૧૪. આ ઉપરાંત નળની પાછપ તૂટી કે મટરમાં કાંઈ ભરાયું ને પાણી જતું બંધ થયું તો એક આનાની ટીકીટ ચોઢી અરજ કરવી પડશે ને એક રૂપિયો ચાંદાનો—લાગતો—ભરવો પડશે. તે ભર્યા પછી ફેટલા ધક્કા ખાશે ત્યારે સુધરાઈતો માણસ આવશે ને પૂછશે કે તમને ક્યાં દુઃખે છે? પછીનું બધું ખર્ચ અરજ કરનારને માથે રહે.છ.૧.

ભાદરણ

ચતુરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ બેકુત

*

૧. આવા વૈજ્ઞાનિક પ્રશ્નો વિષે હાંખા લેખ લેવા પાલવે નહિ, માટે પ્રશ્ન ઉપરિચિત કરનાર ભાઈ મગનલાલનો આવેલો લેખ લીધો પછી આ સંબંધે લેખો બંધ કરવામાં આવશે. —તંત્રી

જાણવાબેગ

૧૦. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ - વાર્ષિક કાળા માટે વિનંતી

પૂજ્યશ્રી ગાંધીજીની સલાહ પ્રમાણે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ એવો ધારા રાખેલો છે, કે દર વરસના પોતાના ખર્ચની રકમ વરસે વરસે પ્રજા પાસે માગી લેવી. તે ધારા પ્રમાણે ચાલુ વર્ષના ખર્ચ પેટે હું ગૂજરાતનાં બાઇબહેનો પાસે રૂ. વીસ હજાર માટે વિનંતી કરું છું. ગુજરાતનાં રાષ્ટ્રીય જીવનમાં વિદ્યાપીઠ જે સેવા કરી છે એ જતાવવાની જરૂર ન હોય. એટલે વાર્ષિક કાળા માટેની આ વિનંતી કરતી વખતે તે ક્યાં કામો માટે કરવામાં આવે છે એટલું જ ટૂંકમાં જણાવીશ. વિદ્યાપીઠમાં હાલ ચાલતા કામ વિષે જેમને વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા હોય તે વિદ્યાપીઠના મહામાત્રને લખીને જાણી રાક્ષો.

ગયા વર્ષની જેમ ગ્રામસેવાનું વિદ્યાપીઠનું કામ તેને માટેની ખાસ સમિતિ સંભાળે છે, અને તે કામને માટે જરૂરી નાણાંની જોગવાઈ રવ. શ્રી. નગીનદાસ અમુલ્લખરાય ગ્રામસેવા ટ્રસ્ટમાંથી થાય છે. એટલે તે કામને માટે નાણાંની વિનંતી કરવાની રહેતી નથી.

૧૯૩૫થી ચાલતા ગૂજરાત વિનયમંદિરનું કામ ધીમે છતાં રિધર પગલે આગળ વધતું જાય છે. અત્યારે ચાલી રહેલી કેળવણીની પુનર્ઘટનામાં પ્રયોગરૂપે તે વિદ્યાલયમાંથી કાંઈક વિચારસામગ્રી ને અનુભવો પણ મળે એવી પાકી આશા રખાય છે. એટલે, જોકે પ્રારંભમાં તે સત્યાગ્રહી ખેડૂતોનાં જાળોકાની જ દૃષ્ટિએ ખોલવામાં આવેલું છતાં, વિદ્યાપીઠના સંચાલકો તેને રત્નતંત્રરૂપે પણ ચાલુ રાખવા જેવું માને છે. એના ખર્ચની રકમ વાર્ષિક રૂ. ૯,૦૦૦ છે.

વિદ્યાપીઠના જોડણીકાશની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રજા આગળ મુકાઈ ગઈ છે. હવે તેની ચોથી ને વધારે સંપૂર્ણ આવૃત્તિનું કામ વિદ્યાપીઠે હાથ પર લીધું છે. તેને અંગે વ્યવસ્થિત કાશ-કાર્યાલય ચલાવવામાં આવે છે અને તથા ચાર સેવકો તે કામમાં લાગેલા છે.

ઉપરાંત, આપણા પ્રાંતમાં રાષ્ટ્રભાષા - પ્રચારના કામને મદદ થાય તે ઇરાદે, રાષ્ટ્રભાષાનો એક નાનકડો કાશ તૈયાર કરવા જેવો ગણાય. તે કામ આ વરસમાં કાશ-કાર્યાલયે ઉપાડ્યું છે. અને ચોડા માસમાં તે પુસ્તકરૂપે ગૂજરાત આગળ મુકાશે.

કાશ-કાર્યાલયની આ પ્રવૃત્તિનું વાર્ષિક ખર્ચ લગભગ રૂ. ૪,૦૦૦ છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કીમતી અંચાલકની સૌ ગુજરાતીઓને ખબર છે.

તે અંચલંકારને ઉપયોગી રાખવો હોય તો તેમાં થોડાધણો પણ નવો ઉમેરો અનિર્ણય થવો જ જોઈએ. એવા નવા ઉમેરાનું તથા અંચપાલનનું મળીને વાર્ષિક ખર્ચ લગભગ રૂ. ૩,૫૦૦ જેટલું હાલમાં થાય છે.

વિદ્યાપીઠનાં પ્રકાશનોનું કામ વિદ્યાપીઠનાં અન્ય કાર્યોમાં રોકાયેલા સેવકો જ કરતા રહે છે. અને એ પ્રકાશનો નવજીવન કાર્યાલય મારફત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. એટલે પ્રકાશન ખાતે અલગ કે ખાસ ખર્ચ માગવાનું રહેતું નથી.

આ ઉપરાંત વિદ્યાપીઠ-કાર્યાલય તથા અદ્યાર કામ કરતા સેવકો અને મકાનોનું સમારકામ તથા ધોળાગણી વગેરે ખાતામાં મળીને વાર્ષિક રૂ. ૪,૫૦૦ જેટલો ખર્ચ છે. આમ કુલ ખર્ચ રૂપિયા પીસેક હજાર જેટલું છે. આટલી નાની રકમ ગુજરાતનાં ભાઈજહેનો વિદ્યાપીઠને આંગણે પહોંચાડીને, તે ઉત્તરાયવા જવા માટેનો વિદ્યાપીઠના સંચાલકોનો સમય જત્યાવશે એવી મારી ઉમેદ છે; અને દરેક ગુજરાતી ભાઈજહેન પોતા તરફથી ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી ગુજરાત વિદ્યાપીઠના મહામાનને અમદાવાદ મોકલી આપશે એવી મારી સૌને વિનંતિ છે.

તા. ૨૫:૧૨:૭૮

અમદાવાદ

વલ્લભભાઈ પટેલ

પ્રમુખ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ મંડળ

૧૧. ખેડા જિલ્લાના લેઉઆ પાટીદારોમાં થતાં લગ્નમરણનાં ખર્ચને અંકુશમાં રાખવા માટેના નિયમો

ગહેર સૂચના નં. ૩૮૨, જી. ડી.; ૨૯મી જાન્યુઆરી ૧૮૮૯.

જોએ ગેમેટ, ૧૮૮૯, વાગ ૧. ૫૪ ૭૬,

ગહેર સૂચના નં. ૬૮૨, ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડિયા,

હોમ ડિપાર્ટમેન્ટ, ૩જી ઓક્ટોબર ૧૮૮૯થી સુધાર્થા પ્રમાણે

ઇ. સ. ૧૮૭૦ના ૮મા કાયદાની ૩જી કલમ અન્વયે, હિંદુસ્થાનના ગવર્નર જનરલ હન કાઉન્સિલ તરફથી મંજૂર થયા પ્રમાણે, ખેડા જિલ્લાના લેઉઆ પાટીદારોમાં થતાં લગ્નખર્ચને અંકુશમાં રાખવા માટેના નીચેના નિયમો સધળા લોકોને જાણ થરા માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે:

આ નિયમો તા. ૧ ફેબ્રુઆરી, અને ૧૮૮૯થી અમલમાં આવશે અને ખેડા જિલ્લાનાં તમામ ગામોનાં લેઉઆ પાટીદારોને લાગુ પડશે.

નિયમો:

લગ્નપ્રસંગે અને તેની સાથે સંબંધ રાખતાં દરેક ક્રિયા અથવા વ્યવહાર સંબંધે ખર્ચ કરવાનું ધોરણ નીચે પ્રમાણે રહેશે અને તે ઉપરાંત ખીજા કોઈ પણ પ્રકારની રકમ આપવી નહિ અથવા લેવી નહિ.

૧. કન્યાના પિતા અથવા પાલક તરફથી અપાતી પરકણ રૂ. ૧થી રૂ. ૨૫૦ કરતાં વધારે નહિ જોઈએ, અને તેમાં નીચેની રકમોનો સમાવેશ થશે:

ક. આંદો (જેના સ્વીકારથી વિવાદસંબંધ પૂરો બંધાય છે તે જણાવતી રકમ),

ખ વસન્ત અથવા કન્યાના દિતને માટે મુકાતી અમાનત રકમ; પણ આ રકમમાં અપ્રાપ્તો સમાવેશ થતો નથી.

૨. ઉપર જણાવેલા અપ્રાપ્તની હદ નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવે છે: કન્યાના પિતા તરફથી આપવાના રૂ. ૧થી રૂ. ૧૪-૮-૦ સુધી અને વરના પિતા તરફથી આપવાના રૂ. ૧થી ૩૦-૮-૦ સુધી.

૩. જન અને તે સંબંધેના ખર્ચની હદ નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવે છે: જનમાં ૧૦૦ માણસથી અને ૧૦ વાહનથી વધારે લેઈ જવાં નહિ અને જે જનને, એ રહે તે આગા વખતમાં, ત્રણ જમણથી અને જે હાજરીથી વધારે ભોજન જમાડવું નહિ. અને એ સઘળા વખત માટે દરેક ઘોડા દીઠ ૧૦ શેરથી વધારે અને દરેક જગદ દીઠ છાથી વધારે દાણો આપવો નહિ.

આ પ્રસંગે જમાઈઓને જ ભેટની રકમ આપી શકાશે અને તે પણ દરેકને રૂ. ૨થી વધારે નહિ.

ક. માર્જનમાં જતાવેલાં ગામોના લેઉઆ કુટુંબના પુરુષનું લગ્ન ખેડા જિલ્લાના ખીજા કોઈ પણ ગામના કુટુંબની કન્યા સાથે નડીઆદ, કરમસદ, થાય તે પ્રસંગે ઉપર કલમ ૩માં જતાવેલી જનમાં ઓડ, ઉત્તરસંડા, ૨૦થી વધારે માણસ અને ૨થી વધારે વાહન લેઈ મુણાવ, અલિદ્રા જવાં નહિ અને એ જનને એક જમણથી અને એક હાજરીથી વધારે ભોજન જમાડવું નહિ.

૪. કન્યાના લગ્નને પ્રસંગે તેના કુટુંબના માણસોને જમાડવાનો ખર્ચ રૂ. ૧૨૫થી વધારે થવો જોઈએ નહિ.

૫. કન્યાને પહેલે આણે વળાવતાં નીચે જણાવેલી હદ કરતાં વધારે ખર્ચ કરવો નહિ:

ક કાચળાના રા. ૧થી રા. ૧૧ સુધી,

૨. જ કન્યાને તેડવા આવનાર માણસોને દક્ષિણના સમગ્ર ગણોને રા. ૧થી રા. ૨ સુધી,

૩. જ કન્યાને માટે તેલ, સુખડું અને સોપારી વગેરે સમગ્ર ગણોને રા. ૩થી વધારે નહિ.

૪. બીજા આણે વળાવતાં સર્વ પ્રકારના વ્યવહારના ગણોને રા. ૩થી વધારે આપવા નહિ અને તેડવા આવનાર માણસોને રા. ૧-૮-૦થી વધારે દક્ષિણના આપવા નહિ.

૫. વર અથવા તેના સંગથી કન્યાને ઘેર પહેલી વાર જાય ત્યારે આંહાના રૂપિયા નીચે જતાવેલી હદ સુધીજ આપવા :

ક વરને રા. ૧થી રા. ૧૫ સુધી,

૨. વરના પિતાને, તેની માતાને, બેનને, દાદાને અને દાદીને દરેકને રા. ૧થી રા. ૫ સુધી.

૩. દીકરીની પહેલી કન્યાના લગ્નને પ્રસંગે નીચે જતાવેલી હદ કરતાં વધારે ખર્ચ થવું જોઈએ નહિ.

૪. માગેરાના રા. ૧થી રા. ૭૫ સુધી,

૫. જ ચૂડાંપાનેતરના કુલ રા. ૧થી રા. ૨૫ સુધી ;

અને દીકરીના બીજા કાંઈ જાળકના લગ્નને પ્રસંગે એકંદરે કુલ ખર્ચ રા. ૧૦થી વધારે થવું જોઈએ નહિ.

૬. વરના પિતા, માતા, દાદા, દાદી અથવા કન્યાના પિતા અને તેની માતા, એમાંના કોઈ એકના મરણપ્રસંગે કન્યાપિતા પાસેથી નીચે જતાવેલી હદ કરતાં વધારે કંઈ લેઈ શકાયો નહિ :

ક પાંચડી-ચેલા અને જારસ, એ જાનેના ગણો રા. ૧થી રા. ૧૧ સુધી,

૨. કાગળાનો રા. ૧.

૭. વરના મરણપ્રસંગે પોચના રા. ૨થી અને જાળડીના રા. ૩થી વધારે લેવા નહિ.

૮. ચીડીઓ સંગઘે, દર ચીડીએ રા. ૧ કરતાં વધારે આપવું નહિ અને એકંદરે ચીડીઓ માટે કુલ રા. ૭૫ કરતાં વધારે ખર્ચ કરવું નહિ.

૯. સાધારણ પ્રસંગોએ રીતસરનું ખાવું વગેરે લેવામાં અથવા કન્યા અને જમાઈ જુદું ઘર માંડે ત્યારે તેમને કન્યાનો પિતા પોતાની ઇચ્છાથી મદદ આપે તે લેવામાં ઉપરના નિયમોથી બાધ આવતો નથી ; પણ એ માગવાનો

તે ત્રણ જૂથો આપવાં અને એ વખત હાજરી કરાવવી. જનમાં આવેલાં વાહન વારંતે જેટલા દિવસ જન રહે તેટલા દિવસ સુધી દર રોજ ઘોડા દીક ચંદી શેર ૧૦ તથા બળદની જોડ દીક દાણો શેર ૭૫થી વધારે આપવું નહિ.

ત્રીજી કાનુન: વાર તહેવારને દિવસે મીઠાઈ વગેરે આપવા લેવાને હરકત નથી. તેમજ જ્યારે ધણી ધણીઆણી જુદું ધર માંડે તે વખતે કન્યાના આપની ઇચ્છા પૈસા સંગ્રહે મદદ અગર દેનગી કરવાની હોય તો તે કરવાનો અથવા તે વરકન્યાએ લેવાનો કાંઈ પ્રતિબંધ નથી. આવી મદદ અગર દેનગી જુવારાનું નિમિત્ત બતાવી હક તરીકે માગી શકાશે નહિ.

ચોથી કાનુન: આ નિયમ વિરુદ્ધ જો કોઈ ચાલશે તો વર્ગ પહેલાના માજીસ્ટ્રેટની રૂબરૂ કામ ચાલી તે રૂ. ૧૦૦૦ એક હજાર સુધી દંડની અગર છ માસ સુધી આસન કેદની અગર જે બંને શિક્ષાને પાત્ર થશે.

પાંચમી કાનુન: પરિશિષ્ટમાં બતાવેલા અર્થ કરતાં કોઈને જાહે અર્થ કરવાનું હોય તો તેમણે પ્રથમ સુચા તરફ અરજ કરી તેમની પરવાનગી મેળવ્યા વગર કરવો નહિ.

છઠ્ઠી કાનુન: આ હુકમનું જોઈએ તેવું સાફ પરિણામ થવું એ વાત ધણે ભાગે પારીદાર લોકો ઉપરજ રહે છે અને તેઓ પોતાના કાયદા સાફ થાય તેટલું સાફ પરિણામ થવા માટે દરેકે એમ ઉમેદ છે.

તા. ૨૫મી માહે જુન, સન ૧૮૮૯.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની આજ્ઞાથી

(સહી) જયસિંગરાય આંચી

મા. નિ. સરમુક્તે

૧૩. બાળલગ્ન વિષે હકીકત મોકલનારને

હાલમાં લગ્નગણો ચાલુ થયો છે અને આ જિલ્લામાંથી તથા આજુબાજુના જિલ્લાઓમાંથી બાળલગ્નો થવાના અનેક સમાચાર મળે છે, તે સમાચાર લખનાર. ધણે ભાગે પોતાનાં નામકામ વગર અગર ઉપનામથી કાગળો લખે છે. જો કાગળોમાં વર કે કન્યાનું નામ, તેમની જન્મતિથિ, લગ્ન કરાવનાર ગોર, વગેરે ફરીઆદ કરવા માટે જોઈતી હકીકત પણ પૂરતી હોતી નથી. આથી તેવા કાગળો લખનારને સૂચવવામા આવે છે કે ફરીઆદ કરવા જેટલી પૂરતી હકીકત મેળવવા માટે અમારે પત્રવ્યવહાર કરવો પડે તે માટે કાગળ લખનારે પોતાનું

નાગદામ ચોકસ જણાવવું. તે નામ કોઈ પણ ગણસને જણાવવામાં આવતું નથી, ગાટે કોઈ જાતની ખીક મિલાવ પોતાના નામ સાથે જાળલગ્ન વિધેના કાગળ લખવા.

ચાલુ સાલે જાળલગ્નનિષેધક કાયદામાં સુધારો થયા પ્રમાણે જાળલગ્ન થતા અગાઉ મનાઈ હુકમ આપવાથી જાળલગ્ન થતું અટકી શકે છે, ગાટે લગ્નની તારીખથી એક અઠવાડીઆ પહેલાં વરની અને કન્યાની જન્મતારીખો, વરનાં અને કન્યાનાં માતાપિતાનાં નામ, ગામ, અને લગ્ન કરાવનાર ગોરનાં નામ; તથા લગ્ન નક્કી થયું છે એવું કહેનાર એક પુરાવો આપનારના નામ સાથે મને રૂગરૂમાં મળવાથી, કોર્ટમાં ફરીઆદ કરી તે જાળલગ્ન અટકાવવા પ્રયત્ન કરીશ. જુદલગ્ન વિરેની પણ અગાઉથી ખગર મળશે તો તે અટકાવવા તજવીજ થશે.

નરસંડા,
તા. નડીઆદ

• વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ,
મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

ચર્ચાપત્ર

૨. પરકણનિષેધક નિબંધ

ગાગસર ગાસના 'પાટીદાર'માં જુદ ૮૨-૮૩ ઉપર 'પરકણનિષેધક નિબંધ' જે હવે પછી ધારાસભામાં રજુ થવાનો છે તે આપેલો છે. તેમાં શો સુધારો કરવા જેવો છે, તેની સૂચના આપના તરફથી તેજ અંકમાં કરેલી છે. તે ઉપરાંત નીચે મુજબ સુધારો કરવા જેવો છે:

સદરહુ કાયદાની ૪થી કલમમાંથી પરકણ આપનારને ગુનેગાર ગણવાનો ભાગ કાઢી નાખવો જોઈએ. કારણ કે આજ સુધી લાંચ લેનારને સજા કરવા અંગે કાયદો છે, છતાં લાંચ તો હોયોક લેવાયેજ જાય છે. તેનું કારણ એ છે કે એ કાયદામાં લાંચ લેનાર અને આપનાર જાનેને ગુનેગાર ગણેલા છે. લાંચ આપતી વખતે ગણસો ગરજને લીધેજ આપે છે. અને ત્યાર પછી પણ લાંચ આપનાર પણ ગુનેગારજ ગણાય છે, તેથી લાંચ આપનાર ફરીઆદ કરી શકતો નથી. આ કાયદામાં પણ તેમજ થવા સંભવ છે. પરકણ આપતી વખતે ગરજને લીધેજ આપે છે અને તે લેનાર અને આપનાર બેની વચ્ચેનો જ સવાલ છે. તેથી જો આપનાર નાકજુલ થાય તો ત્રીજા જણથી સાગિત થવું મુશ્કેલ છે. અને આપનાર તો કાયદાની રીતે ગુનેગાર ગણાય, એથી તો

તે ફરીઆદ કરવા જાય તો બિલ્લટો દંડાય અને વળતે સજાને પાત્ર પશુ થાય. તેથી તે તો ફરીઆદ કરે જ નહિ અને વળતે બીજો કોઈ ફરીઆદ કરે તો પશુ તે દંડનું અને સજાનું જોખમ ખેડી સાચી જાગત કહેવા તૈયાર થાય પશુ નહિ. પરિણામે આ એક જ કલમથી આખો કાયદો નકામો થઈ જાય તેમ છે. તેથી જો સાચે જ વરવિક્રય અથવા કન્યાવિક્રય બંધ કરવાની ઇચ્છાથી કાયદો કરવાનો હોય તો પરંજી આપનારને જે સજા કરાવી છે, તે કલમ રદ કરવી જોઈએ. અથવા તો તે કલમમાંથી સજાનો ભાગ કાઢી નાખી તથા ખોટી ફરીઆદ ન કરી સકે તેટલા ગાંઠે દંડની રકમ તદ્દન નજીવી એટલે ફક્ત રૂપીઆ પચાસ જેટલી રાખવી જોઈએ, જેથી ખોટી ફરીઆદ થશે નહિ અને ખરી હકીકત બહાર આવવા પામશે.

આં 'ઉપરાંત કેટલીક સ્થિતિઓમાં નાતરાનો(પુનર્લગ્ન)નો રિવાજ છે અને તેમાં પશુ ખોટી રકમો લેવાય છે. તેનો પશુ આ કાયદામાં સમાવેશ થવો જોઈએ. જોકે કાયદાની કલમ (૨) સ્થમાં તેનો સમાવેશ થાય છે, તેવું જણાય છે, તે છતાં તે બાબત સ્પષ્ટ થવી જોઈએ.

ધંધુકા,

જીવરાજ ભગવાનદાસ પટેલ

૩. મરણપત્ર- અને પરંજી-નિષેધક બે ખીસ

શ્રી. દાબી આ બે બીલો આગામી ધારાસભામાં દાખલ કરવાના છે. તે બે બીલો ગુજરાતમાં આગેવાન અને કુળાલિમાની કામોની સ્થિતિમાં અનેરો સુધારો જરૂરી કરશે.

૨. આ જમાનામાં પ્રત્યેક માણસને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કેમ કરવો તે પ્રશ્ન મૂંઝવી રહ્યો છે, ૯૦ ટકા માણસો પોતાનું ગુજરાન ઘણી મુશીબતે નિભાવે છે, તેમાં જો કોઈ માણસ એક કે બે પુત્રીનો પિતા થાય તો તેનું કેમલાગ્ય! તેની આખી જિંદગી દેવામાં ફૂટી જાય છે અને તેથી તે પોતાની ભાવિ પ્રજાને અશિક્ષિત રાખે છે અગર તો નિર્જાન બનાવે છે. આ બધા મટે સમાજ જવાબદાર છે.

૩. અસલ પરંજીનો આંકડો રૂ. ૩૦૧ હતો, આજે તે વધીને ૫૦૦૦ સુધી ગયો છે. કુલીનની આકુસોનું સમાજના લગ્નજનરમાં લીલાગ થાય છે અને સૌથી વધુ કિંમત આપનાર તેને ખરીદી જાય છે, જે આકુસ પાછળથી અનુભવે ખાટી અગર તો સડેલી પશુ નીકળે છે.

૪. પાટીદાર સ્થિતિમાં મરણ પાછળ રૂ. ૬૦૦થી ૩૦૦૦ અને લગ્ન

પાછળ રૂ. ૩૦૦૦થી ૧૩૦૦૦ સુધીનો ખર્ચ થાય છે. આ ખર્ચ લગભગ ફરજિયાત થઈ પડેલો છે. માણસની ઇચ્છા ને સ્થિતિ ન હોવા છતાં સમાજના સાધુસા, માતિના પ્રવચિત રિવાજો, સંજોગો અને ભૂતકાળના જીવનમાં પડેલા ખોટા સંસ્કારો તેને વિનાશને માર્ગે દોરી જાય છે.

૫. ચરોતરના પાટીદારો કહે છે: “વાઘના તાડા ન હોય, ગરુડનાં જ હોય.” પણ હવે તેમણે જાણવું જોઈએ છે કે આપણી કોંગ્રેસના રાજ્યમાં સાર્વભૌમ સત્તાના સિંહો પણ પિંજરામાં પુરાઈ ગયા છે, સમાજ સત્યાગ્રહ કરે છે, જોને કોંગ્રેસનો પૂરો સાથ છે. મુડીભર કુલીન માણસોએ સગજવું ઘટે છે કે તેમની મર્યાદાની મુદત પૂરી થઈ ગઈ છે અને શ્રી. દાબીએ નોટિસ જમાવી દીધી છે.

૬. આ જીલો પાસ કરતા પહેલાં અંદરની કક્ષો સાવચેતીથી ચકવાની જરૂર છે, કારણ કે કુલીન માણસો પરજીવને ગદલે દાગીનાની રકમ વધારી દેશે, દાગીના દસ કે પાંચ હજારના માગશે ને લાંબ પૂરે થતાં જાગરમાં વેચશે.

૭. મરણ પાછળ જોનદીકરીઓને ચીકીના અગર તો જાગરના રૂપિયા ને વાસણ વહેંચવામાં આવે છે, તેનો ખર્ચ તેમજ દીકરીના લગ્ન પાછળ પરજીવ, જમણ, દાગીના, કપડાં, સર્વનો ખર્ચ મર્યાદિત રીતે નક્કી થવો જોઈએ; તોજ આ સજાડતી અને અધોગતિએ પહોંચતી કામો જતી જશે.

૮. આ જાને જીલોનો ભંગ કરનાર સામે કડક પગલાં લેવાવાં જોઈએ અને સગ કરવામાં સરહદ પોતેજ સત્તા નહિ વાપરશે તો શારદા જીલમાં જેમ હજુયે પોલ ચાલે છે તેવું પોલ આ જીલોમાં ચાલશે.

સુખદ

એ. સી. પટેલ

૪. વાકળ કાનમ સરહદ લેઉઆ પાટીદાર-પંચના અગ્રેસર લાખીઓને વિનંતી

વાકળ કાનમ સરહદ લેઉઆ પાટીદાર પંચમાં હજુળી, ઉમેર, તોજાર કોમોજ, ભાણખેતર, ગવાસદ અને માસર, આટલાં ગામો આવેલાં છે. આ જથો આજથી લગભગ ત્રીસેક વર્ષ ઉપર જંધાએલો. તે સંવત ૧૯૭૮માં તૂટી જતા જેવો થઈ ગયો હતો, પણ આગેવાન લાખીઓને કંઈ સમજ પડ્યાથી ઉમેર ગામે ભેગા થયા અને ફરી પાછો સુધારો કરી જથો ગરાબર રીતે ચાલુ કર્યો અને તેથી જયાના દરેક પાટીદાર લાખીને સારો લાભ મળ્યો છે. વળી પાછો એ ત્રણ વર્ષથી ફરી સડો પેડો છે અને કન્યાઓ જયા બહાર આપી દેવામાં આવી છે. આથી જધાય લાખીઓને પરતાવાનો વખત આવશે અને પાછો

જાસણમાં એસવાનો સમય આવશે. માટે પોતાના ક્ષતિહિતનો વિચાર કરી ફરી સુધરો કરી ગરાગર ગોળ ચલાવશે. તો પરમાત્મા સુખી કરશે. ત્યારે આગેવાન ભાઈઓ તથા પંચના બીજા ભાઈઓ ચેતશે કે?

હુણખી, તા. જંબુમર

વનજીભાઈ હાથીભાઈ પટેલ

૫. 'નૂતન બાળપોથી'ની સમાલોચના

પોષના 'પાટીદાર' અંકમાં ૧૩૪મા ઉપર અંથ પરિચયમાં 'નૂતન બાળપોથી'ની સમાલોચના કરતાં ભાઈ જીવરામ જોષી શરુઆતમાં જ લખે છે. વાંચો પેરેઆફ પહેલો.

અંતમાં સમાલોચના પૂરી કરતાં તે ભાઈ લખે છે. વાંચો પેરેઆફ છેલ્લો.

એક જ પુસ્તકની સમાલોચનાના એ એ પેરેઆફ વાંચી જોજો. પરસ્પર કેટલા વિરોધી છે? એની પરથી એમ સમજાય છે કે સમાલોચનકારે જે ચોપડીની સમાલોચના કરી છે તેને વિષે તેમને વાંધો નથી. એ તો સારી જ છે એમ એ પોતે જ કહે છે. તો પછી ચોપડીની સમાલોચનાની શરુઆત કરના વિરોધી પેરેઆફ લખવાનો કાંઈ હેતુ? તુલનાત્મક દષ્ટિએ છે? જો એમ હોય તો એવા ભાવ કેમ નથી ઊઠેનો?

મોંટીસેરી પદ્ધતિ અને એ પદ્ધતિ શીખનાર શિક્ષકોએ લખેલાં પુસ્તકો પ્રત્યે તે વિવંકવાળાં નથી, વિચારવાળાં નથી, સાસ્ત્રીય નથી એ એમનો આરોપ છે. અને એ આરોપ એમણે એક મોંટીસેરી શિક્ષકે લખેલી ચોપડીની સમાલોચનામાં વ્યક્ત કર્યો છે. કે જે ચોપડી તો તેમને સારી લાગી છે.

સમાલોચનની દષ્ટિએ પણ ન્દેહધુ' તો એ ભાઈનું આ વિવેચન અહીં 'કેટલું' અસંગત છે એ જણાઈ આવશે.

હવે માનો કે મોં. પદ્ધતિ, શિક્ષકો કે એ શિક્ષકોએ લખેલાં પુસ્તકો પ્રત્યે ભાઈ જીવરામને પ્રમાણિક મતભેદ કે વિરોધ હોય પણ તો એ વિરોધ એમણે ખીજે જતાવવાની તક લેવી જોઈએ. પણ એટલી દાખવવી જોઈતી સમજ નથી તો એમની દષ્ટિમાં આવી કે પાટીદારના તંત્રીશ્રીની? એ નવાઈ પમાડે તેવી વાત છે.

—*

૧. કાંઈ પણ પત્રનો તંત્રી પત્રમાંના લેખોના બધા વિચારો સાથે સહમત ન હોય, છતાં તેણે તો એ લેખોથી તટસ્થ જ રહેવું પડે. જેના તેના લેખોમાં માયું મારે તો આ અર્થાપત્રમાં જ એટલાં બધાં એવાં રચાના છે, જેની ઝડતી લીધા વિના ન રહેવાય. —તંત્રી

અત્યારના માનસશાસ્ત્ર અને એમને જારગો ચંદ્રમદ હોય એમ લાગે છે. કાંઈ વસ્તુ વિષે સખતાં લેખકને એ વસ્તુનો અંપૂર્ણ અભ્યાસ હોવો જોઈએ એમ લાંબું જીવનમાં કહે છે. એમ નથી જાણું એટલે અધિક્યાર માણસો જાણશિક્ષણના અને જાણવાચરના સાહિત્યકારો જની ગયા છે.

જાણ જીવનમાં આ કહેવું એટલું વધારે પડતું છે કે એ વસ્તુ એમની જાત પર જ આવી પડે છે. શિક્ષણ સાહિત્યના પડિત તરીકે જાણે એ આ નિવેદન કરે છે, પણ એ નિવેદન કરના પહેલાં તેઓ પોતાના અભ્યાસ શો છે? શિક્ષક તરીકેનો અનુભવ શો છે? શિક્ષણશાસ્ત્રી તરીકે કેટલા પ્રયોગો કર્યા છે તે જણાવશે?

એમના કહેવા મુજબ એ. પદ્ધતિને ધોવાટ શરૂ થયા પછી જો જાણી જોયપડીએ વિવેક વિનાની, વિચાર વિનાની કે અશાસ્ત્રીય છે એમ હોય તો એનો અર્થ એ જ થયો કે એ જાણી જોયપડીએ એમની દૃષ્ટિએ નાખી દેવા જેવી છે, અને એમ જ જો એમને લાગ્યું તો તાજેતરમાં એમણે શ્રી. મોતીલાલ અમીનની દેખરેખ હેઠળ કરેલા જાણસાહિત્યના વિવેચનમાં કેમ એનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો? આ વસ્તુની ખરી ચર્ચા કરવા જેવું ને લખવા જેવું તો ત્યાં વંધુ શોભત.

જાણશિક્ષણ ને જાણસાહિત્યની સ્થિતિ આજે બોડી જામણીના જેવર જેવી થઈ પડી છે. એને વિષે જો તે માણસો મને ને વિચારો ફેફ છે. પછી તે તેને જોગ્ય હોય કે નહોત, એમ ન થાય એટલા માટે જ આ ચર્ચાપત્ર લખવાનું મને સમ્યું છે.

રાજકોટ

સોમાલાલ ભાવસાર

નોંધ: પ્રક્રિયા તુરંત જ નિકાલ આવી જાય એ દૃષ્ટિએ ઉપરનું ચર્ચાપત્ર લાઇ જીવનમાં જોઈને જતાવતાં તેમણે નીચેનાં ખુલાસો કર્યો છે. —તંત્રી

મેં 'નૂતન જાણપોથી'ના લખેલા પરિચયની લાઇ સોમાલાલએ ઉપર મુજબ ટીકા કરી છે. કાંઈ પણ વિષય ચર્ચા અને વિવેકદૃષ્ટિથી વિચારાય એ ઉત્તમ છે. જાણ સોમાલાલએ એ રીતે ટીકા લખી હોત તો જરા શોભત. મુરસે થઈ જઈને 'મોણેસોરી શિક્ષક' કે 'માનસશાસ્ત્ર' ઉપરનો કટાક્ષ સહન ન થતાં આમ બીતરી પડતું એ કાંઈ પણ સમજદાર માણસને ન શોભે. મોણેસોરી પદ્ધતિના કહેવાતા શિક્ષકો લખે તે ખરાબ જ, એવું કહેવાનો મારો આશય જ નથી અને એવો અર્થ તો મેં આપેલા પરિચય ઉપરથી કાંઈ કરી પણ ન શકે. શાસ્ત્રીયતા જળવાતી નથી એ મુદ્દો છે. જીજ્ઞે મુદ્દો છે માનસશાસ્ત્રનો.

માનસશાસ્ત્રનું નામ લેઇને પુસ્તકો લખાય છે ત્યાં કઇ રીતે માનસશાસ્ત્રનો ઉપયોગ થયો એ સમજવા વિના એ શબ્દનો દુરુપયોગ થતો જોવાય છે, એ પૂરતું જ મેં કહેલું છે. એવો હોય યનો હોય તો કહેવું પણ જોઇએ. તેમાં મોણ્ટેસેરીગ્રેમીઓએ બનરી પડવા જેવું કંઈયે નથી. હા, જ્યાં આપણે મતભેદ હોય ત્યાં વિચાર કરીએ. જે પેરેગ્રાફ પરસ્પરવિરોધી હોવાનું ભાઇ સોમાભાઈ લખે છે એ પેરેગ્રાફ પોનેજ ફીને વાંચી જાય. આખું લખાણ વાંચે તો તેઓ સમજી શકશે કે એનો શો અર્થ નીકળે છે. હું નો ઇચ્છું છું કે શાસ્ત્રીય ચર્યામાં કોઇ પણ બિતરે. મેં જે ટીકા કરી છે તે એજ હેતુથી કે કોઇ ભાઇ એવી વિવેકદૃષ્ટિથી આલોચના કરે. પણ આ તો ગાળાગાળાનો પ્રસંગ જ્યાંયો કહેવાય. આથી તો આપણી સંકુચિત ને અભિમાની વૃત્તિનો કે પછી આપણી સમજનો નકશો અંકાય. જાણી તો ભાઇ સોમાભાઈના ચર્યાપત્રનો કશોય જવાબ આપવા જેવું નથી રહેતું. તેમને મોણ્ટેસેરી શિક્ષકનું નામ લેવા માટે જોડું લાગ્યું હોય તો ગાંધી માયું છું. હું કાંઈને જોડી રીતે વજોવવાના વિચારનો નથી. વિચારવિનિમયને જાહેરે ગાળાગાળા તો ત્યારે કરીએ, જ્યારે આપણામાં એ જાતની છન ન હોય અને ગુસ્સો આવેતો હોય. એવી મનોવૃત્તિને હું અનુચિત મમજું છું.

જીવરામ જોષી

—*—

અથપરિચય

૨૬. વિરાજવલ્લુ (શરદ્ગાથુ પ્રણીત) : જંગાળીમાંથી અનુવાદક - મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ; ૫૪ ૧૪ + ૧૬૦, કિંમત દસ આના. શરદ્ગાથુની નવલકથાઓ જંગાળી સાહિત્યમાં પ્રખ્યાત છે. તેમની અનેક નવલકથાઓના અનુવાદ ગુજરાતી ભાષામાં થયા છે, અને તે લોકપ્રિય થઈ પડ્યા છે. એ અનુવાદોની સફળતાનો આ અનુવાદ છે. વિરાજ પતિપરાયણ હિંદુ પત્ની છે, પણ તેનો ભોજો, સહૃદય છતાં વ્યસની પતિ નીલાચ્ચર તે પત્નીના હૃદયને જાડુ સારી રીતે સમજી શકતો નથી; તેની સહજ કઠોરતાથી વિરાજનું હૃદય ચિરાય છે અને આત્મહત્યા કરવા એ નદીતટે ચાલી જાય છે. પતિ ઉપરના રોષને લીધે વ્યભિચારી રાજેન્દ્રને શરણે જવા તે વિચારે છે અને મજબૂતમાં જાય છે પણ ખરી; પણ અંતપણે તેને જ્ઞાન આવવાથી તે આત્મહત્યા કરવા નદીમાં પડે છે. તે મરતી નથી, પણ પાણીને લયકર આઘાતે વિરૂપ થઈને જહાર નીકળે છે; જળી શરદી પણ લાગે છે, પરિજ્ઞામે તેને ક્ષય થાય છે. રખડતાં રખડતાં પાછી-પનિને

મળે છે અને તેની ક્ષમા જમ્હે છે. ઉદાર પતિ તેના અપકૃત્ય માટે ક્ષમા આપે છે. અંતે રાગથી પીડાતી પત્ની પતિના ખોળામાં માથું મૂકી મરણશૃંગાર થતાં પોતાને ધન્ય માને છે. દિંદુ સમાજની આ સુંદર કથાનો આ અનુવાદ આપ્યા માટે અનુવાદકને ધન્યવાદ થતો છે. અનુવાદ એટલો લોકપ્રિય થયો છે કે તેની આ ત્રીજી આવૃત્તિ કાઢવી પડી છે, અનુવાદની ભાષા સરળ ને સુંદર છે, છતાં ભાષા મહાદેવભાઈ જેવા દક્ષ લેખકને હાથે થયેલા કેટલાક વિચિત્ર શબ્દપ્રયોગો જોઈ આશ્ચર્ય થાય છે: નારીજાતિમાં ‘જાખડી’ પડી (પૃષ્ઠ ૧૭, ૧૯, ૬૨, ૭૨, ૧૦૬, ૧૨૬, ૧૩૯, ૧૫૪, વગેરે) અને નરજાતિમાં ‘જાખડો’ પડી (પૃષ્ઠ ૧૧૬, ૧૨૦, વગેરે) શબ્દો છે, એનો અર્થ ‘ઢળી’ પડવાનો હોય એમ જણાય છે. પણ એવાં શબ્દપ્રયોગ ગુજરાતના મોટા ભાગમાં વપરાતે જાણ્યો નથી, અનુવાદકના સુરત પ્રદેશમાં વપરાતાં હોય તો હું જાણ્યો નથી. ‘કથે’ આશરે નહિ, એને જાહેરે ‘કરેલે’ આશરે નહિ, તેવી જ રીતે ‘થયે’ને જાહેરે ‘થએલે,’ ‘નાખ્યે’ને જાહેરે ‘નાખેલે’ (પૃષ્ઠ ૩૧), ‘ખોલ્યે’ને જાહેરે ‘ખોલેલે’ (૪૦), ‘માંખયે’ને જાહેરે ‘માંખેલે’ (૪૨, ૬૩), ‘રહે’ને જાહેરે ‘રહેલે’ (૧૪૬), એવા પ્રયોગ પણ વપરાતા જાણ્યા નથી. “ન્યારથી જુદાં રસોડાં કર્યાં ત્યાર પછી ચારેક દલાડા પછી” એ વાક્યપ્રયોગમાં ‘ન્યારથી’ શબ્દ નિરર્થક છે. ‘તેટલાજ મુદ્દુ સ્વરે’ (૫૧), એને જાહેરે ‘તેટલેજ મુદ્દુ સ્વરે’ અને ‘રંધાયેલા કંઠે’ (૫૪), એને જાહેરે ‘રંધાયેલે કંઠે’ જોઈએ. “એક છરી ઉપર બીજી છરી મારીને રોતી રોતી બોલી” (૭૩), એમાં ‘છરી’નો શો અર્થ થતો હશે? તેમજ “તેનાં જમાં ચહેનાં દાદાની સાથેજ આવતાં” (૧૨૭), એમાં ‘ચહેનાં’નાં શો અર્થ થતો હશે, એ હું જાણ્યો નથી. મહાદેવભાઈ જેવા શિષ્ટ લેખક આવા અશિષ્ટ પ્રયોગ ન વાપરે તો સારું નહિ?

૨૭. આશ્રમમજનાવલિ: સંગ્રાહક-૨૪ નાગયજ્ઞ મોરેશ્વર ખરે; પૃષ્ઠ ૨૮૮. કિંમત બે આના. આ પુસ્તકની ૧૨મી આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ છે એજ એની લોકપ્રિયતા સૂચવે છે. દિંદુ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં લોકોએ જેવો ફાળો આપ્યો છે તેવો બીજી કોઈ પણ વસ્તુએ યા વ્યક્તિએ આપ્યો નથી એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નહિ જણાય. વિધિવિધ ભાષાઓ બોલનાર હિન્દુ મંથાનાં સંતાનો આશ્રમમજનાવલિમાંથી પોતાને યોગ્ય આધ્યાત્મિક આહાર અને આનંદ મેળવી શકે એવો સંમદ એમાં કરેલો છે. ‘ધંધર એક છે અને ભક્ત લોકો પોતપોતાની રુચિઅનુસાર એની ઉપાસના કરે છે,’ એ વાત લક્ષમાં રાખી આ સંમદ કરવામાં આવ્યો છે. દિવસના દરેક ચોષડિયામાં રાગની દૃષ્ટિએ

અનુકૂળ પડે એવાં ભજનો અને ગીતો આપ્યાં છે અને કયા રાગને માટે કયો સમય અનુકૂળ છે એ પણ જણાવી ગાનાનું કામ સંજ્ઞા કરી આપ્યું છે. સંસ્કૃત શ્લોકો, હિન્દી, અંગ્રાણી, ગૂજરાતી અને ગરાડી ભજનો ઉપરાંત અંગ્રેજી ભજનો આપી ‘ગાનવતા’ની ઉચ્ચ ભાવના આગળ અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે કોઈ પણ જાતનું વૈમનસ્ય નથી, એ પણ પૂ. મહાત્માજીનાં આ આધ્યાત્મિક બંધુએ સારી રીતે જતાવી આપ્યું છે. રાષ્ટ્રઉત્થાનને આ સમયે હિન્દની સ્વદેશભાવનાને પ્રેરક અને પોષક એવાં સ્વદેશભક્તિનાં ગીતોનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પૂજ્ય મહાત્માજીના આધ્યાત્મિક બંધુ સ્વ. નારાયણ મોરેશ્વર ખરેખર આ રીતે ગાનવજ્રતિની સેવામાં કંઈ જોછો ફાળો આપ્યો ન ગણાય.

ગદે

૨૮. સંગીતની પ્રાથમિક માહિતી—લેખક : સ્વ. નારાયણ મોરેશ્વર ખરે; ૫૪૬ ૩૦, કિંમત બે આના. સંગીત દ્વારા સ્વ. નારાયણ મોરેશ્વર ખરેએ ગૂજરાતની જે સેવા કરી છે તે ખરેખર પ્રશંસનીય છે. સંગીતમાં પ્રવેશ કરનારાઓને આ પુસ્તક ઘણું જ ઉપયોગી થઈ પડે એવું છે. દાક્ષમાં પ્રચલિત એવા લગભગ બધા રાગોની પ્રાથમિક માહિતી ઘણી જ સંજ્ઞા રીતે તેમાં આપી છે. ગાન્ધર્વમહાવિદ્યાલયની ગૂજરાતની શાળાઓમાં આ પુસ્તક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે રખાયું છે. ચરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટીના સંગીતર્ક્ષમાં પણ આ પુસ્તકનો ખાસ ઉપયોગ કરતાં તે વિદ્યાર્થીઆલયને ઘણું જ ઉપયોગી માલૂમ પડ્યું છે અને તેમાં રહેલી સરળતાથી તે વિદ્યાર્થીપ્રિય પણ જન્મ્યું છે. અત્યાર સુધીમાં ગૂજરાતની જનતાને અનુકૂળ એવા બધા રાગોની માહિતી આ પુસ્તકમાં એકત્ર કરી છે. સ્વરશિક્ષણની શરૂઆતથી માંડીને તે તાલવિચાર સુધીના બધા શાસ્ત્રીય વિભાગોની વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ એવી શૈલીમાં શાસ્ત્રીય માહિતી આપી છે. સંગીતશાસ્ત્રમાં પ્રવેશ કરનારાઓએ આ પુસ્તકની જરૂર સહાયતા લેવી ઘટે છે.

ગદે

૧. ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૨૯. ઝાંખાં કિરણ : લેખક અને પ્રકાશક—રતિલાલ નાથલાલ શાહ, રાયપુર, બગડાવાડ, ૨૫૪૨, અમદાવાદ; ૫૪ ૬૪, કિંમત છ આના. પુસ્તક સામાન્ય પ્રકારની અતિસય ટૂંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. કુલ દશ વાર્તાઓ છે. તેમાંથી ‘વેર’ તથા ‘મૃલ-મૃલા’ એ બે વાર્તાના પ્રસંગો પુરાણમાંથી લીધા છે. બીજી પાંચ વાર્તાઓ સામાજિક છે. ‘નિમલા’ નામની વાર્તાનું વસ્તુ બિહુ ઉપગ્રહના ‘અભિસાર’ના જીવનપ્રસંગને કંઈક અંશે

મળતું છે. 'હાય બેકારી'માં એક બેકારની અવસ્થાનું - તેના જીવનના કરુણ અંતનું ચિત્ર આત્રેયવામાં આપ્યું છે. લેખનશૈલીમાં રહેલી કયાઘ - લક્ષમાં રાખી સંગ્રહનું નામ 'ઝાંખાં કિરણ' આપ્યું છે એટલી નમ્રતા સારી છે; પણ ઝાંખાં ઝાંખાં તોય કિરણ, તેમાંથી સૂર્યોદયની આશા અને ઉત્સાહ તો જરૂર મળે. આ સંગ્રહ દ્વારા આશા અને ઉત્સાહ સોંપડશે કે કેમ તે શંકા પડતી વાત છે.

કાન્તા

૩૦. યુરોપમાં કુટુંબજીવન : લેખક - રા. જી. ગોવિંદભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈ; પૃષ્ઠ ૩૨. લેખક ચાર માસ જેટલા ટૂંકા સમય માટે યુરોપને પ્રવાસે ગંગેલા ત્યારે ત્યાંના કુટુંબજીવનનું જે અવલોકન કરેલું તેનું દ્રઢ વર્ણન આ પુસ્તિકામાં કર્યું છે. એમનું અવલોકન ગંભીર અને તલસ્પર્શી છે. આપણામાંના કેટલાકો યુરોપનું સૌ સૌના જેવું લાગે છે, કેટલાકને હિંદુ-સ્થાનનું જ સૌ સૌના જેવું લાગે છે; પણ સાચી વાત એ છે કે આપણા સમાજજીવનમાં જે કંઈ સાફ છે તે સંગ્રહીને, યુરોપનું જે કંઈ સાફ હોય તે પણ સ્વીકારવું જોઈએ. લેખકે ત્યાંના કુટુંબજીવનની અપૂર્ણતાઓ સારી રીતે જોઈ છે ને તેનું આંધળું અનુકરણ કરતાં આપણને વાર્યા છે. છતાં ત્યાંનું જે એમને સ્પર્શ લાગ્યું છે તે પણ સ્વીકારવા લજામણ કરી છે. આ પુસ્તિકામાં પ્રકાશકનું નામ અને કિંમત આપી હોત તો જિજ્ઞાસુ વાચક તે ખરીદી શકત.

૩૧. અખંડ યૌવન અથવા આરોગ્યમય જીવનકલા : અનુવાદક ને પ્રકાશક ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબરિયા, ગોંગરેળ (ઠાઠીઆવાડ); પૃષ્ઠ ૧૮૪, બે છબિઓ, કિંમત ૧૫ રૂપીઓ. ગૂઝરાતના જે બે ચાર ડોક્ટરોએ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ સમાજને ચરણે ધર્મો છે તેમાંના ડૉ. રવિશંકર અંબરિયા એક છે. અનુવાદની ભાષા ભાવવાહી નથી, અંગ્રેજી ઉપરથી તરજુમે કરતાં લખાણમાં કિંચિત્તા આવી ગઈ છે. નિસર્ગોપચાર વિષે લખાણેલાં આવાં પુસ્તકોની ભાષામાં ભાવ અને વેગ હોય તો તે વાચકના દિલને હૃદયમથાવી મૂકે.

અનુવાદક પોતે ડોક્ટર છે, પરંતુ આપણા ડોક્ટરોની પેઠે તે દવાઓના પૂતળી નથી, બિલકુલ તે તો આપણને કુદરતી જીવન તરફ વળવા આગ્રહ રાખતા હોય એમ પુસ્તક ઉપરથી લાગે છે. અનુવાદક પોતે હમણાં કેવળ દૂળ ઉપર જ રહેતા લાગે છે. એમનો પોતાનો 'દૂળ ઉપર રહેવા પછી ૭૫મે વર્ષે પડાવેલા ફોટો' પુસ્તકમાં આપેલો છે. ડોક્ટરો તરફ લેખકનો અને અનુવાદકનો કટાક્ષ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. પૃ. ૧૪૦ ઉપર '૨૫થી ૬૫ વર્ષની અંદરના જુદાં જુદાં કામ કરનારાનું' મરણપત્રક, દર એક હમરે'

આપેલું છે. તેમાં દાકતરોનું આયુષ્ય ખેડૂનો, મજૂરો, વકીલ ગારિસ્ટરો કરતાં ઘણું ઓછું છે એમ દર્શાવેલું છે. ખાટકી કરતાં જ ડોક્ટરો ઘણું જીવે છે, એમ દર્શાવેલું છે. અનુવાદક પોતે લખે છે: “ત્યારે જેમાં સૌથી ઓછાં મરણ થતાં જોઈએ તે દાકતરો, જે પોતે દુનીયાને તંદુરસ્ત રાખવાનો ફાંકા-ખોટું અભિમાન ધરાવે છે તે, પોતેજ વહેલા મરે છે, ભાગ્યે જ સિત્તેર વર્ષ પણ જીવે છે. જુઓ, તપાસો અને કારણ શોધો” (પૃ. ૧૪૦).

પૃ. ૧૪૬ ઉપર ફળના શા શા ફાયદા છે એ દર્શાવેલું છે: “(૧) ફરી, અત્રેનાસ અને પોપૈયું ખાઓ, તો કદી અપચોજ નહિ થાય. (૨) કેળાં ખાઓ તો કદી ગંધકાશજ ન થાય. (૩) દ્રાક્ષ ખાઓ તો કદી લોહીની અશુદ્ધિ ન થાય, લોહી શુદ્ધ જ રહે. (૪) ટમ્બાટા ખાઓ તો કદી પાંદુરોગ Anaemia નજ થાય. (૫) જમફળ ખાઓ તો કદી પેટમાં જીવડા (Worms) નજ પડે. (૬) નારંગી ખાઓ તો કદી કલેમળના (Liver) રોગ ન થાય. (૭) લીંબુનો રસ પીઓ તો પિત્ત કદી ન વધે. (૮) ગધી જાતનાં ફળ ખાઓ તો દાકતરની કદી જરૂર ન પડે.” લેખકનાં આ અને આવાં મંતવ્યો વિવાદાસ્પદ છે, છતાંય આવાં પુસ્તકો આપણા રોગિષ્ઠ સમાજમાં વધુ વંચાય તો દવાપ્રિય રોગીઓ આવા વાચનથી જરૂર લાભ ઉઠાવશે એમ મને લાગે છે.

અનુવાદક પોતે ડોક્ટર છે, વૃદ્ધ અનુભવી છે, નિર્મર્ગના ભક્ત છે, ઉત્સાહી છે, તો તેમની પાસેથી આવા અનુવાદો કરતાં સ્વનંત્ર સર્જનની અપેક્ષા પ્રજા જરૂર રાખે. ગૂજરાતના ડોક્ટરો હિંદના ઇતર પ્રાંતના ડોક્ટરોની મરખામણીમાં ઘણાજ દરિદ્ર દેખાય છે. સ્વ. ડૉ. ત્રિભુવનદાસ, સ્વ. ડૉ. વીરજી ઝીણા તથા આ અનુવાદક ડૉ. રવિશંકર અંબરિયા જેવા ગણ્યામાંક્યા ડોક્ટરો સિવાય ગૂજરાતનો કોઈ ડોક્ટર ભાગ્યે જ કંઈ લખે છે. જંગાલી ભાષોમાં ડૉ. રાધા-ગોવિંદ કારે (એકલે હાથે) લખેલું થોડકાં સાદિત્ય જોઈએ છીએ (જેની અનેક આવૃત્તિઓ થઈ ગઈ છે, હજી નીકળ્યે જાય છે), ત્યારે ગૂજરાતના ડોક્ટરોમાં વિદ્યાવ્યામંગ નથી કે ઉત્સાહ નથી એમ માનવા મન વળે છે. આશા છે કે ગૂજરાતના ડોક્ટરો પોતાના જ્ઞાનનો લાભ પ્રજાને આપવા સંવેળા જાગ્રત થાય. પૈસામાં અને મોટરોમાં જ મશગૂલ રહેતા ડોક્ટરો સંસ્કૃતિક ફાળો નહિ આપશે તો વિદ્યાની વગેવણી થશે અને એટલે અંશે તેમની પ્રતિષ્ઠા પણ ઘટશે.

પુસ્તકમાં ભૂલો ઘણી રહી ગઈ છે, વાંચતાં કંટાળો આવે એવી ભાષા છે. ખીજી આવૃત્તિ વળતે આ જાદુ સુધારી લેવા અમારી અનુવાદકને નમ્ર વિનંતી છે.

બા. ગ. વૈદ્ય

પ્રસંગકથા

કંપાલામાં વાહુ ઉપર જુલમ

કંપાલાથી એક બેનના નામનો કાગળ આવ્યો છે. એ બેને પોતાનું 'પૂરું' નામ આપ્યું નથી. એ કાગળમાં એ બેન જણાવે છે કે ત્યાંના સ્ટેશન ઉપર નોકરી કરતા એક પાંટીદાર ભાઇ પોતાનાં કાકીથી શિખવણીથી પોતાનાં પત્ની ઉપર ખૂબ જુલમ ગુમરી રહ્યા છે, એ કાકી પોને પણ એ બેન ઉપર જુલમ ગુમરે છે. કાગળ લખનાર બેન શું એમ આશા રાખે છે કે એવી હકીકત 'કન્યા ડેલી મેલ'માં કે 'પાંટીદાર'માં એ બંધાનાં નામકામ સાથે છપાવવાથી સ્થિતિ સુધરી જશે ને એ બેન ઉપરનો જુલમ અટકી જશે? ના, એમ નહિ જ બને, બિલ્લો વધશે. કંપાલામાં આટલાં બધાં પાંટીદાર ભાઇઓ છે, તેઓ પદ્દેશ ગયાથી વિશાળ હૃદયનાં હોય એમ માનીએ, છતાં એ બેનની કાંઈ દયા ખાઇ આનો કંઈ પણ ઉપાય ન કરી શકતાં હોય તો માસિકમાં છાપવું કંઈ વળવાનું નથી. આથી એ પત્ર છાપવો યોગ્ય નથી માન્યો. ત્રણી પત્ર લખનાર બેને પણ પોતાનું 'પૂરું' નામ આપવું જોઈએ તે આપ્યું નથી અને કાગળની બે જાણુએ ન બિલ્લી શકે એવી કાર્જન કોપી મોકલી છે એ કારણે પણ એ કાગળ છાપી શકાયો નથી. શક્ય હોય તો સાચો ઉપાય એજ છે કે લખનાર બેને કંપાલાનાં ભાઇઓને એકઠાં કરીને આ વિષે ઉપાય લેવાની યોજના કરવી જોઈએ.

કોલેજકન્યાનો કરુણાજનક આપઘાત

"જળણપુર, તા. ૧૧મી જાન્યુઆરી. ખંડવા ખાતેથી રોડસ્ટોના આપઘાતનો દાખલો લેંછને લખ અંગેની પહેરામણી સંબંધમાં વાલીઓની મુશ્કેલી દૂર કરવાના આશયથી કોલેજમાં લાગતી એક યુવતીએ આપઘાત થયાના કરુણાજનક સમાચાર મળે છે. એમ જણાય છે કે ઉજ્જન ખાતેની માધવ કોલેજના એક વખતના પ્રિન્સિપાલ સ્વ. તાટકેની પુત્રીએ પોતાનાં કપડાં ઘાસતેજમાં બોળીને પછી તેને મળમાવી મૂકીને જીવનનો અંત આણ્યો હતો. આ કરુણાજનક બનાવની અત્યાર સુધીમાં જે વીગતો મળી છે તે ઉપરથી જણાય છે કે કન્યાના ચનારા પતિ તરફથી લગ્નને અંગે માગવામાં આવેલી મોટી રકમની પહેરામણીથી તેના વાલીઓ મુશ્કેલીમાં મુકાયા હતા, તેની કન્યાને ખજાર પડતાં ઘણું દુઃખ થયું હતું. વાલીઓને આ મુશ્કેલીમાંથી મુક્ત કરવા માટે તેણે પોતાના જીવનનો અંત આણવાનો આ માર્ગ પસંદ કર્યો અને પરિણામે જગી મુર્ખ!" ('મુંજાઈ સમાચાર,' તા. ૧૩:૧:૧૯૩૯).

મુક્તિનો સાચો માર્ગ

કોલેજની કન્યા આવે પ્રસંગે આત્મહત્યા કરી જેસે એ તે કંઈ મુક્તિનો સાચો માર્ગ છે? ભણેલી ગણેલી જેનો આંતર અપમાર્ગ લે ત્યારે સમાજની અભણુ જેનોની દશા શી? એમણે તો એવી સામાન્ય જેનો અને સમસ્ત સમાજને સાચો માર્ગ દેખાડવા પહેલ કરવી ઘટે. એ જેનને પોતાનાં કપડાં ઘાસતેલમાં બોળતાં ને તેમને દીવાસળી આપતાં કેવી ભયંકર માનસિક વ્યથા થઈ દશે, અરેરે! એનો કંઈયે ખ્યાલ આ નિષ્ઠુર સમાજને અને ધનલોભી લોકોને એથી કંઈ આવવાનો છે? એ જેન કોલેજની કન્યા, ત્યારે તો સહેજે કંપના થાય કે એનો યનારો પતિ પણ કોલેજનો યુવક હોય. અને ત્યારે એવા ભણેલા યુવકો પણ પોતાના જાસગાના ગજવા ઉપર મીટ માંડે ત્યારે આપણી અવસ્થાનો તે કંઈ અવધિ! યુવકો, તમે તો દેશનું સંસ્કારી જનજન, તમારા ઉપર તો દેશની ઉન્નતિની સર્વ આશાઓ, અને તમેજ તમારે ધનલોભે આવી કુમળી બાળાઓનો ભોગ લો, ત્યારે તો દેશની સર્વ આશાઓ ધૂળમાંજ ગળે ને? પણ કન્યાઓએ જે સાચો ઉપાય લેવો હોય તો તેમણે કન્યામંડળ સ્થાપીને પ્રતિષ્ઠા લેવી ઘટે કે જે વર લગ્નની પરકણુ માર્ગે તેનો સદા બહિષ્કાર કરવો, અને પરકણુ ન માગે એજ વર સાથે લગ્ન કરવું. કોલેજની કન્યાઓ પણ આટલું ન કરી શકે તો પછી ધનજ રહ્યું! ગયા વર્ષના માહના અંકમાં લાદરણનાં જેન કમળાબેન નારાયણભાઈ પટેલે ‘છ ગાગવાળાની ભયંકર ભૂલ’ નામે લેખ લખીને પ્રતિષ્ઠા લીધી છે, એ માર્ગે કોલેજની કન્યાઓ, ચાલતી ચાઓ, ને જેણે કે તમારો માર્ગ સરળ થઈ જશે.

દટાએલા કાયદા

બાકી સરકાર ગમે એટલા કાયદા કરશે, નોંચે સમાજના બ્રહ્મ માણસો તો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ગમે તે મુક્તિપ્રમુક્તિથી એ કાયદા તોડેજ જવાના. લાખ ફૂલસિદ્ધિ દાબીએ સૂચવેલો કાયદો ધારાસભામાં યસાર થયે. તોયે તેમાં નિષિદ્ધ કરેલી પરકણુ એક કે બીજી રીતે ગુપ્ત કે પ્રકટ રીતે ધનલોભીઓ લેવાનાજ. એમ એ કાયદાને નિર્ચય કરવાનાજ અને સમાજની દીકરીઓને ઘાસતેલમાં કપડાં બોળી બળી મરવાની ફરજ પાડવાનાજ. પચાસેક વર્ષ ઉપર, ખેડા જિલ્લાના અને વડોદરા પ્રાન્તના લેઉવા પાટીદારોનાં લગ્નમરણનાં ખર્ચ ઉપર અંકુશ મૂકનારા જે કાયદા થયેલા અને પછી જે દટાઈ ગયેલા તે આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૬૯થી છાપ્યા છે. તે કાયદા યથા ને તેને સરકારે તુરત અમલમાં મૂક્યા કે પાટીદારોમાં દોડધામ મચી રહી હતી. સરકારી

તપાસ આવે કે વધારેના જનૈયા સંતાઇ જાય અને ફેટલાકને કન્યાપિતા પોતાના સગા તરીકે જાણ્યાં. જો એ કાયદાની સખ્તાઇ થોડાંક વર્ષ ચાલી હોત તો એ સુધારા કાયમનો થઇ જત. પણ જ્યાં પાટીદારોને પોતાને જ પરવા નહિ, ત્યાં સરકારને શી પરવા હોય! હવે નવા કાયદા થાય છે ને ત્યારે એ નવા ને પેલા દટાઇ ગયેલા કાયદાનો અમલ પાટીદાર મંડળનું કાર્યવાદક મંડળ સખ્તાઇથી કરે તો જાહુ લાલ થાય. એ મંડળની પરિપક્વ ઓડમાં ભરાયે એ માસ વીતી ગયા છે, પણ એજે ત્યાંના ઠરાવો વિષે આજ સુધી કંઈ ક્યું નથી. હવે તો બાઇઓ, જાઓ; એ સિવાય ઉદ્ધાર નથી; ના, નથી જ. પામોલના પાટીદારો અને હરિજનો

આજની મહાસભાની સરકાર આજે સૌનું હિત સમાનભાવે કરવા પ્રયત્ન કરી રહી છે અને તેથી આપણું હરિજન બાઇઓને પણ સમાનભાવ ફેળવણી આપવા પ્રયત્ન કરી રહી છે. પ્રગતિ કરમાંથી ચાલતી શાળાઓમાં હરિજનોને સમાનભાવે જોડીને ફેળવણી લેવાનો તેમજે દર સ્વીકારીને તે પ્રકારના કાયદા કર્યા છે, પણ તેથી સવર્ણો ફડકડી ઊઠ્યા છે અને હરિજનોનાં બાળકોને સાર્વજનિક શાળાઓમાં ન પેસવા દેવાના અનેક છળપ્રપંચ કરી રહ્યા છે. અનેક જિલ્લાઓમાં તેમજ ખેડા જિલ્લામાં પણ એવા દાખલા જન્યા છે. ફેટલાંક ગામ તો અણસારેજ સમજી ગયાં છે, પણ પામોલના લોક ના સમજ્યા ત્યારે ત્યાંની શાળા જંધ થઇ. આથી તો તેમનાંજ બાળક આપત્તિમાં આવી પહાં, એટલે હરિજન બાળકોને શાળામાં જોડવા દેવાનું ગામલોકે સ્વીકાર્યું ને શાળા ઊઘડી. પણ ગામલોકે હરિજન બાળકોને ડરાવવા માંડ્યાં, એટલે શાળાને હરિજન વાસમાંજ જોડાડવાનો હુકમ થયો. આથી ગામલોક ગભરાયા, પોતાનાં બાળકોને હરિજન વાસમાં કેમ મોકલાય? વડા પ્રધાન શ્રી. જેર અને મહેસુલી પ્રધાન શ્રી. મોરારજીભાઈ અહીં આણંદ આવ્યા ત્યારે ગઇ તા. ૧૪મીએ રાત્રે પામોલના ફેટલાક પાટીદારો એ વિષે ફરિયાદ કરવા તેમને મળ્યા, ત્યાંના ફેટલાક હરિજનો પણ ત્યારે ત્યાં હતા. ગામનાં વસવાયાં સામે ડોળા કાઢીને જોલતા હોય એમ પ્રધાનો સામે પણ તતડાવીને એ પાટીદારો જોલવા લાગ્યા. શ્રી. જેર શાન્ત ભાવે - તેમને ઉત્તર આપ્યો કે “આમ ચઢ્યું ચઢ્યું શું જોલો છો? જરા સત્તુકાઇથી જોલો, તમે હરિજનોને સતાવો છો એની તો આવીજ ખાત્રી થાય છે. એમને નથી સતાવતા એમ ખાત્રી થશે ત્યારેજ શાળા તમારા વાસમાં આવશે. અમારે તો પાટીદાર ને હરિજન સૌ સરખા.” પટલ પડી ગયેલે ને વીલે મોંએ પાછા ગયા!

માતરના સવર્ણો અને હરિજનો

પ્રધાનોના આ પ્રવાસમાં માતરના સવર્ણો પણ એવા જ ઝંખવાણા પડ્યા. “તા. ૧૫મી જાન્યુઆરી. માતર ખાતે આવતા અગાઉ વડા પ્રધાન શ્રી. જેરે સાલજ્યું હતું કે ગામની નિશાળમાં હરિજનોએ પોતાનાં બાળકોને લાણાવવા માટે આગ્રહ કર્યાથી સવર્ણ દિદુઓએ હરિજનોનો જલ્દિષ્કાર કર્યો હતો. આ જલ્દિષ્કારમાં રાજની જરૂરીઆતની વસ્તુઓ હરિજનોને વેચાતી પણ ન આપવાનો અને તેમને કામકાજ પણ ન આપવાનો સમાવેશ થાય છે. વડા પ્રધાન અને મહેસુલી પ્રધાન એન. શ્રી. મોરારજી દેસાઇના આગમનની કામને ડોળે સવર્ણ દિદુઓ ગહ જોઇ રહ્યા હતા. પણ પ્રધાનોએ આવતાની સાથે જ જ્યારે, હરિજનોને તેમણે અન્યાય કર્યો હતો તે માટે, તેમના પુષ્પદારો સ્વીકારવાની ના પાડી ત્યારે તેમને આશ્ચર્ય થયું હતું. વડા પ્રધાને સવર્ણ દિદુઓને વધુમાં જણાવ્યું હતું કે તમોએ હરિજનોનો જલ્દિષ્કાર કરવાનું પસંદ કર્યું છે, પણ અમે તો હરિજન લાઇઓને મળવા માગીએ છીએ. આથી નયનોમાં હર્ષનાં આંસુ સાથે હરિજનોએ પ્રધાનોનો જે સ્તકાર કર્યો હતો તે દૃશ્ય ખરેખર હૃદયસ્પર્શી હતું” (“મુંબઇ સમાચાર,” તા. ૧૭:૧:૩૬). જાને પ્રધાનો પછી હરિજન વાસમાં ગયા હતા, અને ત્યાં જઈ હરિજન લાઇઓના પુષ્પદાર મહાનદે સ્વીકાર્યા હતા. પામેલના અને માતરના સવર્ણો, ખાસ કરીને પાટીદારો શું પોતાને આ પ્રધાનો કરતાંયે વધારે પવિત્ર દિદુ માને છે? ના, એ તો આપણી પુણ્ય જડતા જ છે, બાકી હૃદયે તો આપણા કરતાંયે અનેક હરિજનો વધારે પવિત્ર છે. લાઇઓ, સ્વગત્ય લાવવું હશે ને મારી રીતે ભોગવવું હશે તો લાઇ લાઇ પ્રત્યેનો આ તુચ્છકાર ને તિરસ્કાર કાઢ્યે જ છૂટકો છે.

ચોરીઓ, પોલીસ અને પ્રજા

નાની મોટી સૌ ફરિયાદોનો નિકાલ મરકાર જ કરે એવી આપણી વૃત્તિ જંધાઇ ગઇ છે. જિલ્લાઓમાં ચોરીઓ ને લૂંટફોટો થતી ને થાય છે. એનાં મુખ્ય કારણોમાં પ્રજાની ગરીબાઇ છે ને એ ગરીબાઇ ટાળવી એ તેનો મુખ્ય ઉપાય છે. પણ એ સમાજવાદનો પ્રશ્ન અત્યારે છણ્યે કંઈ ફળે નહિ. ત્યાં સુધી યતી ચોરીઓ ને લૂંટફોટો કેમ અટકે એ જ પ્રશ્ન છે. પહેલાં તો ચોરી યતાં પોલીસ અમુક શક્તિદારને પકડતી, તેને માર માર્યાથી કોઇ કોઇ વાર ચોરી પકડાતી. આથી પોલીસનું એવું માનસ જંધાઇ ગયું કે શક્તિદારને માર્યા વિના ચોરી પકડાય જ નહિ. પણ મહાસભાની મરકાર યતાં એમ માર મારનાર પોલીસને સજા થવા લાગી, એટલે એ લોકે માન્યું કે આમ સજા ખાઇને ઘેર બસવું તેના કરતાં ચોરી ન પકડવાની નાલાયકી મારી. અને આમ પોલીસની કડકાઇ

ઝોઘી ચતાં ચોરીઓ વધારે થયા હાગી, ત્યારે વળી પ્રજાએ જોરથી કિકિયારીઓ પાડવા માંડી. શકદારને પોલીસ મારે એ તો કાંઈ ન ઇચ્છે, પણ ત્યારે આવા પ્રસંગોમાં પ્રગ્નતો કંઈ ધર્મ નહિ? ચોરને પકડવામાં પ્રજાએ પોલીસને મદદ કરવી ઘટે. કેટલાક લોક તો જાણ્યા છતાં, કચેરીમાં ચક્કા ખાવા પડશે એ ખીકે, પોલીસને કંઈ ખાતમી આપતા નથી, અને પછી ચોરી પકડાતી નથી એ માટે પોલીસ સામે ફરિયાદ કરે છે. આવા માણસોએ પોતાની નિર્જાનતા છોડી પોલીસને સદાય થવું ઘટે. અને વળી સાચો ઉપાય તો એ છે કે ગામેગામ સ્વયંસેવકોનું એવું દળ ઊભું થાય, જે વારાફરતી રાત્રે ચોકી કરે. આપણે વળી પોલીસની એવી આશિયાળી શી? મર્દાઈ તો એમાં જ છે ગામના વીર યુવકોની!

રાજકોટમાં સ્ત્રીશક્તિ

પુરુષોમાં તો શું, સ્ત્રીઓમાં પણ મહાત્માજીએ એવી શક્તિ મૂકી દીધી છે, જે જોઈને જગતના ભક્ષભક્ષા જોદા પણ મોંમાં આંગળી ધાલે! પોતાને ક્ષત્રિય માનનાર રાજકોટના ઠાકોર અને પોતાને અંગ્રેજીજન્યો માનનાર દિવાન કેડલ પણ એ શક્તિથી હારી ગયા છે. ગિઆરા કેડલના તો ઘોળામાં ધૂળ પડી મધ ને જીભી પૂંછડીએ વિલાપત લાણી રાત લેઈને ભાગવું પડ્યું! જે શક્તિ આજે ભક્ષભક્ષાનાં રાજ્યને ધૂળ ફાકતાં કરે છે તે શક્તિ હોય તો યુવકો અને યુવતીઓ ચોરથી તે ડરતાં હશે ને તેવે પ્રસંગે પોલીસ ને સરકાર સામે તે જોઈ રહેતાં હશે?

અને આપણાં દેશી રાજ્યો

અને મહાત્માજીએ જગવેલી પ્રજાશક્તિનો પરચો રાજકોટે આખ્યો છે, એટલે દેશનાં બીજાં-દેશી રાજ્યોએ એની જવું જોઈતું હતું. પણ હજી એ પ્રજાશક્તિને ટાળવા કંઈ કંઈ જીજ્ઞાસુ કરી રહ્યાં છે. નથી તો એ કંઈ અંગ્રેજી રાજ્યવહીવટથી શીખતાં, નથી તો મહાસભાના રાજ્યવહીવટથી શીખતાં, નથી તો પ્રજાશક્તિથી જાગતાં. અરે, એ તો એમનો જૂનો રજવાડો પડી ગયો છે. અમદાવાદના ધનિક શેડીઆ પ્રગ્નને સુધારવા માટે ત્યાંની સાર્વજનિક સંસ્થાઓને મોટાં દાન આપી રહ્યા હતા, છતાં તે સમયના દેશી રાજા પોતાનાં રાજ્યોમાં કંઈ સુધારા કરતા નહોતા, એ જોઈને કોઈ લેખકે આજથી ૮૩ વર્ષ ઉપર આમ લખેલું: “લખવાને ઘણી દીલગીરી જીવજે છે, કે અમારી વાતો સાંભળીને કેટલાક રાજાઓ કાંઈ સુધારામાં દીલ ધાલતા નથી. અને પાવૈને જોગ પાતો અડે નહિ, તેમજ તેઓના મનમાં કાંઈ અસર થતી નથી. લોકોમાં એકે ગપ ચાલે છે કે એક સમે હીજડાનું

મોહોટું ટોલુ ગંગાજીએ ગયું અને મનમાં એવી ઇચ્છા કરી કે આપણે ગંગાજીમાં પડીને મરીએ તો જીજ્ઞે ભવ રાગ થાય. એમ વિચારીને કુળી મુવા. તેઓજ આ વખતમાં હિંદુસ્થાનમાં કેટલેક ઠેકાણે જન્મ્યા હોય એવું સંભવે છે.

“સવૈમો.

“જે પ્રથિપાળ ચહે ત્રિપ પારકિ, લંપટ રાક્ષસ એજ લંકાંતો ॥

ચાય અન્યાય પિડાય પ્રજા, ન જુવે નજરે નૃપ અંધ જહાંતો ॥

દેશ સુધાર પોકાર કરે, પણે પાવધને ન ચડે કદિ પાનો ॥

મૂઝ બીગી પણ તૂઝમતી, ન લણ્યો નૃપ તે પશુ પૂછ વિનાનો ॥૧”

(‘બુદ્ધિપ્રકાશ,’ પુસ્તક ૩, માહે મે, સને ૧૮૫૬, સંવત ૧૯૧૨ના ચૈત્ર, આંક પ્રમો, પૃષ્ઠ ૮૫). ત્યારે હવેદેશી રાગજોએ સુખસંધે જીવકું હોય તો મહાસભાનો સંદેશો ઝીલી લેષ પ્રજાનો વિશ્વાસ મેળવી લેવો.

મહાસભાવાદીઓની નિર્બળતા

એક બાજુ મહાસભાવાદી પ્રધાનો પ્રજાકલ્યાણમાં પોતાનું સર્વ જળ વાપરી રહ્યા છે, ત્યારે અનેક મહાસભાવાદીઓ એ ધ્યેય ચૂકી પોતાની અભિભાષાઓ પૂરી પાડવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. ગામડાંના લોકોને તેમની પોતાની રીતે રાજકીય શિક્ષણ આપવાના હેતુએ મહાત્માજીએ ગામડાંમાં મહાસભા ભરવાની યોજના કરી અને તેથી તેના વાર્ષિક અધિવેશન પાછળ રૂ. ૫૦૦૦થી વધારે ખર્ચ નજર ચડ્યું છે એવી સૂચના કરી. પણ મહાત્માજીને પગે માથું અડાડનાર તેમના મહાસભાવાદી શિષ્યોને એની ઝોછીજ પરવા છે! એમણે તો ગામડાંમાં મહાસભા ભરીને પેલે ગામડાંને રંગે રંગાવું જોઈતું હતું, તેને બદલે ગામડાંના લોકોને શહેરી જીવન દેખાડી તેનું પ્રતોલન આપ્યું. ગામડાંના લોક પોતાના પાડોશી દળાઈ જાય એવું ખર્ચ ચડાચડસી કરીને કરે, તે અટકાવવા પરકણ અને પ્રેતભોજન-નિષેધક કાયદા આજની મહાસભા સરકાર કરી રહી છે. ત્યારે મહાસભાવાદીઓ પોતેજ પાછલું અધિવેશન દળાઈ જાય એવો ખર્ચ નવા અધિવેશનમાં કર્યો જાય છે. દરિયુરા મહાસભાના પ્રમુખને પૈ ૧ જળદના રથમાં સત્કાર્યા, ત્યારે આ વેળા ત્રિપુરી મહાસભાના પ્રમુખને પર દ્વાથીના રથમાં સત્કારવાના છે! અને આવતી મહાસભાના પ્રમુખના રથને પક શું જોડાશે? વળી આવતા અધિવેશનમાં જનાર મહાસભાના પ્રતિનિધિઓની ચૂંટણીને પ્રસંગે લગભગ એકે એક રથજે એવા તો ‘અસત્યના પ્રયોગો’ અને અનેક રથજે એવા તો ‘હિંસાના પ્રયોગો’ પ્રવર્તી ગયા છે કે મહાત્માજી એ સૌ જાણે તો બિલા મળગી જાય! દેશના ગુરુજનો, દેશને એથી તમે શું

શિક્ષણ આપે છે એ વિચારશો? હવે પ્રગ્ન એગ સમજતી થશે કે 'ખાદી'નું લેખક મારીને ગમે તેમ કરીએ તોય નાંધે નહિ!

વિદ્યાપીઠને દાન

છતાં નિરાશ ના થઈએ. ગાંધીજીની લાવનાનો પ્રચાર કરવા અમદાવાદમાં જે ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ સ્થપાઈલું, તેણે જાહુ આશાબદ સુવર્ણ દેશને આપવા માંડેલા; પણ ૧૯૩૦ના ને ૧૯૩૨ના સત્યાગ્રહમાં એ વિદ્યાપીઠ હોમાઈ ગયેલું. પરદેશીઓ સાથે વિગ્રહ ચાલતો હોય તે સમયે દેશમાં અસ્ત્રશસ્ત્રનાં કારખાનાં જાહુ દક્ષતાથી ચાલતાં રહેવાં જોઈએ. એ કારખાનાંના કારીગરોજ અસ્ત્રશસ્ત્ર પકડી લદવા દોડે-તો પછી નવી યુદ્ધસાગ્રી પેદા થાય નહિ અને સેના હારીને પાછી આવે. આમ ગમે તેવે આપત્તપ્રસંગે શિક્ષણસંસ્થાઓ તો ચાલતી રહેવી જ જોઈએ, કારણ કે એ સંસ્થાઓમાંથી નીકળતા વિદ્યાર્થીઓ દેશનું આત્મચળ યુદ્ધને માટે તૈયાર કર્યે જાય છે. એજ હેતુએ આજે ચીન-જાપાનના યુદ્ધને પ્રસંગે ચીનાઓએ પોતાનાં વિદ્યાપીઠો છેક પશ્ચિમમાં નિર્વાય સ્થાને મોકલી દીધાં છે. આપણું ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ પણ યુદ્ધમાં ન હોમાયું હોત તો સાફ, તેનું બીજું કારણ એ પણ છે કે એ સંસ્થા ફરી સ્થપાયા છતાં પાછી પૂર્વના જેવી પ્રભાવશાળી કરવાને ખૂબ પરિશ્રમ કરવો પડશે. એનું ૧૯૩૭-૩૮નું વિવેકન મળ્યું છે તે ઉપરથી જણાય છે કે એ પાછો પ્રભાવ મેળવવા તરફ દૃષ્ટિ રાખી રહ્યું છે. પણ તેને પૈસાની ખૂબ તાણ છે. વર્ષે ૬૬૩૮ એને રૂ. ૨૦૦૦૦ની જરૂર છે અને તે માટે સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલની વિનંતી આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૬૮ ઉપર પ્રકટ થઈ છે. સૌએ પોતપોતાના મળ પ્રમાણે આપણી એ સંસ્થાને આપવું જ જોઈએ અને ધનવાનોએ તો એ માગણીને હાથી કાઢવી ધટે.

બીજી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ

આણંદ ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટીના સહકારથી તેનાજ મકાનમાં ગઈ તા. ૧૪-૧૫મીએ બીજી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ આપણા વચોવદ્ધ અને પ્રખર વિદ્વાન શ્રી. આનંદચંકર ધ્રુવને પ્રમુખપદે બરાબ. એની સ્વાગત-સગિતિના પ્રમુખ રા. બ. ગોવિંદભાઈ દેસાઈ હતા. ગઈ તા. ૧૪એ પરિષદની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા મુંબઈ ઇલાકાના વડા પ્રધાન શ્રી. ખેરને હસ્તે થઈ હતી. પરિષદની સાથે પુસ્તકાલયપ્રદર્શન પણ હતું, તેની ઉદ્ઘાટન ક્રિયા ત્યાર પછી આપણા વિદ્વાન અધ્યાપક શ્રી. રાગનારાયણ પાંડકરે હસ્તે થઈ હતી. આ સૌ વિદ્વાનોએ પ્રેરણાગ્રનક આપ્યાનો આપ્યાં. ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા તેમજ તેને ગાર્વંદશક થવા માટે ગુજરાત પુસ્તકાલય

મંડળની પણ ત્યારે સ્થાપના થઈ અને તેને માટે ગુજરાતનાં વિદ્વાન ને ઉત્સાહી લાઘજેનોતું કારોજારી મંડળ પણ રચાયું. બધું કાર્ય આશાસ્પદ છે. પણ એક નમ્ર સૂચના કરું? માણસદની કથાઓ, રામલીલાઓ, મેળાઓ વગેરે આપણી લોકશિક્ષણની સંસ્થાઓ આ નવા જમાનામાં અદૃશ્ય થતી જાય છે, તેનું સ્થાન જે સંસ્થાઓ લેતી જાય છે તેમાં પુસ્તકાલય એ મુખ્ય છે. ત્યારે એમાં લોકશિક્ષણની જ દૃષ્ટિએ પુસ્તકસંગ્રહ હોય એ જ ઇષ્ટ છે. આજે પુસ્તકાલયોમાં લોકરુચિને પોષે એવી બ્રષ્ટ નવલકથાઓ બહુ હોય છે ને લોક એ જ બહુ વાંચે છે. આજનાં નાટકો અને સીનેમા સ્વાર્થવૃત્તિએ લોકરુચિને પોષવા બ્રષ્ટ સાહિત્ય આપે છે, એ રીતે લોકરુચિ તરફ નહિ, પણ લોકશિક્ષણ તરફ દૃષ્ટિ રાખીએ પુસ્તકાલયે પ્રજાને સાહિત્ય આપવું ઘટે. આશા છે કે પુસ્તકાલય મંડળ મારી આ નમ્ર સૂચના તરફ દૃષ્ટિ નાખશે. હોરોઈમાં ધનનો અપવ્યય

એક લાઘ જણાવે છે કે “તા. ૮:૧:’૩૯ને રવિવારે, પોષ વદિ ૩૦ને દિવસે સાધુ, આશારામ મોતીરામે પોતાના ગુરુ મોતીરામના મરણનિમિત્તે વાંકારો-પારમ્ ક્યું. તે પ્રસંગે તે દિવસે આપું ગામ જમાડ્યું, જેમાં ૬૦ મણુ લોટ વાપર્યો. રાત્રે લજ્જનમંડળીઓ બેસાડી, તેમાં ન શોભી શકે તેવી વાત એ બની કે પેટલાદથી રા. ૫ આપીને એક પાવૈયો (હીજડો) બોલાવ્યો ને તેની પાસે આખી રાત કાનગોપીનાં ગીતો મવરાવી શ્રી કૃષ્ણના નામને લજ્જનરૂપ બનાવ્યું, તે ઘણી શોચનીય વાત છે. વળી એથે દિવસે ૧૨ મણુ દૂધ મંગાવી બાવાઓને તેમજ ગામના યૌદ્ધશીઆઓને પણ જમાડ્યા, વાત્રાં વગેરેના તાળ સાથે. તા. ૯:૧:’૩૯ના બપોર પછી ૩ વાગ્યે આશારામને ગાદીએ બેસાડવાની ક્રિયા કરવામાં આવી (જેને આદર ઓઢાડવી કહે છે), તેમાં ગામે રા. ૧૧ તથા એક સાલ ભેટ આપી. પણ મહારાજે પોતાનું નામ અમર થાય એવું એક પણ કાર્ય ક્યું નહિ: દવાખાનું, લાયબ્રેરી કે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તક મળે તેમજ ફંડની કંઈ રકમ મૂકી નહિ, તે ઘણીજ શોચનીય વાત છે.” આવા અસાધુઓને સાધુ કોણ કહે? અને માટે તો સરકાર પ્રેતભોજનનિષેધક કાયદા કરે એમાં કશુંય ખોટું નથી. અને દેશમાંથી વિનાશ્રમે ધનદરણુ કરી એવા ધનનો આમ અપવ્યય કરનાર ગાદીપતિ સાધુઓનું ધન તો એક આચકે ખૂંટવી લેછ પ્રજોત્તતિને માર્ગે સરકાર વાપરે તો સરકારના એ કાર્યને હું તો ધન્યવાદ આપું. તે વિના આવા બાવા ઠેકાણે આવવાના નથી.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

વ્યવસ્થાપક સમિતિની ચૂંટણી માટેની છેલ્લી તારીખ ૨૦:૨:૩૯ છે. ત્યાં સુધીમાં મતદારોએ મતપત્રકો ભરીને મોકલી આપવાં જોઈએ.

મંડળ સામે દાવો: નડિમાદના વડીલમંડળના પ્રમુખ, હિન્દુ અનાયાશ્રમના એક વખતના કાયમી પ્રમુખ જેવા, અને વડોદરા રાજ્યના નાણાંતા માણ અમલદાર શ્રી. ગોવિંદભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈના ભાઈ શ્રી. વલ્લભભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈ વિદ્યાલયના અડોઅડ પડોશી હોવાનો લાભ વિદ્યાલયને અનાયાસે મળી ગયોલો છે. તેમણે પોતાનો પડોશી ધર્મ નીચે મુજબ દાખવવાની બલમનસાઈ.ળતાવી છે! (૧) મંડળે જમીન રાખી કે તરત જ મંડળના સર્વે નં. ૩૧૩માં તેમણે પોતાની વાડ ચારેક ફૂટ ખસેડીને મંડળની તેટલી જમીન દબાવી. આ બાબત તેમના ધ્યાન ઉપર લાવતાં તેમણે જવાબ આપ્યો: "એ જમીન મારી છે એમ માનીને મેં વાડ ખસેડી છે; તમે તમારી માનતા હો તો વાડ કાઢીને ફરી ચોડી લો." (૨) સરકારી સર્વેયરે તેમની જમીનમાં મંડળની સ. નં. ૩૧૪ અને જમીનનું દગાણ કાઢ્યું, તો તેમણે ઉત્તર આપ્યો: "મારો બાર વર્ષથી કબજો છે. મંડળને તે જોઈતી હોય તો દિવાની ગૂઢે તેનો કબજો મેળવે." (૩) મંડળના સ. નં. ૩૧૪ મના ખરાબામાં-આ ખરાબો અવરજવરની નળી માટેનો છે-તેમણે પોતાના ખંગલાનું ખાળકુંડીનું, નાહવાનું અને છાપરાનું પાણી જવાની જોગવાઈ હમણાં જ કરી છે. વળી એમાં થઈને આવનાં જવા માટે દરવાજો પણ મૂક્યો છે, તથા નળીમાં દટણ પણ ક્યું છે! (૪) આ બધાની યશકલગી તરીકે તેમણે હમણાં જ મંડળ ઉપર વીસ રૂપિયાનો દાવો કર્યો છે; એમાં ચારપાંચ બાંજતોનો હક સ્થાપિત કરવા પ્રયત્ન કરેલો છે. એનો સાર આ છે: "વિદ્યાલય ને ફૂલો વાપરે છે તેમાં મારો ભાગ છે, ને ફૂલો પચાવી પડવાની દાનતથી વિદ્યાલયે ઓઝાણુને વાડ કરાવી છે, એક યાજે ગરગડીઓ ઘસાવી છે, તથા હવે વિજળીનો પંપ મૂકે છે. વિદ્યાલય વિજળીનો પંપ ફૂવામાં ન મૂકે તથા બીજું કોઈ પણ કામ આગળ ન કરે તેવો મનાઈ હુકમ કોર્ટ પાસે કઢાવ્યો છે, તથા બીજી બાજતોની દાદ માગી છે." પંપ મૂકે તો દશેક માસ ચઢ ગયા છે, પણ વિજળી ન આવવાથી તે ચાલતો નથી. આ માસની છેલ્લી

કરનાર દેવીઓનાં ચરિત તમે જાણો છો. તેમને આદર્શ ગણી કામ કરશો તો તમારો રસ્તો સીધો થઇ જશે.

જે લોકો કર્તવ્યને ભૂલીને સુખલાલસામાં પડે છે તેમને જગાડવાંને સ્ત્રીઓએ તૈયાર થવું જોઇએ. આવી સ્ત્રીઓ હુકમથી તૈયાર ન થાય. જર્મનીમાં હિટલરે સ્ત્રીઓને ઘરમાં જ રહેવાનો હુકમ કર્યો છે, એ કાંઈ પ્રગતિ નથી.

સ્ત્રીઓ કરતાં પુરુષોમાં શરીરજળ વધારે હોય, તોપણ મેટર્લિક કહે છે કે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં અધ્યાત્મતત્ત્વ વધારે છે.

શ્રીમંત પૈસાવાળા પુરુષની પત્ની થવામાં સાદૃશ્ય ન માનતાં, પણ દેશના દીનદુઃખી લોકોની સેવામાં જીવન વ્યતીત કરવામાં અહોભાગ્ય સમજાવે. એમાં ભગવાનની સેવા છે, અને આપણા જીવનની સફળતા પણ છે.”

વિદ્વદ્ધ કન્યાકિળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૮:૧:૩૬

શરદ્દેવેન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

સદગત ભીલીલાલ વામનીન

જન્મ

આવસાન

અ. સો. રૂપયા -

જન્મ

આવસાન

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

ध्रुवस्य धारा निशिता दुर्लभ्यया दुर्गन्धस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૫
વર્ષ ૧૬

આણંદ

{ ડાંગણ
અંક ૫

સદ્ગત મોતીબાઈ અમીન

તેમનાં કાર્યની એક રેખા

જે કમીવીર કર્મભોગીએ જુલાઈ જતા આરતર પ્રદેશને ચરોતર તરીકે હિન્દમાં મશહુર કર્યો તેને ફર દાણે મદદ સુધિ ખારશને મળ્યાહને ચરોતર પાસેથી ઝૂંટવી લેઈ ચરોતરને રંગપો આપ્યો છે! મોતીબાઈ એટલે ચરોતર અને ચરોતર એટલે મોતીબાઈ. તેમના રક્તનું એકે એક ઝિન્દુ ચરોતરની પ્રગતિ માટેની લાવનાયી ભરપૂર હતું. ચરોતર માટે તેમણે જે ક્યું છે તેવું કાઈએ આજ સુધી ક્યું નથી અને ભવિષ્યમાં કાઈ કરશે કે કેમ તે કદાચી શકાતું નથી. એ એક માનવી નહોતા, પણ ત્રિશાળ મંરયા હતા, જેની ઉદાર હાયામાં કેટલાંયે વૃદ્ધ યુવાન તેમજ બાળકો આગમ અનુભવતાં. એવા બાળનાશીલ પુરુષનું જીવન થોડાં પંછોમાં તો નજ આલેખાય, તેને માટે તો એક મોટો ગ્રંથ બરાબ. છતાં તેમના કાર્યની ટૂંકી જાંખી તેમના પ્રિય 'ચરોતર'માં આ વખતે કરાવતી એમ મિત્રોની સૂચના થયાથી ભારે દિલે તે કરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. એટલે જળણે આમણે પણ એ મહાપુરુષનાં કાર્યને અન્યાય થઈ જવાનો સંભવ છે.

ભણવામાં એ ખાસ હોશિયાર નહોતા, પણ નાનપણથી જ સેવાવૃત્તિ અને વ્યવસ્થાશક્તિ (Organising Capacity) તેમનામાં વામ કરી રહી હતી. ઉમરની સાથે એ પણ ખૂબ વિકસી અને પરિણામે ચરોતરના તે પિતા ખની રહ્યા. નાનપણથી જ સેવા કરવાનાં કંઈ કંઈ સ્વપ્નો તેમણે સેવેલાં, એ બધાં સ્વપ્નો ફળ્યાં છે એમ પણ નથી. કંઈક કંઈક તો આદર્શ અધૂરું રહ્યું છે અને કેટલાંય તો માકાર રૂપે પ્રકટ જ નથી થઈ શક્યાં.

એટલે જ એ કહેતા કે યુવાવસ્થાનું મુખ આજે આરસીમાં જોઈ છું તો તે મુખ આજે કાળું મેશ જેવું દેખાય છે. મહાત્મા ગાંધીજી અને હક્કર બાપાનાં મેવાનાં કબોટામાંથી તેમને પ્રતિદિન પ્રેરણા મળ્યા કરતી અને દિવસે દિવસે મેવાનાં કાર્થોમાં તેમને નવયુવાની આવતી હતી.

તેમના જાહેર જીવનની શરૂઆત પાટણથી થઈ ગઈ હતી. હોળી ઉપરનાં તોફાનો અટકાવી પાટણને ઝુંડાઝોના ત્રામમાંથી બચાવનાર 'માસ્તર'ને આજે પણ પાટણ માનપૂર્વક સંભારે છે. પાટણની પ્રવૃત્તિઓમાં ઠેક સુધી તે ખૂબ રસ લેતા અને પાટણથી શિક્ષકના મુદ્દાની શરૂઆત કરી હોવા છતાં તેમણે ત્યાં એટલું તો સુંદર કાર્ય કરેલું કે મોતીલાલની નાગરજી છતાં પાટણમાંથી વિદાય થતી વખતે પાટણવાસીઓએ તેમને માનપત્ર આપવા પ્રયત્ન કરેલો. એવા જલ્દસાથી નો ને મૂળથી જ દૂર ભાગતા, એટલે મક્કમપણે ના પાડી; છતાં માનપત્ર છપાયું, પણ તે જલ્દમામાં તિમણે હાજરી ન આપી ત્યારે આખરે તેમને પાટણથી લેઈ જતી ગાડીમાં એ માનપત્રો છૂટથી વહેંચાએલાં. આ બનાવ પછી તેમને માનપત્ર આપવા કાંઈએ આગ્રહ કર્યો નથી. તે તો માનતા કે માનપત્રોથી માણસ પડે છે. સાચા દિલથી સેવા કરનારને માનપત્રોથી ઉત્તેજના કદી મળતી નથી.

'શું શાં પૈસા ચાર'થી પ્રેમાનન્દને સ્વભાષા માટે લાગણી થઈ ને તેમણે ગુજરાતી ભાષાના ઉત્કર્ષ માટે પ્રયત્ન કર્યા. તેમ નૂતન યુગને અદ્યપિ જ મમજનાર ચરિતરથી મોતીલાલને લાગણી થઈ અને તેના ઉત્કર્ષ માટે તેમણે પ્રયત્નો કર્યા. પણ એ બધું પેટલાદમાં જાડલી થયા પછી. એક સાચો સેવારત શિક્ષક શું કરી શકે તેનું દૃઢ દષ્ટાન્ત મોતીલાલ પૂરું પાડે છે. માધ્યમિક શિક્ષણ માટે એ યુગમાં આજના જેવી સજવડ નહોતી, નિઃશ્વાદ બાદ કરતાં પેટલાદમાં શાળા હતી પણ તેય મેટ્રિક વર્ગ સુધી નહિ. ગામડેથી આવતા વિદ્યાર્થીઓ શહેરમાં ગમે તે વાતાવરણમાં રહી દાંધે રાંધી, વાંશીમાં જમી વા તણ તણ દિવસનાં વાસી દેવરાં બાઈ અબ્બાસ કરતા. આ સ્થિતિ દૂર કરવા તેમણે પેટલાદમાં ખાનગી મકાનમાં બોર્ડિંગની સ્થાપના કરી અને આગળ જતાં સરકારની જૂની જેલનું મકાન પણ તેને મારે મેળવ્યું. એ બોર્ડિંગ સ્થાપવા તેમણે જે પરિશ્રમ લીધેલો અને રોગ અને વિશ્વાસથી વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં જે વાસ કરેલો તે આજે પણ વિદ્યાર્થીઓ ગૌરવપૂર્વક મંભારે છે અને મોતીલાલના શિષ્યો હોવાનું પોતે અભિમાન ધરાવે છે. પેટલાદ બોર્ડિંગ એટલે ગુજરાતની આદર્શ બોર્ડિંગ. આજે જાત્રાલયોનું વિદ્યાન આગળ વધ્યું છે, પણ તેના જેવું નમુનેદાર જાત્રાલય કાંઈ સ્થાપી

સક્યું નથી. આજથી બત્રીસ વર્ષ પહેલાં તેમણે 'બોર્ડિંગ હાઉસ' માથે શરૂ કરેલી પ્રવૃત્તિ આજના યુગને પણ નવીન છે. વહેલાં બેઠું, રંગાન વગેરેથી વખતસર પરવાગ્યું, સવારમાં ફરજિયાત કસરત કરવી, મુકરર કરેલે સમયે અભ્યાસ કરવો; સંસ્કાર માટે શિષ્ટાચન ને વર્તન દ્વારા ઉપદેશ, રમતો, પ્રવાસ, બાંધામહરીફાઈ, વાચનાલય, વસ્તુભંડાર, જાગ, સુલેખન, વાસ્તુધિની સલા, સેવાનાં કાર્યો વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી એ બોર્ડિંગની સુવાસ યુગ્મ્યતામાં ફેલાઈ હતી. તેમાંથી નીકળેલે પાંચે ચરોતરનાં ગામડાંને સેવકો પૂરા પાડ્યા છે ને મહાત્માજીને પણ દક્ષિણ આફ્રિકાથી સૈનિકો આપ્યા છે. આમ પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ એટલે યુગ્મ્યતાનું આદર્શ જાત્રાલય અને મોતીલાલ એટલે આદર્શ ગૃહપતિ. નાત જાત કે કોમના ભેદ સિવાયની જાત્રાલયસંસ્થા તેમને ખૂબ ગમતી ને તેથી જ જાત્રાલયપરિપક્વ મૂળથી જ તેઓ ગૃહ પ્રેરકબળ હતા.

લાયક પણ ગરીબ વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ પૈસાને અભાવે અટકી ન પડે તેની કાળજી રાખતી એ પેટલાદ બોર્ડિંગની એક શુભ પ્રવૃત્તિ. આ માટે તેમણે આનાં ફંડની શરૂઆત કરી દમરો રૂપિયા મેળવ્યા અને તેમાંથી ટિકિટ ચોઢયા વિના કે જમીન લીધા સિવાય કેટલાય વિદ્યાર્થીઓને મહેાદાના વચન ઉપર જ નાણાં ધીરી બણાવો ધંધે વળગાડ્યા છે. આમ રાખેલી નૈતિક જવાબદારીનું પરિણામ સારું આન્યું છે. આ પ્રવૃત્તિ તે પ્રખ્યાત પેટલાદ લોન ફંડ. તેનો સ્વતંત્ર વિગતવાર અહેવાલ મોતીલાલજીએ પોતે જ 'ચરોતર'માં પ્રકટ કર્યો છે (જુઓ 'ચરોતર', વર્ષ ૭, સન ૧૯૩૭, પૃ. ૪૯, ૮૫-૮૬). અનેક વર્ષોથી સાદ્યો આવતો પેટલાદ લોન ફંડનો દિસાખ મિત્રોના ખાસ આમહથી ચોકબો કરી પ્રકટ કરવાના ઉદ્દેશથી તેમણે ગંધ કર્યો. પણ જોઈતી મદદ મળવામાં વિલંબ થતાં વિદ્યાર્થી મંજૂાષ નહિ ને માટે તેમણે વડોદરા લોન ફંડ શરૂ કર્યું હતું. પેટલાદ લોન ફંડની પ્રવૃત્તિનો અનુલય લેઈ મોટા પાયા ઉપર મદદ કરવાના હેતુથી 'ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ'નો જન્મ થયો અને તેણે આજ સુધી ૯૮ વિદ્યાર્થીઓને ફલ રૂ. ૧,૧૫,૦૨૧ ધીર્યા છે. આ મંડળનું અનુકરણ બીજાં સ્થળે થતાં લાગ્યું છે ને તે પ્રવૃત્તિ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખર આશીર્વાદરૂપ થઈ પડી છે.

પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસની બીજી પ્રવૃત્તિ તે મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોની યોજના. છેક ૧૯૦૬-૭થી તેમણે એકલે હાથે ચરોતરમાં ને ચરોતર બહાર પુસ્તકાલયો સ્થાપતા પ્રયત્ન કરેલો. નાના પાયા ઉપર શરૂ કરેલી મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોની એ યોજના ભવિષ્યમાં ફૂલીફૂલી વિશાળ વડ જનરો એની કલ્પના લાગ્યે જ તે વળતે કોઈને હશે. પણ એ પ્રવૃત્તિને લીધે વડોદરાની

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે તેમને પારખી લીધા અને તેનું પરિણામ તે વડોદરા રાજ્યનાં નાનાં મોટાં ગામોમાં સમૃદ્ધ પુસ્તકાલયોની ફૂલગુંચણી. આજે એ રાજ્યનું એકે એક પુસ્તકાલય મોતીલાલની મૂળી સેવાનું સાચું પ્રતીક છે. તેમની એ પ્રવૃત્તિ વડોદરા રાજ્યથી જ અટકી નથી. ગિરમંડળ પુસ્તકાલયની યોજનાનો લાભ ખ્રિષ્ટિય હદનાં ગામોને પણ મળ્યો અને વડોદરા રાજ્યમાં રહે રહે પણ ખ્રિષ્ટિય હદમાં પુસ્તકાલયો સ્થાપવા માટે તેમણે ચરોતર વાચનાલયો, ગોખલે પુસ્તકાલયો, હંમરૂલ પુસ્તકાલયો, પ્રિયંવદા વાચનાલયો, જ્ઞાનવર્ધક વાચનાલયો અને દાદાભાઈ નવરોજી વાચનાલયો જેવી વિધિવિધ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી છે. વા તેમાં સક્રિય સહાયતા આપી છે ને ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું મૂળ નાખ્યું છે. તેમના જ પ્રયત્નને, લીધે ગુજરાતની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વેગ આપવા બે પુસ્તકાલય પરિષદો બરાબ છે. પુસ્તકાલયના નિહાનમાં પણ ગુજરાતમાં તેઓ એકા હતા. તે દિશામાં તેમનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ હતો ને વડોદરા જેવા આવનાર દેશપરદેશનો મહેમાન ત્યાંની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ જેઠ આશ્ચર્યમુગ્ધ બનતો. બે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વ્યવસ્થિત કરવા પુસ્તકાલય સદાયક સહકારી મંડળ, વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ, પ્રાન્ત પુસ્તકાલય મંડળો, તાલુકા પુસ્તકાલય મંડળો, વાચક મંડળો સ્થાપી, શંકાઓના જાહેર ઉત્તર આપી લોકમત કેળવવાની સેવના કરી, અને વાર્તાઓ ને જાણપથોગી પુસ્તકોની સમાલોચના સાથેના કર્ત્ત્વસંઘર્ષો, ૧૨૦૦૦ ગુજરાતી પુસ્તકોની વર્ગવાર, કર્તાવાર ને વિષયવાર પાઠી, પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ સંજોગે ભાષણો, લેખો, સૂચનાઓ વગેરે પ્રકટ કરી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતાનું સ્થાન તેમણે અરેબર શોભાવ્યું છે. તેમની આ પ્રવૃત્તિ જદલ દિન્દિભરમાં તે મુખ્યાત દના ને તેથી જ મદ્રાસમાં બરાએલી અખિલ દિન્દ પુસ્તકાલય પરિષદે તેમને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતામહનું જહુમાન આપ્યું હતું. ચરોતર પુસ્તકાલય મંડળ તો સ્થાપનાની તૈયારીમાં છે ને ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ પણ સ્થપારો. પણ તેમના એ જાતે પ્રયત્નો મૂર્તરૂપ હે તે પહેલાં જ પરમ સત્ત્વે તેમને અહીં કામ કરવા મોકલેલા તેણે તેમને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા! અરેબર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના તે પ્રાણ હતા.

પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસની ત્રીજી પ્રવૃત્તિ ને તેના જૂના વિદ્યાર્થીઓનું સંમેલન. આ સંમેલન અરેબર-કુટુંબજેલો હતો. દૂર દૂરથી પંખીઓ ત્યાં ઉતરી આવતાં, રોહીજોતે મળી હૈયાની વરાળો કાઢી હૈયું હળવું કરતાં ને નવીન પ્રેરણા મેળવતાં. આ સંમેલનનું એક પરિણામ તે ચરોતર એન્કુકેશન સોસાયટી અને બીજું પરિણામ તે ચરોતર યુવકમંડળ.

અરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના તા. ૧૭ : ૪ : ૧૬ને રોજ થઇ. તે દિવસ અરોતરના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ દિવસ હતો. તેની ત્રિધિમર થએલી બન્ધ સ્થાપનાનો સમારંભ આજે પણ દષ્ટિ સમક્ષ તરે છે. આ સોસાયટી ગારફત હાય ધરાએલી પ્રવૃત્તિઓ—વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, હાઇસ્કૂલ, જાલસાળા, જાલગૃહ, સ્વયંપાટ્ટી-વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, ‘જ્ઞાનપ્રચાર’, ‘અરોતર’ ને ‘જાલમિત્ર’ મોસિકો, જાલસાહિત્યનાં પુસ્તકો ને સાધનો, કિશોર સાહિત્ય, માતાને ઉપમાંગી માંહિત્ય, વ્યાયામના વર્ગો ને વ્યાયામની દરીકાઇ, સંગીતનો અભ્યાસ, દૂરદ્વેષોનો સ્વીકાર ને વહીવટ, ગામડાંની સંસ્થાઓના હિમાઓ પ્રકટ કરવાની યોજના, ગામે ગામ વાચનાલયો સ્થાપવા આદરેલી પ્રવૃત્તિ, ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓ વગેરે જેવી વિવિધરંગી યોજનાઓ ને પ્રવૃત્તિઓ—પણ મોતીભાઈની વિવિધ શક્તિઓનો ખ્યાલ આપે છે. અરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટી એ એક ગામની કે તાલુકાની મંસ્થા નથી, પણ સમસ્ત અરોતર પ્રદેશની છે એ તેણે સર કરેલી પ્રવૃત્તિઓથી જણાઇ આવે છે અને તે રીતે યુજરાતમાં તો શું પણ મુંગઇ હલાકામાં પણ તેનું સ્થાન અંગે છે. તેના કરતાં વધારે સમૃદ્ધ ને લોકપ્રિય સંસ્થાઓ જીજી દશે, પણ કેળવણીના ક્ષેત્રમાં આખા પ્રદેશ માટે કામ કરતી જીજી કોઇ સંસ્થા જણવામાં નથી. આમ અરોતરને એકમ ગણી તેની પ્રગતિ માટે અહો-નિશ સ્વપ્નો સેવતા ને કામ કરતા મોતીભાઈ અજોડ હતા.

અરોતરના સુવર્કાનું સંઘર્ષનું જમાવી તે દ્વારા અરોતરની સામાજિક ઉન્નતિ સાધવાનાં તેમનાં સ્વપ્નો અલુચ્છેલાં રહ્યાં. સરસ્વાતમાં એ મંડળે કામ કર્યું પણ ખરું; પણ અસહકારના યુગમાં મતભેદને કારણે તે બંધ થયું. પાછળથી તે સર કરવા એક જે વખત પ્રયત્ન થયેલો પણ ખરો. છતાં તેમાં પ્રાણ ન જ આવ્યો. મોતીભાઈનું એ સ્વપ્ન ફળ્યું હોત તો આજે અરોતર સંગઠિત બની સેવાનાં કાર્ય હાય ધરવામાં ને સામાજિક સહા દૂર કરવામાં સારું કામ કરી શકત.

છતાં પેટલાદ જોડિંગના જૂના વિદ્યાર્થીઓનાં એ સંમેલને સ્વતંત્ર પાછળથી અરોતર સુવર્કમંડળ તરીકે એળખાતા એ મંડળે કંઈ નથી કર્યું એમ તો નથી જ. એની એક સાખા તરીકે છેક ૧૯૬૫થી પ્રેતભોજનનિષેધક ને જાળ-લગનાધક મંડળે લોકગાંત કેળવવામાં બિહાપોહ કર્યો છે. એ મંડળના સભ્યોના વર્તનથી ને દલીલયુક્ત ચર્ચાથી અરોતરમાં જાગમાંનું મહત્ત્વ જોણું થયું અને કેટલેક સ્થળે તો તે બંધ પણ થયાં છે. વૃણા એ મંડળના સભ્યોએ જાળલગ સામે પણ ત્રિરોમ જગાડેલો ને ત્રણ દિવસ જનમાં ન રહી પહેલ કરતાર એ

યુવકોને પ્રતાપે, જ્ઞાનના દિવસ એ થઈ ગયા છે. આ જવાની પાછળ મોતી-ભાઈનો પ્રેરક હાથ હતો.

જમણાના જળતા પ્રશ્નો સમાજની દૃષ્ટિ સમક્ષ ધરી લોકમન કેળવવાની દૃષ્ટિએ તે વારંવાર પત્રિકાઓ પ્રકટ કરતા. પત્રિકાઓ છૂટથી જનતામાં વહેંચવી જોઈએ એમ તે માનતા ને પ્રસંગે પ્રસંગે નેમ કરતા. ગોળ સંયોગો મળતાં કેળવણી જમીનમાં પડેલું જીજ્ઞાસી નીકળે છે તેમ પત્રિકામાં રજુ કરેલા વિચારો કોઈ ને કોઈ જગ્યાએ કાર્યમાં પરિણમશે એમ ને માનતા. યાદીદાર પત્રિકાઓ, જ્ઞાનપ્રચારની સ્ત્રીપત્રિકાઓ, લગ્નની પત્રિકાઓ, નૂતન વર્ષા-લિનંદનની પત્રિકાઓ, વગેરે જૂતની પત્રિકાઓ એ પણ નેમની પ્રવૃત્તિ હતી.

શિક્ષક તરીકે તેમણે જીવન શરૂ કર્યું હતું ને ઠેક સુધી તે શિક્ષક રહ્યા છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. વિષયેશીખવવામાં કદાચ તેઓ બહુ કોશિયાર નહિ પણ હોય, પણ શાળાનો વિકાસ સાધવા કરવી જોઈતી વ્યવસ્થામાં ને વિદ્યાર્થીઓને પ્રેરણાનાં પાણી પાછ તેમનામાં ઉત્સાહ અને સંસ્કારનાં જીજ્ઞાસામાં તે કુશળ હતા એની કોઈ ના પાડી શકશે નહિ. શિક્ષકોના હિતમાં તેમણે રસ લીધો છે એટલે જ પેટલાદ તાલુકાના ટુંકા પગારના શિક્ષકોને ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં રૂ. ૨૫ ભરી સંભામદ ધવાની યોજના તેમણે ધડી છે અને નિવૃત્તવેતન મળતા પહેલાં મૃત્યુ પામતા શિક્ષકના વારસને રૂ. ૫૦ મળે તેવી યોજના અમલમાં મૂકી છે.

ગુજરાતની જાલજનતાનું ગાનીતું 'જાતમિત્ર' માસિક એ એમનું સર્જન છે. એ માટે શરૂઆતમાં તેમણે કંઈ કંઈ સૂચનાઓ આપી છે. ગુજરાતમાં જાલસાહિત્ય સર્જનવામાં તેમનો ફાળો કંઈ જોવો તેવો નથી. જોશક જાળકો માટે તેમણે કંઈ લખ્યું નથી, પણ તેમણે જાલસાહિત્યનાં લેખકોને ઉત્તેજન આપી જાલસાહિત્ય સર્જનવામાં તો કીમતી ફાળો આપ્યો છે જ. જાળકોના હાથમાં ફેલું સાહિત્ય મુકવું તેનો તેમણે જનતાની દૃષ્ટિએ ઘણો વિચાર કર્યો હતો. તેનું પરિણામ તે જાલસાહિત્ય સર્વસંપ્રદ અને જાલસાહિત્ય સમાલોચનાનાં માર્ગદર્શક પુસ્તકો. આજુ ગુજરાતી શાળાઓમાં ફેરફાર કરવા તેમણે વસો ને આણંદમાં પ્રયત્નો કર્યા છે ને બન્ને રચણે નવી ગુજરાતી શાળાઓ શરૂ કરી છે. એ સંસ્થાઓમાં પ્રવેશતાં જ કક્ષોલનાં જાળકો આપણને નજરે પડે છે. જાલશિક્ષકોને તૈયાર કરવા તેમણે શ્રી. ગિજુભાઈને વસોમાં આમંત્રી એક માસ ભરતક કાર્યક્રમ વાળો શિક્ષકોનો વર્ગ ચલાવી 'જાલશિક્ષકોને' તૈયાર કર્યા છે. આ આખો ગાસ વૃદ્ધ અને અમિત મોતીભાઈ બધા કાર્યક્રમમાં હાજર રહેતા. જાલકેળવણી પ્રત્યે એવો તેમનો અદ્વિત્ય પ્રેમ હતો.

જેમ અરોતર એન્જુકેશન સોસાયટી એ એક પ્રદેશની આદર્શ પ્રવૃત્તિ, તેમ વસો કેળવણી મંડળ ને ત્યાંની પ્રવૃત્તિઓ એ એક ગામની આદર્શ પ્રવૃત્તિઓ. વસોમાં તેમણે કેટકેટલી પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરી છે એ જાણવા માટે તો વસો વાર્ષિક પત્રિકાના કોઈ પણ અંકની અનુક્રમણિકા જોવી જ પડે છે. વસોમાં તેમણે જાલમંદિર, નવી મુજરાતી શાળા, દાદા સ્કૂલ, વિદ્યાર્થી આશ્રમ, સંગીત વર્ગ, કન્યાવિદ્યાલય, રાત્રિશાળા, વ્યાયામમંદિર, સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, આરોગ્યવર્ધક વાચનાલય, મહોલે મહોલે વાચનાલયો, જાલ પુસ્તકાલય, મદિલા પુસ્તકાલય, સદકારી બેંક, સદકારી વિદ્યાર્થી સદાયક મંડળ, સદકારી વિદ્યાર્થી વસ્ત્રબંડાર, જે ત્રણ જાનની બીજી સદકારી મંડળીઓ, સુધરાઈ સદાયક મંડળ, જાલદિન, સ્ત્રીદિન, વગેરે જેવી નાની મોટી જે અનેક પ્રવૃત્તિઓ એક નાના ગામમાં શરૂ કરી પગભર કરી છે, તેથી તો વસોના દર્શન કરી પ્રેરણા મેળવવા સંસ્કારી અને સેવાભાવી સ્ત્રીપુરુષો વસોમાં ઊતરી આવે-છે. આ બધી પ્રવૃત્તિઓ તેમને આભારી છે. વળી છેલ્લાં ૧૩ વર્ષથી ૧૫૦થી વધારે પૃથ્વી નિર્વામત પ્રકટ થતી વસો વાર્ષિક પત્રિકામાં તો વસોની એક એક સંસ્થા અને પ્રવૃત્તિનાં વિગતવાર નિવેદન મૌની જાણુ માટે પ્રકટ થાય છે. એ ઉપરાંત દર માસે પ્રકટ થતી વસો પત્રિકા દ્વારા પણ લોકગત કેળવવા તેમણે એકલે હાથે જે ક્યું છે તેથી તો આપણે આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈએ છીએ.

મોંતીલાઈ પોતે પાટીદાર હતા, છતાં તેમના કાર્યમાં નાત તેમણે આડે આવવા દીધી નથી. તેમની બધી સંસ્થાઓ ને પ્રવૃત્તિઓ સર્વ કામને માટે ખુલી હતી. તેમણે ધાપું હોત તો અરોતર એન્જુકેશન સોસાયટીને જદલે તેમણે પાટીદાર કેળવણી મંડળ સ્થાપ્યું હોત. પણ જ્ઞાતિના સાંકડા વાતાવરણમાં પુરાઈ તે રાષ્ટ્રવાદને ગૂંચળાવી દેવા માગતા નહોતા. આજે પણ સોસાયટીમાં નાણાં ભરનાર, કામ કરનાર ને દાલ સેનાર મોટે ભાગે પાટીદાર જ છે, એટલે કેટલાક તેને પાટીદાર સોસાયટી તરીકે ઓળખાવે છે. પણ વસ્તુસ્થિતિ એથી જુદી છે. આમ વિશાળ લાવના હોવા છતાં જ્ઞાતિના દિત માટે તેમણે ઓછું ક્યું નથી. બધી જ્ઞાતિઓના ઉત્કર્ષ માટે સક્રિય કાર્ય ન કરી શકે, તોપણ એક જ્ઞાતિના સામાજિક સડા દૂર થાય તો તેની અસર બીજી જ્ઞાતિને પણ થવાની જ એમ તે માનતા; એટલે અનિષ્ટ રિવાજો દૂર કરી પાટીદારને ખર્ચના બોમ્બમાંથી સુસાઈ જતો અટકાવવા તેમણે કરેલા સૌમ્ય પ્રયત્નોની પણ અસર થઈ છે. 'પાટીદાર' માસિક પ્રકટ થતા પહેલાં 'પાટીદારપત્રિકા' મહત્ત્વ વહેંચી તે મારફત લોકમત કેળવવા તેમણે કરેલા પ્રયત્ન સહુ કોઈ જાણે છે.

સંનામમાં તેમને એક પુત્રી હતી, પણ એકલા લાણ્યાભાઈને મૂકી યુવા-

લેતા. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પણ સ્વાશ્રયી બનાવવા તેમણે પાછળથી પોતાને ત્યાં એક વિદ્યાર્થીને નોકર તરીકે રાખવાની પ્રથા રાખી હતી. તેમને ત્યાં રહી પ્રીવીઅસથી બી. એ., એલએલ. બી. યથા માગલતદાર થએલા સદ્ગત કહાનજી ભાઈનો દાખલો તો સૌ કોઈ જાણે છે (જુઓ 'અરનાર,' વર્ષ ૭, સન ૧૯૩૭, પૃષ્ઠ ૪૦૯). આગ ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને અન્ય કુટુંબોમાં પણ રાખવાની યોજના તેઓ વિચારી રહ્યા હતા. મુકરર કરેલાં કામમાં આ વિદ્યાર્થી-નોકરો પાસેથી તે કામ લેતા; પણ જમની વખતે પોતાની સાથે જમાડતા ને દરેક કાર્યમાં તેમનો મોખા સાચવતા.

તેમને કોઈ શત્રુ નહોતા એમ કહીએ તો અતિશયોકિત ગણાશે નહિ. વિદ્યાર્થીઓનો રોડ તો તેમના તરફ અનહદ હતો. તેમને છુપાવવા જેવું બહુ નહોતું. નાની ગાળતોમાં કે યોજનજોમાં તે પોતાનાથી બિનરતાઓની પણ સલાહ લેવાનું ચૂકતા નહિ, ને તેમની સૂચના સારી લાગતાં જાહેરમાં તેનો સ્વીકાર કરવામાં પણ તેઓ નાનમ માનતા નહિ. જે વસ્તુ છૂપી રાખવા જેવી તેમને લાગે તે તેમની પાસે છૂપી રહેતી ને અગણ્યે પણ તે જાહેર થતી નહિ, એટલેજ તેમની આગળ હેવાની વરાળ કાલવવામાં કોઈ સંકેતો નહિ.

તેમણે સવર્ણોની તો સેવા કરીજ છે, પણ હક્કરખાપાને રંગે રંગાયા પછી તેમણે હરિજનોની પણ સેવા કરવા માંડી હતી. તેમાં તેમને ઘણો આનંદ આવતો. મૃત્યુના દિવસોમાં હક્કરખાપા આમળ તેમણે એકરાર કર્યો હતો કે પાટીદાર જ્ઞાતિએ જે હરિજનોને દુઃખી કરવામાં જાડી રાખ્યું નથી તે હરિજનોને સલામ થઈ તે પાપ ધોઈ નાખવામાં તેમને ખૂબ રસ પડતો. રેલસંકટ કે દુષ્કાળનિવારણ માટે રાતદિવસ તેઓ પ્રયત્ન કરતા ને તેમની યોજના-શક્તિનો આવ પ્રસંગે સારો લાભ મળતો. વીસેક વર્ષ ઉપર તેમજ દશકા ઉપર આવેલાં મંદિરો પ્રસંગે તેમણે કરેલી સેવા હજુ પણ હૃદયમાં તાજી છે.

રાતદિવસ સેવાનાં કાર્યોમાં ચૂંચાઈ રહેલા મોતીલાલને કોઈ એક સ્થળે રથાવી બેસી રહેવાનું નહોતું. આજે અહીં તો કાલે બીજે સ્થળે, એમ તેમને આશયનું પડતું, ઉગ્મગરા કરવા પડતા, નવાં નવાં પાણી પીવાં પડતાં અને વહેલા મોડા જમવું પડતું, છતાં તે માંદા પડ્યા નથી એ જોઈ ઇર્ષ્યા થતી. યુવાનની યુવાનીને પણ લગવે એમ તે કાર્ય કર્યે જતા. કસરત તો તે કદી કરતા નહિ, પણ ઓશીસે પગે ચાલી જવામાં કે વાનો કરતાં કરતાં કરવામાં તે કેટલાય માઈલ દરેરાજ ચાલના હશે, એટલે તેમનું આરોગ્ય સચવાતું. પણ એ નીરાગ જણાતું શરીર રૂપાંતર મરણના આઘાતથી પચારીવશ થયું તે થયું જ!

તેમનાં પત્ની રૂપા બલાં હતાં. મોતીલાલ જેટલા જહાર ફરનારા હતા

તેટલાંજ તે ધરને ખૂંછે રહેનાર હતાં. છતાં તે અને વચ્ચે સુમેળ હતો. પુત્રને અભાવે તેમનાં આપર માતા તેમને ફરી પરજીવવા ઇચ્છા રાખતાં, પણ સુધારક મોતીભાઈએ તેમની ઇચ્છા કદી સફળ થવા દીધી નથી. રૂપાનું તા. ૨૬:૧૨:૩૮ને રોજ થએલું અવસાન મોતીભાઈ જેવા વીરને પણ કારી ધા સમ નિવડ્યું ને તેજ દિવસથી મોતીભાઈ પચારીવશ થયા તે થયાજ! રૂપાને સ્ત્રીધે ધરની તેમને ચિંતા નહોતી ને તેમનાં કાર્યમાં ને કદી આડે આવી વિદ્ધ નાખતાં નહિ એટલે જાદારનાં કાર્યો તેઓ નિરાંતે કરી શકતા. રૂપાના મૃત્યુપ્રસંગે મોતીભાઈને આશ્વાસનના લખેલા પત્રોના ઉત્તરમાં જીવનમાં પહેલીજ વાર રૂપાનાં મુક્તકંઠે તેમણે વળાણ કર્યા હતાં. તેમને આ પ્રેમ ને મતમહિષ્ણના દિંદુ સમાજની કુટુંબભાવનાનું સુંદર દર્શાવત મુવકે સમક્ષ રજૂ કરે છે.

તેમને પગાર ને ભત્યું ઠીક ઠીક મળતાં, પણ તે સૌ પોતાને નામે ને ધણું તો પરને નામે વા સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ પાછળ છૂપી રીતે તેમણે ખર્ચી નાખ્યું છે. જાદારથી જોનાર તેમને લાખોપતિ માનતા ને ખરેખર કરોડપતિને શોભે તેવું તેમનું હૃદય ઉદાર હતું. પણ માસે માસે મળતો પગાર સેવાનાં કાર્યોમાં ખર્ચાઈ જતો, એટલે તેમની પાસે રૂ. ૫૦૦૦ના વીમા વિના ખીજું કંઈ રોકડ નહોતું અને તે વીમાની રકમ રૂપાના ભરણપોષણ માટે તેમણે રાખી મૂકી હતી. એ વિના રૂપા માટે જીજી કાંઈ રકમ નહોતી. રૂપાનું અવસાન પોતાની પહેલાં યાવ એમ તે ઇચ્છતા, જેથી પાછળથી તે દુઃખી યાવ નહિ. રૂપા વહેલાં અવસાન પામી મોતીભાઈને એ રીતે તેમણે ચિંતામાંથી મુક્ત કર્યા હતાજ. આવી અકિસ્મત સ્થિતિ હોવા છતાં પગારના વધારા માટે તેમણે કદી માગણી કરી નહોતી અને જ્યારે શ્રીમંત જાદારાજ સાહેબે, અચાનક યાદ આવતાં, તેમને રૂ. ૧૫૦૦નું ઇનામ આપ્યું ત્યારે તે પોતે ન રાખતાં ત્રણ સ્થળે તેમણે તે સરખે ભાગે સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે વહેંચી આપેલું. લખણીમાં રકમ લખાવ્યા પછી તે રકમ વહેલામાં વહેલી તકે આપવાની એ ખાસ કાળજી રાખતા ને સવડ ન હોય તો છેલ્લે દેવું કરીને પણ તે આપી દેતા.

મુંજાઈ સરકારે શરૂ કરેલી પ્રૌઢ શિક્ષણપ્રવૃત્તિમાં તેઓ ખૂબ રસ લેતા ને એ જોડને પોતાનાં અનુભવનો લાભ આપવા તેઓ જાડુ અધીરા જન્યા હતા. ઠક્કર જાપાની જેમ તેઓ ગુજરાતના સાચા મૂળા સેવક હતા એટલેજ વ્યાસપીડા ઉપરથી તેમણે લાવેલા આખ્યાં નથી કે સભાઓમાં ને સંસ્થાઓમાં કદી પ્રમુખ થવા નથી. પ્રમુખનું માનભર્યું સ્થાન તે હોશાં જીવનથી માટે

રાખી મૂકતા. તે વક્તા નહોતા, પણ સભામાં જ્યારે તે પોતાની અનુભવવાણી ગુજરાતીમાં કે અંગ્રેજીમાં દાખલાદલીલોથી સંભળાવતા ત્યારે સૌ કોઈ તે ધ્યાનપૂર્વકે સાંભળતું. જરૂર પડ્યે તે એ પ્રમાણે લાંગા વખત સુધી પણ સતત બોલ્યે જતા. શુંબના તેઓ પૂજક હતા ને હાથ નીચેના નોકરો પ્રત્યે કદી તુમાખી વર્તન તેમણે જતાવ્યું નથી. પારકાના દુઃખથી તેમણે અંતર રડી બેઠું, એટલે એ દુઃખના નિવારણ માટે પોતાનાથી જનતું તે કરતા.

કોઈ એક સંપ્રદાયને તે માનતા નહિ. સંપ્રદાયોના કર્મકાણ્ડમાં ફેરફાર થવા જોઈએ એમ તે માનતા, પણ એ સુધારો કરાવવાની પોતાની અશક્તિ જાણી એ પ્રશ્ન તેમણે હાથ ધર્યો નથી. લ્હર્મની તેમની ભાવના વ્યાપક હતી - સંકુચિત નહોતી. સેવાધર્મના તે અનુયાયી હતા અને એ સેવાધર્મ પ્રવર્તાવનાર ગોખલે, રામમોહનરાય, વિદ્યાભાગર, ગાંધીજી પગે જેવા દેશી તેમજ લિંકન, ગાર્ફિલ્ડ, ખૂર ટી. વોશિંગ્ટન જેવા વિદેશીઓ તેમના ગુરુ હતા. નીતિવિદ્યોળા જીવનની તેમને કંઈ કિમ્મત નહોતી, એટલે જીવનમાં નીતિના મિદ્ધાન્તો દઢ કરવા ને સુવાચનનો આશરો લેતા. વર્ષો પહેલાં ભક્તકવિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયોલા વૈષ્ણવજનના ગુણ તેમનામાં જણાતા એટલે એ રીતે તે સાચા વૈષ્ણવજન હતા.

સુહર્તમાં તેઓ માનતા નહિ એટલે સુહર્ત જોઈ તેમણે પોતાની કોઈ મંર્યા કે પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી નથી. પણ જેનું દિલ સાચું છે તેવા મહાપુરુષોની ઇચ્છા પાછળ પાછળ સુહર્તો ફરે છે. પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ તેમણે જન્મ-આરીની ૧૬મી તારીખે શરૂ કરેલું, એટલે દર વર્ષ તેઓ એ દિવસને પવિત્ર માની તેની ઊજવણી કરતા. પચારીવસ હોવાને કારણે જ આ વર્ષ એ દિવસની ઊજવણીમાં તેઓ ભાગ લઈ શક્યા નહોતા.

તેમના આરિત્ર માટે જે મત નથી જ. તે એક સાચું 'મોતી' હતા. જનહેરમાં આવવા કે વર્તમાનપત્રોનાં પાનોમાં અઢવા તેમણે કદી પ્રયત્ન કર્યો નથી અને કોઈ તેમ કરવા જાય તો તેમણે તેમ કરતાં વાર્યાં પણ છે. છૂટા થવાને દિવસે પણ વડોદરા રાજ્યની નોકરી તેમણે છેલ્લી મિનિટ સુધી રોજની જેમ કરી છે ને ઓફિસનો વખત ચંદ્ર ગલા પછી પણ માન આપવાની ઇચ્છાવાળાંને હુલસી તે પ્રસંગે કે પાછળથી જલસો તેમણે થવા દીધો નથી. વિરોધીઓને તેમણે રંજડયા રવરને પણ ખ્યાલ કર્યો નથી અને ગાંધીજીએ સુભાષચાણુના પ્રમુખ તરીકે ચૂંટાતાં પોતાના ગાણસોને આપેલી શિખામણુ જેમ, મોતીલાલજીએ પણ વિરોધીઓને તેમના કાર્યમાં વિદ્યો ન નાખતાં પોતે ખસી જઈ તેમને કાર્ય કરવાની તક આપી છે.

અનેકવિધ મંર્યાઓ અને પ્રવૃત્તિઓ રચાપી અલાવનાર મોતીલાલ એમ

માનતા કે તે બધી સફળ થવી જોઈએ. અને છેવટનાં વર્ષોમાં તેમણે પોતાનાં સંપત્તિને કાર્યમાં મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, જેથી ભવિષ્યની પ્રગ્ન જાણી શકે કે મોતીભાઈએ આપા આપા વિચારો કર્યા હતા. વૃક્ષને આવૃત્તો મોર બધો ફળનો નથી તેમ પોતાનાં બધાં સ્વપ્નો સફળ થાય એવી આશા રાખતી એ બ્યર્થ છે એમ જોયાર વર્ષથી તે માનતા થયા હતા. વળી બધાં કામ સંપાનુગમે થવાં જોઈએ એવો તેમનો પહેલાંનો આગ્રહ પણ એકાદ બે વર્ષથી ડગ્યો હતો. તેમની બધી સંસ્થાઓમાં કે પ્રવૃત્તિઓમાં તે મુખ્ય સક્રિય કાર્યકર્તા હતા ને જવાબદારી પણ તેમની હતી; બીજા તો માત્ર તેમને પૂર્તિરૂપ હતા.

તેમનું આત્મચરિત્ર લખાયાં હોત તો પહેલાંના ચરોતરમાં થએલી પ્રગતિ સૌ જાણી શકત ને કાર્ય કરતાં તેમને પડેલી મુશ્કેલીઓ જાણી ભવિષ્ય માટે તેમના અનુભવનો લાભ લેઈ શકત. એ દૃષ્ટિબિન્દુ એક વાર તેમની આગળ રજૂ કરતાં તેમણે આગ્રહને વશ થઈ આત્મકથા લખવાની હા પાડેલી, પણ તે નિવૃત્તિના છેવટના વખતમાં. એ નિવૃત્તિના સમયને એક વર્ષ જાડી હતું ને તે ગયા! એટલે ચરોતરને તેમના વિકાસની કથા મળતી બંધ રહી. તેમનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર તો લખાશેજ, પણ તેમને હાથે લખાએલું અનુભવપૂર્ણ સળંગ જીવન તો ગુજરાતને મળવું જાડીજ રહી ગયું!

ગ્રેરબા આપવાની તેમની શક્તિ અજગ્ય હતી અને હતાશ વિદ્યાર્થી તેમની સાથે વાન કર્યા પછી આશાવાદી બનતો. તેમની પાસેથી મદદ મેળવી આગળ વધેલા વર્ગ કરતાં જરૂર પડ્યે તેમની મદદ પોતાને મળશે એ હૃદયે આગળ વધેલો વર્ગ ધણો મોટો છે. તેમણે પોતાના કાર્યક્ષેત્ર માટે ચરોતર પસંદ કર્યું હતું. તે ક્ષેત્ર પણ તેમને મોટું લાગતું, એટલે પેટલાદ તાલુકામાં તે કાર્ય કરવા માગતા. તે પણ મોટું લાગતાં વસોને તે કાર્યક્ષેત્ર કરવા માગતા. આ સંકુચિત ક્ષેત્ર છોડી ગુજરાતના વિશાળ ક્ષેત્રમાં આવવા સૌ કોઈ તેમને કહેતું. પણ ‘ગુજરાતના નાથ’માં મુનશીએ પોતાના માનસપુત્ર મુંજલને મુખે ઉચ્ચારેલા શબ્દો મુજબ તે કહેના કે શક્તિ પ્રમાણે કામ થાય, અને ઝોંક પ્રદેશમાં કરેલા કામની સુવાસ બીજા પ્રદેશમાં જતાં તે પ્રદેશ પણ તૈયાર થશે (આ સંબંધે તેમણે આપેલા ઉત્તર માટે જુઓ ‘ચરોતર’ વર્ષ ૬, અંક ૧૨, પૃષ્ઠ ૪૧૭).

ચરોતર પુસ્તકાલય મંડળ, ગુજરાત પુસ્તકાલય મંડળ, ચરોતર ન્યાસિક મંડળ ને રોહીઓની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરવા આફ્રિકાને પ્રવાસે જવાની યોજના—એ તેમના જીવનની આશાઓ અધુરી રહી ગઈ.

વૃદ્ધોને તેઓ સત્કારતા, પણ યુવાનોને ઉત્તેજન આપવામાં તે પાછા

પડતા નહિ. વૃદ્ધો ને યુવાનો વચ્ચે તે સાંકળ દતા. સેવાભાવી માણસો તેમના મિત્રો હતા. એ સૌને ને તેમાંય પોતાના સહાધ્યાથી ડપને મળવામાં તેમને જીવનનો અનેરો આનંદ પ્રાપ્ત થતો. સાગરની જેમ તેમનું હૈયું વિશાળ હતું પણ એ વિશાળ હૈયાને ચિંતાઓના કેવા કેવા ખડકો નહિ ચીરી રહ્યા હોય તે કોણ જાણે? આવા એક કર્મવીર કર્મયોગી સેવામૂર્તિ ભડવીર પુરુષના અવસાનથી ખરેખર ચરોતર રંગાયું છે!

આ જધું છતાંય મોતીભાઈ એક ગાનવી હતા, એટલે માનવીની ઊંચપો તેમનામાં પણ હતીજ. તેઓ સમ્પૂર્ણ દતા એમ કહીએ તો તે અસત્યજ છે. પણ એ ઊંચપો જાદ કરી જાંકીનું જીવન જોઈએ તો લાગશે કે મોતીભાઈએ એકલે હાથે જે ક્યું છે તે ગુજરાતમાં ખીજા કોઈએ ક્યું નથી. એમના જીવન ઉપરથી બોધ લેનાર નીકળે તો ફટલો લાલ થાય? સમાજસેવા માટે અહોનિશ ઉદ્યોગ કરવામાં તેઓ રમ્યાપર્યા રહેતા. અને કર્મયોગથી પણ મોક્ષ મળે એમ મતોએ તો કહ્યુંજ છે.

એકલા ચરોતરમાંજ નહિ, પણ સમસ્ત ગુજરાતમાં મોતીભાઈ સાહેબ એટલે વસોના વતની શ્રી. મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન. ગાના ને મોટા, વિદ્યાર્થીઓ અને સહકાર્યકર્તાઓ, અમલદારો ને રોહીઓ, શ્રી તેમને ‘મોતી-ભાઈ સાહેબ’ તરીકે જ ઓળખતા. ‘સાહેબ’ શબ્દ તેમને ગમતો નહિ, પણ તેમ લખતાં ને સંબોધતાં તે ફટલાંને રોકે? પત્રવ્યવહારમાં પણ વિદ્યાર્થીઓ તેમને ‘પૂજ્ય’ વિશેષણ લખતા, તે પણ તેમને ગમતું નહિ. ગાંધીજીએ પોતાના નામ આગળ ‘મહાત્મા’ શબ્દ ન લખવા સૂચના છતાં સૌ તેમને હજુ પણ તે નામે ઓળખે છે, તેમ મોતીભાઈને પણ દણું. ઇચ્છા ગમે તેટલી કરીએ છતાં લખતી વખતે ‘પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ’ લખાઈજ જતું. આ લેખમાં તો તેમને સાદે નામેજ લખવા પ્રયત્ન કર્યો છે.

અંતમાં, ગુર્જર કવિ ન્હાનાલાલે પોતાના પિતાને આપેલી અંજલિમાંથી થોડીક કહીએ લેઈ મોતીભાઈને અંજલિ આપી તેમના આત્માને પરમ શાન્તિ મળે એમ પ્રાર્થી વિરમીશ.

“વીતતી દીર્ઘ રાત્રી ને યતો પ્હરોઃ દેશમાં,
જો પ્હરોડે ઉગ્યા આપ આશાવાદી અરુણ શા;
જાયા તો વડકા જેવી, લાવ તો નદના સગ,
દેવના ધામના જેવું હૈયું જાણે હિમાલય.
ભખૂકી અગ્નિ શા આપે વનો ભરમ નથી કીધાં,
તમે વર્ષા મુખ વર્ષા, ચન્દ્રે જેમ સીંચી સુધા;

સહવારે માંજરે જેવો, તપે ભાતુ દિને દિને,
 શીળા શીળે તપ્યા તેમ, દઝાડ્યા નહિ કોઈને.
 ધીર ગંભીર નેતા ને દીર્ઘદર્શી તમે ધણા,
 બોધી તેથી દક્ષતાથી ધીરે ધીરે સુધારણા;
 મહત્ત્વ ધારથી જેમ વર્ષે છે મેઘની ઝડી,
 લોકમાં વર્ષતાં તેમ આપના આત્માનાં અમી.
 મિન્દુ પ્રત્યે વહે નેત્રી હિમિઓ નદીઓ તણી,
 લોકના હૈતનાં પૂર વહેતાં તેનાં તમે ભણી;
 શું શું સંભાર? ને શી શી પૂજું પુણ્યવિભૂતિને?
 પુણ્યાત્માનાં ઉકાણો તો આભ જેવાં અગાધ છે.
 ભરી અંજલિ અત્યુની કરું છું આ હું અર્પણ,
 સતકારે સ્નેહની સેવા પુનઃ(શિખ)નું પિતૃ(ગુરુ)તર્પણ.”

ચરોતર ઓળખકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
 આણંદ ૧૯૯૫ માધ્યમીમા

૨૫. મોતીભાઈ સંબંધે લેખોની માગણી

મહાગત મોતીભાઈ અમીનની ઇચ્છાને માન આપી તેમના મિત્રોએ કે
 વિદ્યાર્થીઓએ તેમના સંબંધે જાહેરમાં આજ સુધી કંઈ લખ્યું નથી. પણ
 તેમના અવસાન પછી તેમની સાથેના પ્રસંગો વગેરે પ્રકટ કરવામાં આવે તો
 તેમાંથી જાણવાનું અને અનુકરણ કરવાનું ઘણું ગણી આવે. એટલે તેમના
 કુટુંબીઓ, મહાશ્વાયીઓ, મહાકાર્ય કરનારાઓ, વિદ્યાર્થીઓ અને મિત્રો
 પોતપોતાનાં સ્મરણો લખી તેમનાં પ્રસંગો અને મોકલી આપશે તો તેમાંથી
 પૂર્ણ કરી ‘ચરોતર’, ‘પાટીદાર’ અને ‘પુરતકાલપ’ના ખાસ અંકોમાં
 તે પ્રકટ કરવામાં આવશે. એક અંકમાં જથ્થા પ્રસંગો પ્રકટ થાય તેમ નહિ
 હોય તો જરૂર જણાયે ખીજા અંકમાં તે પ્રકટ કરવામાં આવશે વા એકઠું
 થએલું સાદિત્ય તેમના જીવનચરિત્ર માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવશે. તેથી
 પોતાની સાથેના કે પોતે જાણતા હોય તેવા પ્રસંગો અને તેમના સંબંધે લેખો
 અને મોકલી આપવા હું મૌન વિનંતિ કરું છું.

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

પૂજ્યશ્રી મોતીલાલ અમીનનો સ્વર્ગવાસ

આધુનિક વસોના સજ્જા, નિરાધાર ને ગરીબોના આશ્રપદાતા અને વિદ્યાર્થી-જગતના શિરોચત્ર ગણાતા વસોના પૂજ્ય મોતીલાલ હેલા એક માસથી માંદગીને ગિજીને હતા ત્યારે સ્વપ્ને પણ કોઈને ખ્યાલ નહોતો કે તેઓ ટૂંક મુદતમાં પોતાના વહાલા વતનને અને પોતે જન્મ આપી રાતદિવસના સતત ચિંતનથી ઉછેરેલી વસોની અનેક પ્રવૃત્તિઓને—સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, બાલ પુસ્તકાલય, દરિયા મહિલા પુસ્તકાલય, યુવકમંડળ, સહકારી ગ્રેંક, રેલ-સંકેટ નિવારણ મકાન બાંધનારી સહકારી મંડળી; વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ, લાંગી નોકરોની સહકારી મંડળી, પગારદાર નોકરોની સહકારી મંડળી, સેનવા લોકોની ઘર બાંધનારી સહકારી મંડળી, સુધરાઈ સહાયક સહકારી મંડળ, પુ. ભો. મહેતા નવી ગુજરાતી શાળા, જ. મ. બાલમંદિર, અં. છ. હાઈસ્કૂલ, દિગ્ગજ્યાયાગ મંદિર, દે. ઝ. વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, વિદ્યાર્થી અભ્યાસ-ગૃહ, વગેરે પ્રવૃત્તિઓને—અને પેટલાદ મહાલ, ચરોતર તથા વડોદરા રાજ્ય માટેની પ્રવૃત્તિઓને—પેટલાદ મહાલ કેળવણી મંડળ, આરોગ્ય મંડળ, મહાલ પુસ્તકાલય મંડળ, ચરોતર એન્જીનેયરિંગ સોસાયટી, ખેડા જિલ્લા વાચનાલયો, ખેડા જિલ્લા ફરતા પુસ્તકાલયની પ્રવૃત્તિ, ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ, પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ તેમજ શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા જેવી જનહિતની અનેક પ્રવૃત્તિઓને—પોતાની પાછળ રહેવા દેઈ આમ એકાએક કાયમની વિદાય લેશે.

ગયા રિસેમ્બર માસના હેલા અકવાડીઆમાં મુંબાઈમાં ભરાયેલી અખિલ હિંદ કેળવણી પરિષદમાં હાજરી આપવા તેમજ મુંબાઈ સરકારે નીમેલી પ્રૌઢ શિક્ષણ સમિતિને સલાહ આપવા તેઓ મુંબાઈ ગયા હતા. ત્યાં બીજે કે ત્રીજે જ દિવસે તેમનાં પત્ની પૂ. રૂપાની જંભીર ગિમારીના સમાચાર જાણિતા તેમને મુંબાઈ પહોંચ્યા કે તુરંતજ ત્યાંનું કામ પરવારી તેઓ વસો દોડી આવ્યા અને ૫-૬ કલાકના મેળાપ પછી તેમનાં પત્નીએ તા. ૨૯:૧૨: '૩૮ને રોજ દેહત્યાગ કર્યો. આ પ્રસંગનો આઘાત તેમને નાનોસતો નહોતો. સ્વ. રૂપાના શત્રો ઘરમાંથી જહાર કાઢતી વખતે તેમણે ઉચ્ચારેલા શબ્દો —“આ ઘર આજ સુધી રૂપાનું હતું, હવે આજથી તે મને સોંપી ગય છે,”—તેમના દર્દના સ્પષ્ટ હતા. ત્યાર પછી તુરંતજ તેમની પ્રવૃત્તિમાં ફેરફાર થવા લાગ્યો અને કંઈક અશક્તિ પણ આવવા લાગી. છતાં આ બધી અશક્તિ પોતાના જીવનનાં સાથી રૂપાના મરણના આઘાતનું પરિણામ હશે

એમં માની તેના ઉપચાર સંબંધે ખાસ કાગજ લેવાઈ નહિ, અને પહેલાંની જેમ રોજનું તેમનું પત્રવ્યવહારનું તેમજ સંસ્થાઓને દોરવણી આપવાનું કામ માંદા માંદા પણ નિયમિત રીતે ચલાવ્યે ગયા. તેમનાં પત્નીનાં અવસાન બદલ આશ્વાસન આપવા અને મળવા અનેક મિત્રો વસેા આવતા તે બધાને સ્ત્રી બજાર કે વસોના તેમના ઘરમાં તે બધાની એ છેલ્લી સુલાકાતો હતી ?

તા. ૬:૧:૩૯ સુધી આમ જીણા મંદવાડ ચાલ્યા પછી તેમને આરામ આપવા ખાતર અને અનેક મિત્રોની સલાહ વિરુદ્ધ જઈને વધારે પડતો માનસિક શ્રમ બોગવવાની તેમની ટેવ હોડાવવા ખાતર તેમના અંગત મિત્ર અને પરમ સ્નેહી અમદાવાદના ડૉ. કેશવલાલ મેશુકચંદ પરીખે તેમને પધારી-માંજ રહીને મંપૂર્ણ આરામ લેવાની વૈદકીય સલાહ આપી. પૂ. ગોતીલાઈનામાં એક ખારીઅત એ હતી કે ગમે તેવા વિશ્વમ સંગેગોમાં પણ વૈદકીય સલાહને તેઓ અક્ષરશઃ અનુસરતા અને જોરાક તેમજ દવાની બાબતમાં ગમે તેવાં પ્રસોભનો વચ્ચે પણ જરા પણ વૈદકીય સલાહનું ઉલ્લંઘન કરતા નહિ. અને આજ કારણે પોતાના પ્રાણુસમી વદાલી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપવા માટે બીજી યુજ્જરાત પુસ્તકાલય પરિષદને પોતાના મિત્ર સ્થળ આણંદમાં પોતેજ નોતરેલી હોવા છતાં અને તેમાં હાજરી આપી અનેક મિત્રોને આ પ્રવૃત્તિમાં વધુ રસ લેતા કરવાની ખૂબ ઉમેદ છતાં કેવળ વૈદકીય સલાહને લીધે છેક છેલ્લી ઘડીએ તેમણે આણંદની પરિષદમાં હાજરી આપવાનું ગંધ રાખેલું.

આમ તેમને આરામ આપવા ખાતર વસોના તેમના પોતાના ઘરમાં નોંધતી બધી બ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવી હતી. ઢગલાગંધ આવતો દપાલ અને પૂ. રૂપજાના સ્વર્ગવાસથી અનેક સ્નેહીઓ અને સ્વજનો તરફથી આવતા દિલાસાપત્રો તેમના જોરડાની જહાઝથીજ અટકાવવામાં આવતા અને કવચિત જ મદત્તનો પત્ર હોય તો તેનો સાર માત્ર તેમની આગળ રજૂ થતો. આથી તેમને હીક થતું લાગ્યું. જોરાક પણ થોડો થોડો લેવાતો અને પહેલાં જોરાક પ્રત્યે જે અરુચિ હતી તે દૂર થઈ જોરાક પ્રત્યે લાવ પણ પેદા થવા લાગ્યો. આ ચિહ્નોને અમે સુધારાનાં ચિહ્નો ગણ્યાં, એટલે તેમના મંદવાડની ગંભીરતાની કદમના પણ કાઢને યાની આવે! દિવસમાં એક વાર—ધણે મોટે બાગે સાંજે—ઊલટી થતી, તેમાં કેવળ પાણીજ બહાર નીકળતું અને જોરાક હોજરીમાં ટકી શકતો. આમ છતાં તેમના ડૉક્ટર મિત્રો શ્રી. કેશવલાલ પરીખ, શ્રી. ગોતીલાઈ પટેલ, અને શ્રી. લાસદર પટેલ વારાફરતી વસો આવી ગયા અને તેમની સલાહ અનુસાર ઉપચાર ચાલુ જ હતા. વસોના સરકારી

તેમજ જાનગી ડોક્ટરો તેમની સારવારમાં ઘણો વખત હાજર રહેતા અને ગમે તે વખતે બોલાવતાં હાજર થતા. આ ઉપરાંત અમદાવાદના ડૉ. કેશવલાલ પરીખ તો રાજ સત્રમાં વસેથી અમદાવાદ જતી મોટર મારફત તેમના મગાચાર મંગાવતા, વખતો વખત પેશાબ, બિઝટી, વગેરે મંગાવીને તપાસતા અને સાંજે પાછી ફરતી મોટરમાં સૂચનાઓ મોકલતા. આમ વસોમાં રહ્યા છતાં ઊંચા પ્રકારની વૈદ્યકીય મદદ ચાલુ જ હતી. રાજ થતી બિઝટી આજે અટકે, કાલે અટકે એમ આશામાં ને આશામાં દિવસો વીતતા હતા. છતાં સમસ્ત ગુજરાતને દુર્ભાગ્યે અને વસોનાં કાંઈ જન્મનાં પાપે આ સામાન્ય ગણાતી બિઝટી નિષ્ણાત ડોક્ટરોની સારવાર છતાં કાબુમાં ન આવી શકી. છેવટે હવાફેર માટે તેમજ ડૉ. કેશવલાલ પરીખ તથા વાડીલાલ સારાલાઈ હોસ્પિટલના કુશળ ડોક્ટરોની સલાહ વધુ મહેલ્લાથી અને જરૂર પડે ત્યારે તાત્કાલિક મળી શકે તે માટે નેમને તેમની જમ્જા વિરુદ્ધ તા. ૧૭:૧:૩૯ને રાજ જયોરે વસોથી અમદાવાદ પ્રસેડવામાં આન્યા. ત્યાં ડૉ. કેશવલાલ મલુકચંદ પરીખને ત્યાંજ તેમનો સુકામ રાખવામાં આવ્યો. આ દિવસે તેઓ પોતાના વસોના ધરને મેડેથી અને નીચે ઉતરી મોટરમાં બેઠા અને પાછળ તેમના ધરને તાણુ વમાવું જોતાં પૂ. રૂપજાતું રમરણ તાણું થયું; પોતાના તે ધરને ફેટલાંય વર્ષે આજે પહેલવહેલું તાણું વસાવું જોઈ જરા વિહ્વળ બન્યા. જાણુમાં એકત્ર થએલા પોતાના કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગને કાંઈ વખત નહિ અને આજે પોતેજ હાથ જોડી વિદાય માગી, ત્યારે આગ વધારે પડતી નમ્રતા દાખવવાનું કારણ અમારાથી કંઈપી શકાયું નહિ. એ વિદાય માત્ર સ્ત્રીવર્ગની નહોતી, પણ જે રચાન સાથે પોતાના જીવનનાં અનેક સારાં નરસાં સંરમરણો જોડાએલાં હતાં તે ધરની અને મહેલ્લાની પણ છેલ્લી વિદાય હતી. ધરમાંથી કાંઈ પણ વસ્તુ અમદાવાદ સાથે ન લેવાનું તેમનું સૂચન પણ અર્થપૂર્ણ હતું. અમારો આમદ થતાં તેમણે આપેલો જવાબ—“ત્યાં શહેરમાં જાધુંય મળી શકે છે. પૈસા ખર્ચતાં પણ ન મળી શકે તેવી એક જ વસ્તુ છે અને તે તમારા જવાનો સદવાસ”—આજે પણ તે વખતે હાજર રહેલાં સ્નેહીવર્ગને યાદ આન્યા કરે છે. પણ આ વખતની તેમની વિદાય અમારે મન દુઃખદ નહોતી. અનેક વખત તેઓ જહારગામ આવજન કરતા તેમ આ પણ એક ૫-૭ દિવસનો નેમનો અમદાવાદનો હવાફેર માટેનો પ્રવાસજ હતો એમ અમે માનેલું. જોખામાં જોખા સાત અને વધુમાં વધુ ૧૦ દિવસ ત્યાં રોકાઈ વસો પાછા આવે ત્યારે વિચારવાના પ્રશ્નો અને તૈયાર રાખવાની માહિતીની સૂચના આપનાં આપનાં તેઓ મોટરમાં બેઠા, તે વખતે અમારામાંથી કાંઈને કંઈપના

પણ ક્યાંથી હોય કે સાર્વજનિક દિનના પ્રશ્નો વિચારનાર અને તેનું જ સતત ચિંતન કરનાર વસોનો આ સચુન કાષ્ટ પણ જાંતળી ધામધુમ વિના કે માન વિના માગની છાતી વિદાય લે છે. તા. ૧૭:૧:૭૬ને રાજ ગયોરે ત્રણ વાગે તેમણે વસો છોડ્યું અને વસોએ પોતાનું મોંધું રૂન વળાવ્યું. અને છતાં બેમાંથી કાષ્ટ જાણતું નહોતું કે એક પોતાનું વદાહું વતન અને બીજો પોતાનો કીમતી પુત્ર ખુએ છે.

અમદાવાદ ગયા પછી તો તેમની તળિયત સુધારણે જ એવી અમારી માન્યતાને દરરોજ ત્યાંથી આવતા સમાચારોથી ટેકા મળવા લાગ્યો. થોડા દિવસ તો તેમની તળિયતમાં સુધારાનાં ચિહ્ન દેખાવા લાગ્યાં. પરંતુ ઊંઘડી અટકી શકી નહિ એટલું જ નહિ, પણ આજસુધી ઊંઘડીમાં કેવળ પાણી જ નીકળતું તેને જાહેર હવે તો આખા દિવસનો ગયોય ખોરાક જેમનો તેમ જલ્દાર નીકળવા લાગ્યો. દુરત જ અમદાવાદના ૫-૭ નિષ્ણાત ડૉક્ટરો-ડૉ. ગોતીલાઈ, ડૉ. બારકર, પટેલ, ડૉ. પરીખ, ડૉ. છોટાલાઈ પટેલ, ડૉ. મોહીલે, ડૉ. તલવલકર, ડૉ. માંકડ, વગેરેનો સમૂહ એકત્ર થયો અને ૫ માહેગને જધી રીતે તપાસી તોયા પછી વધુ તપાસ મારે વાડીલાલ સારાલાઈ હોસ્પીટલમાં ખસેડવાની સલાહ મળી. તે મુજબ તા. ૨૩:૧:૭૬ને રાજ તેમને હોસ્પીટલમાં ખસેડવામાં આવ્યા, અને ત્યાંના સ્પેશીઅલ વોર્ડમાં રાખવામાં આવ્યા. ત્યાંની વૈદકીય પ્રયોગશાળાની તેમજ 'એકમરે'ની મદદથી તેમના એક નજીવા ગણાતા દરદમાં ડૉક્ટરોએ એક જીવલેણ લય'કર તરત-કેન્સર-જોધું. પાણીના ટીપામાં ભડકે જાયે તેવો દાહડોજન જોનાર અને મીકાની કાંકરીમાં સોડીઅગ નામનું કાર્તિક એર જોનાર રસાયણશાસ્ત્રીઓની જેમ આ વિદ્વાન ડૉક્ટરોએ પણ આ સેવા-પરાયણ પવિત્ર કાયામાં લય'કરમાં લય'કર-અસાધ્ય, જીવલેણ-રોગ જોયો. ડૉક્ટરોમાં અને આજુબાજુ સેવાઅર્થે રહેતા રોહી વર્ગમાં એકદમ વિષાદની છાયા પ્રસરી અને આ દુઃખદ સમાચાર તા. ૨૬ને રાજ તેમના રોહીવર્ગને તેમજ કુટુંબીજનોને તારથી તેમજ પત્ની જણાવવામાં આવ્યા.

ડૉક્ટરોનો અભિપ્રાય થયો કે હોજરીમાંના ખોરાકને આગળ આંતરડામાં જવાનો રસ્તો અંધ થયેલો હોવાથી શસ્ત્રક્રિયા વડે હોજરીમાં જીંજું કાણું કરી ખોરાકને રસ્તો કરી આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી ખોરાક હોજરી સુધી જઈ ત્યાંથી જંગનો તેમ ઊંઘડી થઈ પાછો જ આવવાનો અને પરિણામે જૂનમરાથી ૨૦થી ૩૦ દિવસે પ્રાણનો પણ અંત આવવાનો. જે શસ્ત્રક્રિયા વડે હોજરીમાં નહું કાણું કરી ખોરાકને આગળ જવાનો રસ્તો કરી આપવામાં આવે તો શસ્ત્રક્રિયામાં

રહેલા ભયની સામે એકાદ બે વર્ષ આયુષ્ય લાંબાવી શકાય એવી પણ આશા મળી. આ બે અનિષ્ટોની વચ્ચે શું પસંદ કરવું તેનો નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ હતું. આ દકીકત દરદીને જાહેર કરવી કે કેમ તે પણ એક ચિકિત્સક પ્રશ્ન હતો. છેવટે કઠિન હૃદય કરીને ડૉક્ટરોએ રોગનું નિદાન અને તેના ઉપાય તથા પરિણામ પૂ. સાહેબ આંગળ રજુ કર્યા અને વિષાદની સહેજ પણ છાયા વિનાના ચહેરા ઉપર કોઈપણ પ્રકારના ફેરફાર વિના વજાઘાત જેવા સમાચાર શાન્ત ચિત્તે સાંભળી તેમણે ડૉક્ટરોની સલાહને આધીન થવાનું સ્વીકાર્યું. આ વખતે તેમણે જાગૃતિ મનોનિઃસૃજી અને અજ્ઞાન ધૈર્યથી ડૉક્ટરો મુગ્ધ જન્ય અને આ દરદી કોઈ સાધારણ દરદી નથી, પણ પોતાના મન ઉપર અજ્ઞાન કાષ્ઠ ધરાવનાર સંસારના મોહથી વિરક્ત એવો કોઈ સાધુ આત્મા છે એવી તેમની પ્રતીતિ દઢ થઈ.

ખીજ દિવસથી ખજાર જેવા આવનારનો ધસારો શરૂ થયો. દરેક ગાડીએ વસો, આણું, વડોદરા, પેટલાદ, મુંગઈ અને પૂનાથી પણ મિત્રોની અને કુટુંબીજનોની આવજા શરૂ થઈ. વાડીલાલ સારાભાઈ હૉસ્પિટલ તા. ૨૬ સુધી દરદીઓનું નિવાસસ્થાન હતી તે તા. ૨૭થી યાત્રાનું સ્થળ બની ગઈ. વહેલી સવારથી મોડી રાત સુધી વારાફરતી ટોળાંજંઘ મિત્રોની આવજા ચાલુ રહેતી. હૉસ્પિટલનું દૃશ્ય અજ્ઞાન પરિવર્તન પામ્યું હતું. હૉસ્પિટલના તેમજ જલ્દારના સ્નેહી ડૉક્ટર મિત્રોની સતત આવજા અને ચાલુ હાજરી, અમદાવાદના માલ્હરો, રાજકીય નેતાઓ અને સમાજસેવકોનું આગમન, ગામપર-ગામથી આવેલા મિત્રોની જમાવટ, સાહેબના સમાચાર માટે ઉપરાજાપરી આવતા ટેલીફોનના સંદેશા—આ જઘાથી હૉસ્પિટલના વ્યવસ્થાપકો પણ થોડી વાર વિચારમાં પડી જતા. અને હૉસ્પિટલના અમલદારો નોકરો તો આ દરદી એવો કોણ મહાન પુરુષ છે તે જાણવા છાનાછાના પ્રયત્ન કરતા. પૂ. સાહેબના પરમરનેહી અને સેવાજંઘ પૂ. હકુર જાપા પણ દિલ્હીથી દોડી આવ્યા. પૂ. સાહેબને શિક્ષાગુરુ માનતા દરજારશ્રી ગોપાળદાસ પણ અહીં પહોંચ્યા. દરદીના સમાચાર જાણી પૂ. મહાત્માજી અને સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ તરફથી પણ દીર્ઘાયુની પ્રાર્થનાના પત્રો આવી પહોંચ્યા. આમ રાત્રિ તથા પ્રત્ન ઉભયને પ્રિય એવા આ મૃગા સમાજસેવક અને કેળવણીકારના આયુષ્યની દૃઢ નક્કી થયેલી જાણીને સર્વ કોઈ દિલગીરી જાહેર કરતું અને જિંદે જિંદે હૃદયમાં પૂ. સાહેબના જીવન માટે પ્રાર્થના કરતું. કોઈ રાજવીને માટે જેટલાં દોડાદોડી અને ગલરાટ ન થાય તેટલાં ધગાલ અને શોક આ

દિવસોમાં જણતાં; ડૉક્ટરોની મદદ પૈસા કે સત્તાને બળે નહિ, પણ હૃદયના ઊંડા ભાવથી મળતી; અને આ ભુક્ષાતા દીપકને જીવંત રાખવા ડૉક્ટરો તેમજ રોહીગોએ રાત્રિદિવસ જે સેવા જાગવી છે તે જાહુજ થોડાને મળતી હશે.

હોજરીમાં કેન્સરનો એક માત્ર ઉપાય વાલકાપ છે અને આ શસ્ત્રક્રિયામાં રહેલું જોખમ સ્વીકારતાં પણ તેનાથી સાહેબની જિંદગી એક બે વર્ષથી વધુ લાંબાશે કે કેમ તે બાબત શંકા હોવાથી રોહી અને કુટુંબી વર્ગમાં ઉપચાર સંબંધે મતભેદ ઉભો થયો. મુંબઈના તેમના મિત્રો ઉપરાજાપરી દૂંઢ ડૉંઢ દ્વારા મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. મુડગાંવકરને હાથેજ ઓપરેશન મુંબઈમાં કરવાની આગ્રહવારી વિનંતિ કરવા લાગ્યા. અશક્તિને કારણે ટ્રેનની મુસાફરી સલાહ ભરેલી ન હોય તો સ્પેશીઅલ ટ્રેનની ગોઠવણ કરવાની માગણીઓ પણ તાર દ્વારા આવવા લાગી. ખીંજી જાણુ ઓપરેશન બિલકુલ નજ કરાવવું અને દરદીને પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની દયા ઉપર છોડી બાકીનું આયુષ્ય શાન્તિમાં વીતાવવા દેવાની લલામણ પણ તેમના કુટુંબીઓ અને કેટલાક ડૉક્ટર મિત્રો તરફથી થતી. ઓપરેશન થાય તો એકબે વર્ષનું આયુષ્ય કદાચ વધે તે લાલના લોભથી કેટલાક શસ્ત્રક્રિયાની લલામણને ટેકા આપતા. પૂ. સાહેબના સીધા અને એકતા એક વારસ તેમના ભણેજ શ્રી. મહેન્દ્રભાઈ વધુ અભ્યાસાથે ઇંગ્લેંડ હતા, ત્યાંથી પોતાના દાદાને મળવા તા. ૨૬ની સ્ટીમરમાં નીકળ્યાનો તાર આવવાથી તેમને પોતાના દાદાને મળવાની અને વાતચીત કરવાની તક મળે તે કારણે સ્ટીમર આવી ગયા પછી એટલે તા. ૯:૨:૩૯ પછી ઓપરેશન કરાવવું એમ પણ એક પક્ષ તરફથી માગણી હતી. પણ પૂ. સાહેબથી ખોરાક લેવાતો નહિ એટલે દિવસે દિવસે શારીરિક શક્તિ ક્ષીણ થતી અને તે કારણે ઓપરેશનમાં રહેલા લપના ટકા વધે એમ માની કેટલાક કુટુંબીઓને અને મિત્રોને નારાજ કરીને પણ તાત્કાલિક તા. ૩૦:૧:૩૯ને રોજ સવારે ૧૦૧ વાગે ઓપરેશન કરાવવું એમ જીવંત નક્કી થયું. બાકી રહેલા મિત્રો અને કુટુંબીઓ સહેલાઈથી મળી શકે તે મટે અને મુંબઈની મુસાફરીથી થતો શક્તિનો વ્યય અટકાવવાની ખાતર અગદાવાદમાંજ પૂ. સાહેબ તરફ પિતૃભાવથી જોનાર ડૉક્ટર મોતીભાઈ પટેલને હાથેજ ઓપરેશન કરાવવું નક્કી કર્યું. ઓપરેશનનો દિવસ નક્કી થયો એટલે ખજાર જોવા અને ઊંડે ઊંડે સાહેબનાં દર્શન કરી લેવાની ઇચ્છાથી આવતા રોહીગોનો અવરજવર એટલો બધો વધી પડ્યો કે હૉસ્પિટલમાં મેડે ચઢવાની બાબતમાં અંકુશ મૂકવા પડ્યા. છતાં સિનેમા હાઉસની

માફક હોસ્પિટલના યોગાનમાં માનવમેદની ચાલુ જ રહી. આપરેશનને દિવસે એટલે તો. ૩૦મીએ તો સારવારમાં રહેલા ૨-૩ મિત્રો સિવાય બીજા કોઈ પણ કુટુંબી વા મિત્રને હોસ્પિટલને મેડે ચઢવા ન દેવા એમ નક્કી કરવું પડ્યું. આગલી રાત્રે સાહેબના પ્રશંસકો અને શિષ્યો તરફથી ઉપરાછાપરી માગણી થવા લાગી કે સવારે ૧૦ા વાગ્યે જ્યારે સાહેબને પોતાના સ્પેશીઅલ ઓરડામાંથી સામે છેડે આવેલા આપરેશન થીએટરમાં લઈ જવામાં આવે ત્યારે મેડે રસ્તાની બાજુએ ઉભા રહીને સાહેબનાં દર્શન કરવાની છેલ્લી તક - જોકે દરેક હૃદયથી ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કરતા કે તે તક છેલ્લી ન જને - આપવામાં આવે. પરંતુ આ છૂટ આપવામાં આવે તો અનેક રોહીઓના સમૂહ વચ્ચે થઈને પસાર થતાં સાહેબના હૃદયમાં ખૂબ લાગણી થઈ આવે અને પોતાના જીવનભરના સાથીઓને જો હાથ જોડી પોતાનાં દર્શન કરતા જોએલા જોઈને તેમનું હૃદય લાગી જાય. આ વિચારથી અનેકને નારાજ કરીને પણ અમારે અગાઉની યોજનાને વળગી રહેવું પડ્યું અને તો. ૩૦મીની વહેલી સવારથી હોસ્પિટલના મુખ્ય દ્વાર આગળ ચોકી ગોઠવી દેવી પડી.

તા. ૩૦ અગાઉ પૂ. સાહેબે પોતાનાં કાર્યો સંજંધે, વસોની પ્રવૃત્તિઓ સંજંધે અને પોતાની પાછળ રહેલી મિલકતની વ્યવસ્થા સંજંધે છેવટની સૂચનાઓ આપવા માંડી હતી. તેમના વિચાર પ્રમાણેના પુણ્યદાન સંજંધે પણ બીજામાં બીજી વિગતો આપી હતી, અને ૨૦-૨૫ વર્ષ ઉપરની વાતો અને જૂનાં જોગબાણેને યાદ કરી તે સંજંધે પણ જે તે સૂચના આપતા હતા. 'સાહેબ મરણની તૈયારી દરે છે કે શું?' તે વિચારથી બાજુમાં જોએલાની આંખમાંથી આંસુ સરતાં અને તે જોઈને સાહેબ પણ ગળગળા થઈ જતા. પૂ. સાહેબનું હૃદય ન દ્રવે તે કારણે હૃદય કંઠ્ય કરી આંસુ આજવાનો અમારો પ્રયત્ન થોડી મિનિટ સફળ થતો, પણ વળી પાછા જોગ્યિતા અમે કાણુ જોઈ ગેસતા. આમ છેલ્લા ૩ દિવસ તો દરરોજી આંખોએ સાહેબની સેવા શુશ્રૂષા થતી અને તેમની અંતિમ ઇચ્છાઓ નોંધાતી. તેમના જૂનામાં જૂના મિત્ર સસ્તું સાદિત્ય કાર્યાલયનાળા લિસ્ટ અર્જનંદ સાથે તો સાગ્ર માણુ-સની માફક પેટ ભરીને પોણા કલાક સુધી વાતો કરી ત્યારે અમને પણ લાગ્યું કે જે માણુસની યાદશક્તિ અને જીજ્ઞાસુન્દ્રિયો આટલી બધી સતેજ હોય તે ફક્ત થોડાજ દિવસના મહેમાન હોઈ શકે જ નહિ. સ્વામીજી સાથેની વાતોમાંથી અમને સાહેબના આજ સુધીના અવ્યક્ત વિચારો જાણવાના મળ્યા: "હું પરમ શાન્તિ અનુભવું છું. ધાર્મિક પુસ્તકો મેં બહુ વાંચ્યાં નથી,

પણ ધર્મપરાયણ રીતે અને નીતિથી ભ્રેમ મારું જીવન વીતાવ્યું છે, એટલે મને પરમ આનંદ છે. મને એક માત્ર ચિંતા મારાં પત્નીની હતી, પણ તે તો મારી આગળ આવતાં થયાં છે. એટલે હવે હું મરણને માટે સંપૂર્ણ તૈયાર છું. હું મારા જીવનમાં જે કંઈ કાર્ય કરી શક્યો છું, તેમાં મારાં પત્ની રૂપાનો હિસ્સો ઘણો મોટો છે. મને કહેવાના અર્થમાં રૂપાળી પત્ની નહોતી ગળી, છતાં સાચા અર્થમાં ખરી પત્ની—અર્ધાંગના—ગળી હતી. મારાં તમામ કાર્યોને તેણે હરેક રીતે સાથ આપ્યો છે. પોતે સુસ્ત વૈધ્યુવ હોવા છતાં હરિજનને અડીને હું ઘરમાં ખેંચુ ત્યારે પણ તેણે તે આગતનું જરા સરખું પણ સૂચન નથી કર્યું. અનેક મહેમાનોની મરમરા તેમણે હસતે મોંઝે કરી છે. અને માગ્યાં તેને એટલી બધી શ્રદ્ધા હતી કે હું જે કંઈ કરતો હોઈશ તે મારાને માટે જ હશે એમ તેની દૃઢ માન્યતા હતી . . . . .” આમ દલીલ નહિ ને આજે પોતાના જૂના સ્નેહી ભિંમુ અખડાનંદ આગળ અમારી રૂપા તેમણે પોતાનાં સ્વ. પત્નીનું ઓળખાણ આપ્યું. અને ત્યારેજ અમે પણ પૂ. રૂપાને થોડા વધુ ઓળખી શક્યા. ભિંમુ અખડાનંદે જણાવ્યું કે સ્વર્ગમાં—ધર્મના ધાગમાં—તમારા જેવાને માટે તો પરમ સુખ છે. આમ કહેતાં બન્ને મિત્રોનાં હૃદય ધડીભર દલવાઈ ગયાં. પૂ. ઠક્કર બાપા સાથે તો સરસ્વાતમાં અમારી રૂપા યજ્ઞેલી વાતચીતમાં સાહેબે જણાવ્યું, કે “મારી જિંદગીના છેવટના ભાગમાં પછાત વર્ગોની અને ગરીબ લોકોની હું કંઈક સેવા કરી શક્યો છું, તેથી મને ખૂબ શાન્તિ છે. વસોના ભાંગી લોકો, રણના સેનવા લોકો, અને અરોતરના ગરીબ લોકો માટે મેં જે કંઈ થોડું ઘણું માર્ગ છેવટનાં વર્ષોમાં કર્યું છે, તેના સતોષ આગળ મારી આખી જિંદગીમાં કરેલાં કામોનો સતોષ અરૂપ છે.” ત્યાર પછી તો લગભગ અડધો કલાક સવારે અને દરીયા અડધો કલાક સાંજે અમે બંધાને ઓરડીની બહાર મોકલી બન્ને મિત્રોએ ખૂબ વાતો કરી અને છૂટા પડતી વખતનાં એક બીજાનાં હુસકાં સિવાય અમારાથી ખીજું કંઈ સાંભળી શકાયું નહિ. પોતાના અનેક સ્નેહી-ઓને જોતાં વેંત પૂ. સાહેબનું હૃદય દ્રવી જવાનું એક માત્ર કારણ એ હતું કે તેમને પોતાનાં બહોળા મિત્રવર્ગ માટે ખૂબ ગાન હતું. “મને જેવા મિત્રો અને સાર્થીદારો મળ્યા છે તેવા સાચા અને સહૃદય મિત્રો બહુ થોડાનેજ મળ્યા હશે.” આ તેમના ઉદ્ગારો તે વાતની સાક્ષી પૂરે છે. આવા વિશાળ સ્નેહીવર્ગને જોતાંજ અને તેમની મૈત્રી-છાડવી પડશે તે વિચારથીજ તેમનું હૃદય રડી ઉઠતું.

તા. ૩૦મીની વહેલી સવારથી દવાખાની નસોએ અને ડૉક્ટરોએ દરદીનો

સંપૂર્ણ કબજે લેઈ લીધેા. ઓપરેશન અગાઉની પ્રાથમિક તૈયારીરૂપે એનિમા, ઇન્જેક્શન વગેરે શરૂ થઈ ચૂક્યાં. ૮ વાગનામાં તો બુદ્ધા બુદ્ધા રંગની દવાઓ અને ચક્રચકિત સાધનોથી ભરેલી એક ગાડી ઝોરઝોરમાં આવી પહોંચી અને ઓપરેશન કરવાના ભાગ ઉપર દવાઓ અને પટા વીંટાવા લાગ્યા, ત્યારે જ ઓપરેશનની ભયંકરતા અમને સમજાઈ. નીચે યોગાનમાં માનવમેદની વધતી જતી હતી. પૂ. હકુર જાપા પણ આ સમયે હાજર હતા. લગભગ ૧૦૧ વાગે દરદીને ઓપરેશન હોલમાં લેઈ જવા માટેની ગાડી આવી પહોંચી. જળથીને જાટલામાંથી ગાડીમાં સુવાડ્યા અને સીધા જ ઓપરેશન થીએટરમાં લેઈ જવામાં આવ્યા. ૧૦ થી ૧૨ ડૉક્ટરો અને નર્સો ઓપરેશન ટેબલની ચારેય બાજુ પોનાના મુદ્દે પોશાકમાં બધા સરંજામ સાથે હાજર હતાં. ૨-૪ કલાક ત્રિપીચા અને પકડો ટેબલ આંગળ તૈયાર હતાં. હોસ્પિટલનો નોકરવર્ગ પણ ડૉક્ટરોનો પડવો બોલ તાત્કાલિક ઊંચકી લેવાને અને એક પણ સેકંડનો નકામો વ્યય ન થાય તે માટે જાગ્રુમાં હાજર હતો. ચક્રચકિત ઝોમરો અને સાધનોથી ભરપૂર અને વિજળીના પ્રકાશથી ઝગમગના સ્વચ્છ અને વિશાળ હોલમાં જ દેખાવમાં યગરાજના દૂત સમા, પણ ઈશ્વરચિત મનુષ્યદેહના ગ્રીષ્મામાં ગ્રીષ્મા ચક્રના જાણકાર આધુનિક યુગના આ ઋષિઓની દૃષ્ટિ ભુરજાનાં બે છિદ્ર મારફત બહાર ફાં ફરતી. પૂ. સાહેબના અંગત મિત્રો ડૉ. ભાસ્કર પટેલ, ડૉ. છોટાલાલ પટેલ તથા ડૉ. પરીખ પણ ટેબલ આગળ હાજર હતા. સાહેબને ટેબલ ઉપર સુવાડી કૌરોરોફોર્મ આપવાનું શરૂ થયું કે તુરંત જ 'Marvellous (અદ્ભુત)' એમ એક ડૉક્ટરથી બોલાઈ ગયું. આવે પ્રસંગે સામાન્ય દરદી તરફથી થતી હીલચાલ તથા ચહેરા ઉપરના સ્નાયુઓનું ચતું હલનચલન કંઈ જ સાહેબના ચહેરા ઉપર દેખાયું નહિ. પોતાને એક ભયંકર ઓપરેશન માટે તૈયાર કરે છે અને થોડા જ વખતમાં કાં તો યમરાજનું દ્વાર વા આયુષ્યનાં કીમતી વર્ષોની બક્ષિસ, બેમાંથી એકનો નિર્ણય થવાનો છે, તેવે વખતે પણ સ્થિતપ્રજ્ઞતા જળથી રાખનાર અને હમેશની જેમ આજુબાજુના પ્રસંગોથી વા ભાવિથી અલિપ્ત રહેનાર, જીવનભરના મૂળા આ સમાજસેવકે આ વખતે પણ નથી એક પણ શબ્દ ઉચ્ચાર્યો કે નથી દેખાવા દીધી ચહેરા ઉપર કોઈ પણ પ્રકારની દુઃખી છાયા. જરાબર ૧૧-૫ કલાકે ડૉ. મોતીલાલએ પોતાનું શસ્ત્ર હાથમાં લીધું, થોડી સેકંડ આંખો મીચી પ્રાર્થના કરી લીધી. આ જ વખતે નીચે જમા થયેલી મેદનીએ પણ પૂ. હકુર જાપાની આગેવાની હેઠળ પ્રાર્થના શરૂ કરી. પેટને મધ્ય ભાગે નીચેથી ઉપર થોડે થોડે કરતાં ૧૨ ઇંચ જેટલો કાપ મૂકી આંતરડાં બહાર કાઢી

ગગડેલો ભાગ પકડી પાડ્યો. જોગ જોગ ચીરો આગળ વધે તો તેમ તેમ લોહીની નવી નવી ધારાઓ છૂટતી અને લોહીનો કુવારો ઊંચે ઊડી આજુ-બાજુ ઊભેલા ડૉક્ટરોનાં કપડાંને પણ પાવન કરતો. વધુ સુગમતા ખાતર હોજરીને એક નહિ પણ બે છિદ્ર કરી જોરાકને આગળ જવાનો રસ્તો સુલભ કરી આપ્યો. આમ લગભગ ૧૫ કલાક સુધી શસ્ત્રક્રિયા ચાલ્યા પછી ખરાબર ૧૨-૨૫ કલાકે ડૉક્ટરે શસ્ત્ર નીચે મૂક્યું. શસ્ત્રક્રિયાનું શાસ્ત્ર કેટલું અદ્ભુત છે તેનો અનુભવ પહેલીજ વાર થયો. ઘડીઆળ દુરસ્ત કરનાર કારીગર એક નાના ઘડીઆળને વછોડી પાછળથી બધા ભાગ જોડેલી સળંગનાથી અને સહેલાઈથી ગોડવી ઘડીઆળ ચાલતું કરી શકે છે તેજ પ્રમાણે આ કુશળ શસ્ત્રક્રિયાવિસારદે સાહેબના પેટને છૂદું કરી પાછળથી બધાજ ભાગ યોગ્ય રથે ગોડવી દેઈ જોતજોતામાં શરીરનો બંધો ચાલુ કરી દીધો. ઓપરેશન સફળ થયું મનાયું, દરેકના મોં ઉપર આનંદની છાયા ફરી વળી અને ઓપરેશન થીએટરમાંથી આ સમાચાર નીચે ઊભેલી આતુર મેદનીમાં પહોંચતાં થોડા વખત ઉપરનું ગમગીન વાતાવરણ એકદમ આનંદમાં ફેરવાઈ ગયું. સાંજના પાંચ વાગતાં તો કલોરોફોર્મ પણ ઊતરી ગયું અને અગાઉની જેમ પૂ. સાહેબ પાછા વાતો પણ કરવા લાગ્યા. આ સફળ શસ્ત્રક્રિયાના શુભ સમાચાર જહારગામ પણ તારથી અને પત્રથી પહોંચી ગયા. વર્તમાનપત્રોએ પણ આ સમાચારને ખૂંચ જનજેશત આપી. અને ખુદ મહાત્મા ગાંધીજી તરફથી પણ શુભ સમાચારથી યજ્ઞેલો આનંદ વ્યક્ત કરતો પત્ર આપ્યો. આમ તા. ૩૦મી ને સોમવારે સાંજે અનેક રથે કંસાર થયો. એકત્ર થયેલા દૂર દૂરના મિત્રો પણ આનંદમાં અને આનંદમાં પોતપોતાને રથે પાછા ફરવા લાગ્યા. અને વસો, આશુદ, વડોદરા, વગેરે રથેજો આ સમાચાર ગોઠી હવે લોકોએ જાગર જોવા નિમિત્તે દોડાદોડી કરી દરદીની શાન્તિમાં ભંગાણ ન પાડવાની ખાતરી અપાઈ.

સોમવાર તા. ૩૦મીની-ઓપરેશન પછીની પહેલી રાત્રીએ નિદ્રાદેવીએ પહેલીજ વાર દગો દીધો. છતાં પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સાહેબે આ વાતની તથા યતા દુઃખની ગંધ પણ આજુબાજુનાને આવવા દીધી નહિ. મંગળવારે વહેલી સવારે પાંચ વાગ્યે ડૉ. કારકર પટેલને તથા મને અગારે સુકામેથી સાહેબે જોલાવરાખ્યા ત્યારે એકદમ ધ્રાસ્કો તો પડ્યો, પણ સાહેબને કંઈ કામ છે માટે જોલાવે છે જોગ જાણ્યું ત્યારે કંઈક શાન્તિ થઈ. અમે હાજર થતાં તેમના કહેવાની વાતમાં સુખ્ય વાત તેમને યતા દુઃખની અને ઊંઘનીજ હતી. “મને ઊંઘ ન આવે ત્યાં સુધી તમારે પણ ઊંઘવાનું નથી,” એવી તેમની

પહેલીજ વારની આજ્ઞાથી તેમના દરદની કલ્પના અમને આવી. મંગળવારે તો દિવસના વખતે તેમના સ્નેહી ડૉક્ટરોને રોજના કરતાં વધુ વખત તેમની પાસે હાજર રહેવાની સૂચનાઓ અપાઈ. ઊંઘ માટેનાં બધાંય ઉપચારો શરૂ થયા અને કોઈ કોઈ વખત થોડી ઊંઘ આવતી હોય એમ પણ અમને લાગ્યું. પણ આજુબાજુનાં ચિંતા ન થાય તે કારણે આંખો મીંચી જતી પડી રહેવાની તેમજ દુઃખનો એક પણ શબ્દ નહિ ઉચ્ચારવાની તેમની, ટેવથી અમે તેમના દરદની સાચી કલ્પના તો કરી શક્યાજ નહોતા. ઊંઘ લાવવા માટેના ડૉક્ટરોના બધાંય પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા લાગ્યા. ટાણુ બાણુનું હતું કે રિસાએલી નિદ્રાદેવીને અતિ આગ્રહ કરી બોલાવવાથી તે આવશે ત્યારે કાયમનું ધર કરી બેસશે અને પાછી કાઢવી પણ મુશ્કેલ જનશે! મંગળવારની રાત્રીએ તેમના અંગત મિત્રો ડૉ. ભારકર પટેલ, ડૉ. કેશવલાલ પરીજા, બરોડા બેંકની અમરેલી શાખાના એજન્ટ શ્રી. મગનભાઈ અમીન, - તેમના બત્રીજા શ્રી. જમનાદાસ, હું અને બીજા ૨-૩ મિત્રો તેમની પાસે વારાફરતી હાજર રહે તેવી ગોઠવણ કરી. “હવે તમે બધા સુઈ જાઓ, મને શાન્તિ છે,” એવા તેમના પહેલી રાત્રીના ઉદ્ગારોથી અમને પણ આનંદ થયો અને રાત્રે બે વાગ્યે સારવારમાં રહેલી પહેલી ટુકડીની ફેરજાદલી થઈ. બે વાગ્યે અમે સૂતા ત્યારે જરા પણ કલ્પના નહોતી કે અમારું સવાર તે સાહેબની સંખ્યા જનવાની છે! પહેલી ટુકડીના ડૉ. ભારકર પટેલે તો સાહેબે મળકમાં કહેલા, “મને હું આજ્ઞા પછીજ તમારે બિંધવાનું છે,” એ શબ્દોનો અક્ષરશઃ અમલ કર્યો અને સાહેબની પથારી પાસેનું પોતાનું સ્થાન ઊંઘ, દાતાણુ કે ચાનો પણ વિચાર કર્યા વિના અંત ધડી સુધી - બીજા દિવસના બપોર સુધી - હોડાયું નહિ અને માહેબે કાયમની ઊંઘ લીધી ત્યાર પછીજ તેમણે પોતાની જાતનો વિચાર કર્યો.

રાત્રીના ત્રણ વાગ્યે એકાએક ટેમ્પરેચર ચઢી વળી પાછું નીચે પડ્યું ત્યારેજ ડૉક્ટરોને પહેલી વાર બપોર સૂચન થયું. રાત્રે તાજડોળા ટેલીફોનથી ડૉ. મોતીલાલને બોલાવી લોહી તપાસરાત્રી આપરેશન સેપ્ટીક નથી થયું તેની ખાતરી કરી લીધી, છતાં આમ પ્રકૃતિમાં એવિંતો ફેરફાર થયાનું કારણ કલ્પી શકાયું નહિ. નાડી દગો દેવા લાગી. વાચામાં મંદના આવી. હૉસ્પિટલના બીજા ડૉક્ટરોને પણ બોલાવવામાં આવ્યા અને શક્ય તેટલા બધા ઉપચારો ઉપરાંતપરી અજમાવવામાં આવ્યા. આમ છતાં બુધવારે સવારના પાંચ વાગ્યે પહેલીજ વાર બેથુદિનાં ચિહ્નો દૃષ્ટિગોચર થયાં અને ‘હજુ એક વર્ષ લાગે’ એ તેમના છેવટના શબ્દોનો શો અર્થ હોઈ શકે તે

કદપત્રું મુરકેલ પડ્યું. ત્યાર પછી તેમની જીભ કંઈક ટૂંકી થઈ અને વાચા અસ્પષ્ટ ગતી. સવારે ૬ વાગ્યે તો મિત્રોને અને રોહીઓને આ સ્થિતિના સમાચાર પહોંચી ગયા અને ફાના અરસામાં જ્યારે ડૉ. મોતીલાલ અને ડૉ. ભાસ્કર પટેલની આંખમાંથી પણ આંસુ દડડતાં જોયાં ત્યારે અમે જાણ્યો પણ છેવટની આશા મૂકી. આમ ચરોતરના મહેરજીવનનો વધ કરવા ઈશ્વરે ઉગામેલી કૂર કુદાડી અમારી નજર આગળ તાદશ દેખાવા લાગી.

“હવે સાહેબના આત્માને શાન્તિથી સ્વર્ગે જવા દો,” એવો વિચાર કેટલાક ડૉક્ટરોએ સવારે ૭ વાગ્યે મહેર કૂરી દીધો. “આ પવિત્ર આત્મા મરણ આગે યુદ્ધ ખેલે છે તે વખતે આપણે હાથ જોડી બાજુએ બેસી તે જોવા કરીએ તે બનેજ કેમ?” એમ બીજા ડૉક્ટરોએ જણાવ્યું, અને છેલ્લી ઘડી સુધી જીવતા દીપકને સનેજ રાખવાના પ્રયત્નો અને ઉપાયો જારી રાખ્યા. મોંઝીથી તેમજ ઈન્જેક્શનથી કીમતીમાં કીમતી દવાઓ પાણીની જેમ વપરાવા લાગી. નાક વાટે પ્રાણવાયુ આપવાનો પ્રયોગ શરૂ થયો. પણ આ જવાબ પ્રયત્નો અને દવાઓ ઈશ્વરના આદેશને પાછો ઠેલવા અસમર્થ નીવડ્યાં. હિંદુ શાસ્ત્ર પ્રમાણે એકતું આયુષ્ય બીજાને અર્પણ થઈ શકતું હોય તો “અમારી જિંદગીમાંનાં થોડાં વર્ષો આ મહાપુરુષને અર્પણ કરીએ છીએ,” એવી પ્રાર્થના પણ ડૉક્ટરોએ કરી. હાજર રહેલા અનેકની પણ મૂંઝૂંમૂંઝાળ પ્રાર્થના હતી. પણ ઈશ્વરે અત્યારે કાને હાથ દીધા હતા. નાડી ધીમે ધીમે સંકેલાતી ચાલી. છતાં જીભ વિના જીજી બધી શક્તિઓ અગાઉની જેમ સનેજ હતી. ડૉક્ટરોના પ્રયત્નોનું પરિણામ એ આવ્યું કે સાહેબનું આયુષ્ય થોડા કલાક લાંબાયું. ૧૦ વાગ્યે તો ડૉક્ટરોએ પોતાનું અભિમાન અને ટેક મૂકીને શહેરના વૃદ્ધ અને અનુભવી વૈદોને કદી નહિ અને આજે પહેલી તાર હૉસ્પિટલમાં આવકાર આપ્યો અને તેમને પણ પોતાની શક્તિ અને જીવિ અજમાવવાની તક આપી. કીમતી માત્રાઓ અને ભરમોનું બાન શરૂ થયું, પણ ઈશ્વરની માત્રા સામે આ બધી માત્રાઓ જૂડી પડી. આ જવાબ વખત દરમ્યાન મુજરાતના આ સેવાવનમારી મૂળા તપસીએ વગર બોલ્યે ટગર ટગર બધું જ જોવા કર્યું છે અને સાંભળ્યા કર્યું છે. આજુબાજુ અશ્રુપાત જોઈને કંઈક ગ્લાનિ થતી હશે તે પણ તેમણે દેખાવી રાખી છે, નિસાસા કે દુઃખનો એક પણ સંજ્ઞ ઉચ્ચાર્યો નથી. અનુભવી અને નામાંકિત ડૉક્ટરો અને વૈદોના કુદરત સામેનાં મિથ્યા પ્રયત્નોને નિહાળીને ઈશ્વરેશ્ચ આગળની મનુષ્યની પામરતા ઉપર તેમને દવા આવતી હશે! આમ જીવ-

વાર, તા. ૧ની વહેલી સવારથી જાપોરના દોઢ વાગ્યા સુધી ગુજરાતના આ કીમતી મોતી માટે ઈશ્વર અને ડૉક્ટરો તથા વૈદો વચ્ચે નિષ્ફળ હરિશ્ચંદ્ર આલ્યા પછી જરાજર ૧-૩૬ વાગે દેહ ડૉક્ટરોના હાથમાં રહ્યો અને પ્રાણ પરમકૃપાળુ પરમાત્માના હાથમાં ગયો. આમ પોતાના દેહને જેણે કદી આરામ લેવા દીધો નથી તેણે આજે મહાન પ્રભુની ગોદમાં ચિરશાન્તિ લીધી.

અત્યાર સુધીની દોડધામ અને મિત્રો તથા કુટુંબીઓની અવરજવર એકદમ શોક અને ગંભીરતામાં ફેરવાઈ ગયાં. થોડી પળો તો જ્યાં સ્તબ્ધ બની ગયા. એમરે આંસુઓની ધારા ચાલુ થઈ. હૃદયપીટલમાંથી પણ જાણે પ્રાણ ઊડી ગયો હોય તેમ વાતાવરણ ઘનકાર બની ગયું. કઠિન હૃદય કરી આગળની મંત્રકાર વિધિની તૈયારીઓ કરવા માંડી. આજ સુધી જેણે માન ઇચ્છ્યું નથી તેના મૃતદેહને છેવટનું માન આપવા અમદાવાદ તેમજ જહાજગામના ગહોળા મિત્રમંડળ અને કુટુંબીઓ ઉપરાંત અખિલ હિંદ હરિજન સેવક સંઘના મંત્રી પૂ. હકુર જાપા, ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘના મંત્રી શ્રી. પરીક્ષિતલાલ, મુંગલ ધારાસભાના પ્રમુખ શ્રી. ઓનરેબલ માવલંકર, ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિના મંત્રી શ્રી. જીવજીલાલ દિવાન, અમદાવાદ મ્યુનિ-સિપાલિટીના પ્રમુખ શ્રી. મણિલાલ ચતુરભાઈ, અમદાવાદ જિલ્લા લોકલ બોર્ડના પ્રમુખ શ્રી. ભાઈલાલભાઈ સારાભાઈ, ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ, મજૂર સંઘવાળા શ્રી. અર્જુન લાલા, સાક્ષરવર્ચ્ શ્રી. આનંદશંકર જાપુભાઈ-ધ્રુવ, ગુજરાતના લોકપ્રિય વિદ્વાન સાક્ષરશ્રી રામનારાયણ પાંડક, અમદાવાદ રફૂલ બોર્ડના માજી મંત્રી અને કેળવણીકાર શ્રી. પ્રભુલાલ કોરપાશંકર દેસાઈ, વગેરે અનેક સ્નેહીજનો આવી પહોંચ્યા. લગભગ ૪૦ વાગે રમણનવાત્રા નીકળી. મહુમની છેવટની ઇચ્છાને માન આપી જરા પણ કલ્પાન્ત વિના 'મધુપતિ રાધવ રાઝરામ'ની ધૂન સાથે યાત્રા શરૂ થઈ. સાજરમનીને તટે સંતર્પિતા ઓવારા આગળ સાહેબના દેહને ઉતારી 'મંગલમંદિર બોલો' પ્રાર્થના ગવાઈ. ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ તેમજ પૂ. હકુર જાપાએ અશ્રુભીની આંખે હૂંસકાં સાથે સાહેબની સેવાઓની વાદ આપી. ગુજરાતે આજે શું બોલ્યું છે તેનો ખ્યાલ તો હવે પછી આવશે એમ જણાવી મદાતમાજીના શબ્દોમાં 'ગુજરાતનું મોતી' આજે ઘડી પછી સાજરમનીના નીરમાં મળી જાય છે અને સાથે સાથે સમસ્ત ગુજરાતનું અને ખાસ કરીને ચરોતરનું જાહેરજીવન પણ ઘડીભર રથેલી જશે એમ જણાવી જાણેએ સદ્ગતને ભાવભીની અંજલિ અર્પી. જરાજર ૫-૨૦ કલાકે સાહેબના દેહને નંગના ભત્રીજા ભાઈ ચંદુભાઈને હાથે અગ્નિ-

સંસ્કારની ક્રિયા થઈ. આ ગધું મિત્રમંડળ સેવાના આ મૂર્તસ્વરૂપને અને અનેક યોજનાઓના લંકારને પોતાની નગર આગળ ખાળ થતું જોઈ રહ્યું. નિષ્કલંક ચારિત્ર્ય, અડગ પ્રામાણિકતા, નિઃસ્વાર્થ મૂળી સેવા, સાર્વિક દાન, અદ્ભુત ત્યાગ, વગેરે ધીરે ધીરે નદીના નીરમાં ઓસરવા લાગ્યાં અને એક ક્ષણકના હૃદયદ્રાટ દરમિયાન પછી અમને સોંપાએલી આ અણમૂલ યાપણને અગ્નિદેવને સોંપી અમે પાછા ફર્યા. પાછા ફરતાં રસ્તામાં થોડા કલાક ઉપર તો અનેક મનુષ્યોના અવરજવરથી ધગધગી રહેલું વાડીસાલ સારાલાઈ હોસ્પિટલ અત્યારે સમજાનપત્ લાગ્યું. તેના દર્શનથી છેલ્લા ૭ દિવસનાં સમગ્રો તાત્કાલિક યથાં અને હોસ્પિટલના વ્યવસ્થાપકોએ, ડૉક્ટરોએ અને પરિચારિકાઓએ સદ્ગત માટે જે પિતૃભાવ, મમતા અને જહેમત દાખવ્યાં હતાં તે જલ્દતેમજ હોસ્પિટલનાં સામાન્ય ધોરણો જાણુએ મૂકીને પણ સદ્ગતને જીવતાં તેમજ મરણ પછી પણ માન આપવામાં જે અનુકૂળતા આપી હતી તે જલ્દતે આભારનાં બે આંસુ લાગી સૌ પોતપોતાના મુકામ તરફ વિદાય થયા.

આ અપુત્ર સમાજસેવકને આટલા ગંધા પુત્રો છે તે જાણી મારા જેવા સાહેબના કેટલાય મિત્રોને ખૂબ આશ્વાસન અને દિલાસો મળ્યાં છે. અડધી રાત્રીએ પણ દોડી આવી હોંશભેર વૈદ્યકીય મદદ આપનાર અને પોતાનાં ઘરખાર, મોટરો, વગેરે સાહેબ અને સાહેબના મહેમાનો માટે ખુલ્લાં મુકનાર ડૉ. ગોતીલાલ પટેલ, ડૉ. કેશવલાલ પરીખ, અને ડૉ. છોટાલાલ પટેલ, સાહેબની સેવા શુશ્રૂષાની ખાતરજ અમદાવાદ રોકાનાર અને અંત ધડી સુધી સાહેબની પધારી નહિ છોડનાર ડૉ. ભારકર પટેલ, સાહેબના અનેક મિત્રોને પોતાનાં જ મહેમાન ગણનાર અને હરકોઈ પ્રકારના કામ માટે અમે તે પળે દાખર ધનાર સાહેબના સાચા પુત્રોનું સ્થાન જાળવનાર લાઈ આપાજી અમીન, લાઈ રાવજીલાલ યુનીલાઈ અમીન તથા લાઈ છોટાલાલ જાવાજીલાલ પટેલ, વેળાકેવળાએ આવતા સાહેબના ટોળાગૃહ કુટુંબીઓનું તેમજ મિત્રોનું સ્વાગત કરનાર અને હોસ્પિટલમાં ખડે પગે સતત દાખરી આપનાર, છેલ્લા ૫-૭ દિવસથી લઈને ઠોકરે મારનાર અને સાહેબને કારણે પૈસાનો વ્યય કરવામાં પાછું વાળી નહિ જોનાર શ્રી. અંજાલાલ નાથાલાઈ અમીન, માંદગીની શરૂઆતથી અંત સુધી સાહેબની સાથે રહી સાહેબના દેહની અંગત સેવા કરનાર આ અને પત્નીનું સ્થાન છેવટ સુધી પકડી રાખનાર નારના લાઈ છોટાલાલ ખુસાલભાઈ પટેલ, સાહેબની સ્મૃત્તિ અને પછીની સારવાર નિબંધાત હાથે થાય તેની સતત કાળજી અને ચિંતા રાખનાર મુંબઈના શ્રી. રાવજીલાઈ

કશીભાઈ પટેલ, શ્રી. ચુનીભાઈ ધનજીભાઈ અમીન તથા શ્રી. જગજીવનદાસ સોલીસીટર વગેરે સ્નેહીવર્ગ અને જાહેર દેખાવ કર્યા વિના સાહેબની શુશ્રૂષા માટે હરિદ્વાર કરનાર મોટા મિત્રવર્ગ — આ બધું આજે ૫ પશુ ઉપકારની લાગણીસાથે યાદ આવ્યા કરે છે. આ બધા ભાઈઓનો ઉપકાર મારી તેમની નિઃસ્વાર્થ સેવાઓને અને સાહેબ પ્રત્યેની તેમની પુત્રભાવનાને નીચે નહિ ઉતારતાં આ આખા કરુણ પ્રસંગનો અત્રેથી અંત લાવવો ઉચિત માનું છું.

વસો, ૧૦:૨:૩૯

રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ

સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીનનું વસિયતનામું

[જીવનની સરખાતથી જ સેવાભાવને વરેલા પૂ. મોતીભાઈ સાહેબે કંમે કંમે સંસારનાં વ્યાવહારિક કાર્યોમાંથી જીવન સંકેલી લેઈ પરોપકારનાં કાર્યોની પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કયું હતું, અને મૃત્યુની તૈયારી તરીકે પોતાની મિલકતનું વસિયતનામું પણ વર્ષો પહેલાં લખી મૂક્યું હતું. તા. ૨૯:૧૧:૩૫ને દિવસે વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતાં આ વસિયતનામું તેમણે પોતાના કુટુંબીઓની જાણ અને સંમતિ માટે તેમના ઉપર મોકલેલું. તે સાથે તેમાં રહેલા મુદ્દા સમજાવતો એક પત્ર પણ લખેલો. અને એ પત્રના ઉત્તરમાં તેમના કુટુંબીઓએ વસિયતનામાને રાજપુરીથી સંમતિ આપતા પત્રો લખેલા.

આ વસિયતનામું અને તેને અંગે લખાયેલા પત્રમાંથી જનસમાજને ધણ જાણવા—જાણવાનું મળે તેમ છે, એમ મારી તેને અંગેનાં નીચેનાં લખાણો અને પ્રગટ કરવામાં આવે છે : ૧ વસિયતનામામાં રહેલા મુદ્દા (કુટુંબીઓને લખેલો પત્ર), ૨ વસિયતનામું, ૩ વીમાની રકમ વિષે વસો કેળવણી મંડળને લખેલો પત્ર.]

* * *

૧—વસિયતનામામાં રહેલા મુદ્દા

(કુટુંબીઓને લખેલો પત્ર)

વડોદરા, તા. ૨૯:૧૧:૩૫

ભાઈશ્રી,

આજે મારી ઉગરતું ૬૨મું વર્ષ પૂરું થઈને ૬૩મું બેઠું છે, એટલે આજે જ હું વડોદરા રાજ્યની સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયો છું અને વર્ષો અગાઉની મારી કરેલી યોજના પ્રમાણે સંસારના વ્યાવહારિક કાર્યોમાંથી પણ શક્ય હોય તેટલી હદ સુધી નિવૃત્ત થવાની અને પરોપકારનાં કાર્યોમાં જ મગ્યા રહેવાની મારી ઇચ્છા હતી અને છે. એટલે મેં મારું વસિયતનામું વર્ષો અગાઉ લખી

મુકેલું તેમાં ધરીત ફેરફાર કરી થોડા માસ અગાઉ જે લખી રાખ્યું છે તેની નકલ તમને વાંચવા વિચારવા અને સલાહ માટે આ સાથે મોકલી આપું છું. એ વસિયતનામું સામાન્ય વસિયતનામા કરતાં જુદા પ્રકારનું તમને લાગશે. પણ જે જીવન આજ સુધી હું જીવ્યો છું તેને જ તે અનુરૂપ છે એમ ધ્યાન-પૂર્વક વાંચવાથી તમારી ખાતરી થશે. હું આશા રાખું છું કે તેમાં જાણીતેલી ખાતરીના સંજોગમાં તમે સંપૂર્ણ રીતે સંમત થશો જ. છતાં તમને કંઈ સૂચના કરવા જેવું લાગે તો મને તમે સ્વતંત્ર રીતે જાણવાર મારા વડોદરાના શિરનામે ૭ દિવસની અંદર લખી મોકલશો એટલે જો કંઈ સહેજસાજ ફેરફાર કરવાનું મને સ્વીકારવા જેવું લાગશે તો તેમ કરીને મારા મિત્રોને અને ખીજાઓને માટે તે વસિયતનામું જાહેરમાં મુકીશ. તે વસિયતનામું કરવામાં જે મુદ્દાઓ મેં લક્ષમાં રાખ્યા છે તે તમારી જાણ માટે હું અને નીચે જણાવું છું.

૧. દિલ્લ સંસારમાં—ખાસ કરીને પાટીદાર શ્રાતિમાં—અને તેમાંય આપણાં કુટુંબમાં પુત્ર ન હોય તે 'પુત્ર' નામના નરકમાંથી બચવાને માટે અથવા જારણું ઉઘાડું રાખવાને માટે એક સ્ત્રી જીવતી હોવા છતાં ખીજ વખત પરણે છે. પરંતુ હું આ હકીકત સ્વીકારતો નથી. એક પત્નીવ્રતનો હું ચુસ્ત દિમાયતી છું. એટલે મને ખીજ વખત લગ્ન કરવાનો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવ્યો નથી, જેથી મારે માટે તે માર્ગ સરખાતથી જ બંધ હતો.

૨. ભણેજ કે ભત્રીજાને દત્તક લેષ જારણું ઉઘાડું રાખનારની સંખ્યા આપણા સમાજમાં ઓછી નથી. પરંતુ મને એ સિદ્ધાંત પણ ગાન્ય નથી એટલે એ દિસામાં પણ મારે વિચાર કરવાનો રહેતો નહોતો.

૩. પોતાની બધી જ મિલકત પોતાની દીકરી વા ભણેજને આપી દે તેમાં દૃષ્ટાંતો મારી દૃષ્ટિ જરા નથી. પરંતુ મારો ભણેજ મારા દ્રવ્ય તરફ દૃષ્ટિ કરે તેવી વૃત્તિ ધરાવતો નથી અને એવી દૃષ્ટિ તે રાખે એમ હું ધન્યજનો નથી. કેળવણી આપી પુત્ર વા ભણેજને તૈયાર કરવો એ વડીલની ફરજ છે. એ ધર્મકર્મ એ કુર્યું છે, એટલે મારી મિલકતમાંથી કંઈ પણ ભાગ ભણેજને મળે તેવી મેં યોજના રાખી નથી.

૪. ભાઈ-ભત્રીજાને મિલકત આપવા સંજોગમાં પણ ભણેજના સંજોગમાં જે સિદ્ધાંત છે તે સિદ્ધાંત હું સ્વીકારું છું. સર્વ કાંઈ પોતપોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેવાનું સ્વીકારે, સર્ગ સંજોગોની મિલકત તરફ દૃષ્ટિ ન રાખે તો આપણો સમાજ બહુ ઉચે ચડે એમ હું માનું છું અને એ નીતિએ હું ચાલ્યો છું અને ચાલું છું, જેથી ઉપર જણાવેલા માર્ગ મેં લીધો નથી.

૫. કોઈની પણ પરવા કર્યા વિનાય દ્રવ્યનો મોજશોખમાં દુર્વ્યય કરનાર આપણા સમાજમાં હોય છે. મને જે કેળવણી અને સંસ્કારો મળ્યા છે અને જે ધર્મ 'મેં' સ્વીકાર્યો છે તે કેળવણી, સંસ્કારો અને ધર્મ દ્રવ્ય વેડપી દેવાની દુર્બુદ્ધિ મને કરવા નજ દે, એટલે મારી મિલકત વા દ્રવ્ય તો સદ્ધર્માર્ગે જ વપરાય તે સ્વાભાવિક છે.

૬. ચાલતી પ્રણાલિકામાં મારી મિલકતનો ઉપયોગ થાય એ મને યોગ્ય નહોતું કોઈ સ્વીકારે નહિ. કુવા, હવાફ અને પરબો જેવાં ધણાં કામ એવાં છે કે જે કરવામાં હું પુણ્ય માનું છું, પણ તેવાં કામો કરનાર આપણા ગામમાં ધણાં મળી આવે છે અને મળી આવશે. એટલે મારે તો જે સિદ્ધાંતને માટે અને જે વિષયને માટે મારા જીવનનાં ૩૫ વર્ષ સરકારી નોકરીમાં ગાળ્યાં અને સસથે સાથે સેવાનાં કામો પૂર્ણ કર્યાં તે સિદ્ધાંતો અને તે વિષય માટે એ મિલકતનો સદ્વ્યય થાય એમ હું ઇચ્છું, એટલે કેળવણી-મારા કુટુંબની કે મારા ગામની-જે ગામે મને વિદ્યાભ્યાસમાં મદદ કરી તેની-પોષાય તે પ્રશ્ન વિચારવાનો મારે રહે અને તેની યોજના મારી મિલકતના મંજૂરમાં તમો જોઈ શકશો. તમારો જવાબ વડોદરાના શિરનામેજ મોકલશો એટલે તે પત્ર મને મુંગઈ પહોંચશેજ. કદાચ તમને મુંગઈનું શિરનામું પણ મળી શકશે એટલે જવાબ મને ત્યાં બારોબાર પણ આપી શકશો. જો તમારો જવાબ મને વખતસર નહિ મળે તો તમારે સૂચના કે સલાહ આપવા જેવું ખાસ નથી એમ માની લઈશ. પરંતુ તમને મારી આ યોજના પસંદ પડી છે એવો જવાબ આપશો તો મને દર્ષ, આનંદ અને સંતોષ થશે. વસિયતનામું મને વાંચીને પાછું મોકલશો જેથી મિત્રોને મોકલવામાં તે કામ આવે.

લિ. આપનો

મોતીભાઈ ન. અમીન

* * *

૨-વસિયતનામું

ભાઈ ઇશ્વરભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ સોજીવાના અને ભાઈ હાલાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ નડીઆદના મારા કરતાં વયમાં જુદુજ નાના હતા અને મારા અંગત રોહી હતા, તેમના અવસાન દ્વારા ઇશ્વર મારા જેવાને સૂચવે છે કે મરણની તૈયારી કરવી.

અગાઉ મેં આવા પ્રસંગોએ વસિયતનામાં લખેલાં છે, તે રદ કરી આ

ઉવટનું વસિયતનામું હું ગરબની તૈયારી કરે કરું છું. તેનો અગલ લાગતા વળગતાએ કરવાનો છે. માર્ગ આશરે ત્યાં સુધી નો નવેચ્યર આગરે હું સરકારી મોકરીમાંથી નિવૃત્ત થાઉં તે દરમ્યાન હું આ વસિયતનામું જનરેર કરીશ. અને તેમાંથી મોટા ભાગની મિલકતની વ્યવસ્થા તા. ૧ : ૧૨ : '૩૫થી અગલમાં મૂકીશ.

મારી મિલકતમાં ખાસ બહુ વિચારવા જેવું નથી, છતાં મને કે મારી પત્નીને ગરબપ્રસંગે અને મારાં સગાંવદાલાંને અમારા મરણ પછી ચિંતાનો પ્રસંગ ન આવે તે માટે મિલકતની વિગતો અને વ્યવસ્થા યોગ્ય વિચાર કરીને અત્રે નોંધી લેઉં છું.

૧. મુ. દાદાભાઈ કરસનદાસ, મુ. વાલાભાઈ દાદાભાઈ તેમજ મુ. રેવાભાઈ વાલાભાઈને નામે વા ભાગમાં જે કંઈ સહિયારી વા આગેરી સ્થાવર મિલકત હોય અને મારે ભાગે આવે તે હું મારા બ્રાહ્મણ વાલાભાઈના વારસોને તેમનાં બાળકોની કેળવણી માટેજ ખર્ચ કરવાની શરને મારી અને મારી પત્નીની હયાતી બાદ ગાલકી તરીકે ભોગવવા આપું છું. અમારી જિંદગી દરમ્યાન એનો ઉપભોગ, વહીવટ અને ઉત્પન્ન અમારાં પોતાનાં છે એમ આથી કરાવું છું.

૨. મુ. રેવાભાઈ વાલાભાઈની મિલકત પૈકી દુધીઆ ઉપરનો વાડો અને રહેણું છે, એમાં મારો ત્રીજો ભાગ છે, તેનો માલકીદક, ઉપભોગ, વહીવટ અને ઉત્પન્ન અમારી હયાતીમાં કલમ ૧ પ્રમાણે અમારાં પોતાનાં રહે છે. પણ અમારી હયાતી બાદ તેનો માલકીદક મારા રેવાભાઈના વારસોનો રાખું છું. પણ કુતો અને જાજરા લણીનો ભાગ મારે આવે એવી વહેંચણી કરી તે રેવાભાઈના કુટુંબનો હમેશને માટે મજિયારો રહે અને માલકીદકે અને સ્વતંત્ર રીતે ઉપભોગ માટે કુટુંબનો અગ્ર દક સાચવીને તે ભોગવટો અને વહીવટ કુટુંબીઓ કરે. પણ તેનો ફક્ત ઉપયોગ આજે મહેરજાની રહેજ થાય છે તેમ મહેલાના ભાઈઓને માટે સામાયિક રહે એમ વહીવટ અને વ્યવસ્થા રાખવા મારા કુટુંબીઓને જવાબજી કરું છું. પણ તેથી મહેલાના ભાઈઓને ઉપભોગ કરવાનો કાયદેસર દક કરે છે એમ કોઈએ માનવાનું નથી.

૩. માર્ગ હાલનું રહેવાનું ઘર, તેના આગળના અગાસીવાળા ભાગ તે પાછળના અગાસીઆ પાસેના ચોરડા સાથેનું, હું વસો કેળવણી મંડળને મારી પત્નીની હયાતી બાદ માલકી દકે બક્ષિસ આપું છું.

આ ઘરનું નામ મારા પિતાશ્રીએ ઘર બંધાવેલું હોવાથી કાયમને માટે 'નરસિંહલવન' રાખવાનું કરાવું છું.

આ ઘરનો ઉપયોગ નીચે જણાવેલાં કામ માટે થાય તે મારી ઇચ્છા અને નિર્ણય જનરેર કરું છું.

(૧) પશ્ચિમ દિશાએ ધરના અગાસીઆની સાથેનો રસ્તા ઉપરના પારણા-વાળો ઝોરડો અને ખાસ જરૂર પડે તો ધરનું અગાસીઉં, એ પ્રમાણે દૂરડીઓને યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે એક વા બે નીચેના ખંડ મારા મુ. રેવાભાઈના કુટુંબની કોઈ વિધવા વહુ વા બેનને સ્વતંત્ર ધરની બીજી યોજના કુટુંબી-જનો ન કરી શકે તો સદરહુ વિધવા પોતે જ્યાં સુધી વગર ભાડે રહેવાને આપવો. ગં. સ્વ. કાંશીજી મારા ઈશ્વરકાકાના પુત્ર ડાહ્યાભાઈનાં વિધવા પત્નીને આ ભાગની જરૂર હોય તો તે જરૂર આપવો, પરંતુ તેમને વા અન્ય કોઈને મુખ્ય ધરની નીચેની પરસાળ, ઝોરડો કે મેકાનો કે ધરનો બીજો કોઈ ભાગ તેમને વાપરવા કે આવવજવવાને માટે આપવો નહિ, જેથી જને ભાગ સ્વતંત્ર ઉપયોગ માટે સરળતાથી રહી શકે.

(૨) ઉપર પ્રમાણે જણાવેલા ભાગ પૈકી કોઈ ભાગ મારા કુટુંબની વિધવાને અપાયો ન હોય તો આપું ધર, અને કોઈ ભાગ અપાયો હોય તો તે સિવાયનું બાકીનું આપું ધર, સ્ત્રીઓના એટલે કન્યાવિદ્યાલય, કન્યાજાત્રાલય, સ્ત્રીકુન્નર ઉદ્યોગાલય, પ્રસૂતિગૃહ વા એવા જ બીજા સ્ત્રીઓના સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે કામમાં લેવું.

(૩) વસો ગામ માટે વા પેટલાદ મહાલ માટે સેવાશ્રમ જેવી કોઈ સંસ્થા સ્થપાય અને સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવાના ટૂંક સમય માટેના વા તાલીમ લીધા બાદ સેવા કરવાનાં વર્ષો દરમિયાન લાંબી મુદત માટેના સ્થળ તરીકે આ મકાનનો ઉપયોગ કરવો.

(૪) મારા કુટુંબના, કુળિયાના કે છેવટે ગામનાં વિદ્યાર્થીઓ માટે શિક્ષકની ખાસ દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થી અભ્યાસગૃહ ચલાવવાની જવાબદારી કેળવણી મંડળ લે વા સંગતિ આપે તો તે માટે આ ધરનો ઉપયોગ કરવો.

(૫) ગામના આગવદાર વિધુર ભાઈઓને માટે અમુક માસિક ખર્ચ લેખને સ્વમાન, પ્રતિષ્ઠા સચવાઈ જમવાની અનુકૂળતા મળે તેવી યોજના કેળવણી મંડળ વા મંડળની સંગતિથી અન્ય કોઈ જવાબદાર વ્યક્તિ વા સંસ્થા કરે તો ફક્ત નીચેનો ભાગ એટલે કલમ નં. ૧માં જણાવેલ ૨ ભાગ વા જ કોઈ બાકી રહ્યા હોય તે સર્વ સાથે નીચેની પરસાળ અને આગળનું રસોડું સદર યોજના માટે આપવો.

(૬) ઉપર પ્રમાણે ધરનો ઉપયોગ ન થઈ શકે તો કુટુંબનાં કે શેરીનાં છોકરાંને સંસ્કાર આપી શકે અને સન્માર્ગે ચલાવી શકે અને સ્ત્રીઓ માટે પણ સારા સંસ્કારનું વાતાવરણ બિલુ કરી શકે તેવા કોઈ લાયક શિક્ષક વા શિક્ષકો મળી આવે તો વગર ભાડે વા નામને ભાડે વા પૂરા ભાડાથી તેમને

ધર રહેવા આપવું. ફક્ત ભાડું ઉપભવવા આ ધર ગમે તેને ભાડે આપવાનું નથી. કન્યાશાળાને સ્વતંત્ર નવું મકાન કે જીમ્મું મકાન મળે નહિ અને સરકાર આ મકાનનું શાસિક ભાડું રૂ. ૩૦થી ઓછું નહિ એટલું આપવાનું સ્વીકારે તો થોડોક જરૂરી ફરકાર કરી આપી લાંબી મુદતની ગાંધણીથી આ ધર કન્યાશાળાને ભાડે આપવા દરકત સમજાવી નહિ.

(૭) ધર અગતા સુધી વેચવું નહિ જ, પણ કોઈ કારણે વેચવાનું હરે તો બલે વેચવું, પણ વેચાણની કિંમત હરે તે કરતાં રૂ. ૧૦૦૦ એક દમ્મર ઓછા લેઈ પ્રથમ આ ધર ભાઈ મણિભાઈને અને પછી ભાઈ ભાઈલાલભાઈ અને શિવાભાઈને વા તેમના વારસેને અગ્ર દરે આપવાનું ઠરાવું છું. મકાનની વેચાણની કિંમતમાંથી નવું મકાન યોગ્ય સ્થળે કરવું વા રકમનો ઉપયોગ ન્યાસ તરીકે સોંપીને ન્યાસની રકમ જરૂર દર્શાવ તો વસે વા ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળમાં થાપણ તરીકે આપીને બાજનો ઉપયોગ સ્ત્રી-કેળવણીનાં કામોમાં વા સ્વયંસેવકોના નિભાવર્થે કરવો.

ટીપ ૧. મારા ભાણેજ ચિ. મહેન્દ્રભાઈ વા તેમના પિતાશ્રી ભાઈ ચિમનભાઈ વસોમાં આવવાના અને રહેવાના હોય અને મેડાવાળા ભાગમાં તેમને જિતરવાની વ્યવસ્થા સહેલાઈથી થઈ શકતી હોય તો તેઓ રહે તેટલી મુદત આ ધરમાં તેમને રહેવાનો અગ્ર દર રાખું છું.

ટીપ ૨. મારા મુ. રેવાભાઈના કુટુંબમાં લગ્નનો પ્રસંગ હોય અને સહેલાઈથી ધર ખાલી થઈ શકતું હોય તો અદાર ગામનાં સ્ત્રીપુરુષોને જિતરવા માટે વધારેમાં વધારે પાંચ દિવસ માટે આ ધર કેળવણી મંડળ આપી શકશે; પણ આ ધરનો ઉપયોગ આવા પ્રસંગોએ રસોડા કે કોઠાર તરીકે વાપરવા આપી શકાશે નહિ, તેમજ કુટુંબીઓનો દર તરીકે આ મકાન ગામી શકશે નહિ.

૪. ભડકદની મારી રચાવર જંગમ મિલકત છે તેનો વહીવટ દાદા મારા ભાઈ મણિભાઈ કરે છે તે હાલને ધોરણે વહીવટ કરે અને તેનું જે કંઈ ઉત્પન્ન આવે તે પૈકી ૬ ભાગ તા. ૧:૧૨:૩૫થી ભડકદ. ગામના ખેડૂતોને ખેતીનાં કામો માટે વા પુસ્તકાલય, શાળા જેવાં સાર્વજનિક કામો માટે એટલે લોકકલ્યાણ માટે ખર્ચાપ અને ૬ ભાગ મુ. શ્રી. હરિકાકાના ભાણેજ ભાઈ આપાભાઈનાં પુત્ર વા પુત્રો-પુત્રીઓની શાળા-પાઠશાળાની કેળવણીના ખર્ચ માટે અપાય અને તેની જરૂર ન રહે ત્યારે તે ઉત્પન્ન ભડકદ ગામને ઉપરને ધોરણે મળે. ભાઈ મણિભાઈ ભડકદની મિલકતનો વહીવટ કરે છે એમ કરે ત્યાં સુધી એ ઉત્પન્નનો છેવટનો ૬ ભાગ વહીવટ કરવાની મહેનત બદલનો

તે પોને લે એમ આથી કરાવું છું. ભાઈ મણિભાઈ વહીવટ ન કરે ત્યારે દ્રુટીઓએ વહીવટ કરવો વા કરાવી લેવો અને મિલકતનું ચોકખું બધુંય ઉત્પન્ન લાંકદના જેટલો માટે ખર્ચવું.

૫. આ સિવાય કાછણાંમાં મારે નામે એક ખેતર છે અને તે ગીરો હકે છે. તે ચિ. ભાણાભાઈને બક્ષિસ તરીકે મેં આપેલું છે અને ગીરોની રકમ ચિ. ભાણાભાઈને આપવાની રકમમાં ગણેલી છે. એટલે ગીરોમાંથી છૂટે ત્યારે તેની આખી રકમ વા ગીરો છૂટે ત્યાં સુધીનું તેનું ઉત્પન્ન ચિ. ભાણાભાઈને મળે એમ આથી જાહેર કરું છું.

૬. મારી વીમાની રકમની વ્યવસ્થા વસો ફળવણી મંડળને ઇલાયદા લખાણથી દ્રુટ તરીકે સોંપી છે. એટલે તે લખાણ પ્રમાણે અમલ થાય તેમ અત્રે જણાવું છું.

૭. આ સિવાય મારે નામે ખેત્રીવાડમાં રસ્તા ઉપરનું એક ઘર આવે છે. તે નિરાધાર લોકોના ઉપયોગ માટે વસો ફળવણી મંડળને બક્ષિસ આપવા નક્કી કર્યું છે. અને મારી હયાતીમાં મેં લેખ ન કર્યો હોય તો મિલકતના વહીવટ કરનારાઓએ લેખ કરી આપવો.

૮. મારે નામે વા મારા ભાગની વા આગની આ સિવાય જો કંઈ સ્થાવર વા જંગમ મિલકત હોય તો તે મિલકત મારા દ્રુટીઓએ મારા પત્નીની સલાહ લેઈ ઉપરનો ધોરણે (તે મિલકત) જોગને તેગને બક્ષિસ કે વહીવટ માટે સોંપવી.

૯. મારે નામે દેવું તો નથી જ, પણ કંઈ જમીનગીરીને કારણે વા જીજ સગળથી પાછળથી જાહેર થાય તો મારી મિલકતમાંથી પ્રથમ આપવું અને પછી વધે તેનો વહીવટ દ્રુટીઓએ કરવો.

૧૦. ઉપર પ્રમાણે વસિયતનામાનો અમલ કરવા હું નીચેના ભાઈઓને મારા દ્રુટીઓ તરીકે નીમું છું:

૧. રા. રા. ગોપાળદાસ અંજાઈદાસ દેસાઈ

૨. ભાઈ ચંદુભાઈ મણિભાઈ અમીન

૩. ભાઈ જમનાદાસ ભાઈલાલભાઈ અમીન

૪. ભાઈ મહેન્દ્રભાઈ ચીમનભાઈ પટેલ

૫. રા. રા. રાગભાઈ કાશીભાઈ પટેલ

ભાઈ રાગભાઈ મંત્રી અને ભાઈ ગોપાળદાસ અધ્યક્ષ તરીકે આ દ્રુટીઓની સુગતિમાં કામ કરે.

આ દ્રુટીની વિગતો માટે જુઓ -૫. ૨૨૬.

૧૧. ચિ. લાણુભાઈને વજતોવખત અંગેએ આપેલા અને મારી પુત્રીની જાણસેના વેચાણની કિંમતના હિષાબેલા રૂપીઆ બ્યાજ સાથે મળી કુલ રૂ. ૫૦૦૦ પાંચ હજાર રૂપીઆ તા. ૧-૮-'૩૫થી મેં જુદા રાખ્યા છે અને જુદે જુદે સ્થળોએ રોક્યા છે. આ રકમમાં જે કંઈ જિણપ રહે અને તે રકમ પૂરી કરવાને બીજી વ્યવસ્થા ન કરી હોય તો તે રકમ રૂ. ૫૦૦૦ અને હિપરની તારીખથી તે રકમનું બ્યાજ ૪ ટકા મણીને એ આખી રકમ પૂરી કરવા મારી મિલકતમાંથી તજવીજ કરવી. અને મેં ઇલાવદી યોજના કરી છે તે પ્રમાણે ચિ. લાણુભાઈને માટે તે રકમ ઇલાવદી રાખવી.

વડોદરા, રામજી મંદિર

મોતીભાઈ ન. અમીન

તા. ૧૯:૬:'૩૫, સરારના ૪થી પવાજે,

તા. ૨૮:૪:'૩૭

રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ સાખ દા. પોત

તા. કે.-મૂળ લખાણ તા. ૧૯:૬:'૩૫ને રોજ કરેલું, તેમાં જરૂરી ફેરફાર કરી સદી આજે તા. ૨૮:૪:'૩૭ને રોજ વસો મુકામે કરી છે અને તેમાં સાક્ષી તરીકે ભાઈ રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલની સદી કરાવી છે. મો. ન. અમીન

* * *

૩—વીમાની રુમો વિષે કેળવણી મંડળને લખેલો પત્ર

શ્રીયુત વસો કેળવણી મંડળના મંત્રીજી, યુ. વસો

આજરોજ હું મારી જીંદગીના વીમાની રૂ. ૧૦૦૦, રૂ. ૧૬૦૦, રૂ. ૨૫૦૦, એ પ્રમાણે કુલ રૂ. ૫૧૦૦ની ત્રણ પોલીસીઓ જે મેં વસો કેળવણી મંડળના મંત્રીને નામે આપી છે, તે મંડળને દ્રષ્ટ તરીકે સોંપું છું. મારી દલાલી બાદ બેનગની રકમ સાથે કુલ રૂ. ૬૦૦૦ તમને મળશે. આ રકમની વ્યવસ્થા નીચેની શરતો પ્રમાણે કરવાની છે. આ શરતો કેળવણી મંડળની પ્રોસીડિંગ જૂઠામાં કાર્યવાહક મંડળના ભાઈ રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ, તથા ભાઈ હોટાભાઈ વાઘજીભાઈ અમીન, તથા ભાઈ મણિભાઈ મોતીભાઈ અમીનની ખાસ ખાનગી સલાહ વરી ગોંધી લેશે અને પ્રસંગ આવે તેનો આગલ શરતો પ્રમાણે કરજો:

ખાતાની ગંદવાડમાં એ રહી શકે? ગયા તેજ સાંજે નોકરીને રામ રાગ કરી પાછા આવ્યા! પછી અંગ્રેજી શાળાખાતામાં એમને નોકરી મળી. એ પાટણ હાઇ સ્કૂલમાં શિક્ષક દના ત્યારે કડી પ્રાન્ત પંચાયતની શાળાઓના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે મારી નિમણુંક થઇ. મારે મોટે ભાગે મહેસાણે રહેવાનું હતું. ત્યાંથી પાટણ પાસે, જોટલે ભાઇ મોતીભાઇને મળવાનું થયું. યત્ન મંડળ, પુસ્તકાલયોની યોજના અમે ત્યાંજ વિચારેલી. પછી એમની જદલી પેટલાદ અંગ્રેજી શાળામાં ચએલી, ત્યારે એ યોજના એમણે અમલમાં મૂકેલી ને ત્યારે કડી પ્રાન્તમાં ૫૦-૬૦ એવાં પુસ્તકાલય સ્થાપી શકાએલાં. થયું કરીને ૧૯૧૦માં પુસ્તકાલય સંસ્થાને ર્બલવવા માટે વડોદરા રાજ્યે મી. એર્ડન નામે અમેરિકન ગિજ્જાતને આજ્ઞા, ત્યારે એમને લેઇને ભાઇ મોતીભાઇ મહેસાણા આવેલા. અમે ત્યારે એ સંસ્થાને વિકસાવવાની અનેક યોજના વિચારેલી. પણ તે પહેલાં લોર્ડ કર્ઝને ધા કરીને જંગાળના બે ભાગ કરી નાખ્યા, ત્યારથી દેશમાં નવી જાગૃતિ આવી. મને પણ એ જાગૃતિની અમર થઇ ને દેશના હિતને માટે અમે ‘વનરપતિની દવા’ તૈયાર કરવા માંડી. અંગ્રેજ સરકારને એ દવા પથ્થ ન પડી. એની સૂચનાથી વડોદરા રાજ્યમાં મારા ઉપર કેસ આજ્યો, પણ તેમાં હું નિર્દોષ છૂટ્યો. ૧૯૧૧ના દિલી દરબારમાં વડોદરાનરેશે સક્કામ કરવામાં દોષ કર્યો, એ દોષને પરિણામે એ રાજ્યમાંથી મને પાંચ વર્ષનો દેશવર્ષો મળ્યો. જોટલે મારે ત્યાંથી મુંગઇની જગમાં, ત્યાંથી પાંદિચેરી, ત્યાંથી બ્રિટિશ પૂર્વ આફ્રિકા ને ત્યાંથી જર્મન પૂર્વ આફ્રિકા જાઇ રહેવું પડ્યું. તેવામાં મહા યુદ્ધ જાગ્યું, અમે દુનિયાના સંજંધથી કપાઈ ગયા. તે વારે અત્યંત એકાન્ત સેવનથી અને ટોલ્સ્ટોયનાં પુસ્તકોના વાચનથી મારી વિચારશ્રેણી જીજીજ દિશામાં ફરી ગઇ, આજની યુરોપિયન સંસ્કૃતિ મને વિકૃતિરૂપે દેખાવા લાગી. આ વર્ષોમાં તેમની માથેનો મારો સંજંધ છેકજ તૂટે છે.

ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટી

૧૯૧૬માં હું ઉગાણમાં જઇ રહ્યો, ત્યારે મેં સાંભળ્યું કે એમના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ જે એન્જ્યુએટ ચએલા, તેમણે ભાઇ મોતીભાઇની પ્રેરણાથી આજ્ઞમાં ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના કરી છે ને એને અંગે એક હાઇ સ્કૂલ સ્થાપવાની છે. થોડાજ વખતમાં એ સોસાયટીના એક સ્વયંસેવક ભાઇ છોટાભાઇ ત્યાં ફૂંડ ઉધરાવવા આવેલા, તેમની સાથે ચએલી વાતોથી હું જાણી શક્યો કે દિંદુસ્થાનમાં ચાલતી અંગ્રેજી કેળવણીની ધરેડમાં કંઈ પણ ફેર કર્યા વિના જ, એજ ધરેડમાં, એ સોસાયટી કેળવણીને ધકેલવાની છે, મને

અમારા ઉપર એમનો પ્રભાવ

ભાઈ મોતીભાઈ ત્રીજી સાથે પ્રીવિયસમાં હતા, ત્યારે ૧૯૬૬માં હું એમની સાથે થયો હતો. એ લખવામાં તો હેશિયાર ન હતા, છતાં બીજી અનેક રીતે પ્રભાવશાળી હતા. મહાન ભાઈ (પછી પ્રો.) ડાહ્યાભાઈ લલુભાઈ પુરોહિત, ભાઈ (પછી વકીલ) જીવાભાઈ રેવાભાઈ-અમે આમને 'જી' કહેતા-અને ભાઈ મોતીભાઈ, એ ત્રણની ગંભીર નિર્મૂર્તિ હતી. ત્યાંના બધા અમે એમની ગર્વાદા રાખતા. એમની રૂબરૂમાં કંઈ તોફાન ન કરતા. 'સરસ્વતીચંદ્ર' પુસ્તક ભાઈ મોતીભાઈએજ પ્રથમ મને વાંચવા આપ્યું. એક વાર અમારામંથી કોઈએ કંઈ નિર્ધારક વસ્તુ ખરીદી, તે એમને ખટક્યું. તે કંઈ બોલ્યા નહિ, પણ બીંત ઉપર ચાક વડે એમણે મોટે અક્ષરે લખ્યું: Is it necessary (એની જરૂર છે)? અને એનો અર્થ અમે તુરતજ સમજી ગયા. થોડાજ વખતમાં મંદિરની બીંતો ઉપર દામ દામ એ વાક્ય લખાઈ ગયું. સ્વદેશી માલની લાવના એમણેજ પ્રથમ અમારામાં વસાવી, અને ત્યારથી અમારામાંના ઘણા સ્વદેશીજ-ગેશક મીસનાં-વસ્ત્ર પહેરતા. પણ એથી મેં વધારે સ્વદેશી-ગાંધીજીની ખાદી-એમણે કોઈ ગૂઢ કારણે નજ સ્વીકારી! એ નિર્મૂર્તિને અમે સૌ વડીલ માનતા, છતાં અમારી મસ્કરીથી કે મસ્તીથી એ કંઈ સહામત રહેતા નહિ. એક એપ્રિલ ફૂલને દિવસે એ નિર્મૂર્તિની ગોઠડીનાં બંધ ખારણું ઉપર મજરકે અમારે તોફાની પથે ખાસડાંનું તોરણ બાંધ્યું ને પરિણામ જોવા અમે સંતાઈ રહ્યા. ખારણું ભાઈ મોતીભાઈએજ ઉઘાડ્યું ને કપાળમાં એક ખાસડું ટિચાણું! કંઈ પણ ના બોલ્યા, માત્ર તેમનું મોં તેમના નિયમ પ્રમાણે ફટાણું થઈ ગયું. 'અલ્યા, દિવેલ, જલુ મરતું થઈ ગયું છે,' કહી અમે તાળીએ પાડી છતાં થઈ ગયા. એ પોતે મસ્તીમાં ભાગેજ ભાગ લેતા, પણ જહારના કોઈ આક્રમણ સામે જવાબ કરવાને પ્રસંગે અમારા પંચને ધસારો કરે એટલે અમે સૌ પાંચરૂં દોર ને સીધું તીર કરી મૂકીએ! આમ તો અમે એમને જલુ મેં પજવતા, પણ એ ખિન્નતા નહિ. ધીરે ધીરે એમના આચારની સુંદર છાપ અમારા ઉપર પડવા લાગી. હું ત્યારે તોફાની હતો અને આજે પણ છું, પણ એમના સહવાસથી અને પ્રભાવથી એ તોફાનો મને માર્ગે ન ચઢી ગયાં, અને તેથી આજે જે કંઈ હું છું તે એમને પણ પ્રતાપે. મારા ઉપર આ એમનો અનેરો ઉપકાર છે.

એમનો સંબંધ છોડવો પડે છે

બી. એ. થયા, પછી એમણે સરકારી નોકરી કરવા વિચાર્યું. એક સંબંધીએ એમને વડોદરામાં કોઈ મુલકી કચેરીમાં નોકરી અપાવી. પણ મુલકી

મારી ભાવના તર્ફ જલ્લાઈ ગઈ. પણ લાઈ મોતીલાઈ તો પોતાના પ્રયત્નોમાં મશગુલ હતા. અમારી વચ્ચે આ મોટો મતભેદ હતો ને તે ઠેક સુધી કાયમ રહ્યો. પશ્ચિમની કેળવણીના તેમના આવા ખ્યાલનેજ કારણે તે પશ્ચિમની કેળવણી લેનાર પ્રત્યે ખૂબ માનથી જોતા અને તેને જનતા સહાયતા કરવા તૈયાર રહેતા. વસો પત્રિકામાં તો અંગ્રેજી ન જાણનાર વકીલોને પણ એન્જ્યુ-એટાની વાદીમાં મૂકી દીધેલા! લાઈ કાનજી નામે રજારી વિદ્યાર્થીને લખાતી તેમને એન્જ્યુએટ કર્યા. તે લાઈ સરકારી ગોઠરીમાં મામલતદાર થયા, પણ રજારી હોવાની સરમથી પોતાની નાતનો સંબંધ એમણે છેક જ તોડી નાખ્યો, ત્યાં નાતની સેવાની તો વાત જૂ શી! આમ જધાને એન્જ્યુએટ બનાવી દીધે દેશનું કંઈ હિત થવાનું નથી એ વાત મેં તેમને એક વાર જણાવી કાનજીનું ઉદાહરણ આપ્યું, ત્યારે એટલું જ ભેદ્યા: 'હોય એ તો!'

ગાંધીયુગથી અસ્પૃશ્ય

ગાંધીયુગે જન્માવેલ કેળવણીના વિચારોથી તે જમ ન રંગાયા તેમજ રાષ્ટ્રોદ્ધારને માટે આ યુગે ઉત્પન્ન કરેલાં મૌલિક ખંજો અને વિચારોથી પણ તે દૂર જ રહ્યા. પરિણામે દેશના આર્થિક પ્રશ્નોને સ્પર્શનારી લોકહિતની પ્રવૃત્તિઓનું રહસ્ય તેમને ગળે ઊતરતું નહિ. લોક નવા જુગની નવી દેશનમાં તથાઈ રૂપાળાં કપડાં પહેરીને ફરે, અનેક વિલાસ ગાણે, એટલે એ નિશ્ચય-પૂર્વક માનતા ને મનાવતા કે દેશ સંધન થતો જાય છે! પછીનાં વર્ષોમાં એમનો એ ભગ કંઈક ઓછો થતો જતો હતો. લોક ગામડાંમાં દૂધ સંચે વેચે, એથી તેમની આર્થિક, ગાનસિક ને શારીરિક હાનિ થાય છે એમ એ કદી ન માનતા, ઊલટું એ વસ્તુનો એ જગ્યાવ કરતા.

કોઈનો વિરોધ નહિ

લાઈ મોતીલાઈ કોઈના ઘર્ષણમાં આવવા જ ઇચ્છતા નહિ, ઘર્ષણથી એ દૂર જ રહેતા. જે કાર્યમાં તેમની સામે વિરોધ જાગે, એ કાર્યથી એ હાથ ધોઈ નાખતા. ખેસક વસોની અંગ્રેજી નિશાળમાં એ લખતા ત્યારે નવા જમાનાના વાતાવરણ પ્રમાણે ગાયે એટલી રાખતા નહિ; સનાતન ધર્માભિ-માની ભારતર જયશંકર ઘણોય પ્રયત્ન કરે, પણ એટલી રાખે નહિ; એકાદ વખત એમણે એ માટે સોડીઓ પણ ખાધેલી, છતાં કદી એટલી રાખી નથી. આ એમના નિશ્ચયજન્ય ઉદાહરણ છે, પણ જ્યાં કાર્યમાં મતભેદ થયો ત્યાંથી એ ખસી જાય. વર્ડ્સ પો તો દેખાતા પણ તેમનાં પુત્રી બેન સરજબેનને લગ્નપ્રસંગે એમણે અમને મિત્રોને સહકુટુંબ વસો જવાનું આમંત્રણ આપેલું, પણ એમના

કાઠા હરિકાકાને એ વાતની ખગર પડી, એટલે એમણે એમને ધધડાવ્યા. આથી એ બાઈએ અમને સ્ત્રીઓ ન લાવવાનું લખી દીધું; પણ એક મિત્રને એ કાગળ ન મળ્યો, તે સ્ત્રી સાથે આવી પહોંચ્યા અને ત્યારે એ બેનને એક બીજા જ જગ્યાએ મુકામ આપવો પડ્યો. સરકારની અવકૃપાની તો એમને ગણી બીક લાગતી. મને દેશવેદ મળ્યા પછી મારું કુટુંબ ઘેર-સોહત્રે-રહેવા આવ્યું. મારાં પત્નીએ મારા પુત્ર બાઈ રમણલાઈને બાઈ જેવા બાઈ મોતીલાઈને હાથે ચાલતા બોર્ડિંગ હાઉસમાં રહી લાવવા પેટલાદની શાળામાં મુક્યો. પણ બાઈ રમણલાઈની પાછળ કંઈક હેતુએ સરકારી હીટકટવો બમે છે એવી ચંકા પડતી જ બાઈ રમણલાઈને બોર્ડિંગ હાઉસમાંથી, નેમ્સએ તો એ સંસ્થાના દિતવી ખાતર પણ, એમણે જન આપી દીધી. આમ સરકારના કે કામના વિરોધથી સદા મેં દૂર રહે એવું એમનો સ્વભાવ હતો.

સમાજસુધારક

બાઈ મોતીલાઈ અનેક રીતે સમાજસુધારક હતા અને તે માટે એ પ્રયત્નો પણ કરતા. ‘પાટીદાર’ ચર ચતા પહેલાં અને શરૂ થયા પછી પણ થોડાક માસ સુધી દર માસે ‘પાટીદાર પત્રિકા’ પ્રસિદ્ધ કરતા, તેમાં સમાજસુધારણાના અનેક વિષયો ચર્ચાતા અને એ પત્રિકા વિનામૂલ્ય વહેંચતા. એ પોતે અપુત્ર હોવા છતાં, તેમના સંગ્રામીઓએ અનેક દયાથી કર્યા છતાં, તેમણે ફરી લગ્ન ન જ કર્યા. પોતાના પતિથી અનેક રીતે રિયાતી એક બેનની પીતક કથા મારી પાસે આવી, એ પ્રસંગે બાઈ મોતીલાઈ પાસે બેસા હતા. એ હકીકત જાણીને એ જ પ્રથમ બોલી બિડ્યા: “ખરે જ, આવા પ્રસંગોમાં સ્ત્રીઓને જીટાઝેડના અધિકાર મળવા નેમ્સએ.” પણ એવા ઉદામ વિચારો એ જાહેરમાં મૂકતા નહિ. વળી અતિઉદામ સુધારણાને એ અતુભેદન આપતા નહિ: ધર્મજના બાઈ અંગાલાઈ ડાહ્યાલાઈ પટેલે ખિરતી બેન પીરમતી સાથે લગ્ન કરવા માટે એમની સંમતિ માગેલી તે એમણે નહિ આપેલી, પણ પછી મારા ક્રેતસાદનથી એમણે એ લગ્ન કરેલું. છતાં મોતીલાઈ સુધારક તો જરૂર હતા. એમની નિર્બંધતા

પોતાની બાવના વિરુદ્ધનાં ગર્વ, બીજાની વતી પણ, પોતાનાથી ન યાવ એમ એ સ્પષ્ટ સ્વીકારતા; તથાપિ એમનાં ગાત્રથી હરખાળાએ પ્રદર્શિત કરેલી ધરણ પ્રમાણે, તેમના મગજ પછી સં. ૧૯૮૭માં, તે પોતે ગોસ્વામી મહા-રાજાને ન માનતા હોવા છતાં, એ મંદિરોમાં પૈસાનો ખૂબ દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે એ જાણના હોવા છતાં, લાગણીને વશ થઈ ત્યાં રૂ. ૫૦૦-૬૦૦નું દાન આપેલું

અને એ વિષે 'પાટીદાર'માં ચર્ચા બેઠેલી, ત્યારે પોતાના એ કાર્યનો એમણે બચાવ કરેલો. પોતાના જેવું વ્યવસ્થિત કામ કોઈ કરી શકે નહિ, એ બ્રમથી - ખીજની શક્તિ ઉપરની અશ્રદ્ધાથી - પોતાની અનેક સંસ્થાઓનું નાનામાં નાનું પણ કામ એ જાતે કરતા અને તેથી ખીજઓની શક્તિ એમણે સંપૂર્ણ રીતે ખીલવા દીધી નથી. કાગળ ટપાલની પેટીમાં જાને નાખીએ એટલે દરે તે કાગળ ધારેલે મુકામે જરૂર પહોંચી જશે એમ માનીએ, પણ પેટીમાં પડ્યા પછી એતું પહોંચવા-ન-પહોંચવાપણું આપણા હાથમાં નથી એ એ જાણતા હોવા છતાં જાણતા નહોતા.

કર્મચોગી

પણ એ એવા કર્મચોગી ને કર્મપરાયણ હતા કે કર્મપ્રસંગે ખીજું બધું જ ભૂલી જતા. એમની કર્મપરચણતાની વાતો આ અંકના પહેલા જ લેખમાં બાઈ આશાબાઈએ આપી છે, એટલે હું ફરી વર્ણવતો નથી. એમના જીવનમાં વિલાસ જેવું તો કંઈ હતું જ નહિ. અમે કોઈ જન્મજન્મમાં સાથે બેસીએ, ત્યારે પત્રાળામાં મીઠું મરચું પણ પિરસાય, અને ત્યારે અમને કહી શકે કે શેમાં મીઠું ઉમેરવાતું છે તે મને કહેજો. આમ સ્વાદનું પણ ભાન કર્મપરાયણતામાં એ ભૂલ્યા હતા. સ્ત્રીઓને દેખીને તો એ ખૂબે ગભરાતા. પેટલાંદ બોર્ડિંગ હાઉસમાં એ રહેતા ત્યારે એકવાર રૂપયા બહારગામ ગએલાં, ત્યાંથી પાછાં આવીને, શરીર ઠીક ન હોવાથી, ઘરમાં સૂતેલાં. મોતીબાઈને એ વાતની ખબર નહિ. બોર્ડિંગમાંથી ઘેર ગયા, પણ ઘરમાં સૂતેલું બેઠું જોઈને, કોણ સૂતું છે તે તપાસ કર્યા વિના જ પાછા ભાગ્યા ને બોર્ડિંગમાં જઈને મિત્રોને કહ્યું કે મારા ઘરમાં કોઈ બેઠું સૂતું છે. સૌએ ઘેર જઈને તપાસ કરી તો માંદાં રૂપયા! પછી તો જોઈ લો બાઈનો તમાસો! મિત્રોમાં અમે સૌ ગેઠા હોઈએ ત્યાં સ્ત્રીઓની વાતો નીકળે ને ચાલે ત્યાં સુધી એ બાઈ તો મુનિ-મંત જ ધારણ કરે, એ વખતે એ પોતાના સેવાવતના જ વિચારોમાં લીન થાય. એ સેવાવતમાં એમણે જૂનતરસ પણ ગણકારી નથી; પરિણામે ખાતે પીધે એ એવા અનિયમિત યજ્ઞ ગએલા કે એને પરિણામે આ ઉગરે રોગે સપડાયા અને રૂપયાના અવસાનને આઘાતે એ પડ્યાં તે પડ્યા જ ને ગયા! પારેજ આપણે એ કર્મચોગીને ગુમાવ્યો અને વિચાર કરે છું ત્યારે મને રપજ સમજાય છે કે હું તો એમની દુલ્લનામાં નિષ્કર્મ છું. એમનું સ્મારક ચલું જ જોઈએ; અને એમણે આદરેલાં અને અધૂરાં મૂકેલાં ખૂબ ઉત્તમ બાવે ત્રિકસાવવાં એ જ એમનું સાચું સ્મારક છે.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર: શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ ઉપર શ્રી. વલ્લભભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈએ માંડેલા દાવાનો નિકાલ લાવવાનું કામ જાને પક્ષ તરફથી શ્રી. ડાહ્યાભાઈ દેસાઈભાઈ દેસાઈ, ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટ, નાડિયાદ, એમને સોંપવામાં આવ્યું છે.

વિદ્યાલય સમાચાર: સ્વાતંત્ર્યદિન-તા. ૨૬મી જાન્યુઆરીએ વિદ્યાલયમાં શ્રી. બાબુભાઈ જશભાઈ. પટેલના અધ્યક્ષપણા હેઠળ ધ્વજવંદન કરી સ્વાતંત્ર્યદિન ઊજવવામાં આવ્યો હતો. ધ્વજવંદન વખતે અધ્યક્ષે ગાંધીજીની સંકલના, હિંદસ્વાતંત્ર્ય અને ધ્વજ પાંજીના રહેલી ઉમ્મત લાવનારો જણાવી ધ્વજવંદનનો હેતુ સમજાવ્યો હતો.

બાદ વિદ્યાર્થીની બેનો સમક્ષ બીજા દેશો કરતાં હિંદની સ્વાતંત્ર્યલાવના અને હિંદી બેનોનું કર્તવ્ય નીચલા શબ્દોમાં જણાવ્યું હતું:

બેનો, આજે જાપાને, રશિયા, ઇટલી, ઇંગ્લેન્ડ, જર્મની, વગેરે દુનિયામાં મોટા ભાગના દેશો સ્વતંત્ર છે. પરંતુ આ બધાની સ્વતંત્રતામાં અને આપણે જે સ્વતંત્રતા મેળવવા માગીએ છીએ એ સ્વતંત્રતામાં ગહુ મોટો ફેર છે. જાપાનમાં રાજા દેવતી માફક પુજાય છે અને તે કહે તે બલવાકય મનાય છે. ઇટલીમાં અને જર્મનીમાં સરમુખત્યારો જ રાજ્ય ચલાવે છે. મુસોલીની અને હીટલર જેવા સરમુખત્યારો બધા લોકોને ધમકાવી દળાવી પોતાની સત્તા નીચે રાખે છે. આ બધામાં ઇંગ્લેન્ડની રાજ્યવ્યવસ્થા કાંઈક ઠીક છે, જહુમતિથી રાજ્ય ચાલે છે; પરંતુ પૂરું પ્રજાસત્તાક તો તે પણ નથી. પાર્લામેન્ટ મૂડીદારોના હાથમાં છે, એટલે આમજનતાનો સાદ તો કાંઈ સાંભળતું નથી. રશિયામાં ગજૂરોનું રાજ્ય છે, ત્યાં જમીનદારો અને મૂડીદારોનો નાશ કરવામાં આવે છે.

અત્યાર સુધી જે જે યુદ્ધો થયાં છે અને થાય છે તે લાકડી, ત્રાણવાર અને બોમ્બ બંદુકથી થાય છે. આપણે જે સ્વતંત્રતા મેળવવા માગીએ છીએ તે એ રીતે નહિ, પરંતુ અદિસા અને શાન્તિથી મેળવવા માગીએ છીએ. આ જાતના યુદ્ધમાં સ્ત્રીઓ, બાળકો તે વૃદ્ધો પણ સંપૂર્ણપણે લાગ લેઈ શકે છે. આ જાતનું યુદ્ધ કરવામાં જોરની કે ઝનૂનની જરૂર નથી પડતી, પરંતુ મનોબળની જરૂર હોય છે. મનોબળ મજબૂત હોવું જોઈએ. આમાં આપણે મારીને નથી મરવાનું, પરંતુ માર્યા વિના મરવાનું છે. આજનાં

હિન્દુસ્થાન

ક્રા-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી, લી.
(હેડ ઓફીસ: કલકત્તા)

ન વો વી મો

૩,૦૮,૦૦,૦૦૦

પોલીસી અથવા એજન્સી માટે લખો યા મંજો:
સી. એન. પટેલ

આસિ. મેનેજર, મુંબઈ

તદન ચોક્ખા ધીની મીઠાઈ તથા હલવાઓ
મળવાનું ભરોંસાપાત્ર મથક

એમ. રેવનદાસ પટેલ (પીજવાળા)

ખરફીવાલા અને મીઠાઈવાલા

(૨૦ વર્ષના અનુભવી અને જાણીતા)

હમારે ત્યાં તદન ચોક્ખા ધીની મીઠાઈ તથા ફ્રેન્સી લીલા
સુકા હલવાઓ જાતીદેખરેખ નીચે જનાવવામાં આવે છે. ખાસ
આફ્રિકા તથા દરિયાઈ મુસાફરી માટે હમારા હલવા તથા મીઠાઈ
ઉત્તમ છે, તેમ અહીં આવનાર દરેકની ખાત્રી થઈ છે. કોઈ
જાતનો ઠગાવાનો સંભવ નથી. એક વખત પધારી ખાત્રી કરો.

ઠેકાણું:— કોરોનેશન બીલ્ડીંગ

સી. પી. ટેક, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ,

મુંબઈ નં. ૪

પાટીદાર

રત્નિમ્લત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫ }
વર્ષ ૧૬ }

આણંદ .

{ ચૈત્ર
અંક ૬ }

મારા જીવનનો ચોક્કીદાર

સ્મર્તૃસ્થ પૂજ્ય મોતીભાઈના જીવન ગંગાધી તેમના સ્મારક અંકમાં કાંઈક લખવું એ મારે માટે મુશ્કેલ થઈ પડ્યું લખવાનો વિચાર કરતાં જે પ્રશ્ન કદી મેં માગ હૃદયમાં નહિ જોડેલો તે જગી જાગ્યો. પૂજ્યશ્રી મોતીભાઈની સાથેનો મારો સંબંધ કેવા પ્રકારનો કહેવાય, તે મારે માટે કાલ્પ દત્તા, એ હું નક્કી કરું તોજ તેમને વિશેના માગ હૃદયના આવા ભાવ પ્રત્યક્ષ કરી શકું; તે મિત્રાથ મારે વળી તેમના જીવન વિશે શું લખવાનું હોય? તેમણે પોતાના પોતાની આત્મકથા ચરિત્રગતે ગામડે ગામડે અને તેમના દગ્ગરે અનુયાયીઓનાં અને પ્રશંસકોનાં હૃદયમાં લખી દીધી છે, તેમાં હું શું વધારે કરી દેવાનો છું? એટલે એમની સાથેના મારે સંબંધ હું ગોપી શકું તો તેમાંજ મારે જે કાંઈ તેમના વિશે કહેવું છે તે કહી શકીશ.

મેં વિચાર કર્યો: એ માગ ગિત્ત દત્તા? ના, માગમાં તેમના મિત્ર થવા જેવી લાયકાત નહોતી અને દશ પચ્ચ નથી. તે માગ ગુરુ દત્તા? ના, તેમના ઘણા આશ્રીઓ મેં માગ કરવા હૃદયમાં નથી, તેમાંના કેટલાક આશ્રી માટે માગ હૃદયમાં કાંઈ મતબેઠ પચ્ચ દત્તો, એટલે હું તેમને માગ ગુરુપદે પાણ સ્થાપી શક્યો નથી. છતાં તેમણે ગિત્ત અને ગુરુ કરતાં પણ માગ જીવન ઉપર વધારે પ્રભાવ પાડ્યો છે. માગ જીવનના ઘડનગમાં તેમને મોટો દિરમે છે. કાંઈ અસાન અને નિર્દોષ જાણક મમુદ્રતદે મમુદ્રના મોઝાં સાથે ગગવાને બેઠું હોય, તેને માથે કેવા વાળ જમૂમે છે તેવું પચ્ચ તેને જ્ઞાન ન હોય, પણ તેના પગમાં અથડાતાં મોઝાંથી તે દસતું હોય, કલોલ કરતું હોય; અને માગરને કંઈ બેઠેલા એ જાણકની આવા લયથી વાતસવવાનું રક્ષા કરતો કાંઈ

દૈવી ફિરતો તેના જીવનની ચોક્કી કરતો, તેની પાછળ ગુપ્ત રીતે બેઠો હોય, નેમ પૂ. મોતીલાલ સાહેબ મારા જીવન પાછળ સંતાએલા માગ દૈવી ચોક્કીદાર હતા. મેં મારા જીવન વિષે નહિ વિચાર્યું હોય તેટલું તેમણે તેને વિષે વિચાર્યું હશે. મારા પિતાશ્રીએ મને દત્તક લીધેલો ત્યારથી પૂ. મોતીલાલએ મને નજરમાં ધાડ્યો. અને નેમણે જેને નજરમાં ધાડ્યો તેમાંથી છટકી જવું જલ્દી વિચર કામ હતું. હું પંદર સત્તર વર્ષની ઉમરનો હતો, મારી ઇચ્છા થાય તોપણ દવેલીના દરવાજાની બહાર હું જઈ શકું નહિ. બહારની દુનિયા કેવી છે, ખાટી મીઠી કે કડવા છે તેની બધું મને ગમ નહિ, તેથી મારી અવસ્થામાં પૂ. મોતીલાલ સાહેબ કોઈ કોઈ દિવસ પાટણથી કે પેટલાદથી રત્ન ઉપર વસેા અમ્યા હોય ત્યારે ફક્ત મને ખબરવાને—કહો કે મારી ચોક્કી કરવાને—ને મારી પાસે આવેજ. મને ખ્યાલ છે કે આમ તેમનું મારી પાસે વારંવાર આવવું મારા જુના પિયારના પિતાશ્રીને તેમજ કારભારી વગેરે અન્ય મંડળને રુચતું નહોતું. આ વાત પૂ. મોતીલાલ પણ જાણતા હતા. અને મારી ચોક્કીદારીનું કર્તવ્ય નેમણે ન ઉઠાવ્યું હોત તો તેમણે અન્ય કોઈને મળવાને કારણે હવેલીમાં કદીયે પગ ન મૂક્યો હોત.

મારી પાસે પુસ્તકો મૂકે. શું શું વાંચ્યું તેની માહિતી મેળવે. મારા અભ્યાસ માટે તજવીજ કરે. આમ જ જ માસમાં “કોઈ કોઈ” વખત મારી પાસે આવે તે મને પણ ગમતું. લાંબી રત્નએમાં અમ્યા હોય ત્યારે ગચ્છિત શીખવાને જ્ઞાને કે અગ્રેજી શીખવાને જ્ઞાને મને તેમને ત્યાં જવાની રત્ન મળી. હું નેમને ત્યાં જતો અને શિખલાવે બેસતો. આમ ફેટલોક સમય ચાલ્યું. તેવામાં, માગ પછાત રહેલા અભ્યાસને કારણે પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસમાં એએક માસ તેમની સાથે રહેવાની પરવાનગી મળી. એમાં મને આનંદ થાય તેના કરતાં નેમને વધારે આનંદ થાય. મારા જીવનકલ્યાણ માટે એટલા બધા એ હિતમુક હતા કે એક પણ મોકો તે જવા ન દે.

પણ મારે વિખૂટા પડવાનું ચલ્યું. વડોદરા દાદા રફૂલ કે કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા રહ્યો ત્યાં સુધી હું તેમના વારંવાર પરિચયમાં અમ્યા કરતો, પણ મારા પિતાશ્રી ગુજરી ગયા જાદ હું કાઠિયાવાડ રહેવા લાગ્યો, ત્યારથી તેમની સાથેનો મારો પરિચય ઘટ્યો, જ્યાં ધ્રુવ તારાની જેમ મારી નજર ત્યાંજ રહેતી. હું રજવાડામાં દરતો કરતો, તેમનું જીવન જોતો; તેમાં સાફ શીખવાનું તો કાંઈયે નહોતું, પણ ઘણું ગાઢું શીખતો. જ્યાં મને એક ખટકો રહ્યા કરતો કે હું જે શીખું છું તે પૂ. મોતીલાલને પસંદ હશે? અને તે પણ ચોક્કીદારની જેમ

હું સહીસલામત છું કે નહિ તેની અવગતિ લાજ કાઢવા કરે. મારા વર્તનથી તેમને માફ લાગે તેમ કરવાને મારી દિગત ન ચાલે. અને મુંઝવણને કારણે તેવું વર્તન કરતો તો હું આલાકી વાપરી તેમને જાણવા ન દેતો. તેમને વિશ્વાસ હતો કે હું દરજાર તરીકે કાઠિયાવાડમાં લાંબો કાળ રહ્યા છતાં સુરાપાન તો નહિ જ કરું; હું તેમના વિશ્વાસને પાત્ર ન રહ્યો. એ વાત કાંઈ મિત્રે તેમને કરી. તેમણે સાચી ન માની. પણ કાંઈ સમય પછી મળતાં પ્રથમ પ્રશ્ન તેમણે મને એ પૂછ્યો: “ગોપાળદાસ, તમે દારૂ પીઓ છો?” મને તેમનો આ પ્રશ્ન વજ્ર સમો લાગ્યો. શો જવાબ આપવો? તેમની પાસે જૂઠું જોતવાની દિગત ન કરી શક્યો. સાચું જોઈું તો તેમને કેટલું તીવ્ર દુઃખ થશે તેના ખ્યાલથી હું કંપી જઈશો. આ તારકાળિક સંકટમાંથી જિગરવાને મેં આલાકી વાપરી અને દા કે ના નહિ કહેતાં મેં જામો જ પ્રશ્ન પૂછ્યો: “તમને મારે વિષે શી પ્રતીતિ છે?” તેમણે નિઃશયમલાંચ જવાબમાં કે “હું તો તે વાન જોટી માનું છું.” “તો પછી મને પૂછ્યોને કારણ જ શું છે?” જામ કહી હું તેમની પાસેથી જટક્યો તો ખરો, પણ મારા વક્તાદાર જોટીદાને આગ જેતર્યા તેવું દુઃખ દમેશાં મારા હૃદયમાં રહ્યું છે. જ્યારે મેં ગાદીનો ત્યાગ કર્યો. અને સુરાપાન પણ છોડ્યું, ત્યાર બાદ કેટલાયે સમય પછી મેં મારી જાને જોકરાં કરેલો. પણ મને એટલું આશ્વાસન હતું કે મારો જીવનપત્રોડો યથા બાદ મારા પાપની વાત જાણીને તેમને જાણ દુઃખ નહિ થયું હોય.

આમ મારું જીવન તેમને મન તેમના જીવનનું અંગ થઈ પડ્યું હતું. આમ છતાં અમારા આદર્શો ભિન્ન હતા. એ ભિન્ન આદર્શોનું પ્રથમ દર્શન અસહકારના યુગમાં થયું. ચરોતર જોબ્યુકેશન સોસાયટીનો મુંગઈ યુનિવર્સિટી સાથેનો સંજમ ત્યજવાનો પ્રશ્ન ઊભો થયો. તેમાં અમારા વિચારોની ભિન્નતાનાં પ્રથમ દર્શન થયાં. મારી તેમના વિચાર ચિરુદ્ધની પ્રવૃત્તિથી તેમને મારે માટે માફ તો લાગ્યું દશે, છતાં મારા પ્રત્યેના તેમનો વાતમથકભાવ નો એ ને એ જ. સંને ૧૯૨૨માં મારો મારો જવાનો પ્રસંગ ઊભો થયો ત્યારે તેમને જાણ લાગી આવેલું. તેમને કાંઈ રાજ્યની પડી નહોતી કે વક્તાદારીની પડી નહોતી, પણ હું જામો છોડું તેમાં મારા જીવનનું અલિન છે અને હું ફક્ત લાગણીવશ થઈ હિતાવળિયું પગલું ભરું છું, એવી તેમની પ્રામાણિક માન્યતાથી વડોદરા રાજ્યના પાંચસાત મોટા અમલદારો જે મારા સ્નેહીઓ હતા તેમને વસોમાં આમંત્રણ આપીને જોલાવેલા, તે જવાની રૂજર મારા હિપર જાણ દયાળુ કરેલું કે મારે એકાએક જામ જવા ન દેવાં.

આમ રાજકીય વિષયમાં, સાંસારિક વિચારોમાં અને જીવનના આદર્શોમાં નેમની સ.થે મારે ઘણો મતભેદ હતો, છતાં છેક અંત ઘડી સુધી તે મારા જીવનના સાચા ચોક્કીદાર રહ્યા છે. આવો અસંખ્ય લાહવો નેમના તરફથી મને એકલાને જ મળ્યો છે એવું કંઈ નથી, તે નો મારા જેવા સેંકડોના જીવનના ચોક્કીદાર જન્યા હશે. એમના જીવનની મહત્તા એમાં જ હતી. એ મહાત્મનું જીવન જીવવાની શક્તિ પ્રભુ આપણને જણે એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સેવામંદિર, નડિયાદ,
તા. ૨૬:૨:૩૯

} ઓપાળદાસ અંબાદાસ દેસાઈ

અમરે પુરુષ

પૂજ્ય શ્રી મોતીભાઈ સાહેબ ગુર્જરી ગયા એવા દુઃખદ સમાચાર મળ્યાં આજે વીસ દિવસ વીતી ગયા. છતાં ફેટલીક વખત એ વાત સાચી હોય એમ માનવા માઈ હૃદય તૈયાર નથી. તેમના કહેવાતા મૃત્યુ પહેલાં હું તેમના સાનિધ્યમાં નહોતો રહી શકતો. પણ છેલ્લા વીસ દિવસથી સતત મારી દૃષ્ટિ સામે એમની સૌમ્ય જીવન મૂર્તિ આવીને ખંડી રહે છે અને પીડિત સંસારની સેવા કરવા અનેક રીતે પ્રેરણા આપ્યાં કરે છે.

મને ૧૯૦૬ની સાત તો જાણે ગઈ કાલે જ વીતી ગઈ હોય. મને પ્રથમ તેમનાં દર્શન ત્યારે થયાં. પેટલાદ ઓડિંગ દાઉસ એ માઈ મંદિર અને એ પોતે મારા જીવનપ્રેરક દેવ! મારા જીવનનો ધ્રુવ તારો એ હતા. જેમ જેમ દિવસ વીત્યા તેમ તેમ હું તેમના જીવનના નિકટ પરિચયમાં આવ્યો. એ પરિચયથી મેં મારી જાતને ધન્ય માની. નીતિ, સદાચાર, સાદાઈ અને સેવાના પાઠ માટે કદી તેમણે ઉપદેશ આપ્યો નથી, પણ તેમના જીવતા જીવનમાંથી હું તે શીખ્યો. આ લાહવો મને પ્રભુએ ન આપ્યો હોત તો હું ક્યાં હોત તેની મને ખબર નથી. હું સને ૧૯૧૦માં દ. આફ્રિકા ગયો અને ત્યાં મને પૂજ્ય જાપુજી સાંપડ્યા. પૂજ્ય સાહેબે મને ન અજવાળ્યો હોત તો કાળી ગેશથી આચ્છાદિત થએલી મારી કાળી કીંકરી પૂ. જાપુજીનું તેજકિરણ કીલી શકી ન હોત. એટલે એ બંનેય મારે ફેફસાં સમાન છે: એક જમણું ફેફસું, બીજું કાણું ફેફસું. હું જાણું છું કે મને જેમ, તેમ અનેકને પૂ. સાહેબે અજવાળ્યા છે, અનેક જીવનોના એ પ્રેરક જન્યા છે, અનેક જીવનના ધ્રુવ જન્યા છે. એમના જીવનની જાણ પ્રવૃત્તિ અને કાર્ય એ તો એમના જીવનનો સ્થૂળ વિસ્તાર છે,

પણ અનેક જીવનોમાં તેમણે જે પ્રેરકશક્તિ રહી છે તે તેમનું સદ્ગુણ જીવન છે. તે અમર છે, માટે જ મારા હૃદયમાં પ્રતીતિ થતી જાય છે કે પૂ. મોતીભાઈ સાહેબ મૃત્યુ પામ્યા નથી, તેમનું મૃત્યુ હોઈ ન શકે, તે અમર છે.

તા. ૨૬મીને રોજ હું અને મુરબ્બી નરમિહભાઈ પટેલ અગદાવાદ દવાખાનામાં તેમને જોયા ગયા, ત્યારે તેમણે કહેલું કે “તમારી કલ્પનામાં ન આવે એવી શાન્તિ હું અનુભવું છું.” અને સાચે જ અમર આત્માને અશાન્તિ હોય જ નહિ. એમણે કેને અશાન્તિ આપી છે કે એમને અશાન્તિ હોય? એમણે કોનું જીવન દુલ્લભું છે કે તેમને દુઃખ અનુભવવાનું હોય? સદાનાય નિષ્પાપ અને નિર્દોષ, સદાનાય પાપભીરુ અને સદાચારી, સદાનાય ધર્મિષ્ઠ, સૌમ્ય અને સેવાભાવનાં મૂર્તિમંત સ્વરૂપ, નેને કદીયે અશાન્તિ ન હોય, તેને કદીયે મૃત્યુ ન હોય. તે અમર છે. અને મારા આપણા-મોતીભાઈ સાહેબ અમર છે એવી પ્રતીતિ આપણા હૃદયમાં દિનપ્રતિદિન દઢ થાય એવી પ્રભુને મારી દીનભાવે પ્રાર્થના છે.

સેવામંદિર, નડિયાદ,

તા. ૨૦:૨:૨૯

}

સદાનો ઋણીસેવક

રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ

એ પુણ્યપ્રસંગો

સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના પરિચયમાં હું ૧૯૧૧ની સાલમાં પહેલવહેલો આવ્યો, લાયબ્રેરીખાતાની નોકરી અંગે. તે પછી વંચમાં દશેક વર્ષ પ્રત્યક્ષ સંબંધ જોડે ન રહ્યો, તોપણ અવારનવાર મળવાનું ચાલુ રહી છેલ્લાં આડેક વર્ષથી પાછો એ સંબંધ પુરતકાવ્યપ્રવૃત્તિને અંગે માઠ જતી હોવટ લમી ચાલુ રહ્યો. તે દરમિયાન એઓશ્રીના ચારિત્ર્ય, સત્યનિષ્ઠા, સાદાઈ, માયાળુતા, સેવાભાવ, આદિ સદ્ગુણોની મારા મન ઉપર ઊંડી છાપ પડી છે. એમાંના કેટલાક પ્રેરક પ્રસંગો સંભારણા રૂપે અત્રે ટાંકું છું:

૧. પાટણમાં એ ફેડ મારતર દતા ને સમયે ત્યાં લાગેલી મોટી આગમાં મરીખ સોકોનાં ત્રણસો ઘર જળી મળેલાં, તેમની ગદદ માટે પોતે મુજબ, સુરત, વજેરે સ્થળોના પોતાના મિત્રો ને જોળખીતા પારખીતાઓ પાસેથી સારી રકમ ભેગી કરીને મરીખ જગોની નમુનેદાર સેવા એમણે જાળવેલી. ત્યારથી પાટણની જનતામાં એમનું નામ લોકપ્રિય થઈ પડેલું (૧૯૨૯માં પાટણમાં બરાએલી પાંચમી રાત્રી પુ. પરિવદ વખતે આ પ્રસંગ પાટણવાસીઓને મુખે મેં સાંભળેલો). આ પ્રસંગ જોડે એમની લરજીવાનીમાં એટલે મુલાકાતમાં, પણ એમનામાં

આધેડ અને વૃદ્ધાવસ્થા જેવો જ સેવાભાવ વિદ્યમાન હતો એમ જણાઇ આવે છે.

૨. 'માનપાન જગતમાં કેને ન ગમે?' પ્રવાસ અને ખટપટ કરીને પણ માનપાન મેળવવાની પ્રવૃત્તિ કરનારા અનેકાનેક માનખૂખ્યા માનવી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. ખાસ પ્રવાસપૂર્વક નહિ પણ આકૃષ્ટીએ આવી ચઢતા માનને વધારી લેવાને તત્પર તો અનેક મનુષ્યો નજરે ચડે છે. ત્યારે વગર માગ્યે મળતા માનને પણ હડસેલનારી પણ કેટલીક વ્યક્તિઓ દુનિયામાં વસે છે, એવી પ્રતીતિ જે મને થઇ હોય તો તે સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના જીવનમાંથી જ. ખાતાના અધિકારી તરીકે એમાં માનપાન મળવાના યા મેળવવાના અનેક પ્રસંગો આવેલા. હારપાનની નવાજેશ અને મોંઘી મહેમાનગીરીનાં માન તો અધિકારીઓ માટે સામાન્ય જાગતું થઇ પડેલ છે. લોકોની અંગત ઇચ્છા કે જીર્ણિ ન હોય તોયે સાહેબની ઇચ્છા યતાં માનમિજલસના જલસા ઝોડવાતા જોયા - જણ્યા છે. ત્યારે પોતાની જાણુ ગહાર ખાસ તક સાધીને જિજ્ઞાસા કરાવેલા પ્રસંગોનો પણ એન મોકે ઇનકાર કરનાર તો શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબ જ હશે.

વાત એમ જનેલી કે એક વાર તેઓ નવમારી પ્રાન્તમાં ફરવા નીકળેલા, તે વખતે એમની મૂળી સેવાથી આકર્ષાઈને ધામણું ગામના કાર્યકર્તાઓ, જેઓ એ તો જાણતા જ હતા કે શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબ કોઈનું માનપત્ર સ્વીકારતા નથી, એટલે તેમણે એ માટે એમની સમ્મતિ અગાઉથી લેવાનું માંડી વાળીને માનપત્ર છપાવી રાખેલું ને બીજને પણ ખર્ચ કરી દીધેલો - તે એમ માનીને, કે 'આપણે ખર્ચ કરી નાખ્યો છે એટલે મને નહિ તો કમને પણ આપણું માન એમણે અંગીકારવું પડશે જ.' પરંતુ એ અતીવ ઉત્સાહી ભાઈઓની એ ધારણા સાવ ખોટી નિવડી. શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબ પોતાના સિદ્ધાન્તમાં અડગ રહ્યા ને ધામણું તૈયાર માનપત્ર સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના અફર સિદ્ધાન્તના સ્મારક તરીકે ધામણવાસીઓ પાસે જ પડ્યું રહ્યું! (આ હકીકત પણ ક્ષોર્ણપકર્ણો જાણેલી છે.)

૩. અધિકાર ઉપરથી નિવૃત્ત થતી વખતે ખાતાના મહેકમ તરફથી ઝોડવાતા સામાન્ય શિષ્ટાચાર રૂપ મેળાવડાને પણ સદ્ગત સમ્મતિ નહિ આપેલી. એ છેલ્લી વખતે 'વધારે નહિ તો આપણું હારપાન તો સ્વીકારવાની ઉદારતા દેખાડશે જ' એવી કેટલાક ગિત્રોની માન્યતાને ખોટી પાડવા સાથે એમણે પોતાનો ટેક આગાદ જાળવી રાખેલો. ફૂલની પાંદડી સરખી પણ ન સ્વીકારનાર અને જિલ્દું પોતાની તહેનાતના માણસોને મોગ્યતા પ્રમાણે ખુશગણિસ આપનારે અમલદાર ખીમ કોણુ કેટલા હશે?

૪. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ અંગેની સદ્ગતની કામગીરી ગુજરાતને તેમજ ગુજરાત ગદ્યકર્તાઓ સ્ત્રોતની આલમને આગળથી નથી. એ લોકોપકારકપ્રવૃત્તિની જમાવટ અને પીલાવટમાં કેશવભાઈ શ્રીમંત વડોદરાનરેશની દીર્ઘદર્શિતા અને ઉદારતાભરી આર્થિક વગેરે સવલતો સાથે સ્વ. શ્રી. મોતીલાલ જેવા સેવાભાવી અમલદારની ક્રિયાશક્તિનો મેળ ન જામ્યો હોત તો વડોદરા રાજ્યના કીર્તિકલાપરૂપી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ આટલે દરજ્જે ફાલી ફૂલી હોત કે કેમ એ તો સ્વાલ્પજ છે. શ્રી. મોતીલાલ સાહેબની એ ઉત્કૃષ્ટ સેવા સદ્ગત શ્રીમંત સયાશ્રવાય મહારાજ જેવા ચાખ્ખાપણ રાજવીના લક્ષ બદાર કેમ જ રહે? અને નહોતી રહી તે નેઓ શ્રીમંતે શ્રી. મોતીલાલ સાહેબને સ. ૧૯૩૧-૩૨ની સાલમાં રૂ. ૧૫૦૦ની પર્મ ઉપરથી માસિક રૂ. ૨૪૫૫૦નો ખાસ પગારવધારો આપેલો એ ઉપરથી જ પૂરવાર થાય છે. અને એ મળેલા પર્મનાં નાણાંનો વિનિયોગ શ્રી. મોતીલાલ સાહેબે પોતાની અંગત દોલતમાં વધારે કરવાનો કામે ન કરતાં લોકદિલની જુદી જુદી કેળવણીસંસ્થાઓને ફાળવી આપવામાં કરેલો, એ જિના તેઓ સાહેબની નિઃસ્વાર્થ ભુદ્ધિ, ઊંડી સેવાભાવના અને કેળવણીની રસિકતા જ પૂરવાર કરે છે. માસે માસે મળેલા ખાસ પગારવધારાની રકમનો પણ એવો જ સદુપયોગ થયો હશે.

૫. જુદી જુદી સંભાળો, પ્રવૃત્તિઓ, તેમજ પરિષદોનાં પ્રમુખસ્થાન તેમને અનેક વાર આપવાની નૈયારીઓ થતી ને તે માટે આમદભરી વિનંતિઓ કરવામાં આવતી. છતાં તેઓ સરકારી હોદ્દા ઉપર રહ્યા ત્યાં સુધી એવી કોઈ પણ માગણી એમણે રવીકારી નહોતી, એટલું જ નહિ પણ સરકારી નોકરી-માંથી નિવૃત્ત થયા બાદ પણ એવી માગણીને મન્યક આપી નહોતી. સ. ૧૯૩૭માં કરંચીમાં ભરાયેલા ૧૩મા ગુજરાતી સાહિત્ય સંમેલનમાં પુસ્તકાલયવિભાગને પ્રમુખપદે શ્રી. મોતીલાલની વરણી થઈ, તેની ખજાર તેમને તારથી અપાએલી. દરે તેઓ સરકારી હોદ્દા ઉપર નથી અને આ માનનીય પદનો સ્વીકાર કરવાથી ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ જમાવવાની તેમની જે મહત્ત્વાકાંક્ષા છે તેને માટે સાહિત્યરસિકોનો મત કેળવવાનો મુશ્કેલ સાંપડશે એવી દલીલ સાથે મિત્રોએ પણ ખૂબ આમદ કરેલો. છતાં તેમણે પોતાનો ટેક ન છોડ્યો તે નજરે પડે. આવા અનાયાસે પ્રાપ્ત થતા માનનીય પદનો તેઓ થા માટે સ્વિકાર કરેલો તે એમણે એ પ્રમુખ સંમેલનની સ્વાગત સમિતિના મંત્રીઓને લખેલા પત્ર ઉપરથી સમજી શકાતું હોવાથી એ પત્રનો જરૂરી ભાગ અત્રે ઉનારવો ઉચિત સમજી શકાયું છે :

“x x સાહિત્યપરિષદના કોષ્ટ અંગનું પ્રમુખપદ મળવું એ જાહુ મોટું માન હું સમજું છું. પણ મારા સંયોગો એવા ગોઠવાઈ ગયા છે કે હું એ માન સ્વીકારી શકું એ સ્થિતિમાં નથી. પુસ્તકાલયોની સેવા કરવાની તો હું જાહુ ઇચ્છા રાખું છું; પણ સેવક થઈને, પ્રમુખ જતીને નહિ. મારી સેવાનું ક્ષેત્ર મેં ચરોતર રાખ્યું છે, વડોદરા રાજ્યનું કામ પણ થોડુંક કરું છું. પુસ્તકાલય એ મારી પ્રવૃત્તિઓમાંની એક છે. પ્રમુખ થઈ લાપણુ આપવાથી જ ગુજરાતનાં પુસ્તકાલયોની સેવા કરી શકું તેમ હું માનતો નથી, અને એ આખો પ્રશ્ન હાથમાં લેવાને મને અવકાશ નથી, એટલે આ સ્થિતિમાં આપે લાવપૂર્વક આપેલી સેવાની તકનો વા માનતો હું સ્વીકાર કરું અને પછી કોષ્ટ કામ ન કરી શકું એ સ્થિતિ મારે માટે અસહ્ય છે. વળી, સાહિત્યનો એક રીતે હું પૂજારી છું, તેના પ્રચાર માટે મેં કંઈક કામ કર્યું છે અને ઘણું કરવા ઇચ્છું છું, પણ લેખક તરીકે વા બ્યાખ્યાનકર્તા તરીકે સાહિત્યમાં મારું સ્થાન ન હોય એમ હું માનું છું.”

તેમના આવા ઇતકારથી સંભેલનના પુસ્તકાલય વિભાગને પડતો મૂકવો પડેલો.

એવી અનેક પ્રવૃત્તિઓ ચરોતરમાં, વડોદરા રાજ્યમાં, તેમ ગુજરાતના ઇતર ભાગોમાં ચાલતી હતી કે જેના પ્રાણરૂપ શ્રી. મોતીલાલ સાહેબ ખુદ હતા, પણ તેના હોદ્દાદાર પોતે નહોતા. એ માન તેઓ ખીમને માટે જ અનાગત રહેવા દેતા. જાહુ જાહુ તો તેઓ પડે સામાન્ય સલામત તરીકે જ રહેવાનું કષ્ટહતા. સરકારી નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયાં બાદ પોતાની કેટલીક પ્રિય પ્રવૃત્તિઓનું મંત્રીપદ કે અધ્યક્ષપદ તેઓએ અલગત માન્ય રાખેલું, પણ તે જે તે પ્રવૃત્તિના યથાયોગ્ય સંચાલન અને વિકાસ સાધવા પૂરતી પોતાની સીધી સેવા આપવાને ઇરાદે જ.

૬. ઇ. સ. ૧૯૩૩માં મદ્રાસ ખાને મળેલી અખિલ હિંદ સાર્વજનિક પુ. પ્રવૃત્તિ પરિષદે પોતાની જાહેર બેઠકમાં શ્રીકૃત મોતીલાલ સાહેબને ‘અંચાલય ઉચ્ચ પિતામહ’નો માનવંતો ઇલ્કાજ એનાયત કરવાનો ઠરાવ પસાર કરેલો. તેની જાણ એઓશ્રીને થતાં તેમણે વિવેકલયો પત્ર ઓલ ઇડિયા પબ્લીક લાઇબ્રેરી એસોસિએશનના પ્રમુખને લખી પોતે અંગત કોષ્ટ જ માન કે પદવી સ્વીકારતા નથી, એવો પોતાનો સિદ્ધાન્ત જણાવી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના આદ્યપ્રચારક તરીકેનું ખરું માન પોતે જેના એક અદના નોકર છે તે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ સર સયાજીરાવને જ ઘટવું હોય તેમને જ લાગે એવું કોષ્ટ માન જવું જોઈએ એમ જણાવી પોતાના કાર્ય પ્રત્યેની કદરબરી નજર બદલ આભાર માન્યા.

૭. ગુજરાત ગર્ભાક્રમણ સોસાયટી તરફથી 'અંધ અને અંધકાર' નામનું પ્રકાશન દરસાવ પ્રસિદ્ધ થાય છે, તેમાં સદ્ગન શ્રી. મોતીભાઈનજી જીવનની સંક્ષિપ્ત ગોંધ લખી મોકલવા સાથે એમના પોતાના પર એક એવાર પત્ર આવેલા, રૂઝગાં પણ આગ્રહ થએલો, તેમ મારી મારફત પણ પ્રયાસ કરાએલો; પણ એમણે એ આવૃત્તિમાં છેવટ લગી મચક નથી આપી તે નથી જ આપી. એમણે પોતે કોઈ પુસ્તક રચીને પ્રકટ નથી કર્યું, એ વાત માચી; પરંતુ 'ગદ્યપદ્ય સંગ્રહ' જેવા કીમતી સંગ્રહ માસિક રૂપે આપવા અપાવવાનું, તેમ કેળવણી અને સામાજિક પ્રશ્નોની ચર્ચા ને દોરવણી કરતી વિવિધ પત્રિકાઓ ઉપરાંત જે વિષયો ગુજરાતમાં જીવવાની દૃઢ કોષ્ટએ ખાસ દ્વિમત નથી ચલાવી એવા જાણીતા અભિપ્રાય પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના ચિન્હ કાવડ પર કીમતી લેખો ને પ્રશ્નોત્તરીઓ લખી આદરપાત્ર અજવાળું પાડવાનું મદતકાર્ય એમણે જાળવ્યું છે. એ જાણું લખાણ સંગ્રહમાં આવે તો પુસ્તકો જગત, મિત્રાપ, પુસ્તકાલયખાતાના હોદ્દાતર તરીકે ખાતાનું તંત્ર સરળ રીતે ચલાવવા માટે ધારાધારણો નક્કી કરવા કાળે માસે માસે વટહુકમો ને સચવાઓ 'પુસ્તકાલય' માસિકમાં પ્રસિદ્ધ કરાવેલ, તેનાં એકીકરણ થઈ ત્રણ ભાગ બદાર પડ્યા છે, જે ખાતાના જ નહિ બલકે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના સંચાલન માટે જાણુ જ ઉપકારક છે, એ જાણું સાહિત્ય એમની પોતાની કલામયીને નીતરેલું છે, છતાં તેમણે પોતે 'અંધ અને અંધકાર'માં પોતાને સ્થાન આપવાને સમ્મતિ નથી આપી, એ નિર-લિમાનતાની પરાકાષ્ટા નહિ તો જીનું શું?

અરે! પોતાની જાતનો ફોટો સુદ્ધાં કાઢને પાડવાની પરવાનગી નહોતા આપતા, તો પછી એમના પોતાના જોડાક માટે એમની પાસે આવતી માગણીઓ તો અણસતોવાએલી જ રહેલી હોય ને? એમની એકાકી જાનિ એટલે જ કારણે પ્રયાસ કરતાં પણ મળવી મુશ્કેલ છે. મિત્રગંડગ કે મહાકાર્યકર્તાઓ સાથેના મુખમાં એમનો ફોટો મળે ખરો, પણ હલાવદો તો નહિ જ. ફોટો પડાવવાની કિયાને તેઓ હમેશાં 'આમાં પડાવવા'ના ચેકડીલર્ના સખ્તપ્રયોગથી જ જાળખાવતા.

૮. રેલ્વેની મુસાફરી કરનાર માણસે ટીકીટ લીધી હોય ને મુસાફરી ન કરી હોય, તો તે ટીકીટનું રિફંડ માગનારાં ને મેળવનારાં અનેક પડ્યાં હશે. પણ ટીકીટ લીધા વગર અગર તો ભિતરતા વર્ગની ટીકીટ સાથે ચઢવાતા વર્ગના આપ્તજન સાથે ચઢવાતા વર્ગમાં મુસાફરી કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં ચઢવાતા વર્ગના બાડાગો તકાવત, મુસાફરી સહીસલામત પાર પાડ્યા બાદ ઘેર આવીને મોકલી આપનાર તો શ્રી. મોતીભાઈ જ હશે! લગભગ પચીસેક વર્ષની વાત

છે: એક દહાડે શ્રી. મોતીભાઈ માહેજે ઓફિસમાં આવીને મને જનેલા પ્રસંગની વાત કરી પોતે અમુક રોશનેથી ત્રીજા વર્ગના ઉતાર તરીકે મુસાફરી શરૂ કરેલી અને અમુક રોશનેથી અમુક રોશન સુધી ત્રીજા વર્ગના ડાયામાં મુસાફરી કરેલી એમ D. T. S.ને લખી જણાવી ભાડાના તફાવતની રકમ મોકલી આપવાનું ફરમાવ્યું, જે સાંભળી મારી સાથે જધાય આશ્ચર્યચકિત થયેલા!

ખાનદાન ગણાતા ને માહેજના સ્વાંગમાં દોડધામ કરતા અનેક ઉતારો વગર ટીકીટ ઉપલા વર્ગમાં ચઢઉતર કરતાં અને પકડાઈ જવાને પ્રસંગે અપમાનિત થતાં મુંગઈની લોકલોમાં તેમ ત્રીજા-આડીઓમાં વખતોવખત નજરે ચઢે છે. તેમની સાથે મરખામણી કરતાં શ્રી. મોતીભાઈ માહેજની આ નેકી ને સત્યનિષ્ઠા ઉપર મારી માફક જનના પણ્ય વારી જન્ય તેા નવાઈ નહિ.

આમી જિલ્લો પણ્ય એક કિસ્સો જનવાનું યાદ છે. ત્રીજા વર્ગની ટીકીટ હોવા છતાં ત્રીજા વર્ગમાં મુસાફરી કરી હોવાનું જણાવી ફરિયાદના તફાવતનું રિક્ડ ગણેલું ને તે મળેલું.

૬. ખાતાના અધિકારી તરીકે તેઓ ડિસ્ટ્રિક્ટમાં ફરતા ત્યારે તેમનો મુકામ રેલ્વે હાઉસમાં, ધર્મશાળામાં વા સરકારી ઉતારામાં થતો અને રસોઈપાણીની વ્યવસ્થા હમેશાં પોતાને જ ખર્ચે કરાવતા. આ એમનો સામાન્ય ક્રમ હતો ને તે ઠેક લગી ચાલુ રહેલો. રથજે રથજે એમના એાળખીતાઓ અને પ્રશંસકો હોવા છતાં અંતે તેમના તરફનો આગ્રહ છતાં તેઓ કોઈને ત્યાં પરાણા તરીકે બિનરતા નહિ, તેમાંના કોઈની પાસે કશી સવડ પોતે કરાવી હોય તો તે મુકામ છોડતી વખતે દિમાગ ચૂકવી દેતા. વાહનની જરૂર પડતી હોય તો તેનો દર પણ્ય અચૂક ચૂકવી દેતા. આ ક્રમમાં, અંગત મિત્રો સિવાય, કદીયે અપવાદ પડેલો નહિ. ડિસ્ટ્રિક્ટમાં સામાન્ય રીતે જે સિપાઈ અને એક કારકુન એમની સાથે હમેશાં ફરતા. એ સર્જના મુકામની તેમ બોજનની વ્યવસ્થા એમની પોતાની જ ગાથે અને એમને પોતાને જ હિસાબે રહેતી. રાત્રી પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી ચાલતા શિક્ષણવર્ગને અંગે કે પરિષદોને પ્રસંગે જવાનું થતું તે વખતે સગવડની ખાતર એમનું જગવાનું પરિષદને કે શિક્ષણવર્ગને રસોડે થતું તે જધાય દિવસોનું કેવળ પોતાનું જ નહિ પણ પોતાના કારકુન સિપાઈઓ ઉપરાંત પોતાના તરફના કોઈ એમાનમિત્ર હોય તે જધાનુંય ગિલ પોતે અચૂક ચૂકવી દેતા. એમનો આ ક્રમ ઠેક લગી નભો રહેલો.

૧૦. અધિકારી તરીકેનો કરપ કે સત્તાની જોદાકી સ્વ. શ્રી. મોતીભાઈ માહેજમાં કદાપિ કોઈએ ભાળી નહિ હોય. એમના સહવાસમાં આવતા પૂર્વે 'અધિકારી-અગમદાર' એ શબ્દમાત્રથી અનુપંચના મનમાં ભડક લાગે પેદા

યઇ હોય, પણ એક વાર નેગના પરિવ્રજમાં આવ્યા પછી થોડીક વાતચીતને અંતે તેમના પ્રત્યે આપ્તભાવજ પેદા થતો, એની માળ એમના સદવાસનો લાલ પામેલ એકે એક વ્યક્તિ પૂરશે, એવી મારી ખાતરી છે. શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબ પહેરવેશમાં જોટલા સાદા તેટલાજ વર્તણૂકમાં પણ સાદા ને સરળ હતા. ખીમ અમલદારની હડફે ચઢનાં દંડાઈ જવાનો કે ઘેર બેસવાનો પ્રસંગ આવે એવા કિસ્સાઓમાં પણ એમનો સત્તાનો સોટો જાળ્યો કે મિચ્છાજ ખરો જાળ્યો નથી. એક વખતની વાત છે: શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબ સાથે મકાનવાળા એક ગ્રામપુસ્તકાલયની મુલાકાતે જવાનો લાલ મને અને ખીમ મિત્રોને મળેલો. મુલાકાત અગાઉથી ઠરેલી નહોતી, એટલે તે રથળના કાર્ય-કર્તાઓને તેની ખબર નહોતી. માંજને વખતે મુકામને રથળેથી પગે ચાલતા બેચ્છી માઈલ દૂર આવેલા તે ગામના પુસ્તકાલયના મકાન પાસે જઈને ઊભા રહ્યા. મકાન બંધ હતું તે ખાસ માણસ મોકલીને બંધાવ્યું. અંદર ટેશલ ઉપર નહોતું એકે છાપું કે માસિક, પુરશીઓ ગમે તેમ અસ્તવ્યસ્ત પડી હતી, દરેક ધીજ ઉપર ધૂળના યર જામેલા હતા, તે ઉપરથી મદજ દષ્ટિએ સમજી શકાતું હતું કે કેટલાય દિવસોથી પુસ્તકાલય બંધ હતું નથી. પગથિયાં ચઢનાં આંગણામાંય વનરૂપિ ઊભી હતી ને પદમંચારનું ચિહ્ન સરખું જણાતું નહોતું. અને તેમ છતાં વિઝીટ-બુકમાં ચારજ દિવસ પહેલાંની તારીખનો એક મોટા અમલદારનો પુસ્તકાલય જોઈ મંતાપ પાખ્યાનો શેરો હતો! આવી દુર્દશા જોઈ મોતીભાઈ સાહેબને દિલગીરી તો અપસ્ય થઈ. કાર્યકર્તાઓને બોલાવી એમની ફરજનું જાન મીઠા શબ્દોમાં એમણે કરાવ્યું, છતાં ગુસ્સાનો ઉદ્રેક કે સત્તાનો દમગ સરખો દેખાજો નહિ, એટલુંજ નહિ પણ વિઝીટ-બુકમાં વિરુદ્ધ શેરો કરવા જોટલી પણ નસિયત, સાથેની મંડળી પૈકી એક બે જણની સૂચના છતાં, ન કરવાની ઉદારતા દેખાડેલી. એ પ્રસંગ મારા મનમાં જરાજર કાતરાઈ રહ્યો છે ને જ્યારે જ્યારે તે સાંભરે છે ત્યારે ત્યારે હસા વીરસ્ય મૂળમ્ એ સૂત્રની યથાર્થતા તાજી થાય છે.

ઓકિસમાં એમના હાથ તબે કામ કરનાર કોઈ પણ કારકુનને ગમે તેવા વાંક માટે પણ એમણે કદાપિ દંડ્યો તો શું પણ ધમકાઓ સરખો નથી. ખાકી જગતમાં સર્વજ એવોજ પ્રકાર માલગ પડે છે કે કારકુનો કે નોકરોનો પરિશ્રમ યશસ્વી નિવડે તો તેના માનઅકરામતા કે શાખાશીના બોક્તા અમલદાર બને અને તેમાં જો ખોડખાંપણ જણાવ ને ઠપકા કે સમ બોગવવાનો પ્રસંગ આવે તો હલકામાં હલકી પાથરીના નોકરને ખોળી કહાય અને 'પાડાને વોકે' યજ્ઞાલીને ડામ'ની નીતિ અમલમાં મૂકાય! આનાથી ઊંચટોજ પ્રકાર

સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના હાથ તળે કામ કરનાર નોકરવર્ગે સદા ય અનુભવંતો. નાની યા મોટી હરેક પ્રકારની જવાબદારી, કારકુનની અણુસમજ, ગેરસમજ કે ગફલતને કારણે, આવી પડે તોપણ તેઓ પોતે જ સ્વીકારી લેતા ને કારકુનની વા નોકરની આડે પોને હાથ સમા લેલા રહેતા!

એમની ભલગનસાધ ને મોટાઈની વાત શી કરવી? એમની આજ્ઞાનું, દેખીતું અપમાન કરનારનું વા એમના માર્ગમાં વિઘ્ન ઉપસ્થિત કરનારનું પણ વળત આવ્યે પોતે ભુંડું તો ન જ કરે, પણ પોતાને હાથે કદવાણુ થતું હોય તો તે કરવાને પણ કદી ચૂકે નહિ, એવાં અનુભવ છે.

૧૧. પુસ્તકાલયખાતાના કાપા જમણા હાથરૂપ થઈ પડેલાં રાજ્યપુસ્તકાલય મંડળ અને પુ. સ. સ. મંડળ એ જને સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબની જ કદપના અને યોજનાનાં ફળ. રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી સંખ્યાના કામને પહોંચી વળવાની ઊર્જા કારકુનો દાખવતા ને એમના પોતાના મૂક દાખલાથી જ. ખાતાનું કામ કરવામાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને આગેકદમ કરાવવાને, એમણે નથી જોયાં દહાડો કે રાત, નથી જોયે તહેવાર કે રમનો દિન! માંદગી અને શારીરિક નાદુરસ્તીના સમયમાં ખાટલે પડ્યા પડ્યા પણ ‘ન્યાં શાળા ત્યાં પુસ્તકાલય’ રથપાએલું જોવાની પોતાની મહત્વાકાંક્ષા પૂર્ણ થએલી તો નહિ, પણ નિદાન તેનો સંદેશ શાળાવાળાં ગામે પોતાની નિવૃત્તિનાં વર્ષમાં પહોંચતો કરી દેવાની મહેચ્છા, પુસ્તકપેટી સાથેનાં વાચનાલયો પૂરાં પાડીને પાર પાડી દેખાડવા કાજે તેમણે જે જહેમત ઉઠાવેલી તે તો ન બૂલાપ એવી છે. એમની લયડી ગએલી તળિયત આ નિવૃત્તિ પૂર્વેના પરિશ્રમને કારણે વધારે લયડવા પામેલી, એમ કહેવામાં સહજ પણ અતિરાયોક્તિ નહિ થાય. ક્યાં નિવૃત્તિએ સીધાવતાં અગલદારોનો ચઢેલી તમામ રમ્મઓ સાંઘોપાંચ ભોગવી લેવાનો સામાન્ય શિરસનો, અને ક્યાં શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબની પોતાની લયડતી તળિયતની પણ પગલા ક્યાં વગર પોતાની માનીતી પ્રવૃત્તિને ગામે ગામ પહોંચતી કરવાની ધમશ અને છેક છેલ્લી ઘડી સુધીની ભાવનાભરી સેવા!

૧૨. નોટ પેડ થઈ આવતો પત્રવ્યવહાર સામાન્ય રીતે કોઈ પણ સરકારી ઈચેરીમાં સ્વીકારતો નથી, એવો ખર્ચ નાખવાની સવડ યા સવલત પણ ભાગ્યે હોય છે. પુસ્તકાલય ખાતા સાથે સંબંધ ધરાવતાં આમ પુસ્તકાલયના બિન-અનુભવી કાર્યકર્તાઓ તરફથી એવાં કેટલાંય લખાણુ આવતાં! તેમને પાછાં ધકેલી પુસ્તકાલયના કાર્યને ઢીલમાં નાખવા ઉપરાંત આર્થિક બીડ અનુભવનાં પુસ્તકાલયને ખર્ચના વધુ ખાડામાં નહિ ઉતારવાની તાકીદ તેમણે પોતાની ઓદિસના કારકુનોને આપી હતી, એટલું જ નહિ પણ તેને ‘યથાર્થ’ રીતે

વ્યવહારમાં આજુબા માટે ખાસ 'નોટ પેડ' થઈ આવેલ લખાણના સ્વીકાર માટે જ પોતાના ખિસ્સામાંથી એ પાંચ રૂપિયા આપી રાખવાનો તેમનો કાયમનો કગ હતો. ઉપરાંત પુસ્તકાલયોને મોકલવાનાં પાર્સલો સ્ટેશનોથી મંગાવવાના કે ત્યાં પહોંચાડવાના વૈતરાના કે વાદનલાડાના ખર્ચના પ્રશ્નની મૂંઝ ઊભી થતાં તેનો નિકાલ પણ પોતાના પદરથી આણી દેતા!

૧૩. વાચનશૂખ્યાં કોઈ પણ ભાષાજાતને સેષ્ટ્રલ લાયબ્રેરીનો લાભ લેવાની છત્રછા થતાં ને તેને નિયમ પ્રમાણે કોઈએ જામીન થનાર ન ગણતાં તે જોઈ શી. મોતીલાલ સાહેબ પાસે આવી ચડતાં, તો તત્કાળ પોતે જામીનનું ફોર્મ ભરી આપીને પોતે જામીન થઈ તેને વાચનની અનુકૂળતા કરી આપતા! જોતો કોઈ જામીન નહિ તેવાં વાચનશૂખ્યાંના જામીન શ્રી. મોતીલાલ! આમ તો કેટલાંનાં જ જામીન તેઓ થએલાં, ને તેને પરિણામે કેટલીય વાર જોગવાઈએલાં વા પાછાં નહિ ફરેલાં પુસ્તકોની કિંમત પોતાના પદરથી જિનકચવટિ તેમણે ભરી દીધેલી. પોને જોના જામીન થયા હોય તેનાં નામનિશાનની ગોંધ રાખી કે રખાવી હોય તો તેમનો પત્તો મેળવી સકાય ને? આવે વખતે 'વિશ્વાસે જ વદાણુ આલે છે' અને 'જામીન થવાની મારી આ નીતિથી વર્ષમાં એ પાંચ રૂપિયા મારે કદાચ ધસાણું પડે, પણ તેથી બીજાં કેટલાંકને વાચનનો લાભ તો મળે છે ને?' અને 'જોગવાયણું પુસ્તક જ્યાં પણ હશે ત્યાં જોના ઉપયોગ તો થતો હશે જ ને?' આવી મતલબના જ ઉદ્દેશો તેમને મુખેથી સદાસ્ય નીકળતા સૂણ્યા છે.

૧૪. પેટલાદ મહાલને કેળવણી, આરોગ્ય તેમજ સામાજિક સેવોમાં નમુનેદાર બનાવવાની એમની ધગસ ખરેખર અદેખાઈ ઉપજાવે એવી હતી. એમના વતન વસોમાં તો એમણે નાનકડું કેળવણી સંસ્થાન જ જમાવી દીધું છે! અને ચરોતરના કેન્દ્ર સમું આખુંદ પણ એમનું માનીતું કાર્યક્ષેત્ર! એ ઉભય કેન્દ્રોની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ નિહાળનારના મન ઉપર ઊંડી છાપ પડ્યા વગર ન જ રહે. આ વિવિધ પ્રવૃત્તિઓના જવાબદાર મુકાનીઓ ભલે બીજા હોય, પણ એમના ઇતિહાસમાં ઊંડા જિનરનારને તો શ્રી. મોતીલાલ સાહેબનું જ વ્યક્તિત્વ ને શુદ્ધિવૈભવ પ્રત્યક્ષ થયા વગર નહિ જ રહે. એઓશ્રીની અનેક વિધિ અન્ય પ્રવૃત્તિઓનો ખ્યાલ તે તે સ્તરમાં કાર્ય કરતા બીજા ભાષાઓ સુંદર રીતે આપી શકે, પરંતુ મારા મન ઉપર સદ્ગત શ્રી. મોતીલાલ સાહેબની જે એક ઉદાત્ત ભાવનાએ ઊંડી અસર કરી છે, તે તેઓશ્રીની વડોદરા રાજ્યના ફરજિયાત કેળવણીના કાયદાને પરિણામે દંડાતાં ગરીબ અને અજ્ઞાન માથાપ્રો ઉપરનો એ જોખો, પેટલાદ મહાલમાંથી તો નિદાન, સદંતર બહિષ્કૃત કરી

દેખાડવાની મહેન્ટ, તેને માટે તેમણે આદરેલી કેશિય, અને નિવૃત્ત જીવનમાં વધારે વેગપૂર્વક ચલાવેલી પ્રવૃત્તિ હતી.

તેમની એ મહેન્ટ પાર પડે તે પહેલાંજ કરાજ કાળે તેમને ઝડપી લીધા એ પેટલાદ મદાલનું અને વડોદરા રાજ્યનું નહિ, જલ્દે સંમસ્ત, ગુજરાતનું દુર્દૈવજ!

૧૫. છેવટે, મારા જીવનમાં કદી વિમરાય તેવો નથી તે પ્રસંગ નીચે ઉતારી વિરમું છું :

૧૯૩૦ની રાષ્ટ્રીય લડતમાં મિરંકુતાર ચએલા રાજકેદી તરીકે હું અમદાવાદની સિવિલ હોસ્પિટલની ચાલીમાં, પોલીસ પહેરા વચ્ચે, એક ખાટલામાં જીવનમરણ વચ્ચે ઝોલાં ખાતો રહ્યો હતો. તેવામાં એક સવારે સદર હોસ્પિટલના એક મોટા દાકતર મી. પટેલ, જેમને અમારા વોર્ડ સાથે કંઈયે સંબંધ નહોતો, તે આવીને મારી પૂછપરછ કરવા લાગ્યા ને કંઈ અનુકૂળતા જોઈતી હોય તો તેમને સંદેશો મોકલાવવાનું મારાં આત્મજનોને લલામણ કરી આ. આ અણુધારી ઉદારતાની રોધ કરતાં માલમ પડ્યું કે એ દાકતર સાહેબ શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબના શિષ્ય હોવાનું સદ્ભાવ્ય ધરાવતા હતા અને તેમના ઉપર મારી મંજાળ લેવા સંબંધેનો પૂજ્ય શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબનો પત્ર આવેલો હોવાથી જ એ દાકતર સાહેબની સહાનુભૂતિ જોયવાને હું ભાગ્યશાળી જાન્યો હતો.

આ પ્રસંગનું સ્મરણ જ્યારે જ્યારે થઈ આવે છે, ત્યારે ત્યારે સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ સાહેબે પોતાનાં કરી માનેલાં માણસો માટેનો તેમનો એ મમતાભર્યો ચાહ અને તેમની સંકડાગણનાં સહાયજૂત થવાની સદ્ભાવના માટે શિર ઝુક્યા વગર નથીજ રહેતું.

વંદન હો ગુજરાતના એ મૂળા પણ સાચા સેવકને!

વડોદરા

નાચુકલાલ નંદલાલ ચોક્સી

સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ અમીન

ચરેતરના જ્વલન્ત પ્રાણ, પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના સંસ્થાપક; ચરેતર જોગ્યુ-જશન સોસાએટી, આણંદ; પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ, વસો કેળવણી મંડળ, વગેરે ચરેતરની કેળવણીવિષયક તમામ પ્રવૃત્તિનું રાત્રિદિવસ રૂઠણ કરનાર, પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબનો આત્મા ગઈ તારીખ ૧:૨:૩૯, સંવત

૧૯૯૫ના માસ સુદ ૧૨ તે વારે ભુધને દિવસે આ દુનિયામાંથી માટીની કાવા છોડીને આવ્યો ગયો.

તેમના દુઃખાદ અવસાનથી તેમના સંસર્ગમાં આવેલી કોઈ પણ એવી વ્યક્તિ નહિ હશે, જેને ભારે આઘાત નહિ થયો હોય, જેનું હૃદય ભારે યથું નહિ હોય, જેને સમાચાર સાંભળતાં જ ભારે ઝલાનિ અને શોક થયાં નહિ હોય!

પૂજ્ય મોતીલાલ સાહેબ, તેઓશ્રી મારા એકલાના જ નહિ પણ ધણાના, જેમના જેમના સંસર્ગમાં તે આવેલા તેમાંના ધણાના, જેઓએ તેમની વિધાની ચોજનાઓનો લાભ લીધો તેમાંના તમામના, સૂરતરના જ નહિ પણ ચરોતર ગહારના, હિંદુસ્થાનમાં વસનારા ધણુઓના, આફ્રિકા યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ ચરિતાર્ય માટે વસતા અગર અભ્યાસ કરતા ધણુઓ જેમના પરિચયમાં તે આવેલા, તેઓ તમામના તે પૂજ્ય જ હતા.

તેઓ એક સામાન્ય માનવી ન હતા. પરિચયમાં આવેલા તમામ જાણે છે અને અનુભવ્યું છે કે કોઈનું તો નામ જ તેમનામાં ન હતું. તેમના પરિચયમાં આવવાના ગમે પણ ફીક ફીક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયેલા. મેં તેમનામાં કીધે કોઈયે વખત જોયો નથી. પરંતુ તે માતા અને બેન સમા માનનાર તે અત્યંત પુરુષ હતા. રૂબરૂ પણ તેમને જોતા કુત્સિત વિચારો નહિ આવ્યા હશે તે એમને જાણનાર, એમના સાન્નિધ્યમાં રહેનાર, તમામ એકીગતે કહી શકે તેમ છે. પૈસાનો લોભ પણ તેમનામાં નહોતો. તેમના પગારના પૈસા, તેમના ખાતરી પૈસા કે મિલકત જે હતી કે આવતી તેનો વ્યય લોકોપકારક કામોમાં અને ઘણે ભાગે વિદ્યારૂઢિનાં કાર્યોમાં જ થતો. મોઢ એમને હતો અને તે જે લોકો સેવાશાવર્યી કામ કરનારા હતા અને તેમને 'સેવાશાવર્યી કામ કરનારા' જાણતા તેમના હિપરનો મોઢ કહો કે પ્રેમ, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ હાજરારૂપ હતો.

આવા ઋષિ, મહાત્મ પુરુષ હાલના દુનિયામાં મળવા મુશ્કેલ છે, તેવા પુરુષ જાણ તેથી કેને આઘાત ન લાગે?

તેઓ માત્ર કેળવણી વિષયના જ પ્રખર પૂજારી નહોતા, સામાજિક કાર્યોમાં સને ૧૯૨૭ની અતિરેકને પ્રસંગે પેટલાદ તાલુકામાં અને જ્યાં જ્યાં તેમણે કાર્ય કર્યું હતું તે જગેડ હતું.

પાટીદારની અધોગતિ અટકાવવા તેમણે અનેક પ્રયત્ન કર્યા છે. મરણપરજી પાછળ જોતાં ખર્ચ કરવાના તે દૃઢ સત્તુ હતા. પાટીદારનું કુળાભિમાન ઓછું ચાલ, તેમની સામાજિક, આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધરે તે માટે પાટીદાર મંડળની સરૂઆત કરનાર પણ તેઓ જ હતા.

વડોદરા રાજ્યની હાલની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ તેમજ ચરોતરની અને ખાસ કરીને પેટલાદ-લાદરણ મહાલોની કેળવણી તેઓ ન હોત તો હાલ જે છે તે ન હોત.

સને ૧૯૧૨માં હું પેટલાદ હાઇ સ્કૂલમાં અને બોર્ડિંગ હાઉસમાં તેમનો મળવા ગયો ત્યારે તેમનો પ્રથમ પરિચય થયોલો, પણ અંગત પરિચય નહિ. પુસ્તકાલયના કામને પ્રસંગે જ્યાં તેમનું જવું થાય ત્યાં કામના મહેમાન થવું નહિ એવો સર્વસામાન્ય તેમનો સિદ્ધાન્ત હતો, છતાં મારી નોકરીનાં વરસોમાં હું જ્યાં હોઉં ત્યાં તેવે પ્રમંગે મારા મહેમાન થવાનું મને સદ્દલાગ્ય એક કરતાં અધિક વખતે પ્રાપ્ત થયેલું. ત્યારે તમની સાદાઈ, સરળતા, વખતસર કામ કરવાની રીત, રાતદિવસ લોકોના બધા માટેની કામ તે કામ યોજનાઓ વગેરેનો કંઈક કંઈક ખ્યાલ મને આર્વતો. નિરક્ષરતા કેમ ટાળવી, છોકરાઓનો દુરુચિઆત દંડ કેમ ન થાય અથવા કેમ કરી થાય, તે જાણત તેઓ ઘણો વિચાર કરતા અને છોકરાંઓની નિયમિત હાજરી થાય, માળાપો પાસે વખતસર રજા લેવડાવાય તેવી સરળ યોજનાઓ કરતા.

સને ૧૯૨૪ પછી મારો અને તેમનો અંગત પરિચય થયો અને સને ૧૯૩૦થી વધ્યો.

તેમનામાં અજળ ગુણુ તે એ હતો, કે તેઓ દરેક માણસના ગુણોને જ જોતા. માણસમાત્ર બૂલને પાત્ર છે, પણ જે જે માણસો તેમના પરિચયમાં આવતા તે તે માણસોના હંસના ન્યાયને ધોરણે સારા ગુણો તરફ જ તેઓ આકર્ષાતા. ‘સકળ લોકમાં સહુને વદે, નિંદા ન કરે કેની રે’ એ એમનો અંગતગુણ ગુણુ હતો અને તેમની યોજનાઓની સરળતાનો ધણો આધાર તેમના આ અત્યુત્તમ ગુણુ ઉપર રહેલો હતો.

વડોદરામાં કમાડી ખાગને નાકે, રામજી મંદિરમાં ચરોતર બોર્ડિંગ હાઉસના તે મુખ્ય સંચાલક. વડોદરામાં નોકરી અર્થે રહ્યા ત્યાં સુધી તે ત્યાં રહેતા અને ત્યાર પછી પણ જીવતા સુધી વડોદરામાં તેમનું નિવાસસ્થાન પણ રામજી મંદિર જ હતું. કામ જરૂરના કામકાજને પ્રસંગે મારો અને તેમનો વડોદરામાં મળવાનો પ્રસંગ રામજી મંદિરમાં જ થતો. સવારના છ વાગ્યાના અરસામાં જ્યારે જ્યારે હું ત્યાં જતો ત્યારે ત્યારે તેઓ કામ ઉપર જ એટલે કંઈક લખતા કે વાંચતા જ હોય. સવારમાં વહેલા ઊઠવાની તેમને ટેવ હતી અને વહેલા ઊઠનાર તેમને જાહુ પસંદ પડતા.

તેમની મહેમાનગીરી પણ જાણવા જેવી હતી. તેમને ત્યાં તેમની સાથે

રહેવાનો પણ થોડો પ્રસંગ મને મળેલો. કામને માટે આવો, કામ કરી આપ્યા જાઓ. વાત પૂરતી વાત, નકામી વાત નહિ. જમવાનું હમેશાં સ્પર્કું અને સરવજીવી. વડોદરામાં તેઓ ન હોય ત્યારે રાગજી મંદિરના મેડાના તેમના નિવાસસ્થાનના બદારના જોરડાનો ટોસો તે તેમના તાળાની કૂંચીનું સ્થાન. તેમના જાણીતા મહેમાન તે કૂંચીનું સ્થાન જાણેજ. મુંગ્ગયા, અમદાવાદથી, કાઠિયાવાડથી, જમે ત્યાંથી ફાઇ આવે. તેઓ ઘેર હોય તો તો વાંધો જ નહિ; ન હોય, કામગીરી ઉપર બદાર ગયા હોય, તો ટોસેથી કૂંચી લેઇ મકાન ઉધાડે, રહે, નદાય ધુએ, બેડિંગ દાઉચના રસોડામાં જમે, કામકાજ પરવારી તાળુ બંધ કરી ટોસે કૂંચી મૂકી આપ્યા જાય. આવી તેમની મહેમાનગીરી હતી.

નરસિંહ મહેતાનું બજન 'વૈષ્ણવજન' તો તેને કહીએ જે પીઠ પરાઇ જાણે રે' એ અક્ષરે અક્ષર તેમના જીવનનાં લાભ હતું. તેઓ ખરેખર નરસિંહ મહેતાના બજન પ્રમાણેના વૈષ્ણવજન હતા.

આવા પ્રસંગના યાદથી કેને શોક ન થાય! માટીના માનવીની કાય માટી માંહે મળી ગઇ છે, પણ તેમનો દિવ્ય આત્મા જ્યાં જ્યાં તેમના જીવંત દેહના આત્માનો સંચાર થતો, જ્યાં જ્યાં તેમની યોજનાઓ ધડાતી, અને જેમના જેમના જીવનમાં તેમની યોજનાઓથી પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પરિણિત વિકાસ થયો છે, પ્રકાશ પડ્યો છે, ત્યાં ત્યાં અગર છે, અમર રહેશે. પ્રભુ તેમના આત્માને સંપૂર્ણ શાન્તિ આપો એ જ પ્રાર્થના.

કોડી, વડોદરા
મહાશિવરાત્રી, સં. ૧૯૯૫

વકીલ હાથીલાઇ અમદાવાદ
હસ્તાક્ષર નિષ્ણાત

૨૫. મોતીલાલ અમીનનું સંસ્મરણ

ન સહ સ ટપરતો યસ્ય વત્સમો જનઃ સ્મરતિ । એ દષ્ટિએ પૂન્ય મોતીલાલ સૌહેજનું અવસાન તે કેવળ રધૂળ દેહોત્સર્ગ, બાવનારૂપે તો તે હયાત છે. એમની બાવના પવિત્ર હૃદય, શુદ્ધ ચારિત્ર અને સ્ફુટિક જેવા પ્રામાણિકપણામાંથી જન્મી હોવાથી વિશેષ કલ્યાણકારક યજ્ઞ છે. છતાંય તે બાવના તેમના સંસર્ગમાં આવનાર માનવજાતની હયાતી સુધીની, એમ કહેતાં કાંઈ વાંધો આવે? જગતમાં સૌ નથર છે: રધૂળરૂપે તો હોયજ, પણ બાવનાને ય આ પ્રગતિના જમાનામાં ચિરત્વ સંભવી શકતું નથી. એ વિચારજ એહ ઉપજાવે છે. અને વિશેષ એહ તો તેથી થાય છે કે પરિવર્તનને શુદ્ધિપૂર્વક વેગ આપવામાં આવે છે.

સારી વસ્તુને સંઘરવામાં અને નહારીને તપજવામાં શોભા છે; છતાંય જાણ્યે અજાણ્યે પાપડી બેગી મુચળ ગદાઈ જાય છે.

એમણે ધણાંય માનવજાળને રંગ્યાં છે, અને એ રંગરેજનું કામ તેમણે ‘પેટલાદ બોર્ડિંગ હાઉસ’થી શરૂ કર્યું, એમ કહેવામાં અડચણ નથી. એ સંસ્થાની ભાવના ‘પેટલાદી’ શબ્દમાં અમાઈ જતી. ‘પેટલાદી’ એટલે સાદાઈ, સ્વદેશી, પ્રામાણિકતા, દેશસેવા, સેવાપગવણતા અને કર્તવ્યનિષ્ઠાનું ઘોતકં. ડૉ. શ્રીમંત મહારાજ માહેએ જેલના મકાનને સદ્ગત મોતીલાલ સાહેબને હસ્તક સોંપી પેટલાદ અને વડોદરા રાજ્યને એક રીતે સમગ્ર ગુજરાતમાં ને હિંદમાં શોભાવ્યું. સમગ્ર ગુજરાતનું ને કેળવણીનું ને સંસ્કારનું કેન્દ્રસ્થાન બન્યું. અને એમની ભાવનાથી સુવાસિત થયેલાં ગુજરાતનાં જાણકોએ વડોદરા રાજ્યનો દિલ્લરમાં અને દરિયાપારના દેશોમાં પરિભ્રમ પગરાવ્યો. એ સંસ્થા એક વખતનું અમારું ઋણિકુળઃ બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં જીકવાનું; ખીડી પીયાની, નાટક જોવાની, રાચનઘંટ પછી દીવો જાળવાની સખ્ત મનાઈ; વાચનસમયમાં સંપૂર્ણ શાન્તિ; ગામમાં અગ્નિ થતાં રથળ ઉપર દોડી જઈ જાતી સેવા ઉકાવવાની, કાયા વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવાની કાળજી; બહારના વાચન પ્રત્યે અભિરુચિ, જીવનચરિત્રના વાચન પ્રત્યે ઝોક, વાગ્વર્ધિની સલાઓ, વારાફરતી બાગ પાવાનું કામ અને સપારના પહોરમાં પૂ કરુણાશંકરનો ગુજરાતી વર્ગ, અરરપરમ જંધુલાવ, લીમડાઓની શીળી છાયા, બહાર રમવાનું ખુલ્લું ચોગાન અને આ ઉપરાંત ગૃહપતિની એકાક વિદ્યાર્થીની સાથે લેઈ ફેરણી; આ બધું અત્યારે કથાવશીષ થયેલું જોઈ જોડા ખેદ થાય છે. પૂજ્ય માહેજના આત્માને કેટલો ગેબી ખેદ થયો હશે અને જેની વરાળ સરખી તેમણે કાઢી નથી. એ તેમની તિતિસા.

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિની શરૂઆત પેટલાદ બોર્ડિંગથી થઈ. મિત્રમંડળ લાયબ્રેરીના કાર્યકર્તા ધર્મજના લાઈ અંબાલાલ તેમની ભાવના પ્રમાણે તે વંત ચલાવતા. તેમની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ જોઈ ડૉ. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે સને ૧૯૧૧માં તે ખાતે તેમની વરણી કરી. તે રથળ ઉપર રહી તેમણે શ્રીમંતની તે પ્રવૃત્તિને વેગ આપી રાજ્યની શોભા દિલ્લરમાં વધારી. તે રાજ્યસેવક હતા તેટલાથી જ રાજ્યની શોભા વધી નથી, પરંતુ સાથે સાથે તે લોકસેવક પણ હતા, તેથીયે તેજ શોભા વધવા પામી છે. કોઈ પણ રાજ્યના અમલદારને એમનું દષ્ટાન્ત નજર આગળ આમરણુ ગખવા જેવું છે. એ રાખવામાં જ રાખ અને પ્રખ-ઉભયનું દિત છે. કેવળ અમલદારી અતડી લાગે છે, તેવા અમલદારોથી પ્રખ

ભડકે છે; પરિણામે રાજસેવા કે લોકસેવા સફળ થતી નથી. જે કાંઈ ઊગરતું હોય તો તે અમલદાર આત્માની અધોગતિ. વિચક્ષણ મહારાજ સાહેબે તેમની મૂળી સેવાની કદર પણ ક્યાં નથી કરી? તેમણે કૃપાવન્ત થઈ રૂ. ૧૫૦૦ની થેલી ખસિસ આપી, અને રૂ. ૭૫૦૦ ગાસિક પગાર—અંગત પગાર તરીકે વધારી આપ્યાં. છતાંય જનરેડ રીને તે થેલી લેવાની નામરજી બતાવી, તે તેમની શોભામાં વૃદ્ધિ કરે છે. ‘જે અમારામાં લાવકાત દશે તો રાજ્યો પણ અમને પોતાના મુગટમા રાખશે,’ એ ઉદાત્ત વચન તેમના જીવનમાં અરિતાર્થ થયેલું આપણે જોઈએ છીએ.

શિક્ષક તરીકેનું એમનું જીવન બહુ ટૂંક સમયનું. છતાંય આગરણુ પેટ-લાદ લાઇ સ્કૂલમાં ઉપલા વર્ગોમાં મણિતના તે વિષય લેતા. તેને વાસ્તે તૈયારી કરવા ન્હાઇને દાડને ગાયે નિયમિત બોર્ડિંગની ઓફીસમાં બેસી જતા. વર્ગમાં અંગ્રેજી ભાષામાં બેન્ગલમીન ક્રાન્કલીનનું જીવનચરિત્ર વાંચતા અને તેની ગ્રીયાઇનુ વર્ણન કરતાં (he talks at his best) સાથેજ તે ખીલતા. કેળવણીનો પ્રચાર અને અગાનની જડ કાઢવી, આ એ તેમના મુખ્ય વિષય. સમાજસુધારો, સહકાર, ખેતી, દેશી વણાટ પ્રત્યે કાળજી, વગેરે ગૌણ ગ્રન્થાં હતાં. મરતાં મુધી એ કેળવણીકારજ રહ્યા હતા. અગેક પ્રયોગો તેમણે કર્યા, છતાંય એ સૌ લોકરુચિને અનુસરીને. જૂની ઘરેડમાં પડેલો સમાજ મંપૂર્ણ રીતે વર્ધાની કેળવણીની યોગ્યતા સ્વીકારશે કે કેમ તે શંકા રહે છે. શિક્ષક તરીકે અને પછી પણ લોકેનું અગાન દૂર કરવા તથા તેમને યાગી સમજ આપવા તેમણે જાનતા પ્રયાસો કર્યા છે. જુગાર રમાતો તે સહન નહોતા કરી શકતા. વળી પરપોટિયા વિમા કંપનીઓથી કે આંકડરકમાં લોકોને પાયમાલ થતા જોઈ તેમનો દયાળુ જીવ કકળી ઊડતો. લોકોને સમજાવવા સભાઓ બરતા, પત્રિકાઓ પ્રગટ કરતા. છતાંય જે કામમાં પોલીસની ચોક્કા નિષ્કળ નીવડે તે કામમાં તેમને જરા ખાટવાનું લજાટમાં ક્યાંથી લખેલું હોય!

વિદ્યાર્થીઓ સાથેના સમાગમથી અને બેન્ગલમીન ક્રાન્કલીન જેવાનાં ચરિત્રો ઉપરથી તેઓ એ નિર્ણય ઉપર આવ્યા હતા કે કોઇ પણ લાયક વિદ્યાર્થી ગ્રીયાઇને કારણે ભણ્યો અટકી ને પડવો જોઈએ. આ ભાવનાથી પ્રેરાઈ તેમણે અહીંતહીંથી મિનો પાસેથી ઉછીનાં નાણાં મેળવી ‘પેટલાદ લોન ફંડ’ની સ્થાપના કરી. મનુષ્યસ્વભાવમાં તેમના એટલી અજાજ શ્રદ્ધા કે એ ફંડનાં નાણાં વગર બ્યાળે, વગર જામીનગીરીએ, વગર ખાતે અને વગર વિમાની પોલીસીએ—માત્ર નૈનિક જવાબદારી ઉપર ધીરાતાં. તે શ્રદ્ધા કુપાત્રે નહોતી

એગ તે લેના લેનાર વિદ્યાર્થીઓએ સિદ્ધ કરી જતાવ્યું છે. પણ તેમાંય તે વિદ્યાર્થીઓ સાથેના તેમના ગાઢ સંબંધ કારણભૂત છે. પાછળથી સ્થપાએલ 'ચરોતર વિદ્યાર્થી' સદાયક સદકારી મંડળમાં તે શ્રદ્ધાને તેટલી સફળતા નથી મળી, તેનું કારણ મનુષ્યસ્ત્રલાન ઉપરાંત તે વિદ્યાર્થીઓ સાથેના તેમના તેટલા ગાઢ સંબંધનો અભાવ છે. એ વાત મંડળના સંચાલકો ધ્યાનમાં રાખે તો હીક.

તેમને સંતાનમાં એક પુત્રી સૂરજબેન હતી. ચિ. લાણુભાઈને જન્મ આપી તે સને ૧૯૧૩માં વિશ્વ પાટમાં. તે વખતે તેમની આંખમાંથી અશ્રુ પડેલાં સાંભળ્યાં. એમનાં જન્મેતા આંખોને રોગે લગલગ અપંગ હતાં એટલે તેમને સ્ત્રી હતાં અપરમાતા સદગત દરખાયા. કાણ જાણે છે કે પૂજ્ય મોતીલાલ સાહેબ તેમના સાવકા પુત્ર થાય? માતા દરખાયા પુત્રવત્સલ હતાં અને પુત્ર પણ માતૃલક્ષ હતા. પોને આપનિવેદી હોવા છતાંય પુત્રે તેમને સ્મરણ કરી આપવામાં ક્યાં મજા રાખી છે? અંગત આદર્શને બ્યવહારમાં મુખે સાધવા પડે છે. યદપિ શુદ્ધ લોકવિદ્દં નચરણીયમ્. એ સૂત્રને વારમામાં મૂકનાર આઘ શંકરાચાર્યે સંવસ્ત લીધા પછીય પોતાનાં માતૃમી મરતાં જાતે અગ્નિસંસ્કાર કરી મુખે ક્યાં નથી સાધ્યો? તેમ ગોસાંધજીના આચાર્યેની પૈસા આપવામાં પાપ માનતા હોવા છતાં માતૃલક્ષ પૂજ્ય મોતીલાલ સાહેબે માતાની દરજાને અધીન યજ્ઞ કાંઈ પૈસા આપ્યા હોય તો તેમાં તેમણે ઉપરનો મુખે સાધ્યો છે, એમ જ કહેવાનું રહે છે. માતા દરખાયા ક્યાં નહોતાં જન્મતાં કે પુત્ર મુખારક છે અને પોતાના આચાર્ય પ્રત્યે તેને અનુ-ગમે છે? છતાંય અપરમાતાએ અંન કાળે પુત્રમાં શ્રદ્ધા રાખી જે વેણ કાઢ્યું, તેનું પાલન કરનાર તો જગતમાં મુપુત્ર કહેવાશે. તેમના વિશ્વમાં દર્શોવેલા પુત્રામ્નો નરકાત્ત્રાયત્તે સ પુત્રઃ એ તાત્કાલિક ધર્મને ઠોકર મારનાર અને એકપત્નીવ્રતનો સ્વીકાર કરનાર પાટીદારવર્ગમાં તો માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા-નહિ જેવાજ જડે. પુત્રથી જ સ્વર્ગ મળતું હોય તો બીજાપિતામહનું ને સેવાવ્રતધારી હતુમાનનું શું થયું હશે? અત્યારે જો કાંઈને સ્મૃતિ લખવાની હોય અને પાટીદાર સમાજની ગાડ પરખી તેમને રુએ તેવી રીતે લખવાની હોય તો લખે:

પ્રતિવર્ષમમિનવાં કન્યાં યો શુક્રાતિ દદાતિ ચ ।

ઘ્રુવા તસ્ય ગતિર્ભવતિ સપુત્રસ્યાપુત્રસ્ય વા ॥

(પાટીદાર વાંઝિયો હોય કે ઘરમાં પરણેલા તથા ચાર બડધા જેવા દીકરા હોય છતાંય દર વર્ષે તાજ તાજ કન્યા પરણનાર અને તેને કન્યા દેનાર એ

જમાઈસસરાની ગતિ રૂઝિસ્ડાઈજી) તો શું તે સનાતન ધર્મ થઈ ગયું? વર્તમાન વિષયલોહુપ પાટીદાર સમાજના ચોકડામાં આ તેમની એકપક્ષીવતની ધર્મભાવના બંધબેસતી થશે કે? થાય તો સુભાગ્ય.

સાચા કામ કરનાર દશે તો પૈસાને અભાવે કામ અટકી નહિ પડે. આ તેમની બીજી ભાવના હતી. આ ભાવનાથી પ્રેરાઈ કાચળીમાં પૈસો ન હોય છતાં ક્યાં ક્યાં ગદાર જાંધી દગ્ગરોનાં કાગો તેમણે જીવનમાં આદર્શો દતાં, અને પૈસા આવી પણ મળતા. પરંતુ આ પ્રમાણે સૌ કાંઈ ન કરી શકે. પ્રામાણિકપણું, સાચા મોઢીઆઓ, કાર્યદક્ષતા અને પ્રથમ પ્રાપ્ત કરેલી પ્રતિષ્ઠા, એ ભારે મૂકી ગણાય. એ હોય તો નાણાં પાછળથી આવી મળે. વસોની કેળવણીની સંસ્થાઓ તેમણે આવી જ રીતે જમાવી, જોકે હજુ તે પગભર નથી થઈ. એમની સૌ સંસ્થાઓ દેવામાં જ હોય. એક કામનું દેવું હજુ પૂરું થયું ન હોય, ત્યાં તેમણે બીજું કામ ઉપાડ્યું જ હોય. એ રીતે જ એમણે જીવનભર કામ કર્યું છે. આવી રીતે જેને કામ કરવું હોય તેને સૌનું મન સાચવવું તો પડે જ. આમ કરવામાં કાંઈને તેમની બીરુતા જણાઈ હોય, તો તે ડર લોકમતનો નહિ, પરંતુ કાર્યદાનિનો. જવાબદારી એવી જ હોય છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ જીવનચરિત્રોના તેમનો શોખ ભારે હતો. તે પ્રકારનું સાહિત્ય પ્રેરણાત્મક હોવાથી તેમનો એ શોખ રચાને હતો. શિક્ષક તરીકે જીવનચરિત્રોના વાચનનો બોધ કરતા. લાયબ્રેરીખાતામાં ગયા પછી પણ તે સાહિત્ય તરફનો તેમનો પ્રેમ કાયમ રહ્યો અને પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી લેવામાં આવતી પરીક્ષાઓમાં પણ તે પુસ્તકોને પ્રાધાન્ય મળતું. તાજેતરમાં શરૂ કરાવેલી 'કિશોરચરિત્ર માળા' પણ આ શોખનું જ સ્વલ પરિણામ. આવા પુસ્તકપ્રેમીને પણ તરવરાનનાં પુસ્તકો તરફ કાંઈક ઝોાઈ રુચિ જણાતી. એમના જીવનને જો ધર્મભાવનાઓ સ્પર્શ કર્યો હોત તો તેમનું આધ્યાત્મિક જીવન સોનામાં મુગધ બળ્યા જેવું થયું હોત અને, અનેકનું તેવું કર્યું હોત.

ભાદરણ, તા. ૫:૩:૩૬ ચતુરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ ખેડૂત

કેટલાક સાહસશૂર પાટીદારો

ઉદારચિત્ત પાટીદારોનાં રેખાચિત્રો ઘણાં જ લખાયાં હશે-લખાતાં પણ હશે. છતાંય મને લાગે છે કે મારે અનુભવ હું 'પણ જાહેર કરું તો તે એક રૂઢિ તરીકે આવકારપાત્ર ડરશે આ નીચેની હકીકતો મોરી જાય અને

અનુભવને આધારે જ લંબત્રા પ્રેરાયો છું એટલે સંભવ છે કે ધણીય સાહસિક પાટીદારોનાં સ્વયનો રહી જતાં વ હશે; તો આશા છે કે જે જાણતા હોય તેવા આ વિષયમાં રસ લેતા લાઇઓ આવી અંધારામાં છુપાઓલ વ્યક્તિઓને પ્રકાશમાં લાવીને અન્યને તેમનાં કાર્યો દ્વારા કંઈ દોરવણી મળે તેવો પ્રયાસ કરશે.

પોતાના વસવાટ કે જાપૈયા સ્થળમાં રહીને કાર્યો કરી રહેલા કે ધંધા કરતા લાઇઓનો આમાં સમાવેશ નથી.

ચાલો ત્યારે ઘરઆંગણે—ચરોતરથી શરૂઆત કરીએ:

૧. વસોના વતની સ્વર્ગસ્થ મોતીલાલ નરસિંહભાઈ અમીન રહેણી, કરણી અને પહેરવેશથી એક સાચા પાટીદાર પણ હતા. તેમની પ્રવૃત્તિઓ એટલે ચરોતરનો વિદ્યાભાગ, ગાયકવાડ રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોના પ્રાણ, અનેક અનાથ વિદ્યાર્થીઓના માર્ગદર્શક, વગર જાંકિ સાચું વદનાર વેદાન્તી અને કેળવણીકાર. તેમનો જોશ ચરોતરમાં નથી, ગુજરાતે નથી, મુંબઈએ નથી, દેશીય નથી. દિલ્લો ધનિક, કોઈ પણ કેળવણીના અખતરામાં એકો. તેનો અવાજ એટલે સાચો જખાજ. આવો એક પાટીદાર આજ પૃથ્વી ઉપરથી આલ્થો ગયો છે, તેનાં કર્તવ્યોની હારમાળાઓ આજ તેની પાછળ આંસુઓ સારે છે.

૨.

હવે હિંદમાં—ગુજરાત બહાર

૧. તમે કલકત્તા જાઓ અને કોઈને પૂછો કે “ગુજરાતી જાણુને ત્યાં જવું છે, સ્થળ જતાવશો?” તરત જ જવાબ મળશે કે “હાં જાણુજી, ફેર્નિંગ સ્ટ્રીટ મધ્યે—જી. અંબાલાલની કુ. છે.” આ જી. અંબાલાલ એટલે ગોવિંદલાલ અને અંબાલાલ જન્મેય સુણાવના, સગા લાઇઓ છે અને કલકત્તામાં પ્રથમ નંબરે ચાઇનો વેપાર કરે છે. ચાવલ પણ મોટા પાયા ઉપર પરદેશ ચઢાવે છે. ‘કંઈ નહિ મૂડી,’ એવી હાલતમાંથી આ કંપની આજ લાખોનો વેપાર કરે છે. મેં જાતે તેમનાં ભરતિયાં જોયાં છે. તેમનો વેપાર સત્યનો છે. પાટીદારોનું નામ તેમણે કલકત્તામાં રાખ્યું છે. કલકત્તા જાય તે દરેકને આ ક્યનની પરીક્ષા કરવા મારી લલાગણુ છે. નામ તો કોઈ પણ રસ્તે કાઢી શકાય, પરંતુ સત્ય રસ્તે સાચો વેપાર કરનાર આ પેઢી પાટીદાર નામને યથાર્થ કરે છે.

૨. આવાજ એક લાઇ નામે દાથીલાઇ પટેલ દિલ્લીમાં દીકા છે. તેમના નામ માટે શંકા રહે છે; પણ વતની ચીખોદરાના છે અને તંગાકુનો

૩.

૧. અહીં મારો પોતાનો હોજી છે, જે વિષે કંઈ પણ જણાવવું મને હચિત ન લાગ્યાથી તે હોજી મૂક્યો નથી.

તંત્રી

વેપાર કરીને રાજ મેળવે છે. 'દિલ્હીમાં હું ચરોતરનો પાટીદાર છું' અને ખોટી કમાણી કે દિલ્હીની કંગાજી કરું તો ચરોતર લજવાય,' એવી માન્યતાવાળા આ બાઈ સમક્ષ કયા પાટીદારનું મસ્તક ન નમે?

૩. ખંભોજન-ઉત્તરસંડાનો મુળેજ તે યુ. ડી. પટેલની કુ. આ કુ. અંકેલામાં છે, દરિયા પાર આફ્રિકામાં પણ છે. ખંભોજનના વતની ચતુર-બાઈ મંગળબાઈ પટેલ. થોડું બહેલાં, થોડું બોલનારા. ખાલી હાથે મુંગઈ ગએલા, પણ અત્યારે લાખોનો વેપાર કરે છે અને હાલમાં ઉગાદમાં જન-કમાઈએ જોરી પણ ચલાવે છે.

૪. ઉત્તરસંડાના વતની પટેલ મોતીબાઈ લઘુબાઈ મીલજીન સ્ટોર્સમાં સારી કમાણી કરતા હતા. વરાડ તેમનું ઝેન્દ્ર હતું. પરંતુ મુંગઈને રંગે રંગાતાં સદ્દામાં જરા પરવારી મયા, છતાંય અંજનગામમાં ધી મુંજરાત કાટન જર્નિંગ ફેક્ટરીને નામે 'ભાગ્યું ભાગ્યું તોય ભર્ય' એ ન્યાયે મુંજરાતનું નામ ટકાવી રહ્યા છે. અંજનગામમાં જઈને કહો કે 'પટેલ' એટલે 'પટેલ મોતીબાઈ.' આવી ગેક તેમણે ત્યાં સાચવી છે.

૫. એડના વતની અંબાલાલ ઝવેરબાઈ પટેલ-મેટ્રિક નાપાસ થતાં હતાશ થયા. માળાપનાં મહેણાં પાર વગરનાં હતાં, એટલે મુંઝાયા. ડ્રોઈંગના શોખીન હતા, એટલે વડોદરા મંદારામ આર્ટ સ્ટુડીઓમાં ફોટોગ્રાફી શીખ્યા. જનતા ગોધરા ડાકોર સ્ટુડીઓ કાઢ્યો. ઘેરથી તો પૈસો મળે નહિ, એટલે હાથે રજગરના સિક્કા જનાવી કમાણી કરી તેમાંથી ફોટોગ્રાફીનાં સાધન વસાવતા. આગરે દેશમાં હતાશ યઈને આફ્રિકા ગયા. ત્યાં મોખ્યાસાવાળા સી. ડી. પટેલ ફોટોગ્રાફરને ત્યાં નોકરીએ રહ્યા. આઠમો એડવર્ડ જ્યારે પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હતો ત્યારે આફ્રિકે આવેલા, તે સમયે તેની પ્રવૃત્તિઓનું ચલનચિત્ર આ બાઈએ ત્યાં લીધું અને તે સફળ થયું. પછી તો એ બાઈને સીનેગાનો રંગ લાગ્યો. નોકરી છોડી મુંગઈ આગ્યા. 'કૃષ્ણ ફિલ્મ કુ.'માં કેમેરામેન થયા. જે ત્રણ સારાં ચિત્રપટો કાઢ્યાં. ત્યાંથી 'સારદા' અને ત્યાંથી દુલ્હા માર્યો 'સાગર'માં. આગ નોકરી કરે અને ઘેર ફોટોગ્રાફીને લગતું કામ કરે. તારાપુર પરજોલા. તેમનાં પત્ની અને સાજો પણ કામ કરવા લાગે. સેંજહર્સ્ટ રોડ ઉપર દુકાન કરી. જે વર્ષ ૧૯૮૬માં શાખા ખોલી. હવે સ્વતંત્ર ધંધો કરે છે. 'ટુવેંટીજેથ સેંચુરી ફાક્ટરી'ના એક ફોટોગ્રાફર પણ છે. મુંગઈમાં એ અગ્ર-ગણ્ય ફોટોગ્રાફર ગનાય છે. 'ટાઇમ્સ'માં તેમનાં ફેટલાંય ચિત્રો છપાય છે. પરદેશનાં અસંખ્ય ચિત્રોનાં પ્રદર્શનમાંથી ચાંદ અને પ્રમાણપત્રો મળ્યાં છે.

અને આથી વધારે તો પ્રત્યેક દિંદીને મગફળ થવા જેવું એ છે કે ને બાઇ ટૂંકમાં 'રેલ્વેટીએય સંચુરી'ને ખર્ચે અમેરિકા જનાર છે. ત્યાં 'હોલીવુડ'માં The rains came નામના વિશ્વવિખ્યાત પુસ્તકનું ચિત્રપટ થનાર છે, તેમાં બધો ચિતાર હિંદુસ્થાનમાં ગત જળપ્રલય થયો તેને જ લગતો હોવાથી તે બાઇ હિન્દી ઢગનાં આભૂષણો કેમ પહેરાય તે ગતાવધા ત્યાં જાય છે. આ સાથે તેમના પર્યાટણથી તેમને જે લાભ થશે તે જુદો. આમ વગર મૂંડીનો, માંખાપથી તરછોડાએલો, આ સાહસિક યુવક આજ લાંબોપતિ થઇ ગયો છે. તે મારો જાલમિત્ર હતો અને હજી છે તે માટે મને તો અભિમાન થાય છે.

આલો ત્યારે ઊંડો હવે પરદેશમાં

૧. આફ્રિકાના રસ્તાઓમાં ન્યારે સિંહનાદો થતા તેવે સમયે '૧૯મી સદીના અંતમાં કરમસદના બાઇ મંગનભાઇ ત્યાં ગયેલા. રેલ્વેમાં રહેલા, રેલ્વેના રાજ થયેલા, ત્યાંની રેલ્વેમાં બાઇ મંગનભાઇ ઠહે તેજ થાય. ખર્ચ પૂછો તો તેમને જ પ્રતાપે આફ્રિકામાં-ખાસ કરીને કેન્યામાં-વધારે પડતા પાટીદારો જવા લલચાએલા. ગમે તે ગમતો પાટીદાર એટલે આજે મંગનભાઇનો મહેમાન અને આવતી કાલે તો રેલ્વેનો નોકર. આવી કુમક તે બાઇની હતી. આજે તે બાઇ હયાત નથી, પણ પૂર્વ આફ્રિકામાં કાંઈ પાટીદાર તેમને ભૂલ્યો નથી અને ભૂલશે પણ નહિ. પાટીદારોના હિતાર્થે તેમનાં ઘરખાર ખુલાં હોવાથી તેઓ કશું કમાઈ પણ શકેલા નહિ, છતાંય આજ પાટીદારોના દિલમાં તે પૂજ્ય ગનાય છે. આથી વધારે બીજી કમાઈ શી હોય?

૨. કેન્યામાં અને ખાસ કરીને મોમ્બાસામાં હિન્દી કેમગનો લાડીલો-સાચોલોકસેવક અને નાયક-સૌનો માનીતો ચાંગાનો વતની એક પાટીદાર છે. તેમનું નામ બાઇ અંબાલાલ ભાઈલાલભાઇ પટેલ. આખે નામે કાંઈ પિછાને નહિ, પરંતુ 'એ. બી. પટેલ' બોલ્યા એટલે એડા માર. બી. એ., એલએલ. બી., બેરિસ્ટર બનીને મોમ્બાસા આવ્યા. ત્યાં પ્રેક્ટીસ શરૂ કરી. ગોરા લોકોને હાથે થતાં હિન્દીનાં અપમાન તેમને હૃદયે વાઝ્યાં અને એમણે રાજકીય જાળતોમાં જંપલાંબું. આફ્રિકામાં બાઇ એ. બી. પંડ્યા નામે તેમનાં દોસ્ત એક હિન્દી નાયક છે. તેમને રંગે રંગાઈને બાઇ અંબાલાલ આજે સાચા નેતા થયા છે. ત્યાંની ઇંડિયન એસોશિયેશનમાં, કોંગ્રેસમાં અને બીજી અનેક સંસ્થાઓમાં બાઇ અંબાલાલની સેવાઓ કાયમ છે. કાંઈ સંસ્થા એવી નહિ હોય, જેમાં તેમની સેવા ન હોય-સરકારી સમિતિમાં પણ ખરાં. પ્રજાને પડખે નીડરપણે જીલવામાં પ્રથમ નંબર તેમનોજ. 'પટેલ' નામને યંચાર્ય કરનાર આ મહાપુરુષાર્થી

મહાનુભાવે જો પોતાની પ્રેક્ષીસમાં જ માથું ઘાલી રાખ્યું હોત તો આજે ૧૦ લાખે નહિ પણ ૨૫ લાખે પહોંચ્યા હોત, પણ પૈમા કરતાં તેમને દિં-દીનામ વહાલું છે. ગગનવિહારનો એ દશકા પહેલાંનો ઇતિહાસ તપાસતાં ગાલગ પડે છે કે વિજ્ઞાનતથા આફ્રિકા સુધી હવાઇ જવાગમમાં મુમાફરી કરનાર પણ આજ સાહસિક વીર હતા. સમસ્ત પાટીદારોમાં આ તેમનું હિરુગન પ્રથમ હતું અને દલ્લે છે. આજે પણ તમે નિરાશ થયા હો, કોઇ મામાજિક કે રાજદ્વારી બાળતમાં મૂંઝાયા હો, તો તેમની મુલાકાત લો એટલે ગૂંચળાઓલા કોકડાનો અંત આપી જવાનો. કોઇ પણ વાંધાજનક બાળતમાં એ. જી. પટેલની નિમણૂક થઇ એટલે કેમલો સાફ. અને આજે પણ જ્યારે જ્યારે લોકમુદમાં રસાકસ થાય ત્યારે સૌની નજર તેમની જ નરક ઢળે છે. આટલું સાલમાં તો એ ત્યાંની ઇડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના અધ્યક્ષ-સુકાની-છે. ધાગમજાના લોકલ મેમ્બર પણ છે. આમ છતાંય એમના જેટલો નિરલિંગાન માન્ય મોખ્યાસમાં લાગેજ કોઇ દશે તરુણ સાથે તોફાની, આધેડ સાથે ગંભીર. આત્રા આ પાટીદાર મુખ્યત્વે ત્યાંના અને દેશના પાટીદારોએ મગફળ થવા જેવું છે. ધન્ય છે આવા પાટીદાર નામતારકને!

૩. હવે વાણિજ્ય તરફ ઢળીએ : મુખ્યાવના વતની લાઇઓ સોગાલાઇ વી. પટેલ અને છોટાલાઇ એસ. પટેલ. આ હિલવની જોડી એટલે સાહસનો ઝરો. 'દિમ્મતે મર્દા તો મદદ ખુદા' એ તેમનું મૂલ છે. અંજાલાલ સારાલાઇ જેવા અમદાવાદી શેડો સાધી તેમણે આફ્રિકામાં 'કંપાલા જનરલ એજંસી' સ્થાપી. આજે તે પેઢીનાં અનેક જન ત્યાં છે. રૂના વેપારમાં એ પાવરધા છે. હવે તો મુંગ્રમાં પણ સ્વરિતક મીઝના ગંચાલક થયા છે. એટલાથી સંતોષ નહિ માનતાં અમદાવાદમાં કેલીકા, જ્યુબીલીમાં બળીને તેમણે દિન્દભરમાં સદરહુ ગીલોનો એક્કો જમાવ્યો છે. આમ પંતુજપણામાંથી સાચે હલ્દે સાચા વેપારી થનાર આ જોડીનો દાખલો બેનમુન છે. નીડરપણાના, એટલે કે સહેનચાહ પાસે ૫ તેમને ડર નહિ એવા પાટીદારશાહીના સાચા શોખીન પણ ખરા, છતાંય સોગાલાઇ વી. પટેલ એટલે સાગર જેવા ગંભીર.

૪. જોડના વતની લાઇ ગોરધનલાઇ વી. પટેલ આફ્રિકામાં રહેવામાં તોફરી કરે છે. કરમસહના સ્વ. લાઇ મગનલાઇનો વારસો આ લાઇમાં હિતર્થે છે એટલું દુંકું વર્જન તેમને માટે બાજબી થઇ પડ્યો.

૫. મોખ્યાસમાં 'સમાજસેવામંડળ' નામે સંસ્થા છે. નિરાધારોના આધાર થવું એ એ સંસ્થાનો હિદ્દેશ છે અને તે સંસ્થાના સાચા સવધાર-

અને આથી વધારે તો પ્રત્યેક દિંદીને મગફળ થવા જેવું એ છે કે ને બાઇ ટુંકમાં 'ટુવેંટીએથ સેંચુરી'ને ખર્ચે અમેરિકા જનાર છે. ત્યાં 'હોલીવુડ'માં The rains came નામના ત્રિશ્વરિખ્યાત પુસ્તકનું ચિત્રપટ થનાર છે, તેમાં બધો ચિતાર દિંદુરથાનમાં. ગત જળપ્રવ્રય થયો તેને જ લગનો હોવાથી તે બાઇ હિન્દી ઢગનાં આભૂષણો કેમ પહેરાય તે ચિતાવવા ત્યાં ગય છે. આ સાથે તેમના પર્પટણથી તેમને જે લાભ થશે તે જુદો. આમ વગર મૂડીનો, માખાપથી તરછોડાએલો, આ સાહસિક યુવક આજ લાંબોપતિ થઇ ગયો છે. તે મારો બાલમિત્ર હતો અને હજી છે તે માટે મને તો અભિમાન થાય છે.

આલો ત્યારે ઊંડો હુવે પરદેશમાં

૧. આફ્રિકાના રસ્તાઓમાં ન્યારે સિંહનાદો થતા તેવે સંગમે ૧૯મી સદીના અંતમાં કરમસદના બાઇ મંગનભાઇ ત્યાં ગયેલા. રેલ્વેમાં રહેલા, રેલ્વેના રાગ થયેલા. ત્યાંની રેલ્વેમાં બાઇ મંગનભાઇ કહે તે જ થાય. ખર્ચ પૂછો તો તેમને જ પ્રતાપે આફ્રિકામાં—ખાસ કરીને કેન્યામાં—વધારે પડતા પાટીદારો જવા લલયાએલા. ગમે તે ગમનો પાટીદાર એટલે આજે મંગનભાઇનો મહેમાન અને આવતી કાલે તો રેલ્વેનો નોકર. આવી કુમક તે બાઇની હતી. આજે તે બાઇ હયાત નથી, પણ પૂર્વ આફ્રિકામાં કાંઈ પાટીદાર તેમને જુલ્યો નથી અને જુલ્યો પણ નહિ. પાટીદારોના હિતાર્થે તેમનાં ધરખાર ખુલાં હોવાથી તેઓ કશું કમાઇ પણ શકેલા નહિ, છતાંય આજ પાટીદારોના દિલમાં તે ધૂન્ય મનાય છે. આથી વધારે બીજી કમાઇ શી હોય?

૨. કેન્યામાં અને ખાસ કરીને મોમ્બાસામાં હિન્દી કામનો લાડીલો—સાચોલોકસેવક અને નાયક—સૌનો માનીતો ચાંગાનો વતની એક પાટીદાર છે. તેમનું નામ બાઇ અંબાલાલ બાઇલાલભાઇ પટેલ. આજે નામે કાંઈ પિછાને નહિ, પરંતુ 'એ. બી. પટેલ' બોલ્યા એટલે એડા પાર. બી. એ., એલ. એલ. બી., બેરિસ્ટર બનીને મોમ્બાસા આવ્યા. ત્યાં ગ્રેકરીસ શરૂ કરી. ગોરા લોકોને હાથે ચતાં હિન્દીનાં અપમાન તેમને હુલ્લે વાજ્યાં અને એમણે રાજકીય બાજુમાં અપલાવ્યું. આફ્રિકામાં બાઇ એ. બી. પંડ્યા નામે તેમનાં દોસ્ત એક હિન્દી નાયક છે. તેમને રંગે રંગાઇને બાઇ અંબાલાલ આજે સાચા નેતા થયા છે. ત્યાંની ઇન્ડિયન એસોશિયેશનમાં, કોંગ્રેસમાં અને બીજી અનેક સંસ્થાઓમાં બાઇ અંબાલાલની સેવાઓ કાયમ છે. કાંઈ સંસ્થા એવી નહિ હોય, જેમાં તેમની સેવા ન હોય—સરકારી સમિતિમાં પણ ખરા. પ્રજાને પડખે નીડરપણે બિલવામાં પ્રથમ નંબર તેમનો જ. 'પટેલ' નામને યંચાર્ય કરનાર આ મહાપુરુષાથી

મહાનુભાવે જે પોતાની પ્રેક્ષકીસમાં જ માથું ઢાંલી મૂક્યું હોત તો આજે ૧૦
લાખે નહિ પણ ૨૫ લાખે પહોંચ્યા હોત, પણ પૈમા કરતાં તેમને ફિન્ડી નામ
વહાવું છે. ગરબચિદારનો જે દરમ્યા પહેલાનો હતિદાસ તપાસતાં માલગ
પડે છે કે વિલાપતર્યા આફ્રિકા સુધી હવાઈ જવામાં મુશ્કેલી કરનાર પણ
આજ સાહસિક વીર હતા. સમસ્ત પાટીદારોમાં આ તેમનું હિરુપન પ્રથમ
દતું અને દશમે છે. આજે પણ તમે નિરાશ થયા હો, કાલ આમનિક કે
રાજદારી ગાળતમાં મુંઝાયા હો, તો તેમની મુશ્કેલી લો એટલે ગૂંચવળોલા
કોડાનો અંત આવી જાયનો. કોઈ પણ વાંધાજનક ગાળતમાં એ. બી. પટેલની
નિમલુંક, યહ એટલે કે સેલો માફ. અને આજે પણ જ્યારે જ્યારે લોકસમૂહમાં
રસાક્સ થાય ત્યારે સૌની નજર તેમની જ તરફ દબે છે. ચાલુ સાલમાં તો એ
ત્યાંની ઇડિયન નેશનલ કોંગ્રેસના અધ્યક્ષ-સુકાની-છે. ધારાસભાના લોકસ
મેમ્બર પણ છે. આમ છતાં જ એમના જેટલો નિરજિવાન ગાળુ મોખ્યામામાં
લાગેજ કોઈ હશે. તરબુ સાથે તોફાની, આધેડ સાથે મંબીર. આવા આ
પાટીદાર સુપુતર્યા ત્યાંના અને દેશના પાટીદારોએ મમકૃત થયા જેવું છે.
ધન્ય છે આવા પાટીદાર નામતારકને!

૭. હવે વાળિજન તરફ દર્શાવે: સુખાવના વતની બાઈઓ સોગાલાઈ
વી. પટેલ અને છોટાલાઈ એસ. પટેલ. આ હિલપની જોડી એટલે સાહસનો
હરિ. 'દિમ્મતે મર્દા તો મદદ ખુદા' એ તેમનું સૂત્ર છે. અંજાલાલ સારાલાઈ
જેવા અમદાવાદી શેડને સાંધી તેમણે આફ્રિકામાં 'કંપાલા જનરલ એજન્સી'
સ્થાપી. આજે તે પેડીનાં અનેક છુત ત્યાં છે. રૂના વેપારમાં એ પાવરધા છે.
હવે તો મુંઝાઈમાં પણ સ્વસ્તિક મીલના ચંચાલક થયા છે. એટલાથી સંતોષ
નહિ માનતાં અમદાવાદમાં ફેલીકા, જ્યુબીલીયાં બળીને તેમણે દિન્દલગમાં
સદરહુ મીલોનો એક્કો જમાવ્યો છે. આમ પંડુપણામાંથી સાચે હવે
સાચા વેપારી થતાર આ જોડીનો દાખલો બેનમુન છે. નીડરપણાના, એટલે કે
શહેનશાહ થાસે ૫ તેમને ૬૨ નહિ એવા પાટીદારશાહીના સાચા શોખીન પણ
બરા, છતાંપ સોગાલાઈ વી. પટેલ એટલે સાગર જેવા મંબીર.

૮. જોડના વતની બાઈ ગોરધનલાઈ વી. પટેલ આફ્રિકામાં રેલ્વેમાં
નોકરી કરે છે. કરમસદના રત. બાઈ મગનલાઈનો પારસો આ બાઈમાં હિતરો
છે એટલું દુકું વર્ણન તેમને માટે બપાળી થઈ પડશે.

૯. મોખ્યાસામાં 'સગાજસેવામંડળ' નામે સંસ્થા છે. નિરાધારોના
આધાર થવું એ એ મંજાતો. હવે ૨૦ ૨૦ ૨૦ મંજાતા આવા સરપાર-

આરંભથી અંત સુધી રહેનાર એક પાટીદાર—ગામ ઉત્તરસંડાના વતની ભાઈ સોમાભાઈ દાંજીભાઈ પટેલ—આજે પણ ત્યાં રહીને પાટીદાર નામને ‘રે ખેડુત તું’ ખરે જગતનો તાત ગંજાયો’ એ મજેલા ઇશ્કાળને સાર્થક કરે છે. વિદ્વાન પણ છે. આ લેખકને લેખનકળામાં પરાવનાર આ જ વ્યક્તિ છે.

૬. પી. ડી. પટેલની કુ.ની વાત તો લખી દીધી છે. તેમાં માત્રી સેવાઓ અર્પીને અદના સેવક તરીકે કામ કરનાર વડોદરા વતની ભાઈ મનોરભાઈ પટેલ છે. મુંગધમાં દના ત્યારે મેં કોટમાં જોએલા. આજે જિંમમાં રહીને તેજ કુ.નું સંચાલન કરે છે અને તેમની જ મહેનતે સદરહુ કંપનીએ આજે ત્યાં જીનેરી કાઢી છે, તેમાં આ સાદસિક ભાઈની હિસ્સો છે. ટૂંકમાં માત્રી દાનતે ને સાહસવૃત્તિએ આગેકદમ ફેરનારમાં તેમનો સમાવેશ થાય છે.

૭. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ધર્મજના વતની ભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ દરગાનમાં છે. સીદકના વેપારી છે. પાટીદારો માટે પ્રાણ દેવાની તમન્ના રાખે છે. નોકરીમાંથી શેકાઈ ઉપર આવ્યા છે, છતાંય શાન્ત છે. પાટીદારો ઉપર આવતાં મંકટોમાં તે ઢાલરૂપ મનાય છે.

૮. અને સાહસશૂર પાટીદાર આટલેથી કાંઈ અટકે તેમ જોાઈ જ છે? વાણિયો અગમખુદ્ધિ મનાય, પરંતુ તેનેય ટપી જનાર ભાઈ મરધાભાઈ પટેલે તો લંડનમાં હોટેલ કાઢીને પાટીદારનો વિવેક ત્યાં ટકાવી રાખ્યો છે. સાહસજળે આ ખેડૂત આજે પૈસાદાર જાન્યો છે, છતાંય વિવેકમાં એકો મનાય છે.

અંતમાં, જે જાણું છે તે જણાવવાનો પ્રયત્ન કરી છૂટ્યો છું. કાંઈને અન્યાય થયો હોય તો માફ કરે. આથીય અધિકતર અનેક પાટીદાર જવાહરો હશે. માંગળ્યાં છે એવાં નામ, પણ ઊંડા અભ્યાસ નહિ હોવાથી કર્ણવાતોના પડધા અત્રે પાડતાં પાછો પડ્યો છું; એટલે કાંઈ ભાઈ આવા ઢંકાએલા સાદસિક પાટીદારોનાં નામ આગળ લાવશે તો તેય અરથાને નિદિજ કરે.

મોખ્યાસા, દાલ ઓડ

મગનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ

વાડમાં છીંડું

(પોષના અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૦થી આગળ)

(૬)

મં જી હા એ આપેલી મુદતનો આજ છેલ્લો દિવસ હતો. પંચતું રચન ત્રાદિત જ ગામમાં પસંદ રાખવામાં આવ્યું હતું. પાછલે પહોરે ગામની ધર્મશાળામાં ગધા

એકેન થયા. દાઢભાઈ અને અગચાભાઈ તો હતા જ. સવાઈલાલ અને રાવમાહેન પણ હતા. દરેક ગામદીક પાંચ પાંચ પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા. પીપ્પા કેટલાક પ્રેક્ષક તરીકે આવ્યા હતા. સુધારક પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા પણ ઓછી ન હતી. જૂના વિચારના પ્રતિનિધિઓમાંથી પણ ધણા કંઈક થવું તો જોઈએ જ એવો મત ધરાવતા હતા. કયા પક્ષની જલ્લમતિ થશે તે સ્પષ્ટ કહી શકાય નેમ ન હતું.

ત્રણચાર હુકામાં તમાકુ જળતી હતી. રાવસાહેબે પંચગોરને ઇસારો કર્યો એટલે તેણે શરૂઆત કરી.

‘ભાઈઓ મ્હાંભળો, આપણી નાતના એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થની દીકરીના નિશ્ચયને તમે જાણો છે. ગૂંચવાડા ભરેલી પરિસ્થિતિથી પણ તમે જાણી શકો છો. એ સ્થિતિમાં નાતના જધારણ વિરુદ્ધ થતા આ કાર્યને વ્યક્તિગત ગણી છોડી દેવું કે જધારણને ફેરવવું એ આમણી સામે સવાલ છે. પ્રતિષ્ઠાપુરના કેટલાક ગૃહસ્થોની ખામ વિનંતિથી આ પંચ બેલાવવામાં આવ્યું છે.’

“આ સવાલને વ્યક્તિગત ગણી છોડી દેવાં પાછવં તેમ નથી, એ વ્યક્તિગત સવાલ રહેતો નથી. અનેકની મૂંઝવણનો એ સવાલ છે અને તે પ્રમાણે તેના ઉપર વિચાર થવો ધટે.” સવાઈલાલે પૂર્ણ કરી.

મુખી ગરજડાસ જોખારો કરીને બોલ્યા : “કન્યાના જાપને જ કહેવાતું હોય તે પહેલું સાંભળવું જોઈએ.”

“આજરૂં તો સૌને વહાલી હોય.” કન્યાના પિતા દાઢભાઈ ધીમેથી બોલ્યા. “અને એ આજરૂંને લીધે જ અમારી મૂંઝવણનો પાર નથી. વરની અછત છે એમાં શંકા નથી. તેને માટે કંઈક થવું તો જોઈએ જ. ઊતરતા પક્ષની કન્યા લેવામાં ન આવે તો આ મુશ્કેલી લગભગ નાશુદ થઈ જાય એમ મારું માનવું છે. કન્યા તો ઊતરતા પક્ષમાં આપવા જવાય જ નહિ. એ ગામડીઆ સાથે હું મારી દીકરીને કાઢ પણ બોગે પરણવા દેઈશ નહિ.”

રાવસાહેબે હવે હુકા ગરજડાસને આપી જોખારો કર્યો અને બોલ્યા : “જે જ પરાજિત છે. પીપ્પા ઉપાય જણાતો પણ નથી. પણ એમાં મુશ્કેલીઓ જલુ નડવાની. પ્રથમ તો એ કે જેમને જાણમાંથી કન્યા મળતી નથી તેમને જહાર જવા દેવા પડશે. જધારણ કુળ કંઈ સરખાં હોતાં નથી. જાણમાં જ ને આવો અપવાદ રાખવો પડે એવી સ્થિતિ હોય તો હરાવતો પરાજિત અગત્ય શી રીતે થવાનો?”

“વાત સાવ સાચી છે.” સવાઈલાલે જુરસાથી શરૂ કર્યું. “કન્યાને જાણે જાણ જહારથી ઘણાને કન્યા લાવવી પડે છે. બહા ત્યારે એ જ

ન્યાયે વરને અભાવે ગોળ બહારથી વર લાવવાની રમ્મ આપો ને? જેમ પહેલી વરતુ મરજીઆત છે તેમ આ ખીજી વરતુ પણ મરજીઆત કરો. સૌ સરખેવટે કન્યાની આપલે કરે તો આવી ત્રિપમ સ્થિતિ ઊભી થવાનો સંભવ જ નથી. નજળા પાસા વાળા મોટે ઘેર કન્યા આપવા દોડે છે, ત્યારે તેમને બહાર શોધવા જવું પડે છે ને? ગોળમાં હોવા છતાં તેઓ કન્યા લાવવામાં પૈસા ખર્ચે છે અને કન્યા દેવામાં પણ ખર્ચે છે. ત્યારે સૌ પોતપોતાના દરજ્જામાં જ આપ લે કરે તો? સુવર્ણ નિયમ તો એ છે કે જ્યાં કન્યા આપવામાં બાધ જણાતો હોય ત્યાંની કન્યા લેવી નહિ, એટલે બધા મંગલ આપમેળે સરખેવટે થઈ જશે.”

“ભાઈ, આ બધી વાતો મોઢે શોભે તેવી છે.” ગરબડાસે કહ્યું. “આજ-કાલના છોકરા તો તમે જાણો છો ને? બહેલી ગણેલી કે પછી રૂપાળી નખરાળી કન્યા જોશે. નહિ જુઓ ગોળ કે નહિ જુઓ ઘર. પછી આવા ઠરાવ કરે કે ના કરો.”

“હા, ગાળાપ તો એમ જ કહેવાનાં કે છોકરાંની ઇચ્છા, અમે શું કરીએ? અને પછી અંદરનાંથી પરજીવતા સોદા! તમે શું કરી શકવાના આવા ગાણસોને? છોકરાને રોકી શકશે? ત્યારે શું છોકરાને વાંકે ગાપને ન્પાત-બહાર મૂકશે?” રાવસાહેબે જરા તાપથી કહ્યું.

“આ પણ સાચી વાત છે. મારો પ્રશ્ન એટલો જ છે કે છોકરો ઇચ્છામાં આવે ત્યાં પગલે, ન રોકાય. જોકે વારતવમાં હજુ આ સ્થિતિ આવી નથી, છતાં માની લેઈએ કે આવી છે, તો એથી ઊલટું કન્યાનો શો યુગો? તેને બહેલી ગણેલી કે મનમગતો વર મળી આવ્યો હોય તો તેને તેની સાથે કેમ પરણવા ન દેવી? નિયમો બધા કન્યા પૂરતા જ? એકપક્ષી જ?”

મુખી ગરબડામનો હવે જાણે પિત્તો ગયો: “અલ્યા, એમાં તું શું પૂછે છે? મરદ તે મરદ અને બાયડી તે બાયડી!”

“બધો વાંક ગામડીઆનો છે.” એક અર્ધદંઘ સુધારે કહ્યું. “શા માટે તેઓ મોટી રકમો આપી વર લેઈ જાય છે અને આપણા ગોળમાં અછંત કરી મૂકે છે? તમારા મોંમાં કેમ લાડવો મૂકે અથવા તો રાજપુશીયા ખિસ્સામાં રૂપીઆની નોટો મૂકે તો તમે ના કહેશો? અને એમાં તમારો વાંક શો? અલગત એ આપનારને તમે મૂર્ખ કહી શકો છો. પણ ત્યારે મૂર્ખાઓએ શોપવું જ રહ્યું. એમાં કેમ શું કરે? પનંગીઆં જનને જઈને દીવામાં પડે તેને કેમ રોકશે? તમારે હિસાબે તો દીવો જ હોલવી નાખવો એવી વાત થઈ! આજકાલોની આજરૂ સહેજમાં નથી જંધાઈ, તેનો પણ ઇતિહાસ છે.”

“ભલે માની લો કે ગામડીઆ તો મૂર્ખ છે, પણ એમની મૂર્ખાઈનો લાભ ઉઠાવનાર તમે ડાહ્યા ખરા, પણ પાકા રાંઠ.” સત્રાહલાલના સાંથીદાર જળવંતરાયે કહ્યું.

“કાંઈના ઉપર કાંઈ જાતનો આક્ષેપ કરવાથી આપણું કામ સગવાડું નથી.” સત્રાહલાલે સમાધાનવૃત્તિથી જોડવા માંડ્યું. “ગામડીઆ મૂર્ખાં જની પૈમાને મૂંઝે તમારા દીકરા લેઈ જાય છે. હાંધાં ખખડતાં હોવાથી તમે તમારો ‘ટટનો હીરો’ વટાવો છો. તમારો હીરો ‘ટટ’નો જ છે તે જો ગામડીઆની ખજૂર નથી એટલા જો મૂર્ખ છે. પણ તેની આ મૂર્ખાઈ તે જસાવ નથી તેમ જ ધસાઈ જએલા કુળવાનોને પૈસાની જરૂર છે, માટે જ આમ ચાલવું જોઈએ જો પણ જસાવ નથી, સત્રાહ તો જો છે કે ચારથી છ આની વર બહાર જાય છે અને તેથી વરનો અજીત વધી પડી છે, આ સ્થિતિમાં મૂંઝાતાં કન્યાનાં વડીલો માટે નાત શું કરવા માગે છે? છોકરાના પૈસા ઉપજાવી છોડી માટે તેણે દુઃખી થવું કે? એક જ ઉપાય છે: જમે તો છોકરાના પૈસા ઉપજાવવાનું બંધ કરો અથવા છોકરીઓને પણ ફાંવે ત્યાં પરણવા પરજાવવા દો.”

“કાંઈ મૂંઝાડું નથી. જરા મોડું વહેલું સૌ આવી મળે છે.” રાવસાહેબના આગરીત વહેરીબાઈ જોડ્યા. “જતાવો ને કુંવારી રહીને કંઈ કન્યા ડોશી ઘઈ? આ વાંદા તો કેટલાય મરી જાય છે, પણ છોડીઓ તો જધીયે પરણીને કેકાણે પડી જાય છે. અને દાજબાઈ તો અમથા મૂંઝાય છે. લો ને ભાઈ, માટે વર શ્રાધ્ધા લાવવાનું કાગ મારે માયે?”

“અમને ખજૂર છે તમારી નજર ક્યાં છે તે. વડોદરા રાજ્યના પેલા વડીવટદાર ત્રાંડયા તે જગ્યાને?” જળવંતરાયે કહ્યું.

“હા, હા, એ જ, કેમ કંઈ કમ છે?”

“ના, ઉમરે તો જરાય કમ નથી, ખારસાં ૪૫ વર્ષ થયાં છે! અને પૈસા, આજરૂ, સત્તા પણ કાંઈ કમ નથી!”

“એટલે તું શું કહેવા માગે છે?” મુખી-અરબડાસ રાઠ પાડી જોડ્યા. “ડોળા કાઢે છે તે ખી જઈશું?”

“ના, તમારે કે રાવસાહેબને ખીવાનું શું છે, લાલ્લા ભગવાને કન્યા જ નથી આપી ત્યાં? વળી મોટા દીકરાના પાંચ સાત હજાર ઉપજાવ્યા છે અને ખીજના દજા ઉપજાવવાના છે!” જળવંતરાયે ખારસે કટાક્ષભરે અવાજે કહ્યું.

“એટલે! અલ્યા, તારે કહેવું છે શું? કાંઈના ખાપતી ઝોરી તો નથી

કરી ને? કે જાતર તો નથી પાડ્યું ને? અમારી આગરને પૈસા મળે છે.”

હવે પંચની એ સલામાં વ્યવસ્થા રહી નહિ અને ઘોંઘાટ વધી પડ્યો. સૌ અંદર અંદર કાંવે તેમ બોલવા લાગ્યા. બહાર જમણ પણ તૈયાર હતું, સાંજના છ વાગી ગયા હતા. આથી રાત્રે દશ વાગ્યા ઉપર બેઠકે મુલતવી રહી.

(૭)

જમીને જ્યારે દરેક વાગતાં પંચની બેઠક ફરીથી મળી ત્યારે અને પક્ષ પોતપોતાના અલગ નિર્ણય ઉપર મક્કમ થઇને આવ્યા હતા અને તેથી બેઉ પક્ષ ભેરમાં હતા. રાવભાણેએ અને મુખી મરજાડાસે પોતાના પ્રભુત્વ નીચેના માણસો સાથે નક્કી કરી નાખ્યું હતું કે ‘કન્યાને મેળવી લેઈ પરણાવવાની જવાબદારી તેઓમાંના કેટલાક ઉપાડી લેશે. આખીયે જાગત સામાન્ય છે અને નાહકનું મોટું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. જો એ કન્યા જાતે પાછી ના આવે તો સમજવું કે પેલા ગામડિયા હોકરા સાથે તેને પહેલેથી જ સંબંધ હતો અને બધું ધાંધળ દેખાવ પૂરતું તેમજ પ્રસિદ્ધ અને ખોટી સહાનુભૂતિ મેળવવા માટે હતું.’ દાજીભાઈ અને અમચાભાઈ પણ કમને એમાં જોડાયા.

આ મુદ્દા ઉપર વિરોધપક્ષે માન ધાંધળ જ કર્યા હ્યું અને એમ ૧૧૧૧ વાગી ગયા ત્યારે અગાઉથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે સવાઈલાસે એક ટૂંકા બાપણ સાથે પ્રશ્ન રજુ કર્યો: “ભાઈઓ, મારું કહેવું બે મિનિટ જરા શાન્તિથી સાંભળો, પછી પંચને ઠીક પડે તેવો નિર્ણય કરે. મંજુલાબેને આપેલી મુદતનો આજે છેલ્લો દિવસ છે; કહો કે છેલ્લો અર્થો કલાક બાકી છે. આપણે એક ગંભીર પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવા જેટલો યયા છીએ. એ પ્રશ્ન નાનોસૂનો નથી. ગોળના પંચને મારો અંત સવાલ છે કે મોટા પ્રમાણમાં વર બહાર ચાલ્યા જાય છે એ જરી હકીકત હોય અને તે છે જ અને ખીજી બાજુ કન્યાઓ ગોળમાં જ આપવાની હોય તો વર ખૂટે કે ન ખૂટે?”

“સૌ આવી મળે છે. સેંકડો વરસ એમને એમ ગયાં.” મુખી મરજાડાસ વચમાં બોલી બેઠ્યા.

“કાકા, આવી મળે તે ક્યાં સુધી? દરેક વસ્તુને હદ હોય છે.”

પાંછા મરજાડાસ વચમાં બોલ્યા: “ભાઈ, હદ આવશે ત્યારે એની મેળે બધું થશે. તું અને હું કાણ? કર્તાદર્તા શ્રી હરિ છે.”

“હદ આવતાં નાશ પણ થાય. શરીરમાં રોગ વધતો હોય તો તેની દવા કરી અટકાવીએ નહિ તો તો શ્રી હરિયે શું કરશે? મૃત્યુ જ. મારી નાશ વિનંતી

છે કે પોતાનો સ્વાર્થ આડે લાગ્યા વિના નિચાર કરો. દુઃખી જાળાઓ અને મૂંઝાતાં માળાપનો પણ નિચાર કરો. મારો ઠરાવ એ છે કે ગોળામું કન્યા ન મળવાથી જેમ ગોળ બહારથી કન્યા લાવવાની છૂટ છે તેમ જ ગોળમાં જરૂર ન મળવાથી જેને ગોળ બહાર કન્યા પરણાવવી હોય તેને પણ છૂટ છે.”

“આ તો ગોળના મૂળ ઉપર ધા ચળો. ગોળનું જંધારણ ક્યાં રહ્યું?” રાવસાહેબે ગુસ્સાથી કહ્યું.

“તો પછી એવો ઠરાવ કરો કે ‘જ્યાં કન્યા આપવામાં વધી હોય ત્યાંની કન્યા કોઈ પણ કારણે લેવી નહિ.’” આથી મૂરખેવટે સંજંધ જંધારે અને ગોળ મજબુત થશે.”

“તમારું હકાપણ રહેવા દેછ બેશી માઓ. કુળવાનના છોકરાને પરણ્ય નહિ મળે તો એ કુળવાન રહેશે કેમ? લંગવાને પાંચ આંગળીઓ પણ સરખી નથી ઘડી. સંસારમાં કોઈ મોટું હોય, કોઈ નાનું હોય. પૂર્વેનાં જેવાં કર્મ. મોટાં નાનાં તો રહેવાનાં જ.” વાધજીભાઈએ તપી જીડીને કહ્યું.

“આ જાધી ખેંચતાણ કે ભંગાણ પોતપોતાના સ્વાર્થને લીધે છે. સ્વાર્થ ત્યજ્યા વિના આતો ઉકેલ આવવાનો નથી.” સવાઈલાલના સાથીદાર પ્રાગજીભાઈ બોલ્યા.

હવે ભંગાણ પકાવવા સિવાય રાવસાહેબ અને તેમના સાગરીતો માટે ખીન્ને ઉપાય નહોતો. ગદુગતિ જુવાનીઓની દત્તી અને દળાણ વધતું જતું હતું. આગળથી જાણે નક્કી હોય તેમ વાધજીભાઈ ડોળા કાઢી બરાડી બિંક્યા: “તું શું જોઈને બોલવા ઉભો થયો છે અહ્યા પરાગજી! તારી કાઠી તો નાતરાની છે!” કહી પ્રાગજીભાઈને તેમણે ધક્કો માર્યો.

હવે પંચમાં હો હો થઈ જીડી. કોઈ કંઈ તો કોઈ કંઈ, હાવે તેમ બોલવા લાગ્યા. ઘડીઆળમાં ખારના ટકારા પડ્યા. સવાઈલાલના હસારાથી એમની ત્રીજે સામરીત જળદેવ હવે ઊભો થયો અને બુધદ અવાજે બોલ્યો: “શુદરથો, અગારે હવે છેવટની એક જ વાત કહેવાની છે. મંજુલાબેને આગેલી મુદત હવે પૂરી થઈ છે. પંચ કોઈ નિર્ણય ઉપર આવ્યા વિના વેરાઈ જાય છે. આથી આજે રાત્રે આજ ગામની જાગોળે વડ નીચે પ્રમોદ સાથે મંજુલાનાં લગ્ન વિધિપૂર્વક થશે. અમે મુવકાં પડકાર આપીએ છીએ કે કોની મગદુર છે કે તે અટકાવે? જેને તેમાં ભાગ લેવો હોય તે ત્યાં આવે.” આ શબ્દો મૂરા સર્વાં એ આપો પક્ષ ઝપાટાજંધ ત્યાંથી આલ્યો ગયો. પંચમાં જાણે બોમળ પડ્યો! સમાચાર અબુધાર્યા હતા. પ્રતિજ્ઞાપુર આઠ દસ ગાઉ દૂર હતું; ગોળનાં

કરી ને? કે ખાતર તો નથી પાડ્યું ને? અમારી આગરને પૈસા મળે છે.”

હવે પંચની એ સજામાં વ્યવસ્થા રહી નહિ અને ઘોંઘાટ વધી પડ્યો. સૌ અંદર અંદર કાંવે તેમ બોલવા લાગ્યા. બહાર જમણ પણ તૈયાર હતું, સાંજના છ વાગી ગયા હતા. આથી રાત્રે દશ વાગ્યા ઉપર બેઠક મુલતવી રહી.

(૭)

જમીને ત્યારે દરેક વાગતાં પંચની બેઠક ફરીથી મળી ત્યારે અને પક્ષ પોતપોતાના અલગ નિર્ણય ઉપર મક્કમ થઇને આવ્યા હતા અને તેથી બેઉ પક્ષ જોરમાં દતા. રાવસાહેબે અને મુખી ગરબડાસે પોતાના પ્રભુત્વ નીચેના માણસો સાથે નક્કી કરી નાખ્યું હતું કે ‘કન્યાને મેળવી લેઈ પરણાવવાની જવાબદારી તેઓમાંના કેટલાક ઉપાડી લેશે. આખીયે જાગત સામાન્ય છે અને નાહકનું મોટું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. જો એ કન્યા જાતે પાછી ના આવે તો સમજવું કે પેલા ગામડિયા છોરા સાથે તેને પહેલેથી જ સંબંધ હતો અને બધું ધાંધળ દેખાવ પૂરતું તેમજ પ્રસિદ્ધ અને ખોટી સહાનુભૂતિ મેળવવા માટે હતું.’ દાજીભાઈ અને અમચાભાઈ પણ કમને એમાં જોડાયા.

આ મુદ્દા ઉપર વિરોધપક્ષે માત્ર ધાંધળજ કર્યા કર્યું અને એમ ૧૧૧૧ વાગી ગયા ત્યારે અગાઉથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે સવાઈલાલે એક ટૂંકા બાપણ સાથે પ્રશ્ન રજુ કર્યો: “ભાઈઓ, મારું કહેવું બે મિનિટ જરા શાન્તિથી સાંભળો, પછી પંચને ઠીક પડે તેવો નિર્ણય કરે. મંજુલાબેને આપેલી મુદતનો આજે છેલ્લો દિવસ છે; કહો કે છેલ્લો અર્ધો કલાક બાકી છે. આપણે એક ગંભીર પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવા બેસા થયા છીએ, એ પ્રશ્ન નાનોસૂતો નથી. ગોળના પંચને મારો એ સવાલ છે કે મોટા પ્રમાણમાં વર બંધાર ચાલ્યા ગય છે એ જરી હકીકત હોય અને તે છે જ અને ખીલ બાજુ કન્યાઓ ગોળમાં જ આપવાની હોય તો વર ખૂટે કે ન ખૂટે?”

“સૌ આવી મળે છે. સેંકડો વરસ એમ ને એમ ગયાં.” મુખી ગરબડાસ વચમાં બોલી ઊઠ્યા.

“કાકા, આવી મળે તે ક્યાં સુધી? દરેક વસ્તુને હદ હોય છે.”

પાછા ગરબડાસ વચમાં બોલ્યા: “ભાઈ, હદ આવશે ત્યારે એની મેળે બધું થશે. તું અને હું કોણ? કર્તાદર્તા શ્રી હરિ છે.”

“હદ આવતાં નાશ પણ થાય. સરીરમાં રોગ વધતો હોય તો તેની દવા કરી અટકાવીએ નહિ તો તો શ્રી હરિયે શું કરશે? મૃત્યુ જ. મારી નાશ વિનાંતી

છે કે પોતાનો સ્વાર્થ આડે લાગ્યા વિના વિચાર કરો. દુઃખી બાળાઓ અને મૃંજાનાં માળાપનો પણ વિચાર કરો. મારો ઠરાવ એ છે કે ગોળામું કન્યા ન મળવાથી જોય ગોળા બહારથી કન્યા લાવવાની છૂટ છે તેમજ ગોળામાં રૂર ન મળવાથી જોય ગોળા બહાર કન્યા પરબાવવી હોય તેને પણ છૂટ છે.”

“આ તો ગોળના મૂળ ઉપર શા યોગે. ગોળાનું બંધારણ ક્યાં રહ્યું?” રાવસાહેબે ચુસ્તપણે કહ્યું.

“તો પછી એવો ઠરાવ કરો કે ‘જ્યાં કન્યા આપવામાં વધી હોય ત્યાંની કન્યા કોઈ પણ કારણે લેવી નહિ.’ આથી મુરખોને સંબંધ બંધાશે અને ગોળા મજબુત થશે.”

“તમારું કદાચ રહેવા દેઈ બેસી જાય. કુળવાનના ઊકરને પરદાથી નહિ મળે તો એ કુળવાન રહેશે કેમ? લગ્નવાને પાંચ આંગળીઓ પણ સરખી નથી થડી. સંસારમાં કોઈ મોટું હોય, કોઈ નાનું હોય. પૂર્વેનાં જેવાં કર્મ. મોટાં નાનાં તો રહેવાનાં જ.” વાઘજીભાઈએ તપી બિડીને કહ્યું.

“આ ગમી એંચતાય કે લગ્નના પોતપોતાના સ્વાર્થને કીધે છે. સ્વાર્થ તપ્તવા વિના આતો ઉકેલ આવવાનો નથી.” સવાહલાલના માથોદાર પ્રાગજીભાઈ બેસ્યા.

હવે લગ્નના પડાવવા સિવાય રાવસાહેબ અને તેમના સાથરીતો મારે બીજાં ઉપાય નહોતાં. બહુમતિ જુવાનીઓની હતી અને દયાળુ વધતું જતું હતું. આગળથી જાણે નક્કી હોય તેમ વાઘજીભાઈ ડોળા કાઢી ખરાડી બિડ્યા: “તું થું જોઈને બોલવા ઉભો થયો છે અથવા પરગણા? તારી કાઠી તો નાતરાની છે!” કહી પ્રાગજીભાઈને તેમણે મક્કો માર્યો.

હવે પંચમાં હો હો યજ્ઞ બિડી. કોઈ કંઈ તો કોઈ કંઈ, હવે તેમ બોલવા લાગ્યા. ધડીઆળમાં બારતા ટકારા પડ્યા. સવાહલાલના ઇસારાથી જોમતો નીચે સાથરીત જળદેવ હવે બોલો યયો અને જીવંદ અવાજે બોલ્યો: “શૂદ્રરથો, અમારે હવે છેવટની એક જ વાત કહેવાની છે. મંજુલાબેને આપેલી મુદત હવે પૂરી થઈ છે. પંચ કોઈ નિર્ણય ઉપર આવ્યા વિના વેરાઈ નવ છે. આથી આજે રાત્રે આજ ગામની ભાગીજી વડ નીચે પ્રમોદ સાથે મંજુલાનાં સગ્ન વિધિપૂર્વક થશે. અગે મુખડો પડકાર આપીએ છીએ કે કોની મગફળી છે કે તે અટકાવે! જોયે તેમાં ભાગ લેવો હોય તે ત્યાં આવે.” આ શબ્દો પૂરા થતાં એ આખો પક્ષ ડપાટાબંધ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો: પંચમાં જાણે બોલ્યા પડ્યો! સમાચાર અજુધાર્યા હતા. પ્રતિજ્ઞાપુર આઠ દસ ગાઉ દૂર હતું; ગોળનાં

મંત્રીઓ

૧. શ્રી. આપાજી ગાવાજી અમીન, વસો
 „ આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ, આણંદ
 „ છોટાલાલ ખુશાલલાલ પટેલ, નાર
 ડૉ. મૂળજીભાઈ મોતીલાલ પટેલ, કમ્પાસા
 શ્રી. ચતુરલાલ કાશીલાલ પટેલ, નાધરાણી

સમિતિની ઓફિસ: ચરોતર એન્જીનેયરિંગ સોસાયટી, આણંદ.

ફંડની રકમ એકઠી થવા પછી, તેમાં રૂ. ૧૦૦ અને તે ઉપરાંતની રકમો આપનાર ગૃહસ્થોની સભા બોલાવી તેની મમલ સમિતિએ ફંડનો હિસાબ, હેવાલ અને સ્મારક માટેની યોજના વગેરે મંજૂરી માટે રજૂ કરવાં.”

આ હરાવ થવા પછી મંત્રીઓએ સ્મારક ફંડ એકઠું કરવાનું કામ હિંદમાં તેમજ આફ્રિકામાં શરૂ કર્યું છે અને આ છપાવ છે તે વળતે પૂજ્ય હક્કર ગાપા તરફથી રૂ. ૧૦૧ ફાળામાં આવી ગયા છે અને ડૉ. મોતીલાલ પટેલે રૂ. ૧૫૦૦ અને લાલ છોટાલાલ ગાવાજી પટેલે રૂ. ૫૦૧ આપવાનું જાહેર કર્યું છે.

આ ફંડ સંગ્રહે સર્વ પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો:

ચરોતર એન્જીનેયરિંગ સોસાયટી, } આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ
 આણંદ, તા. ૧૩-૩-૩૬ } મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારક ફંડ

ગ્રંથપરિચય

૩૨. કેળવણીના કાયડો: લેખક-મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૨૦+૪૮૭ કિંમત રૂ. એક. ‘જરી કેળવણી’ના અનુગામી આ પુસ્તકમાં ગાંધીજીએ કરેલા કેળવણીના વિવિધ પ્રયોગોના ઇતિહાસ એમનેજ દ્વારા લખાએલા વાંચવા ગળશે; ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ તરફથી વિવિધ પ્રમોગોએ તેમણે કરેલાં પ્રવચનોમાં દેશવ્યાપી કેળવણીની કલ્પના ઉપર રચાએલા પ્રયોગોનો ઇતિહાસ વાંચી શકાશે; અને ગાંધીના લેખો આ ઇતિહાસની પાછળ રહેલી કલ્પનાના જ પોષક છે એમ જોઈ શકાશે. વધારાના જીવનભર વિચારેલા અને અનુભવથી કસેલા તત્ત્વદર્શનનું કાળ છે, એમ આ પુસ્તક વાંચવાથી વાચકના મગજમાં અવશ્ય ઊગશે. અને ત્યારેજ ગાંધીજીએ વર્ધાની શિક્ષણપરિષદને આંતરે ઉચ્ચારેલાં નીચેના વચનની યથાર્થતામાં એને શ્રદ્ધા બેસશે: “મેં અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાનને જે અનેક વસ્તુઓ આપી એ ગાંધીમાં

આ કેળવણીની યોજના અને પદ્ધતિ બારેમાં બારે વરતુ છે અને હું નથી માનતો કે આના કરતાં વધારે સારી વસ્તુ હું આપી શકીશ.” જેના તપોવ્રજથી અને વ્યવહાર પ્રયત્નોથી આખા દેશની સૂઝ પલટાવા લાગી છે, તે ગાંધીજીના વિચારો મનના કરવા યોગ્ય છે એમ કહેવાની જાગ્યેજ જરૂર હોય. પરંતુ દેશની કેળવણીમાં ગૌણિક પક્ષેટો કરવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા છે તેવે વખતે આ વિચારો યથાર્થ રીતે ગ્રામીણ એ અત્યંત આવશ્યક છે. કેળવણી વિષેના આપણા સર્વ વિચારો અંગ્રેજી પુસ્તકો દ્વારા આપણને મળતા રહ્યા છે, તે એટલે સુધી કે આ વિચારોની લઢણમાંજ બાજેલો વર્ગ કેળવણીને સમજવા ટેવાએલો છે, અને આ પુસ્તકના વિચારોનો ચર્ચા પણ એવોજ વર્ગ કરશે, એટલે એમાંના વિચારોની તુલના કરતા પહેલાં વાચકે કેળવણી વિષેના પ્રચલિત વિચારોને ધડીભર દૂર રાખી લેખકની માનસિક ભૂમિકાએ પહોંચી વિચાર કરતાં શીખવું પડશે. ગાંધીજીનાં સર્વ વિધાનો મત્ત્ય અને અહિંસાનાં તત્ત્વો ઉપર રચાએલાં હોય છે; તેમની સર્વ યોજનાઓ સમસ્ત દેશની—એના કરોડો નાગાંભૂખ્યાં માનવીઓની—પ્રકૃતિ અને જરૂરીયાતો લક્ષમાં લેઈ કદબેંધી હોય છે; અને આ પુસ્તકમાંના વિચારો માત્ર આંકડાશાસ્ત્રના જ્ઞાન ઉપર નહિ, પણ વ્યવહાર પ્રયોગોના પ્રત્યક્ષ અનુભવને આધારે ઘડાએલા છે. આ ત્રણ હકીકતો લક્ષમાં રાખી આ પુસ્તક વાંચનામાં આવશે તો જણાશે કે ગાંધીજીએ દેશ સમક્ષ એક સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિની કલ્પના મૂકી છે, અને તે પ્રમુખતાથી કરવાના માર્ગ દેખાડ્યા છે. પુરુષોત્તમ છ. શાહ

૩૩. વર્ધા શિક્ષણ યોજના: પૃ. ૧૦+૨૨૩, કિંમત દસ આના. ઉપરના પુસ્તકમાં ‘વર્ધાની યોજના’ નામે છેલ્લો વિભાગ છે. એમાં આ યોજનાની કલ્પના કેવી રીતે ઉદ્ભવી, એનો જ્ઞા અર્થ થાય, કેળવણીની આજની પદ્ધતિથી તે કેવી રીતે જુદી પડે છે, વગેરે પ્રશ્નોની ચર્ચા આવી ગય છે. આ નવીન પુસ્તકમાં એ વિચારો ઉપર રચાએલી દેશગ્રામી પ્રાથમિક કેળવણીની રૂપરેખા આપેલી છે. વર્ધા શિક્ષણપરિષદમાં નીમાએલી ઝાકીર હસેન સમિતિએ પ્રસિદ્ધ કરેલ નિવેદનનો તથા અભ્યાસક્રમોનો—‘Basic National Education’નો—આ ગુજરાતી અનુવાદ છે. ‘વર્ધાશિક્ષણ-યોજના’નો જન્મ કેવી રીતે થયો ત્યાંથી માંડી એના મૂળભૂત સિદ્ધાન્તો, એનાં ખોળો, એનો અભ્યાસક્રમ, એને માટે શિક્ષકો કેવા જોઈએ, વગેરે વિષયોનો એમાં સમાવેશ થાય છે. તત્ત્વચર્ચાની ભૂમિકાઓથી ઊતરી આ યોજના હવે અજમાયશને પાંથે પડી છે. અને એનું ૨૬૨૫ સમજવા માટે ગુજરાતી ભાષામાં

સત્તાવાર પુસ્તક આ પહેલવહેલું જ પ્રસિદ્ધ થાય છે. સૈકાઓના અંધકાર પછી નવીન ભારતના નિર્માણ માટે દેશનેતાઓએ ધડેલી કેળવણીની યોજના અને તેનો અમલ કરવાના અનેકવિધ પ્રયત્નો—આ બધું એટલું અપૂર્વ છે કે સામાન્ય માણસને એનું રહસ્ય સમજાવું થઈ મુશ્કેલ છે. ‘ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા’એ લખ્યું હતું તેજ દેશના એક સદાન પ્રજના ઉદેશ માટે પ્રથમ પ્રયાસને સમજાવેલો આ તો હજુ પ્રથમ જ શબ્દ છે! મતલબ કે આ યોજનાની રૂપરેખા છે, એનું કાયમી સ્વરૂપ તો વર્ષોને અનુભવે ધડાશે. પણ ભાવિ ભારતના નિર્માણમાં જેને રસ હોય અને જેઓ એને માટે પ્રવૃત્તિઓ સલાવી રહ્યા હોય તેમને માટે આ પુસ્તકોતા વિચારે અને તેની અજમાયશ માટે થતી પ્રવૃત્તિઓનો ઉડો અભ્યાસ કરવો એ એક કર્તવ્ય મનાવું જોઈએ. આપણી યુનિવર્સિટીઓ ને ટ્રેઇનિંગ કોલેજોમાં આ પુસ્તકો ફાઇલ પહોંચાડશે? પુરુષોત્તમ છ. શાહ

૩૪. વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ: લેખક—નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીખ; ૪ ૨૨+૧૦૭, કિંગ્સ ૭ આના. આ પુસ્તકમાં, વર્ધા કેળવણીનો પ્રયોગ કરવા માટે આજુબંદ તાલુકાના ચામણા ગામમાં સ્થાપેલી શાળાનો ત્રૈમાસિક અહેવાલ પ્રથમનાં ૨૨ પૃષ્ઠોમાં આપ્યો છે. અત્યારે તો એ પ્રયોગ સફળ થતો દેખાય છે, પણ એ પ્રકારની કેળવણીની સાચી ભાવનાનો જેને ખ્યાલ ન હોય તેને એમાં મગજ ન પણ પડે. પછી (૧) અભ્યાસક્રમ, (૨) વર્ધા શિક્ષણ યોજના, (૩) વર્ધા શાળા અને ગામ, તથા (૪) શિક્ષણ તાલીમ વર્ગ, એ વિષે ચાર પ્રકરણ આપ્યાં છે. એ યોજના પ્રમાણે શિક્ષણ આપનાર શિક્ષકો બહુ થોડા છે, એટલે હમણાંજ અમદાવાદમાં ચૂંટરાત વિદ્યાર્થીક તરફથી શિક્ષણ તાલીમ વર્ગ સ્થાપવામાં આવ્યો છે. એ વર્ગ તરફથી શિક્ષકો તૈયાર થશે ત્યારે જ એ પ્રયોગો વિષે અભિપ્રાય બાંધી શકાશે, ત્યાં સુધી આ નવા ક્ષેત્રમાં થતા પ્રયોગ તરફ આપણે ધીરજથી જોવું ઘટે. ઉદ્યોગોમાં માત્ર કાંતણખીજાને જ સ્થાત આપ્યું છે, પણ શક્યતા પ્રમાણે જેતીને. વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઈએ, કારણકે વસ્ત્ર કરતાંયે અન્ન વધારે દેશબાપી ઉદ્યોગ છે. વળી સુધારી, હુદારી વગેરે ઉદ્યોગને પણ અવગણવા ન જોઈએ. ખાસ કરીને એટલા માટે કે જ્યાં જાળકોની વૃત્તિ એકજ ઉદ્યોગ તરફ ન હોય, તેમને વિવિધતા જોઈએ જ. શરીરશ્રમ તરફ જાળકોને પૂજ્ય વૃત્તિ થાય એ પણ આ યોજનાનો એક હેતુ છે. યુરોપમાં શરીરશ્રમ પ્રત્યે નિરસ્કાર નથી, અને ત્યાંની શાળાઓમાં ઉદ્યોગ દ્વારા શુદ્ધ ખિલવવા ગિંકેને જેવા શુદ્ધિની રમતો હોય છે. ત્યારે યુરોપ અમેરિકાની શાળાઓના અભ્યાસક્રમો.

અભ્યાસ કરીને પણ આપણી શાળાઓમાં ઉત્પાદક ઉદ્યોગો દ્વારા માનેન્દ્રિય ને કર્મેન્દ્રિય કેળવાય એવા અભ્યાસક્રમ તરફ પણ દષ્ટિ રાખવી ધોર.

૩૫. હિમાલયનો પ્રવાસ : લેખક - દત્તાત્રેય જાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પૃષ્ઠ ૨૪+૩૯૫ : કિમત એક રૂપિયો. આ પુસ્તકનો પરિચય આ માસિકના સં. ૧૯૯૦ના શ્રાવણના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૭૦ ઉપર આપ્યો છે : “સં. ૧૯૮૧થી શરૂ કરીને લેખક ધીરે ધીરે આજે હિમાલયના પોતાના પ્રવાસનું વર્ણન કરી રહે છે. અને એ ધીરે ધીરે લખાએલું વર્ણન જાલુ કરેલ બાવે લખાયું છે. એમની અવલોકનશક્તિનો લાભ આપણને કામ કામ મળ્યે જાય છે. જનતા કયે હેતુએ કેવી રીતે કરવી એ વિષેની લેખકની બાવનાનું છેલું પ્રકરણ ‘ફલશ્રુતિ’ ખાસ વાંચવા જેવું છે. જે કાંઈ પ્રવાસરસિક લાઇખેન આ પુસ્તક વાંચશે તે સૌ એમાંથી કાંઈ ને કાંઈ ફળ પામશે જ એમાં સંશય નથી.” પછી ચોથી આવૃત્તિનો પરિચય ગયા શ્રાવણના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૬૮ ઉપર આપતાં આમ જણાવેલું : “આ આવૃત્તિની શરૂઆતમાં ‘જીવનની તાજગી’ રૂપે અંથનો પરિચય આપ્યો છે તેમાં પૃષ્ઠ ૪ નીચે ‘આર્ષ’ શબ્દનો ધાતુ ‘અર્=જેડવું’ આપ્યો છે. મારી પાસેના સર્વે સંસ્કૃત શબ્દકોશોમાં એ શબ્દનો ધાતુ ‘ઋ=જવું’ આપ્યો છે અને ઋ ધાતુ તો કાંઈ કોશમાં દેખાતો જ નથી! અંથમાં લેખકે પોતાના પ્રવાસમાર્ગનો નકશો આપ્યો હોત તો અંથ વધારે રસિક જાનત.” આ પાંચમી આવૃત્તિમાં ‘આર્ષ’ શબ્દનો એજ ધાતુ આપ્યો છે અને જે ઉઠાવેલી શંકા વિષે કંઈયે ખુલાસો કર્યો નથી, પણ પોતાના પ્રવાસ-માર્ગનો નકશો આપ્યો છે અને વળી પુસ્તકને અંતે ૮૧ પૃષ્ઠનું ટિપ્પણ ઉમેર્યું છે (જે કે તેમાં પણ કેટલાક સંસ્કૃત શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ચંકારપદ છે), એટલે આ આવૃત્તિની કિંમત ચાર આના વધારવી પડી છે. છ સાત માસમાં તેની ચોથી આવૃત્તિ ખપી જાય ને આ પાંચમી આવૃત્તિ કાઢવી પડે એ આ પુસ્તકની લોકપ્રિયતા સિદ્ધ કરે છે અને વળી આ પ્રકાશનમંદિરનાં પુસ્તકો જાલુ સરતાં છે એ પણ તેનાં પુસ્તકોની વધારે આવૃત્તિઓ નીકળવાનું કારણ છે.

* ૩૬. વિશ્વશાંતિ : લેખક - ઉમાશંકર જોષી; પૃષ્ઠ ૩૯, કિંમત બે આના. શ્રી. ઉમાશંકર જોષીના સુપ્રસિદ્ધ અંકકાવ્ય ‘વિશ્વશાંતિ’ની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે. કાવ્યનો વિષય એવો ઉદાત્ત છે અને એનું નિરૂપણ એટલું સુંદર, મધુર, વિવિધ રસભર્યું અને કવિત્વપૂર્ણ છે કે આ કાવ્ય જ્યેષ્ઠ વય ઉપર પહેલીવાર પ્રગટ થયું ત્યારે એક ઊગતા કવિએ એ રચ્યું હતું એ કારણે ગુજરાતી વાચકવર્ગ એના ઉપર મુગ્ધ થયો હતો, અને ૨૫ નર્સિસદરાવલાલ જેવા કડક વલેચકના એના ઉપર આશીર્વાદ બિતર્કા હતા. ત્યાર પછી તો લાઇ ઉમા-

ચંકરનો કાવ્યસંગ્રહ પણ પ્રસિદ્ધ થયો છે, અને આનુષંગિક ગુજરાતી કવિઓમાં એમને પ્રધાન મળી ચૂક્યું છે એટલે આ કાવ્યનો વિશેષ પરિચય કરાવવાની જરૂર નથી. અધિકારી વાચક એને શોધીને પણ વાંચશે, અને વાંચનાં ઉત્તમ કાવ્યરસ પીધાનો આનંદ અનુભવશે. ૧૯૩૦ની દંડી રૂચ; તે પછીનો સત્યાગ્રહ સંગ્રામ; પરિણામે ગાંધી-છગ્ગિન કરાર; અને ત્યાર પછી ગાંધીજીનું જોગમેજી પરિવ્રમ્ભાં જવું. આ યનાવોના વાતાવરણમાં આ કાવ્યનો જન્મ થયો છે, અને એને સમજવા માટે આ વાતાવરણનો પરિચય આવશ્યક છે. સમય જતાં ભવિષ્યના વાંચનારને આ મદદની જરૂર વિશેષ લાગશે, માટે હવે પછીની આવૃત્તિમાં આ દૃષ્ટિએ જરૂરી ટિપ્પણ દાખલ કરવામાં આવે એ ઇચ્છા છે.

પુરુષોત્તમ છ. શાહ

ઉપરનાં પાંચે પુસ્તકના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૩૭. ઉપદેશસાર—શ્રીરમભૂમદર્પિના સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજી અનુવાદો ઉપરથી સંગૃહીત ભાષાન્તર: પ્રકાશક-શ્રીનિરંજનાનંદ સ્વામી, સર્વાધિકારી શ્રી રમણાશ્રમમ્, તિરુવણ્ણામલૈ, દક્ષિણ ભારત; પૃષ્ઠ ૧૪, કિંમત દોઢ આનો; મળવાનાં ઠેકાણાં—નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ તથા મુંબઈ; હરિજનપંથુ કાર્યાલય, પૂના ૪; પ્રસ્થાન કાર્યાલય, ખાડીઆ, આર રરતા, અમદાવાદ. શ્રીરમભૂ-મદર્પિનું નામ ગુજરાતીઓને તદ્દન નવું તો નથીજ. શ્રી અરવિંદનાં દર્શનાર્થે જનારાઓમાંના ઘણા શ્રીરમભૂ આશ્રમના પવિત્ર અને શાન્ત વાતાવરણનો લાભ ઉઠાવે છે. મદર્પિની આધનકથા અતિરમ્ભિક અને રોમાંચક છે, છતાં તેઓશ્રીને અતિ ટૂંક પરિચય પુસ્તકમાં આપેલો હોવાથી અહીં ને આપવો ઇચ્છા માર્યો નથી. ગુજરાતી સાહિત્યમાં મદર્પિનાં પુસ્તકો રજુ કરવાનો આ પ્રથમ પ્રયત્ન છે અને તેથી આવકારને પાત્ર છે. મદર્પિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર ગુજરાત જલદી પામો. પરમસત્યની શોધ માટે ભારતવર્ષમાં ભ્રમણ કરી રહેલા, યુરોપીય મુસાફર પોલ લાંટને મદર્પિને જગત સમક્ષ પણ રજુ કરી દીધો છે. આ લઘુ પુસ્તકમાં મદર્પિના ‘ઉપદેશસાર’નું સંગૃહીત ભાષાન્તર આપવામાં આવ્યું છે. સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી અનુવાદોને અધારે ભાષાન્તર કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકમાં મદર્પિનો તથા આશ્રમનો ટૂંક પરિચય, ‘ઉપદેશસાર’નું ત્રીસ કડીનું એક પદ, ટિપ્પણો તથા અંતમાં મદર્પિના પુસ્તકોની સૂચિ આપવામાં આવ્યાં છે. ચર્યાતમાં તેઓશ્રીની છબિ પણ મુકી છે. અનુવાદ તથા ટિપ્પણો નેઓશ્રી પાસે તપાસાવી લીધેલાં છે. પુસ્તકના નામ પ્રમાણે આમાં-સમગ્ર વેદાન્તતત્ત્વનો સાર એકજ પદમાં-આપી દીધો છે. અભ્યાસના લુદ્ધિપ્રધાન જમાનામાં

માનવબુદ્ધિ જીવ, જગત અને સ્વભાવો વિચાર તથા ચિંતન કરતાં કરતાં પર-
સ્વભાવ શી રીતે થઈ શકે તેનો સાધનક્રમ આમાં સમાવેલો છે. પદ્મો દાળ
મૂળ તામીલ ગીતનો જ રાખ્યો છે, તેને ભેરવી રાગમાં ગાવાની ભલામણ
કરવામાં આવી છે. છપાઈ સુખડ અને રવચ્છ છે. અંગ્રેજી અનુવાદ સાથે સાથે
આપવામાં આવ્યો હોત તો ઠીક થાત. મુ. તક્ષાટી

૩૮. હિંદુસ્તાનની ગરીબાઈ (૨૧. દાદાભાઈ નવરોજીકૃત) : સંપાદક -
ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ; પ્રકાશક - મગનભાઈ પ્રજુદાસ દેસાઈ, મહામાત્ર,
ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૦૧, કિંમત ચૌદ આના. મિ. ડિગ્ગીએ
અંગ્રેજીમાં લખેલા Prosperous British India પુસ્તકનું ગુજરાતીમાં
'આજાદ હિંદુસ્તાન' નામે પુસ્તક આજ મંમાદે સંપાદિત કરેલું, તેનો પરિચય
ગયા વર્ષના માહના અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૮૨ ઉપર આપ્યો છે. જરાજર આજ
પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ દેખાડતું પુસ્તક Poverty and Un-British Rule
in India દિવના દાદા સદગત દાદાભાઈએ સ. ૧૯૦૧માં લખેલું તેનો આ
પુસ્તક સાગાનુવાદ છે. એ પુસ્તક અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે જ મેં 'કહેલું'
કે દાદાજીએ પુસ્તકનું નામ આપવામાં ભૂલ કરી છે: Un-British નહિ,
પણ British જ શબ્દ રાખવો જોઈતો હતો, કારણકે અંગ્રેજી રાજ્ય એવું
રામરાજ્ય છે જ નહિ કે હિંદુસ્તાનગાંના તેના રાવબુરાજ્યને ચિતરવાને માટે
'અન-બ્રિટિશ' શબ્દ મૂકવો પડે! અંગ્રેજો વેપારી તરીકે આ દેશમાં આવ્યા,
વેપારથી દેશને સારી રીતે ચૂસી ચકાચ એટલા માટે તેમણે અહિં રાજ્યસત્તા
જગાવી ને પછી રીતસર દેશને ચૂસવા માંડ્યો. એ સ્થિતિ સમજનાર મિ. ડિગ્ગી,
શ્રી. રમેશચંદ્ર દત્ત અને શ્રી. દાદાભાઈ જેવાએ ઘણી મે ખૂબો પાડી, છતાં
દજી અંગ્રેજોની ચૂસણનીતિ એ ને એ જ પ્રકારે ચાલી રહી છે. ગાંધીજીએ
આનો એકમાત્ર ઉપાય આદર્શો છે: સ્વરાજ્ય. પુસ્તકને અતિ ભાઈ નગીનદાસ
પારેખે સદગત દાદાભાઈનું ટૂંકું જીવનચરિત્ર આપ્યું છે, એ ઠીક જ ક્યું
છે. ભાષાન્તરની ગુજરાતી ભાષા સરળ છે. મોટી રકમોના આંકડા ૧૯,૦૦૦,૦૦૦
એમ અંગ્રેજી પદ્ધતિએ નહિ, પણ ૧,૯૦,૦૦,૦૦૦ એમ દેશી પદ્ધતિએ
મૂકવા ઘટે. 'સશક્ત'ને (પૃ. ૧૯) જદલે 'સક્ત' જોઈએ. 'આપ'ને (પૃ. ૯૦,
૧૬૮) જદલે 'શાપ' જોઈએ. 'હે કે, જે' (પૃ. ૧૭૪, ૧૭૫, ૧૭૬, ૧૭૭,
૨૦૦)એ પ્રયોગમાંનો 'કે' નિરર્થક છે. દેશની આર્થિક સ્થિતિ સમજનાર એક
એક ભાષણેને આ પુસ્તક વાંચવું ઘટે.

૩૯. Hyderabad Administration: Presidential Address
by Mr. M. S. Aney at All India Aryan Congress, Sholapur,

શ્રી. ખડેરાવનાં વિધવા શ્રી. જમનાબાઈ પાસે આશાક ને છુદ્ધિશાળી ૧૨ વર્ષના એ ગોપાળરાવને દત્તક લેવરાવ્યા અને તેમને સયાજીરાવ નામ આપી તેજ સાલમાં વડોદરાની માદીએ બેસાડ્યા. સર ટી. રાજા માધવરાવ અને ગિ. ઇલિયટ જેવા રાજકુળ શિક્ષકોને હાથે કેળવણી પામીને એ નવા મહારાજા તેજસ્વી થયા. સ. ૧૮૮૧માં તેમણે રાજ્યની લગભગ પોતાના હાથમાં લીધી. પછી તે એમણે પોતાની પ્રજાને સુધારવા અને સુખી કરવા નવાં નવાં કાર્ય આરંભ્યાં ને નવા નવા કાયદા કરવા માંડ્યા. સયાજી સરોવર ગાંધીને વડોદરાની પ્રજાને પાણીનું સુખ કરી આપ્યું. વડોદરામાં કોલેજ અને કલાલયન જેવી કેળવણીની સંસ્થાઓ સ્થાપી. મફત અને ફરજિયાત કેળવણીની યોજના કરી. પ્રજાનું જ્ઞાન વધારવા પુસ્તકાલયની સંસ્થા સ્થાપી. અંત્યજોની કેળવણી માટે વ્યવસ્થા કરી. અને આ સૌ સંસ્થાઓને પ્રગતિ આપવા દેશપરદેશથી ગાહોશ અને નિપુણ પુરુષોને વીણી આણ્યા. જાળલગ્નપ્રતિજ્ઞક કાયદો, યાત્રાત્રાસનિવારણ કાયદો, દીક્ષાપ્રતિજ્ઞક કાયદો, હિંદુશાસ્ત્રમાં સુધારો, અંત્યજોદ્ધાર, વગેરે અનેક સામાજિક સુધારાની પણ યોજનાઓ કરી. આ સર્વ કાયદા અને યોજનાઓ આખા હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ જ વાર યોજનાર આ વડોદરાનરેશન હતા અને ત્યાં તે વિષેની તેમની જ્ઞાતિ સમસ્ત હિંદુસ્થાનમાં જ નહિ, પણ યુરોપ-અમેરિકા સુધીયે પ્રસરી ગઇ.

સુધારાની નિષ્ફળતા

પણ એમની સુધારાની યોજનાઓ મોટે ભાગે નિષ્ફળ નીવડી છે. નાદુરસ્ત તળિયતને કારણે કે બહાને એમને યુરોપમાં જ પડી રહેવાનો મોહ જાગ્યો. પોતાની ગેરદાજરીમાં રાજ્યવહીવટ ચલાવવા રાજ્યમાં મરાઠા ને પરદેશી અગત્યદારો ભર્યા, રાંખપાળ જેવા અપરાધીને પણ જેલમાંથી છોડી અધિકારી બનાવ્યો. પ્રજા પ્રત્યેની સદાનુભૂતિ વિનાના એ સત્તાપ્રિય અધિકારીઓને હાથે શ્રીમંતની સૌ યોજનાઓ અવગતિ પામી. ફરજિયાત કેળવણી હોવા છતાં એ રાજ્યમાં અત્રેજી રાજ્ય કરતાં ભણતરના ટકા વધ્યા નથી, ઊલટા તે કાયદાએ લોક દંડાયે જાય છે. વડોદરાની કવે કોલેજની ટ્રેસ્ટ ગંધ કરીને અધિકૃતવણીને ફટકા માર્યા છે. જાળલગ્નપ્રતિજ્ઞક કાયદાને અંગે અપરાધીઓને જે જે રૂપિયાના નજવા દંડ કરીને કાયદાને હાસ્યાર્પદ બનાવ્યો છે, અને વળી રાજ્યે તે જાળલગ્ન કરનાર પોતાના અમીર-ઉમરાવોને વિવાજ પ્રમાણે આંદા-પોશાક આપી જાળલગ્નને ઉત્તેજન આપ્યું છે! મહાસલાના રાજ્યતંત્રની નીચે અહીં આજુબાજુમાં જ માગલતદાર કચેરીમાં એક અંત્યજ પટાવાજો નીમાયો છે અને લો. બો. શાળામાં એક લગ્નીલાઇ શિક્ષક નીમાયો છે, એવું એ રાજ્યમાં

હજીયે નથી જાન્યું. અગ્રેજી રાજ્યના ખેડૂત ઉપર જમીનમહેસૂલનો ભાર અતિશય છે એ તો પ્રસિદ્ધ છે, પણ વડોદરા રાજ્યના ખેડૂત ઉપર તો એથી મેં વધારે છે, એ વાત એ એ રાજ્યની સરહદનાં ગામોની જમીનમહેસૂલ સરખાવવાથી તરત જણાય છે.

• પ્રજામંડળ

અગ્રેજી રાજ્યના અનુકરણનો દેખાવ કરવા માટે વડોદરાનરેજો પોતાના રાજ્યમાં 'વારસભા રથાપી, પણ એનાં લક્ષણ દેખી લોકો નો એને રાધાસભા કહી! કરના ભારણથી અને ખીજ અનેક રીતનાં ગેરવહીવટથી પ્રજા ગિજાય છે એ જોધને પ્રજાનાયકોએ પ્રજામંડળ સ્થાપ્યું અને એ પ્રજામંડળે રાજ પાસે લોકશાસનના વહીવટની માગણી કરી. એ માટે જેએક માસ ઉપર સરદાર વલ્લભભાઈને પ્રમુખપદે વડોદરામાં લોકસભા ભરાવાની હતી, પણ એથી મરાઠાઓને પોતાના હાથમાંથી રાજસત્તા સરી જતી લાગી અને કેટલાક મરાઠા શુંડાઓએ કાવતરું રચી એ સભા તોડી પાડવા તોફાન કર્યું; લોકોને ગામો ને છૂંટયા, સ્ત્રીઓને પણ ના જોધ! જાણે શ્રીમંતના સુધારા ઉપર કલંક ચઢાવવું હોય કે પછી એ રીતે શ્રીમંતનું સ્મારક દગવાનું હોય!

સાચું સ્મારક

શ્રી. સયાજીરાવ પછી તેમના પૌત્ર શ્રી. પ્રતાપસિંહ ગાદીએ આગ્યા છે. દોઢાનું સાચું સ્મારક કરવું હોય તો એમણે, અગ્રેજી રાજ્યથી આગળ ન જઈ શકાય તોય, એ રાજ્યતંત્રનું સાચું અનુકરણ કરવું ઘટે. પ્રજાને લોકશાસનનો અધિકાર આપે અને વડોદરા રાજ્યને 'ગાયકવાડી'ને નામે ચોંટી બેઠેલું અને અહુશ્યાજ પેલા શુંડાઓએ નેના ઉપર સીલશિક્કો મારીને પ્રદર્શિત કરેલું કલંક ધોઈ નાખે. પણ આ દોઢ ગામમાં એ નવા મહારાજાએ જાહેર કરેલા સુધારા અને જક્ષીસો લગભગ પોકળ દેખાય છે અને પ્રજામંડળે જ તે વિષે ગોતાનો સ્પષ્ટ અસંતોષ પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. આખા દેશના તેમજ વડોદરાના પણ રાજા સમજે કે સમસ્ત દેશની તેમજ દેશી રાજ્યોની પણ પ્રજા હવે જાગી ઊઠી છે. રાજા રાજ જલેમીં ઉડાવે અને પ્રજા રાટલોજ માંજે તોય પત્થરનો ટુકડો જ નાખ્યે હવે તે સંતુષ્ટ થવાની નથી, ના નથી જ! રાજકોટ અને મહાત્માજીનો અનરોધ સત્યાગ્રહ

પણ આપણા દેશી રાજાઓ જાણે ઔરંગજેખાના જમાનામાં રાજ્ય કરતા હોય તેમ પ્રજા ઉપર દંજ બુલમ કર્યે જ જાય છે, હજી એ નવા જમાનાનો પ્રકાશ ઝીલી શક્યા નથી. આંટીમાં આગ્યે રાજકોટનરેજો પ્રજા-પ્રતિનિધિઓના હાથમાં રાજતંત્રની લગામ સોંપવાનું વચન આપ્યા પછી,

પેલા પીરાવાળાની બૂંડી સવાદથી એમણે વચનભંગ કર્યો ને ફરી ગયા! સામાન્ય પ્રાગજન વચનભંગ કરે તો સમાજમાં એની આખરે ગણ, ત્યારે આ તો રાજા અને વચનભંગ કરે એ તો કેટલું ભગંડર! મદાત્માણને આથી આશાન થયો. રાજાને સમનવચ્ચે એ તુરનજ રાજકોટ જીપણા, પણ બૂંડા પીરાવાળાની બૂંડી સલાદને વળગી રાખ નાજ સમજ્યા. પરિણામે મદાત્માણએ મદાત્મા સંભાગ આરંભી ઉપવાસ આદર્શ. સમંરેત દેશમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો! અગ્રેજ વર્તમાનપત્રોએ તો એ રાજાને પદબ્રજ કરવાની પણ અગ્રેજ મરકારને સૂચના કરી. એ વૃદ્ધ ને જર્જરિત દેહ ઉપવાસ સામે કેટલોક દરે? અને છતાં મદાત્માણ નો, રાજાની આન ઠેકાણે ન આવે ત્યાં સુધી, ઉપવસ કરવાને હર્દાનશ્વ દયા. પાંચ દિવસો ઉપવસે તો સુમર્થ અગ્રેજ મરકાર પણ ડોલી ઉઠી, રાજા પાસે તેલું વચન પળાવવાની શરતે પાંચસરાયે ઉપવાસ છોડવાની પ્રાર્થના કરી ને તેમને દિલ્લી ગોતર્થા. મદાત્માણ એ પ્રાર્થના સ્વીકારીને મદાસભાના મહારાજા અધિવેશન ઉપર ત્રિપુરી જવાનું માંડી પાળીને પણ દિલ્લી ગયા છે. ખરેજ આવા રાજાએને પદબ્રજ કરવા ન જોઈએ અને હું તો જાણુ વર્ષોથી માની રહ્યો છું કે સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિમાં એક આડખીલી રૂપે રહેલાં સર્વે દેશી રાજાઓને ખાલસા કરી દેવાં થટે-ભારતદેવીની સાથે કસુંબજ સાડી ઉપર કાસ્તીયરી આવજુકાર સુધી પહેલા હજારના આ પૌણા હાથાને જોઈએ તો પ્રચંડ ઔપધયી પણ ધોલ નાખવર થટે!

મહાસભાનું ત્રિપુરી અધિવેશન સંકળ

આ માર્ચ માસની તા. ૧૦, ૧૧, ૧૨ના દિવસોમાં ત્રિપુરી ખાતે મહા-સભાનું અધિવેશન થયું. પ્રમુખની ચૂંટણીને કારણે ને પરિણામે દેશના મહાસભાવાદીઓમાં મતભેદ પડ્યો ને ને પણ પડ્યા. તેને પરિણામે અધિવેશનમાં વખતે ભંગ થાય એવી રીંકા પણ જીભી ચઢી હતી. એ અનિષ્ટ પરિણામ અટકાવવાની ઉત્કટ હચ્છલી જતવંત મંદવાડ હોવા છતાં પણ પ્રમુખ શ્રી. સુભાષચંદ્ર બોઝ અધિવેશનમાં હાજર ગયા. અગ્રેજ સરકાર દેશને માથે બૂંડું ફેંડવેશન દોડવાની તૈયારી કરી રહી છે, તેવી કટોકટીને પ્રસંગે મહાસભામાંનો આત્મર કલહ આમદાવાદેય નીવડે એ રિયતિ જલે પણ સમજી ગયા ને મદાત્માણ ઉપર વિશ્વાસ ખૂબી દેશનું નાવનું સુખન મદાત્માણના હાથમાં મૂકવાનો દરાવ જાણતો મંજૂર થયો. આમ આ પ્રસંગે તો, સુરતની નાની આરુતિ થયા છતાં, સુખાવા મળીજ, પણ તે મદાત્માણને નામે; અને સાથે એ પણ જાણીએ આપણું કે મદાત્માણ ન હોય તો આપણી શી દશા થાય! અને એ વૃદ્ધ ને જર્જરિત દેહ તે ક્યાં સુધી પહેલવવાનો! આપણી અવદરણું કારણ

નેતાઓનો સત્તાભોજ અને તેને પરિણામે પેઢેલો મહાસભામાં સડો. આ સડો ગ્રામ-, તાલુકા-, જિલ્લા- અને પ્રાન્ત-સમિતિ, એમ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો છે, એ ગમે તેને દેખાઈ આવે એમ છે. મહાત્માજી એ સડો કાઢી નાખવા જૂનો માર્ગ વ્હાય છે, પણ સત્તાપ્રિય નાયકોને મહાત્માજીની ક્યાં પડી છે! આજે આપણે નદિ સમજીએ તો કાલે જીવન માથું મૂકી રોવાનો વખત આવવાનો છે! મઘનિષેધ અને પ્રૌઢશિક્ષણ

મહાસભાના પ્રધાનોના હાથમાં ત્યારથી ઇલાકનો વહીવટ આજો છે ત્યારથી તેમણે પ્રજાહિતનાં કાર્યો કરવા માંડ્યાં છે. મઘપાને પ્રજાજનોનાં જીવન-આર્થિક અને ગાનસિક જીવન-કોતરી ખાધાં છે. આપણા પ્રધાનો એ વાત તો ક્યારનાય જાણતા હતા અને રાજસત્તા ઉપર આવતાંજ તેમણે એ રોગનો નાશ કરવા સખ્ત ઉપાયો ચેલ્યા, ધનવાનો ઉપર કર નાખીને પણ દારૂમાંથી મળતી પેદાશ ફેંકી દીધી. આથી દારૂના વેપારીઓ અને ધનવાનો જાળડી ઊડ્યા, પણ પ્રજાસેવક પ્રધાનોએ તો પોતાની દૃષ્ટિ સાંમે પ્રજાસેવાજ રાખી એ સ્વાર્થીઓને અવગરવા, એ માટે એમને ધન્યવાદ થયે છે. પણ વળી પ્રધાનો નજીક છે કે પ્રજામાં જ્યાં સુધી જ્ઞાનપ્રચાર ના થાય ત્યાં સુધી કાયદાને જાણે કરેલો સુધારો દોહળોજ રહે છે. જ્ઞાનપ્રચારનું મુખ્ય સાધન અક્ષરજ્ઞાન છે અને એટલા માટે એમણે પ્રૌઢશિક્ષણની યોજના કરી. મઘનિષેધની અને પ્રૌઢશિક્ષણની યોજનાનો લાભ ગુજરાતમાં અમદાવાદ અને સુરત જિલ્લાના લોકનાયકો સારી રીતે ઉઠાવી રહ્યા છે. બીજા જિલ્લાઓમાં, તેમજ ખેડા જિલ્લામાં પણ, એ વિશે શિથિલતા જણાય છે. ચૂંટણી વખતે જાગરણ ને પછી નિદ્રા, એ પણ મહાસભામાં સડાનું એક કારણ છે, એમ આપણા નેતાઓએ જાણવું ધરે.

કાચો પારો અંતે નાજ પડ્યો

મહાસભાની સરકારના પ્રધાનોએ પ્રજાહિતની યોજનાઓ કરવા માંડી છે એટલુંજ નહિ, પણ પાછલી સરકારે પ્રજાને કરેલા અન્યાયો પણ ટાળવા માંડ્યા છે. સ. ૧૯૩૦ના અને ૧૯૩૨ની સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં જે શૂરા ખેડૂતોએ સરકાર સામે જાય ભીડી જમીનમહેસૂલ નહિ ભરેલી, તેમની જમીનો તે સરકારે જપ્ત કરી દીધેલી અને વેચી દીધેલી. એવી પવિત્ર જમીનો ઉપર કાણ હાથ નાખે? કેટલાક સ્વાર્થીઓએ એ જમીનો પાણીને મૂલે ખરીદી લીધેલી! મહાસભાની સરકારે આજે એ જમીનો પાછી ખરીદી લેઈ તેના મૂળ માલિકોને પાછી આપી છે. જારડોલી તાલુકામાં મહાત્માજીએ અને ભોરસદ તાલુકાના રામ ગામમાં સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે મહાસભાએ એ જમીનો તેમના મૂળ

માલેકોને આપવાની શુભક્રિયા ગયા માસમાં કરી છે. ખેડૂતોની શ્રદ્ધા આથી મહાસભા ઉપર એવી વજ્રરૂપ થઈ છે, કે હવે ગમે ત્યારે સત્યાગ્રહસંગ્રામ બાજે ત્યારે તેઓ નિર્ભયતાએ તેમાં ઝંપલાવે.

ખારડોલી તાલુકાના ગુલામોની મુક્તિ

મહાસભાએ પ્રજાને ન્યાય અપાવવા જે પુણ્યકાર્ય કર્યું છે, તેમાં ખારડોલી તાલુકાના ગુલામોની મુક્તિ એ સૌથી મહત્ત્વનું છે. સુરત જિલ્લાના આદિવાસીઓ કાળીપરજને નામે જોળખાય છે, સારા લોકોએ એ નામ સુધારીને તેમને ગાંધીપરજનું નામ આપ્યું. એ લોક ત્યાંની ખેડૂત પ્રજાની અર્ધા ગુલામગીરી ભોગવી રહ્યા હતા. થોડુંક કરજ પોતાના શેક પાસેથી લે એટલે એ એનો આખો જન્મમારો ગુલામ! મહાસભાના પ્રયત્નથી એમની એ ગુલામગીરી તૂટી છે. તા. ૨૬:૧:૩૬ને રોજ ગળેલે પંચે ઠરાવ્યા પ્રમાણે તે પોતાના શેકથી મુક્ત થઈ ગમે ત્યાં મજૂરી કરવા જઈ શકે અને એ મજૂરીના પૈસાથી અમુક દરે શેકનું દેવું વાળી શકે. વળી મહાસભાના તેમના સહાયકોએ તો તેમને ‘હળપતિ’નું રૂપાણું નામ પણ આપ્યું છે! હળ વિનાના અથવા કોષ્ટકને હળે મજૂરી કરતા એ લોકોને ‘હળપતિ’ કહેવા, એ તો રસ્તાના બિખારીને ધનપતિ કહેવા જેવું થાય! જુદાં ને બનાવરી નામનો આટલો બધો મોહ મહાસભાવાદીઓને પણ શો!

રૂશ્વતખોરી દબાવી દેવાના મહાસભાવાદી સરકારના પ્રયાસ

“હેકંજના દરજ્જાના (સર્વોર્ડિનેટ) નોકરોમાં જ્યાં જ્યાં રૂશ્વતખોરીની બદી હોય ત્યાં ત્યાંથી તે બદી નાશ કરવાના પ્રયાસો સુગંધ સરકાર કરી રહી છે. ખાતાંઓના ઉપરીઓને, તેમના તાગા હેકંજના નોકરોના સંબંધમાં રૂશ્વતખોરીની ફરિયાદો બાજત તપાસ ચલાવવા માટે તાત્કાલિક પગલાં લેવાની ખાસ સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી તથા છેલ્લા છ મહિનામાં, એટલે કે જનન્યુઆરીથી જુન મહિના સુધીમાં, તેના કેટલા કિસ્સા બન્યા તથા તે કિસ્સાઓના સંબંધમાં તપાસનું પરિણામ શું આવ્યું તે જણાવનારાં તે જમાસિક નિવેદન સરકારને મોકલી આપવાનું ફરમાવ્યું હતું. એ હુકમ અનુસાર, જુદાં જુદાં ખાતાં તરફથી, સન ૧૯૩૮ના જુન મહિનાની ૩૦મી તારીખે પૂરા થયેલા અર્ધા વર્ષ માટેનાં જમાસિક નિવેદનો આવ્યાં,” તે સરકારે પ્રકટ કર્યા છે અને રૂશ્વતખોરી માટે કયા સરકારી નોકરને કેવી સજા કરી છે તે તેમાં જણાવ્યું છે. પ્રજા આથી સમજે કે કોઈ સરકારી નોકરને રૂશ્વત લેવાનો કે માગવાનો હુક નથી અને કોઈ માગે તો તેના ઉપરી અધિકારીને તરત જણાવી દેવું.

નગરઉદ્યોગ

નગરોના ઉદ્યોગોનાં મોટાં મોટાં કારખાનાંથી દેશમાં બેકારી વિસ્તરતી જાય છે. મીસો લાખો મજૂર કપડાં રોજ બોલે છે તોય દેશનાં મોટા ભાગના લોક અર્ધનગ્ન દેશમાં રખડે છે, શિયાળાની રાતે ટાઢમાંથી બચવા જીમની પાસે કપડાનો દુકડો નથી! માટેજ, દેખવે તો કપાસ પીલનારાં, પજુ સાચી રીતે તો માણસ પીલનારાં એ કોરખાનાં જોઈને ગાંધીજી ત્રાસી બેઠ્યા છે, માટેજ એ કારખાનાંનો વિરોધ કરી રહ્યા છે અને આગઉદ્યોગનો પ્રબળ પ્રચાર કરી રહ્યા છે. કારખાનાંની પીલણનીતિને સ્પષ્ટ કરતા લેખો—‘યંત્રની મર્યાદા’ મંજુલે લેખો—શ્રી. નરહરિભાઈ પરીખ કેટલાક વખતથી ‘હરિજન-બંધુ’માં લખે જાય છે, ત્યારે બીજી જાણથી સાત મહાસભાવાદી પ્રાન્તોનાં ઉદ્યોગખાતાંની સમિતિ દિલ્હીમાં મળીને દિલ્હીમાં મોટરો, વિમાનો અને રેડિયો, વગેરે જનાવવાનાં કારખાનાં સ્થાપવાના નિર્ણય ઉપર આવી લાગે છે. પરદેશથી આવતા આ પ્રકારના માસની અટકાયત કરવા આવાં કારખાનાં સ્થાપવાનું ‘છટ્ટ લાગતું’ હશે, પણ એ કારખાનામાં માણસ તો પીલાશેજ. ત્યારે ગાંધીજીની મોટાં કારખાનાં વિરુદ્ધની લાવના અને આ ઉદ્યોગસમિતિની કારખાનાં સ્થાપવાની લાવના વચ્ચે જેગ શી રીતે ખેસાડવો? કાસતેલની પેઠે દિવેલ પણ જગી શકે એવાં ફાનસ શોધવાં, વગેરે અનેક ઉદ્યોગોથી આગઉદ્યોગને લાભ થાય અને પરદેશી માલ આવતો અટકે, એમ નહિ? સાવધાન, ઉદ્યોગસમિતિ!

આ ઉદ્યોગસમિતિએ બહુ સાવધાન રહેવાનું છે. જે કારખાનાંની એ દિગાયત કરે છે તે સીધી કે આડકતરી રીતે આપણા દેશના આગઉદ્યોગો તથા ગૃહઉદ્યોગો ઉપર હવે વધુ આક્રમણ ન કરે એટલુંજ નહિ, પણ કાંઈકે એમને યોગ્ય થાય એવા રસ્તા શોધવા એ પ્રયત્ન કરે તોજ તે સાર્થક નીવડવાની છે, નહિ તો અનર્થકારી થવાનો ભય છે. વળી અગિયાર્થ આવશ્યક હોય એવા મોટા ઉદ્યોગો સ્વદેશમાં સ્થપાય એટલું જાણ નથી, પણ એ ઉદ્યોગો દ્વારા થોડા મૂડીદારોનેજ લાભ ન થતાં, આંગવર્ગને લાભ થાય એવી યોજના કરવા તરફ પણ ઉદ્યોગસમિતિએ ધ્યાન આપવું જોઈશે. ન. દા. ૫.

પાટીદાર મંડળ.

જિવારસદમાં ‘લેઉવા પાટીદાર હિતવર્ધક મંડળ’ સ્થપાયું છે. તેનાં ધારાધોરણ મળ્યાં છે તે ઉપરથી જણાય છે કે જ્ઞાતિનાં, ને જાતે તો પરજાતિનાં પણ, ભાઈજોનોની ઉત્તરિતે અર્થે એ મંડળની યોજના છે. એ મંડળના સ્થાપનાગ્રંથોએ સગળવું જોઈશે કે માત્ર મંડળ સ્થાપે ને તેનાં ધારાધોરણ

છપાએ આપણું કંઈએ વળવાનું નથી, તેને માટે સક્રિય કાર્ય કરનાર અમુક ભાઈબેનોએ તેની પાછળ પાગલ થવું બેઠાં. ગાકી તો કંઈ નહિ વળે. એક જ ઉદાહરણ: સમસ્ત ગુજરાતનું ‘પાટીદાર મંડળ’ છેવટનાં કેટલાંક વર્ષથી તો વાર્ષિક પરિષદ ભરીને આખું વર્ષ સોડ તાંણીને સૂક રહે છે. છેવટની ઓડ પરિષદ માગશરની શરૂઆતમાં ભરાઈ તેમાં વેળો કરાવ છે કે ‘આ પરિષદ’ પસાર કરેલા કરાવેનો અમલ કરવા માટે પાટીદાર શાંતિના ગૃહસ્થોની અનુમતિ મેળવવી આવશ્યક છે, એમ આ પરિષદ માને છે. માટે શાંતિના પ્રતિનિધિઓની એક સમિતિ પ્રમુખશ્રીએ નીમવી અને એવી અનુમતિ મેળવવી એમ આ પરિષદ કરાવે છે.” પણ એ પરિષદ ભરાયે આજે ચાર ચાર માસનાં વહાણાં વહી ગયાં છે, છતાં મંડળના પ્રમુખશ્રી દાદુભાઈ દેસાઈ, એ કરાવની દરખાસ્ત મૂકનાર દરખાસ્તી ગોપાળદાસ દેસાઈ અને બીજા સૌ કાર્યકર્તા પોતપોતાને કામે એવા વળંગી ગયા છે કે એ કરાવ તરફ કે મંડળની પ્રગતિ તરફ ઊંચી આંખ કરીને જોવાનીયે એમને કાંઈને પરવા નથી! અને ફૂંડને અભાવે તો ગાળલગ્ન કરનાર ઉપર ફરિયાદો કરવાનું એ હવે ભાઈ બેણીભાઈથી નાનું કંઈ પણ થઈ પડ્યું છે! લોક પછી આવાં મંડળોની ને તેના કાર્યકર્તાઓની મરકરી કરે તેમાં કંઈ નવાઈ!

સદ્ગત ભાઈ મોતીભાઈનું રમારક

આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૨૭૩ ઉપર સદ્ગત ભાઈ મોતીભાઈના રમારક માટે થએલી યોજના છપાઈ છે. સૌ ભાઈબેનો એમના રમારક ફૂંડમાં મુક્ત હસે પૈસા ભરે. કમગાં કમ એક લાખ રૂપિયા યા તો જ એમણે આદરેલાં પશુ અધૂરાં મૂકેલાં સેવાકાવ’ સફળ કરી શકાય. પુસ્તકાલયના તો એ પ્રાણુદાતા હતા અને તેથી આણુંદ, ચરોતર એન્સ્યુરેશન સોસાયટીને અંગે ગુજરાતનું મધ્યસ્થ ‘શ્રી. મોતીભાઈ અમીન રમારક પુસ્તકાલય’ સ્થપાય તો એમનું ચિરંજીવ રમારક થયું ગણાય. વડોદરા ‘ચરોતર બોર્ડિંગ હાઉસ’માં એમનું તૈલચિત્ર મૂકાયું એ જાણે કીક છે; પણ એવી જડ મૂર્તિઓ ઉપર ધનનો જાદુ વ્યય થવાનું ધટે. ‘મારી પાછળ કશું વં મૂર્ત રમારક ના કરશે’ એવી સૂચના આર્પસમાજના સ્થાપક સ્વામીશ્રી દયાનંદ સરસ્વતી પોતાના શિષ્યોને કરી ગએલા. ત્રિપુરી મહાસભાને પ્રસંગે પર્વત ઉપર ગાંધીજીની પર દાયંગી ભગ્ય પ્રતિમા કોતરવાની યોજના થએલી, તે ગાંધીજીની જ સૂચનાથી જાંઘ રાખવી પડેલી. મૂર્ત રમારકો કરતાં અમૂર્ત રમારકો પ્રગ્નના જીવન ઉપર વધારે ગંભીર અસર કરે છે એ ના ભૂલીએ. છતાં રમારકસમિતિ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને એ રમારકફૂંડમાં લાખ રૂપિયા તો ભરી જ દેખએ.

શ્રી વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર: શ્રી. વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ ઉપર શ્રી. વલ્લભભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈએ માટેલા દાવાનો નિકાલ ઓ. મેજિસ્ટ્રેટ શ્રી. ડાહ્યાભાઈ દેસાઈભાઈ દેસાઈએ આપી દીધો છે અને જલે પક્ષ વચ્ચે સમાધાન થઈ ગયું છે. ઇલેક્ટ્રિક કંપનીને પરવાનો મળતાં વિદ્યાલયમાં વિજળીના દીવા અને પાણીનો પંપ ચાલુ થઈ ગયાં છે.

તા. ૨૬:૨:૩૯ને રોજ જાહેર થયા પ્રમાણે, નવી વ્યવસ્થાપક સમિતિની ચૂંટણીમાં કુલ ૧૪ ઉમેદવારો પૈકી નીચે દર્શાવેલા દશ ઉમેદવારો ચૂંટાવામાં મફત થયા છે:.

૧. શ્રી. ગોપાળદાસ અંગાધદાસ દેસાઈ ૬. શ્રી. ગોકુળદાસ દ્વારકાદાસ તલાટી
૨. „ ભક્તિલાલશ્રી ગોપાળદાસ દેસાઈ ૭. „ સુનીલાલ રમણલાલ સરૈયા
૩. „ દાદુભાઈ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈ ૮. „ દાદાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ અમીન
૪. „ રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ ૯. „ અંગાલાલ પ્રભુદાસ ચોકસી
૫. „ મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ૧૦. „ ભોમીલાલ નાથાલાલ ચોકસી

૩:૩:

ભેટ

શ્રી. જમનાલાલ જર્મનજ દરને પરચુરણ બેટના આવેલા,	
ગાંધી સેવામંથ મારફતે મળ્યા ને, વર્ધા	૨૮૦-૧૧-૦
પટેલ કૃષ્ણભાઈ શંકરભાઈની કુ., દા. શ્રી મોતીભાઈ, પાલજીયામ	૩૧-૦-૦
શ્રી. કારીભાઈ મકનદામ પટેલ,	૨૫-૦-૦
„ મોતીભાઈ ભુલાભાઈ „	૨૫-૦-૦
„ શનાભાઈ દાથીભાઈ „	૨૫-૦-૦
„ રાનાભાઈ શંકરભાઈ „	૨૬-૦-૦
„ હોટાભાઈ રણહોડભાઈ „	૧૧-૦-૦
„ જોડાભાઈ હરિભાઈ „	૧૧-૦-૦
„ પુરુષોત્તમ દગિલાલ મોદી	૧૧-૦-૦
„ અમૃતલાલ સુનીલાલ શાહ	૭-૦-૦
„ સુનીલાલ ખેચરદાસ	૫-૦-૦
„ જોડાભાઈ ભવાનભાઈ પટેલ	૫-૦-૦
„ ઝવેરભાઈ ગોપાળભાઈ	૫-૦-૦
„ ભાઈલાલભાઈ નારણભાઈ પટેલ,	૫-૦-૦

સભાસદ લવાજમ

શ્રી. છોટાલાલ ચતુરલાલ પટેલ,	બાલકૃષ્ણભાઈ	૧૦૧-૦-૦
„ મૂળજીલાલ ગ્રામદાસ „	„	૧૦૧-૦-૦
„ જગનલાલ શંકરભાઈ „	ધર્મજી	૧૨-૦-૦
„ પુરુષોત્તમ મોતીલાલ „	સોનિયા	૧૨-૦-૦
„ મોતીલાલ મથુરભાઈ „	આણંદ	૧૨-૦-૦

૨૩૮-૦-૦

શ્રી ચરેતર એજ્યુકેશન સોસાયટી મારફતે મળેલા :

મૌ. અમલુખા ગોવિન્દલાલ દેસાઈ કન્યાકેળવણી ઉત્તેજન ફંડના
બ્યાજના, પુસ્તકોમાં વાપરવા માટે ૨૦-૦-૦

મી. દિવાળીગૌરી - સુતીવાલ પટેલ સ્મારક ફંડના બ્યાજના,
શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા, પ્રવાસ, રમતની હરિકાષ્ઠ, બાળઉછેર
મંજી પત્રિકાઓનું પ્રકાશન, વગેરે બેનોની પ્રગતિ થાય
તેથી પ્રવૃત્તિમાં વાપરવા માટે ૪૨-૮-૦

સ્વ. શ્રી. હરજીભાઈ સ્મારક ફંડના બ્યાજના ચાલુ ખર્ચમાં
વાપરવા માટે ૫૬-૨-૦

મી. સુરજબેન કન્યાકેળવણી ફંડના બ્યાજના ચાલુ ખર્ચમાં
વાપરવા માટે ૧૬-૬-૯

૧૩૮-૦-૯

કુલ રૂ. ૮૪૦-૧૧-૯

ફાગળ માસની પત્રિકા નં. ૮માં સ્ત્રીકાગ્રએવા ૨૯૬૬૯-૨-૦

૩૦૮૧૨-૧૩-૯

વિદ્વદ કન્યાકેળવણી મંડળ, શરદાબેન મજમુન્દાર,
નડીઆદ, તા. ૧૭:૩:૩૯ રાવજીભાઈ મણિલાલ પટેલ,
ગંધીઓ

આ પત્રિકા આણંદ ચરેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેમમાં મોતીલાલ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદાબેન મજમુન્દાર માટે છાપી, તા. ૨૦:૩:૩૯

પાંડીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गमपथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૫ }
વર્ષ ૧૬ }

આશુ'દ .

{ વૈશાખ
અંક ૭

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતિભોજન

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતિભોજનમાં ત્રણ દોષ સ્વાભાવિક રીતે જ ગ્રહેલા છે : (૧) અસ્વચ્છતા, (૨) અનિયમિતતા, અને (૩) ધમધમાટ.

પહેલો દોષ—મુખ્ય દોષ—અસ્વચ્છતા. તે એટલી દંઝ સુધી, કે કોઈ સુર ડોક્ટર કે વૈદ્ય જુગો નો નજ જશે. અરે! રસોઈ ગનાગનાર રસોઈયો પોતે પણ (કેટલીક વખત તે) ભોજન જમતો નથી.

હવે આ અસ્વચ્છતા કેવી રીતની તે આપણે વિચારીએ. ઘગ્નાં ગાયસો એટલું જાણું સીધું પોતે તૈયાર કરી શકે નહિ, તેથી ફળિયાની આંખો એકઠી થઈને કરે. વળી રસોઈ કરવામાં પણ તેગજ યાય. ફળિયાના પુરુષો લાડુ વાળવા લાગે, શાક સુધારે. હાથ, ચપ્પુ, ધોવા વિના ગમે તેવે દાથે, ગમે તેવા ચપ્પુથી શાક સુધારે; તે સળેલું હોય તો મળેલું, તેને કોણ ગગગર તપાસે! રસોઈ કરવામાં ઉઘાડું પાણી વાપરે; દાળ ઉઘાડી રાખે, તેમાં (દિવસે) માખી, (રાત્રે) પતંગિયાં વગેરે પડે તે તો જાણે કીક છે, પરંતુ કોઈક વખત દાળમાં સાપ, ગરેળા વગેરે પણ પડે છે. કદાચ ભોગજોએ તેણું જાન્યું હોય અને ઔઞાણમાં તે પીરમવામાં આવે તો શું પરિણામ આવે! પીરસનારા હાથ ધોયા વિના પીરસે તેનો તો જાણે હિસાબજ નહિ! ગમે નેટલી મંલાળ ગખવામાં આવે તોપણ ઘગ્ના નેટલી સ્વચ્છતા જ્ઞાતિભોજનમાં તો ક્યાંથી જ આવે?

બીજો દોષ અનિયમિતતા, એટલે જમવાના દરરોજના વખતમાં ફેરફાર. દરરોજ આપણે જે વખતે જમતા હોઈએ તેના કરતાં જ્ઞાતિભોજનમાં મોડું કે વહેલું હોય, એટલે ખરી જૂખ—કુદરતી જૂખ લાગે ત્યારે નહિ, પણ જૂખ મરી ગય ત્યારે કે (જૂખ) લાગ્યા વિના જમવાનું.

ત્રીજો દોષ ધમધમાટ, એટલે ખૂબ—૬૬ બહાર—નાખેલાં મરચાં. શું કરે જિયારો જ્ઞાતિભોજન કરાવનાર! તેને ઘેર ખૂબ મરચાં પડ્યાં હોય અને ઘર નાનું હોવાથી ક્યાં મૂકે? નેથી (જ્ઞાતિભોજન વખતે) દાળસાકમાં જ—તે તેને માટે યોગ્ય સ્થાન હોવાનું ધારી—નાખે. જેને જલુ જ મરચાં ખાવાનો અભ્યાસ હોય તેને તો માર્જન લાગે, એવા તો બિચટા જરા ચોઈ મરચાં ન ખાયાં હોય તો રસોઈ વખોડી કાઢે. જલુ મરચાં ખાવાથી રોગ થાય. જલુ મરચાં ખાવાથી તમોશુલ વધે—એ જોડે દેહના આરોગ્યને જલુ નહિ, પરંતુ આત્માના આરોગ્યને જલુ નુકશાન કરે છે.

આરોગ્યની દૃષ્ટિએ જ્ઞાતિભોજનના દોષો વિષે કાંઈ વિશેષ કહેવાનું હોય નહિ, કારણ કે સર્વ જણ જ્ઞાતિભોજનના તો ભોગિયા-છે જ.

અબૃધક માણસો તો જિયારા (આનું પગિલામ—આરોગ્યને ફેટલું નુકશાન પહોંચે છે તે—ગળવા વિના) આવું જમે, પરંતુ આજના જમાનાનાં મુખરેલાં યુવકયુવતી પણ (આરોગ્યની કિંમત ગળવા પછી પણ) આવું જમે છે એ જોડેને મને તો તેમની મૂર્ખતા ઉપર ખૂબજ દસવું આવે છે.

માગ ધારવા પ્રમાણે તો (કદાચ) અબૃધક માણસોએ જ આવો (જંગલી) —જ્ઞાતિભોજનના—રિવાજ પાડ્યો હશે.

ભાદરણ

કમલા નારાયણભાઈ પટેલ

—*—

ગુજરાતનો એક જ્યોતિર્ધર

ગુજરાત સમસ્તમાંથી અજાનતું અંધારું મિટાવવાનો આજીવન ભગીરથ પ્રયત્ન કરનાર, ચરોતરની બિગતી પ્રજાના ઘડતરમાં અણમૂલો ફાળો આપનાર, પોતે અપુત્ર હોવા છતાં ચરોતરના અનેક સુપુત્રોની રોહાંજલિ ઝીંમવા ભાગ્યશાળી બનનાર, સંસ્કાર સેવા અને ત્યાગની જ્વલંત મૂર્તિ, ગુજરાતનો એક પ્રખર ફળવણીકાર, ગુજરાતનો એક સાચો જ્યોતિર્ધર તા. ૧:૨:૨૯૯૧ રોજ અવસ્થ પામ્યો છે. મૃત્યુસમયે અનુષ્ઠાન શાન્તિ ભોગવનાર એ કર્મવીર પોતાના મૃત્યુથી અનેક મિત્રો, પ્રસન્નકા અને ધર્મપુત્રોને શોકસાગરમાં ડુબાડી દીધા છે.

મુંગધમાં બિહરેલો અને ફળવણી પામેલો હોવાથી સદ્ગત શ્રી. મોતીલાલ સાહેબનાં સેવાકર્મોની ફારમથી હું જલુ મોડા મુઠ્ઠી અમળ્યુ હતો. સને ૧૯૨૫માં મુંગધ છોડી ચરોતરના નાર ભાગમાં મેં વસવાટ શરૂ કર્યો ત્યારથી

આ કર્મમત્ર મદાપુરુષની અન્નેક લોકસેવાની છાપ મારા મન ઉપર પડવા માંડી.

એમની પુણ્યશાળી પ્રવૃત્તિ મેં દૂરથી જ નિહાળી છે. એ પ્રવૃત્તિના દેવનાં દર્શન દૂરથી જ - મંદિરના ગર્ભદ્વારની ગદારથી જ - મેં કર્યાં છે. સને ૧૯૨૫થી તે ૧૯૩૯ સુધીનાં ચૌદ વર્ષના ઘાંગા ગાળામાં ચાર જ વખત હું એમના પ્રત્યક્ષ પરિચયમાં આવ્યો છું. અને છતાંયે આ ચાર પ્રમંથોની સ્મૃતિ કદીયે ન ભુલાય એવી મનોરમ રીતે અંતરમાં ધરાઈ ગઈ છે.

સને ૧૯૨૭નો ઝોગરટ મારા દનો. સુમરત સુમરાતમાં રેલસંકટ કાળો ફર વર્તાવી દીધો હતો. એ દૈવી આપત્તિથી અનેક સુમરાતીઓએ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવી દીધું હતું. તેને મમમે નારમાં રેલસંકટથી ફેટલા જાણીને ફેટલું નુકશાન ચક્રું છે, કાને કેવા સ્વરૂપથી ફેટલી મદદ આપવા જુઓ છે, વગેરે તપાસ કરવા થી. મોતીલાલ સાહેબ નાર આવ્યા હતા. એ પુણ્યશાળી લોકસેવકનું પ્રથમ દર્શન તે વખતે મને થયું હતું. કામના જાણીને લીધે અને એક જ રાતનો મુકામ હોવાથી અમારે વિશેષ વાતચિત થઈ શકી નહોતી. માત્ર મરસ્વતીના પરમ ઉપાસક એ શીરપુરુષનાં પ્રથમદર્શન એ દૂંઠ મુસાફરામાં તે રાત્રિએ મને ચર્ચાં હતાં.

કંઈક વધારે પરિચય કરાવનારો ખીજો પ્રસંગ જાન્યો સને ૧૯૨૯ના એપ્રિલ માસમાં. ચાર માસ મારે વડોદરામાં મારે રહેવાનું થયું. નિગાર થયો કે આ ચાર માસમાં કંઈક મધ્યવર્તી પુસ્તકાલયનો લાભ લેઈ લેઈ. તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે જામીનમીરી સિવાય આ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તકો ગણી શકતાં નથી અને તેથી જામીન કર્યાંથી કાને શોધવા એ મૂંઝવણ જીભી થઈ. પુર્ત જ થી. મોતીલાલ સાહેબ યાદ આવ્યા. તે વખતે તેઓ અમદાવાદી પોળમાં લેઉઆ શેરીમાં રહેતા હતા. તેમને યેર હું નેમને મળ્યો. જોળખાણ તો નહિ જેવું જ હતું. મારી મૂંઝવણ રજૂ કરતાં તેમણે વિનામકાચ ફોર્મ ઉપર સહી કરી આપી. હું પુર્ત જ જીકવા જતો હતો, મને તેમ કરતો જોઈ તેમણે બેસાડ્યો અને ત્રણેક કલાક સુધી તેમણે મારી સાથે ચરોતર અને ચરોતરના પુત્રોનાં ઉત્કર્ષ અંગધે ચર્ચા કરી. વચમાં, હું ચાહ પીનો નહોતો એટલે વધારેલા મમરાથી મારે સાકાર કર્યો. નાણુ કલાકના આ પુણ્યમય પરિચયે તેમના 'સેવાધર્મીલા' સ્વભાવને જોળખવામાં મને પુષ્કળ મદદ કરી. ચરોતરમાંથી નિરક્ષરતા કેવી રીતે ફર ફરવી, ચરોતરના પુત્રો મનસમૃદ્ધ જ નહિ પણ વિદ્યામમૃદ્ધ પણ થી રીતે થાય, ચરોતરનો ફરગિયાત શિક્ષણ પામેલો વર્ગ જાણેલું જૂલો ન જાય તેટલા સારુ શું શું કરવું તેનું અહોરાત્રી ચિંતન

કરનાર, અને તે ચિંતનને પરિણામે સહે તેવાં પગલાં એકલે હાથે લેનાર, વડોદરાના સદ્ગત મહારાજ સાહેબ સર સવાજીરાવ મહારાજના સાચા અને લાડીલા સેવક-તેમનું લૂણ અજળ રીતે દલાલ કરનાર સહુદય સેવકનાં મને ને વખતે એમનામાં દર્શન થયાં. એ અતુલ સ્વાગિભક્તિની કદર મોડી મોડી પણ ન્યારે ૧૯૩૧-૩૨માં યજ્ઞેલી સાંભળી ત્યારે હૈયું નાચી ઊઠ્યું.

ત્રીજો પ્રસંગ પણ વડોદરામાં જ જાન્યો. મારા મિત્ર બાઈ હાથીલાઈ વકીલને ત્યાં હું બેઠો હતો. રસ્તા તરફ નજર કરતાં રસ્તાની સામી જાબુએ ચઢેને શ્રી. મોતીબાઈ સાહેબને જતાં પ્રથમ બાઈ હાથીલાઈએ અને પાછળથી મેં દીઠા. બાઈ હાથીલાઈએ કહ્યું: 'મોતીબાઈ સાહેબ જાવ છે, બોલાવીશું?' મેં કહ્યું: 'હા, બોલાવોને,' એટલું કહીને અમે બંને જણ ઊઠ્યા, એમના રસ્તા આડા ઊભા ચી ધરમાં આવવા વિનંતી કરી અને ધરમાં બોલાવી લાવી એમાડ્યા. બાઈ હાથીલાઈએ મારું જોળખાણ કરાવ્યું. તુરંત જ મને તેમણે પ્રશ્ન કર્યો: 'તમે તો આરા હતા ને?' મેં કહ્યું: 'દાલ મારી અહીં સગસુગા ઝોરીસમાં જદલી ચક છે.' તેમણે કહ્યું: 'ત્યારે તો ઠીક' તેમની આવી સ્મૃતિથી હું તો વિસ્મય પામ્યો. હું વ્યાગ જદલાયો હતો તેની મમતા-ભરી સ્મૃતિ તેમના જેવા મદાન અમલદારના હૈયામાં સંધરાઈ રહી દશે એવું તો મેં સ્વપ્ને પણ નહિ કલ્પેલું. જે વ્યક્તિના હિતમાં પોતે રસ લેતા હોય તે ક્યાં છે, શું કરે છે, અને તેનો ઉત્કર્ષ થાય છે કે કેમ, તેની સતત કાળજી અને 'એકી' રાખવાની તેમની ટેવ તે વખતે મને જણાઈ આવી.

હેલો અને જહુ જ દૂંકા પ્રસંગ જાન્યો કરમસદના સ્ટેશન ઉપર. દિવાળીની રત્નજોગા હું કરમસદ આવ્યો હતો. મવારમાં હું દરેશની ટેવ પ્રમાણે સ્ટેશન ઉપર ફરવા ગએલો. સ્ટેશન ઉપર હતો ને પેટલાદ તરફથી ગાડી આવી તે જોતો ઊભો રહ્યો. જરાજર મારી સામેની ખારી તરફ નજર કરી તો શ્રી. મોતીબાઈ સાહેબને દીઠા. પાસે જઈ નમસ્કાર કર્યા અને ડોકાર પરિપક્વો સગય હોવાથી મેં સહજ જ પ્રશ્ન કર્યો: 'ડોકાર જાઓ છો?' તેમણે કહ્યું: 'હા, તમે ક્યારે આવશો?' મેં કહ્યું: 'મને રત્ન મળી શકે એમ નથી એટલે અવાશે નહિ.' સહેજ નિરાશ થઈ એ બોલ્યા: 'સરકારી નોકરીનું કામ એવું છે.'

આગ ચાર જ પ્રસંગોએ સદ્ગતના પરિચયમાં હું આવેલો, છતાં આ ચાર પ્રસંગોને મારા જીવનના ધન્ય પ્રસંગો હું ગણું છું. આ ચારે પ્રસંગોની બીતરંગાંથી તેમની અરોતરભક્તિના મહાગુણનાં દર્શન મને થયા કરે છે. 'અરોતર મારું છે, હું અરોતરનો છું,' 'અરોતરના પુત્રો નરશાર્દૂલ થઈ

જગતના મહાયોગમાં ક્યારે 'વીરહાદ વગાડે,' એના જ વિચારે તેમના મગજમાં અદર્શિશ ઘૂમ્યા કરતા.

આવા આ મહાપુરુષનું, તેમના જીવનભરના સત્કૃત્યોને જાને તેવું સ્મારક રચવાની પ્રાયશિક શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. ચરોતરના પુત્રોના હિતનો વિચાર કરી કરીને જેમણે પોતાનું જીવન પીતાવ્યું છે, જેમના હિત ખાતર પોતાનું જીવન નાચોવ્યું છે, તેમનું સાચું સ્મારક રચવું—તેમનાં આદર્શાં અધૂરાં ન રહે એમ કરવું, એ દરેક ચરોતરવાસીની ફરજ છે. ચરોતરનો દરેક પુત્ર એ ફરજ અપનાવે!

સદ્મતના આત્માને પ્રભુ અગર શાન્તિ આપે!

કરમસદ, તા. ૨૮:૪:૪૯

રેણુમિત્ર પટેલ

જશુ ફેરિયો

(૧)

રાધારના સાત વાગ્યા હતા. પૂર્વ દિશામાં સૂર્યદેવ ડોકિયાં કરી રહ્યા હતા અને મગનપથે ધીમે—અતિ ધીમે પગલાં દેતા હતા. ખેડૂતસ્ત્રીઓ વાસીદાના ટોપલા માથે લેઈ માગને પાદરે લીકરડે નાખવા જતી હતી. ખેડૂતો જળદ લેઈ ખેતરે જતા હતા. માગડાનાં જાળકા આમ તેમ નાચતાં ફૂદતાં હતાં. એવે સમયે રામરાગિણીથી સાદ પડ્યો:

‘ચણા ને મમરા ને ખજૂર ને કોપરાં;

લેઈ લેઈ ખાઓ, આવો ને છોકરાં.’

સર્વ છોકરાં બોલી લીક્યાં: “એ જશુ ફેરિયો આગ્યો, આવો ખજૂર કોપરાં લેઈએ.”

જશુ મારવાડી જૈન વાણિયો હતો. તે આશુદમાં કેટલાંય વરસથી રહેતો હતો. ત્યાંથી આજુબાજુનાં ગામડાંમાં ચણા, મમરા, ખજૂર, કોપરાં, મીઠું, મગસું, વગેરે કાચળામાં લેઈ ફેરી કરવા જતો; તેથી સૌ કોઈ તેને જશુ ફેરિયો કહેતું. તેની ઉગર આશરે આર્થિક વરસની હતી, પણ ફેરી કરી કરીને તે ડામા જેવો થઈ ગયો હતો. તે દરરોજ વહેલો ચાર વાગ્યે જીડી દાતણપાણી કરી, નાસ્તા માટે થોડું સુખડું લેઈ ધારેલે ગામે સૂઈ જગતા પહેલાં પહોંચી જતો. પોતાની વસ્તુઓના વેચાણ બદલ તે કદી પૈસા લેતો નહિ; પણ મહામોહું અનાજ જમણું, ત્રણ ગણું લેતો. જશુને તો આવતાંય

ભાર અને જતાંય ભાર જિંદગીનો પડનો. તે ફેરીમાં સારું કમાતો અને તેમાં ચારપાંચ હોકરાં અને બૈરીનું સારી રીતે પોષણ કરતો. એમ છતાં તે વધુ કમાવતો રસ્તો શોધતો હતો.

“જયુ શેક, જયુ શેક, તમારો કાયજો અહીં ઉતારો. આ હોકરાંએ તો જીવ ખાધો.” ચંચળે ખૂબ પાડી.

ચંચળ એ મકન ખેડૂતની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં ગેંડા જેવા બે બળદ ખેતી કરતા હતા, હાથણી જેવી બે ભેંસો દૂઝતી હતી. તેમને પ્રભુનાં આખ્યાં એક દીકરો અને એક દીકરી હતાં. એ ખેડૂત કુટુંબ મર્વ રીતે સુખી હતું.

જયુ કહે: “ચાલો, ચંચળાં, દિવાળીઆ, હેતાઆ, જોને જો જોઈએ તે લો.”

કાદ દાળ, કાષ ચોખ્ખા, કાષ ખાજરી શેર બશેર લેઈ જોને જોઈએ તે પ્રમાણમાં સાદું કરવા જયુ પાસે આવ્યાં.

ચંચળ કહે: “જયુ શેક, તમારો તે કંઈ અવતાર કહેવાય? મળરકે વહેલા ઊડી ફેરી કરવા નીકળો તે સાંજે અંધારું થતાં ઘેર પહોંચો. બૂખ્યા ને તરસ્યા તમારાથી કેમ રહેવાય છે? અમારે તો દહાડામાં ત્રણ વાર ખાવા જોઈએ.”

હેતા કહે: “અને બિચારી શેકાણીને બપોરે ખાવાનું નહિ લાવવું હોય, ખરું ને!”

જયુ કહે: “હોવે સ્તો બા, પણ શું કરીએ? પેટ લાચું તે કંઈ પેટા કર્યા વિના છૂટકો છે? આ ફેરી એ મારી ખેતી.”

ચંચળ કહે: “પણ જયુ શેક, હું કંઈ એમ કરો તો ના ફાવે?”

જયુ કહે: “શું બા?”

ચંચળ કહે: “જુઓ, અમારા એક ઘરની પછીત રસ્તા ઉપર પડે છે, ત્યાં બારણું મુકાવીએ તો દુકાન ચાલે એમ છે. તમે અમારા નવાગામમાં રહેવા આવો. તમારે વળી આ ગામ અને પેલું ગામ કરવું એ શું!”

હેતા કહે: “જયુ શેક, આ ચંચળના ઘરમાં તમને ઠીક ફાવશે. તમારે શાકભાજીની તો અમારા નવાગામમાં ખોટજ નહિ. ઘીદૂધ તો મફત જોઈ મળે. અમારા ગામમાં તમે થોડું કમાઓ તોય ચાલે.”

ચંચળ કહે: “બપોરે હોકરાંના બાપ ઘેર આવશે એટલે હું પૂછી જોઈશ. હમણાં ગામમાં ફરો. આજે સુખડું અમારે ત્યાં ખાંભે. હું ચોકખું પાણી ભરી મૂકીશ.”

નવાગામમાં એક પણ દુકાન ન હતી, એટલે જ્યારે જ્યારે જયુ અહીં આવતો ત્યારે ત્યારે તેને સારું વેચાણ થતું. આ કારણે સીધે ચંચળની

વાન તેને મળે જટ દેઢ હિતરી ગણ અને વિચારમાં ને વિચારમાં ગામમાં ફેરી કરવા નીકળી પડ્યો.

(૨)

સૂરજ દેવ માથે ચઢ્યા એટલે મકન પોતે જોતરમાંથી ઘેર આવ્યા. તેમને ચંચળે કહ્યું: “આ પેલો જગુ ફેરિયો આવે છે ને?”

મકન કહે: “તે શું છે?”

ચંચળ કહે: “મારું એમ કહેતું છે કે એ રાજ આજુદથી ફેરી કરવા નીકળે છે. એ ગિચારો જીન રત્નો એટલે સૂરજ આયમતા પહેલાં જો પોતાને ઘેર ન પહોંચે તો તેની સાથે તેનાં બેંગાંછાકરોને પણ બૂખ્યે પેટે સૂવું પડે.

મકન કહે: “તેમાં તું શું કરવાની હતી?”

ચંચળ કહે: “આપણા નવા ઘરને રસ્તા ઉપર ગારણું મુકાવીએ તો એ ત્યાં દુકાન કરે. આપણને પણ વરસ દહાડે પાંચ પચીસ લાડાના મળે.”

મકન કહે: “પણ વાણિયાનો વિશ્વાસ ન રખાય.”

ચંચળ કહે: “આપણે તો ઘરજ લાડે આપવાનું છે ને? તેની પાસે લાડાચિટ્ટી લખાવી લેઈશું, પછી શું?”

મકન: “હીક, જગુ રોકે આવવા દે એટલે વિચાર કરીએ.”

જગુ ફેરી કરીને જપોર ચતાં મકન પોતેને ઘેર આવ્યો. તેણે સુખડું ખાધું. પછી ઝકઝક કરતાં દુકાનનું ગાર મહિને વીસ રૂપીયા લાડું કરાવી જગુ પોતાનાં બેંગાંછાકરો તથા સરસામાન લેવા આનંદમાં ને આનંદમાં આજુદ તરફ રવાના થઈ ગયો.

જગુના ગયા પછી મકનને કંઈ કંઈ તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા; પણ પોતે વેળુ આપ્યું તે આપ્યું, તે પાણું ન લેવાય, એ હિસાબે તેણે મન મારી દુકાન તૈયાર કરાવવા માડી.

(૩)

સારું મુહૂર્ત જોઈ જગુએ નવાગામમાં દુકાન માંડી. એનો નેસ્તીનો ધંધો ધમધોકાર ચાલવા માંડ્યો. છોકરાંને તો ગામમાંજ દુકાન થઈ એટલે તેમને ચવાણું લેવાનું હીક ફાળ્યું. જગુએ પણ ખરશી, જલેળી, પતાસાં, કળીલાડુ, વગેરે મીઠાઈ બનાવી વેચવાની કળા વાપરી. આખું જ ગામ તેની દુકાનેથી માલ ખરીદવા લાગ્યું. આજુગાજુના ગામડાંના લોકો પણ તેની દુકાનેજ માલ ખરીદવા આવતા. માણેકદારી પૂર્ણિમાને દિવસે તમે ડોકોર ગયાં છો? ત્યાં ગંદિમાં પૈસા વરસે છે તેમ જગુની દુકાને પૈસા વરસવા લાગ્યા. જગુને ત્યાં

હવે લક્ષ્મીએ વાસ કરવા માંડ્યો હતો.

મકન પટેલનાં છોકરાં તો જ્યારે જો ખાતું હોય તે જગુની દુકાનેથી પૈસા બે પૈસાનું ઉધારે લાવવા ટેવાઈ ગયાં હતાં. અંચળ પણ હાથમાં પૈસા ન હોય એટલે મીઠું, મરચું, ઘઉં, ગોળ, વગેરે જ્યારે જોઈએ ત્યારે ઉધારે લેઈ જતી. એવી રીતે તો ગામમાં કેટલાંય માણસો ઉધારે માલ ખરીદવા ટેવાઈ ગયાં હતાં. ઉધારે માલ દેતો તેમને ત્યાંથી જગુને દૂધ, શાક, વગેરે મફત જોગ મળવા લાગ્યાં. એકંદરે નવાગામ તેને ફળદાયી નીવડ્યું.

આટલેક માસ વીત્યા અને દિવાળી આવી. દિવાળી આવતાં પહેલાં જગુએ ઉધરાણીનું કામળીઉં તૈયાર કર્યું. કાષ્ટના પાંચ, કાષ્ટના પચીસ, કાષ્ટના આળીસ, તો કાષ્ટના સો દોઢસો રૂપીઆ જાકી લેણા નીકળ્યા. મકન પટેલને ઘરબાહુ જતાં દોઢસો દેવાના હતા. કાષ્ટએ દેવું પૂરી રીતે ભર્યું, કાષ્ટએ અધું આપ્યું અને જાકીનાનું ખાતું પાડી આપ્યું, કાષ્ટએ મોસમમાં આપવા કહ્યું તો કાષ્ટએ પોતાની વહાલસોઈ જણસ વેચી અથવા ગીરો મૂકી જગુશેઠના પૈસા પૂરા કર્યા. મકન પટેલ તો જગુને મેળાપી રહ્યો, એટલે તેમની પાસેથી જગુએ ફક્ત દોઢસો રૂપીઆનું ખાતું જ પડાવી લીધું.

(૪)

આગ બે ચાર વર્ષ વીત્યાં. કાષ્ટથી જગુશેઠનું લેણું અપાતું તો કાષ્ટથી અધૂરું રહેતું. જગુએ જાકી રહેતું લેણું વસૂલ કરવા માટે નવો રસ્તો શોધી કાઢ્યો. તે ધીમે ધીમે માગતા પેટે ખેડૂતોનાં ઘરજમીન સાગમાં લખાવી લેવા લાગ્યો. વરસ પણ એકબીજાને ખાતાં આગ્યાં. કેટલાય લોકો જૂનું દેવું પતાવી શક્યા નહિ, ત્યાં નવું દેવું આપવાની તો વાત જ ક્યાંથી! ધણાંખરાં માણસો જગુનાં આભારી થયાં, તેની આંખમાં સમાવા લાગ્યાં. ગામનો તે આગેવાન ગણાવા લાગ્યો. નાતમાં, કુટુંબમાં કે પંચમાં જગુ કહે તે સવા વીસ, એવું થવા લાગ્યું. જગુનો પગ પૂરેપૂરો જમી ગયો. જે ખેડૂતથી જગુનું માગતું પૂરું ન થતું તે પાંચ સાત વરસે કંટાળીને તેને પોતાનાં ઘરજમીન વેચાણ કરી આપતો. મકન પટેલનું દુકાનવાણું ઘર એ રીતે દેવામાં ફૂલી ગયું.

આટલાટલું ચણું તે ભેટિા પોતાની આંખે જોતા, પણ તેઓ જગુની જાળમાં એટલા બધા ફસાયા હતા કે કેમ કર્યા છૂટી શકતા નહિ. એક દસકાની આખરે તો તે પચીસેક વીધાં જમીન, ચારેક ઘર અને બે હમર રોકડા રૂપીઆ નવાગામમાંથી સંપાદન કરી શક્યો. જે ગામમાં ખેડૂત આખી જિંદગીભર મોમાસે દડકડતી ઠંડીમાં કે ધગધગતા ઉનાળામાં જીવનનું નૂર હોમી તળતોડ

મહેનત કરતાંય એક પૈસો પણ જ્યાંની શકેનો નહિ, તે ગામમાં જગુ થોડા સમયમાં ખારસો ગાલદાર થઈ પડ્યો. પચાસ વર્ષની ઉંમરેય તેના ચહેરા ઉપર લાલી દેખાવા લાગી.

જગુએ જીમન દસ વરસ ખેંચી કાઢ્યાં, એટલામાં તો તેણે પચીસેક હજારની મૂડી ભેગી કરી. તેણે નેસ્તીના ધંધાની સાથે ધીરધારનો ધંધો સારી રીતે કરવા માંડ્યો. અમુક માણસો મિત્રાણ આપું'ય ગામ તેને આધીન થયું. તેણે તેમનાં ધરજમીન ગેળવવા નવીન રીત અજત્યાર કરી. કોઈને સો જસો ધીર્યા હોય તો તેનું બ્યાજ પણ તે વરસ આખરે માગેનો નહિ અને ગિલકતની કિંમત કરતાં બ્યાજ સાથે મૂડી વધી જતી જ્યારે તેની તે માગણી કરતો. એવી રીતે ખેડૂતો દેવામાં ધસડાવા લાગ્યા અને ધરજમીન વેચાણ આપતા થયા.

(૫)

જગુની પાંસક વરસતી ઉમરે તેની સ્ત્રી મરણ પામી ત્યારે આખા ય ગામની સ્ત્રીઓ તેને ઘેર રોવા ફટવા આવી. જગુને હવે લકવાનો રોગ શરૂ થયો. તેનું આખું શરીર કંપવા લાગ્યું. તેનાથી પથારીમાંથી ઊડી શકાતું પણ નહિ. તેના મોટા દીકરા જાગુની જુવાનીમાં આવંદી સ્ત્રી તો તેને પાણીનો લોટો ય આપતી નહિ અને ડોસાને જોતાંજ તેને ત્રાસ છૂટતો.

જગુને આટલી ઉમરે અડધો કાન દીકરા અને બે દીકરીઓ છે. તેને પોતાની સેવા કરતાં પોતાના વંશવિસ્તારની વધારે પડી છે. તે પથારીવશ થયો છે, પણ દીકરાને ઘેર દીકરો જોઈ શાન્તિ પામે છે. તેણે ગામમાં દશેક ઘર અને સો વીધાં જમીન પોતાના કર્યાં છે. પાંચેક ઘર તો અગ્નિવસ્થાને લીધે ખંડિયેર અવસ્થામાં પડ્યાં છે; પણ દીકરાને શિખામણ દે છે કે ધર-જમીનમાં વધારો કરજો, પણ બીજા માગવાની વખતેય તેને વેચતા નહિ.

નવાગામના લોકોએજ ઘણા ઘણા આમદથી જગુને પોતાના ગામમાં વસાવ્યો હતો. હવે તે માલદાર થયો છે; અને તેમ છતાંય તે અને તેના દીકરા લોકોને ચૂમવામાં બાકી ગ્રાખતા નથી. એટલે સ્વાભાવિક રીતે સર્વની ચૂંખમાં તેઓ ખૂંચી રહ્યા છે; છતાં કાંઈ તેમને ઝોડી શકતું નથી. વળી કાંઈ એમ વિચાર કરે છે કે 'આ જગુનો એક દીકરો પરણેલો છે, તેને ચાર દીકરા છે અને આ બીજા ય પદ્મજે એટલે છતાં થવાના છત્રીસ. અરે! એમ તો દસમા જાગતું ગામ તેમને રહેવા જોઈશે અને જમીનનો એક ટુકડો પણ કાંઈના હાથમાં રહેવાનો નહિ.'

ગામના લોકો અનેક યુક્તિઓ વાપરે છે, પણ જગુની જાળમાંથી કાંઈ છૂટી શકે તેમ નથી. કાણ જાણે ગામનું શું થવાનું હશે!

ખેડવા (હાલ મોઝાંસા)

લાહલાલભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

શું લખું?

સામાજિક પત્રોમાં કાંઈ પણ સમાજસુધારાના વિષય ઉપર લખતા પહેલાં ‘શું લખું?’ એ વિચાર લખનારને ખજાણાની મૂકે છે. ‘આ લખું કે તે? આમ લખીશ તો સમાજને ફાયદાકારક થશે કે તેમ લખીશ તો? મારી લખવાની શૃંગાર શી? મારા લખાણથી તંત્રીજી ખીજશે કે રીઝશે? વાંચનાર આલમ લખનાર વિષે શો વિચાર કરશે? મારું લખાણ કાંઈકને રુચશે, કાંઈકને નહિ પણ રુચે.’ આવા આવા ઘણા વિચાર લખવાનું શરૂ કર્યા પહેલાં લખનારના મગજમાંથી પસાર થઈ જવા જોઈએ. સિદ્ધદસ્ત લખનારને આમ નહિ થતું હોય.

સાધારણ રીતે લખનારે વિષયને છણીને, સુધારાને પુષ્ટિ મળે તેવા ધ્યેયથી, બંધી બાંધુનો પુખ્ત વિચાર કરીને, વાંચેલી તથા અનુભવેલી વાતોને તોળીને, વાંચનારની હુદ્દિ ઝીલી લે તેવું, વાંચનાં જ વાંચનારના મન સોંમડું નીકળી જાય તેવું, તેના હૃદયને વલોવીને નાખે તેવું, તેના જ્ઞાનતંતુઓને હચમચાવી મૂકે તેવું, દરેક વાક્ય વાંચતાં જ સાધારણ વાંચનારથી સમજી શકાય તેવી ઢબે દાખલાદલીલોથી તેની સગજશક્તિ ઉપર અમર ઉપગમે તેવું સારું લખાણ લખવું એ મારી સગજ પ્રમાણે સમાજને ફાયદો કરે. દાખલા તરીકે ગાંધીજીની લખવાની શૈલી વાંચનારને ફાયદાકારક ગણાય, તેવી જ રીતે સરદારના બાપણની શૈલી સાંભળનારને જણાય છે.

હવે જુદા જુદા પાટીદાર લેખકો કેમની ઉન્નતિ માટે ‘પાટીદાર’માં શું લખે તે વિચારીએ:

૧. ખેતીવાડીનો સ્નાતક: જમીનની જાતો શાસ્ત્રીય રીતે તપાસી કેવી જમીનમાં કેવા પાક મારે તથા વધારે જીતરે તે જણાવે. કષ્ટ મોસમમાં કયો પાક વધારે તથા સ્વાદિષ્ટ થાય, તેમજ કેવી રીતે કમોસમો પાક લેઈ તેના વધારે પૈસા ઉપજાવી શકાય, પાણી દરેક પાકને કેવી રીતે અને કેટલું આપવું, કેવું ખાતર કેવા પાકને વધારે ફાયદો પહોંચાડે, જમીન જિતરી ગઈ હોય તેને કેવી રીતે સુધારવી, પાકને લાગુ પડતા રોગોનો કેવી રીતે નાશ કરવો, અરસપરસ સહાયક મંડળો સ્થાપવાથી પાકના પૈસા કેવી રીતે વધારે ઉપજાવી શકાય, ખેતીનાં એન્જરો મંજૂર ગાદિતી, વધારે પાક લેવા માટે કષ્ટ જાતનાં ઓળરોનો ઉપયોગ કરવો તેની શાસ્ત્રીય રીતે તપાસ, જીવાવટ અને આંકડા સાથે ગાદિતી આપે. પશુપાલન, પુરાણી અને નવી દૃષ્ટિએ, દેશપરદેશની મરખામણી સાથે, ઓછે ખર્ચે વધારે લાભદાયક થાય તેવી રીતે.

. વિજ્ઞાની : ખેતીવાડીના સ્નાતકોની જે જે ભૂલો થતી દેખાય તે તે વિજ્ઞાનનાં પરિણામોથી સુધારી સમજી શકાય તેવી સાદી ભાષામાં લેખો લખી સ્નાતકોને તથા ખેડૂતોને સાચે વસ્તે દોરે, તેમજ ખેતી અને વેપાર સંબંધે દુનિયાના આગળ વધતા વિજ્ઞાનને તુરતમાંજ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે સાદી મુજબતી ભાષામાં સમજાવે.

૩. ઇજનેર : ઘરની તથા જમીનની માપણી કેવી રીતે કરવી તે આધારભૂત માણસો સમજી શકે તેવા લેખ લખે. ઘરની તથા જમીનની કિંમત કેવી રીતે આંકવી તે પણ જણાવે. વરાળથી તથા વિજ્ઞાની સંસ્થા ચલાવતો ઇજનેર ખેતરોમાં નાનાં ગંજીનો ઉપયોગ થોડે ખર્ચે કેવી રીતે કરી શકાય તે સંબંધે લેખો લખી શકે.

૪. કારીગર : જે જે કારીગર જે જે વસ્તુઓ બનાવતો હોય તેની માહિતી લેખોથી સાદી ભાષામાં આપી શકે. પોને અભણ હોય તો ભણેલા માણસને ધંધાની માહિતી તથા ખૂંચો વગેરેની ગમજ પાડીને લેખ લખાવી શકે.

૫. સમાજસુધારક : સમાજસુધારા માટે તો 'પાટીદાર'ની ધમશ જાણીતી જ છે; એટલાજ માટે તે જીવે છે એમ કહીએ તો ચાલે. આ બાબતમાં પણ ઠટા સમાજસુધારકો ભેગા મળીને મરણ, પગથ, ઘૂમટો, આપ-લેના વહેવાર, કુળવાનશાહીના કારણા કેર, પાટીદાર સમાજમાં વિધુર તથા વિધવાની સ્થિતિ, કાણુગોઝાણુ, વગેરે સંબંધે રિવાજો ઉપર વાહનિવાદ કરી, એકે એક વિષય ઉપર છણાવટ કરી, સમસ્ત સમાજને ફાવેલો કરે તેવી રીતે છાંટી છાંટીને સમાજની આંખો બિંદી ગય તો સચોટ લેખો લખે. હાલનાં સમાજસુધારક મંડળો આટલે લાંબે માળે પણ જોઈએ તેવી પ્રગતિ સાધી શક્યાં નથી. મંડળોને વિજ્ઞાનિક બળોની જરૂરીઆત છે એ વાત જોટલી ખરી છે તેટલી જ અવિધ્યની પરિપક્વોએ વિચારવા ગોચ છે.

૬. શિક્ષક : આની ફરજ તો સમાજમાં ભારેમાં ભારે ગણાય. જેવી રીતનું શિક્ષણ તેવી રીતનો સમાજનો પક્ષેલ સુધારા કુધારા સંબંધે બાળપણમાં ચોકબા નિર્દોષ મન ઉપર અસર થાય તેટલી કાષ્ટ પણ કાળે થઈ શકે નહિ. આજનાં બાળકો આવતી કાલનો સમાજ છે. તેમનું ધડનર મોટે ભાગે શિક્ષકો ઉપર આધાર રાખે છે. અનુભવી શિક્ષકો બાળકોને જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે તે સંબંધે શિક્ષણ આપે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ બાળકો માટે તેમજ પ્રૌઢો માટે સચોટ લેખો લખે. જ્યાં સુધી સમાજમાં વિધવાવિવાહ આમ-તોરથી અપનાવવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી વિધવાઓને બાળકોજાણી

સંગ'ધે સાચું શિક્ષણ આપી તેમને હસ્તક જાળકળવણી સોંપાય તો સમાજ-સુધારાને ઘણો વેગ મળે.

૭. વેપારી : કેટલાંક વસ્ત્ર ઉપર પાટીદાર બીજાકુલ વેપાર કરી જાણુનો નહિ, પણ આજ પરિસ્થિતિ તદ્દન પછટો લેછ રહી છે. કેટલાક લાઠીઓ હવે સારી રીતે વેપાર કરવા લાગ્યા છે. સારા સારા વેપારીઓની પણ એક સભા મળે અને પાટીદારની દૃષ્ટિએ વેપારી નીતિરીતિ, કાયદા ગેરકાયદા, વખત કવખત, કયા વેપારમાં કેટલા પૈસાની જરૂર, વગર પૈસે કયા વેપાર થઈ શકે, ધીરધાર કેમ અને કેવી રીતે કરવી જોઈએ, સદાચી સદો કરનાર ઉપર તથા સમાજ ઉપર શી અસર થાય, એવી એવી જાગતો ઉપર વાદવિવાદ કરી વિચારી 'પાટીદાર' મારફતે સચોટ રીતે સમાજ આગળ મૂકવા માટેના જરૂરી લેખો.

૮. વૈદ્ય ડોક્ટર, દોરના તથા માણસના : જ્યાં વૈદ્ય ડોક્ટરો ભેગા ગણી આજીવીયાની જાગતમાં ઊદાપોદ કરી પાટીદાર જે અનાજ ફળફળાદિ પકવે તેનો ઉપયોગ ગરીબાઈ ધ્યાનમાં લેછ કેટલો અને કેવી રીતે કરવાથી તેને વધારે કાયદો પહોંચે, રોગ લાગુ ન પડે તે માટે કેવા આયુર્વિચારથી તેણે રહેવું જોઈએ, કેાઈ રોગ લાગુ પડે તો તેને સહેલાઈથી અને વગર ખર્ચે કેવી રીતે મટાડવું, રોજબરોજ કામમાં આવતી દવાઓની માદો, દવાઓ કેવી રીતે સંધરી રાખવી, કયાં ઓસડિયાં કેટલો વખત સારાં રહે, સાદા આરોગ્યના નિયમો, વગેરેની તેમની મંડળીમાં જખાવટ થાય; ત્યાર પછી સમાજ આગળ સચોટ રીતે એ હકીકત મૂકવી. દોરના વૈદ્ય ડોક્ટરોએ પણ તેજ પ્રમાણે વાટાઘાટન અંતે જ્યાં માદિતી પૂરી પાડવી.

૯. વકીલ : ખેડૂતોને લગતા કાયદાની માદિતી તેમને સહેલાઈથી સમજાય તેવી રીતે લેખોથી આપી શકે. કેાઈ કેાઈ વખતે 'પાટીદાર'માં આવે લેખો આવે છે પણ ખરા હાલમાં ઘડાતા તથા ભવિષ્યમાં ઘડનારા કાયદાનો ઘટ-રેકૉર્ડ કરીને ખેડૂતોને સાદી ભાષામાં સમજાવે.

૧૦. સાહિત્યકાર : સારા સારા સકિતરાણી માણસો છાંટી છાંટીને લેખો લખે તો તેઓ આગળ ઉપર સાહિત્યકાર અને ધરખમ સાહિત્યકાર પણ થઈ શકે એમાં અચંબો પામવા જેવી વાત નથી. હાલમાં જે સાહિત્યનિપુણો છે તે તો જરૂર કેાઈ પણ સામાજિક જાગન ઉપર જ્યારે લખવા માહે ત્યારે લખી શકે. તેઓ એવી શૈલીમાં લખી શકે કે આપણી ઉપર તેમના લખાણની અસર વહેલી થાય.

૧૧. ઇતિહાસકાર : આમની પણ એક સભા ભરાય. પાટીદારની ઉત્પત્તિ,

ક્યાંથી આવ્યા, કયે રસ્તે આવ્યા, ક્યારે આવ્યા, ખેતીનો ધંધો શરૂ કર્યો ત્યાર પહેલાં કયો ધંધો કરતા હતા, કદ જાતિમાંથી પાટીદાર કામ બિતરી આવી—ક્ષત્રિયમાંથી કે વૈશ્યમાંથી, ક્ષત્રિય કામમાંથી બિતરી આવી હોય તો લડાઇનો ધંધો ક્યારે જાંધ કર્યો અને ઉતરોત્તર કયો ધંધો કરતા થયા, વૈશ્યમાંથી બિતરી આવ્યા હોય તો પશુ ખેતી પહેલાં કાંઈ ધંધો કરતા હતા કે કેમ, મૂળ સ્થાનમાંથી ક્યાં ક્યાં ગયા, જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાંના લોકોનો અસપરસ સંબંધ ક્યાં મુધી જળવાઈ રહ્યો અને ક્યારથી જાંધ થયો, હાલમાં એ એક જ વંશના ગાણુઓ ક્યાં ક્યાં છે અને આશરે કેટલા, વગેરે માહિતી લેખો ઉપરથી, લામાવગ્રેષો ઉપરથી, કિંવદંતીઓ ઉપરથી, જૂનાં લખાણો ઉપરથી તથા પહીંચ્યાના ચોપડા ઉપરથી મેળવી જણાવટ કરી તે સંબંધ લેખો લખે, જેથી આપણે કાણુ હતા અને કાણુ છીએ, આપણા રીતરિવાજો પહેલાં કેવા હતા અને હાલ કેવા છે તે જણાય અને જાણા હટા હટા છીએ તે લવિષ્યમાં એક થઈ આખા હિંદુસ્થાનના હિંદુઓની એક જ કેમ થવામાં આપણે ફાળો આપતાં મુગમ પડે.

લખવાની વૃત્તિ, નિશ્ચય અને મહાવરો એ ગદ્યાં ‘શું લખું?’ એ પ્રશ્નનો તોડ જરૂર પડે.

જાણુતાં પડિત નીપજે, લખતાં લલિયો થાય;

ચાર ચાર ગાઉ આલતાં, લાંબો પંથ કપાય.

અજમેર

શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ

લગ્નમાં વાજિંત્રો

સંગીતનો પ્રભાવ પ્રાણીમાત્ર ઉપર પડે છે. ફૂંદાડા મારતો ઝેરી શેપનામ મોરલીના નાદમાં તલ્લીન થઈ જઈ, મદારીના હાથમાં પકડાઈ જાય છે. મોરલીનો નાદ તેના ડાંખ દેવાના સ્વભાવને જુલારી દે છે. શ્રીકૃષ્ણની વાંસળીએ મજાનાં અનેક નરનારીઓને વશ કર્યાં હતાં, ગાયો અને વાછરડાંને પોતાની પાછળ ફરતાં કર્યાં હતાં. સંગીતનો જાદુ અનેક હૈયાંને યનગનાવે છે. અનેક માનવીઓનાં દિલને જીતી લે છે. સંગીત આખા વાતાવરણને જાદવી નાખે છે.

માણુસંગતે પોતાના જીવનને અનેક જુદી જુદી રીતે વહેવડાવ્યું છે. તેમાંથી અનેક જુદી જુદી રૂઢિઓ પડી છે. એવી સારીગાડી રૂઢિઓને અનુસાર વાતાવરણ ઉપભવવા સંગીતનો ઉપયોગ કર્યો છે. ધર આગળ પુત્રનો જન્મ થતાં ગીતો ગવડાવે છે, ગરણુ થતાં ગરશિયો ગવાય છે.

માણસજાતને જીવનમાં અનેક પ્રસંગો આવે છે, પણ જન્મ, મરણ અને લગ્ન એ ત્રણ પ્રસંગો અતિમહત્ત્વના છે. તેમાંય-લગ્નનો પ્રસંગ એક રીતે જુદો પડી જાય છે. કારણ કે જ્યારે માણસ જન્મે છે, ત્યારે તે બાળક હોય છે એટલે તે પ્રસંગનો લક્ષણો પોતે ભોગવી શકતો નથી, પણ તેનાં સર્ગાસંબંધીઓ ભોગવે છે. મરણપ્રસંગે આ દુનિયામાં તેની પાછળ શું થાય છે, તેની તેને ખબરેય પડતી નથી. માત્ર લગ્નનો જ એક એવો પ્રસંગ છે કે ત્યારે પોતાનાં સર્ગાસંબંધી, મિત્રોદોસ્તોની સાથે રહીને પોતાની એક મહત્ત્વની જીવનઘટનાનો લક્ષણો પોતે ભોગવી શકે છે.

ગરીબમાં ગરીબ અને તરવંગરમાં તરવંગર માણસો 'લગ્ન' વખતે જુદાં જુદાં વાજિત્રોનો ઉપયોગ કરે છે. દરેક નાતના લોકો વાજિત્રોનો ઉપયોગ કરે છે. એટલે લગ્નપ્રસંગે વપરાતાં વાજિત્રો એ માત્ર કોઈ નાતનો કે કોઈ એક માણસનો સવાલ નથી, પણ આખી માનવજાતિ માટે સરખો મહત્ત્વનો છે.

પાટીદારની નાતમાં ઢોલ અને શરણાદ્યો પહોંચેથી વપરાતી હશે, પણ પાછળથી દેખાદેખી એણેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. સુધારાવાદી જુવાનોએ અતિશય ખર્ચ થતાં હોવાને કારણે એણેને જાંધ કરવા પ્રયત્નો કર્યા અને સફળ થયા, ઢોલ અને શરણાદ પાછાં આગ્યાં. પણ તે તો 'ધારાણિયું' ગણાયું, કેટલાકને 'જાંડું' લાગ્યું હશે, એટલે તાજાં આવતાં થયાં. જે નાતોમાં લગ્નના વરઘોડાઓમાં ધૂમ પેસે ખર્ચાય છે એ નાતોવાળા તો એણે, તાજાં, ઢોલ કે જે મળી શકતું હોય, તે જાંધે છે.

જન જમવા માટે વેત્રાઇને માંડવે જાય છે. ઢોલી પોતાના ઢોલ ઉપર દાંડિયો પીટતો પીટતો પગના તાલ સાથે ઝડપભેર રમણે ચઢે છે. જનૈયાઓની સામે જોઈ પાછળ પગે ધીરે ધીરે હઠતો હઠતો હાથના હાથભાવ કરે છે. વળી પાછો એક હાથે ઢોલ પકડી બીજે હાથે દાંડિયો પીટતો પીટતો ચક્કર ચક્કર ફૂંદડી કરે છે. પગે જાંધેલા ધુધરાનો કંચુકણ અવાજ તેમાં ભળી જાય છે. આમ ઢોલી પોતાની બધી કળા જનૈયાઓ આગળ ઠાવે છે. શરણાદ્યોનાં સૂર તેમાં સાથ પૂરે છે. ઘડીભર જનૈયાઓનાં ચિત્ત ઢોલીના દાંડિયા સાથે ચોંટી જાય છે અને તેમનાં દિલ વારી જાય છે.

જરાક આગળ વધો. તાજાં વાળા પોતાની દાંડી જોરથી પીટવા માંડે છે અને જોતો જોસરો અવાજ કાઢના પડવાને ચીરી નાખે છે. અગેડનાં ચોંટી રેખાઓ જાલવાઈ જાય છે. વિચાર થાય છે કે સંગીતમાં અને વાજિત્રોમાં આ તાજાંને કોણે મૂક્યાં હશે? એ કંઈ સંસ્કૃતિએ નીપજનવેલાં હશે? એ કંઈ

‘સંસ્કૃતિનું’ કળ હશે? એ ધંધો કરનારા ગોટે ભાગે મુસલમાનો હોય છે, એટલે જેમ યદ્ય જાય કે એ મુસ્લીમ સંસ્કૃતિનું વાજિન હશે! પણ એમ, યાય કે જે સંસ્કૃતિએ અકળર જેવા જાદુસાદ આપ્યા, તાજમહાલ જેવી ઇમારત આપી, સ્થાપત્ય કળામાં નવી ભાત પાડી, તે સંસ્કૃતિ આપણને આતું વાજિન આપે? એ કેમ બને?

તેથીયે વધારે હસવા જેવું તો વરકન્યા પરણવા-જેસે છે, ત્યારે યાય છે. જન જગવા બેડી હોય છે. તાજાંવાળા દૂર જેસે છે. માંડવામાં મંગળ ધડી આવી પહોંચે છે. એ મંગળ ધડી માટે તાજાં વગાડવાનો હુકમ છૂટે છે. તાજાં વાગે છે. પણ એ જેસરા અવાજ થોડો વખત ચાલે, ત્યાં તો અંદરથી ‘ના’નો હુકમ આવે. પણ એ દૂર બેઠેલાઓને સંગીતાય શી રીતે?

તાજામાં નથી કળા, નથી સૂરોની મિલાવટ કે નથી તેમાં સંગીત.

જે સુધારાવાદી જુવાનોએ બેપડો અતિખર્ચને કારણે દૂર હડાવકાબ્યાં, તે જુવાનો સંગીતના હાર્દને કચડી નાખનાર આ તાજાંને શા માટે ન હડાવે? તેની એકે એક ઢાંડી સંગીતની ઇમારતને તોડી પાડે છે.

ગાન અવાજ, ધોંધાટ કે કોઈ પણ જાતની મિલાવટ વિનાના સૂરો—એ સંગીત નથી. લોકરુચિ પણ આજે નિકૃત દશાને પામી છે. એ લોકરુચિને કેળવવી એ પણ એક અગત્યનું કામ છે. સાચા સંસ્કારી કેળવણીના ગાયકો અને સંગીતકારો આજે યુજરાતનાં અમરગણ ગણાતાં ભરૂચ, અમદાવાદ, વડોદરા અને સુરત જેવાં શહેરોમાંથી મળવાનો સંભવ છે. આવા યોગ્ય ગાયકોને સગનપ્રસંગે, તેમને કાંઈક મહેનતાણું આપીને, બોલાવવા અને તે દ્વારા લોકોની આભિરુચિને નવીન દિશામાં વાળવી એ અગત્યનું કામ છે.

ઢોલીઓની કળાને સંમદવા જેવી છે. તેને નવે ચીલે વહેવરાવી શકાતી હોય તો વહેવરાવવી જોઈએ. દરેક કળામાં ભણેલાગણેલા અને સંસ્કારી યુવકો પડે છે, એટલે તે કળાનું, મહત્ત્વ ધણું વધી જાય છે અને તેની યોગ્ય કદર પણ યાય છે.

ભારતવિદ્યાલય, કરાડી

મણિભાઈ પટેલ

“સંગીત, . . . વગેરે લલિત કળાઓ જે ગર્યાદામાં રહે તો તે પ્રજાને નિર્દોષ મનોરંજન, જ્ઞાનપ્રાપ્તિ તથા ભાવનાવિકાસનાં સાધન બને; જે ગર્યાદા હોડી જાય, તો એ દારૂ, અશીષ જેવાં હાનિકર વ્યસનો યાય.”

(‘ગાંધીવિચારદોહન,’ ૧૪૩)

ગાંધીજી

ત્રણ પ્રસંગો

(૧)

‘રામુ, મોટર કેમ અટકાવી?’ સત્તાધારી અવાજ આવ્યો.

‘શેઠ, કાંઈ અમલજી, નિર્ધન, ગરીબ, નિર્દોષ બિશુક મોટરનો ભોગ બન્યો છે.’

‘અરે! ... જવા દે. અહીં નિર્ધન વનમાં કાણુ જોનાર છે? આગળ ધપાવ. શા માટે એ લોક અહીંતહીં રખડે છે?’

અરેખર સર્વે રથજો સત્તાધારી આમલદારો અને શેઠિયાઓને માટે જ સર્જ્યા છે!

રામુ છેવટે હિંદુ-ગરીબ હિંદુ બ્ર હતો. નીચે ઊતરી ભોગ બનેલ બિશુકની ભાવબીની આગતારવાગતા કરવા તરફર થયો; પણ એક બાજુ સત્તા ને બીજી બાજુ પોતાની ગરીબ હાલત યાદ આવતાં મોટરમાં બેસી આગળ ધપ્યો.

‘સુખ! અને તે વળી બિશુ કોને? ક્યાંથી? ક્યા પુર્વજન્મનાં પાતકોને પરિણામે આવી પતિત પરિસ્થિતિ એ પામે છે!’ શેઠના મનમાં આમ તરંગો ઉદ્ભવ્યા.

હમ્મરો ચિંતાઓ અને હમ્મરો રૂપીઆની રેલગહેલ આગળ ગરીબોની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવા મૂડીદારોને ક્યારે આપશે?

(૨)

“અરે ભાઈ ક્યાં લાગણુ!” એક આગવાસી અમલજી ભાઈએ છેલ્લી ફેશનના ટાપટીપિયા એક યુવકને ગાડીમાં પ્રશ્ન કર્યો.

“હં. મિસ્ટર ... હં ... હં ... હં ... હં કાકા. જુઓને મારે જરાક જરોડા-વડોદરા સુધીજ જતું છે.” પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં ખિસ્સામાંથી એ યુવક હાંસકો કાઢી માથાના વાળમાં આકૃતિ પાડવા લાગ્યો.

“અરે ભાઈ, તમે કેવા પાટીદાર-કડવા કે લેઉઆ?”

“હાં કાકા, શું પૂછ્યું? ... અમે લેઉઆ પાટીદાર. આ જરાક કોલેજમાં અભ્યાસ કરવાનો એટલે આગ રેશમી સુટમાં રહેવું પડે.”

“ઠીક ભાઈ, જમાનો નચાવે તેમ નાચો. કમાવાની શક્તિ ન મળે અને ખર્ચ લખલૂંટ. જાપ પોતાની આજરૂ ઉપર દેવાં કરી, જમીન વેચી કે ગીરો મૂકી, ઘર લખી આપી અને છેવટે પેરે પાટા જાંધીને તમને સતોપે! જરાક તો વિચાર કરો.” અને આગ તીખી ધારવાળી વાગ્ધારો વહેવા મંડી.

યુવક શરમાયો અને પોતાના પિતાની પરિસ્થિતિ પ્રેક્ષવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો.

ખરેખર વસે છે આને આ સમાજમાં આવો આપની આગર ઉપર તાગડ-ધિના કરતો યુવાન શિક્ષિત વર્ગ !

(૩)

“અરે હા, કનુ, જરાક આમ તો નજર કર. પેલા ખૂણામાં કેવાં જગલા જેવાં સફેદ ખાદીનાં કપડાં પરિધાન કરી બેઠેલા ગાંધીવાદી યા તો સમાજવાદી સુધારકો આ અને સીગારેટને ન્યાય આપી રહ્યા છે.” મેં કહ્યું.

“ખરેખર, ભાઈ! આપણે તો જ્યાં લગણ પરણીએ - પરણવાનાં નહિ ત્યાં લગણ, એટલે કે જ્યાં લગણ મૂતર કાંતનાર બેજણ ન થઈએ ત્યાં લગણ ખાદી પહેરવી જ નથી.” કનુએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“જો કનુ, તારો વિચાર મને તેવો હોય, પણ આમ ઉપરથી સુધારક બની આવો દંભ શા માટે કરતા હશે! મદાસભાવાદી પક્ષમાં અમગણ્ય ગણાય અને હોટેલ સિવાય ચાલે નહિ, તો પછી પ્રજા ઉપર કેવી અસર થાય?” મેં કહ્યું.

આ પ્રમાણે વર્તમાનમાં ત્રીજો દંભી વર્ગ પણ ઠીક ઠીક પ્રગતિ કરી રહ્યો છે.

આમણા

વિજયકુમાર પટેલ

વૃદ્ધાને પરણવા

લગનગાળો આવે છે અને નય છે; આ સમય જ એવો છે કે પરણેલા તેમ જ કુંવારા પુરુષોને પરણવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક ઉદ્ભવે છે. પરણવાને ગિલકુલ નાલાયક, એવા પણ પુરુષોને એ લાલચનો અવધિ હોતો નથી અને લગનગાળામાં તેવી ઇચ્છાવાળા ગદાપુરુષો, કનૈયા દાન જેવા થઈને ફરે છે, પોતે જોગ બને તેમ વધુ યુવાન દેખાવાનો પૂરતો પ્રયત્ન કરે છે. પચીસ વર્ષની અંદરની ઉંમરનો યુવક આમ કરે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ પચાસથી સાઠ વર્ષની ઉંમર છતાં પણ, પરણવાની ઇચ્છાવાળા પોતે યુવાન જેવા દેખાવાનો પૂરતો પ્રયત્ન કરે છે! પ્રયત્ન કરતા છતાં પણ પોતે જુવાન નથી જ દેખાતા, તથાપિ પરણવાની લાલચ તેઓ નથી છોડી શકતા. કારણ કે ‘કંઈ લાખો નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે.’ કાષ્ઠ કવિનું એ કલ્પનાસૂત્ર તેઓને સત્યની આગાહી કરતું જીવંત લાગે છે. અરે, તેમનું જો ચાલે તો પંડિત મદનમોહન માલવીઆજીને વૃદ્ધાવસ્થામાં તંદુરસ્તી આપનાર યોગીની પણ મુલાકાત લેવા ચૂકે નહિ, પરંતુ સાધારણ રીતે આ યોગીની લાજ નથી તે સાફ છે. વળી ગુજરાતમાં એ મદાન તપસ્વી ભુટ્ટાઓને ફરીથી જુવાન બનાવી, પરણી શકે એવી લાયકાતની

બક્ષીસ આપશે કે કેમ તે હજુ સુધી જણાયું નથી. ને એ મંદાન ચોગી ગુજરાતનાં કુળવાન ગામોની મુઝાકાત લે તો પરણુ-વાના વળગાડવાળા ભુટ્ટાઓ જુવાની આપવાના બદલામાં, તે તપસ્વીના પગ ઘોષળે પી જવા માટે ખડે પગે તૈયાર રહેવા પણ ચૂકે નહિ!

કન્યાનાં માળાપો પણ વિચાર કરતાં નથી. કહેવત છે કે ‘આંધળાને હૈયાકૂટા ગળી આવે’ એવા જર્જરિત બોળાને પોતાની કન્યા આપતાં તેમનું હૃદય જરા પણ ‘અરે’ની લાગણી અનુભવતું નથી એ નવાઈ છે. કન્યાનાં માળાપોને પૂછીએ, કે ભાઈ આમ શા માટે કરો છો? ત્યારે તેમના તરફથી જવાબ મળે છે કે ‘હિગર નેકે વધારે છે પણ શરીરે મજબુત છે, એટલે વાંધો નહિ; અને કુળ પણ ઊંચામાં ‘ઉંચું’ છે, પૈસા પણ મારા છે.’ આ બધું બોધું પડતું હોય તેમ, પાછા વધુમાં તેઓ જણાવે છે કે ‘હાકરી રોટલે રડતી તો નહિ આવે.’ પણ ખીંચ રીને એનો ભાવ બળી ગયે કૂટતી આવશે! આ કૂર માળાપો, હવે તો સમજે, કે ગરીબ ગાય જેવી તમારી પુત્રીઓને શા માટે પત્યર હિપર પટકા છો? કે પછી એકાએક અટકી ગએલા કાંઈના સંસાર-વેલાને સાંધા ચઢાવી, સંસારવેલાને વધાર્યાનું પુણ્ય મેળવ્યું એમ માનો છો? અને આ પુણ્યના બદલામાં સ્વર્ગનો દરવાજો તમને દેખાય છે? કે પછી અમાઉના વખતમાં લોકો માતા વગેરેને પશુઓનો ભોગ આપતા તેમ તમે પણ સમાજના એ બળિયાકાકાને તમારી દીકરીનું બલિદાન આપો છો? માદ રાખને કે ગરીબ દીકરીની દામ લાગતાં તમારું મૂળ પણ નહિ રહે, બલકે તમારું નામનિશાન રહેશે કે કેમ એજ સંકા છે, માટે હવે સમજો.

પચાસ અને સાઠ વર્ષની ઉંમરે પરણુવા તૈયાર થનાર ચો વૃદ્ધો, તમે તો ‘યા હોગ કરીને પડો, ફત્તેહ છે આજે’ એગજ ધાર્યું છે કે શું? તમે જાડા દેખાતા હો, કુળવાન હો, પૈસાવાળા હો, એટલે તમે ધણાજ શક્ત છો એમ માનો છો? તમે જાડા છો અગર કુળવાન છો, સાથે સાથે પૈસાવાળા હો એમ જગત કદાચ માનશે; પરંતુ આટલી મોટી ઉંમરે, શક્ત છો એમ જગત કદી ન માને. આટલી ઉંમરે હોવા છતાં પણ પોતાનામાં એ શક્તિ છે, એવું માનનારને મારી સલાહ છે કે ઘરનાં ગારણું બંધ કરીને વધારે નહિ તો દશ વખત ઊંઝ ખેસ કરો. ગમે તેવા પ્રયત્નો કરવા છતાં પણ તમે જરાય જુવાન દેખાતા નથી, એ તો રસ્તે જનાર કાંઈ પણ તટસ્થ કહેશે.

કન્યાનાં માળાપો, તમે જરા વિચાર કરો કે પિરતાળીસ વર્ષની ઉંમરથી વધુ ઉંમર થએલાઓનો વીગો, વીમા કંપની પણ લેતાં વિચાર કરે છે, કારણ

કે અમુક રકમ ખોટી રીતે વેંડફાઈ જવાની તેને બીતિ રહે છે. તો જો કન્યાનાં માળાપો, તમારી દીકરીના સૌભાગ્યનો વિચાર તો કરો!

ખેતો, તમને તો હું શું કહું? કારણ કે 'દીકરી ને વળી ગાય, દોરે ત્યાં જાય'! છતાંયે જ્યાં સુધી તમે જાંડ ઉડાવશો નહિ, ત્યાં સુધી સમાજને જાન આવવાનું નથી ને તમારો ઉદ્ધાર થવાનો નથી; ના નથી જ!

સોજના

મનુભાઈ ખાતીભાઈ પટેલ

પાટીદારની ધીકતી મૂંઝવણ

આખી પાટીદાર કોમમાં જ્યાં ત્યાં મૂંઝવણ અનુભવાય છે. તેનાં આન્દોલનો આફ્રિકામાં પણ જોઈ શકાય છે. મૂંઝવણરૂપી બહીના અંગારામાં ઘણી સુકાગળ અને નિર્દોષ શાળિકાની આકૃતિ અપાઈ ચૂકી, અપાય છે ને અપાશે. ખીલેલી કળીઓની સમાજને ક્યાં પડી છે? આજે કળી ખીલે, ફાલે ને વિકસિત થાય, પણ તે છતાં સમાજની તેના ઉપર કારમી નજર!

આજના લામતો સચોટ અર્થ માનવો મંદિરે મંદિરે ધીકતી અંગાર-બહી, એટલે વેંડી નાખનાર કે વંકાતી દેનાર બવસાગર! ઉત્સાદ- અને શક્તિ-વિહોણાં માયકાંગલાં શરીરો, કંગાલિયતને લીધે વેંડફાઈ જતાં જીવનો, અયોગ્ય લગ્નો, ક્ષીણ પુરુષત્વ, વેંડફાણું નારીત્વ, સોષક ધાર્મિક વ્યવહારો, નિર્જાળ રાષ્ટ્રભક્તિ, એ આજના મૂંઝવતા પ્રશ્નો છે. સમાજસુધારામાં અનુકૂળ ખંડનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ સાથે રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ સતત ચાલુ કરવી જ પડશે. અત્યારે સમાજની રચનાત્મક શક્તિમાં કંટાળાજનક ક્ષીણત અને ઉત્સાદને ઝોગાળી નાખે તેવી મતભિન્નતા છે. પણ જેને નૂતન સર્જનની તાલાવેલી લાગી છે, તેણે જવાબદારીઓથી કંટાળી જઈ તે તરફ અસ્થપોશી કર્યો નહિ ચાલે.

આજના યુવાનનું લક્ષણ વિચિષ્ટ પોષાક અને દલીલગણીની શક્તિ છે. યુવાનમાં વૃદ્ધની કુનેદ અને બાવિની કલ્પનાદષ્ટિ નથી. જીવનવ્યવહાર અને આદર્શ સાધના એ બન્નેમાં નિષ્ફળ નીવડેલો યુવાન ગૌરવના સ્થાન ઉપરથી ગમડી પડે છે. આવતી કાલને સર્જકે આ વસ્તુ ઉપર નિર્ણયો કરવા પડશે. જોણે કુંદનસમ ચારિત્ર્ય રચી, સાધકની યોગસાધથી ને જ્વલંત ઉમતાથી પ્રકાશવંત બાવિ તરફ દોટ મૂકવી પડશે. દંભના દિશા તોડી આન્તર વિકાસનાં કિરણોને બહાર વેરવાં પડશે. આ અધુન્ય થશે ત્યારે એનામાં ધૈર્યનો વેગ, જીવનસાહ્યની બાવના અને નિર્દોષપ્રતિ વિકસી ઉત્પત્તિને માર્ગે લેઈ જતી સાહસિકતા પ્રગટશે.

અત્યારે સગપણમાં ફુગ જોવાય છે, લાગવગ મથે. અને પૈસો જોવાય છે, વધ ને ગ્રહરાશિ જોવાય છે. પરંતુ ગુણ, વિદ્યા ને સ્નેહસૌન્દર્યને પસંદગીમાં રધાન નથી અપાતાં. ખુદ્દી આંખે જે દેખે છે, બુદ્ધિ જે સમજી શકે છે અને સાગ્રસાર વિચારતી વિવેકશક્તિ જે સૂચવે છે, તે તમામ પ્રત્યે પાટીદાર સમાજ બિલકુલ ખેવડા બને છે.

આજની યુવતી તે આવતી કાલની આર્થ વીરાંગના થશે, ભાવિ પ્રજાને પ્રોત્સાહન આપી દેશસેવાર્થે અર્પણ કરશે. આજના પાટીદાર સમાજની યુવતી હૃદય ને આત્મ-વિદોષમાં જીવન જીવી રહી છે. સમાજને નારીત્વના રક્ષણ માટે ક્યાં ભાન છે! તેમના જીવનની અત્યંત અર્થથાનો પડ્યો કાણ ઝીલી શકશે? વીરલાઓ, સુધારાની વેદી ઉપર આત્મા જીવનની આહુતિ અર્પી સ્ત્રીજીવન ઉર્ધ્વગામી બનાવો. સમાજમાં કેળવણીની લગામ ઢીલી પડી ગઈ છે. યુવકોનાં જીવન ધીકતી સંમારગૂંચવણોમાં સંકળાઈ ગયાં છે. મૂંઝવણનો કાયડો ઉકેલનાર આજના યુવકો છે, જે તેઓ સમાજની અભેદ સંકુચિતતા હેઠી વિશાળતા ને પૂર્ણ લેગ આપશે, નારીહૃદયને સંપૂર્ણ ઓળખશે ને વીરત્વ સાચવશે તો જો કાયડો ઝટ ઉકેલાશે.

લક્ષ્યગામી કાર્યતત્પરતા, અવિચ્છિન્ન ઉત્માહ અને ઊછળતું જોમ ધરાવનાર વ્યક્તિ સંસારનું સ્વરૂપ ગદલવામાં મહત્વનો ભાગ ભજવી શકે છે. યુવક જગતનું દૈવી ધન છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્ર પુનર્જીવન માટે પોતાના યુવકો તરફ મીટ માંડે છે, તો અનેક વ્યથાઓથી વ્યથિત આ સમાજ પોતાના યુવાનો તરફ મીટ કેમ ના માંડે?

લગનસારે જોવાય વીરલાઓ જોશે, જેઓ પોતાની ફૂલકળીને ગૃહકુંજે કકળતી રાખીને કેટકેટલાં પુષ્પોને અજીદાં કરવામાં જ જિન્દગીની 'મોજ' ગાનતા હોય છે. ખડખડ પંચમ જની ગજોલા પાદાં પાનવાળાં સૂકા વૃક્ષને પરણવાનો વા વળગે છે અને કોઈ લીલીછમ ફુગળી લતાના રસમસ્ત જીવનને વનવગડે જાણી મૂકે છે! ટૂંકમાં જ્યાં સૂર્યમુખી છે ત્યાં સૂર્ય નથી, ચન્દ્ર છે ત્યાં ચંદ્રોરી નથી.

પાટીદાર સમાજનું પૃથક્કરણ કરતાં માલમ પડશે કે સમાજનું દરેક અંગ વ્યાધિમસ્ત છે અને ચિતાની બઢીમાં શેકાઈ રહ્યું છે. આવા કઠિન સંજોગોમાં ખરેખર માજાપોનાં જીવન દીકરીઓનાં લગનની વ્યાધિમાં જ ઘસડાઈ જાય છે. તેમનું પોતાનું જીવન નિરવાદ જન્યાથી તેઓ સંવેચિત આદર્શો પૂરાં કરી શકતાં નથી. બાળકોને પૂરી કેળવણી મળી શકતી નથી. નવયુવાનોમાં ગનુષ્યત્વ ક્ષીણ થતું જાય છે.

અરોનરના પાટીદારો ભલે માનતા કે હમણાં દીકરાઓનાં સારો ભાવ ગળ્યો છે, આફ્રિકાવાસીઓ સારો ભાવ આપશે. પણ તેમને અહીંની સ્થિતિનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન જરાયે આવતું નથી. દીકરીઓના લગ્નની મૂંઝવણનું સાક્ષાત્ પ્રતિબિંબ પાટીદાર કોમના આફ્રિકાવાસીઓમાં પણ જોવામાં આવે છે. પાટીદાર પરિષદના સભ્યોને એકજ વિનંતિ કરું છું કે દરેક ગામમાં નવ-યુવકોની સમિતિ નીમી સંસારસુધારણામાં કંઈ પગલાં ભરી મૂંઝવણો દૂર કરે. આજના યુવાનોનાજ હાથમાં તેની ચાવી છે. લગ્નના ખર્ચમાં ઘટાડો કરે. જૂનાપુરાણા આલતા આવેલા રીતરિવાજોમાં પણ તદ્દન સ્પષ્ટ સુધારો કરી ભાવિ યુવકોને કંઈ નવીન ચેતન પૂરવા ધમશમી મૂંઝેરા ઉઠાવે. લગ્નનું ખર્ચ છેક મર્યાદિત કરી દેવું જોઈએ. આગ ચાપટી નાનાં કુમળાં ભાવનાશાળી કિશોરકિશોરીની કળવણી માખાપેના જીવનમાં એક અમગમ્ય ગદસ્તવને ભાગ થઈ પડશે ને તેથીજ યુવકોમાં કંઈ જાગૃત ભાવના જાગશે અને સમાજમાં કંઈક સંસ્કારી ચિનગારી પ્રગટશે.

આજના રાક્ષસી સ્ત્રીપણુ રિવાજોને છિન્નભિન્ન કરી નવા સર્જક ને દિતકર સુધારા ધડી, કોમનું સંગઠન કરી, જાતિભાન ઉત્પન્ન કરવું તેજ શ્રેયસ્ ને શ્રેયસ્ છે.

સમાજસુધારકો અત્યારે જે મૂંઝવણ અનુભવી રહ્યા છે, તેને જો પૂરેપૂરી દૂર કરવા કોમ ટેકો ને સાચ નહિ આપે તો સમાજ પોષાણુવત્ થઈ પોતાનું નૈતિક જળ ઘટાડશે.

નકુરૂ (કેનીયા)

ચંદુભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ

—*—

હોળી

દિવાળી ગઈ ને હોળી આવી. દિવાળીમાં શાન્તિની જ્યોત પ્રગટાવતા ઘીના દીવા જોયા ને હોળીમાં હોળીના ભડકા પણ જોયા. દિવાળી પછી પાટીદાર સંતાનની પાટીદાર પરિષદ ને જાગૃતિસમાજ ઓડમાં મળ્યાં. કરાવો કર્યા, પણ અમલ અધૂરા રહ્યા ને સમાજમાં હોળીના ભડકા દેખાયા.

અમલ અધૂરા સાથી રહ્યા ને હોળીના ભડકા સમાજમાં સાથી દેખાયા, તેનાં કારણો શોધતાં આપણને વાર લાગે તેમ નથી. જે કુળવાનો સમાજને કળજે કરી બેઠા છે, તેઓ પોતાના પેટ ઉપર કાપ પડવાથી, બાપનું નામ જવાને બદલે કે કુળનું નાક કપાવાને બદલે એવા સુધારા સ્વીકારવા હજી

તૈયાર નથી. તૈયાર ક્યાંથી હોય? વચર કમાયે પારકાની કન્યા સાથે હજાર બે હજારની માલમતા ગુમાવવા તૈયાર કેમ હોય? ભલે આ કુળવાનો તો સ્વાર્થને કારણે આપણી વાત ન સ્વીકારે, પણ એ જ કુળવાનોએ માની લીધેલા કુળહીનો પણ ક્યાં સમજે છે? શા માટે પોતાની સગી આંખે આંધળા થઈ પોતાની કુમળી કન્યાઓ એ સ્વાર્થીઓને ત્યાં આપી કાપમનું ગુલામીખત લખી આપે છે? આમ ગુલામીખત સ્વીકારી લેવાથી તે કુળવાનો માતેલા સાંઠની માફક ફાટયે જ જાય છે! પણ વળત પલટાયો છે, યુવકો ઊંચી કેળવણી લેતા થયા છે ને સમાજમાં પોતાનું તથા સ્ત્રીનું ક્ષેત્ર વિચારતા થયા છે. તેથી આ પ્રથા ઓછી થવા લાગી, છતાં લાગ મળ્યે જ્યારે કાવ્યા ત્યારે આપલી-આએ તેજ લગાવી! આમ ભરનીમળ ચાલુ રહેતાં જિજ્ઞાસી નિર્દોષ વહુઓની કિંમત જૂની પ્રણાલિકા પ્રમાણે ઉંદરડી કરતાંયે હલકી થઈ ગઈ. એને પરિણામે ભાગ્યે જ કોઈ દૂવો બેનોના શનથી બચ્યો હોય! છતાં ક્યાંય કોઈ ભાઈ દૂવામાં પડ્યા સાંભળ્યા નથી! કહેવાતા કુળવાનોનાં કુટુંબો તપાસતાં ભાગ્યે જ કોઈ કુટુંબ એવું મળી આવશે, જેમાં કુમળી છૂણી જેવી બેનોનો ગળથુથીમાં જ અંત આવ્યો નહિ હોય! હાય સમાજ! તું ક્યારે સમજશ!

આટઆટલા ખત્તા ખાધા છતાં, ગોઝારા સમાજ, તને જાન નથી આવવાનું? ખીજી અનેક દિશામાં આગળ આવતી નાતને પોતે હાથે કરી વળગાડેલાં બંધન છૂટતાં નથી. તેનું કારણ અજ્ઞાન સિવાય બીજું કંઈ નથી અને આ જ અજ્ઞાનને કારણે બિભી કરેલી મુશળનોથી સુધારાને નામે પાટીદાર સમાજને અલીગઢનાં ને મીલરનાં તાળાં વાગી ગયાં છે. તેનો લાભ અપવાદવાળાં કુટુંબોએ લીધો, કુળહીન પાટીદારો પરવારી ગયા, છતાં જગવાની કુરસદ નથી મળતી. કુંભકર્ણને જગાડનાર જન્મ્યા, પણ આવાઓને જગાડનાર સમાજમાં ખરે ન જન્મ્યા. હજી જાગો, તમારી બૂલ તપાસો ને બૂલ્યા ત્યાંથી ફરી મણો. કુળમૂઢો, હજી તમને કુળનો મોહ છે, એટલે એ મોહિની એટલેથી નહિ જાય. એને ખંડની જરૂર છે. તમે જાગો તો ખંડ કરવાવાળા તૈયાર છે. તમારી સામે જાતી ઠોકીને રહે છે, છતાં કાં સાંભળતા નથી? ગળીએલ જળદ જેવા થઈ બેસી રહે નહિ પાલવે. જાગી બેઠો, નહિ તો તમારી નાડ તપાસી ડામ દેવાના કરાવો પાટીદાર પરિપક્વમાં થઈ ગયા છે. જાગશો એટલે અજ્ઞાનનું પડગ ખસી જતાં કુળવાનશાહી વિદ્વાના અને સંસ્કારના રૂપમાં ફેરવાઈ જશે. માટે ખીજનું બેઢને પણ ચીલો કાપતાં શીખો તો કંઈ બચવાની આશા રહે.

પોતાથી ઊંચા મનાતા કુળવાનોને કન્યા આપીને પોતાની મેજે જ કુળહીન

જનનાર અને માનનાર, કાંત હોય તો સાંભળજો, આંખ હોય તો જોજો, શ્રુદ્ધિ હોય તો સારામારનો ત્રિચાર કરજો અને તમારી દીકરીના સુખદુઃખનું સરવૈયું કાઢી જોજો. તમને ન આવડે તો સાંભળો :

(૧) પારકાની મહેનત ઉપર જીવનાર ભાગલાં હાડકાંવાળાને ત્યાં તે તમારી દીકરીને ખાવાપીવાનું શાસ્ત્ર સુખ શું હોય?

(૨) ઝોઝવપડદા અને ખોટા દોષ આગળ તેને સારીરિક તંદુરસ્તીનું સુખ ક્યાંથી હોય?

(૩) મહેણાંટૂણાંની તડામાર આગળ તેને ઉત્સવનો આનંદ ક્યાંથી હોય?

(૪) માવડીઆ પતિઓ આગળ માર, દાંતીઆં અને ફૂલે પડવા સિવાય બીજો પતિપ્રેમ કેવો હોય?

(૫) સાસુસસરાના ને નણ્યંદમોત્તમના દોર આગળ સ્વતંત્રતા ક્યાંથી હોય?

ત્યારે શું એકેય સુખ નહિ? ના. છતાં એક સુખ તો છેજ : ફૂલે પડી હમેશની શાન્તિ લેવાનું સુખ! એ સુખ લેતી હજારો વહુઓના હાહાકાર સૌ કાદના સાંભળવામાં આવે છેજ!

અને મદલામાં કુળહીન પોતે શું સુખ મોગવે છે તેની પણ નોંધ લેતાં જોઈએ. છોકરાને નવટાંક ફષ આપતાં કુળહીન યપ્પડ લગાવે, પણ કન્યા પરણાવવાની આવી કે પછી લગ્ન છોકરા માટે રહેવા ઘર કે ખેડવા ખેતર ન રહે, ટકો દોઢ ટકો વ્યાજ જેસે, પણ પરકણુ તો પહેલી! દીકરીના સાસરીઆ પક્ષના તમામને, ભાણાભાણીની પ્રજા સુધી, દાપાં ને પહેરામણી આપવી જ પડે! તાંબાપિત્તળની માટલીઓ અને વળી અંદર મિકાઇ. આમ બે દિવસ તાગડધિન્ના થાય, વરવેવાઇ પહેરામણીઓ લેઈ ઘર ભેગા થાય અને પાછળ ઘેર છોકરો ધૂળ ચાટતો થાય. આ બધું કરે તોપણ ન મળે દીકરીને સુખ કે ન મળે દીકરીના આપને સુખ. જન્મે પડના હુક્કા ભરવાનું ને ધક્કા ખાવાનું તો ગિચારા દીકરીના આપને જ માથે! વેવાઇને ઘેર જાય તોપણ ખામગાંમાં બેસે ને વિવેકની ખાતર હુક્કો ભરી લાવે, પોતાને ઘેર વેવાઇ આવે ત્યારે તો જુટકોજ નહિ. આમ કુળહીનો ફતા યઇ ધૂળ ચાટતા થાય છે.

હવે દીકરો પરણાવવાનો દોર તો તેનું કેમ? સમાજ સારો સંપીલો એટલે જે નામના ને કામના મેળવવા દીકરી પાછળ પાણીની માફક પૈસા ગરબાદ કર્યાં તે વ્યર્થ ગયા! નામના મળી નહિ અને પૈસેટકે ખાલી ચયાથી છોકરો પરણાવવાની કામના પણ સિદ્ધ યઇ નહિ. હવે છોકરો કુંવારો રહેવાની ચિંતા એટલે હાથો જુભારી ગમણો રમે, એ રીતે રહેવાનું ઘર પણ જોઇ

નાખી ગમે તેવાને પૈસા આપી છોકરો પરણાવી નાખે. પસંદગી સિવાયના આવા મસાણીઆ લાડુમાં ધલાયત્વીનો સ્વાદ ક્યાંથી હોય? એટલે છોકરાને સુખ પણ ક્યાંથી હોય? તેમાં વળી જો કંઈ કુદરત કોપી ને મરી જાય તો બારજ વાગ્યાને?

આવી કંફોડી સ્થિતિ આપણી નાતની આવી ગઈ. છતાંય કોઈ કુળહીન કહે કે ‘અમને તો કન્યાઓ ગળે છે, ગરીબ અમારું અનુકરણ શા માટે કરે છે?’ તેમને પૂછવાનું કે તમે કયા વાડાનાં છી? તમારા ભાઈ ને તમારામાં શો ફરક? તમે નહિ પરવાર્યા હો તો પહેલો છોકરો પરણી ગયો હશે, દીકરી પરણાવશે એટલે ઉપરનાં કારણોથીજ પરવારી જશે. કારણ કે કુળવાનેની નીતિ તમારે માટે બિનડી નહિ યાય. જ્યાં આવકમાં શૂન્ય હોય ને જનકમાં હજારોની મોટી બેઠક હોય, ત્યાં જમે તેટલું સ્થાયી ધન હોય તોપણ તે સાફ થયે જ છૂટકો! વળી પાપના ભાગીદાર તો તમારા ભાઈ કરતાં તમે વધારે છો તે ખાસ લક્ષમાં રાખજો.

આપણી નાત જો ગરીબી ભોગવતી હોય તો ઉપરનાં કારણોથી છે એ સ્પષ્ટ છે; તેમ ન હોય તો તનતોડ મહેનત કરનાર, દેશવિદેશ રખડી ધન ઉપાર્જિત કરનાર આટલે વર્ષે પણ ગરીબ કેમ રહે? આપણી આજુબાજુની પ્રજા આર્થિક સ્થિતિમાં વધી ગઈ, જ્યારે આપણે ગરીબાણમાં આગળ વધી ગયા! કારણ કે નાચથી નચાએલ જળદની માફક આપણે ફદિઓથી નચાઈ ગયા છીએ. પરિણામે ગરીબાઈ ભોગવાય છે. ઉપાય શો? એકજ, જગો, પ્રભુ લેખે ફદિઓનાં બંધન તોડવા સમાજના રણક્ષેત્રમાં ખુલા પડો.

કોઈ કહેશે કે ‘કહેવું સહેલું છે, પણ કરવું મુશ્કેલ છે.’ ના, તેમ નથી. સમાનતામાંજ સુખ છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. પણ તમને તમારા કરતાં બીંચા માની લીધેલાની લાતો ખાવાનું મન યાય છે, એટલેજ એ શંકા કરો છો. સમાનતામાં જે સિદ્ધિ સહેળે અનુભવાશે તે અસમાનતામાં ખોળતાંય નહિ જડે. સમાન સ્થિતિનો માણસ વખત આવ્યે તમને અમૂલ્ય મંદિર કરશે, કારણ કે તે પોતાની જાત પ્રમાણે તમારી કિંમત આકે. છે. તમારી કન્યાને તે સ્વપુત્રી પ્રમાણે ગણશે ને તેને કોઈ પણ જાતનો ત્રાસ ન આપતાં, તેની હરેક સગવડ સાચવશે. એથી પરવા કુળવાનને નથી જ, માટેજ સમાનતામાં સાર છે. પછી વળેનો પોતે યદને લગ્નગ્રંથી રહે, તો સમાજનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે, ગમે ત્યાં નાતમાં બસે વરે.

વળી લાકડે માંકડાં વળગાડેલ જોડાંથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજામાં નથી તેજ,

નથી બુદ્ધિ, નથી વિવેક, નથી આચારવિચાર કે વહેવાર. યોગ્ય ઉમરનાં શારીરિક સમાનતાવાળાં જ જોડાં મુખી યવાનાં એ વાત નિર્વિવાદ છે. તેમની લાવડાત તેમને જેથી લેવાની, તેમાં તમારે જિલ્લુલ તરફી લેવી નહિ. જમાનો પક્ષટાપો છે. યોગ્યતા દશે તો આપોઆપ જગર ખર્ચે, તમારી દલાલી વિના, જોડાઈ જશે. આ તો ગાંધીયુગ છે. વિદ્યાની કદરવાળો અને સ્વતંત્રતાપ્રિય જમાનો છે, માટે જૂઠા આડંબરોને કે ગુલામીને સ્થાન નહિ રહે તે ચોક્કસ જાણ્યો. સમાજને અધોગતિને પચે, લેછ જરૂરી ખરી જડ આજની લગ્નપ્રથા છે. તેમાં પ્રગતિ કરવાથી ખીછ તમામ કુરુદિઓ આપમેળે જ જાંધ થઈ જશે. પોતાની પ્રગતિ પુત્રપુત્રીના ભેદ સિવાય, સમાન દૃષ્ટિથી શક્ય ત્યાં સુધી કેળવણી આપવી એ આપણી ફરજ છે. કારણ કે આજનાં પુત્રપુત્રીઓ એ આવતી કાલના સમાજના સ્તંભો છે.

આપણા સમાજને આવા વિધિવિધ જતનના મડા લાગુ પડેલા છે તેને પરિણામે કંઈકે લોકોનાં જીવન ફેલા થઈ ગયાં છે. તેજ આપણા સમાજની લાડલાડ બળતી હોળી છે. તેમાંથી બચવા બચાવવા પ્રયત્ન કરવો એ મનુષ્ય તરીકે ફરજની ફરજ છે. હવે વખત આગે મુવકો ચીસો કાપતાં શીખે, સમાજ તેને પ્રેરણા આપે તો જરૂર સમાજમાં હોળીને બદલે દિવાળી જ પ્રકટે.

કેટણા (તા. કરજણ)
હુતાશની, ૧૯૯૫

મોતીલાલ કુબેરલાલ પટેલ
(જાંધણી નિવાસી)

ખોટું ખયાવનામું

‘વસો-વર્ધજમાં નળ’ એ મયાળાવાળા લેખથી કેટલાકના પેટમાં શૂળ બપડયું લાગે છે. કેટલાક જોક્ષીનેજ રહ્યા છે, કેટલાકે પોતાનું પોત ‘પાણીના નળ’ દ્વારા પ્રકાશ્યું છે. ‘વસોમાં પાણીના નળ આવે એ ગામને માટે જરૂરી અને લાભદાયી છે’ એમ પ્રામાણિકપણે માનનાર ગામની તમામ નાતોના ગોટા વર્ગના લોકોમાંનો ‘પાણીના નળ’નો લેખક જે દલીલો કરે છે તે ‘વસો-વર્ધજમાં નળ’ની દલીલનો જવાબજ નથી. જેઓનાં ઐરાં ધરગથુ કામ જાંતે દરવામાં શરગાતાં નથી, એ વર્ગમાંના કેટલા નળને માગે છે એ તો જણાવ્યુંજ નથી. ત્યારે તો મારો આક્ષેપ છે કે, ઉપલા વર્ગવાળાજ નળને વધારે માગે છે. આંધળીની દયાએ પરણ્યાનો દાવો કરનારની હાલત જ્યારે એ આંધળો જણે છે કે દેખતીને પરિવાર ન ચતો હોવાથી જ મને પરણી લાગ્યા

છે, ત્યારે પરણનારે આંધળીના આંધળાપણાની કાંઈ દયા ખાધી નથી એમ તે સમજે છે. એમાં જેટલો પરાપકાર પરણનાર જતાવે છે તેટલો જ પરાપકાર નળ લાવનાર ગરીબ વર્ગ ઉપર જતાવે છે.

નળના સમર્થનમાં જે દલીલો ધૂજતે—કંપતે હૃદયે ‘પાણીના નળ’વાળા ભાઈએ કરી છે તેમાં તો કંઈ માલ જ નથી. નિશાળોના દાખલાની અહીં જરૂર જ નથી. કુને જદલે હવે કું સગવડ મળવા લાગી એટલે જાણે વહેલા ન બિડ્યા તેથી કુને જદલે કું સગવડ લેવા પડી, પણ એ ભાઈ જાણે કે એમાં નળની સગવડનો સવાલ ક્યાં છે? કાંઈ મફત ઝેર આપે તો શું મફત મળે છે મારે ખાવું? વાત તો એ છે કે અત્યારે કંઈક સરકારી સગવડ, કંઈક ગામનું ભંડોળ એકઠું કરી લોકોને ઘેર એક એક નળનો દાથી ખાંધવાનો છે. એ દાથીના ખોરાકની (કરની) જોગવાઈ પહેલી કરેા ને પછી જખ્ખે નળ આપેા તોય અમને વાંધા નથી.

‘મારા રાજ્યમાં વીજળીનાઈ અજવાળું પૂરું પાડે છે, મારા રાજ્યમાં ઘેરે ઘેર પાણીના નળ છે, ગામમાં ગટરો છે, મહોલે મહોલે ફરજિયાત શિક્ષણ અપાતી શાળાઓ છે, વાચનાલયો છે, રેલ્વેનાં સાધનો છે, જાળદગાડીઓને જદલે મોટર જસો દોડતી યંત્ર છે, એકાને જદલે ટેક્ષીઓ (ભાડાની મોટર ગાડીઓ) ચાલુ યંત્ર ગઈ છે,’ વગેરે તો રાજ્યના લોકોની આંખમાં મરચાં નાખી જગતની દૃષ્ટિમાં રાજ્યનો કારભાર ઘણો ઉજ્જવળ છે અને પ્રજા ધણી સુખી છે એ જતાવવાનું છે, પ્રજા નાહકની માથું ઊંચકે છે એમ ગેરરસતે દોરવવાનું સાધન છે. એટલે સરકાર નળ સાડ સગવડ અપતી હોય ને ગામના મોટા લોક તે સગવડ લેઈ ભંડોળ એકઠું કરતા હોય તો તે એક આંધળાને પરણનારના જેટલા જ પરાપકારી (સ્વાર્થી) છે એમાં જરાય શક નથી.

નિશાળોમાં, દાખરૂલોમાં, મોટી મોટી શી ભરી મેટ્રિક પાસ કરીને એ વિદ્યાર્થી કેટલું ઉકાળવાનો છે, એ મોંઘી કેળવણી આપનારા જુએ છે ખરા? કે? કાણ મેટ્રિક યંત્ર ચક્રો? એક ઝોરડીના બાર માસના ભાડાના જેટલી મોટી શી એક મદિનાની! અને પાસ થવા પછી કમાણીનું તો ઠેકાણું જ નહિ. એટલે આ મેટ્રિકનું ભણતર પણ મૂડીવાદી પદ્ધતિએ એટલા માટે મોંઘું કર્યું છે અને રાજ્યની સગવડ પણ એટલા માટે છે કે મૂડીવાદ પોષાતો જાય અને શ્રમજીવીઓ શ્રમ જ કર્યા કરે! નહિ તો ગરીબોને મેટ્રિક ભણવા છેક સસ્તી શી કેમ કરાવી અપતા નથી? આવકવેરાના પ્રમાણમાં શી લેવાનું કેમ રખાવતા નથી? તો જાણીએ કે આંધળાને દયાએ પરણનાર છે ખરા.

યુવાનોનું માનસ તપાસી નળની ચોજનાને આગળ કરવી એ મૂર્ખતા છે. મારા લેખમાં કોઈ વિદ્વતા ન જોનારાને હું કહું છું કે તમને વિદ્વતા ન જણાતી હોય તો બસે, એવી વિદ્વતા તમારી પાસે રહેવા દો; પણ એમાં નરી દલીલોની સચોટતા અને વ્યાજબીપણું લાગે છે, છતાં કબુલ કેમ કરતા નથી? આજના યુવાનોને હવામાં કિલ્લા ખાંધવા છે, રસ્તે જનાર સાથે પ્રેમ કરવો છે, માળાપોને પૈસે કોલેજોમાં મગ્નઓ ઉડાવવી છે, બિજળે લુગડે-ઉઘાડે માથે ફરવું છે. એમને માથે ભવિષ્યમાં વધારે કર્મો જોળે ન પડે, સરકારી સગવડ ઓછી ન થઈ ગયે તેટલા માટે નળની જરૂર છે, એ કાણ માનશે? મારા લેખને વાચકો ધ્યાનથી ફરી વચ્ચે નો એમને જણાશે કે નળનો વિરોધ કેમ કરવામાં આવ્યો છે. નળ જુ નહિ, મારે તો ગામડાંમાં મુંબઈ કરતાંય વધારે જાહોજલાલી જોવી છે, પણ મરીજોને ભોગે તો નહિજ.

‘કર તો વધારે ભરીનેય નળ લાવશે.’ અગો તો જોઈ શકીએ છીએ કે કર ભરવાની તાકાત જ રહેવાની નથી. મારો મુદ્દો એ છે કે આપણે જ્યાં સુધી જોડૂતો પકવે તે કાચી પેદાશના ભાવ સારામાં સારા ન અપાવાયે, એ પેદાશને વેચતાં ખર્ચ પહોંચી વળવા જેટલું અને ખાખજોરાક સાફ કંઈક ખચત રહે એવી પરિસ્થિતિ બની ન કરીએ ત્યાં સુધી કરનો બોળે ઉત્ક્રાંતી વાતો કરનારા મોંઢામાં સોનાનો ચગચો લેઈ જન્મ્યા હોય એટલે એમને અસહ્ય કરના જોગવાઈ મરના માણસોને ખ્યાલ શી રીતે આવે? જૂનવાણીએ જેટલું ખાધું છે એટલું નવવાણી જોઈ પણ શકતી નથી તો પચાવવાની વાત જ ક્યાં રહી! એ વાણીનો ઉપયોગ તો બીજાઓની છૂંટ માટે થાય છે. ગામડાંમાં સંડાસની સગવડ, પાણીના નળ, વીજળીના દીવા ને સિનેમાનાટકનાં થિયેટર ન મળવાથી ગામડાના લોકો શહેર તરફ વળે છે એવું કહેનારા જનતાને હો છે. ગામડાના લોકો શહેર તરફ ગયા હોય તો પેટનો ખાડો પૂરવા માટે જ. ‘પાણીના નળ’નો લેખક વસો છોડી વડોદરા, હું વસો છોડી પૂના ઉપરની સવડોને અભાવે વતન છોડી દૂર નથી બેઠો, પણ વસોના કરતાં કંઈક વધુ કમાવા ને ભોગવવા! ગામડાના ચેતનવંતા વર્ગને શહેરો તરફ જતો અટકાવવા પાણીના નળની કે આટાની ધંટીની કે ચોખા ખાંડવાના હક્કરની કે વીજળીના દીવાની સવડથી લોભાવવા જે વર્ગ જરૂર જોના હોય તે વર્ગ જ એ કરતાં બોળે ઉડાવે તો અમને વાંધો નથી.^૧ પણ વાત તો એમ

*

૧. “ધર્મજ-સ્ટેપડ પોસ્ટ ફી (મફત) કરવાની શરતે વોટર વર્કસ કરવા કરાવ સુધરાઈએ ના. સુખાની સમજવટથી કર્યો છે” (“નવગુજરાત” તા. ૧૦:૪:૭૬).

છે કે શહેરનો ઊગળીઆટ વર્ગ, અગનચમને ચઢેલો વર્ગ, ઘરમાં જ સૌચ-વિધિની પડેલી આદતોવાળો વર્ગ ગામડામાં જાય છે ત્યારે તેને એ વસ્તુઓ વિના ચાલતું નથી, માટે એને ગામડાને શહેર જનાવવું છે. અનુભવીઓ પોકારે છે કે 'ગામડામાં પાછા ફરો,' ત્યારે 'પાણીના નળ'નો લેખક ઊલટું જ બારી મારે છે. એ સ્વાર્થ નથી તો બીજું છે શું?

પાણીના નળની આવશ્યકતા માટે ચાર આઠ આનાના દોરડાનો જાચાવ અને ઘરગથુ કામના ભારે જોગનમાંથી એક પાણીનો જોત્તો જોડો કરવાની દલીલ કેટલી બેઠ્ઠી છે! જે વર્ગ માટે મારી દલીલો છે તે વર્ગને તો દોરડાના પૈસા નથી આપવા પડતા. અને આપવા પડતા હોય તોય આઠ આનાના દોરડાના જાચાવ માટે ૪-૬ રૂપીઆ કર ભરવાનું કહેવું કે એવી યોજનાઓ ઘડવી એ બુદ્ધિને શું કહેવું? એમાં એમનો નર્મો સ્વાર્થ જ નજરે પડે છે, લોકના નુકસાનનો જ વેપાર ખેડાય છે-ખેડાવાય છે. મૂળ વાતને વિચારી દેખને, કુલીન-અકુલીન નહિ, પણ સર્વસાધારણ વર્ગ માટે નળ છે એમ ભાસ કરાવવામાં ગેરદોરવણી શા માટે કરવામાં આવે છે? નળ લાવનારની તરફેણમાં બહુ જન-સમાજ કરતાં લઘુગતવાળાઓએ ઊભા કરેલા ખાંધીઆ મૂકીને જેટલા હશે એ ભૂલવું નોંધવું નથી. સ્ત્રીઓના ઉપર ગામડામાં પડતા જોગનમાંથી એકદો જોડો કરવાનું બહાનું એ નળ ન હોય! જોગ જોડો કરવા હોય તો પહેલાં તો મોટાં ઘરની સ્ત્રીઓની શુદ્ધાભી ટાળવાના પ્રયત્ન કરવાની જરૂર સૌથી પ્રથમ છે.

કા-આપરેટીવ જે'કા, કેડિટ સોસાયટીઓ કાઢવાનો ઉદ્દેશ ગરીબ ખેડૂતોને જ સહાયબૂત-તેમના પડતે ભાવે વેચાઈ જતા માલના ઊંચા દામ અપાવી મદદરૂપ-થવાનો જણાવાયો હતો; પણ તેનો ખરો લાભ કાણે લીધો? કાણે લે છે? કેટલા, કાણે હોમ્સમાં કરી દીધા! કાગળ ઉપર ગતાવાતું કામ કામ ગરીબો માટે કહેવાય છે, પણ એની યોજના પાછળ મૂડીવાદીઓ જ છુપાએલા હોય છે, તેજ વધુ લાભ એ ગરીબોને ભોજે લે છે. તેમાંથી હવે ગરીબ વર્ગ, અમણી વર્ગ જામે એજ મારો ઉદ્દેશ વિરોધ કરવામાં છે.

નળ લાવવામાં રોકાવું નાણું અને તેમાંથી ઉપજતું બ્યાજ કે ઉત્પન્ન કામ વ્યક્તિના ઘરમાં જવાનું છે એમ કાણ કહે છે? અમે તો એમ કહીએ છીએ કે એ રોકાંતી મૂડી વડે ગળતો લાભ ગરીબોને જોગદ રૂપ થશે અને મૂડીવાદીઓને સમંવડ રૂપ થશે. કારણ કે મોટાઓને પાણી માટે પૈસા તો આપવા જ પડે છે; ઘરનાં બેગંધી બેડું લવાવું નથી, તેથી પાણિયારી તો નોંધજો! એટલે ગરીબોનો રોકાવો છીનવી લેખ તેઓ ચકલીએ પાણી ભરશે,

જ્યારે ગરીબ વર્ગ જેને મંદિત પાણી મળે છે, જૈશં ધમકે પાણી; ભરી લાવે છે, એને નળના પાણી માટે વધારે કમાવું પડશે! જાળકને પાણી દૂધ નહિ આપે, પણ નળના ખીલ માટે જોમવાઈ કરવી જ રહી. મારી આખી મે દલીલ એવી છે કે જે વસ્તુ જગનમાં માનવી માટે મંદિત મળવા નિર્માણ થઈ છે તેના ઉપર કર નાખી અગિયો છતાં સમગ્ર કરી આપવી એ મહાન ગુનો છે. પાણી ને પવન તો જ્યાં જ્યાં ત્યાં મળશે, પણ તેને અંકુશમાં લાવી એના ઉપર મીટરો બેસાડી પૈસા લેવા એટલે મંદિત મળતી સ્ત્રીને ગંધ થઈ અને એને માટે વધારે કમાવું રહ્યું. આટલી સીધી વાત ગામના ધુરંધરો ન સમજે અને 'નળનું નાકું' પકડી જોસે એ બોલું જ્યારનામું નહિ તો જીજું શું? એમાં પક્ષાપક્ષનો સવાલ જ ક્યાં છે? એ તો સિદ્ધાન્તનો સવાલ છે.

ગામની સુખાકારી માટે ગટરો ભડે આવે, એ કંઈ નળની આવશ્યકતા નથી જતાવતી. એ ગટરોનું પાણી ક્યાં કાઢવામાં આવશે? તેની આજુગાજુના પ્રદેશોમાં ફેટલી ભયંકરતા ઊભી થશે! શહેરોમાં રહેનારા ગામડાના જીવનને જ્યારે સરખાવે છે ત્યારે ગામડું દૂધપાક જેવું વહાલું લાગે છે; પણ ગામડામાં કરે શું એ સવાલ છે. માટે જો ગામડાં શહેરમાં ફેરવી નાખવાં હોય તો નળ, વીજળી, પંપ કે ચંક્રીથી નહિ અને; એને માટે તો બેઝૂતોની ને શ્રમજીવીઓની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે તેની મોજનાઓ કરવી જોઈશે. ગામના નળથી, વીજળીથી, પંપથી કે ચંક્રીથી ગામની આર્થિક સ્થિતિ આંકવા કરતાં કપડેલે, ખાધેપીધે ગામ લોકો ફેટલા સુખી છે એ જોવાથી અંકારો. બેંકોમાં પડેલી પુણિતો તરફ જોઈ દેશની આર્થિક સ્થિતિનું માપ ન કાઢતાં ઘરેઠના ઘરમાં શું રહે છે તે જોવાથી જણાયે.

અને પછી એ ગામમાં જો ગામ માર્ક મેળવે તો નળ તો શું પણ વીજળીની દ્રામો દોડાવોનો એટલે મારો વિરોધ નળ જાજતમાં શા માટે છે તે 'વસો-ધર્મજમાં નળ' વાળો મારો લેખ ફરીથી વાંચી જોતાં અને એમાં અસ્થિત કરેલા મુદ્દાઓને જવાબ આપતાં સમજાશે. જૂનવાણીની દૃષ્ટિએ નવવાણીની જરૂર છે. એ પછી મિલક કરે. એ વાણીનો ફરક રહેવાનો એની ના નથી, પણ નવવાણીને વાણીનાં વાગ્યાણ જ છોડવાં હોય તો તે આ યુગમાં નહિ નભે.

નળ લાવવામાં અમુક વર્ગનો આગ્રહ હોય, કુલીન-અકુલીનનો સવાલ છે એમ સમજી 'પાણીના નળ'નો લેખક આલેખ કરતો હોય, તો મને પરવા નથી. જાણી ક્યારેય એ જાણ કુલીન-અકુલીન માટે વાટાઘાટ કરવા તૈયાર

હોય તો હું પણ તૈયાર જ છું, પણ પોતાની પાસે મને મહાત કરવા જેટલાં પેદાં નહિ હોવાથી કંઈ વળવાનું નથી, કહી માંડવાળ કરવી એ શોભતું નથી. મારો તો અત્યારે વ દાવો છે કે કુલીનો કન્યાઓને નથી પરણતા, પણ કન્યા સાથે મળતા પોટલાને પરણે છે. અકુલીનની કન્યા લેવામાં કુલીનતા નથી હજીતી, કારણ કે હમરો છૂંટી જાવા મળે છે, પણ વગર પૈસે એ ને એ જ કન્યા લેવામાં કુળ હજીય જાય છે! એ વર્ગવાળો શું મોટું લેખ વાદવિવાદ કરવા બેસે! ત્યારે તો લખું છું કે એ કુળવાનોને વધારે પૈસા લેખ આવતી વડુવાર માટે નળની પહેલી આવશ્યકતા છે, શ્રમજીવી માટે નહિ.^૧

પૂના

મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ

C/o ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ

લખાવેલી કુલ રકમ રૂ. ૧૧૨૨૩

તે પૈકી રોકડ મળેલી રકમ રૂ. ૪૦૦

સૂચના: જેમની રકમો સમિતિના કાર્યાલય-અ. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઇ છે તેમના નામ આગળ * કુદી મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૧૫૦૧ ડૉ. મોતીભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ (નાવલી), અમદાવાદ

૧૨૫૨ સ્વ. શેઠશ્રી ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલના વારસો (નડિયાદ) અમદાવાદ

૫૦૧ શેઠશ્રી સુનીલાલ ખુશાલદાસ પટેલ

૭૫૧ „ ધીરજલાલ ખુશાલદાસ પટેલ અને બીજા ભાઈઓ

૧૦૦૧ શ્રી. હોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ (સુણાવ), મુંબાઈ

૧૦૦૧ „ ભાઈલાલભાઈ શંકરભાઈ પટેલ (ભાદરણ), પૂના

૧૦૦૧ „ રાવજીભાઈ કશીભાઈ પટેલ (નડિયાદ), મુંબાઈ

૫૦૧ „ હોટાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (પલાણા), મુંબાઈ

૫૦૧ „ કીશ્વચંદ દેવચંદ શેઠ (પાટણ), મુંબાઈ

૫૦૧ „ હોટાભાઈ બાવાજીભાઈ પટેલ, (વીણા), અમદાવાદ

*

૧. માદ માસના અંકમાં 'પાણીના નળ' વિષેના લેખને અતે જણાવ્યા પ્રમાણે હવે આ સ્થાનિક પ્રશ્નની ચર્ચા બંધ કરવામાં આવે છે. —તંત્રી

- ૩૦૧ શ્રી. હેમચંદ મોહનલાલ ઝવેરી, મુંબાઈ
- ૨૫૧ „ ડાહીબેન હોટાલાઈ પટેલ (પલાણા), મુંબાઈ
- ૨૫૧ „ શંકરભાઈ જોરાવાઈ અમીન (વીરસદ), મુંબાઈ
- ૨૫૧ „ વૃંદાસીભાઈ વલ્લભલાલ પટેલ (ધર્મજ), મુંબાઈ
- ૨૦૧ „ હોટાલાલ મણીપનરાગ દેસાઈ, મુંબાઈ
- ૨૦૧ „ શંકરલાલ જોડાલાલ પરીખ, મુંબાઈ
- ૧૫૧ „ મનસુખલાલ બી. ચોકસી (જોરસદ), મુંબાઈ
- ૧૦૧ „ બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ (કરમસદ), શુક્લતીર્થ
- * ૧૦૧ „ અમૃતલાલ પિ. હક્કર (ભાવનગર), દિલ્હી
- ૧૦૧ „ ચંદુભાઈ રાવજીભાઈ પટેલ, (સોજના), આણંદ
- * ૧૦૧ „ આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ (સુજાવ), આણંદ
- ૧૦૧ „ અંબાલાલ સુનીલાલ અમીન, મુંબાઈ
- ૧૦૧ „ કેવળદાસ કીલાભાઈ શાહ, મુંબાઈ
- ૧૦૧ „ હોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ, નાર
- ૧૦૧ ડૉ. સુનીલાઈ શંકરભાઈ પટેલ (પલાણા), મુંબાઈ
- ૧૦૧ મેસર્સ સી. આર. કોન્ડ્રાક્ટર એન્ડ કુ., મુંબાઈ
- ૧૦૧ શ્રી. નારણભાઈ નરસિંહભાઈ દેસાઈ (નડિયાદ), આણંદ
- ૧૦૧ „ પરીખ બાપુલાલ ત્રીકમલાલ, મુંબાઈ
- ૧૦૦ એક સન્નત, અમદાવાદ
- ૫૧ ડૉ. મનભાઈ ડાલાભાઈ પટેલ (સોજના), વડોદરા
- ૫૧ શ્રી. જશભાઈ મોતીલાલ પટેલ (સોજના), મુંબાઈ
- ૫૧ „ જશભાઈ જોડાલાઈ અમીન (તારાપુર), મુંબાઈ
- ૫૧ રા. બ. રમણજીભાઈ બી. પટેલ (સારસા), મુંબાઈ
- ૫૧ શ્રી. મથુરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, મુંબાઈ
- ૫૧ „ મનભાઈ વાપજીભાઈ પટેલ, „
- ૫૧ „ મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલ (ચિખોદરા), આણંદ
- ૫૧ „ રાવજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ (નડિયાદ), આણંદ
- * ૫૦ „ મોવર્ધનભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ (જુરાકોઈ), વીરમગામ
- * ૫૦ રોકશ્રી શંકરપ્રસાદ જોગીલાલ ચકુલાલ વડનગરવાળા, અમદાવાદ
- ૨૫ શ્રી. હોટાભાઈ નારણભાઈ પટેલ (નાપાડ), શુક્લતીર્થ
- ૨૫ „ ત્રિવુવનદાસ ગોંડલદાસ પટેલ (સાધી), મુંબાઈ
- * ૨૫ „ સુનીલાલ રામચંદ શેઠ (ઉમરેડ), પૂના

- ૨૫ શ્રી. છોટાલાલ મોતીલાલ અમીન, મુંબાઈ
- ૨૫ „ જોડાલાલ મૂળજીલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- * ૨૫ „ ભોળીલાલ રણજોડલાલ ગોર, અમદાવાદ
- ૨૫ „ મણિલાલ ધર્મજીલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૨૫ „ માનચંદ કુમેરચંદ-વડનગરવાળા, મુંબાઈ
- ૨૫ „ આપાલાલ જી. દેસાઈ, મુંબાઈ
- ૨૫ „ એચ. બી. પરીખ, મુંબાઈ
- ૨૫ ડૉ. હીરાલાલ ડી. પટેલ (સોજીત્રા), મુંબાઈ
- ૨૫ „ હીરાલાલ ચંકરલાલ પટેલ (સોજીત્રા), મુંબાઈ
- ૨૫ શ્રી. મૂળજીલાલ ચતુરલાલ પટેલ (નડિયાદ), મુંબાઈ
- ૨૫ „ ચતુરલાલ જીજીલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૨૫ „ રામલાલ ગજાલાલ પટેલ (ચિખોદરા), આણંદ
- ૨૫ „ મગનલાલ ખુચાલલાલ પટેલ (ગઝેરા), આણંદ
- ૨૫ મેસર્સ સી. સી. ગદાગન એન્ડ કંપની, મુંબાઈ
- ૨૫ શ્રી. મણિલાલ સોમાલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૧૫ „ વિઠ્ઠલલાલ હાથીલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૧૫ „ રણજોડલાલ મયુરલાલ પટેલ (સાંઠાસાલ), આણંદ
- ૧૫ „ ધીરજલાલ જગનલાલ મોદી (સુરત), મુંબાઈ
- ૧૧ „ છોટાલાલ સોમાલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- * ૧૧ „ આચાલાલ શિવાલાલ પટેલ (પંડોળી), બેંગ્લોર
- * ૧૧ „ વ્યંબડલાલ માણેકલાલ શુક્લ (આણંદ), કલકત્તા
- ૧૧ „ કાશીલાલ બીખાલાલ પટેલ (સોજીત્રા), મુંબાઈ
- ૧૧ „ મોહનલાલ પી. પટેલ, મુંબાઈ
- ૧૧ „ હરિલાલ ગજપતરામ શાહ (પ્રાંતીજ), આણંદ
- ૧૧ „ હનુમાનલાલ વેણીલાલ પટેલ, આણંદ
- * ૧૧ ભરૂચ જિલ્લા વિદ્યાર્થી સંઘાથક સદાકારી મંડળ લિમિટેડ, ભરૂચ
- ૫ શ્રી. મણિલાલ શિવાલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૫ „ પુરુષોત્તમ મોતીલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- ૫ „ ડાહ્યાલાલ ચતુરલાલ પટેલ, મુંબાઈ
- * ૫ „ રમણલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, ડેસર
- * ૫ ચલાલા સેવક મંડળ, મુંબાઈ
- ૫ શ્રી. રમણલાલ ઇચ્છાચંદર જોષી, પાલે

- ૫ શ્રી. પ્રભુદાસ લોખંડાલભાઈ પટેલ, પાર્લે
૫ „ ચતુરભાઈ શિવાભાઈ પટેલ, પાર્લે
૫ „ અંગાલાલ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ, સાન્તાક્રુઝ
૫ „ મણિભાઈ જમનાદાસ સરૈયા, અમદાવાદ
૫ „ મણિભાઈ મોતીભાઈ દેસાઈ, પાર્લે

ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૨-૪-'૩૯ } મંત્રી, સ્વ. મો. ન. અમીન રગારક ફંડ

નણુવાભેગ

૨૪. વ્યાયામશાળાઓને સરકારી મંદદ

વ્યાયામશાળાઓ માન્ય રાખવાને અને તેમને આન્ટ-ઇન-એઇડ (મદદ માટેની આન્ટ) આપવા જાણતના કાનુનો મુજબ સરકારે જદાર પાડયા છે.

માન્ય રાખેલી શાળાઓ અથવા કેલેન્ડે સાથે જોડાયેલી ન હોય તેવી વ્યાયામશાળાઓને, ખાસ સંસ્થાઓ તરીકે, માન્ય રાખવામાં આવશે અને આન્ટ-ઇન-એઇડ કોડના જાળ ઉ અન્વયે આન્ટ આપવાને માટે તેમને ગોંધવામાં આવશે.

માન્ય રાખવા માટે અને આન્ટ-ઇન-એઇડ મળવા માટેની અરજી દ્વિસાળી વર્ષની શરૂઆત પહેલાં, એટલે કે એપ્રિલ મહિનાની ૧લી તારીખ પહેલાં, તણુ મહિના આગમ્ય સંબંધ ધરાવતા એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટ્રુક્ટરને કરવી જોઈએ. ચાલુ વર્ષે સદરજુ સંસ્થાઓ એવી અરજીઓ કરી શકે તે માટે વખત હુંકો રહ્યો છે તે દડીકત જ્ઞાનમાં લેતાં, આ શરત જતી કરવામાં આવશે. સધળી માન્ય રાખેલી વ્યાયામશાળાઓએ આન્ટ-ઇન-એઇડ કોડના કાનુનો અનુસરવા યડશે અને તે વ્યાયામશાળાઓ, એન્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટના (કેળવણી ખાતાના) અધિકારીઓની તપાસને માટે ખુલી રહેશે. માન્ય રાખેલી વ્યાયામશાળાને તેના ગોઠરમંડળ, સરંજામ વગેરેના નિભાવ માટે તેને યતા ખર્ચના વધારેમાં વધારે ચોથા લાગ જોટલી રકમ ચાલુ રાખવા માટેની આન્ટ તરીકે આપવામાં આવશે. પરંતુ કેટલીક શરતોને અવલંબીને આન્ટ-ઇન-એઇડ આપવામાં આવશે, એટલે કે, તેનો વહીવટ રાખસોની કાએલ મંડળીને હસ્તક હોવો જોઈએ અને તેમણે કોમી વિખવાદને હિતેજન મળવાનો સંભવ હોય એવી રાખવજોમાં લાગ લેવાં જોઈએ નહિ, કાંઈ પણ બેદલાવ વગર સધળી

કામોને માટે તે ખુલી હોવી જોઈએ અને તેણે પુરતા લાયકાત ધરાવનાર અધ્યાપકો રાખવા જોઈએ. તે ઉપરાંત, તે વ્યાયામશાળાઓમાં સરકારે ઠરાવેલા શારીરિક શિક્ષણ માટેના અધ્યાપક પ્રમાણે શિક્ષણ આપવું જોઈએ. તેની હામરો અને મકાનો આરોગ્ય જળવાય એવે રીતે હોવાં જોઈએ અને તે, તેમાં સારી રીતે હવાની આવજા થાય એવાં અને ચોક્કસ હોવાં જોઈએ. દરેક નવા દાખલ થનારા તથા તેના મુદ્દા સમયોની વૈદ્યકીય તપાસ માટે તેણે ગંધ કરવો જોઈએ અને ઓછામાં ઓછા ૨૦ સમયોએ દરરોજ હાજર રહેવું જોઈએ. હેઠી શરત એ છે કે દરેક વ્યાયામશાળાએ તેની આવક અને ખર્ચનાં દસ્તાવેજ અને હિસાબ રાખવાં જોઈએ.

૧૫. આર્ય મુંદારણા સંપત્તિ •

આર્ય જનતા જોગ અપીલ

નામદાર મુંદારણ સરકારની ઇચ્છા અનુસાર એકા જિલ્લામાં આમોદ્ધાર પ્રવૃત્તિને અંગે જિલ્લા લોકલ ગોર્ડના પ્રમુખ સાહેબની સલાહ લેધને નીચેના આઠ દિવસો જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ માટે મુકરર કરવામાં આવ્યા છે:

તા. ૨૦-૨૧ એપ્રિલ ૧૯૩૯	ગામનાં તળાવો ખોદવા, ઊંડાં કરવા, પાળો ફરસત કરવા અને કૂવાઓ સાફ કરવા માટે.
વૈશાખ સુદ ૧-૨	ખેતરોમાં ઝાડ રોપવા માટે.
તા. ૨૭મી જુન ૧૯૩૯	
અષાઢ સુદ ૧૧	
તા. ૧લી જુલાઈ ૧૯૩૯	વાડાઓમાં તુળસી રોપવા માટે.
અષાઢ સુદ ૧૫	
તા. ૧૮-૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૯	ગામના રસ્તાઓ ફરસત કરવા તથા વાડા લાદવા સુદ ૫ અને ૬ સાફ કરવા માટે.
તા. ૭મી નવેમ્બર ૧૯૩૯	ઘરો અને ચોક સાફ કરવા અને આર્ય સફાઈ કરવા માટે.
આસો વદ ૧૧	
તા. ૧૨મી નવેમ્બર ૧૯૩૯	રમતગમત, ગેળાવડા, સંવાદો, લજ્જત મંડળી, રાસગરબા વગેરે.
કાર્તિક સુદ ૧	

ઉપર પ્રમાણેના આઠ દિવસોનો કાર્યક્રમ નક્કી થયો છે. તે ને પ્રમાણે અમલ કરવા જાહેર પ્રજાને વિનંતી કરવામાં આવે છે. પ્રજામાં જાગૃતિ લાવવા માટે અને તેમને આમોદ્ધારના કાર્યમાં રસ લેતા કરવા માટે મજકુર કાર્યક્રમ નક્કી થયો છે. તે દરેક ગામના આગેવાનો અને સદ્ગૃહસ્થો આવા જનસેવાના કાર્યક્રમની પોતાના અંદાજને સમજ આપી પોતે જાતે તથા તેમની પાસે

કાર્યક્રમને સંપૂર્ણપણે અમલમાં લેવાય તેવાં પગલાં લેશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

S. B. Vaidya,

કલેક્ટર, જિલ્લે ખેડા,

અને પ્રમુખ,

આર્ય મુંદારણ મંડળ

૨૬. આફ્રિકા આવતા નવા પાટીદાર ભાઈઓને

ખાસ કરીને પૂર્વ આફ્રિકામાં આપણા ચરોતરનાં અનેક પાટીદાર ભાઈ-બેનો વસે છે; અને દલ પણ અનેક નવા ભાઈઓ દિન્દિમાં નિરાશ અને નિરસાદ યધને તે તરફ આવે છે.

મારા મુંબઈના આ સમયના વસન્દ દરમ્યાન હું નોંધ સંકળે છું કે હાલમાં કેટલાક પેસેન્જર એજન્ટોએ પૈસા પડાવવાની પણ એજન્ટી રાખેલી છે. નવા ભાઈઓને કાનુન મુજબ આફ્રિકાનાં જાંદરાઓ ઊતરતા પહેલાં ડીપોઝીટ ભરવાની હોય છે, જે તે ભાઈ સ્થાયી થતાં યોગ્ય પ્રમાણપત્રો રજુ કરવાથી સરકાર પાછી આપે છે.

વધુ તપાસ કરતાં મારુંમ પડ્યું છે કે કાયદેસર રીતે તો આવી ડીપોઝીટ જે દેશમાંથી પેસેન્જર માથે તેજ દેશના અધિકારીઓ વસુલ કરે છે. પરંતુ આફ્રિકા માટે તો મેં નોંધું છું કે ત્યાંનાં છમીમેશન ખાતાંજ આવી બહિ-ધરીની રકમ વસુલ કરે છે.

ત્યારે મુંબઈમાં 'તમેને સ્ટીમર ઉપર ચઢતાં અડચણ નહિ આવે અને ડીપોઝીટ પણ અત્રે ભરવી નહિ પડે,' એવી રાહતને નામે કેટલાક અનુભવા નવા ભાઈઓ પાસેથી ૧૦થી ૧૫ રૂપીઆ સહેજે પડાવી લેવાય છે. આમ થતાંય આફ્રિકાને આંગળે તો ડીપોઝીટ ભરવાનીજ રહે છે. મુંબઈના જાકારામાં જાકાર્ડ મરવાનું પણ રહે છે. પીળા પાઘડીના ટોણાટપલા પણ મહાસભાના રામરાજ્યમાંય સાંભળવાના કે સહેવાના રહે છે. ૧૦ રૂપરડીનો સિપાઈ બેરંજોકરને ધક્કા લખાવે તે તો નક્કા!

અને આ જાણુ'ય આદ્યુ' આવે છે તેમાં દોષ કેનો? ખરું પૂછો તો આવી પ્રથાઓને પોષણ દેનાર પેસેન્જરોનોજ! સાધનવાળાને રૂ. ૫, ૧૦ કે ૧૫નો દિસાજ નહિ, પણ દેશમાં ખાતાં પાડી આપીને ઘરનાં ઘરેણાં, ઘર કે જમીન જમીન તરીકે આપીને પૈસા ઉપાડી આશાની હેતુમાં જતા નવા પાંચિકને આ પ્રથા કેટલી અધી વિકરાળ દિસતી હશે તેનો ખ્યાલ આપણે કદી કરીએ છીએ ખરા?

ત્યારે આવા આ મૂઠા ગુમડાનો ઉપાય શો? તેના ઉપર નરતર મૂકવું જ રહ્યું ને!

હિન્દની મંરથાઓ તો આરંભે શરી છે એવો આરોપ હું સ્વાનુભવે ચોક્કસ મૂકું છું. પરંતુ પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવેશદ્વાર મોમ્બાસામાં જાતિના કે રંગના ભેદભાવ સિવાય સર્વસામાન્ય સેવા કરનાર 'સમાજસેવા મંડળ' નામે એક જીવંતી જાગતી સંસ્થા છે, જેનું કર્તવ્યજ્ઞ અર્ધપંથે અટકનારને આંગળીનો ટેકા દેવાનું છે. તે સંસ્થાને દરેક ભાષાએ વિનાસકાંચ, વગર બીક, બેધડક રીતે પોતાની મુસાફરીની અતિશયોક્તિ વગરની સાચી તકલીફો લખી દેવી, જેથી એ સંસ્થા તે માટે જે પગલાં ભરશે તેથી તમારી પછીથી આવનાર કેટલાય નવા ભાષાઓના પંથ સાફ થઈ જશે.

ટૂંકમાં આફ્રિકા જનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ અગર અગલદાર કે સંસ્થાઓને નાહકની એક રાત્રી પાછું પણ આપવાની રહેતી નથી. અને જે કાંઈને આથી વિરુદ્ધ અનુભવ થાય તો તે ભાષાની પવિત્ર દ્વંદ્વ છે કે તેણે મોમ્બાસાની ઉપલી સંસ્થાને સત્ય લોકીકત લખી મોકલવી.

મોમ્બાસા (હાલ જોડ)

મગનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ

અંત્યપરિચય

૪૦. ગાંધીજીની સાધના: લેખક રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ; પૃષ્ઠ ૨૩ + ૪૮૦, ગાંધીજીની જીવિ, કિમત સવા રૂપિયો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં શ્રી. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી બેરિસ્ટર તરીકે નોકરી કરવા ગયા. ત્યાંના દેશગાંધીઓનાં દુઃખ ને ગુલામી જેમ તોળેના આત્મા કંઠળાં બેઠો અને તેમની મુક્તિને અર્થે અવિરત કાર્ય દ્વારા તથા પોતાની શારીરિક, માનસિક ને આધ્યાત્મિક સાધના દ્વારા સત્યાગ્રહનું અભોધ શસ્ત્ર શોધ્યું. સરકારને મદાત કરી, પ્રજાનાં દુઃખો દૂર કર્યાં. મોહનદાસમાંથી 'ભાષ' જન્મ્યા. સાદાઈ, ખડતલપણું ને સ્વાશ્રયના ધોરણ ઉપર સ્વાએક્ષા 'ફિનિક્સ આશ્રમ' સ્થાપ્યો ને ત્યાં જેટલાં સ્ત્રી, પુરુષો ને જાણકાર રહ્યાં તે જમાં એક જ કુટુંબનાં સંતાન માફક જીવન ગાળવા લાગ્યાં. આતું કૌટુંબિક જીવન જીવતાં ભાષ રાવજીભાઈ 'ભાષ'ના સંજંધમાં આવ્યા અને તેમણે જે 'ભેય', 'ભણ્યુ' તે પોતાની 'યાદશક્તિને આધારે' આ પુસ્તકમાં લખ્યું છે. લખેલાં પ્રકરણો 'મદાતમાજી'ને વાંચી સંભળાવ્યાં છે. તેમની ગૂચનાથી ઘટના સુધારાવધારા પણ કર્યાં છે અને વધુમાં તેમની આસા મુજબ ભાષ જીવનલાલ ગાંધીને પણ તપાસવા આપેલાં. વિષય પોતે જ સત્યમ્, શિવમ્,

સુંદર છે અને તેમાં વળી સોનામાં મુગધ મળે એમ પૂ. કાકા સાહેબે પ્રસ્તાવના લખી છે. આ પુસ્તકમાં ઘણું જ મોઢક ને બોધપ્રદ પ્રકરણોનો ઉલ્લેખ કરવાનું મન થાય, પરંતુ ટૂંકાણમાં લખવાનું એટલે જો અશક્ય છે. પરંતુ કહેવું જોઈએ કે આ પુસ્તક જ્યાં જ્યાં મુજરાતી ભાષા વંચાતી હોય એવાં હરેક ઘરમાં, પુસ્તકાલયોમાં, શાળાઓમાં હોવું જોઈએ, કારણકે શ્રી. મોહનદાસ એક સાધારણ માણસ આપકર્મે, સદા ભગત રહીને, જે સત્ય ને કલ્યાણપ્રદ જણાયું તેને, જીવને જોખમે પણ, જીવનમાં ઉતારીને અતિનમ્ર ભાવે સેવાયે જીવનને અર્પણ કરીને ‘મહાત્મા’ બન્યા, એનું સરસ વર્ણન તેનાં જુદાં જુદાં જીવન-પાસાં સાથે આ પુસ્તકમાં વાંચવા મળે છે. પુસ્તકના નામ પ્રમાણે ગાંધીજીએ ‘સાધના’ કરી, માનવીમાંથી મહાત્મા બન્યા અને દુનિયાને કાવડો ઉઠેલી આપણે કે પુરુષોત્તમ થવું જોઈએ તે માનવી સાર શક્ય છે. પરંતુ એને સાર જીવનમાં અસાધારણ સાધનાની જરૂર છે. પૂ. કાકા સાહેબે લખ્યું છે તેની સાથે સંમત છીએ કે “પણ અત્યારે દુર્દેવે સાધનાનિષ્ઠા કંઈક ઝાંખી પડી છે. તત્ત્વદર્શન અરપટ થયું છે. શ્રદ્ધા ડહોળાઈ ગઈ છે. એવે વખતે ગાંધીજીની આ સાધના મહત્ત્વમાં પડેલાઓને ખબરદાર કરશે અને જેખબર લોકોને નવી દૃષ્ટિ આપશે.” પોતાને ‘સત્યાગ્રહી,’ ‘ગાંધીવાદી,’ ‘કાર્યકર્તા’ કહેવડાવનારને અમે આ પુસ્તક વાંચવા ખાસ ભક્ષામણ્ય કરીએ છીએ, જેથી તેમની ‘જીવનસાધના’ તેઓ વિચારી શકે. ન. દ.

૪૧. જીવનસંસ્કૃતિ (સામાજિક અને સંસ્કૃતિવિષયક લેખો) : લખનાર, - દત્તાત્રેય ખાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૮૧૬, કિંમત અઢી રૂપીઆ. ગાંધીજીના શિષ્યમંડળમાં જે વિરલ ચિંતકો અને વિવેચકો છે, તેમાંના લેખક છે. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિનો અને શાસ્ત્રોનો ઝોગનો અભ્યાસ ખડું સૂક્ષ્મ છે અને દિનજુદિએ એનું તારણ ઝોગણું સુંદર રીતે કર્યું છે. આજે આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં ક્યાં ક્યાં વિકૃતિ પેદી છે એનું પણ સૂક્ષ્મ તારણ ઝોગણું કર્યું છે. જે અષ્ટા સંગ્રહે પોતાના વિચારો આ પુસ્તકમાં ઝોમણે (૧) સંસ્કૃતિ, (૨) સમાજના પાયા, (૩) વર્ણ અને યાત્રિ, (૪) સંસારસુધારો, (૫) ગામડાના પ્રશ્નો, (૬) ગરીબાઈનો પ્રશ્ન, (૭) શ્રમજીવીઓ, (૮) સમાજ-સેવાની પ્રવૃત્તિઓ, (૯) પ્રાસંગિક અને પ્રકીર્ણ તથા (૧૦) હરિજનસેવા, એમ ૧૦ ખંડમાં પ્રદર્શિત કર્યા છે. તેમાં આપણને ભાવિ જીવન માટે અનેક સૂચનાઓ કરી છે ને ચોજનાઓ બતાવી છે. જોશક તેમાંની ભાવનાઓ અને કલ્પનાઓ સુંદર છે, પણ તેમાંની કેટલીક હજી અનુભવ માંગે છે; ત્યાં સુધી વ્યાવહારિક ન કહેવાય. કેટલીક કલ્પનાઓમાં અતિરેક છે. આખા પુસ્તકની

અર્થાં હિંદુ સંસ્કૃતિ વિષે છે એટલે પુસ્તકનું નામ 'હિંદુ સંસ્કૃતિ' આપ્યું હોત તે વધારે સફળ ગણાત. ધણા વિચારો ટૂંકમાં સમાવી શકાત, પણ લાઘવશીલીને એ માનતા લાગતા નથી. બાષા ઉપરથી લેખકને કોઈ મહારાષ્ટ્રીય માની શકે જ નહિ એવી રીતે એમણે ગુજરાતી બાષાને હસ્તગત કરી દીધી છે; એશક, 'સલ્લકાષ્ટ'ને જદલે 'સલોખાષ્ટ' (પૃષ્ઠ ૨૯૪) જેવા શૂલભર્યાં ચળદપ્રયોગ જાણુ વિરલ પ્રસંગે કર્યા છે. ગાંધીજીની જાયામાં આવ્યા પછીના - સ. ૧૯૧૭થી '૩૭ સુધીના અને તેમાંય વિશેષ કરીને ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહ-સંગ્રામ પછીના - લેખોનો આમાં સમાવેશ છે. મને એ લેખો જાણુ સારા લાગ્યા છે. દરેક ગુજરાતીએ - ખાસ કરીને સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં પડેલાં લોકોએ - આ પુસ્તક વાંચવું જ ઘટે, જાણવું જ ઘટે કે આપણી સંસ્કૃતિ માત્ર સંગ્રામમાં જ સમાપ્ત નથી થતી.

૪૨. કાવ્યપરિચય ભાગ ૨, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ પુ. ૧૦ : સંગ્રાહક - રામનારાયણ વિ. પાઠક અને નગીનદાસ ના. પારેખ; પૃષ્ઠ ૧૬ + ૨૬૭, કિંમત ૧૨ આના. અગીઆર વર્ષના લાંબા ગાળા જાદ આવા ઉપયોગી સંગ્રહની બીજી આવૃત્તિ નીકળે એ ગુજરાતી કાવ્યોના અભ્યાસીઓની જીણપ પૂરવાર કરે છે. પ્રથમ આવૃત્તિ અને આ બીજી આવૃત્તિ વચ્ચેનાં વર્ષોના ગાળામાં જે નવાં કાવ્યોનો ફાલ જીત્યો છે, તેમાંથી પણ પસંદ કરીને કાવ્યો આ પુસ્તકમાં લીધાં છે. પહેલી વખતે અધૂરું રહેલું ટિપ્પણ આમાં સંપૂર્ણ રીતે આપ્યું છે. નર્મસિંહથી શરૂઆત કરી આધુનિક કવિઓ સુધીના અનેકનાં કાવ્યો, રસવૃત્તિને પોષી ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે ભૂખ પ્રદીપ્ત કરે તે રીતે, વાનગી રૂપે જરાજર ઐતિહાસિક ક્રમ જાળવીને મૂક્યાં છે. માધ્યમિક શાળામાં અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીને લક્ષમાં રાખી આ સંગ્રહ યોગ્ય છે; તેથી તેમને કાવ્યો સમજવાની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થાય, રસવૃત્તિ સર્વતોમુખી બને અને તેમનું હૃદય તથા બુદ્ધિની પ્રવૃત્તિ ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે કેળવાય એવાં પરલક્ષી કાવ્યોને વિશેષ પસંદગી આપવામાં આવી છે. કાવ્યોની જોડણી, કવિઓના વિચાર, શૈલી અને ભાવની દૃષ્ટિએ તુલના થઈ શકે એ રીતે કરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં મધ્યમ વર્ગના સ્વતંત્ર અભ્યાસી કાળે તથા માધ્યમિક શાળામાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું, આ સંગ્રહ કરતાં ઉચ્ચ પ્રકારની શુણ્વતા ધરાવતું હજી સુધી બીજું એકે પુસ્તક નથી, અને તેથી આની ઉપયોગિતા ધણી વધી જાય છે. સરકારી પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં આ પુસ્તકને પસંદગી અપાંચ એ જાણુ ઉચિત છે. સંગ્રહમાં બાષાશુદ્ધિ તથા જોડણીની પણ સૂક્ષ્મ કાળજી રાખવામાં આવી છે. કાન્તા

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકના પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ
 ૪૩. મદાલસા, એક ખંડકાવ્ય: લેખક-ગોવિન્દ દ. પટેલ, ધર્મજ;
 પ્રકાશક-ગોરધનલાલ કિશોરલાલ પટેલ, નંદાનંદ, અલકાપુરી, વડોદરા; પૃષ્ઠ
 ૧૬+૬૨, કિંમત દસ આના. માર્કેટડેય પુરાણમાંથી વસ્તુ લેઈ પ્રેમાનંદ
 પોતાની રસવૃત્તિને અનુકૂળ તેમાં ફેરફાર કરી ગુજરાતી ભાષામાં 'મદાલસા
 આખ્યાન' લખ્યું છે. આજ વસ્તુ ઉપર ખંડકાવ્ય લખવાનો ગુજરાતીમાં આ
 બીજો પ્રયત્ન છે. કવિએ છંદોવૈવિધ્ય અને અતિ ઉચ્ચ ભાષા દ્વારા, આધુનિક
 દળમાં કાવ્યપદ્ય કરી નાખી કથાને નૂતન સ્વાંગ સ્ખલતી ગૌરવવંતી બનાવી
 છે. કાવ્ય વાંચતાં એટલી તો પ્રતીતિ જરૂર થાય છે કે કવિ ચિન્તનશીલ ને
 સંસ્કારી છે. કથનકથાને જીવનવિચારણાના મૂળમત તરીકે જ વાપરી છે તેથી તે
 ગૌણ બને છે અને કાવ્યકલાને દાગિ પહેંચાડે છે. રસ અને ઉપદેશ બનેતો
 સુંદર સુમેળ સંધાયો નથી. કાવ્યમાં ક્યાંય ચારતાભર્યું આદ્વાદક વર્ણન કે
 લગ્ન પ્રસંગનું અતિ ઉત્કૃષ્ટ આલેખન નજરે નથી પડતું. કવિને કદાચ તેવી
 પરવા નહિ હોય, પરંતુ તેવાં વર્ણનો હોત તો કાવ્યમાંનો ખોષભાર દળવો
 બની કળા અને ઉપદેશ બનેતું સમતોલપાત્રું જળવાત. કવિની અતિસંસ્કૃતભય
 ભાષા એકદમ ખ્યાન ખેંચે તેવી છે. કાંઈ પણ મહન વિષયની વિચારણા અર્થ
 ભાષામાં સરળતાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. તેમાંય ગાંધીજીના આ ભાષા-
 સરળતાના મુગમાં આવી કિલ્લટ ભાષા વાળું કાવ્ય જોઈએ જ આદર પામે.
 કાવ્યને અતિ દિપ્તિથી તથા સખ્તકોશ આપેલાં હોવા છતાં અર્થમંડળમાં અતિ-
 મુરકેલી પડે છે, અને તેથી કાવ્ય સર્વભોગી ન બનતાં પંડિતભોગી જ બન્યું
 છે. કેટલાક શ્લોકોને કવિએ સર્વતોલદ્ર, ચક્રગંધ વગેરે વિવિધ ચિત્રાંધમાં
 ગોઠવ્યા છે. આ ગોઠવણી માટે કવિના બેજાએ સારી પેઠે શ્રમ વેડ્યો હશે,
 પરંતુ તેથી તેમણે ભાષાને ખૂબ મચરડી છે અને કલામાં વૃદ્ધિ ન થતાં બલકુલ
 રસમાં ક્ષતિ થયો છે. આનો અર્થ એવો તો નથી જ કે કાવ્ય તદ્દન સૌન્દર્ય-
 વિહીન વસ્તુ છે. કેટલાક રસપ્રધાન સુંદર શ્લોકો, અતિઉત્કૃષ્ટ માતૃપદ્મનું જગતમાં
 રચાનદર્શન અને તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ જીવનવિચારણા વગેરે સુતરવેગે દારણે આ
 એક સમર્થ ખંડકાવ્ય બન્યું છે તે નિઃસંશય વાત છે. કાન્તા

૪૪. અટકચાળા વાંદરા: પૃષ્ઠ ૮૪, કિંમત ૭ આના. પ્રાથમિક
 સાળાના પહેલા ધોરણમાં લખાતાં જાણકા માટે આ પુસ્તક યોગ્ય છે. જાલ
 વાંદરાસેનાના માનસને અનુકૂળ પડે તેવી સુંદર શૈલીમાં બે વાંદરાનાં નવ
 અટકચાળાં રૂપે નવ વાર્તાઓની આ વાર્તામાળા બની છે.

૪૫. સહેલી વાતો: પૃષ્ઠ ૧૬, કિંમત ચાર આના. તદ્દન દૃષ્ટી અને

નહિ લાગતાં અસલાલી મુકામે એક સગીર વયની છોકરી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થયા છે. આ છોકરીએ પણ લગ્ન કરવા ના પાડી છે તેવું ગારા સાંભળવામાં આવેલું છે, પણ તેની દાદ કાંઈએ સાંભળી નથી. આથી અસલાલીના યુવકોની ફરજ યદ્ય પડી છે કે જે લગ્ન છોકરી નાપસંદ કરે છે તે લગ્ન અટકાવવાં જોઈએ અને તે માટે સખ્ત મુંબેશ ઉપાડવી જોઈએ. અસલાલી, ના. ૭:૪:૩૬, લી. એક પારીદાર યુવક” (‘ગુજરાત સમાચાર’ ના. ૧૪:૪:૩૬). આ દફતરની લખી મોકલનાર ‘પારીદાર યુવક’ અને ગીજ સૌ યુવકોનો આવે પ્રસંગે સ્પષ્ટ મર્મ છે કે આવાં વૃદ્ધલગ્નમાં હોમાવાને ના મંજૂની જાળાઓને ગમે તેજોગે પણ જગ્યાવી લેવી જોઈએ. એ કન્યાની મંજૂ હોય તો તેને ઉઠાવી જઈ સલામત રચજો આશ્રય આપવો જોઈએ, એ માટે મંકારી કાયદાએ સગ્ન થતી હોય તો સામી છાતીએ તે સગ્ન સ્વીકારી લેવી જોઈએ. લોહીનો આવો વેપાર કરનાર માળાપ હશે, ત્યાં સુધી યુવકોએ પોતાનો આવો પ્રયત્ન મર્મ જગ્યાવેજ જોઈશે, નહિ તો એવાં લગ્ન ના પાડનાર વીરજાળાઓ પણ આ બ્રહ્મ સમાજની લગ્નવેદી ઉપર હોમાયેજ જશે. યુવકો, તમે આવી બેનેને ન જગ્યાવો તો એ કોની આશા રાખે? હવે લગ્નગાળો ગેઠો છે, અને ઉનાળાની રમ્મ પણ આવી છે, ત્યારે એ રમ્મઓનો લાભ લેઈ તમારો મર્મ જગ્નવી લો. દેશની ઉન્નતિ તમારાજ હાથમાં છે. રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ

જલિયાંનાલા જાગતી અગ્રેજી ‘કલે આમ’થી દેશ સમસ્તમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો હતો! ત્યારે દેશ સમસ્તને પોતાની પરાધીનતાનું લાન ચયું. મદાતમાજની ગ્રેજ્યુઆટ દેશસમસ્તને સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને એ કલ્પદિન—તા. ૬ એપ્રિલથી એક સપ્તાહ સુધી સ્વતંત્રતાની ઉપામના કરવાનું ‘ઠરાવ્યું’, તેમાં રચનાત્મક કાર્ય કરવાનું ‘ઠરાવ્યું’—ખાસ કરીને ખાદી ખપાવવાનું ‘ઠરાવ્યું’. દેશસમસ્તમાં એ સપ્તાહ મહાનંદે ઊજવાયું એમ વર્તમાનપત્રો વાંચ્યાથી જણાય છે. સુરત જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના ચેરમેન જાણ કલ્યાણજી મહેતાએ તો આખા જિલ્લાની શાળાઓના શિક્ષકોને તે સપ્તાહમાં આમસુધારણા કરવાની સૂચના આપી દીધેલી અને એ સપ્તાહ પૂરું થતાં દરેક શાળાના શિક્ષક પાસેથી તેમણે એ સપ્તાહમાં કરેલા આમસુધારણાના અહેવાલ પણ માગ્યા છે. એ જિલ્લામાં, એ સપ્તાહને પ્રમંત્રે મુંબઈ સરકારના પ્રધાનો પણ આવીને લોકને ઉત્તમાદ આપી ગયા. ખેડા જિલ્લામાં આમસુધારણા વિગેની આવતી દિવાળી સુધીની યોજના કલેક્ટરે પ્રસિદ્ધ કરી છે તે આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૨૨ ઉપર છાપી છે. જિલ્લાના સૌ કાર્યકર્તાઓએ—ખાસ કરીને યુવકોએ—એ દિનયોજનાનો

અગત્ય કરવો ઘટે. એ યોજના સ્વરાજ્યશિક્ષણનું એક અંગ છે.

અંગ્રેજ સરકાર અને મહાસભાની સરકાર

‘ઊંટ મરે તોય એનું મોં ખારવાડ લણી.’ હિંદી પ્રગનનું ગમે તે યાપ તોય અંગ્રેજ સરકારનું મોં વિલાયત લણી, આપણું ગમે તે યાપ તોય એને તો આ દેશમાંથી પૈસા બિઝનેસને વિલાયતમાં પોતાના બેરીછોકરોને અમનચમન કરાવવાં છે, એટલે આ દેશની પ્રગનનું દિત સાધવા શા માટે એ કાળજી રાખે? આજથી ૮૩ વર્ષ ઉપર ‘શુદ્ધિપ્રકાશ’માં ‘હું છું તમારું શુભ હૃદયનાર સ્વદેશી મિત્ર’ નામે ક્રોધ અગ્રાત લેખકે તે વખતની કંપની સરકારને આમ આર્યના કરેલી: “હવે હું ક્યાળું સરકારને સંભળાવું છું કે આ કેરી તથા જેહેરી વસ્તુઓને બંધ કરે, ને રક્ષીયનનું કલ્યાણ છછીને તથા લાખો મનુષ્યના જીવના ધાત યાવ છે, તેઓને જમાવે. દારૂ, તાડી, ગોંબે, બાંબ, ઇત્યાદિ કેરી દુકાનોને બિડાડી નાંખવી કે લોકો સુખી યાવ, ને સરકારને આશીસ દે” (‘શુદ્ધિપ્રકાશ’, પુસ્તક ૩, માસે અક્ટોબર સને ૧૮૫૬, સંવત ૧૯૧૨ના આસો, આંક ૧૦મો, પૃષ્ઠ ૧૮૦). ૮૩ વર્ષ સુધી અંગ્રેજ સરકારે જે પાપ સામે આંખ મીચી રાખી, તે પાપ ઉપર, મહાસભાનું રાજ્ય થતાં, આપણા પ્રધાનોએ એકે તડકે પ્રહાર કર્યો. હજી તો કાચું સ્વરાજ્ય છે; પાકું થતાં કેટલું કલ્યાણજનક થશે એ વિચારીને આપણે સમજી બળ પાકું સ્વરાજ્ય લેવા માટે વાપરવામાંજ આપણું કલ્યાણ છે.

પ્રૌઢશિક્ષણ

આપણા દેશમાં સેંકડે લગભગ ૯૨ ટકા માણસો નિરક્ષર છે. ગાંધીજી કે મહાસભા ગમે એટલા પ્રયત્ન કરે, પણ આવી પ્રચંડ નિરક્ષરતામાં આપણું સાચું દિત સાધી શકે નહિ, કારણ કે જ્ઞાનનું મુખ્ય સાધન તો અક્ષરજ્ઞાન છે. અને તેથીજ મહાસભાના દાયમાં છલાકાના રાજ્યની લગભગ આવી કે તુરંતજ આપણા પ્રધાનોએ નિરક્ષરતા ટાળવાના ઉપાય કરવા માંડ્યા. નિરક્ષરતાના આવા મોટા સમુદાયે ઉલેચવો અશક્ય લાગે અને વખતે નિરાશા પણ યાવ. છતાં રશિયા જેવા સાચું સ્વરાજ્ય ભોગવતા દેશ તરફ દૃષ્ટિ માંડીએ તો એ નિરાશાનાં વાદળ ઓગળી જાય. રશિયાની સ્થિતિ વીસ વર્ષ ઉપર, નિરક્ષરતાની જાજતમાં, આપણી હાલની સ્થિતિ જેવીજ હતી. છતાં ગયાં વીસ વર્ષમાં રશિયાએ પ્રચંડ પ્રયત્ન કરીને એવી સ્થિતિ કરી મૂકી છે કે આજે એ દેશમાં ૯૫ ટકા માણસો સમક્ષર (સમ+અક્ષર=વાંચી લખી શકે એવાં. ‘સાક્ષર’ શબ્દનો અર્થ ખીન્નેજ થતો હોવાથી, ‘નિરક્ષર’ શબ્દની સામે ‘સાક્ષર’ નહિ, પણ ‘સમક્ષર’ શબ્દ યોજવો મને ઠીક લાગ્યો છે.) થયાં છે, અને એ દેશે

એવી યોજના કરી છે કે આવતા એક વર્ષમાં બાકીનાં ૫ ટકા માણસ પણ સમક્ષર થઈ જાય, એટલે ૧૯૪૦ની આખરે ત્યાં કોઈ પણ માણસ નિરક્ષર નહિ હોય. ત્યારે આપણે નિરાશ થવાનું કશુંય કારણ નથી.

નિરક્ષરતા-નિવારણ દિન

પ્રૌઢશિક્ષણ વિધેની પ્રધાનોથી યોજનાનો લાભ લેખને ગુજરાતમાં પ્રૌઢ-શિક્ષણ સમિતિ રચવા છે, અને તેના પ્રમુખ શ્રી. જુગતરામ દવે છે. ગયા રાષ્ટ્રીય સપ્તાહમાં તા. ૯મીને રાજ નિરક્ષરતા-નિવારણ દિન ઊજવવાની યોજના એમણે પ્રકટ કરી હતી, તેમાં અક્ષરજ્ઞાન આપવાની યોજના માટે પ્રભાતદેરી, સરઘસ, બહેર-સલા વગેરે સ્વયંસેવકોએ કરવાનાં કાર્યની સૂચનાઓ આપી હતી. તેમાંની 'ઝોઝામાં ઝોઝા' અક્ષરજ્ઞાને ભણાવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા લેવાવવાની સૂચના બહુ સુંદર છે. ઊનાળાની રમઝોમાં વિદ્યાર્થીઓ ઘેર જાય ત્યારે તેઓ ધારે તો દેશભક્તિની આ યોજનાને માટે ખૂબ સુંદર કાર્ય કરી શકે: એક માસ કોઈ ગામડામાં જઈ બેસે અને ત્યાંનાં બે-ત્રણેટલાં નિરક્ષર માણસને સમક્ષર બનાવી પોતાની રમઝો સફળ કરી મૂકે. યુવકો, દેશનું ભાવિ ધન તમે છો, ત્યારે તમારી શક્તિ અને બળ નિરર્થક વેડફાઈ જવા ના દેશો, દેશસ્વાનંદ્યમાં ખૂબ ફાળો આપી જીવન-ધન્ય કરી લેજો.

સુરત જિલ્લા બોર્ડની યોજના

પ્રૌઢ શિક્ષણની યોજનાએ ગુજરાતના સૌ જિલ્લાઓમાં શાળાઓ રચવાવા માંડી છે. સુરત જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના ચેરમેન ભાઈ કલ્યાણજી મહેતાએ નો તે જિલ્લાની નિરક્ષરતા વિધેની માપણી કાઢીને તેના નિવારણની યોજના પ્રકટ કરી છે ('લોકવાણી,' તા. ૯:૪:૩૯). તેમાં ૧૯૩૦થી આજ સુધી જિલ્લાની વસતિ, શાળાઓમાં જતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા, શાળા વગરનાં ગામોની સંખ્યા, શિક્ષકોની સંખ્યા, વગેરેનો ઇતિહાસ આપ્યો છે. એ જિલ્લાની વસતિ સાદા પાંચ લાખ છે. વસતિના સેંકડે ૧૫ ટકા નિરાણે જવા લાયક ગણાતાં એ જિલ્લામાં ૮૨ હજાર બાળકો નિરાણે જવા યોગ્ય ગણાય, તેમાંથી ૪૮ હજાર બાળકો જાય છે, એટલે હજી ૩૪ હજાર બાળકો નિરાણે જતાં નથી. આ બધાં બાળકો નિરાણે જાય એ એ જિલ્લા બોર્ડની આકાંક્ષા છે. સૌ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડોએ સુરતનું અનુકરણ કરી કંઈ કંઈ યોજનાઓ કરવી ધટે. સફળ યોજના.

પ્રૌઢશિક્ષણની યોજના સફળ કરવી દશે તો તમારો તોડીને કામ કરવું નોંધશે. પ્રભાતદેરી કે સરઘસો કાઢીને જ નો બેસી રહીશું તો એ બળ

નિર્વ્યક્ત વેદકાષ્ટ જવાનું છે. ઝેનિન સિસોટીજોન મારવામાં પોતાની વરાળને કુત્કાર કરીને વેડી નાખશે તો ચાલવા પ્રયત્ન એક તમુ પણ નહિ ચાલી શકે. માટે ખેંઠે જળે કામ કરવું જોઈએ. જ્યાં જ્યાં લોકસ જોડાની સાળાઓ હોય ત્યાં ત્યાં તો તુર્ન જ રાત્રિશાળાઓ કાઢવી ઘટે અને શાળાઓના શિક્ષકો રાત્રિશાળાઓ ચલાવે. જે શિક્ષકો સેવાલાભે એ કામ કરે તેમની કદર કરવી જોઈએ. જ્યાં સેવાલાભી શિક્ષકો ન ગળે, ત્યાં કંઈક વેતન આપીને પણ રાત્રિશાળાઓ કઢાવવી. જે આગમાં કન્યાશાળા હોય ત્યાં શિક્ષિકાઓને શાળાના છેલ્લા બે કલાક મુક્ત કરી તેમની પાસે ગામનાં અનુકૂળ રથજોડે સ્ત્રીવર્ગો કઢાવવા. પુરુષો દિવસે નવરા ન હોય એટલે, એમને માટે રાત્રિશાળાઓ જ જોઈએ. સ્ત્રીઓ રાત્રે ગઢાર ના જાય તે પાછલે પહોરે નવરી પડે, એટલે એમને માટે પાછલા પહોરના સ્ત્રીવર્ગો જ અનુકૂળ પડશે. બાળમાનસમાં તે પ્રૌઢમાનસમાં જાડુ તફાવત છે, એટલે બાળશાળા કરતાં જુદી જ પદ્ધતિથી પ્રૌઢોને શિક્ષણ આપવું જોઈએ, એમને શિખવવા યોગ્ય શિક્ષકો તૈયાર કરવા ખાસ શિક્ષણવર્ગો પણ જોડવા જોઈએ. પ્રૌઢોને માટે પાઠ્યપુસ્તકો પણ નવે પ્રકારે તૈયાર કરવા જોઈએ. વળી પ્રૌઢો માત્ર અક્ષરજ્ઞાનથી સંતોષ ન પામે, એટલા માટે શિક્ષકો એમને કંઈ ઇતર જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચી સંભળાવે કે એવા જ્ઞાનની કંઈ વાતો કરે; પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ કંઈ સીવતાંભરતાં કે એવા આત્મ-નિર્વાહના ઉદ્યોગ શીખે એવી પણ યોજના કરવી જોઈએ. એકંદરે પ્રૌઢશિક્ષણની કંઈક કસેલ યોજનાઓ કરવી જોઈએ, નહિ તો ધાર્યો હેતુ સફળ નહિ થાય. ફરજિયાત કેળવણી

વૈદની દ્વા આજો જન્મારો લેવી પડે એ તો શરીરના કાયમના રોગની નિશાની છે. રોગ થયો હોય તો લેવી પડે, પણ રોગ ગટચા પછી શરીર એવું નીરોગ બનાવવું ઘટે કે પછી દ્વા લેવાની જરૂર જ ન રહે. યુગના અંત સુધી પ્રૌઢશિક્ષણના વર્ગો ચલાવવા એ પણ આપણી રાજપદ્ધતિના કાયમના રોગની નિશાની છે. માટે એવી યોજના કરવી ઘટે કે આજની નિરક્ષરતાનું નિવારણ થઈ જાય એટલે પછી પ્રૌઢશાળાઓ ચલાવવી જ ન પડે. અને એ યોજના તે ફરજિયાત કેળવણીની યોજના છે. આજથી જ આ યોજના અમલમાં મુકાય તો આજનાં નિરક્ષર ખતમ થઈ જાય ત્યાર પછી કોઈ નિરક્ષર જ ન હોય. પણ એ યોજના અમલમાં મૂકતાં એવી પણ યોજના સાથે જ કરવી જોઈએ કે કોઈ બાળકનો લાગે જ દંડ થાય. ગામડાંમાં ગરીબ બેદુતોને તે સહરમાં મજૂરોને પેટનો ખાડો પૂરવા નાનાં બાળકોનો વ ઉપયોગ કરવો પડે છે, એ બાળકોને માટે રાત્રિશાળાઓની કે એવી બીજી કંઈક

યોજનાઓ કરવી ઘટે. તો પછી એક વીશીમાં તો દેશમાં કાષ્ટ નિરક્ષર નહિ રહે. હરિજનો ઉપર ત્રાસ

સાર્વજનિક સંસ્થાઓનો ઉપયોગ કરવાનો સર્વને—હરિજનોને—પણ સરખો અધિકાર છે. પણ સત્તામત સર્વજ્ઞ હિંદુઓ હરિજનોને એવો ઉપયોગ નથી કરવા દેતા. એમની હકિલાઈને કારણે એ પોતાને જ હાનિ કરી ગેસે છે. ખેરસદ તાલુકાના પામોલ ગામની લોકલ બોર્ડ શાળામાં હરિજન બાળકો દાખલ થયાં, એટલે ત્યાંના પાટીદારોએ તેમને ત્રાસ આપવા માંડ્યો અને પોતાનાં બાળકોને શાળામાંથી ઉકાતી લીધાં. ખ્રિસ્તીઓ ત્યાંની શાળા બંધ થઈ. હવે નડીઆદ તાલુકાના દાંવડા ગામનો વારો આવ્યો છે. ત્યાંની શાળામાં હરિજન બાળકો દાખલ થયાં છે, એટલે ત્યાંના પાટીદારોએ હરિજનોને સત્તાવવાં માંડ્યાં, ગઈ હોળીમાં તેમનાં લાકડાં બાળી નાખ્યાં, તેમને સમજાવવા ગયેલા શુભેચ્છકોનાં તેમણે અપમાન કર્યાં. આમ પોતાનાં આશ્રિતોને સત્તાવવા એ જગતનો નાથ કહેવરાવનાર, સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં મોખરે રહી ધા ઝીલનાર પાટીદારને તે શોભે? પાટીદાર ધર્મધેસો તો કદાપિ નથી, દેડની અડોઅડ તો ખેતરમાં કામ કરીએ છીએ, દેડની સુકવેલી કોદડીઓ ખાઈએ છીએ, ત્યારે નિશાળમાં તેમનાં બાળકને અડવામાં બાધ શો? કે પછી આપણે એવા પશુ થઈ ગયા છીએ કે સરકારનાં ડકણાં ખાઈએ તો જ પાંશર થઈએ? ત્યારે તો સરકાર ‘હરિજન (પ્રતિબંધનિવારક) કાયદો’ કરવાની તૈયારી કરી રહી છે. પણ આપણે પશુ નહિ, પણ માનવી જ રહેવું ઘટે.

નારીસંકટનિવારણ કાયદા

ડો. દેશમુખે વડી ધારાસભામાં લગ્નવિરોધક બીલ આપ્યું છે. હિંદુઓનું લગ્ન ધર્મલગ્ન છે એમ માની ગનાવી ગમે તેવા સંકટમાં પણ સ્ત્રીને છૂટાછેડા કરવાના અધિકાર કાયદાથી પુરુષે રૂંધી દીધા છે. પુરુષને તો તેવા કાયદાની જરૂર નથી, કારણકે એણે તો હયાત પત્ની ઉપર એક કે અનેક સ્ત્રીને પરણવાના સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે! વળી એ જ ધારાસભામાં કુટુંબની મિલકત ઉપર સ્ત્રીના અધિકાર સ્વીકારવાના કાયદાની પણ વિચારણા ચાલી રહી છે. આ કાયદો થાય તો પુરુષ બીજી સ્ત્રી કરે, તોપણ પહેલી સ્ત્રીનું સંકટ કંઈક ઘળવું થાય. પણ સ્ત્રીને નહિ તો પુરુષને અનેક વાર લગ્ન કરવાના અધિકાર હોવા જ શા માટે જોઈએ, એમ ન્યાય પૂછી રહ્યો છે. અને ત્યારે શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ મુંબઈ ધારાસભામાં, પુરુષોને અનેકપત્ની લગ્ન કરતાં અટકાવવા માટે પ્રસ્તાવ આપ્યો છે. એ પ્રસ્તાવની ચર્ચા થતાં નડીઆદ વાળા ભાઈ “બાલુભાઈ પટેલે

જાણ્યું કે... જીલ રજુ કરનાર સભ્યે સ્ત્રીઓના સમાન દરજ્જાની માગણી કરવાને જદ્દે પુરુષોના અધિકાર લેઈ લેવાની વાતો કરી છે". ('પ્રજનબંધુ' તા. ૧૬:૪:૭૯). ત્યારે શું લાખ જાણુલાખ એમ ધડે છે કે પુરુષ હાલ અનેકપત્ની ઇત્તના અધિકાર ભોગવે છે તે લેઈ લેવાને જદ્દે સ્ત્રીને સમાન દરજ્જાના, એટલે અનેકપતિ ઇત્તના, અધિકાર આપવા? એમ થાય તો તો ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં પુરુષમતિની માન ઠેકાણે આવી ન્તય!

નાશને સત્તર આવવાનું નોતરું

રાજકોટ નરેશ પ્રજાને આપેલા વચનનો ભંગ કર્યાથી મહાત્માજીએ ત્યાં અનશનત આદ્યું; વચનના અર્થભેદનો નિકાલ કરવા વાઇસરાયે એમને દિલ્હી નોતર્યા અને એ ત્યાં ગયા. એ વ્યતનો ઉલ્લેખ મયા અંકમાં કર્યો છે. વાઇસરાયે નિકાલ કરવાનું કામ દિંદના મરન્યાયાધીશ સર મોરીસ ગ્રાવરને સોંપ્યું. એમણે રાજકોટ નરેશની વિરુદ્ધ અને પ્રજાની તરફેણમાં ચુકાદો આપ્યો. માંધીજી એ ચુકાદાનો અમલ કરાવવા રાજકોટ જઈ બેઠા છે. વીગવાળાની જૂંડી સલાહથી રાજા દજી માનતા નથી ને કંઈ કંઈ છીંડાં શોધે છે. રાજ્યનાં ભાષાતોળે, મુસલમાનોએ અને દરિજાઓએ નિમાનાર સમિતિમાં બેઠકો મેળવવા ઉશ્કરાઇને તોફાન જગાવ્યું છે. એ લોકને બેઠકો ભોંછતી હોય તો પ્રજાના પ્રતિનિધિ રૂપે પ્રજાને પસંદ રહે અને તેમ નહિ તો રાજાના પ્રતિનિધિ રૂપે આવે, પણ પ્રજાપક્ષની જલ્મતિ તો રહેવી જ ભોંછએ એમ મહાત્માજી કહે છે. રાજાને તો એ પાંતવે કેમ? પરિણામે તા. ૧૬:૪:૭૯ની સાંજે મહાત્માજી સમૂદ્ધાર્યાનામાં બેઠા હતા, તે પ્રસંગે ભાષાતોના ને મુસલમાનોના મોટા રોળાએ ત્યાં આવી કાલાહલ મચાવ્યું અને મહાત્માજી નીકળ્યા ત્યારે તેમના ઉપર ઘૂળ ઉડાવી ઘેરી લીધા! મહાત્માજી મહામુશ્કેલીએ ઉતારે પહોંચ્યા. આ રોળાની સરદારી રાજકોટ નરેશના ભાઇ પ્રધુમ્નસિંહે લીધી હતી, સાથે ધ્રોળના હાકારના ભાઇ ચંદ્રસિંહ પણ હતા. એકંદરે વસ્તુરિયત એવી હતી કે તેમાં રાજકોટના ને જીલ્લા હાકારોની ઉશ્કરણી નહિ તો સમગ્રિ તો હોવી જ ભોંછએ. અને આ જુધું શું એમ નથી જતાવતું કે દિંદના રજવાડાં હવે નાશને સત્તર આવવાનું નોતરું દેઈ રહ્યાં છે? અને મારેજ મેં ગયા અંકમાં કર્યું હતું તે સાચું જ કરે છે કે 'ખરેજ આવા રાજાઓને પદ્મપ્રદ કરવા જ ભોંછએ અને હું તો જલ્મ વર્ષોથી માની ગયો છું કે સ્વરાજ્ય-પ્રાપ્તિમાં એક આડખીલી રૂપે રહેલાં સર્વે દેશી રાજાઓને ખાલસા કરી દેવાં ઘટે—ભારતદેવીની લાલ કમુજલ સાડી ઉપર કાશ્મીરથી ત્રાવણકોર સુધી પડેલાં

હળદરના આ પીળા કાઢાને, જોઈએ તો પ્રચંડ ઔષધથી, ઘોઈ નાખવા ઘટે.”
પાટીદાર અને અપાટીદાર

સ. ૧૯૩૧ના વસતિપત્રક પ્રમાણે વડોદરા રાજ્યની કુલ વસતિ ૨૪૪૩૦૦૭ માણસની છે; તેમાં ૨૨૬૮૮૨ લેઉઆ, ૨૧૯૧૬૧ કડવા, ૩૮૯૯ ઉદા અને ૩૫૫૮ મતીઆ, મળી ૪૫૩૫૦૦ કુલ પાટીદાર છે; ત્યારે ૧૭૦૦૭ બધા પ્રકારના મરાઠા, ૧૧૩૩૪ બધા પ્રકારના પાલણી અને ૩૪૯૯ પ્રમુ, મળી ૪૧૮૪૦ સર્વ પ્રકારના દક્ષિણી છે. એટલે કુલ વસતિના દર ૭૬ માણસે અને દર ૧૪ પાટીદારે એક દક્ષિણી આવે છે. છતાં રાજ્યમાં રૂ. ૩૦૦ અને તેથી વધારે પગાર મેળવનાર કુલ ૭૬ અમલદારોમાં ૩૩ દક્ષિણીઓ, ૧૦ પાટીદારો અને ૨૮ ઇતર ગુજરાતીઓ છે, એટલે ૧ પાટીદારે ૩૦૩ દક્ષિણી અને ૧ ઇતર ગુજરાતીએ આશરે ૧૦૨ દક્ષિણી આવે છે. આમ છતાં દક્ષિણીઓને જાણે પાટીદારો ખૂંચતા હોય એમ દક્ષિણીઓના ટેકાથી ચાલતા વડોદરાના ‘નયતિ’ નામના વર્તમાનપત્રે થોડાક વખત ઉપર ‘પાટીદાર અને અપાટીદાર’ નામે એક લેખ લખીને પાટીદારોને ખૂબ વગોળ્યા છે. વડોદરા રાજ્યની પ્રગતિના દુઃખ ટાળવા આ સ્વતંત્રતાના ન્યૂનમાં રાજ્યની પ્રગતિએ ‘પ્રગતિમંડળ’ રચાવ્યું છે, તેમાં તડ પડાવીને એ મંડળને નળણું પાટી તોડી પાડવું એ જ એ પત્રોને ને દક્ષિણીમંડળનો સ્પષ્ટ હેતુ છે અને વડોદરામાં ત્રણેક માસ ઉપર સરદાર વલ્લભભાઈને પ્રમુખપદે પ્રગતિમંડળની સભા મળી હતી, ત્યારે એ જ હેતુએ દક્ષિણીઓએ એ સભા તોડી પાડવા તોફાન મચાવ્યું હતું! પ્રગતિમંડળમાં પાટીદારો વધારે સભ્ય છે, એટલે એને એ પત્ર ‘પાટીદાર મંડળ’ કહે છે; પણ રાજ્યમાં પાટીદારની વસતિ જ વધારે એટલે દવાખાનાંમાં, નિશાળોમાં કે ખીજી કોઈ પણ સંસ્થામાં સ્વાભાવિક રીતે પાટીદાર તો વધારે હોય જ; મારે કંઈ એ સંસ્થાઓ ‘પાટીદાર સંસ્થા’ઓ થઈ ગઈ? દક્ષિણીઓએ સમજવું ઘટે કે ગુજરાતીઓ ભોગા ગુજરાતી જેવા થઈને રહેવું હોય તો ભલે રહે, નહિ તો તેમણે ગમે ત્યાં ચાલ્યા જવું. અંગ્રેજોનેય એમ જ કહીએ છીએ કે હિંદીઓ ભોગા હિંદી જેવા થઈને રહેવું હોય તો રહે, નહિ તો ગાંસડાંપોટલાં જાંધી વિલાયતની સ્ત્રીમરમાં ચઢી જાય. પણ અંગ્રેજોને તો વિલાયત જવું ઘર પણ છે, વડોદરાના દક્ષિણીઓ તો ચાલુદીઓની પેઠે ઘર વિનાના છે, મારે દક્ષિણી ભાઈઓ, આ સ્વતંત્રતાના ન્યૂનમાં એ સમજી જાઓ અને ગુજરાતીઓ સાથે હળીમળીને રહો, બાકી દેશી રજવાડાંના વિનાશના આ કાળમાં તમે આમ તો વડોદરાના મરાઠા રાજ્યને નહિ જ જાચી શકો એ નક્કી માનજો; આવા અટકચાળાંથી તો એનો વિનાશ વહેલો જ લાગ્યો!

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

• વ્યવસ્થાપક સમિતિએ તા. ૧૬:૪:૩૯ને રાજ મળીને વાર્ષિક નિવેદન તથા નવા વર્ષનાં અંદાજપત્ર મંજૂર કર્યાં. મંડળની વાર્ષિક સામાન્ય સભા તા. ૫:૫:૩૯ને રાજ જાપોરના ત્રણ વાગે વિદ્યાલયના મકાનમાં મળશે. તે વખતે વાર્ષિક નિવેદન, હિસાબો, વગેરે મંજૂર કરાશે તે હોદ્દાધારી ચૂંટણી થશે. નવી વ્યવસ્થાપક સમિતિ માટે કન્યાકેળવણીમાં રૂ. લેનાર તરીકે નીચેનાં પાંચ, અને પાસકા તરીકે એક એમ છને નીમવામાં આવ્યાં છે.

૧. શ્રીમતી પુષ્પાવતીબેન દિ. મહેતા, જ્યોતિષધ, અમદાવાદ
૨. શ્રી. નરહરિભાઈ દારકાદામ્ પરીખ, માળવગતી
૩. શ્રી. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાટક, અમદાવાદ
૪. શ્રી. નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ, આણંદ
૫. શ્રી. બીખાભાઈ કુળેરભાઈ પટેલ, શુક્લનીર્થ
૬. શ્રી. સૌભાગ્યચંદ્ર શાહ, અગામ (પાસક તરીકે)

વિદ્યાલય સમાચાર

રાષ્ટ્રીય સભા તા. ૬થી ૧૩ સુધી આપ્પાતો, મમૂદકાંતજી તથા બીજા નિવિધ કાર્યક્રમોથી ઊજવ્યું હતું. છઠી તારીખે શ્રી. મામા સાહેબ કહેને દાયે ધ્વજવંદનનો વિધિ થયો હતો, તે વખતે તેમણે રાષ્ટ્રધ્વજ માટેની ભાષનાતો ઉદ્ગમ અને વિકાસ કેવી રીતે થયો તે સમગ્રવ્યું હતું અને એકતાની ભાષના કેળવી જનસેવા માટે જોનો તૈયાર થાવ એવી ઇચ્છા વ્યક્ત કરી હતી. નવમી તારીખે પ્રૌઢશિક્ષણ દિનને અંગે ઉપલી શ્રેણીની વિદ્યાર્થિનીઓએ તથા શિક્ષકોએ મરધમ, સભા અને નિરક્ષરવર્ગોમાં ભાગ લીધો હતો.

• ઉનાળાની રજાએ તા. ૧:૫:૩૯થી તા. ૧૧:૬:૩૯ સુધી છે. નવું વર્ષ તા. ૧૨:૬:૩૯થી શરૂ થશે. વિદ્યાર્થમાં પોતાની કન્યાને દાખલ કરવા ઇચ્છના પાસકોએ તે માટેનું પ્રાર્થનાપત્ર મંગાવી લેઈને તા. ૩૧મી મે સુધીમાં કાર્યાલયને મળી જવું તેવી રીતે ભરી મોકલી આપવાનું છે.

વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૭:૪:૩૯

શરદ્જ્યેન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

શ્રી. મહાજન એસોસીએશન	મુખ્ય	૫૩૫-૬-૦
સભાસદ લવાજમ		
શ્રી. ધનશ્યામપ્રસાદ કૃષ્ણારામ દવે	આશુદ	૧૦૦-૦-૦
„ ત્રિભુવનદાસ કીશીભાઈ પટેલ	„	૧૦૦-૦-૦
„ અંબાલાલ લલ્લુભાઈ „	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
„ ગોપાળદાસ અંબાઈદાસ દેસાઈ	„	૧૨-૦-૦
„ ચુનીલાલ મૂળજીભાઈ પટેલ	„	૧૨-૦-૦
„ ત્રિભુવનદાસ યાયાજીભાઈ „	આશુદ	૧૨-૦-૦
„ નટવરસાલ માણેકલાલ દવે	„	૧૨-૦-૦
„ નાયાભાઈ દાભાઈ પટેલ	સોનિત્રા	૧૨-૦-૦
„ પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાય	લક્ષમણપુરા	૧૨-૦-૦
ડો. ભારકરરાવ રામભાઈ પટેલ,	સોનિત્રા	૧૨-૦-૦
શ્રી. ભોગીલાલ નાયાલાલ ચોકસી,	નડિયાદ	૧૨-૦-૦
„ માણેકલાલ ચુનીલાલ પરીખ	„	૧૨-૦-૦
„ રણછોડલાલ ચુનીલાલ શાહ	„	૧૨-૦-૦
„ રણછોડલાલ મગનલાલ „	„	૧૨-૦-૦
„ રાવજીભાઈ ગણિજીભાઈ પટેલ,	સોનિત્રા	૧૨-૦-૦
„ વકિતલક્ષ્મી ગોપાળદાસ દેસાઈ,	નડિયાદ	૬-૦-૦
„ શાન્તાબેન ભારકરરાવ પટેલ,	સોનિત્રા	૬-૦-૦

કુલ રૂ. ૯૦૩-૬-૦

ચેત્ર માસની પત્રિકા નં. ૯માં સ્વીકારાગ્રજેલા ૩૦૮૧૨-૧૩-૯

૩૧૭૧૬-૩-૯

આ પત્રિકા આશુદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ-પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદાબેન મજમુદાર મારે જાપી, તા. ૨૦:૪:૩૯

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિબોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કથયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૫
વર્ષ ૧૬

આશુદ

જેઠ
અંક ૮

સુધારામાં સાસુનું સ્થાન!

“લો, ઝાલો આ દોરી.”

• “આવું, બાબાં રહેા.”

“તે ફેટલી વાર?”

“કમળા, આજે માથું માથું જરા વધારે દુખે છે.”

“કમ ના દુખે! બેઠાં બેઠાં ખાવું, ઓટલે બધા પ ચાળા!”

* * *

૧ “જાન મને જોળાઓ! જા... જા. જા. મને મગરા.”

નાના કનુએ જા પાસે જોળાઓ ને મગરા માટે હક લીધી. જિયારી જા!
જાની આંખમાંથી ટપ ટપ બે આંસુ સરી પડ્યાં.

સાત સાત વર્ષથી રંડખાનાં કરુણ આક્રંદો, તિલાપો કરતી જા એકાન્ત-
વાસ વેહતી હતી. એ એકાન્તવાસમાં પોતાનું સાફંચે વિશ્વમુખ ને શાન્તિ તેણે
‘ધંટી’માં શોધ્યાં હતાં.

‘ધંટી’ એ આજે તો મરીજનું પ્રતીક બની છે. એને ફરી ફેરવવા
ધંટીનાં માનવી ધડાં પડશે. આજે તો ધંટીની મસ્કરી કરનારાં દિનપ્રતિદિન
વધતાં જાય છે.

ધંટીમાંથી જાએ કનુની જોળાઓ, મગરા ને એ બે જણના નિર્વાહની
આવશ્યક વસ્તુઓ મેળવવાની હતી. અને ધંટીમાંથી જા એ બધું ચે મેળવતી.

પરોઢીએ જા બેઠતી અને સવાર થતાં તો પંદર શેર દળથું પૂરું કરતી.
બપોરે જા ડાંગર ખાંડતી. વળી સાંજે ધંટીએ બેસે તે રાત્રે નવ મુધી ધંટી!
દળથું ને ખાંડથું એ બે નિદ્રામીનાં મહત્વનાં કાર્યો જ જાએ ન હોય, તેમ

જાને એ બે ઉપર અત્યંત પ્રેમ ને મગતા હતાં. ધંટીને જોતાં જાને તેના ઉપર વાત્સલ્યપ્રેમ શો અનુભવ થતો. અને સાંભેલું એ જાનો સંસારસ્તંભ હતો!

‘વિધવા’ ને દિંદુ સંસાર વચ્ચેનો સંજંઘ, બચી ગયેલી બેંસ ને તેના માલીક વચ્ચેના સંજંઘ જેવો ગણી શકાય. એટલે, ગિયારી આ આ સંસારનાં માખણિયાં માનવી સાથે હળીમળીને ચાલતી. આંધળાને દેખતો કહેવામાં જ ડહાપણ છે એમ આજનો સંસાર શીખવે છે, એટલે આ કોઇની આડી, ચૂગલી, નિંદા કે લાંબીટૂટી કરતી નહિ.

‘જા’ સાક્ષાત્ દેવી હતી. જાને જોનામાં જાની તેજસ્વી પ્રતિભાથી ને પ્રભાવથી અંજતાં, વણમાગ્યું કાંઈ ને કાંઈ આપતાં.

આઠ વર્ષનો હતું નિશાબે જતો. જાને હતું આંખની કીકી સમ હતો. સંમારમાં જધી અભિલાષાઓ, હૃદયનાઓ બાએ હતુંમાં નિદાણી હતી. હતુથી પ્રભુ ભિન્ન હશે તેવી હૃદયના મુદ્દાં બાએ કરી નહોતી! નાના હતુનાં સૌ લાડ પૂર્ણ કરવા જા અશક્ત હતી. પણ તેમાંયે ખાસ કરી ખાદ્ય વસ્તુઓ જાને તેટલી મેળવી આવવા જા અચામ મહેનત ઉઠાવતી. હતુને જો નજીવોયે તાય આવે તો જા ઉપવાસ આદરતી. હતુને જો પાડોશનાં છોકરાં હાથ અડાડે તો જા, ખીજું નો કરવા અશક્ત હોઇ, રડી પડતી! એકંદરે જાનો નિખાલસ સ્વભાવ એ હતુંનું દૈવી રક્ષણ હતું.

મહોદ્ધામાં હતું રમતો હોય તો પાડોશીઓ તેને બોલાવી દરેક ચીજ આપતાં. જાદલામાં જા તે દરેકનું કામ કરી ઝણ વાળતી.

*

*

*

“મોટા, હતુને આગળ જવું છે, હાથ ઝાલશે?” જાતિના ચાનીમાં ગણાતા એક આગેવાનને જાએ કાકલૂદીબરી વિનંતિ કરી.

“છોકરો હોશિયાર છે. આગળ જાય એવો તો છે. શું લાગે છે?”

હતું મેટ્રીક્યુલેશનની અગ્નિપરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઇ ચૂક્યો હતો. એ ધંટીનાજ પ્રતાપ હતા, અને સાથેજ જાની પ્રતિભાના. હતુને હજી આગળ લેઇ જવા જાનો જીવ બચો રહેતો. “હતું કલેક્ટર નહિ તો વકીલ જાને તો?” એ જાની અંતરની અભિલાષા હતી. પણ તે અભિલાષા પાછળ ગરીબી તેવા વિચાર ન લાવવા જાને મૂંઝવતી. જાએ આગળ પડતા દંડધારીઓની પાસે કાકલૂદીઓ, અરજો ને વિનંતિઓ રાફ કરી. કેટલાકે તો તે નમ્રતાનો અદ્વૈતાસ્ય કરી પ્રતિકાર કરી જાને વધુ મૂંઝવી! ધંટી દળી દળી જાએ હૃદયનેય દળી નાખ્યું હતું. અને તોય તે વજ્રહૃદય ધંટી જેવુંજ નિર્લેપ રહ્યું હતું!

બા એમ કિંમત હારે તેવી નહોતી. જાણતો દાવ જીતવા બાએ હેલો પાસો નાખવા વિચાર કર્યો. જ્ઞાતિના જ્ઞાનીમાં ગણાતા એક આગેવાન પાસે બાએ બીજી આગ્રહવળી ફેટલીયે વાતો કરી કહ્યું: “ગોટા, કનુને આગળ જવું છે, હાથ ઝાલશો?”

દોકડો બાજુ લેનારને દાતાર માનનારની ને ધારણાકાળીને અજ્ઞાની કહેનારની દૃષ્ટિ વાસ્તવિક નથી. આ અસમાન સમાજવ્યવસ્થાના ફેટલાક દોષો અનિવાર્યતાને નામે આપજો પોષ્ય છે! એ જાંઘુ ધરમૂળનો સુધારો માગે છે.

બાએ વડીલોપાર્જિત મિલકતમાં આવેલું એકનું એક ઘર ગીરો મૂકી રૂ. ૩૫૦૦ મેળવ્યા!

‘કનુ ભણશે તો ટ્રાંક દલાડો એ / હોડાવશે.’ એ આત્મપ્રતિ બાને સાન્તવન આપતો. બા અગાઉ જેમજે આનંદમાં ચિંતાને કુળાવી રહેવાં ઘાગી.

*

*

*

“આવું નહિ મને, માની જાઓ.”

“ના, કનુની ગરજ વિરુદ્ધ એવું લગ્ન મારાથી કેમ થાય?”

“જો જો હોં, તમે ફસાઓ નહિ. ‘કનુની ગરજ!’ એ શું જોડ્યાં? અરે કનુ તો હોડકરમત! એની તો મદાપચીશી! અને તમે જ્યાં વિચાર કરો છો તે કેવું છે તે જાણો છો?”

“એ, એક વખત તો કહ્યું: એણે જે પસંદ કર્યું તે ખરું. એના મુખમાં મારાથી આડે કેમ અવાય? એનો હમણાંજ કાગળ છેકે ‘તમે મારા વિવાદ વિષે વાતચીત કરશો નહિ, જે અત્રે એક ખાનદાન કુટુંબ સાથે નક્કી કર્યું છે.’ કહોં હવે મારાથી તેની વાતમાં કેમ પડાય?”

“પણ, જુઓ મારી ભત્રીજી કાઈનવ પાસ છે, વ્યવહારકુશળ છે. તેનામાં કાંઈ પણ જાતની જોડ નથી. તમારી સેવા કરશે ને તેનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન જોઈ તમે ખુશજ થશો. ધરનું કામ, રસોઈ, એ બધી વાતે તમારું ધર શોળે અને અમારી હોડી સુખમાં પડે.”

“એ મારા હાથની વાત નથી, કનુને મળો.”

બાના આવા દૃઢ નિશ્ચયથી એવા તો ફેટલાગે પાછા ગયા. બાનો નિશ્ચય માત્ર કનુને ખુશ રાખવા પૂરતોજ હતો. વિચારે તો બા જૂનવાણી ગણી ચકાય, તોપણ પુત્ર ઉપરને વાતસલ્યપ્રેમે બા તેને જરા પણ જોડું લાગે એમ કરવા તૈયાર ન હતો.

*

*

*

“માતાના જોળા વીરે વિસારે મેલ્યા,

સાસુના જોળા લાગ્યા વ્હાલા, કનુભાઈ વીરા,
દેખતાં હુંગર તમને વ્હાલેરા લાગ્યા.”

એ ગીતના પડઘા જાને કાને આવ્યા. વર ઊઘસી ચાલ્યો. અને એ કેવું ભય્ય ચિત્ર! કનુ જાનો પ્રેમ બૂલી જાય એવી કલ્પનાયે જા કર્યા કરે તેમ હતી! પણ વર્તમાનમાં ભાવિ વિષે ભાવનાઓ ધડનાર માનવી તેમાં કૃણીભૂત થતાં હશે? કદીકે તે સત્ય જાને પણ ખરું, પણ તે સત્ય આદર્શને જ આધારે હતું એમ કહેવું એ તો મૂર્ખાઈ છે.

* * * *

જાએ ભૂતકાળમાં આજનું સત્ત્વ ચિત્ર કલ્પનારૂપે તો ઘડ્યું હતું: ‘મારી વહુ આવશે. હું તેને ઘરેણું ધડાવીશ!’ અને એ ઘરેણુંના ત્રિચાર સાથે જ જાની નજર સમીપ હાર, નેકલેસ, રાણુગાળા અને એવાં અનેક અવનવાં ચિત્રો તે અનુભવતી. ઘણી વાર જાહેરમાં જા આ વાત રંગેહીજોને કહેતી ત્યારે એક પણ તે આદલાદપી જાન બૂલતી! જાની એકે એક અભિલાષા સર્વાંગમુંદર જતી હતી.

કનુ હવે કનુ મડી ‘વકીલ કનુભાઈ બી. એ., એલ.એલ. બી.’ થયા છે. ચોડાજ વખતમાં કનુભાઈની ગણતરી આગળ પડતા વકીલોમાં થવા લાગી. દિનપ્રતિદિન આવકમાં થતો વધારો તેમની જરૂરિયાતોમાં પણ વધારો માગવા લાગ્યો. હવે કનુભાઈને ત્યાં કોઈ મહેમાન આવે ને ‘જા’ બારણા આગળ આવે કે તેમનો કાળા રંગનો અપશુકનિયાળ સાહો (‘શ્રેષ્ઠ’) જરા પણ દેખાય તેની ચિંતા કનુભાઈને થવા લાગી. ઘણી વાર તે જાને ઊંચે સ્વરે કહેતા: “હું તમને કેટલી વાર કહું? અંદર બેસો!”

અને જા? ચિચારી જા કનુભાઈના આવા બોલો પણ પ્રેમથી વધાવી લેતી: ‘જઈ જા,’ કહી અંદર જતાં.

“વહુ!”

“પણ મારે કેટલી વખત સમજાવવું પડશે કે મને વહુ કહેશે નહિ!”

“ત્યારે શું કહું?”

“કમળાબેન.”

“વહુ! તમે કંઈ મારાં બેન થાઓ છો?”

“તે? શું વહુ કહેવી? કેવી અસમ્મતા!”

‘શું છે આ બધું?’ સાસુ-વહુ વચ્ચેનો વિસંવાદ સાંભળી વકીલ નીચે આવી ગુસ્સાથી બેસ્યા.

‘જેને ભાઈ, આ તે ક્યા ધરતી રીત કે તે મને જેન કહેવા શીખવે છે!’

“Nonsense! તમે જા, આવી રીતે જેને કેમ હેરાન કરો છો!”

*

*

*

“કમળા, લે આ નરેન્દ્રને, ક્યારેનોય રહે છે? સવારનો લૂખ્યો છે.

• ધવરાવ જરા. ગિચારો રડ રડ કરે છે.”

“લે ને જો! આવું કાણે શીખવાડ્યું? મને એવું એકવચન નથી ગમતું! જોશતાંય ક્યાં આવડે છે? ક્યારે શીખશો?”

“કાણુ છે એ? કમળાજેન.”

“જે તો એમનાં સાસુ છે.”

કમળાને આજે જે સહીપણીઓ મળીવા આવી છે. કમળાને ‘લે’ કહેનાર આ ક્યું પ્રાણી છે, તે જાણવાની ગિજાસાથી એક અનણી સખીએ પૂછ્યું: “કાણુ છે એ?” તેનો જીજ્ઞાસે ખુંલાસો કર્યો.

*

‘જાનું’ પરિવર્તન ‘સાસુ’ શબ્દમાં જે કાળે થયું તે કાળથી જ ‘જા’ મટી ગઈ હતી. એ સુખનાં સ્વપ્ન જાણે જોયાં, પણ તેમાં છુપાએલી ભયંકરતા જા હવે પ્રત્યક્ષ અનુભવવા લાગી હતી. સુધારો સાસુ માત્ર ઉપર તિરસ્કાર ઉપજાવે છે! આને સુધારો કહેનારા ભીંત બૂલે છે. ‘સાસુ’ના રૂપાન્તર માટે કે તેને ભગતા સ્વભાવપરિવર્તન માટે ‘જા’ને ચોગ્ય ઠરાવથી એટલે પવિત્રતાનું ખૂન કરી આદર્શનું જ ખૂન કરવા જરાજર હતું.

આજે સવારથી જાનું માયું દુઃખે છે. તાવનું પ્રમાણ પણ જરા વધુ છે. ઉમરે જા ‘વન’ જોળંગી ચૂકી હતી, એટલે સ્વાભાવિક રીતેજ અશક્ત રહે. પણ જાની આ અશક્તિને દોંગ માનવામાં કમળા ગૌરવ લેતી. કમળા ભણતી ત્યારથીજ તેણે સાસુ સાથે જરાજર જંગ જોલવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. અને આજે તે પ્રતિજ્ઞા પાળવા તત્પર જાની હતી. સાસુજોને ઠેકાણે લાવવા આજની નવાહાઓ લગભગ આવું જ કરે છે. કેટલેક ઠેકાણે તે પ્રામાણિક પણ હોય છે, પણ ઘણે જાગે નિર્દોષ સાસુઓ પણ દિપાઈ જાય છે! એમજ આ જાનું પણ જાનું. જા તાવની વેદનાથી એક ખૂણમાં આડાં થયાં છે, એટલામાંજ કમળા તફકી:

“લો, ઝાસો આ દોરી!”

“આનું, જોવાં રહો!”

“તે કેટલી વાર!”

“કમળા, આજે મારું માથું જરા વધારે દુઃખે છે.”

“કેમ ના દુઃખે! બેઠાં બેઠાં ખાવું, જોડેલે ગધાય આળા!”

કંપતે માત્રે બા ધીમે ધીમે ઘોડિયા નજીક આવ્યાં ને દોરી ઝાલી ધૂજતે હાથે ઘોડિયું હિલોળવા લાગ્યાં.

ધૂજતી જાની અભાન સ્થિતિમાં, જોરથી લીધેલે હિલોળે ઘોડિયામાંનું જાળક સામેની લિંગેરીમાં જોરથી પછડાયું. પછડાતાંજ તેણે એક કરુણ સ્ત્રીસ નાખી!

કમળા બળડતી બળડતી રસોઈ કરે છે. ત્યાંજ તેણે છોકરાની ભયંકર સ્ત્રીસ સાંભળી. સાંભળતાંજ તે એકદમ ઓરડામાં આવી. અંદર આવી તેણે જે દશ્ય જોયું તે તેને ગુસ્સો ઉપખવવા પૂરતું હતું.

કોઈ પણ અંબીર વિચાર કર્યા સિવાય કમળાએ સામે બેઠેલી સાસુની પીડ ઉપર એવી તો જોરથી એક લખત મારી કે તેને લીધે બા પછડાએલા ઘોડિયા ઉપર જોરથી પટકાઈ. અને એ પટકાવું જાને માટે બા સંસારમાં છેલ્લું નિર્માયું હતું.

મરતી જાને એ છેલ્લી પળોમાં શું યાદ આવ્યું હશે? ‘પ્રભુભક્તિ!’ કે ‘ધંડી ને માંબેલું?’

ઉત્તરસંક્રાંતિ

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પરેલ

દોઢેક હજાર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ

જગતના સર્વે ધર્મોમાં તેમ હિંદુ અને જૈન ધર્મમાં પણ લોકસમાજને ધર્મના માત્ર ઉપદેશો લૂપ્તા હોય છે, માટે ધર્મભાવનામાં તેમને રસ પડે અને તેમાં તે સ્થિર થાય એ હેતુથી ધર્મગુરુઓએ વિવિધ કથાઓ યોજી કાઢી હોય છે. આશરે બે હજાર વર્ષ ઉપર પાદલિપ્ત નામે પ્રખ્યાત જૈન આચાર્ય યજ્ઞ ગયા. તેમના નામ ઉપરથી જાણના ‘પાલિતાણા’નું નામ પડ્યું છે એમ કહેવાય છે. તેમણે શ્રાવકશ્રાવિકાઓને ધર્મસ્થિત કરવા સારૂ ‘તરંગવતી’ની કથા તે સમયની પ્રાકૃત ભાષામાં લખી. તે સમયે અને ત્યાર પછી પણ બહુ ઘણ સુધી એ કથા અતિશય લોકપ્રિય થઈ પડી. પણ કાળક્રમે એ પ્રાકૃત ભાષાનું રૂપાંતર થતું ચાલ્યું અને પછી તો એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ કે લોકો એ ભાષા ગિલકુત્ત બૂલી ગયા. પરિણામે ‘તરંગવતી’ની કથા વંચાતી છેક જ બંધ થઈ ગઈ ને વીસરી જવાઈ. પણ આ ઉત્તમ કથા આગ છેક જ વીસરી જવાય એ વાત આશરે એક હજાર વર્ષ પછી યએલા નેગિચંદ

ગણિ નામે એક સાધુને સાક્ષી. તેથી એમણે પોતાના સમયની પ્રાકૃત ભાષામાં મૂળ કથાનો પુનરુદ્ધાર કર્યો ને એનું નામ 'તરંગલોલા' રાખ્યું. એ કથાની એક નક્કલ જર્મનીમાં ગઈ, ત્યાં એનો જર્મન ભાષામાં અનુવાદ થયો અને પછી તો એ જર્મન અનુવાદ ઉપરથી એનો ગુજરાતી અનુવાદ પણ છપાયો છે.

મૂળ એ 'તરંગવતી'ની કથા આજથી બે હજાર વર્ષ ઉપર લખાઈ, તેનો પુનરુદ્ધાર આજથી એક હજાર વર્ષ ઉપર થયો. એટલે એમાંનું સમાજવર્ણન એ બે સમય વચ્ચેનું માની એ સમાજને આપણે 'દોદેક હજાર વર્ષ ઉપરનો' કહીએ તો તેમાં કંઈ અનુચિત નહિ કહેવાય.

વળી ધાર્મિક ક્રિયાકાણ્ડ ગાદ કરીને સંસારવ્યવહાર તરફ દષ્ટિ કરીએ તો જેમ આજે તેમ ત્યારે પણ દ્વિદુઓના ને જોગોના સંસારવ્યવહારમાં કંઈ બહુ ફેર દેખાતો નથી, એટલે એ કથામાં વર્ણવેલો સમાજ જોન હોવા છતાં તેને 'આપણો સમાજ' કહીએ તો તેમાં પણ કંઈ અનુચિત નહિ કહેવાય.

હવે ત્યારે એ 'તરંગવતી'ની કથામાં વર્ણવેલો તે સમયનો આપણો સમાજ કેવો હતો તે જોઈએ.

સમાજમાં પ્લાહાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ વર્ણો ઉપરાંત ચંડાળ, બીલ, અત્યજ, પારધી વગેરે 'હતા; અને વળી શક, જર્જર, યવન વગેરે પંડેશી જાતિઓ આવી વસી હતી (૧૩૫૭).^૧ જોન પુરુષોનાં ઋષભદેવ (આજના 'રિખવદાર') (૯૫), પદ્મદેવ (૬૧૦), વગેરે અને સ્ત્રીઓનાં તરંગવતી, સારસિકા વગેરે નામ પડતાં. તે વારે ખાસ સમૃદ્ધ ધનપતિઓ હતા. નગરશેઠ ન્યાય તોળતા (૯૫). ધનવાનો સાત સાત માળની હનેલીઓ અને સૌથી ઊંચે અગાશીઓ પણ બંધાવતા (૧૨૫). ઘરમાં દાસદાસીઓ (૨૯), ઉપરાંત અંતરાવાસમાં વ્યંડણે પણ રખાતા (૪૧૫, ૧૨૦૩). ઘરમાં બાળક (૪૨૩), સાંઘામાંથી (૧૨૨૬). વગેરે આસનો રખાતાં. દિડોળાખાટો પણ બંધાતી (૧૨૯૮). ઉત્તમ ખાણમાં ખીર અને તાજ માખણનો ભનાવેલો પાક પણ ગણાતો (૧૮૨). વાહનમાં રથ હતો, તેને બળદ જોડતા; વ્યગમાં મૂલ્યવાન ગાલીઆ પાથરવામાં આવતા અને તેનાં પૈડાંમાં ધુધરીઓ જડાતી, જેથી રથ આસે ત્યારે તે જખડે (૨૧૦). ગૃહસ્થના ઘરમાં અતિથિસત્કાર ગારી રીતે થતો (૧૧૪૮). અનિચિઓના આગમનની ગ્રહ જોવાતી (૨૯). અને અતિથિ જન ત્યારે તેને વળાવવા જવાનો રિવાજ પણ હતો (૪૩૮).

* —————

૧. કથામાંનાં વર્ણન જે જે ગાથામાં છે તેનો અંક કો'સમાં ટાંક્યો છે.

ગામની ભાગોળે સીતાજીનાં મંદિર પણ બંધાયાં હતાં (૧૧૧૮).

કાર્તિકી પૂર્ણિમા ઉપર લોક ગદાનદે કૌમુદીપર્વ બિજવતા. તે દિવસે દ્વિસ્રક ધંધા કરનારા, શ્રમજીવીઓ ને સૌ વેપારીઓ પાકી પાળતા (૪૬૪). અજવાળી રાતે લોક આનંદ કરવા નગરમાં ફરવા નીકળતા (૫૩૯). અમુક પ્રસંગે નદીઓ નાટક ભજવતી (૧૨૯૨). પણ વળી જંગલના છૂંટારા નવ-રાત્રિમાં નરનારીનો શરદ્ગલિ પણ આપતા (૯૯૩).

જેનો આજની યેઠે જ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરતા: ઉપવાસ કરતા, પરિક્રમણ કરતા, ક્ષમાપ્રાર્થના કરતા; સાધુસતોને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, શયન, આસન આદિ વસ્તુઓનું દાન કરતા. મંદાવીરસ્વામીએ તો સર્વસ્વનો ત્યાગ કર્યો ને પોતે દિગંખર રહેતા; છતાં મંદિરોમાંની જિનેશ્વરદેવની મૂર્તિઓ આગળ સોનાનાં અને રત્નનાં ભેટણાં મૂકવાની ધર્મવિરુદ્ધ ક્રિયા આ કયાના સમય પૂર્વે જ શરૂ થઈ ગઈ હતી (૪૩૭). અને તે હજીયે આજુજ છે. જૈન સાધુઓને જ નહિ, પણ બ્રાહ્મણો, બિશ્નુકો વગેરેને પણ જૈનો દાન દેતા. લોક ગામના શત્રુને, જુદાને અને બ્હિલારીને દાન આપતા નહિ (૪૭૮). ધનાઢ્યો ધર્મ-શાળાઓ અને આનંદશાળાઓ બંધાવતા (૬૩૦). વિસામાના ચોતરા બંધાવતા અને પરખો મંડાવતા (૧૧૭૮), તથા પક્ષીઓને દાણા નાખતા (૬૪૦). જૈનો પણ યમુનાનદીની અને તેમાંના કાલીય નાગની પણ, નમસ્કાર કરીને, સ્તુતિ કરતા (૮૫૯), પ્રાર્થના પણ કરતા (૧૦૨). સીતાજીના મંદિરમાં સીતાજીનું સ્મરણ કરતા (૧૧૧૮). ગાયો ગૃહજીવનની માતા મનાતી (૧૦૮૭). જતાં જમણે હાથે નરપંખીનો શબ્દ સંભળાય તો શુભશુકન (૧૨૦૮), અને જમણે હાથે શિયાળનો શબ્દ સંભળાય તો અપશુકન મનાતો (૮૬૪). લોક પગના ને ગળાના સગ ખાતા (૨૮૭).

મૂર્ખ બ્રાહ્મણનો તિરસ્કાર યતો (૬૯૧), યોગ્ય બ્રાહ્મણને દાન દેવાનું (૪૮૧). ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણકુટુંબ વેદધર્મીઓનું તેમજ જૈનોનું પણ સુંદર રીતે આતિથ્ય કરવું (૧૧૪૮). સાસરે જતી બેનદીકરીને છૂંટવી નહિ, વગેરે કુલધર્મ; આજે જેમ જહાગવટિયા પાળે છે તેમ તે સમયે, પણ પાળતા. કયા કયા સંજોગોમાં અમુક અમુક પશુપંખીને હજીવાં નહિ એવો કુલધર્મ પારંખીઓ પણ પાળતા (૧૩૮૫).

તે સમયના લોક અનેક વિદ્યાકળા પણ જાણતા: વેપારીઓ અર્થશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્ત સારી રીતે જાણતા (૯૫), વૈદ્યો નાડીપરીક્ષામાં નિપુણ હતા અને વળી તે સમયે પણ શસ્ત્રક્રિયામાંયે ચતુર હતા (૪૨૩). સ્વપ્નાશાસ્ત્રનો: પણ

અભ્યાસ થયો (૫૧૩). પંત્રો અને-પુસ્તકો ભોજપત્ર ઉપર લખાતાં (૫૫૯). નાટકો લખાતાં અને કુટુંબના આનંદ માટે પણ તે લખવી જતાવાતાં. તે સમયે નટીઓ પણ નાટક લખવામાં લાગ લેતી (૧૨૯૨). પ્રાચીન કાળે સુરોપના કેટલાક દેશમાં રાત કેટલી વીતી તે જાણવાને માટે મીથુજતો કેટલી જળી તે જોતા, તેમ આપણી કથાને સમયે પણ રાત કેટલી વીતી તે જાણવાને માટે દીવાની જતો કેટલી જળી તે જોતા. રાતે જાદાર જતાં સાથે જ્ઞાનસ લેતા, એ ઉપરથી જણાય છે કે ત્યારે જ્ઞાનસનો ઉપયોગ પણ થતો (૫૭૯).

હવે જરી તે સમયના નારીસમાજ તરફ દષ્ટિ કરીએ.

ધનવાન લોક કન્યાજન્મને વધાવી લેતા, ગાડીઝેલને પ્રસંગે સગાંસોહીઓને જમાડતા. તરંગવતી યમુનાની કૃપાથી ઘેર કન્યા જન્મી, માટે પિતાએ કન્યાનું નામ તરંગવતી પાડ્યું હતું (૧૦૨). જોતો પણ કન્યાઓને ચૂડા-કર્મણો સંસ્કારવિધિ કરતા (૧૦૭). જાળકો માટે ધાવ અને દાસીઓ રાખતા, તેમને રમવા માટે સોનાનાં રમકડાં વસાવતા. ધનવાનની કન્યા જરા મોટી થતાં સખીઓ સાથે સોનાની પૂતળીએ રમતી અને માટીનાં ઘર ઘર પણ રમતી (૧૦૭).

પ્રાચીન વારતમાં પણ કુમારોની જોટલી કન્યાઓની કેળવણી માટે આવશ્યકતા મનાતી નહોતી. કુમારો માટેનાં શુરુકુલોની હકીકતો અનેક ગ્રંથોમાં મળી આવે છે, કન્યાઓ માટેના શુરુકુલો ક્યાંય ઉલ્લેખ જણાતો નથી. છતાં ધનવાનો પોતાની કન્યાઓને શિક્ષકો રાખી ઘેર લાખાવતા. તેમને વાચન, લેખન, ગણિત, ગાન, વાદન, નૃત્ય, રસાયણશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પુષ્પઉછેરની કળા, વગેરે શિખવાતું (૧૧૬). ફૂલના રંગ તેઓ ફેરવી પણ શકતી (૧૬૦, ૧૬૪). કેટલીક કન્યાઓ ચિત્રમાં એવી નિપુણ થતી કે તે અમુક કથા કે ઇતિહાસ વસ્ત્ર ઉપર હારખે ચિત્રો ચીતરીને પ્રકટ કરતી (૪૯૨). તીર્થંકરના ને શુદ્ધના અમુક જીવનપ્રસંગો એવી રીતે ચિત્રપટો ઉપર ચીતરેલા પ્રાચીન સાહિત્યમાં મળી આવે છે, પત્થર ઉપર ચીતરેલા પણ મળી આવે છે. જોન લોકમાં આજે પણ અમુક રથજે અમુક પર્વ ઉપર એવા પટનાં દર્શન કરવા જવાનો રિવાજ છે. આજના સિનેમાના ચિત્રપટ જેવી એ કળા છે. કન્યાઓ માનસશાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કરતી (૪૯૨) અને ધર્માતુરાગી પિતાઓ પોતાની કન્યાઓને, ધર્મપંડિતો રાખી, ધર્મશાસ્ત્રનો પણ અભ્યાસ કરાવતા (૧૧૬).

કન્યા બાણી કરીને તરુણ હિમરતી થતી ત્યારે એનાં માળાપ એના

લગ્નની તજવીજ કરતાં (૧૭૦). વરના પિતા પોતાના પુત્ર માટે કન્યાના પિતા પાસે તેની કન્યાનું માથું કરતા અને તેને માટે મોટી રકમો આપતા. ધનવાનો પણ આમ પોતાની કન્યાનો વિક્રય કરતા (૪૪૨, ૬૪૩). આમ કન્યાવિક્રય કન્યા છતાં કન્યાનો પિતા પોતાની કન્યાને સાસરે સુખ મળશે કે કેમ તે જોતો (૬૪૮) અને વરપક્ષ આગરૂદાર અને પૈસાદાર હોવા છતાં તેનામાં નૈતિક કે ધાર્મિક ચોગ્યતા ન હોય તો તેવાં માગાં પાછાં ઠેલતો (૪૪૨). કોઇ કોઇ વાર વરકન્યા રનેદજાંધનથી ખંધાઇને લગ્નનો સંકલ્પ કરતાં (૬૬૨). પણ તેમનાં માગાપ એ લગ્નમા સમ્મતિ ન આપે તો તે જાને છાનાંમાનાં નારી જતાં (૭૫૬) અને કોઇક રથને ગુપ્ત રીતે ગાન્ધર્વ-લગ્ન કરી લેખ લગ્નસુખ ભોગવતાં (૮૯૩). કન્યાપિતાને ત્યારે પોતાની કન્યા અમુક કુમાર સાથે નારી ગયાની ખગર પડે છે ત્યારે તે પોતાના અનન્ન કુળાક્ષિમાને કારણે 'નદી જેમ પોતાનાજ કિનારાને કુળાડે તેમ બ્રહ્મ નારીઓ પોતાના કુળની આગરૂને કુળાડે છે. અશુદ્ધ પુત્રી ઊંચા અને ધનવાન કુળને દાનિ કરે છે અને પોતાના બ્રહ્માચારથી આળા કુળને કલંક આણે છે. દંપતીનાં સ્વપ્ન અને મુંદર મૃગજલ ઉપર જોડેલો વિશ્વાસ રખાય જોડેલોજ વિશ્વાસ ચતુર અને ચંચળ નારી ઉપર રખાય,' એમ કહી ખેદ કરે છે અને નારીજાતિ પ્રત્યે તિરસ્કાર દર્શાવે છે (૧૨૫૫). પણ જરા શાન્તિ ચતાં વરકન્યાનાં માગાપ એ નારી ગએલાંની શોધ કરાવવા માણસો દોડાવે છે (૧૧૩૧) વરકન્યા પાછાં ઘેર આવતાં બંને પક્ષ તેમને વધાવી લે છે (૧૨૨૬) અને મહાઆનંદે તેમનાં લગ્ન કરાવી આપે છે. અને ત્યારે નગરમાં અસાધારણ ઉત્સાહ મંડાય છે (૧૨૪૯). કોઇ કોઇ માણસ કન્યા દરબુને ઉત્તેજતા, પણ કુળવાન માણસો એને નિષિદ્ધ માનતા (૬૧૭, ૬૨૧).

તે સમયે ધનવાન સ્ત્રીઓ પણ સંદેહ વસ્ત્ર પહેરતી, કોઇ કોઇ મુતરાડિ કે રેશમી વસ્ત્ર પણ પહેરતી. શરીર ઉપર આછા પણ મોતીના કે સોનાના રત્નજડિત અલંકાર સજતી (૩૬, ૧૯૪). ઝાંઝર અને કટિમેખળા પણ પહેરતી (૧૯૯). શરીર ઉપર તૈલગર્દન કરતી (૧૮૨). માથામાં ફૂલ ગૂંથની અને મોં ઉપર ચૂર્ણ (પાઉડર) પણ લગાવતી (૧૩૦૯). ત્યારે પાઉડર આ યુગનોજ વિશ્વાસ નથી! પ્રોપિતસર્તુકાને અમુક પ્રકારે વાળ રાખવા પડતા, પણ કેવે પ્રકારે, તેનું વર્ણન કથામાં આવતું નથી.

તે સમયે સ્ત્રીઓમાં ધૂમટાનો રિવાજ હોય જોગ કથામાં ક્યાંય આવતું નથી, સ્ત્રીઓ ખુદી રીતે જાગમાં ઉઝાણીએ જતી (૧૯૪). નૃવાન સ્ત્રીઓ

પોતાના પતિ સાથે ખુશી રીતે જાગમાં ફરવા જતી અને ત્યાંના પ્રકૃતિ-સૌન્દર્યનો આનંદ અનુભવતી (૧૨૯૮). સ્ત્રીઓ ઘોડે પણ બેસતી (૧૧૫૬, ૧૨૦૨).

પોતાની ગનાકામના સિદ્ધ કરવા સ્ત્રીઓ વિવિધ યુક્તિ કરતી, જેને સ્ત્રીચરિત્ર કહેવાય (૧૭૮). ધાર્મિક સ્ત્રીઓ એની સિદ્ધિ માટે વિવિધ વ્રત તે તપસ્યા કરતી (૪૫૨). અને પતિ પાછળ સતી પણ થતી (૩૭૬).

આજથી દોઢેક હજાર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ આવો હતો. તેમાં આજે કેવો ને કેટલો ફેરફાર થયો છે. આપણે કંઈ કંઈ જાગતમાં આગળ ચાલ્યા છીએ કે પાછા પડ્યા છીએ તે વિચારી લેવાનું કામ વાચકને જ સોંપું છું.

(‘પ્રસ્થાન,’ માહ ૧૯૯૫)

નરસિંહભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

યુગવન્દના

શુભશુભની આદિથી તે અત્યાર સુધી જનની જન્મમૃત્યુ સ્વર્ગદપિ નરિયસીનો અલૌકિક, પ્રભાવશાળી, જ્ઞાનયુક્ત અને આદર્શમય ગંત્ર જન્મતની મહાન પ્રજાઓ ગણે છે. ભારતવર્ણનો જુગજુનો ઇતિહાસ, હિન્દુધર્મની સ્મૃતિઓ, ભારતનાં કલામય શાસ્ત્રો, પુરાણો અને વિશ્વના અનેક બુદ્ધિગમ્ય ગ્રંથો જનનીનું અને જન્મમૃતિનું માહાત્મ્ય ગાય છે, માતૃને અને માતૃભૂમિને ખૂબે છે, વન્દે છે, તેને માટે પ્રાર્થના કરે છે. એની ભક્તિ માટે, એની સેવા માટે, એના સુખ માટે સમસ્ત જીવનના મોજશોખોને ત્યજે છે. માતૃપૂજના ગૌરવને, એના અદ્ભુત ગુણભંડારને, એની અલૌકિક શક્તિને, એના માધુર્યભર્યા એજન્ડાને નમસ્કાર કરવા હૃદયવીણાના નારને ઝળઝળાવે છે અને કૃતકૃત્ય બને છે, છતાંયે એની સેવાનાં મૂલ્ય અધૂરાં રહે છે. એના સમૃદ્ધિભર્યા આત્મભંડાર જરાયે ઊંઘકાતા નથી, અપકાર સામે પણ ઉપકારનો એનો દિવ્ય શુભ જોડો થતો નથી. અનેકવિધ સંકટઅસ્ત વાણના ઝપાટા તેના જ્ઞાનદીપકને હોલવી શકતા નથી, તેનું મોલે ચઢેલું વહાણ કુળાવી શકતા નથી. એ તો સાગરના પૂર અને પવનના ઝપાટા સામે પણ અડગ અને અચ્ચય બની દીવાદાંડીની માફક ઊભી રહે છે અને અકાળે અચડાઈ ભાગી ભુકો થઈ જતો અનેક વહાણોને—જીવનને બચાવે છે, અનેક દુઃખી જીવનને માત્ર અમીદશિથી જ સુખી કરે છે, અનેક માર્ગભૂલોને સાચા રાહ ઉપર લાવી મૂકે છે, અનેક દુઃખઅસ્તોની અમૃતો-

પધિ જની રહે છે. અને છતાંયે દયાની, ચંપાતી, લાતો ખાતી, અપમાન સદન કરેલી, યુગ્મપૂજના ગૌરવનાં મૂલ્યાંકનની આશા વિનાજ સેવા ઉઠાવે છે. ધન્ય દમ્પત્તિ એ માતાઓને, જગજ્જનનીઓને, જગતની યુગવન્દનાઓને, જેનું જીવન ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ જેવું સદાય સેવામય, દવામય અને પરોપકારયુક્ત જ પીતે છે :

અંધારાનેજ જોળખનારાં ધ્રુવડ, વાગોળ કે ચામાચીડિયાં સૂર્યપ્રકાશને સાચો માની શકતાં નથી. રતાંધળાં ચંદ્રની નિર્મળતા, તારાગણની અત્રૌકિકતા જાણી શકતાં નથી. આજે એવા અનેક ભુદિગાન મનાતા એકપક્ષી, સ્વાર્થી અને અંધકારમાંજ રાત્રી રહેલા મનુષ્યો માતૃપૂજનું-સ્ત્રીપૂજનું ગૌરવ સમજી શકતા નથી. સ્ત્રીઓની સાચી શક્તિઓ, માયા ગુણોને, તેમનામાં કુદરતે સ્થાપન કરેલા દિવ્ય પ્રભાવને જાણવા-જાણખવાને નાલાયક હયાં છે. તેઓ ધ્રુવડ જેવું જીવન જીવી રહ્યા છે અને તેથીજ નારીજીવનને અપનાવી શક્યા નથી, તેની વૃત્તિઓને સંતોષી શક્યા નથી. પરિણામે અર્ધદમ્પ, અમાનુષી અને દિસક વિચારોનેજ પોષનાર જન્યા છે. પુરુષની આવી અજ્ઞાન રિધિતિનેજ પરિણામે આજે નારી ઉપર સત્તા, સરસાઇ, સ્વામીત્વની પશુવૃત્તિઓ ભોગવાઇ રહી છે. તેના કીમતી અણમૂલ્યા લાંડારોની લવંકર છૂંટ ચાલી રહી છે. અને પરિણામે 'દોલ, ગંવાર, પથ્રુ અઠ નારી, જે સચ તાઢન કે અધિકારી' જેવાં વાક્યો તુલસીદાસ જેવા માતૃભક્તના ગ્રંથમાં ઉમેરાયાં છે. 'ભુધે નાર પાધરી' જેવી કહેવતો ઊતરી આવી છે. પુરુષને એ વાક્યો દમનના શસ્ત્ર તરીકે અતિઉપયોગી થઇ પડ્યાથી તેનો અડપી પ્રચાર થયો છે. દેવીના મંદિરમાં જઈ રોજ પગે લાગનાર અને ઘંટ, ધડીઆળ જખડાવી આરતી ઉતારનાર દેવીભક્તો પણ જીવતીજગતી નારીને-દેવીને મનુષ્ય તરીકે જીવન જીવવા દેવા જેટલીયે છૂટ આપી શક્યા નથી.

'સ્મૃતિકારનાં યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા અને 'તે ઘરમાં હરિ રમણ કરે જ્યાં હસતી સુંદરીઓ' જેવાં વાક્યો માત્ર મૌખિક ઉદારતાનો દર્શ જનાવવાજ રહ્યાં છે. શાસ્ત્રને આચારમાં ઉતારનાર પુરુષવર્ગે સ્ત્રીની આર્થિક પરતંત્રતા, સહનશીલતા અને ઉદારતાનો લાભ લેઇ એ વચ્ચેના પોથીમાંનાં રીગણાં જેવાં જનાવી દીધાં છે. શક્તિરૂપ મનાતી દેવી ગરબાનોજ ભોગ માગે છે, વાધમિદનો ભોગ માગતી નથી! કારણ કે ભોગને નામે ખર્ચ લાવવાની અનુકૂળતા છે, વાધમિદ લાવવામાં સોએ સો ટકાનું નેખમ છે. એ ન્યાયે નારીના જીવનને પોતાના આચાર અને વિચાર પ્રમાણે અનુકૂળ જનાવવાની

અનેક તકા સાધી પુરુષે પાશ્વરી વૃત્તિ આદરી છે અને સ્ત્રીજીવનને જાકરાની માફક જ બુદ્ધિહીન, બુકું અને કમઅક્ષલ પ્રાણી મનાવવાના અનેક યત્નો આદર્યા છે.

બેશક સિદ્ધજી જેવી સ્ત્રીઓની આંખ આગળ તો તે પાંદડાની માફક જ કપે છે. ત્યાં તેનું તેજ આસરી જાય છે, શૂરાતન સમગ્રી પડે છે, બુદ્ધિ બુદ્ધી જતી જાય છે; અને એ જાણ દૂર થઈ જતાં પાછો મૂછ ઉપર તાલ દેખ ગૌરવ લે છે! નૂતન યુગમાં અનેક સ્ત્રીઓએ સિદ્ધજી જેવું સૌર્યયુક્ત, નિર્ભય જીવન જીવવાની કૃત્તી શોધી છે, અગાનુષ્ઠી અત્યાચારી રૂઢિચિવાજો સામે જેઠાદ જગાવી છે. અનેક વર્ષોથી રૂંધાઈ રહેલી શક્તિને ફૂંક મારી ચેતનમય જનારી છે. પરિણામે પરિવર્તનશીલ જગતના રાહમાં તે કૃત્યકદમ કરી રહી છે.

આજનો નવયુગ આઝાદી માગે છે. જમતમાં સત્તા અને સ્વાતંત્ર્ય માટે ધમસાણું મચ્યું છે. છટાસીએ એળીસીનિયાની પ્રજાને સંસ્કૃત જનાવવાને જવાને તેને માથે યુલામીની છાપ મારી છે. જમતીએ આરિદ્રવાને અને એકારસોવેક્રિયાને પોતાની હકુમત ત્રીએ આપ્યાં છે. જપાન ચીનની સંસ્કૃતિને રેડેરેડે કરવાના યત્નો આદરે છે. આ સૌ પરિસ્થિતિમાં 'સત્તા અને યુલામી' જ વચ્ચે ધમસાણું મચી રહ્યું છે, અનેક રાજરમતો ચાલી રહી છે. હિન્દુ નારીની આજની આ દુઃખદ સ્થિતિ માટે એથી થે જાયંદર કાવત્રાં રચાયાં છે. અને 'દુઃખનું' જોખમ દહાડા' એ ન્યાયે દુઃખી દહાડા કાઢતાં સ્ત્રીને યુલામી પચી ગઈ છે, રંગરમમાં બાપી ગઈ છે, પુરુષની લોખંડી જોડી ત્રીએ દળાતી, ચંપાતી, સોળે શબ્દગાર સજીને રોટલાના ટુકડાની અને ચીંચરાની યુલામી માંજ એ પોતાનું ગૌરવ સમજતી થઈ ગઈ છે. અ. સૌ., ગં. સ્વ. કે કુમારીનાં વિવિધ ગિરુદો જોનાં જીજ્ઞં રૂપકો છે!

વર્ષોથી જીતરી આવતી હિન્દુ લઘુપ્રથાએ પુરુષને નિરંકુશ વર્તનની છૂટ આપી છે. અને તેનેજ પરિણામે વૃદ્ધલગ્ન, નન્દીલગ્ન અને જીજ્ઞં અયોગ્ય લગ્ન થયાંજ કરે છે. સુધારાને નામે યતાં સ્નેહલગ્નોમાં પણ અનેક ગભરૂ, જોણી યુવતીઓ પુરુષના સીધા શબ્દોની મોહમજામાં દસાઈ જાય છે. અને તેનું પણ પરિણામ સ્ત્રીની અસહાયતા, કરુણ કંઠાલિપત અને વિષમ સ્થિતિજ લાવી મૂકે છે. નજીવા કારણસર ઝગડો યતાં પુરુષ-પસંદગીથી પ્રચ્છેલી સ્ત્રીને પણ છોડી આપ્યો જાય છે અને જીજ્ઞં જાવ સુધારવાનાં સ્વપ્નો સેવતો આગંદમાં મરત જતે છે! પુરુષના આવા અત્યાચારમાંથી હિન્દુ નારીને ઉગારી લેવા, પુરુષની અમર્યાદિત સત્તા ઉપર અંકુશ મૂકવા આજે રાજકીય ધારા-

સહામાં એકપત્ની લગ્નનો ફરજિયાત કાયદો કરવાના ચોક્કસ યત્નો ચાલે છે. સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિની ઉધાતું આ પહેલું કિરણ. એ કાયદો અનેકપત્ની લગ્નની-નન્દીલગ્નની પ્રધાના મૂળમાં જ ઊડે છે અને પુરુષ એક સ્ત્રી હયાત હોવા છતાં બીજી કરી જાત્રેનો ભવ ન જગાડે એવું ઠરાવે છે. એની સાથે સાથે જ નારીને લગ્નજીવનમાં સ્વતંત્રતા અર્પિતું બીજું બિલ 'છૂટા છેડા' માટેનું પણ રજૂ થયું છે, અને પુરુષની પાશવી શક્તિમાંથી પોતાનું પડખું પાનું છોડાવવા યત્ન કરતી સ્ત્રીને એ મદદ કરે છે. લગ્નજીવન અસહ્ય થઈ જતાં એ બિલ સ્ત્રીજાતિને અમીનાં ઈંટણાં છાંટે છે, અનેક દુઃખી બેનોની એ અમૃતૌપધિ જની રહે છે. નારીજગતની યુલામીને ફેડવાનો આજે અણુમૂલ સમય આવી પહોંચ્યો છે; તે સમયે સૌ કોઈ બેન એને વધાવી લે એવી અભિલાષા છે.

પુરુષસમાજ તો આ કાયદાની વાત જાણીને ચોંકી ઊઠ્યો છે, તેની વિરુદ્ધ અનેક જાતની દલીલો અને તર્કવિતર્ક કરી રહ્યો છે. પણ બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરતાં જણાઈ આવે છે કે પુરુષની માત્ર સ્વાર્થવૃત્તિને અવગણતા એ કાયદામાં નરી નિર્મળતા અને સમાજનો સાચો સેવાભાવ જ છે. એ સમાજસેવાના રાહમાં પુરુષસમાજ પોતે પોતાથી જનતું કરી માતૃપૃથ્વમાં પોતાનો ફાળો યથા-શક્તિ નોંધાવી, પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની અમૂલ્ય તકને વધાવી લે અને સ્ત્રીઓની સાચી લડતને-ન્યાયી લડતને લડવામાં મદદગાર થાય, પોતાની બુદ્ધિશક્તિનો અને દલીલોનો સત્પ્રયોગ સ્ત્રીજાતિનાં હિત અને ઉદ્ધાર અર્થે જ કરે, એમાંથી સત્યાસત્ય મુદ્દા, અપવાદ કે છટકાગારીઓ કાઢવાનું પડતું મૂકે, રાતોની રાત સુધી દિવેલ જાણી આંખો સૂજી જતા સુધીના યત્નો પોતાના જગ્યા અર્થે ન કરતાં જેના લાભાર્થે એ કાયદાઓ થઈ રહ્યા છે તેમના જ લાભ માટે કરે, એ જ ધૃષ્ટ છે; અને કોઈ પરિણીત પુરુષ બીજી કોઈ પણ સ્ત્રીને લગ્ન કરવાની લાલચ આપી, કાષ્ટદાયી અઘાત રાખી-તેના અઘાતનો લાભ ન લે-કાયદાથી જ ફગો ન કે તેની તરફથી રાખે.

આ તો સમસ્ત હિંદુ સમાજની અને હિંદુ નારીની વાત થઈ. દરે પાટીદાર જાતિની અત્યારની સ્થિતિ ઉપર આવીએ.

પાટીદાર સમાજ વર્ષોથી ઊતરી આવેલી આડંબરી આગરનો ભોગ જાન્યો છે, મિથ્યાભિમાનનાં મહાસાગરમાં ડૂબકાં ખાધા છતાંયે કાગળનો હોડીએ મહાસાગર તરી પાર ઊતરવાની નાહક સાહસિક વૃત્તિ ધરાવે છે, લાકડાનો ઘોડો કરી 'ખસો ખસો, ઘોડો મારશે,' કહી દમદમાટી અને મિથ્યા જકવાદ

કરે છે. મોરનાં પીંછા પહેરી, કાગડો નખરાળો ઠળાથી નાચે કૂદે અને આનંદ માને તેવી સ્થિતિમાં તે મુકાયો છે. પરિણામે આર્થિક સંક્રામણ બીજી યતાં એ ગૂંચાયો છે અને પૃથ્વીના પેટાળમાં પેસીને પૈસો લાવવા છતાંયે આડંબરી રૂઢિચિવાજીને અંજો દિનપ્રતિદિન ધમાતો ગયો છે, અનેક રીતે આર્થિક સંક્રામણ • જિંદગી થયા છતાંયે બાપના કૂવામાં ખૂટી મરવા પગભર બન્યો છે—આત્મધાત કરવા તૈયાર થયો છે.

‘પાપડી ભેગી ઇયળ બકાવ’ તેમ જો આડંબરી કુલીનતામાં પાટીદાર સમાજની સ્ત્રીઓ બકાવ રહી છે, બળી રહી છે, પટલાઈના પાવકમાં—મોટાઈના મહાનલમાં જો શોકાઈ રહી છે. એ અગ્નિ હિમર પાણી છાંટવાના યત્નો આજે ચાલી રહ્યા છે અને તેની પ્રથમ અંગલિ રૂપે જોળ વિકસિત કરવાની પ્રવૃત્તિઓ આદરવામાં આવી છે. આત્મવિશુદ્ધિની ભૂદોમાં ચઢી, સુવર્ણથી કસોટીમાંથી પસાર થતાં તેનું જીવન લસમ ન જાને અને નક્કર, વિશુદ્ધ સુવર્ણરૂપે પરિવર્તન પામી સમાજના સદુપયોગ માટે સચવાઈ રહે એટલું આપણે ઇચ્છીશું.

પોતાને માથે અત્યાર મુઠ્ઠી પડેલાં દુઃખો દષ્ટિ સગણ રાખી, સંક્રાંતિકાળ સમા પરિવર્તનમાં પોતાને અન્યાય ન થાય તે માટે તકેદારી રાખવાની આજની પ્રત્યેક સ્ત્રીની પવિત્ર ફરજ છે.

નૂતન યુગની યુગવન્દનાઓ જાગતી રહે અને પોતાના ભાવિ જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવાના હરેક કાર્યમાં ખડે પગે ચોક્કી કરે; નૂતન યુગને એ જ રીતે વધાવી લે. પ્રશ્ન કયું કયું?

વડોદરા

વજીસાઈ સાઈલાલભાઈ પટેલ

બાળલગ્નનો ખૂરો રિવાજ.

[અખિત હિંદ મહિતા પરિષદે લખાવેલી અને પરિષદની શુભરાત રાખાએ અનુવાદ કરેલી પત્રિકા]

પચાસ સાઠ વરસથી આપણા દેશના હિતેચ્છુઓ બાળલગ્ન સામે પોકાર ઉઠાવે છે, પણ હજી આપણે કાન જહેરા કરીને બેઠાં છીએ. દુનિયાના બીજા કોઈ પણ જગેલી કે મુઠ્ઠેલા દેશમાં આ ચરમબરેલો રિવાજ નથી. શહેરમાં રહેનારા બાળેલા લોકોને જરા પણ ખર્ચ નથી કે આગમાંમાં હજી પણ નાનાં છોકરાં પરબાવી દેવાનો રિવાજ કેટલી હદ સુધી ચાલું છે. તે ઉપરાંત એ

રિવાજથી દેશને કેટલું નુકસાન થાય છે તેનો ભણેલા કે અભણ કોઇ વિચાર કરતા નથી.

આપણા દેશમાં નાની ઉમરની વિધવાઓ જેટલી સંખ્યામાં છે તેટલી દુનિયાના બીજા કોઇ ભાગમાં નથી. ૧૯૩૧ની સાલમાં વસતિપત્રક કરવામાં આવ્યું ત્યારે એક વરસની અંદરની ઉમરની પંદરસો વિધવાઓ હતી, પાંચ વરસની અંદરની ત્રીસ હજાર વિધવાઓ, દસ વરસની અંદરની એક લાખ પાંત્રીસ હજાર અને પંદર વરસની અંદરની ત્રણ લાખ વીસ હજાર વિધવાઓ હતી. જે દેશમાં આટલી કમનસીબ કુમળી કન્યાઓ દુઃખી જિંદગી ગાળી આંસુ સારતી હોય તેને સુધરેલો દેશ કેવી રીતે કહી શકાય?

બાળલગ્નનો રિવાજ પકડી રાખવાનું એક કારણ એ છે કે આપણે એમ શાની ખેડાં છીએ કે રિવાજ બહુ જૂનો છે અને તે માટે તે સારો હોવો જ જોઈએ. જો આપણે જૂનાં પુસ્તકો જોઈશું તો જણાશે કે છેક અમલમાં વેદના વારામાં એ રિવાજ હતો જ નહિ. વંદોમાં ઠેકણે ઠેકણે મોટી કન્યાઓનાં લગ્ન વિધે લખેલું છે. તેમજ ઋગ્વેદમાંનો વિવાહમંત્ર છે તેમાં પણ મોટી ઉમરની કન્યાના લગ્નનું જ વર્ણન છે—દીંગલી જેવડી છોકરીના લગ્નનું નહિ. આ રિવાજ જતો રહી ધીમે ધીમે બાળલગ્નનો રિવાજ પેશી ગયો. એનાં કારણ ધણાં હશે. પણ ધણાં વિદ્વાનો માને છે કે દેશમાં રહેતી જંગલી જાતિઓની સોગતથી એ રિવાજ પેટો. એટલે જો આપણે સારો, અસલી, ઊંચો રિવાજ માનીએ છીએ તે ખરું જોતાં જંગલી લોકોનો રિવાજ છે!

જો તે કારણસર બાળલગ્નનો રિવાજ શરૂ થયો હોય, પણ હાલ તો એણે દેશનું સત્તાનાશ વાળ્યું છે તે કોઇ પણ સમજણવાળું માણસ જોઈ શકે તેમ છે. એ રિવાજથી દેશનાં સ્ત્રીપુરુષોનાં શરીર ધસાઈ જઈ નકામાં થઈ ગયાં છે, અને છુંદિ પણ આગળ વધી શકતી નથી.

બાળલગ્નના રિવાજથી અસંખ્ય વિધવાઓને જે દુઃખ ભોગવવા પડે છે તે તો તેમનાં મનજ નહોતું. પણ તે ઉપરાંત એ રિવાજથી બીનાં અનેક નુકસાન થાય છે. આમાંનું મોટામાં મોટું તે સુવાવડમાં નાની ઉમરની સ્ત્રીઓનાં થતાં મરણ છે. દર વર્ષે બે લાખ સ્ત્રીઓ સુવાવડમાં મરણ પામે છે, એટલે દર કલાકે વીસ બેના એ રીતે મરણને શરણ થાય છે! આમાંની ઘણીખરી સ્ત્રીઓ વીસ વરસની અંદરની જ હોય છે. જે રિવાજ દર કલાકે વીસ બેનાના પ્રાણ લે છે તેને આપણે સારો, ઊંચો ગંભીર પકડી રાખીએ છીએ તે કેટલી દુષ્ટતા કહેવાય?

‘જાળલગ્નના રિવાજથી માત્ર માતાઓનું નહિ, પણ જાળકેલું’ પણ સત્યા-
નાશ વળે છે. હજાર છોકરાં જન્મે તેમાંના પોષ્ટીજસો કે જસો તો જનમ
લેતાંજ મેરી જાય છે. કેટલેક ઠેકાણે દબરમાંથી ચારસો પણ મરણ પામે
છે. જે શ્રવે છે તે પણ રોગી ને મુકદ્દલ જેવાં હોય છે. આપણા દેશમાં
‘માણસનું સરેરાસ આયુષ્ય ચોવીસ વરસનું’ ગણાય છે, ત્યારે જે દેશોમાં
જાળલગ્નો રિવાજ નથી ત્યાં લોકો સરેરાસ પચાસ પંચાવન વરસ સુધી
સાધારણ રીતે શ્રવે છે. ખીજા દેશો કેળવણી, વેપાર, શોધખોળો, એ જાણમાં
આગળ વધે ને આપણો દેશ ગિચારો પાછળ રહી જાય એમાં શી નવાઈ?
ચોવીસ વરસની ઉંમરમાં માણસ કરી કરીને કેટલું કરી શકે? જો માત્ર
જાળલગ્નનો એકજ રિવાજ નીકળી જાય તો દેશના લોકોનાં શરીર, મન,
શુદ્ધિ અને છેવટે પૈસાની સ્થિતિ સુધરે.

શાસ્ત્રોમાં નાનાં જાળકેલે પરણાવવાની આજ્ઞા છે એમ માની આપણે
એ રિવાજ પકડી રાખીએ છીએ. સ્વાર્થી પ્લાહણો જે કાળા અક્ષરને ફટી મારે
એવા હોય છે તે પણ લોકોને ખીવડાવ્યા કરે છે કે શાસ્ત્રની આજ્ઞા માની
નાની કન્યાને નહિ પરણાવે તો રૌરવ નરકમાં પડશે. એમણે કેટલાં શાસ્ત્ર
વાંચ્યાં ને કેટલું સમજ્યા તે કાંઈ પૂછવાની દિમત કઠતું નથી. જે ગુજરાતી
પણ પૂરું બણ્યા નથી હોતા તે સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલાં શાસ્ત્રો વાંચી એનો
અર્થ ક્યાંથી કરે? શાસ્ત્રો કાંઈ એક માણસનાં એક જમાનામાં લખેલાં
પુસ્તક નથી. જુદા જુદા માણસોને જુદે જુદે વખતે જે ઠીક લાગ્યું તે લખ્યું.
હજારો વરસ દરમિયાન એ જાણું લખાણું હતું, એટલે એમાંથી કયું ખરું ને
કયું ખોટું તે નક્કી કરવું જરૂર કઠણ છે. પણ પ્લાહણો તો વાંચ્યા કે સમજ્યા
સિવાય પોતાનું તરબાણું બરવાજ લોકોને શાસ્ત્રના નામથી બડકાવે છે.

‘નાતનાં તડ અને જોળના રિવાજથી પણ માળાપને છોકરાં પરણાવવામાં
ઉતાવળ કરવી પડે’ છે. નાનેપણમાં લગ્ન કરી ન દે તો પછી નાની નાત-
માંથી સારાં વર કે કન્યા મળે નહિ ને છોકરો તો કદાચ કુંવારો રહી જાય
અને છોકરીને ધરડો, અપંગ, રોગી એવો વર મળે કે શોકના ઉપર પરણા-
વવી પડે. આ જાણમાંથી જ્યવા માળાપ છોકરાંને વહેલાં પરણાવી દે છે.
તડ કે જોળ જહાર જવાની માળાપની દિમત હોતી નથી એટલે બિચારાં
છોકરાં જાળલગ્નની વેદી ઉપર હોમાય છે! છોકરી મોટી થાય તો નાતના
પટેલો ને રોડીયા પણ માળાપને નાત જહાર મૂકવાની ધમકી આપ્યા કરે
છે. ‘હરી જમ્ને માળાપ છોકરીને પરણાવી દે છે અને પછી દુષ્ટી તો
છોકરીજ થાય છે’.

સહેરોમાં હવે ધણાં લગ્ન મોટી ઉમરે થાય છે, તે ઉપરથી ધણા લોકો માની લે છે કે બાળલગ્નનો રિવાજ હવે લગભગ જતો રહ્યો છે, અને થોડાં વરસમાં તે નાબુદ થઈ જશે. આવા લોકોની ગણુ માટે કહેવું જોઈએ કે ૧૯૩૧ના વરસમાં એક વરસની અંદરની ઉમરની ૪૪૦૦૦ છોકરીઓ પરણેલી હતી. આગલા દશકા કરતાં આ સંખ્યા પાંચ ગણી વધારે છે.

બાળલગ્ન, ઉપદેશો ને સમજાવટ છતાં બાળલગ્નનો ખૂરો રિવાજ આપણામાંથી ગયો નથી. એનાં માઠાં પરિણામ નજરે જોવા છતાં આપણે સુધરતાં નથી એટલે હવે એ રિવાજને જડથી ઉખેડવા માટે સખત કાયદાની જરૂર છે. સરકાર કાયદા જેવા નરમ કાનુનો કરવાથી કશો ફાયદો નથી. જે સરકાર આ બાબતમાં સખત વલણ લે તો જરૂર એકદમ મોટો સુધારો થઈ શકે. આપણાં ગન એવાં થઈ ગયાં છે કે કોઈ પણ રિવાજ નાબુદ કરવા આપણાં હિતેષ્ઠુ ભાઈબેનોનાં શિખામણનાં વચન આપણે ધ્યાનમાં લેતાં નથી. પણ જ્યારે સરકાર કાયદો કરી એ બંધ કરે ત્યારે આપણે તરત ગમતું આપી દેઈએ છીએ. અવનંર જનરલની એક જ કલમથી સતી થવાનો રિવાજ બંધ પડ્યો તે આપણે જાણીએ છીએ.

ધણા લોકો એવું કહે છે કે બાળલગ્નના રિવાજ સામે નકારા પોકાર પાડીએ છીએ; એનાથી કાંઈ એટલું બધું નુકશાન થતું નથી; દેશની ખરાબ દશા માટે તો બીજાં ધણાં કારણ છે. પણ એવું કહેનારા ભૂલી જાય છે કે બીજા દેશોનાં પણ રાજકીય પરતંત્રતા પણ હોય છે ને ગરિબાઈ પણ હોય છે, છતાં કોઈ દેશમાં આપણાં જેવાં નબળાં શરીર કે આપણાં જેટલી પછાત કેળવણી હોતી નથી.

બાળલગ્નનો રિવાજ નાબુદ કરવા માટે અબજુ લોકો તો પગલાં ન જ લે, પણ લાણેલા લોકો પણ તદ્દન બેદરકારી ગતાવે છે. જેમ ચાલે છે તેમ ચાલવા દો, લોકો એની મેજે સુધરશે નહિ તો મરશે, જેમ સૌ કોઈ કહે છે. આ ખરેખર બહુ અફસોસની વાત છે. પુરુષો કરતાં પણ સ્ત્રીજાતિની મોટામાં મોટી ફરજ એજ છે કે એ રિવાજ ઉખાડી નાખવા કમર કસવી જોઈએ, કારણ કે આ બાબતમાં સ્ત્રીઓ જ વધારે હાક કરે છે અને દુઃખ પણ હેવટે એમનેજ પડે છે. દરેક લાણેલી સ્ત્રીની ફરજ છે કે એ રિવાજ સામે જોરમાં પ્રચારકામ કરવું. વગર લાણેલી બેનો જે આટલી જ પ્રતિજ્ઞા લે કે મારો પ્રાણ જશે તો પણ સોળ વરસ પહેલાં મારી દીધરીને નહિ પરણાવું તો એ રિવાજનો સહેલાઈથી અંત આવશે. આપણી બેનો પરલોકમાં

સ્વર્ગ મેળવવા ભતભતનાં કંઈક વ્રત અપવાસ કરે છે, તો પોતાની જ દીકરીને આ લોકમાં સુખ આપવા આટલું વ્રત લેશે તો દેશનું ભવિષ્ય એકદમ સુધરી જશે. સોળ વરસ એ પણ ખરું જોતાં મોટી ઉંમર નજ કહેવાય, પણ હાલ તરત એટલાથી સતોષ માનીશું. આસા છે કે દરેક જોન આવી પ્રતિજ્ઞા લેઈ હિંદુસ્તાનનું મોટું ક્ષત્ર ધોષ નાખશે.

સરેજિની મહેતા

આજનો ગાંધીવાદી યુવક અને પ્રેતભોજન

યુવક અને તે પણ આજના ગાંધીવાદો* યુવક એટલે ક્રાન્તિની જીવંત પ્રતિમા. તેના હૃદયમાં અસતોષ અને ક્રાંતિની જ્વાળાઓ બહુકતા હોયજ. એકો બળવો એ આજના નવયુગનું-ગાંધીયુગનું અમોઘ સસ્ત્ર મનોધું છે. આજે યુવક રાજદારી તેમજ સામાજિક ક્રાન્તિની વિકટ પળોમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. આ પ્રસંગે નવયુવકની અગિયારીક્ષા થઈ રહી છે. કેટલાક આ તાવણીમાંથી અસહ્ય બંધનોને ફગાવી દેઈ અનેક કપરા સંજોગોમાં પણ અડગ રીતે યુવાનીનું તનમનાટ કરતું ખમીર બતાવી શુદ્ધ સ્વરૂપે બહાર આવે છે, જ્યારે ઘણાખરા આ દસોડીમાં પસાર થઈ શકતાજ નથી.

યુવકને માટે લખતું એટલે સમગ્ર યુવકવર્ગને અનુલક્ષીને લખવાનું હોય. છતાં અત્યારે તો પાટીદાર યુવકનોજ વિચાર કરીએ. જ્ઞાતિના એકના એક માસિક તરીકે 'પાટીદાર' આજે વરસોથી યુવકને સમાજના જડમુઝો સામે થવા પોકાર કરે છે, ચાલકા લગાવે છે. વારંવાર સમાજના અનિષ્ટ સડા પ્રત્યે નિર્દેશ કરીને એ સડેલાં મૂળને જડમાંથીજ ઉખેડી ફેંકી દેવા માટે યુવકોને બંડખોર બનવા હાકલ કરે છે.

ખીજ કાંઈ પણ સમાજ કરતાં આપણા સમાજમાં નાના મોટા એવા ધૂણા ભયંકર રિવાજો પ્રચલિત છે, જેમાં સાધારણ માણસ ફસાયા બાદ બિચારો આર્થિક તેમજ નૈતિક રીતે ઊભો થઈ શકતો નથી. ખાસ કરીને પ્રેતભોજન સમાજનું મહાભયંકર દુષણ સાગિત થયું છે. છતાં ચલાવી લેઈએ છીએ એ કેટલું ધૂણારપદ ગણાય! જન્મતના કાંઈ પણ દેશમાં કાંઈ સંસ્કારી પ્રજા, હું માનું છું કે, મૃત આત્માની પાછળ આટલા બધા આનંદથી મિષ્ટાન્ન નહિ ઉઘાવતી હોય. આ રાક્ષસી રૂઢિએ સમાજમાં એટલી વ્યવસ્થિત રીતે પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું છે કે વરસોની જોહાદ વિના તેની નાશચૂડ નરમ પડવાની નથી.

પાટીદાર કામ બીજા કોઈ કોમ કરતાં વધારે ધમંડી અને તરંગી ગણાય છે. તેને આજના ગાંધીયુગમાં પણ જૂની જાહેજલાલી અને બાપ્પાશાહી ગમે તે ભોગે ટકાવી રાખતી છે. જગતમાં દેથી રાજાઓની ઠેકડી થાય છે છતાં તેઓ જેમ પોતાના પાસવાનો અને ખવાસો પાસે પોતાને મહાન ગનાવે છે, જરાજર તેમજ સમાજના જડમુઝો આવા જલસાઓ કરીને પોતે જેને પ્રસવાયાં માને છે તેઓની ઉપર બાપ્પાશાહી કાયમ રાખવા મથે છે. ગામેતર, ભાગ, ચોરાશી, વગેરે શબ્દો આપણને સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે કુળવાનશાહી, મિથ્યાભિમાનનાં અને પ્રતિષ્ઠાનાં ભૂતરૂપી અનિષ્ટ તરવો હજી પણ આપણી સામે ધુરંધિયાં કરતાં ઊભાં જ છે.

એટલે સમાજસુધારણા માટે યુવકોએ સાવજની માફક દૃઢનિશ્ચય બનીને વ્યવસ્થિત હડન ચલાવ્યે જ છુટકો. પાટીદાર એટલું છે એ બૂલવું 'જોઈતું' નથી. કુદરતી આફતોની સામે તે સાચા વીરની માફક ઝઝૂમે છે, છતાં કયા મહાભયથી તે દુષ્ટ રિવાજોને તાબે થતો હશે! અરે, મહાન સંસ્તનત સામે પણ આદેશ મળતાં સાચા સિપાહી તરીકે જે વીર મેદાને પડે છે, તેજ વીર સમાજની સામે આટલો દુર્ગળ કેમ? કદાચ સંગઠનનો અભાવ તેનું મૂળ હશે! આર્થિક મંદીનું મોજું સારા યે જગત ઉપર ફરી વળ્યું છે. તેમાંથી પાટીદાર કામ - ખાસ કરીને ખેડૂત - જે કુદરત, શાહુકાર, સરકાર અને સમાજ એમ ચોતરફના બચકર નાગપાસમાં જકડાએલો છે તે શી રીતે મુક્ત હોઈ શકે? જીવનનિર્વાહનો મહાન જટિલ કોયડો ઉકેલવા જે સાવ અશક્ય છે, તે આવા ખેડુદા ખર્ચ ક્યાં સુધી ઉકાવશે? કુટુંબને નિરાધાર બનાવી ગાયે દેવાના બોજ ખડકોને પણ કુળની અથવા ગરનારની આજરૂ સાચવવા લખલુંટ ખર્ચ અને મોટા સમારંભો કરવા, એ પોતાના જ નાશને નોતરવા જરાજર છે.

નડિયાદ કાકરખાડના એક ભાષ્ટના પિતા હમણાં સહૃદય થયા. તે ભાષ્ટ સારા સંસ્કારી અને કેળવણેલા છે, પરંદેશ પણ જઈ આવેલા છે. હું જાણું છું ત્યાં સુધી સહેરની તેગજ કોમની અને રાજકીય તથા સામાજિક પ્રવૃત્તિઓમાં સારા પ્રમાણમાં તે પોતાનો ફાળો નોંધાવે છે. પણ તેજ ભાષ્ટએ સહેજ પણ સંકોચ વિના પિતાનું પ્રેતભોજન સારી રીતે ઊજવ્યું. કેટલી અધીગતિ! આવા કહેવાતા ઉદામવાદી નવયુવક, જેમને ગાયે વડીલ નથી અને હોય તોપણ જે સ્વતંત્ર છે અને સમાજ તરફની ફરજો જેને પોતાની જવાબદારીએ ખમવવાની હોય છે, તેમને ત્યારે જંડ ઉકાવવાનો સુયોગ સાંપડે છે ત્યારે સારાસારનો વિચાર અને યોગ્ય નિર્ણય કર્યા સિવાયજ સિદ્ધાન્તને જાન્યુંએ

મૂકીને, પ્રેતભોજન જેવા કૂર અને રાક્ષસી પ્રસંગ પોતાને હાથે ઊજવતાં જરાયે શરમાતા નથી! આવી પીછે હઠ કરનારા યુવકોએ જાણવું જોઈએ કે પોતે જેની ઘોર ખોદવા ગાગે છે તેના જ પાયામાં તે સીમેસ્ટ પૂરી રહ્યા છે.

રાજકીય ક્ષેત્રમાં જે કામે અણુમોલ જલિદાન દીધાં છે, પોતાનાં પત્નીતાં • ફરજદા દસતે મોઢે દેશને ચરણે ધરીને અખંડ ગૌરવથી જે કામ મોખરે ઊભી છે, તેનાં જ મરીગ અને મધ્યમ કુટુંબો દુષ્ટ વિવાલોમાં રહેંસાઈ રહ્યાં છે, તે ખીના કારમા દલંકરૂપ છે, એથી આત્મગૌરવનું તેજ પશુ ઝાંખું પડે છે.

શ્રી. ફલસિદછ દાબી જેવાને પ્રેતભોજન અંગે સરકારી તંત્રની મદદ લેવી પડે છે, એ વાત સરદારની કાગને અને તેમના યુગરાતને શરમજનક છે. દેશ જાણશે કે આપણામાં સત્ય, પ્રામાણિકતા અને નૈતિક હિંમત નથી. આપણી પાસે સાચો સમાજસેવક નથી, અડગ સિદ્ધાન્તવાદી નવયુવક નથી. પરંતુ ભૂલ્યા ત્યાંથી ફરી જાણવું એ ન્યાયે પશુ હવે પાટીદાર મંડળે શ્રી. દાદુભાઈ જેવા પીઠ આગેવાનની રાહજરી નીચે વ્યવસ્થિત પ્રયાસો આદરવા જોઈએ. ગદાસલાના તંત્રની ગાફક ગામે માગ સામાજિક સમિતિ સ્થાપીને, મોઝય દોરવણી સિવાય યુવકોની વેડફાઈ જતી શક્તિને રચનાત્મક કાર્યમાં કેન્દ્રિત કરવી જોઈએ. પરિપક્વ લરીને લાંગા લાંગા ઠરાવો કરીને ફરજ પૂરી થઈ એમ સંગજીને ખેસી રહીશું તો વિનાશ નજીક જ છે.

જગત આખું યે પરિવર્તનશીલ છે, કાળચક્ર હમેશાં ગતિમાન છે. યુગ-જળને સમજવા હોવા છતાં યે ચાલવું હોય તેમ ચાલવા દેખશું તો પતન થતાં કેટલી વાર? આજનો યુવક આવતી કાલનો નાગરિક છે, પિતા છે. તે જો ગિથ્યાલિમાન અને ખોટા ગાનમરતણના આવરણમાં લપટાઈને સાચા કાન્તિવારને છાજતી, સમાજના ઝંડાધારી તરીકેની પોતાની ફરજોમાંથી વ્યુત થશે તો ભાવિ કેટલું અંધકારમય જાનશે?

યુવક, સાવધાન, કાળજીજરી વાગી રહી છે!

૪૬, સિરખાન (ગલાયા)

ફુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ

દેશજાંઘુ કહે છે કે, ગાગડંઓને સુસંગઠિત કર્યા વિના સ્વરાજ નથી. ખીજાઓ પશુ એ જ કહે છે. જાંજાળો અનુલેખ મને તો એ જ શીખવે છે, કે આપણે જ્યાં લગી ગાગડંઓમાં પ્રવેશ નથી કર્યો ત્યાં લગી હિંદુસ્તાનને જાણવું જ નથી.

—ગાંધીજી

(‘વ્યાપક ધર્મભાવના,’ પૃ. ૪૫૩)

શ્રમજીવીઓની લોકશાળા

આધુનિક કેળવણી તરફ લક્ષ આપતાં આજે જે જાતની કેળવણી શાળાઓમાં અપાતી જોઈએ છીએ, તેનાથી આપણને ઘણો અસંતોષ રહે છે. સરકારી ધોરણે નક્કી થયેલી કેળવણી જાળકોને કશું વિશિષ્ટ આપવા અસમર્થ જણાય છે એવું બહુ જગ્યાએ મંડળાય છે.

ત્યારે આપણે અહીં એક એવી શ્રમજીવી શાળાનો પરિચય વાંચીશું, જે શાળાનો અભ્યાસ સંપૂર્ણતઃ સરકારી ધોરણે ચાલતો હોવા છતાં, ત્યાં લગભગ સ. ૧૯૨૫થી વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તમ સંસ્કાર સાથે ખેતીઉપયોગી અને ઔદ્યોગિક કેળવણી અપાતી આવી છે.

પ્રાથમિક શાળામાં ખેતીવાડીનું શિક્ષણ આખા યે પ્રદેશમાં દરેક જિલ્લામાં જો ત્રણ જગ્યાએ અપાય છે, તેવી એક શાળા ભરૂચ જિલ્લાના મુરબાણ નામે સાધારણ ગામડામાં પણ છે. ત્યાંની ખેતીવાડી શાળામાં અપાતા શિક્ષણમાં છી વિશેષતા છે, તેનો પરિચય લખવામાં મારો ઉદ્દેશ એ છે, કે માગ્યાપો પોતાનાં પ્રિય જાળકો માટે યોગ્ય શાળાની પસંદગી કરવાની દૃષ્ટિ મેળવે અને શિક્ષકસમાજ પણ આવી શાળાઓનું જાતે જઈ નિરીક્ષણ કરી લાભ ઉઠાવે. આ શાળામાં ખેતીવાડી વર્ગનું શિક્ષણ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણમાં અને ૧૯૨૫થી દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને નીચેના વિષયોનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે :

૧. ખેતીનો અને કુદરતનો અભ્યાસ : તેમાં ખેતીનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન અપાય છે અને ખેતીના દરેક તૂલમાં પહેલેથી છેવટ સુધી થતા કુદરતી પરિવર્તનના, ચિત્રો સહિત, દૈનિક અવલોકનની નોંધ લેવાય છે.

૨. ભૂમિવિદ્યા : તેમાં જુદી જુદી જમીનોનું પૃથક્કરણ, તેના પ્રકાર અને સુધારવાના ઉપાયોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન આપવામાં આવે છે.

૩. વનરપતિશાસ્ત્ર : ખેતીની દૃષ્ટિએ ઝાડઉછેર અને તેની ઉપયોગિતાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૪. જંતુશાસ્ત્ર : ખેતીના પાકોને નુકસાન કરનાર જંતુઓના જીવનક્રમ અને તેમનો નાશ કરવાના ઉપાયો જાણતું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

૫. સહકાર : સહકારી ધોરણે ચાલતી વીલેજ બેંકોના ધારાધોરણનું અને વેચાણખરીદના સહકારી વાંડારો સંબંધે જ્ઞાન અપાય છે.

૬. શાસન : પ્રાચીન સમયથી આધુનિક રાજ્યતંત્ર, સ્થાનિક સ્વરાજ્ય (મ્યુનિસિપાલિટી, જિલ્લા બોર્ડ, વિલેજ પંચાયત), વગેરે સંસ્થાઓનું, જમીન-

મહેસુલની જુદી-જુદી પદ્ધતિઓનું, જાહેર જાંધકામનું અને અદાલતોનું જરૂરી જ્ઞાન અપાય છે.

૭. લુદારી અને સુધારી કામ : ખેતી ઉપયોગી દરેક ઓળખર જાંતાવવાનું વ્યાવહારિક શિક્ષણ અપાય છે.

૮. વજાટકામ : કપાસથી માંડીને વજાટ મુધીની થતી જધી ક્રિયાનું તથા દોરડાં બાગવાનું તેમજ મૂંધવાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન અપાય છે.

૯. ગણિત : સામાન્ય ગણિત ઉપરાંત ખેડૂતોને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા માપકરણનું, વેચાણખરીદનું અને ધનમાપનું જ્ઞાન અપાય છે.

૧૦. ભૂગોળ : સામાન્ય ભૂગોળ ઉપરાંત, ખેડૂતને ઉપયોગી પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું અને ખગોળશાસ્ત્રનું શિક્ષણ અપાય છે.

વળી જાગકામ, કસરત, ચિત્રકામ અને સ્વચ્છતાના સંપૂર્ણ આદર્શોની તાલીમ આપવામાં આવે છે. હુન્નરઉદ્યોગનાં વજાટકામમાં, સુધારીલુદારીમાં અને ચિત્રકામમાં તો ત્યાંના ખેતીશિક્ષક શ્રી. જેસંગભાઈએ જાળકામાં અજબ પ્રેમ સંપાદન કરી એટલો જધો રસ વધારી દીધો છે, કે જાળકા શાળાના વખત ઉપરાંત રજાના દિવસોમાં પણ પોતાના કાર્યમાં મશગુલ રહે છે.

આ શાળાની ખીજ વિશેષતા એ છે, કે ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને સહકારી ધોરણે ચાલતો વસ્તુબંધાર ને જાળપુસ્તકાલય છે. પ્રામોખ્યોગી નમુનાઓ : પાટી, નેપકીન, ટુવાલ, ચારામખુરસી માટે કાપડ, શેતરંજના પાટ, વગેરે વજાટકામના; આંકણી, ફૂટપટીઓ, પુસ્તકો મૂકવાની ઘોડી, નાની ખુરસી, ખીંટીઓ, કરગ, કરખડીનાં ખીલિયાં, ચૌવડી, સમોલ, કુદાડીકાઢાળાના હાથા, વગેરે સુધારી કામના; ચપ્પુ, ધારીઆં, ખરપડી, માણસી, તબેથો, કુકરી, પાણીનાં માટલાં મૂકવાની ઘોડી, સીંકાં, વગેરે લુદારી કામના; કાથી સતરના દાપીઆ, જોતરાં, રાસ, ગોફળ, અછોડા, મોવડા, કોટિયાં, નાથ, વગેરે મૂંધણકામના નમુનાઓ જાળકા જતે જનાવે છે. તે નમુનાઓની જોનાર નિરીક્ષકોએ મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. તે ઉપરાંત દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના નમુના શાળામાં સુંદર રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવે છે. આથી જોનાર અભ્યાસી વર્ગને આદર્શ પ્રદર્શનના જેવો ખ્યાલ આપોઆપ આવી જાય છે. તે નમુનાઓ વર્ષ આખરે જાળકાના વાલીઓને મૂળ કિંમતે વેચી દેવામાં આવે છે. આથી ઔદ્યોગિક શિક્ષણની શી જરૂર છે તે સમજનાર વર્ગ કંઈક વિચારતો થયો છે.

આજ મુધીમાં આ શાળાના શિક્ષણનો લાભ પાંચમા, છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણના કુલ ૨૦૨ વિદ્યાર્થીઓએ લીધો છે. તેમાંથી ઓમી. વ. કાષ્ઠનલની

પરીક્ષા ૩૪ વિદ્યાર્થીઓએ પાસ કરી છે. તેમાંના હાલ ૧૬ વિદ્યાર્થી-જેતીના ધંધામાં, ૩ વિદ્યાર્થીઓ કેળવણી ખાતામાં શિક્ષક તરીકે, ૧ જેતીવાડી ખાતામાં, ૧ તોલગાંધ ખાતામાં, ૨ વેપાર તથા નોકરી અર્થે પરદેશ (આફ્રિકા), ૩ સ્થાનિક હુન્નરઉદ્યોગમાં પડ્યા છે ને ૭ વધુ અભ્યાસ કરે છે. પરિણામ તપાસતાં ક્રમ ૫૪ ટકા નોકરીના ધંધામાં છે અને ૯૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓ રાજ્યપિપળા સ્ટેટ, ચરોતરનો માળ પ્રદેશ, અમદાવાદ જિલ્લો, ધડર સ્ટેટ, વગેરે પોતાના વતનમાં તથા ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગોમાં પોતાના જેતીના ધંધામાં સ્વાશ્રયી જીવન ગુજારે છે. આ શાળામાં કેળવણી પામેલા વિદ્યાર્થીઓ ગદ્યાર ન્યાં ન્યાં જેતી કરે છે ત્યાં ત્યાં ખંત અને સ્વાશ્રયથી પોતાની જેતી કરવાની પદ્ધતિમાં તથા હુન્નરકલામાં અનોખી ભાત પાડી આદર્શ રૂપ નિવડ્યા છે. ગતભળ કે આ શાળામાં શિક્ષણ પામેલા વિદ્યાર્થીઓમાં, આ બેકારીનો જમાનો હોવા છતાં, નોકરી પ્રત્યે ઓછું વલણ રહે છે અને શ્રમ-જીવન માળે છે, તે ઉપરના આંકડા સાબિત કરે છે.

આ શાળાની ઉત્કાન્તિ કાંઈ એકાએક થઈ નથી, પરંતુ ક્રમે ક્રમે સાચા શિક્ષણની જૂઝઝ ભ્રમત કરવાની શિક્ષકોની કાર્યનિપુણતા, સહકાર, સાચી ધમકા છે અને અખૂટ શ્રદ્ધાથી બાળકોના ચારિત્રધર્મમાં સેવાભાવ, સ્વાશ્રય-પણું, ચિસ્તપાલન અને સ્વચ્છતાના ઉત્તમ સંસ્કારો રેડી આ શાળાને તેઓ આદર્શ બનાવી ચક્યા છે.

શ્રમજીવનને ઉપયોગી અને જેતીમાં તથા ગૃહઉદ્યોગમાં બાળકોને લાભદાયક નીવડે તેવી કેળવણી ગામડાંમાં દાખલ થાય, એવું કરવા આજે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં ભગીરથ પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. તે સંજોગોમાં કેળવણીકારોને તથા શ્રમજીવનના પુનરુદ્ધારમાં રસ લેનારો તમામને સરભાણુની આ લોકશાળામાં અપાતી કેળવણીનો સાચો ખ્યાલ આપવા અને તે સંસ્થાને યોગ્ય સલાહ અને દોરવણી મળે તે ઉદ્દેશથી આ લેખ લેખેલો છે. મને ઉમેદ છે કે આ સંસ્થાને કેળવણીકારોનો અને શ્રમસુધારણામાં રસ લેતા અન્ય નાગરિકોનો પૂરતો સહકાર મળી રહેશે.

આમોદ

પુરુષોત્તમ એસ. પટેલ

ભયંકર ભૂંટની રેલ ચાલી રહેલી હોવા છતાં હિંદુસ્તાન હજુ સુધી જીવતું રહ્યું છે, તેનું કારણ એ ખોરાકની માગતમાં હજુ પરાવલંબી બન્યું નથી એ છે. પણ એ સ્વાવલંબન પણ જોખમમાં નથી એમ કહી શકાય નહિ.

(‘ગાંધીવિચારદોહન,’ પૃ. ૧૨૯)

—ગાંધીજી

લેણદેણના ખગડેલા સંબંધ

ભાવમંદી ત્યારથી આવી ત્યારથી ખેડૂતની સ્થિતિ વધારે ને વધારે તંગ થતી ચાલી અને ખેડૂત અત્યારે પામગાલીને છેલ્લે છેડે આવીને બિભો રહ્યો છે. એનાં મુખ્ય કારણો મારા અનુભવને આધારે આપું છું.

સંવત ૧૯૮૨ પહેલાંના ઊંચા કપાસના ભાવોમાં ખેડૂતને દરેક વર્ષે લાભ થતો, તેથી એને મોટાં ખર્ચની અને વૈભવની ટેવો પડી ગઈ અને કપાસનું વાવેતર એ ઉત્તરોત્તર વધારતો ગયો.

સં. ૧૯૮૨ પછીનાં વર્ષોમાં ઉત્તરોત્તર કપાસના ભાવ નીચા જતા ગયા, ધરખર્ચમાં ખાડો પડતો ગયો. ખેડૂત શાહુકારો પાસેથી લાવી દરેકમાં ખાડો પૂરતો અને ‘આવતું વર્ષ પાકમાં અને જીવમાં મારું આવશે તો જવાબ દેશ અને મોટા પ્રમાણમાં ખેતી કરું તો જોડ ન આવે,’ એ દિસાએ શાહુકારો પાસેથી પૈસા લેઈને નવી જમીનો રાખી. ફેટલાકે તો પરદેશ ખાતે જમીનો રાખીને તેને ફળવવામાં અને આગાદ કરવામાં શાહુકારો પાસેથી રકમો લેઈને વાપરી. છતાં જંમ બેસે એટલું ઉત્પન્ન ના આવ્યું અને ખર્ચમાં પહેલાંની ટેવો ન છોડી. ‘હું આટલી જમીનવાળો છું, ભાવ પાસું બદલે તો બે વર્ષમાં દેવું વાળી દેઉં,’ એવી આશામાં લગ્નો, બારમાં, વગેરેમાં ગળ ઉપરવટનાં ખર્ચ કર્યાં, માથે આટલું દેવું છે એ ખ્યાનમાં ન રાખ્યું. પણ આવો વર્ગ થોડો છે. નાના ખેડૂતોએ ખર્ચ ઘટાડ્યો, પણ કુટુંબમાં માથેસો વધારે અને ધરગત્ય ઉપધંધાઓ હાથમાં નહિ, જેથી મંદીને કારણે મહેસૂલમાં ખૂટતાં નાણાં શાહુકારો પાસેથી લેઈ પૂરું કરવા માંડ્યું. શાહુકારોનું ભારણ વધતું ચાલ્યું. ફેટલાકેએ તો ધર ને જમીન પણ ખોયાં અને ખેડૂત મટી મજૂર ગમ્યા.

સં. ૧૯૯૦-૯૧ની સાલો આવી ને દેણદાર-લેણદારમાં અનિશ્ચાસ બિભો થતો ગયો. શાહુકાર અવેજ સિવાય ધીરતો જંમ પડ્યો; અને ખેડૂતને જોડ એ રોગે કાયમનું ધર ઘાલ્યું. શાહુકારે પાછલું તાજું કરવાની ખાતર, ખેડૂત લેવા આવે એટલે થોડા રોકડા અને પાછલી બાકી મળીને જમીનો લખી લેવા માંડી. ફેટલાકે અવેજમાં ધરેણીમાં લીધાં. ફેટલાકે ખેડૂતોએ ધરેણી વેચીને જોડ પૂરી કરવાનું ચાલું રાખ્યું. સં. ૧૯૯૩-૯૪ સુધી આમ ચાલ્યું. ધરેણી, જમીનો, વગેરેનું સંધાણુ થતાં થતાં જે જોડી રહ્યા તે રહ્યા અને શ્રીમંત સરકાર તરફથી નાના ખેડૂતોને રાહત આપવા ‘કરજનિયમન નિબંધ’ અને સંગ્રાધાન મંડળો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં.

શાહુકારી વર્ગમાં સનસનાટી ફેલાઈ અને બોલાવા લાગ્યું કે શ્રીમંત સરકારે

પોતે પૈસો છોડવો નથી અને પરોપદેશે પાશ્વિકત્વ એ સૂત્ર પ્રમાણે અમારા ઉપર તરાપ મારી. શાહુકારોએ એ તરાપને પહોંચી વળવા દમડાંની ફફડાવીને આશુ ત્યાં સુધી લીધું, બાકીને જલ્દે રોકડાનાં ખાતાં પડાવી લીધાં. તેની સામે ખેડૂનોએ પણ હાવપેચ ખેલવા માંડ્યા. જે મોટા ખેડૂનો 'કરજનિયમન નિબંધ'માં નહોતા આવતા તે આવવા માટે લાઇઓ લાઇનું એકડું ચાલતું તે જુદા થયા અને મારી મચરડીને નાના ખેડૂનો થયા. એવા ઉપાયો જેનાથી ના લેછ શકાયા, તેવાઓએ અંદરેઅંદરના લેણદારોને થોડી જમીન વેચાણ આપીને નાના ખેડૂત બન્યા અને આ રીતે દેવાદારીમાંથી મુક્ત થવા માટે ધગપછાડાની રીતો અખત્યાર કરવા માંડી. પરિણામે 'શું આપવું છે?' એવી નાંદાઈ પણ વધવા લાગી. સાથે સાથે શાહુકારોએ પણ 'એક પૈસો પણ છોડવો નથી, છોડીશું તો દેવાદારોને સામાન્યતાની ટેવો પડી જશે,' એ બીકે મમત્વ ધારણ કર્યું અને લેણદેણના કળિયા કાટમાં વધ્યા.

હવે આશુ વરસમાં રૂ. ૭૨ના લાવમાં ખેડૂનોને જે રકમ ખૂટશે તે મહેસુલમાં અને નાગાકામામાં ભરવા શાહુકાર આપવાનો નથી, સાથે સાથે શાહુકારને ખેડૂત આપવા ધારે, તોપણ ક્યાંથી આપવાનો?

સમગ્ર શાહુકારોને વિનંતિ કરે છું, કે ખેડૂનોની કમાણીથી તમો માત્ર જ નહીં, ભોગચું અને પુષ્કળ ધીરાણ કર્યું; મુદ્દલ જેટલું આવે તોય પ્રભુનો પાડ માની લેછ લેજો, કોઈ પૈસાની જરૂર પડી કરવા ન જતાં સમજી જાઓ. 'મને પૂરું આપી દે, બીજાને આપવામાં દાંડાઈ કર,' એવી ખરાબ ટેવ ખેડૂતને નહિ પાડતાં પક્ષપાત ગ્રહિત લાગ આવે તે પ્રમાણે તેનો નિર્વાહ રાખી વહેંચી લેજો.

સમગ્ર ખેડૂત લાઇઓને વિનંતિ કરે છું, કે શાહુકારોએ અડધી રાત્રે તમને આપેલું કાદએ નહોતું જણ્યું અને આજે ન જણાવશે. તમારી પાસે જે હોય તેમાં દિલચેરી ન કરતાં, આધાપાછી ન કરતાં, ભેગા કરીને દેખાડી દેજો અને નમ્રનાથી કહેજો કે 'જે તમને ઠીક લાગે તો જે પાંચ ડાહ્યા માણસોને બોલાવી મારા નિર્વાહ આરૂ રાખીને તમે વરાડે વહેંચી લો. પ્રભુને પાડ છે કે મને હાયપગ આપ્યા છે, મજૂરી કરીને જીવી ખાઈશ અને પેટનો ખાડો ભરીશ.'

પ્રભુ શાહુકાર અને ખેડૂતને મોટા હૃદયથી સમજવાની શક્તિ અર્પે અને કળિયા ઝોજા થાય એવું ઇચ્છતો,

આનંદી
(તા. સિનોર.)

પ્રયાગજી પ્રભુદાસ ટીંબરવાવાળા
મંત્રી, સિનોર તાલુકા પ્રજામંડળ

ક્ષયરોગ

હિન્દુસ્થાનમાં ક્ષયરોગના દરદીઓ શહેરોમાં તેમ જ ગામડાંમાં-સર્વે જ થોડી ઘણી સંખ્યામાં માલુમ પડે છે. હિન્દુસ્થાન એકલામાં જ નહિ, પરંતુ યુરોપમાં ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ તથા જર્મનીમાં અને અમેરિકા, આફ્રિકા તથા એશિયાના કેટલાક દેશોમાં તેનો ફેલાવો છે. મુંબઈ ઇલાકામાં પૂના, સતારા, નાસિક, પશ્ચિમ ખાનદેશ અને સુરત જિલ્લાઓ કરતાં હિતર ગુજરાતમાં ક્ષયરોગના દરદીઓ વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, કારણ કે ત્યાંના લોકોની સામાજિક તથા આર્થિક સ્થિતિ એટલી ગંભીર છે કે જો તે વયમાં પણ સ્ત્રીપુરુષોને ક્ષય થવાનો પૂરતો સંભવ રહે છે.

ક્ષયરોગ : કોઈ પણ કારણે ચાલુ માંદગીથી અથવા ફેફસાંના રોગથી દરદીની તળિયત જગડે ત્યારે ક્ષયના જંતુ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. પરિણામે દરદીના શરીરની અંદરના સર્વ અવયવ આસ્તે આસ્તે ઘસાઈને કામ કરતા જાંઘ થવાથી ક્ષય રોગ સાચુ પડીને મૃત્યુ થાય છે.

ક્ષયના પ્રકાર : (૧) ફેફસાંનો ક્ષય, (૨) ગળા પાસે મન્યોનો ક્ષય, (૩) આમડીનો ક્ષય તથા (૪) આંતરડાનો ક્ષય.

ક્ષય થવાનાં કારણ : શહેરોમાં વસતિ ધીમ પ્રમાણમાં હોવાથી તથા લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સારી નહિ હોવાથી સારાં હવાપાણી અને ખોરાકને અભાવે ક્ષયરોગનો પગપેસારો થાય છે. હાલના સમયમાં અયોગ્ય વૈવાહિક પદ્ધતિથી-ખાળલગ્નથી યુવાન સ્ત્રીપુરુષો તદ્દન અચક્ત જની જવાથી કોઈ પણ ચેપી રોગનાં તેઓ સહેલાઈથી ભોગ થઈ પડે છે. શહેરનાં અચક્ત સ્ત્રીપુરુષો તથા આમજીવન ગાળનાર પણ અસ્વચ્છ રહેનાર માણસો પોતાનાં ફેફસાંમાં રહેવાને ક્ષયરોગ જેવા ચેપી રોગના જંતુઓને આમંત્રણ આપે છે. કેટલીક વાર મેલેરીયા, ન્યુમોનિયા, ટાઇફોઇડ, બ્રૅંડાઇટિસ, ડાયાબીટીસ, ગોનીમીયા વગેરે વ્યાધિથી લાંબા સમય સુધી પીડાનાર દરદીઓનાં નળજાં પડી ગયેલાં ફેફસાંમાં ક્ષયના જંતુઓ કામગીરી વસવાટ કરે છે તથા ફેફસાંનું લોહીશુદ્ધિનું કાર્ય મંદ પાડીને તે જંતુઓ લાખોની સંખ્યામાં વધ્યા જ કરે છે.

*—————

૧. લગ્ન સંબંધે સારી માહિતી માટે 'નીતિનાશને માર્ગે'-(મ. ગાંધીજી), 'લગ્ન પ્રપંચ'-(નરસિંહભાઈ પટેલ) તથા મિ. હેવલોક એલિસનાં તે જ વિષય ઉપર લખાએલાં પુસ્તકો જનસમાજે વાંચવાં અતિઆવશ્યક થઈ પડ્યાં છે-લેખક

ક્ષયનાં ચિહ્ન: કંઈ પણ કારણ સિવાય દરદીનું વજન ઘટતું નય તથા દિવસ કરતાં રાત્રે શરીર વધારે ગરમ રહે, કફ સાથે ગળકામાં લોહી પડે, કોઈ વાર ઉધરસ પણ ચાલુ રહે, તથા સામાન્ય અશક્તિ રહે.

સારવાર: કોઈ પણ રોગ થયા પછી તે મટાડવા ઉપાય કરવા પડે તે કરતાં રોગ ન થાય તે માટે પ્રતિજંધક પગલાં લેવાં એ સલાહભરેલું છે. તેમ જતાં ક્ષયરોગમાં દરદીની લાગણીપૂર્વક સારવાર કરવી, એ દરદીનાં સર્ગાંઓની પ્રાથમિક ફરજ છે. ક્ષયને છેલ્લી સ્થિતિએ પહોંચતો અટકાવવા માટે આરામ તથા હવાની ખાસ જરૂર છે. ઉનાળામાં દરદીને રાત્રિદિવસ ધરજાદાર રાખવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. નીચે લખેલાં સેનેટોરીઆમાંના કોઈ પણ સેનેટોરીઅમમાં દરદીને રાખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો દિલકારક થાય: મુંગધ ઇલાકમાં ગરોડા (અગદાવાદો), હઝીરા (સુરત), પંચગની, માથેરાન, નાચક, દેવલાલી, વગેરે. એ સેન્ટોરીઅમમાં ક્ષયના દરદીને એકલી હવાથી જ અર્ધા આગમ થાય છે.

ખોરાક, હવા તથા ઇન્જેક્શન વગેરે બાગત કોઈ સારા ડોક્ટરની સલાહ લાક્ષના વખતમાં ગમે તે દરદીને મળી શકે છે. ખોરાક સારો પુષ્ટિકારક તેમ જ સહેલાઈથી પચે તેવો હોવો જોઈએ. દૂધ, માખણ, રોટલી, શાકભાજી, ફળ, વગેરે ખાસ આપવાં જોઈએ. ઘી કરતાં માખણ જલદી પચે છે. તાજાં તથા લીલાં શાકભાજીમાં જીવનસરત્ર વધારે હોય છે. પપૈયા જેવા ફળમાં પેપે-ઇન નામનો રસ જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરીને ક્ષયરોગીની જૂખ વધારે છે. ગાયનું દૂધ ઉકાળીને જ દરદીને આપવું તેમજ ગાયના જાણથી ધરમાં લીંપવું ગહિ જોઈએ. કેટલાકનું ગાનવું છે કે ક્ષયરોગમાં લમણનો છૂટથી ઉપયોગ કરવાથી તેની અંદરનું તેલ જંતુનાશક તરીકે ક્ષયના દરદીનાં ફેફસાં માટે લાભદાયક છે.

લાલના વાઇસરોયનાં પત્નીએ ક્ષયરોગ અટકાવવા સાડે ફૂંડ જીનું કથું છે તેમાં આવેલાં નાણાં, તથા હિન્દુસ્તાનમાં સાક લાખ ક્ષયરોગના દરદીઓનું અસ્તિત્વ છે, તે જતાવે છે કે ક્ષયરોગ જનતાનું અસાધારણ દુઃખ છે.

આ જિલ્લામાં તથા અન્યત્ર મેં જોયું કે પારસી, ખ્રિસ્તી તથા મુસ્લીમ જેવી કોમમાં લાગેજ કોઈ ક્ષયના દરદી હશે. પારસી કોમમાં મોટી ઉંમરે છોકરાછોકરીનાં લગ્ન થાય છે, એટલે પારસી લોકો ૩૦-૩૫ વર્ષે લગ્ન કરે તેજ ઉંમરનાં હિન્દુ-ખાસ કરીને પાટીદાર-સ્ત્રીપુરુષો લગભગ અર્ધાં ડઝનથી વધારે બાળકોનાં માતૃપિતા થવા લાગ્યાણી બને છે! જે કોમમાં 'લાજ'ની પ્રથા નથી તે કોમની સ્ત્રીઓ આરોગ્યની દૃષ્ટિએ શુદ્ધ હવા મેળવી શકે.

પૈસાદાર કેમનાં કુટુંબોનો ખોરાક પણ પૂરતા પ્રમાણમાં જીવનસરવ, ક્ષાર, તથા સ્નેહદ્રવ્યોનો જાગેલો હોવાથી તે લોકોની તંદુરસ્તી સારી રહે તેમાં નવાઈ નથી.

આધુનિક પ્રજાની સામાજિક, આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિ જોટલી જિતરતી કેટલીની છે કે પરિવર્તોમાં તથા કેંચિસમાં સ્ત્રીપુરુષો મોટી સંખ્યામાં ભાગ લેવા છતાં પણ શારીરિક અને માનસિક અશક્તિને લીધે તેમાંની ખીલકુલ અદ્ય સંખ્યા જ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિના કાર્યમાં મદદરૂપ જાતી શકે. સમય જલ્દાતાં સામાજિક રીતરિવાજ બદલાવા અનિવાર્ય છે, કારણ કે ક્ષય જેવા રોગથી જ્યારે માટે આરોગ્યની દૃષ્ટિએ પણ અનિષ્ટ રિવાજ સમાજમાંથી સદંતર જંધ થવા જોઈએ.

મુવાલી (સુરત)

શાન્તિલાલ નરસિંહભાઈ અમીન

જાણવાબેગ

૧૭. શ્રી. ફૂલસિંહજીનાં ખીલને ટેકા આપો

ગયા નવેંજાર માસમાં મેં મુંગઈ ધારાસભામાં બે ખીલ રજૂ કર્યાં છે. વહેલું ખીલ મરણ પાછળના નાતવરા બંધ કરવા વિષેનું છે, અને ખીલું વગવિક્કયા તેમજ કન્યાવિક્કયા રિવાજ ઉપર પ્રતિજ્ઞા મૂકવા વિષેનું છે. અત્યાર સુધીમાં જાને ખીલોને આવકાર અને ટેકા આપતા અનેક પત્રો તેમજ દરબો મને મળ્યા છે. આ ઉપરાંત ગૂજરાતનાં લગભગ બધાંય દૈનિક, સાપ્તાહિક તેમજ માસિક પત્રોમાં સદર બે ખીલો છપાઈ ગયાં છે, અને તંત્રીઓ તેમજ વાચકો તરફથી જાને ખીલોને હાર્દિક આવકાર મળ્યો છે. છતાં હજી ધણું માતિમંડળો તેમજ સામાજિક સંસ્થાઓ છે, જેમના તરફથી સત્તાવાર અભિપ્રાયો મને મળ્યા નથી; તો આ બધાં મંડળો તેમજ આ જાળતમાં રસ લેનાં લોકોને જાને વિનંતી કરવાની છે તેઓ પોતાના અભિપ્રાયો મને વહેલામાં વહેલી તકે—મોડામાં મોડા જૂનની આખર સુધીમાં—મોકલી આપે. દરેકને વ્યક્તિગત પત્ર લખવાનું જાતી શકે તેમ ન હોવાથી તેમજ ધણું મંડળોનાં નામ અને સરનામાંની માહિતી ન હોવાથી જાહેર પત્રદ્વારા વિનંતી કરું છું. જે લોકોને જાને ખીલો વાંચ્યાં ન હોય તેમને જણાવવાનું કે સદર ખીલો તા. ૧૯મી ડીસેમ્બર અને ૧૯૩૮ના ગવર્નમેંટ ગેઝેટમાં અને તેમનાં ગૂજરાતી ભાષાન્તર તા. ૧૦મી જાન્યુઆરી અને ૧૯૩૯ના ગવર્નમેંટ ગેઝેટમાં

છપાયાં છે. આશા છે કે આ જાણતમાં સમાજસુધારક બાઈબેનો મને પૂરતો સાથ આપી આભારી કરશે.

ઘોડાસર,
મહેમદાવાદ યમુને
તા. ૭:૫:૩૯

લિ. આપનો વિશ્વાસુ
દૂલસિંહજી ભા. ડાહી,
એમ. એલ. એ.

૧૮. ગ્રેજ્યુએટ કે તેવી પદવી પ્રાપ્ત કરનાર ચરોતર પ્રદેશની બેનાને ચરોતર પ્રદેશની કોઈ પણ બેન મુંબઈ યુનિવર્સિટીની, પૂના નાથીજાઈ મહિલા વિદ્યાલયની કે તેવી જ કોઈ કેળવણીની સંસ્થાની ગ્રેજ્યુએટ, સ્નાતક કે તેવી પદવી પ્રાપ્ત કરે તો તેનું નામ અમદાવાદ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીમાં આજીવન સભ્ય તરીકે દાખલ કરાવવા માટે રૂ. ૫૦ વા જે તે વખતે જે લવાજમ હોય તે આપવા માટે નડિયાદના સુપ્રસિદ્ધ શહેરી સ્વં શેડ મહિલા સંકળચંદતા મિત્રો ને શુભેચ્છકો તરફથી રૂ. ૫૫૦૦નું દરટ ફંડ સોસાયટીને મળેલું છે. તો એ માટે ચાલુ વર્ષે એ ડીગ્રી મેળવનાર બેનાએ તા. ૩૦:૬:૩૯ સુધીમાં અમને નીચેની માહિતી સાથે અરજી કરવી: પોતાની જ્ઞાતિ, ડીગ્રીનું નામ, ડીગ્રી માટેના વિષયો, પરીક્ષાનો નંબર, છેલ્લી કોલેજનું નામ, પોતાના ગામનું નામ, પોતે હાલ વા હવે અભ્યાસ, ધર્મો કે ધરકામ કરતાં હોય વા કરવા માગનાં હોય તો તે.

૧૯. મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરનાર ચરોતર પ્રદેશની બેનાને

મુંબઈ યુનિવર્સિટીની કે પૂના નાથીજાઈ મહિલા વિદ્યાપીઠની મેટ્રિકની પરીક્ષા પાસ કરનાર દરેક બેનને, સ્વં ખુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી સોસાયટીને મળેલા રૂ. ૧૦,૦૦૦માંથી તેમજ બીજાઓ તરફથી મળેલાં ઓકેગવણી વિષયક દરટ ફંડોમાંથી, રૂ. ૧૫નાં પુસ્તકોનું ઈનામ આપવામાં આવવામાં આવશે. માટે એ બેનાએ પોતાની જ્ઞાતિ, પોતાનો પરીક્ષાનો નંબર, મેળવેલા ગુણ, પોતાની હાઈ સ્કૂલનું નામ, આગળ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છા હોય તો જાનો ને ક્યાં, ચરોતરના વતની હોવાનું પોતાની શાળાના હેડ માસ્ટરનું પ્રમાણપત્ર વગેરે માહિતી તા. ૩૦:૬:૧૯૩૯ સુધીમાં અમને મોકલી આપવી અને પોતાને ક્યાં પુસ્તકો ભેઠાં છે તે જણાવવું. સારાં પુસ્તકોની યાદી મંગાવેથી અત્રેથી મોકલી આપવામાં આવશે.

૨૦. ચરોતરના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૨૦ની શિષ્યવૃત્તિ

મુંબઈ યુનિવર્સિટીની ચાલુ વર્ષની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં ઉપસે નંબર આવનાર ચરોતરના કોઈ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને કોઈ પણ ધંધાદારી શાળા

વા તેને અભાવે કોઈ પણ આર્ટ્સ કોલેજમાં અભ્યાસ કરવા વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦૦ની શિષ્યવૃત્તિ મળે એ હેતુથી પાંચ ટકાવાળી રૂ. ૨૪૦૦ની ગવર્નમેન્ટ પ્રેમિસરી નોટ્સ નડિયાદના શ્રીયુત હરિભાઈ ગરધાભાઈ દેસાઈએ પોતાના સ્વર્ગસ્થ પિતાની યાદગીરી માટે ચરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટીને સોંપેલી છે.

આ શિષ્યવૃત્તિ એક વિદ્યાર્થીને એકથી વધારે વર્ષ મળશે નહિ. દરેક સત્રને અન્તે શિષ્યવૃત્તિ મેળવનાર વિદ્યાર્થીએ પોતાના અભ્યાસ ને આરિત્ર મંજૂર પોતાના પ્રિન્સિપાલનું પ્રમાણપત્ર મોકલી આપવું જોઈશે ને તે પછી શિષ્યવૃત્તિનો હમો તેને મળશે. બીજી કોઈ શિષ્યવૃત્તિ જે વિદ્યાર્થીને મળતી હશે તેને આ શિષ્યવૃત્તિ મળશે નહિ.

આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવવા ઇચ્છનાર ઉમેદવારે તા. ૩૦ : ૬ : ૧૯૩૯ પહેલાં અમને મળે તે પ્રમાણે નીચેની માહિતી સાથે અરજી કરવી : ઉમેદવારનો મેટ્રિકની પરીક્ષાનો જોડક નંબર, મેળવેલા ગુણ, પોતે અભ્યાસ કરવા માગતા હોય તે સંસ્થાનું નામ, અને પોતે ચરોતરનો વતની છે તેવું પોતાની શાળાના હેડ માસ્ટરનું પ્રમાણપત્ર. મોડી અરજી કરનારનો આ શિષ્યવૃત્તિ ઉપર હક્ક રહેશે નહિ.

[૧. ચરોતરમાં જોડા જિલ્લાનો, વડોદરા રાજ્યના ભાદરજી અને પેટલાદ તાલુકાનો અને જાંભાત રાજ્યનો સમાવેશ થાય છે.

૨. ધંધાદારી કોલેજ એટલે પાટણ આયુર્વેદિક પાઠશાળા, વડોદરા કલાભવન, અમદાવાદ મેડિકલ સ્કૂલ, વિક્ટોરિયા ટેકનિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, અને કોલેજ ઓફ કૉમર્સ વગેરે જેવી સંસ્થાઓ.]

૨૧. ભાદરજી ને ભાદરજી તાલુકાના પાટીદાર વિદ્યાર્થીને

ભાદરજીના વતની શ્રી. ચિમનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ તરફથી ચ. એ. સોસાયટીને રૂ. ૧૫૦૦નું ટ્રસ્ટ ફંડ તેમના સ્વ. ભાઈ ડૉ. વલ્લભભાઈના સ્મરણાર્થે નીચેની શરતે મળેલું છે :

• ચ. એ. સોસાયટીના સ્વયંપાટી આશ્રમમાં વા ચરોતર પ્રદેશની તે ધોરણે આશતી બીજી કોઈ સ્વયંપાટી આશ્રમની સંસ્થામાં રહી ધો. ૪ વા તે ઉપરાન્તના વર્ગમાં સારી રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરનાર પાટીદાર વિદ્યાર્થીને શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આ રકમના વ્યાજનો ઉપયોગ કરવો. આ શિષ્યવૃત્તિ એ વિદ્યાર્થી હાઇ સ્કૂલમાં જ્યાં સુધી સંતોષકારક રીતે વિદ્યાભ્યાસ કરે અને સાદું વર્તન રાખે ત્યાં સુધી તેજ વિદ્યાર્થીને આગળનાં વર્ષોમાં પણ આજી રાખવી. આ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં ભાદરજીના પાટીદાર રહીયને પહેલી, તેને

અભાવે બાદરણ તાલુકાના પાટીદારને ખીજ અને તેને અભાવે ચરોતરના કોઇ પણ પાટીદાર વિદ્યાર્થીને ત્રીજ પસંદગી આપવી.

આ શિષ્યવૃત્તિનો લાભ લેવા બાદરણ માગના વા બાદરણ તાલુકાના જે કોઇ પાટીદાર વિદ્યાર્થીની ઇચ્છા હોય તેણે પોતાનો હાલનો અભ્યાસ, ક્યાં રહી પોતે હાલ અભ્યાસ કરે છે, છેલ્લી વાર્ષિક પરીક્ષાના માર્ક્સ, 'વજેરે હકીકત' જથ્થાવી ૧૯૩૯ના જુન માસની ૧૦મી તારીખ સુધીમાં અરજી કરવી. સ્વયંપાકી આશ્રમમાં રસોઇ ને ખીજું કામ જાતે કરવાનું હોવાથી વાર્ષિક રૂ. ૫૦૦ ની આ શિષ્યવૃત્તિ મેળવનારને ખાધા ખોરાક પેટે કંઈ પણ ખર્ચ થશે નહિ.

ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,
આણંદ, તા. ૧૧-૫-૩૯

આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

૨૨. ૨૧. મોતીભાઈ અમીનનાં જીવનચરિત્ર માટે માહિતી મોકલો.

૨૧. મોતીભાઈ ન. અમીનનું જીવનચરિત્ર તૈયાર કરી પ્રકટ કરવાનું સ્મારક સમિતિએ ફરવ્યું છે અને તેનું સંપાદન કરવા નીચે જણાવેલી ચાર સભ્યોની એક સમિતિ નીમી છે.

એ સમિતિએ સંપાદનનું કાર્ય શરૂ થયું છે. તેમાં મદદ કરવા નીચેની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખી આ કાર્યને ઉપયોગી હોય તેવી માહિતી સમિતિના સભ્યોમાંથી ગમે તેને મોકલી આપવા ૨૧. મોતીભાઈના સૌ કોઇ સંબંધીઓને આથી જાહેર વિદ્યાર્થી કરવામાં આવે છે.

(૧) ૨૧. મોતીભાઈની પ્રવૃત્તિઓ, તેમના જીવનની જુદી જુદી જાણુઓ, અને તેમના ચરિત્ર ઉપર પ્રકાશ પાડે અને જે જાણુવાથી જાહેર જનતાને લાભ થાય તેવી સર્વ સાચી હકીકતો મોકલવી.

(૨) નીચેનામાંથી જે પ્રકારની સામગ્રી ગણા શકે તે મોકલવી.

અ. ૨૧. મોતીભાઈના જીવનમાં જુદે જુદે સમયે અનેલા જાણુવા જેવા જનાવો.

આ. તેમના પ્રયત્નથી વા તેમની પ્રેરણાથી જન્મેલી પ્રવૃત્તિઓ.

ઇ. તેમણે કરેલાં વિવિધ કાર્યો ઉપર પ્રકાશ પાડતા પ્રસંગો.

ફ. તેમના સંસર્ગથી પોતાના કે ખીજના જીવનમાં થયેલી જાણુવા જેવી અસર.

ડ. તેમણે લખેલા પત્રો, લેખો અને તેમનાં ભાષણો.

ઠ. તેમની જાણુઓ.

(૩) ઉપરની માદીમાં ન આવતી હોય તેવી જીવનચરિત્રમાં ઉપયોગી કાંઈ પણ માહિતી મોકલી શકાય.

જે કાંઈ માહિતી મોકલવામાં આવે તેમાં જનાવ જન્યાની તારીખ, સ્થળ અને સંજોગો, જો ત્યાં સુધી ચોકસાઈથી, જણાવવાની કાળજી લેવી. અને સર્વ લખાણ કાળજીની એક બાજુએ સારે અક્ષરે દાંસીઓ રાખીને લખવું.

પુરુષોત્તમ ઇગનલાલ શાહ, ચ. એ. સોસાયટી, આણંદ
આશાભાઈ ન. પટેલ, ચ. એ. સોસાયટી, આણંદ
રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ, એ. જે. હાઈ સ્કૂલ, વસો
નાજીકલાલ નંદલાલ ચોકસી, પુસ્ત. સ. સ. ગં. દિ., વડોદરા

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સ્મારક ફંડ

સૂચના :— જેમની રકમો સમિતિના કાર્યાલય ચ. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદરતી મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૧૧૨૨૩ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

૨૫૦૦ મેસર્સ નારણદાસ મનોરદાસ, શ્રી. હીરાભાઈ આશાભાઈ પટેલ મારફત, મુંબાઈ

*૫૦૧ શ્રી. હરિવલ્લભદાસ યુનીલાલ શાહ, પેટલાદ

૩૦૧ „ પુરુષોત્તમ હોટાભાઈ પટેલ (ભાદરણ), પેટલાદ

૨૫૧ „ અંબાલાલ જીવાભાઈ પટેલ (ડગોહિ), પેટલાદ

*૧૦૦ „ એક મિત્ર, અગદવાદ

૫૧ „ માધવલાલ મગનલાલ પંડ્યા (કકલાલ), મુંબાઈ

*૫૧ „ ખીંગજી આસર વીરજી, મુંબાઈ

*૫૧ „ ડાહ્યાભાઈ એસ. પટેલ, મુંબાઈ

*૫૦ „ ડો. નાયુભાઈ ડી. પટેલ (સાંકર), મુંબાઈ

૨૫ „ મોતીભાઈ આશાભાઈ પટેલ (ભાદરણ), મુંબાઈ

*૨૫ „ જશભાઈ હોટાભાઈ પટેલ (કરગસદ), મુંબાઈ

૨૫ „ મતિલાલ તુલસીદાસ પટેલ (ધર્મજ), મુંબાઈ

૨૫ „ સોમાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (ભાવલી), મુંબાઈ

*૨૫ „ શાન્તિલાલ ઇશ્વરભાઈ પટેલ (સોજીત્રા), મુંબાઈ

- *૨૫ ,, અંબાલાલ ઝંબેરલાલ પટેલ, મુંબાઈ
  - ૧૫ ,, ગોવર્ધનદાસ વાઘજીલાલ પટેલ (ધર્મજ), શાન્તાકુલ
  - ૧૧ સો. ગંગાબેન ગોવર્ધનદાસ પટેલ, શાન્તાકુલ
  - ૧૧ શ્રી. ચતુરલાલ કુબેરલાલ પટેલ (પલાણા), મુંબાઈ
  - *૧૧ ,, શિવાલાલ આશાલાલ પટેલ (લાદરણ), મુંબાઈ
  - *૧૧ ,, રામલાલ હોટાલાલ પટેલ (સોજીવા), મુંબાઈ
  - *૧૧ ,, મણિલાલ વાઘજીલાલ દેસાઈ, મુંબાઈ
  - *૫-૨-૦ શ્રી. રસિકલાલ રતનલાલ મહેતા (મહુધા), કલકત્તા
  - ચ. વિ. સ. મંડળનું, ડીવીડન્ડ (ખીજ રૂકમ આપવી હજી જાણી)
  - ૫ શ્રી જાલાશંકર જયશંકર જોષી (પેટલાદ), મુંબાઈ
  - ૫ ,, નાયાલાલ સુનીલાલ દલાલ, મુંબાઈ
  - ૫ ,, શાન્તિલાલ મગનલાલ પટેલ, મુંબાઈ
  - *૨ ,, આદિત્યલાલ હીમાલાલ પટેલ (ચામણા), મુંબાઈ
  - *૨૦ ,, ઉમના ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
  - *૧૮ ,, વાલમ ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
  - *૧૦ ,, દેણુપ ગામમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
- કુલ રૂ. ૧૫૩૬૮-૨-૦

વડોદરા રાજ્યના એકે એક ગામને તેમજ ખેડા જિલ્લાનાં ધણીખરાં ગામને ૨૧. મોતીલાલની સેવાઓના સીધા કે આડકતરા લાભ મળ્યો છે અને એ રીતે વડોદરા રાજ્યને ગામે ગામ સ્વર્ગસ્થના પ્રશંસકો અને જોળખીતાઓ છે, એ સ્વર્ગસ્થના અવસાન પછી પસાર થએલા શોકકરાવોથી સાજીત થાય છે. આ રમારક માટે આ જ્યાં લાઇબ્રેરી લાવપૂર્વક પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ફાળો આપે એ એમની ફરજ છે.

સમિતિ દરેકને રૂબરૂ મળી શકે નહિ. માટે જે લાઇબ્રેરીને આ પત્ર મળે તેઓ સમિતિને પોતાની મેળેજ પોતાનો ફાળો મોકલી આપે. જોટલું જ નહિ, પણ પોતાના ગામમાંથી, મિત્રમંડળમાંથી તેમજ આજુબાજુનાં ગામડાંમાંથી અને પોતાની લાગવગ પહોંચતી હોય ત્યાંથી આ ફાળા માટે યોગ્ય રકમો ઉધરાવી અમને મોકલી આપે અને તેમ કરવા ખીજાઓને પણ પ્રેરે એવી તેમને આમદ્ધપૂર્વક વિનંતિ છે.

ચરોતર જોલ્લુકેચન સોસાયટી,
આણંદ, તા. ૧૦-૫-૪૯

આશાલાલ નરસિંહલાલ પટેલ
મંત્રી, ૨૧. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ

અંતરપરિચય

૪૭. નવી જાળપોથી, ભાગ પહેલો: પૃષ્ઠ ૨૦, અનેક ચિત્રો, (૪૮) ભાગ બીજો: પૃષ્ઠ ૨૦, અનેક ચિત્રો, દરેકની કિંમત રૂ. ૦-૧-૬; બંનેના લેખકો અને પ્રકાશકો-જીવજીવંત લ. પટેલ, મોરડીસોરી ટ્રસ્ટ ટ્રીચર અને જગજીવન ન. જોડા, થર્ડ ઇયર ટ્રસ્ટ ટ્રીચર, શિક્ષકો, ધી રુ. એ. વ. હાઇ સ્કૂલ, રંગુન. જાળપોથીએ એટલી બધી પ્રગટ થયે જન્ય છે કે એથી શિક્ષક-પદ્ધતિઓથી અઘાત એવાં માળાપો એમાંથી કંઈ સારી અને કંઈ નહિ, એવાં એવી મૂંઝવણમાં પડી જાય તો નવાઈ નહિ અને આને પરિણામે કોઈ સારી જાળપોથીને અન્યાય પશુ થઈ જાય. વાત એમ છે કે આપણે ત્યાં એક જ પદ્ધતિથી બધે શિખવવામાં આવતું નથી. દરેક શાળાના સંચાલકો પોતાની રીતે અને પોતાને અનુકૂળ આવે એ પદ્ધતિએ શિખવે છે. એટલે તે તે શાળાઓએ પોતાને અનુકૂળ આવે એવાં પાઠ્યપુસ્તકો રચવાં પડે છે. આ 'નવી જાળપોથી'ની રચના આ રીતે થઈ છે. એના લેખકોએ જાળપોથી સાથે કામ કર્યું છે અને જાળપોથીને શિખવતાં એમને જે અનુભવ થયો એ ઉપરથી આ 'નવી જાળપોથી' ભાગ ૧-૨ રચી પ્રગટ કર્યા છે. એની સફળતા રમણ તેમજ શિખવનાર ઉપર આધાર રાખે છે. પ્રસ્તાવનામાં જાહેર કર્યાં મુજબની પદ્ધતિએ જે જે શાળાઓમાં શિખવવામાં આવતું હશે તેમને આ નવીન જાળપોથી મદદકર્તા થઈ પડશે એમાં શંકા નથી.

સો.

૪૮. The Eastern Africa Indian national Congress Presidential address by the Hon. A. B. Patel, B. A., LL.B., Barrister-at-Law; 31st December 1938, Nairobi: શ્રીયુત એ. બી. પટેલ આંગાના રહીશ છે, મોરબાસામાં વસીલાત કરે છે, કેન્યાની ધારાસભાના સભ્ય છે, પૂર્વ આફ્રિકાના દિંદી સમાજના અગ્રેસર કાર્યકર્તા છે. નૈરોબીમાં ઘરાએલી 'ધી ઇસ્ટર્ન' આફ્રિકા ઇન્ડિયન નેશનલ કોંગ્રેસ'ની ૧૫મી બેઠકમાં તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું આ ભાષણ છે. ચર્યાતમાં તેમણે દિંદીઓના પૂર્વ આફ્રિકાના વસવાટનો આખો ઇતિહાસ આપ્યો છે. સાચું છે કે યુરોપિયનોને આફ્રિકા વિષે પૂરા ખ્યાલ પશુ નહોતા, ત્યારના દિંદીઓ ત્યાં જઈ વસેલા છે. ત્યાંના કિલિમાન્જરો પર્વતની પશ્ચિમના એક નાના પર્વતનું નામ 'મેરુ' છે. વારસાડી ગાંગા ન્યારે ભારતની શોધમાં પૂર્વ આફ્રિકાને કિનારે પહોંચ્યો ત્યારે કાનો નામે એક જાણસી તેને ભારતનો કિનારો

ગતાવવા તેની સાથે આવ્યો હતો. વિક્ટોરિયા ન્યાંઝા સરોવરને શોધી કાઢનાર કર્નલ સ્પેક (Speke) પોતાના The Sources of the Nile નામે પુસ્તકમાં જણાવે છે તે પ્રમાણે લે. વિલ્હર્ડ તરફથી પ્રાચીન હિંદુ પુરાણોને આધારે નીલ નદી અને ચંદ્રગિરિ વિશે લખેલો લેખ અને ‘અમર’ સરોવરનો દોરેલો નકશો તેને જંગલમાં મળ્યો હતો. એ ‘અમર’ સરોવરનો આકાર તે મધ્ય આફ્રિકામાં તેનું સ્થાન વિક્ટોરિયા ન્યાંઝાને લગભગ મળતું આવે છે. આમ હિંદીઓનો વસવાટ ત્યાં પ્રાચીન કાળથી છે. ૧૮૭૫ પછી યુરોપનાં ગીધડાં આફ્રિકા ઉપર તૂટી પડ્યાં. તેના દુકડા કરી તેમણે વહેંચી લીધો અને આર્થિક લૂંટ ચલાવી. હિંદીઓ જીવને જોખમે વનમાં જઈ વસવાટ કરે, સીદીઓને કંઈક સંસ્કૃત જનાવે એટલે યુરોપિયનો એ પ્રદેશનો કળાને લે! ધણું કરીને ૧૯૦૪માં જર્મન સરકારે એક કમીશન મોકલીને તપાસ કરાવી કે પોતાના પૂર્વ આફ્રિકામાં (આજના ટાંગાનિકામાં) હિંદીઓને રહેવા દેવા હજુ છે કે નહિ. કમીશને તપાસ કરી નિર્ણય આપ્યો કે હિંદીઓ વિના એ પ્રદેશને કેળવી શકાશે નહિ. ત્યારથી ત્યાં હિંદીઓને સારું સ્થાન મળ્યું. આજે અંગ્રેજોને ત્યાંના હિંદીઓ પ્રત્યે જે વર્તન છે, તેના કરતાં જર્મનોના હાથમાં તે પ્રદેશ હતો ત્યારે તેઓનું વર્તન સારું હતું એ મારો નતજાનુભવ છે. વળી તે પ્રદેશ જર્મનો પાછો માગે છે તે તેમના હાથમાં જાય તો હિટલરના વહીવટમાં કેવું થાય એ કહી શકાય નહિ. પણ આજે અંગ્રેજોને હાથે તો કેન્યા, ઉગાન્ડા અને ટાંગાનિકા એ ત્રણે પ્રદેશોના હિંદીઓને અન્યાયો મળ્યે જ જાય છે અને એ અન્યાયોનું સચોટ વર્ણન પ્રમુખે પોતાના બાપજીમાં કર્યું છે. ત્યારે એ ત્રણે પ્રદેશોના હિંદીઓનો એ રપજ ધર્મ છે કે તેમણે એકસંપ થઈ, સેવાભાવે ત્યાંના મૂળ વતની સીદીઓને મેળવી લેઈ, અંગ્રેજ સત્તા સામે અદ્વિમુક્ત સંગ્રામ મચાવી પોતાના અને સીદીઓના હક લેવા. અને આજની યુરોપની સ્થિતિએ સાબિત કર્યું છે કે જળવાન સજીવને દેખતાં, દાંતિયા કર્યા જતાંય બે પગ વચ્ચે પૂંજડી દળાવી પાછા હાકવું એ તો અંગ્રેજનો જન્મસિદ્ધ સ્વભાવ છે.

૫૦. સુવાસચંદ્ર, ‘સીગોધનું’ બેટપુસ્તક, ઇ. સ. ૧૯૩૬: ૨૫. સરતચંદ્રની જંગાળી નવલકથા ઉપરથી અનુવાદક-શ્રીમતી ઉપાદેવી દલાલ; પ્રકાશક-ચંદ્રકાન્ત જીવનલાલ મહેતા, ‘સીગોધ’ કાર્યલય, અમદાવાદ; ૫૪ ૩૧૬, બે જગિ, કિંગ્સ રો. ૨-૮-૦. જેન ઉપાદેવી જંગાળી છે, પણ એ કેટલાંક વર્ષોથી ગુજરાતમાં વસે છે એટલે એમને ગુજરાતી બાપાનો સારો અભ્યાસ છે. જંગાળીમાંથી ગુજરાતીનો અનુવાદ આ એમનો પહેલો છે. પહેલો

પ્રયાસ છતાંયે અનુવાદ સારો છે, ગુજરાતી બાષાનો અભ્યાસ સારો દેખાય છે. પુસ્તકનું મૂળ નામ 'વિપ્રદાસ' છે, પણ એન ઉપદેવીને એમ લાગ્યું કે એ નામ ગુજરાતમાં બ્રાહ્મણિયાં જેવું લાગે છે, વિપ્રદાસ જેવા સાધુપુરુષનો સુવાસ આખાય પુસ્તકમાં મધમધે છે, એટલે પુસ્તકનું નામ 'સુવાસચંદ્ર' રાખ્યું છે. શરદ્દજાણુતી નવલકથાઓ ઉત્તમ કાટીની હોય છે. એમની બધી નવલકથાઓમાં નરી સંસ્કારિતા તરી આવે છે. સુવાસચંદ્ર તેમજ તેની માતા ધર્મપ્રિય સનાતની છે. એનો બાપ દ્વિજદાસ ધર્મને માનતો નથી, છતાં મોટાબાપની આજ્ઞા એણે કોઈ દિવસ ઉઘાપી નથી. સુવાસચંદ્રની પત્ની સતી આદર્શ ગૃહિણી છે, અને દ્વિજદાસ ઉપર પુત્ર જેટલું વહાલ રાખે છે, દ્વિજદાસ પણ એની ઉપર માતાં જેટલો પ્રેમ રાખે છે; પોતાના સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ કાંઈ કરવાનું હોય છતાં સતી એને કહે તો એ તુરત કરે, એટલું એ બાળીનું કહ્યું માને છે. સુવાસચંદ્રની સાળી વંદના બ્રાહ્મસમાજ છે, પણ સુવાસચંદ્રને ત્યાં થોડો વખત રહ્યા પછી એને સુવાસચંદ્ર ઉપર લક્ષિતભાવ ઉપજે છે. સુવાસચંદ્રનું હૃદય નિર્મળ છે, એ સાધુપુરુષ છે, એટલે બધાંને એની ઉપર લક્ષિતભાવ જીપજે છે. વંદના ધણોખરો વખત ત્યાં રહે છે, અને સુવાસચંદ્રની સેવા કરે છે, પછી સતી ગુજરી જાય છે, એટલે સુવાસચંદ્ર એક નાના પુત્રને મૂકી સદાને માટે જાત્રાએ જવાનો વિચાર કરે છે, અને ધરતો જોતો દ્વિજદાસને સોંપે છે. દ્વિજદાસને જીવન અટકું લાગે છે, અને એમ લાગે છે કે જીવનનાય હસેલતાં કોઈની જરૂર પડશે; તેથી વંદનાની સહાયતા માગે છે, એટલે વંદના તુરત દોડી આવે છે અને ધરના કારભારને તેમજ સતીના પુત્રને પોતાનો કરી લે છે, બધી જવાબદારી પોતાને માથે લે છે. સુવાસચંદ્ર તેમજ તેની માતા કાયમને માટે જાત્રાએ જતાં વંદનાને આશીર્વાદ આપે છે અને કહે છે કે ધરનો કારભાર, નાનો બાળક તેમજ દેવસેવા તને સોંપીને જઈએ છીએ, તે તું સાચવીશ એવી અમને ખાત્રી છે. વંદના બ્રાહ્મસમાજ પિતાની પુત્રી હતી એટલે સુરત સનાતની કુટુંબમાં ન આવી શકે, પણ આ કુટુંબ પ્રત્યેના તેના લક્ષિતભાવથી તે આવી રહે છે અને દ્વિજદાસ માથે લગ્ન કરે છે, જાકી શરૂઆતમાં તો કોઈ એને અડકવું પણ નહિ. બ્રાહ્મસમાજ નાતજાતને માનતા નથી, એટલે સનાતની લોકો એમનાથી દૂર રહે છે, પણ વંદના આ કુટુંબમાં લળી જાય અને એ કુટુંબે એને રાજપુત્રીથી સ્વીકારી. પુસ્તકમાં સુવાસચંદ્ર અને વંદનાનાં પાત્રો મુખ્ય છે. પુસ્તક સારું છે, વાંચવા જેવું છે.

જહુ વજુદ નથી. સાણસો કપાસનાં જિંડવામાં પડતી પંચરંગી હવળના નાશ માટે શોધાયો છે. સાણસાના જીંજ કેટલાક લાભ છે, પણ સુકારાની સાથે તેનો સંબંધ જોડવો એ અસ્થાને છે. ઉપરની બાજતો જેવી જાદ કરતાં પુસ્તકનું વાચન રસ આપે છે. ખેતીના અનેક પ્રશ્નો દર્શાવતું આ પુસ્તક હોવાથી ગ્રામસુધારણાના ચોજકોએ વાંચવા જેવું છે. ખેતીના પ્રશ્નોને અંગે પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ સ્થળે ચોક્કસ મહત્ત્વ અપાયું છે, પણ જ્યાં લેખકો પોતે જ ખેતીકારો ના હોય ત્યાં આમ બનવું સ્વાભાવિક છે. પુસ્તકમાં ઉત્તમ ખાતરો, સારાં બી, પશુઓની ચોલાદ-સુધારણા, પશુધનનો વિકાસ, ખેતીનાં ઓળરો, નાનાં ખેતરોનું એકત્ર જોડાણ, પ્રકૃષ્ટ ખેતી અને ખેતીને લગતી પેદાશો, એમ આઠ પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરવામાં આવી છે. ખેતીના પાંકોને રોગો, કાતરા, તીડ, ભુંડ, શિયાળવાં, શાહુડીઓ, વાંદરા વગેરેથી થતા ઉપદ્રવો માટેના ઉપાયો બોળવાનું સૂચન કરવાનું લેખકોનાં ધ્યાન બહાર રહ્યું જણાય છે.

M. Ag.

૫૪. રાજકોટનો રણસંગ્રામ : પ્રકાશક - ગોદડ-મહોર એજન્સી, ધંધુકા ; પૃષ્ઠ ૧૬, કિંમત એક આનો. રાજકોટ રાજ્ય સામે પ્રજાએ જે સ્વાતંત્ર્યપુરુષ ગાંડ્યાં છે, તેનો આ નાનકડી ચોપડીમાં ચિતાર આપ્યો છે. આજ કાલ જોષ્ઠએ છીએ કે ત્યાંના ઠાકોરે પ્રજા સાથે કરેલો કાલ તોડ્યો છે ને વળી ગાંધીજીને રાજકોટમાં જઈ બેસવું પડ્યું છે. સંગ્રામના એ પ્રથમના ભાગનું આગાં દૂકું ચિત્ર આપ્યું છે. ભાષાની જૂલોનો પાર નથી. ચોપડી સાથેના પત્રમાં પ્રકાશક જણાવે છે : "તા. ક:- 'રાજકોટનો રણસંગ્રામ' હવે ન્યારે રાજકોટનો જલજંત વિજય થયો છે, ત્યારે અમારા આ પ્રકાશનની વધેલી નકલો આપના વાંચનારાઓને તદ્દન મફત આપવાનો નીરધાર કર્યો છે. આપના પેપરનું નામ જણાવી અમને ૧ પોસ્ટ કાર્ડ ફક્ત લખશે તેમને અમારા ખર્ચે આ પુસ્તીકા તદ્દન મફત મોકલવામાં આવશે. તેની આપના પેપરમાં જ્યાં રીખ્યું હોય ત્યાં નોંધ મુકી કૃતાર્થ કરશોજી." પણ હવે તો જણાય છે કે વિજય હજી વેગળો છે.

*

શ્રી કચ્છી યુજરાતી હિંદુ યુનિયન, નાકરોબી - સને ૧૯૦૬થી સને ૧૯૩૭ સુધીનો દૂક હેવાલ

પ્રસંગકથા

બુદ્ધાનપુરમાં આન્તરપ્રાન્તીય પાટીદાર લગ્ન

ઉત્તર તરફથી ખસતા ખસતા પાટીદારો ગુજરાતમાં આવી વસ્યા. પછી અહીંથી કેટલાક વળી પૂર્વ તરફ બુદ્ધાનપુર તરફ અને કેટલાક દક્ષિણ તરફ નિઃશ્રમ રાજ્ય મુખી પહોંચ્યા. ગુજરાતના પાટીદારો સાથેનો એમનો સંબંધ તૂટી ગયો છે. બુદ્ધાનપુરના અને દક્ષિણના પાટીદારો વચ્ચે પણ સંબંધ રહ્યો નથી. જેમ ગુજરાતમાં તેમ તે પ્રાન્તોમાં પણ કેટલાક સુધારક પાટીદારો ઇચ્છતા થયા છે કે હવે લગ્નની પ્રાન્તિક સંકુચિતતા દૂર થાય તો ઇષ્ટ હેતુઓ સધાય. બુદ્ધાનપુરમાં મહાસમાના દાર્શિકર્તા બાઈ રંગલાલ ખાવાજી અને દક્ષિણમાં આવેલા ચેવલાના પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક બાઈ જાલમુકુંદદાસ જગજીવનદાસ જો બે બાઈઓએ એવો લગ્નસંબંધ જોડવા નિર્ણય કર્યો. બાઈ રંગલાલને જેન સેવંતીબેન નામે કન્યા અને જાલમુકુંદદાસને મોતીચંદ નામે પુત્ર છે. જો વરકન્યા બંને યુવાન હિગરનાં છે ને કેળવણી પામેલાં સંસ્કારી પણ છે, જો બેનાં લગ્ન બુદ્ધાનપુરમાં ગૃહ વહિ જથને રાજ થયાં. આમ પ્રાન્તિક લગ્નસંબંધ જોડાયો જો ઇષ્ટજ થયું છે. અને વળી તેમાં કોઈ પણ ખતની પૈસાની લેવડદેવડ થઈ નથી. આ આન્તરપ્રાન્તીય લગ્નવ્યવહારની પહેલ કરનાર જો બંને બાઈઓને ધન્યવાદ ધટે છે.

વીરસદ-નારનો. લગ્નસંબંધ

જેન વાકિતખાના બાઈ તે વીરસદના સદગત હરિબાઈ ઝવેરબાઈ અમીનનાં પુત્રી જેન ઉષાબેનનાં લગ્ન નારના બાઈ મણિબાઈ છોટાબાઈ પટેલ સાથે ગઈ તા. ૫:૫:૩૯ને રાજ નડિયાદ જિલ્લા સમિતિમાં થયાં. વર બાઈ મણિ-બાઈ બેરિસ્ટર છે, તેમના પિતા બાઈ છોટાબાઈ ઝાંઝીઆર પાસેના પેગ્યા નામે ટાપુમાં રહી લવંગનો વેપાર કરે છે. બાઈ મણિબાઈની ઉંમર આશરે ૨૫ વર્ષની છે. કન્યા જેન ઉષાબેનની ઉંમર ૧૯ વર્ષની છે. એમણે અંગ્રેજ ચાર ધોરણનો અભ્યાસ કરેલો છે. લગ્નદિવસે જ્યોરે દોઢ વાગ્યાની ગાડીમાં જન સાથે વર નડિયાદ આવેલા, સાંજે જન્મ્યા પછી રાત્રે ૧૦ વાગ્યે લગ્નક્રિયા થયેલી. અને બીજે દિવસે સવારે ફાસ્ટમાં જન પાછી ફરેલી. લગ્નસંબંધે કંઈ પણ લેવડદેવડ થયેલી નહિ. આ સંબંધ આ રીતે ધન્યવાદો પાત્ર ગણાય. એક નજરે જોનાર બાઈ કહે છે કે : “વરની જનમાં આકે સ્ત્રીઓ અને ફાલતુ ગાણુસો સહિત ૪૦ ગાણુસો હતાં. કન્યાપક્ષમાં લગભગ ૬૦ ગાણુસો હશે. ... દુઃખની વાત એ છે કે લગ્નક્રિયા અને બીજે વિધિ તેમ જ લગ્નનું વાતાવરણ

સેવાંગદિગે તેમજ દરબારશ્રી અને લક્ષ્મીદેસાઈની દેખરેખ નીચે થાય તેને યોગ્ય નહોતું. સાદાઈ અને સરળતા નહોતી. તેમના જેવા સમાજના સેવકોને શ્રીએ તેવું વાતાવરણ નહોતું!” પરગામ લગ્નક્રિયા થાય તોય આમ જ ધર્મજમાં વૈદિક લગ્ન!

અરેતર પ્રદેશ આર્યસમાજના ઉપપ્રમુખ ધર્મજના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈનાં પુત્રી બેન કુસુમબેનનાં લગ્ન તા. ૨૨:૪:’૭૯ને રોજ થયાં. તા. ૩૦:૪:’૭૯નું ‘આર્યપ્રકાશ’ જણાવે છે તેમ કન્યા તથા વર જાને યોગ્ય ઉમરનાં છે, એટલે કે વરની ઉમર ૨૦-૨૧ વર્ષની અને કન્યાની ઉમર ૧૬ વર્ષની છે. એક ભાઈ જણાવે છે કે “ધામધૂમ તથા એકંદર ખર્ચ સારો કરેલ છે. ખાસ માદાઈ જેવું કંઈ નહોતું. અલગત આર્યસમાજના પંડિતે આ લગ્નવિધિ કરાગ્યો હતો, તે સિવાયની જમી રીતો છેક સામાન્ય હતી. જાન જે દિવસ રહી હતી.” ખીજી ગમે એવી કુરુદિઓ આપ્યા કરે, ગમે તેટલી સેવકોવડ થાય, ગમે એટલો આંધજો ખર્ચ થાય, પણ લગ્નવિધિ વૈદિક થાય એટલે ગંગા નાહ્યા એમ આર્યસમાજ માનતો જણાય છે!

નરસંડામાં વૈદિક લગ્ન

‘આર્યપ્રકાશ’ના એ જ અંકમાં જણાવ્યું છે કે: “તા. ૨૫:૪:’૭૯ને રોજ નરસંડા ગામમાં શ્રીયુત પટેલ સોમાભાઈ મજાભાઈને ત્યાં તેમની પુત્રીનાં વૈદિક વિધિથી લગ્ન કરવામાં આવ્યાં હતાં. વર તથા કન્યાની ઉમર કાયદા પ્રમાણે યોગ્ય હતી.” વરની ઉમર ૧૮ વર્ષની અને કન્યાની ઉમર ૧૫ વર્ષની, એટલે કાયદા પ્રમાણે તો યોગ્યજ; પછી આર્યસમાજની ભાવનાની દૃષ્ટિએ નાની હોય તોય દાન મળતું હોય તો એ લગ્નક્રિયા કરાવવામાં આર્યસમાજને વાંધો શો? આર્યસમાજના નેતાઓ, તમારા ઉપર મગાજે બહુ બહુ સમાજ-સુધારાની—અરે કાન્તિની પણ—, અને એ પ્રકારે લોકમાં પ્રચંડ ભાવનાઓ રેડવાની આશાઓ રાખેલી, તેને જાહેર તરેજ લોકસમાજના જેવા, હિંદુઓના અનેક સંપ્રદાયોના લોક જેવા જની જાણે છે એ બહુ દુઃખની કથા છે! સ્વામી દયાનંદ આજે આવે તો તમને બોધે શું કહે એ વિચારશો? તમારે તો અગ્નિ જેવા પ્રચંડ થવું જોઈએ તેને જાહેર કાયદા કરતાંયે ઠંડા થાઓ છો! “લગ્નગાળો”

તા. ૧૪:૫:’૭૯ના ‘આર્યપ્રકાશ’માંજ ‘લગ્નગાળો’ વિષે એક સુંદર લેખ આવ્યો છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે “કેટલેક ઠેકાણે આર્યસમાજ ભાઈઓ ત્રિદાસને બોલાવી વૈદિક વિધિ કરાવે છે. પણ કેવળ વિધિ કરાવવી એ લગ્ન

નથી એ સમજ ધણુજ થોડા લાઘ્યોને હોય છે. સાચા લગ્નમાં તો વર અને કન્યાની પસંદગીની જ જરૂર હોય છે, કારણ કે એ બંને જીવન પર્યાંતના મિત્રો બને છે. ... કન્યાવિક્રય અથવા વરવિક્રયને આ ઠેકાણે જરા પણ સ્થાને ન હોવું જોઈએ. જ્યાં કન્યાનો અથવા વરનો વિક્રય થતો હોય ત્યાં લગ્નનો વિધિ પૌરાણિક હોય તોપણ ખોટો છે અને વૈદિક હોય તોપણ ખોટો જ છે. વર અને વધૂ જો લગ્નનો મર્મ ન સમજી શકતાં હોય તો ત્યાં પણ મને તે વિધિ હોય છતાં પણ અસત્ય છે એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. ... મંત્ર પંડિત માન ભોલી જાય અથવા તેના ઉપર વ્યાખ્યાન કરી જાય, પણ જો વરવધૂને એનો મર્મ અને જવાબદારી ન સમજાઈ હોય તો લગ્નવિધિ ગિર્યાત્વ ઉપર રચાયો છે એમ સમજવું જોઈએ. ... કેટલેક ઠેકાણે તો કન્યા ખિચારી ... એક અક્ષર પણ લગ્નવિધિ થાય ત્યાં સુધી ઉચ્ચારી શકતી નથી, આગ છતાં કેટલાક પંડિતો ત્યાં વૈદિક વિધિ કરાવતા જોવામાં આવે છે. આવી વિધિ એ તો કેવળ મશ્કરી જ છે. જ્યાં રૂઢિનાં આવાં જોડકાં જાળેલાં હોય ત્યાં વૈદિક વિધિ ન જ હોવી જોઈએ.” આર્યસમાજના જ મુખપત્ર ‘આર્યપ્રકાશ’માં જાણીતા લેખનાં ઉપરનાં વાક્યો—એકંદરે એ આખા લેખ—ઉપર આર્યસમાજના નેતાઓ અને એવો મશ્કરીપ લગ્નવિધિ કમરનાર પંડિતો કૃપા કરીને ધ્યાન આપશે? આખરે વૃદ્ધ શિક્ષક ઉદ્ધત્યા!

“આશુદે, તા. ૨૪, આશુદે તાલુકાના ચોડના વતની અને દાલમાં ચકલાસી ગુજરાતી રફૂલના હેડ માસ્તર અને ખેડા જિલ્લા શિક્ષકસમાજના પ્રમુખ સોમાભાઈ પ્રભુદાસ જેઓની ઉંમર ૫૦ વર્ષની કહેવાય છે તેઓ ગઈ સાલ ખંભોળ જ ગુજરાતી રફૂલના હેડ માસ્તર હતા. તે વખતે સારસાના પા. ઇન્સ્ટિટ્યુટની ૧૫ વરસની દીકરી સાથે પરણવા તૈયાર થયા હતા અને લગ્ન પણ તા. ૭:૫:૩૮ના રોજનું હતું. તે વખતે ખંભોળના કેટલાક યુવાનોના પ્રયત્નથી ગુજરાત પાટીદાર મંડળના મંત્રી શ્રી. વેણીભાઈએ લગ્ન અટકાવવા ગે. ડી. સેસન જજ શ્રી. બીસે સાહેબની કોર્ટમાં અરજી કરાવી તેઓ સાહેબે મનાઈ દુકમ આપેલો અને લગ્ન ‘જાંધ રહેલું’ ને તે જાળાને એક યુવક સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. પણ સોમાભાઈના લગ્નકેડ અધૂરા રહેલા અને તેથી તે પોતાના પ્રયત્નો કરવા લાગ્યા અને ખંભોળના એક ભાઈ સોમાભાઈ જાળાભાઈની ૧૪ વર્ષની દીકરી સાથે તા. ૨૨મી ને અખાત્રીજે લગ્ન કરી નાખ્યું છે” (‘કર્મભૂમિ’, તા. ૨:૫:૩૯). જાળાના હેડ માસ્તર પોતાના વિદ્યાર્થીને અને શિક્ષકસમાજના પ્રમુખ શિક્ષકમિત્રોને આવું અધમ દૃષ્ટાન્ત ન આપે તો જીનું આપે કાણા સાંભળ્યું છે કે તેમને કન્યા દેનાર

ખંભોળજના ભાઈ સોગાભાઈનો તેમને ગોળે જલિષ્કાર કર્યો છે, ત્યારે શિક્ષક-સમાજ આવું વૃદ્ધ લગ્ન કરનાર પોતાના પ્રમુખનો જલિષ્કાર કરે એ તો એ કેળવણીકારોનો શુદ્ધ ધર્મ રહ્યો.

આણંદમાં નંદીલગ્ન-૧

આણંદ ભાઈ ત્રિકમભાઈ જીવાભાઈ પટેલના પુત્ર ભાઈ અંબાલાલ આશરે ૨૮ વર્ષના છે. તેમનાં લગ્ન ચામણા યજ્ઞેલાં, પણ તે બેન ક્ષયરોગને કારણે મંદવાડને ખાટલે પડ્યાં છે. ભાઈ અંબાલાલના નાના ભાઈનાં પત્ની પણ માંદાં સાગ્ન રહે છે. આથી પોતાને ખાવાપીવાની અડચણ રહે છે એમ જણાવી ભાઈ ત્રિકમભાઈએ પુત્ર અંબાલાલને, મહુધાના ભાઈ અંબાલાલ મોતીભાઈનાં પુત્રી સાથે વૈશાખ સુ ૪થને રોજ પરણાવ્યા. આમ શોક ઉપર કન્યા દેનારા મળે છે એ જ ઐગતિનું લખંડર દુઃખ છે!

આણંદમાં નંદીલગ્ન-૨

આણંદના ભાઈ દરિભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ આશરે ૩૧ વર્ષના છે. તે ભાઈ પ્રથમ આંગા ગામે પરણેલા. તે બેન હયાત છે. તેમને પ્રજા પણ થાય છે, પણ તે પ્રજા જીવતી ન હોવાથી એ ભાઈ દરિભાઈ મ્હવે ૧૧થને રોજ અલિંદા (વસો) ગામે ફરી પરણ્યા છે. અને ત્યારે આવા લોકને સર-કાર કાયદાને ક્ષણે સીધા ન કરે તો ખીજું કરે પણ શું?

આણંદમાં બાળલગ્ન અટક્યું:

આણંદના સદ્ગત ભાઈ નાયાભાઈ બોધાભાઈનાં વિધવા પત્ની બેન સૂરજ-બેને પોતાના ૧૨ વર્ષની ઉમરના પુત્ર ભાઈ નારણભાઈનું લગ્ન વડોદરા તાલુકાના આસોજ ગામે કરવા નક્કી કરેલું. લગ્નસંબંધની માટલી પણ આવી ગએલી અને લગ્નતિથિ ધણું કરીને વૈશાખ સુદી ૧૧થની કરેલી. પણ એ બાળલગ્ન ધણું હોવાથી એ વિધવા બેનના એક સંબંધી ભાઈ ધનજીભાઈ મંગળભાઈ પટેલે આણંદ તાલુકાના ફર્ટ કલાસ મેન્જિસ્ટ્રેટની કચેરીમાં તે બાળલગ્ન અટકાવવા અરજી આપી. મેન્જિસ્ટ્રેટ બેન સૂરજબેન તથા તેમના બે સાથીઓ ઉપર નોટીસો કાઢી. અને પછી એ બાળલગ્ન નહિ કરવા મનાઈ હુકમ આપ્યો. મિત્રાલમાં બે બાળલગ્ન અટક્યાં

“નડિયાદ તાલુકાના મિત્રાલ ગામના પા. દરિભાઈ મીરાભાઈની દીકરી બેન ચાન્તા (ઉમર ૫ વર્ષ) નો, માતર તાલુકાના જિંદેગા ગામે પા. બેચર-ભાઈ સોગાભાઈના આઠ વર્ષની ઉમરના દીકરા સાથે, વિવાદ નક્કી કરેલો. વળી મિત્રાલના ધુળાભાઈ સોગાભાઈની સાત વર્ષની દીકરી બેન કમળાનો

જિંદગાના પા. ઉમેદવાદ ફરીરભાષના ચૌદ વર્ષની ઉગરના આખ પુરુષોત્તમની સાથે વિવાહ નક્કી કરેલો. આ જ ને લગ્નો સં. ૧૯૯૫ના વૈશાખ સુદિ ૩ને શનિવારને રોજ કરેલાં. પણ તે લગ્ન બાળલગ્ન થતાં હોવાથી તે અટકાવવા અરજ થવાથી તે જ ને વિવાહના પક્ષકારને તા. ૧૪:૪:૭૯ના, બાળલગ્ન ન કરવું તેવો મેનિફેસ્ટે હુકમ આવ્યો છે. આવી રીતે બાળલગ્ન અટકાવવાથી બીજાં બાળલગ્નો થવાનો સંભવ હતો તે બંધ રહ્યાં છે.” (‘સ્ત્રીશક્તિ,’ તા. ૨૩:૪:૭૯). આ હકીકતો ૨૫૪ કરે છે કે બાળલગ્નનિષેધક કાયદો હજી વધારે કડક કરવો જોઈએ છે. એ વિના બીજો ઉપાય નથી, ના નથી જ.

બગાદારને લગ્ન કરાવતાં આવેલું પરિણામ

“આણંદ, તા. ૧૨. પેટલાદ તાલુકાના જાંધણી ગામના પટેલ માધાભાઈએ પોતાના કેળવાએલા ભત્રિજાનો વિવાહ મલાતજ ગામે ત્યાંના પાટીદારની યુવાન કન્યા સાથે તેમના ભત્રિજાની મરજી વિરુદ્ધ કરેલો અને લગ્નનો દિવસ વૈશાખ વદિ ૭ ને વાર બુધનો નક્કી કરેલો. લગ્નના દિવસ અગાઉ વરરાજાનો વરઘોડો નીકળ્યો. ને જન વરરાજાની સાથે મલાતજ ગામે બુધવારને રોજ સાંજના પહોંચી. જનનું સ્વાગત વગેરે પણ થયું. જન જમવા મઠ. જમીને પાછી આવ્યા બાદ વરરાજ પરણ્યા કન્યાને માંડવે ગયા ને ચોરીમાં બેઠા. પણ એ બાદ વરરાજ એકાએક ચામૂદ થઈ ગયા ને જમીન ઉપર ઢળી પડ્યા. સ્થિતિ ગંભીર બનવાથી જ ને પક્ષના માણસો ગભરાયા. તુરતજ વરરાજાને આણંદ હોસ્પિટલમાં રાતોરાત લેઈ જવામાં આવ્યા. ડોક્ટરે તપાસ્યા, પણ દર્દ કંઈ ના જણાયું ને વરરાજા ગંભીર વધતે જોવાયા: ‘મારે નહોતું પરણવું’ અને શા માટે પરણ્યો છો?’ તુરતજ સીધા જાંધણી ગામે વરરાજાને લેઈ જવામાં આવ્યા ને જન પણ જાંધણી ગામે પાછી આવી. પીડી અદેલાં વરકન્યાનાં લગ્ન અધૂરાં રહ્યાં. હવે જ ને પક્ષકારો લગ્ન કરવા ના પાડે છે. આ બતાવથી આસવાસના વિસ્તારમાં ભારે સમસનાટી ફેલાઈ છે” (‘યુગરાત સમાચાર,’ તા. ૧૪:૫:૭૯). સંતાનનાં લગ્નમાં વડીલો ક્યાં સુધી ધાલમેલ કર્યા કરશે? અને કેળવાએલા યુવકો પણ છેવટની ધડી સુધી શા માટે મૂગા રહ્યા કરતા હશે? વડોદરાનો રાજ્યાભિષેક

પોતાની પ્રજાને કંઈ પણ નક્કર વસ્તુ આપ્યા વિના દેશપરદેશમાં મફતની આગર ખાટી ગએલા વડોદરાનરેશ શ્રીમંત સવાજીરાવ ગાયકવાડ ગયા અને તેમને સ્થાને તેમના પૌત્ર શ્રીમંત પ્રતાપરાવ આવ્યા. તેમનો - વિધિપુર:સર રાજ્યાભિષેક ગયા માસમાં થયો. રાજાની વગેરેમાં લાખોના ધુમાડા કરીને

એમણે પોતાની પ્રજાને આંજવા હીક પ્રયત્ન કર્યા, થોડાકને કમળે રાખવા રૂપાળા દેખાતા ઇંદકાળો પણ આપ્યા. બાકી તો પિતામહની પેઠે એમણે પણ મીઠા શબ્દો વિના બીજી કરી નક્કર વસ્તુ એ પ્રસંગે પ્રજાને નથી જ આપી. બેલટાં જે પ્રજાનાયકોનાં અપમાન યથાં : પ્રજામંડળના અગ્રેસર અને વડોદરા પ્રાન્તપંચાયતના અધ્યક્ષ શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ તથા ગહેસાણા પ્રાન્ત પ્રજામંડળના પ્રમુખ અને એ પ્રાન્તપંચાયતના અધ્યક્ષ શ્રી. છોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ ન્યાયમંદિરમાં બરાબેલા રાજ્યદરબારમાં ગએલા, તેમણે હમેશના પોતાના રિવાજ પ્રમાણે ખાદીની સફેદ ટોપીઓ પહેરેલી, તેટલે જ કારણે તેમને ત્યાંથી પાછા ફરત પડેલું, જોકે એ ટોપીઓ ન પહેરવી એવું અગાઉથી જાહેર કરવામાં આવેલું નહોતું. બિચારાં દેશી રાજ્યો!

આ તોફાનો શા માટે?

દેશને સ્વતંત્રતા અપાવવા ગાંધીજી ઝંડો લેઇને નીકળ્યા છે, ત્યારે પરતંત્રતાની પૂજા કરવા દેશી રાજ્યોની કેટલીક શુભામ પ્રજા તેમની ઉપર ધૂળ ઉડાડે છે તે દેશની સ્વતંત્રતાને પાછી ઠેલ્યે જાય છે. વડોદરામાં પ્રજામંડળની પરિષદ સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે બરાબ દતી, ત્યારે ત્યાંના મરાઠાઓએ તોફાન કર્યું. ત્યાર પછી રાજકોટમાં પ્રજાસ્વાતંત્ર્ય માટે જઈ બેઠેલા ગાંધીજી વિરુદ્ધ ત્યાંના બાપાતોએ અને મુસલમાનોએ તોફાન કર્યું અને એ સંતપુરુષ ઉપર ધૂળ ઉડાડી તેમને ગૂંચળાની નાખ્યા. છેક અહુણા જ ભાવનગર પ્રજા પરિષદ સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલને પ્રમુખપદે બરાબ, તે પ્રસંગે ત્યાંની એક મરિજદમાં સંતાઈ રહેલા અનેક મુસલમાનો દયિયાર સાથે નીકળી આવી સ્વાગત સરખસ ઉપર તૂટી પડ્યા અને અનેકને ધાયલ કર્યા. કેટલાક બાઈઓ તો એ હુમલાને પરિણામે અવસાન પામ્યા. પ્રખર ફેળવણીકાર શ્રી. નાનાભાઈને પણ ધાયલ કર્યા. સરદાર સહજર્ગા જતી ગયા. આ સૌ તોફાનો તો જાણીએ જે અમાન પ્રજાનોએ કર્યા, પણ કલકત્તામાં બરાબેલી મહાસભા મહાસંમિતિમાં, શ્રી. સુભાષચાણુનું ધાયું ના થયું, તેમને મહાસભાને પ્રમુખપદેથી રાજીનામું આપવું પડ્યું, ત્યારે જંગાળી મહાસભાવાદીઓએ તોફાન કર્યું અને નવા વગાએલા પ્રમુખ શ્રી. રાજેન્દ્રચાણુનાં કપડાં પણ ફાડી નાખ્યાં! ત્યારે સ્વાતંત્ર્ય લેવા નીકળેલા મહાસભાવાદીઓનાં આ તોફાન શા માટે? હજી સ્વાતંત્ર્ય આવ્યું તો છે નહિ તે પહેલાં સત્તા માટે આટલાં તોફાન! મહાત્માજી સાચું જ કહે છે કે મહાસભામાં સડો સર્વવ્યાપક જતી ગયો છે, તે ન નીકળે ત્યાં સુધી સ્વાતંત્ર્ય દૂર, અતિ દૂર!

મહાસલા અને કેન્યા

આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૭૧ ઉપર પૂર્વ આફ્રિકાની કોંગ્રેસના પ્રમુખના બાપણનો પરિચય આપ્યો છે. એ સંસ્થાનમાં હિંદીઓને થતા અન્યાય હવે જગજહેર થઈ ગયા છે. એ વિષે આપણી મહાસલા સમક્ષ પોતાની પૂરી સ્થિતિ જાહેર કરવા મોઝાસાના શ્રી. જે. ખી. પંડ્યા અહીં આવ્યા છે. તેમના પ્રયાસથી કલકત્તામાં ભરાએલી મહાસલાની મહાસમિતિએ આ પ્રમાણે ઠરાવ કર્યો છે :
 “કેન્યાની બાપણમાં આવેલી જમીનો ગોરાઓને માટે અલગ રાખવા વિષેનો જે જાદયાહી હુકમ નીકળેલો છે તેની આ મહાસમિતિ ભારે ચિંતાપૂર્વક નોંધ લે છે. એ હુકમ બ્રિટિશ સરકારના વૃક્ષાદત ખાતાના મંત્રીએ અને હિંદુસ્તાન સરકારે કરેલી સર્વ જાહેરાતોના ને જાનેએ આપેલાં સર્વ આશ્વાસનોના ભંગરૂપ છે, અને હિંદુસ્તાનને અપમાનરૂપ છે. મહાસમિતિ પોતાનો એવો અભિપ્રાય પણ વ્યક્ત કરે છે કે હિંદુસ્તાન સરકાર કેન્યામાં વસતા હિંદીઓ પ્રત્યેનું તેનું કર્તવ્ય ચૂકી છે. મહાસમિતિનો એવો પણ અભિપ્રાય છે કે કેન્યાની પરિસ્થિતિનો ઉકેલ હિંદુસ્તાન સરકારના કશા પ્રયત્નથી આવવાનો નથી, અને તેથી મહાસમિતિ આ જાળતમાં આવશ્યક પગલાં લેવા કાર્યવાહક સમિતિને વિનંતિ કરે છે” (‘હરિજનજાણુ,’ તા. ૭ : ૫ : ૩૯).

દક્ષિણ આફ્રિકાની સ્થિતિ

મહાસમિતિએ દક્ષિણ આફ્રિકા સંબંધે પણ આવો ઠરાવ કરવો જોઈતો હતો. ત્યાંની સરકાર હિંદીઓને ગોરાઓથી જુદા અતેવાસમાં ધકેલી દેવા ઇચ્છે છે. આર્કટના ઘેરાને પ્રસંગે હિંદી સિપાહીઓએ ઝોસામણ પીને ગોરાઓને ભાત ખવરાવ્યો તેનું પરિણામ હિંદની પરાધીનતાની શરૂઆત! મહાવિમલમાં હિંદે અંગ્રેજ સરકારને સહાયતા આપી તેનું પરિણામ રોસેટ એક્ટ! પણ એજ મહાવિમલમાં દક્ષિણ આફ્રિકાએ શી સહાયતા આપેલી? એ વિમલમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના ૭૨૭૧ સૈનિકો મરાયા અને ૧૧૬૩૯ ધવાયા, ત્યારે ૩૬૦૦૦ હિંદી સૈનિકો મરાયા અને ૬૨૦૦૦ ધવાયા (The Waverly Encyclopaedia, પુસ્તક ૩, પૃષ્ઠ ૧૮)! અને તેનું પરિણામ આજે હિંદીઓને અન્તેવાસ! ખરેજ દેશ એકે વારે સ્વતંત્ર નહિ થાય ત્યાં સુધી આ બધું અવધાનો નિકાલ નથી આવવાનો.

હિંદમાં જ હિંદીઓને અન્યાય

એ અન્તેવાસની ચર્ચા ચાલતી હતી ત્યારે ત્યાંની ધારાસલાના એક ગોરા સભ્યે કહેલું કે આ અન્તેવાસ અને અસ્પૃશ્યતા તો હિંદીઓ હિંદમાંથીજ

લાવ્યા છે. અને આવાં મહેલાં તો ત્યાં ગોરાઓ બહુ કાળથી દેતા આવ્યા છે, એમ છેક સને ૧૯૧૯માં મને શ્રી. એર્ડુસે કહેલું. અને એ વાતમાં અસત્ય પણ છે શું? મદાત્માજીની પ્રેરણાથી મહાસભા અસ્પૃશ્યતાનિવારણ કરી રહી છે. તો એ સવર્ણ હિંદુઓ અસ્પૃશ્યોને અન્યાય કર્યા જ કરે છે. અહુણ જ સોલાપુરમાં બનેલો પ્રસંગ જુઓ: “સોલાપુર, તા. ૨૩મી એપ્રિલ. ડૉ. આમ્બેડકરના અનુયાયીઓએ ગઈ કાલે તેનો જન્મદિન ઉજવવા માટે, કાઢેલ સરઘસમાં અયડામણ થતાં આડ સખસો ધાયેલ યથા હતા અને ત્રણ બીજાને અટકમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. ગુરુત્તરમાં જતા આર્થ સત્યાગ્રહીઓના વિદાયમાન માટે એક સરઘસ, શિવજીવંતી ઊજવવા નીકળેલું બીજું સરઘસ અને મુસ્લીમ લીગ તરફથી નીકળેલું ત્રીજું સરઘસ, એમ ત્રણ સરઘસ આજે નીકળ્યાં હતાં. આમ્બેડકરના અનુયાયીઓએ જ્યારે તેમનું સરઘસ હિંદુ લતામાંથી કાઢ્યું ત્યારે સવર્ણ હિંદુઓએ વિરોધી પોકારો કરવાથી અયડામણ થવા પામી હતી. અરસ-પરસ જાને પક્ષેએ પથરા ફેંકવા શરૂ કર્યા. પરંતુ પોલીસ તુરત-ત્યાં આવી પહોંચી હતી ને વ્યવસ્થા જાળવી હતી” (‘મુંબઈ સમાચાર’ તા. ૨૪:૪:૩૬). ‘આર્થપ્રકાશ’ના ભડાકા

આજે સોલાપુરમાં તો આર્થ સત્યાગ્રહીઓનું મોટું યાજ્ઞ છે. તેઓ હૈદરાબાદ રાજ્ય સામે પોતાના જન્મસિદ્ધ હકો માટે સંગ્રામ ચલાવી રહ્યા છે, તેમની આંખો સામે દરિજનોના જન્મસિદ્ધ હકો લૂંટાય અને તેઓ માત્ર જોષ્ટ જ રહે એ કેવો ન્યાય! અને આમ તો પોતાના ભડાકા ઉડાવવામાં એ બહાદુર છે! તા. ૨૩:૪:૩૬નું ‘આર્થપ્રકાશ’ લખે છે કે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે “ગાંધીજીએ કેએસ સમક્ષ જે કાર્યક્રમ મૂક્યો છે એ કાર્યક્રમ ઉછીની મિલકત છે આર્થસમાજની.” પણ આર્થસમાજની એ પોતાની જ મિલકત હોય તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ માટે એણે શું શું કયું એનું સરવૈયું ‘આર્થપ્રકાશ’ પ્રકટ કરે ત્યારે જાણીએ. દરિજનો પ્રત્યેના આર્થસમાજના વર્તનના એક પ્રસંગનો તો મને પોતાને અનુભવ છે, પણ તે પ્રકટ કરવાની ફરજ મને એ સમાજ ના પાડે તો સારું! અને સ્વામી દયાનંદે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે કંઈ લખ્યું હોય અને એ રીતે આર્થસમાજ એને પોતાની મિલકત માનતો હોય તોય તે ભૂલ છે. સ્વામી દયાનંદ પહેલાં યંત્ર ગએલા રાજ્ય રામમોહનરાયે અને તેમણે સ્થાપેલા બ્રાહ્મસમાજે પણ અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે લખ્યું છે. પણ માત્ર કહેલું શું વળ્યું? એને સક્રિય સ્વરૂપ આપનાર તો ગાંધીજી જ, એ વાતની ચંકા કદી કાઢતેલ હોય તો તે કદાચ આર્થસમાજીઓને જ, જેમણે એ વિષે નહિ જેવું જ કયું છે.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

તા. ૫:૫:'૩૯ને રોજ મળેલી વ્યવસ્થાપક સમિતિએ ઉચ્ચ-તર અભ્યાસને અંગે અધ્યાપન વિભાગ શરૂ કરવાનો ઠરાવ કર્યો છે, અને એનો અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી રજુ કરવા માટે શ્રી. નરહરિલાલ દા. પંરીખ, શ્રી. મગનલાલ પ્રભુદાસ દેસાઈ શ્રી. દેસાઈલાલ પટેલ, તથા શ્રીમતી શરદાબેન મજમુંદારની પેટાસમિતિ નીમી છે.

મંડળની સામાન્ય વાર્ષિક સભા પણ તા. ૫:૫:'૩૯ને રોજ મળી હતી. તે વળતે મંડળનાં વાર્ષિક નિવેદન અને હિસાબ મંજુર થયાં હતાં, તથા નીચે મુજબ ઓદેદારો પસંદ કરાયા હતા :

પ્રમુખ : સરદાર શ્રી વલ્લભલાલ પટેલ

ઉપપ્રમુખો : શ્રી. દાદુલાલ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈ
શ્રી. ગોકળદાસ દારકાદાસ તલાટી

મંત્રીઓ : શ્રીમતી શરદાબેન મજમુંદાર (સ્વયંસેવકોમાંથી)
શ્રી. રાવણલાલ મણિલાલ પટેલ

અન્વેષકો : ગેસર્સ આપાલ અમીન એન્ડ કંપની, રજિસ્ટર્ડ
એકાઉન્ટન્ટ

સંરક્ષકો : શ્રી. રૂતિલાલ નારણદાસ ગામી, દિલ્હી
શ્રી. અંબાલાલ લાલલાલ પટેલ, મોરબાસા
શ્રી. નારણલાલ નરસિંહલાલ દેસાઈ, નડિયાદ

નવી વ્યવસ્થાપક સમિતિ રચાઈ ગઈ છે. તેની પણ સભા તા. ૫:૫:'૩૯ને રોજ થઈ હતી, તેમાં દરબાર શ્રી. ગોપાળદાસ અંબાઈદાસ દેસાઈની અધ્યક્ષ તરીકે વરણી થઈ હતી. જૂની વ્યવસ્થાપક સમિતિ હવેથી નિવૃત્ત થાય છે, ને હવે પછી નવી વ્યવસ્થાપક સમિતિ ત્રણ વર્ષ માટે કામ કરશે.

વિદ્યાલય સમાચાર

વિદ્યાલયમાં રજાઓ પડી ગઈ છે. જે વિદ્યાર્થીનીઓ સિવાય ગાદીની ગાદી વિદ્યાર્થીનીઓ પોતપોતાને ઘેર ચાલી ગઈ છે. વિદ્યાલય તા. ૧૨મી જુને ઊઘડશે.

છાત્રાલયના લવાજમ તરીકે દર સત્રે રૂ. ૫૦ લેવાતા હતા; તેમાં શાળાની ફીનો સમાવેશ આજ સુધી થતો હતો. હવે પછી નવા વર્ષથી લવાજમના સત્ર દીઠ રૂ. ૫૦, ઉપરાન્ત શાળાની જુદી ફી છાત્રાઓ પાસેથી લેવાનું ફરમાવાયું છે. રજાઓમાં જે છાત્રાઓ ઘેર ન જતાં છાત્રાલયમાં રહેવા ઇચ્છતી હોય, તેમની પાસેથી તે ગદલ માસિક રૂ. ૧૦ લેવાનું નક્કી કર્યું છે.

છાત્રાલયમાં પોતાની કન્યાને દાખલ કરવા ઇચ્છનારે પ્રાર્થનાપત્ર મંગાવી લેઈને તા. ૩૧મી મે સુધીમાં અહીં મળી જાય તે રીતે ભરીને મોકલી આપવું.

વિદ્યાલયમાં સંગીત, ચિત્ર, ગણિત અને સામાન્ય વિજ્ઞાન મેટ્રિક સુધીનું, ગુજરાતી ભાષા દ્વારા, શિળવી શકે એવી શિક્ષિકાઓની જરૂર છે. ઉમેદવારે પોતાની લાયકાત ને પોતે કયા વિષયો શિળવી શકશે તે જણાવતી અરજી વિદ્યાલયના આચાર્યને વેળાસર કરવી.

વિદ્યલ કન્યાદેવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૦:૫:૩૬

સરફોન મજમુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આશુદ્ધ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ ગયુરભાઈ પટેલે
શ્રી. સરફોન મજમુદાર મારે જાપી, તા. ૧૦:૫:૩૬

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫ }
વર્ષ ૧૬ }

આણંદ

{ અપાઠ
અંક ૯

અનેકપત્ની લગ્નનો પ્રતિબંધ

જગત આજે કુદકે ને મુસોકે આગળ વધે છે. કેટલાયે પ્રકારનાં વાદો આજે અસ્તિત્વમાં આપ્યા છે, આજે જાય છે અને બિબ્બમા આજે પણ જશે. દરેક વાદ જગતને વિધવિધ આદર્શો સમર્પણ કરે છે. જગત તેમાંના કેટલાક આદર્શોને સહર્ષ સ્વીકારે છે અને કેટલાકનો સાક્ષ ઇનકાર કરે છે. આમ આખું જગત જાણે આદર્શોને ન બંધુ હોય, તેમ દેખાય છે.

આજનો યુગ જાણે વર્ષોજૂના ભૂતકાળના પંથને ન શોધનો હોય એમ લાગે છે. શોધક રીત અને તેનાં સાધનો બંને પરાપૂર્વના ઇતિહાસમાં ન જાણવા મળ્યાં હોય તેવાં હોય, પણ લક્ષ્યિદુ તો તે પંથને એક યા બીજી રીતે મળતું આવતું હોય એમ લાગે છે.

હવે પછીનાં થોડાં વર્ષોમાં, જાણે કળિયુગની પૂર્ણાહુતિ થતી હોય અને સત્યયુગ બેમતો હોય એવી અનેક પ્રચંડ તૈયારીઓ દરેક સમાજમાં ચક્ર રહી છે, દરેક વસ્તુમાં સત્ય વિચારાય છે અને જગત પણ જાણતું થયું છે કે સત્ય એજ શાશ્વત છે. મમાનતા કેળવાય છે અને સમાનતાનું સામ્રાજ્ય ઠેર ઠેર સ્થપાય એમ સૌ કોઈ પ્રયત્ન આદરે છે. તેથી તેને લગતા અનેક પ્રશ્નો સમાજમાં ફેંકાય છે, અને તે ખૂબજ છણાય છે; અમૃતસાર ઝીલાય છે અને એક યા બીજો સ્વરૂપે અમલમાં મુકાય છે.

એમાંય વળી આજના યુગમાં વ્યક્તિએ વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યપ્રિય બની રહી છે. તેમાંયે વાણીસ્વાતંત્ર્યે તો આજે અજબ ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું છે, એમ કહીએ તો ચાલે. આથીજ આજે અન્ધાર પામતો દરેક વક્ત્રુન્યાય મેળવવાનો દાવો કરે છે; પછી બંને તે અંગલમાં આવે યા તો ન આવે, પણ તેને લગતાં અનેક આક્રમણો કરે છે.

આવેજ આજનો અનેકપત્ની લગ્નના પ્રતિષ્ઠનો પ્રશ્ન છે. જગતના મંડાણ સાથેજ પુરુષે અનેકપત્ની લગ્નનાં મંડાણ માંડ્યાં હશે કે કેમ તે તો દૈવ જાણે, પરંતુ જ્યારથી ઇતિહાસ મળી આવે છે તે કાળથી, રામાયણ મહાભારત વેદકાળથી પણ, આનું અસ્તિત્વ હોવાનું જણાય છે. આ અનેકપત્ની લગ્ન ક્યે કારણે સમાજમાં દાખલ થતા પામ્યું હશે તે તો તે વખતનો સમાજ જાણે, પરંતુ આજે તો તેમ મવાનાં કેટલાંક કારણો નીચે પ્રમાણે હોવાનું જણાય છે: (૧) વંશવેલાનું સંવર્ધન કરવું, (૨) અનેક પત્નીનો શોખ, (૩) વિકારવૃત્તિ, અગર (૪) શરૂઆતનાં લગ્ન પ્રત્યે અણગમો. આ ઉપરાંત બીજાં પણ આવાં અનેક કારણો જતાવવામાં આવે છે.

પહેલા પ્રકારમાં એમ જાને છે, કે એક વખતની કરેલી ધર્મલગ્નની પ્રત્યાયા પુરુષે વંશવૃદ્ધિની જો આસા મળેલી હોય છે, તે નિષ્ફળ નીવડવાથી તે ફરી લગ્ન કરે છે. પુત્રપ્રાપ્તિ જો લગ્નનો અંતિમ ઉદ્દેશ હોય એમ લાગે છે. એમ હોવાનું કારણ પણ છે: શાસ્ત્રો ખૂબ મારે છે કે પુત્રથી પિતા પુલ નામના નરકમાંથી જામે છે. પણ એ લગ્નથી પુત્રપ્રાપ્તિ ન મવાનું કારણ પતિ પોતેજ છે કે પત્ની, તે તો દૈવ જાણે; પણ પુરુષ અને તેનો પણ તો તેમાં પત્નીતેજ કારણમૂલ માને છે. અને તેઓ આમ દ્વિતીય લગ્ન કરવાનો પ્રસંગ ઉપરિચિત કરે છે. આવીજ આશાએ ને આશાએ પુરુષ જો કરતાંય આગળ વધે છે અને પત્નીની સંખ્યામાં વધારો કરે છે. પણ નથી કન્યાનાં માળાપ વિચારતાં કે નથી પુરુષ પોતેય વિચારતો કે આમાં કારણમૂલ કાણ છે. આવે પ્રસંગે પુરુષની તેજજ સ્ત્રીની વૈધર્મ્ય પરીક્ષા કરાવતી જોઈએ.

હવે બીજા કારણમાં તો ઠસુંય કહેવાનું રહેલું નથી. પરાપૂર્વના ઇતિહાસનાં પાને પાનાં આવા જનાંવોથી જરૂર છે. અનેક રાજમહારાજઓ દલ્લરો પત્નીઓ રાખતા. કૃષ્ણ જેવા સમર્થ પુરુષે પણ એમ કર્યાના દાખલા ઇતિહાસ પૂરા પાડે છે. આટલી જમી પત્નીઓનો ઉદ્દેશ શો હશે તે તો તેજ જાણે. ધારવા પ્રમાણે તો એટલી જમી સ્ત્રીઓની યાદી સાડ એક મોડું દાનરીપત્રક રાખવું પડતું હશે અને ત્યારેજ વધવટનું પ્રમાણ મળી શકતું હશે! માનવાને કંઈ પણ કારણ નથી કે એવો પુરુષ, એ સર્વે સ્ત્રીઓનાં મુખારવિદ પ્રાણાન્તે પણ જોવા પામતો હશે. એ સૌમાંથી ગમે તેમ પસંદગી થાય, પટરાણી સુટાય, અને આગ આવા મહાપુરુષોના શૂદ્રધાત્રમો આગળ આસે! આજના પણ કેટલાય હલકા રાજાઓ પોતાની સ્થિતિના પ્રમાણમાં અનેકપત્ની મત પાળતા હશે. એવી અનેકપત્નીઓના જૂથમાંની કેટલીયે

સ્ત્રીઓનો જન્મ એજે જતો દશે. આજના કેટલાય શ્રીમંતો આવો લાહવો લૂટે છે. આમાં પોતાની મોટાઇ જતાવવાનો પણ આદેશ દશે. પણ આથી અનેક સ્ત્રીઓને તથા અન્ય પુરુષોને અન્યાય થાય છે અને એમનાં જીવન એમ દુઃખીજ અવસ્થામાં વેડફાઇ જાય છે. હજારોને દુઃખે એક વ્યક્તિનો શોખ પૂરા કરવો એ મહાપાપમાંથી જન્મ્યા એના પ્રતિજ્ઞાની ખાસ જરૂર છે, એમ હવે તો સૌ કાંઈ માને છે.

અનેકપત્ની કરવાનું મૂળ કારણ એક યા બીજી રીતે વિકારવૃત્તિ છે. રોહલગન પણ વિકારવૃત્તિમાંથી જન્મવા પામ્યાં છે. માન્ધર્વ ને પૈશાચ લગ્નનું તો મૂળ એજ ગણાય. જગતનાં અનેક દુઃખો પૈકી ૫૦ ટકા - અરે તેથીયે વધુ - દુઃખો તો કામવાસનાથીજ અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે. આજનાં રોહલગન પણ શુદ્ધ રોહથી ચલા પામ્યાં હોય, એવું ગણુધા ઓછું હોય છે. ઓચિંતા મેળાપમાં જાણ લપકાનાં હંભથી તથા કૃત્રિમ સૌન્દર્યથી અંગાઈ રોહલગનો યાય છે. આવા રોહલગનની અંધારી જોડાએલ દંપતી પછી જ્યારે જાણ લપકાનાં હંભ તથા કૃત્રિમ સૌન્દર્ય નિહાળે છે, ત્યારે પોતે કરેલી એ કાર્યમાં નરી મૂર્ખતા છે એમ ગાની એ નરનારી છૂટાં પડે છે. પછી એ પુરુષ દ્વિરેકની જેમ અનેક સ્ત્રીપુષ્પો પાછળ ભ્રમણ કરી મૂકે છે. આવાં મોહલગન ખરેખર પાશ્વર્ય દેશોની વિકૃતિમાંથી પેદા ચલા પામ્યાં છે, અને તેમાં વિકારવૃત્તિ સિવાય બીજો ઉદ્દેશજ નથી, તેમજ તેમાંથી અનેક પત્નીઓ કરવાની ઝેરણા જાગી રહે છે. પુરુષ આગ અનેક સ્ત્રીમિત્રો કરે છે, સગવડ પડ્યે તેને પત્નીપદ આપે છે, અને જગતનાં અન્ય નરનારીને હાનિ કરે છે તેમજ મૂળ પત્નીને અનેક દુઃખો મહન કરવાની ફરજ પાડે છે. સ્ત્રીજીવનનો આગ લાગીને ભુસ્કો કરી નાખે છે.

આજે મોટે ભાગે એવા પ્રકારનાં લગ્નો યાય છે, જેમાં પરણનાર વરવધૂની જિલકુલ સંમતિ લેવામાં આવતી નથી. અરે, કેટલીયે વખત તો અરણનાર વરવધૂનાં માથાપો નહિ, પણ કુટુંબનાં વડેરાંઓ એ કૃત્ય કરી દે છે. એમાંય વળી આવાં લગ્નો એવે જાળવયે કરી દેવામાં આવે છે કે તેથી પરણનાર વરવધૂને ખચર પણ હોતી નથી કે તે એકબીજાને જોડે લગ્નપ્રતિજ્ઞા જોડાએલ છે કે કેમ. વરવધૂ પુષ્પ વયે એકબીજાના નિકટ સંબંધમાં આવે છે તે વખતે તેમનામાં નથી હોતી વચની સમાનતા, નથી હોતી કેળવણીની સમાનતા કે નથી હોતી ઈતર સમાનતા. હવે આવી સ્થિતિમાં એ જીવનો પ્રેમમય અને એ ક્યાંથી સંભવે? આગ લગ્નનો ઉદ્દેશ આટલેથીજ લાગી

પડે છે, અને કુટુંબકલહ તથા સાથે સાથે જીવનકલહ ઉપર સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. આમ ભારી મચરડી ભેગાં કરેલાં સ્ત્રીપુરુષોનાં જીવન રૂઝળાં પડે છે. હવે પુરુષ તો બીજી પત્નીની શોધમાં પડે છે અને લાવે છે પણ ખરો; પણ સ્ત્રીને તો બીજો પુરુષ કરવાનો અધિકાર નહિ, તેથી તેનું બિચારીનું જીવન નષ્ટ થાય છે!

એવું જ વૃદ્ધલગ્નને કારણે પણ બને છે. પૈસેટકે મરત વૃદ્ધો શક્તિએ પણ પોતે તગડા છે, એમ દુનિયાને જતાવી બાહારાંગ બની લગ્નની લહેર લૂંટે છે. નવી નાની પત્નીથી હરખાય છે. પત્ની તેજા વૃદ્ધ પતિના નિકટ સંબંધમાં આવે છે અને તેના પુરુષાર્થની ખરી કિંમત આંકે છે. તે જીવનને ફના ગણી, સમાજને શાપ આપી, માતાપિતાને હૃદયની ઊની જવાળાથી દગ્ગાડે છે. આવા અમૂલ્ય સ્ત્રીરત્નના જીવનનું નસિદાન પેલા વૃદ્ધેવોને આહુતિ રૂપે આપ્યા માટે માખાપ પછી ગાયું ફૂટે છે. એક પૈસાની હાંડલી ખરીદ કરતાં આંગળાંનાં ટેરવાં તોડવા પ્રવર્તનશીલ જનનાર માખાપ આવા જીવનના સોદા કરતાં અટકશે કે?

ઉપર મુજબ આદિકાળથી અને આવાં અનેક કારણોથી ધુસી ગયેલો આ અનેકપત્ની લગ્નનો કુરિવાજ ખરેખર તુરુછ છે. આથી નથી સ્ત્રી-જાતિને કાયદો, નથી પુરુષવર્ગનો ઉદ્ધાર. સમાજનો આ તો નર્મો મડો કહેવાય. આમ તો સ્ત્રીત્વ લજવાય. સ્ત્રીઓએ તો આ સામે સવિનય સત્યાગ્રહ કરવો જ ધટે. અને એ દીવા જેવું ચોકખું છે કે સ્ત્રીને લગતા પ્રશ્નો સ્ત્રીજાતિજ ત્યારે ઇજ્જતી થશે અને તેનો સામનો કરવા કમર કસશે ત્યારે જ તેનો જલદી અંત જરૂર આવશે. પણ તેમ થતા સુધી વાટ જોવાય નહિ. એવાં અધમ લગ્ન અટકાવવા સરકારે સમાજની વહારે ચઢવું જોઈએ અને કાયદો કરવો જોઈએ. આનંદની વાત છે કે હાલ શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ એ કાયદો કરાવવા મુંઝવે સરકારની ધોરણસલામાં બીલ આણ્યું છે. આ બીલને સમાજે અને ખાસ કરીને સ્ત્રીસમાજે અનુમોદન આપવું ધટે; ઇલાકાની એકે એક સ્ત્રીસંસ્થાએ આ સંબંધે અનુમોદનના ઠરાવ કરીને શ્રી. લીલાવતી મુનશી તરફ મોકલવા ધટે.

ભાણુ,

તા. ગણેસાષ્ઠી

રાયબેન મોહનલાલ પટેલ,

મુખ્ય શિક્ષિકા, કન્યાશાળા

કાન્તિને કિનારે

ચરોતરના પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા એક ગામને પાદરે સાવંકાલે એક મોટર ખસ આવી અને તેમાંથી એક પછી એક છ યુવકો ટપોટપ ઊતરી પડ્યા. સામેજ તળાવ હતું. તળાવને ધસાદને સડક હતી અને તે સડકની હારે વડ-પીપળાનાં વૃક્ષો મનોહરતા અને ભયંકરતા વધારતાં અડગ ઊભાં હતાં.

આવેશ યુવકોએ કાંઈ વિચિત્ર વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં. એ દરેકના હાથમાં ચામડાની થેલી લટકતી હતી. ગામને પાદરે એક ચણતરો હતો. એ ચણતરો જૂનવાણી વિચારોનું છેલ્લું પ્રતિનિધિત્વ બન્યું ન ધરાવતો હોય, તેમ ત્યાં પ્રતિદિન પાંચ છ વૃક્ષો આંતતાં. ગામમાં ઝોની કન્યા કેટલી ઉમરની છે, કાને ત્યાં ખારમું થયું નથી, તેમાંજ કાણે બાંપદાદની આખર વાસીદિ વાળી છે, એવાંજ ચર્ચાસ્પદ ને ગૂઢ વિષયોનો તેઓ વિવાદ ચલાવતા.

આજે ગામનાં એક આળસદાર ગૃહસ્થને ત્યાં લગ્નની ધામધૂમ હોવાથી પેલા ચણતરોએ જૂનવાણી પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા મહારાયો સારી સંખ્યામાં ભેગા મળ્યા હતા. વાતોનો રસ અને હુક્કાની લહેજત, એ બે વસ્તુથી સામે આવેલી મોટર છેક ઊભી રહી ત્યાં સુધી તેમનું ધ્યાન ખેંચાયું નહોતું. પણ ત્યારે ‘એ કાકા! જરા ખસજો, સામે ગોતરડો આવે છે,’ એમ ઝળહળતી મશાલોનાં પ્રકાશમાં સાંભળ્યું એટલે એક પછી એક એ બધા સ્થંભો ખસી ગયા!

પણ એ પૂરા ખસે ન ખસે ત્યાંજ ‘ધડડડ’ કરતો રાક્ષસી અવાજ સંભળાયો. સ્થૂભર સાર્વત્રિક શાન્તિનો સંચાર થઈ ગયો. સ્તબ્ધ બનેલી ગોતરડાની મહિલાઓ તો ક્યારનીયે અવાજ બની ગઈ જ હતી. બધે ‘આ સું,’ ‘શું થયું’ એ? એ અને એવા અનેક શંકાશીલ પ્રશ્નો નીકળવા લાગ્યા. બ્યવરિયત ગોઠવાએલી હારો છોડી ત્રાસાનાસ તો ક્યારનીએ થઈ ચૂકી હતી. સર્વત્ર ભયંકર શાન્તિ પથરાઈ હતી. પેટ્રોએક્સથી ઝળહળતું તેજ અને તેમાં ચિત્રવિચિત્ર રંગબેરંગી સાડીઓ નંબીને ને સુશોભિત બાસતાં હતાં. અને ધડીભર જોનારને વિચારવા જેવું પંજું હતું કે આ તે ‘બેકારી કે બાદેશાહી?’

‘ધડડડડડ.....ધડડડડ, ધડડડડ!’ ફરી એકસામટા ત્રણ અવાજ થયા અને પેલી મહિલાઓએ દોટાદોટ કરી મૂકી. ગભરાએલી નારીઓ સૌ સૌને

* ૧. આ વાર્તા કલ્પિત છે. પણ તેમાંની કલ્પના આગામી દોઢ દસકા બાદનું દેશ એક સત્ય ચિત્ર બને તો નવાઈ નહિ, એટલે વાર્તાનો સમય દોઢ દસકા બાદનો ગણવો.

ફાવે તેમ નાસવા લાગી. અને એ નાસનાસમાં ને ખૂમરાણુમાં જ 'બૂં • બૂં • બૂં • બૂં' કરતી મોટર બસ ઊપડી ગઈ.

એક બાળુ કેટલીક મહિલાઓ દૂર જઈ ખૂમો પાડવા લાગી : "એ કમળાબેનને, કાન્તાબેનને ને બીજાં એ ચારને ઊપાડી ગયા!"

અને 'કાને?' 'કાણુ ઊપાડી ગયું?' એ પ્રશ્નોની પ્રશ્નપર શ્રવા લાગી. જોતજોતામાં મંગળ સ્થાને સ્મર્યાનશી લયાનકતા વ્યાપી રહી. ગડારોળ, કળકળાટ અને રુદનની લહરીઓ ચોમેર પથરાઈ. આખું ગામ કુતૂહલવૃત્તિથી પ્રેરાઈ એકઠું થઈ ગયું. તપાસ થઈ. તપાસને અંતે છ કુમારિકા ને એક નવોદા ગણી કુલ સાતનાં હરબંધે આંકડો થયો!

ગામના આગરુદાર કુટુંબની કન્યાઓને આમ ગામ વચ્ચેથી ઊપાડી જનાર આ યુવકો કોણુ હશે? તેમણે શા માટે આ કૃત્ય કર્યું? હશે? એ ગંભીર ને કૂટ પ્રશ્નો વિષે સૌ કોઈ પોતાને ફાવે તેમ મત બાંધવા લાગ્યા. 'અપહરણના કિસ્સાઓ બંગાળમાં ને સરહદ પ્રાન્તોમાં રોજના ને છેક સ્વાભાવિક બન્યે જાય છે, પણ ચરોતરમાં આ ચેષ? આ તો હડહડતો ઠળજુગ! અરેરે! આ સુધારાથી તો તોળા! પૃથ્વી રસાતાળ જવા બેડી છે!' આવી અનેક લોક-વાણી ફરતાં જ્યાં ગામોમાંયે સંભળાવા લાગી.

અને આને આ ગામથી તો ફાવે પેલે ગામથી સમાચાર આવવા લાગ્યા. હજી તો આ ગામમાંથી ગએલી કન્યાઓનો પત્તો મળ્યો નથી ત્યાં તો ચરોતરનાં બીજાં ગામોમાંથી પણ એજ મોકાણના સમાચાર છૂટવા લાગ્યા!

"કેમ વિદ્વલભાઈ, આ તમારા બાર ગામમાં એ બોમ્બ ફૂટ્યા ને?"

"જવા દો એ વાત! આ ગઈ કાલેજ અમારા ગામમાંથી પોણા ડઝન કુમારિકાઓને ઊપાડી ગયા અને સાથે એક સણસણતો કાગળ આપી ગયા છે કે : 'સાવધાન! સડેલા સમાજ, અને એ સમાજને અણિશુદ્ધ હિંમતના જૂનવાણી કુલીનો, વેળાસર ચેતી જાઓ અને આ ગોળની વાડમાં છીંડાં પાડો, નહિ તો આ સ્થિતિ માટે તૈયાર રહો. આના જવાબદાર તમે અમે તમારો સમાજ છે.'"

"અરેરે! વિદ્વલભાઈ, ગજબ થયો! સંભળાય છે કે આ જુવાનિયાઓ આવી રીતે કન્યાઓને ઊપાડી જઈ દલકા ને કુલહીન ગામડીઆઓ સાથે પરણાવી દે છે. અને દિલગીરી તો એ ઊપજે છે કે મહાસભા દિનપ્રતિદિન વધુ સત્તાશીલ બનતી જાય છે, છતાં આવા ગંભીર પ્રશ્નો સામે આંખમીંચામણી કરે છે. તેમાં વળી આ 'પાટીદાર પરિષદ' નામનું નવું લક્ષ્મી ભાત ભાતના

તાવકા કરે છે! અને લાઇ, આ તે કાંઈ જોછા શેરની વાત છે. કે આ અમારા જાપાના કુળનું નાકે કાપી આ અમારા ચડિયાની કન્યાને ગામડાંનાં કણુખી-કાછિયાં જેવાંને પરાણે પરણાવી દેવી! અને તો લાજ મરીએ છીએ, નાકે ખોઇ બેઠા! અને હોડ પશુ જવા બેઠા! કાઇ પણ રસ્તો જડતો નથી.”

“મળેલાઇ, તમારું કહેવું વ્યાજબી છે. પણ પેટ પાકે ત્યાં પાટો ક્યાં બાંધીએ? આપણા જ જ્ઞાતિભાઇઓ જ્યારે આ નાલાયકોને ઉત્તેજન આપી રહ્યા છે, ત્યારે ખીજો ઉપાય સૌ? હવે તો હોડ સાચવવા હોય તો બેજ માર્ગ રહ્યા છે: પ્રથમ કાં તો આ જોળને ચડમૂળથી તોડી ખૂણા કરી દો, અમર તો ધિંગાણાં કરો કે કેશગિયાં.”

“ત્યારે આપણે પંચ બેલાવીએ અને આ માટે ઘટતા ઉપાયો કરીએ તો?”

“પણ પંચ તો મડદા જેવું જાતી મર્યું છે. આપણાં પંચો એ તો માત્ર વેપધારી મડદાં છે. એમાં પ્રાણસંચાર કરવો જોઈએ અને તે પણ આડંબર નહિ. એમાં સંગીનતા ને સક્રિયતા લાવીશું તો જ આપણે દાંધક કરી રાકીશું. બાકી આમ વાતો કરવાથી આ પરિસ્થિતિ અટકવાની નથી જ.”

“હીક ત્યારે, આપણે તે માટે ગામમાં જઈ ચર્ચા કરીશું, ચાલો.”

અને એ મધ્યમ વર્ગના માર્તંડો ગામમાં ગયા!

*

“પણ તમે આ લાઇને ચાહો છો?”

“ના.”

“આ લગ્ન અમારાથી નહિ થઈ શકે. ચાલો, તમે?”

“ના, હું પણ ચાહતી નથી.”

“તમે?”

“ના મારાજ, હું નહિ.”

“આ શો જોટાજો છે? રગણુભાઇ!”

• “આચાર્ય, એ સૌ હજી આ મુલાતોથી અપરિચિત છે. હજી તેમના દેરકેતા હૃદયમાં કુલીનતાનું ધમકું છે, તેમજ ભય પણ ખરો; ત્યારે આ બધાં લગ્નો મુલતવી રાખનાં પડશે.”

“ત્યારે પ્રથમ અહીં આખ્યા પહેલાં આપે તે દરેક સાચે નક્કી નહોતું થયું?”

“કરેલું, પણ તે ખરા અંતઃકરણનું તો નહિ જ.”

“એમ કેમ?”

“માફ કરજો. અમારી ટોળી આવી કન્યાઓનાં અપહરણ કરી કુલીન

સાથે અકુલીનનાં અને અકુલીન સાથે કુલીનનાં લગ્ન કરાવી દે છે.”

“એટલે શું જળાત્કારે?”

“હા, એમ જ.”

“આપ જાણતા નથી કે આપણા આર્ય ધર્મમાં આવાં લગ્નોનો નિષેધ છે?”

“આચાર્ય, આપ આર્યસમાજ છો, એટલે આપને માટે હું માન ધરાવું છું, પણ મને જાણીને ખેદ થાય છે કે આ મુઠ્ઠી ગએલા શાસ્ત્રની ઉઠાગ વાતો માટે તમારો પણ આવોજ મત છે!”

“નહિ નહિ રમણુભાઈ, આ કાંઈ સેભાલુ ઘાણશ્લોના ગપાટા નથી, પણ હું જે વાત કરી રહ્યો છું, તે આદર્શ લગ્નસંસ્થાની અને તેને અંગે ઊભી થતી ધાર્મિક ફરજની. જેને આર્ય વિવાહ કહે છે તે આર્ય વિવાહ માટે ભારતવર્ષ એક સમયે પ્રખ્યાત હતો. ત્યારે કુમાર-કુમારિકાઓ સંવનનથી એક ખીજને ચાહતાં, તે માતાપિતાની સંગતિથી લગ્નપ્રત્યાયા જોડાતાં. પણ અફસોસ, આ કમભાગ્ય ભારત ઉપર આવેલી અનેક આફતોએ એની એ ઉજ્જવળ કારકીર્દિ ઉપર કલકે ચઢાવ્યું છે. અને તે તેની પડતીનો કરુણ દેશ છે. આજે સંવનન શોધ્યાંયે જડતાં નથી! આજે કુલીનતાને નામે રાક્ષસી લગ્નો થઈ રહ્યાં છે. આજનાં લગ્નો એટલે વ્યવસ્થિત વ્યભિચાર!”

“અને તેથી જ અમે આ પ્રયા સામે જળવાની જોડાઈ પોકારી છે.”
ભવંકર ત્રાડ પાડી રમણુભાઈ બોલ્યા.

“પણ ભાઈ, જો સગાજનાં જંધન તોડવાં એ કાંઈ અચ્ચાંના ખેલ નથી. અને તમે લીધેલો આ માર્ગ આદર્શ નહિ, પણ ભ્રષ્ટ ઉત્કાષ્ઠ છે.”

“ત્યારે શું આ જંધનો તોડવા કાંઈ ખીજે સચોટ ઉપાય છે?”

“હા, છે. પણ તે ઉપાય તમારા જેવાના આત્મભોગની અપેક્ષા રાખે છે!”

“આત્મભોગ! આચાર્ય, હાથમાં માથું લેઈ ફરનાર રજુવીરોથી જ આ કટાઈ ગએલા હિંદુસ્થાન ઉપર તેજનાં રક્તિ દેલાયાં છે એ શું આપ બૂલો છો?”

“પકડો, પકડો. એ જ જદમાસો છે.” હજી રમણુભાઈ પુરું બોલે તે પહેલાંજ પોલીસની એક જળરસ્ત ફોજ આચાર્યસહ કન્યાઓને ઘેરી ઊભી.

“એ જ નગાધમો, એ જ જદમાસો છે, જેમણે મારી કમળાનું હરણ કર્યું છે. આજે તેમને ખજાર પડ્યો કે કુલીનતાનો પ્રતાપ કેવો હોય છે.”

“કાણુ, રાજરત્ન?”

“હા! આચાર્ય, તમે પણ જદમાસોમાં બળ્યા લાગો છો. અમે તમોને આવા નહોતા જાણતા. યાદ કરો, તમે ત્યારે પ્રથમ આ આર્યસમાજ મંદિર

માટે ફેડ ઉધરાવતાં-હતા ત્યારે મેં કેટલી મદદ કરેલી? કેટલું દાન આપેલું? અને અમારો નાણુનો આ ઉપયોગ?’

“મનમોહનરાય, આપ રાજરત્ન છો, તેથી પ્રજારત્ન છો જ એમ માનવાને મુદ્દલ કારણ નથી. તેમ આપ જે સત્તાના રાજરત્ન છો તે સત્તા એ કાંઈ પ્રજામતના વાદ્યો વિશેષ નથી, એ રહે જૂલતા.”

“બસ કર, બામદા!” આવેશથી રાજરત્ન બોલ્યા.

અને એ જાદી ફોજ સુધારક સંઘને લેઈ પોલીસ સ્ટેશન તરફ વળી.

“પણ હું તો એ જાણુવા માગું છું કે આવી રીતે અપહરણો કરવાનો હેતુ શો?”

“હેતુ, એ જ કે સામાજિક જાંધનો તોડવાં.”

“અને આ પ્રકારે તે જાંધનો તૂટે ખરાં?”

“જરૂર. ત્યાગી સમાજસેવકો અહિંસાત્મક પ્રયોગો સાથે નિર્વિકાર હિંસા, શાન્ત હિંસા બેજાવી આ પ્રયોગે સિદ્ધ કરી શકે એ અમારી કલ્પના નહિ, પણ વાસ્તવિક માન્યતા છે.”

“હા! હા! હા! નિર્વિકાર હિંસા! કેવો શબ્દપ્રયોગ! અને રમણભાઈ, આ કામ કાયદા વિરુદ્ધ ચાલ છે તેમ તમે માનો છો?”

“કાયદા વિરુદ્ધ કેમ કહી શકાય? કાયદાની તમારી વ્યાખ્યા મુજબ ગમે તેમ, અમારી વ્યાખ્યા મુજબ નહિ જ. કાયદો જોટલે સમૂહ સમૂદના હિતાર્થે, રક્ષણાર્થે ચોળેલા નિયમો તે કાયદો, અને તેનો અમલ જોટલે લોકશાસન.”

“જોટલે શું આ રાજ્યના કાયદા મુજબ તમે તમારું કૃત્ય વ્યાજબી માની શકો?”

“પ્રથમ કહ્યું કે તમારું રાજ્ય જે કાયદા ઘડે છે, તેમાં સમૂદના હિતનો વિચાર કરવું નથી તેમ સમૂદના હિતાર્થે કરેલા કાયદા રાજ્ય પાળવું નથી. રાજ્યે કરેલો જાળવનનિયેષક કાયદો ધારાપોથીમાં મીડી નિદ્રા લે છે! કુરુજિયાત શિક્ષણપ્રધાન ખુદી અધોગતિ નોતરે છે! અને છૂટાછેડા કે અન્ય સામાજિક ત્રાસનિવારણ નિયમો સંતાકૂકડીની રમતો રમે છે! અર્થાત્ તમારું રાજ્ય કાયદા પાળવું નથી, પણ કાયદાના કુશકા ખાંડે છે! અને અમારા જ દામથી પોપાતા રાજ્યના અમલદારો અમને લાંચરુશ્વતથી રંજાડે છે! અરે આ રાજ્ય.....”

“અરે હું યાદ આપું છું કે તમે નામદાર કોર્ટનું ને રાજ્યનું બંધનર અપમાન કરી રહ્યા છો.” વચ્ચે જ મેનિસ્ટ્રેટ ટેબલ પર હાથ પછાડી બોલ્યા.

“અને હું તે જવાબદારી જાણી સમજીને જ બોલી રહ્યો છું.” રમણલાલે જવાબ આપ્યો.

“તમારી ઉપર હું તહોમતનામું ફરમાવું છું. તમારે આવતી મુદતે તમારા બચાવના સાક્ષીઓ હાજર કરવા.” અને એટલું બોલી મેજિસ્ટ્રેટ કોર્ટ છોડી ચાલ્યા ગયા.

મુદતને દિવસે મેજિસ્ટ્રેટ ફેસલો વાંચ્યો: “આરોપી નં. ૩નો ગુનો ભયંકર છે; તેણે એક આબરુદાર કુટુંબની પરિણીતાને ભગાડી જઈ અસમ્ય ગુનો કર્યો છે. આરોપી નં. ૧, ૨, ૪, ૭નો ગુનો માત્ર તેમની સુધારાની ધેલજાઓ યજોસો છે. આરોપી નં. ૫, ૬ એ નિર્દોષ યુવાનો આ ટોળીમાં ફસાઈ પડેલા ને છેક જ નિર્દોષ વૈવાંનના ખાનદાન કુટુંબના નણીગાઓ છે. તેમણે પોતાનો ગુનો કબુલી તાજતે તિના કામમાં સરળતા કરી આપી છે. આ ટોળીના મુખ્ય આગેવાન અને આ ભયંકર કાવત્રાના સંયોજક રમણભાઈ આ સર્વ પરિસ્થિતિ માટે જવાબદાર છે, જેથી હું તેમને આ રાજ્યમાંથી છ વર્ષ માટે હલપાર કરું છું. નં. ૫, ૬ને નિર્દોષ જાહેર કરી છોડું છું. અને નં. ૧, ૨, ૪, ૭ને એક વર્ષની સાદી જેલની સજા કરું છું. અને બાકી જેલા નં. ૩ને દોઢ વર્ષની સખત જેલની અને બસો રૂપિયાના દંડની સજા ફેરવું.” ‘મન્દિલાલ જિંદાનાદ’ એ ધોષજાથી કોર્ટનું ચોખ્ખાન ગજી બેઠ્યું.

“કમળા, તું અહીં ક્યાંથી?” રાજરત્ને કોર્ટમાં જ પોતાની પુત્રીને જોઈ પૂછ્યું.

કમળા સ્તબ્ધ બિભી જ રહી. ચરમથી તેણે નીચું જોયું.

“અને તારી સાથેનો આ યુવાન કોણ છે?”

“એ વડોદરા પાસેના . . . ગામના પ્રખ્યાત સુધારક છે અને મારા પતિ છે.” કમળાએ સહેજ ઊંચું જોઈ કહ્યું અને તે સાંભળી ક્રોધથી રાજરત્ને કમળાને એક તમાચો ચોડી દીધો!

ઉત્તરસંક્રાંતિ

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

લગ્નવિવરણ

સર્વે પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ છે. તેનામાં બુદ્ધિચાતુર્ય અને આત્મગણ વધારે છે. આથી તેણે વાસનાઓને સંયત કરવા અને આધ્યાત્મિક પવિત્રતા સાચવવા લગ્નની યોજના કરેલી છે. મનુષ્યજાતિના વિકાસ અને ઉત્ક્રાન્તિ સાથે લગ્નો સુખ્યવરિયન જન્યાં.

માનવજીવનનો સૌથી અગત્યનો પ્રસંગ લગ્નપ્રસંગ છે. લગ્નથી સ્ત્રીત્વના અને પુરુષત્વના નૈસર્ગિક આકર્ષણને વિશુદ્ધ સ્વરૂપ મળે છે. પ્રાચીનકાળમાં કે અર્વાચીન કાળમાં, સુધરેલી પ્રજાઓમાં કે નહિ સુધરેલી પ્રજાઓમાં, લગ્નપ્રસંગને ગહોતસવ ગણવામાં આવ્યો છે. નૂતન સર્જનનું એ પહેલું પગથિયું છે. જેટલું આ પગથિયું વધારે દૃઢ અને મજબૂત એટલું કોમનું, રાષ્ટ્રનું અને જગતનું વધારે શ્રેય.

દરેક દેશમાં લગ્નને વધારે પવિત્ર જનાવવા તેને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે. ધાર્મિક ક્રિયા વિનાના લગ્નને કોઈ સમાજ લગ્ન તરીકે સ્વીકારતો નથી. હિન્દુ ધર્મના મત પ્રમાણે વરના સાતમા પિતૃ અને કન્યાના પાંચમા પિતૃ સુધીમાં કોઈ પણ જાતની સગાઈ નહોતી હોય એવાં લગ્નો થવાં જોઈએ. ખ્રીસ્ત ધર્મોમાં આ પ્રમાણે જોવામાં આવતું નથી. ઇસ્લામ ધર્મોમાં તો બે લાઇનાં, એ જોનાનાં કે લાઇજોનાનાં બાઈકો લગ્નસંબંધથી જોડાઈ શકે છે. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ લગ્નો ઊંચા પ્રકારનાં નથી, સ્ત્રી અને પુરુષ જીવનરચનાં બે ચક્રો છે. આ બે ચક્રોને જેટલો વધારે સુમેળ સધાય તેટલો લગ્નનો આદર્શ વધારે સચ્ચાઈ.

પશ્ચિમના દેશોમાં ધર્મબંધ પ્રણયલગ્નો (Love Marriage) જોવામાં આવે છે. આ લગ્નોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ એક બીજાને જાણખતાં હોય છે, એક બીજાને ચાહતાં હોય છે, એક બીજાના ગુણદોષ જાણતાં હોય છે. આ ભૂમિકા જોતાં આ લગ્નો વધારે સુખદ લાગે છે. છતાં આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે એ દેશોમાં પ્રત્યેક વર્ષે લાખોની સંખ્યામાં છૂટાછેડા લેવામાં આવે છે. આતું કારણ શું? વડીલોની સમ્મતિ સિવાય, યૌવનના સ્વચ્છંદમાં કરેલાં લગ્નો સાચાં પ્રણયલગ્નોને જાહેર મોહલગ્નો થઈ પડે છે અને છેવટે છૂટાછેડા લેવા પડે છે. એમનાં લગ્નોમાં જાણલગ્નોને સ્થાન નથી, એમનામાં કિશોરી સાથે વૃદ્ધનું લગ્ન થાય એવું પણ જોવામાં આવતું નથી; આપણે આ વસ્તુઓ તેમની પાસેથી જરૂર અપનાવવી જ પડશે.

આપણામાં વરની પસંદગી વડીલો કરી લે છે. આ પસંદગીમાં કન્યાનો અભિપ્રાય લાગે જ પૂછવામાં આવે છે. સોળ વર્ષની કિશોરી કેવો પતિ ઇચ્છે? કન્યા વરપતે રૂપમ્ । એ નિયમાનુસાર કન્યા સ્વરૂપવાન પતિની આશા રાખે. યુવાન સ્ત્રીઓને હમેશાં તેજસ્વી અને યુવાન પુરુષો મળે છે. એવો પતિ મળતાં સ્ત્રી હમેશાં આનંદમાં રહે છે. એને ઠેકાણે કોઈ આવેલ વા વૃદ્ધ, જેને પિતા અથવા દાદા કહેવાનું મન થાય એવા માણસને બેસાડી દેઈ પરણાવી દેતાં કન્યાનું હૃદય હમેશાં મારે રડી જાય છે.

જાળલગ્નો પણ ઘણાં જ જોવામાં આવે છે. પરણવું જોટલે શું, પરણવાની જવાબદારી શી છે, એ નં જાણતાં જાળકાને પરણાવી દેવાં એ કેટલું મૂર્ખાઈ-ભયું છે! પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે સ્વયંવરો યોજાતા હશે ત્યારે જાળલગ્નો નહિ જ હોય. કારણ કે આઠ દસ વર્ષની જાળા કયા પતિને પસંદ કરવો. એ ન જ સમજી શકે. ગમ્યયુગમાં જ્યારે વિદેશીઓના આર્યાવર્ત ઉપર હુમલા થતા હતા ત્યારે સ્ત્રીઓનું શીલ સચવાય, એ હેતુથી જાળલગ્નો કરવામાં આવતાં, પરંતુ હાલના જમાનામાં એવો કોઈ લય નથી, ત્યારે શા માટે આ કુરિવાજ ચાલુ રાખવો? સમ્રપટ્ટી જેવી ઉગદા ભાવનાઓ જે આર્યોએ જગતને આપી એ આર્યો જાળલગ્નોના કે વૃદ્ધલગ્નોના હિમાયતી હતા એમ કેમ કહેવાય? હાલમાં પરણાવનાર ક્યો ગોર એ પવિત્ર ભાવનાઓને સમજી શકે છે? તો પછી પરણનાર માટે શું પૂછવું?

હિન્દુઓમાં વિધવાનો પ્રશ્ન તો સળગતો જ ઊભો છે. જોને જાળવયમાં પરણાવી હોય, જેણે પોતાના પતિને જોયો પણ ન હોય, એવી સ્ત્રીને ફરીથી લગ્ન કરવાની છૂટ તો કોણ જાણે ક્યારે ગણશે? આઘેડ કે મૃત્યુને કિનારે ઊભેલા વૃદ્ધ ઉમરવાળા હૃદયવિહોણા માણસ જ્યારે પરણવા જાય ત્યારે કંઈ જગડી જતું હોય એમ આપણા સમાજને લાગતું નથી. 'ભાઈ, શું કરે? ખિચારો બે વખત પરણ્યો, પણ ઘેર ધોડિયું જાંઘાયું નથી, આથી મોટી ઉમરે પરણતા જવું પડે છે.' આપણા લોકોની આ દલીલ! જાણે ધણાનો વંશ જવાનો હોય! હિન્દુસ્થાનમાં માણસો ખૂટી જવાના હોય! જોટલે એ ૬૦ વર્ષે નવાં ધોડિયાં જાંઘતા નીકળ્યા પડ્યા છે!

'ભાઈ! આ કોની જનન? વરરાજ્ય જરા મોટી ઉમરના દેખાય છે.'

'આ ના જોળખ્યા? આ તો જાપાના ધરના. અમારા માગના સૌથી વધારે કુળવાન. ઘેર બે ઊકરા છે અને ઊકરાને ઘેર પણ ઊકરાં છે, પણ ધરભાંગ થયા ત્યારે કરે શું? એ તો જાપા ધરના!'

શું તમારા કુળવાન! લોહપતાના કોડાઓ! નહિ હૃદય, નહિ ભાવના, નહિ પવિત્રતા, નહિ મનુષ્યત્વ, નહિ પરમાર્થ; નર્થો સ્વાર્થ, નરી વાસના, નર્થું પશુતાભયું હવના! માણસ પણ જોને ત્યારે એ પશુના દરજ્જાનો નથી, પરંતુ પશુથીયે હજારગણો નીચ છે. આવા તમારા કુળવાનો જોળખ્યા,

***

૧. આ વાત ઉકલ સાચી નથી, પરદેશીઓ આ દેશમાં આવતા પહેલાં પણ રામાયણમાં અને સ્મૃતિઓમાં પણ જાળલગ્નનાં વિધાન છે, છતાં જાળલગ્ન નિષિદ્ધ તો છે, એમાં કશી શંકા નથી. —૮૪

લાઈ! જોળખ્યા!

જાળસળો તો નજ થયાં જોઈએ. સાથે સાથે વૃદ્ધોનાં લગ્નો ફાઈ પણ રીતે નજ થયાં જોઈએ. પોતાની માથ જેવી, ફૂલ જેવી ૧૫ વર્ષની જાળાને ફાઈ વૃદ્ધ, જર્જરિત માથોવાળા માણસ સાથે પરણાવતાં એ માળાપોને કંઈ દિલમાં લાગતું નહિ હોય? જોળનાં પત્થર જેવાં હૃદયો દીકરીનાં આંસુથી મહેજ પણ નહિ ભીંજતાં હોય?

જો ફાઈ વિધવાના પુનર્લગ્નની વાત જદાર આવે તો આપણા સમાજને બધી પવિત્રતા ઊડી જતી હોય એમ લાગે છે, સૂર્ય કંડો પડી જતો લાગે છે! વિધવા એજ જાણે કરુણાનું મૂર્તિમંત રૂપરૂપ છે. આખા જગતમાં હિન્દુ સમાજની વિધવા જેવી દયાજનક સ્થિતિ ફાઈની નથી. મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે તે પ્રમાણે સાચેજ 'હિન્દુ વિધવાને ઘડીને વિધાતાએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે.'

જાળસળો કે વૃદ્ધસળોથી ઉત્પન્ન થએલી પ્રજા નિર્માલ્ય, નિસ્તેજ અને નિર્જાળ હોય છે. આવી પ્રજા રાષ્ટ્રનું સ્વાતંત્ર્ય કેવી રીતે જાળવી રાકે? ઉન્નતિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી રાકે? આવાં લગ્નો અટકાવવા મરી શીટવું એ પ્રત્યેક મુખાનની ફરજ છે.

લગ્નપ્રસંગો ખર્ચ એ પણ એક પ્રશ્ન છે. ઘર વેચી, જમીન વેચી, અરે કન્યાવિક્રય કરી લગ્નપ્રસંગે પોતાની શક્તિ ઉપરાંત ખર્ચ કરવો એ મૂખાઈની પરાકાષ્ટા નથી તો શીજી રું? અલગત એ ખર્ચ છે કે ખેડૂતનું જીવન એ સ્કા રજુ જેવું છે અને એમાં આ એકજ એવો પ્રસંગ છે, જે એ રજુમાં રસદીપ જનાવે. આ પ્રસંગે એને આનંદ મળવોજ જોઈએ. પરંતુ જ્યારે આ આનંદ પોતાની પ્રિય પુત્રીનું ખૂન કરાવે છે ત્યારે આનંદ નહિ રહેતાં આનંદની હોળી જની રહે છે.

એક જીજ્ઞાસુ આહતાં સુશિક્ષિત કુમારકુમારિકા, વડીલોની સંમતિ લેઈ લગ્ન કરે તો એ લગ્નો અત્યંત સુખદ અને સમાજને આદર્શરૂપ થઈ પડે. યૌવન એ જીવનની વસન્ત છે, એજ યૌવન રાષ્ટ્રનું હૃદય છે. જે દેશના યુવાનો વીર્યવાન, સત્યપ્રિય, અને આદર્શ હોય છે, તે દેશ ઉન્નતિને સિખરે હોય છે. તે દેશનો કીર્તિભાનુ જગતનાં રાષ્ટ્રોમાં ઝળહળતો હોય છે. કિન્તુ આવા યુવાનો વૃદ્ધસળોથી, જાળસળોથી કે છૂટા છેડા માગી લેનારો ગોઠસળોથી નજ ઉદ્ભવે. ઉપર કહેલાં આદર્શ લગ્નોથીજ એવા યુવાનો રાષ્ટ્રને મળે. દિનપ્રતિદિન આવાં આદર્શ લગ્નો વધે એજ અવિવાધ!

સટોરીઆ સમજશે?

લગ્ન એટલે જીવનનો મુખ્ય ગાંઠનિક અંગ, આજે માળાપ એને ગાને છે સટો! સટો એટલે ધારણા. મનુષ્યજીવન ધારણાઓથી શરૂ થાય છે અને ધારણાઓમાં લય પામે છે. દૃઢમાં જીવનનાં સૌ કાર્યોમાં ધારણાઓ જ હોય છે. ખાવા પીવામાં, જોસવા ઊઠવામાં, દાકતરહકીમની દવા ખાવામાં, હુંવાળોથી અને તાંત્રિકો પાસે દોરાધાગા કરાવવામાં, નાના મોટા વેપારમાં, ધોડાની રેસોમાં, સોનાચાંદીના અને રૂના સટાઓ જેવા જીવનના હરેક કાર્યમાં શું છે? કેવળ ધારણાઓ જ. આપણી સરકાર પણ આવતી સાલનું બજેટ તૈયાર કરે છે તે પણ ધારણાઓ જ ને?"

આ બધી ધારણાઓ લગ્ન રૂપી ધારણા આગળ કંઈયે હિસાબમાં નથી, કારણ કે ઉપલા સૌ સટાઓમાં જે હાનિ આવી પડે તો એક યા બીજી રીતે તેમાંથી મુક્ત થવાની હટકળારીઓ સરકારના કાયદામાં અગર તો ધર્મનાં યોથામાં પણ છે; પરંતુ લગ્ન રૂપી સટામાં જે નિષ્ફળતા મળી તો તેમાંથી મુક્ત થવાને સરકારી કાયદામાં અગર તો ધર્મશાસ્ત્રોમાં પણ એકે જાતની હટકળારી રાખવામાં આવો નથી. અને તેથી હજારો યુવકોનાં અને યુવતીઓનાં જીવન માળાપોની ધારણાઓથી ચએલાં લગ્નોને પરિણામે ઘણી વખત નીરસતામાં પરિણમેલાં અત્યારે જેમ્મ શકાય છે. જે યુવકે અગર યુવતીએ વિવાહદિવસ સુધી પરસ્પરને ઢાઢ દિવસ મુદ્દલ જેવાં તો ના હોય, પરંતુ નાગેય સાંભળ્યાં પણ ના હોય તેવાં અગ્નિપ્રગ્માં યુવક અગર યુવતીનાં કેવળ દુશાપીઆઓનાં કરેલાં વખાણુબરેલાં ભાષણો ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને લગ્નો કરવામાં આવે છે. તેવાં સટાનાં લગ્નોનું શું પરિણામ પછીથી આવશે અને આગ્યું છે તેનો ઢાઢ પણ દિવસ નિરાંતે જોસીને તેમનાં માળાપોએ સહેજે વિચાર કર્યો છે? અત્યાર સુધીનાં લગ્નોનું સરવૈયું જોતાં મને તો લાગે છે કે તેમણે કરેલાં કાર્યોનું પરિણામ શું આવ્યું છે તે જેવા જેટલી તેમની પાસે કુશલદજ્જ હોતી નથી. જો તેઓ જોતા હોત તો તેમની લસ કરી આપવાની પદ્ધતિમાં જરૂર ફેરફાર કર્યો હોત.

મને તો લાગે છે કે બ્યારે તેઓ પોતાનાં જાળકોના જીવનના સટા જોશે છે ત્યારે જરૂર ભાન બૂલી જતા હશે અને જરૂર તેમની દશા મદારીની મોરલીના ગાનથી મજ્જિધર શેષનાગના જેવી થતી હશે. નહિ તો તે બૂલી ના જાય કે નવાણુ ટકા સટોરીઆ વૂટે ત્યારે એક સંધાય. અત્યારે આપણા સમાજનાં લગ્નોમાં પણ નવાણુ લગ્નો નિષ્ફળ નીવડે છે, ત્યારે એકાદ અકરગાતથી

ફળીશૂત ઘણું જન્ય છે. આ જધાનું કારણ કેવળ ધારણાઓથી અને દુભા-
પીઆઓની હંસવાણીએ પોતાના મનનું મગતોલપણું ગુમાવવાથી આવે છે.

તો શું સમાજના મોટા સંટોરીયા (મુરખીઓ) નથી ખૂસતી લગ્નની
મોસમમાં પોતાનાં બાળકોના જીવનના સદા ખેલવા મૂકી દેઈ તેમને પરિપક્વ
અવસ્થાએ પહોંચવા દેઈ, તેમને પોતાને જ પોતાના જીવનનો સુયોગ સાધવા
દેશે, જ્યાં પોતે પોતાને મનમમતા જીવનસાધીને શોધી કાઢી પ્રશુતામાં
પગતાં માંડી શકે? જો સુવચ્યુવતીઓ પોતાના જીવનનો સુયોગ ગમી પ્રશુતામાં
પગલાં મૂકે તો આ જગત કેવું ગોમે?

લખાવાડ, નડિયાદ

રાવજીભાઈ મૂળજીભાઈ પટેલ

જેડૂતોનું રક્ષણ

મહાસલા સરકાર આવી ત્યારથી અને તે પહેલાં, આખા હિંદુસ્થાનમાં,
જેડૂતોનો હિદ્દાર કરવા તરફ ધણા લોકોનું લક્ષ દોરાયું છે. જુદી જુદી જાતના
પ્રયત્નો અને પ્રયોગો જુદી જુદી દિશામાં કરવામાં આવે છે; પરંતુ હાલની
સ્થિતિનું મૂળભૂત કારણ પરદેશી સરકાર છે એ દીવા જેવું ચોકખું જધાને
સમજાયું છે.

પરદેશી સરકારની સાથે પરદેશી કાયદા આવ્યા. પ્રથમ હિંદુસ્થાનમાં ગામે
ગામે સ્વરાજ્ય હતું. જમીન જે ખેડે તેની માલકીની હતી. માત્ર રક્ષણ માટેનો
કર લેવાતો. પરદેશી સરકારના આગમન સાથે જમીનનો માલકી હક્ક જેડૂતોને
ગયો. જેડૂત માલેક મટી દર વર્ષે કરેલો આ કર ભરે ત્યાં સુધી માલકી હક્ક
રહે તેવો અણોતિથો થયો.

બ્રિટીશ સરકારના આગમન પહેલાં મુદતનો કાયદો નહોતો. લોકોની
માન્યતા એવી હતી કે કોઈ શાહુકારનાં નાણાં લીધાં હોય તે દેણદારે ભરી
પૂરીને સુકાત કરવાં જોઈએ. દેણદારથી સુકાત ન ચાપ તો શાહુકારને ત્યાં બળદ
તરીકે કે કોઈ ખીજા જાનવર કે જીવ તરીકે જન્મ લેખને પણ નાણાંની સુકાત
કરવી પડે, પૂરેપૂરી સુકાત કર્યાં સિવાય દેણદારના જીવને મોક્ષ મળે નહિ
એવી માન્યતા હતી. અને તે માન્યતાને લીધે જ હિંદુ નિર્ગંધ પ્રમાણે બાપનું
દેવું વાળવાની 'ધાર્મિક' ફરજ દીકરાના ઉપર હજી પણ રાખેલી છે.

પરંતુ બ્રિટીશ સરકાર સાથે મુદતનો કાયદો આવ્યો. ત્રણ વર્ષની મુદતમાં
કે ૭ વર્ષની મુદતમાં—અમુક કરેલી મુદતમાં લહેણદાર દાવો ન કરે તો દેણદાર

પાસેથી લહેણું વસુલ થઈ રહે નહિ. પરિણામે કાંઈ પણ મંજૂગોમાં જૂના વખતથી દેવામુક્ત થવાની દેણદારની મનોદશા નહિ થવા લાગી અને જેન કેન પ્રકારે કાંઈ પણ કારણથી કાયદામાં ફરેલી મુદત કેમ સુકાવાય તેની જ મુખ્ય કાળજી લેણદાર કરવા લાગ્યો. આમ દેણદારની ચોરદાનત થઈ. દેણદારની અને અને ખેડૂતની શાખ (credit) આથી ગઈ.

જે શરારી પેટીઓ અગર વેપારી પેટીઓ લોકોનાં નાણાં જમા લેઈ ખેડૂતોને જ ધીરધોર કરતી તેમાં ખેડૂતોની શાખ જવાથી તે બેંકો, પોસ્ટ ઓફીસ સેવિંગ બેંક વગેરે નીકળવાથી ફરોડો રૂપિયાની નાણાંની જમાવટ તે બેંકોમાં થવા લાગી. પરિણામે ખેડૂતોને મુળતી તેટલી રકમો ઓછી થઈ. ખેડૂતોને ખેતી વગેરેને કારણે નાણાં મેળવવાની મુશ્કેલી વધી.

બ્રિટીશ સરકાર અને ગાયકવાડ સરકાર તરફથી નાણાંની આપ-લે માટે સહકારી મંડળીઓ ઊભી કરવામાં આવી. પરંતુ ખેડૂત લોકોના અજાનને કારણે, કરકસર અને સ્વાસ્થ્યના સિદ્ધાન્ત નહિ સમજવાને કારણે અને કામ કરનારા પ્રામાણિક સ્વાસ્થ્યવાળી સેવાભાવી માણસો મળવાને અભાવે, બ્રિટીશ અને ગાયકવાડી રાજ્યમાં સહકારી મંડળીઓથી લોકોને ફાયદો થવાને બદલે મોટે ભાગે નુકશાન થયું છે.

હાલના વખતમાં ખેડૂતો માટે હિમસંકટ, રેલસંકટ, દુષ્કાળસંકટ, તીકસંકટ, વગેરે સંકટ દર બે ત્રણ વર્ષે આવતાં હોવાથી તેમ જ ભાવસંકટ એટલે ખેતીના માલના ભાવ મંદ થવાથી ખેડૂતોની દુઃખદ સ્થિતિમાં ઉમેરો થયો છે.

આ બધી મુશ્કેલીમાં ચરોતરના પાટીદારોમાં દીકરી અને દીકરા પરણાવવાની મુશ્કેલી પણ ઓછી ત્રાસદાયક નથી. દીકરી અને દીકરા પરણાવવાના મંગળ-શુભ પ્રસંગોને હાલને રિવાજે ધણા જ અમંગળ-અશુભ બનાવી દીધા છે. મોટાં ગામોમાં નાનાં ગામોની દંપત્યો જતી હોવાથી મોટાં ગામોમાં દંપત્યોને વર મળવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યા છે, ન્યારે વગર બંધાએલાં ફેટલાંક નાનાં ગામોમાં દંપત્યો મળવી મુશ્કેલ થઈ પડી છે. કહેવાતાં મોટાં ગામોમાં વર મેળવવા પૈસા ખર્ચવા પડે છે, વગર બંધાએલાં હાથૂત-થએલાં ગામોમાં દંપત્ય મેળવવા પૈસા ખર્ચવા પડે છે.

બ્રિટીશ સરકારના આગમન પહેલાં ગામે ગામ સ્વરાજ્ય હતું, અર્થાત્ ગામે ગામ ખાંવા પૂરતું અન્ન, પહેરવા પૂરતાં વસ્ત્ર પેદા થતાં. સરકારને રક્ષણ કર લેવા સિવાય ગામની અંદરની બીજી કાંઈ પણ બાબતમાં, સામાજિક અને ગામની અંદરેઅંદરની બ્યવસ્થાની બાબતમાં, ગામના ઉત્પન્ન-

ખર્ચની બાબતમાં હાય ધાલવા કારણ નહોતું. બહે રક્ષણકર લેવા સિવાય બીજા તમામ બાબત ગામની વ્યવસ્થા ગામજ કરતું. પહેલાં ગામના તમામ કચ્છા ગામજ ચુકવતું. તે વખતે ગામના એક, બે કે પાંચ આગેવાનોની આમન્યાં આપું ગામ રાખતું. ગામનાં કામ ગામજ કરતું. પરંતુ હાલના જમાનાને કારણે કહેા કે કળવણી અને કાયદાના તંત્રજાગો કારણે કહેા, ગામની પ્રથમની વ્યવસ્થા હિન્નમિત્ર થઈ ગઈ છે. આખા ગામ ઉપર પ્રભાવ પાડે તેવા ગામમાં કાંઈ મોટા ગાણસો રહ્યા નથી, અગર છે તો તેમની આમન્યા કાંઈ માનતું નથી. સંપૂર્ણ સ્વરાજ્યની સંસ્થાઓ ગામે ગામ હતી તે નષ્ટ કરી હાલનું પંચાયતિયું ડબલગીરીવાળું સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યાથી દુઃખ થયું છે.

પહેલાં ગામે ગામ સંપ હતો. હાલ ગામે ગામ સંપ તો નથીજ, પણ ઘરે ઘરમાં કુસંપ પેડો છે. અને રિયલિટી એ આવી છે કે કાંઈ સારા બુદ્ધિશાળી કે પ્રભાવશાળી માણસ પોતાના ગામમાં રહેવા ઇચ્છતો નથી. રહેવાની ઇચ્છા થાય તો ગામના લોકોમાં ઇર્ષ્યાનું જળ એટલું વધી ગયું છે કે તેમના જેવી રહેણીકરણી, રીતભાત રાખ્યા સિવાય ગામના લોકો તેને રહેવા દે તેમ નથી, આચારવિચારમાં કે કાંઈ પણ બાબતમાં તેમના કરતાં જુદો પડે તે તેમનાથી સહન થાય તેમ નથી. ગામડાંની રિયલિટી હાલ આ છે.

ઉપરાંત ખેડૂતોના રક્ષણ માટે સિટીશ સરકાર અને વડોદરા રાજ્ય તરફથી છેલ્લાં થોડાં વર્ષોમાં ખેડૂતસંરક્ષણ નિજંધ, ખેડૂતકરજ નિયમન નિજંધ, કરજ-સમાધાન મંડળ નિજંધ, વગેરે જેવા કાયદાઓ અમલમાં આવવા લાગ્યા છે. વડોદરા રાજ્ય તરફથી તો સરકાર નિજંધનો મુસદ્દો પણ બહાર પડ્યો છે.

આ બધા નિયમોની અસર માત્ર એકજ થવાની છે કે હવે ખેડૂતને શાહુકારે નાણાં આપવાં નહિ. ખેડૂતને જૂલેચૂકે નાણાં આપ્યાં તો ખેડૂતે તે નાણાં પાછાં નહિ આપવાની અથવા આપવાનું લંબાવવાની બંધીય સરળતા અને સુગમતા હાલના કાયદાથી થાય છે. શાહુકારે નાણાં ધીરવાની જૂલ કરી ટોને પરિણામે તેણે સમાધાન મંડળોમાં ને અદાલતોમાં જઈ, ગમે તેવી પરિ-રિયલિટીમાં અપમાનિત થઈ પૈસા ખાતર પાછળ દિવેલની માફક ખર્ચ કરી હુકમનામાંજ કરાવી લેવાનાં. હુકમનામાં કરાવી લીધા પછી હુકમનામાંના પૈસા મેળવવાની મુશ્કેલીનો તો પારજ નથી. અર્થાત્ ખેડૂતને હવે નાણાં મળવાનાં નથી એમ જણાય છે.

જેકા ને પોષ્ટ ઓફિસોમાંથી તો ખેડૂતને નાણાં મળતાંજ નથી, મળવાનાં પણ નથી. સહકારી જેકા અને સહકારી પેટીઓમાંથી લોકો નાણાં લે છે

અને સરકારની તગાવી ખેડૂતને ગળે છે. શાહુકારને ત્યાં નાણાં લેવા આપવા, નાણાં પરત આપવાનું લંબાવવા, વગેરેમાં અને બીજી કેટલીક બાબતોમાં જે રાહનો મંજે છે તે રાહનો તગાવીના નિયમના અમલથી કે સહકારી પેઢીઓમાં મોટે ભાગે મળતી નથી. સહકારી પેઢીઓમાં સેવાભાવી સ્વાર્થત્યાગી માણસોને અજાણે સહકારી પેઢીની ચૂકમાં જે જકડાયો, તેની પણ જમીન ને ઘરનાર વેચાઈ ગયાના અને તે ખેકાર થઈ ગયાના દાખલા જોઈએ તેટલા મોજુદ છે.

અને વડોદરા રાજ્યના ચાલુ સાલના માર્ચ માસમાં જહાર પડેલો શરાફ નિર્ગુણનો મુસદ્દો પસાર થાય તો (૧) પરચુરણ ધી, તેલ, મસાલો વેચનાર ઉધાર માલ આપે તો તે કરજ ગણાય, (૨) અને કરજ ધીરનાર અને તેના કાયદેસર વારસ વહીવટ તથા તેમાં દ્વિતસંજ્ઞા પ્રાપ્ત કરનારા પણ શરાફ ગણાય. (૩) ગાંડીરાંડ ડોશીએ પણ વ્યાજ લેવાના આશયથી પોતાની ખાનગી ગચનની મૂડી સગાંવહાલામાં કાઢીને ધીરી હોય તો તે પણ શરાફ ગણાય. અને (૪) નોંધવાની દાગત સરકારમાં ભરી શરાફ તરીકે નામ નોંધાવ્યું ન હોય તો (૫) પૈસા પાછા લેવા માટે વગર નોંધાએલા કાંઈ પણ ઇસમનો દાવો ચાલે નહિ. (૬) શરાફ તરીકે નામ નોંધાવ્યા છતાં તે દેણદારને વખતોવખત દિસાગ રજીસ્ટર્ડ થી મોકલે નહિ અંગર દિસાગ આપી પાવતી લે નહિ અંગર શરાફનું કપડ ન્યાયાધીશીમાં જણાય તો સુગા સગાફ નોંધણીનો દાખલો રદ કરી શકે. (૭) વટાવ, કાથળી-છાડાગણી, વગેરે લીધાનું જણાય તો શરાફને સજા થાય.

આ શરાફનિર્ગુણ અગલમાં આવે તો સરકારે 'ધીરેલુ' કરજ, સરકાર સંમતિથી નીકળેલી સંસ્થાએ ધીરેલુ કરજ, પોષ્ટ ઓફિસ સેવિંગઝ બેંક, કંપની નિર્ગુણ અન્વયે નોંધાએલી કંપની, અંગર તો સહકારી ગંડળીઓના કરજને જ શરાફનિર્ગુણ લાગુ થવાનો નથી. ખીજા બધા ઇસમોએ કે સંસ્થાઓએ ધીરેલા કરજ માટે શરાફનિર્ગુણ લાગુ છે, અર્થાત્ ગામડાના વેપારીઓ, દંજણાં દંજાને જાચાવેલી મૂડી વાળા વિધવાઓ અને ગામડાના શાહુકારોએ નાણાં ધીરવાં નહિ; ધીરવાં તો પાછાં નહિ લેવાની ઉદારતા રાખીને જ ધીરવાં, ધીર્યા પછી નાણાં પાછાં ન આવે તો તેની કાળજી રાખ્યા વગર ધીરવાં.

ખેડૂતમાં પાટીદારનો પણ સમાવેશ થતો હોવાથી, પાટીદારનો ખેતી સાથે અને ખેડૂત સાથે નિકટ સંજ્ઞા હોવાથી, શરાફનિર્ગુણ લાગુ થાય તો તેની અસર શાહુકાર અને પાટીદાર-ખેડૂત સર્વને સરખી થવાની હોવાથી આ દિશામાં પણ લોકો વિચાર કરતા થાય, એટલા માટે આ લેખ લખ્યો છે.

કોઈ ચાર રસ્તા, વડોદરા, } વહીવટ હાધીલાઈ અમદાવાદ પોસ્ટ
તા. ૧૯-૫-૩૯ } દસ્તાવેજ નિષ્ક્રાંત

જિગતે સ્વરાજ્યે

વહેલી સવારથી કાપડ ઓકતી સ્વરાજ્ય મીલે સાડાપાંચ થતાં જીવલેણ ચીસ પાડી. એ અસહ્ય દર્દથી કંટાળી તેનો આત્મા એ રથૂલ શરીરમાંથી પલાયન થયો હોય તેમ બધા ગતિમાન અવયવો બંધ પડ્યા. દરદીની લાકુતી સેવા કરતી નસી દરદીનું મરણ થતાં વગરચિંતાએ છૂટકારાનો દમ જેવી ચાલવા ગાંડે છે, એમ મીલ કામદારો પણ નાસી છૂટ્યા. સૌથી પાછળ માધુ વિચારની ધૂનમાં અમળાતે પગે ચાલતો હતો.

“માધુ! ઘર તો ખુલું છે.” આગળ ચાલતા કામદારોમાંથી પાંચ દશ જણે ઊભા રહી પાછળ આવતા માધુને કહ્યું.

“જો તો ખરો, કેવું સરસ ધોળીને બતાવ્યું છે!” એક જણે થએલી ફરફાર બતાવ્યો. પણ ધૂની માધુને ઝોધું જ કોઈનું સાંભળવું હતું! કોઈનાય બોલવા તરફ લક્ષ આપ્યા સિવાય તે ચાલ્યો ચાલ્યો એ ઘરમાં ગયો. રાજના જેવાં આને ત્યાં કચરો ને ગંદકી ન હતાં. ચૂનાથી ધોળેલી દિવાલ વિશેષ પ્રકાશ ફેંકતી હતી. સોનેરી અક્ષરે લખેલાં પાટીઆં ચારેય દિવાલ ઉપર લટકતાં હતાં, પરંતુ તેથી નિરક્ષર માધુને મન ચિત્રાગણુ સિવાય બીજો ખ્યાલ આવે તેમ ન હતો. અભળુનેય સમજાય માટે સાથે સાથે ચિત્રો પણ ચોટાડેલાં હતાં. બેસવા માટે ડબ્બા ઉપર ગોઠવેલાં ગંદા પાટીઆંને બદલે સ્વચ્છ બાંકડાં મૂકેલા હતા. આમ પહેલાંનું જાણ શરીર બદલાયું હતું, એટલું જ નહિ પણ આત્માય પલટાયો હતો. હમેશના ખંધીલા ને લુચ્ચા શેફને બદલે એ ખાદીધારી યુવકો હતા અને માધુના જેવા બીજાં ચારપાંચ જણ પણ હતા. યંત્રવત્ માધુ બેઠો. તેના ટેવાએલા મનને તો કોણ જણે, પરંતુ આંખને તો શાન્તિ વળી.

“ભાઈ, લેશો?” ખાદીધારી યુવકે વિચારમાં બેઠેલા માધુને પ્લાલો ધર્યો અને સાથે બીજાઓને પણ પ્લાલો આપ્યા.

“યુ, યુ, યુ!” સહેજ પીતાંની ગ્રાથે માધુએ ચૂંકવા માંડ્યું. હાથમાંથી પ્લાલો નીચે પડ્યો. કાચના કટકા ફૂદી ફૂદીને દૂર પડ્યા. આખા ય ખંડમાં દૂધના છાંટાએ ભાત પાડી.

“ભાઈ, શું થયું?” પેલે યુવકે પૂછ્યું. માધુની સાથેના એ જણે દૂધ ગટગટાવી ગયા, બીજા બેએ એણે ફાંચ્યું તે અધું બાકી રાખ્યું અને એકે સહેજ ચાખીને જ મૂકી દીધું.

‘હરામખોર!’ ‘સાક્ષા!’ ‘દેવાળિયા!’ ‘નાગા!’ એવાં એવાં સ્વરિતવચન

સાંઝેલા કાનને 'ભાઈ' સંજ્ઞમાં મોકાશ લાગી. એ બલાઈની લાગણીએ હૃદયના તારને ઝલુઝલાવ્યા. પડેલા કાચના કટકા પીણી લીધા. બીજે યુવકે લીના કપડા વતી ખંડ સાફ કર્યો, ત્યારે માધુના હૃદયમાંથી પણ 'ખોટું ક્યું', એવો અવાજ આવ્યો. પણ જોગ પ્રજાનો અવાજ અમલદારો રામના કાન સુધી પહોંચે તે પહેલાં દાબી દે છે એમ પોતાનું આધિપત્ય નષ્ટ થાય એ બીકે તેનું મન હૃદયના શુદ્ધ અવાજને ટુધી રાખતું હતું.

“અમે પીતા એમાં સરકારના જાપનું શું જતું હતું?” નિરાશ થએલા માધુએ લવચા માંડ્યું.

“સરકારને શું છે? એના હાથમાં હતું ત્યાં સુધી તો એણે ચાલવા દીધું. પણ હવે ગાંધીવાળા આગળ સરકારનું ક્યાં ચાલે છે?” બીજાએ કહ્યું.

“ગાંધીવાળાને તો આમાં પૂરું કરવું નથી પડતું ને? જૂખ્યે મરતાં હોઈશું તો અમે! એમાં એમના જાપનું શું જતું હતું?” માધુ સહેજ ચમ્પો.

“દારૂનું એ તમે પૈસા ખર્ચીને પીતા હતા. ઊઘડું સરકારે વગર પૈસે દૂધ પાવા માંડ્યું.” એક યુવકે સમજાવ્યો.

“સરકારનો તાંક શું કરવા દાદો હો? જાણું તમારા ગાંધીવાળા કરે છે એમજ કહોને!” બીજાએ કહ્યું.

પેલે યુવકે સરકાર અને ગાંધીવાળા વચ્ચેનો સંજંઘ સમજાવતાં કહ્યું: “ગાંધીવાળા અત્યારે રાજ્ય ચલાવે છે એટલે સરકાર કહેવાય.”

“જો, મારા બેટા! બધાય સ્વાર્થી! આપણે જાણતા કે ગાંધીવાળા લોકોના બધા મનિ લેડે છે. અને હવે તો સરકાર થઈ બેઠા!” માધુ બોલ્યો.

“સરકાર થાય ત્યારેજ ખર્ચ જાણું કરી શકાય ને? આ દારૂ ખંધ કર્યો તેથી કટલા લોકો સુખી થશે?” પેલે યુવકે સરકારની સત્તાનો ફાયદો બતાવ્યો.

અત્યાર સુધી ચાલત બેઠેલે એક જણે કહ્યું: “ભાઈ, બધું તો ખરું. દારૂ પીનારાય સમજે છે કે પોતે પાયમાલ થાય છે. પણ નબળા મનના એટલુંજ કાપદો થયો એટલે બધાજ સમજશે.”

“આ મોટી સમજાની પૂંછડી!” માધુ ઉરફેરાયો.

અત્યાર સુધી ગમ્મત ખાતર બહાર માધુની રાહ જોતા પાંચ દસ જણ બેઠા હતા તે નજીક આવ્યા. માધુને ઉરફેરાએલો જોઈ એક જણ બોલ્યો: “માધુ! એ...એ...એ...”

“હા...આ...આ...” બધાએ ઊપાડી લીધું.

ઉરફેરાએલો માધુ બહાર મારવા દોડે ને પડેલાં પેલા એ યુવકો વચ્ચે

પડ્યા અને પેલાને સમજાવતાં એકે કહ્યું : “ભાઈઓ, તમારે તો દારૂનિષેધના પવિત્ર કાર્યમાં અમને સહાયતા કરવી જોઈએ. આમ કરવાથી તો દારૂડીઓ ખિન્ન ને નુકસાન કરી બેસે.”

એકે સલાહ આપતાં કહ્યું : “અમરતી સરકાર હવે આમાં ‘દારૂનિષેધ પ્રચારગૃહ’ રાખે છે.”

“કેમ?”

“કેમ શું? હવે પ્રચારની શી જરૂર છે! કાયદો થયો એટલે એમની મા પરણાવીને પીતા બંધ થશે.” બીજાએ કાયદાની સત્તા બતાવી.

“આમ અપશબ્દથી તો આપણે આપણું કાર્ય મુશ્કેલ બનાવીએ છીએ. સત્તા કરતાં પ્રેમથી ગાણસ કાયમનો વશ થાય છે.”

પેલા ભાઈ એકે આપે તે પહેલો માધુને બેઠી બધા ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં એકે કહ્યું : “આ વખતે ગંગાભાબી પગાર દેખશે.”

“હજુ તો સરકાર ઉપરની રીસ ગંગાભાબી ઉપર કાઢશે.” બીજાએ બાવિબ્ધ બાખ્યું.

“એ તો એ ગરીબ છે. બીજી કોંઈ હોય તો એના માથામાં આપે!” ત્રીજાએ ઉમેર્યું.

“આપવા વાળી તો મરી ગઈઓ!” માધુ બોલ્યો.

“પેલા રૂડાનો માર નાં સહન થયો ત્યારે છવી એક વખત એની છાતી ઉપર ચઢી બેઠી, તે હવે નાગ દેશે!” એકે મારનો ચમત્કાર બતાવ્યો.

“ને કહ્યું કે ‘ખબરદાર!’ જે દારૂ પીધો છે તો, ઘરમાં જ નહિ પેસવા દેઉ!” બીજે કહ્યું.

“તે હવે પીશે!” ત્રીજાએ પૂરું કહ્યું.

“એ રૂડાના જવા બધા બાયલા ભાળ્યા કે શું?” માધુ તકુક્યો.

“હજાર વાર!” એકે જવાબ આપ્યો ને બધાય તેને ઉશ્કેરેએલો મૂકી હસતા હસતા ચાલતા થયા.

“જા! ખાવું છે!” બે ત્રણ વાર કેસવે પોતાની માને કહ્યું. યશુ જાણે સાંભળતી જ ન હોય તેમ ગંગા બેસી રહી.

“જા! આપ ને?” છેવટે કેસવ સાણનો પાલવ બેસવા લાગ્યો.

“લે આપું.” આમ કહેતાંની સાથે ધણાક કરતો ગંગાનો હાથ કેસવની પીઠ ઉપર પડ્યો. મારે ખાઈ તૃપ્તિના જોડકાર આવતા હોય તેમ કેસવ

હૂસકાં બરવા લાગ્યાં.

રમવા ગયેલી નાની મણિ રડતાં બાઈને જોઈ માને પૂછવા લાગી: “બા, બા, બાઈ કેમ રડે છે?”

નિર્દોષ બાળકીના અશ્રુથી ગંગાનો રહ્યો સહ્યો હૂમો નીકળી ગયો ને છૂટે મોંએ રડવા લાગી.

નાની મણિ કાંટે વળગી કહેવા લાગી: “બા, બા, તું શું કામ રડે છે?”
પણ ગંગા પોતાનું રુદન ન રોકી શકી

“ઉ...ઉ...ઉ...” કરતી મણિનાં આંસુ ગંગાના ગાલ ઉપર પડ્યાં. માનું રુદન ક્યા બાળકને આંસુ નહિ લાવતું હોય?

રડતે સાહે ગંગા બોલી: “બેટા! તું શું કામ રડે છે?” ગંગાએ સાક્ષાત્ વતી આંખ લૂછતાં કહ્યું: “હું મારું દુઃખ રડું છું, બેટા! અને મારે પેટે આવી તમારેય રડવાનું રહ્યું.” ગંગાનું દુઃખ કાણ સમજતું હતું? સાત વર્ષનો કેશવ ને ચાર વર્ષની મણિને શી ખબર કે દુઃખ શી વસ્તુ હશે?

ગંગાને જન્મ આપી એની મા મરી ગઈ હતી. એને પૂરાં પાંચેય વર્ષ નહિ થયાં હોય ને એનો બાપ દૂવા ઉપર કાસ છીલતાં ચરત ચૂક્યો, પછી દૂવો કંઈ ચૂકે? પાણીમાં પડેલો એક વજાત ઉપર આવે એવું સદ્બાળ્ય એના નશીબમાં ન હતું. જોડી જખોલમાં માથું પેશી ગયું. ચાર કલાકે મહામુશીબતે એને શોધી કાઢ્યો. જ્યાં છાકરાં લોકોનાં ટોળા બેગાં જોવા ગયાં હતાં, તેમાં ગંગાય હતી.

“ખિચારી છાકરીની શી વલે!” દરેકને નાની ગંગાની દયા આવતી.

“એ બા, ગંગાનો બાપ મરી ગયો.” સમજણ વગરનાં બાળક ગમ્મત કરતાં હોય તેમ બોલતાં. ગંગા ટગર ટગર જોવા દરતી. ન્યારે એને અગ્નિ-સંસ્કાર કરવા લેઈ ગયા, ત્યારે તો તે ચીસે ચીસ પાડવા લાગી: “મારા બાપાને ના બાંધી જશો.” એમ ખૂમો પાડતી એ રહી ને લોક એના બાપને સ્મરણમાં લેઈ ગયા.

પછી તો ગંગા મોસાળમાં રહેવા ગઈ. પણ નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ! દિવસ ઊગે ને મામીનો મેયાપાક મળે!

“ઓ...બાપ...રે...મરી ગઈ! ...ઓ...બાપ...રે...મરી ગઈ!”
માખા મહોલામાં દાન ફાટી નવ્ય એવી ચીસો સંભળાતી હતી. હાથ જાંધેલી મો ખીંટીએ લટકતી હતી ને ઉપરથી ચાર પડતો હતો.

“બોલ! હવે કાંઈ વજાત ફાટીય?” મામીની ગર્જના સંભળાતી હતી.

“ગતે જવા દો. કાંઈ દિવસ નહિ ફેરડું.” પાણી ભરતાં ધડો ફૂટેલો તેની એ સમ્મત હતી. જાળપણતાં સુખી સંસ્મરણો સંભારી માનવી ફેટલો આનંદ મેળવે છે? ત્યારે દુઃખી સ્મરણો જ જેના ભાગ્યમાં હોય તેને જાળપણ કેવું લાગતું હશે?

આમ થોડા દિવસ વીત્યા પછી એક દિવસ મામીએ પોતાના પતિને કહેું :
“સાંભળો છો કે?”

“શું છે?”

“જરા આમ આધા તો આવેલું.”

“કહે ને, શું છે?”

“આ મારી માએ સદેશો મોકલ્યો છે.”

“સાતો?”

“કે ગંગા હવે મોટી થતી આવી.”

“તેમાં તારી માને શી પંચાત?” ગંગાનો ગામો જોલ્યો.

“લો વળી, સંગાતો જીવ તો જાહેરતો! મારી માસીની બાણી છે ને?”

“તે શું છે તારી માસીની બાણીનું?” મામાએ કંટાળીને પૂછ્યું.

“બાણીની નજાણી પેલી દત્તા, આપણે જાણ્યો મરી ગયો ત્યારે કાણે આવી હતી. આખું ગામેય કહેતું હતું કે જનમી ફૂટનારી!”

“ભસતી હોય તે ભસી નાખ ને!”

“હું કૂતરી છું? આ મોટા રાજકુંવર ના જોયા હોય તો! મારે મન જાણે છોકરી ઠેકાણે પડે. એ દત્તાના બાઈનો છોકરો અમદાવાદ રહે છે.” મામીએ જરા મિત્તજ ઠેકાણે રાખી વાત કરી.

“આ પેલો દારૂડીઓ માધું ને?”

“ઓ...હો...હો...આટલો બધો મિત્તજ શો? દારૂ તો મોટા મોટા સાબ લોક પીએ છે. એની જોડે ગંગાનું ચોરકું બેસાડવાનું છે.” મામીએ અપ્રેમ વાત કરી.

“ગામમાં ધર નહિ ને સીમમાં ખેતર નહિ. એનો જાપ મરી ગયો તે પાછળ બારમું કરવાનું તો મળ્યું નહિ!” મામાએ તેવું તળિયું તપાસવા માંડ્યું.

“એ મહિને ત્રીસ લાવે છે.”

“ને જધાનોય દારૂ દીવો જાય છે.”

“એ તો જધાય એકલા હોય ત્યાં સુધી એવા. લકરું વળ્યું એટલે સીધો સટ થઈ જશે.”

અને છેવટે એક દિવસ ગંગા માધુની થઈ.

ભાવિ સુખનાં સ્વપ્ન સેવતી ગંગા અમલવાદ આવી. શહેરને એક છેડે ભંગીવાસથીયે બુંડી ચાલીમાં માધુ રહેતો હતો. સાત કૂટથી લાંબી નદિ એવી એક અંધારી ઝોરડીને ખારણે માધુના કળજનું આનાવાળું તાળું લટકતું હતું. ઝોરડી ખુલ્લી થતાં ગંગાએ શું જોયું? કલાષ વિનાની એક યાળા, પાંટકી અને એલ્યુમીનિયમની એક તપેલી, લોટા ને પ્યાલો. અનાજમાં ચોખાના કળખામાં બશેર ચોખા, પણ તેમાંય ઉદર ભૂતપા હતા. બિલાડે દાળનો કળખો જાંઘો વાળ્યો હતો. ઘેરથી આણેલી મોઢી ફાટી ગઈ હતી.

સ્વગૃહે આવતાં ગંગાને પ્રથમ પ્રશ્ન થયો: “ખાંચ વરસથી રહે છે, પણ કશું છે જ નહિ?”

ખીજી ક્ષણે તેણે મન વાળ્યું; “નોકરીયે કૂતરા જેવી ને! વહેલા બિડીને નાસવું પડે ને અંધારે ઘેર આવવાનું. ધીમે ધીમે સૌ નવું લાવીશું.”

આમ ગંગાએ ગૃહસ્થાશ્રમ માંડ્યો.

“અત્યાર સુધી શું કરે છે?” રાત્રે નવ વાગ્યે આવતા માધુને ગંગા પૂછતી.

“ચાકળા પાકળા ધીમે ધીમે આવીએ તે વાર થાય,” માધુ જવાબ આપતો.

“મીઠા કેટલા વાગ્યે જાંઘ થાય છે?” અગ્નણી ગંગા પૂછતી.

“એનું કશુંય ઠેકાણું નહિ. સાતેય થાય ને આઠેય થાય.” નાના જાળકને બિડાં બણાવતો હોય તેમ માધુ કહેતો. અગ્નણી ગંગા રાજઆતમાં સાચું માનતી. માધુ દારૂની ખજાર ન પડે તેમ ખીને મોટી રાતે આવતો.

ઘરમાં અનાજ ખૂટતાં ગંગા પૂછતી: “પગાર આપ્યો?”

“હજુ વાર છે.”

ઘણાંય દિવસ કંટાળા તે પૂછતી: “કેટલે દિવસે પગાર મળે?”

જોણી ગંગાને લમાવવા માધુ જવાબ આપતો: “એનું કશુંય ઠેકાણું નહિ. શેકની જેવી સગવડ.” ગામડાંમાં મજૂરોને સગવડે મળતા પૈસાની માફક અહીં પણ દશે, એમ ગંગા સમજતી. પણ આવું અજ્ઞાન ક્યાં સુધી ટકે?

ધીમે ધીમે માધુ ખીંચેલ દાલતમાં ઘેર આવવા લાગ્યો ને વગરવાંકે મંગાને મારતો પણ ખરો. દુઃખી ગંગા જાગ્યને દોષ દેતી ચોધાર આંસુએ રડતી. ગમે તેવી અસહ્ય પરિસ્થિતિ પણ દેવથી સહ્ય જને છે. ગંગા આ પરિસ્થિતિથી ટેવાઈ ગઈ.

“તમે આ ખોટી લત નથી મૂકવાના?” માધુને ખુશગિમનમાં જોઈ મંગા કાષ્ઠ વખત ટકોર મારતી.

“ગંગા, ખરું કહું? તે વખતે પકાણની ખીકે હું સંતાતો ફરતો હતો તે તો કાનના વેલાં વેચી પૈસા આપ્યા, ત્યારે મને ખરે એમ થયું કે હવે જાણે કોઈ દિવસ ના પીઉં. પણ લાલચું મન નથી માનવું.”

ગરીબ જાતી માધુ જ્યારે આગ કહેતો ત્યારે ગંગાને લાગતું : ‘હે તો જિયારો ભણો, પણ બસને ખૂંડો કર્યો છે.’ અને આથી તો રોજ એ પ્રાતઃકાળે જિંએ આકાશ તરફ મીટ માંડી કહેતી : ‘પ્રભુ! એમને જ્યાવજ્ઞે.’

આગ તો દસ વર્ષ વહી ગયાં. એ બાળકની એ મા યજ્ઞ હતી, ત્રીજાની યજ્ઞની તૈયારીમાં હતી, પણ માધુની એ લત ના છૂટી તે નાજ છૂટી. એ વખતે તો મારથી ગંગાનો હાથ જિતરી ગયો. કેટલીયે ટકા અનાજ વગર ગાંધ હશે. માધુની એક માંદગીમાં તો એણે ઘરમાં રહ્યાંસહ્યાં વાસણુ પણ વેચી દીધાં. માધુને એ લતમાંથી મુક્ત કરવા તે રિસાઇને ગામ જતી રહી, પણ તે એકનો એ ના થયો તે નાજ થયો.

ઝોચિતું એક સત્તારે તેણે સાંભળ્યું કે સરકાર અગદાવાદમાં દારૂ બંધ કરે છે. પીકાં બધાં બંધ થવાનાં, દારૂ પીનારને સજા થવાની. ભક્તને ભગવાન મળ્યે જોટલો આનંદ થાય, તેથીયે અધિકા આનંદ મંગાને થયો!

“સરકારનું બધું યજ્ઞે!” વાત સાંભળી ગંગાએ કહ્યું.

વાત કહેનાર જોડ્યો : “એ તો ગાંધીવાળા સરકાર થયા ત્યારે.”

“દુનિયાનાં દુઃખ દૂર કરવા ભગવાને અવતાર લીધો છે અવતાર! ગાંધીજી તો દેવ છે દેવ! દારૂનું દુઃખ દૂર થયું એટલે ધીમે ધીમે ખીજાં પણ દુઃખ ઝોળાં થશે.” આનંદના આવેશમાં મંગા બોલતી હતી. તેને થયું કે જરૂર તેની અરજ પરમેશ્વરે સાંભળી.

પણ દરિયો તરી કિનારે રૂએ એમ એક દિવસ ગંગાએ ક્યું. આજે દારૂનિષેધનો પ્રથમ દિવસ હતો. દારૂના દૈત્યને આજે શહેરમાં બાળ્યો હતો. પણ ગંગાના ઘરમાં ખાવા કરવા-જાગતણુ ન હતું. લાકડાંવાળો પૈસા માગતો જોટલો નવાં લેવા જવાની તેની દિમ્મત ન આલી. એવામાં કેશવે ખાવાની હક લીધી. આવતા સુખને પવને તેનામાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ નષ્ટ થઈ હોય તેમ દુઃખનો આ છેલ્લો દિવસ સહન ન કરી શકી. અકળાઇને વગર વાકે તેણે પુત્રને માર્યો. નાની મજિની આંખ લૂછતી હતી એવામાં માધુ આજ્યો, રોજના કરતાં વહેલો. આજે તેનું મોં વાસ મારતું ન હતું. પણ તેનો મિજાજ ઠેકાણે હોય તેમ લાગતું ન હતું.

ઠાટ પીટીએ ભરાવવા જતાં નીચે પડ્યો. દારૂ ન મગવાથી ચરેલી

રીસ તેણે નિર્જીવ કાટને લાત મારીને કાઢી. તે બાળકો તથા ગંગા તરફ આંખ કાતરી બહાર જઈ બેઠો. જાણે એમને જ પાપે દારૂનિષેધ ન થયો હોય તેમ માધુને કહ્યું.

‘જેહ તો ખરી!’ એમ વિચારી ગંગાએ કાટનાં ખિસ્સાં તપાસવા માંડ્યાં. આજ થએલો આખોય પગાર અકર્મ થતો. પીકું બંધ થવાનું હોવાથી પીકાવાળે તો પહેલેથી જ પૈસા ચૂકતે કરી લીધા હતા. દારૂમાંથી વધે ત્યારે બીજે દેવું કરે ને? એટલે આજે પગારમાંથી એક પાઈ પણ વપરાયેલી ન હતી. પંદર રૂપિયા ચાર આના ખિસ્સામાંથી નીકળ્યા. ગંગાના આત્માએ જીવનમાં આજ પહેલ વહેલો અકર્મ આનંદ અનુભવ્યો. એ સાંજે આખુંય કુટુંબ સતોષથી કંસાર જમ્યું!

* * * *

ઐત્રી પૂનેમનો ચંદ્ર આકાશની અટારીએ રમવા નીકળ્યો હતો. રૂપેરી ચાંદનીમાં નાનાસા ધરતી પતંગની અગાસી ઉપર બેસી એક કુટુંબ આનંદ કરતું હતું. મણિ અને કેશવ પતંગ ઉપર પગ પછાડતા હતાં. ગંગાના બોળામાં નાનો બચ્ચુ હસતા ચંદ્રને જોઈ હસતો હતો.

“આખે દેશે દારૂનિષેધની પહેલી જયંતી ઊજવી.” માધુએ કહ્યું.

“આપણેય આપણા જીવનની પહેલી જ જયંતી જોઈ ને?” ગંગાએ પ્રશ્ન કર્યો.

“આપણે જ કેમ? કેટલાંયે દુઃખી કુટુંબોની આ પહેલી સુખી જયંતી હશે.” માધુએ શ્રુત સુધારી.

આજ છ માસથી માધુ અને તેનું કુટુંબ અંધારી ઝોરડી ખાલી કરી આ નાના પણ પ્રકાશ અને સગવડ વાળા ઘરમાં રહેતું હતું.

“ગંગા! તે જલ્દી દુઃખ વેક્યું હોં!” માધુએ કહ્યું.

“ને છેવટે પરમેશ્વરે આપણી સામે જોયું.” ગંગા બોલી.

આમ પતિપત્નીની વાતમાં કેશવ માથું મારતાં બોલ્યો: “બાપુ! તમે પહેલાં મારી બાને જલ્દી મારતા, ખરું ને?” અને કેશવ બોલી રહે તે પહેલાં તો મણિ બોલી: “ને બાપુ ના હોય ત્યારે બા કેટલું રડતી?”

“હવે તો બા સાઈં સાઈં ખાવાનું ને સારાં સારાં કપડાં આપે છે.” કેશવે કહ્યું.

“પેલા ઘરમાં રહેતાં ત્યારે તમે, ખાવા માગ્યું ત્યારે, બાએ કેવો માર્યો હતો, યાદ છે?” મણિએ શ્રુતકાળ-યાદ કર્યો.

“અને ત્યાં તો નિરાળ પણ ન હતી. અહીં તો પાસેજ નિરાળ હવે

તો મને જાગરનાં બધાંય પાટીઆં વાંચતાં આવડે છે.”

બંને પતિપત્ની-નિર્દોષ જાળકેની વાતો સાંભળ્યે જતાં હતાં. તેમાં નાની મંથિએ પૂછ્યું, “બાપુ! હવે મારી જાને મારશે?”

માથુએ હસતાં જવાબ આપ્યો: “હવે તો તારી જા માર જાય તેવી નથી તો!”

“બાપુ, તમને મારે તો?” કેશવે કહ્યું અને હાસ્યના ચોભેર પડખા પડ્યા. એ પડખાનેય ભેદીને જોળામાં હસતો જયુ જાણે કહેતો ન હોય કે “જો તો હું આજે ત્યારથી મારી બીકે જાપુ મારવાનું બૂલી ગયા, હાં કે!”

“યુ...યુ...યુ...” કરતાં ગંગાએ જયુના ગાંઠ ઉપર યુજનનો વરસાદ વરસાવ્યો. આકાશની છેક જિંદી અટારીએ બેડો બેડો ચંદ્ર હસી રહ્યો હતો.

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેરલીકર

આપણે અને આપણાં વ્યસનો

સહજ વિચાર કરતાં સૌ કોઈને સમજશે કે જેમ આપણા સમાજને આદર્શ પંથે જવામાં ધણી કુશલિઓ અંતરાયરૂપ છે તેમ આપણી શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક અને આર્થિક શક્તિઓની ખીલવણીમાં દારૂ, સદો, અરીથ, ચાહ, ખીડી, પાનસોપારી, વગેરે વ્યસનો અંતરાયરૂપ છે. છતાં આજે તે વ્યસનો આપણે સામાન્ય જનાર્યાં છે.

જેને આપણે નીચ માન્યો છે એવો મજૂરવર્ગ દારૂ પીએ છે, પથુ આખો દિવસ લોહીનું પાણી ધાવ તેવી મજૂરી કરીને જ આ વર્ગને પોતાનું બહોળું કુટુંબ પાલવવાનું હોય છે. આમ મજૂરીથી તેઓ ચાકીને લોથ થઈ જાય છે અને કંટાળે છે. આથી જીવજતો કંટાળો દૂર કરવા તેઓ ઓસડ તરીકે દારૂનો આશ્રય લે છે, કારણ કે તેઓને સમજાયું હોય છે કે દારૂ એ એવી કેશી ચીજ છે કે જ્યાં સુધી માણસ તેના નશામાં રહે ત્યાં સુધી તે પોતાનાં સૌ દુઃખ વીસરી જાય છે. જોકે તે વાત માની લેવાય છે, પરંતુ તેનાથી તેઓનાં દુઃખો દૂર થવાને જાહેલ વધે છે તે સમજવાને તેમની પાસે જ્ઞાન નથી. આમ અજ્ઞાનથી ઔષધરૂપે દારૂ પીનાર મજૂરવર્ગ ઘરખાર વિનાનો થઈ રોગિષ્ટ જની પોતાની જીવનનૌકાને વાવંટોળે ચઢાવી ખરાબા સાથે અચકાવી સંસારસાગરમાં અધવચન લાગી ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે. મજૂરવર્ગ કેળવાય, તેને પગાર સાથે આરામ અને આનંદની પૂરતી સગવડો આપાય, તો દારૂના રાક્ષસનો નાશ સરળ જનો.

મનુરવર્ગ જ દારૂનું અસ્તિત્વ સાચવી રાખે છે એમ તો નજ કહેવાય. આજે તો, પોતાને સુશિક્ષિત અને લાણેલગણેલ મગજનાર વર્ગ પણ દારૂ પીનો થતા માંડ્યો છે. દેશમાં અને તેમાં વળી આપણા સમાજમાં તેઓનું પ્રમાણ ઓછું હશે, પરંતુ આફ્રિકાવાસી સુશિક્ષિત હિંદીઓએ તે પ્રમાણને ઝોટલું બધું વધારી દીધું છે કે દારૂ પીવો તે તેમને સામાન્ય થઇ ગયું છે. પોતાની સુશિક્ષિતતાનો દુરુપયોગ કરી તેમણે દારૂને અંગ્રેજોની લાષારમાં 'વિરક્ટી,' 'ગિયર' નામથી ઓળખાવી દારૂ સબ્બ હિપર સોનેરી ઢોળ ચઢાવ્યો છે! 'અમે દારૂ નથી પીના, પરંતુ શરદી દબાવવા વિરક્ટી પીએ છીએ. વિરક્ટી એ ઔષધ છે, દારૂ નથી.' કેટલી બધી શકતા! પૈસાની સગવડ હોય તો વિરક્ટી, નહિ તો ગિયર અનેક આફ્રિકાવાસી હિંદીઓને પીધા મિત્રાય ચાલતું નથી. આમ આ વ્યસન પર્યાપ્ત લાખો રૂપિયા ખર્ચાઈ ગય છે. આ વ્યસન ક્રમ આટલેથી જ ખસ નથી કરતું, પણ હજારો રોગો ધસી લાવી લાખો રૂપિયા દવાઓમાં ખર્ચાવે છે. છતાં શરીર તો રોગિષ્ટ જ રહે છે. આમ કૂર છતાં પોતાના વહાલસોયા આ વ્યસનનું અસ્તિત્વ જાળવવા આવા લાંબા પાયા વિનાની હજારો દલીલો કરે છે, ખરેખર આ વ્યસનના રક્ષણ માટે કોઇ પણ જાતની દલીલ કરવી તે શાણા અને સુઘ માટે શરમની વાન છે. આ જાગતમાં સમજુ વર્ગ વિચાર કરતો થાય તો આ વ્યસન પાછળ ખર્ચાતા લાખો રૂપિયા વડે આપણા દેશની હજારો હિતજનક સંસ્થાઓનું પોષણ થઈ શકે. માથે સૌનું અંગત હિત પણ સધાય. આશા છે કે મહાસભાની સરકાર આ બદીના નિષેધમાં કૃણીમૂલ થાય.

જાળક, યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષોને, તવંગર હોય કે ગરીબ હોય, અભણ હોય કે લણેલ હોય તો પણ સૌને આહ, પાનસોપારી, બીડી વગેરેનું વ્યસન ખોરાકની જેમ સામાન્ય જ થઇ ગયું છે. પથારીમાંથી સવારમાં રડતા બેડા જાળકના મુખમાંથી 'જા મને ચા!' એ સબ્બો. આપણે સાંભળીએ છીએ. શું જાળક આ માટે જ રડતું હશે? રડતા જાળકને શાન્ત કરવા, 'લે ચા આપું, રડ ના,' એ સબ્બોને હિપયોગ માતાપિતાઓ કરે છે એટલે જાળક તેમજ બોલવા અને રડવા ટેવાઇ જ ગયું હોય છે. શાળાઓમાં પણ આજે 'જા, મને ચા પા!' એવા પાડ શિખવાય છે. ઘર અને શાળા એ એવીસે કલાકનું જાળકો માટે શિક્ષણરયાન છે, એટલે આમ જન્મે ઠેકાણેથી આ પીવાની ટેવને પોષણ મળી રહે છે. આથી યુવાની પામતા અગાઉ જ તેનું શરીર અપચાને કારણે નજીકનું થતું જાય છે. યુવાનીમાં ચાના ગેરહાથ

સમજવા છતાં પડેલી દેવને દૂર કરતાં મુશ્કેલીઓ આવે છે. વત્સલ માતા-પિતાઓએ તો અવશ્ય જાણકો આતુ વ્યસન ન જ પડવા દેવું જોઈએ.

ગરીબ લાઇઓની દલીલ હોય છે કે અમને ધૂળા રોટલામાં દૂધથી પાલવતું નથી, માટે જ આ પીએ છીએ. ગરીબની મુશ્કેલીને જનાર સેવાભાવીઓ આ દલીલમાં વળતે સદગત ચાલ એ દેખીતું છે. પરંતુ લાઇઓ, ધૂળા રોટલામાં ધી દૂધનો એક છંટો પણ દબરો પ્યાલા આ કરતાં વધારે મહત્વનો છે, એ આપણે બૂલવું ન ધટે. પાણીના સો સગથામાં દૂધના દશ સગથા નાખી તેમાં ખાંડ અને હળદર ગરીબ દિલિતા લોલિતા પરસેવાથી જળીયામાં તૈયાર થયેલી ચાદના મિશ્રણને જરાજર ઉકળાવ છે. તેજ ઉકળતું મિશ્રણ હળદરાના પેટમાં વંછ પાચનશક્તિનો નાશ કરી નાખે છે! આ સમજવા છતાં સમજુ વર્ગ પણ આ વ્યસન નથી છોડતો તે નવાઈ ઉપજાવે છે!

ખીડી કે હુકો પીધા સિવાય જાગર નથી સાફ આપતું એવી દલીલથી ધણીઓ આ વ્યસનનું રક્ષણ કરે છે. કેટલાક તો વળી કહે છે કે જો ખીડીના વ્યસનોનો નાશ કરવામાં આવે તો તમાકુ પકવવાના અને ખીડી ખનાવવાના ધંધામાં પોષાતા દબરો જોડોતો અને મજૂરો ધંધા વગરના થઈ જાય! આવી દલીલો પાયા વિનાની છે તેની સમજૂતી આપવાની જ ન હોય, છતાં જો તો ખુલ્લે ખુલ્લું છે કે તે ધંધા જતાં જોડોતો અને મજૂરો ધંધા વગરના નથી જ રહેવાના. કદાચ એ શંકાને કાઢી રચાવ આપે તોપણ જે વ્યસનથી લાખો પાવમાલ, અરે! ફના થઈ ગયા છે અને થઈ જાય છે તે વ્યસન જતાં ચોડા હળદરો ધંધા વિનાના થઈ જતા હોય તો બેશક ચવા દેવા જોઈએ. જાણકો ખીડીના વ્યસન માટે માતાપિતાઓ અને શિક્ષકો માર મારે છે. એમ જાણક અટકતું હોય તો તે કીક છે, પરંતુ માતાપિતાઓ અને શિક્ષકો પોતે નિર્વ્યસન રહીને સારું દર્શન આપે તે વધારે સરળ અને કાઠ પણ જાતની શંકા વિના સફળતાનો રસ્તો છે.

માન્ચેસ્ટર મીલનું લાલ કિનારનું ધોતિયું, ચામના કાડોનો કાટ, રેશમી ખમીસ અને કાશ્મીરી ટાંપી પહેરી હોય, તોપણ તે નવજુવાન ફાંકડો ફક્કડ તો ત્યારે જ કહેવાય, ત્યારે જોડા અને છલક રાતાં જનાવવા મોંમાં પાન-સોપારીનો ડુઓ રાખે અને જે આંગળી વચ્ચે સફેદ સીગરેટ રાખી મોંએ પી નસકોરે ધૂણી કાઢે! પરંતુ આવાં વ્યસનથી તો તેઓના સરીર ઉપરનું દૂર નાશ પામી પીતું ને ફિક્કું થઈ જાય હોય છે. તે ખામી દૂર કરવા માટે પણ આવા વ્યસનો છોડવાં ધટે.

ઉંઘાડવા માટે નાનાં જાળકને અશીષની ટેવ પાડવામાં આવે છે. વતસલ માતાપિતાઓને બહેં જાળકને અશીષ ખવરાવવાથી ક્ષાયદો લાગતો હોય, પરંતુ તેથી ગંભીરમાં ગંભીર ગેરક્ષાયદો એ છે કે શારીરિક ગેરક્ષાયદો ઉપરાંત કાષ્ઠ વખત તે ન ગળે તો તેને મૃત્યુના મોંમાં સુવું પડે. સરૂઆતથી જ જાળકને અશીષ ન ખવડાવાય તો જાળક તંદુરસ્ત થાય અને અશીષ જેવી મોંઘી મીઝના બદલામાં દૂધ ઘી મળી જાય. આ વ્યસન મોટાઓને પણ છે, પરંતુ તે વ્યસન અનેક વ્યસનની માફક નુકસાનકારક છે, તે કેમ નહિ સમજતા હોય?

એકના આઠ રૂપિઆ લેવાની આશામાં આશામાં સદો રમનારાઓ પાયમાલ થઈ જાય છે. આજ આવશે, કાલે આવશે, ફરીથી લાગશે, એવી આશામાં ને આશામાં બિચારા પેતાનાં ઘરેણાં પણ વેચી નાખે છે, છતાં અતે તો ખાખી બંગાળી જ બને છે અને એ નીચ ધધાને પોષી જીવનને ભપના મુખમાં જ ધકેલે છે. આવી બેડાખાઉ અનીતિમાં પાયમાલ નહિ થતાં ગહેનતથી ખાવાની નીતિ અગત્યમાં મૂકવી જોઈએ. અને આજ નહિ તો કાલે દરેકને મૂક્યે જ છૂટકો છે.

આમ બધાં વ્યસનોને ધનરો પુરુષોએ લીધો હોય એમ જો સ્ત્રીઓ તે વ્યસન રાખે તો તેમને તિરસ્કારાય છે. પતિદેવ તો તાડન કરવા મંડી જાય છે. 'કાલી સાસરે ન જાય અને મંડીને શિખામણ આપે,' એ સૂત્રનું અસ્તિત્વ આમ સાચવી રાખે છે. બેનો, તમે દારૂ, ખીડી, સદો વગેરે રાક્ષસી વ્યસનો નહિ રાખી ભારતમૈયાની પવિત્રતાનો છેડો તો પકડી રાખ્યો છે. પરંતુ તમારેય આહ, પાનસોપારી જેવાં વ્યસનો છોડી પવિત્રતાનો એ છેડો મજબૂત પકડવો જોઈએ. અને પછી તમારા પતિદેવને અને જાળકને સંકટ વેડીને પણ દરેક વ્યસન છોડાવો તો તમ જેવી પવિત્ર માતાઓનો પુરુષની નીતિ ઉપર અનુપમ ઉપકાર થાય.

આપણે આત્રાં અનેક વ્યસનોથી આપણી માનસિક, શારીરિક, બૌદ્ધિક અને આર્થિક શક્તિઓ ધીણુ જનાવીએ છીએ અને બેકારી માથે નિર્જાતનો નોતરાં આપીએ છીએ. જો આપણે આ દરેક વ્યસન છોડીશું તો આપણા અનેક રોગો અને આર્થિક બીડ આપોઆપ જ અદસ્ત થશે.

મોખ્યાસા (પદ્માણુ)

મોહનભાઈ ગિરંદરભાઈ પટેલ

થોડીક ધરની વાતો

આપણો દેશ ધણે જ ગરીબ છે, એ વાત તો હવે બધાંને જાણિતી થઈ છે. આ ગરિબાઈ દૂર કેમ થઈ શકે તે જાણત દેશદાઝવાળા માણસોએ વિચારે. પણ ક્યાં છે દેશનો ઉદ્યોગધંધો વધે તો દેશની ગરિબાઈ ઓછી થાય એ સૌએ જાહેર ક્યું છે. તે ઉદ્યોગધંધો વધારવામાં આપણને સરકારની મદદ જોઈએ, પણ તેવી મદદ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી આપણને મળી શકે તેમ નથી, માટે તે સારું અન્ય ઉપાય યોજવા જોઈએ. આ ઉપાયોમાં મુખ્ય ઉપાય સૌને એ સૂઝ્યો છે કે લોકોએ પોતે જ દેશના હુત્તરઉદ્યોગોને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. આ હેતુથી જ 'સ્વદેશી'ની હીલચાલ શરૂ થઈ છે. દેશના દરેક પ્રાંતમાં 'સ્વદેશી સમિતિ'ઓ બની થઈ છે. આ સમિતિઓ લોકોને દ્રઢત્વ સ્વદેશી જ માલ વાપરવાની પ્રેરણા કરે છે, અને તે સંબંધે ઉપયોગી માહિતી આપે છે. ચાલુ ઉપયોગની જાધીએ સ્ત્રીઓ આપણા દેશમાં જાતે છે. કદાચ કોઈ સ્ત્રી જ ના જાનતી હોય કે ના મળી શકતી હોય તો તે સ્ત્રી જ વગર ચલાવવું જોઈએ, પણ પરદેશી સ્ત્રી જ ખરીદીને દેશનું નાણું દેશની જહાર ના જ મોકલવું જોઈએ. દાખલા તરીકે, આપણામાં સ્ત્રીઓ સૌભાગ્યચિહ્ન તરીકે કાચની બંગડીઓ પહેરે છે. જો સ્વદેશી બંગડીઓ ના મળતી હોય તો હાથીદાંત કે લાકડાની ચૂડીઓ વાપરવી જોઈએ. આ તો એક દાખલો છે. પણ આ રીતે સ્વદેશીની ખાતર આપણા રીતરિવાજોમાં પણ ફેરફાર કરવો જોઈએ. કહેવાય છે કે સ્ત્રીઓ રૂઢિમુસ્ત હોય છે, પણ હવે સાબિત થયું છે કે સ્ત્રીઓ દેશભક્ત પણ છે. એટલે દેશને ખાતર તેઓ જરૂર રૂઢિનો તેમ જ સગવડનો ત્યાગ કરી શકે છે. સ્ત્રીઓએ સમજવાની જરૂર છે કે સ્વદેશીના ઉપયોગથી દેશહિત સાધી શકાય છે. આ વાત સ્ત્રીઓ સમજશે તો પછી તેઓ ચાલુ રિવાજો પણ બદલી શકશે. કપડાંલતામાં તેમ જ દરેક સ્ત્રીમાં ખરીદી કરતી વખતે તે સ્ત્રી સ્વદેશી છે એવી ખાત્રી ક્યાં પછી જ તે ખરીદવી. એવું સર્વત્ર થશે તો દેશની ગરિબાઈ ઘટશે.

ખીજી વસ્તુ ખાતર રાખવાની જરૂર છે કે છેલ્લાં દસ વર્ષથી ઘંટી પોતાનું સ્થાન ધીરે ધીરે ગુમાવતી જાય છે, અને લોટ દળવાની મીલો વધતી જ જાય છે. આ લોટ તંદુરસ્તીને જમાવનાર છે, તેના પુરાવામાં એટલું જ કહેવું જાય છે, કે મીલમાં દળાએલ લોટ સત્ત્વ વગરનો થઈ થોડા વખતની અંદર બિતરી જાય છે, કારણકે તેમાંનાં પોષક તત્ત્વોનો નાશ થઈ ગયેલો હોય છે. આ લોટની રાટલીમાં સ્વાદ પણ હોતો નથી. આ તમામ ગેરફાયદા કરતાં પણ

સૌથી મોટા ગેરફાયદો તો એ છે, કે મીલની ઘંટીએ ગરીબ બેનોની આજીવિકા ઉપર જીજ્ઞાસા દાખ મૂકેલી છે. ગામડાંની અંદર મોસમનું વખતે મોટા ખેડૂનોને ઘણા પ્રમાણમાં રોટલા મજૂરોને પૂરા પાડવાના હોય છે, યાત્રિભોજનનું વખતે પણ લોટની મોટા પ્રમાણમાં જરૂર પડે છે. આ બંધું કામ પહેલાં અનેક બેનો ઘંટી વડે દળીને કરતી. આ પ્રમાણે થતાં જે તે સ્થળનો પૈસો જે તે સ્થળે રહેતો; મહેનતથી તેમની તંદુરસ્તી પણ હીક રહેતી અને પૈસા પણ મળતા.

છેવટના દિવસો સુધી દળવાથી સગર્જા બાઈઓને પ્રસવવેદનાની પીડા બહુ મહત્ત્વ કરવી પડતી નથી. દિરડીચિયાના દરદેથી પીડાતી બેનોને ઘંટીની કસરતથી ઘણું જ ફાયદો થાય છે. ગરીબ બેનોને માટે તો ઘંટી આજીવિકાનું સાધન હોઈ તે આશીર્વાદરૂપ છેજ. આવી અનેક બેનોને તેથી લાભ થયાનો મને અનુભવ છે. આ ગરીબ પણ ઉત્તમ ચારિત્રવાળી બેનોને હું ખરા દિલથી એક નહિ પણ અનેક વાર નમસ્કાર કરું છું.

સાથે સાથે ખીજી વસ્તુ પણ ખ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. પ્રાઈમસ સ્ટવથી બળી જવાના અકસ્માતો હેલાં પાંચ વર્ષથી મોટી સંખ્યામાં થાય છે. આ અકસ્માતો મુંબઈ શહેરમાં અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં મોટા પ્રમાણમાં થાય છે. કોઈ પણ ઉપાયે આવાં અકાળ મરણ અટકાવવાં જોઈએ. આવા સંખ્યાબંધ અકસ્માતોથી સૌએ ચેતવણી લેવી જોઈએ. દરેક જણ કેટલીએક વાર એમ ધારે છે કે ‘બેદરકાર લોકોને અકસ્માત થાય. અમે તો સ્ટવનું કામ સંભાળીને સગળજીથી કરીએ છીએ, એટલે અમને કશો ભય નથી.’ આવા અભિમાનથી કોઈક વાર વધારે બેદરકારી આવે છે. પ્રાઈમસ સ્ટવની બનાવટ જ એવી છે કે તેમાં અકસ્માતનો સંભવ છે. પ્રથમ થોડો સ્પીરીટ સળગાવીને તેને ગરમ કરવો પડે છે. આમાં જોખમ છે. ત્યાર પછી અંદર હવા ભરવા માટે પંપ કરવો પડે છે. ત્યારે વળી ઘણી વાર ગાસતેલ ઊભરાય છે અને ભડકા થાય છે. કોઈ વાર જરૂર કરતાં વધારે હવા ભરાઈ જાય છે ત્યારે પણ અકસ્માતનો ભય રહે છે. વળી સ્ટવનો ભડકો ખુલ્લો જ રહે છે, તેની આસપાસ કોઈ પણ જાતનું ઢાંકણ નથી; એટલે સ્ત્રીઓના લુગડાંની ફડક કોઈ વાર પકડાઈ જાય છે. આમ ઘણી રીતે આ સ્ટવ જોખમભરેલા છે. આવા જોખમભરેલા સ્ટવ વાપરવા નહિ એ વધારે ડાહ્યાપણાનું કામ છે. જોટે આત્મવિશ્વાસ રહેવામાં યાજ્ઞપથ નથી. થોડીક અજવડ વેડીને પણ સમડી તથા કાલસાથી જ ચલાવી લેવું. જલદી દેવતા પાડવા માટે તપાસ કરીને ચોરીઆના કાલસા મેળવવા. તેનાથી જલદી દેવતા પડશે. પછી બાવળના કાલસા જલદી સળગશે. વળી

પ્રાથમિક સ્તર અને તેના બીજા સ્તર પર દેશી આવે છે, અને તેમાં ગાસતેલ મળે છે તે પણ પરદેશી છે. ગાસતેલ સમૂળે બંધ નથી જ થવાનું, પણ જેટલું ઓછું વપરાય તેટલું સારું. આપણી સુગડી અને આપણા કોલસા શુદ્ધ દેશી છે. તે વાપરવાથી ઘણા દેશભાઈઓને રોજી મળે છે. આમ જીવનું જોખમ ઓછું કરવા માટે તેમજ દેશના હિતની ખાતર પ્રાથમિક સ્તરનો ત્યાગ કરીને, અગવડ વેડીને પણ, કોલસાનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

પંક્તિ,
તા. ૬:૮:૧૮

રાવજીભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

પત્ર

૧. ખેડા જિલ્લા શિક્ષકસમાજના માનવંત સભ્યોને ખુલ્લો પત્ર

શિક્ષકસમાજને ખુલ્લો પત્ર લખવો એટલે નાને મોઢે મોટી વાત. જૂન-વાણી માનસને આમાં વિવેકની ખામી જણાશે, ઉદ્ધતાઈની ગંધ આવશે. પરંતુ યાત્રાસુધા માટે વિદ્યાગદિરે પ્રથમ પગલી પાઠમાં જે સમાજના કેટલાક સુઘ અને સંસ્કારી સભ્યોએ ગતે વિદ્યાદાન દેખેને આજીવન ઋણી બનાવ્યો છે, તેજ સમાજ સામે તેમના દાનનો ઉપયોગ કરી રહ્યો છું તે ખદલ સર્વ કોઈ સ્વીકાર્ય લખવશે.

આપના માનવંત પ્રમુખના ઘેર અધઃપત્રનના સમાચાર 'પાટીદાર'ના જેક માસના અંકની 'પ્રસંગકથા' દ્વારા જાણતાં જ છું ચમકી ઊઠ્યો! પાટીદાર સમાજનાં તેમજ આપ સર્વ સભ્યોનાં પણ ચક્ષુ ખુલી ગયાં હશે. હું તમને સૌને પૂછું છું કે અસમાન વ્યક્તિઓ વચ્ચે કેમન સમો વિશુદ્ધ દેવી પ્રેમ શ્રદ્ધ સંભવે ખરેખરે? મારા હાથે ચીઠ્ઠા સોભે ખરે? એક આચાર્યશ્રી ગમરૂ બાળાનું સૌરભક્ષુ ચૌવન-જીવનસર્વસ્વ-વૃદ્ધાવસ્થાના મહાનલમાં કોમાલું જોતાં તમારા સમાજના કોઈ સભ્યનું રૂવાકું પણ ન દરખ્યું? કેટલી ઘેર નિષ્ક્રિયતા! પંચાવન વરસની સીમા પૂરી થતાં ખૂદ સરકાર પણ દાખના ઊતરેલા ઘેરા જેવા ગણીને ફરજમાંથી મુક્ત કરે છે, તો દર પળે એ સીમા તરફ ધસી જતા આપના પ્રમુખની જીવનસંધ્યાએ કંઈ સેતાની લાલસા અનુભવ રહી ગઈ? મસોખાંના મદિરસમા લખ્યાંયુર દેહની સંધ્યાના સોનેરી રંગોને કાલીગાની પીંછી મારતાં તેમનો કયો પુરુષાર્થ જગતી ઊઠ્યો?

જેનો સરદાર આંધળો તેનું લક્ષર ફેલાયો! શિક્ષકસમાજના માનવંત

પ્રમુખ મહારાણે, પ્રજાએ વ્યંગમાં અર્પેલ, ‘પંતુલ’ના ગિરુદને પોતાના અધમ કૃત્યથી કાળજીનો ટોળ ચઢાવી વધુ કાળજીવેઈ જનારું. હવે તો દરેક સભ્ય માનવતાની ખાતર આવા નાલાયક પ્રમુખશ્રીને ખુરસી ખાલી કરવા ફરજ પાડે, દરેક ક્ષેત્રમાં તેમનો ઉગ્ર બહિષ્કાર પોકારે, તેમજ સકય હોય તેટલાં સખ્ત આન્દોલનો ઉપાડી એ માર્ગબૃહ્તા પ્રમુખની સાન ઠેકાણે લાવે. આથી પ્રમુખના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તમારાથી થઈ શકશે, તેમ ભવિષ્યને માટે સુંદર દૃષ્ટાન્ત થઈ પડશે.

‘આવાં સેંકડો વૃદ્ધસગ્ન થઈ ગયાં—થતાં જાય છે.’ આ એક જ દલીલને આપને પક્ષે રચાતો છે. ભવિષ્યમાં થશે કે કેમ તેનો નિર્ણય તો આવતી કાલનો સમાજ કરશે. કારણ કે રાજગણે આપણે સાંભળીએ છીએ કે શ્રીયુત ‘સોમાભાઈ’ જેવાં કેટલાંક વૃદ્ધ જર્જરિત બાનભૂલ્યાં ખોખાં યુવકોના સખ્ત વિરોધથી અથવા કાયદાના ફરમાનથી લીલે તોરણથી હાંસીપાત દશામાં પાછાં ફરે છે. ઉત્તરવલ ભાવિની આ શુભ સંસ્કૃતિ છે. આજે પળેપળે સંક્રાન્ત થતા સમાજમાં તમારું રચાતું, ફરજ અને ધ્યેય દૃષ્ટિ સમીપ હશે. તો એ દલીલ પણ પ્રાણ વિનાની જણાશે.

શિક્ષક—વિદ્યાગુરુ એટલે દેશના ભાવિનો વિધાતા, ત્યાગની અને સંયમની પવિત્ર તેજોમય મૂર્તિ. મહાસલા અને પ્રજાકીય સરકારો કરતાં પણ તેની જવાબદારી વધુ મહાન છે. મોકાલેની કેળવણીમાંથી ઉત્પન્ન થતા માયકાંગલા અને દુર્બળ તેજોવિહીન કારકુનોની આજે સમાજને અને દેશને જરૂર નથી. જરૂર છે આઝાદીનાં મૂલ્ય ચૂકવનાર અંધશ્રી, નિઃસ્વાર્થ, નવલોદિયા યુવાનોની. એ માગણી પૂરી કરવાની તાકાત અને આત્મગણ તમારે મેળવવું જ જોઈશે. સરકાર આજે કેળવણીનું આખું સ્વરૂપ મૂળમાંથી જ બદલી નાખવા ઇચ્છે છે. નવા પ્રયોગો ચરૂ થઈ ચૂક્યા છે. હવે શિક્ષક તેને અનુરૂપ નહિ જાને તો સરકાર ફરી રીતે આગળ વધી શકશે? શિક્ષક એટલે સમાજનો ધર્મગો. પુસ્તકિયું—પોપટિયું જ્ઞાન આપવામાં તેની ફરજ પૂર્ણ થતી નથી. ભાવિ સમાજને તો પ્રતિષ્ઠિત નાગરિક અને માતાની ગુલામી શૃંગલા તોડનારા બડવીરો ધડવાની અતિમહાન જવાબદારી શિક્ષકને શિરે છે.

અત્તાન, વહેમ, મોજશોખ અને ભોગવિલાસમાં ખદખદતા ગઈ કાલના રુશિયાનું લોકહવન વિકસાવી તેને આજની ગૌરવભરી સ્થિતિએ લાવવામાં શિક્ષકે ઐતિહાસિક કે નોકરીના કલાકે સામે પણ નથી જોયું. તેણે પોતાનો આત્મા નીચોવી નાખ્યો છે. ત્યારે જેણે પોતાની સંસ્કૃતિનાં અમી સારાં મે જનન

ઉપર, વહેતાં કરેલાં, તે દેશનો શિક્ષક રુચિયાથી પણ વધુ જનકંત પ્રતિબ્ધા ન મેળવી શકે?

તથાપિ જે ધર્મવાના દષ્ટિપાડળમાં સ્વાર્થ, લોભુપતા, વિષયવાસના અને રંગરંગની આસમાની સુઘતાની અમકતી હશે તો તેનું સર્જન કેટલું વિપરીત હશે? આવતી કાલની આશાસમાં નિર્દોષ કુળોમાં જાળક ઉપર બાલ-વયમાં રાજકીય, સામાજિક વિષયો સંજોગે જે અસર થાય છે તેમાંથી પુખ્ત ઉમરે કદી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. તેમનામાં ઉચ્ચ સંસ્કારનાં બીજનું આરોપણ શિક્ષકજ કરી શકે છે.

પગાર, પેન્શન, એલાવન્સ તંબા દરજ્જાનો સ્વાર્થ સાધવા પ્રજાકીય સરકાર સામે મોરચા માંડવાજ શિક્ષકસમીજનો જન્મ નથી જોગ જતાવતું જોઈએ. સંમેલનો વખતે દેશની બાવિ આશા સમાં કુળોમાં જાળકાનું—આવતી કાલના નાગરિકાનું કિતાદિત ભૂલતું જોઈતું નથી. પગારકાપ વગેરે માટે સરકાર સામે ઉપવાસ આદરવા તેના કરતાં નેજ શરૂનો ઉપયોગ શિક્ષકોના શુદ્ધીકરણ માટે કરવો એ શિક્ષકસમાજને વધુ શોભારૂપદ થઈ પડશે. ચાગિનહીન અને કુષ્ટ રિવાજોને પોષનારા સભ્યોને વીણી વીણીને દૂર કરવા જોઈએ.

અંતમાં પ્રજા હચે છે કે નીચેની જાળતો આપના જંધારણમાં તારકા-જિક સ્થાન મેળવે અને તેનું કડકપણે પાલન કરવાની દરેક સભ્યને દરજ્જ પાડવામાં આવે:

૧. કડક શિસ્તપાલન.
૨. દાનિકારક તથા કેરી પીણાંજોનો સહંતર ત્યાગ. (અગદાવાદમાં તાજે-તરમાંજ એક ગુરુજી અશીશ્વના જંધારણી જાહેર થયા છે!)
૩. સામાજિક વિષયો અંગે સખ્ત—અતિસખ્ત જંધનો.
૪. માગડાંમાં રહેતા સભ્યોની—મામીણોની નૈતિક, આર્થિક, સામાજિક તથા જેતીવિષયક મૂંઝવણોમાં માર્ગદર્શક અને સાચા સલાહકાર બને.
૫. બની શકે તેટલાં નિરક્ષર જંધુલગિનીઓને સમક્ષ કરી તેમનામાં રાષ્ટ્રભક્તિનો મદાગાર ફૂંકે.

શિક્ષક—ઉપદેશક પરોપદેશે જાગિત્યમૂની જાવના છાડી પોતેજ ગશોલચી બની પ્રજાને ઉન્નતિને શિખરે લેઈ જતે અતિ દુષ્કર માર્ગે આગે દૂચ કરશે તો આવતી કાલનું પ્રભાત કેટલું તેજોમય હશે!

૪૬, સિરખાન (ગલાયા)

તા. ૮ : ૬ : ૧૯૩૯.

હું છું આપનો નમ્ર શિષ્ય,
કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ

નીચેના પ્રાંતોમાંથી ભણી સમાય છે:

પ્રાન્ત બાંગ્લાદેશ

બંગાલ ૧૮,૮૮૩

મુંબઈ ૧૭,૬૬૩

ગદાસ ૧૪,૨૧૭

ચુક્કા પ્રાન્તો ૧૨,૦૧૧

બ્રહ્મદેશ ૧૨,૬૬૨

પંજાબ ૫,૨૮૩

બિહાર ૪,૭૮૦

ઓરિસ્સા ૬૬૨

મધ્ય પ્રાન્તો ૪,૧૩૯

સિંધ ૨,૪૬૯

આસામ ૨,૭૦૫

સરહદ પ્રાન્તો (આસર) ૨,૧૩૦

હિન્દી ૨,૨૪૩

અન્તરે સેવા ૬૦૮

કુર્ગ (આસર) ૯૦

વિદ્યાર હિંદમાં કુલ ૧,૦૬,૧૪૫

દેશીઓ

૧,૮૮૧

(ગણતરી બસમાં)

૨૯૮

૪૪૭

(ગણતરી કારમાં)

૪૦૨

૩૫૬

(ગણતરી બસમાં)

૧,૮૨૫

(ગણતરી કારમાં)

૨૩૮

૧૨૫

૧૪૦

૨૪

૧૦

૩,૮૨૨

બસો

૧,૪૪૨

૪,૪૧૨

૪,૧૧૯

૨,૯૨૮

૩,૬૬૭

૨,૭૫૩

૬૩૮

૨૮૮

૧,૮૨૫

૮૧૭

૭૧૨

૭૩૦

૪૭૫

૧૧૮

૩૫

૨૫,૨૫૮

લોરીઓ

૩,૧૧૮

૪,૦૩૦

૧,૫૦૭

૩૯૮

૨,૬૫૨

૨,૮૫૦

૪૨૨

૭૦

(ગણતરી કારમાં)

૧,૮૨૫

(ગણતરી બસમાં)

૯૮૫

૬૭૦

૩૫૫

૧૪

૨૫

મોટર સાયકલો

૧,૦૦૫

૧,૪૫૮

૧,૩૪૪

૯૩૩

૧,૦૩૧

૭૫૮

૪૮૭

૫૭

૬૮૦

૪૦૦

૧૪૩

૩૬૦

૩૫૦

૭૩

૮

૬,૦૭૮

કુલ

૨૬,૩૨૯

૨૭,૮૫૫

૨૧,૪૮૬

૧૬,૭૧૭

૨૦,૬૧૩

૧૧,૮૪૬

૬,૬૮૩

૧,૦૭૭

૬,૬૪૪

૩,૬૮૬

૪,૭૮૩

૪,૦૧૫

૩,૫૬૩

૮૩૭

૧૬૮

૧,૫૬,૩૦૨

દેહગાનાદ	૩૨૫	૩૫૦	૩૧૩	૩૬૯	૪,૯૬૬
મહિસુર	૧૫૮	૭૫૨	૪૩૦	૪૦૯	૪,૪૪૬
ગાવજોદાર	૧૭૯	૧,૦૮૧	૪૫૪	૬૦૩	૩,૯૦૦
ગાંધીધર	૨૭૪	૬૨૩	૧૯	૬૮	૨,૨૦૦
પતિયાળા	૫૮	૧૬૫	(અલગી ગણમાં)	૧૧૬	૧,૫૯૩
જયપુર	૭૬	૩૪૧	૨૩	૩૦	૧,૨૪૬
વરોદગા	૫૬૬	૪૭૯	૧૨૯	૧૫	૧,૨૩૬
જોધપુર	૬	૬૮	૧૨૨	૫૩	૮૨૯
કાચીન	૮૦	૧૯૫	૩૦	૫૦	૮૦૫
મુઢીકાદાસ	૭	૧૦૩	૧૧	૫	૫૪૫
ભોપાલ	૫૧	૭૭	...	૨૨	૫૩૩
કાલદાપુર	...	૩૦૯	૫૧	૧૧	૬૦૯
ઉદેપુર	૧૩	૬૨	૧૦	૧૪	૨૭૨
ભાવનગર	૨૨	૧૯	૨૭	૯	૨૬૮
સાવતવાડી	૧૭	૧૨૯	...	...	૨૬૯
પોરબંદર	૪૭	૩૦	૬	...	૧૨૫
રાજકોટ	૮૫	૭	...	૬	૧૯૯
ભાવલપુર	૬૩	૧૦	૧	૧૧	૮૫
વસિવાડા	૪૧	૪	૨	૧	૫૮
પીળા રોળો (અંદોજ) ૩,૨૬૩	૨૮૨	૬૮૪	૩૪૮	૩૮૪	૪,૯૫૧
આખા દિશમાં કુલ ૧,૧૮,૭૮૮	૫,૭૭૦	૩૦,૭૪૭	૧૮,૮૬૬	૧૧,૨૫૮	૧,૮૫,૪૪૭

ચર્ચાપત્ર

૬. આફ્રિકાના પેસેન્જરો વિષે

‘પારીદાર’ માસિકના વૈચાગના અંકમાં પૃ. ૩૨૩ ઉપર ભાષ મગનભાઈએ ‘આફ્રિકા આવતા નવા પારીદાર ભાષઓને’ જણાવ્યું છે કે, “કાયદેસર રીતે તો આવી ડીપોઝીટ જે દેશમાંથી પેસેન્જર જાય તેજ દેશના અધિકારીઓ વસુલ કરે છે. પરંતુ આફ્રિકા માટે તો મેં જોયું છે કે ત્યાંના ધર્મશ્રેષ્ઠ ખાતાંજ આવી આંહેધરીની રકમ વસુલ કરે છે.”

આમાં ડીપોઝીટ માટે લાંચ લેવાની ક્રિયાદોનો નિર્દેશ છે. ખર્ચ જોતાં વસ્તુસ્થિતિ જૂદી છે. મુંબઈ સરકારે કાનુનીય, નવા પેસેન્જરો માટે ડીપોઝીટ લેવા કરાવ્યું છે. એમાં સરકારનો હેતુ સ્પષ્ટ છે. ગમે તેવા નિરાધારો રખડી પડે તો તેમની વ્યવસ્થા માટે એ ડીપોઝીટ અનિવાર્ય હોય તે સ્વાભાવિક છે. એથી વિરુદ્ધ જે પેસેન્જરો પાસે એ ડીપોઝીટ મૂકવાનાં નાણાં ન હોય તેઓ ૧૦થી ૧૫ રૂપિયા આપી ડીપોઝીટમાંથી જમી જાય છે! નૈતિક રીતે આ પ્રથા સામે જમાવ છેજ નહિ. તે લાંચ સત્તાવાળાઓ તેમજ પેસેન્જર એજન્ટો ભાગીદારીથી નહેમી લે છે.

આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે લાંચનું મૂળ પેસેન્જરોની સગવડ છે! આ સગવડનો ખચાવ ગરીબ દિંદુરયાનીઓ માટે હોય તો એ છે, કે મુંબઈ સરકારે એ ડીપોઝીટની પ્રથા પ્રદંતર નાબૂદ કરવી જોઈએ. આવા જાહેર ઊદાપોહથી કાયદો સખત ચર્તા જિયારા ગરીબ પેસેન્જરો વધુ મુશ્કેલીમાં મુકાશે. તેથી દિનેચ્છુ મંડળોએ આ વિષે સરકારનું ને ખામ કરી ગૃહસચિવ શ્રી. મુનશીનું ધ્યાન ખેંચવાની જરૂર છે, જેથી પેસેન્જરોની ખીણ અનેક હાડમારીઓ દૂર કરી શકાય.

વળી ભાષ મગનભાઈ એજન્ટોનો નિર્દેશ કરતાં ‘કેટલાક’ લખી બ્રમ ઉપજાવે છે. વસ્તુતઃ કોઈ એજન્ટો એ જાદીમાંથી મુક્ત નથી. તેઓ પણ જલુ દોષપાત્ર નથી એમ મારા અનુભવથી મેં જોયું છે, કોઈ પણ પેસેન્જર પાસેથી જળાત્કારે કે ફોસલાવી એ રૂપિયા લેવાતા નથી, જોને ડીપોઝીટનું રૂપિયા મૂકવાની ઇચ્છા હોય તે મૂકી શકે છે.

વિશેષમાં ભાષ મગનભાઈ લખે છે “૧૦ રૂપરડીનો સિપાઈ બેરછોકરતે ધક્કા લગાવે તે નકાના!” તે માટે પોલીસ કેટલેક અંશે દોષપાત્ર હશે ખરી, પણ દિંદોઓ સિસ્તપાલનમાં ક્યારે સમજે છે? કેટલીક વખત તો આ ખાગન ક્રિયાદો શરમજનક હોય છે. એ માટે પેસેન્જરોનો દોષ ગૌણ માની સત્તા સામે કે મહાસભાના રાજ્ય સામે આંખો ફાડવી એ વધુ પડતું છે.

અગાઉ આ વિષે અત્રથી અમે માનનીય શ્રી. ખરેનું પંચ ધ્યાન ખેંચેલું, તેમણે એ માટે ઘટતો જાહેરત કરવા જણાવેલું. અને એ લક્ષમાં લેઈ તે માટે જાહેરના અધિકારીઓ વધુ શિસ્તથી કામ લે છે. જાકી રહેલી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા પેસેન્દોએ માણસાઈ કેળવવી જોઈએ. ઉપરાછાપરી પડવાનો, ધક્કાધક્કીનો ને ગાળાગાળીનો કમ છોડી સભ્યતાપૂર્વક વર્તતાં શીખવું જોઈશે.

બુટ્ટેખા (હિંગાણા) રાવજીભાઈ સોમાલાઈ પટેલ

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સમારક ફંડ

સૂચના: જમની રકમો સમિતિના કાર્યાલય-૨. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદ્દા મૂકવામાં આવી છે. જાકીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી જાકી છે.

૧૫૩૬૬-૨-૦ ગયા અંકમાં સ્વીકારેલા

૫૦૧ શ્રી. મીમનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (ભાદરણ), વડોદરા.

૫૦૧ „ તુળશીભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ (પીજ), નિંજા

૨૫૧ રાજગિત્ર ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીન (વીરસદ), વડોદરા

૧૫૧ શ્રી. ચતુરભાઈ મંમજદાસ પટેલ (ખંભોળજ), પાર્લા

*૧૫૧ „ હરસનદાસ હરગોવિંદદાસ

૧૦૧ „ મનોરભાઈ શિવાભાઈ પટેલ (વડોદ), મુંગાઈ

*૧૦૧ રા. જ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ (નડિયાદ), વડોદરા

૧૦૧ „ હોટાભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ (ધર્મજ), „

૧૦૧ „ તુળશીભાઈ જોકરભાઈ અમીન (ભાદરણ), „

૧૦૧ „ મગનભાઈ રાંકરભાઈ પટેલ (ભાદરણ), „

૧૦૧ „ હીરાભાઈ શામળભાઈ અમીન, તારાપુર

*૧૦૦ ડૉ. મૂળજીભાઈ શિવાભાઈ પટેલ (ધર્મજ), સાન્તાકુમ્

✓ *૧૦૦ શ્રી. શેઠ હરખચંદ મોતીચંદ શાહ, ચોરવાંડ

૫૧ „ અંબાલાલ બાવાજી પટેલ, રામોલ

*૫૧ „ મોહનલાલ હરગોવિંદદાસની કંપની, મુંગાઈ

૫૧ „ વાધજીભાઈ નારણભાઈ અમીન, તારાપુર

૨૫ „ ગોવર્ધનભાઈ હાથીભાઈ પટેલ (સોજના), પાર્લા

*૨૫ „ જી. એમ. પટેલ એન્ડ કંપની, મુંગાઈ

*૨૫ „ એચ. બી. પારેખ, મુંગાઈ

- *૧૫ „ ગોપાળદાસ છોટાલાલ કોડારી (દાસરા), મુંબાઈ
- ૧૫ „ દાનિદાસ ગોવર્ધનભાઈ પટેલ (સોજીત્રા), પાર્લા
- *૧૧ „ પુરુષોત્તમદાસ લલુભાઈ બીન રેવનદાસ (ઉત્તરસંડા), મુંબાઈ
- *૧૧ „ નગીનદાસ પુરુષોત્તમ પટેલ, મુંબાઈ
- *૧૧ „ ડાહ્યાભાઈ બાપુજીભાઈ પટેલ, પીઝ
- ૫ „ કુલાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (ઉત્તરસંડા), મુંબાઈ
- *૫ „ ઇશ્વરભાઈ હિમેશભાઈ પટેલ „ „
- *૫ „ હિમેશભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ, વાંદરા
- *૫ „ નૌલુભાઈ વસંતજી દેસાઈ, મુંબાઈ
- *૫ „ કુલાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ, „
- *૨ „ જોશભાઈ માનદાસ પટેલ, વડાવલી (તા. ચાણુરમા)
- *૨ „ ભગવાનદાસ સાંકળચંદ પટેલ, જોતલવાસણા, તા. ત્રિસનગર
- *૧ ડૉ. મોહનલાલ પી. પટેલ
- *૧ શ્રી. કરસનદાસ રેવાભાઈ પટેલ, રણુંજ, તા. પાટણ
- *૧૦૭ „ હારીજી આગમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
- *૭૫ „ આડા આગમાંથી (તા. પેટલાદ)
- *૭૪ા „ વડનગર આગમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
- *૬૯ „ રાજકોટ બાલચંધ્રાપન મંદિર મારફત
- *૩૧ „ ચાણુરમા આગમાંથી (પ્રાન્ત મહેસાણા)
- *૨૮ „ બસોલ „ „
- *૨૭ „ ધીરોજ „ „
- *૨૧ „ ઉનાવા „ „
- *૧૯ „ બહેચરાજી „ „
- *૧૫ „ મણુંદ „ „
- *૧૪ા „ બાલીસાણા „ „
- *૧૪ા „ લાંધણુજી „ „
- *૮ા „ પીરુદરા „ „
- *૮ „ ભાવડુ „ „
- *૭ „ કુલુધેર „ „
- *૪ા „ રણુંજ „ „

પ્રસંગકથા

તારાપુરમાં સાદું લગ્ન

તારાપુરના લાઇ સુનીલાઇ કુંજરભાઈ અમીન બી. એ. છે, સમાજસેવક છે, સુધારક વિચારના છે. એમનાં પુત્રી બેન કાન્તાબેન ૨૨ વર્ષનાં છે અને L. C. P. S.ના ચોથા વર્ષમાં અભ્યાસ કરે છે. મહ તા. ૨૫:૪:૩૯ને રોજ એ બેનનાં લગ્ન તારાપુર મુકામે નડીઆદ કાકરજાડના લાઇ ગમભાઈ મગનભાઈ પટેલ માથે થયાં. એ ભાઈની ઉંમર ૩૧ વર્ષની છે અને અમેરિકાના M. E. E. D. છે. આ લગ્નમાં કંઈ પણ લેવડદેવડ થઈ નથી. લગ્નવિધિ પણ બહુ સાદાઈથી થયેલો. લગ્નને દિવસે સાંજના છ વાગ્યે વીરોક માણુમની જાન આવી, સંધ્યાકાળે જમણુ પછી લગ્નવિધિ થયો, બીજે દિવસે મંદિરમાં છ વાગ્યે જાન પાછી ફરી. સાંધવાનો કે કમળાનો કશો વિધિ નહિ. કુટુંબીજન માંડવે આવી જમી ગયાં, પિરમણુ બિલકુલ મોકલેલું નહિ. આ કડવા કાળમાં આજે પૈસે વિવાહ ઉકેલી નાખવાનો માર્ગ જતાવનાર આ જને પક્ષ ખરે જ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પીજમાં સાદું લગ્ન

પીજના લાઇ ઈશ્વરભાઈ જોડાભાઈ પટેલ બી. એ. છે, સુધારક વિચારના છે, તેમના પિતા લાઇ જોડાભાઈ દલાભાઈ પણ લાઇ ઈશ્વરભાઈના સુધારક વિચારોને અનુકૂળ છે. લાઇ ઈશ્વરભાઈનાં બેન સુજબેન ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાં છે અને આ વર્ષે અંગ્રેજી ચોથા ધોરણમાં પાસ થયાં છે. ગયા વૈશાખની સુદિ ૧૧સને રોજ એ બેનનાં લગ્ન પીજ મુકામે વસોના લાઇ અંગાલાલ લખાભાઈ પટેલના પુત્ર લાઇ રતિલાલ સાથે થયાં. લાઇ રતિલાલની ઉંમર ૧૯ વર્ષની છે અને મેટ્રિક કક્ષાસમાં ભણે છે. આ લગ્નમાં કન્યાપક્ષે વરને રૂ. ૫૧ આંધામાં આપેલા, તે સિવાય પરકબુની, વડીપાકડની, મિઠાઈનાં માટલાંની કે બીજી કશી લેવડદેવડ થઈ નથી. લગ્નવિધિ પણ બહુ સાદાઈથી થયેલો. લગ્નને દિવસે સાંજના ચાર વાગ્યે ૧૧ જ માણુચોની જાન આવી, સંધ્યાકાળે જમણુ પછી લગ્નવિધિ થયો, વરકન્યા બંને ખાદીના પોશાકમાં હતાં. બીજે દિવસે સવારમાં સાત વાગ્યે જાન પાછી ફરી. આ કડવા કાળમાં આજે પૈસે વિવાહ ઉકેલી નાખવાનો માર્ગ જતાવનાર આ જને પક્ષના વડીલો ખરે જ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

સુણાવમાં લગ્ન

સુણાવના લાઇ મણિભાઈ શંકરભાઈ પટેલ આક્રિશમાં વેપાર કરે છે.

તેમનાં પુત્રી બેન લલિતાબેન ૧૮ વર્ષનાં છે. તેમણે વડોદરા ગહારાણી ગદ્યમાં ૨૬૯૫માં ચાર વર્ષ અભ્યાસ કરી સેકન્ડરી સ્કૂલ સર્ટીફિકેટની (કેવે કોર્સની) પરીક્ષા પાસ કરી છે. ગયા વૈશાખ સુ. ૩૦ને રાજ એ બેનનાં લગ્ન નારના બાઈ હોટાબાઈ ખુશાલબાઈ પટેલ ખી. એ., એમના પુત્ર જયભાઈ સાથે થયાં. એ બાઈની ઉંમર ૨૧ વર્ષની છે અને આ વર્ષે એમણે ઇન્ટરની પરીક્ષા આપી હતી. આ લગ્નમાં પરદેશી નહોતી લેવાઈ. માત્ર આંધ્રામાં રૂ. ૧૧ લેવાયા હતા. લગ્નને દિવસે સવારે નારેથી જન સુખાવ ગઈ હતી. હાજરી પછી જ્યોતે લગ્નક્રિયા થઈ હતી. લગ્નક્રિયાને પ્રસંગે વરને કાંડાનું ઘડિયાળ મળ્યું હતું, જીંછ કંઈ લેવડદેવડ નહોતી થઈ. સાંજે કસુંબો થયો, પછી જગણ જમ્યા ત્યાં જન મોટરોમાં પાછી ફરી હતી. આમ આ જન પણ એક દિવસની હતી. કન્યાપક્ષની આર્થિક સ્થિતિ જોતાં બહુ ધામધૂમ થઈ શકત, પણ નથી થઈ એ સારું જ થયું છે. પણ જનમાં સોએક માણસ હતા, એ તો જરૂર વધારે પડતા ગણાય. આ લગ્નમાં જીંછ રીતે સાદાઈ હતી એમ કહેવાય, ઉપરનાં બે લગ્નની જેમી તો નહિ જ.

પરદેશમાં પાટીદાર લગ્ન

નારના બાઈ નારજીબાઈ દેસાઈબાઈ પટેલ નૈરાળીમાં (પૂર્વ આફ્રિકામાં) રહે છે. તેમનાં પુત્રી બેન સવિતાગૌરી ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાં છે. તેમનાં લગ્ન વૈશાખ વ. ૧૧સને રાજ નૈરાળીમાં, ત્યાં જ રહેતા સાયમાના બાઈ ત્રિલોકબાઈ સાથે થયાં. એમને એવો કન્યાવહેવાર તો છે જ. આ લગ્નમાં ખાસ વિશેષતા હોય તો એ જ કે આફ્રિકાથી મોટા ખર્ચમાં ઊતરીને ત્યાંના બાઈઓ અહીં લગ્ન કરવા માટે જ આવે છે, તેના કરતાં ત્યાં જ એ પ્રસંગ પતાવી દેવાય તો સારું, એમ એ બાઈઓએ કરી જતાનું છે.

સત્યાગ્રહીના પુત્રનાં લગ્ન

ધર્મજના એકવારના સત્યાગ્રહી અને આજે વેપારી બાઈ હોટાબાઈ ઉમેશબાઈ પટેલના પુત્ર બાઈ જયભાઈનાં લગ્ન તા. ૧૪:૫:૩૯ને રાજ બાદરજીમાં બાઈ રાવજીબાઈ અંગલાક્ષનાં પુત્રી સાથે થયાં. એ પ્રસંગે (૧) ૨૨ વર્ષના વરરાજીને પાલખી-નરવાદન-ઉપર ચઢીને ઉધલવાના ઊગળકા ચએલા! (૨) રિવાજ પ્રમાણે મંદિરામાં કંઈ કંઈ ચોખીવત્તી રકમો મુકાઈ હતી, (૩) ૧૦૦-૧૨૫ માણસોની જન હતી, (૪) અંગ્રેજી વાગ્યાં અને મોટર હતી, (૫) લગ્નનું મુહૂર્ત ચૂકી જવાય એ કીક નહિ, એમ માની લગ્નક્રિયા રાત્રે કરાવેલી અને તે જ દારણે જન એક દિવસ વધારે રહેલી,

એટલે કે (૬) જાન એ દિવસ રહેલી, (૭) વરનાં વસ્ત્ર ખાદીનાં હતાં, કન્યાનાં વસ્ત્રમાં મીઠાનાં પણ હતાં, (૮) 'વડી, પાપડ, ખાતુ', ચાંદાસુકી અને જળુમની પહેરામણીનો મીઠુ વ્યવહાર પોતાનો ચીસો જૂથમાં નહોતાં! (૯) બેશક પરકળુની કશી ચરત નહોતી ને લેવાઈ નહોતી, એટલી જ વિશેષતા આ લગ્નમાં હતી. જાડી જૂનો ચીસો કાપીને કંઈ નવે-જોકે હવે તો પડેલે-માર્ગે સત્યામહી ભાઈ છોટાભાઈ ચાલ્યા નથી. ખીંગ કાંઈનું નહિ તો આ પ્રસંગકથાની શરૂઆતની એ કથામાં વળુવેલા ભાઈઓનું અતુ-કરણ એમણે ક્યું હોત તો ય ઠીક હતું, પણ સત્યામહીજ પાછાં પગલાં માંડે તો? ભાઈ છોટાભાઈ, સાથ ના મળે તો ય એકલા ચાલી જાનજૂથના સમાજને તમારે તો માર્ગ જતાવવો ઘટે ત્રેને જલ્દે તમે ય આવો? ત્યારે સમાજે જોવું કોની સામે?

૪૫ વર્ષે ત્રીજી વાર ઘોડે ચડનાર પાટીદાર સામે મનાઈ હુકમ

“અમદાવાદ, શનિવાર. પોતાની પહેલી વારની સ્ત્રી હયાત હોવા છતાં કાયદરખમાં રહેતા આશરે ૪૫ વર્ષના પાટીદાર જુલાભાઈ જાજરભાઈ, તેમની ખીજ વારની પત્ની ગુજરી જતાં, તા. ૨૮:૫:૩૬ને ગિવારે ધોળકા તાલુકાના ચલોડા ગામમાં અગિયાર વર્ષની એક પાટીદાર જાળા સાથે લગ્ન કરનાર છે એવા સમાચાર જ્યોતિસ'ધના રક્ષણવિભાગને મળતાં રક્ષણવિભાગના મંચાલકે આજે ડિસ્ટ્રીક્ટ કોર્ટમાં વેકેશન જજ શ્રી. ગુંજલની કોર્ટમાં સદરદુ છોકરીના જાતવાલી પોતાને નીમવા માટે અરજી કરતાં જણાવ્યું હતું કે આ છોકરીનાં માળાપ મરણ પામ્યાં છે અને તે હાલમાં તેના કાકા સોમા ગરબડની વિધવા જાઈ જીજાના વાલીપણા નીચે છે. આ છોકરીનાં તે આવતી કાલે ચલોડામાં કાયદરખના આશરે ૪૫ વરસના પાટીદાર જુલાભાઈ જાજરભાઈ સાથે લગ્ન કરનાર છે, માટે આ લગ્ન અટકાવશો. આ અરજી ઉપરથી શ્રી. ગુંજલે, જાઈ જીજા સામે એવો કામચલાઉ મનાઈ હુકમ કાઢ્યો છે કે આ કોર્ટ તરફથી ખીજે હુકમ થતા સુધી તેણે સદરદુ છોકરીને પરણાવવી નહિ અને સાંજે કોર્ટમાં જાતે હાજર કરવી અગર ત્રો સદરદુ છોકરીને ગામના મુખી શ્રી. મોહનભાઈને સોંપવી અને શ્રી. મોહનભાઈએ સદરદુ છોકરીને આજે સાંજે કોર્ટમાં રજુ કરવી. ઉપરાંત આ છોકરી સાથે લગ્ન કરનાર જુલાભાઈને પણ એવો કામચલાઉ મનાઈ હુકમ આપવામાં આવ્યો છે કે તેણે પણ ખીજે હુકમ થતા સુધી સદરદુ છોકરી સાથે લગ્ન કરવાં નહિ. આ બેને મનાઈ હુકમોની જાળવણી કરવા માટે શ્રી. ગુંજલે અમદાવાદની કોર્ટમાંથી એક આસ બેલીફને મોકલ્યો હતો. આ હુકમ ઉપરથી દશ વાગ્યે મુખી શ્રી.

ગોહનલાલે સદરહુ ઊકરીને કોર્ટમાં રજુ કરી હતી. ત્યાર બાદ બાઇબીએ તે ઊકરીને મંગળવારે કોર્ટમાં રજુ કરવાની અને કોર્ટનો હુકમ ન થાય તો સુધી નહિ પરત્વુવાની બાંહેધરી આપવાથી સદરહુ ઊકરી તેને સોંપવામાં આવી હતી. બુલાબાઇ ઉપરનો મનોહ હુકમ પણ બહુ મળે છે. (સદરહુ નમો આપના તા. ૨૮ : ૫ : ૩૯). જુદો કેમળી બાળાનો બન્ન મંગાડતા કપાર અટકશે?

બેન મંગળાબેનને માનપત્ર

સોજિત્રા સાર્વજનિક મહિલાપુસ્તકાલયનો મંત્રી બેન પુષ્પાલક્ષ્મી જયકૃષ્ણ પટેલ સખી જન્મ્યાં છે. કે “મંગળાબેન બારકરરાવ પટેલ સોજિત્રાના એક આગળ પડતા સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મેલાં છે, તેમના પિતાશ્રી ડો. બારકરરાવ ગમલાઇ પટેલ મુંગલમાં ખાનગી પ્રેક્ટિસ કરે છે અને મુંગલમાં દરેક કાર્યમાં જોડાયા પડતા હોય છે. તે બેનના ચાલુ સાલે મુંગલ યુનિવર્સિટીની બી. એમ.સી.ની પરીક્ષામાં પાસ થયાં છે. તેમને અભિનંદન આપવા એક સુંદર મેગાવડો શ્રી. સોજિત્રા ફુનીયા મહિલાપુસ્તકાલયમાં યોજવામાં આવ્યો હતો. પુસ્તકાલયનો દોહ બેનોથી ચિકાર બરાઇ મળ્યો હતો. પ્રમુખશ્રીએ તેમજ અન્ય બેનોએ પ્રમુખાપ્રાત સુંદર વિવેચન કર્યાં હતાં. ખાસ કરીને સોજિત્રાની બેનોએ આ બેનની કેળવણી યાદ અભિમાન લેવા જરૂર છે. સોજિત્રામાં, ચરોત્રામાં, તેમજ આખી પાટીદાર નાતમાં બી. એમ.સી.ની બિચી પરીક્ષા પસાર કરનાર પહેલાં જ બેન છે. ત્યાર બાદ મંગળાબેને જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે મહિલાપુસ્તકાલયને મારાથી જનરો તેટલી મદદ કરીશ. કેળવણીથી અને સ્તકાલયથી બેનોને યતા કાયદા વિષે તેમણે સુંદર પ્રવચન કર્યું હતું. ફલહાર નુસોપારી થયા બાદ મેગાવડો વિસર્જન થયો હતો.” પિતા બારકરરાવને મળે ચાલી પુત્રી મંગળાબેન સોજિત્રામાં પ્રવૃત્ત થશે તો એમનું પ્રેમ્યુએટ હું સફળ માનીશું.

બીજી બે બેનયુએટ બેનો

આજ સુધીમાં ચાર પાટીદાર બેનો પ્રેમ્યુએટ હતી : (૧) સરદારનાં પુત્રી બેન મણિબેન ગૂજરાત વિદ્યાપીઠનાં સ્નાતિકા છે. (૨) નડીઆદના સફળ બાઇ ચતુરબાઇ કાળિદાસ દેસાઈનાં પુત્રી બેન ચાન્તાબેન, (૩) સિતોદરાના બાઇ ગોરધનલાઇ કદાનદામ અમીનનાં પુત્રી બેન ભક્તિબેન અને (૪) બેરીઆવીનાં બેન ચાન્તાબેન હોટાલાઇ પટેલ, જી. એ. છે. આ સાલ પાસ થયેલ બેનોમાંથી બેન મંગળાબેન વિષે તો ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો જ છે. તે ઉપરાંત ચ. એ. સોસાયટીના એક વાર રવપ્રસેવક અને હાલ શુક્રવર્તીમાં હાઇ સ્કૂલના હેઠ મસ્તર બાઈ

લીખાલાઈ પટેલનાં પુત્રી જેન મૃદુલાજેન આ સાલ ખી. 'એ. થયાં' છે અને મુંગઈના પ્રખ્યાત ડૉ. પુરુષોત્તમદાસ પટેલનાં પુત્રી જેન સરલાજેન એલ. સી. પી. એસ. થયાં છે. આપણી યુનિવર્સિટીઓની ફેળવણીથી આખા દેશમાં એવી નિરાશા વ્યાપી ગઈ છે કે તેમાં પાસ થનાર યુવકો વિશે આ પત્રમાં લાગ્યેજ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. પણ બેનો એ પરીક્ષાઓ પાસ કરવા લાગી છે, ત્યારે તેમનામાં ધર ગઢાર નીકળવાની વૃત્તિ અને તેમની બુદ્ધિશક્તિ પ્રકટ થાય છે, એટલા માટે પણ તેમને ધન્યવાદ દેવો ધટે છે. લોકસેવામાં એ ફેળવણીનો તેઓ ઉપયોગ કરશે ત્યારે સાચો ધન્યવાદ દેઈશું. પણ પુરુષવર્ગની પેઠે સ્ત્રીવર્ગ પણ એ ફેળવણીથી નિરાશાજ આપશે ત્યારે તો પછી ભીતે માથું મૂકી રાવાનું! ગામનોકરોની ફરજો

મહાસલાના પ્રધાનોએ ત્યારથી આ 'મલાકાનું' રાજ્યતંત્ર હાથમાં લીધું છે ત્યારથી પ્રજાનાં દુઃખ ટાળવા કંઈ કંઈ ઉપાયો એ કર્યાજ કરે છે. પણ કેટલીક વખત અગ્નિચૂતાં ગરૂં કાઢતાં ઊંટ પેશી જાય છે! ગામનોકરોની ફરજો (૩૬ શબ્દ પ્રમાણે 'વેઠ') નક્કી કરતો મુંગઈ સરકારના રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટનો કરાવનાં. ૭૪૨૦, તા. ૧૩:૬:૩૮નો અદ્વિતીય મારા હાથમાં આવ્યો છે. તેમાં 'મહાર, ડેક, વેકિયા, લાગી અને માઢીઓની ફરજો' ૧૯ આપી છે, તેમાં '(૭) ગામના અમલદારોને જન્મ અને મરણની ખબર પહોંચાડવી.' '(૧૧) જ્યાં જ્યાં અગલિયાઓ નીમવામાં આવ્યા ન હોય ત્યાં ત્યાં રાતની રાત ફરવા જતા, પોલીસ પટેલ અથવા પોલિસની સાથે જવું.' '(૧૭) શુન્દા કરનારી જાતો અને શુન્દેશારોની દિલચાલની ખબર આપવી તથા શુન્દાની તપાસ કરવામાં અને તે ચતા અટકાવવાની જાગતમાં પોલિસને મદદ કરવી.' કમમાં કમ ખેડા જિલ્લામાં તો ડેકની ને લાગીની ઉપરની ફરજો હોય એમ જણાયું નથી. ખીજા જિલ્લાઓમાં વખતે હોય. અને આખા મલાકાના જુદા જુદા જિલ્લામાં એ લોકોને માથે ને ને જુદી જુદી ફરજો હશે, એક જિલ્લામાં નહિ હશે છતાં ખીજામાં હશે, તે જાણી ફરજોનું એકીકરણ કરી આ કરાવમાં આપ્યું લાગે છે. પરિણામ એ આવશે કે જાધા જિલ્લાઓમાં—જ્યાં આજ સુધી નહિ હશે ત્યાં પણ—એ લોક તેમજ એ પ્રકારના ખીજા પણ ગામનોકરો પાસે અમલદારો એ પત્રકમાં આપેલી જાણી ફરજો લેશે. છતાં તે કાયદેસર ગણાશે! આમ જરૂર કાઢતાં ઊંટ પેસે છે!

હરિજનોની સેવા

ઉપરના જેવી ભૂલો તો અગ્નિચૂતાં ચઈ જાય છે. ખાકી મહાસલાની સરકારે દેશની સેવા કરવા કંઈ ઓછા પ્રયત્ન નથી કર્યાં. તેમાંયે હરિજનોની

સેવા તો અનુપમ છે. જે જે પ્રાન્તોમાં મહાસલાની સરકાર છે તે સર્વે પ્રાન્તોમાં હરિજન બાળકોને સાર્વજનિક શાળાઓમાં દાખલ કરવાના હુકમો છોડ્યા છે. એ હુકમ પ્રમાણે “મહારાષ્ટ્રમાં તમામ શાળાઓમાં હરિજન બાળકો દાખલ થઈ ચૂક્યાં છે, જ્યારે ગુજરાતમાં આ બાજતમાં નીચે પ્રમાણે સ્થિતિ સમજાય છે: (૧) સુરત જિલ્લો-૫૫૧ શાળાઓમાં, (૨) ભરૂચ જિલ્લો-૩૫૫માંથી ૨૭૫ શાળાઓમાં, (૩) ખેડા જિલ્લો-૩૭૫માંથી ૮૦ શાળાઓમાં, (૪) અમદાવાદ જિલ્લો-૪૮૮માંથી ૨૪૦ શાળાઓમાં, (૫) પંચમહાલ-પૂરી માહિતી મળી નથી” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૪:૬:’૩૯).

પાટીદારોની પટલાઈ

ઉપરના આંકડા જોતાં જણાશે કે આ બાજતમાં ખેડા જિલ્લો સૌથી પછાત છે. આતું કારણ જિલ્લામાં પાટીદારની વસતિ જળવાન છે અને એમની પટલાઈ ને સ્થ હરિજનોને દૂર રાખે છે. આમ તો ઢેઢની સૂકવેલી ઢાકડીઓ ખાવામાં કે ખેતરની મજૂરીમાં ઢેઢને અડવામાં પાટીદારને બાધ નથી, પણ ધોળોલાં કપડાં પહેરી, હાથમાં લાકડી ઝાલી પાટીદાર બાપા ગામમાં નીકળે ત્યારે ખોટી સૂઝને કારણે ઢેઢને દૂર રાખે! પણ તેમણે જાણવું જોઈએ કે હવે મહાસલાના રાજ્યમાં એ પટલાઈ જાડુ નથી નભવાની. અહુણ જ “ખેડા જિલ્લા શાળા બોર્ડ”... બોરસદ તાલુકાના વાસણા, કંધારિયા, વીરોલ, ઇસજીવ, પાળજ, આસોદર, ડલાસી, નાપા, દાવોલ, ખીપળાવ અને દહેમી ગામની રહસોના મુખ્ય સિદ્ધકોને નોટીસો પહોંચાડી જણાવ્યું છે કે ‘તમારી શાળામાં એક માસમાં હરિજન બાળકો દાખલ થએલા નહિ હોય તો શાળા બંધ થશે.’ પામેલ પાસેનું દહેમી ગામ આ પરિસ્થિતિ અમજી જતાં હરિજન બાળકો શાળામાં દાખલ થવાના સમાચાર મળ્યા છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૬:૬:’૩૯). અને ધીરે ધીરે જ્યાં ગામને આ પરિસ્થિતિ સમજવી જ જોઈશે.

સ્વામીનારાયણના વડતાલને ધન્યવાદ!

“નડિયાદ તાલુકાના સ્વામીનારાયણ વર્ગના મુખ્ય શુભારચન વડતાલ ગામે અને વીણા ગામે શાળા બોર્ડની શાળામાં હરિજન બાળકો દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. વડતાલ ગામના સર્વજો ધર્મચુસ્ત હોવા છતાં હરિજન બાળકોને અપનાવી સુંદર દાખલો બેસાડ્યો છે, જે માટે સર્વજો તેમજ ચુસ્ત સ્વામીનારાયણ ધર્મોભિમાની સત્સંગીઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. આ શુભ પત્રસાથી જિલ્લાના દરેક ગામમાં સુંદર અસર થશે અને જિલ્લાનાં જે જે ગામોમાં જ્યાં જ્યાં હરિજન બાળકો દાખલ ન થયાં હોય ત્યાં ત્યાં દાખલ કરે તેમ સૌ હમ્મે

છે. તેમજ પીણા ગામના સવર્ણોએ જે દાખલે બેસાડ્યો છે તે માટે તેમને 'પંચુ' તેટલોજ ધન્યવાદ ધરે છે" ("બેડા વર્તમાન," તા. ૧૪:૬:'૭૯). વળી "બેડા જિલ્લા શિક્ષકસમાજના કાર્યવાહક મંડળની સભા શ્રી. સોમાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલના અધ્યક્ષપણા નીચે ખોરસદ મુકામે ગળી હતી, તેમાં શિક્ષક-સમાજે સર્વાનુમતે નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો છે: "આ કમીટી પ્રૌઢશિક્ષણ અને હરિજનોને લોકલ બોર્ડ શાળાઓમાં દાખલ કરવા માટે જે શિક્ષકોએ પ્રયાસ કર્યો છે તેમને ધન્યવાદ આપે છે અને ખીજા શિક્ષકો એ કામમાં પોતાનું જનત્વ કરશે એવી આશા સેવે છે'" ("ગુજરાત સમાચાર," તા. ૧૬:૬:'૭૯). આ ઠરાવ માટે એ શિક્ષકસમાજ પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

‘આર્યપ્રકાશ’ના ‘જિજ્ઞાસુ’ને જિજ્ઞાસા

અસ્પૃશ્યતાનિવારણના ઉપર જણાવેલી પ્રયાસો તો મહાસભા તરફથી થયા છે, છતાં તા. ૨૩:૪:'૭૯ના ‘આર્યપ્રકાશ’માં લખેલું કે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે “ગાંધીજીએ કેંગ્રેસ સમક્ષ જે કાર્યક્રમ મૂક્યો છે એ કાર્યક્રમ ઉછીની મિલકત છે આર્યસમાજની.” તે વિષે મેં ‘પાટીદાર’ના ગયા અંકમાં જિજ્ઞાસા કરેલી કે “આર્યસમાજની એ પોતાની મિલકત હોય તો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ માટે એણે શું શું કર્યું તેનું સર્વેયું ‘આર્યપ્રકાશ’ પ્રકટ કરે ત્યારે જાણીએ... અને સ્વામી દયાનંદે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે કંઈ લખ્યું હોય અને એ રીતે આર્યસમાજ એને પોતાની મિલકત માનતો હોય તોય તે જૂલ છે. ‘સ્વામી’ દયાનંદ પહેલાં યદ્ય ગએલા રામ રામમોહનરાયે અને તેમણે રચેલો સાહ્ય-સમાજે પણ અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે કહ્યું છે. પણ માન કહે શું વળ્યું? એને સક્રિય સ્વરૂપ આપનાર તો ગાંધીજીજ, એ વાતની રાંકા કદી કાઢીને પ હોય તો તે કદાચ આર્યસમાજીઓનેજ, જેમણે એ વિષે નહિ જેવુંજ કયું છે.” પણ મારા આ રાખ્દેથી ચિડાઈ જઈને કોઈ ‘જિજ્ઞાસુ’ આર્યસમાજીએ તા. ૪:૬:'૭૯ના ‘આર્યપ્રકાશ’ના અંકમાં “‘પાટીદાર’નો પટપટારો” નામે એક લાંબો પહેાળો લેખ લખી કાઢ્યો છે, પણ મેં માગેલું આર્યસમાજે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ વિષે કરેલા કાર્યનું સર્વેયું આપવાનું તો એ મહાશય છેકજ જૂલી ગયા છે! અને પોતાના લાંબા પહેાળા લેખથી મને ‘મુંદતોડ,’ ‘જડખાતોડ’ જગાળ આપ્યાનો સતોષ અને આનંદ એ ‘જિજ્ઞાસુ’ મહાશય અનુભવતા હશે, વળી જરૂર પડે તો જાંબી ચઢાવીને એ મહાશય ‘શાસ્ત્રાર્ય’ અને તેમાં ના કાવ તો ‘શાસ્ત્રાર્ય’ પણ કરવાનીય તૈયારી કરી રહ્યા હશે! મારે સ્વીકારી લેવું જોઈએ કે શાસ્ત્રાર્ય કે શાસ્ત્રાર્ય કરવાની મારામાં શક્તિયે નથી, જ્ઞતિયે નથી, છે માત્ર જિજ્ઞાસા આર્યસમાજે અસ્પૃશ્યતાનિવારણ માટે શા શા સક્રિય

પ્રયત્નો કર્યા તે જાણવાની. ‘જિજ્ઞાસુ! મહારાજ, મારી આટલી નજીરી જિજ્ઞાસા સતોપવાની કૃપા કરશે તો ઉપકાર માનીશ, બીજું કંઈ નથી. જોઈવું. નમસ્તે! ‘માડીને’ કહેજો જે દીકરી કૃપે પડી!’

“આશુદં, તા. ૧૬. આશુદં તાલુકાના ઝોડ ગામના વતની મણિલાલ ચતુરભાઈની પત્ની બાઈ દાશીને કમલાંગે દીકરી જન્મી હતી. દીકરી જન્મે એટલે તે અભાગીજ ગણાય, તેથી તેના સમગ્ર કાપાયમાન ચપા અને ઘરમાં કુજીઓ આપ્યો. અને પરિરિચિતિ વિષય જનતાં તા. ૧૩મીની અંધારી રાત્રે બાઈ દાશીએ પોતાની ૪ માસની નાની ઉમરની દીકરીને લેઈને ગામના દૂધામાં આત્મહત્યા કરી. પોલીસ આ જનાવની તપાસ ચલાવે છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૭:૬:૩૯). અરેરે, આવા હત્યારા પાટીદાર આખી નાતને નરક તરફ ધકેલી રહ્યા છે, એવું એમને ક્યારે બાન આવશે? સ્ત્રીજાતિના કોણ ઉદ્ધાર કરે?

નડિયાદ તાલુકાની યુવકપરિધદ મે માસની તા. ૨૭મી અને ૨૮મીએ નડિયાદના સંતરામ મંદિરની ધર્મશાળામાં શ્રી. મહેરઅલીને પ્રમુખપદે મળી. ગુજરાત વ્યાયામપ્રચારક મંડળ તરફથી આજુ સાહે આલેશા ત્રીપ્ત વ્યાયામ-વર્ગનો પૂર્ણાકૃતિ સમારંભ તા. ૪:૬:૩૯ને રોજ આશુદં ચરોતર એલયુકેશન સોસાયટીના યોગાનમાં ઊજવાયો. પણ હે યુવકો, હે વ્યાયામવીરો, ત્યાં સુધી સમાજનું અર્ધાંગ-સ્ત્રીજાતિ-આમ પીડાયે જશે, આત્મહત્યા કર્યે જશે, ત્યાં સુધી તમારી યુવાની, તમારું વીરત્વ વાંગળું છે! સ્ત્રીજાતિના ઉદ્ધાર માટે તમે તમારું જળ નહિ દાખવો, તો પછી તમે શું કરી શકવાના છો?

ત્રેતભોજન બંધ

પીજમાં (૧) બાઈ શંકરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલે પોતાનાં પત્ની મણિબેન પાછળ, (૨) બાઈ છોટાભાઈ જીજ્ઞાભાઈ પટેલે પોતાના વડીલ બાઈ ઈશ્વરભાઈ પાછળ અને (૩) બાઈ મયુરભાઈ કાળિદાસ પટેલ પાછળ તેમના વારસેએ ત્રેતભોજન નથી જમાડ્યાં. વળી (૪) કાનમમાં શુરાચામળ ગામના ૫૫ વર્ષના ૧૬ બાઈ સીતાભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલે પોતાનાં માતૃશ્રી પાછળ ત્રેતભોજન નથી જમાડ્યું. આ સૌ બાઈઓ સન્માર્ગે આપ્યા માટે અને બીજા બાઈઓને એ નવે સીલે પાડ્યા માટે ધન્યવાદને પાત્ર છે. શ્રી. કૃષ્ણસિંહજી દાબી ત્રેતભોજન-નિરોધક કાયદો કરાવે અને એ કાયદાને ડકલે ગધેડાની પેઠે ચાલીએ તેના કરતાં માણસ પેઠે સમજીને સન્માર્ગે આવીએ એમાં જ મનુષ્યત્વ છે! આ અને બીજા અનેક સમાજસુધારામાં યુવકો અને વ્યાયામવીરો ઘણું કરી શકે.

પાટીદાર

ચત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫ }
વર્ષ ૧૬ }

આણંદ

{ શ્રાવણ
અંક ૧૦

ઊધડતી, આંખે

[ગયા અંકની વાર્તા 'ઊગતે સ્વરાજ્યે'ના અનુસંધાન રૂપે આ વાર્તા હોવા છતાં સ્વતંત્ર પણ છે. — લેખક]

ગંગા દસીને ઠપકો આપતી હોય તેમ બોલી: "તમે તો આ છોકરા કરતાંયે ગયા!"

'એક કેમ થાય, એક એકો'ના લાંબા રાગડા ઠાઠો લખતો કેશવ બોલી જોક્યો: "બા, શું છે?" અને ત્યારે ગંગાની પાસે પૈસાનો ખડખડાટ સાંભળ્યો ત્યારે તો "બા, મને પૈસા!" એમ ખૂબ પાડીને ઊછળ્યો.

ગંગાએ પોતાના પુત્રની કિંમત આંકવા કહ્યું: "કેશવ, હે આ પૈસા ગણુ નોંછએ."

વિવિધ વસ્તુઓની ગણતરી કરતો હોય તેમ રૂપિયો, આઠ આની, આની, પૈસા, એ સૌની કિંમત સરખી માની કેશવ ગણવા લાગ્યો:

"એક.....એ.....ત્રણ....ચાર...."

આમ વિચિત્ર રીતે કેશવને ગણતો નોંછ ગંગાએ કહ્યું: "તું'ય દીકરો તો એમનોજ ને?"

માધુ આં બીજી ટીકા સાંભળી ન રહ્યો. તે બોલ્યો: "અને ગણતરીમાં પસાર થયો હોત તો તારો દીકરો યાત, ખરું ને?"

ગંગા: "દાસ્તો! ને તમે ગણો એવું એ ગણુ."

માધુ: "મેં શું ખોટું ગણ્યું?"

ગંગા: "આ મેં પૂછ્યું કે કેટલો પસાર થયો?"

માધુ: "મેં ના કહ્યું કે સવા પંદર?"

હાસ્યને છુપાવનાં ગંગાએ કહ્યું: “હો, ગણો નેહએ કેટલા યાય છે?”

માધુ: “તું જ ગણુને?”

ગંગા: “મેં તો ગણ્યા ત્યારે જ આવડતની વાત કરું છું ને?”

સંકાશીલ ભાવે માધુએ પૂછ્યું: “તે કેટલા થયા?”

ગંગા: “પોણા પંદર.”

પોતે શું કહ્યું તે યાદ ન આવતાં માધુ બોલ્યો: “ત્યારે મેં શું કહ્યું?”

ગંગા: “તમે તો કહ્યું સવા પંદર!”

સવા પંદર ને પોણા પંદરમાં સમાજ ન પડતાં માધુએ પૂછ્યું: “તે જોમાં ફર શો વગી?”

અને આ છેલ્લે પ્રશ્ને ગંગાનું હાસ્ય આખા ઝોરડામાં વેરાયું. માને હસતી જોઈ વગર સમજીને કેસવ હસી જાયો. માધુને લાગ્યું કે તેની ગણતરી ખોટી હતી.

તેણે જોઈ જ પગાર ગણ્યો હતો? પગારકારકુને ચીઢી આપી હતી. તેને જોણું જ સૂઝતું હતું કે તે ત્રાંચે? સાથેના સાંચાવાળો માંડ માંડ અંકડા ઉકેલી રાકેનો, તેણે શું કહ્યું તે માધુને યાદ પંચ ન રહ્યું. પરંતુ પગાર લેતી બેગા કારકુને કહ્યું હતું: ‘આ તારા પોણા પંદર રૂપિયા.’ માધુએ સિક્કા પ્રસાંચેલા તો નથી જોય નેહ જિરસામાં નાખ્યા હતા.

ધેર આવતાં ગંગાએ પૂછ્યું: “કેટલો પગાર થયો?”

કારકુનના સંપ્તેની સ્મૃતિ અને વિસ્મૃતિના કંઈક ભાવ અનુભવતાં તેણે જવાબ આપ્યો: “સવા પંદર.” પરંતુ ગંગાએ ઝોતી બૂલ માટે હાસ્યનાં મોહન ઉજાળ્યાં ત્યારે માધુને ધરતી પગ નીચેથી જસતી હોય તેમ લાગ્યું. પત્ની આગળ મૂર્ખ જનતાં કયા પતિની આવી રિયતિ નહિ થતી હોય? છતાં કયો મૂર્ખ પતિ પત્ની આગળ મહત્તર જનવા પ્રયત્ન નહિ કરતો હોય?

માધુ પોતાની મહત્તા જનાવવા બોલ્યો: “ગણતરીની કિંમત છે કે રૂપિયાની?”

હસતી ગંગા જાંઘ થઈ માધુને જવાબ આપે તે પહેલાં તેણે પુત્રને કહ્યું: “કેસવ, રમવા જા.”

રમત એ જાણકારનો પ્રિય વિષય છે. માળાપોનો એ સમવર્તિયો ધર્મ છે. રમતીઆળ જાણક માળાપને કામ ન લાગે ત્યારે રમત અગવડતા રૂપ બને છે, પણ પુત્રાન પતિપત્નીને વિતોરના વખતમાં જાણકને દૂર કરવાનું રમત પ્રજાળ સાધન છે.

કેશવ ગયો એટલે ગંગા બોલી : "પૈસા કમાવા એમાં શું?"

અભિમાનપૂર્વક માધુએ કહ્યું : "અમસ્તું નથી કમાવાતું. મહેનત કરવી પડે છે, હોવે!"

ગંગા : "મહેનત તો માણસ કરતાં મશીન વધારે કરે છે."

માધુ : "એટલે માણસમાં ને મશીનમાં તફાવત નહિ?"

ગંગા : "શુદ્ધિનો જ."

ગંગાનું આ તીર માધુને સચોટ વાગ્યું. પોતે ત્રીસ રૂપિયા પગાર લાવે તેમાં શુદ્ધિનો ઉપયોગ ખરો? સમાજમાં શુદ્ધિ વિના જ મીઠકામદારો, મજૂરો ને એડ્ડોની કિંમત નથી ને? કારકુનો તો મજૂરો કરતાંય ઓછું કમાય છે, છતાંય તેમના કરતાં કામદારો લીધ્યા! કામદારો એટલે મૂળ, વ્યસની, મુગારી, વગેરે માન્યતા નથી શું! અને પોતે કોઈ દિવસ દારૂડીઓ ક્યાં ન હોતો? ત્યારે ગંગાએ આવી વાત કરી હોત તો? તેનું એકેય દારૂકું આખું રહ્યું હોત?

આમ પોતાની જૂતકાળની સ્થિતિ યાદ આવતાં માધુએ પૂછ્યું : "ગંગા, પહેલાં તે આવી વાત કરી હોત તો?"

ગંગાએ પૂછ્યું : "દારૂનિષેધ પહેલાં?"

સંકેતિતે મને માધુએ કહ્યું : "હા."

ગંગાને જૂતકાળની સ્મૃતિ તાજી થતાં મુખ ઉપર ત્રિપાદની છાયા વળી. કૃત્રિમ હાસ્યથી એ લાવ છુપાવતાં તેણે જવાબ આપ્યો : "એ વખત હાથ ભિતરી ગયો હતો, વળી એક વખત વધુ સફળાગ્ય સાંપડત!"

માધુને પણ એ જૂનાં ચિત્રો ચિત્તામણીં લાગતાં હતાં. તેણે કહ્યું : "મેં તને બહુ દુઃખ દીધું છે, નહિ?"

ગંગા સદજ લાવે બોલી : "તમારો એમાં શો દોષ?"

માધુ : "ત્યારે કોનો?"

ગંગા : "દારૂનો. તે વખતે તમે માનવવ્યવતારમાં પશુ હતા. દારૂ દૈત્ય છે, એ જેને વળગે છે તેને પોતાના જેવો બનાવે છે."

માધુ : "અને હવે?"

ગંગાએ ઉદાસથી જવાબ આપ્યો : "માનવી! નહિ તો તમે મારી ટીકા સાંભળો ખરા? તે વખતે ખાધા વિના ટીકા ગઈ છે અને આજે તમે નાના અચુને બાંધમદિરમાં મૂકવાની વાત કરો છો."

પત્નીના વખાણથી માધુને પોતાનું જીવન ધન્ય લાગ્યું. ઉત્સાહના પૂરમાં તણાતાં તે બોલ્યો : "અને મને તો એમ થાય છે કે હું જ નહોતો બાણ!"

અમળજી-તે કંઈ જીવન છે? નહિ તો આળીસ આળીસ રૂપિયાનો પગાર લાવતા દાગદારને ઘેર જાળોકો રોટલાના ટૂકડા માટે ટળવળે? પણ હવે રાંઝા પછીનું ડહાપણ શા દાગજી?”

પતિને ખુશમિત્તજમાં જોઈ ગંગા જરા પાસે ગઈ તે બોલી: “કેમ રાંઝા પછીનું ડહાપણ?”

માધુ: “નાની ઉમરે ન લાગ્યા. કંઈ આટલી ઉમરે બચાવ છે?”

ગંગા માધુની આંખમાં આંખ પરાળી બોલી: “બૂલતા ના! ગાંધીવાળા સરકાર થયા છે. નહિ કરે તે ઓછું!”

માધુએ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું: “ગાંધીવાળા તે કંઈ મોટાને બચાવવા બેસશે?”

ભવિષ્યશાસ્ત્રીની અદાથી ગંગાએ કહ્યું: “એનું કહેવાય નહિ. કાલે જીંદીને એવો દાપદો નીકળેય ખરો.”

માધુ: “કેવી ગાંડી વાત કરે છે?”

ગંગાએ પોતાના ભવિષ્યવાદને સમજ કરવા દલીલ કરી: “પહેલાં દરિયો પશુ ગાંડી જ વાતો દતી ને? અને આજે? ત્યારે આજની ગાંડી વાત આવતી કાલે ખરી પણ ઠરે.”

માધુને કંઈ તથ્ય લાગતું હોય તેમ બોલ્યો: “તો તો ગંગા, જરૂર હું અગણ ન રહું. આ તો છતી આંખે પાટા!”

“અને આ ગંગા તમારાથી કંઈ પાછળ ન રહે, હોં કે?”

એમ કહેતાંની સાથે તેણે માધુના ગાલ ઉપર આંગળી અડાડી. અને એ પ્રેમનો પ્રયોગ પૂરો થાય તે પહેલાં નાની મણિ દોડતી આવીને બોલી: “બા, બાકને પૈસો ને મને નહિ?”

x

x

x

“કેશવ! બહાર શાની ધમાલ છે?” ગંગાએ બહારથી આવતા કેશવને પૂછ્યું.

“બા! મોટું સરખસ નીકળ્યું છે. મોટાં મોટાં ચિત્રો દોરેલાં છે. લુગડાના ટૂકડા ઉપર લખેલું છે. એક અમર વાંચું ત્યાં તો સરખસ આગળ નાચ, પછી વાંચતાં શું કાલે?”

કેશવ વર્ણન પૂર્વ કરે તે પહેલાં ગંગા બોલી: “હા. પેલા નટવરબાઈ છે ને? કોલેજમાં બચવા નાચ છે તે? કાલે વાત કરતા દતા કે મોટા સોડા અમળ હોય તેમને બચાવવાનો સરકારે વિચાર કર્યો છે.” અને પતિનું લક્ષ્ય તે તરફ દોરવા તેણે કહ્યું: “સાંભળ્યું કે? તે દિવસે ગાંડી વાત કહેતા દતા તે?”

નાદીને શરીર સાફ કરતાં કરતાં માધુ બોલ્યો: “તે શું છે?”

ગંગા : “ભણવાનો વારો આવ્યો!”

માધુ : “ગાંધીવાળા સરકાર થયા ત્યારનું તો કંઈ ને કંઈ કર્યાજ કરે છે?”

ગંગા : “તે ખોટું તો નથી કરતા ને?”

માધુ : “એટલા બધા માસ્તર ક્યાંથી લાવશે? બધા ય તો પોતાનો ધંધો કરશે કે ભણશે?”

ગંગા : “આ નટવરભાઈ કાલેજ એ બધી વાત કરતા હતા. જે લોકો લાણેલા હોય તે બધા ભણાવવાનું કામ કરે. અને રાત્રે નિશાળ ચલાવવાની, એટલે જાણને કામનીયે આવડ્યું નહિ.”

આમ નવી નવી વાતો સાંભળી અધીરા બનેલો માધુ બોલી બકચો : “એમ તે કેટલા લાણેલા નવરા હોય? ને તેમને પગાર તો આપવો પડે ને?”

ગંગા ખોટી ગુસ્સે થયાનો દેખાવ કરીને બોલી : “અંગ્રેજી ભણતા છોકરા ઓછા છે? બધા મફત કામ કરે. આ તો દેશસેવા. પંડિતજી છે ને, જવાહરલાલ? એમના પ્રાન્તમાં તો દહે છે, પ્રધાનો સુદ્ધાં ભણાવવા ગંડ્યા છે. અને હમણાં હું તો બૂલી જાત, આ તમે સરઘસમાં જાઓ. નટવરભાઈ કહેતાં હતા કે મોટી સલા બરાવાની છે. મુંબઈ છલાકાના મોટા પ્રધાન આવવાના છે.

માધુને જવાનો વિચાર યતાં પુછ્યું : “સલા તો બદના મેદાનમાં બરાશે ને?”

ગંગા : “ત્યારે ખીન્ને ક્યાં? ત્યાં તો માણસ ગારોય નહિ!”

સરઘસ હજુ સભારથાને પહોંચ્યું ન હતું, ત્યાં તો માધુ સામેલ થયો. નેતો નેતો તે સૌથી આગળ પહોંચ્યો. લણેલાં પાટિયાં તેને ઓછાં જ બકસતાં હતાં! પણ ચિત્રો નેતાં તેને સૌથી મોખરેનું ચિત્ર ધણું ગમ્યું. જ્યોતિસંધનું એ ચિત્ર હતું. એક સ્ત્રીને આંખે પાટા બાંધેલી ચીતરી હતી, તેના મોં આગળ પુસ્તકોનો ચોકડો પડ્યો હતો.

અભણની દશા બરાબર ચીતરી હતી. માધુને મનમાં વિચાર થયો : ‘આંખ વિના અંધાર! એ તો જાણે હીક, પણ આંખ છતાં અંધાર! એટલે દેખતી આંખે પાટા! ધોળા હિપર કાળું ન સૂત્રે એ આંધળા નહિ તો ખીનું શું? પણ આટલી હિમરે તે કંઈ ભણાય? નાનપણનું જ એ કાગ. ત્યારે સરકાર નહિ સમજતી હોય? પણ માણસને મૂઝા હોય તો મોટા નાનાનો સવાલ ખેટા છે. આ ક્યાં મોટા ખારિસ્ટર જેટલું ભણવાનું કે મન ન એટલે? વાંચતાં લખતાં તો નાનાં છોકરોય આવડે છે, તો પછી મોટાંની એટલીય શુદ્ધિ ન ચાલે? રાત્રે ભણવાનું કહે છે ને? પછી ક્યાં કાગ ખોટી થવાનું છે? જે

માસનું ચ-પૂરું કામ નહિ. તો પછી આટલી આંખે આખી જિંદગી આંધળા રહેનાર મૂખ નહિ તો ખીજું શું? નામ નોંધાવવાનું હશે તો હું પહેલું નોંધાવીશ.' આમ વિચારતી ધૂનમાં માધુને ખજાર પશુ ન પડી કે સભારથાને બધા ગોઠવાઈ ગયા હતા.

“એ ભાઈ! જરા નીચે બેસો.” સ્વયંસેવકે હાથ પકડી નીચે બેસવા કહ્યું ત્યારે એ પોતાના વિચારમાંથી જાગ્યો. પરમેશ્વરની ભક્તિમાં ભંકત એકધ્યાન થાય તેમ માધુ સભાના વખત દરમ્યાન ધ્યાનગતન થઈ રહ્યો. સભાના વિસર્જન પછી પશુ તેના કાનના પડદા ઉપર અવાજનાં આન્દોલનો અચડતાં હોય તેમ બહુકારા વાગતા હતા. સમાધિમાંથી મુનિ જાગીને જુઓ તેમ એણે જોયું ત્યારે સભારથાન ખાલીખમ હતું. તેના હૃદયમાં ઉત્સાહનો વેગ ઊછળી રહ્યો હતો. ‘નર કરણી કરે તો નરનો મારાવણ થાય.’ વડા પ્રધાનનું એ વાક્ય તેના કાનમાં સંગીતના સૂરના જેવું ગુંજન કરતું હતું. ‘ભાગ્યની વાત મિથ્યા છે, કર્મ શું કરે? સરકાર રાત્રિસાળાઓ ચલાવશે. લોકો સેવાભાવે કામ કરશે. છતાં પ્રયત્ન કર્યા વિના કપાળે હાથ દેઈ બેસી રહેવાથી કંઈ આપું આવડવાનું છે? લોકો અત્યારે કહે છે કે નાનપણમાં ન બાપ્યા તે અત્યારે સાંભરે છે, પશુ ત્યારે હવે કાનો દોષ દાઢશે?’ માધુની વિચારમાળા અટકે તે પહેલાં.....

“ઓ-હો...હો! સભામાંથી નટવરભાઈ ક્યારનાય આવ્યા. તમે શું કરતા હતા?” ગંગાએ પ્રશ્ન કર્યો. માધુ ખીજી વારની સમાધિમાંથી જાગ્યો.

“ગંગા, તું આવી હોત તો સરસ સાંજળવાનું મળત.” માધુએ આનંદના વેગમાં તથાતાં કહ્યું.

ગંગા આશ્ચર્યથી બોલી: “મૃત તો નથી વળગ્યું ને?”

માધુ: “કેમ?”

ગંગા: “શ્રીઓથી તે ત્યાં જવાનું હશે?”

માધુ: “સભામાં તો ઘણી શ્રીઓ હતી.

ગંગા: “એ તો મોટા લોકો, આપણા જેવાથી કંઈ જવાય?”

કાંઈ સુધારક બોલે તેમ માધુ બોલ્યો: “એ જ ભૂલ છે. અગણની આ સભા હતી. બહુલા લોકોને કંઈ લાગવાનું હતું? મને તો લાગે છે કે નેટલા અબણ ત્યાં આવ્યા હશે તે દરેક બાપ્યા વિના નહિ રહે. મોટા લોકોની શ્રીઓ આવે તે તો જાણે સગળ્યા, પશુ અગણ અને સામાન્ય વર્ગની શ્રીઓની પહેલી જરૂર મને તો થયું કે બિમા થઈને જણાવી દેઉં કે શ્રીઓની આવી

સલાચવાની જરૂર છે ને તેમાં અભણ સીએને અને તેટલી બેળવતી.”

ગંગા બ્યંગમાં બોલી : “જાણે એક સભામાં જઈને આગ્યા એટલે મોટા પારિસર થઈ ગયા!”

માધુએ નમ્ર જતીને કહ્યું : “મંગા, તું આવી હોત તો તને પણ એમ થાત.”

ગંગા : “એવું તે એ સભામાં હતું શું?”

બક્ત પરમેશ્વરનાં શુભગાન ગાય તેમ માધુએ શરૂઆત કરી : “મેં તો - શરૂઆતમાં વડા પ્રધાનને જોળખ્યા પણ નહિ.”

ગંગા : “એવા મોટા માણસ તે કંઈ ઢાંક્યા રહેતા હશે?”

માધુ સદજ ચિદાધને બોલ્યો : “જરા વાત સાંભળજો કે એમ ને એમ? સાથેના માણસને મેં પૂછ્યું : ‘મોટા પ્રધાન નથી આગ્યા?’ મારો પ્રશ્ન સાંભળી તે દરેકો. મેં કહ્યું : ‘કેમ ક્યો છો?’ તેણે જવાબ આપ્યો : ‘કાલા માણસ છો! આ બાપણ કરે છે એ જ વડા પ્રધાન!’ અને મને તે વીજળીનો આચોકા હાગ્યો હોય તેમ થયું. ખાદીનું પહેરણ, ઘોતિયું ને ટોપી જ બસ!”

ગંગાએ પણ આશ્ચર્યના આચકા સાથે પ્રશ્ન કર્યો : “પાટલનું કે ટોપો કશું જ નહિ?”

માધુ : “ના, ના, આપણાં કરેતાંયે સાદા અને બાપણ પણ સરસ, નાનું છોકરું જ સાબળે!”

ગંગા : “તે એમણે શું બાપણ કયું?”

માધુ : “પ્રથમ તો વડા પ્રધાને પૂછ્યું : ‘અભણ હોય તે જરા આંગળી ઊંચી કરા બેઠકો?’ ચારે જાનુથી મારા જેવા નીકળ્યા ખરા! તેમણે શરૂઆતમાં કહ્યું : ‘આ બાપણ નથી, પણ ધરીભર આપણે નિશાળમાં બેઠા છીએ એમ માની લઈએ.’ કોઈનેય જાણે વાંચતાં આવડતું નથી. અભણ અમુક એક માણસને જોયા પછી ફરી જોળખે કે નહિ?’ ધણીએ મોટેથી ને ધણીએ ધીમેથી જવાબ આપ્યો : ‘હા-હા.’ તેમણે આગળ ચલાવ્યું. ગાણસ, દોર ને આપણી બીજી ધીન્નેને આપણે જોળખીએ છીએ તેમ આપણી બોલીને જોળખવાની છે. પણ એ કાંઈ વસ્તુ નથી તે આંખે દેખાય, એટલે જોને જોળખવા માટે જુદા જુદા આકાર કાઢ્યા. કાંઈ વસ્તુનું ચિત્ર દોરે તેમ બોલીનાં ચિત્ર દોર્યાં. એને કહ્યો કહે છે. આપણે જેટલી વસ્તુઓને જોળખીએ છીએ તેની જણની ફરી હોય તો? કદાચ ગણતરી કરવી મુશ્કેલ પડે. વસ્તુઓ જેમ જોવાથી માફ રહે છે તેમ અક્ષરો પણ. આવા અક્ષર જાણી વધારે નથી. જુઓ!’ એમ ફરી તેમણે ખિસ્સામાંથી કાગળ કાઢ્યો

ને સલા તરફ રાખી બોલ્યા: ‘આમાં બે મોટા અક્ષર છે. આ પહેલો અક્ષર ઘ અને બીજો ર છે.’ અને તેમણે આંગળી વતી એ અક્ષરો ગતાવ્યા, ત્યાં તો સલામાંથી અવાજ યથ રહ્યો: ‘ઘર... ઘર... ઘર.’ બધા શાન્ત પડે તે પહેલાં તેમણે આગળ ચલાવ્યું: ‘આ અક્ષરને ઝોળખતા હશે તે વાંચશે ઘર. આવા ચાળીશ અક્ષર યાદ રાખવા તેમાં મુશ્કેલી છે? કાંઈ માણસને એકાદ વાર જોયા પછી ઝોળખતાં કદાચ વાર લાગે, પણ વારંવાર આંખે ચઢતો હોય તે તો આપોઆપ ઝોળખાય. તેમાં વિચાર કરવાની જરૂર પડતી નથી. તેવુંજ આ અક્ષરોનું.’ આગ એમણે ધણું કહ્યું. પણ બધું કંઈ યાદ રહે છે? ભાવણ પૂરું કરતા પહેલાં તેમણે કહ્યું: ‘દુનિયામાં કશું અશક્ય નથી. આપણાં શાસ્ત્રોએ તો ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે નર કરણી કરે તો નરનો નારાયણ થાય. આમ નરનો નારાયણ થાય તેટલી શક્તિ માનવીમાં છે, તો પછી અમણ ચાળીસ અક્ષર યાદ રાખી વાંચતો થઈ જાય તેમાં આશ્ચર્ય શું?’ આગ કહી જવારે તે નીચે બેઠા ત્યારે તાળીઓનો ગડગડાટ ધઈ રહ્યો.”

અત્યાર સુધી સાંભળી રહેલી ગંગા બોલી: “તમે તો બરાબર યાદ રાખ્યું છે ને? ત્યારે તમે તો હવે બહુવાનાજ ને?”

રથમેદાનમાં જીમેલા કાંઈ અડગ યોદ્ધાની છટાયાં માથુએ જવાબ વાળ્યો: “મૂર્ખો હોય તે નહિ બણે! નટવરલાઈ આપણી ચાલીમાંજ રાત્રિશાળા ખોલવાના છે.”

ગંગા: “અને અમે કંઈ તમારાથી જવાનાં નથી. પેલાં શારદાબેન! કન્યાશાળામાં મોટાં મહેતીજી છે ને? એમણે કહ્યું છે કે આ ઉનાળાની રમઝોળમાં સામેના મેડા ઉપર બપોરે એક કલાક વર્ગ ચલાવીશું. અમારે બપોરે કામેય શું છે?”

ઉત્સાહમાં ને ઉત્સાહમાં માથુએ કહ્યું: “ગંગા, ગમે તેમ થાય તોય આ માથુ તને આગળ નહિ જવા દે.”

ગંગાએ તેટલાજ ઉત્સાહથી જવાબ આપ્યો: “ભક્ષતા કૂતરા ભાગ્યેજ કરડે! એ તો વખત આગ્યે સમજાશે. પણ હવે ચાલો જમી લેઈએ.” અને એ ચર્ચા તો જમતાં જમતાંય ચાલુજ રહી.

x

x

x

ગંગા અક્ષરજ્ઞાન-યોજનાની બાળપોથી ‘ચાલો વાંચીએ’ વાંચતી હતી ત્યાં મીલમાંથી આવતા માથુના પગ સંભળાયા. માથુ ઘરમાં પગ મૂકે તે પહેલાં ગંગા સામે મંદ્ર, માથુ આગળ ચોપટી ધરતાં બોલી: “લો, આ વાંચો જોઈએ.”

માધુએ સહેજ પથ્ર કંટાળ્યા વિના ધીમેથી વાંચ્યું: “આ કા... કા છે.” હરિકાષ્ઠમાં માધુને પાછળ રાખવા પ્રયત્ન કરતી ગંગાનું ન ચાલ્યું ત્યારે તેણે બીજું બહાનું કાઢ્યું: “પથ્ર એમ ધીમે નહિ વાંચવાનું. ‘આ કાકા છે,’ એમ જલદી વાંચવું જોઈએ.”

માધુ: “નાચનારીનું આંગણું વાંકું! કંઈ ખૂલ ન જડી ત્યારે ‘ધીમે નહિ!’” અને. જાને પતિપત્ની દસી પડ્યાં. સમક્ષર થવાની બિલકમાં ગંગાને ન લાગ્યું. કે થાક્યા પાક્યા આવતા પતિને આરામ લેવા દેવો જોઈએ. ન તો માધુને પથ્ર કંટાળો આગ્યો. આવી એકલીનતામાં કદીય નિષ્ફળતા સંભવે ખરી?

અમિ-તક્ષીનતામાં ગંગાને અને માધુને, અક્ષરો ક્યારે ઓળખતાં થઈ ગયાં તેનીયે ખબર ન પડી! આજે તો તે પોતાના જૂના ને નજીકના મિત્રો હોય તેમ લાગતા હતા. આંખે જાંધેલા પાટા છૂટ્યા જેટલો આનંદ જાનેને થતો! જાને સાથે હોય ત્યાં સુધી ચોપડીઓ સિવાય બીજી કંઈ વાત હોય જ નહિ.

માધુ: “મને તો હવે અક્ષરજ્ઞાન કરતાંય પુસ્તકાલયની વધારે જરૂર લાગે છે.”

માધુના વાક્યને સુધારતાં ગંગા બોલી: “એમ નહિ, પુસ્તકાલયની યોજના વિના અક્ષરજ્ઞાન નિષ્ફળ નીવડે, પથ્ર એના અર્થ એમ નહિ. કે પુસ્તકાલય પહેલું અને પછી અક્ષરજ્ઞાન.”

માધુ: “પથ્ર છુદ્ધિના વિકાસ માટે પુસ્તકોની પહેલી જરૂર ને?”

ગંગા: “હા, એ ખરું; પણ અક્ષરજ્ઞાન વિના પુસ્તકો શા કાગળાં? અને તેથી અક્ષરજ્ઞાનની યોજનાની સાથે ને સાથે સરકાર પુસ્તકાલયની યોજના નિયારી રહી છે.”

માધુ: “એ તો ઠીક, પણ કેળવણી માટે ફરજિયાત કાયદો કરવો જોઈએ. કે પછી નવા અભણ રહેવાજ ન પામે.”

ગંગા: “ફરજિયાત કેળવણીની જૂમ આજ નવી નથી.”

માધુ: “અને કેળવણી ફરજિયાત થઈ એટલે પુસ્તકાલય પણ ફરજિયાત કંઈ જ છૂટકો.”

ગંગા: “કેળવણી ને પુસ્તકાલય એ જાનેને જુદાંજ ન પાડી શકાય. સ્ત્રી અને પુરુષ મળી એકમ થાય, તેવું જ એકમ કેળવણી અને પુસ્તકાલયનું.”

ગરીબને ધનલેહારથી જેટલો હર્ષ થાય તેથી અધિક માધુને પુસ્તકોથી થતો હતો. તે તેની પ્રશંસા કરતાં બોલ્યા: “પુસ્તક તો જીવનમિત્ર છે.”

ગંગા: “હમણાં મેં એક ચોપડી વાંચી તેમાંય હતું કે પુસ્તક મનુષ્યનો સાચો મિત્ર છે. આપત્તિમાં મનુષ્યને માનવમિત્ર તથા દે છે, પણ પુસ્તક તેનો ત્યાગ કરતું નથી.”

માધુ : “મારા વાંચવામાં એ ન આવ્યું.”

ગર્જથી ગંગાએ કહ્યું : “પહેલાં તો મોટી મોટી વાતો કરતા હતા. મારા નેટલી વાંચવાનીય ઝડપ ક્યાં છે? તમે તો હજુ ‘કિશોરમાળા’માંથી ‘હેત્રી ફાડ’, ‘અષ્ટાદાશ સિક્કન,’ ‘જમશેદજી ટાટા’ વગેરે વાતો ક્યાં વાંચી છે?”

ગંગાની દલીલને તોડતાં માધુ બોલ્યો : “પણ તારે આખો દિવસ કામેય શું? અને હું તો રાતે આવીને વાંચુ એટલું જ ને?”

હસતી હસતી ગંગા બોલી : “ગિયાં પડ્યા, પણ તંગડી જાયી ને જાયી!”

નેદ્રા, તા. પાટણ.

ઈશ્વર પેટલીકર

સગન અને સામાજિક બંધનો

જતાં જગતમાં કદી પગલું કદી ખઠાર પડે,
અને પગ અગળજુ કંટક દહાય ભોંકાય તો,
ધરે ફરી ઉપાડીને મૂકવું દષ્ટિપત્તમ્ પદમ્

* / * *

‘લલિતે કદીક જોડું’ કંટકથીયે પડે કારણે.”

‘સગન’નો વિષય ગૂઢ છે. એની ઉપર અનેક લેખકોએ મોટા મંથોથી લેખ નાના મોટા નિગધો લખ્યા છે; હજી લખાયે જાય છે. એવા એ અગત્યના ગૂઢ વિષયને આપણો સમાજ ગૂઢ માનતો નથી, તેની સગનની વ્યાખ્યા ટૂંકામાં આપી છે : ‘ગમે તે બે સ્ત્રીપુરુષનું ધાર્મિક વિધિએ થયેલું જોડાણ, એ સગન છે.’ એ જોડાણ છે, એટલું જ નહિ પણ વજ્રસેષ છે! એક વખત થયેલા એ વિધિને ફેરવવા તેમને મતે તો ઉપરથી વિધાત્રી પણ અશક્ત છે!

પૂર્વે તો કન્યાને સ્વતંત્ર મતાનુસાર સ્વયંવર શોધી લેવાની છૂટ હતી. ખૂબી તો એ છે કે ‘આ તો સદીઓથી આસતું આવ્યું છે, આપણા પૂર્વજો આમ કરતા ને તેમ કરતા,’ વગેરે કહેનારા પૂર્વજોનીએ ઉત્તરવંશ બાળને માત્ર દલીલો પૂરતીયે સ્વીકારતા નથી! એથીયે આગળ વધી જૂનવાણી મતે તો, જો કાંઈ પણ કન્યા પોતાને ગમતા પતિની શોધ કરવાની વાત કરે તો તેને ‘વટેલ’ કહેવામાં આવે છે!

રાજા રામનાં યશોમાન સાંભળી 'વાહ વાહ' કરનારા એ વાત સદંતર ભૂલી જાય છે, કે રાજા રામે વાલીની વિધવાનું સુગ્રીવ સાથે પુનર્લગ્ન કરાવ્યું હતું! રાજા રામને પરમેશ્વર તરીકે પૂજનારા એક જીવતી પત્નીએ બીજી લાવે છે! એમને એટલુંયે જ્ઞાન નથી કે ચૌદ ચૌદ વર્ષોના ઘાંઘા વિરહ છતાં રામે બીજી પત્નીનો વિચાર સરખોયે નહોતો કર્યો!

પણ સમાજના આદિ રચનારાઓએ 'લગ્ન'ની કેવી મર્યાદા બાંધી એ આપણે તો તપાસવાનું હોય બીજી વાતો અપ્રસ્તુત માની છોડી દેવી પડશે. મર્યાદાનો વિચાર કરતા પહેલાં એ મર્યાદાની જરૂરિયાત કેમ ઊભી થયે એ જોઈએ:

પ્રાચીન સમયમાં આર્યો આ દેશમાં જ્યારે ઊતરી આવ્યા ત્યારે અહીં અનાર્યોનું જોર પ્રવર્તતું હતું. આર્યો અદ્ય સંખ્યામાં હતા. તેઓ બુદ્ધિશાળી હોઈ બળે કરતાં કળે કામ લેવા લાગ્યા. તૈમને કન્યાઓની તાણુ-પકવા ભાગી. તેઓ પોતાની કન્યા તો માંહે માંહેજ આપતા. સ્વાધી આર્યોએ પ્રથમ આર્યત્વનો ફાંકો રાખી ઊતરતા વર્ણની કન્યાનો નિયેધ કરેલો, પણ પોતાની સગવડ માટે પછી તેમણે તે નિયેધ જીંચકી લેઈ અનુલોભ લગ્નો કાયદેસર કર્યા! આજે પણ અનુલોભ લગ્ન પ્રત્યે કોઈનેય તિરસ્કાર નથી. દેસાઈગીરીનો કે અમીનાતનો ફાંકો રાખનાર સુદાં આજે ગમે તેવા અસંસ્કારી ગામડાની ગમાર કન્યાને પણ સ્વીકારવા તૈયાર હોય છે! ગાત્ર તેમને ગદલાની જ સ્પૃહા રહે છે!

આર્યોએ અનુલોભ લગ્નો માટે છૂટ કરી, પણ એકલાંવે પ્રતિલોભ લગ્નો માટે સખ્તાઈ કરી, જે સિયતિ અઘાપિ પર્યંત ચાલુ છે. ગામડાનો ગમે તેવો-સ્વયં વિધ્યુ-આવે તોય પેલા સુદ્ધ આર્યો (?) અનાર્યોને પોતાની અપંગ કન્યાયે આપેજ નહિ! આજે આપણા લગ્નલેવના વાડા એવા તો મર્યાદિત બની ગયા છે કે જાણે સાગર જેરી પાટીદારની જાતિ ખાખોચિયું બની ગયું છે! એક જ જાતિમાંયે કેટલી આણડછેટ! આજના કુળવાનો પોતાને આર્ય અને કુળહીણાઓને અનાર્ય માનતા લાગે છે!

આપણે લગ્નનાં મોટાં બે બંધનો જોઈ ગયા. હવે આપણે લગ્નસંસ્થાનું વાસ્તવિક ચિત્ર દોરીએ:

ત્યારે લગ્ન શા માટે? તેનો હેતુ શો? પ્રકૃતિના નિયમ પ્રમાણે માનવ-તાંત્ર ચાલતો રાખવો, જનસમાજના કલ્યાણ માટે તેને પ્રજા અર્પણ કરવી તે તેમ કરી શાન્તિ તથા આનંદ અનુભવવાં. પણ આધુનિક લગ્નસંસ્થાથી એ હેતુ પરિપૂર્ણ થાય છે? ત્યારે એવાં લગ્નોને લગ્નો કહી શકાય ખરાં?

ગમે તે પ્રકારે આનંદ મેળવવો એનું નામ પણ લગ્ન નથી. અને ત્યાંજ

તેની ઉપર 'વ્યવસ્થા' કે જાંધન જેવી કોઈ અનિવાર્ય જરૂર ઊભી થાય છે. એ જરૂર તેજ સંયમ. પણ સંયમ એ કોઈ જાગરૂ વસ્તુ નથી. જેને કાયદો પે છતી શક્યો નથી એવું એવું જણ છે!

દાસ્તારપદ વાત તો એ છે, કે આપણો જૂનવાણી સમાજ તેને વિવિધ જાંધનોથી દાયમાં રાખવા માગે છે! અરે, સંયમને નામે ખિચારી વિધવાઓ ઉપર પારાવાર જૂલમો ગુન્નરવામાં આવે છે!

લગ્નનો ઉપર જણાવેલો હેતુ-સિદ્ધ કરવા વારંવાર લગ્નસંસ્થામાં યુગ્મજન પ્રમાણે પરિવર્તન કરવું આવશ્યક છે. હેતુને લક્ષમાં રાખી જે પરિવર્તન થાય તેને જ્યારે પિચ્છારવામાં આવે ત્યારે ગ્લાનિ થયા સિવાય રહે નહિ. માત્ર રૂઢિને વળગી રહી આદર્શનું પતન થવા દેવું એ શું ધર્મ છે?

નવમતવાદે જે વિચારો ફેલાવ્યા છે તે દલીલોથી સિદ્ધ કરી શકાય તેવા ને વારતવિક હોવા છતાં જૂનવાણી વર્ગ તે સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરે છે!

સંયમને જાદાને સીતમ થઈ રહ્યો છે! સંયમની અનિવાર્યતા આજ પહેલાં અનેક વખત સ્વીકારવામાં આવી છે, તોપણ જૂનવાણી પહે પોતાનો મતાગ્રહ છાડ્યો નથી!

જાડું જોતાં આજે જે લગ્નો થાય છે તેનો ખીજો અર્થ 'વ્યવસ્થિત બ્યભિચાર કરવાની સગવડ' એવો થાય છે. માત્ર ધાર્મિક વિધિની મહોરથી લગ્ન થઈ ગયું એ માનવા હવે નવમતવાદીઓ તૈયાર નથી. તેમને તો સાચો હેતુ સિદ્ધ કરવો છે. એ જાંધું લગ્નસંસ્થાને વધુ મુદ્દ જનાવવા માટે છે, નહિ કે તેનો અંત લાવવા. મૂળ આદર્શમાં ક્ષતિ ન આવે એ હેતુથી નવું જોધારણુ ધડવાની અનિવાર્યતા સ્પષ્ટ થાય છે. આ જાંધું વિચારવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે.

આપણો વિરોધ સાચાં જાંધનો સામે નહિ, પણ ગમે એવાં નિરર્થક જાંધનો સામે છે, હેતુવિદોષી જાંધનો સામે છે. નિરર્થક જાંધનો સામેનો તિરસ્કાર વ્યક્ત કરી આપણે નિરંકુશ સ્વંરવિદ્યાર ઈચ્છતા નથી. વિદ્યાતજ્ઞ જોડો સામે થવાની આપણી મનોદશા કેળવવા પ્રથમ આપણે આદર્શવાદી જનતાની જરૂર છે. હેતુને અખંડિત રાખવા પરમશાન્તિની જરૂર છે. એવી શાન્તિ સદગ્રાપ્ય હોતી નથી. એમાં વ્યક્તિપૂરતો સ્વાર્થી વિચાર, એ મોટી આંટી છે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ અસંતુષ્ટ ન રહે ત્યારેજ સમાજ ખરી શાન્તિ મેળવી શકે. સમાજનું કલ્યાણ વ્યક્તિના ઉદાર સિવાય ચલુ નથી. આજે સમાજમાં

એમેર અનૂદ પુરુષો અસંતુષ્ટતા અનુભવે છે. ત્યાં સુધી તેઓને શાન્તિ ન થાય ત્યાં સુધી સાચી શાન્તિ મેળવવી અસંભવિત છે.

હૃદયાણુહેતુનો સાક્ષાત્કાર કરવા સમાજે માનવીને સમજવો જોઈએ. વિકૃત મનોદશા આદર્શ બુદ્ધાવે છે. જે હેતુ માટે લગ્નસંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી છે તે હેતુનું પતન ન થવા દેવા માનવસમાજે વારંવાર બંધનો મૂક્યાં છે. એ ખરું કે એ બંધનો સંપ્રગથી જ પાળી શકાય છે. વળી જ્યારે જ્યારે તે બંધનો શિથિલ લાગ્યાં છે, ત્યારે ત્યારે કાયદાનું રક્ષણ પણ લેવાયું છે. કાયદાનું પણ લોકગણથી ચઢિપાતું નહિ હોવાથી પ્રથમ લોકગણ વ્યવસ્થિત કરવાની જરૂર રહે છે. લોકમત જોવાની કાયદો રાહ ન જુએ એ રિયલિટી બપુંકર અંધાધૂંધીનો પુરાવો છે. એથી વિરુદ્ધ અસર ઉપજાવનારાં અનિષ્ટો નિર્મૂળ ન થતાં અવ્યવસ્થિત થાય છે.

માનવીએ સ્વૈરવિદ્યારની નિરંકુશ સ્થિતિમાંથી બચવા લગ્નસંસ્થાની શોધ કરી. તેનાં ષટકતરવો ઉમેરવા તેણે ધર્મનો આશ્રય લીધો. એ ધર્મ એટલે સદાચાર-એ વિરુદ્ધ બ્રહ્માચાર.

એટલું જાણ્યા પછી આપણે લગ્નસંસ્થામાં કેવાં અનિષ્ટ તરવો ઘૂસી મળ્યાં છે તે તપાસીએ-કેટલાંક નિર્ધારક બંધનોનો વિચાર કરીએ:

૧. પ્રથમ પ્રતિલોભ લગ્નો સામે બંધન મૂકી આર્યોએ અહંભાવ સેળ્યો. જાતીય અતિરેક સિવાય એમાં ક્યું મોટું તરવ છે?

૨. અનુલોભ લગ્નોને અનુમતિ આપી સ્વાર્થી લગ્નો કરવામાં સમાજે સંસારનું ક્યું બહુ ક્યું છે? એથી જાતીય અહંભાવ વધ્યો છે કે નહિ?

૩. સ્ત્રીને તિરસ્કારી તેનો સમગ્ર પૂરતો ઉપયોગ કરવા સિવાય સામ્રાત લગ્નની વ્યાખ્યા આગળ વધી છે?

૪. આજન્મ અનૂદ રહેતા પુરુષો જગતમાં જાતુંદ મેળવવા શું કરે? તેઓ પણ ઇચ્છિત મેળવવા 'લગ્ન' જેવા તેમનાં વ્યવહારો અલાવે તેમાં સમાજને લાભ કે હાનિ? તેમનાં વ્યવસાયને વ્યભિચાર કહેવો કે લગ્ન?

૫. ધાર્મિક વિધિથી લગ્ન કરી, દુનિયામાં 'ડાહ્યા' મણાપ, સ્ત્રીપુરુષો સ્વૈરવિદ્યાર કરે ત્યારે તે વિદ્યારને શું કહેવું? લગ્ન કે વ્યભિચાર?

૬. એથી વિરુદ્ધ માત્ર હૃદયથી આત્મચૈક્ય અનુભવતાં નો વિધિસર નહિ. જોડાએલાં યુગલોના વ્યવહારને નિંદ્ર ગણવો કે ન્યાયી?

૭. શારીરિક સંગમ સિવાય 'લગ્ન' સંભવે? જવાબ નકારમાં હોય તો પરશુવાને પહેલેજ દિવસે પતિ મરતાં તે જાળીને કુમારિકા કહેવી કે વિધવા?

૮. તેને વિધવા કહો તો એવી વિધવાના સ્વૈરવિહારને લગ્ન કેમ ન કહેવું? જો વિધુર પુરુષ ફરી લગ્ન કરી શકે ને તે લગ્ન કહેવાય, તો વિધવા નિરુપાય થતાં એવો એક અદૃશ્ય પતિ શોધી લે તો તે લગ્ન કહેવાય કે નહિ?

૯. એક દયાત પત્ની હોવા છતાં પુરુષ બીજું લગ્ન કરે એને લગ્ન કહેવું કે બ્યભિચાર? એથી ક્ષતિ નથી થતું કે વેશ્યાલયોમાં ને આમાં જલ્દી તક્ષત નથી?

૧૦. શું લગ્ન એટલે વિધવાસનની વૃત્તિ? એમ નહિ, તો સ્ત્રી તરફ સન્માન ને સગલાવ કેમ રાખવો નહિ?

૧૧. લગ્ન એ બ્યભિચારને વધારવાનું સાધન છે કે નિવારવાનું? નિવારવાનું હોય તો વિધવાવિવાહ, અનૂદવિવાહ, વેશ્યાવિવાહ કે તેના મંજૂરો કેમ સ્વીકારવા નહિ? તેને અનુકૂળતા કેમ કરી આપવી નહિ?

ઉપર દહાં તે બધાં લગ્નસંસ્થાએ પહોંચી જોઈ શકેલાં પ્રત્યંગો છે. તે દરેક ગંજીર વિચારણા માગી લે છે. એ અંગોને અવગણવાથી સ્થિતિ બહેકી જવાનો સંભવ છે, બહેકી ગઈ છે જ. ત્યાં સુધી લગ્નસંસ્થામાં સુધારો કરવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી આ સ્થિતિ વધી જવાનો ભય વધુ ને વધુ પામે આવે છે.

દયાં ગંધનો સિધ્ધિ ને કયાં વધુ મજબૂત કરવાની જરૂર છે, એ નક્કી કરવા પરિષદો ભવાઈ જેવા ભવાડા કરે છે! કદાચ ભવાઈ તો પોતાના સંસ્કાર પ્રેક્ષકોમાં ઉતારે છે, ત્યારે પરિષદો તેમાંય નિષ્ફળ નીવડી છે.

આજે ગમે તેવાં આદર્શ પ્રેમી, ત્યાં સુધી વિધિસર લગ્નથી ન જોડાય ત્યાં સુધી તેમનું લગ્ન કહેવાતું નથી! લગ્નની આ સંકુચિત મનોદશા એક ધડીગર ન નિભાવી લેવાય તેવા છે. સ્વેચ્છાચારને બદલે અનિષ્ટ ગંધનો ઠાકી ખેસાડી તેને સામાજિક અનિવાર્યતા તરીકે સ્વીકારી લેવાનો બળાત્કાર થઈ રહ્યો છે! પરિણીત સ્ત્રીપુરુષોને પડતું પાતું નિભાવી લેવાનો આદેશ આપવામાં આવે છે. અરે! એથી વધુ આગળ જઈ સામ્રાટ સમાજ તો એવા દટાકડીના સગવડમાં પુરુષની વહારે ધાઈ તેને ફરી લગ્ન કરી લેવા છૂટ આપે છે, ત્યારે જિત્વારી સ્ત્રીઓ માટે દાવદાની પથ્થ તે માટે સગવડ નથી! એ માટે ધારાસભામાં આદર્શ દર્શાવ મૂકાયા છે, એ સાફ જ થયું છે. જાણવાનું મળે છે કે કેટલાક પુરુષોનો આમાં ચુપ્ત વિરોધ છે!

એક માન્યતા તો એવી પેસી ગઈ છે, કે સ્ત્રી એ પુરુષ માટે વયેટ ઉપયોગ કરવાનું સાધન છે!

પથ્થ આ ગંધું અનેક વખત કહેવાઈ ગયેલું છે, એ નવું નથી. નવું તો

નવયુવાનોએ કરી જતાવવાનું જાણી છે. એ નવગતવાદીઓએ જાણી લેવું જોઈશે કે તેને જે સમાજ સાથે કામ લેવાનું છે તે સમાજ પ્રાયશઃ જડ જેવો છે, સાથે જ પોતે લઘુમતિમાં છે. માત્ર એકલા શિક્ષણથી અર્થ સરશે નહિ. એમ તો આજે અગાઉ કરતાં શિક્ષિત વર્ગ વધતો જતો હોવા છતાં સમાજને કમભાગ્યે એ જ શિક્ષિતો ચાલતી ધરેડમાં આપ્યે રાખે છે!

ત્યારે માત્ર કાયદા ઉપર આધાર રાખી બેસી રહેવાથી કે કશું શુભ પરિણામ આવવાનો સંભવ નથી. ત્યાં સુધી સમાજના મોટા ભાગને અસ્થિતાનું જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી સમ્મતિસૂચક કાયદા કદાચ ધારાપોથીમાં સડ્યા કરે તો નવાઈ નહિ! ઉદાહરણ જોઈએ તો, કેટલાં યુગલો છૂટાછેડાના કાયદાનો લાભ લેવા નહેર દિમત ધરાવતાં નીકળે? પણ એકપત્ની લગ્ન જેવા પ્રતિજ્ઞક કાયદા અસરકારક નીવડવાનો સંભવ છે ખરો. છતાં એવા કાયદામાં જે નાકાજારીઓ ક્યાં જોાઈ હોય છે? માનવી ઉપર સંયમ પરાણે સંભવતો નથી.. એની ગંધી વૃત્તિઓના હિન્માદને સમાવવા માટે જોઈએ તો ધર્મ કે છેવટે પ્રત્યંક કાયદા એ જ આખંરી અકસીર ધલાજ હોય છે.

એક વખત એવો આવે કે અનૂદો આગેવાનની કે મગે તે પરિણીત ગૃહસ્થાની આંખની કીકીઓ કાઢી તેમની સાન ઠેકાણે લાવે તો નવાઈ નહિ! તેઓ ખરેખર દયાને પાત્ર છે, એટલું જ નહિ પણ હું તો એટલે સુધી માનું છું કે ગમે તેવાય તેમના વ્યભિચાર માટે તેઓ જહુ દોષપાત્ર નથી! એ રિયલિટિ અસહ્ય છે, છતાં સંયમહીન આ વિશ્વમાં આજીવન સ્વહત્યર્થની દિલસુરી જોણવા જેવી પાળવામાં સહેલી નથી. તેમાં જે વળી જળજળરીથી પાણીની કે દળાવેલી લાગણી, એને સંયમ કાણ કહેશે? જેમ અનૂદ પુરુષો ક્ષમાપાત્ર છે તેમ જ વિધવાઓ પણ ક્ષમાપાત્ર છે.

મને એ સમજતું નથી, કે વિધવાના કોઈ પણ સ્ખલનને ઝીણી નજરે જોઈ, તેની નિંદા કરનારા એક વળત પોતાની મનોદયાને પ્યાનમાં કેમ નહિ લેતા હોય?

હવે ઉપર હાથ રાખી સૌ કોઈ પોતાના આત્માને પૂછે કે હું નિર્દોષ છું? અને પછી ઉપર કલાં એ બિચારાં સામાજિક ત્રાસ અનુભવતાં પ્રત્યે દયા દર્શાવે અને તેમના ઉત્કર્ષ માટે કાંઈક કરવા પ્રતિજ્ઞા લે તો વત્તેજોછે. અંશે કંઈક પરિણામ આવે. લાગણીને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની ફરજ સમજીશું તો રસ્તો નીકળશે.

હિંદુ લગ્નના કાયદા.

૧. સ્ત્રી અને પુરુષે (ક) એકની સાથે બીજાએ રહીને (ચ) એકબીજાને સુબેદુઃખે સુખીદુઃખી થવાને, (ગ) એકબીજાની સાથે રહી એકનામાં જે ન હોય તેની પૂર્તતા બીજાએ કરી, જેને અંગ્રેજીમાં Complementary, supplementary કહે છે તેવી રીતે, અધિક-ચૂનતાના ગુણોની પૂર્તતા કરીને, (ઘ) સંસારયાત્રામાં સદચર બની, (ઙ) ધર્મકાર્યો કરવાને મારે બેઠાવું, એ હિંદુ લગ્નનો મુખ્ય હેતુ છે. હિંદુઓમાં લગ્નકાય પવિત્ર મનાય છે. હિંદુ લગ્નનો હેતુ પૂરેપૂરો ત્યારેજ સધાય છે, જ્યારે પત્ની પતિની અર્ધાંગનારૂપ બની રહે છે, પતિ અને પત્નીમાં કોઈ જાતનો બેઢાવ જોવામાં આવતો નથી.

૨. હિંદુ લગ્ન એ અંગ્રેજ લોકોના કે બીજા લોકોના લગ્નની પેઢે કરાર નહિ, પરંતુ નૈતિક કરાર મનાય છે. પુરુષમાં છુદ્ધિ પ્રાધાન્ય હોય છે, સ્ત્રીમાં લાગણી પ્રાધાન્ય હોય છે.

૩. પુરુષનું પ્રાધાન્યપદ યતાં પતિને દુઃખે પત્નીએ દુઃખો થવું, પરંતુ પત્નીને દુઃખે પતિએ દુઃખી ન થવું એ જમાનો આગ્યો. દમયંતી નળની સાથે જંગલમાં જવા તૈયાર થઈ અને ગૃધ્ર, પશુ નળ તો દમયંતીને માઠ જંગલમાં ઊંધતી મૂકીને ચાલ્યો ગયો, એ જમાનો ચરૂ થયો. તેટલાથી જ નહિ અટકતાં પતિ ભરી જાય તો પત્નીએ સતી થવું. પછી તો મરજિયાત નહિ પણ ફરજિયાત સતી થવું એવો રિવાજ હિંદુઓમાં અચલિત થયો. તે એટલે સુધી કે લોડ જેવટીક ગવર્નર જનરલને તે જાંઘ કરવા કાયદો કરવો પડ્યો. પણ સ્ત્રી ભરી જાય તો પુરુષે ફરીથી પરણવાનોય અતિજાંઘ મુકાયો નહિ.

૪. મધ્યકાળમાં અને મુસલમાન ખાદશાહતના વખતમાં અત્યાચારો ઘણાજ અમાણ્યમાં થવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓની ધનજાત-આખરૂ સાચવી રાખવી મુશ્કેલ થઈ પડી. પરિણામે પડદાનો રિવાજ લાજ કાઢવાનો રિવાજ દાખલ થયો અને તેનો અમલ હાલ પણ કેટલીક જગાએ એવી રીતે ચાલુ છે કે સ્ત્રીઓ નહિ પણ પુરુષોએ પોતાનો ખેસ કે જે કપડું પાસે હોય તે ખુલ્લું કરી પોતાને પોતાના કપડાનો પડદો કરે છે અને ત્યારેજ સ્ત્રીઓ પુરુષોના આગળ થઈને પસાર ચાલે છે. આ રિવાજ હજીયે છે એમ બીજી કામના લોકો

* —————

૧. ક્ષત્રિયોમાં બહુ પ્રાચીનકાળથી રામાયણ-ને મહાભારત-કાળથી ધ્રુમટાનો-અવગુંઠનો-રિવાજ હતો. —વંત્રી

જાણે છે, સાંભળે છે ત્યારે ખૂબ દસે છે. પણ આ રિવાજ હજીયે પાટીદારનાં કહેવાતાં મોટાં ગામોમાં છે.

૫. પડદાના રિવાજનું પરિણામ એ આવ્યું કે ફળવણીમાં અને ખીજી જાધી રીતે સ્ત્રીઓ પછાત પડી ગઈ. ‘બાપ તો બુગોળ ને ખગોળમાં ભમે છે, જાઈનું’ તો ચિત્ત ચૂસા માંલ!’ એના જેવું થયું. મૃદંગ અને ઝૈરી એ તો તાલન કે બધિકારી એટલે જેમ માર પડે તેમજ તે પાંસરાં થાય. આંતુ’ પડદાનું—સાજ કાઢવાના રિવાજનું પરિણામ આવ્યું.

૬. અને લાજ કાઢવાના રિવાજનું ખીજું પરિણામ એ આવ્યું કે તમામ હિંદુઓનાં નહિ, તો પાટીદારનાં નિદાન એંસી ટકા લગ્નમાં તો પુરુષના અને સ્ત્રીના આચારવિચારમાં, રહેણીકરણીમાં, ફળવણીમાં અને સંસ્કારમાં ઘણુંજ અંતર હોવાને કારણે એ બેમાં સુમેળ થયેા મુશ્કેલ થઈ પડ્યો. લગ્નજીવનનું શાન્તિમય સુખ તેમનાથી વેગળુંજ રહ્યું. સુખના પ્રકારમાં પહેલું સુખ તે જાતે નર્પા (નિરાશ અવસ્થા), ખીજું સુખ તે કાઠીએ જાર (ખાવાને ખૂટું અન્ન), અને ત્રીજું સુખ તે ઘેર સુકુળની નાર. સુકુળની નારને કે સુકુળના નારને બધાવે, એકબીજાના સ્વભાવની વિષમતાને પરિણામે સંસારયાત્રાનું ચક્ર સરળ ચાલતું અટક્યું.

૭. આ જાધા સંતોગોમાં મુસલમાની રાજ્ય પછી અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય આવ્યું. લગ્ન એ પવિત્ર પ્રંચીથી જોડાવાની માન્યતાને બદલે હાલની ફળવણીના સંસ્કારથી, કે મતમતાન્તર-સંદિબ્ધતાને અભાવે, કે મમે તે કારણે, લગ્ન એ કરારનું રૂપ પામવા લાગ્યું. ન્યાં પવિત્ર પ્રંચીથી જોડાવાનું હોય ત્યાં વરપિક્ક કે કન્યાપિક્ક, પૈસાની આપેલે કે એવા ખીજા કરારને સ્થાન હોતું નથી. પણ હાલ તો લગ્નમાં આપવા લેવાના કાંઈ ને કાંઈ જાતના કરાર તો હોય છેજ. કન્યાનું માત્ર દાન કરવાની વાત જ હોતી નથી.

૮. અને તેથી હાલના જમાનાને જાણે સરકારને પવિત્ર ગણાતી લગ્નની બાળતમાં પણ માયું મારી કાયદા કરવા પડ્યા. વડોદરા રાજ્યમાં લગ્નના સંબંધમાં અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે કાયદા ઘડાએલા છે:

કાયદાનું નામ	અમલમાં આવ્યા તારીખ
(૧) હિંદુ વિધવાવિવાહ નિયંધ	તા. ૫:૯:૧૯૦૧
(૨) બાળલગ્ન પ્રતિબંધક નિયંધ	તા. ૨૧:૭:૧૯૦૪
(૩) હિંદુ લગ્ન નિયંધ	તા. ૧૫:૪:૧૯૦૬
(૪) હિંદુ લગ્ન અને લગ્નવિચ્છેદ નોંધવા વિષે નિયંધ	તા. ૨૧:૬:૧૯૨૩

- (૫) હિંદુ લગ્નવિચ્છેદ નિયમ તા. ૧૦:૮:૧૯૩૧
 (૬) હિંદુ લગ્નવિચ્છેદ નિયમ તા. ૨૮:૧:૧૯૩૨
 (૭) ઔદિક લગ્ન નિયમ તા. ૨૮:૪:૧૯૩૨

૯. પહેલાં હિંદુઓમાં અને ખાસ કરીને પાટીદારો વગેરે વરવિક્રય કરનારી નાંતામાં ધણી જાળલગ્ન થતાં. તે વખતે પાટીદારના કુળનું માપ તેનો છોકરો નાનામાં નાનો ઝડપાય (પરણ્યાવાય), તેના ઉપરથી નીકળતું. જેમ છોકરો નાનો પરણ્યાવાય તેમ તે વધારે મોટો કુળવાન! તે વખતમાં કુળવાનનો છોકરો મોટી ઉંમરનો થવા પામતો જ નહિ. અને પાટીદારમાં કુળવાનની હમેશાં ચડસાચડસી ચતી, જેથી નાનાં છોકરાં પરણ્યાવામાં હરિકાષ્ઠ થતી. પરિણામે વિધવાનું પ્રમાણ પાટીદારમાં ઘણું જ હતું. એથી સરકારને પહેલું પગથિયું હિંદુ વિધવાવિવાહ નિયમનું સને ૧૯૦૧માં લેવું પડેલું.

૧૦. વિધવાવિવાહ નિયમથી કોઈ પણ હિંદુ વિધવા સ્ત્રીનો ચએલો પુનર્વિવાહ ગેરકાયદેસર થશે નહિ, અથવા એવા વિવાહથી થએલી સંતતિ પણ ગેરકાયદેસર થશે નહિ એમ કરાવ્યું. માત્ર સગીર વિધવા સ્ત્રીએ કે પુરુષે તેમના કાયદેસર વડીલોની સંમતિ સિવાય પુનર્વિવાહ કરવો નહિ એમ કરાવ્યું.

૧૧. પુનર્વિવાહને લીધે વારસાધના હક્કને ખાધ આવવાનો નથી અથવા મિલકત ઉપરનો ઇતર હક્ક નષ્ટ થવાનો નથી એમ કરાવ્યું.

૧૨. ત્યારબાદ જાળલગ્નપ્રતિબંધક નિયમ તા. ૨૧:૭:૧૯૦૪થી અમલમાં આવ્યો.

૧૩. હિંદુ લગ્ન નિયમ વિષે સને ૧૯૬૩ના પોષ માસના 'પાટીદાર'ના અંકમાં ૫૪ ૧૦૩ ઉપર પૂરી માહિતી છે, જેથી અહીં પુનરુક્તિની જરૂર નથી.

૧૪. હિંદુઓમાં ચએલાં લગ્ન નોંધવાની જરૂર જણાયાથી લગ્ન અને લગ્નવિચ્છેદ નોંધવાનો નિયમ તા. ૨૧:૬:૧૯૨૩થી અમલમાં આવ્યો છે. પત્નીને કળજે લેવાના દાવામાં કે સ્ત્રીઓને નિર્વાહ મેળવવાના દાવામાં લગ્ન ખરેખર ચએલું છે કે નહિ તેના પુરાવા તરીકે લગ્નનોંધનો ઉપયોગ થાય છે. અને જાળલગ્ન હોય તો શિક્ષા કરાવવા પણ લગ્નનોંધનો ઉપયોગ થાય છે.

૧૫. લગ્નવિચ્છેદ હિંદુઓમાં કાયદેસર નહોતો, પણ મુસલમાની તલાક નોંધવાની જરૂર હોવાથી લગ્નવિચ્છેદ નોંધવાનો આ નિયમમાં સમાવેશ કરવાનું જણાય છે.

૧૬. લગ્નવિચ્છેદ નોંધવાની ન્યાયાધીશી એટલે દિવાની મહાલ ન્યાયાધીશી અને સગીર પતિપત્નીની જાળતમાં પ્રાન્ત ન્યાયાધીશી સમજવાની છે.

૧૭. હિંદુ લગ્નવિચ્છેદ નિયમ સને ૧૯૩૧માં અને હિંદુ લગ્નવિચ્છેદ નિયમ અન્વયે નિયમ સને ૧૯૩૨માં અગત્યમાં આવ્યો છે.

૧૮. લગ્ન વિચ્છિન્ન કરવાના દાવામાં પતિ અને પત્ની, દાવો દાખલ થાય તે વખતે, વડોદરા રાજ્યનાં નિવાસી (domicile) હોય તો (ક) પક્ષકારો ગમે ત્યાં રહેતા હોય, (ख) ગમે તે રાજ્યની રૈયત હોય, (ग) લગ્ન વખતે ગમે ત્યાંનાં નિવાસી હોય, (घ) લગ્ન ગમે ત્યાં થયું હોય, અથવા (ङ) દાવાતું કારણ ગમે ત્યાં ઉત્પન્ન થયું હોય, તોપણ વડોદરા રાજ્યમાં દાવો દાખલ કરવા હરકત નથી.

૧૯. કોઇ પતિને અથવા પત્નીને પોતાનું લગ્ન વિચ્છિન્ન અગર નિરર્થક કરાવવું હોય તો ન્યાયાધીશી મારફતે જ થઇ શકે, અગર ન્યાયાધીશી જાહેર પતિએ અથવા પત્નીએ લગ્ન વિચ્છિન્ન કર્યું હોય (ફારગતી આપી હોય) તો તે ન્યાયાધીશીમાં ફરિયાદ નોંધાવવું પડે છે.

૨૦. પતિએ અથવા પત્નીએ જેની સામે લગ્નવિચ્છિન્ન કરવા માટે દાવો કરવાનો હોય તે (ક) નષ્ટ થયું હોય એટલે કે પૂર્વ સાત વર્ષથી તેનો પત્તો લાગતો ન હોય, (ख) સાધુ કે સંન્યાસી થયું હોય, (ग) પતિત થયું હોય એટલે કે તેણે ખિરતી, મુસદ્દમાન અથવા એવો બીજો કોઇ ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય, (घ) નિર્ધારિત વર્તણૂં હોય, (ङ) પતિપત્ની તરીકે રહેવા શરૂ કર્યા પછી તેણે ત્રણ વર્ષ કરતાં વધારે વખતથી બાળજી કોરણ વગર ત્યાગ કર્યો હોય, (च) માલક પદાર્થથી ત્રણ વર્ષ ઉપરાંત ઉન્મત્ત રહેવાને કારણે પતિ અથવા પત્ની તરીકેની પોતાની કાયદેસર જવાબદારી અદા કરી શકતું ન હોય, (छ) બંધિયાર કરે, તો પતિ અથવા પત્ની લગ્ન વિચ્છિન્ન કરવાનો દાવો લાવી શકે.

૨૧. પત્નીએ કરવાના દાવામાં (ક) જો તેનો પતિ લગ્ન વખતે અને દાવો કરતી વખતે કક્ષીજ હોય તો, (ख) અથવા સૃષ્ટિકર્મ વિરુદ્ધનો ગુનો કરવાની ટેવવાળો હોય તો તેને વિશેષ કારણો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ

૨૨. ઉપર જણાવેલાં કારણો ઉપરાંત પતિએ કરવાના દાવામાં નીચેનાં કારણો વિશેષ છે: (ક) લગ્ન વખતે પત્ની, તે પતિ સિવાયના બીજા કોઇ પુરુષથી સગર્સા થયેલી હોય અને તે હકીકત લગ્ન વખતે તેનો પતિ કે પતિ સગીર હોય તો તેનાં ગાળાપ કે વાલી બંધુતાં ન હોય, અથવા (ख) પતિની હયાતીમાં પત્ની બીજું લગ્ન કરે તો પતિ લગ્નવિચ્છેદનો દાવો લાવી શકે છે.

૨૩. લગ્ન વિચ્છિન્ન કરવાના દાવામાં થયેલા પુરાવા ઉપરથી દાવાની હકીકત સાબિત છે એમ ખાતરી થાય તો લગ્ન વિચ્છિન્ન કરવાનો ફારગ તથા

પ્રાયશ્ચિક હુકમનામું કરવામાં આવે છે. પ્રાયશ્ચિક હુકમનામા પછી ૭ મહિનાથી જોછી નહિ એટલી મુદત પછી આખર હુકમનામું કરવામાં આવે છે.

૨૪. ઐહિક લગ્નનો નિર્ણય તા. ૨૮:૪:૧૯૩૨થી અમલમાં આવ્યો છે.

૨૫. ઐહિક લગ્નના નિર્ણય પ્રમાણે જે લગ્ન થાય તે કાયદેસર લગ્ન થતાં હોય તેના જેવાં જ છે. કાયદેસર લગ્નનાં જે પરિણામ આવે છે તેવાં જ પરિણામ ઐહિક લગ્નના નિર્ણય પ્રમાણે થએલા લગ્નથી આવે છે.

૨૬. ઐહિક લગ્ન નિર્ણય અન્વયેનાં લગ્ન નીચેના પ્રસંગોએ તેમાં જથ્થાબ્યા પ્રમાણેના ઇસમો કરી શકે છે: (ક) લગ્ન વખતે લગ્ન કરનારને પતિ કે પત્ની હયાત હોવું ન જોઈએ, (લ) લગ્ન કરનારની ઉંમર, પુરુષ હોય તો ૧૮ વર્ષ અને સ્ત્રી હોય તો ૧૪ વર્ષ પૂર્ણ થએલાં, સ્ત્રી હોય જોઈએ. (ગ) લગ્ન કરનાર સ્ત્રી પુરુષમાંથી 'જેની ઉંમરનાં ૨૧ વર્ષ પૂર્ણ થયાં ન હોય તેણે (અ) પોતાના ગાપતી અને (આ) ગાપ ન હોય તો પાલકની સંમતિ મેળવવી જોઈએ. (ઇ) લગ્ન કરનાર સ્ત્રી પુરુષનું હિંદુ કાયદા પ્રમાણે અગર રિવાજ પ્રમાણે હરકત આવે એટલું નજીકનું સગપણ હોવું ન જોઈએ.

૨૭. ઐહિક લગ્ન નિર્ણય પ્રમાણેનાં લગ્ન નોંધવાનો અધિકાર દરેક હાલના નોંધણી કાગદારને છે.

૨૮. આ નિર્ણય પ્રમાણે લગ્ન કરવા ઇચ્છતાં હોય તેવાં સ્ત્રીપુરુષમાંથી એક, જે નોંધણી કામદારની હુકમગતમાં લગ્ન કરવાનું હોય, તેને ઠરેલા નમુના પ્રમાણે પુરુષ અને સ્ત્રી જાતેનાં નામ, ધર્મ, ધંધો, ઉગર, રહેવાનું ઠેકાણું, આ હદમાં રહ્યાની મુદત જણાવી જણાવવું કે “હું આ સૂચનાપત્રથી જણાવું છું, કે અમુક નામ, ધર્મ, ધંધો, ઉગર, રહેવાનું ઠેકાણું વગેરે વર્ણનવાળી સ્ત્રી સાથે અગર પુરુષ સાથે આજથી ત્રણ મહિનાની અંદર ઐહિક લગ્ન નિર્ણય અન્વયે લગ્ન કરનાર છું.” એવા સૂચનાપત્રની નીચે તારીખ, માસ, સને લખી સૂચનાપત્ર આપનારે સહી કરવી.

૨૯. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનું સૂચનાપત્ર જે નોંધણી કામદારને આપવાનું હોય તેની હુકમગતની સ્થળસીમામાં લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષમાંથી નિદાન એક જણ સૂચનાપત્ર આપતા અગાઉ નિદાન ચૌદ દિવસ રહેલું હોવું જોઈએ.

૩૦. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનું સૂચનાપત્ર દાખલ થાય તેજ દિવસે નોંધણી કામદારે ઠરેલા નમુના પ્રમાણેની જાહેરાત કચેરીમાં પ્રસિદ્ધ ઠેકાણે અને વખતો-વખત ઠરાવવામાં આવે ત્યાં પ્રસિદ્ધ કરવી.

૩૧. જાહેરાત પ્રસિદ્ધ કર્યા પછી ચૌદ દિવસમાં કોઈ હરકત જણાવે નહિ

અગર હરકત જણાવે તો તે જલ્લ યોગ્ય ન્યાયાધીશીમાં દાવો દાખલ કરી દાવો દાખલ કરાવે દાખલો લાવે નહિ, તો નોંધણી કામદારે તે લગનનો વિધિ કરવો. ઉપર જણાવેલી કાંઈ પણ શરતનો લાંગ થાય છે એવો ન્યાયાધીશીનો ઠરાવ થાય તો લગનવિધિ કરવો નહિ.

૩૨. લગનવિધિ નોંધણી કામદારની કચેરીમાં અગર કચેરીથી યોગ્ય અંતરે પરણનાર ઓપુરુષને પસંદ હોય એવે ઠેકાણે કરવો.

૩૩. લગનવિધિ થયા પછી નોંધણી કામદારે લગન નોંધી દાખલો આપવો અને તે ઉપર પરણેલાં ઓપુરુષે તથા સાક્ષીઓએ સહી કરવી.

૩૪. આ નિર્ણય પ્રમાણે પરણનાર પતિપત્નીની લગનની સંતતિને જાપને લાગુ હોય તે વારસાનો કાયદો લાગુ થશે. લગનવિચ્છેદ નિર્ણય પ્રમાણે આવા લગનને પણ વિચ્છિન્ન કરાવી શકાશે.

૩૫. હિંદુ લગનનો આ ઇતિહાસ છે. લગનગ્રંથીથી જોડાવું એ પવિત્રતામાં પગમાં મૂકવાં એવું સ્મૃતિ હતું. કાંઈ કાળે પતિ આધિજો હોય, જહેરા હોય, ગમે તેવો હોય, તોપણ તેને ચલાવી લેવો, એકજીનજો નિભાવી લેવું, પણ કાંઈ પણ સંતોગોમાં છૂટાં પડવું નહિ-છૂટાં પડાય નહિ, એવી માન્યતા હતી. તેને જલસે જમાનાને કારણે કહો, કે હાલના સ્વતંત્રતાના યુગને કારણે કહો, કે કાયદાને ધોરણે કહો, લગનની ગ્રંથી ઢીલી થઈ જવા પામી છે. લગનની જાખતમાં આપણે ઉત્તર થઈએ છીએ કે નીચા પડીએ છીએ એ વિચારવા જેવો પ્રશ્ન થઈ પડ્યો છે.

કાઠી, ચાર રસ્તા,
વરોહરા

વકીલ હાથીભાઈ અમથાભાઈ પરેલ
હસ્તાક્ષર નિખ્યાત

વીમાથી રાહત?

આજની સામાજિક પરિસ્થિતિમાં-વિશેષે ઠરી સંયુક્ત કુટુંબોમાં-નિંદગીનો વીમો ઉતરાવનારને ધારેલી રાહત મળે છે કે કેમ તે તપાસવાનો આ લેખમાં ઉદ્દેશ છે.

ગુજરાત જહાર હિંદમાં અને પરદેશમાં ગુજરાતીઓનો વસવાટ નાનોસૂનો ન જણાય. આ વસવાટ જ્યાં જ્યાં વધતો ગયો તેમ તેમ હિંદી વીમાની સંસ્થાઓનો વિસ્તાર પણ વધતો ગયો છે. ખૂદ ગુજરાતમાં પણ કચ્છાઓમાં અને રાહરોમાં નિંદગીના વીમાનો વિસ્તાર છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી ઝપાટાગચ

વધવા લાગ્યો છે. ત્યારે હવે સરવૈયું તપાસવાનો વખત પણ આવી લાગ્યો છે. યંત્રયુગના મંડાણ પછી સામાજિક રચનામાં અને કૌટુંબિક રહેણીમાં ધણા ફેરફારો થયા પામ્યા છે. વાહનનાં સાધનો વધવાથી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જમીનને અને સમુદ્રને રસ્તે ત્વરિત ગતિથી માલ પહોંચી જાય છે. બીજી તરફ યંત્રજળે સુધારાને નામે જનાંવેલી અનેક ચીજોથી અને અગત્યમનનાં સાધનોથી રોકક નાણાં ખર્ચવાં પડે એવી જરૂરીઆતો આમચર્ગમાં ખૂબ વધી ગઈ છે. આને પરિણામે આગચર્ગનો દ્રવ્યપદાર્થોનો સંગ્રહ ખાલી થઈ જાય છે અને તેને જાહેર આવેલાં નાણાં પણ વપરાઈ જાય છે. આ પરિસ્થિતિને વધુ તંગ અને ખરાબ બનાવવામાં પરદેશી રાજનીતિએ પણ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે. દુકંમાં કહેવાની ગતલજ એ છે કે આ સ્થિતિ વીમાના વિસ્તાર માટે જવાબદાર છે. સંયુક્ત કુટુંબની અગ્રણીને પાછળનાં માટે ફિક્કર કરવાની અને ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી બેસી ન રહેવાની જરૂર બીજી થઈ છે. મારાં આ અનુમાનો ઉપર બીજા લેખકો વધુ પ્રકાશ ફેંકશે તો આ વિષય વધુ રસપ્રદ થઈ પડશે.

પિતાનો સંસારવ્યવહાર અને આજીવિકાનો ધંધો ચાલતો જ હોય છે અને યુવર્તે વતનમાં કે જહાર સ્વતંત્ર ધંધો શોધવાની જરૂર પડે છે. સંયુક્ત કુટુંબથી તે વિખૂટા પડે છે, પણ વ્યવહારમાં તો તે સંયુક્ત કુટુંબની બંધી ફરજે અદા કરે છે. પિતાનું 'દેવું' આપવું, બાપ કે બેનના લભનખર્ચને પહોંચી વળવું કે તેમનો અભ્યાસખર્ચ ઉપાડવો, એ તેની ખાસ ફરજે રહે છે. સાથે જ પોતાના બિગમકાળમાં અચાનક જો તે મૃત્યુ પામે તો પાછળનાં નાનાં બાળકો અને પત્નીના બરણપોષણનો સવાલ બીજો થાય છે. હિંદુ કાયદો અને સંયુક્ત કુટુંબની રચના જ એવાં છે કે ખાનગી જયત કરીને કે પછી વીમો ઉતરાવીને રાહતનો સવાલ ઉકેલવામાં ના આવ્યો હોય તો કુટુંબની અવદશા થયા વિના ન રહે. ગરિબાઈનું પ્રમાણ ઝપાટાબંધ વધતું જાય છે અને તેથી આ વીમો ઉતરાવનાર વર્ગ (જે વિશેષે કરીને દરિદ્રોના વર્ગમાંથી ઉપર આવવા પામ્યો હોય છે) વીમાની યોજના ઝટ ગ્રહણ કરી લે છે.

આ બધું યોગ્ય જ થાય છે, એમાં બેમત નથી. આપણે જે સદીમાં રહીએ છીએ તેને જારમી સદી બનાવવી શક્ય નથી—જરૂર પણ નથી. પ્રશ્ન એ છે કે વીમાથી પાછળનાં બાળજન્યોને યોગ્ય રાહત મળે છે કે કેમ!

મને એમાં શંકા છે.

આ વિષયમાં વીમાની યોજના કરતાં પાછળનાં સભ્યોની લાયકાત માટે વધુ કહેવા જેવું છે.

પુરુષ મરતાં વિગાનાં નાણાંથી રાહત તેની વિધવાને લેવાની હોય છે. તેનાં જાળકોની તે વાલી છે. આપણે ત્યાં કેળવણીનું પ્રમાણ જુઓ. કેટલી ઓજો લાગેલી છે? માનો કે કમનસીબ અનેલી એ વિધવાઓમાંથી ઘણી લખી વાંચી જાણુતી હશે, પણ મળેલાં નાણાંનો સ્વતંત્ર વહીવટ કરવા કેટલી શક્તિમાન છે? પુરુષે પોતાની હયાતીના કાળમાં પત્નીને આ વહીવટ માટે તાલીમ આપી હોય છે ખરી? પોસ્ટના કે બેંકના સેવિંગ ખાતામાં દિસાજ રાખતાં તેમને આવડે છે ખરે? જમીન, મકાન કે એવાંજ ઉત્પન્ન આપનાર સાધનોમાં મૂકીનું રોકાણ કરતાં એમને આવડે છે ખરે?

આનો જવાબ મોટે ભાગે નકારમાં આવશે. ત્યારે નાણાંનું શું થાય છે?

વિધવા કે તેના સગીરા પાસે જે પતિની જયતની કે વીમાની રકમ હોય છે તો જધા તેના સગા થતા દોડી આવે છે. પછી તો શિયાળ તાણે. સીમ લાણી અને કૂતરે તાણે ગાગ લાણી! શ્વસુર અને પિતૃપક્ષ લાગવગ, લાલચ, પટાગણી, અને ધમકાઈ ત્રાગાં ચર કરી દે છે. જાગત એટલે મુધી વધી પડે છે કે હર માટે કોર્ટમાં પણ કેસ ચલાવના દાખલા મળી આવે છે.

આમાં જે વાત છે. આવી રકમ કુટુંબની સંયુક્ત મિલકતમાં ભેળવી દેવાની દાનત શ્વસુરપક્ષની હોય છે. એમનું કહેવું આમ હોય : “હોકરો અમારો હતો, અગે ઉછેરી મોટો કર્યો, હુઃખ વેઠી લણાબો ગણાબો; અને જાયડી બેઠાં બેઠાં ખાય? પિયેરમાં કંઈ નિંદગી જવાની નથી, અમે નહિ પાલવીએ તો કાણુ પાલવશે? અગારા ઉપર વિશ્વાસ ના હોય તો અગારા ઘરમાં આજની એનો પગ નહિ!” મોટે ભાગે આ શબ્દોથી વિધવાને માની જવું પડે છે. તે જિયારી પિયેરિયાંનું પણ સાંભળે છે : “જેજે, દિયેર, જેઠ કે સસરા રકમ ઉચાપત ન કરે. અમે વહીવટ કરીશું.” શ્વસુરપક્ષના શબ્દો સાંભળી આજની સામાજિક રિયતિમાં (જેમાં વિધવાની રિયતિ સારી છે એમ કાણુ કહી શકશે?) કંઈ વિધવા પિયેરિયાં પાસે જઈ શકે? માનો કે બહે પક્ષની દાનત સારી છે, પણ સામાજિક ખર્ચ કે ખીજી રીતે થએલા દેવામાં આ રકમ, પછી આપીશું કહી, વપરાય જાય એમાં નવાઈ નથી. દેવું ના હોય તો ઘરજમીન રાખવામાં આવે, પણ તેની ઉપજનો દિસાજ વિધવાને મળવાનો સંભવ ઓછો છે. તેને તો ઓશિયાળી થઈ માગવાનું જ રહે. ઘર કે જમીન ના રાખે તો કોઈક વિશ્વાસુ આસામીને ત્યાં વ્યાજે અથવા ગીરા લખાણથી સારી ઉપજ મળવાને લોભે નાણાં રોકવામાં આવે. પરંતુ હમણાં હમણાં ચરાદોની નાદારીના પ્રસંગ એટલા વધ્યા છે કે ગરીબોના પૈસા રૂબેરૂ છે. આવી કોઈ ઝપટમાં આ

રકમ આવી જાય એટલે નાહી નાખવાનું! છેલ્લે પોસ્ટમાં કે બેંકમાં નાણું મૂકવાની વાતને તો મુરખખીઓ હસીજ શકવાના.^૧

ત્યારે શું ચાય?

નાણાંના વહીવટની આવડત ધણી ધારે તો પત્નીમાં લાવી શકે. પણ આજે તો એ સિધ્ધિ નથી. આંખો મીંચીને પુરુષો વીમો ઉતરાવે જાય છે, પણ જે હેતુ માટે તે ઉતરાવવામાં આવે છે તે હેતુ કેટલો સધાશે તેનો તે વિચાર નથી કરતા. તેમને એનો ખ્યાલ પણ ઓછો છે. તે માત્ર પત્નીને નામે પોલીસી ચઢાવી સંતોષ માને છે.

પ્રશ્ન મૂંઝવણુ ભરેલો છે. નાણાંવ્યવસ્થાની આવડત માટે સ્ત્રીની તૈયારી કે ઉત્સાહ નથી કહીએ તો ચાલે. ‘વખતે અકરમાત ચાય તો પછી શી રીતે બધું સંભાળી શકીશ?’ એમ તો એ દેવીને કહેવાય પણ નહિ! ચિદામને તે કહેશે: ‘‘બાપ રે, એ શું બોલ્યા! મારે તો તમારા પહેલાં સુંદડી ઓઢીને જવું છે.’’ પણ અફસોસ એ છે કે બધાંને સુંદડી ઓઢાડે એટલો ઇશ્વર ડાહ્યો નથી!

વિધવાને ગણેલી આ રકમ માટે શ્વસુરપક્ષ અને પિતૃપક્ષના ઝઘડામાં લેખકને મધ્યસ્થ થવાનો પ્રસંગ પડી ચૂક્યો છે. નાણાંના વહીવટ વગેરે સામાન્ય જ્ઞાન આપવામાં પડતી મુશ્કેલીઓનો પણ તેને અનુભવ છે.

પરંતુ સ્ત્રીઓ આ તાલીમ સ્વતંત્ર શિક્ષણની ભાવનાથી કેમ લેતી ના ચાય? જયપણથી એમનો એટલો વિકાસ થવો જોઈએ, જેથી જડ ધાલી બેઠેલા પૂર્વગ્રહો નાશ પામે. પત્ની કે મોટી ઉમરનાં પુત્રપુત્રીઓને નામે બેંકમાં કે પોસ્ટમાં નાની રકમો મૂકવામાં આવે; તેઓ જાતે ત્યાં જઈ તેની લેવડદેવડ કરે, ઘરની ચાલુ મિલકતનાં ખતપત્રોથી તેને માહિતગાર કરવામાં આવે, અગત્યનાં કાયદેસર લખાણોનું સામાન્ય જ્ઞાન તેમને આપવામાં આવે; પોસ્ટ બેંક, કોર્ટ, મ્યુનિસિપાલિટી અને જંઝારની વેપારી ઓફિસોમાં કામ પડે ત્યારે તેમને સાથે લેઈ જઈને તે કામથી વાકેફ કરવામાં આવે અને પછી સ્વતંત્ર પણ મોકલવામાં આવે; વાચનાલયોમાં (જ્યાં આજે તો સ્ત્રીવાચકો જોવામાં આવતાં જ નથી), જાહેર સભાઓમાં અને સાંર્વજનિક સંસ્થાઓમાં તેઓ ભાગ લેતાં ચાય, જંઝારની ધરખર્ચ જોગી ખરીદી તેમને સોંપવામાં આવે અને તેટલા પૂરતી ગર્યાદિત રકમોના હિસાબ, જમે ઉધારનાં પાત્રાં મેળવી રાખતાં

*—

૧. માત્ર વીમાના જ પૈસાના સંબંધમાં નહિ, પણ સર્વ પ્રકારની મિલકતના સંબંધમાં આ પરિસ્થિતિ જલ્દી ચાય છે, એટલે લેખનું મથાણું ‘મિલકતથી રાહત?’ એવું હોત તો વધારે બંધબેસતું ચાત. —તંત્રી.

શિખવવામાં આવે, તોજ આ પ્રશ્નો ઉકેલ આવે. આ તાલીમ આપવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોને માથે ચઢી બેસશે એમ માનનારા બારગી સદીમાં જીવે છે એમ કહી શકાય! સ્ત્રી જીવનની સાથી છે, સુખદુઃખે અર્ધભાગી છે, તેને આવી તાલીમ યોગ્યતા પ્રમાણે મળવી જ જોઈએ.

પત્નીમાં જો આવડત ન હોય અને લાવી શકાય તેમ પણ ન હોય તો વીમાની યોજનામાં ફેરફાર કરવો રહ્યો. આ સવાલ વ્યક્તિગત છે.

વિધવાની પાસે જોઈએતી મોટી રકમ આવે ત્યારે તેને સાચવવાની, બાજે મૂકે તો નાદારીમાં ખોપ બેસવાની અને જોકમાં મૂકે તો પોષણ માટે પૂરતું થાય એટલું બાજ ન મળવાની ઉપાધિ જોવી થાય છે. આથી આ સાગરી રકમ મળવાને બદલે દર મહિને નિયત રકમ મળે એવી વીમાની યોજના લેવી, એ આજના સંજોગોમાં વધુ સલામત છે. દાખલા તરીકે, ત્રણ જ હપ્તરતો આવે વીમો હોય તો અણધાર્યું મરણ થતાં કુટુંબને દર વર્ષે ત્રણસો રૂપિયા અથવા દર મહિને પચીસ રૂપિયા નક્કી મુદતના અંત સુધીનાં વરસો દર-મ્યાન મળ્યા કરે. પતિ જીવે હોત તો ૫૫ કે ૬૦ વર્ષની ઉંમર જે સંવતમાં આવે તે સંવત સુધી અકસ્માતમાં આ રકમ મળ્યા કરે છે અને મુદતને અંતે પૂરી રકમ મળે છે. મોટે ભાગે નાનામાં નાનું બાળક પણ ઉપર વર્ણવેલી મુદતને અંતે બપો ગણી ધધે વળગે એટલી ઉંમરનું - વીરક વર્ષનું - થાય. એમ થતાં વિધવા જીવતી હોય તો તેનો જોગે ઉંમર થએલાં બાળકો ઉપાડી લે. વીમા કંપનીઓ પણ આ યોજનાને (વીમો ઉતરાવનાર માટે) વધારે લાભજનક અને આકર્ષક બનાવે એવી આસા રાખીએ તો તે અરથાને નથી.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે વીમો ઉતરાવનારે હિપરના પ્રશ્નો ઉપર પહેલો વિચાર કરી આ યોજના ઉપર વિચાર કરવો જોઈશે. પૂર્વ આફ્રિકામાં વસતા ગુજરાતીઓએ તો ખાસ પોતાના મોટા ભાગને જિંદગીને જોખમે ગમે તેવાં હવાપાણીવાળાં રથજોમાં પેટ માટે જવું પડે છે. વળી દારૂની જાદીમાં સપડાએલા (ધણા ભાઈઓને આ વાત તહેર ધાપ તે ગમશે નહિ, પણ તેમની માથે માગીને મારે આ લખતું પડે છે) અને બચાવી ન શકતા ભાઈઓ પણ જોઈ નથી. જીવનની જવાબદારીઓનો જંબીરતાથી વિચાર કરવો ઘટે. આજની વિલાસી રહેણીમાં સ્ત્રીનું સરીરધન લૂંટાય છે. ત્યારે કંઈ નહિ તો પાછળ તે દુઃખી ન થાય તેવા પ્રયત્નો કરવા જ રહ્યા. જોમ ન કરનાર પોતાની ફરજ ચૂકે છે. આને જે ફરજ માનતો નથી તેને સ્ત્રીની કિંમત નથી, તેને માટે સ્ત્રી પોતાના જીવનમાર્ગ પૂરતી મોજનું સાધન બની રહે છે. પોતાનું મરણ

યતાં લલે તેનું ગમે તે થાય, એમ તે માનતા હોય છે. આવા નિષ્કુશ માટે આ લખાણ નથી. સદ્લાભે પૂર્વ આક્રિકામાં એવા માણસો ઝાઝા નથી.

આ પ્રશ્નો અને યોજના ઉપર સૌ લાઇએતો વિચાર કરે.

પુકોઆ, પૂર્વ આક્રિકા

હાદાલાઇ મનોરલાઇ પટેલ

લગ્નસંબંધ

લગ્ન એ જીવનનો અમૂલ્ય પ્રસંગ છે. આ વખતે માણસે પૂરેપૂરા જાગૃત રહેવું જોઇએ. એ ટાણે જે માણસે શાસ્ત્ર રહે તેની જિંદગી એણે જાણ! લગ્નવિધિ એ પવિત્ર સંસ્કાર છે. તેને જેટલું જાણે તેટલું ગહસ્ત્ર દરેક સુચ માણસે આપવું એ તેની ફરજ છે. આપણે મૂર્ખ જાગૃતમાં જાગૃત રહીએ છીએ તો આ જાગૃતમાં શાસ્ત્ર જતી બેસી ક્યાં રહેવું? આમાં સરકાર થોડી જ માથું મારવાની છે? આપણે જ જાગૃત થઇ પોતાનું કાર્ય કરી લેવું જોઇએ.

અંગ્રેજીમાં લોકાકિત છે કે *Charity begins from home*. ત્યારે સત્કૃત્ય કરવાની રાહ જોવાની હોય? ચાલતી પળતો જ ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

કેટલાંય જોડાં આજે સમાજનાં બંધોને લીધે જીવન નિભાવી રહ્યાં છે છે; ના, ના, જીવન પરાણે ખેંચી રહ્યાં છે એમ કહેવું વાસ્તવિક ગણાશે. આપણે ધરડાં પાસેથી તંત્ર ખૂંચાવી લેવું નથી. તે આપણાં હિતેષુ છે, પણ ત્યારે લગ્ન-ગાંઠ જોડતી વખતે, આ જોડાં પરસ્પરની તુટીઓ સુધારી લેઇ સંસારમાત્રા સફળ કરશે કે નહિ તે જાગૃત જારીકાઈથી તે કેમ તે વિચારતાં નથી? તે એમ સમજે છે કે પુત્રપુત્રીઓને પરણાવ્યાં એટલે માથા ઉપરનો બોજો હલકો થઇ ગયો?

જૂની લગ્નપ્રથા પ્રમાણે તો સેંકડે પાંચ દશ જ ટકા લગ્નો સફળ થાય છે. કોઈને વળી પ્રશ્ન થશે કે સઘળા આંખ મીંચીને જ લગ્નો કરી નાખે છે? હાસ્તો! સમાજે પણ કહેવત પ્રચલિત કરી છે કે 'પડ્યું પાતું નિભાવી લેવું.' આગ નીરસ અને નિરાશ થઇ જીવન ચલાવે રાખે છે. આને લીધે તો સમાજની પ્રગતિ અટકે છે. કેવળ પ્રગતિ અટકતી નથી, પણ અધોગતિયે થાય છે જ, જે આદર્શ જોડાં જાગૃત હોય તો જીવનમાં કેવી અતુલ્ય પ્રગતિ કરી શકે!

સાચી રીત એ છે કે વડીલોએ પરણનાર વ્યક્તિઓને સહવાસ આપવો જોઇએ. બંને જાણ એકબીજાના વિચારો જાણે, આદર્શ જાણે, રીતભાત જાણે, સંસ્કાર જાણે અને ગુણો જાણે. ત્યાર પછી તેઓ સંમત થાય તો તેમનાં લગ્ન કરી સ્થાપવાં એ માળાપોતી ફરજ છે. માળાપો લલે સાંઢ કુળ, ધર,

જમીન, આગર, રૂપ, જ્ઞાન, હોશિયારી અને ધંધો જુઓ; પણ એટલું બધું કર્યા પછી જો તે તેમની સંમતિ ન લે તો તેમની ફરજ અધૂરી રહે છે અને એ લગ્ન ઠોકી ખેસાડેલા લગ્ન જેવું થાય છે. બધું જુઓ તે સફવાસ ન આવે તો સર્વ વૃથા છે.

પરજીનાર ઉમેદવારોએ પોતાના સદવાસ દરમિયાન એકબીજાની પૂરેપૂર્ણ માહિતગાર થવું જોઈએ. આમ સદવાસમાં આવ્યા પછી પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવે. પછી વિચાર કરી પોતાનો મત જાહેર કરી માથાપોતે તેમની ફરજ બજાવવા છોડી દેવાં જોઈએ.

લગ્નમાં જે ખોટી લવાઈઓ બજવાય છે તે ખરી રીતે પરજીનારાં સુઠ હોય તો તેમને પસંદ નહિ આવે અને તેની છૂટ પણ તેઓ નહિ આપે. સો કે દોઢસો માણસ જનમાં આવે તો હેરાન થવાય અને એ બધાંની એકી માથે યોગ્ય સગવડ ન સાચવી શકાય એ પણ સ્વાભાવિક જ છે. વળી કેટલાકને ખેંચી ખેંચી જનમાં લેઈ જવા અને કન્યાપક્ષને ડગલ કરવી એ યોગ્ય નથી. સાચું જ કહીએ તો એ પરજીનાર યુગલ પ્રત્યે જેને સંપૂર્ણ માન હોય, લાગણી હોય અને સ્નેહભાવ હોય, તેમજે જ લગ્નક્રિયામાં ભાગ લેવો જોઈએ. પાકીનાએ જઈને નકામી ધમાલ ન કરવી જોઈએ.

હવે પરજીતી વખતે સ્ત્રીઓનું ટોળું ભેગું થાય છે એ કાંઈ પણ ઉપયોગનું નથી, સિવાય કે મરગડ વધારે, દવા ઝેરી ખનાવે અને ખેચાર માળો ભાંડી શકાય તેવાં અનિષ્ટ ગીતો ગાય! કેટલાક કહે છે કે પ્રેમની માળો સારી લાગે, ત્યારે-પ્રેમનાં શિષ્ટ ગીતો કડવાં લાગશે? પણ લોકે બૂલી દલીલ કરીને જ સમાજને બગાડ્યો છે. પરજીનાર સુઠ હોય તો તેમજે તે ન જ થવા દેવું જોઈએ.

લગ્નવિધિમાં લેભાશુ પાલણી લાવવાથી તેઓ વિધિને માથે પાણી ફેરવે છે. તેમને માત્ર પડી હોય છે તેમના લાગાની! તેઓ પોતે જ કહે છે કે ‘વર મરો, કન્યા મરો, પણ ગોરનું તરણાણું ભરો’! જો મરીનેય આપણે તેમનાં પેટ ભરવાનાં હોય તો એ આપણું શું સાર્યક કરી શકવાના છે? વળી જ્યારે એ મૂખ પડિતોને સ્લોકો ન આવડે ત્યારે ટોલવાળા અને વાળવાળા તેમની મદદમાં આવે, એકાદ બે સ્લોક બૂલી જાય તો પેલા વગાડીને ચલાવી લે! આમ મોં તેમ કરી પત્ની દે છે. અને વિધિ કહેશે? તેના કરતાં તો અને પક્ષ સાગસામે હારમાં બેસે અને તેમની સમક્ષ કાંઈ વિદ્વાન-તે પાલણુ ન હોય તોય-લગ્નક્રિયા કરાવે તે વરિષ્ઠ છે. જો એવા પાલણુને કાઢી નાખીએ તો શું લગ્ન અધૂરું રહેવાનું છે? પોતાના લાઈઓ અને વડીલો સમક્ષ તેમની હાર્દિક શુભેચ્છાઓ અને આશીર્વાદો લેઈ વરવું

ધરમાં ખેતીના પ્રયોગો

‘ શાકભાજી અને ફળફૂલ ધરમાં ઉગાડી શકાય છે.

[હાલના ગાઉના વિસ્તારમાં આવેલી નીચી ઉપર આજે અપૂર્વ જહેમતથી અને શ્રમથી ખેતી કરવામાં આવે છે. ધરતી ન હોય તો માનવી જીવી શકે નહિ, તેને ખોરાક મળી શકે નહિ, એમ આપણને લાગે છે. પરંતુ હવે આ માન્યતામાં ક્રાન્તિકર ફેરફાર કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. હવેથી દરેક માનવી પોતાને જોઈતા ખોરાક, શાક, ફળ, વગેરે પોતાના ધરના એક ખંડમાં નાની રકાબીઓમાં ઉગાડી શકશે ને તે પણ ખેતરમાં થતા પાક કરતાં અનેકગણા પ્રમાણમાં.

દેલીફોર્નિયામાં આ રીતે ધરમાં ખેતીના પ્રયોગો સફળ થયા છે અને આજે અનેક ધરમાં શાક તથા ફળ આદિ ઉગાડવામાં આવે છે. એ રસિક પ્રયોગની અનેક વિગતો આ લેખમાં છે અને જો આ પ્રયોગ સફળ થશે તો દુનિયાની મુરત પલટાઈ જશે એમ લાગે છે.]

બીસ્કીટના બે ખાલી ટીનના ડબ્બા, એક નાની રકાબી તથા એક છીછરું વિદ્યુતભરેલું પાણીનું ટાંકું. અમેરિકાની એક ઇમારતમાં આવેલી આટલી રસ્તુઓ, જેવી રીતે વરાળથી આક્રમતાં પૈકાંએ કારખાનું ચલાવીને ઔદ્યોગિક પળવો કર્યો તે કરતાં પણ વધુ વિરાટ અને કૂટ પ્રશ્ન માતવગતિ સમક્ષ કદાચ ને રજૂ કરશે. આજે અમેરિકાનાં ધણાં શહેરોનાં મકાનમાં આવા ખાલી ડબ્બા ને પાણીનાં ટાંકાં જોવા મળે છે.

માટી વિના

તેમનાં મુખ ઉપર તારની જાળી હોય છે. એ જાળી ઉપર વરાળના થર કે શેવાળના થર લીધોતરી નીચે ઢંકાઈ ગએલ હોય છે. અહીં ઊડવા જોગે છે ને તે એવા કે સામાન્ય માણી તો સ્તબ્ધ બની જાય. ૧૨ શીટ જાંચા ટોમેટો થાય છે તે ઉપર અનેક ફળો, ફૂલો વગેરે, એકદમ મોટા કદનાં અહીં નજરે પડે છે.

અને આ બધાં કાંઈ ધરતી કે માટી વિના જ જોગે છે, પેલી તારની જાળી નીચે લીલની વચ્ચે યદને તેમનાં મૂળ પેલાં પાણીનાં ટાંકાંમાં પહોંચે છે. આ પાણીમાં અમુક પ્રમાણથી અમુક પ્રકારનાં રસાયણો મેળવેલા હોય છે અને પેલા ઊડવાઓ તેમાંથી પોતાનું પ્રખર જીવનતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. ધરતી કે માટી વિનાની આ ખેતી છે અને કદાચ આપણા જગતને આપણે પીછાણીએ નહિ તેટું બનાવી નાખશે. અમેરિકામાં આ નવી વિદ્યાને ‘હાઇડ્રોપોનિક્સ’ ખેતી કહે છે.

૬૨ વર્ષ પહેલાં

૬૨ વર્ષ પહેલાં કેલીફોર્નિયાની વિદ્યાપીઠના એક પ્રાણીશાસ્ત્રના અધ્યાપક વિલિયમ ગેરિકને આઘાત સાથે 'જ્ઞાન યુગ'. તે પાણીમાં છોડવા ઉગાડી રહેલ હતો અને માટીના પ્રકાર ઉપર પ્રયોગો કરી તેમાં એવું તે કયું તરવ હતું, જે છોડવાને જીવવા માટે જરૂરી છે, તેની તે શોધ કરતો હતો. ઘણા વૈજ્ઞાનિકોની સાથે તેને એટલી તો ખબર હતી કે માત્ર માટી જ નહિ, પણ તેમાં રહેલાં કેટલાંક રસાયણ છોડવાને પોષણ આપતાં હતાં. તેણે માટીનું અન્વેષણ કર્યું. છોડવાઓ વાવ્યા અને રાખના રાસાયણિક પ્રત્યાઘાતો ઉપર તેનો ભેદ શોધવા પ્રયત્નો કર્યા. તેણે રસાયણનાં મિશ્રણોમાં બીજા નાખ્યાં ને તે જોયાં. રક્ષાબીમાં તથા તાસકોમાં તેને જીવતાં જોવાથી તે એટલો પરિચિત થઈ ગયો હતો અને માત્ર વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિબિંદુથી જ તે જોવા એવો ટેવાએલો હતો કે ઠેક ૧૯૨૯ સુધી આ કિયાની આર્થિક તથા સામાજિક શક્યતાઓનો તેને ખ્યાલ આવ્યો ન હતો.

પ્રથમ પ્રયોગ

૧૯૩૬માં અમેરિકાની પ્રજા એ જાણીને રતબધ પાની હતી કે કેલીફોર્નિયાના પતનીઓ ધરમાં પાણીનાં ટાંકાંમાં જોગેલા ટોંગેટો ખાતા હતા. પ્રોફેસર ગેરિકનો દેખરેખ નીચે ચાલતી વેપારી પેદીઓ આ ટોંગેટો ઉછેરતી ને વેચતી હતી. તેજ વખતે અમેરિકાની રાષ્ટ્રીય સામગ્રી-સમિતિઓમાં તાસક-ખેતીને એક નોંધવા જેવી જાગૃત ગણાઈ. જુદા જુદા વિભાગોમાં તેથી જાગેલા રસને કારણે સાધનો તથા રસાયણો પૂરો પાડનાર અનેક પેદીઓ અસ્તિત્વમાં આવી અને થોડાજ વખતમાં એક બીલિયર્ડ ટેળલ જેટલી જગ્યા રોકે તેટલી જગ્યામાં રાહેરનાં કુટુંબો પોતાને જોઈતી ઘણી ખરી સાકલાજી ઉગાડવા લાગ્યાં. દરેક વિભાગમાં આ તાસકરૂપી ખેતરોનો પાક આર્થિક દૃષ્ટિએ તથા બીજી વ્યવસ્થાની દૃષ્ટિએ ખૂબ મહત્વનો લેખાવા લાગ્યો.

બે પદ્ધતિ

આ માટે બે જાતની પદ્ધતિ અસ્તિત્વમાં આવી છે. ડૉ. ગેરિકની 'હાઇ-હોપોનિક્સ' પદ્ધતિમાં રસાયણથી ભરેલાં ટાંકા ઉપર મૂકેલી તારની જાળી ઉપર પરાળ કે સેવાળમાં બીજા મૂકીને પાક થાય છે. તે બીજા ઉપર બીજો થર મૂકીને તેના ઉપર ત્રીજો કરવામાં આવે છે. જ્યારે બીજાના ફણા પૂટે છે ત્યારે તેમાં મૂળ નીચે રહેલા પાણીમાં પડે છે. પ્રારંભમાં પરાળ કે સેવાળ એ છોડને ટેકા આપે છે. જ્યારે તે ઓટા પાને છે ત્યારે પરાળનો ટેકો

જરૂરી જાતે છે. આ પદ્ધતિનો એક દોષ એ છે કે ખૂળને થોડે થોડે અંતરે હવા આપવી પડે છે.

ખીંછી પદ્ધતિને મુખ્યત્વે કરીને ઉગાડનારા વેપારીઓ અનુસરે છે. છીછરી રક્ષાખીઓમાં રેતી કે ક્ષીણી કાંકરી ભરવામાં આવે છે અને સામાન્ય ધરતી ઉપર જેવી રીતે છોડ બીજે છે તેવી રીતે ત્યાં મણુ બીજે છે. પેલાં રસાયણો તેમાં રેડવામાં આવે છે અને તેમાં રહેલાં છિદ્રો દ્વારા હવા સાથે સર્વત્ર પ્રસરે છે. આ રાસાયણિક ગિત્રણુ રક્ષાખીની નીચે એક રથળે એકઠું થાય છે અને તેનો પુનઃ પુનઃ ઉપયોગ થઈ શકે છે. મોટા ઉગાડનારાઓ પ્રવાહી આપમેળે ફરે તેવી પદ્ધતિ દાખલ કરતા જાય છે.

અંનેક પેઢીઓ

મોટી પેઢીઓ આ પોષક રસાયણોનાં પડીકાં તથા શિલિંગની કિંમતે વેચે છે, પરંતુ શિખાઉને માટે તેનું પોતાનું જ ગિત્રણુ તૈયાર કરવાની રીતો ખૂબી પાડે છે.

ધરતી ઉપર બીજતા છોડવા મર્યાદિત પોષક તરવો ઉપર જીવે છે. તેમને દરેકને વિકસાવવા માટે અમુક જગ્યા ભેંષાયે છે, નહિ તો તે તથા તેનાં પાડોશી જાતે વિકસાવવા વિના ચિગળાઈ જાય; એટલા માટે તેમની વચ્ચે જરૂરી જગ્યા રખાય છે. પણ આ કૃત્રિમ રીતે ઉગાડવાના છોડવાને પોષણની કાંઈ મર્યાદા નથી અને તેમને ભેંષતી જગ્યાનો નિર્ણય તો પ્રકાશની સંગતતા ઉપર આધાર રાખે છે. આથી જગ્યાનો ખૂબ જગ્યાન થાય છે તથા પાક ઉપર આજ સુધી કાંઈ ખેડૂતે ન રાખ્યું હોય તેવું નિયમન થઈ શકે છે.

રક્ષાખીમાં ટોમેટો

કેલિફોર્નિયામાં રક્ષાખીમાં બીજતા ટોમેટોના છોડ એટલા જોયા હોય છે કે કુળ ઉતારવા નાની નીસરણી વાપરવી પડે છે. અને આ રીતે દર વર્ષે દર એકરે ૨૧૭ ટન પાક બીતરે છે, જ્યારે સામાન્ય રીતે દર એકરે પાંચ જ ટન ટોમેટો બીતરે છે.

અમેરિકાનાં ખેતરોમાં જ્યારે દર એકરે ૧૨૦ બુશેલ ટોમેટો થાય છે, ત્યારે આ રક્ષાખીના વિસ્તાર મુજબ ગણતરી કરતાં દર એકરે ૨૪૬૫ બુશેલ ટોમેટો બીતરે છે. ડૉ. ઇસ્ટવુડન મોણ્ટેનેલોમાં એક બગીચો ધરાવે છે. તેમાં એક એકરના ત્રીજા ભાગના વિસ્તારમાં તે ૮૦૦૦ ટોમેટોના છોડ ઉગાડે છે અને તે જાણ ઉપર તેઓ કાચ ઢાંકી રાખે છે. તેમને ત્યાં ૧૨૧ પાણીનાં ટાંકાં છે, જેમાં કુલ ૬૦ હજાર ગેલન પાણી રહે છે. આ ટોમેટોથી તેમની દર વર્ષની આવક ૧ લાખ રૂપિયાની થઈ છે.

અસાધારણ પાક

ઈસીનોસમાં એક કંપની ગુજાળ, કમળ ને એવી બીજી વસ્તુઓ ઉગાડીને તેનો વેપાર કરે છે. જૂની પદ્ધતિ કરતાં નવી વધારે સારી છે એમ તે કહે છે અને પોતાના વનસ્પતિ-ગૃહમાં તેણે નવીન ગુજાળ ઉગાડ્યું છે.

ન્યુ યૉર્કમાં ૧૦૫૬ના ક્ષેત્રફળવાળા એક ટાંકા ઉપર એક ગૃહસ્થે ૧૫૦૦ ટોમેટોના છોડ ઉગાડ્યા હતા. અમેરિકાના હવાઈ પ્રવાસના મધ્ય સમાવેશક ટાપુમાં આ રીતે ખેરાક જીએ છે અને પ્રવાસીઓ માટે ત્યારે તેમને મળે છે.

આજ સુધીના પ્રયોગોમાં આ રકાળીઓમાં શાકભાજી ખૂબ સફળતાથી જીમેલ છે. તળાકુના છોડવા વીસ ફૂટ ઊંચા જીગી શક્યા છે, જ્યારે સામાન્ય રીતે પુષ્પોને ઉગાડવાનું ખૂબ સફળ બન્યું છે. ફળનાં ઝાડો પણ આવાંજ જીમે છે, છતાં ઘરની અંદર તેની સાચવણી મુશ્કેલ બને છે. પરંતુ અનાજની બાળતમાં હજી સૌથી નિષ્ફળતા મળી છે. તે અસાધ્ય છે એમ તેઓ કહેતા નથી, પરંતુ તેના છોડની રાસાયણિક જરૂરીઆતો વિષે વધુ જાણ મળે તોજ વધારે ખજાર પડે.

શુદ્ધઉદ્યોગ

અને જેમાં રેડીઓ ધરે બનાવવાનો ઉદ્યોગ કે ફેટોમાશી ખૂબજ લોકપ્રિય બન્યાં છે, તેમજ ઘરમાં ખેતીના આ પ્રયોગો પણ લોકપ્રિય બન્યા છે. આ માટે બે પુસ્તકો જહાર પડ્યાં છે તથા 'હાઈડ્રોપોનિકસ' નામનું સામયિક પણ જહાર પડે છે. લગભગ ૫૦ કંપનીઓ આજે સ્થપાઈ છે, જેઓ પ્રયોગો કરનારને સાધનો પૂરાં પાડે છે, અને તેમનાં પોતાનાં ફળફૂલની તપાસ રાખે છે. જોકે આની શક્યતાઓ ઘણી છે, પરંતુ હજી તેની સંપૂર્ણ શોધ થઈ નથી, એટલે આજે ઘણી કંપનીઓ કેટલીક લક્ષ્યાવનારી વાતો પણ કરે છે.

વૈજ્ઞાનિક વિદ્યાનાં આન્તરરાષ્ટ્રીય પરિષ્કામે પણ જાણવા જેવાં છે. એવો અહેવાલ મળ્યો છે કે 'જર્મની તથા ડેન્માર્ક'માં ધરતી વિના ધાસ ઉગાડવામાં આવે છે. રશિયા પણ આ જાળતમાં ખૂબજ સંશોધન ચલાવી રહેલ છે. આ પદ્ધતિથી કોઈ પણ દેશ ખેરાકની જાળતમાં સ્વાશ્રયી થઈ શકશે અને તેને જહારથી ખેરાક લાવવો નહિ પડે. પણ હજી એ દિશામાં ઘણી પ્રગતિ થવી બાકી છે.

સૂરત પલટાઈ જશે!

જો આ પ્રયોગ મોટા પાયા ઉપર શક્ય બને તો ખેરાક ઉગાડવા માટે આજે જેટલી જગ્યા અને મજૂરી નોંધએ છે તે કરતાં ઓછી નોંધશે.

જો તેના વિકાસ બદલી યાય તો તેનું તાત્કાલિક પરિણામ ખોરાકનું વધુ ઉત્પન્ન, ખેતીમાં ગંદી ને ખેડૂતોમાં બેકારી આવે ને જમીન ભાગી પડે; પરંતુ વૈજ્ઞાનિક રીતે તેના સિદ્ધાન્તો જો સાચા હશે તો તેનો વિકાસ થવાનો અને તેમ જનતાં દુનિયાની સ્ફુટ પલટાઈ જવાની. તો પછી હજારો અને લાખો ખેડૂતો શું કરશે? ખેતીની પેદાશ ઉપર નબતતા જંગી ઉલ્લોગોનું શું થશે? દુનિયાનો આર્થિક વ્યવહાર ખોરવાઈ જશે અને બેકારી અનેક પ્રમાણમાં વધશે. તે સાથેજ અનાવૃષ્ટિ કે દુકાળનો ભય રહેશે નહિ અને દરેકને પોતાના પૂરતો ખોરાક ઉગાડવાની તક મળશે. આ બધી કલ્પનાઓ એટલી ક્રાન્તિકર છે કે તેનું ખરું ચિત્ર આપણે જોઈ શકતા નથી, પરંતુ વિજ્ઞાને જગતમાં અનેક પલટાઓ આપ્યા છે તેમ આ પણ પલટો આવે.

(‘જન્મભૂમિ,’ તા. ૨:૭:’૩૯)

કરમાડમાં યુવકમંડળની સ્થાપના

મંડળના મુદ્રાલેખ:

“રઘુકુળ રીત સદા ચલી આઈ, પ્રાણુ જાય અરુ જાયન ન જાઈ.”

“લોકનિદાને તાબે થઈ સતકાર્ય પડતું મૂકવું નહિ.”

અત્રેના યુવકોના દિલમાં ધણા સમયથી સામાજિક સુધારા કરવાની ઉમેદ સેવાઈ રહી હતી. પરંતુ તે અમલમાં મૂકતાં અચકાયા કરતા હતા. પરંતુ કુદરતે તેમના શુભ વિચારોને પ્રોત્સાહન આપીને આગેકૂચ કરવાની પ્રેરણાઓને જાગ્રત કરી સમાજસેવા કરવાનું જળ આપ્યું, જેથી યુવકમંડળ સ્થાપવાનો નિશ્ચય થયો. તા. ૨૪:૫:’૩૯ને રોજ મંડળની સ્થાપના કરવાની છે એની જાહેરાત ગામમાં થઈ, ‘જોને શુભ કાર્યો કરવાની ઇચ્છા થાય તેને કુદરત પણ સારા સંજોગો મેળવી આપે છે,’ એ સૂત્ર સાચુંજ છે એમ માનિત કરાવવા માટે કુદરતે જંજીસરથી પૂજ્યપાદ શ્રોત્રીય સ્વહનિષ્ઠ સદ્ગુરુશ્રી પ્રેમલલિત શર્માને પ્રેરણા કરી, જેથી તેઓનું અચાનક અત્રે પધારવું થયું. તેથી સર્વને અતિ આનંદ થયો, અને તેમને વરદ હરતે મંડળની ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરાવવાનો સોનેરી સમય પ્રાપ્ત થયો.

ઉદ્ઘાટનક્રિયામાં ગામના સર્વે લાઈઓએ તેમજ વૃદ્ધ માણસોએ ભાગ લીધો હતો. વૃદ્ધોએ યુવકોના આ શુભ પ્રસંગને અભિનંદન આપી પોતાની સહાનુભૂતિ દર્શાવી હતી. મુંજર ગ્રંથ સભ્યો નોંધાયા બાદ મંડળના કાર્ય-કર્તાઓની નીમણુંક થઈ હતી. સ્થાપના દરમિયાન પૂજ્ય પ્રેમલ મહારાજની

નીમણુંકે ચઇ છે. મંડળે પ્રથમ ઠરાવ 'આ-નિષેધ'નો કર્યો હતો. તે મંજૂર થતાં પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર આ નહિ પીનારની સહીઓ લેવાઈ હતી. અને 'આ-નિષેધ સપ્તાહ'નો કાર્યક્રમ જોડવાયો હતો. ચાથી થતા નુકશાન ઉપર રાત્રે મહારાજશ્રીએ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. 'આ-નિષેધ સપ્તાહ'ના પ્રયાસથી અત્યારે ગામમાં ૯૫ ટકા આ નહિ પીનારની સહીઓ પ્રતિજ્ઞાપત્ર પર લેવાઈ છે. આમ સોઢાએ આ પીવાની બંધ કરી દીધી છે. આમાં દેડ, ભંગી, તળાવીઆ વગેરે પછાત ગણ્યાતા વર્ગના લાભીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે, જેઓ દાણા વેચી ખાંડ આ લાવીને આ પીતા હતા. તેઓએ પણ આ પીવી બંધ કરી, જેથી તેગને ધણો લાભ થયો છે. મંડળનો માણસ આ પીએ તો તેનો રૂ. ૫૦ દંડ લેવા અને મંડળ બહારનો, પણ પ્રતિજ્ઞાપત્ર ઉપર સહી કરેલો, માણસ આ પીએ તો તેનો રૂ. ૧૦ દંડ લેવા ઠરાવ્યું છે. ઠરાવનો ભંગ ન થાય તેનો ગાંઠે મુપકો તપાસ રાખે છે. સપ્તાહ સંપૂર્ણપણે વિજયી નીવડી છે. આ પ્રમાણે ચપાથી દુકાનદારોને ચાલી પેટ્રીઓ પાછી મોકલવી પડી છે.

ઉત્સાહનાં પૂર વધતાં ગયાથી પંદર દિવસે ફરી સભા બોલાવીને નીચેના ઠરાવ કર્યા હતા:

૧. શુભ પ્રસંગે ગાટલી આવે તે દરેક ઘેર વહેંચવામાં આવે છે, તેને બદલે પોતાના ભાગમાં વહેંચવા ઠરાવ્યું.

૨. આના વહેંચવાનો રિવાજ છે તે તદ્દન બંધ કરવો, ફક્ત શુકન તરીકે પાંચ આના વહેંચવા ઠરાવ્યું.

૩. કોઈ પણ શુભ પ્રસંગે ઘર બહાર છૂટા ધીતું જમણું કરવું નહિ.

૪. જનને બપોરે પાકી હાજરી ન કરાવતાં દાળ ભાત, શાકની હાજરી કરાવવી.

ઉપરના ઠરાવો ઉપરાંત બીજા કેટલાક જરૂરી ઠરાવો કરવામાં આવ્યા હતા.

પ્રેતબોજન નહિ કરવાના ઠરાવ ઉપર ગરમાગરમ ચર્ચા થયા બાદ ઠરાવ આવતી સભા પર મુક્તવી રાખવા ઠરાવ્યું હતું.

મંડળ પંદર દિવસમાં ગાટલી પ્રગતિએ પહોંચ્યું છે અને હવે પછી વધુ પ્રગતિ કરવાની અને સાંમાજિક સડાઓ દૂર કરવાની અભિલાષા રાખે છે. પ્રશ્ન એમને એ બળ આપો અને માર્ગમાં આવતી અડચણો વિદારવાની શક્તિ આપો.

કરમાડ,
તા. જંજીસર

પુરુષોત્તમદાસ ત્રિભુવનદાસ પટેલ,
મંત્રી, શ્રી મુવકમંડળ

૨૫. મોતીભાઈ ન. અમીન સ્મારક ફંડ

સૂચના: જેમની રકમો સંગિતના કાર્યાલય-ચ. એ. સોસાયટીમાં આવી ગઇ છે તેમના નામ આગળ * કુદ્દી મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો સંગિતના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૧૮૫૭૫-૧૦-૦ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

*૪૨૩-૧૪-૦ આફ્રિકામાં ગ્યાલે અને આસપાસનાં સ્થળોમાંથી શ્રી. આશાભાઈ જી. પટેલ અને બીજા ગિત્રો મારફતે ભાવનગરના શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીલયને શિ. ૬૩૫ એકઠા કરેલા, પણ એ સંરચા બંધ થયાથી દાતાઓની ઇચ્છાથી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીલયને આ ફાળા ખાતે આપ્યા તે.

*૧૫૧ શ્રી. મગનભાઈ ભીખાભાઈ પટેલ (ઓડ), અમદાવાદ

*૧૨૫ ,, મગનભાઈ શિવાભાઈ પટેલ (ધર્મજ), નડિયાદ

*૧૨૫ ,, તુલસીભાઈ લલુભાઈ પટેલ (ધર્મજ), નડિયાદ

૧૦૧ ,, સુનીભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ, નડિયાદ

૧૦૧ ,, મોતીભાઈ શિવાભાઈ પટેલ (આણંદ), નડિયાદ

૫૧ ,, કેશવલાલ મહુકચંદ પરીખ (મહુધા), અમદાવાદ

૧૧ ,, ઇશ્વરભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ (હિતરસંગ), વીલે પાલે

૧૧ ,, ઇશ્વરભાઈ કદાનદાસ પટેલ (ધર્મજ), વડોદરા

.૫ ,, હોટાલાલ મોતીરામ જારોટ (તારાપુર), ખેરાળુ

.૫ ધી વેસ્ટર્ન ઇંડિયા એન્જનીયરીંગ કંપની, મુંબઈ

*૨૫ શ્રી. વાસુદેવ પ્રભાસંકર ત્રિવેદી, વડોદરા

*૧૧-૭-૦ શ્રી. ધીરુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ, સોજીત્રા

*૧૧ શ્રી. ગિરજાશંકર દોલતરામ શર્મા (કપડવંજ), સાન્તા ક્રુઝ

*૧૧ ,, ભૂધરભાઈ ગયુરભાઈ પંડ્યા (સરસસણી), અમદાવાદ

*૨૨-૮-૦ પરચુરણ રકમો:

૫ પુરુષોત્તમ લલુભાઈ પટેલ, ગાંધી ધોમકોડ, પ્રાન્ત નવસારી; ૫ નાગરદાસ ઈ. પટેલ (બાલજીગામ), મલાડ; ૪ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, કોસિન્દ્રા, (તા. સંખેડા); ૨ ચિમનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ, વીલે પાલે; ૧ અંબાલાલ મોતીભાઈ બીન વેણીદાસ પટેલ, પંડોળા; ૧ નારાયણભાઈ કુલસંદ શર્મા, પેટલાદ; ૧ ગોપાળજી નીછાભાઈ નાયક, તોરજીગામ, તા. ગણદેવી; ૧ કસનજી ખુશાલભાઈ નાયક, ધનેરી, તા. ગણદેવી; ૧ મગનલાલ વશનજી દેસાઈ, ગુરુકુલ,

કારણ કે તેજ દિવસે લંડનના હંમ્પસ્ટેડ લતામાં રહેતા ધણી હિંદીઓ પોતાનું દેશી વાદ્ય સાંભળવા ત્યાં એકઠા થાય છે. તેઓ પોતાનું વાદ્ય વગાડે છે (સાથે કાઠ કાઠ વાર તેમાંના કાઠ ઉસ્તાદ બંસીધર બંસી પણ વગાડે છે), અને સાથે ગાન અને નૃત્ય પણ ચાલે છે.

‘આર્યભવન’માં આ સાપ્તાહિક આનંદસંમેલન થાય છે. શ્રી. એમ. યુ. પટેલ આ ‘આર્યભવન’ ચલાવે છે. તેમણે હિંદમાં મહાસભાના સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં પોતાની બધી મિલકત ગુમાવેલી અને કેટલાંક વર્ષ ઉપર તે ઇંગ્લેન્ડમાં આવેલા.

અહીં હિંદીઓ માટે બેજ બોજનગૃહો છે : એક આ આર્યભવન અને બીજું એડમ્સન રોડ ઉપર. તે બંનેનો લાભ માત્ર હિંદુઓ જ લેઈ શકે છે અને ત્યાં માત્ર અન્નાદારજ મળી શકે છે.

આશરે ૧૫૦૦ હિંદીઓ લંડનમાં રહે છે, તેમાંના આશરે ૫૦૦ હંમ્પસ્ટેડમાં રહે છે. આમ આ લતામાં મોટા ભાગના હિંદીઓ વસે છે.

શ્રી. રજની પટેલ (‘આર્યભવન’ વાળા શ્રી. પટેલ સાથે આમને કંઈ સગાઈ-સંબંધ નથી), જે કાયદોનો અભ્યાસ કરતા ૨૪ વર્ષની ઉંમરના વિદ્યાર્થી છે ને બેન્સાઇફ લતામાં રહે છે, તેમને મળીને આ પત્રના ખજરપત્રીએ હિંદીઓના બે આનંદસંમેલન વિષેની કેટલીક હકીકત મેળવી લીધી હતી. શ્રી. રજની પટેલ પહેલાં હિંદી વિદ્યાર્થીમંડળના મંત્રી અને કેમ્બ્રીજ યુનિવર્સિટીની હિંદી ભાષાશાસ્ત્રીના પ્રમુખ હતા. તેમણે હિંદમાં મહાસભાના કાર્યમાં સક્રિય ભાગ લીધેલો. થોડાજ વખત ઉપર સીમૂર હોલમાં યુવક પાર્લામેન્ટ આગળ એમણે ભાષણ કરેલું.

તેમણે અમારા ખજરપત્રીને કહેલું : “ ‘આર્યભવન’ અને એડમ્સન રોડ ઉપર આવેલું ‘બોમ્બે હાઉસ,’ એ બેજ બોજનગૃહો આખા લંડનમાં હિંદીઓ માટે છે. રવિવારનાં જે આનંદસંમેલનો વિષે મેં વાત કરી, તેમાં ધણી વાર અંગ્રેજ મિત્રો પણ આવે છે, અને ગયે વર્ષે હિંદી મહાન રાજપુરુષ શ્રી. જવાહરલાલ નેહરુ પણ એક સંમેલનમાં આવેલા.”

અનેક હિંદીઓ જે એક સંસ્થાના સભ્યો છે, તે સંસ્થા Indian League છે. એ રાજકીય સંસ્થા છે અને અનેક પ્રભાવશાળી અંગ્રેજ લોકમાન્ય પુરુષોની એ સંસ્થા પ્રત્યે સહાનુભૂતિ છે.

* —————

૧. આ ભાઈ મરઘાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ જોરસદ તાલુકાના આંકલાવ ગામના વતની છે. — તંત્રી

શ્રી. રવળી પટેલે કહ્યું : “દિદસ્વરાજ્યના દરને એ સંસ્થા ટેકા આપે છે, અને એ સંસ્થાની સમિતિનો દુ પક્ષ સભ્ય હું. દરેક યુનિવર્સિટીમાં વિદ્યાર્થીઓએ પોતાના સંઘ સ્થાપ્યા છે. પણ તેઓ હવે દિદી વિદ્યાર્થી સંગઠન દ્વારા કીક કીક સંગઠન કરતા જાય છે અને અંગ્રેજ વિદ્યાર્થીઓને મળી કાર્યશક્તિ વધારતા જાય છે. ધણીક દિદીઓ અહીં આવે છે ત્યારે એમ માનતા હોય છે કે અહીં તો બધું તેમની ભાવનાઓ વિરુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. ત્યારે તેઓ લોકગતવાદી અંગ્રેજો સાથે બને છે, ત્યારે જુઓ છે અમારી ને તેમની ભાવનાઓ સમાન ને એકસરખી હોય છે.

“ભારેમાં ભારે ધર્મભેદ પણ અમારામાં વિશેષ ઉપજવતો નથી.”

શ્રી. પટેલે કહ્યું : “કાણ કપો ધર્મ પાળે છે તે જાણવા વિના તેઓ મદિના ને મદિના એકઠા રહે છે. સંસ્કારી લોકમાં આવી વાતો વિશે વિશેષ ઊભો કરવો એ સહેલી વાત નથી.”

એ એમ માને છે કે દિદમાં કહેવાના ધર્મભેદનાં ને તોફાનોનાં કારણ મોટા ભાગે આર્થિક છે.

(Hampstead and Highgate Express, તા. ૨:૬:૧૯૭૬.)

અથપરિચય

૫૫. ધર્મમથન : લેખક—મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી; પૃષ્ઠ ૧૫+૪૯૪, કિંમત બાર આના. (૧) હિંદુ ધર્મ, (૨) મંદિર અને યાત્રા, (૩) ઉપવાસ અને પ્રાર્થના, (૪) તત્ત્વચર્ચા ને (૫) ધર્મશાસ્ત્રોનું વાચન, એ વિશે ગાંધીજીએ ઇ. સ. ૧૯૧૯થી '૩૪ સુધીના છૂટક છૂટક લખેલા અને અન્યત્ર છપાએલા લેખો, એકઠા કરીને, પ્રકાશકે આ પુસ્તકમાં પ્રકટ કર્યા છે. એમના જેવા અમર્થ પુરુષના લેખોનો મારે શો પરિચય આપવાનો હોય? જિજ્ઞાસુએ પોતેજ આ પુસ્તક ખરીદીને એમાંના લેખોનું પોતેજ અભ્યવન કરી લેવું ઇ. અને પ્રકાશક મંદિરે આવું મોટું પુસ્તક એટલું સરલું મૂક્યું છે કે ગરીબો પણ તે સહેલાઈથી ખરીદી શકે. ત્યારે ગાંધીજી વિશે જેને જરાય શ્રદ્ધા હોય તેનું ધર તો આ પુસ્તક વિનાનું નજ રહે. હજારે એમને વિશે જેને શ્રદ્ધા ન હોય તે પણ આ પુસ્તક વાંચશે તો લાભ પામશેજ ને એમને વિશે શ્રદ્ધા પણ પામશે.

૫૬. રાષ્ટ્રભાષાનો ગૂંજરાતી કોશ : સંપાદક—મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પૃષ્ઠ ૨૦+૩૬૭, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦. દેશમાં સર્વત્ર રાષ્ટ્રભાષાનું—દિદી

ભાષાનું—મહત્ત્વ વધતું જાય છે, શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં પણ તે ભાષાના શિક્ષણને સ્થાન અપાતું જાય છે, તેવે પ્રસંગે એ ભાષાનો કાશની આવશ્યકતા અનિવાર્ય છે. એ આવશ્યકતા સંપાદકે પૂરી પાડી છે એ સાર્વજનિક કૃત્ય છે. રાષ્ટ્રભાષા કોને કહીએ, એનું સ્વરૂપ કેવું હોય, તે જણાવવા ગાંધીજીનાં મંતવ્યો પણ પુસ્તકની શરૂઆતમાં આપ્યાં છે. સંચાલક જેવા ચોક્કસ ભાષાશાસ્ત્રીએ અનેક હિંદી કાશોની સદાયતા લેખને આ કાશનું સંપાદન કૃત્ય છે, એટલે એમાં ભૂલ રહી જવાનો સંભવ ઓછો જ છે. ઈંગ્લેન્ડના અને અંગ્રા એ જે શબ્દોના પ્રથમના અક્ષરોમાં અનુનાસિકનાં ચિહ્નોમાં ભેદ રાખ્યો છે, ત્યારે તે બેના ઉચ્ચારમાં કંઈ ભેદ છે કે કેમ અને હોય તો શો, એ વિષે ‘કાશ વાપરનારને સૂચનાઓ’ ભેગી સૂચના આપી હોત તો અનુકૂળ થાત. સૂચના (૨) પ્રમાણે “શબ્દો ક્રમ ગોઠવવામાં અનુનાસિક કે અનુસ્વારવાળો અક્ષર તે વગરના અક્ષરની અગાઉ મૂકવામાં આવ્યો છે.” એ ગોઠવણી જોડણીકાશની ગોઠવણીથી છેક જ વિરુદ્ધ છે; કારણ કે તેમાં અગાઉ નહિ પણ અંતે અનુનાસિક કે અનુસ્વારવાળો અક્ષર છે. આમાં સંપાદકે ક્યાં નિયમ સ્વીકાર્યો હશે? શાસ્ત્રીય નિયમ તો એ છે કે વ્યંજનના જે તે વર્ગને અંતે તે વર્ગનો અનુનાસિક કે અનુસ્વારવાળો અક્ષર આવે; જેમ કે અનોર્રા પછી અંત્રા અથવા અન્ના. એકંદરે આ કાશ સંપાદિત કરીને સંપાદકે સાર્વજનિક કૃત્ય છે.

૫૭. જીવતા તહેવારો: લેખક—દત્તાત્રેય જાલકૃષ્ણ કાલેલકર; ૫૪ + ૩૧૬, કિંગ્મત જાર આના. શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ તહેવારોનું માહાત્મ્ય મજબૂત તે બિગ્ગે તો સાર્યક ગણાય એ દૃષ્ટિએ તહેવારો બિગ્ગવાની અને રીતે તેમને જીવતા બનાવવાની આ પુસ્તકમાં યોજના છે. લેખક અને આની શાળાઓમાં મોટે ભાગે તો હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ રહ્યા, એટલે આ પુસ્તકમાં મોટે ભાગે તો હિંદુ તહેવારો બિગ્ગવાની યોજના બતાવી છે, -જતાં રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ રેટિયાબારશ અને હિંદુ-મુસલમાન ઐક્યની દૃષ્ટિએ મહોરમ જેવા તહેવારો પણ લીધા છે અને ત્યારે ખ્રિસ્તી-પારસી તહેવારો પણ લેવા બોધતા હતા. પુસ્તકમાં વર્ણવેલા બધા તહેવાર જીવતા નથી, હજી તો લેખક તેમને હવે જન્મ આપે છે. તહેવારો બિગ્ગવામાં આનંદ કરતાં અનેક પ્રસંગે કંઈક કંઈક કાર્યપ્રવૃત્તિ તરફ વધારે દૃષ્ટિ રાખી છે. રમવાને માટે એક પણ ન રાખતાં ધરનાં પગથિયાં સુધી કાર્યપ્રવૃત્તિ ભરી કાઢવી એ માનવપ્રકૃતિને અરુચિકર છે. અંગ્રેજ કવિએ કહ્યું છે કે Work while you work and play while you play, That is the way to be cheerful and gay.

ઉપરનાં ત્રણ પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશને મંદિર, અમદાવાદ.

પ્રસંગકથા

બાળકોની માતા સમા ગિજુભાઈ ગયા!

છેલ્લાં પચીસ પચીસ વર્ષથી બાળકોને કેળવણી આપી તેમની સેવામાં જીવન અર્પણ કરનાર અને તે રીતે તેમની માતા મમા ચંદ પડેલા ભાઈ ગિજુભાઈ તા. ૨૩:૬:૩૬ને દિવસે ગયા! એ મૂળે તો વતની વળાના, પણ જોગનો જન્મ ભાવનગરમાં તા. ૧૫:૧૧:૧૮૮૫ને રોજ થયેલો. ત્યાંજ અભ્યાસ કરીને એ મેટ્રિક થયા અને શામળદામ કોલેજમાં દાખલ થયા. પ્રીવિયસની પરીક્ષા પાસ કર્યા પછી એમણે વકીલાતનો અભ્યાસ કર્યો અને ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ અને હાઈ કોર્ટ પ્લીડરની પરીક્ષાઓ પાસ કરી. વકીલાત કરવા આંક્રિકા જવાનો વિચાર કર્યો, પણ ત્યાં તો બેરિસ્ટર થયવા એડવોકેટ જ વકીલાત કરી શકે એવું ત્યાં ઠપ્પીથી તેમણે વઢવાણમાં વકીલાત શરૂ કરી. પણ એ ધધાની બ્રહ્મતાથી એ ભાડકયા ને બાળકેળવણીમાં એમણે પોતાનું મન પરોવ્યું. ભાવનગરના દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનમાં એ જોડાયા અને મોણેસેરી પદ્ધતિનું બાળમંદિર ત્યાં રચાવ્યું. ત્યારથી આજ સુધી એમણે અનેક પ્રકારે બાળકેળવણીના પ્રયોગો કરીને, બાળઅભ્યાપન મંદિર રચાવી અનેક બાળશિક્ષકો તૈયાર કરીને, પુણ્ય બાળસાહિત્ય લખીશ્રવણીને બાળકોની સેવા કરી છે અને તેથી તો એ 'બાળકોની મુજાળી માતા' કહેવાતા. ઘોઝા જ વળત ઉપર દક્ષિણમૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનની સંરચા સફેલી લેવાઈ અને હવે ભાઈ ગિજુભાઈ પણ ગયા. આમ આજે તો બાળકેળવણીના વૃક્ષનું મૂળ સુકાયું છે. એમના સહકાર્યકર્તા ભાઈ નાનાભાઈ બટ અને બેરિસ્ટર પોપટલાલ ચુડગર એમના સમારકની યોજના વિચારી રહ્યા છે. મફળ હો એ કેળવણીકારનું સમારક!

અમદાવાદમાં કડવા-લેઉઆ પાટીદાર લગન

"અમદાવાદ, ગુરુવાર, અત્રેના ગોવિંદલાલ શંકરભાઈ પટેલ, જે અસારવા ચારકોલ ગરબંટ એસોસિયેશનના મંત્રી અને કાર્યકર છે, તેમનાં લગન ગઈ તા. ૪થીએ ચરોતરનાં વતની શ્રી. કાકીબેન પટેલ માથે હિંદુ વિધિ અનુસાર થયાં છે. શ્રી પટેલ કડવા પાટીદાર છે, જ્યારે શ્રી. કાકીબેન લેઉઆ પાટીદાર છે" ('ગુજરાત સમાચાર,' તા. ૨૬:૬:૩૬) આ બેન કાકીબેન ચરોતરના કયા ગામનાં છે, તે ખગર પડી નથી. પણ એ જાણે છે કે બેઉ બાવનાથી લગન કર્યાં હોય તો આ આન્તરજાતીય લગનને જરૂર અલિનંદન ધટે છે.

તુર્કસ્થાનમાં પરહણુનિવેધક કાયદો

"હિંદુસ્થાનમાં પરહણુ લેવા વિરુદ્ધ સુધારકો બહુ વર્ષોથી જોડાઈ પોકારી

રહ્યા છે. તુર્કસ્થાનમાં એ સુધારો બહુ સહેલાઈથી થઈ શક્યો છે એ જાણીને એ સુધારકોને કંઈક ઇર્ષ્યા થશે. પ્રગતિમાં ધપતા એ દેશમાં સદ્ગત આતા તુર્કની નવયુગ સાથે થઈ જવાની ધમરા હજી સળગતી રહી છે. ત્યાં વરની પરદણ્ય લેવી એ ગુનો ઠરાવેલ છે. વળી સગપણ વખતની ખાસ ક્રિયાને પણ કાયદાથી અટકાવી છે; સગપણ કરનાર એ પક્ષના ઘર, બહાર સગપણની મિજબાનીઓ ગેરકાયદે ઠરાવી છે અને વળી તે પ્રસંગે અપાતી બેટાને પણ ગેરકાયદે ઠરાવી છે. હવેથી કાંઈ દેખતીને પોતાનાં માઆપ તરફથી મળેલી બક્ષીસો ઉપર પોતાનું લગ્નજીવન નિભાવવાનું મળવાનું નથી, તેમણે પોતાના જ પ્રયત્નથી જીવન શરૂ કરવાનું છે. આજ સુધી તુર્કસ્થાનમાં ચાલતા આવેલા ગિવાજ પ્રમાણે હવે એમને ખાટલાપાટલા, વાસણકૂસણ, વગેરે ધર-વખરાની ચીજોથી બહુ 'લાઘ્ય' ધર મળવાનું નથી. વેપાર અને નવાં પરણેલાં દેખતીની આર્થિક સ્થિતિ ઉપર આથી બારે કાપ પડશે. તુર્કસ્થાનમાં આથી લગ્નનો આનંદ ઊડી જાય તો એમાં નવાઈ નથી. અને આ સુધારક રાજ્ય-પદ્ધતિની અવકૃપાથી અનેકપત્ની લગ્નની પ્રથા ઉપર પણ ફટકો પડશે, કારણકે સ્ત્રી જે પરણીને સ્ત્રીધન કે ધરણીગાંઠાં લાવવાની ના હોય તો ચાર ચાર બેરીઓનો બોળે નિરર્થક શા માટે વીંઢાળવો? (The Times of India)

હાલીમાં પ્રેતભોજન ખર્ચ

ધર્મજ પાસેના રણોલી ગામના બાઈ દાથીલાઈ અમચાલાઈ પટેલ વડોદરામાં ડોક્ટર અને હસ્તાક્ષર નિષ્ણાત છે. તેમનાં વૃદ્ધ માતૃશ્રી આશરે ૭૦ વર્ષની હોવા છતાં ચેત્ર માસમાં ગુજરી ગયાં. પ્રેતભોજન પાછળ પૈસા ઊડાડી શકે ની સ્થિતિના એ બાઈ હોવા છતાં પૈસાનો એવો નિરર્થક અપવ્યય ગરીબ ના આ કડવા કાળમાં કરવો એ પાપ છે, એમ એ માનતા હોવાથી એમણે પાતાનાં માતૃશ્રી પાછળ પ્રેતભોજન જમાડ્યું નથી. નિર્ધન માણસો આવા પ્રસંગોએ ખર્ચ ન કરે તો 'એને મળતું નહોતું તે ના ક્યું' એમ લોક કહે, પણ ત્યારે આવા સધન બાઈઓએ આગળ ચાલીને નિર્ધનોનો માર્ગ સરળ કરી આપવો ઘટે. આમ આગળ ચાલ્યા માટે આ બાઈ દાથીલાઈને અને એમાં સાથ આપનાર એમના બાઈને ખરેજ ધન્યવાદ ઘટે છે.

‘એ તો એમ ચાલતું જ આવ્યું છે’

જર્મનીનો પ્રખ્યાત રાજપુરુષ પ્રિન્સ ગિરમાર્ક ઇ. સ. ૧૮૬૦માં રુશિયાને પ્રવાસે ગયો હતો. એ ત્યાં ઝારનો મેમાન થયો હતો. એ જાને એક વાર બાગમાં ફરતા હતા. ફરતાં ફરતાં પ્રિન્સ ગિરમાર્કે એક યોગાનમાં

એક પહેરેગીરને ઊભેલો જોયો. એણે ઝારને પૂછ્યું કે 'એ ત્યાં શાના ઉપર પહેરો ભરે છે? ઝાર એ વિષે કંઈ જાણતો નહોતો. તેણે એ વિષે પોતાના મંત્રીને પૂછ્યું, પણ એય જાણતો નહોતો. ત્યારે એ પહેરેગીરને પોતાને પૂછ્યું. એણે તો એટલેજ ઉત્તર આપ્યો: "મહારાજ, મને અહીં જિલા રહેવાનો હુકમ છે." આથી આશ્ચર્ય પામીને ઝારે મંત્રીને એ વિષે જો તે કચેરીમાં ત્યાંના અધિકારીને પૂછી તપાસ કરવાનું સૂચવ્યું. તે એક પછી એક એમ જો તે જોાશીસના અધિકારીઓને પૂછી વળ્યો, પણ દરેકે એજ ઉત્તર આપ્યો કે ત્યાં પહેરેગીર ઊભો રાખવાનો હુકમ છે, પછી કચેરીનાં દફતરો શોધાવ્યાં, પણ પહેરેગીરને ઊભો રાખવાનાં હક્કે પ્રસિદ્ધિ મિત્રાચ ખીજું કંઈ જાણતું નહિ. આખરે એક વૃદ્ધ સૈનિક મળી આવ્યો, તેણે જાણાવ્યું કે એ વિષે મારા વૃદ્ધ પિતાએ મને આમ કહેલું: "એક વાર રાણી કચેરીન (૧૭૬૨-૧૭૬૬) ત્યાં ફરતાં હતાં, ત્યારે તેમણે અકાળે એક સુંદર ફૂલ ઊગેલું ત્યાં જોયું અને ત્યારે એ ફૂલ કાઢી તોડી ના લે એટલા માટે ત્યાં એકી રાખવાનો હુકમ કરતાં ગયાં. એટલા માટે ત્યાં પહેરેગીર ઊભો રાખવાનો યોગ્ય અધિકારી તરફથી હુકમ થયો. તે પ્રમાણે હજીયે ત્યાં પહેરેગીર ઊભો રહે છે, અને એ તો એમ ચાલતુંજ આવ્યું છે." એ ફૂલનું શું થયું તે ખગર નથી, પણ નાના સરખા એક પ્રસંગ ઉપરથી અમુક રિવાજ પડી જાય છે ને પછી ને રૂઢ મઠ જાય છે, ત્યારે તેનું મૂળ પણ જોઈતું જડતું નથી. આપણાં સૌ રૂઢિરિવાજો વિષે પણ આમ જ છે!

‘એ તો એમ ચાલતુંજ આવ્યું છે!’

એશક સધન કે નિર્ધન હોય, મને તેણેય પ્રેનમોજન જેવાં ખર્ચ કરવાં એ ધનનો અપખય - દુરુપયોગ - જ છે. એના કરતાં દેશના ગરીબોની સેવામાં આવા ધનનો ઉપયોગ કરવા માટે ધણા માર્ગ છે. આવી વાતો સમાજમાં લાઇઓને ઠીકીએ ત્યારે ઠડે પેટે એ તો એમજ કહેવાના કે 'એમ ક્યાં વિના કાંઈ ચાલે! જાપદાદાએ ચીલો પાડ્યો છે એટલે એ તો રૂઢિરિવાજ પ્રમાણે કરવુંજ પડે. એ તો એમ ચાલતુંજ આવ્યું છે!' આવો અનુભવ છેક અહુણા જ મને થયો છે. અહીં એક દવાખાનામાં સારા ગામની એક પાટીદાર જુવાન દીકરી અમુક દર્દથી પિડાતી પડી છે. મેં તેના પિતાને કહ્યું કે: "એને અમદાવાદ ડૉ. પટેલ પાસે લેઈ જાઓ." એમણે જવાબ દીધો: "ત્યાં તો ખર્ચ વધારે થાય ને? મારે એની પાછળ જિખારી નથી થવું તો!" મેં કહ્યું: "જાપનું ખારમું આવે ત્યારે ધરખેતર વેચીને ખારમું કરવા ઊભા થાઓ અને દીકરીના

છે. આવા બધા કિસ્સા માટે સરકારે એવી સૂચના આપેલી છે કે આ સંસ્થાઓએ આર્ટ મેળવવા માટે હરિજનોના પ્રવેશની શરતનો સ્વીકાર કરવો. ફરી આર્ટ માટેની શરતોમાં હરિજનોના પ્રવેશની શરતને પણ સાથે જોડી દેવામાં આવવી જોઈએ. આવી સંસ્થાઓનો કબજો ધરાવનારાઓ કે વ્યવસ્થાપકો આ શરતનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર હોય તો તેમની જમીનો ખાલસા તરીકે ચાલુ રહેશે” (મુંબઈ સરકારનું ‘જાહેર માહિતીપત્ર,’ તા. ૧:૭:’૩૯).

“તગાવી બાકી માફ”

મહાસલાની સરકારે પ્રજાનું ચારે દિશાથી ભણું કરવા માંડ્યું છે. એણે હાલ જાહેર ક્યું છે, કે: “વસુલ કરવામાં જાડી રહેલી તગાવી વિષે સરકારના મહેસુલ ખાતાએ વિગતવાર અને સંભાળભરી તપાસ કરી હતી. આ તપાસની પાછળતો હેતુ ખેડૂતો ઉપરના ભારણને હળવું કરવાનો હતો. આ તપાસને અતિ ગાલુમ પડ્યું હતું કે ૨,૭૩,૩૩૯ રૂપિયાનું તગાવી ભરણું વસુલ થઈ શકે તેમ નથી. ૨,૭૩,૩૩૯ રૂપિયાની તગાવી જાડીમાં ૨,૦૩,૮૪૮ રૂપિયાની ઉત્તર વિભાગની, ૫૦,૧૧૪ રૂપિયાની મધ્ય વિભાગની અને ૨૫,૦૩૨ રૂપિયાની દક્ષિણ વિભાગની હતી. સરકારે ૨,૭૩,૩૩૯ની આ જાડી તગાવીને ૨૬ કરવાની દરખાસ્તને જાહેરી આપી છે” (મુંબઈ સરકારનું ‘જાહેર માહિતીપત્ર,’ 11. ૧૬:૬:’૩૯).

“ધંધાદારી શિક્ષણનો વિકાસ”

આજની કેળવણીથી બેકારી વધતી જાય છે, તેનો ઉપાય કરવાની પણ આ સરકારે શરૂઆત કરી છે. એણે હાલ જાહેર ક્યું છે, કે: સતારાની, જિન્નપુરની અને ગોધરાની સરકારી હાઈ સ્કૂલોને ખેતીવાડીનું શિક્ષણ આપતી માધ્યામિક શાળાઓમાં, શેલાપુરની સરકારી હાઈ સ્કૂલને ટેકનીકલ હાઈ સ્કૂલમાં અને અમદાવાદની સરકારી હાઈ સ્કૂલને વ્યાપાર-વાણિજ્યનું શિક્ષણ આપતી માધ્યમિક શાળામાં ફેરવી નાખવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે. આ શાળાઓમાં ત્રણ ધોરણ સુધીનો અભ્યાસક્રમ, આગલાં ધોરણોમાં શિખવવામાં આવતા ધંધા તરફ ઢલણ આપવા માટે જરૂરી હોય તેવા ફેરફારો સાથે, અત્યારનો જ ચાલુ રહેશે. ૧૯૩૯ના જૂન મહિનામાં ચોથા ધોરણમાં ફેરફાર થશે અને પછીનાં ત્રણ વર્ષમાં ક્રમશઃ બીજાં ધોરણોમાં આ ફેરફાર કરવામાં આવશે અને આ રીતે ૧૯૪૨ના જૂન મહિનામાં આ માધ્યમિક શાળાઓને સંપૂર્ણ રીતે ફેરવી નાખવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓએ માધ્યમિક શાળાના ત્રીજા ધોરણનો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો હશે અને જેઓ દાખલ થવા ઇચ્છતી શાળામાં

અપાતા ધધાના શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ લેવા માગતા હશે તેગનેજ આ શાળાઓના ચોથા ધોરણમાં દાખલ કરવામાં આવશે. આ વર્ષે પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં અપાતુ શિક્ષણ અભ્યાસના જેવુંજ ચાલુ રહેશે” (મુંબઈ સરકારનું ‘નહેરુ માહિતીપત્ર,’ તા. ૧:૭:’૭૯). જે વિદ્યાર્થીઓને ચાલુજ પદ્ધતિએ અભ્યાસ કરવો હશે, તે તે સ્થળની બીજી ખાનગી દાખ રકૂલમાં અભ્યાસ કરી શકશે. પણ ગોધરામાં એવી બીજી ખાનગી દાખ રકૂલ નથી, એટલે ગોધરાને ખદ્દે આશ્વદમાં નવી ખેતીશાળા કાઢી હોત તો સાહે, કારણ કે ત્યાં નવ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે ખેતીવાડી કાર્મ ચોજવાનું પણ સરકારે નક્કી કર્યું છે. “માનચાંદની લહાણી”

લાંચરુશ્વતની ખદીનો નાશ કરવાની સાથેજ ખુશામદનો નાશ કરવા આ સરકારે નહેરુ કર્યું છે, કે: “૧૯૭૯ના મન્યુઆરીની ૨જ તારીખે નવા વર્ષની માનચાંદની લહાણીની માદી પ્રમિદ્ધ થઈ હતી અને તેમાં મુંબઈ પ્રાન્તના ધણા લોકોને દિરસો મળ્યો હતો. આ બાબતમાં માનચાંદ વિષે મુંબઈની બને-ઉપલી તેમજ નીચી-ધારાસભાઓએ પસાર કરેલો ઠરાવ માદ કરવાની જરૂર છે: ‘આ સભાનો અભિપ્રાય છે કે પ્રાન્તના કોઈ પણ માણસને નાગદાર સહેનચાદ કે ગવર્નર જનરલ માનચાંદ આપે તે પ્રથા બંધ થવી જોઈએ’” (મુંબઈ સરકારનું ‘નહેરુ માહિતીપત્ર,’ તા. ૧૬:૬:’૭૯). અને આ ઠરાવ પ્રમાણે જો પ્રથા બંધ થાય તો માનચાંદ મેળવવા માટે લોકો અમલદારોની ખુશામદ કરવાની હરિફાઈ કરે છે, તે ખુશામદ તો બંધજ થાય અનેકપત્ની લગ્નનો નિષેધ અને આર્યસમાજ

મુંબઈ ધારાસભામાં શ્રી. લીલાવતી મુનશીએ અનેકપત્ની લગ્નનો નિષેધ કરનારો કાયદો ધડવા પ્રસ્તાવ આપ્યો છે. આર્યસમાજના સ્થાપક સ્વામીશ્રી દયાનંદ સરસ્વતીએ તો અનેકપત્ની લગ્નનોજ નહિ, પણ પુનર્વિવાહનોય નિષેધ બહુ વર્ષો પૂર્વે કર્યો હતો. પણ તેમણે સ્થાપેલો આર્યસમાજ, જાણે હિંદુ ધર્મનો સ્વામીનારાયણ, ગોરવામી વગેરે જેવો સંપ્રદાયજ હોય તેમ, અનેકપત્ની લગ્નનીયે તરફેણ કરે છે! વખતે એથીજ વડી ધારાસભામાં પસાર થએલા ‘આર્ય લગ્ન’ના કાયદામાં અનેકપત્ની લગ્નનો નિષેધ કરનારી કોઈ કલમ મૂકી નથી. વળી આર્યસમાજના પ્રસિદ્ધ પંડિત શ્રીપાદ દામોદર સાંવળે-કરે તો તા. ૨:૭:’૭૯ના ‘આર્યપ્રકાશ’માં શ્રી. લીલાવતી મુનશીના એ પ્રસ્તાવ સામે વિરોધ કર્યો છે. એમની મુખ્ય દલીલો આ છે: (૧) ‘જેગને અનેક સ્ત્રીઓ કરવી હશે તેઓ હિંદુ મદી જઈ જે જાતિમાં અનેકલગ્નની છૂટ હશે, તેમાં જતા રહી અનેકપત્ની લગ્ન કરશે ને એ રીતે હિંદુઓની

સંખ્યા ધરશે.' પણ એવા કચરાથી હિંદુઓની સંખ્યા વધે તેના કરતાં ધરીને સ્વચ્છ થાય એમાં જ લાભ છે. (૨) 'જેમના ધંધામાં વધારે માણસની જરૂર છે, તેઓ અનેકપત્ની લગ્ન કરીને સંતતિ વધારે છે તે એમનો ઉપયોગ ધંધામાં કરે છે. આવા લગ્નના નિષેધથી માણસ લાડે રાખવા પડશે, તેથી ધંધા ભાગી પડશે ને બેકારી વધશે.' પણ ત્યારે એથી અનેક પુરુષોને કુવારા રહેવું પડશે, એમની સામાજિક સ્થિતિનું અને બેકારીનું શું? (૩) 'હિંદુ ધર્મમાં ઔર્ષ-દૈહિક ક્રિયા માટે સંતાન આવશ્યક છે, માટે એક સ્ત્રીથી જોને સંતાન ન થતું હોય તેને બીજું લગ્ન કરવાની આજ્ઞા હોવી જોઈએ.' સંતાન ન થતું હોય તો તે પુરુષે દત્તક પુત્ર કરવો અથવા નિયોગથી પુત્ર પ્રાપ્ત કરવો, એવી સ્વામીશ્રી દયાનંદની સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે. ત્યારે શ્રી. લીલાવતી મુનશીના આવા સુંદર પ્રસ્તાવ સામે વિરોધ ઉઠાવનાર પોતાને સ્વામીશ્રીના અનુયાયી માને છે શું? 'પાટીદાર'ના આહુકની ખાનદાની

દરેક આહુકને દરેક વર્ષે 'પાટીદાર'નો કાર્તિકનો અંક વી. પી. મોકલે તેમનું લવાજમ પતવી લેવામાં આવે છે. પણ જે કેટલાક રથજે અમુક મિત્રો સ્નેહભાવે ત્યાંના લવાજમ પતવી લે છે. તે રથજોનાં આહુકને વી. પી. નથી મોકલાતું અને તે મિત્રોને પોતાનું લવાજમ આપી દેવાની સૂચના દર વર્ષે બાદરવાના ને આસોના અંકમાં કરવામાં આવે છે. આ રીતે વડોદરાના એક આહુકને સં. ૧૯૯૪નો કાર્તિકનો અંક વી. પી.થી નહિ મોકલેલો, કારણકે વડોદરામાં આઈ સુધારક પ્રેસ તરફથી વડોદરાનાં લવાજમ પતવી લેવામાં આવે છે. એ વર્ષમાં એ પ્રેસ તરફથી એ આહુકને તેમના લવાજમ માટે અનેક વાર ઉધરાણીઓ થઈ, મેં પણ તેમને વારંવાર ઉધરાણીઓ કરી, છતાં તેમણે વર્ષ આખર સુધી લવાજમ ન જ આપ્યું. વડોદરાના આહુક છે, એટલે લવાજમ પતવી જશે એમ માની સં. ૧૯૯૫માં પણ તેમને 'પાટીદાર' આહુક રાખ્યું. આ વર્ષે પણ પ્રેસ તરફથી અને મારા તરફથી એ વર્ષના લવાજમના રૂ. ૪ માટે અનેક વાર ઉધરાણીઓ થઈ, છતાં તેમણે કંઈ પણ ગણકાર્યું નહિ, ન તો 'પાટીદાર'નો કાષ્ટ અંક પાછો મોકલ્યો. આથી યાકીને આખરે મયા અષાઢનો અંક, એ વર્ષના લવાજમ માટે રૂ. ૪-૦-૦ + ૦-૩-૦ વી. પી. ખર્ચના મેળી રૂ. ૪-૩-૦ના વી. પી.થી મોકલ્યો. સાથે જ તે વી. પી. સ્વીકારી લેવા મેં તેમને કાળજી લખ્યો. છતાં એ લાકડાં તે વી. પી. પાછું જ ધકેલ્યું! 'પાટીદાર' મક્કત વાંચવાની, લવાજમ માટે ધકાં ખચરાવવાની અને વી. પી. મોકલ્યે તે પાછું ધકેલવાની એવી ખાનદાની બધાં આહુકો દેખાડે તો 'પાટીદાર' કેટલા દિવસ નભે? લાકડાં... વિચારશો કંઈ?

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ॥

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૫
વર્ષ ૧૬

આણંદ

{ ભાદરવો
અંક ૧૧

છૂટાછેડા

લભની સમાજમાં જરૂર છે, પરંતુ દરેક માણસે લગ્ન કરજીઆત કરવું જ નોંધવું જોઈએ. લભની પહેલી તથા ઘણી જ ઉપયોગી જરૂર તે પ્રજા ઉત્પન્ન કરવામાં છે. આ સૃષ્ટિને સંખ્યામાં સમતોલ રાખવા પૂરતી લગ્નની જરૂર છે. જો તેમ ન થાય તો આ જગતનો અંત આવે. વળી સંસારના અનેક વિષયોમાં લગ્ન કરવાથી લાભ થાય છે. એક સ્વતંત્ર વ્યક્તિને પોતાની કર્મોમાં, સુખદુઃખમાં, આનંદ કરવામાં ખીજી વ્યક્તિની જરૂર પડે છે. મંદવાડ વખતે ખીજીની ખાંસ જરૂર પડે છે. સંસારી દુઃખને વખતે તેને આશ્વાસન આપવા જેવું કાંઈ ન હોય તો તે વધારે દુઃખી થાય છે, તેનું જીવન વધારે દુઃખમય થઈ જાય છે. જો પરિણીત જીવન હોય તો દુઃખમાં પરસ્પર આશ્વાસન આપી દુઃખ હલકું કરે. અપરિણીત જીવનમાં એકલાને સુખ ભોગવવું શક્ય નથી, અન્ય સાથી હોય તો વધારે સારું, એમ થાય છે. જો એક કરતાં બે જણ હોય તો પોતાના સુખમાં વૃદ્ધિ થાય છે. એને તે સુખ તે સ્વર્ગીય સુખ જેવું લાગે છે. કાંઈ પણ દેશકાર્ય કરવું હોય, પરમાર્થ કરવો હોય, સમાજસુધારો કરવો હોય તો એક કરતાં બે વ્યક્તિ ઘણું સારું કામ કરી શકે છે. સમાજ સુધારવો હોય, અજ્ઞાન લોકોને જ્ઞાન આપવું હોય, દેશવર્ણી આપવી હોય તો સ્ત્રીપુરુષ બંનેની જરૂર પડે છે. દુઃખી બેનોનાં દુઃખ બેનો જ નાણી શકે. તેમનાં દુઃખ દૂર કરવા તેમના અશુર પક્ષનાં માણસોને સમજાવવાનું કામ બેનોનું છે. અલગ બેનોને પ્રાયશ્ચિત્ત કેળવણી આપવી તથા તેઓમાં ઉચ્ચ સંસ્કાર રેડવા તે કામ પણ બેનોનું જ છે. સમાજનાં જૂનાં, ખોટાં જાંઘન તોડવાં પુરુષોએ પણ સ્ત્રીઓને મદદ કરવી જોઈએ. જવાહર

તમા કમળા નેહરુ, કનૈયાલાલ તથા લીલાવતી મુનશી જેવાં જોડલાં પાકે તો જ લગ્નજીવનની સાર્યકતા છે.

છૂટાછેડા એટલે છૂડું યવું. પણ શેમાંથી છૂડું યવું? લગ્નબંધનમાંથી. 'લગ્ન એ બંધન છે' એમ કાષ્ઠ કહેશે, કાષ્ઠ નહિ પણ કહે. જેને શારીરિક મોહ છે, તેને બંધન છે. જેને શુદ્ધ પ્રેમ છે તેને બંધન નથી. બાલે લગ્ન એ ખરેખર બંધન હોય, છતાં પણ વિશુદ્ધ પ્રેમીઓને બંધન લાગતું નથી. છૂટાછેડા કરવા એટલે શરીરનો સંબંધ છૂટો કરવો. જ્યાં શારીરિક જ બંધનો હશે ત્યાં શરીરના છૂટાછેડા કરવાની જરૂર પડશે, ખાસી જ્યાં હૃદયનાં જોડાણો - બંધનો - થઈ ગયાં છે, ત્યાં છૂટાછેડાની વાત જ ક્યાં કરવી! જ્યાં હૃદયો એક છે, જે બે આત્મા એકમય થઈ ગયા છે તે ક્યાંથી છૂટા પડે? જેમ દૂધમાં પાણી મળે અને તેમાંથી પાણી જુદું ન પડે તેમ એકબીજાનાં હૃદયો ખરેખર એક થઈ ગયાં હોય તો તે જુદાં પડવાનો પ્રશ્ન જ ન ઉદ્ભવી શકે. જ્યાં હૃદયો એક છે, જ્યાં રૂપમાં, ગુણમાં, વિચારોમાં, દરેકમાં એક છે ત્યાં છૂટાછેડાનું નામ શી રીતે દેવાય?

પશ્ચિમના દેશોમાં લોકો છૂટાછેડા કરી ખતાવી આપે છે કે તેમને છૂટાછેડા કરવાની જરૂર છે. પશ્ચિમમાં ગમે તે હોય, પરંતુ આપણા હિંદુ સંસારમાં છૂટાછેડાની જરૂર છે? કેટલાક પ્રસંગોમાં છૂટાછેડાની જરૂર નથી. પણ અનેક હિંદુ સ્ત્રીઓ દુઃખી છે. તેઓના દુઃખની ક્ષિયાદ જો કાષ્ઠ જાણુવા બેસે અથવા જો કાષ્ઠ જાતે જુએ તો કંપારી છૂટે, એવું તેઓને દુઃખ છે. ખાસ કરીને ગામડાંમાં, અજ્ઞાન લોકોમાં તથા અસંસ્કારી લોકોમાં સ્ત્રીઓને વધારે દુઃખ છે. સ્ત્રીને દુઃખ હોય પરંતુ સમાજની ખીક, ઘણીની ખીક, સાસુસમરાની ખીક, તે દુનિયા સામે માથું ઊંચું કરી શકતી નથી, ક્ષિયાદ કરી શકતી નથી. તે સહન કરવામાં જ સમજી છે, જાણે કે પ્રભુએ દુનિયાદારીનું દુઃખ સહન કરવા સ્ત્રીઓને જ મોકલી હોય! હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓ સહનશીલતાની સાંક્ષાત્ મૂર્તિઓ છે અને તેથી જ છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન જલદી હિંદુસ્થાનમાં ઉદ્ભવ્યો નથી. આવા કષ્ટ, અધગ હિંદુ સંસારમાં છૂટાછેડા કરવાની જરૂર છે.

લગ્નની સફળતા સમાજ ઉપર તથા વરવધૂના વિચારો ઉપર છે. લગ્ન કરતાં હોય તો વરવધૂ બંને પોતાને માટે વધુર શોધી લે અને તેમાં જ નવાણું ટકા સફળતા છે. હાલના ધણા વિદ્વાનો, લેખકો, ધર્મચુસ્તો કહે છે કે માખાપની પસંદગીથી યોગ્યએલાં જોડાં સુખી નીકળે છે. પરંતુ તે પસંદગીમાં એકબીજાના વિચારોમાં સામ્ય આવવું એ મોટી મુશ્કેલીની વાત છે. રૂપમાં, વયમાં, કેળ-

વણીમાં સામ્ય માળાપો કરી આપે, પરંતુ વિચારોમાં? જોકીખીજના સહવાસ વગર વિચારોની શી રીતે આપણે થાય? અને આજ હિન્દુ સંસારમાં મોટું દુઃખ એજ છે કે વિચારો નહીં વગર વરવધૂતું લાકડે માંકડું વળગે છે. માળાપોએ કહેલાં લગ્નો આપણને જાણ સ્વરૂપે સફળ થયેલાં હોય છે. તેઓ સુખી છે એમ દેખાવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ અદર? ખાનગી જીવનમાં સંસારનું બચકર, કરુણા ઉપનિવે તેવું દરમ નજરે પડે છે, જોકીખીજનાં અંતર જુદાં પડેલાં હોય છે. જો તો પડયું પાનું ગિલાબ્યા વગર છૂટકો નહિ અને કરોડો વર્ષથી જન્મેલી પૃથ્વીમાંથી આ પામર જીવ પોતાનું અદ્ય આયુષ્ય પૂરું કરી ચાલ્યો જાય છે, સાથે સાથે સમાજને નિસાસા રૂપે શાપ આપતો જાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં છૂટાછેડાની જરૂર છે..

છૂટાછેડા ઉમરના કન્નેડામાં પણ સંભવિત છે. પતિ કરતાં પત્નીની ઉમર સાધારણ રીતે ચારેક વર્ષ તો ઓછી હોવી જ જોઈએ. તેને બદલે કેટલાંક અક્ષમ્ય કન્નેડાં થાય છે. પતિની ઉમર નાની હોય છે અને પત્નીની ઉમર મોટી હોય છે! આવે પ્રસંગે પત્ની મોટી હોય પતિને ડારે છે અને જાતેના હૃદયમાં ક્લેશનાં ખીજ વચાય છે-બનતું નથી. આવા જોડાએ છૂટાછેડા કરવા જ જોઈએ. કેટલાક વૃદ્ધો ઊભતી જાળાઓને પરણી તેજીના સંસાર ખારો કરી દે છે. માટે તેવી જાળાઓને દાયદેમર છૂટાછેડા કરવાની છૂટ આપવી જ જોઈએ.

જો સ્ત્રીને સંતાન ન થતાં હોય અને સંતાનની તેને કે તેના પતિને ખૂબ જરૂર લાગતી હોય તો તેઓ છૂટાછેડા કરી શકે.

હિન્દુ સ્ત્રી કૂર સંસારની ચક્રીમાં પિસાતી હોય તો છૂટાછેડાથી તેને લાભ થાય. વરવધૂના વિચારોમાં સામ્ય ના હોય અને તેને અંગે દરરોજ ધરમાં ક્લેશ થતો હોય તો તેઓને છૂટાછેડા કરવાથી લાભ થાય. વૃદ્ધ પતિના અરસિક જીવનમાંથી બચવા, દુઃખમાંથી છૂટવા તે નાની વયની જાળાને છૂટાછેડા સુખદાયી થાય. વ્યભિચારી પુરુષની સ્ત્રી છૂટાછેડા કરીને ખીજે સારો પતિ મેળવી લે અને સુખી થાય. તેવી જ રીતે વ્યભિચારી સ્ત્રીના પુરુષ પણ છૂટાછેડાથી સુખી થાય. શારીરિક ખોડવાળા પતિથી સ્ત્રી છૂટાછેડા કરીને ખીજે સારો પતિ મેળવી સુખી થાય. તેવી જ રીતે શારીરિક ખોડવાળી પત્નીથી છૂટાછેડા કરીને પુરુષ ખીજ સારી સ્ત્રી મેળવી તે પણ સુખી થાય.

જો છૂટાછેડા કરવાની છૂટ મળશે તો સમાજને થોડો ગેરલાભ પણ થશે. મોહમાં અંધ બનેલા યુવકો તથા યુવતીઓ લગ્નો કરીને નજીવી જાગતમાં

છૂટાછેડા કરી પોતાનું માનસિક જળ તથા જીવનનું ધ્યેય નષ્ટ કરશે. આથી સમાજનું કંઈક અધઃપતન થશે. પરંતુ જે અમુક ચોક્કસ કારણોએ જ છૂટાછેડા થઈ શકે એવો પ્રતિજ્ઞા હશે તો જ સમાજ-સમસ્ત દેશ-ઉચ્ચ કક્ષાએ આવશે અને ત્યારે જ સમાજના સડા દૂર થશે.

છૂટાછેડા કર્યા બાદ પુરુષ વા સ્ત્રી ફરીથી લગ્ન કરે અને જે તે સુખી થાય તો જ કરેલા છૂટાછેડાનું પશ્ચ સાફલ્ય ગણાય. કેંગ્રેસ સરકાર સમાજનો ઊંડો અભ્યાસ કરી સ્ત્રી અને પુરુષ જાનેને છૂટાછેડા કરવા દેવાની છૂટ આપતો કાયદો કરશે તો સમાજના સમગ્રતા બીજા દાવાનજમાં જળના કેટલાયે જીવો સુખી થશે.

ચંકલાશી

તરુલતા આર. આચાર્ય

આપણું દેવાલયો

સ્વામી રામતીર્થ કહે છે કે તમારાં મગને અડતાં ઊંચાં ઊંચાં મંદિરો અને તેમાં તમારા જનાવેલા પત્થરના નારાયણો અને વિષ્ણુઓ તમારા અંતરાત્માને શાન્તિ આપનાર નથી. દરિદ્રનારાયણો અને મહેનતુ વિષ્ણુઓની યથાર્થ કદર થતી નથી. તેમને પૈસા આપી ધંધે લગાડાતા નથી. એવો ધર્મ અધોગતિએ લેઈ જાય તેમાં શી નવાઈ! માટે એ કૃષ્ણને મંદિરમાં બાંધી નહિ રાખતાં. ઝાડમાં, પહાડમાં, પશુમાં, સર્વ જિરાજેલા જોશે તો તેની કંઈ જોર જ મળ્યા આવશે. દેવાલય! કેવો સુંદર શબ્દ! 'દેવાલય' શબ્દ બોલતાની જ સાથે શું ધર્મની ઝાંખી નથી થતી? કેળવણીના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા માટે અક્ષરજ્ઞાન જેવું સુંદર, મજબૂત અને મોટું આવશ્યક સાધન છે, તેવું જ ધર્મના દ્વારમાં પ્રવેશ કરવા માટે આ દેવાલય સાધન છે.

પણ અત્યારે આપણે જોઈશું તો તેની મહત્તા દુનિયાના કયાય ખૂણામાં જરાએલી લાગશે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં દેવમંદિરો તૂટે કે જઘાય. ઇતિહાસના ચોપડામાં તેની ક્યાંય ગણતરી નથી, એના પત્થરો પછી આરસના હોય કે સોનાના. એ દેવાલયો દેવોનાં નથી, ઐશ્વર્યનાં છે. શ્રીમંતોની એકાદ ઘડીની મોઝમાંથી જીભી ચએલી એ ધમારતો છે. એ જધાં લક્ષ્મીનાં રમકડાં છે. પ્રજાનો પ્રાણ એના પત્થરો સાથે જડાએલો નથી હોતો. શહેરોની તથા ગામડાંની ભૂમિ તો પોકારી પોકારીને કહે છે કે આ જધાં દેવાલય મારા ગર્ભમાંથી આપોઆપ નથી પ્રગટ થયાં, આ તો શ્રીમંતોએ મારી છાતી ઉપર આંખી દીધેલાં લક્ષ્મીનાં રમકડાં છે.

અનુભવનવનીત

“આ બાપ પોતાને ઘેર પાછી જવાની રજા માગે છે.” અનાયાશ્રમનાં લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટે ગમે એક દિવસ કહ્યું.

“એ બાપને પ્રસૂતિ થયે હજી માત્ર એકાદ માસ જ થયો છે. એટલે એટલી ટૂંકી મુદતમાં રજા તો ન અપાય. એ જાય તો પછી એના બાળકનું શું થાય?” મેં કહ્યું.

“એ પોતાના બાળકને લેઇને જવા માગે છે.” લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટે જવાબ આપ્યો.

“બાળકને લેઇને!” હું આશ્ચર્યથી બોલ્યો. વિધવાશ્રમની કોઇ પણ બાપ ભાગ્યે જ પોતાના બાળકને લેઇને આશ્રમમાંથી ગઇ હોય. આપણા સમાજમાં એ વસ્તુ સંભવિત જ નથી. બાળકનો ત્યાગ કરીને જ સમાજમાં એ બાપઓ પાછી પ્રવેશ કરી શકે છે. એટલે આ બાપ પોતાના બાળકને સાથે લેઇ જવા માગતી હતી એ જાણી મને ઘણી નવાઇ લાગી.

“હા જી. એ બાપનો પતિ એને લેવા કાલે આવવાનો છે, એમને હું આપની પાસે મળવા મોકલીશ.”

મેં બાપની સાથે હવે વાત કરવા માંડી:

“તમને અહીં કોણ મૂકવા આવ્યું હતું?”

“એ બાપનો ભાઇ અને એનો પતિ બે આવીને એને મૂકી ગયા હતા.” લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટે બાપની વતી જવાબ દીધો. “એ આવ્યા ત્યારે તો આ બાપએ એમ કહેલું કે મારા ભાઇ અને મારા ભાઇના આ દોસ્તદાર છે. પણ હમણાં પંદરેક દિવસ ઉપર જ એણે ખરી વાત જાહેર કરી અને એ બીજો માણસ તે એનો પતિ હતો એ વાત જણાવી.”

“તમારા પતિ હતા તો પછી તમારે અહીં કેમ આવવું પડ્યું?” મેં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન કર્યો.

“સાહેબ, મારી વાત બહુ નવાઈ જેવી છે. આપના માન્યામાં પણ કદાચ ન આવે. હું મૂળ કચ્છની વતની છું. મારું જડું નામ શોભાબાઈ છે. આશ્રમમાં તો મેં રાધા નામ લખાવ્યું છે. મારું પિયર અને સાસરું બંને કચ્છમાં. મને પરણ્યાબધા પછી સાસરે મોકલી ત્યાંથી આઠદશ દિવસમાં હું મારી સાસુ અને વિધવા નણ્દ સાથે મુંબઈ ગઇ. મુંબઈમાં એમને નોકરી છે, ત્રણચાર માસ મુંબઈ રહી એટલામાં તો મારે માથે સાસુ અને નણ્દે એવી વીતાડી કે ન પૂજો વાત. ચાર માસ તો મારે ચાર લવ જેવા વીત્યા. મા અને બેનની આગળ

એમનું કાંઈ ચાલે નહિ. એમના ચઢાવ્યાથી મારે માર પશુ ખાવાનો વખત આવ્યો. હું પાંચ ચોપડી લાલેલી છું. રોજનું આ દુઃખ સહન ન થવાથી મેં દેશમાં મારી માને કાગળ લખ્યો. એટલે મારો લાઇ આવી મને તેડી ગયો. છ મહિના દેશમાં રહ્યા પછી મને લાગ્યું કે હવે પાછી મને તેડાવશે. એમનો મારા ઉપર જાહુ ભાવ હતો, પણ મા અને જેન આગળ ચાલે નહિ. એટલે બધી અકળામણ મારા ઉપર કાઢે, પણ મારે માટે લાગણી જાહુ. છતાં આઠ મહિના થયા, પણ કોઈ તેડવા આવ્યું નહિ. મેં કાગળ લખ્યો, મારા લાઇએ કાગળ લખ્યો, પણ કાંઈ જવાબ જ આવ્યો નહિ. આમ કરતાં લગભગ દોઢ વર્ષ વીતી ગયું.

પીએરમાં મને કરી વાતની ખોટ ન હતી. મા, લાઇ, લાભી બધાંમાં હું સુખમાં રહેતી. મારી લાભીના એક લાઇ હતા તે અગારે ઘેર આવતા, એ જાહુ આનંદી ગાણુસ હતા. એમની પાસે લાઇ, લાભી અને હું સાંજે કે રાત્રે બેસતાં ત્યારે અલકમલકની વાતો કરી અમને બધાંને એ જાહુ આનંદ કરાવતા. લાભીના લાઇ મારા દુઃખની વાત જાણતા અને મને ધીરજ આપતા કે ‘બેચાર મહિને પણ તમને જરૂર બોલાવશે. તમારા પતિ દિલના બોળા છે અને તમારા ઉપર એમનો ભાવ છે એ તો હું પણ જાણું છું એટલે તમારે અધીર્ગ થવાની જરૂર નથી.’

આમ દિવસ વીતવા લાગ્યા. એક દિવસ હું મુંબઈની વાતો કરતી હતી. મારી મા દર્શન કરવા મ્હં હતી, લાઇ કાંઈ કામે બહાર ગયા હતા, લાભી અને એમના લાઇ બેઠાં હતાં. મારી મુંબઈની વાતો ચાલતી હતી, એટલામાં પડોશમાંથી કોઈ મારાં લાભીને બોલાવવા આવ્યું એટલે એમને બીડીને જવું પડ્યું.

મુંબઈની વાત કરતે કરતે મારા સાસરાની વાત નીકળી. સાસુ ને નણુંદના જુદાગની વાત કરતાં કરતાં મારા પતિના સાલસ સ્વભાવની વાત હું કરવા લાગી. એ વાતમાં મેં એમના સ્વભાવનાં અને મારા તરફના ભાવનાં ખૂબ વખાણ કરવા માંડ્યાં. લાભીના લાઇ મારી વાત સાંભળ્યા જ કરતા હતા. હું એમનાં વખાણ કરતે કરતે ખૂબ તાગમાં આવી. મારા પતિ જેવો તો કોઈનો પતિ નહિ હોય, પોતાની સ્ત્રી પર એમના જેટલું વહાલ કોઈનું નહિ હોય, એમ ખૂબ વખાણ પર ચઢી. વખાણ કરતે કરતે મને ખૂબ ભિમનકા આવ્યો, એ ભિમનકાના આવેશમાં હું જાન બૂલી મ્હં-અગાર જાહેનું અજાણતાં જ પતન થયું!”

બોલતાં બોલતાં જાઇ નીચું જોઈ મ્હં અને આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

“તરત જ અગારી સાન દેકાણે આવી. આ શો ગજબ થઈ ગયો! હવે

શું કરવું? અરે ભગવાન, અમને આ રી કુષુદિ સૂઝી, જોગ મેં કલ્પાન્ત કરવા માંડ્યું. બાબીના બાપ તો શરમાઇને ઘરમાંથી તરતજ આલી ગયા. હું રડતી રડતી અફસોસ કરતી બેઠી હતી. જોટલામાં બાબી પાછાં આવ્યાં. બાબીનું મારા ઉપર સગી જોન કરતાં વધુ વહાલ. મેં એમને વીતેલી બધી વાત કહી. એમણે મને ધીરજ આપી.

એ માસ પછી મને મારી સ્થિતિની ખંખર પડી. હવે શું થાય? આવી આક્રમણમાંથી ભગવાનો એક પણુ આરો મને તો સૂઝ્યો નહિ. બાબી અને બાપજી પણુ વાત જણી. માથી 'બધી વાત અમે છુપાવી, પણુ લાંબી મુદતે એ છાનું નહિ રહે જોગ અમને લાગ્યું.

બાબી સાથે મસંલત કરી, એક દિવસ મેં બધી સાચી હકીકત જણાવીને કાગળ એમને મુંબઇ લખી નાખ્યો. દિમ્મત તો કરી, પણુ કાગળ નાખ્યા પછી બહુ ચિન્તા થવા લાગી. બાબીની દૂંક ન હોત તો મેં જરૂર દૂવો હવાડો કર્યો હોત.

આઠમે દિવસે મુંબઇથી પત્ર આવ્યો કે હું દેશમાં આવું છું. મને કાગળ મળ્યા પછી પાંચમે દિવસે એ આવી પહોંચ્યા. એમના ઘરનાં તો બધાં મુંબઇ હતાં, જોટલે એ અમારે ઘેરજ આવ્યા.

એમના આવવાના સમાચાર સાંભળી મને ઠાંપ ઠાંપ વિચાર આવ્યા. મારું શું થશે? એ મને જોલાવશે, તેડી જશે? શું કરશે? આ મારું પાપ ત્યાં કેમ છાનું રહેશે? આમ અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા.

એ ઘરમાં પેઠા ને મારી છાતી ધડકધડક થવા લાગી. હવે શું કહેશે? શું થશે? બાબી મારી પાસે ને પાસેજ રહેવા લાગ્યાં. મને જરા છૂરી મૂકે નહિ.

રાતે જમી પરવારીને બાબી, બાપ, એ અને હું જોસરીમાં બેઠાં. એમણે જણે કાંઈ બન્યુંજ ન હોય એમ મુંબઇની, ધંધારોજગારની ને ખીજ વાતો કરવા માંડી. અર્ધો પોણો કલાક થયો જોટલે બાપ બેઠીને અંદર ગયા. દશ મિનિટ પછી બાબી પણુ અંદર ગયાં. અમે બે એકલાં પડ્યાં.

બે મિનિટ મેં એમના સામું જોયું. એમની આંખોમાં જરાયે ક્રોધ જણાયો નહિ. હું એકદમ કુસકેકુસકે રડી પડી. જોટલું રડી, જોટલું રડી કે કેમે કરી છાતી ન રહું. પાએક કલાક પછી એ મારી પાસે આવી બેઠા અને બોલ્યા: 'જે, હવે છાતી રહી જા. હું તને કાંઈ કહેતો નથી. હવે આપણે શું કરવું તેનો વિચાર કરીએ. મેં એવી જોઠવણ કરવાની ધારી છે કે હું અહીં મહિનો બે મહિના રહીશ. પછી તને લાઇ મુંબઇ જઈશું.'

હું એમને પગે પડી. ભગવાન, પતિ દે તો આવાજ દેજે! શી એમની શાન્તિ!”

જાણની આંખમાં ફરી આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. ઊંચે જોઈ તે અદરપને હાથ જોડતી જાય અને રડતી જાય. “દેશમાં અમે દોઢેક માસ રહ્યાં પછી મુંગઈ જવા નીકળ્યાં. મુંગઈમાં મારી સાસુ અને નણુંદની મારા ઉપર ઇતરાજ એવી ને એવી જ હતી. પણ હવે એ એમનું કહ્યું બહુ ગણકારતા નહિ.

દરમિયાન દેશમાંથી કાગળ આવ્યો કે મારી મા એકાએક બે દિવસના તાવમાં ગુજરી ગઈ. એ બિચારીને બાંધવાને વળતર લેઈ લીધી. મારી કથાથી એ અગમ્ય જ મરી ગઈ.

એક દિવસ માદીકરાને ખૂબ ઝંઘડો થયો. કાંઈ પૈસા જાગત કે એવી સાધારણ જાગતનો ઝંઘડો દશે એમ મેં ધાર્યું. પણ એમની વાતમાં વચમાં વચમાં મારું નામ બોલાતું મેં સાંભળ્યું.

એ જાહેર ગયા પછી સાસુએ મને ખૂબ ઊધડી લીધી. મારી નણુંદના કાંઈ સગાનો દેશમાંથી કાગળ આવ્યો હતો. તેમાં કાંઈક મારી વાતનો અણ-સારો દશે એમ મને લાગ્યું. મને સાસુએ ખૂબ ગાળો દેવા માંડી. દેશમાંથી શી રીતે જાય થઈ દશે તેની હજી મને સમજણ પડતી નથી.

રાત્રે એમણે આવી મને કહ્યું કે તારા બાપને કાગળ લખી અહીં બોલાવ્યો છે. તારે માટે કાંઈક ગોઠવણ કરવી પડશે. પાંચ છ દિવસ પછી મારા બાપ મુંગઈ આવ્યા. બાપના આવ્યા પછી બે દિવસ પછી એ, બાપ તથા હું અહીં આવ્યાં. બાપ સાથે એ હતા એ વાત મેં અહીં દહી નહિ અને બાપના બાપજી છે એવી વાત કરી.

ચાર દિવસ ઉપર એમનો કાગળ આવ્યો છે કે બાળકની સાથે હું તને લઈ જવા લુધવારે આવીશ. માટે તું તૈયાર થઈ રહેજે.”

ખીજે દિવસે એ જાણતા પતિ મને મળવા આવ્યો. કાંઈ મોદી કે હાથના સામાન્ય વેપારી જેવો લગભગ પચીસેક વર્ષનો એ માણસ હતો. મારી સાથે એણે પોતાની સ્ત્રીને લેઈ જવાની વાત કરવા માંડી.

“તમે જાહુ જ હિમ્મત જતાવી. તમારી ઉદારતા અને હિમ્મત માટે ખરે તમને ધન્યવાદ થશે છે.” મેં કહ્યું.

“સાહેબ, હું તો જાહુ સાધારણ માણસ છું. મુંગઈમાં આઠ વર્ષથી . . . જગતમાં વેપારીને ત્યાં મુનીમ છું. સાત ચોપડી ગુજરાતી ને ત્રણ

અંગ્રેજી લખ્યો છું. પણ આ મહાત્માજીનાં લખાણો વાંચીને મારા વિચારોમાં
જલ્દ ફેરફાર થયો છે. મારી સ્ત્રી મુંગઈથી ગઈ ત્યારથી મને એન પડતું ન
હતું. મને થતું કે મારી માની સત્તામણી અને મારા મનની નજાબતને કીધે
મારી સ્ત્રીને દેશમાં પડી રહેવું પડે છે. ત્યારે એનો કાગળ આવ્યો ત્યાર
મને થયું કે જે જાણજે મારા ઉપર આટલો બધો વિશ્વાસ મૂક્યો તેને હવે
ઠેક મુઠ્ઠી મદદ કરવી. એણે બધી વાત છુપાવી હોત અને દેશમાં જ બધું
પતાવી દીધું હોત તો મને શી ખજાર પડવાની હતી? અને સાહેબ, અમારી
જ્ઞાનિના હજાર બે હજાર જુવાન માણસો અહીં મુંગઈમાં ધંધો કરે છે.
તેમના કુટુંબને દેશમાં રાખે છે. અહીં લોજમાં જમે છે. અને મુંગઈમાં ક્યાં
ક્યાં ભટકે છે તે કેમ જિંદગી ગુજારે છે તે હું જરાજાર જાણું છું. એમને
કોઈ પૂછતું નથી, અને આ જાણ વિચારી લખતી પડી તેને હું સદાને માટે
તરછોકું? આવો વિચાર આવ્યો એટલે હું એકદમ દેશમાં આવ્યો. દેશમાં
દોઢેક માસ રહ્યા પછી મુંગઈ અમે પાછાં આવ્યાં.

મુંગઈ આવ્યા પછી બે મહિના પછી દેશમાંથી મારી બેનના સાસરાનો
એક સગો આવ્યો. તેણે મારી માને તથા બેનને બધી વાત કહી. તપાસ
કરતાં જણાયું કે એ માણસ મારા સાળાની વહુના ભાઈનો સાગો થતો હતો.
મારી સ્ત્રીની જેની સાથે વાત જની હતી તેની સ્ત્રી પાસેથી આ માણસે—
તેના ભાઈએ—બધી વાત જણાવી.

માને અને મારે ખૂબ ઝડપે થયો. એટલે મેં આને અહીં રાખવાનો
નિશ્ચય કર્યો. એના ભાઈને દેશમાંથી બોલાવ્યો. અને અમે બે એને અહીં
મૂકી ગયા. હું એનો પતિ છું એમ જણાવ્યામાં આવે તો આશ્રમમાં આને
કદાચ ન રાખે તેથી પોતાના ભાઈના દોસ્તદાર તરીકે મને અહીં આજખાવ્યો.
હવે હું એને જાણક સાથે લેઈ જમ્યા.”

“તમારી મા તથા બેનનો વિરોધ કેમ સહન કરશો? આ જાણની ત્યાં
મુંગઈમાં શી સ્થિતિ થશે?” મેં પૂછ્યું. “મારી મા અને બેન હવે દેશમાં
રહેશે. અમારા સંસારમાં વિશેષ પાડ્યા સિવાય શાન્તિથી એમને રહેવું હશે
ત્યારે એ મુંગઈ આવશે. દેશમાં એમનાં ખાવાપીવાનો અને ખર્ચખૂટજનો
હું મારી રીતે જઠોળસ્ત કરીશ. અમારા ત્રણના સંસારમાં હવે ચોથાની
ડબલ ન જોઈએ.”

આટલું કહી એ ભાઈએ વિદાય લીધી. બીજો દિવસે એ ત્રણે મુંગઈ આપ્યાં ગયાં.

લગ્નમણી

૧૯૩૮ના મેની એ ૩૭ તારીખ. લગ્નઅનિયતો એ પવિત્ર દિવસ. તે દિવસે અમે લગ્નઅનિયતી જોડાયાં. આજે ૧૯૩૯ના મેની ૩૭ તારીખનો પ્રાતઃકાળ. જીવનની ઝરમર વટાવીને લગ્ન પછીનું પૂરું થતું વર્ષ. આજે તો જીજ્ઞ વર્ષમાં અમારો પ્રવેશ. એ તો અમારો ઉત્સવધેલો દિવસ. જીવનમાં એક પગથિયું આગળ ધપ્યાં. પણ એ જીવન કેવી રીતે પસાર થયું? એ સમય કેવા સંજોગોમાં પસાર થયો? પાટીદાર સમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી હોય છે તેનો આજો પરિચય થયો. સ્ત્રીઓ કેા કૂર સ્થિતિમાંથી પસાર થતી હશે તેનો મને હજી પૂરેપૂરો ખ્યાલ નથી. પહેલું વર્ષ પસાર થયું. શું લખવું તેનો વિચાર થયો. આજે એ પાટીદાર સમાજની કુરુદિઓમાંની એક ઉપર ચર્ચા કરીશ. તે કુરુદિ જીજ્ઞ કાષ્ઠ નહિ, પરંતુ 'લગ્નમલાન'ની. અરે એ શબ્દ પણ વાપરવો મને નથી ગમતો, એને તો હું કહીશ 'લગ્નમણી!' એ 'લગ્નમણી' તો નારીસમાજ ઉપર મારી ઠોકી બેસાડેલ એક ત્રાસ છે. ચાલો હવે આપણે હવે એ લગ્નમણી ક્યાંથી આખ્યાં તેનો વિચાર કરીએ.

કૌરવ અને પાંડવનો એ પ્રાચીન યુગ ને ત્રેતાયુગ. એ વખતની મોટામાં મોટી કેળવાણેલી સ્ત્રી દ્રૌપદી. શું દ્રૌપદી કાષ્ઠની લાજ ખેંચતી હતી? એક જ જવાબ અને તે 'નહિ જ.' ત્યારે શું આપણે તેને ચિકારીશું? દરેકના મુખમાંથી એક જ જવાબ ઊઠશે કે આપણે એને ચિકારતા નથી, પણ પૂછએ છીએ. અદ્યતન એ લાજ નહોતી કાઢતી; મારે આપણે એને માનની દૃષ્ટિએ વિચારીએ છીએ એવું તો હું કહેવા માગતો નથી. એ તો પૂર્ણ છે એના સદૃશ્યોને લીધે જ. તેજ પ્રમાણે આપણે કાષ્ઠ સારી આલસ્યલક્ષ્મીવાળી સ્ત્રી લાજ નહિ કાઢતી હોય, મારે તેને ચિકારીશું તો તે શું યોગ્ય ગણાશે? સીતાનો દાખલો લો. તેમાં પણ શું જણાય છે? આપણે એને પણ નથી ચિકારતા. ત્યારે આપણે એક મુદ્દા ઉપર આવીએ કે તે વખતે આજે ગારા શબ્દોમાં કહેવાતાં 'લગ્નમણી' નહોતાં. દ્રૌપદી પોતાના વડીલો પાસે આશીર્વાદ લેવા જતી તે શું આપણે નથી જાણતા? તે વડીલો આજના જેવા વડીલો નહોતા. યુવવધૂને તેઓ પોતાની જ પુત્રી તરીકે માનતા. તેમની વર્તણૂક પણ તેવી જ હતી. તે વખતે કુટુંબોમાં આવી જાળતેના ક્લેશ હતા જ નહિ. આ 'લગ્નમણી'ની દૃષ્ટિએ જોતાં આજના 'લગ્નમણી'ના હિતેશ્ચ વડીલોની સરખામણી બીજા જેવા પહેલાના વડીલની સાથે કરતાં પણ સરમાપણે!

હવે મુરલીમયુગની વાત કરીએ. કાષ્ઠ કહેણે કે આ 'લગ્નમણી' મુસલમાનોથી

શ્રીવર્ગને જાયાવવાને માટે આવ્યાં હું તો આ ક્યનને પણ સત્યથી વેગળું હોવાનો દાવો કરું છું. કારણ કે જે એમ જ હોય તો હિન્દુ અને મુસ્લીમ શ્રીઓના પહેરવેશ જુદા છે, એટલે હિન્દુ શ્રીઓ તરત જ ઓળખાય, એટલે તેમનો જાયાવ શી રીતે થાય? ધારે કે એ ક્યન સત્ય છે, તો પણ શું? આજે તો તેની જરૂર નથી જ.

હવે તો આને માટે એક જ માર્ગ. ત્યારે આ 'લજ્જામણી' આવ્યાં ક્યાંથી તેને માટે ફક્ત અનુમાન જ કરવું એવું. આને માટે આપણે એક જ દાવો કરી શકીએ અને તે છે કેળવણીનો નાશ. કેળવણીને હું શાળામાં જ છ લખતાં વાંચતાં શીખવું એટલું જ નહિ, પણ સારા ગુણો કેળવવા એમ જ ગણું છું. કૌરવપાંડવો પછી સારા સંસ્કારોનો નાશ થવા લાગ્યો. મુસલમાનોના વખતમાં તો એ સંસ્કારો ધૂળમાં જ મળી ગયા. આ ગાળામાં જ 'લજ્જામણી'ની ઉત્પત્તિ થઈ હશે એમ હું ધારું છું. આ 'લજ્જામણી' ત્યારથી તે આજ સુધી માતૌ-પિતાના વારસામાં ઊતરી આવ્યાં છે.

અત્યાર સુધી આપણા વડીલોએ એક અંધવા બીજે કાગળે એ વારસાનો સ્વીકાર કર્યો હશે. પણ હું તો કહું છું કે વડીલો, હવે એ વારસો અમારે નથી જોઈતો. તમે તો એક રીતે સ્વાર્થી છો. જે વડીલોએ તમને પાળી પોષીને મોટા કર્યા તેમને જ તમે તેમના મૃત્યુ વખતે કંઈયે ન લેવા દીધું. અમારે તો હવે સ્વાર્થી નથી રહેવું. અમારે તો તમારા ઉપકારના જદલામાં તમે કંઈક સાથે લેઈ જાઓ એવું જ ઇચ્છીએ છીએ. તમે ખાલી હાથે જશો તો ભગવાન પણ તમને દંડો મારીને પાછા કાઢશે. વળી ભગવાન તો આપણાથી કંઈક જુદો જ વ્યક્તિ છે. તેમને તમારે કંઈક ભેટ તરીકે આપવું જ પડે, નેથી તમારે એ દંડો ખાવો ન પડે, 'લજ્જામણી' લેવા ફરીથી આ દુનિયામાં જન્મ ન લેવો પડે. તમે ભેટ આપો એટલે ઈશ્વરની તમારી ઉપર રહેમનગર રહે, તેથી જ તમને મોક્ષ મળે, તમારા જ સમાજમાંથી એક કુરંદિ જોઈ જાય, તમારી ભેટ ઈશ્વરની કાપરીમાં જમા થઈ તમારું નામ અમર રહે અને છેવટે આજનો પાટીદાર શ્રીસમાજ પણ એક ત્રાસમાંથી મુક્ત થાય. તે માટે અમે તો એ 'લજ્જામણી' તમે તમારી સાથે જ લેઈને જાઓ એવો સરળ માર્ગ કાઢી આપીશું. તમારા જ લલા ખાતર એટલું તમે લેઈ નહિ જાઓ તો પણ અમે તમારી પાછળ ધકેલી દેઈશું.

પરંતુ વડીલો, ધ્યાનમાં રાખજો. આ ઉપકારનો જદલો અપકારથી ન વાળતાં તે પ્રમાણે કરવાને અમને મદદ આપજો. આટલા લાલ જતાળા છતાં પણ જે

તમે તેમ નહિ કરો તો તમારા હાલ ખૂંડા થશે. વળી તમે આ યુગમાંથી પસાર થવા આવ્યા છો, એટલે 'લગ્નમણી'થી તો તમે સંપૂર્ણ વાકિફ હશો. સુનકા, હું તો કહું છું કે તમે વ્યક્તિગત જ વિચાર કરી જુઓ. તમારી પોતાની જ પત્ની તમને શું આ 'લગ્નમણી'ના ત્રાસની વાત નથી કરતી? તમે પણ તેણીને "હશે, રિવાજ આવતો આવ્યો છે તેને આપણે શું કરીએ? હોય, એટલું તો તું ગિલાવી જ લેજે," એમ તેને આત્મવાસન નથી આપતા? તમે મનમાં તો જરૂર ધારતા હશો કે એની વાત સાચી છે, પણ તમારી પાસે 'લગ્નમણી'ના રસીઆ વડીલજીઓ બેઠા હશે એટલે જ છલદારા આ વાતને ટેકા નહિ આપે. કારણકે વડીલોની તંમને બીકે લાગે છે. પરંતુ વિચાર કરશો તો એ બીકે જ આ બધી મોંઝાણુ માંડી છે, તમે ટેકા નહિ આપો, પરંતુ ઊઘટા પાસે બેઠેલાની બીકથી આ કથનને અને તે કથન રજૂ કરનારને પણ બે ગાળ દેવામાં બાકી નહિ રાખો. હવે તમે જ જો ગાળો દેવા લાગશો તો તમારી રિયલિટો તમે ખ્યાલ કર્યો છે ખરો? કોઈ માણસ તમને અથવા બીજાને ગાળો દેવા લાગશે તો તમે જ તેને 'લખાડ,' 'મૂખ,' 'જંગલી,' વગેરે વિશેષણો વાપરશો. તો અહીંયાં તમારી જાતે જ 'લખાડ,' 'મૂખ,' અને 'જંગલી' નહિ બનો? જરૂર બનવાના જ.

આખી દુનિયામાંથી લગ્નમણી આવ્યાં ગયાં છે. એક ફક્ત નથી ગયાં હિન્દમાંથી. મોટાં શહેરોમાંથી ગયાં, બીજી જાતિઓમાંથી ગયાં, પરંતુ ના ગયાં એક ગુજરાતના પાટીદાર સમાજમાંથી. પાટીદાર સમાજની આ જૂની ચીજો સાચવી રાખવાની શી શક્તિ! એ સમાજના કાર્યકર્તાઓની શી બુદ્ધિ! તેમ કરવા તેમની દલીલોમાં તેમની બુદ્ધિનું શું પ્રદર્શન! એમની બુદ્ધિનાં પ્રદર્શન આગળ મઘ કાલે જ અમેરિકામાં જે વિશ્વપ્રદર્શન પ્રેસીડેન્ટ રૂઝવેલ્ટને હાથે ખુલું મૂકાયું છે તે તો વિસાતમાં જ નહિ? મહાભારે પ્રદર્શન! શું એનાં ગુણગાન! ગુણગાન કરવાના શબ્દોય નથી જડતા! એટલો મોટો તો એમના ગુણગાન ગાવાને જોઇએ શબ્દભાંડો! એવી દલીલો કરનારને કોની ઉપમા આપવી એ તો એ પેંતે જાતે જ નક્કી કરી લે. આ સમાજના આવા કાર્યકર્તાઓ, તમારી બુદ્ધિના પ્રદર્શનને અમારા હજારો વંદન છે! તમે તમારો 'લગ્નમણી'નો વારસો લેઇને જશો એવી અમારી અભિલાષા છે. અરે, આ 'લગ્નમણી'ના હિતેષુઓ, કુચલી કરવી હોય એટલી કરી લેજે, ફરી વખત નહિ મળે. કુચલી કર્યાની બેટ તમને ભવિષ્યમાં કોઈક અંશમાં મળી રહેશે. બૂલતા નહિ એ બેટને સાચવી રાખવાનું. તમે એ બેટનો સ્વીકાર નહિ

કરે તો તે બેટનું શું? તમે તો ધણાજ ઉદાર લાગો છો! આશ્રય લેવા આવેલીને આશ્રય આપવાની ક્ષત્રિયોથી પણ ધર ઉદાર વૃત્તિ તમે ધરાવો છો. તો તમે હાલને પ્રસંગે તમારા 'લજ્જામણી'નો વારસો સાચવી રાખવાં તૈયારી કરી રાખજો. તમને એ તૈયારી કેવી રીતે કરવી તે નહિ કાવે. મનેજ ખતાવવા દો ને, તમારાં ખિસ્સાં તો મોટાં હશેજ, એટલે આ મંત્રહ સારી રીતે માધ શકશે. હજી ભવિષ્યમાં પણ તમારે ખીજા ભંડાર સાચવવાના રહેશે; પરંતુ તે માટે મેં તો સંપૂર્ણ વિચાર કરી રાખ્યો છે. તમે તે માટે ગભરાવાની બિલકુલ તરદી લેતા નહિ. એ તો કીક, પણ એ ખિસ્સાં પોલાં ન રહી જાય તે જાળવજો. નહિ તો એ ભંડાર પલાયન કરી જશે. એ ઊડી ન જાય તે માટે હું કહું તેમ તેની ઉપર અંજાનતાનું, તમારી જડબુદ્ધિનું, તમારા પ્રદર્શનનું, વગેરેનાં આજ્ઞામાં આજ્ઞાં સાતેક પડ તો જરૂર દેજો, જેથી વૈદ્યક દષ્ટિએ પણ એ કીક ગણાય. ને, બૂલતા નહિ હોં. તમે જાઓ ત્યાં સુધી એને ખિસ્સામાંજ સાચવી રાખજો. સાચવવાની પણ શક્તિ છે કે નહિ? હું કાફ હું ત્યાં સુધી એ શક્તિ પણ તમારામાં હોઈ શકેજ નહિ. તમે જશો એ પહેલાંજ તમારી પાસેથી એજ મોક્ષને માટે આલી જશે. ફરીથી આ દુનિયામાં એ 'લજ્જામણી'ને જન્મ નહિ લેવો પડે. તમે સમજ્યા, એ સાથી તમારી પાસેથી આલી જશે? કારણ કે તમે ખરા ક્ષત્રિય નથી. વળી તમે આગળ આવી ગએલા વિરોધજનનો આદેશટકાવી કરો છો. જોજો, હોં, બી'ડીનાં તો શું પણ હીરનાં દોરડાં વતી તમે એને એવી રાખશો તોપણ એ દોરડાં તૂટી જશે. તમાગ જેવા એક વિચાર ધરાવતા મનુષ્યોની એકત્ર શક્તિ વેડફાઈ જશે અને પરિણામે દોરડું તૂટતાંજ તમે બધા નીચે પડી જઈ ધૂળ આટવા માંડશો. જરૂર એ ધૂળ પણ તમને તો મીઠીજ લાગવાની!

અરે એા નરપિશાચો, જાગો ઊઠો, દુનિયામાં આરે તરફ નજર નાખો. જુઓ કે તમારા જેવો ભંડાર કાષ્ટએ સાચવી રાખ્યો છે? સમજજો, વિચારજો, સારી બુદ્ધિ લાવીને સારાસારનો વિચાર કરજો અને તમારી બુદ્ધિનું પ્રદર્શન કરવું આજથીજ માંડી વાળજો, નહિ તો ભારે પડી જશે.

આલો, આપણે હવે આગળ આલીએ. હવે આપણે આખી પુરુષજાતિનો વિચાર કરીએ. પુરુષોને આ 'લજ્જામણી' કેમ નથી કાઢવાં તેનો વિચાર કરીએ. આ પ્રથમ ધણા વખતથી ધર ઘાલી ગઈ છે, પુરુષજાતિ (આ પ્રથમાં માનનારાનીજ વાત સમજવી) આ પ્રથમ કાઢી નાખવાની સામે કેમ થાય છે તેજ 'મુખ્ય' પ્રશ્ન છે. તેમના મગજની અંદર એકજ જડબુદ્ધિ ભરાઈ બેઠી છે.

તે લોકો એમ માને છે કે તેમની લાજ જેવી સ્ત્રીઓ તેમને માન આપે છે, તેમની આમન્યા જાળવે છે. ધણા તો મનમાં કુદારા મારે છે કે અથ્રે એવા તો મોટા કે સ્ત્રીઓને અમારી લાજ જેવી પડે છે! પરંતુ એમનામાં એટલી સમજવાની શક્તિ નથી કે સ્ત્રીઓ તો તેમનું ‘આધુ’ જોડે’ છે, તેમનો જ શોક પાળે છે. શોક ખીજતો તો ન કહેવાય, પરંતુ તેમની સારી સુદ્ધિ મરી ગઈ છે અને પરિણામે જડસુદ્ધિ ઘર ઘાલી ગઈ છે, તેનો શોક! હાલ જોકે એ શોકનો મોટો ભાગ ચાલ્યો ગયો છે, કારણ કે સુસુદ્ધિ પાછી જન્મી છે. હજી જંગમી પાસે સુસુદ્ધિ આવી નથી તેમનો જ સ્ત્રીઓ આ રીતે શોક પાળે છે.

અરે આ તો ઠીક છે, પણ ધણા તો એવા પડ્યા છે કે રસ્તો સાંકડો હોય, સ્ત્રીઓની પાસે તેમનાં જાળકો હોય અથવા તો માથે પાણીનું બેડું હોય, જે જાણુ વાડા હોય, કાંટા હોય, તોપણ તેમના નામનું ‘આધુ’ જોડાવે છે! એ તો ઠીક છે, પણ તે સ્ત્રીઓ શરમતી મારી એ કાંટામાં યધને જાય અથવા તો એ લોકો પાસે નહિ ત્યાં સુધી જાતી રહી નાહકની હેરાન થાય, ને પેલા મનમાં ને મનમાં હસે! ધિક્કાર છે એ માનવીઓને, જગતમાં ન હોત તો જ સાફ થાત!

અરે આવને પણ ચઢી જાય તેમની પોતાની વાત જપારે તમે સાંભળો ત્યારે મોંમાં આંગળાં જ નાખી જાઓ! એ કાષ્ટ સ્ત્રીથી અજાણ્યે એમના નામનું ખાસનું બે હાથ નીચે જેવવાનું બાજી રહી ગયું હોય તો તેને ‘ભાણી’ કહીને મુજબે છે! પરંતુ જડસુદ્ધિને લીધે એરને ખગર નહિ હોય કે એ જ વળતે એ માનવી તે સ્ત્રીનો રૂપાળી રીતે ‘મામો’ યધને જાતો રહે છે. એ ‘ભાણી’ શબ્દ વાપરીને તે સ્ત્રીનો તે મસ્કરી કરે, ત્યારે તે શબ્દ વાપરતા પહેલાં એ પોતે પોતાની જ બેન અને દીકરીનો વિચાર કરી જુએ.

ધણા એવી દલીલો કરે છે કે આ ‘લગ્નમણાં’થી ધણીજ સારી રીતે મર્યાદા જાળવાય છે અને ધણાં ન હજીવતા યોગ્ય બનાવો જાળવતા અટકી જાય છે. હું તો પૂછું છું કે જો એમજ હોય તો તમારી બેનો અને દીકરીઓ તમારી લાજ નથી કાઢતી. ત્યાં આજળ કેમ તમારી મર્યાદા અને આમન્યા જાળવાય રહે છે, અને આવી તમારી દૃષ્ટિએ લાજ કાઢનારી સાથે તમે મર્યાદા અને આમન્યા જેવી દલીલો કરો છો? આ તમારી મૂર્ખાઈ નહિ તો ખીજું શું કંઈ શકાય? આમાંથી એક વિચાર ઉદ્ભવે છે કે ખરાબ ચાલચલનવાળા માણસોની લાજ કાઢી હોય તો ઠીક, એવી દલીલ તમે કરશો. ત્યારે તો તમે તમારી જાતે જ ખરાબ ચાલચલનવાળા બનો છો. જો તમે તેવા ન હો તો

તો તમારે માટે એક જ રસ્તો છે. તમારે તો તમારી લાજ કાઢતી સ્ત્રીઓને જ લાજ ન કાઢવા સમજવું જોઈએ. તેમ છતાં પણ જો કોઈ સ્ત્રી તમારી લાજ કાઢે તો તમારે તમારાં જ મનને પૂછી જોવું જોઈએ કે તમારાં મગજમાં એવી કંઈ વૃત્તિ છે, જેથી તે સ્ત્રી તમારા ઉપર અણવિશ્વાસ રાખે છે. જો તે સ્ત્રી તમારા ઉપર વિશ્વાસ ધરાવતી ન હોય તો અચૂક સમજવું કે તમારામાં જ કંઈ દોષ છે. તે દોષ સુધારવા તમારે જ પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. તમારી આ દલીલોમાં તમારી જ ભૂલ છે અને તે દોષ ગિચારી અળખા નીતિ ઉપર નાખવા ફેરો છો. અહીંયાં જ તમે ભૂલો છો, એ પૂરવાર થાય છે. લાજ ખેંચીને અળખા તમારું માન સાચવતી નથી, પરંતુ તે તો પોતાનો તમારા ઉપરનો અણવિશ્વાસ જાહેર કરે છે, એટલે કે તમારું જ અપમાન કરે છે. આ બધામાં સ્ત્રીને પણ પોતાની જાંજર જવાબદારી સાચવવાની હોય છે અને તે એ કે તેની ચાલચલગત એકદમ સરસ હોવી જોઈએ.

મહિયરમાં સ્ત્રી લાજ નથી કાઢતી. શાથી? કારણ કે તેના સહવાસમાં રહેતા પુરુષોએ તેની સાથે બાંધબેનનો સંબંધ રાખ્યો છે. તે સ્ત્રીને તેં લેણી ઉપર ચંપૂષા વિશ્વાસ છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીની સાસરીમાં રહેતા પુરુષ-વર્ગે પણ પોતાની બેન અથવા દીકરી સાથેના જેવી વર્તણૂક તે સ્ત્રી સાથે રાખવી જોઈએ. ટૂંકમાં તમે માડરીઆ પ્રવાહની પેઠે આ 'લગ્નમણી'માં માનતા આવ્યા છો તેવી જ રીતે તમારો પ્રવાહ પાછો વાળી દેવો જોઈએ.

હવે સાસરીની વડીલ સ્ત્રીઓ માટે પણ શું? તેમણે પણ યોગ્ય ધડો લેવો જોઈએ છીએ. વળી આ તો આખા સ્ત્રીસમાજની વાત થાય છે. તમે પણ તેમાં ખરાં ને? તમારે પણ એ ત્રાસ તો વેઠવો જ પડે છે ને? નાનાં બાળકોને તમે જેમ શીખવશો તેમ શીખશે. 'લગ્નમણી'ને નસાડી મૂકવામાં તમારે જ બહેલ કરવી જોઈએ. તેમ ન કરો તો આજે જ તમે પ્રતિજ્ઞા લો કે કોઈ સ્ત્રીઓ 'લગ્નમણી' કાઢી નાખવાને તૈયાર હોંય તમારું અમે કોઈ જાતનો અંતરાય નહિ નાખીએ. એમને તમારાં સહકારની ખાસ જરૂર છે. તમારા સિવાય એમને એકં રીતે એ બારે પડી જશે, કારણ કે તમે તેમની કુચલી કરી ખાશો એવી એમને ખીક રહેશે.

હે કૂર સમાજ, હજી તો આવા અનેક બુદ્ધિહીન મનુષ્યો વસી રહ્યા છે. ત્યારે કેવી રીતે તારું સાડું થાય? પ્રભુ એવા મનુષ્યોને સદ્બુદ્ધિ આપે એ જ મારી છેવટની અભિલાષા છે. અસ્તુ.

દાન અને આપણો સમાજ

દાનની પ્રથા પ્રાચીન છે. ધર્મગ્રંથોમાં તેનો ગહિમા વિશેષ મનાયો છે. પણ એ દાનની વ્યાખ્યાનું અંધાનુંકરણ થતું હોય, તેને સુમાર્ગે વાળવાની જરૂર છે. આજે અપાતાં દાનો મુખ્યત્વે કીર્તિ કે તેની અન્ય અભિલાષાઓથી અપાય છે. એકંદરે લોકહિતાર્થે અપાએલાં એવાં દાન, હાલે પછી તે કીર્તિ માટે અપાયાં હોય તોપણ, પ્રશંસાપાત્ર છે. પણ કીર્તિ સિવાય, માત્ર વેઠ કે ત્રાસ રૂપે અપાતા કરવેરા જેવાં દાન પણ ઓછાં નથી! એવાં દાન દિનપ્રતિદિન વધતાં જાય છે. ધર્મશુદ્ધિ કે સ્વેચ્છાથી જે કાંઈ આપવું તે દાન છે. પણ દાનને નામે આત્મારે આત્માર યત્ન રહ્યો છે. સંસારકલ્યાણાર્થે ગોજવામાં આવેલી પ્રથા, સંસારને કુમાર્ગે દોરવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે! આજે છેક ગાગડાંમાં પણ અનેક પ્રકારનાં દાન અપાય છે. એવાં દાનોમાં કેટલાંક દાનો ધાર્મિકતાને ફાળે જાય છે. લોકોપયોગી તો માત્ર અપવાદ રૂપે અપાય છે.

અત્રે એવાં નિરર્થક દાનોની ચર્ચા કરવાની હોય છૂંકમાં છૂંક દાનો નિરર્થક છે તેજ જોઈશું:

(૧) ચરોતરનાં કેટલાંક ગાઓમાંથી વાર્ષિક ખંડણી તરીકે ડાકાર ધકેલાતાં નાણાં ને અનાજ અને ધર્મચાર્યોને અપાતા લાગા!

(૨) વિવાહને મૌલિક પ્રસંગે દેવદેવીઓને અપાતા ચાંદા કે નજરાણાં!

(૩) લગોટિયા લોટમગાઓને અપાતાં 'સદામન' અથવા ત્રાસવ્રત!

(૪) ધર્માન્ધતાથી અપાતાં દાનો: કાષ્ટના મરણ જાદ આદ્યથી લેઈ વિવિધ પ્રકારે થતાં દાનો, છૂટક છૂટક અપાતી ધાર્મિક સંસ્થાઓને મદદ, વ્યાજબી કહેવાતા અપ્પાહણોને અપાતા વેરા!

(૫) અધિશ્રદ્ધાથી, દેવપૂજની શ્રદ્ધાથી, દોરાઈ જૂનાં ને ઉજાડ દેવ-સ્થાનોની ગરાગતા માટે વ્યય વેડફાતાં નાણાં! જેવાં કે: દેવીઓની દેરીઓ, માતાઓના ગોખલા ને એવાં જૂનાં ખડેરામાં ઉધરાણું કરી આગળનતાના પૈસાનો દુરુપયોગ યત્ન રહ્યો છે!

ઉપર વર્ણવ્યાં એ ગદ્યાં ધાર્મિક અધિશ્રદ્ધાનાં પરિણામ છે. એમાં ધર્મને નામે આલતી અધાધૂધી જેવી તેવી નથી. પણ જ્યાં સુધી આ હિંદુ ધર્મમાં સાદુસુશી નહિ યાય ત્યાં સુધી એ બધી પ્રથાઓ તદ્દન નાશુદ થવાની નથી. એથી પ્રથમ લોકમત ફેગવવાની અનિવાર્ય જરૂર છે. પ્રગતિના આ જગાનામાં આપણે આ બધા સંક્રાંતિનાશ કરી, એ અપવ્યય પામતાં નાણાંનો ઉપયોગ સન્માર્ગે કરીએ તો શું પરિણામ આવે એ કહેવાની જરૂર છે ખરી?

આપણા પવિત્ર સિદ્ધાન્તો આદર્શથી ને દૌર્ધ દૃષ્ટિથી હસ્તિમાં આવ્યા હતા. જૂના પ્રતિનિધિઓએ ઉપર વર્ણવેલી ગંધી પ્રયાગો તેમની ભુદ્ધિ પ્રમાણે તેમની સ્થિતિ વિચારીને કદાચ અગત્યમાં મૂકી હશે. સંજોગો પ્રમાણે એ ગંધી પ્રયાગો તે કાળે જરૂરી પણ્ય હશે. પણ અત્યારે એ ગંધી નિરર્થક છે.

આજે એ જ ધર્મસ્થાનો બ્રહ્મ ચંદ્ર ચૂક્યાં છે. સમજુ ને વિચારશીલ કોઈ પણ હિંદુ પોતાની ગાંતા કે ભગિનીને એવાં બ્રહ્મચારી નરકાલયોમાં મોકલે જ નહિ! આજે આપણે છોકો એ બ્રહ્મતા નરી આંખે જોઈ શકીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ સગાચારપત્રોમાં વાંચીએ છીએ. પ્રતિદિન એવા ચોંકાવનારા સમાચારો વધતા જ ન્ય છે. આજે દામોદરલાલે હંસા નામની વેશ્યા સાથે લગ્ન કર્યું છે, તો બીજા દિવસે સાંભળીએ છીએ કે કાશીમાં યાત્રાળુ સ્ત્રીઓની લાજ ભૂંટવામાં આવી છે! જોખમ પડે ને જેટલું આશ્ચર્ય થાય, એથીયે વધુ આશ્ચર્ય આપણે નવા નવા સમાચારોથી અનુભવીએ છીએ. અને તોપણ આપણે તેને અપરાધ માની બૂલી જઈ તેવા અન્ય કર્મચારીઓને મદદ આપીએ છીએ! ।

ઉપર દલાં એ ગંધાં દાનો જે ધાર્મિકતાને નામે ન આપતાં ગામડાંના ઉત્કર્ષ માટે નિશાળોમાં, લાયબ્રેરીઓમાં કે દવાખાનામાં આપીએ તો આપણાં ગામડાં કેટલાં સુખી થાય? બહારનાં દાન લેવા જનારા ગામડાંના અગ્રેસરોએ એ વસ્તુ કદી પણ ખ્યાનમાં લીધી છે?

છેક તાજ અનુભવનો જ દાખલો આપું: મારા વતન ઉત્તરસંડમાં 'મુરલી-ધરનું મંદિર' કરીને એક સંસ્થા છે. એ સંસ્થાના ચોક્કસ આંકડા મારી પાસે નથી, તોપણ ગણ્યું છું તે મુજબ એની રોકડ ને સ્થાવર જંગમ મિલકત કુલ એક લાખ રૂપિયા કે તેથીયે વધુ છે! સદ્લાગ્યે તેનો વહીવટ ગ્રામજનોના જ હાથમાં છે. ગામના ચૂંટાએલા (?) સભ્યો તેનો વહીવટ કરે છે! એ સંસ્થા ગામમાં આવતી જતી જાનો પાસેથી દાન મેળવે છે. સાથે જ ગામમાં તેની જમીન પણ ચોપી નથી, એની પણ આવક આવે છે. બીજી બાજુથી ગામમાં આવતાં અનાજનાં ગાડાં કે એવા અન્ય પરચુરણ વેપાર ઉપર પણ તે ઠરાવેલો કર લે છે. ધર્મના કોઈ શ્રદ્ધાળુ નિર્વંશ હોય તો પાછળ 'મુરલીધર' સંસ્થાને જમીન કે તેની અન્ય પણ મિલકત ભેટ કરે છે! નિર્વંશ ન હોવા છતાં પણ કેટલાક તેને શ્રદ્ધાથી ઉપર મુજબનું જ દાન કરે છે. કોઈ પણ સારા પ્રસંગોએ તેને દાન આપવાનો રિવાજ સાધારણ છે. કોઈ આફ્રિકા આવતું હોય, કે એવા અન્ય પ્રસંગોએ એ સંસ્થાને ઠીક ઠીક દાન મળે છે. આ

તેની જગા પાશુ. હવે આપણે તેની ઉધાર પાશુ જોઈએ: ગમે તેવા લંગોટિયાને સદાવત આપવામાં આવે છે! જધા સભ્યોની મરજીમાં આવે, તો કોઈ અગલદારને જદાને મેમ્બરો ને તેમનાં લાગતાવળગતાં મિષ્ટાન્ન ઉડાવી શકે છે! અલગત આવા દાખલાઓમાં અપવાદ પણ હોય છે. પણ ગામની પ્રતિષ્ઠિત (?) વ્યક્તિઓ વધુ ઊદ્ધાપોહ કરતી નથી! એની જગત વધુ નહિ હોવાથી તેની મિલકત દિનપ્રતિદિન વધતીજ જાય છે. કોઈક દાખલાઓમાં આ સંસ્થા ઉપયોગી કાર્યો પણ કરે છે. ગયે વર્ષે ગામની કાષ્ટ સ્ફૂલની લગભગ બારસો રૂપિયા ખોટ એજ સંસ્થાએ આપી હતી. પણ તમે વિચાર કરો તો આવી સંસ્થાઓ જો આદર્શથી ચાલતી હોય તો ગામ કેવું સરસ થઈ શકે?

એક લાખ રૂપિયાની રકમ એ કાંઈ નાનીસૂની રકમ નથી. બ્યવસ્થિત રીતે જો એ નાણાં બ્યાજે આપી તેમાંથી લોકોપયોગી સંસ્થાઓને ચલાવવાની હોય તો?

પણ જોદનો વિષય છે, કે એ સંસ્થાની કેટલીક જમીન તો મેં ઉપર કહ્યા એવા સભ્યોને નામેજ ચાલે છે, કેમ જાણે એ એમની ખાનગી મિલકત ના હોય! આવી અન્ય સંસ્થાઓ ને બ્યવસ્થા ધણું ખર્ચ ચરોતરનાં સૌ નાનાં મોટાં ગામમાં ચાલે છેજ. અને તે દરેકનું લક્ષ્યિંદુ ધાર્મિક હોઈ એ નાણાંનો અપવ્યય થઈ રહ્યો છે. આવી ઉપયોગી સંસ્થાઓ માટે અઘાપિ પર્ષત કોઈ પણ જાતનો ઊદ્ધાપોહ થયો નથી, એ સોચનીય છે.

એ જધી સંસ્થાઓમાં ચેતન પ્રકટાવવાનો યુવાનોનો ધર્મ સ્પષ્ટ છે. એ માટે દરેક દિશામાંથી યુવાનોએ પ્રચંડ આન્દોલનો જગાવી એ સંસ્થાઓ હસ્તગત કરવી ઘટે. સાથેજ એમાં ક્યાં ક્યાં સુધારાવધારા કરવાની આવશ્યકતા છે તે વિચારી એ નાણાંનો પ્રચલિત સંસ્થાઓમાં યોગ્ય વ્યય કરવા તેમજ છેવટે લોકમત તો કેળવવોજ જોઈએ. સાથેજ કેટલાક નવા વેરા ઉધરાવવાની પ્રથા પણ દાખલ કરવી જોઈએ. એથી અનિષ્ટો ઘટે અને સંસ્થાને દાન પણ મળતું રહે. લોકસંસ્થાઓ કે ગ્રામપંચાયતોની વિચારણા મદાસભા સરકાર વિચારી રહી છે. તેવે સમયે મેં ઉપર કહી એવી સંસ્થાઓનો વહીવટ પણ ગ્રામપંચાયતોને હસ્તક રહે એવો કોઈ પ્રયત્ન થયો હોય તો વધુ લાભકારક થાય. એને કાવદાથી વિસ્તારી હજુ પણ એમ કરી શકાય. આ માટે લાગતાવળગતા વિચાર કરે તો ગામડાંમાં એક વધુ મહત્વની ખીલવણી થઈ શકે. ગ્રામપંચાયતને એવો હક અગાધિત ને સર્વાંશી આપવો જોઈએ. સાથેજ ગામડાંમાં ચાલતી કેટલીક અધાર્મિક સંસ્થાઓ ઉપર પણ તેનું વર્ચસ્વ મૂકવું જોઈએ. આ

દિશામાં લોકમત ફેળવવાની રાહ જોવાથી કશું શુભ પરિણામ આવવાનો સંભવ નથી. અને જેમ ચાલે છે તેમ ચાલવા દેવાથી જૂનવાણી તેમજ અંધશ્રદ્ધાળુ-ઓને વધુ અસંસ્કારી બનાવવા જેવું છે. ધણુખરું આવી સંસ્થાઓ પ્રગતિને રૂંધતી હોવાથી સુધારાને ખાડખીલી રૂપ છે. શાસ્ત્રજડ લોકોના મત ભણવો થોભીએ તો યુગો ને યુગો વીતવાનો સંભવ છે. એવે સમયે જેમ અન્ય સુધારામાં દિગતથી કાપઢા થયા છે તેમ આ વિષયમાં પણ કાપઢો કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. મહાસભાવાદી સરકાર આ દિશામાં નજર દોડાવશે?

ભુરેખ્યા (ઉગાણા)

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

કળી ચોળાઈ ગઈ!

વિશ્વ-ઉપવનની એ ખીલતી કળી હતી. એનું આકર્ષણ અજબ હતું. જંગલ-વાટિકાનું એ એકમાત્ર ફૂલ હતું જેમ યુવાનો માનતા. એમનો એ દાવો લગ-લગ સત્ય હતો. એના ઘડતરમાં વિધાતાએ ભારે શ્રમથી પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખચી નાખી હોય એમ દેખાતું. એના અંગે અંગમાં લાલિત્ય લયું હતું. એના નેદોંપ મધુર હાસ્યથી સૌ કોઈ મુગ્ધ બનતું. યુવાનો એને પોતાની કરવા મથતા. કંઈક લોભી ભગશે અને શરીરસુખના ગંધાતા છીડા એની આસ-પાસ ભમતા. નજીક જતાં એના સંસ્કારતાપથી દાઝતા અને પાછા પડતા. તકની રાહ જોતા દૂર દૂર ફેલાતી એની સુવાસ મેળવી સંતોષ માનતા. પરંતુ જન્મતાંજ દુર્ભાગ્યને એ સાથે નોતરતી આવેલી. પાટીદાર સમાજમાં ગરીબ પિતાને ત્યાં જન્મ લેવાનો એનો મહા અપરાધ હતો.

એનો વૃદ્ધ પિતા આ જોતો, જાણતો અને ઉજ્જુ નિઃશ્વાસ નાખતો, અગમ્ય ભાવિ સમજ્યા હોડા વિચારમાં ગરકાવ થઈ જતો. મીલની કારકુની-માંથી મળતા ગાસુલી ત્રીસ રૂપીઆમાંથી એણે પુત્રીને યોગ્ય ફેળવણી આપી હતી. આદર્શ ગૃહિણીમાં હોવા-જોઈતા સૌ સદ્ગુણનો અને સંસ્કારખીજનો આરોપણ તે કરી ચૂક્યો હતો.

દિવસો ઉપર દિવસો જવા લાગ્યા. એ યૌવનના પૂરબહારમાં આવી. પિતા સમજ્યો કે પુત્રી હવે પરણાવવા લાયક થઈ. એણે કમર કસી અને વિકટ ભાવી સામે આવી ઊભું. કેટલીયે રાત્રી એણે નિદ્રાવિહીન પસાર કરી: વહાલ-સોઈ પુત્રીને સુખી કરવાની આશા આકાશકુસુમવત્ લાગી. ભીષણ ગરીબી એની દુશ્મન થઈ પડી. સમાજ ગરીબોને ઠોકરે મારે છે. એ કુળવાનોને ત્યાં

ગયો, જવાબ મળ્યો : 'કંગાસો માટે અમારા દરવાજા ખુલા નથી.' એની આશાઓ ભાંગીને ભુકો થઇ ગઇ! આખરે હતાશ થઇને ઊતરતા કુળમાં કન્યા દેવા વિચાર કર્યો. સર્ગાવદાલાંએ આ પાપી(!) વિચાર માટે એનો તિરસ્કાર કર્યો અને વહેવાર ખંધ કરવાની ધમકી આપી.

એ જ અરસામાં એના મીલમાલીક પીસ્તાલીસ વરસની ઉંમરે ત્રીજી વખત ધરભંગ થયા, છતે પરિવારે ફરી પગથુવાના એમને કોડ ભગ્યા. પોતાના જ આશ્રિતની ફૂટડી કન્યા ઉપર એમની આંખ ઠરી.

એ ભ્રમહૃદય પિતાએ હિતરાત્રુઓ, દલાસો અને સર્ગાવદાલાંની ધાકધમકીથી અને દબાણથી તૂટતે જીવે 'દા' પાડી અને કપાળ ફટકું.

એ પરણી ગઇ. સર્ગાવદાલાંએ છૂટકારાનો દગ ખેંચ્યો. દલાસો ગોં માગ્યું ખનાગે લેઇ રાજ થયા. યુવાનો મૂઢ બનીને લગ્નોત્સવ ભેષ રહ્યા. પિતા અગંગળ સાધિની ચિંતામાં ઘેરાયો.

કંઈક દિવસો, ગહિનાઓ વીતી ગયા. એ સાસરેથી પાછી આવી. પિતાના હૃદયમાં અગંગળ શંકાઓ વધુ ઘેરી બની. સ્ત્રીવર્ગને આનંદ થયો. થોડા વધું દિવસો બાદ એ કુમળી ઠળી ચોળાઈ ગઇ! ગરીબને ત્યાં જન્મી ધનિકને ત્યાં મેંઘ, ત્યાં રહી ન રહી, પાંખડીઓ પૂરી ખીલી ન ખીલી ને અદૃશ્ય થઇ : એ જીગી એવી જ આયમી. માતા, યતાં યતાં એણે મૃત્યુનું સરણ શોધ્યું. પુત્રીવત્સલ પિતા એની મૃત્યુ સમ્યા પાંસે કુસકે કુસકે રાયે. તે દિવસે યુવાનો એની જળતી ચિતાનાં અગ્નિ સંગદ્ધ કાઇ ભીષ્મ પ્રતિદાના સોગંદ લેઇ રહ્યા હતા.

પણ એનો વૃદ્ધ પતિ હજીયે પાંચમી પત્નીની શોધમાં છે!

સિંરમ્બાનં (મલાયા)

કુલાભાઇ પુરુષોત્તમ ખટલ

કારકુન

કારકુન એટલે સહનશીલતાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ, શાન્તિનો જીવતો અમતો દરવાન, અહિંસાનો બેળધારી, જગતનો સાચો શાન્તિપૂજક.

મનુરને કંઈ કહો તો બોલો નાખી આધ્યો જય. પોર્ટરને કંઈ કહો તો સામાન નાખી દે. લાકડાં ફાકનારને કંઈ કહો તો આંખો કાઢો. ખેડૂતને કંઈ કહો તો-લાકડી ઉગામે. મેન્ચી, સુધાર, લુદારને કંઈ કહો તો આંખો જતાવે : વેપારીને કંઈ કહો તો અપમાન કરી દુકાનેથી ઉતારી મૂકે. ફેરીઆને કંઈ કહો તો સામે જવાળ દે. દાતણ વેચનારને પણ કંઈ કહો તો છથ્થકા કરે. જાગરને કંઈ કહો તો રડીને ઝોસીઆણાં કરે. અરે ધરંની સ્ત્રીને કંઈ કહો

તો રિસાઈ જાય, રસોડાની હડતાલ પાડે અને તેને મનાવવી પડે. શેરીનો વાળનાર લાંગી પણ રવમાન રાખે છે, અપમાન થતાં હડતાલ પાડી ગંદકીના ઘેર કરી મૂકે છે. પંદર રૂપરડીનો પોલીસ પણ તુંડમિગજથી ફરે છે.

પણ કારકુન? અમલદાર અને ગમે તેટલો ધમકાવે, દગાવે, ગાળ દે, તોપણ ન બોલે કે ન ચાલે, ન સામે જવાજ દે કે ન આંખ પણ કરડી કરે. એને મન પ્રશંસા કે ગાળ, ખીક કે હેત, ઠપકો કે વહાલ અધુરું સરખું! એ તો બધા વ સંભોગોમાં એક જ રીતે વર્તે, એક જ ઢબે ચાલે, એક જ ઢબે કાગ કરે. જગન્નિયતા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે ગીતામાં કહ્યું છે, કે સુખે દુઃખે સમે કૃત્વા લમલામૌ જયાજયૌ. એનો મર્મ એની રંગે રંગમાં રમી રહ્યો છે. ગીતાના ઉપદેશયુક્ત એ વાક્યનો સાચો અનુયાયી—સાચો લકત કે સેવક તે આજનો કારકુન!

અબુએ સૌન્દર્યભરી સૃષ્ટિ રચી, સમાજે તેને ગોઠવી, નિયમનમાં આણી. જગતની સૌ સમૃદ્ધિઓમાં વહેંચાઈ જતાં 'કારકુન'ની યાતિ ઊભી થઈ. એણે સમૃદ્ધિ મેળવવા ન તો યત્ન કર્યો કે ન તો ગણવો કર્યો. સર્વત્ર બહુમતિથી જ રાજ્ય ચાલે છે, બહુમતિની જ બધે સત્તા ચાલે છે. એ કુદરતી નિયમને પણ ઠોકરે મારી કારકુની જગત આગળ ધપ્યું અને તેની બહુમતિ હોવા છતાં—નવા વરસાદની અસંખ્ય કાનસિયાળો કે અજસિયા માફક—સગાજના પગ નીચે છુંદાવા લાગ્યું, કચરાવા લાગ્યું. વર્ષોથી ઊતરી આવતી એની ગુલામીએ ગાડરિયા પ્રવાહને વેગ આપ્યો અને આંખો મીંચી સૌ કારકુનો એક જ રસ્તે ચાલવા લાગ્યા. સત્તાધીશોની સેવા, ગુલામી, ખુશામંત એ એના મુખ્ય ગુણ છે.

કારકુન એ પ્રાણી જ એવું સમજ્યું છે, જેનામાં તેજ નથી, જેનામાં શૌર્ય નથી, હિંમત નથી, મર્દાનગી નથી, જેની પાસે લક્ષ્મી નથી, જેની પાસે બચત નથી; હરહમેશ જે દેવાના કુંજરમાં દટાતો જાય છે. નોકરી ઉપરાંત બીજા અનેક ધંધા કરવા છતાંય તેના પેટનો ખાડો પુરાતો નથી, તેની જરૂરીઆતો પોષાતી નથી, સંતોષાતી નથી.

અમલદારની રાત્રી આંખ આગળ એ ધ્રૂણે છે, સભ્ય મનાતા અમલદારની અસભ્ય ગાજોથી એ રનાન કરે છે. અમલદારની જરૂર કરતાં પણ વધારે પડતી ખુશામત કરી એ જીવે છે. અમલદારનાં જાનગી કામ કર્યાથી એની નોકરી ચાલુ રહે છે. અમલદારની મીઠી નજરથી તેને રોટલો મળે છે. એને મન અમલદાર એ અત્રદાતા છે, તેનાં જાણખચ્ચાંઓનો પોષક છે, તેનાં જાણકોનો ધનવન્તરી અને પાલકપિતા છે. તેનાં વૃદ્ધ માતાપિતાનો જાણે એ જ રોટલો નાખનાર સાચો દીકરો છે. એટલેજ અમલદારની બહુકતી જવાળાબરી

રાતી આંખ, વિકરાળ ક્રોધી મુખમુદ્રા આગળ એ લદ્દુ ખની તેના પગ ચાટે છે, ખમો પંપાળવાની રાહ જુઓ છે. અને લાત વાગતાંયે ઉપકાર થયો માતી મંદમધુર હાસ્ય કરે છે. કારણ કે કારકુન એટલે શુભામી માનસની જીવતી જાગતી મૂર્તિ, શુદ્ધિતાન વિનાનો શુદ્ધો સેવક; મીઠા વગરનું, આત્મગૌરવથી અસાત, નિર્જાળ છતાંય ઓગાંજ રાખી રહેલું એક જ રાહમાં ચાલતું મૂઝું મેદું!

અમલદાર ખુશમિનજમાં ન હોય તો સરકારી કાગ માટે પણ તેનાથી પાસે ન જવાય. નહિ તો અનેક કડવા ઘૂંટડા ગળી જવા પડે, અનેક છણકા સહન કરવા પડે; અને તેમાંય વળી જો રજા લેવા જેવું અંગત કામ હોય તો તો જોઇ લો સાહેબનો રોપ! હક્કની રજા માગવી એય કારકુન માટે યુનો છે. રજા આપવી એ અમલદાર માટે કારકુન ઉપર મોટામાં મોટો ઉપકાર છે, સરકારી પગાર ખાધ, અમલદાર માટે કરેલાં ખાનગી કામોનો એ ખલ્લો છે, એ જ પુરસ્કાર છે, એ જ ધનામ છે, એ જ સિરપાવ છે.

કારકુનને પૂરું ખાવા ન જોઇએ. એને પૂરું સુવા ન જોઇએ, એને મોજ-શોખ ન જોઇએ, દરીને ખેસવા કામ ન જોઇએ. એને ન લાગે બૂખ કે થાકે. એને એની સ્ત્રી પાસે બે મીઠી વાત કરવાની જરૂર નથી. એને એના બાળકને રમાડવાની જરૂર નથી, કારણ કે ગરીબનાં બાળકો લાકથી જાગડી જાય; પણ અમલદારનાં બાળકોને ગતે કે કમતે પણ એણે રમાડવાં પડે. કારકુનને સરકારી તુમાર સિવાય બીજું કંઈ પણ વાંચવાની કે લખવાની જરૂર નથી, જગતની સાથે સંસર્ગ રાખવો તેને આવશ્યક નથી. એનાથી પ્રજાનાં દુઃખ ન સંભળાય, એ પ્રજાગંડળ જેવી સંસ્થાનો સભ્ય ન થઈ શકે. સામાજિક સુધારાનાં લાવણો કરવાં એ પણ એને માટે દ્રોહ ગણાય છે, કારણ કે વંકતા કારકુન ચળવળિયો મનાય છે. અમલદારની વાંછી આંખ સદા તેની ઉપર જ રહે છે, તેથી ચાલુ નોકરી અને નિવૃત્તિવેતન જોખમમાં આવી પડે છે.

કુતરાની ગાફક લપલપ ખાવું, કચેરીમાં વહેલા જઈ મોડા છૂટવું, જગલમાં ઓશીસના કાગળનું દફતર જીંચકી લાવી ઘેર મોડી રાત સુધી કાગ કરવું, અમલદારનાં ખાનગી કામો ધરતું જોખીચંદન ખોળતે પણ કરવાં અને તેમાંથી વખત બચે તો જ જીંધવું, જીંધ સિવાય પણ માંદા ન પડવું. આવી કાંઈ વ્યક્તિ જો તમારી નજરે ચડે તો તમે જરૂર માતી લેજો કે જો છે કારકુન!

એને ન જોઇએ પગારમાં વધારો કે તહેવારની પણ રજા! એને નથી જરૂર ખાનગી કામે જવાની કે આનંદોત્સવમાં લાગ-લેવાની. અરે! માંદા ક્યારે પડવું એ પણ તેને માટે અમલદારની મરજી ઉપર અવલંબે છે, કારણ કે

એની મરણપથારીની માંદગી પણ સાચી મનાતી નથી, ડૉક્ટરનું સર્ટિફિકેટ પણ એને માટે બનાવતી બની જાય છે. મરણનું પડીકું મોંઢામાં રાખી છેલ્લો શ્વાસ ઘૂંટતો હોય કે તેનાં અવશેષ કાષ્ઠ તીર્થસ્થેત્રમાં જઈ પડ્યાં હોય, છતાંય તેને ઘેર સરકારી કાગળિયું આવે છે, ધગડીઓ અપાય છે કે હાજર થાઓ, નહિ તો સખ્ત નસિયત કરવામાં આવશે. કારણ કે શ્રીમંતની માંદગી સૂઝ રહે જાય, ગરીબને માટે કામકાજ એજ મૃત્યુંજય છે, અમૃતૌષધિ છે.

વેદધર્મનો, ભગવાન શુદ્ધના અને મહાતીરના એ અનુયાયી, શાન્તિનો, અહિંસાનો, અપકાર સામે પણ ઉપકાર કરવાનો તારો દિવ્ય ગુણ જીવતો જગતો અગર રાખજો. જોજો એ તારા દિવ્ય ગુણને જગતની મહામાયા ન અભડાવે, ન વટલાવે. તારા એ દિવ્ય ગુણમાંથી મ્યુત કરવા હજારો બુદ્ધ ગોઠવાશે, હજારો અસખ્ય શબ્દોની ધારા ચાલશે, કરોડો પુષ્પાંજલિઓ તારા ઉપર વરસશે. પણ અડગ અને અવ્યય બની શાન્ત ચિત્તે, હસતે મોઢે એને ઝીલજો, જગત તને શાન્તિના દિગ્ગસ્તા તરીકે પૂજશે. આટલી આટલી યાતનાઓ છતાંયે એા બસા કારકુન! જગતની, સમાજની દૃષ્ટિએ તારું સ્થાન સરખાવી જો. બીજા ધંધાધારીઓ, કારીગરો, વેપારીઓ સાથે જરા તુલના કરી જો. 'દુનિયાને બોધાં ચશ્માં, ડાહ્યા દીવાના લાએ,' એ કહેવત તારે માટે ખરેખર સાચી છે. સમસ્ત સમાજમાં તારું સ્થાન બેસું છે, કારણ કે ટૂંકા પગારમાં પણ તું સુધડ રહી શકે છે, સ્વચ્છ કપડે ફરી શકે છે, ખુરસી ટેબલ ઉપર બેસી શકે છે. તારે તાપમાં બેસવાનું કે ફરવાનું નથી. સમાજ આગળ તારું મહત્ત્વ ન્યાડું છે. હજારો હાથ તને સલામ કરે છે, પટાવાળો તારા ફેરા ખાય છે, તને પાણી પાય છે. હજારો યુવકો તારા સ્થાન માટે નિરાશ થયા છે. કેટલાનેય મનની મનમાં જ રહી ગઈ છે. તારી નોકરી કીર્તિવંતી છે, સારી મનાય છે, ઠંડા કલેજનો અખંડ રોટલો ગણાય છે. પેન્સનનું છોડું એ તારી શોભા છે.

હિમ પડે, અતિવૃષ્ટિ કે અનાવૃષ્ટિ ચાય, ભયંકર દુષ્કાળ પડે કે લગ્નના જંગ જામે, સોનાનો ભાવ ચઢે કે ઊતરે, હુડિયાંમણ વધે કે ઘટે, વેપારની રૂબ વધે કે ઓછી ચાય, તેમાં તારે કંઈ જ સ્થાનસ્થતક નથી. તારા દીવા જેવા પગારને કંઈયે અસર નથી. તારી કમાણી ચોકખી છે, જગત જાણી શકે તેવી છે. એટલે જ જગત તારો વિશ્વાસ કરે છે, તારામાં શ્રદ્ધા રાંબે છે. ધરમાલીક ધર બાડે આપે છે. વેપારી ઉધાર ધારે છે, ઉછીના પૈસા મળી શકે છે. અરે! કન્યાવાળા કન્યા પણ આપે છે. એજ તારું ગૌરવ-તારી-શોભા છે. જો સમાજ આજે અવળા રાહ ઉપર ચાલી રહ્યો છે, જો સમાજને :

તારી સાચી સ્થિતિ જાણવા ગરજ નથી, તારાં દુઃખ પિછાનવા બુદ્ધિ નથી, એ સર્ગોજ પાસે કોઈ પણ પ્રકારની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. માટે સેનાની જળ પાણીમાં નાખતા પહેલાં, ઓ દિલસક્ષ કારકુન, વિચાર કરજો. સાચી વસ્તુસ્થિતિથી અચાત સમાજનાં અધારપડો જોલવાનો વૃથા યત્ન કરીશ નહિ, નહિ તો તારૂં ગૌરવ ધટી જશે, તારૂં મહત્ત્વ ઊડો જશે. અમલદારની આંખ આગળ, કચેરીની ચાર દીવાલમાંનું તારૂં જીવન જગત જાણશે તો તેવાંજ બંધનમાં સમાજ પણ તને નાખશે. અને પરિણામે તું જીવતો છતાં મુએલો ગણાઈશ. તારી શોભા ઊડી જશે, તારો મોહ છૂટી જશે. સમાજમાં તારી અવગણના થશે. માટે ભલાં કારકુન, કચેરીમાં અમલદારની ગાળોને ધીની નાળોં સગજજો. તારી 'ગોદરીને' તારા નિવૃત્તિવેતનને લેશ પણ આંચ આવવા દેશ નહિ. જગત તને વન્દે છે તેમજ વન્દશે.

કારકુન એટલે સાચો જ્ઞેન, સાચો શાન્તિસેવક, અહિંસાનો અડગ યોદ્ધો. નામિનંદતિ ન દ્વેષિના શુશ્રુષાજો સ્થિતપ્રજ્ઞ.

નૈરોખી

વગ્નુભાઈ ભાઈભાઈભાઈ કારકુન

નૂતન નાગરિકોનો રાહ

દેવી મીઠી ચાંદની! કેવું રળિયામણું, પવિત્ર અને નિર્મળ વાતાવરણ! કેવા નિર્દોષ કિશોરો! મારા મનમાં શી ચેષ્ટા! મારું મન શું પાદ લાવતું હતું?

“આજથી લગભગ પાંચ વર્ષ ઉપર આવીજ ધવળ, શીતળ ચાંદનીમાં અમે કેવો આનંદ અનુભવતા હતા! નૈસર્ગિક આનંદ છોડી અમે નાટ્યગૃહોમાં ધસતા. અને એ અદ્ય આનંદ પછીની ગ્લાનિની વાત જ શી? શું, અમારા જીવનની મધુરી પળો અમે વેડી નાખતા હતા?

“ના.

“ત્યારે?

“અમારા માનસમાં એક કીટ નિશ્ચિત રચાન લેઈ જોડો હતો અને અમે નાટકો અને ચલચિત્રોમાંથી નવું નવું જાણીએ છીએ એમ માનતા.

“શું અમારી માન્યતા સાચી હતી?

“ઠાંકક અંશે ખરી; પણ આંવી કુદરતી લીલા ત્યજી અમારાં મન-ચંચળ મન-નાટ્યગૃહો તરફ શા માટે આકર્ષિતાં હશે?”

વિચાર પૂરો થાય તે પૂર્વે મારો નાનો ભાઈ મારી સમીપ આવ્યો. મને પ્રશ્ન કર્યો: “મોટા ભાઈ, રમણભાઈ કહે છે કે કોલેજમાં ધણું ધણું નવું

ગળુવાનું મળે છે. મને કોઈક કહેશે?"

આ પ્રશ્નનો તુરત ઉત્તર આપવો મને કઠણ લાગ્યો. સવારે કહીશ એમ કહી હું મારા વ્યય મનને શાન્તિ આપવા એકાન્તમાં ગયો.

તર્કસામ્રાજ્યની રાજ્યાત યદ્ :

"જે જીવન ઉચ્ચાદર્શો માટે સર્જાયું હોય તે મલીન વાતાવરણમાંથી પસાર થતાં શા માટે આદર્શબ્રષ્ટ થતું હશે? જીવનના આદર્શો એટલે પવિત્ર આચારવિચાર, માનસિક ઉચ્ચ ગુણ, વિશુદ્ધ ચારિત્ર અને ઉચ્ચ ધ્યેય.

"કોલેજજીવન એટલે જિંદગીના સુખસગમમાંનો એક ભાગ, પ્રજાક્ષેત્રના વિકાસનો અમૂલ્ય વખત, ક્રેષ્ટ માનવીઓનો સંસર્ગ સાધવાનો સમય, આવતી કાલના નાગરિક જનવાંના પાયા રૂપ જીવન, સંસાર અને સમાજનો ભાર વહન કરવાના અભ્યાસનો સમય, કવિવરોને અને વિદ્વાનોને વાંચવાનો ગળુવાનો અને સમજવાનો સમય."

"પરંતુ કોલેજજીવનમાં વિદ્યાર્થી પોતાના આદર્શોથી મ્યુત થાય છે. પરમપ્રિય પિતાની આજ્ઞાઓ, આજ્ઞાઓ અને આકાંક્ષાઓ ઉપર અગમણપણે હથોડા મારે છે. સ્વચ્છંદીપણું ધર ધાસે છે અને પરિણામે ભાવિ જીવનના પાયામાં ક્રમશઃ દુર્ગતિનું પાણી રેડાય છે.

"સાધારણ અને ઘણે ભાગે જીનઅનુભવી, અસંયમી અને ધનિક વિદ્યાર્થી કોલેજજીવન દરમિયાન કેટલાક ખાડાઓમાં પડે છે: (૧) આળસ, (૨) ઇર્શિક-પણું, (૩) માનસિક વિકારો, (૪) અક્ષીલ અને અનર્થ ચાતો, (૫) ખાદશાહી નિવાસનાં ખર્ચ અને (૬) ઉચ્ચ જીવન વિરુદ્ધ શ્દ્ર વિચારો.

"સહશિક્ષણની પ્રયા, જાત્રાલયનું વાતાવરણ, રમતો અને અભ્યાસ; આ સર્વનું નિરીક્ષણ કરતાં કરતાં માનવી અનિચ્છાએ પણ ઉપર ખતાવેલા ખાડાઓમાં અવશ્ય પડે છે જ.

"જે સ્થાન માણસને ઉચ્ચ જનાવવા માગે છે, ત્યાં જ શું આવું નરક વસેલ છે?

"ના.

"આ તો છે એક આગગાડી જેવી જગ્યા. માનવી ધારે તો પ્રથમ વર્ગ યા જીન વર્ગમાં બેસી શકે અને હાથ ન પહોંચે તો ત્રીજો સામાન્ય વર્ગ તૈયાર જ છે. આ પ્રમાણે સામાન્ય વર્ગની વાત ત્યજ દેખજો તો કેટલોક ભાગ જીવનને ઉચ્ચ માર્ગે દોરે જ છે. તેઓ આ મલીન વાતાવરણમાંથી નિરાજો પંથ - આદર્શમાર્ગ - શોધી શકે છે. તેમની ઉપર આ પવન, વાતાવરણ અથવા અન્ય કોઈ કુમાર્ગનેતા ચીજ અસર કરી શકતી નથી."

અને આ પ્રમાણે તર્કમાં ને તર્કમાં હું ફૂગતો ગયો. સત્ય જાગૃતની નાણુ-રકુરણા ન થઈ. નાના બાઈને સવારે શો જવાળ આપીશ? .

* * *
“જો બાઈ! હું ને કહું તે સત્ય માનજો. આજે આપણે એવે તળકે આવી પહોંચ્યા છીએ કે ડગલે ને પગલે નવાં નવાં ખર્ચ ઉત્પન્ન થતાં આપણને જણાય છે. આપણે નાણીએ છીએ કે આ કાર્યમાં નાણાં ખર્ચવાં એ નિરર્થક છે, છતાં આપણે વિનાશકા ખર્ચાંએ છીએ.

“આજે આખરૂં અને અમલ એ સૌ નાણાં વિના નિષ્ફળ છે. નાણાં મેળવવા માટે નોકરી કરવી પડે છે અને એ નોકરી માટે અભ્યાસ જરૂરનો છે. અભ્યાસજીવન દરમિયાન તારે જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાંથી પસાર થવું પડશે. તારે વિવિધ પ્રકારનાં છાત્રાલયો, વિદ્યાલયો અને ગદ્યાવિદ્યાલયોમાં અવશ્ય જવું પડશે; કારણ કે ખેતી અથવા ખાપદાદાનો શરીરને કષ્ટ દેવાનો ધંધો, એ આજના સુધરેલા જમાનાની આંખે નીચકાર્ય-શ્રદ્ધકાર્ય ગણાય છે.

“તારે શહેરમાં જવું પડશે. તને એક અગમ્ય પવન અસર કરશે અને યેહી સરખીએ ઊંચકતાં શરમાઈશ. નવાં નવાં કપડાં પહેરવાનો શોખ વધશે. નવાં નવાં અનુકરણ વગર સમજાયે કરતાં શીખીશ. હોસ્ટેલો તારાં વિશ્રામસ્થાન બનશે. ત્યાં ગરમાગરમ દાળ, ભાત, રોટલી અને શાક વગેરે વગેરે મળશે. તે સમયે આપણા દીન ધારાળા બાઈએ તને યાદ પશુ નહિ આવે.

“હાલ તું સમજીશ; પણ આવતી કાલે જ્યારે તું શહેરમાં જઈશ ત્યારે ત્યાંનું ખર્ચાળ, વિદ્યાસી અને ભલકાલુ વાતાવરણ તને નહિજ છોડે.

“નાસીપાસ ન થતાં માનસિક જળમાં મક્કમ રહેજો.

“‘અથવા અમે જૂખ્યા, પણ તમે સંભાળજો!’ આ શબ્દો અમે ઘણી વખત સાંભળ્યા હતા. પરંતુ તે સમયના અમારા હૃદયનો ભાવે, યુવાનીની ઝમઝમાટે અને કહેવાતાં ઉચ્ચ જીવન જીવવાના અમારા આદર્શોએ અમને જુલાવ્યા. અમે કુમાર્જો ચઢ્યા. માટે આજે એજ શબ્દો તને ફરી વખત સમજાવું છું. તું તારી જિંદગીના ઐયની ખાતર વિચારીને ચાલજો. એક વખતનું પતન એ હમેશાનું પતન સમજજો. સંયમો બનજો અને વિચારીને પગ મૂકજો.”

મારા જીવન સમક્ષ મારા જૂત જીવનનો સર્વ વૃતાન્ત વારાફરતી રજુ થઈ ગયો. અને આખ ખોલું છું તો કહેજોનો અમારો નોકર! અને સામે નજર નાખી તો ‘Life is Struggle-જીવન સંગ્રામ છે,’ દૃષ્ટિએ પડ્યું. ખરેખર જીવન સંગ્રામજ છે.

એમ. ટી. ખી. કોલેજ, સુરત

વિનયકુમાર પટેલ

• આજનું જમીનમહેસૂલ

[૧૪ વર્ષ ઉપર લાઇ અંબાઇદાસ કાળિદાસ પટેલની જુબાની લેવાઇ હતી, અને તે Oral Evidence of Witnesses examined before the Land Revenue Assessment Committeeના પાન ૨૦૫ ઉપર છપાએલી અને તે 'લોકોદય'ના જુલાઇ અંકમાં છપાઇ છે.

લાઇ અંબાઇદાસ આજે મહેસૂલા પ્રાન્તના સુબા છે અને તેથી આજે જ્યારે જમીનમહેસૂલની ચર્ચા જુદે જુદે સ્વરૂપે ચાલે છે, ત્યારે પ્રજાને વધારે સમજણ પડે તે સારૂ તેમણે આપેલી જુબાની પ્રજા સમક્ષ મૂકીએ છીએ.]

પ્રશ્ન—જમીનની માલકી સરકારની છે એ માન્યતા અગાઉના કાઇ દાખલા ઉપર આધાર રાખતી નથી?

લાઇ અંબાઇદાસનો જવાબ—એ માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. હું સાબિત કરી શકું તેમ છું કે જૂના વખતથી એમ માનવામાં આવ્યું છે કે જે લોકો જમીન ધારણ કરે છે તેમની માલકીની જ તે જમીન છે. એક વખત એવો હતો, જ્યારે જમીન વિશેષ હતી અને લોકોની સંખ્યા ઓછી હતી. શરૂઆતમાં પોતાને જેટલી જમીન જોઇએ તેટલાનો કબજો કરવાનો લોકોને છૂટ હતી. સો વર્ષ પહેલાં જમીનની તંગાશ નહોતી, પણ હાલની તંગાશ હતી. અને દરેક માણસ જંગલ સાફ કરી તેનો કબજો કરવાને સ્વતંત્ર હતો. અને જમીન ધંધાઉઘોગો કરનારને જે વેરો આપવો પડતો તે વેરો તેને આપવાનો હતો.

પ્રશ્ન—જમીનમહેસૂલની નીતિ જમીનમહેસૂલ વધારવા માટે જ છે એવી લોકોની સામાન્ય માન્યતા છે?

જવાબ—એવી માન્યતા નહિ પણ એ નક્કર હકીકત છે.

પ્રશ્ન—(ખેડૂતની ખેતીમાંથી મળતા) ચોક્કા નફાનો કેટલામો ભાગ જમીનમહેસૂલ તરીકે લેવાય છે?

જવાબ—ચોક્કો નફો બધોય.

પ્રશ્ન—ઇકોનોમિક રેન્ટનો (ચોક્કો નફાનો) બધોય ભાગ મહેસૂલ તરીકે લેવાય છે?

જવાબ—ઇકોનોમીક રેન્ટ (ચોક્કો નફો) માત્ર નહિ, પણ ખેડૂતની મજૂરી અને તેની મૂંઝીતો કંઈક ભાગ પણ જમીનમહેસૂલમાં હોઇ શકે છે.

પ્રશ્ન—લોકોની એવી માન્યતા છે કે રેવન્યુ સેટલમેન્ટ પ્રસંગે જમીન-મહેસૂલ કરતાં વધારે રકમ હોય એવાજ ગણવતપટ્ટા પસંદ કરી તે ઉપર જમીનમહેસૂલ નક્કી કરાય છે?

જવાબ — હા.

પ્રશ્ન — ચોકખા નફો ઉપર જમીનમહેસૂલ નક્કી કરવામાં આવે એવી તરફેણમાં હો?

જવાબ — હા. પણ ખીજા ઉદ્યોગધંધામાં રોકાયેલા માણસો પાસેથી આવકવેરાને જ ધોરણે વેરા લેવાય છે, તે ધોરણે ખેતીના નફા ઉપર પણ વેરા લેવાવો જોઈએ. ખેડૂતોના ચોકખા નફાના ૧૦૦ ટકા કે ૬૦ ટકા લો અને ખીજાઓનો માત્ર ૧૫ ટકા લો એ તદ્દન અન્યાય છે... ખેતીમાં ચોકખો નફો છે જ નહિ.

પ્રશ્ન — રેન્ટલ વેલ્યુના ૫૦ ટકા જમીનમહેસૂલ તરીકે નક્કી કરવામાં આવે તો તેમાં તમો સમ્મત છો?

જવાબ — ના.

પ્રશ્ન — કેમ?

જવાબ — આવો આંકડો નક્કી કરી શકાય તેમ નથી. વળી જો ખીજા ધંધાવાળાઓની ચોકખી આવકનો માત્ર ૧૫ ટકા વેરા તરીકે લો તો ગરીબ ખેડૂતોની ચોકખી આવકનો ૫૦ ટકા વેરા શા માટે લેવો જોઈએ? અહીં જમીન રાષ્ટ્રીય મિલકત છે; હાલ પણ તે રાષ્ટ્રીય મિલકત છે.

પ્રશ્ન — રાષ્ટ્રીય એટલે સરકારી એમ માનો છો?

જવાબ — ના. રાષ્ટ્રઆતમાં અમુક મુદત સુધી દરેક માણસ પોતાથી જતી શકે તેટલી જમીન લેવાને સ્વતંત્ર હતો. જમીન જેણે જીતી લીધી તેવા ચોકાક માણસોના કબજામાં તે ન હતી. પણ જેમણે પોતાની મજૂરી અને ખૂદી જમીન ઉપર ખર્ચો, તેમની માલકીની તે હતી. ન્યારે મારા ગાપદાદાઓએ જંગલ સાફ કર્યું, વાઘવરને નસાડ્યા અને કેટલીક જમીનના માલિક બન્યા, તે વખતે ખીજા લોકો વેપારધંધામાં પડી ધન કમાયા. આ વેપારીઓ પાસેથી માત્ર દોઢ ટકા વેરા લેવો અને મારી પાસેથી ૫૦ ટકા વેરા શા માટે લેવો?

પ્રશ્ન — ખેતીમાંથી ચોકખો નફો નક્કી કરવાનું મુશ્કેલ છે ખરું?

જવાબ — જરાય નહિ. ખીજા ધંધાઓમાં ચોકખો નફો નક્કી કરી શકીએ તો ખેતીના ધંધામાં ચોકખો નફો કેમ નક્કી ન કરી શકીએ?

પ્રશ્ન — આકાશીઆ એટલે આકાશ યા વાદળમાંથી મળતા પાણી ઉપર વેરા, એ સંબંધે કંઈ જાણો છો?

જવાબ — હા.

પ્રશ્ન — આકાશના પાણી ઉપર વેરા લેવાની પદ્ધતિ વાસ્તવિક નથી?

જવાબ—હાલની જમીનમહેસૂલ પદ્ધતિથી હું વિરુદ્ધ છું. અને આ આકાશીઆ પદ્ધતિ તો તદ્દન અન્યાયી છે.

પ્રશ્ન—તમે શા ઉપરથી કહો છો કે જમીનમહેસૂલ રેન્ટલ વેલ્યુ કરતાં પણ કંઈક વધારે લેઈ લે છે?

જવાબ—જો ખેડૂતે અને તેના બાપદાદાઓએ જે મજૂરી જમીનને હાલની રિયલિટીમાં લાવવામાં વાપરી હોય, પાક પકવવા માટે જે મહેનત ખેડૂતે કરી હોય, અને તેના ઉપર જે મૂડી ખર્ચી હોય તેનું વ્યાજ, આ બધાની ગણતરી કરવામાં આવે અને તે રકમ ઉત્પન્નમાંથી બાદ કરવામાં આવે તોય તેને તેની મહેનતનો પૂરેપૂરો બદલો મળતો નથી.

પ્રશ્ન—પૂરેપૂરો પણ નહિ અને પ્રમાણમાં પણ નહિ, ખરું ને?

જવાબ—ખીન ધંધામા રોકાણેલા માણસોને જે પ્રમાણમાં બદલો કે મજૂરી મળે છે તે પ્રમાણમાં ખેડૂતોને નથી મળતો.

પ્રશ્ન—રેન્ટલ વેલ્યુ કરતાં પણ વધારે જમીનમહેસૂલની રકમ છે તેનું ઉદાહરણ આપશો?

જવાબ—મહેમદાવાદ તાલુકામાં મારી માલકોની જમીન છે. ખીન માણસોને પણ આ સંબંધમાં પૂછી ખાતરી કરી છે. અને મારા અનુભવ પ્રમાણે ખીનના પણ અનુભવ છે.

પ્રશ્ન—શા અનુભવ છે?

જવાબ—પાંચ વર્ષ પહેલાં મહેમદાવાદમાં મારી પાસે ૨૦૦ એકર જમીન હતી. મેં તેની કિંમત તરીકે કશુંય આપ્યું ન હતું, માલકો તરીકે તેમાં કોઈ મૂડી નાખી નથી. છતાં મારે રૂ. ૫૦૦૦ તેની પાછળ ખર્ચવા પડેલા અને મને સરકારી મહેસૂલ ભરવા જેટલું પણ તેમાંથી મળતું નહિ. જે કંઈ ભરવું પડતું તે મારા ખિરસામાંથી ભરવું પડતું.

એટલે સરકારનું એ કાર્ય છે કે પ્રજાને પોતાના નિભાવ માટે પૂરતું મળે છે કે નહિ તેની રાજ્યે તકેદારી રાખવી જોઈએ.

(‘પ્રજામંડળ’ જુલાઈ, ૧૯૩૬.)

તા. ૬. આજે પણ માઈ અંબાઈદાસના હાપરના વિચારો કાયમ છે એમ જાહેર થાય તો એમ પણ જાહેર થાય કે અમલદાર યથા છતાં પાટીદાર પોતાના ખેડૂત બાકાને ભૂલ્યા નથી.

તંત્રી

પાટીદાર છાત્રાલય

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પાટીદાર કોમ.જીજી કોઈ પણ કોમ કરતાં પાછળ નથી. છતાં એક વાત ખટક્યા કરતી હતી કે શિક્ષણમાં આગળ વડતી કોમ હોવા છતાં કોઈ એવી મધ્યસ્થ સંસ્થા નહોતી, જ્યાં સમસ્ત પાટીદાર કોમના વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થા તરીકેનો લાભ મેળવી અભ્યાસમાં મદદ મેળવી શકે. વડોદરા એ હાઈ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે કેંદ્ર સમુ' ગણાય છે. જુદા જુદા વિભાગના સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ અહીં ભણવા આવે છે. પણ તેઓને ધર ભાડે રાખીને અને વીસીમાં જમીને રહેવું પડે છે. એ તો સામાન્ય અડચણ ગણાય. મહસ્ત્રવી વાત એ છે કે તેમને ઠીક દોરવણી કે નિયમન ન મળતું હોવાથી ગમે તે રીતે વર્તવાનું મળે છે અને તેમાંથી કેટલાક દુર્લક્ષણો શીખે છે. આ બધી વાતોનો વિચાર કરી કેટલાક આગેવાનોને છાત્રાલય સંસ્થાની જરૂર જણાઈ. સ્વ. મોતીલાલ અમીનની દોરવણીથી સંસ્થાની સ્થાપનાનો નિર્ણય થયો. તેઓના સ્વર્ગવાસથી કંઈક ટીલાશ આવી. પણ તરતજ આગેવાન ગણાતા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોએ તે કામ ઉપાડી લીધું. શ્રી. તુળશીભાઈ જકાર-ભાઈ અમીન, શ્રી. લાલભાઈભાઈ ડી. અમીન અને શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, વગેરે આગળ આવ્યા અને કાર્ય શરૂ કર્યું. પૈસાની મુશ્કેલી પણ પોતાને માથે વહોરીને તેમણે તા. ૧૨:૬:૪૯થી 'સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ' તરફથી પાટીદાર છાત્રાલયની સરખાત કરી દીધી. વિદ્યાર્થીઓ પણ પૂરતી સંખ્યામાં આવે ગયા.

હવે આ સંસ્થાને સમસ્ત પાટીદાર કોમની કેળવણીનો પ્રશ્ન હાથમાં લેઈ લે એવી મજબૂત જનાવવાની જરૂર છે. વિશેષતા એ છે કે કોમી ભાવની સંકુચિત વૃત્તિ આ સંસ્થામાં નથી. અન્ય કોમના વિદ્યાર્થીઓને પણ છાત્રાલયમાં રાખવાની વ્યવસ્થા છે અને અત્યારે પચીસ ટકા ઉપરાંત તેવા ભાઈઓ આ સંસ્થાનો લાભ લેઈ રહ્યા છે.

આ હકીકત એટલા માટે રજૂ કરી છે, કે તેથી પાટીદાર કોમના ભાઈઓ આ સંસ્થાને જળવાન જનાવવા જનતા સાથે આપે. સંસ્થા પાસે અત્યારે કંઈજ ફંડ નથી. આ વસ્તુ તરફ દરેક યાતિહિતેશુ વ્યક્તિ ધ્યાન આપે એવી આશા રાખવી રહી.

વડોદરા

ચીમનભાઈ મુ. અમીન

જવાબ—હાલની જમીનમહેસૂલ પદ્ધતિથી હું વિરુદ્ધ છું. અને આ આકાશીઆ પદ્ધતિ તો તદ્દન અન્યાયી છે.

પ્રશ્ન—તમે શા ઉપરથી કહો છો કે જમીનમહેસૂલ રેન્ટલ વેલ્યુ કરતાં પણ કંઈક વધારે લેઈ લે છે?

જવાબ—જો ખેડૂતે અને તેના બાપદાદાઓએ જે મજૂરી જમીનને હાલની રિથતિમાં લાવવામાં વાપરી હોય, પાક પકવવા માટે જે મહેનત ખેડૂતે કરી હોય, અને તેના ઉપર જે મૂડી ખર્ચી હોય તેનું વ્યાજ, આ બધાની ગણતરી કરવામાં આવે અને તે રકમ ઉત્પન્નમાંથી બાદ કરવામાં આવે તોય તેને તેની મહેનતનો પૂરેપૂરો જલ્લો મળતો નથી.

પ્રશ્ન—પૂરેપૂરો પણ નહિ અને પ્રમાણમાં પણ નહિ, ખરું ને?

જવાબ—જીજી ધંધામા રોકાઓલા માણસોને જે પ્રમાણમાં જલ્લો કે મજૂરી મળે છે તે પ્રમાણમાં ખેડૂતોને નથી મળતો.

પ્રશ્ન—રેન્ટલ વેલ્યુ કરતાં પણ વધારે જમીનમહેસૂલની રકમ છે તેનું ઉદાહરણ આપશો?

જવાબ—મહેમદાવાદ તાલુકામાં મારી માલકોની જમીન છે. જીજી માણસોને પણ આ સંબંધમાં પૂછી જાત્રી કરી છે. અને મારા અનુભવ પ્રમાણે જીજીના પણ અનુભવ છે.

પ્રશ્ન—શા અનુભવ છે?

જવાબ—પાંચ વર્ષ પહેલાં મહેમદાવાદમાં મારી પાસે ૨૦૦ એકર જમીન હતી. મેં તેની કિંમત તરીકે કંઈય આપ્યું ન હતું, માલકી તરીકે તેમાં કોઈ મૂડી નાખી નથી. છતાં મારે રૂ. ૫૦૦૦ તેની પાછળ ખર્ચવા પડેલા અને મને સરકારી મહેસૂલ ભરવા જેટલું પણ તેમાંથી મળતું નહિ. જે કંઈ ભરવું પડતું તે મારા ખિરસામાંથી ભરવું પડતું.

એટલે સરકારનું એ કાર્ય છે કે અમને પોતાના નિભાવ માટે પૂરતું મળે છે કે નહિ તેની રાજ્યે તકેદારી રાખવી જોઈએ.

(‘પ્રભાત’ જુલાઈ, ૧૯૩૬.)

તા. ક. આને પણ લાઈ અંબાઈદાસના ઉપરના ચિચારો કાયમ છે એમ જાહેર થાય તો એમ પણ જાહેર થાય કે અમલદાર થયા છતાં પાટીદાર પોતાના ખેડૂત લાઈને ભૂલ્યા નથી.

તંત્રી

પાટીદાર છાત્રાલય

કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પાટીદાર કોમ જીજ્ઞાસુ કેમકે પશુ કોમ કરતાં પાછળ નથી. છતાં એક વાત ખટક્યા કરતી હતી કે શિક્ષણમાં આગળ પડતી કોમ હોવા છતાં કોઈ એવી મધ્યસ્થ સંસ્થા નહોતી, જ્યાં સમસ્ત પાટીદાર કોમના વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થા તરીકેનો લાભ મેળવી અભ્યાસમાં મદદ મેળવી શકે. વડોદરા એ હાઈ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓ માટે કેંદ્ર સમુદાય ગણાય છે. જુદા જુદા વિભાગના સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ અહીં ભણવા આવે છે. પણ તેઓને ઘર બાંહે રાખીને અને વીશીમાં જમીને રહેવું પડે છે. એ તો સામાન્ય અડચણ ગણાય. મદરવની વાત એ છે કે તેમને કંઈ દોરવણી કે નિયમન ન મળતું હોવાથી ગમે તે રીતે વર્તવાનું મળે છે અને તેમાંથી કેટલાક દુર્લક્ષણો શીખે છે. આ જ્યાં વાતોનો વિચાર કરી કેટલાક આગેવાનોને છાત્રાલય સંસ્થાની જરૂર જણાઈ. સ્વ. મોતીલાલ અમીનની દોરવણીથી સંસ્થાની સ્થાપનાનો નિર્ણય થયો. તેઓના સ્વર્ગવાસથી કંઈક દીલાશ આવી. પણ તરત જ આગેવાન ગણાતા પ્રતિષ્ઠિત પુરુષોએ તે કામ ઉપાડી લીધું. શ્રી. તુળશીલાલ જકારલાલ અમીન, શ્રી. લાલલાલલાલ ડી. અમીન અને શ્રી. મગનલાલ શંકરલાલ પટેલ, વગેરે આગળ આવ્યા અને કાર્ય શરૂ કર્યું. પૈસાની મુશ્કેલી પણ પોતાને માથે વહોરીને તેમણે તા. ૧૨:૬:૪૯થી 'સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ' તરફથી પાટીદાર છાત્રાલયની શરૂઆત કરી દીધી. વિદ્યાર્થીઓ પણ પૂરતી સંખ્યામાં આવે ગયા.

હવે આ સંસ્થાને સમસ્ત પાટીદાર કોમની કેળવણીનો પ્રશ્ન હાથમાં લેઈ લે એવી મજબૂત જનાવવાની જરૂર છે. વિશેષતા એ છે કે કોમી ભાવની સંકુચિત વૃત્તિ આ સંસ્થામાં નથી. અન્ય કોમના વિદ્યાર્થીઓને પણ છાત્રાલયમાં રાખવાની વ્યવસ્થા છે, અને અત્યારે પચીસ ટકા ઉપરાંત તેવા લાઈઓ આ સંસ્થાનો લાભ લેઈ રહ્યા છે.

આ હકીકત એટલા માટે રજૂ કરી છે, કે તેથી પાટીદાર કોમના લાઈઓ આ સંસ્થાને જળવાન જનાવવા જનતા સાથે આપે. સંસ્થા પાસે અત્યારે કંઈ જ ફંડ નથી. આ વસ્તુ તરફ દરેક યાતિહિતેશુ વ્યક્તિ ધ્યાન આપે એવી આશા રાખવી રહી.

વડોદરા

ચીમનલાલ મૂ. અમીન

૨૫ શ્રી. ગોરધનલાલ જોષ્ઠાલાલ પટેલ (ધર્મજી) વડોદરા	
૨૫ „ હરિલાલ મૂળજીલાલ પટેલ (ભાદરજી)	„
૨૧ „ ગણેશરાવ રામરાવ ભોકરી,	„
૧૫ „ લક્ષ્મીલાલ લખાલાલ પટેલ,	વ્યાજુદ
૧૧ „ અંબાલાલ ગોકળલાલ પટેલ,	„
૧૧ „ મોતીલાલ હરિલાલ પટેલ,	„
૧૧ „ ગોરધનલાલ દાદાલાલ પટેલ,	„
૧૧ „ જગનલાલ શંકરલાલ મીસ્ત્રી (ગાના),	„
૧૧ „ હાથીલાલ અગયાલાલ પટેલ (રણોદી)	વડોદરા
૧૧ પ્રો. ગોવિંદલાલ હરગોવિંદલાલ વાટ (દાવોલ)	„
૧૧ શ્રી. જયલાલ ડાલાલાલ પટેલ (ઓડ)	„
૧૧ „ સુનીલાલ બીખાલાલ પટેલ (નાર)	„
૧૧ પ્રો. રમણિકલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી (ઉમરેક)	„
૧૧ શ્રી. ચંદુલાલ રાગલાલ પટેલ (સોજના)	„
૧૧ „ આપાલાલ મોતીલાલ પટેલ (ઓડ)	„
૧૧ „ મણિલાલ શિવાલાલ પટેલ (નાર)	„
૧૧ „ હુહાણામિત્ર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,	„
*૧૧ પ્રો. ચતુરલાલ શંકરલાલ પટેલ (સોજના),	„
*૧૦ શ્રી. જી. જે. પટેલ,	કલકત્તા
*૧૦ „ શિવાલાલ કિશાલાલ પટેલ (નરસંજી),	વડોદરા
*૧૦ ડૉ. વેણીલાલ ન. મોદી,	„
*૧૦ શ્રી. ડાલાલાલ મગનલાલ પરીખ;	„
*૧૦ „ મંચેરજી નસરવાનજી વાડીઆ,	„
*૧૦ ડૉ. મિસ પાના,	„
૧૦ શ્રી. શંકરલાલ સોગાલાલ પટેલ (ધીંપજાવ),	„
૧૦ „ ગોરધનલાલ લાલાજી પટેલ (ભાદરજી)	„
*૫ „ ચતુરલાલ શિવાલાલ પટેલ (નાપાડ),	મુંબઈ
*૫ „ નાનુકલાલ નંદલાલ ચોકસી,	વડોદરા
*૫ „ વહવલાલ મયુરલાલ પટેલ (સાધી),	„
*૫ „ છોટાલાલ ચતુરલાલ પટેલ (બાહ્યજીગમ),	„
*૫ „ તુલસીલાલ એન્ડ કિશોરલાલ પટેલ,	„
*૫ પ્રો. ચતુરલાલ શંકરલાલ પટેલ (વધાસી),	„

- *૫ શ્રી. છોટાલાલ ગિરિજાશંકર બટ્ટ (અગાસ), વડોદરા
 *૫ ,, મૂળશંકર સોમેશ્વર જોષી (ડોક્ટર) ,,
 *૫ ડૉ. રમણલાલ મગલાલ પટેલ, ,,
 ૫ ,, રાવજીભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ (નડિયાદ), ,,
 ૫ પ્રો. કેશવલાલ હિમ્મતલાલ કામદાર, ,,
 ૫ શ્રી. ચીમનલાલ મગનલાલ ડોક્ટર, ,,
 ૫ ,, રામચંદ્ર પ્રભાશંકર પંડ્યા (સીંગા), ,,
 ૫ ,, જેઠાભાઈ નારણભાઈ પટેલ (ભાદરણ) ,,
 ૫ ,, છોટાભાઈ મરઘાભાઈ પટેલ (કાણીસા) ,,
 ૫ ,, ગોરધનભાઈ મોતીભાઈ પટેલ (છીટોડીયા) ,,
 ૫ ,, લક્ષ્મીદાસ લક્ષ્મુભાઈ પટેલ (સાધી) ,,
 ૫ ,, મણિલાલ પ્રભાશંકર વ્યાસ (ઉમરેઠ) ,,
 ૫ ,, મોહનલાલ દરિલાલ ગાંધી (ઉમરેઠ) ,,
 *૩ ,, દિગાભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ (સાધી), ,,
 *૨ ,, મગનલાલ ત્રિકમલાલ વ્યાસ, ,,
 ૩ ,, મણિલાલ હીરાલાલ શાહ ,,
 ૨ ,, લક્ષ્મણસિંહ જ્યેષ્ઠસિંહ પરમાર, ,,
 ૨ ,, વિનાયકપ્રસાદ ગળનન પંડ્યા (કરનાળી), ,,
 ૨ ,, મણિલાલ મૂળજીભાઈ ઉપાધ્યાય, ,,
 ૨ ,, નટંવરલાલ લક્ષ્મુરામ પંડ્યા, ,,
 ૧ ,, નર્મદાશંકર ઇશ્વરલાલ પાઠક (સુંદરા), ,,

કુલ રૂ. ૨૨૧૬૧-૧૫-૦

ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, } આશાલાલ નરસિંહભાઈ પટેલ
 આણંદ, તા. ૧૦ : ૮ : ૭૯ } મંત્રી, સ્વ. ગો. ન. અમીન સમારક ફંડ

ચર્ચાપત્ર

૭. આફ્રિકાના પેસેન્જરો વિષે

ભાઈશ્રી મગનભાઈએ વૈરાગ્ય ગાસના અંકમાં આ વિષે લખેલું અને અપાઠ ગાસના અંકમાં તે ઉપર ચર્ચા કરતાં ભાઈશ્રી રાવજીભાઈ લાંચરિશ્વતની બાજત ઉપર જતાં જણાવે છે, કે “નૈતિક રીતે આ પ્રથા સામે જવાબ છે જ નહિ.” વળી “આત્મા જાહેર બિડાપોહથી કાપદો સખ્ત યતાં બિચારા ગરીબ

પેસેન્જરો વધુ મુશ્કેલીમાં મુકશે.” આ વાક્યોએ મને સહેજે આ જાગૃત ચર્ચા પ્રેર્યો.

ભાષાશ્રી રાવજીભાઈ, લાંચની પ્રથા અવશ્ય નૈતિક જવાબને પાત્ર નથી જ, અને નિંદા પણ છે. લાંચરિશ્વત આપી કામ પતાવવું અટકે નામદાર સરકારની વ્યવસ્થાને વણસાડવી, તેમાં સડો પેદા કરવો, અંરે! દેશને અમલદારશાહીના લોખંડી પંખમાં નાખવો. વળી પોતાના આત્માને વંચાવવું દુઃખ તો જુદું. આત્મવંચનાથી આત્મભાવ દોલો પડે, મન ચોરીની છૂપાં કામો કરવા તરફ વળે અને તેથી સ્વાર્થ સાધવા ખાતર કુર્મો કરતાં મનુષ્ય અટકે નહિ, એટલે કે લાંચ આપી કામ પતાવવું એ ચોરી કરવાનો-શીખવાનો-પ્રથમ પ્રયાસ!

વળી જે અમલદાર આને લાંચ લેઈ આપણું ગેરકાયદે કામ પતાવે છે, તેજ અમલદાર આવતી કાલે આપણને ન્યારે ઉતાવળનું કામ હશે, પછી બંધે તે કાયદેસર કાં ન હોય, ત્યારે પણ ચાર વધારે ધક્કા ખવડાવી, લાંચ લેવા લલચાશે અને આપણે ધક્કાથી જયવું હોય તો આજરી ઉપાય લાંચ! આમ જ દરેક જાગૃત ઉપર પછી ફરી વળશે લાંચનું સામ્રાજ્ય! પણ નીતિ તો અવશ્ય આ ગલીય પ્રથા સામે જેઠાદ જંગાવશે.

ખીજું, ભાષ રાવજીભાઈનો કહેવાનો અર્થ એ થયો કે જો કામ પતાવું હોય તો લાંચ આપીનેય પતાવવું! તો ગિચારા ‘ડેક’ પેસેન્જરો ધક્કામુક્કી કરીને પણ સ્ટીમરમાં સારી જગ્યા મેળવવા પ્રયત્ન કાં ન કરે? સ્વાર્થને સગા ભાઈનું ખૂન રેકાવતાં પાછો હઠવો નથી, તો શું તે માણસાઈને યાદ કરશે? નહિ જ.

અવશ્ય, આપણે માણસાઈ કેળવવી જ જોઈએ. પરંતુ માણસાઈનું નામદાર સરકારે જતન પણ કરવું જ જોઈએ. જકારામાં એક વખતે દરેકને ઢોરની માફક જિભા રાખી ડાકટરી તપાસ થાય અને જંગલી રીતે આંખોની તપાસ થાય ત્યારે જ પેસેન્જર માણસાઈ બૂલતાં પહેલપહેલું શીખ્યો. અને ત્યાંથી જ વળી અપમાનોનો વરસાદ ચરૂ થાય. ડાકટરી તપાસ રોગી જણાતા જ માણસોની તફન ખાનગી ઓરડીમાં થવી જોઈએ. વધારે વિચિત્ર જાગૃત તો એ છે કે પહેલા અને બીજા વર્ગના મુસાફરો નીરોગ અને ગિચારા ત્રીજા વર્ગના જ રોગી! ધનવાન રોગી કે ગરીબ?

વળી લાંચ તો એપી રોગને પણ મટાડે! કારણ કે જે જે રોગી સાબિત થાય છે તે રૂ. ૨૫ ડાકટર સાહેબને ચાપે એટલે તે એપ વિદેશમાં જતો અટકે! વાહ, લાંચદેવી, તારી જલિહારી!

ભાષ રાવજીભાઈના ડીપોઝીટ પ્રથા નાણુદ કરવાના મતને હું તફન સમ્મત

ચાઉં છું; અને વધુમાં ધન્યું છું કે સ્ટીમશીપ કંપની દરેકને યોગ્ય સગવડ અને જગ્યા મળે તેવી વ્યવસ્થા કરે, যা তো সবও পূর্তান পেয়েওরে। সে তো જ মাথুসাধ কেণববাতুং তদন সঙ্গণ জনে.

ઉત્તરસંડા (હાલ મોખ્યાસા) ધધિરભાઈ શામળભાઈ પટેલ

જાણવાબેગ

૨૫. 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'

સંપાદકગંડળ

જુગતરામ દવે

ગોપાલદાસ પટેલ

નગીનદાસ પારેખ

મણિભાઈ દેસાઈ

મગનભાઈ દેસાઈ (તંત્રી)

જીવજી દેસાઈ (વ્યવસ્થાપક)

ભાષ્યશ્રી,

જનશ્રી,

નવજીવન કાર્યાલય,

પો. બોક્સ નં. ૧૦૫

અમદાવાદ,

તા. ૧૦-૮-૭૬

જ્યારે 'નવજીવન' ચાલતું હતું ત્યારે, ફટલોક સમય, 'નવજીવન'ની પૂર્તિ તરીકે 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' દર મહિને પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતું, તે આપને યાદ હશે. તેના નામ પ્રમાણે, તેના હિદેશ શિક્ષણ અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રીય દષ્ટિએ અર્થો કરવાનો હતો. આજ આપણી પાસે 'નવજીવન' નથી; અને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં એટલા બધા મહત્વના પ્રયોગો શરૂ થયા છે તથા પુનર્ધંટનાની વિચારણા ચાલે છે, કે તે બધાને સંગઠિત રીતે રજૂ કરવા તથા વ્યવસ્થિત રૂપમાં અર્થો કે વિચારવિનિમય કરવા માટે 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' જેવી પત્રિકાની અતિ જરૂર છે. એટલે, એ પત્રિકાને હવેથી સ્વતંત્ર માસિક તરીકે ફરી શરૂ કરવાનો ઠરાવ અમે કર્યો છે, અને તેનો પ્રથમ અંક રેન્ટિયાનારચને દિવસે બહાર પાડવા નિર્ધાર્યું છે. એમાં અમને જનતા સહકાર તથા સક્રિય મદદ આપવા આપને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરું છું.

આપને કેળવણીના ક્ષેત્રમાં પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરતા હો કે તેમાં રસ લેતો હો, તો આપના અનુભવો, પ્રયોગો તથા વિચારો અમને લખી મોકલવા વિનંતિ છે. શાળાઓનાં સંચાલકો પોતપોતાની શાળાના, કેળવણીની દષ્ટિએ નોંધવા યોગ્ય પ્રયોગો તથા સમાચારો અમને મોકલી શકે. ગુજરાતભરમાં

આજ અનેક કળવણીકારે પોતપોતાની રીતે કામ કરી રહ્યા છે. આ માસિક તેમના સૌના અનુભવો, પ્રશ્નો તથા વિચારવિનિગમનું સ્થાન બને એવી અમે આશા બાંધી છે. એ વ્યાપક ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લઈને સૌ પોતપોતાને રચનાથી અમને મદદ કરે એવી અમારી ગામણી છે.

નવત્રત રૂપે આજ આપણે ત્યાં કળવણીનાં બે અંગોનો પ્રયોગ શરૂ થયો છે: પ્રૌઢશિક્ષણ અને વર્ધાગોળના પ્રમાણેની મૂળકળવણી. આ માસિક આ બે અંગો ખાલવવા માટે ખાસ ઉદ્દેશ ધરાવે છે. એટલે એ બે ક્ષેત્રોમાં કામ કરતા શિક્ષકો તથા સેવકગણ અગતે પોતાના અનુભવો મોકલતા રહે તો જ આ માસિક પોતાના મુખ્ય ઉદ્દેશને પહોંચી વળી શકે.

આ બે અંગોની સાથે સીધો સંબંધ આપણી પ્રાથમિક શાળાઓમાં કામ કરતા શિક્ષકોનો વિશેષે કરીને છે. મૂળકળવણીનો પ્રયોગ તો, એમના જ કાર્યને કેવી રીતે સારું ને વ્યાપક તથા રાષ્ટ્રને હિતકારી બને એવું કરવું, એ જ વિચારવા માટે છે. પ્રૌઢશિક્ષણ આપણા પ્રાંતમાં પ્રત્યક્ષ રહ્યા બેઠો પોતા તરફથી ચલાવવા ધારે છે; એટલે કે, પોતાની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો ગારફતે એ કામ તેઓ ચલાવશે. ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’ મુખ્યત્વે આ બે ક્ષેત્રોમાં કામ કરવાનું હોવાથી, એક રીતે જોતાં, એ ખાસ કરીને આપણી પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકો માટેનું માસિક યશ એગ કહેવાય. અનેક પ્રકારના શિક્ષણમુદ્ધારના વિચારોથી આ શિક્ષકો આજ વચ્ચિત છે. પ્રમાણભૂત અને સત્તાવાર બળદે એમને ઝોઝીજ મળે છે. અને એમણે પોતાના શિક્ષણમાં પણ ઘણો ઉમેરો કરવાનો હોય જ છે. વળી પ્રત્યક્ષ સરકારે શા પ્રયોગો આદર્યા છે, શા આદરવા વિચારે છે, ચાલુ તંત્રમાં શા ફેરફાર થોળે છે કે થોળવા ધારે છે — આ બધું શિક્ષકોએ તો જરોબર જાણવું જોઈએ; એટલું જ નહિ, એમાં પોતા તરફનો ફાળો પહોંચાડવો જોઈએ. ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’નું આ એક ખાસ કાર્ય બનશે એમ ગણાય.

પ્રૌઢ લાઇબ્રેરીને તેમને મારેના વર્ગોમાં લણીને નીકળે, પછી જો તેમને યોગ્ય વાચન આગળ મળતું ન રહે, તો તેઓ લણેલું બૂલી જાય અને એમની પાછળ રાષ્ટ્રે કરેલાં મહેનત તથા ખર્ચ એજે જાય. એટલે એવાં પ્રૌઢોને દર મહિને નિયમિત ને કાંઈક પોજનાપૂર્વક વાચન ગળતું રહે એ પણ આ માસિક સંભાળશે. એટલે, તેમાં દર મહિને પ્રૌઢને માટે ઉપયોગી સાહિત્ય આપવાનો ઇરાદો છે. વાંચવાનું સાધન પામેલો પ્રૌઢ તેનો પૂરેપૂરો લાભ લે તે સારું વિદ્વાનોએ તેમને જ્ઞાનની અનેક વાતો, તેમને સમજાય એવી

શૈક્ષીમાં ને સરળતાથી, કહેવી જોઈએ. 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'ના આ ખંડમાં અનેક વિદ્વાનોનો સહકાર હોય તોજ તે ચાલી શકે.

એક એ ખંડ પણ આ માસિકમાં વિચાર્યો છે, કે દર માસે બહાર પડતા સાહિત્યની ટુંકી સમાલોચના પણ કરવી. એને માટે સમાલોચકોની મદદ જોઈએ. પ્રકાશકો તથા લેખકોને અમારી વિનંતિ છે, કે તેઓ પોતાનાં બધી જાતનાં પ્રકાશનો અમને સમાલોચનાને માટે મોકલી આપે.

'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'ની આ અમારી કલ્પના છે અને એ એનું ખાસ કાર્ય છે. એમાં આપ અમને મદદ કરશો એની આશા છે. એજ

લિ. સેવક

જીવણજી ડા. દેસાઈ

પ્રકાશક અને વ્યવસ્થાપક,

'શિક્ષણ અને સાહિત્ય'

તા. ૬.

આ માસિકનું લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૨ રહેશે. જેઓ તેના ગ્રાહક તરીકે નોંધાવા ઇચ્છતા હોય તે હવે મં. ઓન્થી પોતાનું લવાજમ અહીં મોકલી શકશે; અગર 'નવજીવન કાર્યાલય'ની મુબઈ શાખા (૧૩૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ)માં ભરી શકશે. માસિકને માટે લેખો, ચર્ચાપત્રો, સમાલોચના વગેરે મોકલવા ઇચ્છનાર સૌ પોતાનું લખાણ સ્વચ્છ અક્ષરે ને એક બાબુ લખીને અમને મોકલાવે એ વિનંતિ પણ અહીં જ, સાથે સાથે, કરી લઉં.

અને પ્રકાશક તથા લેખકો પોતાનાં પ્રકાશનો સમાલોચના માટે મોકલાવે તો પહેલા અંકથી તે ખંડ પણ વ્યવસ્થિત રૂપે રાક કરી દઈ શકાય.

તંત્રીને લખવા માગનારને વિનંતિ કે તેઓ તેમને ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, એ સરનામે સીધું લખે.

અંતરિચય

૫૮. લોકપોથી પહેલી : લેખકો - જુમતરામ દવે, પ્રમુખ, ગુજરાત વિભાગ પ્રૌઢશિક્ષણ સમિતિ, અને નરહરિ પરીખ; પ્રકાશક - નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ પર, કિ. એક આનો. લેખકોએ વીશ ઉપરાંત મિત્રોના સહકારથી પ્રૌઢશિક્ષણ માટે આ લોકપોથી તૈયાર કરી છે, એટલે તે અનુભવસિદ્ધ છે એમ જાનવામાં વાંધો નથી. પોથીમાં ચિત્રોને સ્થાન આપવામાં આવે તો પ્રૌઢો મુજાફરો ઝટ મહણ કરી શકે. શિક્ષણપદ્ધતિને અનુસાર સખ્દસંકલનો ને વાક્યસંકલનોના કાગ રાખ્યો હોય તો સમજતાં વધારે સરળ પડે. રાષ્ટ્રભાવનાને પૂરેપૂરી જાગ્રત કરે તેવા ઉદ્દેશથી આ પોથી લખાએલી છે અને લવિષ્યમાં વર્ધા ડેજવણી શાળા-

આજ અનેક ફેળવણીકારે પોતપોતાની રીતે કામ કરી રહ્યા છે. આ માંડિ તેગના સૌના અનુભવો, પ્રશ્નો તથા વિચારવિનિમયનું સ્થાન બને એવી આ આશા જાંધી છે. એ વ્યાપક ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં લઇને સૌ પોતપોતાને રચના અમને મદદ કરે એવી અમારી માગણી છે.

જાત્રત રૂપે આજ આપણે ત્યાં ફેળવણીનાં બે અંગોનો પ્રયોગ શરૂ થયે છે : પ્રૌઢશિક્ષણ અને વર્ધમાનના પ્રમાણેની મૂળકેળવણી. આ માસિક બે અંગો ખીલવવા માટે ખાસ ઉદ્દેશ ધરાવે છે. એટલે એ બે ક્ષેત્રોમાં કામ કરતા શિક્ષકો તથા સેવકગણ અમને પોતાના અનુભવો મોકલતા રહે તો આ માસિક પોતાના મુખ્ય ઉદ્દેશને પહોંચી વળી શકે.

આ બે અંગોની સાથે સીધો સંબંધ આપણી પ્રાયમિક શાળાઓ કામ કરતા શિક્ષકોનો વિશેષે કરીને છે. મૂળકેળવણીનો પ્રયોગ તો, એમના કાર્યને કેવી રીતે સારું ને વ્યાપક તથા રાષ્ટ્રને દિતકારી બને એવું કરવું, જ વિચારવા માટે છે. પ્રૌઢશિક્ષણ આપણા પ્રાંતમાં પ્રગટીય રૂઢી બોડી પોતા તરફથી ચલાવવા ધારે છે; એટલે કે, પોતાની પ્રાયમિક શાળાઓના શિક્ષકો મારફતે એ કામ તેઓ ચલાવશે. ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’ મુખ્યત્વે આ ક્ષેત્રોમાં કામ કરવાનું હોવાથી, એક રીતે બેતાં, એ ખાસ કરીને આપણે પ્રાયમિક શાળાઓના શિક્ષકો મારેતું માસિક યશ એમ કહેવાય. અનેક પ્રકારના શિક્ષણસુધારાના વિચારોથી આ શિક્ષકો આજ વંચિત છે. પ્રમાણભૂત અને સત્તાવાર બળે એમને જોઈજ મળે છે. અને એમણે પોતાના શિક્ષણમાં પણ ઘણા ઉમેરો કરવાનો હોયજ છે. વળી પ્રગટીય સરકારે શા પ્રયોગે આદર્શ છે, શા આદરવા વિચારે છે, ચાલુ તંત્રમાં શા ફેરફાર થોજે છે એજવા ધારે છે — આ બધું શિક્ષકોએ તો જરોબર જાણવું જોઈએ; એટલું જ નહિ, એમાં પોતા તરફનો ફાળો પહોંચાડવો જોઈએ. ‘શિક્ષણ અને સાહિત્ય’ આ એક ખાસ કાર્ય બનશે એમ ગણાય.

પ્રૌઢ લાઇબ્રેરી તો મને મારેના વર્ગમાં લખીને નીકળે, પછી ને તેમાં યોગ્ય વાચન આગળ મળતું ન રહે, તો તેઓ લાણેલું બૂલી જાય. એમની પાછળ રાષ્ટ્રે કરેલાં મહેનત તથા અર્થ એજે જાય. એટલે એ પ્રૌઢોને દર મહિને નિયમિત ને કાંઈક યોજનાપૂર્વક વાચન મળતું રહે એ પણ આ માસિક સંભાળશે. એટલે, તેમાં દર મહિને પ્રૌઢને મારે ઉપયોગી સાહિત્ય આપવાનો ધરાદો છે. વાંચવાનું સાધન પામેલો પ્રૌઢ તેનો પૂરેપૂરો લાભ લે તે સારું વિદ્વાનોએ તેમને જ્ઞાનની અનેક વાતો, તેમને સમજાય એવી

પ્રસંગકથા

બેનોને ધન્યવાદ

"વસોનાં વતની અને નડિયાદના બાપ જિવેકચન્દ્ર અતુરબાઈ દેસાઈનાં બેન શ્રીમતી ચાન્તાબેન સીંગનલાઈ અમીન પૂનાની મહિલા વિદ્યાપીઠમાંથી છ. એ. થયા પછી વધુ અભ્યાસ માટે ઈંગ્લેન્ડ થયાં હતાં. તે લંડન યુનિવર્સિટીનો માઈક્રોસોજનો (માનસશાસ્ત્રનો) ડિપ્લોમા લેઈ સ્વદેશ આવી પહોંચ્યાં છે. ચરેતરમાં તેમજ સમસ્ત પારીદાર ગ્રામિમાં આ ડિપ્લોમા મેળવનાર તેઓ પહેલાં મહિલા છે. ચા. બ. ગોવિંદલાઈ દાસીલાઈ દેસાઈનાં પુત્રી બેન વિમળાબેન પૂનાની મહિલા વિદ્યાપીઠમાંથી છ. એ. થયા પછી ચિત્રકળાનો આગળ બે વર્ષ અભ્યાસ કરી એ જ વિદ્યાપીઠમાંથી પી. એ.ની (Proficiency in Arts - કલાનિષ્ણાતની) ડિગ્રી મેળવવા લાગ્યાંથી થયાં છે." આ બેન એ પરીક્ષામાં જીતેલ વર્ગમાં પાસ થયાં છે. "આ ડિગ્રી મેળવવામાં ચરેતરમાં તેમજ સમસ્ત પારીદાર ગ્રામિમાં તેઓ પહેલાં મહિલા છે" ('ચરેતર', ઓગસ્ટ ૧૯૩૯). આ બેને બેનોને પોતાના કૌશલ્ય-માટે ધન્યવાદ અને અભિનંદન!

સાચો ધન્યવાદ

પણ આપણે માસની પ્રસંગકથામાં મેં લખ્યું છે: "આપણી યુનિવર્સિટીઓની ફેળવણીથી આખા દેશમાં એવી નિરાશા વ્યાપી ગઈ છે કે તેમાં પાસ થનાર યુવકો વિષે આ પત્રમાં બાંધે જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. પણ બેનો એ પરીક્ષાઓ પાસ કરવા લાગી છે, ત્યારે તેમનામાં ધર બહાર નીકળવાની વૃત્તિ અને તેમની શુદ્ધચિંતિ પ્રકટ થાય છે, એટલા માટે પણ તેમને ધન્યવાદ દેવો માટે છે. લોકસેવામાં એ ફેળવણીનો તેઓ ઉપયોગ કરશે ત્યારે સાચો ધન્યવાદ દેઈશું. પણ પુરુષવર્ગની પેઠે સ્ત્રીવર્ગ પણ એ ફેળવણીથી નિરાશાજ આપશે ત્યારે તો પછી બીંતે ગાયું મૂકી રાખાવું!" ત્યારે સાવધાન, બેનો!

સ્વચ્છતિશયુ સ્ત્રીઓ

પુરુષ તો, ભમરો જેમ અનેક ફૂલની પાછળ તેમ, અનેક સ્ત્રીઓની પાછળ ભમ્યા કરે છે, એ-તેનો સ્વભાવ તો આરતોય પ્રકટ થઈ ગયો છે. પણ તેવાની ગળમાં જાણેલી કુમારિકાઓ દસાઈ પડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે. અને પોતાની ઉપર શોક ન ચાલે એમ ધમ્મજીતી એ કુમારિકાઓ પેલા ભમરપુરુષને ત્યાં એક પત્ની હોવા છતાં તેના ઉપર પોતે જાણે તેમ બિચારીને શોકનું સાક્ષી બનું કરે છે અને એમ સ્વચ્છતિશયુ થઈ પડે છે એ જાણીને તો અરેજ સ્વચ્છતિશયુ દુઃખ થાય છે. આજ સુધીમાં આવા કેટલાક પ્રસંગો જાની ગયા છે અને વળી હાલ પાછો એવો એક પ્રસંગ જાણ્યો છે.

ઓમાં દાખલ થાય તો તે કેળવણીને 'પૂરેપૂરું' પ્રોત્સાહન આ પોથીથી ગણી શકે તેમ છે. પ્રૌદ્યોત્તર ધાર્મિક, વ્યાવહારિક અને સામાજિક સુધારામાં આગળ ધપાવવા માટે પણ યોજના દાખલ કરવામાં આવી છે તે સ્તુત્ય છે. વળી લેખકોએ વાચન અને લેખનનો સંબંધ સાચવવા સારો પ્રયત્ન કર્યો છે. શિક્ષક

૫૯. જગતનો આવતી કાલનો પુરુષ-શ્રી પૂંજલાઈ જૈનઅંધમાલા -૧૭: અગ્રેજી ઉપરથી અનુવાદક-મગનલાલ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પ્રકાશક-ગોપાલદાસ જીવાલાલ પટેલ, - મંત્રી, ધી જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, અમદાવાદ; પ્રાપ્તિસ્થાન-નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ અને મુંગઈ ૨; પૃષ્ઠ ૮+૧૬૮. સર સર્વપક્ષી રાધાકૃષ્ણને The World's Unborn Soul નામે અગ્રેજીમાં લખેલા પુસ્તકનો આ અનુવાદ છે. પુસ્તકમાં યુરોપના અને ભારતના ધર્મોત્તર અને તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ આપ્યો છે, તેમની વિશેષતા અને ઊંચી જાણવાની છે અને અત્યારના ચિકિત્સક પ્રશ્નની ગૂંચ ક્રમ ઊકલે તે પણ જતાવ્યું છે. પણ વિષયજ્ઞ એવો કદિન છે અને તેને અનુકૂળ ભાષા પણ એવી ગૂઢ છે કે તે વિષયનો અભ્યાસી જ સરળતાએ આ પુસ્તક વાંચી શકે. આવા ગૂઢ વિષયોનું જોમને અધ્યયન નથી, તેમને પુસ્તક સમજવું દુસ્તર છે. વળી શ્રદ્ધા વિના આમાંના બધા વિચારો સ્વીકારી લેવાય એવા પણ નથી; છતાં જગતપ્રસિદ્ધ આ લેખકના વિચારોનું અધ્યયન કરવું એ સર્વે જ્ઞાનપિપાસુનો ધર્મ છે. પુષ્કળ ટિપ્પણો આપીને અનુવાદકે સરળતા કરી આપી છે અને મૂળ લેખકની જીવનરેખા આપી છે એ પણ ઠીક જ ક્યું છે. કિંમત બાર આના વધારે નથી.

૬૦. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ-ભાષણો અને લેખો, ભાગ ૨જો: સંચય-કર્તા-વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ; પ્રગટકર્તા-પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ., રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૧૨+૪૪૮, એક છપ્પિ, કિંમત રૂ. ૧-૮-૦. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતા મોતીલાલ અમીનની પ્રેરણાથી આ સંચય થયેલો, પણ એ પ્રકટ થતા પહેલાં જ એ લાઇ અવસાન પામ્યા એ દુઃખની વાત છે. આ પુસ્તકમાં અનેક પુસ્તકાલય પરિષદોના-મોટે ભાગે તો વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પરિષદોના-સ્થાગત સમિતિઓના અને પરિષદોના પ્રમુખોનાં ભાષણો છે, તે ઉપરાંત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને લગતી સંસ્થાઓના ઉદ્ઘાટન અથવા ઇતર સમારંભો પ્રસંગે અપાયેલાં ભાષણો અને એ પ્રવૃત્તિને લગતા કેટલાક લેખોનો સંચય છે. ભાઈ મોતીલાલનો એક જ લેખ આ પુસ્તકમાં છપાયો છે, પણ તેમનાં કેટલાંક ઉપયોગી ભાષણો અને લેખો પણ છપાયા હોત તો સારું. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિમાં રસ લેનારને આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે, ઇતર જનને પણ એમાંથી સારું જાણવાનું મળશે.

પ્રસંગકથા

બેનોને ધન્યવાદ

“વસોનાં વતની અને નડિયાદના લાઘ વિવેકચન્દ્ર ચતુરભાઈ દેસાઈનાં બેન શ્રીમતી શાન્તાબેન સ્ત્રીગનલાઈ અમીન પૂતાની મહિલા વિદ્યાપીઠમાંથી જી. એ. થયા પછી વધુ અભ્યાસ માટે ઈંગ્લેન્ડ ગયાં હતાં. તે લંડન યુનિવર્સિટીનો સાઈકોલોજીનો (ગાનસસાસ્ત્રનો) ડિપ્લોમા લેઈ સ્વદેશ આવી પહેાંચ્યાં છે. ચરોતરમાં તેમજ સમસ્ત પાટીદાર જ્ઞાતિમાં આ ડિપ્લોમા મેળવનાર તેઓ પહેલાં મહિલા છે. રા. બ. ગોવિંદલાઈ દાથીલાઈ દેસાઈનાં પુત્રી બેન વિમળાબેન પૂતાની મહિલા વિદ્યાપીઠનાં જી. એ. થયા પછી ચિત્રકળાનો આગળ બે વર્ષ અભ્યાસ કરી એ જ વિદ્યાપીઠમાંથી પી. એ.ની (Proficiency in Arts - કલાનિષ્ણાતની) ડિગ્રી મેળવવા ભાગ્યશાળી થયાં છે.” આ બેન એ પરીક્ષામાં જીતી વર્ગમાં પાસ થયાં છે. “આ ડિગ્રી મેળવવામાં ચરોતરમાં તેમજ સમસ્ત પાટીદાર જ્ઞાતિમાં તેઓ પહેલાં મહિલા છે” (“ચરોતર”, ઓગસ્ટ ૧૯૩૯). આ બેને બેનોને પોતાના કૌશલ્ય માટે ધન્યવાદ અને અભિનંદન!

સાચો ધન્યવાદ

પણ અષાઢ માસની પ્રસંગકથામાં મેં લખ્યું છે: “આપણી યુનિવર્સિટીઓની ફળવણીથી આખા દેશમાં એવી નિરાશા વ્યાપી ગઈ છે કે તેમાં પાસ થનાર મુવંજો વિશે આ પત્રમાં ભાગ્યે જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. પણ બેનો એ પરીક્ષાઓ પાસ કરવા લાગી છે, ત્યારે તેમનામાં ધર ગહાર નીકળવાની વૃત્તિ અને તેમની શુદ્ધશક્તિ પ્રકટ થાય છે, એટલા માટે પણ તેમને ધન્યવાદ દેવો ઘટે છે. સોફિસ્ટીમાં એ ફળવણીનો તેઓ ઉપયોગ કરશે ત્યારે સાચો ધન્યવાદ દેઈશું. પણ પુરુષવર્ગની પેઠે સ્ત્રીવર્ગ પણ એ ફળવણીથી નિરાશા જ આપશે ત્યારે તો પછી બીજો માથું મૂકી રાવાનું!” ત્યારે સારવાન, બેનો!

સ્વજાતિશત્રુ સ્ત્રીઓ

૧. પુરુષ તો, લગરો જેમ અનેક ફુલનો પાછળ તેમ, અનેક સ્ત્રીઓની પાછળ ભમ્યા કરે છે, એ તેનો સ્વભાવ તો ક્યારનોય પ્રકટ થઈ ગયો છે. પણ તેવાની જાળમાં ભણેલી કુમારિકાઓ દસાઈ પડે છે ત્યારે દુઃખ થાય છે. અને પોતાની ઉપર શોક ન આવે એમ ઇચ્છતી એ કુમારિકાઓ પેલા બગરપુરુષને ત્યાં એક પત્ની હોવા છતાં તેના ઉપર પોતે જઈ તેને જિયારીને શોકવું સાલ બીજું કરે છે અને એમ સ્વજાતિશત્રુ થઈ પડે છે એ બાણીને તો ખરેખર અતિશય દુઃખ થાય છે. આજ મુઘીમાં આવા કેટલાક પ્રસંગો જાની ગયા છે અને વળી હાલ પાછો એવો એક પ્રસંગ જન્યો છે.

સ્વજાતિશત્રુ એક ટ્રેન્યુએટ બેન.

“વિસનગરના રાજરત્ન તથા ધારાસભાના માણ મહાસદ પટેલ પ્રમુદાસ ભાવસંગના નાના દીકરા મી. શંકરભાઈ જેઓ મુંગલ યુનિવર્સિટીના ટ્રેન્યુએટ હોઈ વિદ્વાયત જઈ બેરિસ્ટરની પદવી લેઈ હાલમાં વડોદરાની જી. જી. એસ. રેલ્વેમાં પ્રોવિઝનર તરીકે એસિસ્ટન્ટ ટ્રાપીક સુપરિન્ટેન્ડન્ટ કામ કરે છે, તેમની સાથે વિસનગરના નાગર વણિક સ્વર્ગસ્થ શેક ડોસાભાઈ મગનલાલ, જેમણે વિસનગરમાં પ્રસૂનિગૃહ અને દવાખાનું બંધાવેલું છે, જેમનું મુંગલમાં બોર્ડિંગ હાઉસ સારી રીતે ચાલે છે અને જેમનાં વિધવાપત્ની જસુમતીબેને વડોદરામાં પોતાના પતિને સ્મરણાર્થે એમ્પ્રીકેલ્ચર કોલેજ બંધાવી છે, વિસનગરમાં બાગ બનાવી મહુમંતું બાવલું મૂકેલું છે અને જેમને દાતારમંડળનો સુવર્ણચંદ્રક વડોદરા સરકાર તરફથી એનાયત થયેલા છે, તેમનાં પુત્રી કુમારી શ્રી કુસુમબેન, જે મુંગલ યુનિવર્સિટીનાં ટ્રેન્યુએટ છે તેમણે લગ્ન કર્યું છે. જાણીને દિલગીરી થાય છે કે સદર શંકરભાઈને પ્રથમની પરિણીત બાઈ હયાત છે. વર વિસનગરના કડવા પાટીદાર કોમના છે, ત્યારે કન્યા વિસનગરની નાગર વણિક કોમની છે” (‘લોકસેવા,’ તા. ૧૦:૮:૩૯). નઠોર કઠોર પુરુષજાતિએ તો કહેવા જેવું થુંક બાકી રાખ્યું નથી, પણ બહુલીગણેલી બેનો પુરુષની કામગીરીમાં આમ સાઈ જાય છે અથવા પુરુષને પોતાની કામગીરીમાં ફસાવી દે છે, અને શોક ઉપર બેસી તેનો ભવ બાળી નાખે એવી રીતે સ્વજાતિશત્રુ થઈ બેસે છે, ત્યારે બેવી બેનોને યુનિવર્સિટીની ડિગ્રી લેવા પ્રસંગે શા શા ધન્યવાદ દેવા!

માળલશ્ર અટક્યાં

પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ શિવાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ લખી જણાવે છે: (૧) શા. ૧૫૦નો પગાર મેળવતાં પેટલાદ રોશનનાં ગૂંડક કલાકર અને રંગીપુરાના રહીશ ભાઈ શિવાભાઈ લલુભાઈ પટેલ પોતાના ૧૬ વર્ષની ઉમરના દીકરા અંબાલાલનું લગ્ન લવાનીપુરાના ભાઈ ધોરીભાઈ રણછોડભાઈ પટેલનાં દીકરી સાથે, અને (૨) ઇસરામાના ભાઈ હિમેશભાઈ લલુભાઈ પટેલ પોતાના સત્તરેક વર્ષની ઉમરના દીકરા નારણભાઈનું લગ્ન ગોજેલના ભાઈ રામભાઈ પટેલનાં દીકરી સાથે કરવાના હતા. તે લોકને ભાઈ શિવાભાઈએ નોટીસ આપ્યાથી એ બંને લગ્ન અટકી ગયાં છે. વળી રૂપિયાપુરાનો વર સંતોકપુરે લગ્ન કરવા જવાનો હતો, તેના ઉપર ‘મનાઈહુકમ કેમ ન કાઢવો?’ એવી નોટીસ ફરતે કલાસ મેજિસ્ટ્રેટ તરફથી અપાયાથી બંને પક્ષના પિતાઓએ કોર્ટમાં જઈ ‘અમે લગ્ન નહિ કરીએ’ એમ લખી આપ્યું છે. એમ આ લગ્ન પણ થતું અટકી ગયું છે.

હરિજનો અને કૂવાતળાવ

મુંબઈ “સરકારે નીચે પ્રમાણે હુકમ કર્યો છે: જાહેર કૂવાઓનો, જાધા પ લોકો નાતજાતના બેદબાવ વિના ઉપયોગ કરે તેવું કરવા માટે જે સ્થાનિક સંસ્થા પગલાં ન લેરે તેની ગ્રામંડાને પાણી પૂરું પાડવા સંગઠિતી આપ્ટ ઘટાડી નાખવી. સ્થાનિક સંસ્થાઓએ જિલ્લાના જાહેર કૂવા ઉપર એવી ગતવ્યની નોટીસો મૂકવી કે આ કૂવાઓ અગાધિત રીતે જાહેરના બધા વર્ગો ને નાતજાતના માટે ખુલા છે. કૂવા, તળાવ, વગેરે માટે સરકારી જમીન મેળવવા માટે સ્થાનિક સંસ્થાઓ તરફથી માગણી આવનાં આવાં કૂવાતળાવ વગેરેનો ઉપયોગ બધા પ લોકો નાતજાતના બેદબાવ વિના એકમુખી રીતે કરે તેવી શરત વિના તે નહિ આપવી. ફરતા અમલદારો ગામડાંની મુલાકાત લેતાં હરિજનો જાહેર કૂવામાંથી પાણી લેવાનો અધિકાર ભોગવે છે કે નહિ, તે વિષે તપાસ કરે અને આ અધિકાર હસ્તી ધરાવી રહેલો છે તે ઉપર જાર મૂકે. અત્યારના પ્રધાનમંડળે હોદ્દાઓનો સ્વીકાર કર્યો ત્યાર પછીથી તેણે ગામડાંમાં પાણી પૂરું પાડવા માટે મોટી આપ્ટની ભેગવાઈ કરી છે. બીજા સવર્ણોની માફક જ હરિજનો પશુ જાહેર કૂવાતળાવનો સ્વતંત્ર રીતે ઉપયોગ કરે તેવું કરવા માટે ખાસ સૂચનાઓ મોકલવામાં આવેલી છે. હરિજનો અત્યારે જે હાડગારીઓ ભોગવી રહેલા છે, તે હાડગારીઓ અમુક ગામોમાં આજુ રહેવાનો સંભવ છે તેવું લાગે તેવા પ્રસંગોમાં આ ગામોને પાણી મારેની આપ્ટ આપવી નહિ અથવા પાણી પૂરું પાડવાની ખૂબ જરૂર જેવો કિસ્સો હોય તો હરિજનોને જ ખાસ પાણીની ભેગવાઈ મળે તેવી રીતે પૈસા ખર્ચવા તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી છે.” (મુંબઈ સરકારનું ‘જાહેર માહિતીપત્ર’ તા. ૧૬:૭:૩૯).

હરિજનો અને જાહેર વાહનોનો ઉપયોગ

“મુંબઈ શહેરની જાહેરની જગ્યા ઉપર જાડે ફરતી કે જાડે આપેલી મોટર ગાડીઓનું નિયંત્રણ કરતા નિયમોની ૩૪મી કલમ તરફ જાહેરનું ધ્યાન દોરવામાં આવેલું છે. આ નિયમ પ્રમાણે આવી મોટર ગાડીઓનો કોઈ પણ હાંકનાર કે તેનો માલિક કે માલિકે રોકેલો એજન્ટ કોઈ પણ માણસને તેની નાતજાતને કારણે ટીકીટ આપવાની ના પાડી શકે નહિ અથવા ટીકીટ ધરાવનાર ઉતાડીને ખાલી જગ્યા હોય તો તે ઉપર ઉપરને કારણે બેસતો. અટકાવી શકે નહિ. આ ઉપરાંત આજ નિયમોની ૪૫મી કલમ તરફ પણ જાહેર પ્રજાનું ધ્યાન દોરવામાં આવેલું છે. આ કલમ પ્રમાણે ઉપરના નિયમોનો કે તેની હેઠળના હુકમોનો લાગ કરનાર જાહેર વાહનોના હાંકનારની કે તેનો યુગો કરનાર વાહનોના માલિકની કે તેના એજન્ટની પરમીટ જિલ્લા પોલિસ સુપરિટેન્ડેન્ટ

૨૬ કરી શકે કે થોડી મુદત માટે પાછી જેતી લેઈ શકે. જાહેર વાહનોના ઉપયોગ કરવાની ખાખતમાં હરિજનો સામેના ભેદભાવનો અટકાવ કરતા નિયમોનું કડક રીતે પાલન કરવામાં આવે છે કે નહિ તે, તથા આવા નિયમોનાં ભંગ કરવામાં આવેલો હોય તેવા કિસ્સાઓની સામે કડક પગલાં લેવામાં આવે છે કે નહિ, તે જોવાનું પોલિસ સુપરિટેન્ડેન્ટોને સરકારે જણાવી દીધું છે” (મુંબઈ સરકારનું ‘જાહેર માહિતીપત્ર,’ તા. ૧૬:૬:૩૯).

“હરિજનો અને શાળાઓ

“શાળાઓમાં હરિજન બાળકોને દાખલ કરવા સંબંધેના હુકમ પ્રમાણે શિક્ષણખાતાના બધા અમલદારોને જણાવી દેવામાં આવેલું છે કે ‘જાહેર પૈસાથી નક્કી કે તે મારફતે મદદ મેળવતી શાળાઓમાં હરિજન બાળકોને દાખલ થવાની સામે કોઈ પણ જાતનો અંતરાય નાખવામાં ન આવે તે તેમણે જોવું જોઈએ. હરિજન બાળકોને દાખલ નહિ કરવાની શરતે જે જગ્યાઓ જાહેર શાળાઓ મંદિર કે બીજી પવિત્ર જગ્યાઓ ઉપર ચલાવવામાં આવતી હોય ત્યાં બીજી સગવડ કરવાનું પણ સરકારે જણાવી દીધું છે. એ પણ સ્પષ્ટતાપૂર્વક જણાવવામાં આવેલું છે કે વર્ગમાં બધા પૈસાથીના નાત-જાતના ભેદભાવ વિના એકસાથે બેસે અને હરિજનોનાં બાળકોને બેસવા માટેની જુદી કે અલગ વ્યવસ્થા નલાવી લેવામાં ન આવે” (મુંબઈ સરકારનું ‘જાહેર માહિતીપત્ર,’ તા. ૧૬:૭:૩૯).

પામોલ શાળામાં હરિજન બાળકો

સરકારના આવા સ્પષ્ટ હુકમો છતાં લોક સમજતા નથી. બેંકસદ તાલુકાના પામોલ ગામના લોકે ત્યાંની લોકો જો. શાળામાં હરિજન વિદ્યાર્થીઓને દાખલ થતા અટકાવ્યા. ત્યારે લોકલ બોર્ડે તા. ૨૬:૯:૩૯ને રોજ એ શાળા બંધ કરેલી. પણ જ્યારે ગામલોકોએ એ વિદ્યાર્થીઓને શાળામાં દાખલ થવા દેવાની કબુલત આપેલી, ત્યારે તા. ૬:૧૦:૩૯ને રોજ એ શાળા ફરી ઉઘાડેલી. છતાં ગામલોકે હરિજન બાળકોને શાળામાં જતાં ડરાવવા માંડ્યાં, ત્યારે લોકલ બોર્ડે તે શાળાને હરિજનવાસમાં બેસાડવાનો હુકમ કર્યો. એટલે ગામલોકે પોતાની જુદી શાળા કાઢી. પણ પૈસાથી ન પહોંચાયું એટલે તેમણે હવે જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડને અરજી કરી છે કે અમે હવે હરિજન બાળકોને અમારાં બાળકો સાથે બેસી લખવા દેઈશું, માટે પૂર્વેની પેઠે સર્વજન લક્ષ્યાં શાળા ઉઘાડો. તે ઉપરથી સ્કૂલ બોર્ડે ગામલોકને સૂચના કરી છે કે હાલ તમારી શાળા બંધ નથી તે પદ્ધતી દિવસ સુધી જોયા પછી તમારી માગણીનો સ્વીકાર

થશે. ત્યાર પછી ગુજરાત હરિજન સેવકસંઘના મંત્રી બાંધ પરીક્ષિતલાલ અને ખેરસદ તાલુકા હરિજન સેવકસંઘના મંત્રી બાંધ અંબાગિરિ તે ગામે નજીક ગામલોકને સમગ્રવી આવ્યા. ગામલોકે હવે વધારે સગળદાર થવું ધટે.

ખીજી બે શાળામાં હરિજન બાળકો

“ખેરસદ તાલુકાના જેમરવા ગામના તાલુકા સમિતિના કાર્યકર્તા શ્રી. શિવાભાઈએ તથા શ્રી. અંબાગિરિએ તે શાળાની મુલાકાત લીધી હતી. ત્યાં હરિજન સેવકસંઘ તરફથી ચાલતી શાળાનાં બાળકો લોકલ ખેડાંની મુખ્ય શાળામાં દાખલ થયાં છે. તેમજ મુજકવામાં બે હરિજન બાળકોને ત્યાંની મુખ્ય શાળામાં દાખલ કરવામાં આવ્યાં છે. હરિજન બાળકો વધુ પ્રમાણમાં દાખલ થાય તેમ આશા રખાય છે” (‘ખેડા વર્તમાન,’ તા.૯:૮:૭૯). સવર્ણુ બાંધઓએ, ચરોતરમાં ખાસ કરીને પાટીદાર બાંધઓએ, આજે નહિ તો કાલે સગળવું જ નોંધશે કે દેશના સાત કરોડ હરિજન બાંધઓને તરછોડી દૂર રાખ્યે કદાપિ સ્વદાન્ય પામી શકવાના નથી, પામી શકીશું તો તે સુખે ભોગવી શકવાના નથી. વળી એ તો કાલની વાત, પરંતુ આજે આપણે સ્વીકારેલી એ આભડછેટ પરદેશમાં, ખાસ કરીને આફ્રિકામાં, આપણી છાતી ઉપર ચઢી બેઠી છે અને આપણને દગાવી રહી છે. ત્યાં ગોરા લોકો આપણા હિંદી બાંધઓને અસ્પૃશ્ય ગણી આપણને દૂર રાખે છે અને આપણને અતેવાસમાં રહેવાની ફરજ પડે છે. આ દેશમાં આપણાં હાથનાં કર્મો પરદેશમાં આપણે હૈયે વાગ્યાં છો! ત્યારે તોં હવે આપણે બહા થઇ સમજીએ! માનવી તરીકે આપણે જીવીએ અને માનવી તરીકે બીજાને જીવવા દેખીએ.

મુંબઈ સરકારનું યુગપ્રવર્તક સેવાકાર્ય

મહાસભાની સરકારે દેશના અનેક પ્રાંતોનાં પ્રધાનપદ સ્વીકાર્યા પછી એ સૌ પ્રાંતોની સરકારે લોકસેવાનાં અનેક કાર્ય કર્યાં છે, તેમ મુંબઈ સરકારે પણ કર્યાં છે. પણ સૌ સેવાકાર્યોને જાંખાં પાડી દે એવું મુંબઈ સરકારનું યુગપ્રવર્તક સેવાકાર્ય તો ઇલાકાને નિર્મોલ કરવાનું છે. દારૂ પીધાથી દેશને - ખાસ કરીને ગરીબ મજૂર વર્ગને તો - પારાવાર હાનિ થઇ છે - આર્થિક અને એથીયે વધારે તો માનસિક હાનિ થઇ છે. મહાસભાના મુંબઈ સરકારના પ્રધાનોએ મોટી આર્થિક ખોટ વેડીને પણ એ હાનિમાંથી પ્રગતે જવાનવા પ્રતિજ્ઞા કરી છે. અમદાવાદ શહેરમાંથી દારૂને જાંધ કરવાનો પ્રયોગ એક વર્ષ સુધી કર્યા પછી તેમાં સફળ થયાથી આ ઓગસ્ટ માસની પહેલી તારીખથી મુંબઈ જેવા શહેરમાંથી પણ દારૂનો પગલો કાઢવાનો પ્રયોગ કર્યો છે. તે માટે જોજોલા પહેલી તારીખના સરખસમાં ને પછીની સભામાં મુંબઈનાં લાખો

સમાજનાં બીજાંને હાનિ થાય છે, માટે મહાનિષેધ થવો જ જોઈએ. પણ જે મંડળ ખાદીધારીઓને જ પૈસે નહિ, પણ સામાન્ય પ્રજાજનને પૈસે ચાલતું હોય તે મંડળ પોતાનો કોઈ સભ્ય ખાદીધારી ન હોવાને કારણે તેનો ગદિષ્કાર ન જ કરી શકે. સામાન્ય રસોડામાંથી હરિજનનો ગદિષ્કાર ન જ થઈ શકે. પણ હરિજન સાથે જેસીને જંમવામાં જે પોતાનો ધાર્મિક સિદ્ધાન્તે વાંધો માને, તે પોતે ગદિષ્કૃત થઈ જુદા જમવા બેસે તો તેને તેમ કરવાનું પણ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હોવું જ જોઈએ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના શાન્તિનિકેતનના રસોડામાં સ્પર્શસ્પર્શનો કોઈ ભેદ નથી, સૌ સાથે જેસી જમી શકે એવો નિયમ છે. પણ તેમ કરવામાં જે છાત્રના પાલકને વાંધો હોય તે છાત્રને જુદા જેસી જમવાની પણ ત્યાં સ્વતંત્રતા છે.

અમદાવાદમાં સહુલોજનના પ્રશ્નનો ઉકેલ

“ગુજરાત પ્રાથમિક શિક્ષકસંઘના પ્રમુખ શ્રી. પ્રાણલાલ દેસાઈ લખે છે કે : ‘ગયા જુન માસમાં પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ ઉધડી, ત્યારે એ કોલેજના રસોડાના નોકરીસ બોર્ડ ઉપર એવી મતલબની નોકરી મૂકી જેવામાં આવી હતી, કે રસોડામાં કોઈ પણ જાતની અસ્પૃશ્યતાની લાગણીને માન આપવામાં આવશે નહિ. ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં અમદાવાદ જિલ્લા લોકલ બોર્ડના શિક્ષકોને તાલીમ આપવાને માટે એક તાલીમવર્ગ ઉઘાડવામાં આવેલો હતો. ત્યાં પણ હરિજન કામના શિક્ષકો સાથે અધા શિક્ષકોને એકપંગતે જેસી જમવાનું હતું. જે શિક્ષકોએ એ પ્રમાણે જમવા બેસવાની ના પાડી હતી, તેમને નોકરીમાંથી પણ કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા. અમદાવાદ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડનાં તથા સરકારનાં આ ફરગાનો સામે વાંધો લેવાતાં તેનું સંતોષકારક પરિણામ આવ્યું છે. અત્યાર સુધી પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ અને મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ માટે કોલેજની બોર્ડિંગમાં રહેવાનું તથા જમવાનું ફરજિયાત હતું; પરંતુ સરકારે હમણાં જ હુકમ બહાર પાડ્યા છે, કે જે વિદ્યાર્થીને કોલેજની બોર્ડિંગમાં ન રહેવું હોય, ને બહાર રહીને અભ્યાસ કરવો હોય તો તે તેમ કરી શકે છે. તેમ જ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે પણ ઠરાવ કર્યો છે કે : તાલીમવર્ગના જે વિદ્યાર્થીઓને બીજી કામોના શિક્ષકો સાથે એકપંગતે જેસી જમવાનો વાંધો હોય, તેઓને પ્રલાયદા જમવા બેસવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે. નોકરીમાંથી અરતરફ કરેલા શિક્ષકોને પણ નોકરીમાં લેવામાં આવેલા છે.’” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૬ : ૮ : ’૩૯). સાચું થયું, આમ જ સર્વધર્મસમભાવ અને પરમતસહિષ્ણુતા પળાય.

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

તા. ૧૩:૮:૩૯ના રોજ મળેલી વ્યવસ્થાપક સમિતિએ નવા આવેલ શ્રી. શંકરભાઈ શાહને અને સંગીતશિક્ષક તરીકે શ્રી. બળાભાઈ સોમાલા પટેલને કામચલાઉ શિક્ષક તરીકે મંજૂર કર્યા; જૂના કામચલાઉ શિક્ષકોમાંથી શ્રી. સોમાલાઈ પટેલને કામગીરી કરવાનો અને ખીજા જે જે કર્મચારીઓને વર્ષ પૂર્ણ થયાં છે તેમને નિયમ પ્રમાણે જાહેરી આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે. વળી મુખ્ય સરકારે કાઢેલા શરીરવિકાસ તાલીમવર્ગમાં તાલીમ લેવા માટે શ્રીમતી સુમતિબેને કરેલી માગણીને મંજૂર કરી સંસ્થા તરફથી તેમને તાલીમ લેવા મોકલવાનો ઠરાવ કર્યો છે.

વિદ્યાલય સમાચાર

તા. ૧૦:૬:૩૯થી વિદ્યાલયનું કામ શરૂ થઈ ગયું છે. હાલ વિદ્યાલય ૧૮૦ વિદ્યાર્થીનીઓ છે, તેમાંથી ૧૫૦ છાત્રાઓ છે.

તા. ૨૩મી જુલાઈએ સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ પટેલે, જેડા જિલ્લાની મુલાકાત આવતાં, વિદ્યાલયમાં પાંચેક કલાક ગાળ્યા હતા, તે દિવસે વિદ્યાલયમાં વલ્લભ વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો પંચ સરદારશ્રીનો લાલ લેવા આવ્યા હતા. ભોજન બાદ સરદારશ્રીએ વિદ્યાલયની વિદ્યાર્થીનીઓ અને શિક્ષકો સમક્ષ સંસ્થાના ઉદ્દેશ પાછળ રહેલી લાવનાની સ્પષ્ટતા નીચેના શબ્દોમાં કહી હતી.

“હું જાણે વળતે વિદ્યાલયમાં આવ્યો. જોતાં જ મને જણાયું કે દિવસે દિવસે મકાનો વધ્યાં છે, સંખ્યા પણ વધી છે. આટલાથી આપણે સંતોષ માનવાને નથી. આપણે તો આપણા વિદ્યાલયના ખર્ચને પહોંચવાનું છે. આ વિદ્યાલય માટેની આપણી કલ્પનાનું સ્મરણ કરીએ. તેની આરાઓ તો ધણી મોટી છે.”

સ્ત્રીકેળવણી એ ધણો કંઠેરુ વિષય છે. તેમાં કેટલાયને સફળતા મળી નથી; કેટલાયના હાથ દાઝ્યા છે, કેટલાય નારીપાસ થયા છે. ગુજરાતમાં ધણી મોટી સંસ્થાઓ છે, પણ આ બધી સંસ્થાઓ કરતાં આપણું વિદ્યાલય જુદા પ્રકારનું છે. તમને આ સંસ્થામાં આવવાનું મળ્યું, તેથી તમે લાગ્યશાળી છે તમારા જેવી કેટલીયે જાહેરો માગણીમાં પડી રહે છે. જગતા છોડને માં ટાપલો જાધો પાડવામાં આવે તો છોડ ફિક્કો પડી જાય અને વિદ્યાર્થી શરૂ નહિ, તેમ તે કુમળાં બેનો સમાજ રચેલી, રૂઢિની અંધારી દીવાલોની અંદર જાણ મળે છે, પુરાણ મળે છે. તમારી ફરજ છે કે તમારે તે બેનોને જાહેર લાવવી.

• હું મારું હું કે તમે જ્યાં કુંવારાં હશો, પણ જ્યાં કુંવારાં રહો એમ

નથી કહેતો. કુંવારાં રહેવું એ જાણ કઠણ છે. પરદેશમાં સેંકડો કુંવારી સ્ત્રીઓ હોય છે. હિંદુસ્થાન પેકે યુરોપિયન દેશોમાં સ્ત્રીઓને નાની ઉંમરે પરણાવી દેવામાં આવતી નથી ત્યાં તો કેટલીયે સ્ત્રીઓ કુંવારી જ રહે છે. તેમના સમાજને એ અર્જુનતું નથી લાગતું. ત્યાંની સ્ત્રીઓ તો દેશને એક છેડેથી બીજે છેડે એકલી નિઃસતાથી ફરે છે. હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ ગાડીમાં કે કોઈ બીજા ઠેકાણે એકલી જતાં ડરે છે. તમારે કોઈ પુરુષ થા લૂંટારાથી બોવાનું નથી. તમારે તો ખૂબ હિંમત કેળવવાની-છે. તમે અહીં રહો ત્યાં સુધી તમારે પરણવાનો વિચાર સરખોય કરવો નહિ. તમારું ધર્તન એવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ કે તમે જાહાર જાઓ તો લોકો તમને મીઠી નજરે જુઓ. તમે તો શુભરાતની આશાઓ છો. જાહાર નીકળ્યા પછી લોકો તમારી તરફ કેવી રીતે વળે છે એના ઉપર વિદ્યાલયની હિંમતનો આધાર છે.

તમે ધરસંસારમાં પડો તો તમારો ધરસંસાર જૂદો જ તરી આવવો જોઈએ. તમારે અહીંથી જાહાર જઈને માન પાણીના દેગમાં કે જાણના ટોપલા જ ઉપાડવાના નથી, એના કરતાં જ તમારું તો જાણ મોટા ભાર ઉપાડવાનો છે.

આ સંસ્થાનો જન્મજ કાન્તિમાં મળે છે, તેથી આ સંસ્થાની જવાબદારી જાણ મોટી છે. આ વિદ્યાલયમાં તમે રહેશો અને તમારા શિક્ષકોની જવાબદારીમાં થઈ આ સંસ્થાનું કાર્ય ઉપાડી લો. પૈસા તો મને ત્યાંથી મળી રહેશે, એની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. પૈસા મળશે; મકાનોય જાહેશે. મોટાં મોટાં મકાનો હોવાં એ કાંઈ પ્રગતિ નથી. ખરી પ્રગતિ તો આપણે કેમાં મળે જાહાર પડીએ છીએ એના ઉપરથી જાણાય. તમે ચારિત્ર્યવાન માઓ; એનો સુખ્ય આધાર અધ્યાપકો અને અધ્યાપિકાઓ ઉપર છે. અત્યારે તો તમારી પ્રગતિ ઠીક ઠીક દેખાય છે. ચાર વર્ષનું જાળક રૂપાળું જ દેખાય, પણ અર્ધ રૂપ તો-એ આગળ ઉપર જણાય તેમાં હોય છે. એમ તો મહેસુસ થાયું નાનું હોય છે ત્યારે રૂપાળું દેખાય છે, પણ જ્યારે તે જૂઠું કે છે ત્યારે જ જાણજરૂર પડાય છે. આપણી સંસ્થા એ હજી ચાર વર્ષના જાળક જેવી છે, તેથી હમણાં સારી દેખાય છે, પણ જ્યારે તમે જાણીને જાહાર જાહેરમાં આવશે ત્યારે જ ખરી ખબર પડશે. આ વિદ્યાલયના પાયામાં જ સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ કરવાનો વિચાર છે, તો તેને તમે કળીસૂત કરશો અને વિદ્યાલયને તેમ કરવામાં તમે મદદ કરશો."

વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૮:૮:૨૯

શરદ્દેવેન મજમુન્દાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આજુબંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદ્દેવેન મજમુન્દાર માટે છાપી, તા. ૧૯:૮:૨૯

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જામ્પત પ્રાપ્ય વરાગ્નિયોધત ।

કુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૫
વર્ષ ૧૬

આણંદ

આસા-
અંક ૧૨

હિંદુ લગ્ન વિચ્છેદક કાયદો

(મુખ્ય ખાસશાખાના મહાસભાપોદી સભ્ય શ્રી. ભોમીલાલ ધીરજીલાલ ભાલાએ એ ખાસશાખા સમક્ષ હિંદુ લગ્ન વિચ્છેદનો પ્રબંધ કરતો કાયદો કરવા માટે એક ખરડો રજા કર્યો છે. આ ખરડાનો હેતુ હિંદુઓની ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓ, જેમાં લગ્ન-વિચ્છેદનો રિવાજ નથી તેમને આસર શરયોગોમાં લગ્નવિચ્છેદની ગેરલાગુરીમાં બની રહેલા અનિષ્ઠ સામાજિક બનાવો અટકાવવાનો છે. આ ખરડાની થર્માં ખાસશાખાની ચાલુ એકઠામાં હાય ધરાવાની છે, એટલે બહેર નનતાને એની વિગતોથી માહિતગાર કરવાનું હવે ધારીને એ વિગતો નીચે આપવામાં આવે છે.)

લગ્નસંસ્થાની જડતાની જવાબદારી

પુરોહિત કાળમાં હિંદુઓની જિંદગી જ્ઞાતિઓમાં પણ છૂટાછેડા કરવાની છૂટ હતી, પરંતુ વળત જતાં એ હકીકત લોકોના બ્યાન બહાર ગઇ, તથા હાલમાં તે લગ્નનો કોઈ પણ પક્ષકાર ગોઝ પક્ષકારથી છૂટાછેડા મેળવી શકતો નથી. આથી હાલમાં કોઈ પણ કાયદાથી હિંદુઓમાં લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવાની છૂટ નથી. અલગત કેટલીક શુદ્ધ જ્ઞાતિઓમાં રિવાજ અનુસાર છૂટાછેડા કરવાની છૂટ છે, પરંતુ હિંદુ સમાજના મોટા ભાગને માટે કેટલાક સંબંધો હેતુ હિંદુ લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવાની છૂટ આપતો હોય એવો એક પણ કાયદો નથી. દરેક વાંચવામાં તથા સાંભળવામાં આવતા અહેવાલો ઉપરથી આને પરિણામે કેટલી હિંદુ સ્ત્રીઓ આપઘાત કરે છે, કેટલીઓનાં ખૂન થાય છે તથા કેટલીયે નાસી જાય છે, તે હકીકત સ્પષ્ટ થાય છે. એવા દરેક કિસ્સામાંનાં પરિણામ માટે લગ્નસંસ્થાની જડતા જ જવાબદાર છે.

પારસીઓ, ખ્રિસ્તીઓ તથા મુસલમાનોમાં, તે તે કાળને લાગુ પડતા કાયદા અનુસાર કોઈ પણ લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવાની છૂટ હોય છે. લગ્નનો

એક પક્ષકાર ખિસ્તી થઈ જાય અને બીજો પક્ષકાર હિંદુ જ રહે ત્યારે લગ્નના છૂટાછેડા મેળવી શકાય; તે માટે કાયદેસર કરાવ કરવામાં આવ્યો છે. હિંદુઓને પણ એવી જ કાંઈક સગવડો કરી આપવાની જરૂર છે અને તેથી આ મુસદ્દો રજૂ કર્યો છે.

હિંદુઓની જે માતિઓમાં રિવાજ મુજબ છૂટાછેડા મેળવવાનો અથવા લગ્ન રદગાતલ કરવાનો અધિકાર નથી, તે માતિઓમાં તે મુજબ કરવાની સગવડો આપવાનું તથા લગ્નને લગતી એવી જાગતોમાં કેટલીક અદાલતને હકુમત આપવાનું ઇષ્ટ છે; વાર્ત્તે, આ ઉપરથી હેઠળ લખ્યા પ્રમાણે કરાવ્યું છે :

૧. દૂંકું નામ : આ કાયદાને હિંદુઓમાં છૂટાછેડા મેળવવા જાગતનો, (સન ૧૯૩૯નો મે) કાયદો દહેલો.

૨. વ્યાપ્તિ : આ કાયદો આખા મુંગલ ઇલાકાને લાગુ થશે.

૩. લાગુ પાડવા જાગત : આ કાયદો સમગ્ર હિંદુઓને જ લાગુ પડશે.

૪. સરૂઆત : આ કાયદો તાજડતોજ અમલમાં આવશે.

પત્નીને લગ્નવિચ્છેદ દેખીતો હોય તો

(૧૦) કયાં કારણોસર પત્ની લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવા માટેનો દાવો માંડી શકે તે જાગત : કોઈ પત્નીને, હેઠળ જણાવેલા એક અથવા વધારે કારણસર, પોતાના લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવાનું હકુમનામું મળવા માટે અદાલતમાં દાવો માંડવાનો અધિકાર છે :

જેની સામે દાવો માંડવામાં આવ્યો હોય તે પતિ

(ક) નપુંસક હોય તો,

(ખ) વ્યભિચાર કરે તો,

(ગ) જળાત્કાર સંભોગ અથવા પશુ સાથે સંભોગ કરવાનો ગુનો કરે તો,

(ઘ) સૃષ્ટિક્રમ વિરુદ્ધનો ગુનો કરવાની ટેવવાળો હોય તો,

(ઙ) રક્તપિત્તના અથવા બીજા કોઈ ધૂણાજનક રોગથી પિડાતો હોય તો,

(ચ) ત્રણ વરસ અથવા તેથી વધારે વખત ચર્ચા કરી દ્રવ્યોનો વ્યસની થયો હોય અને તેથી લગ્નના હકુ પૂરા કરવાને અશક્તિમાન હોય તો,

(છ) મૂર્ખ હોય તો,

(જ) ત્રણ વરસ કે તેથી વધારે વખત ચર્ચા ગાંડો થયો હોય તથા તેવું ગાંડપણ જવાની જરૂર પણ આશા ન હોય તો,

(ઝ) ઘાતકીપણું ગુજારવાનો ગુનો કરે તો,

(ઞ) ત્રણ વરસ કે તેથી વધારે વખત ચર્ચા ગુમ થઈ ગયો હોય તો,

(ટ) ધણિધણિયાણી તરીકે એકઠાં સૂવાની સરૂઆત પછી કાંઈ પણ

વ્યાજની કારણુ વગર ત્રણ વર્ષ અથવા તેથી વધારે વખત થયાં તેણીનો ત્યાગ કરવાનો ગુનો કરે તો,

(ઠ) સંન્યાસી થઇ ગયો હોય તો,

(દ) પોતાનો ધર્મ છોડીને બીજો કોઇ ધર્મ પાળતો હોય તો.

પતિને લગ્નવિન્નિદ્ધ જોઈતો હોય તો

(૧૧) ક્યાં કારણોસર પતિ લગ્નના છૂટાછેડા મળવા માટેનો દાવો માંડી શકે તે બાબત : કોઇ પણ પતિને હેડળ જણાવેલા એક અથવા વધારે કારણોસર પોતાના લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવાનું હુકમનામું મેળવવાનો અદાલતમાં દાવો માંડવાનો અધિકાર છે :

જે પત્ની સામે દાવો માંડવામાં આવ્યો હોય, તે

(ક) પત્ની બ્યભિચાર કરે તો,

(ઁ) પત્ની તેના ફરિયાદ કરનાર પતિની હાજતી દરમિયાન બીજું લગ્ન કરે તો,

(ગ) પત્નીને, લગ્ન વખતે ફરિયાદ કરનારા તેના પતિ સિવાયના બીજા કોઇ સખસથી ગર્ભ રહેલ હોય, તથા લગ્ન કરતી વખતે ફરિયાદીને અથવા ફરિયાદી તે વખતે સગીર હોય તો તેને પરજીવાનાર માખાપને અથવા વાલીને તે હકીકતની ખબર ન હોય તો.

પત્ની ક્યારે દાવો માંડે

(૧૭) ક્યાં કારણોસર પત્ની લગ્નને રદગાતલ કરવા બાબતનો દાવો માંડી શકે : કોઇ પણ પત્નીને તેના પતિ સામે એવું જણાવવાનો દાવો માંડવાનો અધિકાર છે કે હેડળ જણાવેલા એક અથવા વધારે કારણોસર તેનાં લગ્ન રદગાતલ કરવામાં આવ્યાં છે, એમ જાહેર કરવું :

(ક) લગ્ન વખતે તેનો પતિ નપુંસક હતો,

(ઁ) તેનો પતિ નપુંસક છે,

(ગ) લગ્ન વખતે તેનો પતિ રક્તપિત્તના અથવા બીજા કોઇ ધૃત્વાજનક રોગથી પીડાતો હતો,

(ઘ) લગ્ન વખતે તેનો પતિ તદ્દન જાહેરા, મૂંઝો, આંધળો, ગાંડો, અથવા મૂર્ખ હતો,

(ઙ) લગ્ન વખતે તેના પતિએ બીજો ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો,

(ચ) ધણીધણિયાણી તરીકે એકઠાં સુવાનું શરૂ કર્યા પહેલાં તેનો પતિ ગરણુ પામ્યો હતો,

(છ) લગ્ન બળબળગ્રીથી અથવા છળકપટથી કરવામાં આવ્યું હતું (ખુલાસો: જો કોઈ પણ પુરુષ તેણે અગાઉ કરેલાં લગ્ન અથવા લગ્નો ચાલુ હોય તે દરમિયાન તથા તેની અગાઉની પત્નીની અથવા પત્નીઓની હયાતી દરમિયાન, બીજી પત્ની પરણી હાથે અને એવું જોઈતું લગ્ન કરતી વખતે અગાઉની પત્ની અથવા પત્નીઓ હયાત હોવાની હકીકત છુપાવે તો તેણે આ કલમનાં કારણો સાથે છળકપટ ક્યું છે એમ ગણવું).

પતિ દ્વારે દાવો માંડે

(૨૪) ક્યાં કારણોસર પતિ લગ્ન રદગાતલ કરવા માટેનો દાવો માંડી શકે: કોઈ પતિને તેની પત્ની સામે, હેઠળ જણાવેલા એક અથવા વધુ કારણોસર પોતાનું લગ્ન રદગાતલ થવાનું જાહેર થવું જોઈએ એવો દાવો માંડવાનો અધિકાર છે:

(ક) લગ્ન વખતે તેની પત્ની રક્તપિત્તના અથવા બીજા કોઈ ધૂણાજનક રોગથી પીડાતી હતી,

(ઁ) લગ્ન વખતે તે પત્ની તદ્દન જાહેરી, મૂગી, આંધળી, ગાંડી અથવા મૂર્ખ હતી,

(ગ) લગ્ન વખતે તેની પત્નીનો આગસો પતિ હયાત હતો તથા એવા જાગ્રતા પતિ સાથેનું લગ્ન અમલમાં હતું,

(ઘ) લગ્ન છળકપટથી કરવામાં આવ્યું હતું.

પણ એવું કરાવ્યું છે કે:

(ક) પત્નીએ અથવા તે લગ્ન વખતે સગીર હોય તો તેણીના લગ્ન માટે જવાબદાર માજાપે અથવા વાલીએ, તેણીના પતિથી અથવા લગ્ન કરતી વખતે તે સગીર હોય તો તેને પરણાવનાર માજાપથી અથવા વાલીથી, દાવામાં જણાવેલી હકીકત અથવા હકીકતો છુપાવી દેવી જોઈએ, અને

(ઁ) ખરી હકીકતો જાણ્યા બાદ પતિએ જો સ્પષ્ટપણે અથવા ગર્ભિત રીતે પણ તે લગ્ન ગંજુર ગાખ્યાં ન હોય.

અદાલતના હુકમથી જુદા રહેવા માટે દાવો

(૨૮) કોઈ પણ પત્નીને અથવા પતિને, લગ્નના છૂટાછેડા મેળવવા માટેનો દાવો માંડવાને જાહેર અદાલતના હુકમથી જુદા રહેવા માટે અદાલતમાં દાવો માંડવાનો અધિકાર છે.

ક્યાં કારણોસર પત્ની દાવો માંડી શકે?

(૨૯) કોઈ પણ પત્નીને કલમ ૧૦માં દર્શાવેલાં છે તે ઉપરાંતના હેઠળ

જળ્યાવેલા એક અથવા વધારે કારણસર અદાલતના હુકમથી જુદાં રહેવા માટે દાવો માંડવાનો અધિકાર છે :

(ક) સ્વભાવ અનુકૂળ નહિ હોવાને કારણે, પક્ષકારોએ ત્રણ વરસ અથવા તેથી વધારે વખત થયાં પતિપત્ની તરીકે એકઠાં સૂવાનું છોડી દીધું હોય તો,

(જ) વાદી(પત્ની)ની હયાતી દરમિયાન પતિ ખીજું લગ્ન કરે તો.

કયાં કારણસર પતિ દાવો માંડી શકે?

(૩૦) કોઈ પણ પતિને હેઠળ જળ્યાવેલા કારણસર અથવા કલમ ૧૧ની રકમ (ક), (જ) તથા (ગ)માં જળ્યાવેલા એક અથવા વધારે કારણસર કોર્ટના હુકમથી જુદા રહેવા માટે દાવો માંડવાનો અધિકાર છે :

(ક) સ્વભાવ અનુકૂળ નહિ હોવાને કારણે, પક્ષકારોએ ત્રણ વરસ અથવા તેથી વધારે વખત થયાં પતિપત્ની તરીકે એકઠાં સૂવાનું છોડી દીધું હોય તો,

(જ) વાદી(પતિ)ની હયાતી દરમિયાન પત્ની ખીજું લગ્ન કરે તો.

(૩૩) અદાલતના હુકમથી જુદા રહેવાને લીધે પત્નીની મિલકત ઉપર થતી અસર : અદાલતના હુકમથી જુદા રહેવાના આ કાયદાના અન્વયેના દરેક કિસ્સામાં હુકમનામાની તારીખથી તે જુદા રહેવાનું આજુ રહે ત્યાં સુધી પત્ની પોતે મેળવે અથવા તે મળે કે પ્રાપ્ત થાય એવી દરેક પ્રકારની મિલકતના સંબંધમાં સદરજુ પત્નીને અપરિણીત ગણવી જોઈએ.

અપરિણીત સ્ત્રીની માફક, એવી મિલકતનો દરેક રીતે ફેંસલો કરવાનો તે પત્નીને અધિકાર છે; તથા જો તે વસિયતનામું કર્યા વગર મરણ પામે તો તેના મરણ પછી તે મિલકત, જો તે સ્ત્રી અપરિણીત હોત તો જો વારસને મળતે તે વારસને મળશે, એમ સમજવું.

(૩૪) પત્નીએ કરેલા કોઈ પણ કરાર, દાવા વગેરેના કારણ સાફ, અદાલતના હુકમથી જુદાં રહેવાની થતી અસર : અદાલતના હુકમથી જુદાં રહેવાના આ કાયદાના અન્વયેના દરેક કિસ્સામાં સદરજુ પત્ની, એવી રીતે જુદી હોય ત્યાં સુધી, કોઈ પણ કરાર તથા અપરાધ તથા ધનના કોઈ પણ દીવાની કાગમાં તે દાવો માંડે અથવા તેના ઉપર માંડવામાં આવે તેના કારણ સાફ, તે પત્નીને અપરિણીત સ્ત્રી તરીકે ગણવી તથા અદાલતના હુકમથી જુદાં રહે તે દરમિયાન તે પત્નીએ કરેલા કોઈ પણ કરારના ભરેલા કોઈ પણ પગલાના અથવા ન કરેલા કે કરેલા કોઈ ખર્ચના સંબંધમાં તેનો પતિ જવાબદાર રહેશે, એમ સમજવું નહિ.

પણ એવું ફરિયાદી છે કે એવી રીતે કોર્ટના હુકમથી જુદાં રહે તે દરમિયાન

કોઈ પણ વખતે, તેને પોતાને તથા તેના પતિને આપેલો કોઈ પણ સંયુક્ત અધિકાર ચલાવવા માટે તે પત્ની પોતાના પતિ સાથે સહકાર કરે તેને આ કલમના કોઈ પણ મજબૂતી આધ આપશે નહિ.

દાવો ચાલુ હોય તે દરમિયાન પત્નીએ ખોરાકીપોશાકી માટે કરવાની અરજી

(૩૬) કોઈ પણ પતિએ અથવા પત્નીએ દાવો માંગ્યો હોય તે છતાં, આ કાયદાના અન્વયેના દરેક દાવામાં તે દાવો ચાલુ હોય તે દરમિયાન પત્નીને ખોરાકીપોશાકી માટે અરજી કરવાનો અધિકાર છે.

એવી અરજી પતિ ઉપર બજાવવી જોઈએ તથા તેમાં જણાવેલી કેફિયતોના ખર્ચાપણા વિષે કોર્ટને ખાતરી થાય તો દાવો ચાલુ હોય તે દરમિયાન પત્નીને ખોરાકીપોશાકી આપવા માટે પતિ ઉપર પોતાને યોગ્ય લાગે એવો હુકમ કરવાને કોર્ટને અધિકાર છે.

લગ્નના છૂટાછેડા મળવા માટેના અથવા લગ્ન રદથાતલ કરવા માટેના હુકમનામાની ગણતરમાં : તે હુકમનામું આપરી હુકમનામું કરવામાં આવે ત્યાં સુધી એવા હુકમનો અમલ થશે એમ સમજવું.

પણ એવું કદાચું છે કે એવી રકમ નક્કી કરવા માટે હેઠળની ગણતો ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ :

(ક) પત્ની પાસે તેણીની માલિકીની અથવા તેણીના પતિની કોઈ પણ મિલકત છે કે કેમ, અને

(જ) તેણીની આવકનાં સ્વતંત્ર સાધન છે કે કેમ, અને

(ગ) પક્ષકારના આર્થિક સંજોગો કેવા છે, અને

(ઘ) પક્ષકારનું વર્તન કેવું છે.

કોર્ટે ખોરાકીપોશાકીની રકમનો અંદાજસ્ત કરી આપવો

(૩૭) લગ્નના છૂટાછેડા મળ્યાનું આપરી હુકમનામું કરતી વખતે અથવા પત્નીએ કોર્ટના હુકમથી જુદા રહેવાનું હુકમનામું મેળવ્યું હોય તે વખતે પોતાને જરૂરી લાગે તે કોર્ટને એવો હુકમ કરવાનો અધિકાર છે કે પતિએ કોર્ટની ખાતરી થાય એ પ્રમાણે પત્નીને એકસામટી ચોક્કસ રકમનો, અથવા તેની જિંદગી કરતાં વધારે ન હોય એવી કોઈ પણ મુદત સુધી દર વર્ષે અથવા મહિને આપવાની ચોક્કસ રકમનો જાહેરસ્ત કરી આપવો. પરંતુ એવી ચોક્કસ રકમ અથવા રકમો તેણીની મિલકત કે તેણીનાં આવકનાં સાધન હોય તો તે, તેણીની નાણાવિષયક સ્થિતિ, તેણીના પતિની આપવાની શક્તિ, તથા પક્ષકારોનાં

વર્તન નેતાં કોર્ટને વ્યાજ્ઞી લાગે તેવી (૨૩૫) હોવી નોંધણે તેમજ તે કારણ સાફ જરૂરી એવા સઘળા પક્ષકારો પાસે એક ઘટતો દરતાવેજ કરવાનો કોર્ટને અધિકાર છે.

પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે ત્યાર જાદ ગમે તે કારણસર કોઈ પતિ એવી રીતે નાણાં આપવાને અશક્તિમાન થાય તો, અથવા વધારે નાણાં આપવાને શક્તિમાન થાય તો, અથવા ખીજ કોઈ પણ વ્યાજ્ઞી કારણસર અદાલતને યોગ્ય લાગે તે મુજબ તે હુકમ રદ કરવાનો અથવા ફેરવવાનો અથવા એવી રીતના હુકમ પ્રમાણે આપવાની આખી ૨૩૫ અથવા તેનો કોઈ પણ ભાગ થોડા વખત માટે જાંધ કરવાનો તથા પૂર્ણપણે અથવા અંશતઃ તે હુકમ ફરીથી અમલમાં આણવાનો, અદાલતને કાયદેસર અધિકાર રદગે.

પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે છૂટાછેડા આપેલા હોય તે પત્ની પુનર્લગ્ન કરે તો નાણાં આપવાના હુકમનો અમલ જાંધ થશે.

બાળકોનો કબજો

(૪૨) અદાલતે સગીર બાળકોના કબજાને, ભરણપોષણને તથા શિક્ષણને લગતી વ્યવસ્થા કરવી. આ કાયદાને અન્વયે માંડેલા દાવાની બાબતમાં, હુકમનામું કરતા પહેલાં જે સગીર બાળકોનાં માતાપતાં લગ્ન એવા દાવાનો વિષય હોય તે બાળકોના કબજા, ભરણપોષણ તથા શિક્ષણ સંબંધમાં, અદાલતને યોગ્ય લાગે એવા વચગાળાના હુકમો તથા ઠરાવો એવા હુકમનામામાં વખતો-વખત કરવાનો કોર્ટને અધિકાર છે, તથા તેને યોગ્ય લાગે તો એવાં બાળકોને સદરહુ અદાલતના રક્ષણ હેઠળ મૂકવા માટે કામ ચલાવવાનું ફરમાવવાનો અધિકાર છે.

કોઈ પણ હુકમનામું કરી દેવામાં આવ્યું હોય તે છતાં અદાલતને ઉપર જણાવેલા હુકમો કરવાનો અધિકાર છે.

પત્ની કયારે પુનર્લગ્ન કરી શકે?

(૪૩) જ્યારે (ક) લગ્નના છૂટાછેડા આપ્યા બાબતના અદાલતે કરેલા આખરી હુકમની તારીખથી છ મહિના પૂરા થયા હોય, અને

(જ) (૧) હાથ કોર્ટની એપેલેટ હકુમતમાં એવા હુકમનામા વિરુદ્ધ કોઈ પણ અપીલ કરવામાં આવી ન હોય, અથવા

(૨) એવી કોઈ પણ અપીલ કાઢી નાખવામાં આવી હોય, અથવા

(૩) એવી કોઈ પણ અપીલને પરિણામે તે લગ્નના છૂટાછેડા મળ્યા છે એમ નક્કર કરેલામાં આવ્યું હોય,

ત્યારે જો પત્ની, લગ્ન તે હુકમનામાનો વિષય હોય તે પત્નીને, જાણે પતિનું મરણ થવાને લીધે તેના આગલા લગ્નના છૂટાછેડા મળ્યા હોય તે મુજબ, પુનર્લગ્ન કરવાનો કાયદેસર અધિકાર છે. પરંતુ સદરહુ છ મહિનાની મુદત પહેલાં પુનર્લગ્નનો અધિકાર મળતો જ નથી એમ ગણવું જોઈએ.

પણ એવું ઠરાવ્યું છે કે એવા હુકમનામા વિરુદ્ધ મલેક મુઆઝમ-ઉન-કાઉન્સિલને કાંઈ પણ અપીલ કરવામાં આવી હોવી જોઈએ નહિ. જ્યારે એવી અપીલ કાઢી નાખવામાં આવી હોય ત્યારે અથવા તેને પરિણામે તે લગ્નના છૂટાછેડા મળ્યા છે એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હોય ત્યારે તે પત્નીને, જાણે પતિનું મરણ થવાને લીધે તેના આગલા લગ્નના છૂટાછેડા મળ્યા હોય તે મુજબ પુનર્લગ્ન કરવાનો કાયદેસર અધિકાર છે, પરંતુ તે પહેલાં પુનર્લગ્નનો અધિકાર મળતો જ નથી, એમ ગણવું જોઈએ.

(‘મુજરાત સમાચાર,’ તા. ૧૮:૮:૩૬).

છૂટાછેડા

છૂટાછેડાનો પ્રશ્ન અત્યાર સુધીમાં ચર્ચાઈ ગએલા વિષયોમાં અતિમહત્વનો ગણાય છે. તે ખાસ કરીને સ્ત્રીના તથા પુરુષના જીવનમાં અતિમહત્વનો તથા ઉપયોગી ભાગ બનવે છે.

મુસ્લીમ તેમજ ખ્રિસ્તી સમાજમાં છૂટાછેડાનો રિવાજ પ્રચલિત છે. ફક્ત હિંદુ સમાજની જિંદી ગણાતી કામો તેના નામમાત્રથી બાકે છે. હિંદુ માન્યતા મુજબ લગ્ન એ ધાર્મિક સંસ્થા છે. સ્ત્રીપુરુષ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાય છે, ને તે કાયમને માટે જોડાય છે, એટલે તેના વિચ્છેદ અધાર્મિક ગણાય છે.

બેશક અસલના આદર્શોને આજના આણે રીતરિવાજોમાં આસમાન જમીનનું અંતર રહેલું છે. તેમજ પછાત મત્તાતી ઘણી હિંદુ કામોમાં છૂટાછેડાનો અને ત્યાર પછી પુનર્લગ્નનો રિવાજ ઘણા સમયથી પ્રચલિત છે. પણ સાહસ, વાણીઆ અને બીજી જિંદી ગણાતી કામો છૂટાછેડાના રિવાજને ‘નાતરા’નું હક્કું નામ આપી તેને ઉતારી પાડે છે. છૂટાછેડાની જરૂરીઆતોનો વિચાર કરતા પહેલાં લગ્નની પ્રયાત્ન ટૂંકમાં વિવેચન કરવાની આવશ્યકતા છે, કારણ કે તેથી ઘણા વિચારો સ્પષ્ટ થશે.

લગ્ન એ ગુણ્યે યોજેલી સંસ્થા છે. એ સંસ્થા ઈશ્વરે ઘડી છે એમ કહેવું યોગ્ય નથી. અંદર અંદરના કલહ ન થાય અને સમાજ સુવ્યવસ્થિત રહે તે

માટે સમાજના આગેવાનોએ ધણા પ્રાચીન સમયમાં આ મંરેયા ચોછ છે.

દિંદમાં સમાજ જડ થઈ ગયાથી કુદરતી પ્રગતિ છેલ્લાં ત્રણસો આસો વર્ષથી અટકી પડી છે. જમાના સાથે રીતરિવાજોમાં ફેરફાર થઈ શક્યો નહિ અને 'પતિ એટલે પરમેશ્વર,' 'સ્ત્રીનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ હોઈ શકે નહિ,' વગેરે વગેરે ખ્યાલો સમાજમાં કાયમને માટે ધૂસી જવા પામ્યા. વળી બાળકગ્ન અને પડદાનો અનિષ્ટ રિવાજ દૈવ યયાથી સમાજ ધણી અધીભતિએ પહોંચ્યો. સ્ત્રી કક્તા પુરુષનું રંગકડું અથવા વગર પૈસાની ગુલામગી છે. એવી માન્યતાઓ પુરુષના મનમાં પેસી જવા પામી. તે એટલે સુધી કે બાળકોનો જન્મ થાય ત્યારે સ્ત્રીઓ પોતેજ 'પત્યર જન્મ્યો' એવી ટીકાઓ કરી તેને ઉતારી પાડે કે વખતે મારી પથ નાખે! આગ યયાથી પુરુષ આગળ સ્ત્રી હસકી પડી ગઈ.

લગ્નમાં જરા પણ છૂટ ન હોવાથી તેમજ છેક નાની ઉંમરનાં લગ્ન યયાથી કનેડાંનું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું. તેમજ પતિપત્નીમાં અંદર કલહો થવા લાગ્યા. એક બીજા તરફ અસંતોષની લાગણી વધવા લાગી. સમાજમાં શાન્તિ રહી શકી નહિ. બિલકુલ ધરકલેશોથી કંટાળી સ્ત્રીપુરુષ બહાર સુખનાં સાધનો શોધવા પ્રવૃત્ત થયાં, તેથી સમાજમાં અનીતિને ઉત્તેજન મળવા લાગ્યું. આ પ્રમાણે અત્યાર સુધી સમાજનું વાતાવરણ આદ્યું આવે છે.

એકમેકને અંતઃકરણથી ધિક્કારતાં હોય તેવાં સ્ત્રીપુરુષને બાધી રાખી કયા સુખની આશા રાખી શકાય? સ્વભાવનો મેળ ન પાતો હોય, તો એકમેકથી અસંતુષ્ટ થઈને જોડાંને છૂટાં પડવાનો અધિકાર મળવો જોઈએ. આને માટે કોઈ વિચારવંત વ્યક્તિ ના પાડી નહિ શકે.

સ્વેચ્છાથી લગ્ન કરવા છતાં ન જનવાના પણ ધણા જનાવ જો છે. વિવાહતમાં પસંદગીના લગ્નની પ્રથા હોવા છતાં કેટલાંયે રોદ્ધમંથીથી જોડાંઓમાં જોડાં વચ્ચે ૭ મહિનામાં છૂટાછેડા કાર્ટમાં માગે છે. આમ પસંદગીના લગ્નમાં પણ બુલને અવકાશ રહે છે, તો માળાપે પસંદ કરેલાં જોડાં ન જોડે તો છૂટાછેડાની છૂટ કેમ ન આપવી?

બેશક કુલુક બાળતોમાં લડી પડી છૂટાછેડા લેવાં એ નાદાની છે, અને તેવી છૂટ કાયદામાં પણ ન હોવી જોઈએ. પણ પતિપત્નીમાંથી એક પક્ષ દુરાચારી હોય, લગ્નના કરાર પાળવા અશક્તિમાન હોય અથવા લાંબા વખતથી પતિ પત્નીને છોડી ચાલ્યો ગયો હોય, તેવા સંજોગોમાં બીજા પક્ષને લગ્નથી છૂટા થવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ.

લગ્નની પ્રથામાં જો યોગ્ય ફેરફારો કરવામાં આવે તો છૂટાછેડાની જરૂ-

વિચારત ખહુ રહેશે નહિ. છૂટથી એક બીજાની પમંદગી માટેનાં સાંકડાં ક્ષેત્રોને વિશાળ બનાવાય, તેમજ સ્ત્રીને આર્થિક સ્વતંત્રતા હોય તો છૂટાછેડાના પ્રસંગો વિરલ રહેશે.

છૂટાછેડાથી સ્ત્રી કરતાં પુરુષને ઝોણું સહન કરવાનું છે. સમજૂ સ્ત્રીઓ છૂટાછેડાનું શસ્ત્ર નહોતકે ધણાં ધણાં મન્યો પછીજ વાપરશે. પણ આર્થિક બળ વડે પુરુષો છૂટાછેડાનો વિશેષ લાભ ઉઠાવી જશે. ગમે તે ઉમરે પુરુષો પૈસાપાત્ર હોય તો પત્ની મેળવી શકે, પણ અમુક ઉમર પછી સ્ત્રીને તો યોગ્ય પતિ મેળવવાની મુશ્કેલી નડવાનીજ. તેથી છૂટાછેડાના કાયદા સાથે યોગ્ય લગ્ન બંને તેની પ્રયામાં સુધારો થાય એ પણ આવશ્યક છે.

છૂટાછેડાથી એક કાયદો તો ચાલજ. પુરુષ સ્ત્રી તરફ અણધરતું વર્તન નહિ ચલાવી શકે, કારણકે તેને હવે રહેશે કે નો હું એવું વર્તન ચલાવીશ તો સ્ત્રી છૂટાછેડાનું શસ્ત્ર અજમાવશે ને છોડીને ચાલી જશે, એટલે તે દૃષ્ટિએ કાયદો ચાલ. છતાં જેમ જાને તેમ એ શસ્ત્રનો ઉપયોગ ખહુજ થોડો થાય એમ ધમ્મીશું.

દીસુમુ (કન્યા)

રામજીભાઈ લક્ષ્મીભાઈ પટેલ

ઈશ્વરશ્રદ્ધા અને સત્યાગ્રહ

‘હરિજનબંધુ’ના તા. ૪:૬:’૩૯ના અને તા. ૧૮:૬:’૩૯ના અંકમાં શ્રી. મહાદેવ દેસાઈએ અને તા. ૨૫:૬:’૩૯ના અંકમાં શ્રી. કિશોરલાલ મશરૂવાળાએ ગાંધીજીના ‘ઈશ્વર અને સત્યાગ્રહ’ના સિદ્ધાન્ત વિષે ચર્ચા કરી છે. મને એ ચર્ચામાં કંઈક કહેવું છે, તેથી નઅલાવે કંઈક લખવું પડે છે.

તા. ૪:૬:’૩૯ના અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૦૪ ઉપર ગાંધીજીને સંમેલનના કાર્ડ એક સભ્યે પૂછેલું જણાવ્યું છે કે ‘સમાજવાદીઓ અને સામ્યવાદીઓ જે ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં માનતા નથી તે સત્યાગ્રહી ન થઈ શકે?’

ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું: ‘ના. કેમકે સત્યાગ્રહીને તો ઈશ્વર સિવાય બીજો કશો આધાર નથી.’ અર્થાત્ ઈશ્વર ઉપર જેને અચળ શ્રદ્ધા હોય, અને તેનાજ ઉપર જે આધાર રાખી બેઠો હોય તેજ સત્યાગ્રહી થઈ શકે. જેને એવી અચળ શ્રદ્ધા નથી તે સત્યાગ્રહી નાજ થઈ શકે.

પણ ત્યારે નારિતકોનું શું? ‘ત્યારે બૌદ્ધો અને જૈનોનું શું?’ એના ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ કહેલું કે ‘હું કહું કે નો બૌદ્ધો અને જૈનો જાતે આ વાંધો ઉઠાવે, અને કહે કે આવો નિયમ કડકપણે પગાય તો તો અમે સત્યાગ્ર-

હીના દળમાંથી ખાતલ ગણાઈએ. તો હું એમને કહું કે તમારી વાત બરોબર છે.' અર્થાત્ જે નાસ્તિકો, બૌદ્ધો કે જૈનો પોતાના હૃદયના ધર્મને. માનતા હોય તે ગમે તેટલા સત્યનિષ્ઠ અને અર્થિચક્ર હોય, છતાંયે ગાંધીજીને અભિપ્રાયે તેઓ સત્યાગ્રહી નજ થઈ શકે!

તા. ૧૮:૬: '૩૯ના અંકમાં પુછાયું છે કે 'ત્યારે શું ધ્રુવો જેવા નાસ્તિક સંજ્ઞા જેનામાં સર્વસ્વ બલિદાન કરવાની શક્તિ હોય, છતાં તે ઇશ્વરમાં ન માનતા હોય, એટલે કારણે સત્યાગ્રહી તરીકે આપ એને ખાતલ કરશો?' .

ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે 'મને લાય છે કે મારે તમને હકારમાં જવાબ આપવો જોઈએ. . . સંભવ છે કે પોતે પોતાને નાસ્તિક કહેવડાવતા છતાં કોઈ એક સ્વયંભૂ શક્તિ જેની વ્યાખ્યા ન કરી શકાય એવીમાં તેમને જીવંત શ્રદ્ધા હોય.' 'ધ્રુવો નાસ્તિક હોવાથી તે સત્યાગ્રહી ન હોઈ શકે,' એટલેજ ઉત્તર ગાંધીજી માટે બસ હતો, સંભવની કલ્પના કરવાનું એમને શું કારણ હતું? અને કરવી હોય તો એથીયે ૧ધારે સંભવની કલ્પના કરી શકત કે 'સંભવ છે કે અવસાન પછી ધ્રુવોના આત્માને પ્રત્યક્ષ ઇશ્વરનાં દર્શન થયાં હોય ત્યારે ઇશ્વરમાં તેમને જીવંત શ્રદ્ધા બેઠી હોય'!

હું પોતે સ્પષ્ટ નાસ્તિક હોવાથી કહી શકું છું કે હા, પ્રકૃતિના નિયમથી સર્વ વિશ્વ આવી રહ્યું છે, બાકી કોઈ એક સ્વયંભૂશક્તિ જેની વ્યાખ્યા ન કરી શકાય એવીમાં મને શ્રદ્ધા નથી.

પણ એવી કોઈ એક સ્વયંભૂશક્તિ વિશે વાત કરતાં તા. ૪:૬: '૩૯ના અંકમાં ગાંધીજી જણાવે છે, કે 'પણ હું એવું તો કહેવા ઇચ્છતોજ નથી કે જે ઇશ્વરને હું માનું છું તેને તમારે માનવા જોઈએ. સંભવ છે કે ઇશ્વરની તમારી વ્યાખ્યા મારી વ્યાખ્યાથી જુદી હોય, પણ તમારી એ ઇશ્વર વિષેની આસ્થા એજ તમારો અંતિમ આધાર હોવો જોઈએ.' અને માનવજાતિના ઇતિહાસમાં ઇશ્વરની વ્યાખ્યાઓ એટલી બધી થઈ છે કે ગણી ગણાય નહિ! અને ત્યારે તો પર્વત, નદી, વૃક્ષ વગેરે પદાર્થોમાં સ્વયંભૂશક્તિ રહેલી માની તેને પૂજનાર વનવાસીઓ સત્યાગ્રહી થઈ શકે! પશુદિસા કરીને અને નરમેધ પણ કરીને કાલી વગેરે પોતાની ઇષ્ટ દેવીઓની પૂજા કરનાર સત્યાગ્રહી થઈ શકે! મુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ અને મોટા ભાગના હિંદુઓ માંસાહારી હોવા છતાં સત્યાગ્રહી થઈ શકે! સમજાવેલી ત્રાસ. વર્તાવનાર પહોવાહના યાદુદી ભક્તો સત્યાગ્રહી થઈ શકે! મયાનામ્ મયમૃદ્ધ ઇશ્વરને અને જેને લાયે સ્વર્ચંદ્ર

કરે છે એમ માનનાર ઉપનિષદ્ભક્તો પણ સત્યાગ્રહી હોઈ શકે! સત્યાગ્રહી ન હોઈ શકે માત્ર જૈનો, જૌદો, ષેડો જેવા નારિતકો; તેઓ સત્યનિષ્ઠ અને અહિંસાપૂર્ણ હોય છતાંયે, કેમ એમજ ને?

તા. ૨૫:૬: '૩૯ના અંકમાં શ્રી. કિશોરલાલ ગરગણાળાએ 'ઈશ્વર અને સત્યાગ્રહ' વિષે લેખ લખ્યો છે. તેમાં તે જણાવે છે, કે 'કેટલાક તો શંકા-શીલજ નહિ, પણ ખાતીપૂર્વક ઈશ્વરનો ઇનકાર કરે છે, અને છતાં સત્યાગ્રહીની સર્વ ધર્મનીતિનું અરાગર પાલન કરવા પોતાની તૈયારી જણાવે છે. આથી, 'ઈશ્વરમાં અચળ શ્રદ્ધા હોય તેજ સત્યાગ્રહી થઈ શકે એવી ગાંધીજીની 'શરતથી તેમને આઘાત પહોંચે છે.' અને પછી એ પ્રશ્ન ખડો કરે છે કે 'નિરીશ્વરવાદી સાંખ્ય, જૈન, જૌદોનું શું? શું તેમને માટે સત્યાગ્રહનો માર્ગ બંધજ સમજવો?' લેખની શરૂઆતમાંજ આ વાક્યો વાંચ્યાથી હું સમજેલો કે શ્રી. કિશોરલાલ બુદ્ધિને કંઈક રુચે એવો આ બધા નારિતકો વિષે ખુલાસો કરશે, પણ આખો લેખ વાંચી ગયા છતાં નારિતકો વિષે તો એક પણ શબ્દ ન ગળ્યો!

આમ જૈનો, જૌદો ને મારા જેવા સૌ નારિતકો તો સત્યાગ્રહના દળમાંથી ખાતલ થઈ ગયા, ત્યારે રહ્યા તે કેવા? અનેક તો હૃદયમાં નહિ, પણ કહેવા પૂરતા માત્ર માથે ઈશ્વરને રાખીને કચેરીમાં જૂડી સાક્ષી પૂરનારા! ઈશ્વરને વટાવીને કે વેચી ખાઈને વેપાર કરનારા ને કાળાં કર્મ કરનારા! પોતાને સત્યાગ્રહી કહેવડાવનારા એવા લોક આજે મહાસભામાં અને તેના અધિકારી મંડળમાં ઓછા છે શું? ગાંધીજી પોતે આજે મહાસભામાં જે સડા માટે વિલાપ કરી રહ્યા છે તે સડો પેદા કરનાર, વિસ્તારનાર, તેને ઝીલનાર અને તેમાંજ ગ્રચનાર, છતાં પોતાને સત્યાગ્રહી કહેવડાવનાર આજે મહાસભામાં અને તેના અધિકારી મંડળમાં ઓછા છે શું?

કોઈ એવી દલીલ કરે કે ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં જે માનતા નથી તે સત્યાગ્રહી ન થઈ શકે, 'એ રીતે વિચારતાં તો કેટલાકે ચૂરા સાથીઓ સત્યાગ્રહીની કાટિમાંથી નીકળી જાય, અને કેટલાક પોતાને આસ્થિક કહેવડાવનારા પણ નિત્યના વ્યવહારમાં એ માન્યતાથી ઊલટી રીતે વર્તનાર સત્યાગ્રહીમાં ખપી જાય,' તે શંકાનો ગાંધીજીનો ખુલાસો તા. ૪:૬: '૩૯ના અંકમાં આ પ્રમાણે છે: 'જેઓ એક સિદ્ધાન્ત ઉચ્ચારે છે ને એથી ઊલટું આચરણ રાખે છે, તેવાઓની વાત હું નથી કરતો.' અર્થાત્ એવા લોક સત્યાગ્રહી નજ કહેવાય.

અને આજે મહાસભામાં અને તેના અધિકારી મંડળમાં આવા લોકની ખોટ નથી. એ બધાય સત્યાગ્રહી દળમાંથી નીકળી જ જાય, અને મેં આગળ

જણાવ્યું છે તેમ જે નારિતકો, ખૌદો કે જૈનો પોતાના હૃદયમાં પોતાના ધર્મને માનતા હોય તે ગમે તેટલા સત્યનિષ્ઠ અને અહિંસક હોય, છતાંયે ગાંધીજીને અભિપ્રાયે સત્યાગ્રહી ન જ થઈ શકે. એ જાને પ્રકારના લોક સત્યાગ્રહી દળમાંથી જાતલ થઈ ગયા, એટલે સત્યાગ્રહી દળમાં જાડી રહ્યા કેણુ અને કેટલા?

અને જે અને જેટલાં રહ્યા તેમાંથીયે ભગવાન છુદ્ધ અથવા તીર્થંકર મહાવીર જેવો સત્યનિષ્ઠ અને અહિંસક એક પણ હોય એવું કોઈ જતાવશે? અને એવા મહાત્માઓ પણ ગાંધીજીની વ્યાખ્યાએ તો સત્યાગ્રહીના દળમાંથી જાતલ થઈ જાય છે! ત્યારે ગાંધીજીની વ્યાખ્યા પ્રમાણે આજે આખી મહા-સભામાંથી ભાગ્યેજ કોઈ સાચો સત્યાગ્રહી હોઈ શકે અને ત્યારે પરિણામે દિંદુરયાનમાં તો શું, પણ જગતના કોઈ પણ ભાગમાં સામુદાયિક સત્યાગ્રહ સદાકાળને માટે અશક્ય જ પડી રહેવાનો, કેમ નહિ? ત્યારે સ્વરાજ્ય મેળવવા સામુદાયિક સત્યાગ્રહની વાતો છોડીને બીજો જ કંઈક ઉપાય લેવો રહ્યો.

('ગુજરાત સમાચાર,'
તા. ૬:૮:૭૯)

નરસિંહભાઈ પટેલ
'પાટીદાર'ગદિર, આણંદ

સામાજિક સડો

સામ્રાજ્ય સમાજ ઝડપથી પ્રગતિ કરી રહ્યો છે. એના આજના સ્વપ્નને બે દાયકા પહેલાં કોઈએ કદાચ કદપેના ન કરી હોત. આજે એની ઝડપી પ્રગતિ જોઈ વિચાર આવે છે, કે આવતા બે દાયકામાં વળી કેવીય અત્યવિચિત્રતા હશે! સાચેજ આ પરિવર્તન ગાંધીયુગના જળને પ્રભાવે થવા પામ્યું છે. ગાંધીજીની ભૂમિકા સમાજસુધારક સ્વામી દયાનંદે તે સ્વામી વિવેકાનંદે તૈયાર કરેલી સુગમ હતી, તોપણ ગાંધીવાદે તેમાં ઉજ્જવળ ફાળો નોંધાવ્યો છે. અનેક કુસંસ્કારોથી ખદળદેસો દિંદુ સમાજ નવું જ ચેતન પામ્યો છે; વિધવાવિવાહ જેવો ધન પ્રશ્ન પણ થોડેધણે અંગે ઉઠેલાયો છે. જાળસગન લગભગ છેલ્લો વિરામ લેતું જણાય છે. વૃદ્ધસગન પણ અપવાદ જેવાં બન્યાં છે. પ્રેતજોજનનો પ્રશ્ન પણ અસ્પૃશ્ય રહ્યો નથી, તેમાંયે શક્ય એવા દરેક ક્રાન્તિકારક દાખલાઓ નોંધાયા છે જ. કન્યાવિકૃત્ય ને વરવિકૃત્ય જેવા કુટિલ આચારોમાંથી સંસ્કારી કુટુંબો છૂટતાં જાય છે.

ગાંધીવાદનાં ગુણગાન ગાયા પછી હવે સમાજમાં પ્રવેશેલાં કેટલાંક દુષણો જોવાની જરૂર છે. એ તો નિર્વિવાદ છે, કે ક્રાન્તિનાં મોખાં જેમ ઉમ આન્દોલન

ઉકાવે છે, તેમ તે અમુક અંશે કેટલાંક પ્રત્યાધાતી બળોને પણ સાથે જ લાવે છે. આવાં બળો ઇતિહાસમાં અનેક વખત આપણે અવલોકીએ છીએ. વિજ્ઞાનવાદે જગત ઉપર ઉપકાર કરવા જતાં કેટલાંય નાશકારક તત્ત્વો જગતને આંગણે ઉતાર્યાં છે. એમાંથી છૂટવા આજે સારું જ જગત તરફડિયાં મારે છે. અને એ જ ક્રમે આપણા સમાજનાં ક્રાન્તિકારક-પ્રગતિશીલ બળો સાથે પ્રવેશલાં કેટલાંક વિધાતક તત્ત્વો સત્તર નાણુદ કરવાની જરૂર છે. સુધારાને નામે પેડેલો આ કુધારો ભાવી પ્રજા માટે કેવો રૂઢિચૂંક બનશે એ તો આપણે આપણી સમક્ષ ખડકાએલાં સનાતન રૂઢિચૂંકોનાના પ્રત્યક્ષ પુરાવાથી જાણી શકીએ છીએ. અને કાળે કાળે એ બધી રૂઢિઓ જુદા જુદા દષ્ટિકાણથી અસ્તિત્વમાં આવી હશે. તે કાળે તેની જરૂર હશે પણ ખરી. આજે તે વેઠ રૂપે ત્રાસ ઉપજાવે છે! તેવી જ રીતે આપણે જ્યારે સુધારાને નામે અમ્રાજ તત્ત્વો સાથે ગાળીએ એટલે પરિણામે તો હતા ત્યાં ને ત્યાં જ!

તમે ન માનો એટલા આપણે નીચા ઉતર્યા છીએ. પ્રગતિને નામે કેટલાંય પ્રત્યાધાતી બળો આપણને ઘેરી વળ્યાં છે. અને અજાણ થવા જેવું તો એ છે કે આપણને આ હુમલાનું ભાગ્ય નથી! ચોમેરથી સુધારાના સ્વાંગ-નીચે આપણે ભાન બૂલ્યા છીએ. વાસ્તવિકતાને નામે અત્યાચાર થઈ રહ્યો છે. દેખીતો સુધારો બચાંકર હોનારનું ઉપજાવે એવો નાશકારક હોવા છતાં આપણે સંદિગ્ધ બની અપનાવીએ છીએ. પ્રેતભોજનના નિંદક સુખે પ્રીતિભોજન કરે છે! વરવિક્રયને નિંદનારા બીજે રસ્તે યુત્રીને પહેરામણીમાં વીમાની પોલીસીઓથી માંડી, પુસ્તકોના સેટ સાથે સેવિંગ બેંકનાં નાણાં સુધી પહોંચાડે છે! કન્યાવિક્રયનો નાશ ઇન્છનારા પણ આડકતરી રીતે અનેક લાલ ઉકાવે છે.

આ બધું તો ઠીક, પણ ત્રણ દિવસની જાનને બે દિવસની બનાવી એક નવો પ્રયોગ થયો છે. જાનનાં માણસોને જૂનવાણી પક્ષે પહેલાં અરીજી અપાતું (ને હજી એ અપાય છે), તેની યુવાનો હાંસી કરતા. આજે સોડા, લેમનથી માંડી આઇસ ક્રીમ ને કેટલેક ઠંડાણુ શરાબનું સેવન પેદું છે.^૧ ગાડાં-માંથી ગાડીએ ને ગાડીએથી મોટરે જાન બૂલે છે! વાજાંમાં એક તડતડિયાંથી પતવું, આજે તેને તિલાંજલિ આપી મોટી મોટી સંગીતવિશારદ કંપનીઓની શોષ ચાલે છે! તેમાં કેટકેટલી સ્પર્ધા! કાંઈ સુરતથી બેઝ લાવે તો કાંઈ વડોદરાથી, ત્યારે કાંઈ લાલા અમદાવાદ બપડે!

✱

૧. અપવાદ રૂપે કોઈક જ પ્રસંગે બનેલો એવો એકાદ દાખલો હશે, પણ લાવિમાં આ હુલ પ્રયા માટે 'હોદિયું ક્યું' છે.

અમેય જાણીએ છીએ કે લગ્ન એ કાંઈ રમશાનવાત્રાં તો નથી જ, પણ તેમાં આટલો બધો મિથ્યા આડંબર શો? અને સાથે જ અંધ અનુકરણ પણ? આજે કોઈને ત્યાં વિવાહ કરવા જનારાં રૂપિયો બે રૂપિયા આપતાં શરમાય છે! કાણ જાણે હિંદુ સમૃદ્ધ થતો જાય છે કે બેકાર? સાચે જ ઉપરથી જોનાર તો હિંદુને અઢળક સમૃદ્ધિવાન માની-લે એવો જોતો ભપકો ને આડંબર છે!

પહેલાં વિવાહ નક્કી કર્યા એક બે જથ્થે ગાડીએ જતા ને તેય મર્યાદિત સંખ્યામાં. આજે તો રજુજંગ છૂતવા નીકળ્યા હોય એમ જાણ્યે મોટરો ભરી વિવાહજંગ ખેલાય છે! ને વિવાહ કરનારા સાથે ગાગમાંથી ઓછામાં ઓછી પચાસ સાક વ્યક્તિ બે જમવા ન બેસે તો દીકરીનો જાપ લાજી ગરે છે!

તમારા જેવા કુળહીણાઓ જ સાધનને કે સંજોગોને અભાવે ટાઢા ટગ બેસી આવાં ચિતરામણ ચીતરે છે એવો કુળવાનો આક્ષેપ કરે છે! અમારા અભાવને કારણે જ અમે બધું કરતા નથી, એવી દલીલના જવાબમાં વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી જ.

પણ એ બધી ક્રિયાઓના કરનારાઓએ પોતાનાં તથા તપાસવાની જરૂર છે, એમનાં કાળાંધોળાં ઉપર મોહનારા સ્વયં મૂર્ખાં છે. તેમને કન્યા આપનારા જ પહેલા મૂર્ખાં છે. અસ્થાને કરેલો આ પ્રસ્તાવ નિર્જાનતાનું એક પાનું જોલવાનો પ્રયાસ છે અને એ નિર્જાનતાનો જાચાવ છે જ નહિ. એક નિર્જાનતા બીજી નિર્જાન વૃત્તિને નોતરે છે, અને એમ પતનની પરંપરાનો અંતેય નથી.

આગ જળાળા કાઢ્યે સમાજ સુધરવાનો નથી, એ સ્વીકારતા પહેલાં મને સાફ સાફ કહેવા દો કે આવાં પત્યાઘાતી જળો કુળવાન જેટલાં જ કુળહીણાઓને કારણજૂત છે. કુળવાનોને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી તેઓ આ બધા કુમંરકારો તમવાના નથી જ. અને ત્યારે કુળહીણાઓની મુક્તિ ક્ષિતિજમાં તો થું, પણ આલનાં ઊંડાં પડોમાંય દેખાવાની નથી. ન્યાં સુધી આવા જોળ કુંડાળે મવાતા ગરબા બંધ નહિ થાય ત્યાં સુધી સમાજનું ક્રિય પણ થવાનું નથી.

કુળવાનો જેટલા, જલકે તેથીયે વધુ ‘જાણી વાસણ વધુ ખખડે’ એ ન્યાયે કુળહીણાઓ થનથનાટ કરે છે!

અને આપણાં જમણુ તો જુઓ: પતરાણાંમાં ખડકાતાં એએક ડઝન શાકો! પકવાનમાં કંદોઈના ભેગમાં જે જે છૂપાં. હોય તેટલાં જૂનાં ને નવાં મિષ્ટાન્નો! એટલેથીયે જાણે ન પતવું હોય એમ તરેહ તરેહનાં જમણુ! આપણા વડવાઓ તો ગિયારા લોટ ખાશી ખાતા! જેમને આપણે જૂનવાણી

કહીએ છીએ એમને ઉપરના જઘા મિષ્ટાન્નમેવાની માદીતું વર્ણુન કરીએ તો તેઓ બિચારા આ નવાં લક્ષ્ય પૂરાં સમજીએ ન શકે!

ખીજી જાણુ ધરેણાં તરફ દષ્ટિ નાખો : હજી છેલ્લા પસાર થયેલા દશકામાં જ નૂતનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનારી સ્ત્રીઓ ગળામાં માત્ર પગલું, પગે કલાં (ધણું કરી ચાંદીનાં જ) ને જહુ તો ગાભાવાળી જંગડીઓ પહેરતી! અને આજે? વસ્ત્રાભૂષણનું પણ કંઈક આવું જ અંધ અનુકરણ થતું આવ્યું છે. છેક જગલ ને ખલો દેખાય તેવાં નિર્લજ્જ જાંડિયાં પહેરવામાં આજની સ્ત્રીઓ શોભા અનુભવે છે. શૃંગારના વિવિધ પ્રકારથી સ્ત્રીઓ વધુ નિર્જાળ બને છે તેમ ન માનનાર વર્ગ પણ એ તો કબુલ કરશે જ કે આવાં વિકારી તરવો અનાચારનું કારણ બને છે! આમાં નાણાંને ને નીતિને નાશ થઈ રહ્યો છે, એવું ધણાય વિચારે છે. ધરેણાંની અનિવાર્યતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી, તોપણ શોભા કે એવા કાંઈ કારણસર તેને મર્યાદિત સ્વીકારવામાં વાંધા નથી. પણ સો સો તોલા કે તેથી વધુ વેક પહેરવામાં કંઈ ખાનદાની વધતી હશે? જહુ જહુ તો એકાદ વસ્તુ હાથે ને ગળામાં કે પછી અન્યત્ર છૂટીછપાઈ જાયસેના ઉપયોગ નીલાવી લેવાય. પણ વાળના જુલ્ફા મજેદાર રાખવા સોનાનાં બારે કિંગતનાં પીન ને જકલ, કે કાણી ઉપર બેડીઓ ને ગળામાં વિવિધ તરેહના ફાંસાની કંઈ જરૂર છે? ધનવાનોને આ ધર્તિગ કદાચ પોષાતાં હશે, પણ એનું અનુકરણ કરવામાં મધ્યમ કે મજૂર વર્ગને કંઈ આગદાની ખેંચતી હશે?

અત્રે જણસોનો ઉલ્લેખ સકારણ કર્યો છે. કારણ કે આજે આપણા સમાજમાં લગ્નપ્રસંગે તેની દ્રવજિયાત રારતો બનતી જાય છે! અમુક તોલાની જણસો તો કરાવવી જ પડશે, એ બોહુકમી માટે શું કહેવું?

પણ ઉપર વર્ણુવ્યાં એ જઘાં જ દૂષણોને ટપી જાય તેવું વર્તમાન સુધારાનું એક અંગ 'સુધારાની સ્પર્ધા' છે. અનેક હરીફાઈ કરવાટેવાએલો માનવી જ્યારે જીવનને ય હરીફાઈની હોડમાં મૂકે છે ત્યારે તેની મનોદશા માટે દયા આવે છે.

જરેખર સુધારાની લહેજતમાં ઘણા યુવાનોથી માંડી આઘેક વયના મોટેરાઓ સુદ્ધાં કેટલાંક અવિચારી કામો કરી બેસે-છે! પણ શિક્ષિત યુવક જ્યારે આવી ગંદી રમતમાં ઊતરે ત્યારે આજના ગાંધીયુગને પ્રગતિશીલ કહેતાં જરા અચકાવું પડે છે! આજે એક સ્ત્રી ન ગમતાં તેને ત્યક્તા બનાવી ખીજી લાવવામાં હીણપત ગણાતું નથી! જી જી છોકરાનો જાપ ઘોડે ચઢી નવી વહ લાવે છે! એક યુવાન પોતાના શિક્ષણના ધેનમાં ને ગર્વમાં સ્વપત્નીને તરછોડી પ્રણયને નામે કાંઈ અન્ય ભૂત પાછળ લમે છે! અને અનેક કુમા-

ત્રિકાળો સુધારાની સ્વચ્છતામાં નિરંકુશ વિફરે છે! કેટલાક તો લગ્નની નવી નવી વ્યાખ્યાઓની ફિલસૂફીમાં ઝિતરી પાપનો ખચાવ કરે છે અને પાશ્ચાત્ય મત ટાંકી ખતાવે છે! આજની વહ સાસુના ત્રાસને ખદાને ગિચારી નિર્દોષ સાસુઓને રંગડે છે! બીજી જાણુ સંવગનું સિત્તાગ થઇ રહ્યું છે! આજે પુન પિતાને પાગલ કહી રહ્યો છે!

ઉપર કંઠ્યાં એમાંનાં ધણાંખણં દૂધણાં આપણને અંગ્રેજી ફળવણીએ આપેલાં કુદ્ડળ છે. એનો જડમૂળથી નાશ કર્યા સિવાય તે જવાનાંયે નથી. નજીવં લાગતાં આ બધાં ઝેરી તત્ત્વો પોતાની જાળમાં અનેકને સપડાવે છે. આ બધા વટોળને સવેળા દૂર કરવાની જરૂર છે. આવા અનેક નાના નાના સડા, જે આપણે મહેજમાં નાણુદ કરી શકીએ તેવા છે તે તમામને દૂર કરી પ્રગતિ કરીશું તો જ આપણે સાચો સુધારો પચાવી શકીશું, તેમ નહિ થતાં ભૂતકાળની આપણી મનોદશાને આજની આપણી સ્થિતિ વધુ દંડંગી બનાવશે.

ભુરૂખ્યા, યુગાણ

રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

વૈધવ્ય

‘છે વૈધવ્યે વધુ વિમળતા બહેન સોભાચથી કે,

છે ભક્તિમાં વધુ વિમળતા બહેન સુંગારથી કે.’ કલ્યાણી

હિંદુ સમાજનું મોટામાં મોટું દુઃખ અને કલંક હોય તો તે ફરજિયાત વૈધવ્ય અને તેથી પણ વધારે મોટું કલંક તે વિધવા પ્રત્યેના અમાનુષી વ્યવહાર છે. કેટલીક વિધવાઓને એ વૈધવ્યે અનીતિને દંદે ફસાવી છે, છતાં પણ જમાનાજૂની ફરજિયાત વૈધવ્યપ્રથાને દૂર કરવા રૂઢિચઢંધ હિંદુસમાજ કંઈ પણ કરતો નથી. જ્યાં રોહલગ્ન નથી ત્યાં વૈધવ્ય ભારરૂપ છે. જ્યાં પુત્રપુત્રીઓની ઇચ્છાવિરુદ્ધ અને તેમની અમતિ વિના પોતાના સ્વાર્થને ખાતર ગાળાપ દેહલગ્ન આદરે છે, ત્યાં વૈધવ્ય પૂર્ણ શાપરૂપ છે. કવિ નાનાલાલે પણ કહ્યું છે કે ‘રોહલગ્નની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમું પાપ નથી, દેહલગ્નની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમું પુણ્ય નથી.’ હિંદુઓમાં રોહલગ્નનો છાંટો સરખો પણ ક્યાં છે? તેમ છતાં પણ પુનર્લગ્ન માટે સમાજે કેમ પ્રતિબંધ મૂક્યો હશે તે સમાજતુલું નથી. સમાજ વિધવાઓને ફક્ત ભક્તિને માર્ગે વિચરવાનું કહે છે. ગિચારી વિધવા બેનો હૃદયથી તેમ કરવા મથે, છતાં સમાજ તેમ પણ સુણેથી ક્યાં કરવા દે છે? હિંદુ સમાજમાં તો તેમને ગિચારી

રિજાવીને મારવાના જ પ્રયત્નોની જાળ પાથરી છે. એથી પણ વિશેષ દુઃખ એ છે કે કોઈ યુવતી વિધવા થઈ કે કેટલાય દુરાચારી માણસો 'તે સહાચારી રહેજ નહિ' એવી ખોટી ભ્રમણાથી પશુની માફક તેની પાછળ પાછળ ભમ્યા કરે છે, તેને બળથી અને જીજ્ઞાસુથી ભોળની રૂસાવીને અણીને પ્રસંગે તેને ધુતકારી કાઢી અપમાન કરી તણ દે છે, અને બીજા શિકારની શોધમાં આદ્યા જાય છે! સ્વાર્થી પુરુષોને હૃદય ક્યાંથી હોય?

કોઈ પણ શુભ કાર્યમાં વિધવા ભાગ લેઈ શકતી નથી. ભલે પછી પોતાના ઘરમાં પોતાનો જ ભાઈ પરણતો હોય, તોપણ વિધવા બેનને તો તેમાં આનંદથી મહાલવાનું શાનું હોય? તેને તો ઘરના ખૂણામાં જ ભરાઈ રહેવું પડે છે! હિંદુ સમાજમાં નારીઓની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે અને તેમાં વિધવાઓની સ્થિતિ સંપૂર્ણ કરુણાજનક છે.

શું કેટલીક યુવાન વિધવાના સાપ હિંદુ સમાજને નહિ લાગતા હોય? કેમ ના લાગે? પણ સમાજને કાન છતાં સાન નહિ હોવાથી તે સાંભળતો નથી. કોઈ છોકરો અમર કોઈ છોકરી શુભ કાર્ય માટે જતાં હોય, ત્યાં અચાનક તેને કોઈ વિધવા સામે ગળે તો તેને 'રાં...રઝળતી...અપશુકનિયાળ...ચોટલાળણી!' વગેરે બ્રષ્ટ શબ્દોથી અપનાવી દે છે. શેા આ સમાજ!

ભાદરણ

મણિલાલ પટેલ

જાહેરખબરનાં જુઠાણાં

પંડિત મદનમોહન માલવિયાજીએ કયાકલ્પનો પ્રયોગ કર્યો. 'સંખ્યાબંધ ઊંટવૈદ્યોએ કાયાપલટ કરવાની ઔષધિઓ, લસરો અને પ્રયોગોની જાહેરાતો કરી નાખી! જુદી જુદી જાતની આકર્ષક જાહેરખબરો ઉપર જનતાની આંખોને ખેંચવાના નુસંગા થયા! અજ્ઞાન અને ભોળી પ્રજાએ શબ્દોનાં ભલકલ્યાં ભરમાવનારાં મથાળાંથી આકર્ષાઈ, જુદાપામાં જુવાનીનો લાલ લેઈ આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરવા જે પૈસાની ખર્ચાદી કરી દશે તેનો જે તાગ કાઢવામાં આવે તો જ સાચી વાત સમજી શકાય.

'જાહેરખબર એટલે માલનું વેચાણ. Advertised goods are the goods sold,' એ સૂત્ર સૌ જાણવાળા, ખાસ અપવાદ સિવાય, સ્વીકારે છે. બેશક આથી જાણીઓના અધિપતિને કે વ્યવસ્થાપકને ઠીક ઠીક તકાફો પડે છે; પરંતુ શબ્દોની માયાજાળમાં અજ્ઞાન અને ભોળી પ્રજા રૂસાઈ જાય છે, પોતાના

પૈસાની જરૂર પડી કરે છે અને ઊંડા પાણીમાં નહિ ઊતરવાને ન્યાયે ગુપ્તગુપ્ત બેસી રહે છે. તેવો પ્રસંગ ઊભો ન થાય, તેટલા માટે આજના ગરીબ સમાજને ચેતાવવાની જરૂર છે.

હિન્દુસ્થાનનો વેપાર મૃતપાય થઈ ગયો છે. તેને સાચા સ્વરૂપમાં ખીલવી, સામુદાયિક ઉન્નતિ કરવાને જદ્દલે મૂર્ખાઓનાં ટોળાંમાંથી કમાણી કરી લેઈ, પૈસા એકઠાથું કરી ન્યાસ થઈ જવાની આ કરાગતને કોઈ બુદ્ધિ, અક્લ ક હોશિયારી માને છે અને પોતાની ગરજ સારી લે છે. આવી રીતે પૈસા પડાવી માલેતુજાર બનનાર જો ન્યાસ થયા માનતા હોય તો ખાંડ ખાય છે, કારણ કે તે રીતમાં નથી સત્ય કે નથી વેપાર, નથી નીતિ કે નથી ન્યાય. સાચી નીતિ, સાચો વેપાર તો દેશની, ખાસ કરીને દેશના ગરીબ વર્ગની, ઉન્નતિ સાધે છે અને દેશની ગરિબાઈ ઉપર ધા કરી સમસ્ત જનતાના આશીર્વાદ લે છે.

આજકાલ હિન્દુસ્થાનમાંથી જાણે પુરુષો મૌ પંઢ થઈ ગયા હોય તેમ 'પુરુષાતન' લાવવાની અનેક દવાઓની જહેરખજરો જુદે જુદે સ્વરૂપે દેખાય છે. તેની સાચી અસર શી થાય છે તે તો અનુભવીઓ જાણે, પણ ગરીબો દુસાય છે એ વાત ચોક્કસ છે. કોઈ કહેશે કે એમાં આપણે શું કરીએ? પરંતુ અજ્ઞાન અને બોળી પ્રજા પોતાનો અજ્ઞાનતાથી દુસાય તેની જાંધી જવાબદારી શિક્ષિત વર્ગને માથે છે. આજળ પડતા આગેવાનોની પવિત્ર ફરજ છે, કે જેમની આગેવાની તેમણે લીધી હોય તેમના હિતાહિતનો સંપૂર્ણ વિચાર કરવો ધટે. 'હરિજનજંધુ,' 'પાટીદાર,' જેવાં આદર્શ અડવાડિક કે ગાંધિકપત્રમાં આવી જહેરખજરો નથી લેવાતી એટલે સતેષ છે અને તેથી આલેખ 'પાટીદાર'માં જ લખવા પ્રેરાયો છું.

આવી જહેરખજરોનાં જુદાણાંમાં વપરાતા કેટલાક શબ્દોની જાણમાંથી કેટલાંક અવતરણો અત્રે ઉતારવાં હીક પડશે. ખાસ અપવાદ સિવાય આ પ્રકારની જાંધીયે જહેરખજરો અજ્ઞાન પ્રજાને શાપકે હોય છે, તેને મારી બુદ્ધિ પ્રમાણે સાચો અર્થ કરવાનો યત્ન કરીશ. મારી બૂલ થતી હોય તો કોઈ સુહૃદ્ ભાઈ એ બૂલ સુધારવાનો યત્ન કરશે, તો ઉપકાર માનીશ.

૧. 'જનતાએ આકર્ષક, ખેડી અને મોટી જહેરખજરો તરફ ન દોરાતાં સારાસારનો વિચાર કરવો જોઈએ.' આવી જહેરખજર આપનારાઓ પણ આકર્ષક છતાં ખેડી જહેરખજરોમાં જ આ શબ્દો ટોકે છે, અને જનતાની બુદ્ધિને પોતાને માટે દોરવા પોતે હરિશ્ચંદ્ર સત્યવાદી બની બેસે છે.

૨. 'એકાન્તમાં જોવાલાયક ગ્રેમકીડાનાં ચિત્રો, વિદ્યાર્થીઓ નજ મંગાવે.' મનુષ્યસ્વભાવ એવો હોય છે કે જે વસ્તુ ન કરવાની કહી તે પહેલી કરે. જાણકના આગળ આલી મૂંઠી વાળીએ તો તે જોવાનો વધારે પ્રયત્ન કરે, જો વાત નજર સમક્ષ રાખી આવી જાહેરખબર આપવામાં આવે છે. આથી વિદ્યાર્થીઓ-કિશોર વયના જાણકો-તે તરફ ખાસ આકર્ષાય અને તેમના તરફથી મારો તડાકો પડે. વિદ્યાર્થીઓ જો મંગાવે તો ન મોકલવાની ભૂલ કરે એવા જાહેરખબરવાળા ઉદાર અને સત્યવાદી જની વિદ્યાર્થીઓના હિતાહિતનો ભાગ્યેજ વિચાર કરે છે.

૩. 'યાત્રા અર્થે હિમાલય તરફ ગયો. પર્વતની ગુફામાંથી ચોગી ઊતરી આવ્યા અને મને ઔષધિ જતાવી. હું જનસમાજનું હિત સાધી રહ્યો છું. આમાંથી કમાણી કરવી હરામ છે. જો ઔષધિ ખાવાથી એવો જુરસો પ્રાપ્ત થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવાની ચોગીની આગા નથી.' આવા શબ્દોમાં કેટલું સત્ય છે તે પુરવાર કરી શકાય તેમ નથી. કારણ કે 'ચોગી' તો ઔષધિ મેળવનારને જ મળ્યા હતા, આજે તેનો પુરાવો તો તે પશુ આપી શકે નહિ, એટલે આવી જાહેરખબરો 'સત્ય' તરીકે જ ગણી લેવાય છે અને કાંઈ પશુ રીતે તેનો સામનો થઈ શકે નથી. પરિણામે અજ્ઞાન પ્રજા દુસાય છે.

૪. 'દાકતર વૈદ્યોની અજેગાવેલી દવા સાથે ગેરંટીપત્ર મોકલવામાં આવે છે.' આમાં જે દવાની જાહેરાત થઈ છે, તેજ દવા દાકતરે કે વૈદ્યે અજમાવી છે કે કેમ તેનો ઉલ્લેખ નથી. એટલે તેનું ગેરંટીપત્ર માગી શકાય નહિ. સામાન્ય જનસમૂહ આનો ભેદ પારખી શકે નથી અને દુસાય છે. 'ગેરંટીથી ફાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા.' આનો અર્થ જો કે તમારે પહેલાં લેખી ગેરંટી કરવી જોઈએ, નહિ તો પૈસા પાછા નહિ મળે.

૫. 'ઇનામ રૂ. ૫૦. સિદ્ધિચંત્ર! જોડું સાગિત કરો તો રૂ. ૫૦ ઇનામ!' એથી થતા અનેક લાભોનાં વર્ણન સાથે આપી ચેલેન્જ ફેંકાય છે. આમાં પશુ શબ્દોની મોહનજન મને તો લાગે છે 'જોડું સાગિત કરો' એટલે જો યંત્ર તાંબાનું, ચાંદીનું કે સોનાનું છે અગર મોકલેલું છે તેજ તાપીજ છે જો વાત જોડી સાગિત થઈ શકે નહિ. પછી એનાથી લાભ થાય કે ન થાય તેને માટે આ ચેલેન્જ હોતી નથી, અગર તો યંત્ર છે તે જોડું છે એવું પશુ સાગિત થઈ શકે નથી. અને 'ઉસ્તાદનો ખોરાક મૂખાં,' એ ન્યાયે મૂખાંઓ દુસાય છે. પાછળથી તેમને કંઈયે દાદ મળતી નથી, કારણ કે શબ્દોની જો મોહનજન છે અને કાયદાનો આધાર લેવા જતાં નાહક ખર્ચમાં ને ગાથાકૂટમાં

ઊતરવું પડે છે. એટલે ચોરની ગા કાઠીમાં મેં ધાલી ગુપ્ત્યુપ રડે છે!

૬. 'દવા ખોટી સાબિત કરનારને રૂ. ૧૦૦૦નું ઇનામ!' પણ દવા અમરકાંઠ ન નીવડે તો ઇનામ નહિ! દવા તો 'સાચે' હોય છેજ, તેની કાંઈથી ના પાડી શકાય નહિ. પણ ખોટી હોવાની સાબિતિને અભાવે ઇનામ તો મળી શકે નહિ! આમ આવી જાહેરખબર આકર્ષક નીવડે છે.

૭. 'કુરસદને વળતે કામ કરીને મહિને રૂ. ૫૦થી ૨૦૦ સુધી કમાઓ. મૂડીના રોકાણની કે અનુભવની જરૂર નથી.' આવી રીતે કુરસદને સમયે આવડી ખોટી કમાણી થતી હોય તો હિન્દુસ્થાનમાં ભૂખમરો રહેજ નહિ, પણ તે તો છેજ; એટલે આ વાતમાં ફટકું તથ્ય હોઈ શકે તેનો વિચાર 'કંઈ' લેઈ જાહેર જનતા આવી જાહેરખબરથી ચેતતી રહે એજ ઇચ્છ છે. આવી અધૂરી અને દિશાસૂચન વગરની જાહેરખબરોમાં પણ કંઈક બેદ હોય છેજ.

૮. 'ન્યોતિપચમત્કાર! ગમે તે પાંચ પ્રશ્નો સીલગંધ કવરમાં મોકલો, તેના સાચા જવાબ વી. પી.થી તમારા કવર સાથે મોકલવામાં આવશે.' સીલગંધ કવર ફોડ્યા કે પ્રકાશની (Lightની) કે કોઈ પણ યુક્તિની મદદ વગર અંદરના પ્રશ્નો આંખો મીચીને જાણી શકાય છે એ વાત માનવા આજનો નવયુગ ના પાડે છે. આમાં કંઈક યુક્તિ તો હોવી જ જોઈએ, નહિ તો કવરમાં પણ પ્રશ્નો મોકલવાની શી જરૂર? એવી જાહેર ખબર કેમ નથી અપાતી કે તમારા મનના પાંચ પ્રશ્નોના જવાબ માત્ર પત્ર યા શિરનામું લખશો તો વી. પી.થી મોકલવામાં આવશે? એટલે આમાં પણ યુક્તિપ્રયુક્તિ કે પ્રપંચ છે એમ જણાય છે.

૯. 'ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, શરી ગજોલાં પિતૃઓ, સમાંવદાલાં સાથે વાતચીત કરી શકાય તેવું તાવીજ કે આરસી!' વગેરેની જાહેરખબરોમાં પણ જુકાણું છેજ.

૧૦. 'અગંતકારિક તાવીજ! જેને તમે ઇચ્છો તે તમને તરતજ આવી મળશે. ગમે તેવી ગુમાની સ્ત્રી પણ ગુલામ બની જશે. શેર, સટ્ટો, લોટરી, રેસ, પરીક્ષા, કોર્ટકચેરી, ગમે ત્યાં ધાર્યો વિજય અપાવશે.' આ જાહેરખબરની વિગતોમાં સત્ય હોય તો પછી તાવીજ વેચવા કરતાં તેનો ઉપયોગ કોઈ માણે-તુલતર ઉપર કરી, ધાર્યા પૈસા પડોવતાં એ જાહેરખબર આપનારને જ શી વાંધો આવતો હશે તે સમજાતું નથી.

૧૧. 'મોક્ષ-ટોષમ આપનાર ઘડીઆળ ચાર આનામાં!' બોળી અને અજ્ઞાન પ્રશ્ન આનો અર્થ એવો કરે છે કે એક પણ ગિનિટના ફેરફાર વગર

આ ધડીઆળ નિર્ધારિત વખત આવે છે. પણ એવું હોતું નથી. આવાં ધડીઆળોના કાંટા ફેરવી જ્યાં મૂકે તેજ સમય ચોક્કસ રીતે બતાવે છે અને ફેરવ્યા વિના કાંટા જરા પણ ખસતા નથી. અર્થાત્ હોકરાને રમવાનાં ધડીઆળજ મોકલવામાં આવે છે. વળી કેટલાંક ધડીઆળની જાહેરખબરોમાં ‘ડમી’ શબ્દ વાપરેલો હોય છે. સામાન્ય રીતે ઉપરચોટિયું વાંચી જનારને આ શબ્દોનો ખ્યાલ હોતો નથી. અને વી. પી. થી મંગાવતાં ‘ડમી (dummy)’ એટલે ચાલે નહિ તેવાં ધડીઆળો મોકલવામાં આવે છે. વળી કેટલીક જાહેરખબરોમાં ‘તે ઉપરાંત ત્રણસો ઇનામ,’ એવું જણાવેલું હોય છે. આમાં પાણી ચોપડી દાગળ ઉપર પાડવાનાં નાનાં નાનાં ત્રણસો ચિત્રો, જેની કિંમત એક બે આના હોય છે તે, મોકલવામાં આવે છે! આવી જાહેરખબરોથી પણ જનતાએ ચેતતા રહેવાની જરૂર છે.

૧૨. ‘ફાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા, છતાં વિશ્વાસ ના હોય તો કોટ્રેક્ટ કરો. એકના દશ પડશે.’ આવી જાહેર ખબરો પણ હોય છે. આનો અર્થ એમ થાય કે આગળથી કરાર કરવો જોઈએ, તોજ પૈસા પાછા ગળે. અને કરાર કરતા હોય તેથી દશ ગણી કિંમત આપવી પડે. આવું મને તો લાગે છે. ખરું ખોટું તો અનુભવીઓ જાણે. પણ ભાષાની અસ્પષ્ટતા શંકા ઉત્પન્ન કરે છે. અને ખરીદનારને નહિ, તો જાહેરખબર આપનારને તો ફાયદો થાય છેજ, એટલે પૈસા તો પાછા આપવાનાંજ રેના!

૧૩. વળી કેટલીક જાહેરખબરો સાચા જનાવના સમાચાર જેવી છાપવામાં આવે છે અને તેને એક ખૂણે ‘જ. ખ.’ એવા નાના અક્ષરો મૂકેલા હોય છે. બેશક આથી તો માત્ર આકર્ષણજ થાય છે. જાહેર જનતાને ફસાવાપણું કે નાહક ખર્ચમાં ઉતરવાપણું રહેતું નથી, એટલે તે ઝાઝી દોષપાત્ર છે.

સાચેજ જાહેરખબર એક અદ્ભુત કળા છે. પરંતુ કળા પ્રાગાણિક રીતે વપરાય ત્યાં સુધીજ તે કળા કહેવાય છે. એનો અતિરેક, જુઠાણાં, બેદલરમ અને અસત્યથી ભરપૂર જાહેરખબરો સમાજને શાપરૂપ છે. ગરીબ હિંદની બોળી ગરીબ પ્રજાને શબ્દોનાં ગૂંચળાં વાળી, અનર્થનો અર્થ ઉપગતી છેતરવામાં ન આવે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે. આમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ પરત્વે મને વેર નથી, આ તો પદ્ધતિ સામે લાલજત્તી ધરવાનોજ પ્રયાસ છે, એ સૌ કોઈ બાંધ સમજી લે. પ્રશ્નેષુ કિં મહુના?

દેવાનાં દુઃખ

આકાશ કેવળ સ્વચ્છ હતું. તારાઓ દશે દિશાએ ઝખૂકતા હતા. પૂર્ણિમાની રાત્રી એટલે અંદ્ર પશુ તેની પૂર્ણ કળાએ પોતાનાં કિરણો વડે અમૃતનો છંટકાવ કરી પૃથ્વીને સ્વર્ગમંથી જનાવવા પોતાથી જનતા જધાય પ્રગલ્ભ કરતો દીસતો હતો. આવી શુભ રાત્રીએ જન્મા પછી આશરે ૮ વાગ્યે સૌ કુટુંબી-જનો વચ્ચે ગોપાળ પટેલ પોતાની દીકરી હંસાના વિવાહ સંજ્ઞાએ પોતાના નાના ભાઇ ગોવિંદ સાથે વાતચીત કરતા હતા.

“ભાઇ, હંસાને હવે ૧૬મું વર્ષ તો બેઠું. હવે એનું કંઈ ધર બોળાએ તો દીક. દીકરી તો આપનો ભારો, ન કરે નારામણ ને કાંઈ એવો જનાવ બને તો આપણી સાતે પેદીનું નાક ગમ્ય! આ તો કળિયુગ છે.” હંસાના પિતાએ હંસાના વિવાહ સંજ્ઞામાં પોતાને કેટલી ચિંતા થાય છે તે વ્યક્ત કર્યું.

“હા હા, એનું કંઈ ઠેકાણું તો પડવુંજ જોઈએ.” હંસાની માતાએ પોતાના પતિના મતને ટેકા આપ્યો.

હંસા ખરેજ હંસા હતી. તેજની બનેલી પૂતળી સમાન તે દીસતી હતી. યૌવનનું લોહી તેની રંગેરંગમાં ચળમળતું. મુખારવિંદ એટલું તો સુંદર કે સૌ તેને જોતાં ચાકતાં નહિ. હરણ જેવી તેની અપળ કાળી આંખો ઉપરનાં ભવાં મોનેરો વાળ સમ દીસતાં હતાં. તેના વાળ કાળા, કામળ અને જલ્દુ લાંબા નાગણ સમાન દીસતા હતા. તેનું બન્ધ ગૌર લલાટ અરીસાની જેમ ચક્રમકતું. માથાની વેણીનાં પુષ્પો અંબોડાની રોબામાં વૃદ્ધિ કરતાં. તે ગમે તેવાં વસ્ત્રો પહેરતી, છતાં તેને દીપ્તી નીકળતાં. પાતળા સુકામળ હોઠ ઉપર હમેશાં સ્મિતનો ઝરે અસ્ખલિત વલ્લાજ કરતો. તેના કમળદાંડી સમાન હસ્ત લાંબી અને પાતળી આંગળીઓથી દીપતાં કામળ ઘાટીલા સુમંગલાણુ ગરોડદાર અવયવો વાળું તેનું અંગ લક્ષ્મીજીની યાદ આપતું. ખરેખર ગામડામાં તે આમ્ય લક્ષ્મી સમાન દીસતી હતી. તેની આલ મજામિનીને ઠાકર મારે તેવી હતી.

“ભાઇ, મારી નજરમાં તો કાકાભાઈના સુરેશ આવે છે.” ગોવિંદે કહ્યું: “છોકરો સુરેશ લાગેલો ને આલાક છે. ઘરનાં માણસ પશુ સારાં. કુટુંબ પશુ ખાનદાન અને આગળ પડતું છે.” ગોવિંદે સુરેશના કુટુંબ સંજ્ઞાએ માહિતી આપી.

“હા હા, ગોવિંદભાઇ સાચુંજ કહે છે. એ કહે તેમજ થવા દો, એમાં કંઈયે ખામી નથી.” હંસાની માતાએ પોતાના પતિ આગળ પોતાનો મત વ્યક્ત કર્યો.

“મારું ગન તો ત્યાં નથી. પણ છગનભાઈના કનુભાઈ સાથે હંસાનો વિવાહ કરવાનું છે.” હંસાના પિતાએ પોતાનો મત જણાવ્યો.

“હાય હાય રે, મારી દીકરીને તમે કૂવામાં નાખવાના કે શું? જોનામાં તો ઢેકાણુએ ન મળે. તદ્દન અભણુ. પૈસાની પાંધ કટલી ચાલ તે પૂછ્યું તું કે? ક્યાં સુરેશ અને ક્યાં કનુ? ક્યાં રામ ભોજ અને ક્યાં ગંગા તેલી? ઉમર ખાસી ૪૦ વર્ષની. મારે તો હંસાનો વિવાહ ત્યાં નથી કરવો. દીકરી દુઃખી ચાલ તે મારાથી જોવાય નહિ.” હંસાની માતાએ અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે કહ્યું.

“તું કહે તે બધું સાચું, પણ મગનશેક તો દરરોજ ટપ્પા ખાય છે. તેમને કાંઈ આપવું જોઈએ કે નહિ? રૂ. ૨૦૦૦ હાલ તો જાણે ન મળે, પણ તેમને વ્યાજ તો આપવું જ પડે ને?” ગોપાળે પોતાના ઉપરની કરજની આપત્તિ જણાવી.

“હા, હવે હું સમજી. તમે મગનશેકને વ્યાજ પહોંચાડવા માટે જ દીકરીનું આમ કરવા ધાર્યું હશે. દીકરીની તો જરા દયા રાખો. દીકરી ને ગાય તે તો ન્યાં દોરે ત્યાં જાય. એ તો સારું વર્ષ આવશે-તોયે મગનશેકનું વ્યાજ તથા સુદક્ષ નાણાં આપીશું, પણ દીકરીને કાળિયા કાતરમાં નહિ જ નાખવા દેઉં. શું તમારો વિચાર હંસાને વેચવાનો જ થયો?” હંસાની માતા રડી પડી.

હંસાના કાકા ગોવિંદની સ્થિતિ અત્યારે સારી હતી. તેને હંસાને માટે લાગણી ઉત્પન્ન થઇ. તેનું હૃદય એકદમ ભરાઇ આવ્યું, તેનાથી એકાએક બોલી જવાયું: “ભાઈ, ચિંતા જરા પણ ન કરો. મારી સ્થિતિ અત્યારે સારી છે. હું તમને અત્યારે રૂ. ૨૦૦૦ આપું છું. તમારી પાસેથી મારે વ્યાજ તદ્દન ન જોઈએ. પૈસા ત્યારે મળે ત્યારે આપજો. કન્યાવિક્રય જેવું એકે પાપ નથી. એ પાપમાં પડતાં તમને હું જણાવું છું. હંસાનું સુરેશ સાથે જ લગ્ન કરી નાખીએ.”

“ભાઈ, તારા પૈસા મને ખરી વખતે જ દાગ લાગવાના. ભાઈ હોય તો જન્મોજન્મ મને આવા જ મળજો.” તેણે પોતાના ભાઈને કહ્યું: “ધન તો દેડવાડેય હોય, પણ તેના સદુપયોગ ન હોય તો શા કામનું? મગનશેક તો દરરોજ ધંધકી આપે છે ને કહે છે કે ‘તારી બેરી વેચ, વહાલી વસ્તુ વેચ, પણ મારા રૂપીઆ ધરી દે. હવે તો દાવો કરીશ જ.’ ભાઈ, હવે કંઈ ચિંતા નહિ. એણે સાલ સારું વર્ષ આવશે તો રૂપીઆ આપીશ. અને થોડી જમીન વેચીશ, પણ દેવું પતાવવા દીકરીને તો નહિ જ વેચું. દેવાનું દુઃખ તો જોને દેવું હોય તે જ જાણે. એ તો જોને રામચાણ વાગ્યાં હોય તે જ જાણે!” ગોપાળે દેવાનું દુઃખ કહ્યું.

સાહુકારોના ત્રાસથી કટલીયે સ્ત્રીય જાળાઓનાં જડ મનુષ્યો સાથે

લાગ કરાવીને કેટલાયે પિતાઓ પોતાની વહાલી દીકરીઓને જીવતી કૂવામાં નાખે છે! શાહુકારોને એ નિર્દોષ જાણજ્ઞાની દયા નહિ જ આવતી હોય? શું પ્રભુએ તેમને હૃદય નહિ જ આપ્યું હોય? હા, પ્રભુએ હૃદય તો દરેકને આપ્યું છે, પણ પૈસાના લોભમાં અંધ બની શાહુકારો પોતાના દેશુદારો ઉપર જુલમ કરે છે. પૈસાથી તે દરેક દેશુદારને ફગાવી શકે છે. તેની ઉપર કાળો દર વર્તાવે છે. તેનાં ધરગાર જપ્ત કરાવે છે. તેની જમીન કબજે કરે છે. દેશુદાર પોતાને અને પોતાનાં જાણજ્ઞાનીને ખાવા માટે મદાગહેનતે પોતાના પરસેવાથી પકવેલું અન્ન તેમજ રહેવા માટેનું ઘર તેઓ પણ રહેવા દેતા નથી. છેવટે દેશુદાર કંટાળી પોતાની વહાલી દીકરી વેચે છે અને કરજનો ખાડો પૂરા કરે છે. તેઓએ પોતાના દેશુદારને રહેવા માટે ઘર અને ઘોડી જમીન તો કાઢી આપવી જ નોંધ્યો. પરંતુ તેઓ આટલી દયા વળી શા માટે જતાવે? તેઓ તો એમજ બોલશે: “પૈસા લેઈ ગયો છે એટલે પૂરા કર્યા વગર છૂટકા ક્યાં છે? દેશુદાર તે કાંઈ દયાદાનમાં આપે છે?” આવા જુલમ શુભરતા પહેરતાં તેઓ વિચાર કરતા હોય કે કદાચ હું જ દેશુદાર હોઉં તો? આની જગ્યાએ હું હોઉં તો શું કરું? પણ આવા વિચારો વળી તેને શાના આપે? તેઓ તો પૈસાના લોભમાં અંધ બની નિર્દોષ જાણજ્ઞાનીને કચડી નાખી તેમનું લોહી પીવાના અને તેઓને શાપ લેવાના, પરિણામે એમની પાછળ એવા કુસાંગાર પુત્રો જન્મવાના કે તેમનું નખોદ કાઢવાના. પરમેશ્વરને ત્યાં તો ન્યાય છે જ.

ત્યારે આવી અનેક હંસાના પિતાઓને કન્યાવિકલની ફરજ પાડતા શાહુકારોની ખેડીમાંથી દ્રાણ ગચાવે? કેમ જચાવાય?

અવિદ્યા (રાજપીપળા)

સોમાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ

જગતનો તાત

‘જગતનો તાત!’ કેવો સુંદર ઇલકાજ? કાંઈ સરકાર પણ એનાયત ન કરી શકે તેવો. છતાં ઘણા લોકો આ ઇલકાજના ધારણ કરનાર તરફ ધૃણાની નજરે જુએ છે. જુએજ, કારણ કે તેમને તેવું કારણ જડ્યું છે. કહેવાય જગતનો તાત, પણ ધરનાં છાકરાં ભૂજે મરે! ગામમાં ઘર નહિ ને સીમમાં ખેતર નહિ, કારણ કે ખેડૂતની ગાલમિલકત લોહીતરસ્યા શાહુકારોને હાથે ચઢી ગયાથી આજનો ખેડૂત નિરાધાર બન્યો છે અને દેવાના હુંગર નીચે દટાઈ ગયો છે. તેમાં વળી કુદરતી ક્રોધને લીધે તે સાત હાથ ધસતો થઈ ગયો છે. અને તેથી જ શ્રીમતોને ખેડૂત જિનજરૂરી અને કાઠી નાખવા જેવી વ્યક્તિ

લાગે છે. ખરેખર, તેમ નથી. હાડો દૃષ્ટિથી જોતાં આવડે તો જણાઈ આવશે કે સમાજની કાંઈ પણ વ્યક્તિ કરતાં ખેડૂત એ એક અતિમહત્વની વ્યક્તિ છે, અને તેથી જ ઉપરનો ઇલાકાળ એ ખેડૂતને સમસ્ત સમાજને પક્ષપાતથી નયો આપ્યો, પણ 'લાયકને લાયક માન મળ્યું' છે.'

ખેડૂત તરફ જે લોકો ધૃષ્ટાંતી કે હલકો નજરથી જુએ છે તેઓને ધંધાની કિંમત નથી, પણ નેજો આર્થિક રીતિ ઉપરથી જ મનુષ્યની કિંમત આંકે છે, તેથી જ તેમને ઊંચડું ભાસે છે. ખરું જોતાં કાંઈ પણ ધંધાની મહત્તા તેમાંથી થતા અઢળક ધન ઉપરથી અંકાતી નથી, પરંતુ તે ધંધામાં રહેલી નિર્દોષતા અને પવિત્ર દરજ્જા, તથા તેમાં રહેલા સ્વાવલંબન ઉપરથી અંકાય છે. અને ખેડૂત જે મળે તે કુદરત ઉપર આધાર રાખી પોતાની પવિત્ર દરજ્જા અદા કરે છે. તેમાં જ ખેતીની કિંમત છે. કસાઇના ધંધામાંથી કાંઈ મનુષ્ય અઢળક ધન પેદા કરતો હોય, છતાં તે ધંધાને ઉત્તમ કાણુ કહી શકે? પ્રજાને દારૂ પાવાના ઇન્કારમાંથી રાજ્ય ઘણું પેદા કરતું હોય, છતાં એવા રાજ્યકારભારને કાણુ ઉત્તમ કહી શકે? અને આથી જ મહાસભા સરકારે ખોટ વેડીને પણ ઉપાડેલી મઘનિષેધની પ્રવૃત્તિને કાણુ વખોડી શકે? ખાદી પહેરવાની ગાંધીજીની હિમાયત ઉત્તમ છે, કારણુ કે શુદ્ધ ખાદીમાં જે પવિત્રતા, રાષ્ટ્રપ્રેમ અને સ્વાવલંબન રહેલાં છે, તે મીલના કાપડમાં શોધ્યાંય ક્યાંથી જડે? બેશક ખાદી ખરબચડી અને જાડી છે, જ્યારે મીલનું કાપડ મુશ્કાયમ અને ક્રીજું છે. છતાંયે મીલના કાપડ કરતાં ખાદીની મહત્તા વધારે છે તેનું કારણુ પણ આ જ છે, તેનો કાંઈનાથી ઇન્કાર થાય તેમ નથી. તાત્પર્ય કે કમાણીની દૃષ્ટિએ ધંધાની ઉત્તમતા કે અધમતા અંકાય નહિ. ખેતીના ધંધાથી ખેડૂત ભલે તરંગર ન જાને, છતાં તે ઉત્તમ છે તે છે જ; કારણુ કે કૃષિકારનો ધંધો નિર્દોષ છે, એમાં લુચ્ચાઇને સ્થાન નથી, કે કોઇનું લોહી ચૂસવાનું નથી.

આથી જ સમાજના જીવન કાંઈ પણ વર્ગ કરતાં ખેડૂત વધારે પવિત્ર અને સ્વતંત્ર જીવન જીવી શકે તેમ છે. દુનિયાને જીજ્ઞે કાંઈ પણ ધંધો કાંઈ જીવન ધંધો, વ્યક્તિ કે સમાજ ઉપર અવલંબી રહેજો હોવાથી તેમાં લુચ્ચાઇ તેમ જ દગાફટકાને સ્થાન છે, પણ ખેતીનો ધંધો તદ્દન સ્વતંત્ર હોઇ ખેડૂતને ખુદ ખુદ જ પાસેથી મેળવવાનું હોવાથી તેમાં લુચ્ચાઇને કે દગાફટકાને સ્થાન નથી. જીવન દરેક ધંધામાં વધારે પેદા કરવા વધારે લુચ્ચાઇ ને છેતરપંડીની જરૂર લાગે છે, પણ ખેડૂતને વધારે પેદા કરવા વધારે મહેનત ને શુદ્ધિગમની જ જરૂર છે, એટલે તેમાં કાંઈ પણ જાતની લુચ્ચાઇને કે છેતરપંડીને સ્થાન છે જ નહિ.

દુનિયાના સૌ ધંધા ખેતીને આભારી છે અને તેથી જ હુંજરમાત્રની જનેતા ખેતી ગણાય છે. 'ખીમ ધંધામાં એકની પાસેથી ખીમને લેઈ લેવાનું' હોય છે, જ્યારે ખેતીના ધંધામાં ખેડૂતને કુદરતના અખૂટ ખમનામાંથી મેળવવાનું હોય છે; એટલે તેમાં કાંઈનો કાળીઓ કરવાની વાત જ નથી. મોટી મોટી મીંચો ને કારખાનાં પણ ખેતી સિવાય ન ચાલે શકે.

ખુદ મનુષ્યનું જીવન પણ ખેતીને આભારી છે. જીવન જીવવા માટે દવા, પાણી અને અન્નની જરૂર છે. દવા અને પાણી કુદરતે આપણને મક્ત આપ્યાં છે, જ્યારે અન્ન આપણે ખેતી મારફત પેદા કરી ખાવાનું છે. વળી શરીરને ઢાંકવા વસ્ત્રો વગેરે જોઈએ, તે પણ ખેતીથી જ પેદા કરી શકાય છે. જીવનની બે મોટામાં મોટી જરૂરિયાતો અન્ન ને વસ્ત્ર છે અને તે ખેતીથી જ સંપાદન થઈ શકે છે. બહેકે આ બે વસ્તુઓ પૂરતા પ્રમાણમાં મળે તો ખીજી ઝાઝી ઉપાધિ રહે નહિ અને ખેડૂતને દુનિયાના ખીમ વર્ગ તરફ ઝાઝી અપેક્ષા કરવાની પરવા રહે નહિ, જ્યારે દુનિયાના ખીમ વર્ગને આ બે વસ્તુ માટે ખેડૂત તરફ મોટ માંડી રહેવું પડે છે. ખીમ બધાય વર્ગો ખેડૂતની આગાદી ઉપર ટકી રહેલા છે અને તેથી જ ખેડૂતને 'જગતનો તાત' એ ઈલકાળ આપવામાં આવ્યો છે તે તદ્દન ખરેખર છે, એમાં બે મત હોઈ શકે જ નહિ. ખેડૂત ધારે તો પોતાનું જીવન સ્વાવલંબી બનાવી શકે, જ્યારે ખીમથી તેમ ન થઈ શકે. ખુદ ગાંધીજી પણ પોતાને ખેડૂત કે વણકર કહેવડાવવામાં અભિમાન ધરાવે છે, અને એ જ ખેડૂતની મહત્તા પૂરવાર કરે છે.

દવે આ 'જગતનો તાત' આજે 'જગતનો તાત' રહ્યો નથી, તેને માટે દોષિત ખેડૂત સિવાયનો અન્ય વર્ગ પણ છે. સર્વ કાંઈએ ખેડૂતને ખાવાની અપેક્ષા રાખી. શાહુકારોએ એનું દાડપિંજર બનાવ્યું. શ્રીમંત અને બિજાને વર્ગે તેને પોતાનાથી અળગો રાખ્યો, પરિણામે તે કેળવણીથી વંચિત રહ્યો અને તેથી તે પોતાનું માપ કાઢતાં ન શીખ્યો, ન કાંઈએ તેને શીખવ્યું. બે સમાજના ખીમ વર્ગે ખેડૂત તરફ સહેજ પણ સહાનુભૂતિ દર્શાવી તેને જૂની રહેણીકરણી બદલવા, જૂના રિવાજો પ્રમાણે ખોટા ખર્ચ ન કરવા, કચેરીએ ન ચઢવા, પોતાના આવકમલવકનો હિસાબ રાખી દેવું ન કરવા વા તો શાહુકારના પંજામાં ન પડવાના ઉપાયો બતાવ્યા હોત તો આજનો ખેડૂત આટલો દુઃખી ન હોત, પણ ખરેખર 'જગતનો તાત' હોત.

દશમે જ્યારે ખેડૂતનું દુઃખ કલે જ્ય તોમ નથી, તેવે પ્રસંગે રથજે રથજે શિષ્ટ સમાજે ખેડૂતની વધતી જતી પાપમાલી અટકાવવા એકેક મંડળ સ્થાપી નીચે પ્રમાણેની ખેડૂતને પાપમાલ કરી નાખતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવી જોઈએ :

૧. હુંડીઆમણુ: હુંડીઆમણુથી ખેડૂતને જમણું નુકસાન થાય છે. પોતાના માલનાં ઓછાં નાણાં મળે છે, જ્યારે ખરીદ વસ્તુઓનાં વધારે નાણાં આપવા પડે છે. માટે હુંડીઆમણુની આવી અવળી પદ્ધતિ સામે ઝુંબેશ ઉઠાવી સુધારો કરાવવો જોઈએ.

૨. જમીનમહેસૂલ: જમીનમહેસૂલની નવી આંકણી થાય તે વખતે ખેતીની જમીનની કુલ નીપજમાંથી કુલ ખર્ચ જાદ જતાં જમીનમહેસૂલ આંકવા પાત્ર ચોક્કમી આવક વગેરેની સ્પષ્ટ અને વિગતવાર માહિતી એકત્ર કરીને સેટલમેન્ટ ખાતા તરફ રજૂ કરવી જોઈએ.

૩. કુદરતી આફત: કુદરતની અવકૃપા કેવો કાળો કેર વર્તાવે છે તે કોઈ નાથી અગમ્ય નથી, કારણકે ચાલુ સાલે આજ સુધી વરસાદ નહિ પડ્યાને કારણે થએલી ઢોરની પાપમાલી, લૂંટફાટ અને જૂખમરાનો ત્રાસ કોઈથી અગમ્યો નથી. આ પ્રસંગ વધુ લંબાયો હોત તો ખેડૂતની શી દશા થાત? ખેડૂતનું તો ધૂળિયું ધન, એટલે આસમાની સુલતાની થતાં એ ધન ગાટીમાં મળી જાય. ત્યારે અનાવૃષ્ટિ, અતિવૃષ્ટિ, અકાળવૃષ્ટિ, હિમસંકટ, વગેરે આફતોને પ્રસંગે ખેડૂતને જમીનમહેસૂલની માશી અપાવવી. પાણી માટે નહેરો ખોદાવવી. ખેડૂતને સરતે બ્યાજે આસમાની આફત વખતે ધીરધાર કરે તેવી બેંક ઉઘાડવી. આ પ્રમાણે કુદરતી આફતો માટે તૈયારી જોઈએ.

૪. ખેડૂતે પડવેલા માલના સારા વેચાણ માટે પરદેશથી આવતા માલ સામે સંરક્ષણ અપાવવું.

૫. ખેડૂતની જમીન જિતખેડૂતને હાથે જતી અટકાવવી.

૬. જમીનમહેસૂલ વસુલ કરતી વખતે ખેડૂતના અગાનને લીધે વસુલાતી અમલદારો ખેડૂતને હેરાન ન કરે તે માટે ચાંપતા ઇલાજ લેવા જોઈએ.

૭. જમીનની દાણના ધારા ઉપરાંત ખેડૂત પાસેથી લેવાતી વેડ બંધ કરાવવી જોઈએ.

૮. ખેડૂતના તમામ પ્રકારના દેવા માટે શાહુકારોનાં ખાતાંપત્રાં તપાસી ચોગ્ય હોય તેજ લહેણું અપાવવા તેમજ બ્યાજના દર ઘટાડી દેવું ફેડવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

૯. વેપારીઓ ખેડૂતને અનેક રીતે છેતરે છે. બ્યાજવટાવ ખાઇ જાય છે, તે ઉપરાંત તોલમાપ જૂઠાં રાખી ખેડૂતને આપતાં લેતાં જાતે વખતે લૂંટે છે. માટે તેમનાં તોલમાપ તપાસવાં જોઈએ.

૧૦. ખેડૂતને પોતાની ખેતીની પેદાશનો માલ સહકારપદ્ધતિથી એકજથે વેચતાં શીખવવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત આવાં મંડળોએ ખેડૂતને સરકાર સાથેની તેની તકરારમાં મદદ કરી તેને યોગ્ય દાદ અપાવવી જોઈએ.

ખેડૂતોને અમુક મુદ્દે ચોક્કસ મુકરર કરેલે રથજે એકત્ર થઈ પોતાની મુશ્કેલીઓનું કે દુઃખોનું વિવેચન કરવા સભાઓ ભરતાં શીખવવું જોઈએ.

કુખેલા ખેડૂતને તારવાની ધ્વજા હોય તેને માટે હજી ખેડૂતનાં દુઃખ ગણાવ્યે અવધિ આવે તેમ નથી. અને એ તમામની અત્રે ચર્ચા કરવાની જરૂર પણ જણાતી નથી. ખેડૂતનાં ઉપરનાં દુઃખના પ્રશ્નો દૂર કરવા શિષ્ટ વર્ગ પોતાનાથી જાનતું કરવા કટિબદ્ધ થાય તો આજનો 'કંમાલ ખેડૂત' આવતી કાલનો 'જગતનો તાત' બનેજ.

પણ ખેડૂતે પોતેજ સમજવું જોઈએ કે ઉપરની બધી વાતોનો આધાર ખીમત ઉપર રાખવાથી તેનો દહાડો નહિ વળે. એ બધી વાતો પોતેજ કરવા તૈયાર થવું જોઈશે. એને માટે પરોપરકાર કરી છૂટે એવા તો પાકે ત્યારે પાકે, પણ આપ મુશ્કા વિના સ્વર્ગે નથી જ જવાતું એ એણે પોતેજ જાણવું જોઈશે.

કોટણા (તા. પાદરા)   માતીભાઈ કુંબેરભાઈ પટેલ

‘મુંબઈ પાટીદારસમાજ’

અહીં હમણાં ‘મુંબઈ પાટીદારસમાજ’નો રિપોર્ટ બહાર પડ્યો છે. મુંબઈમાં આવી સંસ્થાની અસ્તિત્વી દરેક પાટીદારને ગર્વ ધારણ કરવા જેવું છે. દરેક કોમ મુંબઈમાં આવાં મંડળો રચાવી પોતાની કોમને આગળ ધપાવવા પ્રયત્નો આદરે છે.

આવું દરેક મંડળ પોતપોતાની રીતથી પોતાની કોમના હિતાર્થે અનેક કાર્યો અવિરત શ્રમથી કરે જાય છે. કેટલાંક પોતાના ગરીબ જાંધુઓને મદદ કરવા સસ્તાં ભાડાંની યોજના ધડી મકાનો બંધાવે છે. કેટલાંક ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તેમના અભ્યાસને આગળ ધપાવવામાં નડતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાની યોજનાઓ ધડી કાઢે છે. એમ અનેક ઉપાયો એજી આવાં મંડળો પોતાની કોમને ઉન્નત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, તેમ આપણું મંડળ પણ તેવા પ્રયત્નો કરે એવી આશા રાખવી તે સ્વાભાવિક છે.

હવે આ મંડળોને એક મુખ્ય ધ્યેય તેમના કાર્યોને આગળ ધપાવવામાં એ હોય છે કે અનેક નવા માર્ગો એજી પૈસા એકત્ર કરવા. આ રીતોમાં

કેટલાંક મંડળો પોતાના તરફથી સ્ટોર્સ કે અનાજની દુકાનો ખોલી સારો નફો મેદા કરી તે પૈસાનો સદુપયોગ કરે છે. અને એ રીતે તે તે કામના ગરીબ લોકો પોતાનાં મંડળોને એક મહાન આશ્રયદાતાની નજરે જૂએ છે.

આપણે ‘મુંબઈ પાટીદારસમાજ’ રચનાયાને આજકાલ આઠ આઠ વર્ષનાં વહાણાં વાયાં, પણ જો તેની કાર્યદિશા તરફ નજર માંડીએ તો આપણે તેમાં સર્વ શૂન્યજ લાળીએ છીએ.

આપણે એ પાટીદારસમાજ કદાચ એક ઓફિસની છટાથી કામ કરતો હશે, કારણ કે તેની ઓફિસ મુંબઈની અગ્રગણ્ય પેઢીઓની ઓફિસોની વચ્ચે આવેલી છે. પરંતુ એ અગ્રગણ્ય ઓફિસોની વચ્ચે રહી આપણી ઓફિસ મુંબઈમાં વસતા પાટીદારોની સ્થિતિ નિહાળવા સમર્થ છે કે કેમ, તે એક પ્રશ્ન છે. એ ઓફિસ ક્યાં છે અને ક્યાં મંડળની છે તે પારકા કામને તો શું, પણ ખુદ પાટીદાર કામના ધણાનેય ખબર નથી. એક ખૂણામાં બેસી અમુક વ્યક્તિઓ ભેગી મળી કાયદાઓ ઘડે અને રદ કરે, તેથી કામનું કંઈ કોય સંધાયું?

એ સમાજ જો જરા બંહારે ચાલી નજર કરે તો મુંબઈમાં એવા ધણા પાટીદારો છે, જેમને પૂરું ખાવાનું પણ નથી મળતું; કેટલાય એવા બેકાર છે, જેમને મંડળ ધારે તો ધણી સરળતાથી કેકાણે પાંડી શકે; કેટલાય ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ છે, જેમની કોફીડી સ્થિતિને કારણે અભ્યાસવેલડીઓ કરમાઈ રહી છે. ઓફિસમાં બેસી એવા તે કયા ફૂટ પ્રશ્નો ચર્ચવામાં આપણી કોમના આ ત્રેયસ્સાધકો મશગુલ થઈ ગયા છે કે હજી વીસમી સદીના આ જીવંત પ્રશ્નો તેઓ ચર્ચી શક્યા નથી?

કદાચ તેઓ એમ કહેશે કે “અમે પાટીદારોને એકબીજાના સંસર્ગમાં લાવવા માટે અને એક બીજાનાં સુખદુઃખની આપણે કરવામાં સહાયભૂત થઈ પડે તેટલા માટે મુંબઈનાં જોવાલાયક સ્થળોની દ્રીપો ગોઠવીએ છીએ. શું અમારું આ પગલું ચાલુ જામના કરતાં પછી આગળ વધી જાય તેવું નથી?”

એકબીજાના સંસર્ગમાં આવવા માટે આવા મેળાવડાની જરૂર હોઈ શકે, પરંતુ તેમાં કંઈક સફળોષ ગ્રહણ કરવા જેવું હોય તો ઠીક. વજેશ્વરીની સહેલગાહમાં ક્યાં એવા હેતુને સમર્થન મળે છે, તે સમજાતું નથી. આગાં તો મંડળે મેળવેલા પૈસાનો દાષ પણ રીતે ઉપયોગ કરી મોજમજલ કરવાનો જ ઉદ્દેશ આગળ તરી આવે છે!

આ ઉપરથી આપણા સમાજને, તેના કહેવાતા પ્રમુખને અને તેના સભ્યોને

એક વિનંતી છે કે તેઓ જરા ઓફીસની ચાર દીવાલોમાંથી નીકળી બહાર આવે અને સજાડતા સમાજના નરી આંખે દેખાતા સડાઓ દૂર કરવામાં તત્પરતા દાખવે. પોતે શ્રીમંત હશે, પણ તેથી સારી કામ કંઈ શ્રીમંત નથી થઈ ગઈ, એમ સમજી પોતાની જવાબદારી સંપૂર્ણ રીતે સમજી આપણી કામ એ સમાજ પાસેથી જે સારી આશા રાખી રહી છે તેને જનતી ત્વરાએ સફળ બનાવવા બંધનું કરે.

સમાજ તરફ આપણી કામનું ધ્યાન દોરવાનું નથી, તેમાં કામ પણ થોડે ઘણે અંશે જવાબદાર છે. જોટલે દરેક પાટીદાર ભાઈ પણ પોતાની જનતી સેવા સમાજને ચરણે અર્પી તેને ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચાડવામાં સહાયબૂત થાય એમ ઇચ્છી વિરમું છું.

મુખ્ય

ચિમનભાઈ સી. પટેલ

‘પાટીદાર’ માસિક

‘પાટીદાર’ માસિક પત્ર સોળ સોળ વર્ષથી પાટીદાર સમાજની અંતરી સેવા બજાવી રહ્યું છે એ વાતની સૌ કોઈને ખાતરી છે. આ માસિક માટે કેટલાક ભાઈઓને અસંતોષ હશે, અને તેવા મોટા માણસોમાંના એક ભાઈએ તે જાણતો માટે લેખ મોકલી જિહ્વાપોદ કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરેલો. પરંતુ જ્યાં સત્ય અને નીતિ છે ત્યાં ખરી વસ્તુ ઘુરત તરી આવે છે, અને તે જાણતો દાખલાદલીલ સાથે પ્રામાણિકપણે ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલે ‘પાટીદાર’ના વાંચકો સમક્ષ મૂકેલી અને તેની સાબિતી એ છે કે તે સમજાવટમાં કોઈને ટીકા કારણ જ નહોતું મળ્યું.

આ માસિકના પ્રચારથી કેટલીયે બેનોના હૃદયમાં શાન્તિ થઈ હશે, કેટલીયે બેનો આપઘાત કરતી જતી હશે, કેટલીયે બેનો પોતાના પતિને ખરી વસ્તુ સમજાવવામાં હિંમત કેળવી શકી હશે, તેને સાસુ અસરગ્રસ્ત ત્રાસ થોડો હળવો થયો હશે, પતિ તરફથી આશ્વાસન મળ્યું હશે, કેટલાય યુવકો પોતાની ઓ પ્રત્યે શી ફરજ છે તે શીખ્યા હશે, અને કેટલાંય માખાપ વડીલોની જૂની કહેવત ‘દીકરી જન્મ્યે પત્યર જન્મ્યો,’ તે બૂલી જઈ પુત્ર અને પુત્રીમાં સગદશિ રાખતાં શીખ્યાં હશે.

જારમાંના દુષ્ટ વિવાજ ઉપર કાપ મુકતો થયો હોય, લગ્ન પાછળ ચતા મોટા ખર્ચ ઉપર ગર્વાદા આવતી જતી હોય, તેમ ઓછા ખર્ચને પહોંચી વળાશે

તેવા આશયથી ‘પુત્રીને દૂધપીતી કરવાનો રિવાજ જોછો થયો હોય તો તે આ માસિકને પણ આભારી છે.

લગ્ન પાછળ ચતાં મોટાં ખર્ચ, ખાત્રમાં, વરવિક્રય, કન્યાવિક્રય, જાળલગ્ન, વગેરે ઉપર અંકુશ, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે સમભાવના, આ ગુણોમાં આપણે પાટીદાર સમાજ કંઈક પ્રમાણમાં આગળ વધતો જાય છે. આ જાખતમાં તેને સ્વાર્થ છે, એટલે તેમાંનું તે થોડે થોડે શીખતો જાય છે. પરંતુ વિધવા બેનો પ્રત્યે તો તે નિષ્કુરજ રહ્યો છે. કોણ જાણે વિધવા બેનોએ તેનું શું જગાડ્યું છે? બે ચાર ઘેર એકાદ વિધવા બેન આખો જન્મરો આંસુ સારતી હશે, તેની કોઈનેય પડી નથી. કારણ કે તેમાં કોઈને સ્વાર્થ નથી અને તેથી આ વિધવા બેનો દુઃખના સાગરમાં ડૂબ્યા કરે છે. આ દુઃખસાગરમાંથી આ બેનોને પારાવાર પ્રયત્ન કરીને જ્યાવવામાં નહિ આવે તો જરૂર આપણી પડતી છે. વિધવા બેનોના દુઃખના લેખ આપણા આ માસિકમાં ઘણી વખત આવે છે. પરંતુ અમુક વિધવા બેન સાથે અમુક યુવક લગ્ન કર્યાં, તેવા દાખલા વાંચવાને આપણે બહુ ભાગ્યશાળી ચતા નથી. એજ આપણી વિધવા બેનો પ્રત્યેની બેદરકારી બતાવે છે. દરેક યુવક અને યુવતી પોતાના હૃદયથી ઇચ્છે, તો જરૂર આ જાખતમાં કંઈક પ્રગતિ કરી શકે. અને આમ કરી હજારો વિધવા બેનોના આશીર્વાદ મેળવી શકે.

‘પાટીદાર’ માસિક વાંચવાનો લાભ દરેકને મળતો નથી. આવું માસિક ઘેર ઘેર વાંચવા દરેકને મળે, તેવો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે. અફસોસની વાત છે, કે આપણે પાટીદાર જાતિના હોવા છતાં ‘પાટીદાર’ માસિક શું છે તે વાંચ્યા પછી દરેક યુવક અને યુવતી ચોતે કેવી સ્થિતિમાં મૂકાય, તે સંબંધમાં પૂરેપૂરો વિચાર કરતા નથી. મદિરામાંથી જાવાઓ આવી ગાગડામાંથી અને શહેરોમાંથી ઉધરાણું કરી યત્નો કરી હજારોનું પાણી કરાવી જાય છે, ત્યારે તેનો માયકાંઠાથી રીતે બચાવ કરવો, તેના કરતાં ફરજ સમજી તેવાં નાણાં આપણા ગરીબ ભાઈઓના લાભ માટે ખર્ચવાં, તે વારતવિક છે. આવી સીધી અને સાદી રીત સમજવા છતાં આપણે જાતિના યુવકો આ પીવામાં, પાનના દૂધા ચાવવામાં અને સિગારેટના જોટા કાઢવામાં પૈસા ઉડાવે છે. પરંતુ તેઓ વધે બે રૂપીઆ જેવી નહીં રકમ ખર્ચવામાં પાછા પડે છે તે અફસોસની વાત છે.

આપણું આ માસિક ઘેર ઘેર વાંચાતું થાય, એમ સૌ ભાઈબેન સમજતાં થાય, તો જરૂર આપણી જાતિમાંનાં ઘણાંયે જીવન સુખી નીવડે.

બેંગલોર સીટી

હોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

૨૯. મોતીબાઈ ન. અમીન રમારક ફંડ

સૂચના: જોગની રકમો સમિતિના કાર્યાલય-અ. જો. સોસાયટીમાં આવી ગઈ છે તેમના નામ આગળ * કુદ્દટી. મૂકવામાં આવી છે. બાકીની રકમો સમિતિના કાર્યાલયમાં આવવી બાકી છે.

૨૨૧૬૧-૧૫-૦ ગયા અંકમાં પ્રકટ કરેલા

*૧૦૧-૦-૦	શ્રી. હીરાબાઈ શામળબાઈ અમીન,	તારાપુર
૧૦૧-૦-૦	,, જીવાબાઈ રેવાબાઈ પટેલ (કરગસદ),	અમદાવાદ
*૨૫-૦-૦	,, જોડાબાઈ દલાબાઈ પટેલ,	પીઝ
૨૫-૦-૦	,, સુનીબાઈ કંકુભાઈ પટેલ,	અમદાવાદ
૨૫-૦-૦	,, મણિબાઈ વાધજીભાઈ પટેલ (કરગસદ),	,,
૨૫-૦-૦	,, છોટાબાઈ જોડાબાઈ દેસાઈ,	નડિયાદ
*૨૧-૦-૦	મેસર્સ કુશાબાઈ એન્ડ કંપની (ઉનરસંડાવાળા),	મુંબઈ
*૧૧-૦-૦	શ્રી. રાવજીભાઈ નાથાબાઈ અમીન (વીરસદ),	,,
૧૧-૦-૦	,, નરસિંહભાઈ મથુરભાઈ પટેલ (અડાસ),	ધોડાદરા
*૭-૦-૦	ગામ ડેસર (તા. સાવલી) તગ્ધથી	
*૫-૦-૦	ધુટેલી સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, તા. પેટલાદ	

કુલ રૂ. ૨૨૫૧૮-૧૫-૦ રોકડ આવેલી રકમ ૧૧૧૫૧-૧૫-૦

ચરોતર એન્જ્યુકેશન સોસાયટી, } આશાબાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ,
'આણંદ', તા. ૧૦:૯:૭૯ } મંત્રી, ૨૯. મો. ન. અમીન રમારક ફંડ

અર્ચાપત્ર

૮. ગુજરાતી શાળાના શિક્ષકોને રૂ. ૧-૮-૦માં 'પાટીદાર.'

સમાજમાં ઘણા કહે છે કે 'ઐ અને શિક્ષક એ દયાને પાત્ર છે,' 'ઐ અને શિક્ષક બે સમાજની ગરીબમાં ગરીબ અક્ષિતઓ છે.'

શિક્ષકોને રૂ. ૧ામાં 'પાટીદાર' આપવા સંબંધે 'પાટીદાર' માસિકના મુખપૃષ્ઠની પછવાડે જાહેરાત જોડી હોય છે. શિક્ષકો તરફ આઠ આનાની દયા બતાવવામાં આવે કે ગરિબાઈથી આઠ આના ઓછા લેવામાં આવે છે તે સમજાતું નથી. આઠ આના જેવી નાની રકમ માટે દયા સ્વીકારવી એ શિક્ષકો માટે સરમજરેલું છે. શિક્ષકો દોઢ રૂપીઆમાં 'પાટીદાર' ન ખરીદતા હોય તો

આવી જાહેરાત આવે પણ નહિ, એટલે દયાભાવ સ્વીકારીને દોઢ રૂપીઆમાં 'પાટીદાર' સ્વીકારનારા શિક્ષકો છે તો ખરા જ!

બેનોને એણે લવાજમે બદલે વિનાલવાજમે 'પાટીદાર' માસિક આપવામાં આવે તે યોગ્ય છે, બદલે ઉત્તેજનાર્થે ઘણું જ ઉત્તમ છે. પણ શિક્ષક જે પોતાનો તે પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ ચલાવવા તૈયાર છે, તેની પાસે ૦-૮-૦ શાથી ઝોછા લેવા? અને જ્યારે દોઢ રૂપીઆ ખર્ચવા તૈયાર છે, ત્યારે આઠ આના વધારે ખર્ચવા તૈયાર નથી એવું કાણે કહ્યું? માટે આ પ્રથા બંધ ચવી જોઈએ. આવા શિક્ષકો સારીયે શિક્ષક આલમનું અપમાન કરી રહ્યા છે. માટે આવાં આઠ આનાનાં દાન સ્વીકારવા કરતાં આઠ આનાનાં દાન દેતાં શીખી બેનોને વધારે પ્રમાણમાં 'પાટીદાર' વાંચતી કરવી એમાં જ શિક્ષકોની શોભા છે. શિક્ષકો પાસે તો પુસ્તકાલયોમાંથી 'પાટીદાર' વાંચવા મેળવી શકે તેમ હોય છે, માટે દોઢ રૂપીઆમાં 'પાટીદાર' લેવા કરતાં પુસ્તકાલયોમાંથી પોતે વાંચી લે તેથી જે રૂપીઆ દોઢની જગત ચાપ ને બેનોને 'વિનાલવાજમ પાટીદાર' આપવાના ભડોળમાં ઉમેરા કરતાં શીખે એમાં જ શિક્ષકોની શોભા છે, અને તેઓ તેને અપનાવી લે.

બેનોને મફત 'પાટીદાર' આપવામાં આવે છે, તેમાંયે હુઆઈ ચાપ છે. ૨ કાંઈ કાંઈ ઠેકાણે બેનો 'પાટીદાર' માસિક વાંચી શકે તેટલી કળવણી પામેલી નહિ હોવા છતાં બેનના વડીલો બેનને નામે પોતે જ બેન બની તેનો લાભ લે છે. આ પણ શરમની વાત છે, એટલે જે બેનોને 'પાટીદાર' મફત આપવામાં આવે તેમના અભ્યાસની લાયકાત માટે તપાસની આંટ રાખવી જોઈએ, જેથી છેતરાવાનો પ્રસંગ આવે નહિ અને કાંઈને હુઆઈ કરવાનો અવકાશ રહે પણ નહિ.

કોટણા

માતીલાઈ કુબેરલાઈ પટેલ

✽

૧. ખાસ કરીને શુજરાતી શાળાના શિક્ષકો જામલોકના સંબંધમાં આવે છે, અને 'પાટીદાર'માંના વિચારોનો પ્રચાર કરી શકે એમ છે, તેથી જ અને નહિ કે તેમની તરફ દયા દાખવીને તેમને રૂ. ૧૧માં 'પાટીદાર' આપવામાં આવે છે. છતાં જો કોઈ શિક્ષકને પૂરે લવાજમે 'પાટીદાર' મંગાવવું હોય તો તેમને તેમ કરવાની પણ છૂટ રાખી છે. અને કહેવું જોઈએ કે ચારપાંચ શિક્ષકો અને વીરોક બેનો રૂ. ૨ને પૂરે લવાજમે પણ 'પાટીદાર' મંગાવે છે. —તંત્રી

૨. અને હુઝ સાથે કહેવું પડે છે કે કેટલાક ભાઈઓ પણ શિક્ષકો ન રહ્યા છતાં રૂ. ૧૧માં 'પાટીદાર' મંગાવે જાય છે, એમ પણ જાણવામાં આવ્યું છે.

—તંત્રી

અથપરિચય

૬૧. ગાંધડાંની વહારે: લેખક-ગાંધીજી; પૃષ્ઠ ૬૮, કિંમત એક આનો. આજે આપણાં ગામડાં એવી પતિત દશામાં આવી પડ્યાં છે કે સહાનુભૂતિથી તેનું અવલોકન કરનાર ગમે તેને તેમની દયા આવ્યા વિના ના રહે. હરિજનોને આપણે અસ્પૃશ્ય માન્યા છે, ત્યારે શહેરોએ ગામડાંને અસ્પૃશ્ય માન્યાં છે. અને શહેરી કેળવણી લીધેલા જુવાનિયા ગામડાં છોડી શહેરમાં ચાલ્યા જાય છે, એટલે એ ગામડાંની સેવા કરનાર કોઈ ત્યાં રહેતું નથી. અંગ્રેજ સરકારની રાજ્યનીતિને પરિણામે ગામડાંના ઉદ્યોગ તૂટ્યા એટલે ત્યાંના કારીગરો ને મજૂરો પેટ ભરવા શહેરોમાં જાય છે. આમ ગામડાં દિનપ્રતિદિન નાશ પામતાં જાય છે. આ સ્થિતિમાં ત્યાં રહ્યાસહ્યા લોક પણ પોતાનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે સાધી શકે એ વાતો ગાંધીજીએ આ પુસ્તકમાં બતાવી છે. અને ગાંધીજીની આર્થ દૃષ્ટિએ બાકી તો હોયજ શું? આ પુસ્તકનો આમ-વાસીઓમાં અને સેવકોમાં ખૂબ પ્રચાર કરવો ઘટે. ધનવાનોએ આ પુસ્તકની લાખો નકલો ખરીદી બહેલા આમવાસીઓમાં મફત વહેંચવી ઘટે. પુસ્તકની આ બીજીજ આવૃત્તિ છે, પણ એની સેંકડો આવૃત્તિ નીકળવી ઘટે.

૬૨. સીતાહરણ: લેખક-ચન્દ્રશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ; પૃષ્ઠ ૧૨ + ૧૬૨, કિંમત બાર આના. આ પુસ્તકમાં રામાયણનો સાર આપવામાં આવ્યો છે અને તેમાં બાલકાણ્ડ, અયોધ્યાકાણ્ડ ને અરણ્યકાણ્ડનો સમાવેશ છે; અરણ્યકાણ્ડ પણ અધૂરો રહ્યો છે. આથી હજી અર્ધ ઉપરાંત રામાયણનો સાર બાકી રહે છે, એટલે રામાયણ પૂરું કરવાને હજી કમમાં કમ આવડું બીજું પુસ્તક પ્રકટ કરવું જોઈશે. અને છતાંજે પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં શ્રી. મહાદેવ-ભાઈ દેસાઈ આ પુસ્તકને 'શુન્નગતની જાળપ્રજ્ઞના હાથમાં' મૂકવા જેવું માને છે! તેના કદ ઉપરાંત તેની ભાષા વગેરે સાગમી પણ સ્પષ્ટ કહે છે કે પુસ્તક જાળભોગ્ય તો નથીજ. બેશક ગોટાંઓ આનો સાબ સાચી રીતે ઉઠાવી શકે એમ છે અને તેથીજ તેની આ પાંચમી આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ શકી છે. મૂળ રામાયણમાં છે તેવી પરીકથાઓ જેવીજ અલૌકિક કથાઓને ફેરવી લૌકિક-આજનો જુગ માની શકે તેવી-કથાઓ ઘટાવી હોત તો પ્રાચીન આર્થ સંસ્કૃતિ વધારે દીપી નીકળત. રાક્ષસોને મરતે મારી નાખવામાં ઋષિઓને પોતાનું તપ બળી જતું લાગતું હતું, પણ બીજા મારી નાખે ત્યારે તેમનાં મન પ્રકુલ થતાં હતાં (પૃ. ૧૪૦). અને છતાંજે રાક્ષસને મારી મહર્ષિ અગસ્ત્યને પોતાનું તપ બળી જવાનો ભય નહોતો લાગ્યો (પૃ. ૧૪૩)! “એ”

પિતાનો વધ કરનાર કાર્તવીર્ય સહસ્રાર્જુનના સહસ્ર બાહુ આ પરશુરામે છેદી નાંખ્યા છે" (પૃ. ૬૪). આ વાક્યમાં 'મે' અથવા આ પરશુરામે એ બેમાંથી એક નિર્ઘટક છે. એકંદરે પુસ્તક સુનામ્ય છે.

૬૩. ગાંધીજી: પૃષ્ઠ ૮ + ૧૬૬, બે છબિ, કિંમત ચાર આના. બાળકોને ગાંધીજીના જીવનની આછી રૂપરેખા આમાં આપી છે. બાળસહજ ભાષામાં તે લખાઈ છે, પણ એવી ભાષામાં લખવાનો પ્રયત્ન એટલો બધો પરાણે થયોલો દેખાય છે કે તે આડંબરનું સ્વરૂપ ધારણ કરી દે છે. આપણા દેશના 'ગજુરાને પહેરવાનાં ચીંચરાંના સાંસા' (પૃષ્ઠ ૫૦) છે, તેથી ગાંધીજીએ એમણે વધારેનાં કપડાં ઉતારીને આજાં પહેરવા માંડ્યાં, કે પછી 'આપણા ગરમ દેશમાં એટલાં બધાં લૂગડાં લાદવાં એ જંગલીપણું છે' (પૃષ્ઠ ૬૧). એમ માનીને? આ બેમાંથી સાચી રીતે કયું કારણ? મોટે અક્ષરે છાપેલું આ નાનકડું પુસ્તક બાળબોચ તો છેજ. એની આ પાંચમી આવૃત્તિ છે એજ એની લોકપ્રિયતા સિદ્ધ કરે છે. વાંચતાં આવડ્યું હોય એવે દરેકે દરેક બાળકે આ પુસ્તક વાંચવું ઘટે. પ્રૌઢશિક્ષણ પામતા પ્રૌઢો પણ જરૂર વાંચે.

૬૪. આંધળાનું ગાડું (નાનકડું નાટક): પૃષ્ઠ ૪૦, કિંમત એક આનો. સમાજમાં અજ્ઞાન લોકોને સ્વાર્થીઓ કેમ અત્રણે ચીલે ચઢાવે છે તે દેખાડતું આ નાનકડું નાટક બાળકો લજવી શકે એવી યોજનાએ લખ્યું છે. એક આંધળો ગાડું જોડીને પરગામ જવા નીકળે છે તેને ચીલે પાડવાની ગુરુશિખ્યોને દયા આવે છે, પણ તેણે તેને મુકામે પહોંચાડવાને બદલે રસ્તે ચઢાવી ચાલતા થાય છે. પછી છોકરાં તેને પગલે છે. પછી ભૂલો, વાણિયો, જમાદાર, દારૂ-વાળો, વગેરે સ્વાર્થીઓ આવી તેનું ગાડું પણ લૂંટી લેવાની યુક્તિઓ રચે છે. પણ ત્યાંજ સૂત્રધાર આવીને, 'ગાડીનું નાટક લજવવાનું' કામ નટવર લગવાનને સોંપી, પોતાના બાળનટોને બોલાવી લે છે. નાટક બહુ વ્યાવહારિક દેખાતું નથી. પ્રથમ તો આંધળો ગાડું જોડીને એકલો અગ્નિપરે રસ્તે પરગામ જવા નીકળે એજ વ્યવહારમાં જનજાગૃતિ લાગતું નથી. ભૂવાને નાટકમાં આણી મૂકે મારવી, શિકાતરોને શીશામાં ઉતારવી ને મંતરવી, વગેરે વહેમી પ્રયોગો તેની પાસે કરાવી બાળકો ઉપર કેવી છાપ પાડવા લેખક ધૂંધે છે? પુસ્તકની આ ત્રીજી આવૃત્તિ છે એટલે બાળકોને એ ગમી તો ગયું જ હશે.

ઉપરનાં બે પુસ્તકોના લેખક—જુગતરામ દવે.

ઉપરનાં ચાર પુસ્તકોના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.

૬૫. સહચરીની શોધમાં—જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા ૯૨: સંપાદક—

મામાસાહેબ મુરલીધર; પ્રકાશક જીવનલાલ જોષી સન્સ; અમદાવાદ અને મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૨૨ + ૨૫૦, કિંગ્મટ હોલ રૂપિયા. હિંદુ સમાજની લગ્નસંસ્થાની દુરવસ્થાને પરિણામે ધનવાનો નો કુળવાનો અનેક સ્ત્રીઓ કરી શકે છે, ત્યારે અનેક બિચારાને બિલકુલ સ્ત્રી મળી શકતી નથી અને તેમને આખું જીવન વાંદા રહીને ગાળવું પડે છે. એ લોક સ્ત્રી વિના ખૂબી ખૂબીને મરે છે અને સમાજમાં દુરાચાર પણ પ્રવર્તે છે. વાંદાવિલાપનું સાહિત્ય ગુજરાતી ભાષામાં પણ બહુ કાળથી લખાતું આવ્યું છે. તેઓ લગ્નને માટે અનેક ફાંફાં મારે છે અને તેમાંનાં ઘણી વાર હારપાસપદ અને ઘણી વાર ધૂણારપદ પણ હોય છે. આ પુસ્તકમાં એવા એક અમથાલાલ નામના વાંદાને લગ્ન માટે ફાંફાં મારતો ચીતરવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મુરલીધર નામ ધારણ કરનાર કોઈ અઘાત લેખકે શ્રી. રમણ-ભાઈના 'ભદ્રંભદ્ર'નું આ પુસ્તકમાં અનુકરણ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; પણ નિષ્ફળ, કારણકે 'ભદ્રંભદ્ર'માંનું હાસ્ય આ પુસ્તકમાં ભાગ્યેજ પ્રકટ થાય છે. આમાં તો અમથાલાલ બિચારો વારંવાર ધૂણાપાત્ર અને દયાપાત્ર બની જાય છે, પોતે-પોતાની મુખાંધ વારંવાર પ્રકટ કરી દે છે. આવો મૂર્ખ માણસ વેપારી પેઢીમાં શુભાસ્તા તરીકે એક પણ દિવસ કેમ ટકી શકે એજ પ્રશ્ન છે. વાર્તાની યોજનાનું સૂત્ર પણ મરળ નથી. પતિ પસંદ કરવા માટે કંપા 'સ્વયંવર'. રહે, ત્યારે અમથાલાલને માટે વધુ પસંદ કરવા માટેની એવીજ યોજના માટે 'સ્વયંવધૂ' શબ્દ યોજીને લેખક પોતેજ હાસ્યારપદ બન્યા છે! 'સ્વયંવર' એ સંસ્કૃત શબ્દનો અર્થ જાતે પસંદ કરવું એવો છે. અને એ શબ્દમાં 'વર'નો અર્થ પતિ છેજ નહિ, એનો અર્થ તો 'પસંદ કરવું' તે છે. પ્રાચીન કાળે પણ પોતાની કંપાને માટે માખાપ પતિ પસંદ કરતાં, અને તેથી તો 'વર' શબ્દનો એક અર્થ સંસ્કૃતમાં 'જમાઈ' પણ થાય છે. માટે અમથાલાલે વધુ પસંદ કરવાની યોજનાને 'સ્વયંવધૂ' નહિ, પણ 'સ્વયંવર'જ કહી શકાય.

૬૬. મંદાગ્નિ : પૃષ્ઠ ૩૨, કિંગ્મટ બે આના, (૬૭) સ્લોઅર્થ : પૃષ્ઠ ૪૦, કિંગ્મટ બે આના. (૬૮) માણસ કેમ મોંઢો પડે છે? પૃષ્ઠ ૧૫, કિંગ્મટ એક આનો. (૬૯) મંદવાડ કેમ મટાડવો? પૃષ્ઠ ૩૨, કિંગ્મટ બે આના. 'જીવન-પ્રકાશ ગ્રંથમાલા'નાં આ પહેલાં ૪ પુસ્તકો લેખક-ડૉ. જટારાંકર નાન્દી; પ્રકાશક-આરોગ્યરક્ષક જ્ઞાનપ્રચારક સેવાસમાજ, ભુધાભાઈનો બંગલા, હરિજન આશ્રમ પાસે, સાગરમતી, અમદાવાદ. (૭૦) જીવનનું એર અને તમાકુ ત્યાગની તદ્દખીરો : 'આરોગ્યરક્ષક જ્ઞાન ગ્રંથમાળા' અંક ૫ : લેખક અને પ્રકાશક-ડૉ. જટારાંકર નાન્દી, નવયુગ આરોગ્ય મંદિર, બેચરદાસ લસ્કરીનો બંગલો, વાડજ પાસે, સાગરમતી, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૬૨, કિંગ્મટ ૦-૮-૦.

આપણે અહીં આરોગ્ય ઉપરનું આદિત્ય અત્યલ્પ છે—નહિ જેવું છે. આપણા ચિકિત્સકોએ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ સમાજને નહિ જેવો જ આપ્યો છે. આ સ્થિતિ જ્યાં પ્રવર્તતી હોય ત્યાં ડૉ. નાન્દીની ‘જીવન-પ્રકાશ અંથમાલા’નાં ૪ પુષ્પો અને ‘આરોગ્યરક્ષક જ્ઞાન અંથમાળા’ અંક ૫ જોઈને સહેજે આનંદ થાય છે.

લેખક નેચરોપેથ—નિર્ગર્વાદી—છે. અન્ય નેચરોપેથ માફક એમનામાં પણ સ્વમતપ્રચારનું સારું જોશ છે. ‘જનસમાજમાં આરોગ્યવિષયક જ્ઞાનવૃદ્ધિ કરવાના હેતુથી, સામાન્ય માણસ પણ ખરીદી શકે એવાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાનો નિર્ણય’ લેખકનો સ્તુત્ય છે.

લેખક ‘મંદાગ્નિ’ ચર્ચણક્રિયા અને એ ક્રિયાના પ્રચારક પ્રો. ફલેચરના (જેનો વાદ ફલેચરીઝમ તરીકે ઓળખાય છે.) સિદ્ધાન્તોને વધુ પડતું મહત્ત્વ આપે છે. ફલેચરના સિદ્ધાન્તોની ગુણગાયામાં લેખકે રશિયન ઉદ્વિગ્નિજ્ઞાનશાસ્ત્રી પાવલોવના મતનો થોડો સરખો પણ ઉલ્લેખ કર્યો હોત તો યોગ્ય ગણાત. ફલેચરના સિદ્ધાન્તો હાસ્યાસ્પદ મનાયા છે. કાંઈ પણ વાદનો અતિરેક વાદને કે સિદ્ધાન્તને હાસ્યાસ્પદ બનાવી મૂકે છે, અને અતિચર્ચણવાદ પણ ઉપહાસપાત્ર બન્યો છે. અચર્ચણક્રિયાને જ મંદાગ્નિનો જનક બનાવવો એ યોગ્ય નથી. અસંખ્યત, ચર્ચણક્રિયા મહત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે એ વાત ઉપર ભાર મૂકવાની તો જરૂર છેજ, પરંતુ ‘મનુષ્ય જ્યારે ચર્ચણક્રિયા યથાર્થ કરતો નથી ત્યારેજ તેનું લોહી અશુદ્ધ થાય છે અને ત્યારેજ તેને અતીતિમાન થવાનો સંભવ આવે છે’ (પૃષ્ઠ ૧૪), એવાં વિધાનો શાસ્ત્રીય નથી. ઘણા વિદ્વાનો જે અતિમાનસિક કાર્ય કરે છે, એમને પણ મંદાગ્નિ હોય છે, તેથીજ તે બધા અતીતિમાન છે એમ કહેવાની તો લેખક પોતે પણ ધૃષ્ટતા નહિજ કરે.

‘પ્રત્યેક આસને ૭૦ કે ૮૦ વાર ચાવવાની’ (પૃ. ૧૭) જરૂર મતે તો લાગતી નથી. જહુ જલદીથી નહિ તેમ જહુ વિલંબથી નહિ એવી રીતે ભોજન લેવું સ્વાસ્થ્યપદ છે. અતિ ચાવવાથી અને તે પણ ૭૦ કે ૮૦ વાર ગણીને ખાવાની વાત નથી શાસ્ત્રસંમત કે નથી રુચિપ્રદ. જ્યાં સુધી અન્ન સારી રીતે ચવાઈ જાય અને અન્નનો સ્વાદ ખૂબ સારો લાગે ત્યાં સુધીજ ચાવવાની લક્ષાંશ્ચ કરી શકાય. અતિવિલંબ ભોજનના સ્વાદને જગાડે છે, જુગુપ્સાજનક બનાવે છે.

‘ખાતી વખતે પાણી પીશો નહિ’ (પૃ. ૨૬), એ સૂચના બીનજરૂરી છે. ખાતી વખતે વચમાં પાણી પીવાથી કાંઈ પણ જાતનું નુકસાન થતું નથી. હા, અતિકંડુ (જરૂર નાખેલું) પાણી વધારે ન પીવું જોઈએ, એ દર્શાવવાની જરૂર હતી.

‘ગરી, મરચાં, મસાલા, વિગેરે ઉત્તેજક પદાર્થો વાપરવાં નહિ’ (પૃ. ૨૬). લેખકના આ મત સાથે ધણાં મળતા નથી. જલ્દી મસાલા નુકસાનકારક છે, ઉત્તેજક છે; પરંતુ સાધારણ મસાલો જોરાકના સ્વાદમાં વૃદ્ધિ કરે છે. લાલા-સાવને ઉત્તેજ તેનો પ્રચુરસ્રાવ કરાવે છે. જોરાકના રૂપમાં અને સ્વાદમાં મસાલા અતિઅગત્યનો ભાગ બજાવે છે, એ હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી જીના છે.

‘એકી વખતે એક જાતનો જ જોરાક ખાવો’ (પૃ. ૩૦), એ સર્વસમ્મત વિધાન નથી. આવાં વિધાનોને વહેતાં મૂકવામાં ઔચિત્ય નથી સચવાતું એમ મને પોતાને લાગે છે.

માનસિક કારણો, જોડાકુ સ્વભાવ, વ્યાયામનો અભાવ, ઇત્યાદિ કારણોને લીધે થતી આ જમાનામાં મંદાગ્નિની વ્યાપકતા તરફ લેખકે જરા પણ ભાર મૂક્યો નથી એ નવાઈ જેવું છે.

‘કદી પણ સ્પહ્યર્થનો ભંગ કરવો નહિ’ (પૃ. ૩૦). આટલો જધો ભાર મૂકવાથી લેખક જે કહેવા માગે છે તે ઉપર શ્રદ્ધા ખેસતી નથી. ‘સ્પહ્યર્થ’ વિષે શાસ્ત્રીય દષ્ટિ ધ્યાનમાં રાખવા લેખકને મારે વિનંતી કરવી પડે છે. સ્પહ્યર્થ એટલે મિતપ્રમાણમાં વાસનાઓનો સંતોષ (Moderate gratification of sexual desires). નૈષ્ઠિક સ્પહ્યર્થના દાખલા લેખકે ટાંક્યા છે, પરંતુ નૈષ્ઠિક સ્પહ્યર્થની હિમાયત આ જમાના માટે કે અત્યુગના જમાના માટે પણ નથી ઉચિત, નથી શક્ય. ડોક્ટરની દષ્ટિએ આ આખો વિષય ચર્ચાનો નોંધાવો. વાસનાઓના શુદ્ધાગ થઈ, પરંતુ તેના સ્વામી બનવા, સ્ત્રીપુરુષની વાસનાશુદ્ધિ માટે વિવેકપુરઃસર સંયમ નિતાન્ત આવશ્યક છે એ બતાવવા લેખકે પ્રયત્ન કર્યો હોત તો ઠીક એમ મને લાગે છે.

આટલું પ્રસંગોપાત વિહંગાવલોકન લેખકની શૈલી અને લેખકનો ભાવ દર્શાવવા કરવામાં આગું છે. મારા કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે દરેક વિષય વિશદ વિચારણાથી ચર્ચાઓ હોત તો લેખક જે ઉદ્દેશ માટે આ પરિશ્રમ કરે છે તે ઉદ્દેશ ઠીક જરૂર આવત.

જીન્ન પુસ્તકો માટે કહેવા જેવું તો છે જ. ‘તમાકુ ત્યાગની તદ્દજીરા’ મોટું પુસ્તક છે. તંજાકુમાં રહેલ નીકાટીન હવે તો વિટામિન ‘જી’ના વિભાગમાં આવી ગયું છે! લેખક પ્રચારક અને ઉપદેશક થઈ ગયા છે. પોતે ડોક્ટર છે, નિર્સર્ગભક્ત છે. ટૂંકામાં સંગીન વાતો કહેવાથી લોકોમાં તે વધુ વ્યાપક બને છે એમ હું પોતે માનું છું.

લેખકના આ પરિશ્રમ જલ્દી લેખકને ધન્યવાદ ઘટે છે. આપણા રોગગ્રસ્ત

સમાજને આવા સાહિત્યની ખૂબ જ જરૂર છે. લેખકની અભિલાષા—‘દુર્લભ માનવદેહને આ જીવનક્ષેત્ર રૂપી પુણ્યકર્મભૂમિમાં પોતાનું પુણ્યકાર્ય કરવા માટે નિરંતર પાત્ર રહેવા’ની અભિલાષા—સત્વર ફળો. બા. ગ. વૈદ્ય

૭૧. રસમય કહાણીઓ—જાલજીવન ક્રમિક વાર્તામાળા પુસ્તક ૩ : સંપાદક—રમણલાલ નાનાલાલ શંહ; પ્રકાશક—જાલજીવન કાર્યાલય, જાજવાડો, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૮૭, અનેક ચિત્રો, કિંમત ૭ આના. સારા ઠાગળ ઉપર, મોટે અક્ષરે, સ્વચ્છ રીતે છાપેલી વાર્તાઓનું આ પુસ્તક, જાળકોને ખરેખર સારું લાગશે. જાળસાહિત્યના ભાષ્ટ રમણલાલ જેવા સિદ્ધહસ્ત લેખકની આ વાર્તાઓ જાળકોને ભાવે એવી જ છે.

૭૨. દેવલાલી બાલગૃહ (દેવલાલી કેમ્પ) : સંચાલક—જયન્તીલાલ ઓઝા; પરિચયપુસ્તિકા, ૧૯૩૯; પૃષ્ઠ ૧૭. પુસ્તિકા જોતાં દેવલાલી બાલગૃહનું કાર્ય ખરેખર સંગીન ચાલે છે એમ કહી શકાય. જાળકોને આવા શુદ્ધ વાતાવરણમાં રાખવાં ને કેળવવાં એ અતિ આવશ્યક છે, છતાં ખર્ચનો આંકડો જોતાં સૌને એ પોષાય તેમ નથી. એનો લાભ તો ધનવાનોનાં જ બાળકો લેઈ શકે, એટલે ઇચ્છીએ કે આવાં બાલગૃહોને બહોળાં ફંડો મળે ને જોઈ અર્થે ધણાં જાળકોને તેનો લાભ મળે. શિશુસલાના કાયદા વિચારવા જેવા છે. બાકી આ આદર્શ સંસ્થાને તો અભિનંદન જ ધો. ઉ. ઠાકર

અ૩(૧૬)ણ : તંત્રી—મનઃસુખરામ વૈજનાથ દવે; પ્રકાશક—ગુજરાતી સાહિત્ય ઉત્તેજક મંડળ, પો. બો. ૩૬૬, નાઇરોબી, કેન્યા; પૃષ્ઠ ૮૫. સ. ૧૯૩૯ના એપ્રિલનો આ બીજો વાર્ષિક અંક છે. સામયિક પત્રોનો પરિચય આ માસિકમાં આવતો નથી, છતાં અપવાદ રૂપે આ વાર્ષિકનો પરિચય આપવાનું ખાસ કારણ એ છે કે પૂર્વ આફ્રિકામાં કમાણીને માટે ગએલા, પણ સાહિત્યરસિક ગુજરાતી યુવકો ત્યાં રહે પણ ગુજરાતની સાહિત્યિક અસ્થિતા સામ્યવાદ ઠમમાં ડગ વર્ષમાં એક વાર પણ આવી પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. ત્યાંના આદિવાસીઓની સાથે રહેતાં તેમની પણ સંસ્કૃતિનો અભ્યાસ એમાંના કેટલાક ભાષ્ટઓ કરીને આ વાર્ષિકમાં લેખો લખે છે એ પણ સારું છે. એ ભાષ્ટઓ સમજવા લાગ્યા છે કે એ આદિવાસીઓને લૂંટવા આપણે ત્યાં જવાનું નથી, પણ તેમને સમજવા અને તેમને ઉત્તર કરવા એ પણ આપણો ધર્મ છે. વાર્ષિકમાં બીજા પણ સારા લેખ છે. ધીરે ધીરે આ વાર્ષિક પત્ર માસિક થઈ જાય તો ઘણો લાભ થાય. આ પત્રમાં સહકાર આપનાર ત્યાંનાં સૌ પ્રવાસી ભાષ્ટોને તેને ધન્યવાદ ધો છે.

શ્રી ચરેતર ગાસ્વામી ચુવક મંડળ, ઘોરસદ? તૃતીય અહેવાલ અને હિસાબ, સં. ૧૯૯૦ના જોકે શુકલપક્ષ ૧થી સં. ૧૯૯૫ના વૈશાખ વદી ૦) સુધીનો.

ગંભીર તૂતન ગ્રામ વિદ્યાલયની ચોથી પરિચય પત્રિકા, સંવત ૧૯૯૫.

ગોમ્બાસા સમાજ સેવા મંડળ: અદારમો વાર્ષિક હેવાલ અને હિસાબ (તા. ૧:૧:૭૮થી તા. ૩૧:૧૨:૭૮ સુધી).

ગુજરાત હરિજન સેવક સંઘ: અમદાવાદ, ૬૬૧ વર્ષનો હેવાલ, ૧૯૩૭-૧૯૩૮.

નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમ: સંવત ૧૯૯૪નો હિસાબ તથા અહેવાલ.

ધી વડોદરા સહકારી લેણુ મોટંગજ જોકે, લીમિટેડનું સને ૧૯૩૮-૩૯ની સાલનું ૭૬૦ વાર્ષિક નિવેદન.

ધોડાસા કપાસ સહકારી મંડળી, લિ.તો વર્ષ ૩૧નો વાર્ષિક અહેવાલ, સન ૧૯૩૮-૩૯.

ધોડાસા અનિયમિત આંટ વધારનારી સહકારી મંડળનો વર્ષ ૨૬- માનો વાર્ષિક અહેવાલ, સન ૧૯૩૮-૩૯.

અમદાવાદ લિમ્પચિયા વાળંદ જ્ઞાતિ: ગંધારણ અને ધારાધોળો.

પ્રસંગકથા

દુષ્કાળ દીલો પડ્યો

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં જણાવેલું કે 'શરૂઆતમાં વરસાદ કંઈક ઠીક વરસ્યો ને આશા બંધાઈ કે વરસ કંઈક ઠીક થશે. પણ પછી હાથતાળી આપી મેઘરાજા આવતા મધ ગયા અને ખેડોતોએ વાવેલાં ખીજ ફૂટેલાં, તે પશુ સુકાઈ ગયાં.' અને વરસાદ નજ વરસ્યો હોત તો આપણી કેવી ભયંકર દશા થાત તેની તો કદખનાય નથી થતી. પણ સારું થયું કે ત્યાર પછી કેટલાક ભાગમાં ઠીકઠીક વરસાદ થયો. પરિણામે બહુ સારો નહિ, તો કંઈક તો પાક થશેજ. ધાસ પણ થશે ને તળાવોમાં પાણી મથાથી ઢોરનું દુઃખ તો ટળશેજ. આમ હાલ તો દુષ્કાળ દીલો પડ્યો દેખાય છે. પછી તો જે થાય તે ખરું! કારણ?

કેટલાંક વર્ષથી આપણા દેશમાં વરસાદ અનિયમિત મધ ગયો છે, ગુજરાતમાં તો ખાસ ચોગાસાની ઝડપ જ નાણે અનિયમિત મધ મધ હોય એમ

દેખાય છે. સિંધુ નદીમાંથી સરકાર કાઢેલી નહેરુને-સક્કર ખેરેજને-લીધે વરસાદ અનિયમિત થઈ ગયો છે, એમ કેટલાક કહે છે. કુદરતી વ્યવસ્થામાં ફેરફાર કર્યો એમ થવાનો સંભવ પણ છે. કેટલાક લોકો યુરોપિયનોએ એક વાર વિચાર્યું કે આફ્રિકાને ઉત્તર દિશાથી એક નાળ ખેદીને ગંધ આફ્રિકાના સહરાના રણમાં જૂઠ્ઠા સમુદ્રનું પાણી ઉતાર્યું હોય તો એ રણને જલ્દી મોટા સમુદ્ર જાની જાય ને તેમાં વહાણો ચલાવી સારો વેપાર કરી શકાય. અનેકને એ યોજના ગળી લાગી ને તેને સાથ આપ્યો. પણ ત્યાંના કાલા વૈજ્ઞાનિક પુરુષોએ જણાવ્યું કે સહરાના તાપને લીધે તો આખો યુરોપ જીવે છે. એ રણને જો સમુદ્ર જનાવી ઠંડું કરી મૂકશે તો લગભગ ગંધ યુરોપ સુધી જરફ ફરી વળશે ને તે માનવવસતિને જીવવા માટે અયોગ્ય જાની જશે! પેલા લોકો શોધકો અમકયા ને તેમને પોતાની યોજના પડી મૂકવી પડી. સક્કર ખેરેજને પરિણામે વરસાદ અનિયમિત થઈ ગયો પણ હોય! વૈજ્ઞાનિકોએ એ વિષે તપાસ કરવી ધટે.

ઉપાય: ૧. નહેરુ ને તળાવો

વૈજ્ઞાનિકો એથી તપાસ કરે ત્યારે ખરા, અને એમની તપાસને પરિણામે લોકોનું દુઃખ ટળે ત્યારે ખરું. પણ અત્યારની આપણી સ્થિતિના સાચા ઉપાય તો તુર્તજ લેવા ધટે. આપણા દેશમાં અનેક નદીઓ છે. ગુજરાતમાં પણ સાગરમતી, મહી, નર્મદા, તાપી, વગેરે નદીઓ છે. એમાંથી શક્ય હોય એટલી નહેરુ ખોદી પાસેનાં ખેતરોને પાણી આપવાની વ્યવસ્થા કરવી ધટે. વળી કાંસ ખોદીને વરસાદનું વધારેનું પાણી દરિયામાં વહેવડાવી મૂકવામાં આવે છે, તેને જલ્દી અમુક અમુક યોગ્ય જગાએ મોટાં તળાવ ખોદાવી એ પાણી ભરી દેવાની અને તેમાંથીયે નહેરુ ખોદી આજુબાજુનાં ખેતરોને પાણી આપવાની વ્યવસ્થા કરવી ધટે. વરસાદની તાજુના દિવસોમાં આ જગે પ્રકારનાં પાણી દુબકાળને કંઈક અંશે તો મેળો પાડેજ.

ઉપાય: ૨. અનાજના કોઠાર ને ઘાસની ગંજો

અંગ્રેજોનું રાજ્ય થતા પહેલાં દેશના અનેક ભાગમાં રાજાઓ સારા વર્ષમાં પાકેલા અનાજના કોઠાર ભરાવતા. એવા એક કોઠારના તૂટી પડેલા અવશેષનાં છંટમાટી ખંજાળમાં ગને એક મિત્રે જતાવેલાં, દર વર્ષે નવો પાક થતાં કોઠારમાંથી-જૂનું અનાજ કાઢી વેચી દેવાતું ને નવું ખરીદી તેમાં ભરી

દેવાતો. ધાસતી ગંજીઓની પણ તેવીજ વ્યવસ્થા થતી. તેથી દેશનું પશુધન પણ દુષ્કાળથી બચી જતું. આવા કાકાર અને આવી ગંજીઓ દેશમાં કામ કામ હતી અને તેથી પ્રજા ને પશુ દુષ્કાળના જડખામથી બચી જતાં. અંગ્રેજી રાજ્ય આવતાં એ વ્યવસ્થા બંધ થઈ ગઈ. અને આજે તો રેલવે ઝાડી જેવાં વાહન થયાં એટલે જ્યાં સારા પાક થયો કસો ત્યાંથી અનાજઆદિ સહેલાઈથી લાવી શકાશે એ જરોસે સરકારને ને શહેરીઓને એવા કાકાર ને એવી ગંજીઓ નિરર્થક લાગે છે, પણ જ્યારે દુષ્કાળ આવીને જડખાં પહેળાં કરી ગામડાં ઉપર તૂટી પડી હાલાકાર વર્તાવી મૂકે છે ત્યારે સૌ મોં વિકાસીને મૂઠ જાની ઊભા રહે છે! ત્યારે દજીયે એવા કાકારની ને ગંજીઓની યોજના થાય તો દુષ્કાળના કડવા કાળમાં ગરીબોને ને પશુઓને કંઈક મદત મળે. દુષ્કાળ ઉપર મોંઘવારીનો પાપી વેપાર કરી લેનાર લોભી વેપારીઓને તો ખેસક આ યોજના ન જ ગમે! પણ જગત કંઈ એવાનેજ માટે જીવે છે? વળી ધનલોભી જમીનદારોને લાભજનક, પણ સગસ્ત પ્રજાને ને પશુધનને આકારની તંગી કરનાર મગફળી, તંબાકુ જેવા ચાલેતર ઉપર ખૂબ સખ્ત અંકુશ મૂકી દેવો ઘટે. આપણે દેશની ઝાડીઓને કાપી નાખી છે, ને તેથી પણ વરસાદ ઓછો થઈ ગયો છે. માટે વર્ષમાં એક વાર વૃક્ષારોપણનું 'પર્વ' રાખી નવાં વૃક્ષ રોપવા અને એ રીતે પાછી ઝાડી ઉગાડવા માટેની યોજના કરવી.

ઉપાય : ૩. ચરા

વળી આપણા ખેતીપ્રધાન દેશમાં બીજી એક ડાહી યોજના એ હતી કે દરેક ગામે ગામના પ્રમાણમાં ચરા રાંખચામાં આવતા. તેમાં ગામનું પશુધન આનંદે છૂટું ફરે, સતોષથી ત્યાં ધાસ ચરે અને સાંજને સગરે પાસેના તળાવમાંથી પાણી પી ઘેર પાછું ફરે. એ ગાયોગેસોના જૂથમાં ચાલવાથી ધૂળ ઊડે, એટલે એ સમયને ગો-રજ સમય કહેલો, અને એ સમયે લગ્ન કરવાના મુહૂર્તને આજે પણ 'ગોરજ મુહૂર્ત' કહે છે. ચરાનો એ મહિમા હતો. આજે તો ચરાની પાસેના લોભી ખેડૂતોએ ચરાની જમીન દબાવવા માંડી છે, લોભી જમીનદારોએ ચરાની જમીન ખરીદીને અને લોભી સરકારે એમને વેચીને ચરા લાગ્યા છે. વળી સંભાળ વગર ચરામાં ખાવળી ને ઝાંખરાં ઊગી ગયાં છે, એટલે ગામનાં પશુ ત્યાં જાય છે તો જ્યાં જ્યાં મોં ઘાલી જુએ પેટે પાછાં ફરે છે. ત્યારે ચરામાંનાં જાંઘાં દળાણુ કઢાવી, પેચાણુ રદ કરી, હતા તેવડા ચરા કરી નાખવા એ સરકારની સ્પષ્ટ ફરજ છે. પછી એ જાંઘા ચરાને સરકારે ને ગામે ગળી ટ્રેક્ટરથી ઊંડે સુધી ખેડી નાખી ખાવળીનાં ને ઝાંખરાંનાં

જડિયાં કાઢી નાખી તેની જમીન ખેતરની જેમ સાફ કરી નાખવી અને પછી તેમાં ઉત્તમ ધાત્રનાં ખીજ ઝોરવાં. પરિણામે તેમાં સુંદર ધાસ યશે અને ગામનું પશુધન સુંદર રીતે પોપાશે. કેટલેક વર્ષે ધાસનો કસ બિતરી જતાં, વળી ખેડી નાખી નવું ખીજ ઝોરવું. આ યોજના આજે શરૂ કરીએ તો ૫ ચરામાં ઉપયોગી ધાસ ઉગાડતાં કેટલેક સમય વહી જશે, પણ તેટલા માટે જો એ યોજના હાથમાં નહિ લેખએ તો સદાકાળ પશુધનને દુઃખના દહાડા રહેવાના છે. આંગા વાવીએ છીએ તેનાં ફળ વાવતાની સાથેજ મળવાનાં નથી, છતાં ભવિષ્યની આશાએ વાવીએ છીએ, તેમજ ભવિષ્યની આશાએ ચરાને સુધારવાનું કામ આજેજ હાથમાં લેવું ઘટે. સરકારની મદદ સિવાય કોઈ એક જ ગામના લોક સહકાર કરીને પોતાના ગામનો ચરા ખેડી ધાસનું ખીજ નાખે તો ખીજું ગામ તેનો દાખલો લેખ આગળ આણે, સરકારને પણ જગવું પડે.

વગર દુકાળે દુકાળ

હવે વરસાદ થયાથી તે તરફનો દુષ્કાળ તો કંઈક દીલો પડ્યો છે, ત્યારે યુરોપમાં વિગ્રહ સળગ્યો છે તેથી દેશમાં ખીજ રીતે દુષ્કાળનો ભય બિભો થયો છે. કહેવાતા સાધુકારો, પણ ખરી રીતે તો ચોર વેપારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં ગમી, લોકના ઉપયોગની બધી વસ્તુઓ મોંઘી કરી બેઠા છે. ‘પાછલા દિવસોમાં ખોટના વેપાર કર્યા, અને વખત આવ્યો છે ત્યારે જો પૈસા કમાઈ ના લેખએ ત્યારે કમાણએ ક્યારે?’ આવી દલીલ કરનાર એ વેપારીઓએ જાણે આજ સુધી સદાય ખોટનાજ ધંધા કર્યા છે અને ખરીદનારાઓએ જાણે આજ સુધી સદાય લાભનાજ ધંધા કર્યા છે અને આજે પણ જાણે તે લાભનાજ ધંધા કરે છે! વેપારીઓએ અનાજપાણીના ભાવ ચઢાવી દીધા છે ને પરદેશથી આવતી વસ્તુઓના જેવડા ત્રેવડા કરી દીધા છે! આ સ્થિતિમાં તો સરકારેજ તેમને અંકુશમાં રાખવા રહ્યા. સરકારે હાલમાં કાયદો કરી દેશમાં પાકતા અમુક માલ ઉપર વીશ ટકાથી વધારે ભાવ લેવો નહિ એમ ઠરાવ્યું છે. જોકે દેશમાં પાકતા અનાજ ઉપર એ ટકા પણ વધારે છે, છતાં ઉંસ્તાદ વેપારીઓએ વીશ ટકા મોંઘે વેચવાનો પરવાનો મળ્યો એવો અર્થ કરી જે વસ્તુઓ એટલી મોંઘી નહોતી યદ્ય તેને પણ એટલી મોંઘી કરી મૂકી અને સરકારે જે વસ્તુઓના ભાવ ઉપર અંકુશ નથી મૂક્યા તેની તો વાત જ શી! સરકારે આવા સ્વાર્થસાધુ વેપારીઓ ઉપર સખ્ત અંકુશ રાખવો ઘટે. અને જ્યાં સરકાર ન પહોંચી શકે ત્યાં એવા વેપારીઓ સામે પ્રજાએ સંગઠન કરીને મોરચા માંડવા ઘટે, ભલે પછી વાતઘણાઓ એને વર્ગવિગ્રહ કહે! પણ ત્યારે શું ગરીબ પ્રજાએ લોભી વેપારીઓની એડી તળે પિણાવું?

યુરોપમાં હત્યાકાણ্ড

ગયા મહાવિમલમાં ઇંગ્લેન્ડ વગેરે વિજયી રાજ્યોએ પરાજિત જર્મનીને કચરીને ભોંયભેળું કરી મૂક્યું, એવી સ્થિતિમાં મૂકી દીધું કે મારું હવે તે જાતી આંખ નહિ કરી શકે ને પછી માની લીધું કે હવે વિશ્વશાન્તિ ચિરસ્થાયી જતી ગઈ! પણ એ વસ્તુના જીજ્ઞાંસ બાવિ સંપ્રામ હતો. જર્મનીમાં દિલ્લર નામે મહત્વાકાંક્ષી પુરુષ પાડ્યો. તેણે વિજયી રાજ્યો સામે રાષ્ટ્ર આંદોલન દેશને પૂર્વસ્થિતિમાં લાવી મૂકવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મહાવિમલના પોતાના શત્રુ, પણ પછી મિત્ર, ઇટાલી સાથે દિલ્લરે સહકાર સાધ્યો ને ત્યાંના સર-મુખત્યાર મુસોલિનીને પીક યાજડી આગિસિનિયા ગણી જવા ઉશ્કેર્યો. ઇંગ્લેન્ડ પ્રગ્નઓની સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાન્તને જાપરે ચડી પોકારે છે, છતાં આગિસિનિયાની સ્વતંત્રતાનો નાશ થતો એણે જાણી જાણી કંડે પેટે જોયા કર્યો. આથી દિલ્લરને પોતાનું કાર્ય કરી લેવાની હિંમત આવી. એણે ફ્રાન્સની સરહદમાં પોતાનો દળાએલો મુલક પડાવી લીધો ને ઓસ્ટ્રિયાને પોતાના રાજ્યમાં ભેળવી દીધું. ઇંગ્લેન્ડે થોડી હોદ્દા કરી, પણ જર્મનીએ એકાદલેવેકિયાના અમુક ભાગને પડાવી લીધો અને હવે ડેન્ઝીગ પડાવી લીધું છે. ડેન્ઝીગ નગરને તેની પાસેના થોડાક પ્રાન્ત સાથે ગયા મહાવિમલને પરિણામે સ્વતંત્ર નગર જનામ્યું હતું. આ બધા પ્રદેશો મહાવિમલ પૂર્વ જર્મનીના તાળામાં હતા. જર્મની ડેન્ઝીગને ગણી જાપ તો પોલેન્ડના હિતને ભારે નુકસાન થાય એમ છે એટલે એણે જર્મની સામે હથિયાર અજડાવવા પડે એવી સ્થિતિ ઉભી યદ્ય. અગિનની પેટે સર્વસ્વ સ્વાદા કરી લેવાની દિલ્લરની ભાવના વૃત્તિ જોઈ ઇંગ્લેન્ડને પણ ભય લાગ્યો અને તેથી પ્રગ્નઓની સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાન્તને નામે એણે પોલેન્ડનો ખભો યાજડ્યો. ફ્રાન્સને પણ એણે પોતાની સાથે ભેળવી લીધું. પરિણામે એક બાજુ જર્મની અને સામી બાજુએ પોલેન્ડ, ઇંગ્લેન્ડ તથા ફ્રાન્સ, એમ પાછો યુરોપમાં હત્યાકાણડનો દાવાનળ સળગી ઊઠ્યો છે. વળી પોલેન્ડ ઉપર રશિયાએ પણ પંજે ઊગામ્યો છે. હવે એ દાવાનળમાં જીજ્ઞાંસ કર્યા રાજ્યો હોમાશે અને પરિ-ણામે એ અગ્નિપરીક્ષામાંથી કેાણુ જીવતું નીકળશે અને કેાણુ ભસ્મીભૂત થઈ જશે, એ જાણે તો કેાણુ કહી શકે? સંસ્કૃતિની ટોચે પહોંચેલા ગણ્યતાં આ યુગમાં પણ માણસો વાધવરની પેટે, એ પશુઓ કરતાં પણ ભાવકર અસ્ત્રશસ્ત્ર વડે, એકજીવને ચીરી ખાવા મશગુલ જતી ગયા છે, અને વળી નિર્દોષ તાગરિકો ને સ્ત્રીયાણકો પણ એ હત્યાકાણડમાંથી નથી બચી શકતાં! અને એ બધા લોક પોતાને મહાત્મા કાઈરટના શિષ્યો કહેવરાવે છે, જે મહાત્માએ ઉપદેશ

આપેલો કે ‘મારો શિષ્ય, તારા જગજ્ઞા ગાલ ઉપર કોઈ તમાચો મારે તો તેને તારો ડાળો ગાલ ધરજે, પણ સામે હાથ ઉગામતો ના.’

હિંદનો ધર્મ

યુરોપના મહાવિઘ્નમાં ઇંગ્લેન્ડે ઝુકાવ્યું છે, તેવે પ્રસંગે તેની પૂઠે ગુલામ-ગીરીએ ઘસડાતા હિંદનો શો ધર્મ, એ પ્રશ્ન આજે વિચારાતો ચઢ્યો ગયો છે. પણ ગુલામને વળી ધર્મ શો? સ્વતંત્ર પ્રજાઓ જ પોતાનો ધર્મ સ્વતંત્ર રીતે વિચારી શકે. અને ઇંગ્લેન્ડે સાચે જ પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાન્તની રક્ષા માટે આજે વિઘ્નમાં ઝુકાવ્યું હોય તો તો એણે પોતાના સિદ્ધાન્તની પરીક્ષા પ્રથમ હિંદમાં આપી દેવી ધટે—એણે હિંદુસ્થાનને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા તુરત જ આપી દેવી ધટે. એટલે સુધી જતાં એનો જીવ ચાલી શકે ના હોય, તો કેનેડા, ઓસ્ટ્રેલિયા, દક્ષિણ આફ્રિકા, વગેરે સમાન સ્વતંત્રતા તો હિંદને આપવી જ નોંધજે, અને ત્યાર પછી જ, આ વિઘ્નમાં હિંદનો શો ધર્મ, એ વાત સ્વતંત્ર હિંદની પ્રજા વિચારી શકે. હિંદ પણ પ્રજાઓની સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાન્તને માને છે અને તેથી ડેન્માર્કની અને પોલેન્ડની પ્રજાની સ્વતંત્રતા અખંડ રહેવી નોંધજે એમ માનીને તેના પ્રત્યે અને તેને માટે યુદ્ધ ચઢેલાં ઇંગ્લેન્ડ અને ફ્રાન્સ પ્રત્યે પણ સહાનુભૂતિ ધરાવે છે, એટલે હિંદ સ્વતંત્ર થયે તેમને સહાયતા આપવા નીકળે. આજે હિંદના પ્રતિનિધિ રૂપે એક માત્ર મહાસભા જ છે અને તે તો અહિંસાને વરી છે, એટલે હિંસાત્મક આ મહાવિઘ્નમાં હિંસારૂપે તો હિંદ એ મિત્રરાજ્યોને સહાયતા ન કરી શકે, પણ અહિંસાત્મક સર્વ સાધનોથી મિત્ર-રાજ્યોને એ સહાયતા આપવામાં પાછું વાળી ના જુએ. અને એ રીતે જગતમાં અહિંસાનું અને શાન્તિનું રાજ્ય સ્થપાય એવા પ્રયોગ કરે. આ પ્રશ્ન ઉપર મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિ ગંતણા ચલાવી રહી છે, તે શો અંતિમ નિર્ણય કરે છે તે જોવાનું રહ્યું.

‘સૂરત જિલ્લા સ્થાનિક સ્વરાજ્ય’

મહાસભાએ દેશનું રાજ્યતંત્ર હાથમાં લીધા પછી દેશસેવકોને પ્રજાસેવા કરવાના સારા પ્રસંગો મળી ગયા છે અને સાચા દેશસેવકો એ પ્રસંગોનો લાભ લેઈ પ્રજાસેવા કરવા મંડી પણ પડ્યા છે. ગુજરાતના પાંચેય જિલ્લામાં મહાસભાવાદીઓએ લોકલ બોર્ડમાં પોતાની જાહેરમત સાધી લીધી છે અને એ રીતે લોકસેવા કરવાનો પ્રસંગ તેમના હાથમાં આવી પડ્યો છે. પણ એમ ના કહેવાય કે પાંચે જિલ્લામાં લોકલ બોર્ડોએ પ્રજાની સેવા કરી નાખી છે કે કરવા પણ માંડી છે. બેશક અમલવાદ અને સૂરત જિલ્લાની બોર્ડોના અંગ્રે-

સરે કાર્યકુશળ ને પ્રગતિસેવાની ધમણવાળા હોવાથી ત્યાંની ઝોમતી દેશસેવા પ્રકટ રૂપે દીપી નીકળી છે. વળી એજ હેતુએ સૂરત જિલ્લા લોકલ બોર્ડે તો 'સૂરત જિલ્લા રચાનિક સ્વચ્છતા' નામે માસિક પત્ર પણ પ્રકટ કરવા માંડ્યું છે. તેનો ઓગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર, ૧૯૭૬નો એકઠો નાધેલો અંક મળ્યો છે. હવેથી દર માસની તા. ૧૫મીએ એનો માસિક અંક પ્રકટ થશે. એનું વાર્ષિક લવા-જમ રૂ. ૧ છે. મળેલા અંકમાં શાળાઓ, રાત્રિશાળાઓ, આગસદાઇ, રસ્તા, ફૂવા, તળાવ, વગેરે લોકલ બોર્ડને લગતાં કરેલાં ને કરવાનાં અનેક કામ વિષે સારી ચર્ચા કરી છે. એના તંત્રીમંડળમાં શ્રી. દુર્લભજી પરાગજી દેસાઇ, શ્રી. કલ્યાણજી વિદ્યલલાઇ મહેતા, શ્રી. જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ, શ્રી. મકનજી પુરુષોત્તમ પટેલ અને શ્રી. લલુભાઇ હરિભાઇ પટેલ છે તથા એ બોર્ડના ચીફ ઓફીસર શ્રી. કાકોરલાઇ મણિભાઇ દેસાઇ એ મામિકના વ્યવસ્થાપક છે, એટલે માસિક સારી રીતે ચાલશે અને લોકની સારી સેવા જાગ્રવશે એમ માનીએ. બીજા જિલ્લાનાં લોકલ બોર્ડ આખું કંઈક કરશે?

સરકારની પરમતસંહિષ્ણુતા

ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ પરૃથી 'સર્વધર્મમલાવ અને પરમતસંહિષ્ણુતા' વિષે પ્રસંગકથા છે. લગભગ એવીજ પરિસ્થિતિની રપટતા માટે "શાળાઓમાં વન્દેમાતરમ્ ગીત ગાવાના સંજયમાં સરકારે નીચેનો પરિપત્ર કાઢ્યો છે: 'સરકારે જાધી રચાનિક સંસ્થાઓના ધ્યાન પર લાવે છે કે 'વન્દેમાતરમ્' ગીતનો હેતુ તત્ત્વતઃ રાષ્ટ્રીય એકતાના આધિકારનો છે અને એટલા માટે તે ગાવાની યોગ્યતા વિષે ચોક્કસ મતભેદ હોય ત્યાં સુધી તેને શાળાઓમાં ગાવા વિષે આમદ્ કરવો નહિ. તે ગાવા વિષે એકમત હોય તો તેને શાળાઓમાં ગાવા વિશે વાંધો ઉઠાવવામાં ન આવવો જોઇએ. રચાનિક સંસ્થાઓ અને તેમના હસ્તકની સ્કૂલ બોર્ડોના ધ્યાન પર આ પરિપત્ર લાવવાની જાખા કલેક્ટરને વિનંતી કરવામાં આવેલી છે' " (મુંજાઇ સરકારનું 'જાહેર માહિતી-પત્ર', તા. ૧૬:૮:૭૬).

ખેડૂત અને મચ્છરદાની

'ચોમાસુ' આવી ગયું છે અને સર્વત્ર ખાસ કરીને ગામડાંમાં, શીતજવરના - મહેરિયાના - મચ્છર થવાના. આ મચ્છરના ઉપદ્રવથી ગામડાંમાં લોકો તાવે પડે અને તેથી ખાસ કરીને ખેડૂતો ખેતરમાં કામ કરવા ન જઇ શકે. આ તાવથી જન્યવા ખેડૂતોએ, રાતે પથારી ઉપર સસ્તામાં સરતી પણ મચ્છરદાની નાખવી જોઇએ. આવે પ્રસંગે મચ્છરદાની શોખની - વિલાસની - વસ્તુ નથી, પણ ખાસ

જરૂરી ચીજ છે. ખેતરમાં કામે ન જઈ શકવાથી થતા નુકસાન સાથે મચ્છર-દાનીના ખર્ચને સરખાવતાં મચ્છરદાની જરૂર સરતી પડશે. ખરીદી ન શકાય તો ઘરનાં જરી ગએલાં ઘોતિયાં કે સાદા સંધાડીને પણ મચ્છરદાની બનાવી શકાય. ખેડૂતભાઈઓ આટલી વાત સમજે તો સારું.

પૈસાદાર કેમ થવાય ?

આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૪૬થી ‘મહેરખખરનાં પૂકાણાં’ વિષે લેખ છે. વિદ્વાયતની આવી જ એક મહેરખખર ગમે યાદ આવે છે. ત્યાં કોઈએ જાપાંમાં મહેરખખર જાપાવી કે ‘પૈસાદાર કેમ થવાય એની સાદી હિકમત જતાવતી, ઊંચા પ્રકારના સુંદર કાગળ ઉપર જાપેલી, સોનેરી પાકા પૂકાની સરસ ચોપડી તૈયાર છે; જોઈએ તેણે એક પૌંડનો મની ઓર્ડર મોકલીને મંગાવી લેવી.’ ચોપડીમાં કેટલાં પાન છે તે મહેરખખરમાં જણાવેલું નહિ. જલદી પૈસાદાર થઈ જવાની લાલસાવાળા લોક દુનિયામાં કંઈ જોઈએ છે ? કોઈએ મની ઓર્ડરથી એક પૌંડ મોકલી એ ચોપડી મંગાવી લીધી. ચોપડીનું બૂક-પોસ્ટ તોડતાં જ મહેરખખરમાં લખ્યા પ્રમાણેના પૂકાવાળી સુંદર ચોપડી નીકળી, ઉઘાડતાં ઊંચા પ્રકારના સુંદર કાગળ ઉપર જાપેલું એકજ પાન દીડું, તે ઉપર મોટે અક્ષરે આમ જાપેલું હતું : ‘Do as I did and be wealthy (મેં કર્યું’ એમ તમે પણ કરો અને પૈસાદાર જાઓ !)’ ચોપડી ખરીદનાર અમકથો ને તેણે કપાળે હાથ મૂક્યો ! પેલાએ આત્રા કેટલાનાય પૌંડ ધૂતી લીધા ને ખરેજ પૈસાદાર થયો ! માટેજ કહેવત પડેલી કે ‘લોભિયા વસે ત્યાં ધૂતારા જૂએ ન મરે !’

નનામા લેખકોને

માતરના કોઈ આરોગ્ય પોતાના પુત્રનું બાળકગ્ન કર્યા વિષેની તેમજ અંબોળજમાં કોઈ વિધવાને મારી નાખી સ્વામાં નાખી દીધાની દટ્ટીકતના કાગળ મળ્યા છે. મારી જાણુ માટે પણ લખનારાએ કાગળોમાં પોતાનાં નામ જણાવ્યાં નથી, ત્યારે તપાસ પણ શી રીતે થાય ? આવાં લખાણો તો ઘણી વાર દેખતે લીધે પણ થાય છે. જાણી સારી રીતે પરખીકાની બળતરા થતી હોય તેણે તો અહાહુર જાની પ્રકટ રૂપે જ કરવું હોય તે કરવું ઘટે. એવા લખનારાએ જાણવું ઘટે કે નનામા લેખો કે કાગળો ઉપર કંઈ બ્યાન નથી આપી શકાવું.

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર

વિદ્યાલયમાં કામ કરતાં શ્રીમતી સુમતિબેન પ્રાણીજીવન વૈદ્ય, કાંદીવલી વ્યાયામશિક્ષણની તાલીમ લેવા ગએલાં હોવાથી તેમની જગ્યાએ કુ. શ્રીમતીબેન શિખરચંદ્ર ઝવેરી જી. એ., એમની નિમણૂક તા. ૧૭:૯:૩૯ને રોજ મળેલી વ્યવસ્થાપક સમિતિમાં મંજૂર કરવામાં આવી છે. વળી હાલ છાત્રાલયના કારકુન તરીકે શ્રી. ભાષાલાલભાઈ રેવાસંકર કાકરને તેમજ ચિત્રશિક્ષક તરીકે શ્રી. નટવરલાલ સરેયાને પસંદ કરવામાં આવ્યા છે.

તેજ દિવસે શ્રી. વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળના વિદ્યાલયના આર્થિક નિભાવને માટે વ્યવસ્થાપક સમિતિના સભ્યોની અને એડા જિલ્લાના કાર્યકર્તાઓની એક સભા બોલાવવામાં આવી હતી. તેમાં, નીચેના સદ્ગૃહસ્થો હિંદુસ્થાનમાં નીચે જણાવેલા વિભાગોમાં ફંડ ઉઘરાવવા નવ્ય એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી :

૧ દરબારશ્રી ગોપાળદાસ દેસાઈ (અધ્યક્ષ)	} કલકત્તા, ઝરીઆ, જળલપુર, કરાચી
૨ શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ (મંત્રી)	
૧ „ દેસાઈભાઈ ના. પટેલ	} નાગપુર, ગાંધીઆ, તીરારા, ખિલાસપુર
૨ „ નારાયણભાઈ નંસિંહભાઈ દેસાઈ	
૧ „ ભોગીલાલ નાયાલાલ ચોક્સી	} છંદાર, અમરોર, દિલ્હી, ગ્વાલીઅર, ઉત્તરેન, કાનપુર.
૨ „ અને ખીન્દ એક ભાઈ	

એમાંના કેટલાક ભાઈઓ ઓક્ટોબરની ૧૩મીથી શરૂઆત કરશે.

વિદ્યાલય સમાચાર

તા. ૧૯:૮:૩૯ને રોજ નહ તાલીમસંઘના મંત્રી શ્રીયુત આર્પનાયકમ્, શ્રીયુત લાલભાઈ ઝવેરી સાથે, વિદ્યાલયની મુલાકાતે આવ્યા હતા. એમણે વર્ધા-કેળવણી પાછળની લાવના અને નવી કેળવણીના ઉદ્દેશો સંબંધે નીચેના બોલ કહ્યા હતા : હાલ હું તો યુજરાતની, જોણે આપણને આપણા બાપુ આપ્યા છે તેની, યાત્રાએ આવ્યો છું. અહીં આવીને મને ખૂબ આનંદ થયો. તમારા સંગીતે મને મારો શાન્તિનિકિતનનો સમય યાદ કરાવ્યો. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની લાગણીને મોગ્ય વિધિવિધ લાવેનાં ગીતો શ્રી. ટાગોરે રચ્યાં છે અને એના ઉપરથીજ ત્યાંના શિક્ષકોને બાળકોના મનોભાવ સારી રીતે જાણવા મળતા. અહીં પણ એ રીતે આગળ જતાં વ્યવસ્થા થશે એવું હું માનું છું.

આજે હું એવી એક સંસ્થામાં આવ્યો છું, જે સંસ્થાનું નામ આપણા દેશના એક વીરનેતાની સાથે જોડાયું છે. આજે હું તમને 'સેવા' વિષે કંઈ

કહેવાનો નથી, એ તો તમારા જીવન સાથે વણાઈ ગઈ છે. અહીંનું વાતાવરણ જ એવું છે કે તેમ થઈ જાય. હું તો તમને નવી કેળવણી વિશે થોડુંક કહીશ.

શ્રમ વિના જીવન નિર્ધારક છે એ આપણે ભૂલી ગયાં છીએ, એટલે જ આજે ભણેલાં શરીર નળાં અને નિર્મલ છે. અને એનો, જે ભવિષ્યની માતાઓ છે તેમનાં પણ શરીર તેવાં જ છે. દેશને તાકાતવાળો બનાવવો હોય તો શક્ત માતાઓ હોવી જોઈએ! આપણે અહીં એવું હોવું જોઈએ કે બાળકો ખૂબ કામ કરે અને પછી ભૂખ, ભૂખ, ભૂખ કરી શિક્ષકોને પગની મૂકે.

આ વસ્તુ નવી કેળવણી કરી શકે છે. હિંદમાં સંગાથ એક મંદામાં ગદું અને ગરીબમાં ગરીબ ગામડું છે. એમાં ધણીને ખાવાને અન્ન અને પહેરવાને કપડાં નથી. દૂધ કેવું હોય, તેને ઉતું કેમ કરાવ, કેમ પિવાય, એની તો કેટલાંયને ખબર નથી. એવાંમાંથી અને ૪૦ બાળકોની એક શાળા શરૂ કરી, કાંતવાને રેટિયો આપ્યો અને માત્ર ત્રણ મહિના પછીથી એમને અને બા શેર દૂધ અને સાંજે ખાવાની ઘઉંની થૂલી તથા કપડાં આપી શક્યાં છીએ. બેરાક, એ નથી અને આખાં કે નથી કોઈ શેડિયાના ગજવામાંથી અપાયાં, પણ એ તો એ બાળકોએ પોતાનાં કામમાંથી જ મેળવ્યાં છે. આપણા દેશને એવા ઉત્પાદક કામની, ઉત્પાદક ભણતરની જરૂર છે.

એનો, તમે સંસારમાં જાઓ ત્યારે જનસેવા એ તમારો મંત્ર હો!

જન્મભાષ્ટ્રમી : જન્મભાષ્ટ્રમીના ઉત્સવમાં મુવારે મૈદાની રમતો રમાયા પછી સંગીતનો જલસો થયો હતો. મુવારે શ્રી. પરધુભાઈએ કૃષ્ણજીવનના સંદેશા ઉપર સુંદર આખ્યાન અને કાર્તન કર્યું હતું. રાત્રે રામગરબા હતા. ઉપરાંત, વિદ્યાર્થીનીઓએ વર્ગવાગ એક એક ઝોરડો વિધિવિધ રીતે શણગાર્યો હતો, જેમાં સૌ સૌની અનોખી વિવિધતા અને કલ્પના ખાસ તરી આવતી હતી.

હવે નજીકમાં જ ગાંધીજીવંતી આવે છે. એને માટે નવ દિવસોનો ભરતક કાર્યક્રમ છે. એ દિવસોમાં શાળાનો અભ્યાસ બંધ રહેશે, પણ સફાઈકામ, પરિશ્રમ, કાંતણ, જ્વજ્વદન, પૂ. ગાંધીજીના શ્લોકોનું પાઠવણ, વિદ્યાર્થીનીઓએ કતિલ સૂતરનું અને ખાદીનું પ્રદર્શન, ગાંધીજીનું જીવનકાર્ય જતાવના જુદા જુદા પ્રસંગોનું પ્રદર્શન, તથા રંજનશત્રુ કાર્યક્રમ વગેરે રહેશે.

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૧૯:૯: '૩૯

શરદ્દેવેન મજમુન્દાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આજુદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મધુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શરદ્દેવેન મજમુન્દાર માટે છાપી, તા. ૧૯:૯: '૩૯

પાટીદાર

સંવત ૧૯૯૫

વર્ષ ૧૬

લેખસૂચિ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
અનુભવનવનીત	ભાઈ મ. ગો. ધ્રુ.	૪૮૬
અનેકપત્ની લગ્નનો પ્રતિજ્ઞ	બેન રાયબેન મોહનલાલ પટેલ	૩૮૫
અમર પુરુષ	ભાઈ રાયજીભાઈ મણિભાઈ „	૨૪૪
આજનું જમીનમહેસૂલ	‘અમનગંડળ’	૫૦૮
આજનો ગાંધીવાદી યુવક		
અને પ્રેતભોજન	ભાઈ કુશાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ	૩૫૫
આંધળું અતુકરણું	„ મનભાઈ ઈશ્વરભાઈ „	૨૨
આપણું દેવાલયો	બેન રાયબેન મોહનલાલ „	૪૮૪
આપણે અને આપણું વ્યસનો	ભાઈ મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ „	૪૧૧
આરોગ્યની દૃષ્ટિએ શાંતિભોજન	બેન કમળાબેન નારાયણભાઈ „	૨૮૯
ઈશ્વરશ્રદ્ધા અને સત્યાગ્રહ	નરસિંહભાઈ પટેલ „	૫૩૮
ઊગતે સ્વરાજ્યે	ભાઈ ઈશ્વરભાઈ પેટલીકર	૪૦૩
ઊઘડતી આંખે	„ „ „	૪૩૩
ઓ પુણ્યપ્રસંગો	„ નાજુકલાલ નંદલાલ ચોકસી	૨૪૫
કરમાડમાં યુવકગંડળની સ્થાપના	„ પુરુષોત્તમ ત્રિભુવંનદાસ પટેલ	૪૬૬
કળી ચોળાઈ ગઈ!	„ કુશાભાઈ પુરુષોત્તમ „	૫૦૦
કાવદા દ્વારા સુધારો થવાની જરૂર	„ ખુશાલભાઈ કાળિદાસ „	૪૬૦
કારકુન	„ વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ „	૫૦૧
કેટલાક સાહસચર પાટીદારો	„ મગનભાઈ વલ્લભભાઈ „	૨૬૧
કાન્તિને કિનારે	„ રાયજીભાઈ સોમાભાઈ „	૩૮૯

ક્ષમાપત્ર	બાઇ ઇશ્વરભાઇ પેટલીકર	૮૮
ક્ષયરોગ	„ શાન્તિલાલ નરસિંહભાઇ અમીન	૩૬૩
ખેડૂતોનું રક્ષણ	„ હાથીભાઇ અમથાભાઇ પટેલ	૩૯૯
ખાટું ખચાવનારું	„ મગનભાઇ ઇશ્વરભાઇ „	૩૧૩
ગુજરાતનો એક જ્યોતિર્ધર	„ રણમિત્ર પટેલ	૨૯૦
ગુજરાત બહારના પાટીદારો	„ રંગલાલભાઇ ખાવાજી પટેલ	૨૮
અંધપરિવ્રાય	‘પાટીદાર’મંદિર ૩૭, ૮૫, ૧૩૪, ૧૮૦, ૨૭૪, ૩૨૪, ૩૭૧, ૪૭૧, ૫૧૯, ૫૬૩	
ધરમાં ખેતીના પ્રયોગો	‘જન્મભૂમિ’	૪૬૨
અર્ચાપત્ર	વિવિધ ૩૫, ૧૭૫, ૪૨૨, ૫૧૫, ૫૬૧	
છૂટાછેડા	એન તરુલતા આર. આચાર્ય	૪૮૧
જગતનો તાત	ભાઇ રાવજીભાઇ લલુભાઇ - પટેલ	૫૩૬
જગુ ફેરિયો	„ મોતીભાઇ કુબેરભાઇ „	૫૫૩
જાણવાબેગ	„ બાઈલાલભાઇ લલુભાઇ „	૨૯૩
	વિવિધ ૩૬, ૭૮, ૧૨૮, ૧૬૮, ૩૨૧, ૩૬૫, ૪૨૦, ૪૬૯, ૫૧૭	
જાહેરખબરનાં નુકાણાં	ભાઇ વલુભાઇ બાઈલાલભાઇ પટેલ	૫૪૬
ત્રણ પ્રસંગો	„ વિનયકુમાર પટેલ	૩૦૪
ચોડીક ધરની વાતો	„ રાવજીભાઇ લલુભાઇ પટેલ	૪૧૫
દાન અને આપણો સમાજ	„ રાવજીભાઇ સોમાભાઇ „	૪૯૭
દિવાળીની યોજી	„ ઇશ્વરભાઇ પેટલીકર	૭
દેવાનાં દુઃખ	„ સોમાભાઇ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ	૫૫૧
દોઢેક હજાર વર્ષ ઉપરનો		
આપણો સમાજ	નરસિંહભાઇ-પટેલ	૩૪૨
નૂતન નાગરિકનો રાહ	ભાઇ વિનયકુમાર „	૫૦૫
ન્યાય	„ રણુજીભાઇ પ. પટેલ	૧૯
પત્ર	„ કુલાભાઇ પુરુષોત્તમ „	૪૧૭
પાટીદાર ડેજવણી મંડળ	„ ભીખાભાઇ પટેલ -	૬૦
„ ડાનાલય	„ ચિમનભાઇ મુ. અમીન	૫૧૧

પાટીદારની ધીકતી મૂંઝવણ	ભાઈ ચન્દુભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૩૦૭
પાટીદાર પરિષદ પક્ષી?	„ મગનભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૧૫૦
„ ભગિનીસમાજ		૧૨૭
„ મંડળ: પાંચમી પરિષદ	મંત્રી	૯૭
પરિશિષ્ટ પા:	મંત્રીનું નિવેદન	૧૦૨
વ:	સ્વાગતસંગિતિના પ્રમુખનું	
	ભાષણ	૧૧૧
રિ:	પરિષદના પ્રમુખનું ભાષણ	૧૧૭
પ:	ક્ષેત્ર ઇચ્છતા સદેશ	૧૨૧
દ:	કરાવો	૧૨૩
„ મંડળનું કંડ	મંત્રી, પાટીદાર મંડળ	૫૧૨
‘પાટીદાર’ ગાસિક	ભાઈ છોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૫૫૬
પાણીના નળ	„ ચતુરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ ખેડૂત	૧૫૯
પાયોરિયા	„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	૬૯
પ્રસંગકથા	„ જાપાલાલ મ. વૈદ	૬૩
પ્રિય ભાઈએન	‘પાટીદાર’મંદિર દરેક અંકને અંતે	
પ્રેતભોજન	નરસિંહભાઈ પટેલ	૧
જાળવળનનો ખૂરો રિવાજ	એન શારદાએન મહેતા	૧૭
મારા જીવનનો ચોકીદાર	„ સરોજિની	૩૫૧
‘મુજબ પાટીદાર સમાજ’	દરજારથી ગોપાળદાસ દેસાઈ	૨૪૧
રાહમન ગોતીભાઈ અમીન	ભાઈ ચિમનભાઈ સી. પટેલ	૫૫૭
	„ આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૧૯૩
	„ હાથીભાઈ અમથાભાઈ	૨૫૪
અમીનનું વસિયતનામું		૨૨૨
અમીનનું સંસ્મરણ	ભાઈ ચતુરભાઈ પુરુષોત્તમદાસ ખેડૂત	૨૫૭
સંબંધે લેજોની ગાગણી	‘પાટીદાર’મંદિર	૨૦૭
અમીન રમારકકંડ	મંત્રી, રવ. મો. ન. અ. રમા. કંડ	
	૩૧૮, ૩૬૯, ૪૨૩, ૪૬૮, ૫૧૩, ૫૬૧	
„ રમારકસભા	ભાઈ આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૭૩
અને શોકસભાઓ	ત્રિવિધ	૨૩૨
અમીનનો સ્વર્ગવાસ	ભાઈ રામભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨૦૮

ભાઈ ચન્દુભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	પાટીદારની ધીકતી મૂંઝવણ	૩૦૭
„ ચિમનભાઈ સી.	„ ‘મુંબઈ પાટીદાર સમાજ’	૫૫૭
„ ચિમનભાઈ મૂ. અમીન	પાટીદાર છાત્રાલય	૫૧૧
	પાણીના નળ	૬૯
	રાહત માગણીઓ શોભાવો	૧૫૭
„ ચિમનભાઈ હ. અમીન	વડોદરામાં સમસ્ત પાટીદાર	
	કેળવણી મંડળની સ્થાપના	૩૦
„ છોટાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	‘પાટીદાર’ માસિક	૫૫૯
„ ‘જન્મભૂમિ’	ઘરમાં ખેતીના પ્રયોગ	૪૬૨
ભાઈ ડાહ્યાભાઈ આશાભાઈ પટેલ	લંબવિવરણ	૩૯૪
„ ડાહ્યાભાઈ તુલશીભાઈ „	લિંબાસી ગામ ગોળમાં લળી જાય	૧૫૫
„ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ „	વાડમાં છીંડું	૫૪, ૧૪૫, ૨૬૬
	વીમાથી રાહત?	૪૫૩
	સંવનનાં ક્ષેત્ર	૨
નરસિંહભાઈ પટેલ	ધ્વિરશ્રદ્ધા અને સત્યાગ્રહ	૫૩૮
	ટોટોક હજાર વર્ષ ઉપરનો આપણો સમાજ	૩૪૨
	પ્રિય ભાઈબેન	૧
૧૪ નાજુકલાલ નંદલાલ ચોકસો	એ પુણ્યપ્રસંગો	૨૪૫
„ ૧૨ લગિનીસમાજ		૧૨૭
„ મંડળ : પાંચમી પરિષદ		૯૭
	પરિશિષ્ટ વા :	
	મંત્રીનું નિવેદન	૧૦૨
	વ : સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખનું ભાષણ	૧૧૧
	રિ : પરિષદના પ્રમુખનું ભાષણ	૧૧૭
	વ : ક્ષેત્રે પ્રચલિત સંદેશ	૧૨૧
	દ : ઠરાવો	૧૨૩
„ મંત્રી, પાટીદાર મંડળ	પાટીદાર મંડળનું ફંડ	૫૧૨
„ ‘પાટીદાર’ મંદિર	અંચપરિચય	૩૭, ૮૫, ૧૩૪, ૧૮૦, ૨૭૪, ૩૨૪, ૩૭૧, ૪૭૧, ૫૧૯, ૫૬૩
	પ્રસંગકથા	દરેક અંકને અંતે
	૨૧. મોતીભાઈ સંખે લેખોની માગણી	૨૦૭

ભાઈ પુરુષોત્તમ ત્રિભુવનદાસ પટેલ કરગાડમાં યુવકમંડળની સ્થાપના	૪૬૬
„ પુરુષોત્તમ એસ. „ શ્રમજીવીઓની લોકશાળા	૩૫૮
‘પ્રજામંડળ’ આજનું જમીનમહેસૂલ	૫૦૮
ભાઈ પ્રયાગજી પ્રભુદાસ લેણદેણના જમડેલા સંબંધ	૩૬૧
„ કુલાભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલ આજનો ગાંધીવાદી યુવક	
અને પ્રેતભોજન	૩૫૫
કળા યોજાઈ ગઈ!	૫૦૦
પત્ર	૪૧૭
„ બાપાલાલ ગ. વૈદ્ય પાયોરિયા	૬૩
„ ભાઈલાલભાઈ લલુભાઈ પટેલ જૂંચું ફેરિયો	૨૯૩
„ બીજાભાઈ પટેલ પાટીદાર કેળવણી મંડળ	૬૦
„ મગનભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ આંધળું અનુકરણ	૨૨
ખોટું બચાવનામું	૩૧૩
લોકજળ	૭૪
„ મગનભાઈ વલ્લભભાઈ „ કેટલાક સાહસશૂર પાટીદારો	૨૬૧
પાટીદાર પરિષદ પછી?	૧૫૦
„ મણિભાઈ પટેલ લગ્નનાં વાજિત્રો	૩૦૧
„ મણિભાઈ „ વૈધવ્ય	૫૪૫
„ મનુભાઈ મોતીભાઈ પટેલ વૃદ્ધોને પરણવા	૩૦૫
„ મોતીભાઈ કુબેરભાઈ „ જગતનો તાત	૫૫૩
સાલ મુજારક	૧૪
હોળા	૩૦૯
સ્વ. મોતીભાઈ નં. અમીનનું વસિયતનામું	૨૨૨
ગંત્રી, સ્વ. મોતીભાઈ નં. અમીન સ્મારક ફંડ	૩૧૮, ૩૬૯, ૪૨૩, ૪૬૮, ૫૧૩, ૫૬૦
સદ્ગત મોતીભાઈ નં. અમીન	
સ્મારક સભા	૨૭૩
ભાઈ મોતીલાલ મૂળજીભાઈ પટેલ વહેમંથી વેગળા રહીએ	૪૯
„ મોહનભાઈ ઉમેદભાઈ „ લખમણાં	૪૯૧
„ મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ આપણે અને આપણાં બચસો	૪૧૧
„ રણછોડભાઈ પ. પટેલ ન્યાય	૧૯

ભાઈ રંગલાલભાઈ બાવાજી પટેલ	ગુજરાત બહારના પાટીદારો	૨૮
„ રામભાઈ કાંશીભાઈ	પૂ. શ્રી. મોતીભાઈ અમીનનો સ્વર્ગવાસ	૨૦૮
„ રાવજીભાઈ મણિભાઈ	અમર પુરુષ	૨૪૪
„ રાવજીભાઈ મૂળજીભાઈ	સટોરિયા સમજશે?	૩૯૮
„ રાવજીભાઈ લલુભાઈ	છટાછેડા	૫૩૬
„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	યોડીક ઘરની વાતો	૪૧૫
„ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ	કાન્તિને કિનારે	૩૮૯
	દાન અને આપણો સમાજ	૪૯૭
	લગ્ન અને સામાજિક બંધન	૪૪૨
	સામાજિક સડો	૫૪૧
	સુધારામાં સામુદ્ર સ્થાન	૩૩૭
„ રણુમિત્ર પટેલ	ગુજરાતનો એક જ્યોતિર્ધર	૨૯૦
	ભાઈ વજ્રભાઈની મૃત્યુ	૧૫૨
ભાઈ વજ્રભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ	કારકુન	૫૦૧
	બહેરબજારનાં જુઠાણાં	૫૪૫
	યુગવન્દના	૩૪૭
„ વિનયકુમાર પટેલ	તણ પ્રસંગો	૩૦૪
	નૂતન નાગરિકોનો રાહ	૫૦૫
વિવિધ	અર્ચાપત્ર ૩૫, ૧૭૫, ૪૨૨, ૫૧૫, ૫૬૧	
	જાણવાબેગ ૩૬, ૭૮, ૧૨૮, ૧૬૮, ૩૨૧,	
	૩૬૫, ૪૨૦, ૪૬૯, ૫૧૭	
	સ્વ. મોતીભાઈ માટે સ્મારક સભા	
	અને શોકસભાઓ	૨૩૨
„ શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ	શું લખ્યું?	૨૯૮
	સાત ગામના પાટીદારોને ખેસતા	
	વર્ષની ભેટ	૨૬
„ શાન્તિલાલ નરસિંહભાઈ અમીન	ક્ષપરોચ	૩૬૩
„ સોગાભાઈ લક્ષ્મીદાસ દેસાઈ દેવાનાં દુઃખ		૫૫૧
„ હાથીભાઈ અમથાભાઈ પટેલ	ખેડૂતોનું રક્ષણ	૩૯૯
	સદ્ગત શ્રી. મોતીભાઈ અમીન	૨૫૪
	હિંદુ લગ્નના કાયદા	૪૪૮

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જાપ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોદત ।

શુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરંત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૫
વર્ષ-૧૬

આણંદ

{ કાર્તિક
અંક ૧

પ્રિય ભાઈબેન,

નવા વર્ષને શુભપ્રભાને આત્માના અને શરીરનાં સૌ
બેનબંધુઓ સમેત આપ, આત્માએ તે શરીરે કુશળ હશે.
સારા વર્ષમાં એમજ હો! અહીં અમે સૌ કુશળ છીએ.
આપણે મૌ. નવા વર્ષના 'સન-૨૨' ત્રીલીએ: અમલ-
માર્ગી સત્યમાં, અન્વયકર્મમાં, પ્રકાશમાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં,
પગધીનતામાંથી સ્વધીનતામાં, દ્વેષમાંથી રત્નમાં, દિમામાંથી
અદિમાંમાં, આમકિતમાંથી અનાસકિતમાં, વિરોધમાંથી એક્યમાં,
અહિતમાંથી હિતમાં, અશુભમાંથી શુભમાં: એકંદરે નરક-
માંથી સ્વર્ગમાં પગલાં મારીએ, એ આપણી અભિલાષા હો!

પાટીદારમજાના, અને તે- હાગ માનવસમાજના,
દરબાણ માટે કંઈક કંઈક પ્રવૃત્તિ કરીએ; એ ઉદ્દેશ આપના
પ્રિય વિષય સંબંધે કંઈ ને. કંઈ શુભ વિચાર આ વર્ષે આ
મૌસિક માટે લખી મોકલના આપને આમંત્રણ આપું છું.
એવસુ વિના એવસુ નિર્ગર્થક છે, અનેક અર્થે અનર્થક
પણ છે, એમ જાણી એવસુ તરફ દષ્ટિ રાખીને મેં ગમે
વર્ષે કંઈ કંઈ લખ્યું હશે. અને તેથી આપને માફ લાગનારું
કાગળ પણ આપું હશે; પણ એ મૌ શુભાંશુદ્ધિએજ હતું,
એમ માનીને ક્ષમા આપશો, એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

મર્ચનિ

'પાટીદાર' મહિ, આણંદ
નવવર્ષ, ૧૯૮૫

નરસિંહભાઈ પટેલ,
તન્નીના રોહવંદન

સંવનનનાં ક્ષેત્ર

‘પાટીદાર’ના એક જૂના અંકમાં પ્રગટ થયેલી એ જાહેરખબરો વાંચીને આ લેખ લખવાની પ્રેરણા થયેલી. એ એ જાહેરખબરોમાંની એક કુમારની અને બીજી કુમારીની હતી. બન્ને સ્વતંત્ર હતી. બન્નેને પોતાના ગોળગાંથી કાંચા કુળનો આગ્રિયવાન જીવનસાથી મેળવવાના કાંડ હતા. બન્નેએ પોતાનો પક્ષ રજુ કરેલો. જાહેરખબરોની હકીકતોમાં ભાગ્યે જ સત્ય હોય છે, મુખ્યત્વે તો જુદાણું અને અતિરાગેશિત હોય છે. આથી જાહેરખબરો બહુમાન્ય થતી નથી. કાંઈ પણ પ્રકારે આવક વધારવી એ જ માંલીકનો હેતુ હોય છે. સિદ્ધાન્ત જેવું ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. સ્ત્રીઓનું દિત, માસ્યવવાનો દાવો કરતા એક મામિકમાં નીચે પ્રમાણે જાહેર ખબર હતી: “જેઈએ છે: દસાશ્રીમાળી ગાંતિના કેળવાએલ, માસિક રૂપીઆ ૨૦૦ની આવકવાળા યુવકને પત્ની બિમાર રહેતી હોવાથી બીજું દંત્રી છે. બન્ને બેતોની માફક રહેશે: ગામડાની તન્દુરસ્ત કન્યાને પ્રથમ પસંદગી.” આવી જાહેરખબરો અને તેય સ્ત્રીઓનું દિત દેડે ધરાવતા માસિકમાં પ્રગટ થાય ત્યારે જાહેરખબરો ઉપર વિશ્વાસ ક્યાંથી જાપજે? આ સ્થિતિમાં સંવનનના ક્ષેત્રમાં વર્તમાનપત્રો શી રીતે મદદ કરવાનાં?

સંવનન શબ્દ આપણા સાદિત્ય માટે નવો નથી, પણ હિંદુ સમાજ માટે તો તે લગભગ નવો જ છે. હિંદુ સમાજમાં સંવનન જેવું કંઈ છે જ નહિ, તો પછી તેને માટે અનુકૂળ ક્ષેત્ર તો હોયજ ક્યાંથી? ક્ષેત્રની શોધ અને તેના ઉપર જાહેર ચર્ચા થઈ હોય એવું જાણવામાં આવ્યું નથી.

જેમનાં લગ્ન થયાં અનુકૂળ હોય અથવા અનુકૂળ ચોંચ એવી એ વ્યક્તિઓને નજીક લાવી આપનાર નિમિત્તો જોવાં એ એક, અને એમ નજીક આવેલી એ એ વ્યક્તિઓ પરસ્પર જાણખવા પ્રવર્તે કરે એવી તેમને અનુકૂળતા મળે એ બીજી વસ્તુ છે. હિંદુ સમાજની રચનાનું એવી છે કે તેમાં આવું કંઈ બની શકે નહિ. હવે જો પશ્ચિમના અનુકરણથી કે વિવેકબુદ્ધિ પૂર્વક કરવામાં આવનાર સમાજની નવરચનાના એક મહત્વના અંગ તરીકે સંવનનનાં ક્ષેત્રની જરૂરીઆત હોય તો તેના ઉપર ખૂબ વિચાર કરવાની જરૂર છે. કારણ કે આ એવો પ્રશ્ન છે, જેમાં આપણી આખી સમાજરચના બદલાવી પડે.

૧. એ માસિકના તંત્રીએ અમને દિલ્લોરી જણાવી ફરીથી એવી જાહેર ખબર ને લેવા વચન આપેલું, એટલે માસિકનું નામ, અંક, પૃષ્ઠ, વ. અહીં નથી આપ્યું.

હિંદુ સમાજનાં લગભગ બધાં દંપતીના લગ્નનો પૂર્વધર્મિદાસ જોઈએ તો એક જ વસ્તુ જરૂરે : કુલધર્મની મર્યાદાઓ ધ્યાનમાં રાખી પિતાએ પોતાની પુત્રી ગાંઠે વર શોધી કાઢવો—ધાર્મિક તે વર નહિ, પણ ધર શોધી કાઢવું અને સગાંસંબંધીઓની સમક્ષ અગ્નિની સામે સપ્તપદીની ક્રિયા સાથે પાણિ-ગ્રહણ કરાવી લગ્ન જાહેર કરવું. પ્રથમ લગ્ન થાય અને પછી તેની જવાબ-દારીઓનું જાન થાય અથવા નયે થાય; પ્રેમ થાય અથવા નયે થાય; સહજવન સહ થાય અથવા નયે થાય. આજનાં લગભગ બધાં દંપતીને લગ્નની સ્થિતિમાં લાવી મૂકનાર નિમિત્ત તેમનાં માળાપ કે વડીલો છે. આથી પ્રથમ તો એ જોવાનું છે કે લગ્નવિધિમાં માળાપની આ દરમ્યાનગીરી—જરા આગળ વધીને કહીએ તો આપખુદ સત્તા—વ્યાજગી છે કે કેમ? એ વ્યાજગી નથી અને એથી મોટે ભાગે લગ્ન નિષ્ફળ નિવડે છે એમ ઉતાવળે કહી નાખીએ તો કહી દેવાય અને દાખલા આપીને પણ સાબીત કરી શકાય. પરંતુ સવાલ એ છે કે વડીલોનો આ હક ખૂંચી-લીધા પછી લગ્ન કરવા ઇચ્છતાં યુવક-યુવતીઓને નહક લાવવા ક્યાં ક્ષેત્ર યોજવાં? અથવા આપોઆપ યોગ્ય જશે એમ માનવું? એ તો ઠીક, પણ સ્વપસંદગીમાં જૂલ કરી પસ્તાવાનું થાય જ નહિ. એમ ખાત્રીપૂર્વક કહી શકાયે? કદાચ મધ્યમ રસ્તો કાઢી એમ નક્કી કરીએ કે માળાપ અગર (આચાર્ય મુદ્દા) અન્ય વડીલોની સલાહ લેવી, તો એ સલાહની પણ મર્યાદા કઈ?

લગ્નવિધિમાં માળાપની આપખુદ સત્તા ધાતક છે. આલતું આચાર્ય છે તે પ્રમાણે તેઓ પોતાની પુત્રી મોટે વરની શોધ કરે છે. સંતાનના કલ્યાણની ભાવના હોય હોય છે એની ના નથી, પણ વસ્તુતઃ સ્થિતિ વિપરીત છે; તેઓ પોતાના જ સંતાનનું અદિત કરી રહ્યાં હોય છે. એમની પસંદગી જોઈએ તેથી ન બિતરે એનાં અનેક કારણ છે. પસંદગીનાં ક્ષેત્રની મર્યાદાઓનો પાર નથી. એ મર્યાદાઓ સમજતા મોટા ભાગને કુવારા મારે છે, અનેકને મળ્યું તેવું નણાવી લેવાનાં સંજોગોમાં મૂકે છે, જ્યારે બીજા અનેક પોતાના ભાવ ઉપગ્રહી શકે છે. આથી અનેકનાં લગ્ન ગનની અને શરીરની અપકવ હાલતમાં થવા પામે છે. શારદા કાયદો છતાં આથી જ જાળલગ્ન બંધ નથી થયાં. માનસિક અને શારીરિક નિર્જાળતા એ એનું સીધું પરિણામ છે. મેં જોયું જતું જાળમરણ, પ્રસૂતિમાં મરણ અને એવાં બીજાં અનેક પેરાક્ષ પરિણામો ચોંકાવનારાં છે.

જાળલગ્નનાં વિરોધી માળાપ હવે ઠીક પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. દુઃખની વાત એ છે કે એનો લાભ તેઓ મૂંઝાતા કન્યાના પિતા પાસેથી વધુ પરકણ

લેવામાં કરે છે. તેઓ પોતાની આપખૂદ સત્તા છોડવા હરગીઝ તૈયાર નથી. કુળવાળેલાં અથવા સંસ્કારી માળાપ પણ એક યા બીજી રીતે સંતાનનો લગ્નવિષય પોતાના હાથમાં રાખે છે, એવી સમજથી કે ઊછરતાં બાળકો કાચી બુદ્ધિનાં હોઈ વાલી તરીકે પોતે તેમને દોરવાં જોઈએ. એમ ન થાય તો પોતાનાં સંતાન કોઈ એવી ભૂલ કરી જશે, જેથી કુળને કલંક લાગે અને એમનું ભાવિ પણ ખગડે. મોહવસ થવાથી અઘટિત લગ્ન થવાના દાખલા અનેક જોવા મળે છે. પોતાનાં વહાલાં સંતાનનું કલ્યાણ ઇચ્છતાં વડીલો એથી ગભરાઈ જઈ એમાં નવાઈ નથી; પણ સમગ્ર સમાજની દૃષ્ટિએ તેને કેટલું મહત્ત્વ આપવું તે જોવું જોઈએ. મને લાગે છે કે સુધારો કરવા ઇચ્છતાં કોઈ પણ માળાપે એમ ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી. કોઈ વખત ગામમાં આગ પણ લાગે અને ત્યારે ગભરાટ અને હાલકાર પણ થાય. પણ તેથી હમેશાં આગ લાગવાની જ અને તેયે પોતાને જ ઘેર, એવો ભય કોઈ રાખતું નથી. આગ લાગી ન જાય તેને માટે કાળજી અવશ્ય રાખવામાં આવે છે. સમાજ માટે પણ આમ જ છે. સમાજ વિશાળ છે. લગ્નવિષય એ તેનો મોટામાં મોટો ગૂંચવણ ભરેલો પ્રશ્ન છે. એનો સંતોષકારક ઉકેલ કદીયે થશે નહિ; કારણ કે એ નૈસર્ગિક ક્રમ નથી, માનવરચિત છે. રંધેલું અન્ન, વસ્ત્ર, લગ્ન, ધર, કુટુંબ, ગામ અને દેશ, એ સૌ માનવબુદ્ધિની મર્યાદામાંથી નીપજેલી અપૂર્ણ યોજનાઓ છે. માનવી એથી સુખી થયો છે કે દુઃખી એ. મતભેદનો વિષય છે. એમાં કાળક્રમે અનેક ફેરફારો થવાના જ.

આજનું જીવન તે જે દશકા પહેલાંનું, જીવન નથી રહ્યું—પચાસ વર્ષ પહેલાંનું તો હરગીઝ નહિ. વિજ્ઞાનની અનેક શોધખોળોને લીધે શાન્ત, ગંભીર જીવનને બદલે ધાંધળિયું અને છીછરું જીવન થઈ ગયું છે. મોટર, આગગાડી, સીનેમા, આરોફાન, રેડીઓ: એ સૌએ આજના આપણા જીવનમાં અસાધારણ ફેરફારો કરેલા છે. આથી જ હવે એવો વખત આવી રહ્યો છે કે માળાપ સંતાનના લગ્નવિષયમાં પોતાની આપખૂદ સત્તા રાખી રહે એમાં બહુ જોખમો રહેલાં છે. તેમણે એ વિષય સંતાનને સોંપી દેવો જોઈએ. સંતાનની ફરજ છે કે તેઓ તેમની સલાહ અને આશીર્વાદ માં. માળાપ કે વડીલો પોતાની ફરજ તે આપવાથી પૂરી થતી માને. સલાહની મર્યાદા આપોઆપ બંધાઈ જાય છે. સલાહ તે સલાહ જ રહેતી જોઈએ, તેમાં દયાણુ કે ધમકીને અવકાશ જ નથી.

આમ છતાં સ્વતંત્ર પસંદગીનો જેમ દુરુપયોગ થવાના દાખલા બનશે તેમ સલાહ દયાણુમાં પરિણમે એવા પણ દાખલા બનશે. ઇચ્છેવડના એક

વખતના રાગ અને હાસના ડચુક ઓફ વિંડુઝરના માફક યુવકોને પણ વડીલોપાર્જિત મિલકત ખોલાનો પ્રસંગ આવે. બીજી તરફ પસંદગીમાં ભૂલ થઈ તો પસ્તાવાનો કે જીવનનો ખરણાદ કરવાનો વખત પણ આવે. છૂટાછેડાના કાયદાથી આ સ્થિતિ કંઈક હળવી થાય ખરી.

હાસના સંજોગોમાં વડીલોએ લગ્નવિષય સંતાનોને જેમ સોંપી દેવા જેવો છે, તેમ સંતાનો માટે વડીલોની સલાહ લેવી તે આવશ્યક અને કલ્યાણપ્રદ છે. જુવાની એ તો ઊછળતો જુવાળ છે. એમાં ઘણી વખત નહિંવાં કારણોથી ન સમજાય એવી રીતે ભૂલો થઈ જાય છે. કેટલીક વખત તો એ ભૂલો જીવનના મોંઘામૂઠા આદર્શોને ઊંડા ખાડામાં ધક્કેલી દે છે. બીજી તરફ વડીલો પુખ્ત વિચારનાં ને અનુભવે ધણેએ હોય છે. એમના અનુભવનો અર્ક એ જ તેમની મંત્રાદ હોય. આથી એમની સલાહ ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો જોઈએ. મતભેદમાં શું કરવું તે જેના તેના હૃદયનો સવાલ છે. પુખ્ત વયના યુવક માટે મત્વનિર્ણય મુશ્કેલ નથી. ડચુક ઓફ વિંડુઝરના માફક તે આખા વિશ્વની અવગમ્યતા કરીને પણ પોતાને યોગ્ય લાગે તે કરે.

લગ્નવિષયમાં આવો શિષ્ટાચાર દાખલ થાય તે આજે તો ખડુ દૂરની વાત લાગે છે. આજે વડીલો ગંધું તૈયાર થયા પછી સંતાનની સંમતિ લે છે. કન્યાપક્ષ કરતાં વરપક્ષ વધુ તપાસ કરે છે. વર અથવા બીજા જેવા જનાર શું જુએ છે? એક ઉપલક્ષ દષ્ટિ અને રૂપદર્શન. કદાચ થોડાં વાક્યોની આપલે થાય ખરી. અહીં જેવાનો ઉદ્દેશ માત્ર વર અથવા કન્યા બેડોળ ન હોય તે અને ખોલાવવાનો ઉદ્દેશ તોતડાં ન હોય તે છે. પછી કુળ, ગોત્ર, પૈમાટકા જેવાં છે અને વ્યવહારની શરતો નક્કી થાય છે. આ બંધી બાળતોમાં એક બીજાની ગરજ પ્રગણે ચતોષ થાય એટલે તેના ઉપર લગ્નની મહોર મારવામાં આવે છે. આને કાંઈ સંવનન કહેવાની મૂર્ખાઈ નહિ કરે. એમાં સંવનનનો અંશ પણ નથી. એમાં કન્યાનો અવાજ જ નથી હોતો. તેને તો નસીબ ઉપર જ આધાર ગ્રાપવાનો રહે છે. અનેક બેતો પોતાનો અસંતોષ, અસહ્ય જીવન, આંસુનાં પૂર કે મૂંગા માર ધંડની ચાર દીવાલોમાં જ સમાવે છે.

આ સ્થિતિમાં આપણે સંવનનનાં ક્ષેત્રનો વિચાર કરવાનો છે. સંવનન તો હીક છે, પણ તેનાં ક્ષેત્રનો વિચાર ઘણાને ખવો લાગશે. પરંતુ સંવનન પછી સ્વપસંદગીથી લગ્ન થાય એવું જો માનતા હોઈએ તો ક્ષેત્રની જરૂર અનિવાર્ય છે, કારણકે આ પ્રશ્ન લગ્નની આખી પ્રયાજ ખદલી નાખવા જેવો છે. ક્ષેત્ર વિના સંવનન ક્યાં મળે?

પશ્ચિમ તરફ જોઈએ તો સંવનનનાં ક્ષેત્ર વિવિધ છે. ત્યાં સંતાનને પરણાવવાની ફરજ માળાપતી નથી. અપરિણીત સ્ત્રીપુરુષને લગ્નથી જોડાવાની ઇચ્છા થાય એટલે તેઓ લગ્ન નોંધાવે, પછી લગ્નજીવન અસહ્ય બને તો છૂટાછેડા મેળવી છુટાં થાય એવી ત્યાં રિયતિ છે. એને પરિણામે સંતાનના ભરણ-પોષણ ઇત્યાદિ બિલા ચતા સવાલો માટે રાજ્યે ઝીણવટથી કાયદા બંધા છે.

પશ્ચિમમાં સંવનન કરવા માટે અનેક ક્ષેત્ર છે. એમાં કંઈ ચોરીછુપી જેવું નથી. શાળાઓ, વિદ્યાપીઠો, રમતગમત અને વિહારનાં સ્થાનો (ક્લબો), હોટેલો, કારખાનાં અને મિલો, જમ્મરો અને જાહેર સંસ્થાઓ સંવનન માટે મોટાં ક્ષેત્ર તરીકે ગણાવી શકાય. વિદ્યાપીઠોમાં અભ્યાસ કરતાં યુવકયુવતીઓ, કારખાનાંમાં મજૂરો અને નોકરો, ક્લબોમાં જૂવાન સ્ત્રીપુરુષો, હોટેલોમાં વિધુર વિધવા કે છૂટાછેડા પામેલાં, જમ્મરોમાં ટાઇપિસ્ટ કે વેચાણ વિભાગમાં કામ કરતી યુવતીઓ, દવાખાનામાં નર્સો; સીનેમા, નાટ્ય અને નૃત્ય-ગૃહો, પુસ્તકાલય, મંડળો, વગેરે જાહેર સંસ્થાઓમાં એકત્ર થતાં સર્વ પ્રકારનાં સ્ત્રીપુરુષો એક-બીજાને પરિચય કરી શકે છે. કીક લાગે તો તેને વધારી લગ્નની હુકે લેઈ જઈ શકે છે. ત્યાં વર્તમાનપત્રોમાં જાહેરખબર આપવી નથી પડતી. જાહેરખબર એ કંઈ ક્ષેત્ર નથી. પણ બીજાં ક્ષેત્રને અભાવે શરૂઆતમાં કહ્યું તેમ પેલાં બે જણને 'પાટીદાર'માં જાહેરખબર આપવી પડેલી. સફળ લગ્નનો માર્ગ—સંવનનનો માર્ગ એથી ખુલ્લો થાય એમ જણાતું નથી. બીજાં ક્ષેત્રને અભાવે જ એનો આશરો લેવો પડતો હોય એમ લાગે છે.

ઉપર ગણાવ્યાં એ ગણાં ક્ષેત્રોની દૃષ્ટના પણ આપણે ત્યાં ગલરાટ ઉપગમે તેવી છે. કારણકે એને સ્થાન આપવું એનો અર્થ એ કે આપણી હાલની પદ્ધતિને તિલાંજલિ આપવી. આપણા સમાજમાં લગ્નવિષયમાં ભણે અનેક સડા પેડા હોય, પણ એમાં પ્રતિજ્ઞાનું મુખ્ય ધોરણ નીતિ ઉપર અવલંબે છે. આથી નવા કાર્યમાં, નવા સુધારામાં જરા પણ જો અનીતિનો દાખલો બનવા પામે છે તો લોહા મલરાખ જાહે છે. એશક આપણી નીતિપ્રિયતા આપણે માટે ગર્વન ાત છે. પણ જાહેર સંસ્થામાં કે સુધારાના વિષયમાં વ્યક્તિગત અપરાધ. લીધે જે તે સંસ્થાને કે સુધારાને વગોવવાં ઘટતાં નથી.

સંવનન અને તેનાં ક્ષેત્ર આપણે માટે નવી વસ્તુ છે. એની જરૂર સ્વીકારીએ તો આખી પદ્ધતિ ફેરવવાનું કર્તવ્ય થઈ પડે છે.

અપરિણીત સ્ત્રીપુરુષો યુગ કે એકાન્તમાં મળે તેજ શંકાને પાત્ર અને પરિણામે કાષ્ઠનિક કે સાચેજ નીતિહીન થઈ પડે છે. છોકરીના જન્મથી જ

તેનો ઉછેર એવો હોય છે કે એક જાતની ભડક તેનામાં ભરાઈ બેસે છે. છોકરાઓ એવી રીતે બીજે છે કે નારીજાતિ તરફ શુદ્ધ ભાવથી નોંધવાની ટેવ ન પડતાં તેમનામાં રીખળવૃત્તિ વિશેષ આવે છે. એમનામાં માનસિક તંદુરસ્તી હોતી નથી. સંવનનનાં ક્ષેત્રોમાં તો માનસિક તંદુરસ્તી ધરાવતાં મોટી ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષો જોવાયે. આપણી શાળાઓમાં અને વિદ્યાર્થીઓમાં ઉપર કહ્યાં તેવાં છોકરાછોકરીઓ હોય છે: એક મશ્કરીખોર, બીજી અતિચંચળ. વળી ત્યાં કેળવણીજ આઠ કે નવ ટકા છે ત્યાં સમગ્ર વસતિને હિસાબે શાળાઓનું ક્ષેત્ર ખોળા જેટલું ગણાય. આથી કેળવણીના વધારા ઉપર આ પ્રશ્નના ઉકેલનો આધાર રહે છે. તંદુરસ્ત માનસ ધરાવે એવાં યુવાનો શી રીતે બને, એમને સંવનન માટે જરૂરનાં અનુકૂળ ક્ષેત્રો ક્યાં અને શી રીતે હયાતીમાં લાવી શકાય, તેનો વિચાર કરવાનો આ લેખમાં ઉદ્દેશ નથી. ભવિષ્યમાં કદીક જનશે તો વિસ્તારથી ચર્ચાશ. આં વિષય વધારે તો સમાજશાસ્ત્રના નિષ્ણા-તોએ અને રાષ્ટ્રના વિધાયકોએ વિચારવાનો છે. અહીં તો માત્ર નમ્ર સૂચન છે.

સંવનનની પ્રથા બહુ સુંદર લાગે તેવી છે. તંદુરસ્ત માનસ ધરાવતાં યુવકયુવતીઓ સંભોગવશાત્ મળે. ક્ષણિક નહિ પણ લાંબે પરિચયે રનેહ પોષે અને છેવટે લગ્ન કરવાનો વિચાર પોતાનાં વડીલો સમક્ષ મૂકે; વડીલો દીવાદાંડીની માફક માત્ર લાયકયાનો ગતાધી સલાહ આપે અને એમ રનેહલગ્ન થાય તે કોને ન ગમે? પણ આ યોજના માટે તંદુરસ્ત માનસ ધરાવનાં અને યોગ્ય ક્ષેત્ર યોજનાં બહુ મુશ્કેલ છે. વળી તેની કાર્યસાધકતા ઉપર પણ મતભેદ રહેવાનો સંભવ છે. આ અટપટા પ્રશ્ન ઉપર છૂટથી ચર્ચા થવાની જરૂર છે.

શુકેળા, પૂર્વ આફ્રિકા

હાથાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

દિવાળીની બાણી

કોઈ દેવી અતિથિનો પુનિત પગલાં આંગણને પાવન કરવાનાં હોય તેમ દીપોત્સવીના મહાપર્વને સત્કારવા લોકોએ મઠનોને ઝાકઝમાળ કર્યાં હતાં. વેપારીઓ સારા વર્ષનો હિસાબ કરી નાખવાનાં કામમાં પણ હતા. જેહૂતોને પોકેલું અનાજ ઘર ભેગું કરવાના કામમાં જાવનોય વખત ન હતો. દીપોત્સવી અંક પ્રસિદ્ધ કરવાની તમન્નામાં તંત્રીને પત્ની કે પરિવારની ધમ્મી આમગવાનોય વખત નહોતો. જાપાનામાં કામદારો રાતદિવસ કામ કરી ચૂંગળાઈ મરતા હતા. નોકરો સારી બોણીની આશાએ શેકને ખૂશ કરવા

લગ્નના ઉમેદવારની નાલાયકી ગણ્યા છે એટલે તે વાપરતા નહોતા. કંઈ વિચાર કરી તેમણે પંદરેક હજાર રૂપિયા ખર્ચી અગદાવાદમાં જ મકાન બંધાવ્યું. પણ એ મકાનને તેમની લગ્નની લાયકીમાં વધારો કર્યો હોય તેમ ન લાગ્યું.

‘એમ લોભ કરવા જતાં તો લાકડાં ભેગા થઈ જશે.’ એક મિત્રે તેમની સ્થિતિ સમજાવી. તેમને પણ વાળ ધોળા થતા લાગ્યા. છેવટે પાંચ હજાર રૂપિયાને ભોગે સોળ વર્ષની આશાભરી નર્મદા તેમણે ખરીદી-સમાજના શબ્દોમાં, તેની સાથે લગ્ન કર્યું.

‘જે જોઈએ તે કહેજો. આપણે ત્યાં જોડ નથી.’ ઝવેરીલાલ શેઠ પત્નીની દિલગીરી દૂર કરવા કહેતા. આઘેડ વયનો પતિ પોતાની યુવાન પત્નીનો પોતાના તરફનો અસતોષ અને અણુમમે દૂર કરવા તેનો પડતો બોલ ઝીલે છે. યૌવનને આંગણે ઊભેલી પત્નીના આશાભર્યા કંઈક ફાડ પોતાનાથી અધુરા રહે છે એમ સમજતો પતિ એનો ગદલો વાળવા કપડાં, ઘરેણાં અને આકર્ષક સાદિત્યો વસાવે છે, નર્મદાને ખુશ કરવા પોતાનાથી જાનતું બધું કરે છે.

‘શેઠાણી! શું ખાવાનું જનાવું?’ રસોઈયાએ નર્મદાને પૂછ્યું.

‘મારે કંઈ ખાવું નથી.’ નર્મદાએ કંટાળ્યાભર્યો જવાબ આપ્યો. તેને તો શેઠાણી નહોતું થવું. તેના મનના કેટલાય મનોરથો મનમાં જ રહી ગયા હતા. તેમાંય ગૃહિણીપદનું પોતાનું સ્થાન ક્યાંય ન જોતાં તેના જળતા હૃદયમાં ઘી હોમાયું. રસોઈ જનાવી પતિને પીરસવાના ફાડ તેને મનમાં જ રહી ગયા. ‘તમારે જમી લેવું, મારું કંઈ ઠેકાણું નહિ.’ ઝવેરીલાલ શેઠે તેને કહી રાખ્યું હતું. તેમનું કહેવુંય જોડું નહોતું. કેટલીય વખત ઘરાકીની ધમાલમાં જમવાની કુરમદ રહેતી નહિ, પણ નર્મદાને મન આ કારી ધા હતો. ઘણીય વખત તો રાત્રે દસ અગિયાર વાગ્યે શેઠ ઘેર આવે ત્યારે નર્મદા નિદ્રાના સામ્રાજ્યમાં સ્વપ્નસૃષ્ટિ રચતી હોય. યાદ્યા પાક્યા શેઠ આવી પૂરું જમ્યા ન જમ્યા ને ઊંઘી જાય. પૈસામાં જ સર્વસ્વ સમજતા શેઠ, પોતાના વિના કામમાં કંઈ અડચણ ન હોવા છતાં ‘નોકરો તે નોકરો’ માની વહેલી સવારમાં હોટલે અડી જતા. કંઈ યુવાન પત્ની આ સ્થિતિ સહન કરે? આ પરિસ્થિતિ તેમની અને નર્મદાની વચ્ચે, અંતર ને અસતોષ વધારતી ગઈ ને છેવટે આ વૈભવમાં નર્મદાની સ્થિતિ પાંજરામાં ખુરાએલા પક્ષીના જેવી થઈ રહી.

‘એમ તે ત્યાલે? તમે કહો તે જનાવું.’ રસોઈયાએ આગ્રહ કર્યો. યુવાન શેઠાણીના પ્રીતિપાત્ર થવામાં પણ નોકરોમાં ભારે રસાકમી જામે છે. તેમ કરવામાં કામની, ખુશામતની જ જરૂર છે; એટલું જ નહિ પણ સાથે સાથે

રસિકતા પણ કેળવવી પડે છે. ભોગીલાલ રસોષ્ઠયો તો હતોજ, સાથે રસિક યુવાન પણ હતો. યુવાન પત્નીના સહવાસમાં વૃદ્ધ નોકરોજ સહીસલામત, એમ સમજતા શેકને ભોગીલાલની યુવાની અને રસિકતા ખૂંચતાં. 'સહીસલામત' રસોષ્ઠયો શોધવું તેમનું મન કામની ધમાલમાં એ વાત વિસરી જતું.

‘મને કંઈ રચિ નથી.’ નર્મદાએ આગ્રહ કરતા રસોષ્ઠયાને કહ્યું.

‘અમરતાં તમે મૂંઝાઓ છો. શેકને તો વાત કરવાની પુરસદ ન હોય, પણ ઘરમાં અમે તો છીએજ ને!’ રસોષ્ઠયાએ પોતાની ઉપયોગીતા બતાવી.

‘મને તો કંઈ ગમતું નથી.’ નર્મદાથી કહેવાઈ ગયું.

‘સર્યાતમાં એમજ લાગે. પહેલાં હું એક વકીલને ત્યાં રસોષ્ઠ કરતો હતો. તેમણે ખીજી વખત લગ્ન કરેલું અને તેય તમારા જેવાં ખીનઅનુભવી શેકાણી. વકીલ સાહેબ તો શહેરમાં જાણીતા એટલે સહેજ વાત કરવાનીય એમને પુરસદ નહિ. શેકાણી તો બિચારાં જાણુ અમૂંઝાયાં. પણ વાચાળ એટલે પછી તો મારે અને એમને મન એટલું બધું ઝોઢી ગયું કે જમ વાતજ નહિ!’ રસોષ્ઠયાએ પોતાની પહેલાંની કારકિર્દી કહી પોતાની મદત્તા જણાવી. પણ ત્યારે ત્યાંથી છૂટા થવાનું શું કારણ, તેનો જવાબ આપવા તે ગ્રાજી નહોતો. આમ નર્મદાના આયમતા હૃદયમાં આશાનો એક તારો જાગ્યો. યૌવન એટલે મનના મનોરથો સફળ કરવા મથતું જાણ. અને આશાની સિદ્ધિમાં ઘણાય વખત યૌવન લાન ભૂલે છે. આથી યૌવન આંખળું મનાયું છે. પણ ખરી રીતે યૌવન એટલે સાહસિકતા. હા, કોઈ વખત યૌવન નરી નિરાશા દેખતાં ખોટી સાહસિકતા પણ કરી જેસે. આમ નિરાશાના વહેણમાં તણાતી નર્મદા રસોષ્ઠયા રૂપી આશાની કાળોએ ચઢી બેઠી. લગ્નની અનિષ્ટ પ્રથાએ તેની આશાઓને છૂંદી નાખી હતી, પણ એ છૂંદાએલી આશાઓને પરોક્ષ રીતે સાજી થવાનો અવસર મળ્યો. હેવટે નર્મદા રસોષ્ઠયા સાથે પાંચ હજારનાં ધરણાં લેઈ આ પુરાએલા પાંજરામાંથી છટકી ગઈ. ઝવેરીલાલ શેકની ચઢતી કળામાં આ પ્રથમજ પડતીનો ફટકો હતો. પોલિસને ખબર આપવામાં પ્રતિજ્ઞાને ઘેઝિ પહોંચે તેમ હતું. નાતમાંય ખબર ન પડે તેટલી સાચચેનીથી પત્ની ને પૈસા પાછાં મેળવવાં હતાં. આ ધર્મસંકટ કોને કહેવાય? કેશવલાલ તેમનો જૂનો અને વિશ્વાસુ નોકર પાદ આવ્યો.

‘કેશવલાલ, સત્યાનાથ વળી ગયું!’ ઝવેરીલાલ બોલતાં બોલતાં નાચે બેસી ગયા.

‘શું થયું?’

‘નર્મદા નારી ગઇ.’ શેઠે કહ્યું.

કેશવલાલને મન શેઠનું દુઃખ તે પોતાનું જ હતું. શેઠને આશ્વાસન આપી વાત ખાનગી રાખવા જણાવ્યું. ‘પિયેર ગઇ છે,’ કોઈ પૂછતું તો શેઠ ટૂંકમાં જવાબ આપતા. ઝોળખીતા સમાજમાં વાત તો ચૂંચાતી હતી, પણ જાહેર નહોતી થઈ. બોગીલાલનો ખાનગી ઇતિહાસ કેશવલાલે મેળવી લીધો.

‘નર્મદા! ચાલ.’ એક ગામડામાં કેશવલાલે બંનેને પકડ્યાં. નર્મદા શરમાઈ ગઈ.

‘તારું નામ દે તો મારે માથે.’ કેશવલાલે સહાનુભૂતિ બતાવી. બોગીલાલની આંખ આગળ ફેન્ડારનો કારડો વીંઝાતો દેખાયો. કોઈનેય ખબર ન પડે તેમ તે ગૂઝ ચલ્યો. નર્મદાને તેડી કેશવલાલ પંદર દિવસે પાછો ફર્યો. ઝવેરીલાલને મન આ પુનર્જીવન હતું.

કેશવલાલના કામની કદર કરી શેઠે તેમને મહેતામાંથી મેનેજર બનાવ્યા. પણ આર્થિક દૃષ્ટિએ એ કદરમાં કંઈ બહુ ફેરફાર નહોતો થયો. ઝોળખીતાઓ કેશવલાલની સ્થિતિમાં સુધારો થયો માની પૂછતા: ‘કેશવલાલ! હવે તો અહીં ઘર સાથે જ રહેશો ને?’

‘ઘર કરતાં હોટેલનો ખર્ચો શો ખોટો છે?’ કેશવલાલ હૃદયની વેદના છુપાવી મસ્કરીમાં વાત ઉડાવી દેતા. પણ તેમની આંખપટ ઉપર ધરતું દસ્ય બહુ ચતું.

‘બાપુ! અમનેય અમદાવાદ લેઈ જાઓ ને.’ કેશવલાલ ઘેર જતા ત્યારે નિર્દોષ જાળકો કેટે વળગી પડીને કહેતાં.

‘સહેરમાં રહેવું હોય તો ફરી અવતાર લો ત્યારે.’ પિતા જવાબ આપે તે પહેલાં માતા કટાક્ષમાં કહેતી. જાળકોને તો કંઈ સમજ પડતી નહિ, પણ કેશવલાલને કાળજી કાપા પડતા.

‘આ જીવ પણ રડ્યો શું સુખ દેખી આ બોણીઆમાં પડ્યો રહ્યો છે.’ પતિવિયોગથી કંટાળી સમસમી રહેલી પત્નીથી બોલી જવાતું. કેશવલાલને પોતાની નાલાયકી ઉપર નિરુત્કાર આવતો. લગ્ન કરી તેણે પત્નીને શું સુખ આપ્યું હતું? સહજીવન ગાળવાનો કદીયે લાંબો વખત ગળ્યો છે? ને તેમાંય એ તણ જાળકોની જવાબદારી તેના ઉપર નાખી એટલે પડ્યા ઉપર પાડુ નહિ? નોકરી છોડી ઘેર આવું તો? પત્ની ને જાળકો સુખી ન થાય? પણ ખાવાતું શું? કેશવલાલની વિચારસૃષ્ટિ ખાવાના પ્રશ્ન આગળ અટકતી. સહેરી જીવન અને તેમાંય વીશીનો ખોરાક, સાથે હોટેલની ખાર પંદર કલાકની નોકરીથી

ચરીરમાં જોડેલો પાપડ ભાગવાનીય શક્તિ રહી નહોતી. જોડેલે જો નોકરી
હ્યે જ છૂટકો માની તે પત્ની અને બાળકોનાં દયામણાં મુખ તરફ દૃષ્ટિ
નાખી વર્ષમાં એક વાર પરાણે મેળવેલી પંદર દિવસની ઘીનપગારી રજા બોગવી
જોડની છત્રછાયા નીચે જતા આઘી નીકળતો.

‘જા! જા! આપુએ ફટાફટ મોકલ્યા.’ બાળકોએ હર્ષમાં લાગ લેવા
ખૂબ પાડી. ફોટલના નોકરો દીપોત્તરીના પર્વમાં ઘેર તો ક્યાંથી આવી શકે?
આથી કેશવલાલ જાળકો માટે દારૂખાતું ગોઠવી સતોપ માનતો. કાળમાં વર્ષના
કાપા પાડતું આ પર્વ માણવા શહેરમાં વસતાં ફટલાંય કુટુંબો પોતાના મૂળ
વંતન ગામડામાં આવતાં. દરેક ઘેર આનંદની હેલી જામતી. શહેરમાંથી આવેલાં
બાળકો ગામડાના ખુશ રસ્તા ઉપર નિર્જાયપણે દોડાદોડ કરી મૂકતાં. પણ
કેશવલાલની પત્નીને તો આ હોળીના દિવસો હતા. પાકોશીઓના આનંદથી
તેને આધાત થતો. તે દેખી નહતી, પણ તેને પોતાની એકલતા સાલતી. છતાં
કેશવલાલ એ સ્થિતિને વિસારે મૂકી નવા વર્ષ માટે નવી નવી આશાઓ બાંધતો.

‘કેશવલાલ! ...’ ઝવેરીલાલ શેઠ કંઈ કહેવા જતા હતા, પણ આગળ
ન બોલી શક્યા.

‘શું છે?’ કેશવલાલે પ્રશ્ન કર્યો. વરસનો છેલ્લો દિવસ હતો જોડેલે બોણીની
વાત કરતા હસે એમ તેને લાગ્યું. ‘સુતારનું મન પાવણીએ’ તેમ દિવાળી
ઉપર નોકરોનું મન બોણી ઉપર હોય છે.

‘તમારી દયા આવે છે, પણ ...’ શેઠ આગળ બોલતાં અટક્યા.

‘કંઈ ખરાબ તો નથી ચલું ને?’ કેશવલાલને શંકા આવી.

‘લાચાર છું. ન છૂટકો તમને ...’

‘આ માટે અમકાઓ છો? મારાથી જનતું કરીશ.’ શેઠને કેશવલાલે કુખી ધાર્મ.

‘આનંદથી તમને નોકરીમાંથી છૂટા ...’

‘હે?’ વાત સમજતાં કેશવલાલ ઉપર વિનળી પડી હોય તેમ નિરાસનો
અવાજ નીકળી ગયો. ચક્કર ચક્કર લામણું માણું બણે ખાધી છટ્ટી નીચે
પડ્યો માની તેમણે માયાને બે હાથે પકડી રાખ્યું.

‘શું કરું? મને જલ્દી લાગે છે. પણ અત્યારની સ્થિતિમાં અચાને પહોંચી
વળાણ તેમ નથી.’ શેઠે કારણ જણાવ્યું. પણ ‘અરે’ કારણ આક્રિંકાથી રખડી
પાછા ફરવા પોતાના બિનિગને રોપવો હતો. સ્વાર્થાન્ધ શેઠ કેશવલાલની સેવા
અને સ્થિતિ વિસરી ગયા. આમ ખાનગી નોકરીની અસ્થિરતાને કારણે જ
સરકારી નોકરીના કાળની લાલચુ દુકા માટે પડાપડી નહિ થતી હોય?

‘સારું.’ કેશવલાલ વધુ ન બોલ્યો. સ્વાર્થથી અંધ અનેલા સત્તાધીશને સમજાવવો એટલે બેંસ આમળ લાગતી! તેમણે ઘેર જવા પહેલી ગાડી પકડી.

‘બા! બા! બાપુ આબ્બા.’ મહોદ્ધામાં રૂમતાં બાળકોમાંથી એક, કેશવલાલને જોતાં, માતાને વધાઇ આપવા દોડ્યું.

‘કેમ એકદમ!’ આમ અચાનક બેસતા વર્ષને દિવસે પતિને આવેલા જોઇ પત્નીએ પ્રશ્ન કર્યો.

‘નોકરી ગઇ!’ અત્યાર સુધી મદામહેનતે જાળવી રાખેલી સ્વસ્થતા કેશવલાલે ગુમાવી. તે નીચે બેસી પડ્યો. બાળકો એક બીજાની સામે જોતાં તાકી રહ્યાં. પત્ની પતિ અને બાળકો સામે જોઇ વિચારમાં ઝોલા ખાવા લાગી.

‘કેમ છૂટા કર્યા?’ પતિને સ્વસ્થ થતાં પત્નીએ પૂછ્યું.

‘દિવાળીની બોણી આપી!’ કેશવલાલના મુખમાંથી જવાબ નીકળ્યો.

નેદ્રા, તા. પાદરા

ઈશ્વર પેટલીકર

સાલ મુખારક

‘પાટીદાર’ માસિકના વાચકો, પૂ. નરસિંહકાકાને પ્રયાસે કરીને તમને કદાચ ‘પાટીદાર’ માસિક નૂતન વર્ષને નૂતન દિવસે તો નહિ, પણ પછીને દિવસે તો મળશેજ. છતાંય તમોને આ દિવસોમાં આ માસિક વાંચવા જેટલી પુરસદ લાગેજ હશે. કારણ કે કંઈક મિત્રોને તમો સાલમુખારક લખવા બેસી ગયા હશે, કંઈક વેપારીઓની વેપારસફળતા ઇચ્છવા બેસી ગયા હશે, પોતાના ગામના મિત્રમંડળને આ-પાણીનાં આમંત્રણ આપવામાં ને ઢીલવામાં પડી ગયા હશે. આ બધું શા માટે? દિવાળી જિજ્ઞાસા માટે. વર્ષનો છેલ્લો દિવસ દિવાળી ગણાય, અને તે પૂરું થતું વર્ષ આપણે સુખશાન્તિ ને સફળતાથી પૂરું કર્યું, તે બદલ એકાદ દિવસ જિજ્ઞાસા તેનું નામ દિવાળી. તેને બદલે કંઈક યુવકયુવતીઓ ત્રિધવિધ વસ્ત્રોમાં વિભૂષિત થઈને ફરે છે. સ્ત્રીઓ તો ગાણે દાગીનાના ભારથી હેરાન થતી હોય તેમ દળી દળીને ચાલે છે અને છતાંયે તે દાગીના દૂર કરવા નારાજ જણાય છે. પાંચ છ દિવસ નિરંતર ઊંચી ઊંચી જાતનાં વિવિધ ભોજનો જમવામાં આવે છે, નાનાં બાળકો દારૂપાનું શેડવામાં મસ્તાન અનેલાં જણાય છે.

વાચકો, આ સિવાય આપણી પાસે દિવાળી કે બેસતા વર્ષ માટે કંઈ કરવા જેવું ખાસ કામ હોતું નથી, બદલે છે છતાં આપણે કરતા નથી. તેનું કારણ એ કે આપણે તેની મહત્તા સમજી કે સ્વીકારી શક્યા નથી, અર્થાત

આપણે કોઈ દિવસ આપણો સંસાર સુધારવાનો વિચાર સરખાય કર્યો નથી. આપણે જીવનના અનેક સળગતા પ્રશ્નો ઉકેલવાના પ્રયત્નો સરખાએ કર્યા છે? આપણા સંસારમાં ઘેર ઘેર કુમરપ્રેમમાં ને કંકામમાં કંઈક સુવર્તીઓ ગોતને શરણે ચાલે છે તેનાં હારણો આપણે કોઈ પણ દિવસ શોખ્યાં છે? આમ આપણા જીવનમાં ને સંસારમાં હોણી સળગતી હોય ને ઉપરથી દિવાળી ખતાવીએ તે ક્યાંથી નભે? ખૂદ દિવાળીને દિવસે ઘેર ઘેર ફરીને નિરીક્ષણ કરતાં હાથે જ કોઈ ધરમાં ખરી દિવાળી જણાયે. ખૂદ દિવાળીને દિવસે પણ કંઈક અચળાઓ અગીઆરમ સેવે છે, પછી તેને ઘેર તે દિવાળી કે હોણી! આ બધાં કલકો 'જની ખનાઇ જન ગઇ' એ સૂત્ર પ્રમાણે વિચારે મૂકી નવી સાલે નીચે પ્રમાણેની જ્ઞાનના કેળવણી તો જરૂર સમાજને આંગણે આવતી દિવાળી તે દિવાળી જ જણાયે.

સમાજનું દરેક મુખ્ય પોતાના આત્મના મહિન વિચારે દૂર કરી સદ્ભાવ કેળવે, કંકામનાં કુટુંબો કાપી નાખી સદ્ગુણના વીજના સાધીઆ પૂરે, દરેક પતિપત્ની એકબીજાની ઉચ્ચ સજ્જાવાની અહંભાવના છોડી દેખ પતિપત્નીનું સમાનસેવ સમજે, સમાજના દરેક ક્ષેત્રમાં જાણે સાથે રહી ધરને-સમાજને-આમળ ધપાવે રાખે.

પતિ સગળે કે સ્ત્રી એ નિર્ણય વસ્તુ નથી, પણ સજ્જવ માનવી છે. પોતાને છે તેવો આત્મા તેને પણ છે. પોતે માણસ છે તેમ સ્ત્રી માણસ છે, બંને સંસારક્ષેત્રમાં વધુ જવાબદારીકરી બાંધે છે, એટલે તેને જાણે તેમ વેડંથી નાખવા જોઈ નથી. તેના ઉપર ગુલામીનો દોર અલાવવો કોઈ રીતે ઉચિત નથી, બંને પોતે પતિ છે તેટલા જ ખાતર પોતાને તેવો અધિકાર નથી. તે પોતાની નોકર નથી, પણ જીવનસાથી છે. પોતાના ભોગવિદ્યાસતું રમકડું નથી, પણ પોતાની પાછળ પોતા જેવાં ઉત્તમ સંતાન ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિ છે. આમ તે પોતાથી કોઈ રીતે બીજાની છે એમ માનવાને કોઈ પ્રમાણભૂત કારણ નથી. જતાં પણ તેમ માનીને આપણા સમાજને આપણે જ અવનતિને પંથે દોરી રહ્યા છીએ, તેના જવાબદાર આપણે જ છીએ. છતાં ધે પુરુષો પોતાને તટસ્થ રાખી સ્ત્રીઓને દોષિત ઠરાવે છે, એમ ન જાનવું જોઈએ અને તાડન-શસ્ત્રનો ઉપયોગ ન થવો જોઈએ, પણ જાણે સંસારક્ષેત્રમાં એકબીજાની ખૂલ કબૂલ કરી મન નિર્ગળ રાખી 'એ પાંખોથી બિડતું વિશ્વ મોજાર' એ પ્રમાણે પતિપત્નીના વિકાસક્રમમાં આગળ વધે રાખવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ જગતની કલ્યાણકારી દેવીઓ છે, સ્ત્રીઓ પૃથ્વીને પાટલે પવિત્રતા પામનારી શક્તિઓ છે. સંસારજગીયાની સુન્દર ને મધમધતી વેણીઓ સ્ત્રીઓ છે અને પુરુષ-

કરી રહી છે. પરંતુ સાધનસંપન્ન માણુસોની બેદરકારી અને આર્થિક તુમાળીને લીધે ચાલુ સ્થિતિ બદલાતી નથી. તેમાં એ રૂઢિચુસ્ત અજ્ઞાન વહેમી સ્ત્રીઓ આગળ પુરુષોનું કાંઈ ચાલતું નથી, તેમજ પુરુષો એ બાજતમાં અત્યંત બેદરકાર રહે છે—અને સિદ્ધાન્તને વળગી રહેવાની અશક્તિ, તથા કૌટુંબિક કલહના ડરથી આગળ પડીને એ વસ્તુ રોકવા માટે એક શબ્દ પણ બહાર કહાડતા નથી—ચાલતું આવ્યું હોય તેમ ચાલવા દો—કોણ નકામું આડે આવે! ન્યાતનો દિવાળ તે કરવુંજ પડે, મત આત્માની દુર્ગતિ થશે એ બ્રાહ્મણોએ પેમાડી દીધેલા શુદ્ધિહીન વહેમને લીધે આ અનિષ્ટ દિવાળ ચાલુ રહ્યો છે. ઊંચી ગણુતી કોમોમાં પણ સંવત્સરી, શ્રાદ્ધ, અગીઆરમાં, બારમાં, તેરમાં ચાલ્યાંજ કરે છે. એક તો વહેમ અને અજ્ઞાનમાં વંધારો થાય છે, અને ગરીબ માણુસોને નાહકના પૈમાનો વ્યય થાય છે. યુવક વર્ગ આગળ પડીને આ પ્રયા સદંતર બંધ કરવા માટે બહાર પડે તો કંઈક ફેર પડે.

પાટીદાર કોમમાં આ અનિષ્ટ ઝુંબેશ હીક પ્રમાણમાં ઊપડેલી છે અને એનો યુવકવર્ગ જન્યત થયો છે, તેને પરિણામે સિદ્ધાન્તવાદી યુવકોનો માર્ગ સરલ થયો છે. સગાજ તરફથી આવા યુવકોને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. તેમના કિસ્સા ઉપરથી પછાત રહેલાં વહેમી સ્ત્રીપુરુષોને પ્રેરણા મળી શકે એવી રીતે તેમના પગલાની જાહેરાત થવી જોઈએ. આ જમાનામાં લાપણો કરતાં જાણીએક મોટી શક્તિ છે તેનો ઉપયોગ કરીને સમાજમાં જાણુ કરાવવી જોઈએ.

હમણાંજ થોડા વખત ઉપર અમારા વાંચવામાં આવ્યું છે કે પીજ નામના ચરોતરના ગામના એક યુવાન લાઇ શનાલાઇ ઉત્તમલાઇ પટેલ અંકલેશ્વરની વૉકેશનલ ટ્રેનિંગ સ્કૂલમાં શિક્ષક છે. તેમનાં પત્ની તા. ૭ : ૭ : '૩૮ને રોજ ગુજરી ગયાં. રૂઢિચુસ્ત પિતાએ પ્રેતભોજનની તૈયારી કરવા માંડી. શનાલાઇ અંકલેશ્વરથી પોતાને ગામ દોડી ગયા. અને ખૂબ સમજવટ કરીને પત્નીના સમારક તરીકે કપડાં અને પુસ્તકોનું દાન કર્યું. વળી બેતોમાં 'પાટીદાર' માસિકનો પ્રચાર થાય તે માટે તેના કૂંડમાં પૈસા આપ્યા, અને જીજી રીતે સાર્વજનિક હિત માટે થોડો ખર્ચ કર્યો, પણ મિષ્ટાન્નજૂષ્યા બ્રાહ્મણોએ પાડેલી અકલહીન પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે ભોજન તો નાજું કરાવ્યું. આવા મુક્કમ આદર્શપ્રેમી યુવકોજ સમાજને ઊંચે લાવી શકશે. દીલા, પોચા, ડાહ્યાડગરા ગણુતા નમાલા યુવકો સમાજનું કાંઈ ઉકાળવાના નથી. પીજના લાઇને અગારાં અભિનંદન છે. શ્રાદ્ધ સંવત્સરી, બારમાં, તેરમાં, વરસી વગેરે પ્રસંગે પ્રેતભોજનના બચાવમાં કેટલીક વાર એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે એ જાતની પ્રયા માત્ર હિંદુઓમાંજ

છે એમ નથી. બીજી કેમોમાં, દાખલા તરીકે પારંગીઓમાં, પણ એને મળતી પ્રથા જોવામાં આવે છે. અલગત, આ દલીલથી ત્રેતબોજનની યોગ્યતા કોઈ રીતે સાબીત થતી નથી. અમુક વિવાદ અનિષ્ટ હોય તે જગતના ધણા દેશોમાં અગર ધણી કેમોમાં પ્રચલિત હોય તેટલા જ કારણસર તે ઇષ્ટ અગર આવકારદાયક અથવા આલુ રાખવા જેવો ગણવાનું કાંઈ કારણ નથી. મનુષ્યના મરણ પછીની કોઈ સ્થિતિમાં બ્રહ્મબોજન, જ્ઞાતિબોજન, પુરોહિતો અગર ધર્મીયાર્થો અગર સાધુસંતોને બોજન વગેરેથી તેના આત્માનું કલ્યાણ થાય છે એવી માન્યતા જગતમાં ધણા ધર્મોમાં છે એટલી જ વાત એથી સાબીત થાય છે, ધણા ધર્મોમાં છે માટે જ એ વાજબી છે એમ માનવાનું કારણ નથી. મૃત આત્મા પાછળ કોઈ જાતના બોજનની આવશ્યકતા હોય એ સાદી અકલ્પમાં તો ઊતરવું નથી, પરંતુ તેની પાછળ ફગવ્યાત લખાણુટ ખર્ચ, મોટા સમારંભો, કુટુંબને નિરાધાર કરીને પણ 'કુળની આખર' સાચવવાના ખોટા ખ્યાલથી પૈમાનો દુર્બંધ, એ ગાંધું તો સર્વ રીતે અનિષ્ટ જ છે અને એની સામે પ્રજાના વિરોધ શિક્ષિત યુવકવર્ગે ઉઠાવવાની ખાસ જરૂર છે.

‘જ્યોતિર્ધર’ તા. ૨૪:૯:૧૯૩૮

શારદાબેન મહેતા

ન્યાય

આજે તો હું મારા ‘માખણિયા’નો કપાસ જોવા ગયેલો. વર્ષાદની જરૂર હતી. કાળી જમીન પર્યટ જેવી કડક યજ્ઞ ગઈ હતી. કપાસનું બી પલળી, પીગળી ફૂંખો કાઢી આકાશ તરફ જોઈ રહ્યું હતું. એકેય આલસુ તેની ઉપર કૃપા કરે એમ નહોતું. ખેતરનું નામ ‘માખણિયું’ હતું, પણ તેની જમીન આજે લોહા જેવી નક્કર બની ગઈ હતી.

‘શું ખેડૂતની તે જિંદગી છે? નહિ ખાધાના, નહિ પીધાના, નહિ પહેર્યાના. દિવાળીના દીવાઓ આવતા જણાય છે. લક્ષ્મીનાં પૂજન યશે, જલેબીનાં કુંડાળાં તળાશે. હા, પણ તેથી મારે શું? હું તો મારા બળદ કરતાંય ખરાબ જિંદગી ખેંચી રહ્યો છું. હળવાકડકું હાંકાથી હાથ ઉપર કણીઓ ગાઝી છે. રાતદિવસ કોદાળો અને ખરપડી લેઈ ખેતરમાં ગંડચોજ રહું છું, છતાં આ નાનું સરખું પેટ ભરવાનેય દાણો મળતો નથી. મેં તે શાં પાપ કર્યાં હશે? ભગવાન વર્ષાદ નહિ મોકલે તો વ્યાજ શી ગોતે ભરાશે? આખર શી રીતે

સચવાશે? હજુ તો દીકરાદીકરીઓ જધાંય કુંવારાં રહ્યાં છે.' આવા આવા તરંગો મનમાં રમતા હતા.

‘મુવું ખેતર’ એમ કહીને મેં તો ઘર તરફ ચાલવા માંડ્યું. ગામમાં આવી લાગ્યો. એક વેપારીની દુકાનમાં નજર નાખી, તો ગોળનાં ધાડવાં ફાડતાં જોયાં. ઘી વિના તો દરરોજ ચલાવીએ છીએ, પણ થોડો ગોળ હોય તો રોટલો ભાવે એમ વિચાર આવ્યાથી ભાવ ઠરી એક ધાડવું ખરીદ્યું. મને મારા પોતાના કરતાં મારાં છોકરાંનો વિચાર મનમાં વધારે હતો. વિચારાં બિંદો છે ત્યારથી ‘ખાવું છે, ખાવું છે,’ કરતાં બિંદો છે, ગોળ ને જુવારના લોટની રાખડી સારી થાય. મેં તો એક ધાડવું ખરીદ્યું, તરતજ માથે ઉપાડ્યું ને ઘેર આવ્યો. મારું નામ અને ધાડવાના ભાવતાલ દરરોજની ટેવ પ્રમાણે શેઠે લખી લીધા. મારામાં લગવાને પહેલેથીજ - અક્કલ ઓછી મૂકેલી એટલે લણી શકેલોજ નહિ. શેઠના અક્કર મારે માટે ત્રીણી ત્રીણી ઝિમેલો જેવા હતા. કલમ ઝાલતાં ન આવડે, પછી શું? સહી કરવી હોય તો શેઠ હાથ ઝાલી ઘૂંટાવે ત્યારે ખને!

મેં ધાડવું તો ખરીદ્યું, પણ ચિંતા થવા માંડી. ‘આવો’ વિલામ મારે કેમ પાલવે? ન ખરીદ્યું હોત તો મારું,’ એમ થયું. દુઃખથી માથું ભારે થવા માંડ્યું, હૃદય શ્રેકાવા લાગ્યું. ‘બે દહાડા પછી શેઠ પૈસા માગશે, આપવું શું? આ ધાડવું તો ખવાઈ જવાવાનું! આ ભૂખ ક્યાંથી આવી? છોકરાં ને બૈરી ખાતાંજ ન હોય તો કેવું?’ મને કંઈ કંઈ વિચારો આવ્યા.

બૈરી રોટલા થડતી હતી. તેના વાળમાંથી પસીનો નીતરતો હતો. કરાંડીઓ સળગી લાડકા કરતી હતી. ચૂલો ચિતા જેવો લાગતો હતો. ગ્યાસતેલનો દીવો ઝંખો ઝંખો જળી મારી બૈરીની સેવા જનવી રહ્યો હતો. ધુમાડાના ગોટા તેની આંખોમાં લગાઈ આંસુ વરસાવતા. એક મોટી કચરોટમાં તે જુવારનો લોટ ગુંદતી હતી. પાસેજ મારો નાનો પુત્ર તેની માને મદદ કરી રહ્યો હતો. ‘રડ્યા, કૂટ્યા’ વગેરે શબ્દાલંકારોથી તેની સાથેનો આભાર સારી ગૂંહી હતી અને વારંવાર ચૂલામાંથી સળગતી કરાંડી લેછને તેને દૂર ખસેડવા મથતી. મારા ગૃહસ્થાનું આ અદ્ભુત દ્રશ્ય હું ટગર ટગર જોઈ રહ્યો.

મને તો ભૂખ લાગી હતી. ધાડવાનું દુઃખ અને પેટની ભૂખ એ બે સંકટોથી હું તદ્દન તવાળામુખી જેવો ગરમ થઈ ગયો. ‘હું આ બૈરીને પાળું, પોપું, તેને વારંવાર વૈતરું કરું, છતાંય વખતસર ભાણું ન સચવાય! આ તે કેવી બૈરી!’ હું મારી સાન ભૂલ્યો. આ દુઃખોના દાવાનજોથી મારામાં ક્રોધ

આપી ગયો. જિંદગી સુધી દાળી રાખેલી વ્યથાઓએ ઉશ્કેરી મને રાક્ષસ બનાવ્યો. ગળેલાં અપમાનો, ભાગી કુકડા થએલું સ્વમાન શરીરની નસોમાં સચવાઈ રહ્યું હતું તે ક્રોધમાં જીભગાઈ જાયું. એક શબ્દ પણ ખોલ્યા વિના મારી ખેરીની પાછળ જઈ મેં એક તમાચ ખેંચી કાઢી. એટલાથી મને સંતોષ ન થયો, મેં તેના જરડા ઉપર સાતેક ઢીકા પણ મારી. વલોણાં ખેંચી, પાણી ભરી, જાડ દળી, ડાંગર ખાંડી, પીંછા જેવો થઈ ગએલો તેનો દેહ કથરાટમાં દળી પડ્યો. જાળક રડી જાયું. મારી સ્ત્રીને જાગર નહોતી કે મેં તેને કેમ મારી. મારી આંખના ડાળા ઉકાળેલા લોખંડ જેવા લાલ થઈ ગયા. હું તો પતિદેવ હતો, પેલા રડતા જાળકનો બાપ હતો!

તરત જ ક્રોધ શમી ગયો. મને જિજ્ઞાસી મારી ખેરીની દયા આવી. ‘અરેરે! આ જિયારીને શાને મારી? સવારમાં વહેલી ઊઠે, ચાકરના રોટલા ધડે, સીમમાં નિંદવાય આવે—મારા કરતાંય અધિક વૈતરૂં કરે—છતાંય હું એનું પાલખપોષણ કરનારો પતિ! અરે, મારા ધરના એક ગંધાતા ખૂણામાં પડી રહે, રોટલાનો જડચીઓ અને મરચાની ચપટીથી ચલાવે, અને રાતદિવસ તેના જલ્લામાં આખો ધરનો ભાર ઉઠાવે; છતાંય હું એને ખવરાવનારો દાનેશ્વરી!’ તે જિયારી એક જ વાક્ય બોલી: “ચાર ચાર છોકરાંના જાપ થયા, તોય ખાવવાની ટેવ ન ગઈ.” મારું હૃદય પરતાવો કરવા લાગ્યું. મને શરમ આવી. મારું સ્વાભિમાન સમવાય એટલા માટે ‘હોં હોં’ કરી મેં રસોડું છોડ્યું. ધરના એટલા ઉપર જઈ બેઠો.

એટલામાં એક ફૂતરૂં બસી જાયું. જો ફૂતરાનો લસલસાટ સાંભળી ખીજાં ફૂતરૂં બસી જાયું અને એક અવર્ણનીય સંગીતમાં મારું જ ગામ તરબોળ થઈ ગયું.

આ મારા દુષ્ટ વર્તનનો ન્યાય-કોણુ કરશે? સરકારની કચેરીનો મેજિસ્ટ્રેટ કે ધર્મશાસ્ત્રનો શ્રીહરિ? મારાં જુજ અને દુઃખનું ભાન જેને નથી એવી સરકાર આવની કાલે તેનું ગહેમુદ્ધ મારશે, અને મારે હાથે મારી ખેરીને વધારે માર ખવરાવશે; એવી અંધણી સરકારનો મેજિસ્ટ્રેટ કેવાં કાટલાંથી મારા વર્તનનો ધડો કરવાનો છે? વાદળું ન વધવે અને વિદ્યા ન આપે તેવો શ્રીહરિ અહોનાત દાદ માગીએ તોય કેલાસના જરડામાં ફરી ગયો હોય તેમ બોલે છેય ક્યાં? તે મારાં કૃત્યોનો સારાસાર ખેંચતા ફટસો અધિકાર ધરાવે છે?

ફૂતરૂંના રાગડા વધ્યે જતા હતા, અને ગામના સારાય વાતાવરણ ઉપર અજાણે રમરાનો ધસડાઈ આવતાં હોય એમ લાગતું હતું!

આંધળું અનુકરણ

સુધારાની ધૂનમાં જુનું એટલું સોનું એ હવે ખોવાઈ જવા લાગ્યું છે. નવી આંખે નવા તમાસા એમ બિજળું એટલું દૂધ દેખાવા લાગ્યું છે. શ્રમ-જીવીઓને શ્રમે માલેતુગરો માનવધર્મ ભૂલી જવા લાગ્યા છે. સ્વાર્થા-ધો પોતાના પગ તળેનો દાનાવળ પણ વિસરી જતા જણાય છે. ખેડૂત એ અધમ કાઠીનું પ્રાણી હોય એમ એની તરફ ધૂણાથી જોવાય છે. ‘ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર, નફ્ટ નોકરી, નીચ બીજ’ વાળી કહેવત ભૂલી જવાઈ છે. તેને બદલે ‘સર્વશ્રેષ્ઠ નોકરી, મધ્યમ વ્યાપાર, નીચ ખેતી અને ન મળે તો બીજ ઠીક’ એમ સમજવા લાગ્યું છે. આથી પરિણામ એ આવ્યું છે કે ખેડૂતો ભાગતા જાય છે. કૃષિકારનો ધંધો છોડી મીલોમાં મજૂરી, પેદીઓમાં નોકરી, સ્વતંત્ર ધંધા તરફ ખેડૂતના દોકરા વળતા યયા છે. ભગવદ્ગીતાને આધારે કૃષિકારનો આપણો ધર્મ છોડી ઇતર ધર્મમાં જવાથી એ પ્રમાણે આપણું અધઃપતન થવા લાગ્યું છે. જનતા ઉપરનો ખેડૂતનો કાણુ નામશેષ પણ રહ્યો નથી. ખેડૂત માનને પાત્ર દેખાતો નથી. સમાજમાં એનું સ્થાન નથી. આ બધા માટે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનું આંધળું અનુકરણ જ જવાબદાર જણાય છે. નહિ તો ગામડામાં શ્રમ-જીવીઓના શ્રમ ખૂંચવી લેઈ તેને સ્થાને નળ સા? ચક્રી શી? અને હેલર શાં? કુરોપના દેશો ‘આવક વધારો, આવક વધારો’ની બાંગો પોકારે છે, જ્યારે આપણે સ્પષ્ટ ‘ખર્ચ ઘટાડો, ખર્ચ ઘટાડો’ની, અને તેમાં વળી શ્રમજીવીઓ ઉપર જીવનના તરફથી તો શ્રમજીવીઓને નળ વગેરેનાં ‘ખર્ચ વધારો, ખર્ચ વધારો’ની ખૂમો પાડવામાં આવે છે. કેટલો બધો ફેર છે વિચારોમાં! ખારમાં ઓછાં કરો, કરોય નહિ, વિવાહવાજનમાં ખર્ચ ઓછા કરો; પછી ભલે રાવબહાદુરે રામમહારાજઓને પાર્ટીઓ અપે, ભલે મિત્રો હોટેલોમાં ચાના કપ રોજ ડકનખંધ ઉડાવે, નાયપાર્ટીઓમાં ભલે શ્રમજીવીઓના પસીનાની આહુતિઓ અમાય, નાટક-રંગેમાં ભલે રોજ જોવા જવાય! ‘જતાં તેઓની જિંદગીમાં એકાદ પ્રસંગ જાન એમને કહેવા જવું—કહેતા રહેવું કે ખર્ચ ઓછા કરો—કરોજ. આનો અર્થ એટલો જ કે નીચલે વર્ગે ઉપલા વર્ગ માટે નાણાં ખચાવવાં અને એમને લીલાલેહર કરવા દેવી. જો એમ ન હોય તો આજ કયો વર્ગ ખેડૂતને દુઃખે દુઃખી થવા બહાર પડ્યો છે? મહેસૂલ ઓછું કરવાવાળો વર્ગ કોંગ્રેસ કહેવાય. જમીનપદ્ધતિ, ગણતંત્રપદ્ધતિ જદલવાનું ખીડું ઝડપનાર કાયદામંડળ કહેવાય. પણ જ્યાં સુધી હિંદના દરેકની દષ્ટિ ‘આવક વધારો’ શબ્દો તરફ નથી ત્યાં સુધી આ બધાં ઝાઝવાનાં જળ સમાન અમને તો દેખાય

છે. હું કોઈ પણ વસ્તુ ઝોલી કરવાના કરતાં વધારવાની પદ્ધતિઓને સાહનાર હોવાથી મને એમ જ લાગે છે કે આપણે ટૂંકા થઈ જવું, આયુષ્યે ઝોલા વોગી બનવું, (ઉમરે) નિવૃત્ત દશામાં બેસી જવું ને બીજી પ્રગતિઓને આગળ વધવું એનો અર્થ શો? શા માટે આપણે લાંબું આયુષ્ય ન જોગવવું? શા માટે આપણે લાંબા પહોળા, ઝડા ન થવું? શા માટે આપણે સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક (આધ્યાત્મિક), રાજકીય દિશામાં આગળ ન વધવું? પણ મતિ જ ટૂંકી હોય ત્યાં નિવૃત્તિ જ કામ આવે ન આવે તેનીય કોને પડી છે?

મહેસૂલમાં ઘટાડો ૫૦ ટકાનો થાય તોય બેસૂતનું દાગિય શીટ એમ મને તો નથી લાગતું. લલે બેસૂતો મહેસૂલમાં જમણું કરવાનું કહે, પણ હુડિયામણના ભાવ ઊંચા લેઈ જવાથી એ જમણું મહેસૂલને બદલે અટીગણો કાયદો માલની પેદાશમાં ભાવના વધવા સાથે જ. ‘રાયણની ખોટ કાકડીઓમાં’ વસલ થઈ જશે. દાલમાં હુડિયામણનો ભાવ ૧૮ પેન્સનો હોવાથી પૌંડો ભાવે રૂ. ૧૩-૫-૪ થાય છે. ધારો કે એ ભાવે ૧૦ મણ અનાજ વિલાયત ખાધ તો રૂ. ૧૩-૫-૪ દાયમાં આવે. હુડિયામણનો ભાવ ૧૬ પેન્સ કરવામાં આવે તો એ ભાવે તેટલા જ મણના રૂ. ૧૫-૦-૦ ઊપજે. અને જો ૧૨ પેન્સનો રૂપિયો કરવામાં આવે તો એ જ ૧૦ મણ અનાજના રૂ. ૨૦ ઊપજે. એટલે ૧૦ મણ માલ પેદા કરવાનો ખર્ચ એ જ, મજૂરી એટલી જ અને ભાવના વધવા સાથે દર ૧૦ મણે રૂ. ૬-૧૦-૮નો ચોડખો વધારો મળે.

આ ઉપરાંત પરદેશથી આવતા માલ ઉપર જ્યાં રૂ. ૧૩-૫-૪ ભરવા પડે છે તેને બદલે રૂ. ૨૦-૦-૦ ભરવા પડે, એટલે અત્યારના કરતાં વિદેશી માલ રૂ. ૬-૧૦-૪ મોંઘો પડે; તેથી દેશી માલનો ઉકાવ ચાલુ ભાવે પણ વધારે થાય, બેકારોને રોજી મળે, હુન્નરઉદ્યોગ પગભર થાય, દેશની લક્ષ્મી દેશના નારાયણો પાસે રહે અને પ્રજાનાં કાંડાંનાવડાં મજબૂત બને, આર્થિક સ્થિતિ સુધરે, વ્યાપારરોજગાર રચાવી થાય, શૂજામરો ઝોલા થાય અને આખાદી વધે. આ તરફ કોઈ બીજા દેશોનું અનુકરણ કરતું નથી એ દુઃખની વાત નથી?

બેસૂતોની પાસેથી પશુધન ગયું, તેની સાંચે આરોગ્યેય ગયું. કોરા-હળની જગાએ પંપ-ટ્રેકટર પેડાં પીધામાં રૂ. ૧૦૦ની તમાકુ પકવનારને રૂ. ૮૦-૯૦ પંપવાળાને ભરવાના આવે, જે એને એની મજૂરીમાં જયવાના હતા. દાયનાં-લાકડાંનાં હજોમાં સુધારણુદાર વગેરેની રોજી હતી, હળને માટે બે જળદ ભેદતા હતા, તે ગયાં ને ટ્રેકટર ધર લાવ્યાં, અને તે ગધુંય

ખઠારનું! એ ટ્રેક્ટર એવે તેવા જળદેવ નથી, તેમ તેની પાછળ ફરે—જેવુંકે એવા આંધાના ખેડૂતોય નથી, ત્યાં એ ઓળખેલા શા દામનાં?

નવરાશના વખતમાં એકા, ડમણિયાં, ગાડાં ભાડે ફેરવી ખઠારથી આવનારા પાસેથી વરસમાં દસગ્યાર હજાર જેટલી રોકડ ઉપજ કરનારા ગાડીતોને એકા—ડમણિયાં વાળાઓને આજસુ ને એદી જનાથી તેમના શ્રમની જે ઉપજ હતી તે મોટર-ગસો દાખલ કરીને છીનવી લેવામાં શું આંધળું અનુકરણ ગામડાં વાળા નથી કરતા? અમેરિકામાં ફોર્ડના કારખાનામાં જતા મજૂર પાસે મોટર છે, પણ તે તો રસ્તામાં જતો વખત જ્યે તેટલો વખત એ કારખાનામાં વધુ કામ આપે તેને માટે છે. આંધળું મોટર-ગસો દાખલ કરી ઉતાડ્યોને વહેલા પહોંચાડવા, તેથી તે ઉતાડ્યે એ જ્યેલા વખતનો કેટલો ઉપયોગ કર્યો કે તેથી તેણે અર્થેલાં નાણાંનો શો જાહેલો તેને મળી શક્યો, તેની જલુત્રી કાઢ્યે કરી છે ખરી કે? પાંચ દશ ગાઉ ચાલી નાખનારા—વીસ વીસ ગાઉ પગે ચાલવાનો અનુભવ તો મનેય છે—આજે મોટર-ગસમાં શો લાભ લેવાયે છે?

એ મોટર-ગસોમાં ખર્ચાતાં નાણાંનો જાહેલો મળી રહે છે ખરો કે? આવા સુધારાને નામે આંધળાં અનુકરણ કરીશું તો આપણો વિનાશ આપણે હાથેજ વહોરી લેવા જેવું થશે, માટે ચરેતરના પાટીદારો વેળાસર એતે. આજ જેટલો ભાગ છે તેનાં અનેક કારણોમાંનાં કેટલાંક તો એ છે કે તેની નવરાશના વખતની પેદાશ છીનવી લેવાય છે. તેને બધું તૈયાર મળતું થયાથી તે આજસુ—એદી જની જેકો છે. હુકાપાણીથી મહેમાનગીરી થતી હતી તે ચાના પ્યાલાથી ચવાથી એને પહેલાં કરતાં રોકડ ઉત્પન્ન વધારે શોધવું પડે છે, જે નથી એટલે તે દેવાના હુંગર તળે દગાતો જાય છે. સુધારો ન કરવો એમ કોઈ કહેતું નથી, પણ એ સુધારો એવો તો ન હોય કે આપણા ધંધાને ભાગી પાડે, નાશ કરે, ઉત્પન્ન ઘટાડે. સુધારો તો ત્યારે જ કહેવાય કે આર્થિક, સામાજિક, ધાર્મિક, રાજકીય ક્ષેત્રમાં આપણે અનેકમજા સુખી હોઈએ. સુધારાને નામે કુધારા વહોરી પગ ઉપર કાઢી મારી રક્ષા છીએ એ ભૂલવું જોઈતું નથી.

દેશમાં વધતી જતી રસ્તે લાઇનો, રથપાતી એંકો, ભલકા ને દળદળા વાળાં આલેશન મકાનો, એ કંઈ દેશની આગાહીની નિશાની છે, એમ રખે કોઈ સમજી લે. દેશમાં ખેડાર કેટલા છે? અર્ધનગ્ન ને બૂખ્યા કેટલા રહે છે? અંગ ઉપર લાલી કેટલી છે? હિમરતું પ્રમાણ શું છે? જન્મપ્રમાણ ને મરણપ્રમાણ કેટલું છે? અશિક્ષિતો કેટલા છે? ભણેલા કેટલા છે? અજ્ઞેયપતિ કેટલા છે? જલુ દીક મુડી કેટલી છે (દેવું તો નહિજ હોવું જોઈએ), એ તપાસી જોઈએ

તોજ દેશની આબાદીની આપણને ખબર પડે. એ તરફ આજ આંખ આડા કાન કરવામાં આવે છે એમાંજ આપણું લાંબી લયબીત જાણાય છે. ખોટો મોઢા, કુળવાનતો દાવો, બાપાચાદીનો ઠાઠ, ઇશ્વરનું ઈશ્વર અને આંધળું અનુકરણ આપણે નહિ છોડીએ તો આજનો જગજગતિસીએ ચહેલો 'પટેલ' શબ્દ કોઈ કાળે નજરે પડે પડે એવી ધાસ્તી રહે છે. આજ 'પટેલ' શબ્દનું મહત્ત્વ છે તેનું કારણ તે 'એડુતર્ગ'માંથી ઓળખાએલો છે. એ વર્ગની વધારે મહત્તા સરદાર પોતાને 'એડુત' તરીકે ઓળખાવે છે તેનો છે. આવતી કાલનો 'પટેલ' કયા વર્ગનો હશે તે આંધળું અનુકરણ કરનારા જાણે છે ખરા કે?

એડુતર્ગમાંથી નીકળી, હળલાકાં છોડી આજ કલમનાં તાતાં તીરે છોડવામાં મને આનંદ થતો નથી. એ તાજાં દૂધ, તાજાં બોર, તાજાં કોઠાં, મહુડાંનો રસ, વગરમાખું દૂધ, મોસમની રમતો, એની સાથે જ્યારે શહેરી જીવનને સરખાવું છું ત્યારે ગ્રામજીવન લાજ દરજ્જે ચઢિયાતું નજર સામે તરી આવે છે. એ જીવન ગુજરાતમાં, શારીરિક સ્થિતિ શુભાવી બેઠો ન હોત તો આજે પણ કલમથી કાગળ ઉપર ન લખતા હજી વડે જમીન ઉપર ચાસ જ કાઢતો હોત અને એમાં આનંદ માન્યો હોત. આંધળું અનુકરણ તો દિલના આકર્ષકમાં (પૂનામાં) બેસીને પણ ન કરવા જેટલી દિશત રહી છે, તેથી એડુતર્ગ આંધળું અનુકરણ કરતો જાય એમ લખવા પ્રેરણા થાય છે.

દિલના એડુતને માથે કરોડો-અળખે રૂપિયાનું દેવું છે તે કંઈ અનુકરણથી નહિ જિતરે. એને માટે તો એડુતોએ પોતાના સંઘ સ્થાપવા પડશે, સંગઠન કરવાં પડશે અને હથેલાતા સુધારા સામે કમર કરી ઝડપમાં પડશે. એ વર્ગને કાયર થયે દબે પાલવે તેમ નથી. આજ નજર સામે એડુતની પાપગાલીનાં જે દશ્યો નજરે પડે છે તેમાં કેટલેક અંશ આંધળું અનુકરણ જવાબદાર છે. એકે કાનમ મૂકી જ ગામમાં દીધી એટલે બીજાને ચાલે કે? એકે ગામેળું ક્યું તો બીજાને ખાડી તો ખરીજ ને! એકે દહરો કર્યો તો બીજાને છાપડે તેવી દગલું તો હોયજો! એકે જસો ચારસો મનૈયા લીધા તો બીજાને સો બસોમાંથી ભય ખરો કે? લાદરજી-સોજીતમાં નજી, ત્યારે વસો-ધર્મજમાં નહિ, હેં? આમ આંધળા અનુકરણમાં જાયું ખોધ બેઠા છીએ. આ જધાનો વિચાર કરીને ચંદ ગયું તે ચંદ ગયું, પણ દબે નવા સુધારા કરવામાં આંધળા અનુકરણને સ્થાન ન અપાય તે જોવાની ફરજ સુધારા લખણ કરનારાને માથે છે તે તેઓ ન બૂલે.

કરમસદ-લાદરજી-સોજીતમાં નજી જાણે હોય, પણ તેનાથી ચતા લાજ, તેમાં લીધી કરવી પડતી મૂડી, શ્રમજીવીઓને માથે પડતો કર-બોલો, વગેરેનો

દિમાળ કાઢી, ઉપરાંત ગામલોકમાત્રનો મત (Referendum), જર્મન લોકોની લાપામાં (Plebiscite), લેઇને કામ થાય તો વધારે ઇચ્છવા જેવું છે. મત લેતી વખતે પણ ધણી ગેરસમજ ફેલાવવામાં આવે છે, તેથી લોકો ભોળાવાઇ જાય છે. માટે તેવે પ્રસંગે નિષ્ણુતો તરફથી મતપ્રજ્ઞંધ થવો જોઇએ. એ સિવાય આપણે તૂટી પડવાના છીએ, પણ ઉભા તો રહી શકવાનાં નથી જ. ચારેય તરફ નજર નાખતાં એમ તો લાગે છે કે ગામડાં શહેરનું અનુકરણ કરશે તો 'મન્દ્રે નહિ તો માંદાં તો જરૂર જ પડશે.' શહેરોની ને ગામડાંની પરિસ્થિતિ એકસરખી નથી. એટલે શહેરનિવાસીઓ ગામડાંમાં શહેરના સુધારા લેઇ જવા માગતા હોય તો તેઓ આંધળા અનુકરણના લીધે બીતો ભૂલે છે, એમ કહેવામાં અમને સંકેત થતો નથી. આપણું તે આપણે માટે (દેશની દૃષ્ટિએ) એવી ભાવના જન્યત કરવાને બદલે દેશને, હવામાનને, ખેતરાકેને, રહેણીકરણીને સંજ્ઞ ન ધરાવતી વસ્તુઓ સુધારાને નામે દાખલ કરવા જતાં, મોરનાં પીંછાં ધાલીને મોરવાડામાં નાચનાર કાગડાના જે હાલ થાય તે હાલ તેવા સુધારાને નામે નાચનારાના ન થાય તે માટે અમારો તેમને આ ઇમારો છે.

નણ, ને વળી પાણીના! અને તે પણ ગામડાંમાં! મરકાર પાણીની જોગવાઈ માટે જે ભલામણ કરે છે તે ફૂવાના પંપો માટે નહિ, પણ જ્યાં ફૂવા, વાવ, તળાવ, કૂંદઓ ન હોય ત્યાં ફૂવા, વાવ, કૂંદ, ટૂંકમાં પાણીનાં સાધનો પૂરાં પાડવા માટે છે, નહિ કે વોટર વર્ક્સ બિલાં કરીને શ્રમજીવીઓના શ્રમમાંથી થતી બચતને એકઠી કરી ગામલોકને પાણીએ પરવશ જનાવી ગુલામીખત લખાવી લેવા જેવું કરવા માટે. હજી આવા આંધળા અનુકરણમાંથી બચાય તો પાટીદાર માટે તો સાફ જ છે.

કેમ્પ, પૂના

મગનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ

—*—

સાત ગામના પાટીદારોને જેસતા વરસની ભેટ

ભાદરણના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ ભાઈ મજલાઈ વાઘજીભાઈએ પાંચસો ઉપરાંત સંદેશા સાત ગામના વિચારવંત અને સમજુ તથા વિવેકી કહેવાતા પાટીદાર ભાઈઓને પાઠવેલા, તેમાં માત્ર પચીસેક ભાઈઓએ, સાત ગામના ભાઈઓએ ભેગા મળી સુધારા કરવા જોઇએ એ મતલબના જવાબ મોકલ્યા. બાકીના ભાઈઓને કાં તો પોતાની ઉન્નતિ માટે પડી નથી, કાં તો આજની સ્થિતિમાં સુખ માને છે, અગર તો આજસે ઘેરી લીધા છે. આજે દરેક દેશના તથા

દરેક કોમના વિચારો પોતાનું સંમૂલન તથા ઉન્નતિ કરવા એકા મળી તનતોડ પ્રયત્ન કરતા હોય ત્યારે આપણને જીનગરજુ તથા આગમુ યજુ કેમ પાલવે? આજે ત્યાં જ્યાં સંપ અને સંમૂલન નજરે પડે છે ત્યાં ત્યાં જ્યાં અને મુખ જેવામાં આવે છે. આપણે તો ધણું જાણ્યા, હવે નહિ જાગીએ તો કપારે જાગીશું? દંભી અને ધગંડી એવા આપણે નહિ જ જાગીએ? તીખાં તમતમાં લખાણોથી 'પાટીદાર' જગાડે, પરિષદો બારીને પાટીદારમંડળ અને ભગિની-સમાજ જગાડે, વિનવણી કરીને ભાષ્ય વ્રજભાષ્ય જગાડે અને જડખાંતોડ ભાષણોથી સરદાર તેમજ દક્ષીણોથી દરબાર જગાડે. તેમ છતાં કુંભકરણની જાંઘ વિનાશકાળે જ તૂટવાની છે કે શું? જનો મહાલવાને આપણે તક્ષપાપડ થઈ જઈએ છીએ. કન્યા દેનાર મરીજ હોય તેમજ આપણા આ, સોડા, આદર કોમના વિવિધ અને તાગડતોગ હુકમો જામવી રોકે તેવી સ્થિતિમાં ન હોય, તોય આપણે તો જાંઘ ધાલીને સો દોઢસો બસોની સંખ્યામાં એની હાથની ઉમળકી જમવા અને હુલ્લના નિસાસા કઢવાનવા પહોંચી જઈએ છીએ. જેને ત્યાં મરણ થયું હોય તેને ત્યાં દેવતાં જાંધીને મોટી સંખ્યામાં પટલાઈ કરવા તથા મૃત્યુદાન લેવા પહોંચી જઈએ છીએ. આપણા કુળના હીરાઓને પરકણ આપનાર કોણ કોણ છે, તેમાં વળી કોણ વધારેમાં વધારે આપશે અને દર વરસે આપશે ગમે, મરણપરણે કયો વધારે નિયોવાશે એતું જ ચિંતન રાજ કર્યા કરીએ છીએ. મરણ પાછળ મોટા મોટા વરા કરીને, પરણ પાછળ દબ ઉપરાંત પૈસો ખરચીને મોટા કુળવાન થવાનો હવે જમાનો નથી એટલે! પણ વિચાર કર્યા વગર, ફોગટ ફાંફો મારી દાવ અજમાવવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ. આતું આતું આપણે બહુ કરીએ છીએ હાં! પણ આપણું મુજરાન તથા કાકીઆવાડના પાટીદાર સમાજનું, દિંદુરતાનની કણ્ઠની કોમતું તથા કમે કમે આખા દેશનું બહુ કેમ ચાપ તે નહિ વિચારીએ તેમજ વિચારી બુદ્ધિપૂર્વક અમલમાં નહિ મૂકીએ અને બેદરકાર બની નહિ ગણકારીએ તો આપણી આખાડી પૂર્યાના પડ ઉપરથી આસ્તે આસ્તે નાબુદ થઈ ગય તો નવાઈ નહિ. કોઈ કહેશે કે એમ તે બને? તો તેણે ખાળોચીઆમાંથી બહાર નીકળી નજર પહોંચાડવી ને ત્યારે તેને જણાશે કે કેટલાય કુંવારા મરી જાય છે, કેટલાય દેવાના કુંવરો માથે લઈને તમાચો મારીને મોહું લાલ રાખીને ફરે છે, કેટલાંય આપણાત ફરે છે, કેટલાંય માત્ર આ પીને દિવસો કાઢે છે, કેટલાંય ખદેલમાં ફસી પડ્યાં છે, કેટલાંય જીગતી જુવાનીમા બેં બેં કરીને આટલાં જાય છે, કેટલાંય અણુપદ અને અણુપદ રહે છે, કેટલાંય વરસભર વૈતરૂં કરીને મરી જાય છે પણ પેટપુર આવાનું પણ દેખતાં નથી, કેટલાંય છકાપંજમાં પાપમાલ

યધને તનમનની શાન્તિ ગુમાંવી ભુંડે હાલે હાલેલાલ યધને મરી જાય છે, કેટલાંયનાં જાળકો ધાવણ વગર અને દૂધ દેખવાને અભાવે બૂખને દુઃખે મરી જાય છે, કેટલાંય વગર તાકાને છોકરાં જણીજણીને ક્ષયનો ભોગ યધને ચાલ્યાં જાય છે, કેટલાંય ઘરખૂણે ભરાઈને પીળાંપચ યધને રોગનાં ભોગ યધ પડે છે. આવી અવનતિની અનેક જાળતો તો ડગલે ને પગલે જાય છે. ત્યારે શું પાટીદાર દાય જોડીને બેસી રહેવા જન્મ્યો છે? ગને પૂછો તો કંઠું કે નહિ, દરગીજ નહિ. ત્યારે આપણામાંથી એટલા બહાદુરો પણ ન નીકળી શકે, જેઓ મુંધારો કરવાના ઉમંગથી અને ઉમળકાથી ભાઈ મજલાઈને જવાળા આપે? આને માટે શું ભગિનીસગાળે પ્રયત્ન કરવો પડશે? તો પછી મોટા મોટા મરદમુછળા ભાવડાઓનું નાક નહિ કપાય? તો ગહેતર છે કે જે ભાઈઓએ પત્નતા જવાળ ન આપ્યા હોય તે આપે. ભાઈ મજલાઈ પત્રો વાંચતાં પણ ગભરાઈ જાય એટલા પત્રો એમની પાસે જઈ પડે. ત્યાર પછી જ્યાં ભાઈઓ તથા બેગો ભેગાં મળી વિચારપૂર્વક, ધૃદ્ધિપૂર્વક, ઝીણવટથી અને બિહાપોહથી મુધાગ્રવધારા કરવાનો તોડ સત્વર કાઢે.

અજમેર

શંકરભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ

—*—

ગુજરાત બહારના પાટીદારો

ગુજરાતમાં પાટીદારોની જેટલી સંખ્યા છે એટલી સંખ્યા ભાગ્યે જ બીજે ક્યાંય હશે. પણ એ તો ખરું જ છે કે ગુજરાતના પાટીદારો વેપારવણજને અર્થે હિન્દુસ્થાનના હરેક પ્રાંતમાં જ નહિ, પણ ઠેક આફ્રિકા સુધી પણ જઈ વસ્યા છે. એ પાટીદારોની પરદેશમાં જઈ વેપાર કરવાની કુશળતાની નીશાની છે. જે લોકો થોડાજ અરસામાં એટલે કે ૩૦થી ૪૦-૫૦ વર્ષ સુધીમાં, ગુજરાત છોડી ગયા છે તેમની જોડે ગુજરાતના પાટીદારોએ સંઘ બનવાની રાખ્યો છે, પરંતુ જે પાટીદારો લગભગ ૧૫૦થી ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં રાજકીય ક્ષિયલપાયણને તેમજ વ્યાપારને લીધે ચેવલા, ઔરંગાબાદ, શુહાનપુર, હૈદરાબાદ, વરાહ, વગેરે હિન્દુસ્થાનના અન્ય ભાગોમાં જઈ વસ્યા છે, જેઓ પાટીદાર તરીકેનું અભિમાન રાખે છે અને જેઓ એ પ્રદેશોમાં સારી સંખ્યામાં અને પ્રગતિશીલ છે, તેમની સાથેના સંઘ ગુજરાતના પાટીદારોએ બનવાની રાખ્યો નથી. બહાર પ્રદેશોમાં જઈ વસેલા એ પાટીદારોના સામાજિક રીત-રિવાજો ગુજરાતના પાટીદારોનાં જેવાજ હોવા છતાં અમુક રીતરિવાજો-વર્તમાન

સમજને અનુભવીને સમાજને દિનકર થાય તેવા ઘડી તે મુજબ જ્યાં પાટીદારો વર્તવા કરે છે. એમણે સામાજિક તેમજ આર્થિક ઉન્નતિમાં પણ ભારે તરક્કી કરી છે, એ વાન ગુજરાતના મોટા મોટા પાટીદાર સમાજનો સારી રીતે જાણે છે. પણ અમુક સંકુચિત ભાવોને લીધે એમનું લક્ષ આ જાણુ તરફ દૃષ્ટુ મધું નથી, તેથી તેઓ સામાજિક વ્યવહાર કરવામાં પણ સંકેત ગણે છે, એ અનુચિત છે.

યેવલાં, હુદ્દાનપુર વગેરેના પાટીદારોનો પરિચય 'પાટીદાર' માસિક દ્વારા હું પહેલાં આપી ચૂક્યો છું, પણ એ જાણુ ગુજરાતના નવયુવાન પાટીદારોનું લક્ષ મધું નથી, તેથી આ બીજી વાર એમનું ધ્યાન આ જાણુ દોરવું મારું કર્તવ્ય ગણું છું.

ગુજરાતમાં 'પાટીદાર મંડળ'ની અને 'પાટીદાર ભગિનીસમાજ'ની પરિપદા દર વર્ષે ભરાય છે, પણ લખતાં દુઃખ થાય છે કે એ પરિપદોનો લાભ માત્ર ગુજરાતનાં પાટીદાર ભાઈએનો જ લેઈ જુદા ગુજરાતનાં પાટીદાર ભાઈએનો એથી વંચિત રાખે છે, એ સુધરેલાં પાટીદાર ભાઈએનો માટે અણગમતી વાત છે.

માટે મારી ઓક પાટીદાર તરીકે ગુજરાતનાં પાટીદાર અમગણ્ય ભાઈએનો નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે આવતી પાટીદાર પરિપદને એવાં સંકુચિત જાહેનામાંથી કાઢી, વિશાળ રૂપે વિસ્તારી હિન્દુસ્થાનમાં વસતાં સૌ પાટીદાર ભાઈએનોના સદયોમથી પરિપદ ભરી, પાટીદાર સમાજની સામાજિક તેમજ આર્થિક ઉન્નતિ કરવા માટે શુદ્ધ અંતઃકરણથી વિચારવિનિમય કરી આવની પરિપદને ચક્ષુથી જનાવે!

પાટીદાર પરિપદ આજે અમુક અમુક ભાગોમાં જ ભરાય છે, એના કરતાં તો એ પરિપદ જ્યાં જ્યાં પાટીદારોનો વધુ સમુદાય હોય એવાં સ્થાનોએ પણ ભરાય અને ત્યાં દરેક પ્રાંતના પાટીદાર ભાગ લેઈ શકે તો એથી પાટીદાર સમાજની ઘણી સારી ઉન્નતિ થઈ શકે એમાં શંકા નથી.

માટે ગુજરાતનાં અમગણ્ય પાટીદાર ભાઈએનો તેમજ પાટીદાર પરિપદ ભરાવનાર કાર્યકર્તાઓને નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે આવતી પાટીદાર પરિપદમાં જુદા ગુજરાતના પાટીદારો પણ ભાગ લેઈ શકે એવી વ્યવસ્થા કરે તો સારું છે.

આશા અને વિશ્વાસ છે કે પાટીદાર નવયુવકો વિશાળ મને પ્રત્યેક પ્રાંતમાં વસતા પાટીદારોને પાટીદાર પરિપદમાં ભાગ લેવા માટે સચના કરવાનું ચૂકરો નહિ અને આગામી પરિપદને વિજયી જનાવવાને ભાગ્યશાળી થશે, એવી આશા સેવતો, હું છું પાટીદાર સમાજનો નમ્ર સેવક,

હુદ્દાનપુર, સી. પી.

રંગલાલભાઈ બાવાજી પટેલ

વડોદરામાં સંમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળની સ્થાપના

પ્રથમ છાત્રાલય શરૂ કરવાનો ઠરાવ

શ્રી. મોતીલાલ અમીનનું પ્રેરણાત્મક ભાષણ

સંમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ સ્થાપવાનો અને છાત્રાલય કાઢવાનો વિચાર કરવા માટે પાટીદારોની એક બહેર સભા રવિવાર, તા. ૨૫:૯:૩૮ને રાજ સવારે સાડા આઠ વાગ્યે વડોદરા મુકામે તારકેશ્વર મંદિરમાં આવેલા ખડાયતા છાત્રાલયના યોગાનમાં ગણી હતી. તેમાં વડોદરામાં વસતા તેમજ બહારગામના કેળવણીના કાર્યમાં રસ ધરાવતા ભાઈઓએ સારી હાજરી આપી હતી.

શરૂઆતમાં શ્રી. મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલે સભા બોલાવવાનો હેતુ જણાવી તથા આવેલા પત્રો રજૂ કરી પ્રમુખસ્થાન માટે વયોવૃદ્ધ આગેવાન શ્રી. દુલસીભાઈ બકોરભાઈ અમીનની દરખાસ્ત રજૂ કરી હતી. તેને શ્રી. વાલજીભાઈ અમીને અનુમોદન આપતાં શ્રી. દુલસીભાઈ અમીને સર્વના પ્રેમભાવ બદલ આભાર માની પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું હતું.

શ્રી. મોતીલાલ અમીન: બાદ કેળવણીની દિશામાં લાંબા સમયથી જાણીતા કાર્યકર્તા શ્રી. મોતીલાલ અમીને પ્રેરણાત્મક વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે “પાટીદારના વિશાળ સમુદાયમાં અભાષ શક્તિ ભરેલી છતાં સંપ તથા સંગઠન નહિ જામવાને કારણે એ જોઈએ તેટલા આગળ વધી શકતા નથી, જ્યારે નાની નાની કોમો પોતાનું સંગઠન કરી કેળવણીનો ગહોળો પ્રચાર કરી રહી છે. આ ઉપરથી હું કોમી ભાવની સંકુચિતતા રાખવા કહું છું એમ નથી. મારી પ્રવૃત્તિઓમાં પેટલાદ બોર્ડિંગથી માંડી ચરોતર એન્જીનિયરિંગ સોસાયટી, ચરોતર બોર્ડિંગ, ચરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ, વગેરેમાં ખીલકુલ કોમી ભાવ રાખ્યો નથી. પરંતુ આજે તો દશા એ યજ્ઞ પડી છે કે ગરીબ રિયતિના પાટીદાર વિદ્યાર્થી માટે મદદ મેળવવાનું સ્થાનજ નથી. કોઈ કોઈ ભાવનાવાળા ભાઈઓ ખાનગી મદદ કરતા હોવાનું હું જાણું છું, પણ એ તો દરિયામાં ખસખસ જેવું છે.

“આજે જૈન, ખડાયતા, કાયરય, મુસલમાન, નાગર, મરાઠા, વગેરે કોમમાં પાટીદાર વિદ્યાર્થી જન્મ્યો નથી, એ જ એનો ગુનો છે. નહિ તો એને સહેલાઈથી ચાતિક્ષકોની મદદ મળત.

“જરૂર પડ્યે આશ્રય મેળવવાની જગ્યા હોય તો એની દૃષ્ટી પણ ધણી વિદ્યાર્થીઓ ભણી શકે. વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળનું પણ નાના પ્રમાણમાં એમજ છે.

“સાતિકુંડ અને સાતિસરથાઓ ગાટે સંકાય થાય છે. વિશાળ શક્તિ હોય તો આખા દેશનું કે દુનિયાનું મંડળ પણ થઈ શકે. પરંતુ શક્તિની મર્યાદા હોય છે. મંડળ દ્વારા જ્યાં પાટીદારો ભેગા મળશે તોય ધણા લાભ છે.

“આ રથપાનાર મંડળનું કામચલાઉ જંધારણુ મેં જોયું છે. અને છાત્રાલયના નિયમમાં વાંચ્યું છે કે એમાં પચીસ ટકા બીજી સાતિના વિદ્યાર્થીઓ પણ લેવાના છે, જે ખુશી થયા જેવું છે. એથી સંકુચિતપણું જશે અને શ્રીજ્ઞના રીતરિવાજ પણ જાણવાના મળશે.

“શાળા કે હાઇસ્કૂલ કાઢવી સહેલી છે, સાચા જુઠા પ્રચારથી ઘણાં શહેરામાં એ નીકળતી આપણે જોઈએ છીએ. પરંતુ પ્રાથમિક શાળા કે બાલગદિર કાઢવું અઘરું છે. અને તેથીયે અઘરું છાત્રાલય કાઢવાનું છે. મારો એ બાળતનો બહેનો અનુભવ છે, એમાં અતિમહેનત અને ભારે વ્યવસ્થાનું કામ છે. ચરોતર બોર્ડિંગ હાઉસમાં છોકરાઓને નિર્ભયસની જનાવવાની અતિકાળજી રાખવા છતાંય એમાંથી ચાન્સીડી ખીનારા જડી આવે છે. આણંદ-વસોતો પણ એ અનુભવ છે. વિદ્યાર્થીઓ સાથે કામ લેવામાં ખૂબ કાર્યદક્ષતા જોઈએ અને સારા પગારના ખૂબ લાયક ગૃહપતિ જોઈએ. એના જ ઉપર મોટો આધાર હોય છે.

“ઉત્તમ છાત્રાલયની જરૂર તો મને વિદ્યાર્થીઅવસ્થા વખતથી જ જણાઈ છે. છાત્રાલય સારૂ કરતા પહેલાં મંડળ પાસે દર હજાર રૂપિયાનું ફંડ હોવું જોઈએ. મારાથી માંડી પ્રો. કર્વે સુધીનો એ અનુભવ છે કે વાર્ષિક મદદોના ધોરણ ઉપર મદાર રખાય નહિ.

“ફંડ વધારવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એક લાખથી વધીને દર લાખનું ફંડ ચાલે તો મંગલે તો વધુ નહિ લાગે.

“દરેક લગ્નમાં ઝોઝામાં ઝોઝો એક એક રૂપિયો આ કેળવણી ફંડમાં અપાય તોય ધણી મોટી રકમ થાય. એ પદ્ધતિ પડી જવી જોઈએ.

“કાંકરોલી અને ધીનાચણના મંદિરના મુખિયા માત્ર ચરોતરનાં ગામેમાંથી દર વર્ષે એકેક બખ્ખે કરીને લગ્નકામ એક લાખ રૂપિયા ધર્મને નામે લેઈ જાય છે. મુખ્ય ભાગે જ્યારે સ્ત્રીઓ આવી રકમો આપી રહી છે, ત્યારે કેળવણીમાં સમજનારાઓ પાસેથી મદદ મેળવવાનું કેમ ના બને? માત્ર એ કામ લેઈ એસનાર, એને માટે જ રખડનાર કાર્યકર્તાઓ જોઈએ. એમ બને તો કાંઈ કામ અશક્ય નથી. સલાઓ મેળવો, પ્રચાર કરી વિચારો કેળવો અને કાર્ય ઉપાડો.”

શ્રી. ચિમનલાલ અમીન : બાદ શ્રી. ચિમનલાલ હ. અમીને વિવેચન

૩૨ વડોદરામાં સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળની સ્થાપના

કરતાં જણાવ્યું હતું કે “પાટીદાર જ્ઞાતિનો એક કુટુંબ તરીકે વિચાર કરતાં ચરોતર અગ્રપદે હોષ મોટા ભાષની જગ્યાએ છે. એમની પાસે નાણાં અને બુદ્ધિબળ બધુંય છે. એ હવે પોતાના બીજા નાના ભાઈઓ માટે ખર્ચાવું બેઠાં છે. કાનમ-વાકળ વગેરે ભાગમાં નાણાં હતાં ત્યારે કોઈ આ રસ્તે દોરનાર ન મળ્યું. ત્યાંથી જ લાખ રૂપીઆ ભેગા કરવા સહેલા હતા. પણ આજે તો મુશ્કેલીઓની પરંપરા ચાલે છે. છતાંય એમાં સાધનસંપન્ન વ્યક્તિઓ નથી એમ નહિ, અને અજ્ઞાનતાથી ખોટા ખર્ચ નથી થતા એમ પણ નથી. પરંતુ એમને સુરસ્તે વાળીને કેળવણીનો પ્રચાર કરવામાં આપના જેવા બુદ્ધિશાળીઓનો સાથ બેઠશે.

“અહીં હાઈ સ્કૂલ, કોલેજ, કલાભવન વગેરે સંસ્થાઓ હોવા છતાં પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ માટે મદદ મેળવવાનું કે યોગ્ય જગ્યાએ વ્યવસ્થિત રીતે રહીને લાભવાનું સ્થળ નહિ હોવાથી હું જેમને યુરુ તરીકે માનું છું એ પૂજ્ય શ્રી. મોતીભાઈ અમીન સાહેબને માત્ર ચરોતરની પ્રવૃત્તિમાંથી હવે આગળ વધી સમગ્ર પાટીદાર માટે મંડળ અને જાત્રાલય કાઢવા બાબત પાંચ સાત વર્ષથી કહી રહ્યો હતો. પરંતુ એમનો તો એક જ જવાબ હતો કે ‘હુંય છત્તું’ છું, પણ કામ કરનાર બેલા થાઓ. મારી તો હમેશ સહાનુભૂતિ જ રહેશે.’

“પાટીદાર કામ આજે દેશમાં સુવિખ્યાત છે, એટલું જ નહિ પણ સ્વ-દેશભક્ત વિદ્વલભાઈ પટેલની કાર્યદક્ષતા પછી તો દુનિયાભરમાં જાણીતી થઈ છે એમ કહું તોય અતિશયોક્તિ નથી. છતાં આપણે સંગઠિત થઈ કેળવણીપ્રચારની સંગીનતા ન કરીએ તો તે યોગ્ય નથી. આશા રાખું છું કે સાધનસંપન્ન ભાઈઓ વિશાળ ભાવના રાખી આ કાર્યમાં નાણાંની મદદ આપે અને કાર્ય-કર્તાઓ વખતનો ભોગ આપે. એ રીતે આપણે સૌ પોતપોતાની ફરજ બજાવીશું તો મંડળ દ્વારા સંગીન કાર્ય થશે.”

ગાદ ભાઈ ચિમનભાઈએ ‘સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ’નું બંધારણ નીચે પ્રમાણે રજૂ કર્યું હતું :

મંડળનું બંધારણ-ઉદ્દેશ: ૧. પાટીદાર કામના જરૂર જણાય તે વિદ્યાર્થીઓને લાયક અભ્યાસમાં આર્થિક મદદ આપવી.

૨. વડોદરા શહેરની જુદી જુદી શિક્ષણસંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરતા મુખ્ય-ત્વે પાટીદાર કામના વિદ્યાર્થીઓ એક જ જગ્યાએ રહી શકે અને પોતાના ચારિત્ર્યમાં અને રહેણીકરણીમાં સારો વિકાસ કરી શકે તે માટે હાલ તુરંત વડોદરા શહેરમાં જાત્રાલય ચલાવવું (જેમાં પચીસ ટકા વિદ્યાર્થીઓ બીજી

કામના લેવા).

૩. ફેળવણીનિયમક પ્રવૃત્તિઓ કરવા રૂ. ૨૫૦ અગર વધુ રકમનાં ન્યાય (ફસ્ટ ફંડ) સ્વીકારી તેમની શરતો મુજબ તેમનો વહીવટ કરવો.

૪. ફેળવણીનો પ્રચાર વધારવા સંગોગો અનુસાર શક્ય તેટલી બીજી પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.

સભાસદો :

(૧) એકી વખતે રૂ. ૨૦૦૦ કે તેથી વધુ રકમ આપનાર મુરબી.

(૨) એકી વખતે રૂ. ૧૦૦૦ આપનાર દાતાર.

(૩) એકી વખતે રૂ. ૫૦૦ અગર લાગણગાટ ૭ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦ આપનાર પહેલા વર્ગના સભ્ય.

(૪) એકી વખતે રૂ. ૨૫૦ અગર ૭ વર્ષ સુધી રૂ. ૫૦ આપનાર બીજા વર્ગના સભ્ય.

(૫) એકી વખતે રૂ. ૧૨૫ અગર ૭ વર્ષ સુધી રૂ. ૨૫ આપનાર ત્રીજા વર્ગના સભ્ય.

(૬) એકી વખતે રૂ. ૬૦ અગર ૭ વર્ષ સુધી રૂ. ૧૨ આપનાર ચોથા વર્ગના સભ્ય.

(નં ૧થી ૬ સુધીના આજીવન સભાસદ ગણાશે.)

(૭) દર વર્ષે રૂ. ૫ આપનાર વાર્ષિક સભ્ય ગણાશે.

(દાતાર અને નીચેના વર્ગના આજીવન સભ્યો ખૂટતી રકમ પૂરી કરવાથી ઉપલા વર્ગમાં જઈ શકશે.)

બાદ સભ્યો, સભા, ચૂંટણી, વ્યવસ્થાપક મંડળ, વગેરે બાબતના નિયમો વાંચી જતાપતાં, સભાસદોની ઓળખ સભામાં તે રજૂ કરવા હુકમ હતો. તે પછી નીચે પ્રમાણેના કરાવો થયા હતા :

કરાવ ૧ : “સમસ્ત પાટીદાર ફેળવણી મંડળ સ્થાપનાનો અને તેનું કામચલાઉ બંધારણ મંજૂર કરી એ અનુસાર સભ્યો બનાવી આખરી બંધારણ અને નિયમો તેમાં મંજૂર કરાવવા” બાબતનો કરાવ શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલની દરખાસ્તથી અને શ્રી. મણિભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલના અનુમોદનથી પસાર થયો હતો.

કરાવ ૨ : “કામચલાઉ વ્યવસ્થાપક મંડળ, સભ્યો વધારવાની સત્તા સાથેનો કરાવ, જેમાં પ્રમુખ શ્રી. દુલ્લસીભાઈ બંધારભાઈ અમીન, ઉપપ્રમુખ શ્રી. બાઈલાલભાઈ દાહભાઈ અમીન તથા શ્રી. મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન,

૩૪ વડોદરામાં સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળની સ્થાપના

મંત્રી શ્રી. મગનભાઈ સંકરભાઈ પટેલ તથા સહમંત્રી શ્રી. ચિમનભાઈ મૂ. અમીન, શ્રી. ચિમનભાઈ હ. અમીન, શ્રી. વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ અને શ્રી. વલ્લભભાઈ ત્રિ. પટેલ, તેમજ કાર્યવાહક સભ્યો નિમવા” જ્ઞાતજનો, શ્રી. લક્ષ્મીદાસ લલુભાઈ વકીલની દરખાસ્તથી અને શ્રી. ચિમનભાઈ હ. અમીનના અનુમોદનથી પસાર થયો હતો.

કરાવ ૩: “હાલ કેળવણી મંડળનું કાર્ય શરૂ કરવા અને રૂ. દશ હજારનું ફંડ થયેથી વડોદરામાં જાત્રાલય કાઢવું.” શ્રી. મોતીભાઈ ન. અમીનની દરખાસ્તથી અને શ્રી. ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીનના અનુમોદનથી આ કરાવ પસાર થયો હતો.

પ્રમુખશ્રીનું વિવેચન: પ્રમુખ શ્રી. તુલસીભાઈ અમીને વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે આ અતિજરૂરી પ્રશ્ન જાગત અમેએ પહેલાં પણ ધ્યાની વખત વિચાર કર્યો હતો. પરંતુ કામ કરનારને અભાવે કંઈ થઈ શક્યું નહોતું. આશા છે કે આ વખતે કામ કરનાર તૈયાર થશે તો પૈસાની મુશ્કેલી નથી પડવાની. આ કેળવણીના પ્રચારનું કામ ખૂબજ જરૂરનું છે. ગારાથી કાર્ય તો થઈ શકે તેમ નથી, પરંતુ નાણાં મેળવવાના કાર્યમાં હું સક્રિય મદદ કરીશ.

શ્રી. ભાઈલાલભાઈ અમીને વિવેચન કરતાં જણાવ્યું હતું કે આ મંસ્થા આપણે વડોદરામાં શરૂ કરીએ છીએ, પરંતુ આપણું ધ્યેય તો જાત્રું રહેતું નોંધીએ, અને વડોદરાનું જાત્રાલય શરૂ કર્યા પછી એ પગભર થયાં જાદ અમદાવાદમાં પણ એક જાત્રાલય કરવાના વિચારે આપણે સેવના નોંધીએ. ઉત્સાહથી કાર્ય ઉપાડી લેવામાં આવશે તો નાણાંની મુશ્કેલી નથી પડવાની એટલી શ્રદ્ધા ગખશે.

આભાર: છેવટે પ્રો. ચતુરભાઈ સંકરભાઈ પટેલે પ્રમુખશ્રીનો તેમજ સભાજનોનો આભાર માન્યા જાદ સભા આશા અને ઉત્સાહ વચ્ચે વિસર્જન થઈ હતી.

વરણમા

ચિ. હ. અમીન

“ગુજરાત વેપારીઓનો દેશ છે. વેપારમાંથી ધન કમાતા હોય તેમને શોખ થાય કે પોતાની નાતનાં જાળકો માટે જાત્રાલય કરાવીએ. ‘જાત્રાલય’ એ મોહું નામ તો આપણે પાછળથી પાડ્યું. તેમણે તો જાપડાઓએ તેને ‘ઓર્ડિંગ’ જ કહી હતી, અને છોકરાઓની આવાપીવાની સગવડ કરી આપવા ઉપરાંત ખીજ તેમની દરપના નહોતી.”

ગાંધીજી

ચર્ચાપત્ર

૧. સત્ય અને અહિંસા

‘પાટીદાર’ના અષાઢતા અંકમાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યકૃત ‘યોગસાસ્ત્ર’નું અવલોકન વાંચી, તે પુસ્તક મારા મિત્ર પાસેથી મેળવી હું વાંચી ગયો. તેમાં મને જે શંકાઓ થાય છે તે ચર્ચા માટે ‘પાટીદાર’માં મોકલું છું, તો તે પ્રસિદ્ધ કરશે એવી આશા છે.

૧. સત્ય: આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે “પ્રિય અને હિતકર એવું બોલવું તેનું નામ સત્ય. જે વચન સત્ય હોવા છતાં અપ્રિય અને અહિતકર હોય તે સત્ય નથી” (પૃષ્ઠ ૭). “વળી સાચું પણ પારકાને પીડા કરનારું વચન ન બોલવું; કારણ કે, કૌશિક તાપસે પાર્થીઓને મૃગનું ટાળું ક્યાં મળ્યું છે તે જનાવીને નરકગતિ વહોરી લીધી” (૨૭). ત્યારે કચેરીમાં આરેપીને પીડા કરનારી સાચી સાક્ષી ન પૂરવી? અને આમ પારકાને પીડા કરનાર જ્યાં સત્ય વચનનો નિષેધ કરવામાં આવે તો જન્મતમાં સત્યની કેટલી માત્રા ટકે? પછી તો ‘જે વચન સત્ય હોવા છતાં’ પોતાને પણ ‘અપ્રિય અને અહિતકર હોય તે સત્ય નથી,’ એમ માનીને સાચું કાણુ બોલશે? ત્યારે સત્યની કિંમત પણ શી?

૨. અહિંસા: આચાર્યશ્રી જણાવે છે કે “કેટલાક એમ કહે છે કે, દુઃખીઓને મારવામાં દોષ નથી; કારણ કે, તેમ કરવાથી દુઃખી જીવ દુઃખમાંથી મુક્ત થાય છે! પરંતુ તે માન્યતા પણ ખૂલ લાગેલી છે. કારણ કે, એવી રીતે મારેલાં તે પ્રાણીઓ આ દુઃખમાંથી છૂટી નરકમાં તેથી પણ વધારે દુઃખ નહિ પામે તેની શી ખાતરી?” (પૃષ્ઠ ૨૫). પણ સામે એ પ્રશ્ન પણ પૂછી શકાય કે તે પ્રાણીઓ મુઝા પછી વધારે દુઃખ પામશેજ એની પણ શી ખાતરી? અને તેના મુઝા પછીના તેના અનિશ્ચિત અને શંકાસ્પદ દુઃખની કલ્પના કરવા કરતાં તેના દાલના નિશ્ચિત અને દેખીતા દુઃખમાંથી તેને ઉગારવો તેમાં શું ખોટું? એને પુણ્ય કેમ ન માનવું? અને અહિંસાના વર્તમાન જગદ્ગુરુ ગાંધીજીએ આવી જ વિચારંબ્રેણીએ દુઃખી વાછરડાને તેના દુઃખમાંથી મુક્ત નહિ કરેલો?

વાચક વર્ગ આ બે વિષય ઉપર ચર્ચા કરી શુદ્ધ નિર્ણય ઉપર આવવા મદદ કરશે નો હેતુકાર માનીશ.

જાણવાભેગ

૧. છાત્રાલયસંમેલન, ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ, શુક્લતીર્થ (ભરૂચ) ૧

સંમેલન: નવેમ્બર તા. ૪ અને ૫

તાલીમવર્ગ: ઓક્ટોબર તા. ૨૯થી નવેમ્બર તા. ૩

છાત્રાલયસંમેલન અમદાવાદના શારદામંદિરનાં સંચાલક શ્રીમતી સવિતા-
બેન ત્રિવેદીના પ્રમુખપણા નીચે નવેમ્બર તા. ૪ અને ૫ના રોજ શુક્લતીર્થમાં
નર્મદા હાઇ સ્કૂલના મકાનમાં મળશે.

ગૃહપતિ તાલીમવર્ગ એ આ સંમેલનની વિશિષ્ટતા રહેશે. તાલીમવર્ગ
ઓક્ટોબર તા. ૨૯, ૩૦, ૩૧ અને નવેમ્બર તા. ૧, ૨, ૩ના દિવસોમાં
ભરવામાં આવશે અને તેની મુખ્ય વ્યવસ્થા દક્ષિણામૂર્તિવાળા શ્રી. હરભાઈ
ત્રિવેદીને હસ્તક રહેશે. આ વિષયોના ગુજરાતના અનુભવીઓને પણ
ભાગવવામાં આવશે.

તાલીમ માટે એકલા યજ્ઞેલા ગૃહપતિઓ અને અમ્ય સંજ્ઞનો તાલીમના
સંસોમાં છાત્રાલયનું જીવન ગાળી આદર્શ છાત્રાલય કેમ ચલાવી શકાય તેનો
વ્યવહાર પદાર્થપાઠ મેળવે તે માટે યોજના થશે.

તાલીમવર્ગની વ્યવસ્થા કરવામાં અનુકૂળતા યાચ તે માટે વર્ગોમાં જોડાવા
છત્તનાર ભાઈઓ દાખલ શ્રી રૂ. ૧ મોકલી ઓક્ટોબરની તા. ૧૫મી પહેલાં
પોતાનાં નામ નોંધવા માટે મંત્રી, છાત્રાલયસંમેલન, શુક્લતીર્થ, એમને લખે.

તાલીમવર્ગમાં જોડાનાર અને સંમેલનમાં ભાગ લેનાર સંજ્ઞનોને સંમેલનના
સંસોડાનો લાભ લેવાની છત્તજા હશે તો દરેકે દરરોજના રૂ. ૦-૧૦-૦
ભોજનખર્ચના આપવા જોઈશે. છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓને સંમેલનમાં ભાગ
લેવા ઉત્તેજન મળે તે માટે વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી દરરોજના ભોજનખર્ચ પેટે
રૂ. ૦-૬-૦ લેવામાં આવશે. એનો માટે ઇલાવદી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવશે.

આશા છે કે ગુજરાતનાં છાત્રાલયો આ સંમેલનમાં ભાગ લેશે.

નર્મદા હાઇ સ્કૂલ,
શુક્લતીર્થ
તા. ૨૫:૬:૩૮

લીખાભાઈ કુ. પટેલ,
મંત્રી, છાત્રાલય સંમેલન,
શુક્લતીર્થ (ભરૂચ)

અંત્યપરિચય

૧. જેકિલ અને હાઇડઃ આર. એલ. સ્ટીવન્સન દ્વારા અંગ્રેજી પુસ્તકના અનુવાદક-મગનલાલ પ્રભુદાસ દેસાઈ; પ્રકાશક-નવચંપન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૪+૧૫૧, કિંમત નવ આના. અંતરમાં કોઈ માણસ સંપૂર્ણ રીતે દેવ નથી, સંપૂર્ણ રીતે દાનવ નથી; સર્વ માણસમાં કંઈક અંશે દેવત્વ છે, કંઈક અંશે દાનવત્વ પણ છે. આમ માણસ મદસદ્ વૃત્તિઓનો સમૂહ છે. સમાજની, અર્થાત્ જ પોતાની ઉન્નતિ માટે એણે દેવત્વને માર્ગે પ્રયાણ કરવું પડે. પણ ભોગવાસનાઓ અનેક વાર તેને દાનવત્વને માર્ગે ખેંચી જાય છે. સમાજમાં પ્રત્યેક માણસની આ અવસ્થા છે, છતાં પાછું સમસ્ત સમાજની દૃષ્ટિએ આ અશિષ્ટ દેખાય છે. આથી માણસ પોતાના દાનવત્વના અંશોને ગોપાવવાના પ્રયત્ન કરે છે. આમાં એને સફળતા મળતી દેખાય છે, કોટલે એ ગોપનને (hide) માર્ગે એ ચાલ્યો જાય છે અને એથી જ અંગ્રેજી લેખકે પુસ્તકનું નામ 'જેકિલ અને હાઇડ (Hide)' રાખ્યું છે. એ ગોપનને પરિણામે ધીરે ધીરે તેની દાનવવૃત્તિ રીઢી ઘાય છે અને જતે દિવસે પરિણામે એની દેવવૃત્તિ સમૂળી નાશ પામે છે, અર્થાત્ તેનું મનુષ્યત્વ અવસાન પામે છે. લેખકે બહુ કુશળતાથી એ વસ્તુ આ રૂપકકથા દ્વારા બતાવી છે. ગોપન ચિતરવા કથાને કંઈક ડિટેક્ટિવની કથા જેવી હાંટ લાગી છે, પણ તે નહિ જ જેવી; શુભગાત્રી અનુવાદ સારો થયો છે, ભાષા સરળ ને રુચિકર છે. 'પ્રતીક'ને બદલે 'પ્રતિક' છપાયો છે, તે વખતે છાપખાતાની ભૂલ હોય; પણ 'અક્ષરંગી'ને બદલે ત્રણ રથાને (૫૪ ૧૨, ૪૨ અને ૧૧૧ ઉપર) 'અપતરંગી' છપાય એ તો અનુવાદકની જ ભૂલ ગણાય. બે રસ્તા આગળલા કાપે તે જગાને 'ચક્ર' કહીએ, એક રસ્તાને જીતે રસ્તો મળે તે જગાને, ત્રણ દિશાએ જવાનું હોવાથી, 'ત્રિમેદા' કહીએ, પણ ત્યારે અનુવાદક 'બે રસ્તા મળે તે જગાને 'દુમેદા' કેમ કહેતા હશે? આત્મોન્નતિને માટે સૌએ આ કથા પાંચવી ધટે.

૨. કેળવણીની દ્રશ્યતા ('નૂતનશિક્ષણ' મંથમાળા-પુસ્તક ખીજું, 'નૂતનશિક્ષણ'નું ત્રીજું વર્ષનું બેટપુસ્તક): અંગ્રેજી ઉપરથી અનુવાદક-ચંદ્રલાલ કા. ભટ્ટ; પ્રકાશક-શુભગાત્રી નૂતનશિક્ષણસંઘ, ચંદ્રવદન સુનીલાલ રાહ, 'નૂતનશિક્ષણ' કાર્યાલય, સુરત; પૃષ્ઠ ૧૪+૬૨, મૂલ્ય ચાર આના. આજનો સમાજ પોતાને ગમે તેજ આદર્શો બાળકોને ઘડવા ઇચ્છે છે ને એમ કરવાનું કામ કેળવણી ખાતાએ ઉપાડી લીધું છે. પરિણામે બાળકોને સ્વતંત્ર ભાવે ખીલવા ન દેતાં સમાજને ગમતા આદર્શના ચોક્કસમાં જકડી દેછે તેમની

શક્તિએને મારી નાખવામાં આવે છે. સંયમ ખીલવવાને ગદ્યે તેમના ઉપર શિસ્તને નામે લખકર બેડીઓ જડી દેવામાં આવે છે. આમ આજે સંસારના અમૂલ્ય જ્ઞાલધન ઉપર કેળવણીને નામે જે લખકર જુલમ વર્તી રહ્યો છે, તેની સામે ડોક્ટર મરાયા મોષ્ટેસોરી, મિ. જ્યોર્જ, મિ. મેન, મિ. એડમંડ હોમ્સ, વગેરે સહાય આત્મા કક્ષી બિડ્યા અને તેમણે જાળશક્તિનો સ્વતંત્ર ભાવે વિકાસ થાય એવા પ્રયોગો માટે શાળાઓ રચાવી. મિ. હોમ્સે, એવા પ્રકારની પોતાની 'યુરોપિયા' શાળાના અનુભવ પછી, Tragedy of Education નામે નાનકડું પુસ્તક લખ્યું છે, તેનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે. ભાઈ હરભાઈ ત્રિવેદીએ નાની પ્રસ્તાવના લખી છે. પુસ્તકમાં (૧) મતાગ્રહનું એર, (૨) રાગની ચિકિત્સા અને (૩) ઉપાય, એ ત્રણ પ્રકરણો છે તે તે જાળમાનસનો સાચો અભ્યાસ કરાવે છે. જાળકના સાચા શિક્ષક થવા ઇચ્છતા એકે એક શિક્ષકે અને જાળકનો સાચો વિકાસ ઇચ્છતાં માળાપે પણ આ નાનું પુસ્તક જરૂર વાંચવું ઘટે.

૩. શબ્દપોથી-૧: પૃષ્ઠ ૨૮, કિંમત ૦-૧-૬; (૪) શબ્દપોથી-૨: પૃષ્ઠ ૩૨, કિંમત ૦-૨-૦; (૫) બાલપાઠો: પૃષ્ઠ ૩૨, કિંમત ૦-૨-૦; (૬) સુદર પાઠો: પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત ૦-૨-૬; (૭) રસિક પાઠો: પૃષ્ઠ ૩૨; (૮) જોડાક્ષરપોથી: પૃષ્ઠ ૩૧; (૯) નાનામોટા પાઠો: પૃષ્ઠ ૩૦; (૧૦) જોડકણાં: પૃષ્ઠ ૩૨; છેવટનાં ચાર પુસ્તકોમાંના દરેકની કિંમત ૦-૨-૦; ઉપરનાં આઠ પુસ્તકના સંપાદક-સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ; (૧૧) પ્રાંખ-ડીઓ: સંપાદકો-સોમાભાઈ ભાવમાર, સોમાભાઈ કી. પટેલ; પૃષ્ઠ ૨૮, કિંમત ૦-૨-૦. 'જ્ઞાલવાચનાલય માળા'નાં ઉપરનાં નવ પુસ્તકોના પ્રકાશક સોમાભાઈ કીશાભાઈ પટેલ, સુણાવ; સોલ એજન્ટ-ગૂર્જર અંથરૂત્ન કાર્યાલય, ગાંધીસ્તો, કુવારા સામે, અમદાવાદ. ભાષા શીખવા જાળકોને સરળ પડે અને મજા આવે એવી રીતનો ક્રમ ગોઠવી અક્ષરપરિચયથી તે નાના મોટા પાઠોના વાચન સુધીની આ જ્ઞાલવાચનમાળાની ચોપડીઓ ખીજી વાચન-માળાઓ કરતાં વિશિષ્ટ જાતની છે અને તે જાળકોને ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ લાગે છે. જ્ઞાલમંદિરનાં જાળકોએ એ ચોપડીઓ વાંચી છે અને શિક્ષકોએ નજરોનજર જાળકોને આ ચોપડીઓ કડકડાટ વાંચી જતાં જોયાં છે, એ જ આ ચોપડીઓની ફેલ જતાવે છે. ભાઈ સોમાભાઈ કીશાભાઈએ લખેલાં આ જ્ઞાલવાચનમાળાનાં પુસ્તકોને દરેકે દરેક શાળામાં ઇતર વાચન તરીકે દાખલ કરવામાં આવે તો ભાષાશિક્ષણમાં ખૂટતી ત્રુટિઓ એનાથી પૂરી

પડશે એમ અમે માનીએ છીએ. બાળકોને માટે આવી જાગૃતતાની વાચન-માળાઓ જુદી જુદી ધણી રીતે હજી પણ ફરવાને અવકાશ છે એમ અમારું માનવું છે. એવી જાતની આ વાચનમાળાની ચોપડીઓ છે. સો. ભા.

૧૨. બાલસાહિત્ય-સર્વસંગ્રહ, ભાગ ૨જો (૧૯૩૨થી ૧૯૩૬ સુધીનો): સંયોજક-જીવરામ જોષી; તૈયાર કરાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર-શ્રી વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ, રાવપુરા, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૧૪૮, કિંમત ૦-૧૦-૦. સ. ૧૯૩૨થી ૧૯૩૬ સુધીમાં લખાએલાં બાલસાહિત્યનાં પુસ્તકોને (૧) કક્ષાવારી, (૨) લેખકવારી, (૩) પ્રકાશકવારી, (૪) વિષયવારી અને (૫) ધોરણવારી ક્રમે ગોઠવીને આમાં સંપૂર્ણ યાદી આપી છે. એમાંનાં સારાં લાગેલાં પુસ્તકોનો પરિચય પણ સંગ્રહને અતિ આપેલો છે. તે ઉપરાંત 'બાળ સામયિકો'ની અને 'કિશોર સાહિત્ય'ની પણ યાદી આપેલી છે. બાલસાહિત્યના અભ્યાસીને આ સર્વસંગ્રહ ખુબ ઉપયોગનો થઈ પડશે.

૧૩. જીવન્ત પ્રકાશ: લેખક-ગોવિન્દ દ. પટેલ, ધર્મજ; પ્રકાશક-જોગદેવભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ, એડવોકેટ, 'નંદાનંદ,' અલકાપુરી (સયાજી-નગર), વડોદરા; પૃષ્ઠ ૧૩૮, કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. એક પૌરાણિક અને એક ઐતિહાસિક એમ જુદા જુદા બે પ્રસંગોને લગતાં બે ખંડકાવ્યોનો આ સંગ્રહ છે. પાછળ આપેલી અનુપૂર્તિ કાવ્ય સંમંજવામાં મદદરૂપ થાય એ રીતે ગોઠી છે. પણ કોઈક કોઈક જગાએ 'કવિલક્ષી' જે નોંધ આવે છે એ ખૂંચે છે. અનુપૂર્તિકારે એવી નોંધ ન લીધી હોત અને વાચકોને પોતાની મેળેજ કવિને અને કવિતાને ન્યાય આપવા દીધો હોત તો ઠીક થાત. સો. ભા.

૧૪. શરોદ કાવ્યસંગ્રહ (પ્રથમ ભાગ): કર્તા અને પ્રકાશક-શરોદ તે, પટેલ લક્ષ્મણ નયુભાઈ લખાણી, પટેલ મોડિંગ, ભાવનગર; પૃષ્ઠ ૬ + ૬૯, કિંમત આઠ આના. પંક્તિ ગહેચરદાસ જીવરાજે આ કાવ્યસંગ્રહનું વિદગ્ધાવલોકન કર્યું છે. ગામડાંનાં ભોળાં લોકોને કદાચ આવા કાવ્યો તેની હળવી ભાષાને લીધે ગમે. થોડાંક ઈશ્વરસ્તુતિનાં, થોડાંક રમુજી દુયકાનાં, થોડાંક ભજનો તથા સામાજિક સુધારા, વગેરે પ્રકારનાં કાવ્યોનો આ સંગ્રહ થયેલો છે. સારાં કાવ્યોના લક્ષણ જિલકુલ નજરે નથી પડતાં. કેટલાંક તો પદ્ય કરતાં ગદ્ય જેવાં લાગે છે. કાન્તા

૧૫. રંજન-'ગુણસુંદરી'ની ભેટ, ઇ. સ. ૧૯૩૮-૩૯: લેખક-રા. પ્રમોદ, બી. એ., પ્રકાશક-ગુણસુંદરી કાર્યાલય, લુહાણમિત્ર પ્રેસ, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૨૨૪, કિંમત ૧-૮-૦. અતિસાધારણ આ નવલકથા છે. એમાં ગામડાનાં

મોલાદાર કુટુંબો વચ્ચેના કલહના પ્રમંગો આલેખ્યા છે. નાયકનાયિકાનાં તથા ઉપનાયકઉપનાયિકાનાં લગ્ન અને તેમના શત્રુઓનો પરાજય કરાવી વાર્તાનો અંત સુખદ આણ્યો છે. વસ્તુ શૈલી કાઠવું બહુ મુશ્કેલ છે. કોઈ પણ જાતના ઉદ્દેશ વગરની રચના લાગે છે અને કદાચ કોઈ ઉદ્દેશ હોય તો તે બે જોડાંનાં લગ્ન હશે. પાત્રાલેખન પણ અનાકર્ષક છે. કાગળ બહુ જ હલકા પ્રકારના વાપર્યા છે, કિંમત વધારે છે. કાન્તા

૧૬. માતું જીગર કિંવા માતા કે રાક્ષસી? વીસમી સદી અંથમાલા-૬: લેખક-નગકસાર; પ્રકાશક-'વીસમી સદી' કાર્યાલય; પ્રાપ્તિસ્થાન-વર્ધ-માન એન્ડ સન્સ, પાયધુની, દ્રાગ જંકશન, મુંબઈ ૪; પૃષ્ઠ ૧૮૨, પુસ્તકની ઘટાડેલી કિંમત બાર આના. આવા પુસ્તકનો બોળે સમાજ ઉપર નાખતો તે તેની કુસેવા કર્યા બરોબર છે. વાર્તાના નામ ઉપરથી કોઈ પાપાણુહિંસ માતાનું આલેખન થયું હશે એવું લાગે છે; પરંતુ વસ્તુરિચિતિ તેથી બિલ્લટી જ છે. મુખ્ય પાત્ર હીરા પત્ની કરતાં માતા તરીકે વધારે સફળતા મેળવે છે. પોતાના બાળકોનું દ્વિત ધ્યાનમાં રાખીને સખ્તાઈ ધારણ કરનાર માતાને રાક્ષસી તો ન જ કહી શકાય, એટલે પુસ્તકનું નામ 'માતા કે રાક્ષસી' અનિષ્ટ લાગે છે. કાન્તા

શ્રી ગોહિલવાડી લેઉઆણાતિ વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, ભાવનગર: પત્રિકા નં. ૨૭, માર્ચ ૧૯૩૮.

પ્રાથમિક કેળવણી હિતવર્ધક મં. રિપોર્ટ (૧૯૩૭-૩૮). ક્યાંના મંડળનો આ રિપોર્ટ છે તે છાપ્યું નથી, પણ રિપોર્ટ વાંચતાં જણાય છે કે તે પૂના કેંદ્રોન્મેણટના મંડળનો છે.

ધી વડાદરા સહકારી લેન્ડ માર્ટેજ બેંક, લિમિટેડનો સને ૧૯૩૭-૩૮ની સાલનો પાંચમો વાર્ષિક રિપોર્ટ.

શ્રી વસંત કેળવણી મંડળ: અગ્રામાં, શ્રી વસંત હાઇસ્કૂલ તથા વસંત આશ્રમનો રિપોર્ટ (તા. ૧:૪:૩૫થી તા. ૩૧:૩:૩૮ સુધીનો).

* * *

"આજકાલ આપણામાં એવા ધણા યુવક છે અને વયોવૃદ્ધ પણ છે કે જેઓ અંશુક વસ્તુ શાસ્ત્રમાં છે તેથી કરવા યોગ્ય છે એમ માને છે. આમ કરતાં આપણી અધોગતિ સહેજે થઈ જાય. શાસ્ત્ર કાને કહીએ તેની મર્યાદાની તો આપણને ખબર પણ ન હોય. શાસ્ત્રને નામે જે કાંઈ ધર્તિગંચાલતું હોય તે ધર્મ છે એમ ગણીને આપણે આપણો બ્યવહાર ચલાવીએ છીએ તેમાંથી માદાં પરિણામ જ નીવળે."

—ગાંધીજી

પ્રસંગકથા

ગાંધીજયન્તી

મહાત્મા ગાંધીજીનો જન્મદિન હિંદુ તિથિ પ્રમાણે ભાદરવા વદી ૧૨ સને રાજ છે અને તેથી તે દિવસનું નામ રેટિયા જારસ રાખવામાં આવ્યું છે. ખ્રિસ્તી તારીખ પ્રમાણે તે ઓક્ટોબરની તા. ૨૭નો રાજ છે. આ વર્ષે રેટિયા જારસ સપ્ટેમ્બરની ૨૧મી તારીખે આવતી હતી, તેથી તે દિવસથી ઓક્ટોબરની તા. ૨૭ સુધી એ મહાપુરુષની જયંતી આખા દેશમાં વિવિધ પ્રકારે ઉજવાઈ, મુખ્યત્વે તો રેટિયા ચલાવીને અને ખાદી વેચીને. એમ આર્થિક દૃષ્ટિએ અને દેશને સ્વાધીન કરવાના પ્રયત્નોને પરિણામે રાજકીય દૃષ્ટિએ એ મહાપુરુષ આ સમસ્ત દેશમાં બહુ કાળ સુધી પુજારો. પણ એટલે જ કારણે આજે એ આટલે ભક્તિભાવે પુજાતા નથી, એ સત્યના તે અહિંસાના દૂતરૂપે આજે અવતર્યા છે, ભારતને જ નહિ પણ સમસ્ત જગતને એ ઉન્નત ભાવનાઓ આપેલા એ અવતર્યા છે માટે જ એ પુજાય છે. ભગવાન શુદ્ધ અને ભગવાન મહાવીર સત્યનો અને અહિંસાનો માર્ગ જગતને દેખાડેલો, પણ એમનાય કરતાં ગાંધીજીએ વધારે પ્રગળાવે એ ભાવનાઓ આચરી જતાથી છે અને તેથી એ મહાત્માજી રૂપે પુજાય છે. એમની એ ભાવનાઓ વિશે મતભેદ હશે, આચારમાં મૂકવી કંઠજી લાગતી હશે, મહાસભાના જ એમના અનુયાયીઓ એ ભાવનાઓનો સ્પષ્ટ ભંગ કરીને એમને આઘાત આપે જાય છે, છતાં એ ભાવનાઓ જીવનસાક્ષરની ચાવી રૂપે છે એમાં કશીયે શંકા નથી. સમસ્ત જગતના વિચારકો એ ભાવનાઓ માટે તો એમને શાન્તિદૂત રૂપે વંદન કરી રહ્યા છે. જીવનના ૭૦મા વર્ષમાં એમના પ્રવેશકાળે અંતરગાંધી મહેજે નીકળી જાય છે કે જગતના એ મોંઘેરા મહેમાન જગતના ઉદ્ધારને અર્થે સો કરતાંય વધુ વર્ષ જીવે.

આમઉદ્યોગ

પ્રાણીમાત્રને, તેમજ માણસમાત્રને જીવવા માટે સૌથી પ્રથમ અન્નની જરૂર છે, ત્યાર પછી વસ્ત્રની જરૂર છે. એટલે જ 'અન્નવસ્ત્ર' એવો સમાસ શબ્દ જાન્યો છે. પણ વસ્ત્રનો આમઉદ્યોગ આપણી અંગ્રેજ સરકાર પોતાની ચૂસણુ રાજ્યનીતિએ અને વ્યાપારનીતિએ ચૂસી લીધો છે—એમ શાહીચૂસ કાગળ શાહીને ચૂસી લે તેમ. આથી ગામડાંનો એ મુખ્ય ઉદ્યોગ ભાગ્યો છે અને તેને કંઈક પરિણામે ગામડાં પણ ભાગ્યાં છે. આ ભાગ્યા ઉદ્યોગોને સજીવન કરીને એ ભાગ્યાં ગામડાંને પણ સજીવન કરવાં એ જ ઉદ્દેશ મહાત્માજીએ રેટિયાને

કેન્દ્રમાં મૂક્યો છે અને સૌને કાંતવાનો આગ્રહ એ કર્યા કરે છે. મહાસભાની મહાસમિતિની ગયા માસની સભામાં, સૌ સમિતિના સૌ હોદ્દાદારોએ ૫૦૦૦ વાર નો સૂતર કાંતવું જ જોઈએ એવો બિદાયોદ્ધ થયો હતો, જોકે એ વિષે કંઈ અંતિમ ઠરાવ થયો નહોતો. કાંતવાના આગ્રહમાં આગઉઘોગના ઉદ્ધાર ઉપરાંત 'શારીરિક શ્રમ'ની પણ ભાવના છે, અને તે ઇષ્ટ છે. પણ ખાદી વધારે વપરાય તો કાંતનારીને વધારે પોષણ મળે અને તે રીતે પણ કંઈક ગામડાં સજીવન થાય. ત્યારે સમિતિઓના સૌ હોદ્દાદારોએ જોઈએ તો ૫૦૦૦ વાર સૂતર કાંતવું. જોઈએ તો ૧૦૦ રૂપિયાની ખાદી વેચવી, એવો નિયમ રાખ્યો હોય તો નહિ સાઈ? અને દર વર્ષે હોદ્દાદારોએ કેટલી ખાદી વેચી ને કેટલું સૂતર કાંતવું, તેના આંકડા જિલ્લાવાર પ્રકટ થાય તો ઠીક પડે.

હરિજનોને નાગરિક સ્વતંત્રતા

સવર્ણ કહેવાતા હિંદુઓએ આજ સુધી અરપૃથ્થ ગણાતા હિંદુઓને ખૂબ અન્યાય આપ્યા છે, તેમને ખૂબ રંજાવ્યા છે. મહાસભાનું એ વ્રત છે કે જન્મને કારણે કોઈને અન્યાય ન થવો થયે. મહાસભાના પ્રધાનોએ ઇલાકાનો કારભાર હાથમાં લીધા પછી એ અન્યાય ટાળવાના કાયદા કરવા માંડ્યા છે. આજ સુધી હરિજનોનાં જાળકને સાર્વજનિક શાળાઓમાં પેસવા દેવામાં આવતાં નહોતાં, તેથી તો તેમને માટે જુદી શાળાઓ સ્થાપવી પડી હતી. મહાસભાની સરકારે કાયદો કર્યો કે જે ગામમાં હરિજન જાળકો હોય છતાં તે ગામની શાળામાં હરિજન જાળક નહિ હોય તો તેમને પેસવા દેવામાં નથી આવતાં એમ માનીને તે શાળા બંધ કરવામાં આવશે. છતાંય લોકોની ઊંધ ઊડતી નથી ને હરિજન જાળકોને સામાન્ય શાળામાં પેસવા દેતા નથી. નાવલી કન્યાશાળામાં હરિજન કન્યાઓને પેસવા દેવાનો લોકે વાંધો લીધો, ત્યારે તે શાળા બંધ કરવાનું જિલ્લા લોકલ બોર્ડે સ્વયં કર્યું, કે તુરંતજ લોકની આંખ ઊઘડી ને એ કન્યાઓને દાખલ કરી! હરિજન જાળકને પેસવા ન દીધાને દોષે માતરની ત્રણ ધોરણની અંગ્રેજી શાળા અને અને ત્યાંની કન્યાશાળા પણ આ ઓકટોળર માસમાં બંધ થઈ. એજ કારણે બોરસદ તાલુકાના પાગોલની શાળા બંધ કરવાનો હુકમ થયો અને તા. ૨૬:૯:૩૮ને રાજ બંધ થઈ પણ ખરી, પણ ન્યારે ગામલોકોએ હરિજન જાળકોને શાળામાં દાખલ કરવાની કબુલત આપી, ત્યારેજ તે તા. ૬:૧૦:૩૮ને રાજ ફરી ઉઘાડવામાં આવી. આ જિલ્લામાં મોટે ભાગે તો પાટીદારોજ આવાં વિષં નાળે છે. પાટીદારો જેતરમાં કામ કરતી વખતે હરિજનોને અડતાં અભંડાના

નથી, તેમનું વણેલું ખેળ નાખેલું ગળિયું પાણીના છાંટા નાખ્યાં લેતાં ને પહેરતાં અભડાતા નથી, અરે તેમની સુકવેલી ફાફડીઓ ખાતાં વટલાતા નથી, અને જલ્દી ક્ષામાં માલ નથી! ત્યારે નિશાળોમાં તેમનાં જાળકોને દાખલ કરતાં શાથી અભડાતા હશે? ધર્મજનના આંધળા ગણિયાથી મુક્ત એવા આપણે પાટીદારોએ આ જાળતમાં વિચાર કરીને માણસ જેવા એ માણસ સાથે માણસાઇ રાખવી ધરે.

હરિજનોને મંદિરપ્રવેશના અધિકાર

“અમદાવાદ, સોમવાર. મુંબઈ સરકાર તરફથી જે મંદિરોને અને દેવસ્થાનોને ઝાંટ મળે છે તે મંદિરો અને દેવસ્થાનોમાં પણ હરિજનોને પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવતા નથી, તેથી એવા વિશ્વાસપાત્ર સમાચાર મળે છે કે આવાં મંદિરોને અને દેવસ્થાનોને ગળતી ઝાંટ મુંબઈ સરકાર બંધ કરવાનો ઇરાદો રાખે છે. આ જાળતમાં મુંબઈ સરકારે ઝાંટ મેળવતાં મંદિરોનો ને દેવસ્થાનોનો આંકડો દરેક જિલ્લાના અમલદારો પાસેથી માગ્યો છે. આ આંકડા પૂરા પાડવામાં આવતાં મુંબઈ સરકારની ઝાંટ મેળવતાં ૨૩૩૬૨ મંદિરો અને દેવસ્થાનો છે અને તેમાં ફક્ત ૫૧૦ મંદિરો અને દેવસ્થાનો હરિજનો ગાટે ખુલ્લાં મૂકવામાં આવ્યાં છે, એવા સમાચાર જિલ્લાઓના અમલદારો તરફથી મુંબઈ સરકાર ઉપર મોકલી આપવામાં આવ્યા છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૨૦ : ૯ : ૩૮).

કાચો પારો આખરે નાજ પડ્યો!

ઇ. સ. ૧૯૩૦ના અને ૧૯૩૨માં અંગ્રેજ સરકાર સામે મહાસભાએ માંડેલા મત્તામહસંગ્રામમાં જે ખેડૂતોએ જમીનમહેસૂલ નહિ ભરેલી, તેમની જમીનો સરકારે ખૂંટવી લીધેલી અને પાણીને મૂલ્યે તે જમીનો વેચી દીધેલી. દેશના ઉદ્ધાર માટે લુદ્ધે ચડેલા ખેડૂતોની જમીન એમ પાણીને મૂલ્યે પડાવી લેવા નીકળનાર પણ ત્યારે હતા અને ત્યારે તો એમને ખાતરી હતી કે એ જમીનો પોતાને યાવજન્મ દિવાકરી પચી જશે! અને એટલા માટે તો અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય હિંદુસ્થાન ઉપર અમર તપે! એવી પ્રાર્થના પણ એ સવારસાંજ કરતા હશે! પણ એમને ખબર નહોતી કે અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય હિંદુસ્થાન ઉપર હશે હશે ને મક્કત જેવી રાખેલી તેમની જમીનો તેમના હાથમાંથી સરી જવાની છે. મહાસભાના પ્રધાનમંડળે હાલજ ધારાસભામાં કરાવ પસાર કરાવ્યો છે કે એવી જમીનો સરકારે ગોળ્ય કિંમતે પાછી ખરીદી લેઇ, તે જમીનોના સાચા માલિકોને—સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં રાજ્યપુશીથી કુરબાન થયેલા એ ખેડૂતોને—પાછી આપવી. આમ મક્કતનું પડાવી ખાનારને કાચો પારો આખરે નાજ પડ્યો! ફરી પાછો મહાસભાનો પ્રભાવ લોક ઉપર પડ્યો છે, તેમણે જાણી લીધું છે

કે આજની સરકાર આપણી છે; અને ત્યારે હવે પાછો અંગ્રેજ સરકાર સામે સત્યાગ્રહસંગ્રામ સળગે તો અમણે વિશ્વાસે ખેડૂત સંગ્રામમાં ઝુકાવે.

આપણાં દેશી રાજ્યો

પણ એમ તે કંઈ ખરા દીકા વિના અંગ્રેજ આપણને સ્વરાજ્ય આપે એમ છે? લોહાનાં શસ્ત્રને ગદ્દે ગાંધીજીએ આપણને સત્યનું ને અદિમાનું શસ્ત્ર આપ્યું ને એ શસ્ત્રથી અંગ્રેજો નમવા માંડ્યું પણ છે. પણ હજી આપણાં દેશી રાજ્યોને એ વિષે કંઈ જાન આવ્યું નથી. એ તો જાણે હજી પાછલા સૈદ્ધામાં હોય તેમ પ્રગ્નને પૈસે લહેર ઉડાવે છે ને તે વિષે પ્રગ્ન પૂછે છે— રાજ્યનું જવાબદાર ગંધાણુ બાંધવા સૂચવે છે, ત્યારે પ્રગ્ન ઉપર એ રાજ્યોના ઝિલ્લા જુલમ ગુનરે છે. તેથી મૈસુરમાં ને ત્રાવણકોરમાં રાજ્યપ્રગ્ન વચ્ચે જંગ જન્મ્યો છે. પણ આપણે ધરઆંગણે રાજકોટમાં આજે રાજ્યપ્રગ્ન વચ્ચે જે જંગ જન્મ્યો છે, તેમાં મહાત્માજીએ આપેલે સત્યાગ્રહસંગ્રામને જળે ત્યાંના રાજ્યને— પોતાને ઉગારી લેવા તેડેલા નવા અંગ્રેજ દિવાનને પણ જે હંફાવવા માંડ્યા છે તેથી તો આખો દેશ ચકિત થઈ ગયો છે! નિઃશસ્ત્ર યુદ્ધમાં આખા રાજ્યની પ્રગ્ન જોડાઈ છે, અનેક વીરો જેલમાં મવાજ કરે છે અને હવે તો વીરંગનાઓ પણ રાજ્ય ને તેનો દિવાન ગભરાઈ બેસ્યા છે અને આજે એવાં ૨૫૪ લક્ષણુ જળાય છે કે રાજ્યએ પોતાના પરાજય સ્વીકારવો પડશે. વડોદરા જેવા મુધરેલા ગણાતા રાજ્યમાં પણ તેના સર્વે પ્રાંતોમાં કંઈક ને કંઈક છૂટક જુલમ થયા જાય છે. ત્યારે શું સમસ્ત દેશનાં રાજ્યો હવે ભૂંસાઈ જવા ઇચ્છે છે? લાલ પીળે રંગે રંગેલા હિંદુસ્થાનના નકશામાંથી પીળો રંગ ભૂંસાઈ જાય ને આખો નકશો લાલ થઈ જાય તો પછી એકલા અંગ્રેજ સામે ઝુઝીને સ્વરાજ્ય લેવું સરળ પડશે, એવો ધસારો કરવા શું તેઓ ઇચ્છે છે?

ચલોડામાં ગ્રામસ્વચ્છતા

પણ સ્વરાજ્ય લેવા માટે તો આપણું અનેક નિર્જાતાઓ પહેલી કાઢવી પડશે. દેશના સેવકોએ પ્રગ્નની નિર્જાળતા કાઢવા માટે તેમની સેવામાં હાજર થઈ જવું ધરે. મહાસભાએ ધારાસભાઓ હાથ કરી તે પ્રગ્નની સેવા માટે જ. અને એણે એવી કેટલીક સેવાઓ કરી જતાવી છે પણ. મહાસભાએ લોકલ બોર્ડો હાથ કરી છે ને મ્યુનિસિપાલિટીઓ હાથ કરવા તે પ્રયત્ન કરી રહી છે તે પણ પ્રગ્નની સેવા જ માટે. અમદાવાદની લોકલ બોર્ડે એ સેવા ઉઠાવવાનું શરૂ કર્યું છે ને ગ્રામસ્વચ્છતાનું કામ પ્રથમ હાથમાં લીધું છે. ત્યાંના પ્રમુખ ભાઈ ભાઈલાલભાઈ સારાભાઈ પટેલે ચલોડા ગામને પસંદ કર્યું છે. સ્વયંસેવકોની

સહાયતાથી એમણે એ ગામને સ્વચ્છ કરવા માંડ્યું છે. ગામલોક તેમાં સંદેહાર આપી રહ્યું છે. ડૉ. દંડિપ્રસાદ મહેતા અને એન મૃદુલાબેન જેવાં અમદાવાદનાં પ્રખર સેવકસેવિકા ચલોડામાં જન્મેને ગામલોકોને પોતાની અનેક પ્રકારની નિર્ગળતા કાઢી નાખવા ઉત્તેજ રહ્યાં છે. એકંદરે કામ એવું સુંદર થઈ રહ્યું છે કે એ પ્રમુખશ્રીને અને તેમને સહાયતા દેનાર સેવકસેવિકાને ધન્યવાદ દીધા વિના ન જ રહેવાય. એ સૌની સેવા માટે ભક્તિભાવે માથું નમે છે. બધા જિલ્લાની લોકલ એડોના ને મ્યુનિસિપાલિટીઓના પ્રમુખો, તથા અન્ય સેવકો આવી સુંદર સેવાનું કામ ઉપાડે તો દેશ જરૂર જ ઉત્ત થાય. એ સેવામાં પ્રજાની આર્થિક અને સામાજિક સ્વચ્છતાનો પણ પ્રમાવેશ થવો ઘટે.

આળસગન વિરુદ્ધ ફરિયાદ

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં પૃષ્ઠ ૫૬૯ ઉપર જણાવ્યું હતું કે: “નડીઆદના ભાઈ પુરુષોત્તમ અંજાલાલ દેસાઈનાં પંદરેક વર્ષનાં દીકરી એન વિમળાબેનનું આળસગન કરમસદના ભાઈ આચારાભાઈ ચંકરભાઈ પટેલના ૧૧-૧૨ વર્ષના દીકરા ભાઈ શંભુભાઈ સાથે નડીઆદમાં તા. ૩:૫:૧૯૭૮ને રાજ કરવામાં આવ્યું હતું. તે આળસગન કરી શારદા એક્ટનો ભંગ કર્યા બદલ ફરિયાદ કેમ ના કરવી તે માટે ગોમ્ય ખુલાસો કરવા વરકન્યાના પિતા, કન્યાનાં માતા તથા વિધિ કરાવનાર એર નટવરલાલ પુરુષોત્તમને ગુજરાત પાટીદાર મંડળના મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે ગોટીસો આપી છે.” હવે ખગર મળે છે કે એ ગુના માટે ભાઈ વેણીભાઈએ નડીઆદના ફરટ કલ્સ ઓન. મેનિસ્ટ્રેટ શ્રી. મુનીભાઈ પટેલની કચેરીમાં ફરિયાદો દાખલ કરી દીધી છે, અને તે ફરિયાદોની પ્રાથમિક તપાસ કરવા માટે તા. ૨૬:૧૦:૭૮ની મુદત રાખવામાં આવી છે.

મોટા કરાળામાં પ્રેતભોજન બંધ

મોટા કરાળાના ભાઈ ત્રિભુવનદાસ ઝવેરભાઈ રાય-કેટલાંય વર્ષોથી પ્રેતભોજન જમતા નથી, પ્રસંગ આવ્યે તેમણે પ્રેતભોજન જમાડ્યું પણ નથી. તેમના પિતા ઝવેરભાઈ પણ એજ વિચારના છે. ગયા ભાદરવા માસમાં ભાઈ ત્રિભુવનદાસના પિતામહ તુલસીદાસ કરસનદાસ ગુજરી ગયા, તેમની પાછળ એમણે પોતાના પિતાનાં સહકારથી પ્રેતભોજન જમાડ્યું નથી.

ઉમેરમાં પ્રેતભોજનો બંધ

જંભુમર તાલુકાના ઉમેર ગામમાં ભાઈ ફકીરભાઈએ સત્યાગ્રહ સંગ્રામમાં અગ્રેસર ભાગ લીધેલો. તેમના પૃથ પિતા જકારભાઈ ગમે વર્ષે ગુજરી ગયેલા ત્યારે, તે સારા જમીનદાર હોવા છતાં, તેમણે તથા તેમના ભાઈ લલુભાઈએ મળી

પ્રેતભોજન બંધ કરેલું. એ શુભ દૃષ્ટાન્તનું અનુકરણ કરી તેમના જ કુટુંબના ભાઈ શામળભાઈ પુરુષોત્તમે પોતાનાં પત્ની ચંચળબેનનું મરણ થતાં પ્રેતભોજન ન જમાડ્યું. વળી એજ પ્રમાણે ભાઈ મૂળજીભાઈ પુરુષોત્તમે પણ પોતાનાં વૃદ્ધ માતા લક્ષ્મીબા ગયા માસમાં ગુજરતાં તેમની પાછળ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું.

સ્તનપુરામાં પ્રેતભોજનો બંધ

સ્તનપુરાના ભાઈ વિદ્વલભાઈએ પોતાના પિતા મથુરભાઈ ગોપાળદાસ આશરે ૮૮ વર્ષે ગયા બાદરવામાં ગુજરી ગયા તેમની પાછળ કાણગાકણ કરી નથી તેમજ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું. એ ભાઈ દશેક વર્ષથી પ્રેતભોજન જમતા પણ નથી. ત્યાંનાજ રેવનદાસ મંગળદાસે પોતાનાં માતૃશ્રી પાછળ તથા પોતાના ભાઈ હુલાભાઈનાં પત્ની પાછળ, ભાઈ નાયાભાઈ પુંજભાઈએ પોતાના પિતા પાછળ તથા પોતાના ભાઈનાં પત્ની પાછળ, તેમજ ભાઈ હરમાનભાઈ ભાઈજીભાઈએ પણ પોતાનાં માતૃશ્રી પાછળ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યાં. સમાજઉત્થતિનો માર્ગ સ્વચ્છ કર્યા માટે આ ત્રણે ગામના એ સૌ ભાઈઓને અભિનંદન ધરે છે.

પાટીદાર પરિષદ

કાર્તિક સુદ ૧૨-૧૩, નવેમ્બર તા. ૪-૫, શુક-શનિવારે જોડમાં ભાઈ દાદુભાઈ દેસાઈને પ્રમુખપદે પાટીદાર મંડળની પરિષદ ભરાવાની છે. તેજ દિવસોમાં ભગિનીસમાજની પણ પરિષદ ભરાવાની છે. એ વિષે આ અંકમાં પત્રિકા બાંધી છે તે સૌ જુઓ. ઇ. સ. '૩૨નો સત્યાગ્રહસંગ્રામ સંકેલી લેવાયા પછી યુવકોમાં ખૂબ શિથિલતા આવી જણાય છે, એટલું જ નહિ પણ નેતાઓમાં પણ સામાજિક સુધારાને વિષે છેકજ ઉપેક્ષાવૃત્તિ આવી જણાય છે. પણ સૌ યુવકયુવતીઓ નિશ્ચય અણી લે કે જાતિનાં સામાજિક, ધૌદ્ધિક વગેરે સૌ અંગ સજળ નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય નથીજ આવવાનું અને આવશે તોય ભોગવી નથીજ શકવાનું. એકલા રાજ્યકીય ઉદ્ધારથી આપણો મંપૂર્ણ ઉદ્ધાર થવાનો છે એજ મતવારો ભીંત બૂલે છે. માટે સૌ યુવકયુવતીઓ આ પરિષદમાં હાજર લેઈ તેન સજળ બનાવે અને દેશની સમસ્ત પ્રજાને, આપણાં દુષણે ટાળી-ખૂણે પોષી, સજળ બનાવે. રાજ્યોના દિવસોનો લાભ લેઈ વિદ્યાર્થીઓ પરિષદમાં આવે એટલા માટેજ આ દિવસો મુકરર કર્યા છે. ખેતો પણ ભગિનીસમાજમાં સારી સંખ્યામાં આવે. ઓળા પ્રૌત્સાહન વિના પુરુષ કંઈ કરી શકવાનો નથી, એ છેક પાંગળો છે, એ તેઓ સમજે. વીરસદમાં 'શ્રી. સૂરજબા વનિતા જ્ઞાનમંદિર' સ્ત્રીઓ માટે

સુંદર કાર્ગ કરી રહ્યું છે અને એવાં જ્ઞાનમંદિર કામ કામ સ્થપાય, એવી એવી પ્રેરણા પામવા માટે પણ ખેતો ખૂબ મંજ્યામાં એક પરિવર્તન આવે.

વડોદરામાં પાટીદાર કેળવણી મંડળ

‘વડોદરામાં સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળની સ્થાપના’ વિષેની હકીકત આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૦થી છપાઈ છે. દરેક જ્ઞાતિએ પોતાનાં દૂપણો ટાળી બૂપણો પોષી, દેશની સમસ્ત પ્રજાને સ્વચ્છ જનાવવી એ સૌનો, તેમજ પાટીદારોનો પણ, ધર્મ છે. એટલા માટે પાટીદારો પોતાના વિદ્યાર્થીઓના હિતાર્થે મંડળ સ્થાપે અને તેમને અનેક રીતે મદદ કરે એ ઇષ્ટજ છે. પણ આજે દેશની સમસ્ત જ્ઞાતિઓ યોગળી જઈને એક જ્ઞાતિરૂપે જંધાય છે તેવે પ્રસંગે વિદ્યાર્થી જેવા દેશના યુવકધનને સમસ્ત વિદ્યાર્થીસમાજથી વિભિન્ન કરી નાખવો ને તેમને માટે અલગ જાત્રાલય સ્થાપવું એ સ્પષ્ટ રીતે દેશદ્રોહ છે અને કાંઈ પણ જ્ઞાતિ, તેમજ પાટીદારો પણ, પોતાની નાતના વિદ્યાર્થીઓ માટે અલગ જાત્રાલય સ્થાપે એ દેશદ્રોહ છે. બેસાક મંડળની યોજનામાં એના ઝેરઉતાર માટે એવી યોજના રાખી છે કે સ્વ ટકા જાત્રો બીજી નાતના લેવા, પણ બીજી નાતના જે વિદ્યાર્થીને બીજા ક્યાંય પત્તો નહિ ખાતો હોય તેજ જિયારો થઈને પાટીદારોની કૃપા ઉપર રહેવા ત્યાં આવશે. અને પાટીદારીઆં ગામોના જેમને પાકા અનુભવ છે તે તો જાણીજ લેશે કે એવાં ગામોનાં વસવાયાં જેવા એ વિદ્યાર્થીઓના દાલ થશે. બેસાક કાર્યવાહક મંડળમાં ૨૫ ટકા કાર્યવાહકો, વડોદરા પ્રજામંડળે સૂચવેલા ગૃહસ્થો, ઇતર જ્ઞાતિઓમાંથી લેવાય તો એવા વિદ્યાર્થીઓની કંઈક અવદશા સુધરે. પણ છતાંયે એ સ્થિતિમાં બીજી જ્ઞાતિના સંસ્કાર ન તો પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓ લે, ન તો પોતાના તેમને દે; પાટીદારીઆં ભાવજ એવાં જાત્રાલયોમાં પોષાય અને દેશમાં જ્ઞાતિભેદ વૃદ્ધિને મદદે જ્ઞાતિભાવજ ખીલવાને લાઇ મોતીભાઈ આ ગંધી વાતો મંજીર રીતે જાણે છે, અને જાત્રાલયની સ્થાપનામાં શી શી મુશ્કેલીઓ આવશે એ જાણાવવા માટે, મંડળ સ્થાપવાની સલામાં ગએલા. પણ એમનું નામ કામચલાઉ અવસ્થાપક મંડળના ઉપપ્રમુખ તરીકે જોઈને મને લારે આશ્ચર્ય થયેલું, પણ આ લખતી વખતેજ મને ખબર મળે છે કે એમની ઇચ્છા વિરુદ્ધ અને વિરોધ છતાં, એમનું નામ ઉપપ્રમુખ તરીકે મુકાયું છે. અને ત્યારે તો લાગે છે કે તેમનાં લાષણ્યમાં પણ મનગમતા ફેરફાર થયા હશે! જે શરૂઆતથી જ આમ થાય, પ્રથમમાસે મહિન્દ્રાવાતઃ થાય, તો મંડળની ને જાત્રાલયની સફળતા વિષે કંટકો ને કંટકો સંભવ છે તે વાચકજ વિચારી લે.

કોમી છાત્રાલયોની દુરવસ્થા

ભાઈ ચિમનભાઈ હરિભાઈ અમીન વરણામાના-વાકળના-છે, તેમણે એ મુલામાં એમ કહ્યું કે “કાનમ-વાકળ વગેરે ભાગમાં નાણાં હતાં, ત્યારે કોઈ આ રસ્તે દોરનાર ન મળ્યું.” આ વાંચીને મને આશ્ચર્ય થયું. આ રસ્તે એટલે છાત્રાલય સ્થાપવાને રસ્તે? ભરૂચમાં કાનમનું પાટીદાર છાત્રાલય હતું, અને તેના કાર્યવાહક પટલીઆના ઝંઘડાને કારણે તૂટી ગયું; અને વડોદરામાં પણ હતું તેનાયે હાલહવાત થયા; એટલુંજે ભાઈ ચિમનભાઈ જેવા સાર્વજનિક સેવક ન જાણે કે જાણીને જૂલે, ત્યારે આશ્ચર્ય ન થાય? અને સર્વત્ર નજર કરી વળો તો જોશો કે કોમી છાત્રાલયના કાર્યવાહક કેળવણીકાર નહિ પણ નાતાના પટલીઆજ હોય છે, તેઓ રોજ ને રોજ ઝંઘડા કરે છે ને પોતાના ઝંઘડાની કલેશમય છાપ છત્રો ઉપર ઉડિ સુધી ફાટરે છે. કોમી છાત્રાલયોમાં રહેતા અને સાર્વજનિક છાત્રાલયોમાં રહેતા તેજ કાગળના વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે સરખામણી કરશો તો તુરંત જણાશે કે કોમી છાત્રાલયના વિદ્યાર્થીઓમાં કોમી સંકુચિતતાની ને પટલીઆના ઝંઘડાની છાપ ઉડિ સુધી ફાટરાઈ રહી છે.

યારે કરવું શું?

હાઈ સ્કૂલોના ને કોલેજોના વિદ્યાર્થીઓ આજે વિકાસી જીવનનાં પૂતળાં બનતા જાય છે. માળાપ તરફથી પૈસા મળે ત્યાં સુધી તેમને કોઈની, માળાપની પણ, પરવાં હોતી નથી. એવા વિદ્યાર્થીઓના છાત્રાલયમાં જહુ દક્ષ અને રનેહી ગૃહપતિ હોવો જોઈએ. એવા વિદ્યાર્થીઓને શિસ્તબળે નહિ, પણ રનેહબળે જ ઉચ્છૃંખલમાંથી સંયમી બનાવી રાકાય. આજનાં સરકારી હોસ્ટેલોમાં પણ એ વિષે તો અચળચ્છતા જ પ્રવર્તે છે, એ હોસ્ટેલો પણ વીશીઓ બની રહી છે. ત્યારે ઉચ્ચ ભાવના વાળા ગૃહપતિ ન મળે તો એવાં છાત્રાલયો ને વીશીઓમાં કંઈ ફેર નથી. છતાં છાત્રાલયો કાઢવાં જ હોય તો કોમી બેદલાવ વિનાનાં સાર્વજનિક છાત્રાલયો કાઢો. વડોદરાની સમસ્ત પ્રજાને વિશ્વાસમાં લેઈ પ્રયત્ન કરી જુઓ. તેમાં નિષ્ફળ જાઓ તો ભાઈ મોતીભાઈ અમીને સ્થાપેલા ચરોતર બોર્ડિંગ હાઉસને વિસ્તારો. તેમાંય નિષ્ફળ જાઓ તો પાટીદાર મંડળના કંડમાંથી વિદ્યાર્થીઓને પૈસાની લોન રૂપે સહાયતા આપી કૃતકાર્ય થયા માનો. પણ દેખીતા ટૂંકા લાભ પાછળ ધાધને જાતિના મહાલાભને ધોકલી આત્મવચન કરતા ના. સાવધાન! હિંદુ જાતિને વિજિત કરતી જાતિ-ભીતી હવે ધીરે ધીરે જરતી જાય છે તેમને સીમેંટથી મરામત કરી પાછી મજબુત ના બનાવો, બાપુ!

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સભાચાર: મંડળની બવસથાપક સમિતિને આવતી ફેબ્રુઆરીએ ત્રણ વર્ષ પૂરાં થાય છે, એટલે નવી બવસથાપક સમિતિની ચૂંટણીનું કામ નવેમ્બર માસથી શરૂ થશે.

વિદ્યાલય સભાચાર: રેડિયાળારશ (ગાંધીજયંતી) - તા. ૨૧મી રેડિયાળારશને દિવસે શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાવિદ્યાલયના યોગાનમાં સ્ત્રીદિનની ઉજવણીને અંગે ખાદી, રંગોળી, ગાંધીકુટિર, ખાદ્ય વસ્તુઓનું તથા સ્વદેશી વસ્તુઓનું નાનકડું પ્રદર્શન ઝોડવી ઝેનોતો એક ખાસ મેજો શ્રીમતી ભક્તિલક્ષ્મી ગો. દેસાઈના અધ્યક્ષપણા હેઠળ ગ્રામવામાં આવ્યો હતો. સવારના ૮-૩૦થી રાતના ૧૦-૩૦ સુધીનો કાર્યક્રમ હતો. સવારે ધ્યજનવંદન, બપોરે ખાદી, સ્વદેશી વસ્તુઓ અને ખાદ્ય વસ્તુઓનું વેચાણ, રમત અને ક્વાયત, તથા રાત્રે રંજનાથે રાસ ગર્યા હતા. નડિયાદ ગામની કન્યાશાળાઓ, સ્ત્રીઉદ્યોગાલયો, અનાથાશ્રમ, વગેરે સંસ્થાઓની તથા બહારની ઝેનોતો મોટી સંખ્યામાં ખૂબ ઉત્સાહપૂર્વક લાગ લીધો હતો.

રજા: વિદ્યાલયમાં દિવાળીની રજાઓ તા. ૧૦:૧૦:'૩૮થી ૧૦:૧૧:'૩૮ સુધીની છે. તા. ૧૧:૧૧:'૩૮ ને શુક્રવારથી વિદ્યાલય શરૂ થશે.

પ્રવાસ: આ વખતે એકંદરે પાંચ વિભાગના પ્રવાસો છે: કાઠિયાવાડનો પ્રવાસ ૧૭ દિવસનો, નર્મદાનો તેમજ ઉત્કલેશ્વરનો ૧૦, પાવાગઢનો ૭, અને ખંભાતનો પ્રવાસ ૪ દિવસનો છે. ૭-૬-૫ શ્રેણીની વિદ્યાર્થિનીઓ કાઠિયાવાડ, ચોથી શ્રેણીની નર્મદા, ત્રીજી શ્રેણીની પાવાગઢ, બીજી શ્રેણીની ઉત્કલેશ્વર, અને પહેલી શ્રેણીની વિદ્યાર્થિનીઓ ખંભાતના પ્રવાસે ગઈ હતી.

વિદ્યાલયની મુલાકાત લેનારમાં સુરત જિલ્લાના કાર્યકર્તા શ્રી. સન્મુખલાલ શાહ અને શ્રીમતી શુચિતાબેન કૃપાલાલિ એ મુખ્ય હતાં. શ્રી. સન્મુખલાલ શાહે વિદ્યાર્થિનીઓને ખાદી અને વાણિજ્ય એ વિષય ઉપર મનનીય વાતો કહી હતી.

વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૨૫:૧૦:'૩૮

શરદ્દેવેન મજસુદાર,
રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આશુદ ચરેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે શ્રી. શરદ્દેવેન મજસુદાર માટે છાપી, તા. ૨૫:૧૦:'૩૮

આફ્રિકાવાસી ભાઈઓની ઉદાર મદદ

આફ્રિકાવાસી ભાઈઓ,

આ ગાગમાં છેલ્લાં સાત વર્ષથી ચાલતી એક નાનકડી રાષ્ટ્રીય શાળાના કાળા માટે અમે જે જણ આ વર્ષે પૂર્વ આફ્રિકા આવેલા તે વખતે જે કંઈ રકમ અગતે મળી છે, તેની નામદાર પાદી છપાવીને જુલાઈના 'ચરોતર' માસિકમાં બધાવી મોકલી છે.

'ચરોતર' માસિક કદાચ જાહે ના પણ પહોંચતું હોય એમ માનીતે આ પત્ર દ્વારા ત્યાંથી મળેલી રકમ કેટલી છે અને તેની શી વ્યવસ્થા કરી છે તે નીચે જણાવું છું.

યુગાણના બાર હજાર શિલિંગ અને કેનિયાના એક હજાર મળીને કુલ ત્રેસ હજાર શિલિંગ અગતે મળ્યા છે. તેમાંથી અમારા જવા આવવાના ખર્ચના અગીઆરસો રૂપિયા ખાદ જતાં બાકી રહેલી રકમ વિદ્યાલયના ચાલુ ખર્ચમાં વાપરવા સારૂ સદર આસામીઓને ત્યાં જમે મૂકી છે.

આ શાળા નાની છે. પણ તેનો પ્રેરક હેતુ રાષ્ટ્રવ્યાપી છે, તેમાં અપાતું શિક્ષણ આજના ચાલુ શિક્ષણની ખામીઓને દૂર કરવાના હેતુથી યોગ્યએલું છે અને તેનો આમણવન સાથે સંપર્ક રાખીને તે વડે આમણનર્થના કરવાનો અમારો અભિલાષ છે. આપના દાનનો આવી ભાવનાથી થતા કાર્યમાં ઉપયોગ થવાનો છે એ જાણીને; અને તેના વાર્ષિક અહેવાલ દર વર્ષે આફ્રિકાનાં મુખ્ય સ્થળોએ મોકલવાનો અમારો ઇરાદો છે, તેથી આપ સહુને સંતોષ થશે.

ઉદાર ભાવે મદદ કરનાર સહુ ભાઈબેનોનો અમે જેટલો આભાર માનીએ એટલો ઓછો છે.

નૂતન ગ્રામ વિદ્યાલય,
ગંભીરા, તા. ૧૫:૧૦:૧૯૩૮

લિ. સેવક
છગનભાઈ મૂ. ના વન્દેમાતરમ્

પધારો ઓડ

પધારો ઓડ

પાટીદાર ભાઈબેનો

ઊઠો, જાગો અને તમારું સામાજિક
હિત કરવા તત્પર બનો

પાટીદાર મંડળની

પાંચમી પરિષદ : ઓડમાં

પાટીદાર મંડળની પાંચમી પરિષદ નવેમ્બર માસની તા. ૪-૫
કાર્તિક સુ. ૧૨-૧૩, શુક્ર અને શનિવારના દિવસોનાં નહીઆદન
બાઉસાહેબ કુટુંબના નખીરા શ્રી, દાદુભાઈ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈ
મુંબઈ કાઉન્સિલના સભ્ય, એજોશ્રીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળશે
આ પરિષદ વિશિષ્ટતાવાળી થશે અને તેમાં ઘણા જ અગત્યના
પ્રશ્નો ચર્ચાશે. પાટીદાર સમાજની ભાવિ કાર્યપદ્ધતિનો પણ
નિર્ણય થશે. દરેક પાટીદાર ભાઈબેન, યુવાન, આઘેડ કે વૃદ્ધ
જેના હૃદયમાં પોતાની સાંસારિક, સામાજિક, કેળવણી કે
રાજકીય દશાની પ્રગતિ માટે તમન્ના હોય અને જેના હૃદયમાં
ક્રોધની શિથિલતા ખૂંચતી હોય તે આવ્યા વિના ન જ રહે.

ઓડ ક્યાં થઈ આવશે? બી. બી. સી. આઈ. રેલ્વેમાં
આણુંદ સ્ટેશને ગાડી બદલી ગોધરા લાઈનમાં ઓડ સ્ટેશને અવાશે
ઓડ સ્ટેશને વાહનનો બદોબસ્ત હોય છે.

જરૂર ઓડ પધારો : આ અમૂલ્ય અવસર કોઈ એજે ન ગુમાવે.

સૌનો સહકાર અને હાજરી પરિષદ ઇચ્છે છે. માટે પાટીદારે લાઇએનો, ઓડ પરિષદની તારીખો 'બૂલશે' મા.

પરિષદમાં આવનાર લાઇએનો નીચેને સરનામે પત્ર લખી જણાવવા કૃપા કરે.

પાટીદાર મંડળ
પરિષદ કાર્યાલય,
ઓડ, તા. આણંદ
તા. ૧૫:૧૦:૩૮

શિવાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ,
વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ,
ચતુરભાઈ કાળિદાસ પટેલ,
મંત્રીઓ

—*—

પાટીદાર ભગિનીસમાજની નવમી

પરિષદ ઓડમાં

પાટીદાર ભગિનીસમાજની નવમી પરિષદ ઓડ મુકામે કાર્તિક સુદિ ૧૨-૧૩, નવેમ્બર તા. ૪-૫, શુક્રે અને શનિવારે ભરાવાની છે. આપણે આપણી ઉન્નતિના નવા માર્ગ શોધવા ભેઠએ અને આપણામાં ઉન્નત જીવન પ્રત્યે જે શિથિલતા પેશી ગઈ છે તેને કાઢવેજ છૂટકો છે, માટે કેળવાએલ કે બીનકેળવાએલ દરેક બેન આ પરિષદમાં જરૂર પધારે એવી વિનંતી છે.

પાટીદાર ભગિનીસમાજ,
ખેડા જિલ્લા સમિતિ, નડિયાદ.
તા. ૧૫:૧૦:૩૮

ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઈ,
મંત્રી,
પાટીદાર ભગિનીસમાજ

શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ સ્થાપના માટે
તા. ૨૫-૯-૩૮ ના રોજ વડોદરા તારકેશ્વરમાં
મળેલી સભામાં પસાર થયેલા

ઠરાવો

ઠરાવ નં. ૧

સમગ્ર પાટીદાર કોમની કેળવણી વધારવાના હેતુથી “ શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ ” સ્થાપવાનું આ સભા ઠરાવે છે. અને આ મંડળ માટેના નિયમોનો સભા સમક્ષ રજૂ થયેલો. ખરડો કામચલાઉ નિયમો તરીકે મંજૂર રાખે છે. આ નિયમો મુજબ આ મંડળના સારી સંખ્યામાં સભાસદો થાય ત્યાર પછી તેમની સભા બેઠાણી સુધારવધારા સાથે નિયમો મંજૂર કરાવવા અને નવેસર વ્યવસ્થાપક મંડળ નીમી કામ આગળ ચલાવવું.

ઠરાવ નં. ૨

આ મંડળનો હાલ તુર્તને માટેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ વડોદરામાં એક છાત્રાલય કાઢવાનો છે. આવું છાત્રાલય કાઢતાં પહેલાં રૂ. ૧૦૦૦૦) લેગા કરવાનું જરૂરી છે એમ આ સભા માને છે : એટલે તે મુજબ રૂ. ૧૦૦૦૦) લેગા કરવા અને ત્યાર પછી જ છાત્રાલયનું કામ શરૂ કરવું. સંલેગોવશાત્ આ ઠરાવ મુજબ જો રૂ. ૧૦૦૦૦) લેગા ન થાય અને છાત્રાલય શરૂ ન થઈ શકે તોપણ લેગાં કરેલાં નાણાં કોઈને પાછાં ન આપતાં લેગી થયેલી રકમ જમા રાખવી અને લાયક વિદ્યાર્થીઓને મદદ આપવા માટે ખર્ચવાની યોજના મંડળે કરવી એમ આ સભા ઠરાવે છે.

ઠરાવ નં. ૩

ઉપર મુજબ રૂ. ૧૦૦૦૦) લેગા કરી આ કામે જરૂરી પ્રવૃત્તિઓ કરવા માટે આ સભા હાલ તુર્તને માટે નીચે મુજબ સદ્ગૃહસ્થોની એક કાર્યવાહક સમિતિ નીમે છે. આ સમિતિમાં જરૂર મુજબ સભાસદો વધારવાની સત્તા સદર સમિતિને આ સભા આપે છે.

કાર્યવાહક મંડળ

રા. રા.	તુલસીભાઈ બકોરભાઈ અમીન	પ્રમુખ
„	ભાઈલાલભાઈ દાહ્યાભાઈ અમીન	ઉપપ્રમુખ
„	મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	મુખ્ય મંત્રી
„	ચીમનભાઈ મુળજીભાઈ અમીન	સહમંત્રી
„	ચીમનભાઈ હરિભાઈ અમીન	„
„	વલ્લભભાઈ મુળજીભાઈ પટેલ	„
„	વલ્લભભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ	„
સભાસદો		
„	મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીન	વસો
„	ચંદુભાઈ રાવજીભાઈ પટેલ (સોજીત્રા)	આણંદ
„	પુંજલાલ છગનલાલ બાદશાહ	વડોદરા
„	લક્ષ્મીદાસ લલ્લુભાઈ પટેલ (સાધી)	„
„	શંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ (પીપળાવ)	„
„	મણિભાઈ મથુરભાઈ શુભ (ઇટોલા)	„
„	વાઘજીભાઈ ના. અમીન (તારાપુર)	„
„	પ્રો. ચતુરભાઈ શંકરભાઈ પટેલ ( )	„
„	છગનભાઈ કેશુરભાઈ પટેલ (કંડારી)	„
„	મણિભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ (ધર્મજ)	„
„	જીવાભાઈ ગરબડભાઈ પટેલ (વડુ)	„
„	છોટાભાઈ લલ્લુભાઈ પટેલ (વડસાલા)	„
„	ત્રીભોવનદાસ હથ્થરભાઈ પટેલ (સરભાણ)	„
„	મુળજીભાઈ લક્ષ્મીદાસ પટેલ કામરોલ (તા. વાઘોડીયા)	„
„	સોમાભાઈ શુક્લાભાઈ પટેલ કંડારી	„
„	લલ્લુભાઈ કીશોરભાઈ પટેલ કરજણ	„
„	જીવાભાઈ બાપુભાઈ દેરાઈ (બહાદરપુર)	વડોદરા
„	રાવજીભાઈ કહાનદાસ અમીન સિનોર	„
„	હીરાભાઈ શામળલાઈ પટેલ કારવણ	„
„	લલ્લુભાઈ ગોરધનદાસ પટેલ કુરાલ	„
„	છોટાભાઈ ઝવેરભાઈ સુતરીયા	વડોદરા
„	નાનુભાઈ વૃજલાલ પટેલ	„

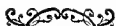

“શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ”ના નિયમો

:: પ્રકાશક ::

મંત્રી : શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ, વડોદરા

આર્થ સુધારક પ્રેસર્મા મણિલાલ મ. ગુપ્તે મંત્રી, શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી
મંડળ માટે જાપી પ્રસિદ્ધ હયું. તા. ૬-૧૦-૩૮

શ્રી

“શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ”ના

નિયમો

૧ નામ :—

આ મંડળનું નામ “શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ” રાખવામાં આવ્યું છે, તેની મુખ્ય કચેરી આ મંડળ તરફથી વડોદરા શહેરમાં રહેશે.

૨ ઉદ્દેશ :—

આ મંડળના ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે.

અ વડોદરા શહેરની જુદી જુદી શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરતા મુખ્યત્વે પાટીદાર કોમના વિદ્યાર્થીઓ એકજ જગ્યાએ રહી શકે અને પોતાના આર્થિક અને રહેણી કરણિતો સારો વિકાસ કરી શકે તે માટે હાલ ઘુરત વડોદરા શહેરમાં જાત્રાલય ચલાવવું.

બ પાટીદાર કોમના જરૂર જણાય તે લાયક વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે આર્થિક મદદ આપવાની યોજનાઓ ધરી તે માટે નાણાં લેગાં કરવા પ્રયત્ન કરવો.

ક કેળવણી વિષયક પ્રવૃત્તિઓ કરવા શ. ૨૫૦) અગર વધુ રકમના ન્યાસ મળે તો તે સ્વીકારી તેનો ધરતો મુજબ વહીવટ કરવો.

દ મોટે ભાગે સમસ્ત પાટીદાર કોમમાં કેળવણીનો પ્રચાર વધારવા સંયોગો અનુસાર શક્ય તેટલી ખીજ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.

૩ સભાસદો :—

આ સંસ્થામાં પાટીદાર કોમના લાયક ઉમરના નીચે મુજબ સભાસદ થઈ શકશે.

અ ૧ એકી વખતે શ. ૨૦૦૦) અગર તેથી વધુ રકમ આપનાર આ મંડળના મુરબ્બી ગણાશે.

૨ એકી વખતે શ. ૧૦૦૦) આપનાર આ મંડળના દાતાર ગણાશે.

૩ એકી વખતે રૂ. ૫૦૦) અગર લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી દર વર્ષે રૂ. ૧૦૦) આપનાર આ મંડળના પહેલા વર્ગના સભાસદ ગણાશે.

૪ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) અગર લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી દરવર્ષે રૂ. ૫૦) આપનાર આ મંડળના બીજા વર્ગના સભાસદ ગણાશે.

૫ એકી વખતે રૂ. ૧૨૫) અગર લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી દરવર્ષે રૂ. ૨૫) આપનાર આ મંડળના ત્રીજા વર્ગના સભાસદ ગણાશે.

૬ એકી વખતે રૂ. ૬૦) અગર લાગલાગટ છ વર્ષ સુધી દરવર્ષે રૂ. ૧૨) આપનાર આ મંડળના ચોથા વર્ગના સભાસદ ગણાશે.

કોઈપણ આશ્રવનવર્ગના સભાસદ વધુ લવાજમ આપી ઉપલા વર્ગના સભાસદ થઈ શકશે.

ઉપરની કલમ ૧ થી ૬ સુધીના તમામ સભાસદો આ મંડળના આશ્રવન સભાસદો ગણાશે.

ગ આ મંડળને દરવર્ષે રૂ. ૫) આપનાર સભાસદો જે તે વર્ષ પુરતા વાર્ષિક સભાસદ ગણાશે.

ઘ આ મંડળની સામાન્ય સભા કોઈ સેવાલાવી અને મંડળને ઉપયોગી થઈ પડે એવા ક્ષમોને કોઈપણ લવાજમ લીધા શિવાય જે તે વર્ષ માટે મંડળના માનનીય સભ્ય નીમી શકશે.

૪ સાધારણ સભા :—

ઉપરની કલમ ૩ અન્વયે થયેલા સભાસદોની સભા આ મંડળની સાધારણ સભા ગણાશે. અને મંડળની તમામ પ્રવૃત્તિઓ ઉપર તેની સત્તા સર્વોપરી રહેશે, મંડળના કામકાજ માટે તે દરવર્ષે ઓછામાં ઓછી એક વખત કે જરૂર મુજબ વધુ વખત મળશે.

૫ આ મંડળના વર્ષની શરૂઆત દર વર્ષે પહેલી જાન્યુઆરીથી થશે. અને દર વર્ષે મંડળનું વર્ષ પુર થયા પછી વધુમાં વધુ બે મહિનાની અંદર આ મંડળની વાર્ષિક સાધારણ સભા મળશે. અને તે નીચે જણાવેલા કામો કરશે.

૧ ગયા વર્ષના કામકાજનો હેવાલ તથા હિસાબ મંજૂર કરવો.

૨ નવીન વર્ષનું બજેટ બંધારણપત્ર મંડળ રજૂ કરે તે જોઈ મંજૂર કરવું.

૩ નવીન વર્ષ માટે વ્યવસ્થાપક મંડળની ચુંટણીની મંજૂરી આપવી.
 ૪ નવીન વર્ષ માટે મંડળના ખજાનચી અને ઓડીટરની નીમણુંક કરવી.
 ૫ એ સિવાય આ સભા બોલાવવાની સૂચનામાં જણાવેલા બીજાં કામોનો નિકાલ કરવો.

૬ આ મંડળની સાધારણ સભા બોલાવવાની સૂચના મંડળના તમામ સભાસદોને સભાના દિવસ અગાઉ ઓછામાં ઓછા દસ દિવસ પહેલાં પહોંચાડવી જોઈએ. અને તેમાં સભા ભરવાનો સમય, સ્થળ અને સભામાં કરવાના તમામ કામોની ટુંક વિગત જણાવવી જોઈએ.

૭ મંડળના સભાસદોની જે અગર ૨૦ સભાસદો પેકી જે ઓછી સંખ્યા હશે તેટલા સભાસદોની હાજરીથી સાધારણ સભાનું કાર્ય ચલું ગણાશે.

૮ વ્યવસ્થાપક મંડળ :—

આ મંડળની તમામ પ્રવૃત્તિઓનો વહીવટ કરવાનું તથા દેખરેખ રાખવાનું કામ નીચે મુજબ બનેલું આ મંડળનું વ્યવસ્થાપક મંડળ કરશે.

મંડળના દાતાર અને મુરબ્બી વર્ગના તમામ સભાસદો.

મંડળના આશ્રયન સભાસદોમાંથી સાધારણ સભાએ ચુંટેલા ૨૫ સભાસદો.

મંડળના વાર્ષિક સભાસદોમાંથી સાધારણ સભાએ ચુંટેલા ૧૫ સભાસદો.

મંડળના માનનીય સભાસદોમાંથી સાધારણ સભાએ ચુંટેલા ૫ સભાસદો.

સાધારણ સભાએ નીમેલા આ મંડળના ખજાનચી.

૯ દર વર્ષે નવીન વ્યવસ્થાપક મંડળ ચુંટાતા સુધી જીતું વ્યવસ્થાપક મંડળ કામ કરશે.

૧૦ કલમ ૮ મુજબ વ્યવસ્થાપક મંડળની ચુંટણી નીચેના ધોરણે કરવામાં આવશે.

૧૧ જે સભાસદોનાં લગાજન જે તે વર્ષના સપ્ટેમ્બરની આખર સુધીમાં આવી ગયા હશે. તેમની યાદી કરી દરેક સભાસદને પહેલી ડીસેમ્બર સુધીમાં મોકલવામાં આવશે. તે ઉપરથી દરેક સભાસદે એ યાદીમાંથી કલમ ૯ પ્રમાણે દરેક વર્ગમાંથી નામ પસંદ કરી તેમની યાદી ડીસેમ્બર

આખર પહેલાં મંડળની ઑશીસમાં મોકલી આપવી. અને આવેલા મતની ગણતરી કરી તેનું પરિણામ સાધારણ સભામાં જાહેર કરવામાં આવશે. અને તે મુજબ વ્યવસ્થાપક મંડળના સભાસદો, નવીન વર્ષ માટે ચૂંટાયલા ગણાશે.

વ્યવસ્થાપક મંડળનાં કામ અને અધિકાર

૧૨ કલમ ૮ અનુસાર બનેલું વ્યવસ્થાપક મંડળ પોતાના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ અને મંત્રીની ચૂંટણી કરે.

૧૩ વ્યવસ્થાપક મંડળના પ્રમુખ સાધારણ સભાના અધ્યક્ષ તરીકે કામ કરશે.

૧૪ આ મંડળની તમામ પ્રવૃત્તિઓની દેખરેખ રાખવાનું તેમજ તેના વહીવટ કરવાનું કામ વ્યવસ્થાપક મંડળ કરશે. અને તે માટે જરૂર જણાતી સમિતિઓ નીમી તેને જરૂર જેટલા નોકરો રાખી શકશે.

૧૫ મંડળની પ્રવૃત્તિઓ ચલાવવા માટે જરૂર જેટલા નોકરો રાખી શકશે.

૧૬ સાધારણ સભાએ મંજૂર કરેલા બજેટનો હદમાં રહીને મંડળની પ્રવૃત્તિઓ માટે ખર્ચ પાડી શકશે.

૧૭ મંડળની સાધારણ સભાઓ બોલાવવી, તેમાં રજુ કરવાનાં કાનો રજુ કરવા, તેના હિસાબ તથા હેવાલ તૈયાર કરી સભાસદોને મોકલવો. સભાઓના કામની નોંધ રાખવી વગેરે તમામ વહીવટી કામ વ્યવસ્થાપક મંડળ કરશે.

૧૮ વ્યવસ્થાપક મંડળની સભા જરૂર પ્રમાણે દર એ મહિને એક કે વધુ કે ઓછી વખત મળશે.

૧૯ વ્યવસ્થાપક મંડળની સભાનું કારમ ૧૦ અગર વ્યવસ્થાપક મંડળના કુલ સભાસદોના ૩ સભાસદો પૈકી જે ઓછી સંખ્યા હશે તેટલી સંખ્યાના સભાસદોની હાજરોથી ચલુ ગણાશે.

૨૦ વ્યવસ્થાપક મંડળની સભાની સચના તેના તમામ સભાસદોને સભા ભરવાના દિવસ અગાઉ ઓછામાં ઓછા ૫ દિવસ પહેલાં આપવી જોઈએ. અને તેમાં સભામાં કરવાના તમામ કામોની કુલ વિગત જણાવવી જોઈએ.

૨૨ આ મંડળની માલકીના તમામ નાણાં અને મીલકતનો વહીવટ આ મંડળના નામે જ થશે. મંડળના નાણાં સદર બેંક, સહકારી જામીન-ગીરીઓ અને સદર સંસ્થાઓના શેર, ડીબેન્ટ્સ વગેરેમાં જ રોકાઈ શકશે.

૨૨ મંડળનાં નાણાંની આપ લે નો વહીવટ સામાન્ય રીતે આ મંડળની સાધારણ સભાએ નીમેલા ખજાનચી અને વ્યવસ્થાપક મંડળના પ્રમુખના નામેથી કરવામાં આવશે. અમર એ બંને તથા એકની ગેરહાજરીમાં વ્યવસ્થાપક મંડળ જોમતે અધિકાર આપે તેમના નામથી થઈ શકશે. પરંતુ કોઈ પણ બેંક કે રેફરેન્સી રકમના ખાતાનો વહીવટ એકજણના નામથી કરવામાં આવશે નહિ.

૨૩ સામાન્ય વિગતો બાબત આ મંડળની સાધારણ કે વ્યવસ્થાપક મંડળની સભાઓ માટે ઠરાવેલા સમય પછી બધાં કલાકની અંદર સભાનું કારમ ન થાય, તો તે સભા મુલતવી રાખવામાં આવશે. આવી રીતે કારમના અગાવે મુલતવી રહેલી વ્યવસ્થાપક મંડળની સભા પહેલી સભાની તારીખથી દર દિવસમાં અને સાધારણ સભા ૧૫ દિવસમાં બોલાવવાની સૂચના દરેકને મોકલવી જોઈએ. અને તેમાં કારમ ન થાય તોપણ કામ કરી શકાશે, અને તે કાપદેસર ગણાશે. પરંતુ આવી સભામાં અસલ સભા માટે નહિક કરેલા હોય તો તે સિવાયના બીજા કોઈ કામનો નીકાલ થઈ શકશે નહિ.

૨૪ સામાન્ય રીતે આ મંડળની સાધારણ સભા વ્યવસ્થાપક મંડળ બોલાવશે. પરંતુ સાધારણ સભાના કારમ માટે જરૂરી સભાસદો કોઈ એક્સસ કમો જણાવી તેના નીકાલ માટે સાધારણ સભા બોલાવવાની માગણી કરે તો આવી માગણી મળેથી વધુમાં વધુ એક મહીનાની અંદર પ્રમુખની પરવાનગીથી મંત્રીએ તેજ કમો જણાવી સાધારણ સભા બોલાવવી જોઈએ. તે મુજબ તે ન કરે તો આવી સભાની માગણી કરનાર સભાસદો પોતાની સહીથી સૂચના કાઢી અસાધારણ સભા બોલાવી શકશે. અને આ રીતે બોલાવેલી સભામાં હાજર રહેલા સભાસદોના કુ સભાસદોની વધુમતીથી અને મંડળના પત્રકમાં એકંદર ચએલા ઠરાવ સાધારણ સભાના ઠરાવ ગણાશે.

૨૫ આ મંડળ તરફથી ચાલતા જાત્રાલયમાં સામાન્ય રીતે ૭૫ ટકા પાટીદાર કામના અને ૨૫ ટકા બીજા કામના વિદ્યાર્થીઓ દાખલ કરી શકાશે. પરંતુ જાત્રાલયમાં જગાઓ ખાલી હોય તો તે પૂરવા માટે ઉપર જણાવ્યા કરતાં ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં વિદ્યાર્થીઓ દાખલ કરવામાં હરકત રહેશે નહિ.

આ મંડળનું કામ ચલાવવા શક્ય તેટલી પેટા કમીટીઓ, બ્યવસ્થાપક મંડળ પોતાનામાંથી સ્ટુડી કાઢશે અને તે કમીટીઓ પોતાનું બજેટ નક્કી કરી બ્યવસ્થાપક મંડળમાં રજુ કરી મંજૂર કરાવી પોતાનું કામ કરશે. આવી પેટા કમીટીઓ પોતાના નિયમો કરી લેશે.

શ્રી સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ

તરફથી

પાટીદાર ભાઈઓને

વિ જ્ઞાપિ

શ્રીમાત મહાશય !

આ સાથેના કાગળો ઉપરથી આપ જાણીને ખુશી થશો કે, આપણી જ્ઞાતિના કેળવણીના પ્રશ્નોનો વિચાર કરવા તથા તે અંગેનાં કામો કરવા, કેળવણીમાં રસ લેતા પાટીદાર ભાઈઓએ તો. ૨૫-૬-૩૮ ના રોજ વડોદરામાં લેગા મળી, આપણી સમગ્ર જ્ઞાતિ માટે કેળવણી મંડળ ઠાઢવાનું ઠરાવ્યું છે. અને તે અંગે કરેલા ઠરાવો તથા કામ ચલાઉ જાંધારણ તૈયાર કર્યું છે તે આપના હાથમાં મૂકતા આનંદ થાય છે.

વડોદરા શહેરમાં આપણી જ્ઞાતિના ૧૧ થી ૧૬ વર્ષ સુધીના લગભગ ૩૦૦ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરવા રહે છે તેઓને રહેવા કે જમવાની કોઈ વ્યવસ્થિત યોજનાના અભાવે તેમાંનો મોટો ભાગ ખાનગી લાડાનાં મકાનો રાખી રહે છે, વિશીઓમાં જમે છે. અને અવ્યવસ્થિત જીવન ગાળે છે. જ્ઞાતિના કુમળી વયના આટલી મોટી સંખ્યાના વિદ્યાર્થીઓ આ રીતની દશામાં રહે છે એ જોઈ ઉપરની સલામાં મળેલા તમામ ભાઈઓને લાગ્યું છે કે આ મંડળે વડોદરામાં આવા વિદ્યાર્થીઓ માટે વહેલામાં વહેલી તકે પોતાની સૌથી પહેલી પ્રવૃત્તિ તરીકે એક છાત્રાલય ઠાઢવું અને એ છાત્રાલય ઠાઢયા પછી મંડળના ગ્રીજ ઉદ્દેશોની મફળા માટે ખીજ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરવી.

પરંતુ ખાસ કરીને આ મંડળે પ્રથમ ઓછામાં ઓછા રૂ. ૧૦૦૦૦) હશ હજાર લેગા થાય તો જ છાત્રાલય શરૂ કરવા ઠરાવ્યું છે તો તેમાં આપ આપનાથી બનતી મદદ કરી, મંડળની સફળતા માટે આપનો ફાળો આપશે એવી આશા છે.

આવાં કામો માટે તો, આંપણું હજારો તો શું પણ લાખો રૂપીઆ લેગા કરીએ તો પણ ઓછાં છે. ધર્મને નામે, જ્ઞાતિના રિવાજોને નામે અને મોજશોખની પાછળ આપણે હજારો રૂપીઆ ખર્ચીએ છીએ તે જોતાં આવાં કામો માટે વખત જતાં 'આપણને ધાર્યા કરતાં ઘણી મોટી મદદો મળજે જ એમાં શંકા નથી; પરંતુ હાલ તો આપણી જ્ઞાતિમાં આવા અગત્યના પ્રશ્નોનો વિચાર-કરનાર એક મધ્યસ્થ સંસ્થા હયાતીમાં આવી, સારી રીતે પંગલર થાય તે માટે સૌ દાનમાં વિદ્ય દાનને શ્રેષ્ઠ માની આ કાર્યમાં આંખ આપનાથી બને તેટલી વધારે મદદ આપશે અને અપાવશે એવી વિનંતી છે.

ગેંડીગેટ રોડ,

વડોદરા

તા. - -

લિ૦ આપનો

મંગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

સુખ્ય મંત્રી

સમસ્ત પાટીદાર કેળવણી મંડળ.

તા. ૬ : - નાણાં ઉપરના સરનામે મોકલી આપવાં એટલે ત્યાંથી અગર તો આ સાથેના વ્યવસ્થાપક મંડળના સભાસદો પૈકી ગમે તે સભાસદને આપશે એટલે તે સભાસદ તરફથી આપને પાવની મળશે.

